

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI - RUSYA
SİYASİ İLİŞKİLERİ (1774-1848)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMANI
Prof. Dr. brahim YILMAZÇELİK

HAZIRLAYAN
Sıtkı ULUERLER

ELAZI –2009

ÖZET
DOKTORA TEZ
XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI - RAN SİYASİ İLİKLERİ
(1774-1848)

SITKI ULUERLER
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Elazığ – 2009, Sayfa: XXI+ 496

Bu çalışmamızda, 1774-1848 yılları arasında Osmanlı - İran siyasi ilişkilerinin genel özellikleri ele alınarak, bu süreçte meydana gelen olayların iki ülke üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Yapılan bu çalışma sırasında ilk olarak, Osmanlı - İran ilişkilerinin tarihî kökenine değinilmiş, iki taraf arasında bulunan rekabetin ve huzursuzlukların arka planı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Daha sonrasında ise, başta Bağdat olmak üzere Baban, Basra ve Kafkasya dolaylarında yaşanan mücadelelerin özellikleri ve bunların nedenleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu zaman diliminde Osmanlı - İran arasında süren rekabet ortamına bağlı olarak, batılı devletlerin gelişmelere ne oranda müdahale ettikleri ve bunların yansımaları ele alınmıştır.

XIX. asrın ilk yarısında yaşanan çekişmelerin hangi alanlarda olduğuna vurgu yapıldıktan sonra, iki taraf için büyük sıkıntılara sebep olan sınır meseleleri, yerel yönetici çekişmeleri ve ailelerin durumu ifade edilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Osmanlı, İran, Bağdat, Baban, Basra, Kafkasya, Aileler.

SUMMARY
DOCTORATE THESIS
POLITICAL RELATIONS OF OTTOMAN AND IRANIAN
IN THE FIRST HALF OF XIX. CENTURY

SITKI ULUERLER
FIRAT UNIVERSITY
INSTITUTE FOR SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY
Elazi - 2009, Page: XXI+ 496

In our study the effects of the era events on Ottoman and Iranian countries are tried to be examined by discussing common features of these two state's political relations between the years 1774-1848.

In this study, firstly the historical origin of Ottoman and Iranian relations is mentioned briefly and the information which relates to the background of rivalry and disorder for both sides is presented.

Furthermore, the characteristics and reasons of increased challenges especially around Baghdad, Baban, Basra and Transcaucasia are tried to be adverted. In this epoch, the rate and reflections of western countries' interferences in these events are presented according to the continuing rivalry between Ottoman and Iranian States.

After pointing out the areas of increased challenges in the first half of XIX. century., the border problems resulting in disorder for both countries, the local administrative rivalry and the tribal situation are tried to be gone over.

KEY WORDS: Ottoman, Iran, Baghdad, Baban, Basra, Transcaucasia, Tribes

Ç NDEK LER

ÖZET.....	II
SUMMARY.....	III
Ç NDEK LER.....	IV
ÖNSÖZ.....	XII
KISALTMALAR	XIII
KONU VE KAYNAKLAR	XIV

G R

I- TÜRK – RAN L K LER N N KÖKEN	1
1- Büyük Selçuklu Devleti Zamanına Kadar Türk - ran li kileri	1
2- Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Türk - ran li kileri	2
II- SAFEVÎ DEVLET 'N N KURULU U VE OSMANLI SAFEV	
L K LER N N BA LAMASI	7
1- ah smail'e Kadar Osmanlı Safevî li kileri	7
2- ah smail Dönemi Osmanlı- ran li kileri.....	11
a- Çaldıran Sava ı, Osmanlı- ran li iklerinde Dönüm Noktası	13
3- ah smail Sonrası Osmanlı- ran li kileri	14
4- Osmanlı-Safevî li kilerinin Mahiyeti	19
III- NAD R AH DÖNEM OSMANLI- RAN L K LER	23
1- Nadir'in ran'da ahlık Mücadelesi	23
2- Nadir ah'ın, ran'daki Radikal De i iklikleri ve Osmanlı'ya Etkisi	25
3- Nadir ah Sonrası ran ve Zend Kerim Han	29
IV- OSMANLI- RAN L K LER NDEK TEMEL D NAM KLER VE	
BUNLARIN YANSIMALARI	30

B R NC BÖLÜM

XVIII. ASRIN K NC YARISINDAN T BAREN OSMANLI - RAN L K LER VE RAN'DA KAÇAR HANEDANININ KURULU U (1747 -1797)

I- XVIII. ASRIN K NC YARISINDA OSMANLI DEVLET 'N N DURUMU	
VE DO U POL T KASI	35
1- Ba dat'ın Durumu ve Osmanlı- ran li kilerindeki Yeri	37
2- Baban Sanca ı ve Bu Sanca ın Osmanlı- ran ili kilerindeki Yeri	39
a- Baban Sanca ı'nda Ya anan ç Çeki meler	41
3- Kafkasya'nın Durumu	43
a- Kafkasya'da Osmanlı, ran ve Rus Çeki mesinin Mahiyeti	44
II- ZEND HANEDANI DEVR NDE OSMANLI- RAN L K LER	48
1- Nadir ah Sonrası ran'da Meydana Gelen Karı ıklıklar	48
2- Zend Kerim Han'ın ran'da Yönetimi Ele Geçirme Mücadelesi	49
3- Zend Kerim Han'ın Osmanlı Devleti ile Olan li kileri	51
4- Osmanlı- ran Sava ı.....	55

5- Zend Kerim Han'ın Ölümünden Sonra İran'ın Durumu	62
III- KAÇARLAR'IN İRAN'DA TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞI	63
1- Kaçarlar'ın Kökeni ve İran'daki Konumları	63
2- İran'da Kaçar Hanedanı'nın Teşekkülü	66
3- Aşağı Muhammed Han ve İran'da Kaçar Hanedanı Devrinin Başlaması	67
a- Aşağı Muhammed Han'ın Faaliyetleri	69
b- Aşağı Muhammed Han'ın Rusya ile olan Mücadelesi ve Kafkasya'daki Büyük Çekişme	70
ba- Osmanlı'nın Kafkasya Politikası	71
c- Kafkasya'da Osmanlı-Rus ve İran Çekişmesi	74
IV- AŞAĞI MUHAMMED HAN ZAMANI OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ	80
1- Osmanlı Devleti'nin Durumu ve İran'daki Kaçar Hanedanı'na Bakış	80
2- Osmanlı Yönetimi ile Aşağı Muhammed Han İlişkileri	82

KONU BÖLÜMÜ

İRAN'DA FETH ALİ PAŞA'IN BAŞLANGIÇ DÖNEMİNDE II. MAHMUD DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1797-1808)

I- FETH ALİ PAŞA'IN İRAN YÖNETİMİNE GEÇMESİ	91
1- Feth Ali Paşa'nın Saltanatı ve Batılı Güçlerin Bu Havalideki Etkinlikleri	91
2- Feth Ali Paşa'nın Osmanlı'ya Yönelik Tutumu	93
a- Veliaht Abbas Mirza	94
II- BAĞDAT BÖLGESİNDEKİ VAHHABİ OLAYLARI VE OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ	96
1- Vahhabi Hareketinin Osmanlı-İran İlişkilerindeki Yeri	96
2- Vahhabiler ile Sünnîler Arasındaki İhtilafın Kökenleri ve Bağdat'ın Durumu	99
a- Vahhabiler'in Kerbela'da Yaptığı Katliam	101
b- Kerbela'daki Vahhabi İddetinin Osmanlı ve İran'a Etkileri	102
3- Bağdat'ta Vali Süleyman Paşa'nın Vefatı ve Sonrasında Gelişen Olaylar	106
a- İngiltere'nin Bağdat'ta Yaşanan Olaylarla İlgili Devreye Girmesi	107
b- Ali Paşa'nın Bağdat Valiliği	110
4- Osmanlı-İran Sınırındaki Bilbas Aferetinin Çıkardığı Olaylar	111
III-KAFKASYA'DAKİ GELİŞMELER	112
1- Abbas Mirza'nın Kafkasya'daki Faaliyetleri ve Osmanlıya Etkileri	112
2- Rusya'nın Gelişmeler Karşısında Devreye Girmesi ve Gürcistan Sorunu	115
a- Gürcistan Üzerindeki Güç Mücadelesi	116
b- Rusya'nın Kafkasya'da Belirleyici Bir Güç Olması	116
3- İngiltere ve Fransa'nın Kafkasya Konusunda Devreye Girmesi	119
IV- BAĞDAT VALİSİ ALİ PAŞA'NIN İRAN SEFERİ VE NETİCELERİ	121
1- Baban Sancağında Meydana Gelen Olaylar ve İran'ın Müdahalesi	121
2- Bağdat Valisi Ali Paşa'nın İran Seferi (1806)	124
a- Osmanlı Devleti'nin Ali Paşa'nın İran Seferi Dolayısıyla Duyduğu Öfke	126
3- Bağdat Valisi Ali Paşa'nın Vefatı Sonrası Gelişen Olaylar	128

V- FRANSA'NIN OSMANLI- RAN POL T KASI VE ÜÇLÜ TT FAK	
G R M	132
1- Fransa'nın Kafkasya Politikası ve Osmanlı Üzerindeki Etkisi	132
2- III. Selim'in Fransa ile Kurmaya Çalı tı ı Dostluk ve Sonu çları	133
3- Fransa-Osmanlı- ran Üçlü ttifak Görü meleri	136
a- Fransa- ran Finkenstein Antla ması (1807)	139
b- Fransa'da Yürütülen Fransa-Osmanlı- ran ttifak Müzakereleri	140
c- Osmanlı le ran Arasında Yürütülen ttifak Müzakereleri	143
ca- Seyyid Rafi' Efendi'nin ran Sefirli i ve Osmanlı - ran-Fransa	
ttifakına li kin Raporu	144
d- Abdurrahman Muhib Efendi'nin Fransa Elçili i ve	
Üçlü ttifaka Bakı ı	148
4- Fransa'nın Osmanlı ve ran'a Yönelik Politikalarındaki Büyük De i im	150
VI- NG LTERE'N N OSMANLI VE RAN'A YÖNEL K POL T KASI	153
1- Fransa'ya Kar ı Osmanlı ngiliz Yakınlama sı ve ttifak Antlama sı	153
2- Osmanlı- ngiliz Yakınlama sı Kar ısında ran'ın Tutumu	156

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MAHMUD'UN BA A GEÇMES NDEN, SON OSMANLI- RAN SAVA INA KADAR OSMANLI- RAN L K LER (1808-1821)

I- II. MAHMUD'UN SIKINTILI SALTANATI'NIN BA LAMASI	161
1- II. Mahmud Saltanatının İlk Yıllarında Devletin ç ve Dı D urumu	161
2- Osmanlı Devleti ve ran'ın Rusya le Olan Mücadelesi	163
II- BA DAT HAVAL S NDE MEYDANA GELEN OLAYLAR VE	
RAN'IN OLAYLARA MÜDAHALES	165
1- Baban Sanca ı Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a syanı ve Musul Sorunu	165
2- ran'ın Baban Meselesine Dâhil Olması	168
3- Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın Hatalı Yönetim Tarzı	168
4- Musul'da Ya anan ç Çeki me	170
5- Musul'daki Yönetim Sorununun Çözümü	171
6- Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın Görevinden Al nması ve Halet Efendi	173
a- Halet Efendi'nin Ba dat'taki Faaliyetleri	174
b- Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın ran le Olan rtibatı	177
7- Ba dat Valili ine Abdullah Pa a'nın A tanması ve	
Ba dat'ta Ya anan Olaylar	178
III- OSMANLI- RAN TT FAK GÖRÜ MELER VE	
KUZEY IRAK MESELES	182
1- Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin ran Elçili i ve	
Çözülemeyen Sorunlar	182
2- Babanlı Abdurrahman Pa a'nın syanı ve ran'ın Tavrı	186
a- Abbas Mirza'nın Abdurrahman Pa a Meselesi ile lgili Mektubu	187
b- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın Baban Meselesi le U rama sı	190
ba- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın ran ehzadesi Muhammed Ali	
Mirza ile Abdurrahman Pa a'ya Kar ı ttifak Kurması	191
c- Osmanlı Yönetiminde Abdurrahman Pa a'ya Kar ı Duyulan	
Rahatsızlık	194
3- Osmanlı- ran Gerginli i ve Sava ın E i inden Dönülmesi	196

a- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın ran Seferine Çıkmaması ve Bunun Nedenleri	200
4- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın Sa id Bey le Olan Mücadelesi ve Sa id Bey'in Ba dat Valili i	202
IV- KAFKASYA'DAK GEL MELER, OSMANLI VE	
RAN'IN RUSYA LE OLAN MÜCADELELER	204
1-Kafkasya'da Rus- ran Çeki mesi ve ran'ın Osmanlı'ya ttifak Teklifleri	204
2-Kafkasya Bölgesindeki Rus- ran Sava ları ve Osmanlı'ya Etkisi	207
3- Abbas Mirza'nın Osmanlı- ran ttifakı Olu turma Çabaları	209
a- erif Pa a Olayı	210
4- Rusya'nın Kafkasya'daki Fırsatçı Politikası	214
5- Bükre Antla ması (28 Mayıs 1812)	216
6- Bükre Antla ması Dolayısıyla ran'ın Osmanlı'ya Duydu u Öfke	219
7- ran le Rusya Arasında mزالanan Gülistan Antla ması (1813)	225
a- Gülistan Antla ması'nda ngiltere'nin Rolü ve Antla manın Osmanlı'ya Etkisi	226
b- Gülistan Antla ması'nın ran'da Do urdu u Karga alık	229
V- BA DAT BÖLGES NDE YA ANAN SORUNLAR	229
1-Çözülemeyen Sorun: Ba dat Yönetimi ve Bu Havalideki A iretler	229
2- Ba dat Valisi Sa id Pa a'nın Yetersizli i ve Görevinden Alınması	231
3- Davud Efendi'nin Ba dat Valisi Sa id Pa a ile Olan Mücadelesi	233
4- Davud Pa a'nın Ba dat Valili i ve Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a Meselesi Dolayısıyla ran le Ya anan Mücadele	239
a- ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın Mahm ud Pa a'ya Verdi i Destek ve Nedenleri	240
b- Ba dat Valisi Davud Pa a'nın, Mahmud Pa a ve ran'ı Kar ısına Alması	241
5- Davud Pa a'nın ran le Yaptı ı Antla ma ve Sonrasında Ya anan Çeki me	244
VI- RAN'IN DURUMU VE SINIR BOYLARINDA YA ANAN	
SORUNLAR	247
1- ran'ın Genel Durumu ve ehzadelerin Devlet Yönetimindeki Rollerini	247
2- ran'ın, Osmanlı Sınır Boylarındaki Faaliyetleri ve Rusya'nın Tavrı	249
a- ran'ın Do u Anadolu'daki Osmanlı Sınırlarına Saldırıları	250
b- Çıldır Sorunu	252
c- Bayezid Mutasarrıfı brahim Pa a'nın ran'a Sı nması	254
3- Muhib Ali Han'ın Elçilikle Osmanlı'ya Geli i ve ran Hacıları Meselesi	255
a- Osmanlı Yönetimi'nin ran Hacıları Meselesindeki Tutumu	258
VII- SINIR BÖLGELER NDEK VAL LER VE A RTELER SORUNU	261
1-Van Muhafızı Dervi Pa a'nın syanı	261
a- Dervi Pa a'nın Çıkardı ı Belli Ba lı Problemler	262
b- Dervi Pa a'nın, ran Topraklarına Yönelik Saldırıl arı	263
c- Dervi Pa a'nın Etkisiz Hale Getirilme Plânları	265
d- II. Mahmud'un Dervi Pa a Meselesini Ele Alması ve Sonlandırması ...	268
2- Osmanlı- ran Sınırdaki A iretler Sorunu ve Bu A iretlerin Çıkardıkları Olaylar	269
a-Haydaranlı (Haydari) A ireti Meselesi	271

ab-Haydaranlı A ıretı le lgılı Osmanlı- ran Arasında Ya anan Gerginlik	273
3- Ya anan Geli meler Kar ısında Tezkire -i Evvel Süleyman Hadî Efendi'nin ran Sefareti ve Sonrasında Osmanlı Tarafından Alınan Kararlar	275

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SON OSMANLI- RAN SAVA İNDAN FETH AL AH'IN ÖLÜMÜNE
KADAR OSMANLI- RAN L K LER (1821-1834)

I- OSMANLI- RAN SAVA İ'NİN NEDENLER	279
1- Osmanlı- ran Sınırdaki Sıkıntılar	279
2- ki Tarafın Bazı Askerî Hazırlıklara Giri mesi ve ran'ın ikâyet Konuları	281
3- Sınır Boylarındaki A ıretlerin ran'a Daha Yakın Durması ve Nedenleri	285
4- Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a Meselesi ve Etkileri	286
5- Osmanlı Devleti'nin Do u Siyasetindeki Yanlı lıkları	289
6- Osmanlı- ran Sava ı Öncesinde ngiltere'nin Tutumu	290
II- SON OSMANLI- RAN SAVA İ (1821)	292
1- Osmanlı ve ran'ı, Sava a Götüren Nedenler	292
2- Osmanlı Devleti'nin ran Sava ı için Hazırlık Yapması	294
a- Do u Sınırdaki Hareketlilikler	294
b- Ba dat Valisi ile Yürütülen Görü meler ve Hazırlık Tedbirleri	296
3- Osmanlı- ran Sava ının Sorumlusu Olarak Görülen ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın Faaliyetleri ve Osm anlı'yı Oldukça Endi elendiren Hususlar	298
4- Osmanlı- ran Sava ı'nın Ba laması	300
a- Saldırıya Geçen ran Tarafı'nın Osmanlı'ya Üstünlük Sa laması	300
b- Osmanlı'nın Aldı ı Ma lubiyetler ve Nedenleri	302
c- Sava ın kinci Dalgası ve ran Ordusunda Kolera Salgını	302
d- Kirman ah Valisi Muhammed Ali Mirza'nın Ba dat Taarruzu ve Neticeleri	304
e- ki Taraf Arasında Barı Görü melerinin Ba laması	305
5- Osmanlı- ran Barı ı, Erzurum Antla ması (28 Temmuz 1823)	306
a- Erzurum Antla ması'nın Maddeleri ve Tahlili	309
III- ERZURUM ANTLA MASI SONRASI OSMANLI- RAN L K LER	313
1- Antla ma Sonrası Osmanlı ile ran Arasında Ya anan Sükûnet Dönemi	313
a- Mirza Rıza'nın Osmanlı Sefirli i ve Çıkardı ı Bazı Sorunlar	314
2- ran'ın Antla amaya Aykırı Hareketleri	314
3- Tezkireci Esa'd Efendi'nin ran Sefirli i ve Abbas Mirza ile Görü mesi	316
IV- SINIR BÖLGELER NDE RAN FAAL YETLER VE KAFKASYA'DA RAN-RUS HARB	318
1- Abbas Mirza'nın Osmanlı- ran Sınırdaki Faaliyetleri	318
2- ran le Rusya Arasında Sava Öncesinde Ya anan Gerginlikler	321
a- Abbas Mirza'nın Rusya'ya Yönelik Faaliyetlerinin Osmanlı'ya Tesirleri	322
3- Kafkasya'daki Geli meler, Osmanlı, Rusya ve ran'ın Tutumu	324
a-Ruslar'ın Müslüman Kafkas Halkları le Olan Mücadelesi	326

b- Rusya'nın, Ahıska Valisi Hakkı Paşa ve Diğer Hususlarla İlgili İkâyeti	327
4- İran-Rus Savaşı	328
a- İran-Rus Savaşı'nın Mahiyeti	329
b- İran-Rus Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne Etkileri, Mülteci Akını	333
c- İran-Rus Savaşı'nı Rusya'nın Kazanması	336
5- Türkmençay Antlaşması (1828)	338
a- Türkmençay Antlaşması'nın Tesirleri	341
V- 1828-1829 OSMANLI-RUS SAVAŞI VE BU SAVAŞIN OSMANLI- İRANLI ETKİLERİ	344
1- Rusya'nın Osmanlı'ya Yönelik Niyetleri	344
2- 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya Cephesi	345
a- Kars'ın Rusya Eline Geçmesi	347
aa- Kars'ın Rusya Eline Geçmesinde İran Parçası	348
b- Ahıska, Anapa ve Acara'da Osmanlı -Rus Mücadelesi	349
c- Erzurum'un Elden Çıkması ve Ruslar Karşısında Alınan Büyük Mafiyet	350
3- Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)	353
a- Edirne Antlaşmasının Dördüncü Maddesi; Osmanlı, İran ve Rusya Sınırı	355
4- Osmanlı Rus Savaşı Sırasında İran'ın Tutumu ve Osmanlı- İran İttifakı Oluşturma Çabaları	357
a- Abbas Mirza'nın İttifak Teklifi	358
b- İran'la Yapılan Dostluk Antlaşması ve Tayyibî Efendi'nin İran Sefirliği	360
c- Osmanlı - İran İttifakının Sağlanamama Nedenleri	364
ca- Güvensizlik	364
cb- Abbas Mirza Faktörü	365
VI- BAŞDAT VALİSİ DAVUD PAŞA'NIN İSYANI VE NETİCELERİ	369
1- Davud Paşa'nın Başdat Yönetiminde Çıkardığı Sorunlar	369
2- Sadık Efendi'nin Başdat'a Gönderilmesi	371
3- Davud Paşa'nın Azli İçin Yapılanlar	373
a- İngiltere'nin Davud Paşa Lehine Devreye Girmesi ve Nedenleri	374
b- Halep Valisi Ali Rıza Paşa'nın Davud Paşa Üzerine Hareketi	375
4- Ali Rıza Paşa'nın Başdat Valiliği ve Karşılaştığı Sorunlar	377
VII- İRAN'DA ABBAS MİRZA'LE FETH ALİ PAŞA'IN VEFATI VE OSMANLIYA YANSIMALARI	379
1- Abbas Mirza'nın Vefatı ve İran'daki Etkisi	379
2- Abbas Mirza'nın, Osmanlı- İran İlişkilerindeki Konumu	380
3- Feth Ali Paşa'nın Vefatı	382
4- Feth Ali Paşa'nın Vefatının Osmanlı'ya Etkisi	383
5- Feth Ali Paşa'nın Vefatı Öncesinde Başlatılmış Olan Sınır Müzakerelerinin Akıbeti	386

BE NC BÖLÜM
MUHAMMED AH DÖNEM OSMANLI- RAN L K LER (1834-1848)

I- MUHAMMED M RZA'NIN AHLI I VE LK ZAMANLARINDAKI OSMANLI- RAN L K LER	389
1- Muhammed Mirza'nın ran'da Yönetimi Ele Geçirmesi	389
2- ran Üzerindeki Rus ve ngiliz Baskısının Mahiyeti	390
a- Herat Meselesi ve Osmanlı'ya Etkisi	392
3- Muhammed ah'ın Osmanlı le yi Geçinme Politikası	395
4- Ba dat Eyaleti ve Baban Sanca ında Ya anan Geli meler	396
5- Osmanlı- ran Sınır Müzakereleri ve A iretlerin Durumu	397
a- ki Devlet Arasında Yürütülen Müzakerelerdeki Belli Ba lı Sorunlar	398
b- ran Sefiri Mirza Cafer Han'ın Osmanlı Yönetimine Sundu u Talepler	400
ba- Osmanlı Yönetimince Mirza Cafer'e Verilen Cevap ve A iretler Meselesi	401
6- Bazı ran ehzadelerinin Osmanlı Devleti'ne Sı nması ve ehzadeler Sorunu	405
II- OSMANLI'DA ABDÜLMEC D' N TAHTA GEÇ VE MISIR MESELES NDE RAN BOYUTU	406
1- Abdülmecid'in Önünde Buldu u Mesele: Mısır Sorunu	406
2- Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın ran ile Olan rtibatı	409
a- Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın, ran'la ttifakı Meselesine Rusya ve ngiltere'nin Tepkisi	411
b- Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın ran'la ttifakı Hususunun Mahiyeti	412
c- Mısır- ran ttifakı ddiasının Kökeni ve ran'ın Bu Konuya Yakla ımı	413
d- Mısır- ran ttifakı ddiasında ngiltere'nin Rolü	416
III- IRAK BÖLGES NDEK GEL MELER	418
1 Basra'nın Stratejik Konumu ve A iretler	418
2- Osmanlı ve ran'ın Basra'ya Yönelik Politikaları	420
3- Irak Bölgesi'ndeki Osmanlı- ran Çeki mesi ve ngiltere'nin Rolü	421
4- Sârim Efendi'nin ran Elçili i ve Yaptı ı Çok Önemli Görü meler	424
a- Sârim Efendi'nin ran'ın ç Durumuna Yönelik Tespitleri	424
b- Sârim Efendi'nin Tebriz'deki ranlı Yetkililerle Yürüttü ü Müzakereler ve Gündeme Gele n Belli Ba lı Konular	426
5- Do udaki Osmanlı Ahalisinden Bazı Ermeni Ailelerin ran Tarafına Gitmesi ve Rusya'nın Bu Konudaki Tutumu	430
IV- SÜLEYMAN YE MUTASARRIFI MAHMUD PA A MESELES VE OSMANLI- RAN GERG NL	432
1- Osmanlı- ran Gerginli inin Nedenleri	432
2- Süleymaniye Mutasarrıfı Mahmud Pa a'nın syanı	433
a- Mahmud Pa a'nın ran'a Sı nması ve ran'ın Devreye Girmesi	435
b- Mahmud Pa a Meselesi Dolayısıyla ehrizor'da Ya anan Çatı ma	437
3- Mahmud Pa a Meselesinin Osmanlı ve ran'ı Sava ın E i ine Getirmesi	438
4- ki Taraf Arasında Yapılan Sava Hazırlıkları	440
5- Osmanlı ve ran Tarafının tidalli Bir Tutum Takınması	444

6- Osmanlı- ran Gerginli inde ngiltere ve Rusya'nın Tavrı	447
V- OSMANLI- RAN BARI MÜZAKERELER VE	
K NC ERZURUM ANTLA MASI	450
1- Erzurum'da Ba layan Müzakereler	450
2- Müzakerelerdeki Anla mazlık Konuları ve Nedenleri	452
a- Sınırlar Meselesi	455
b- ahısların U radıkları Zararların Tazmini	456
c- Baban Sanca ı'nın Durumu	456
ca- Bedirhan Bey Meselesi	457
d- Fırarîler ve Osmanlı'ya Sı ınan ran ehzadelerinin Durumu	460
3- Erzurum Antla ması (2 Haziran 1847)	461
4- Erzurum Antla ması Çerçevesinde Osmanlı - ran li kilerinin Seyri	466
5- Muhammed ah'ın Ölümü, ran'ın ç Durumu ve Osmanlı'ya	
Yansımaları	468
SONUÇ	471
B BL YOGRAFYA	483
EK: Harita	495
ÖZGEÇM	496

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, kurulu undan itibaren yönünü batıya dönmü ve bu yönde bir geni leme politikası takip etmi tir. Anadolu içindeki faaliyetlerini ise, Anadolu Türk Beylikleri'ni bir çatı altında toplama esasına göre belirlemi tir. Bunun dı nda do uda ve güneyde bulunan Müslüman devletlerle iyi geçinme felsefesine dayalı bir politika izlemi tir.

1501 yılında ran'da, ah smail tarafından kurulan Safevi Devleti ile birlikte Osmanlı açısından sorunlar ya anacak yeni bir dönem ba lamı tir. ilik esaslarına göre ortaya çıkan ve Anadolu'da bulunan yanda ları vasıtasıyla desteklenen Safeviler, Osmanlı'nın ba ma epey gaileler açmı tir. Buna ba lı olarak da ran, Osmanlı'nın do udaki ciddi bir sorunu haline gelmi tir. Bu sorun kimi zaman had safhaya çıkarken kimi zaman da sessizli e bürünmü tür. Ancak hiçbir zaman için etkisini kaybetmeyen Osmanlı- ran ili kilerinin en belirgin çeki me alanlarını, Ba dat Eyaleti ba ta olmak üzere, Kafkasya'da ya anan güç çek i mesi olu turmu ve bu mücadele süreklilik arz eden bir hal almı tir.

Biz bu çalı mamızda, XIX. Asrın ilk yarısındaki Osmanlı - ran ili kilerini siyasî yönden ele alıp incelemeye çalı tık. Konunun önemi ve büyüklü ü, aynı zamanda iki devlet ili kilerini ele almadaki güçlü ü de göz önünde bulundurarak, mümkün oldu unca temel meseleler üzerinde yo unla mayı uygun gördük. Nitekim bu çalı mamız, ihtiva ete i dönem itibariyle Osmanlı - ran ili kilerine genel bir bakı olarak de erlendirilmelidir. Zira iki devlet ili kilerinin özellikleri bu çalı manın kapsamını a acak kadar geni tir.

Bu vesileyle çalı mamızın hazırlanmasında her zaman ilgi ve deste ini gördü üm tez danı manım, Prof. Dr. brahim YILMAZÇEL K'e te ekkürlerimi arz ederim. Ayrıca çalı mamın her safhası nda yapıcı tenkitleri ve önemli deste iyle beni te vik eden kıymetli karde im, Yrd. Doç. Dr. Özcan TATAR'a da te ekkürlerimi sunarım.

KISALTMALAR

- A. AMD.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Bâb-1 Âlî Sadaret Dairesi
Kalemleri *Sadâret Âmedî Kalemi*
- A. DVN. MHM.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Bâb-1 Âlî Sadaret Dairesi
Kalemleri *Sadâret Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi*
- A. MKT. MHM.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Bâb-1 Âlî Sadaret Dairesi
Kalemleri *Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi*
- a.g.e.** : Adı geçen eser
- a.g.md.** : Adı geçen madde
- B.** : Belge No
- bkz.** : Bakınız
- BOA.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi
- C.** : Cilt
- C. ASK.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Cevdet Tasnifi *Cevdet Askeriye*
- C. DH.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Cevdet Tasnifi *Cevdet Dâhiliye*
- C. HR.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Cevdet Tasnifi *Cevdet Hariciye*
- D.** : Dosya
- G.** : Gömlek
- H. H.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Hattı Hümâyûn Tasnifi
- HR. MTK.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Nezaretlere Ait Belgeler *râde Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemi*
- A.** : slam Ansiklopedisi (Milli E itim Yayını)
- . DH.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Bâb-1 Âlî Sadaret Dairesi Hazin-i
Evrak râdeler Tasnifi *râde Dâhiliye*
- . HR.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Bâb-1 Âlî Sadaret Dairesi Hazin-i
Evrak râdeler Tasnifi *râde Hariciye*
- . MSM.** : Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Bâb-1 Âlî Sadaret Dairesi Hazin-i
Evrak râdeler Tasnifi *râde Mesâil-i Mühimme*
- s.** : Sayfa
- TDV A.** : Türkiye Diyanet Vakfı slam Ansiklopedisi
- vd.** :Ve di erleri
- Vol.** :Volume

KONU VE KAYNAKLAR

I-KONU

Osmanlı Devleti'nin do u sınır kom us u ran ile olan ili kileri her zaman dikkat çekici hususlar olmakla birlikte, iki devletin aynı dine mensup olmalarının olu turdu u ortak nokta ve di er özellikler, iki taraf münasebetlerinin en ayırt edici yönlerinin ba nda gelmektedir. Ancak bu din eksenli ortak nokta, Osmanlı ve ran'ı yakla tıran bir unsur olmaktan ziyade, mezhebî yönden farklılıkları ve buna dayalı olarak siyasî ve sosyal çeki meleri de içinde barındırması dolayısıyla, münasebetlerin sorunlu ve gerginliklerle dolu bir zemininde ya anmasına da sebebiyet vermiştir.

Buna ba lı olarak, bizi böyle bir ara tırma yapmaya iten nedenleri iki ana ba lık halinde ele alabiliriz. Bunlardan birincisi, iki taraf arasındaki gerginlik ortamının sebepleri ve köken itibariyle nerelerden kaynaklandı nı ö renmek arzusu , ikincisi ise, mevcut Osmanlı- ran ili kilerini ele alan eserler¹ içerisinde, XIX. yüzyıl ili kilerini kapsayan müstakil bir eserin bulunmaması ndan kaynaklandı nı belirtebiliriz.

Hâlbuki Osmanlı- ran ili kileri, XVI. asrın ilk yıllarında ran'da kurulan Safevî Devleti ile birlikte ciddi anlamda de i erek, birçok noktada gerginliklerin ya anmasına sebep olacak ekilde sonraki dönemlere yansıması tır. Bu süreç içinde çeki me konularının temelini olu turan hususlara bakıldı nda; iki tarafın çok önemsed i belli ba lı stratejik mevkiiler üzerinde ya anan gerginlikler le, bu iki ülke arasındaki rekabete dayalı olu mu olan anlayı tan kaynaklandı ı açıkça belli olmaktadır.

Özellikle Ba dat havalisi Osmanlı ve ran için en fazla sıkıntı olu turan mntıkların ba nda gelmekle birlikte, Do u Anadolu Bölgesi'ndeki hudud boylarının hassas yapısı ve buralardaki a iretler gerçe i, sıkıntıların bir di er yönünü olu turmu tur. Bu rahatsızlıklar bir türlü çözümlenemeyen ve kimi zaman etkisini

¹ Osmanlı- ran ili kilerini ele alan belli ba lı eserler unlardır. Bekir Kütüko lu; **Osmanlı ran Siyasî Münasebetleri (1578-1612)** , stanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, stanbul 1993; Mehmet Saray; **Türk- ran li kileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1999 ; Remzi Kılıç; **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı ran Siyasî Antla maları** , stanbul, 2001; Faruk Sümer; **Safevî Devleti'nin Kurulu u ve Geli mesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Güven Matbaası, Ankara, 1976; Adel Allouche; **Osmanlı-Safevî li kileri (Kökenleri ve Geli imi)**, çev. Ahmed Emin Da , Anka yay., stanbul, 2001.

arttırarak devam eden huzursuzlukların ba ında gelirken, zaman ve mekâna dayalı olarak ba ka etkenlerin de devreye girmesi ile çatı malar daha da artmı tır.

XIX. yüzyıla gelindi inde, Osmanlı- ran münasebetlerindeki rahat sızlık konularının aynı noktalar üzerinden varlı nı devam ettirdi i de anla ılmaktadır. Özellikle XVIII. asrın ikinci yarısından sonra, gittikçe hız kazanan Ba dat havalisinin geneline yönelik gerginlik hususları, XIX. asrın ilk yarısında da devamlılık gö steren ana unsur olmu tur. Ba dat Eyaleti'nin merkezi olan Ba dat ehri ba ta olmak üzere, güneyindeki Basra havalisi, kuzeydeki Baban Sanca ı dolayları ve güney batıdaki Kerbela-Necef gibi ehirlere en sık gündemde olan yerlerin ba ında gelmi lerdir.

Çalı mamızın esasını olu turan zaman dilimi, 1774-1848 yılları arasındaki Osmanlı- ran siyasî ili kilerini içermektedir. Bu tarihlerin belirlenmesinin temel nedenlerine bakacak olursak, 1774 senesinde Zend Kerim Han dönemi ile birlikte Ba dat ve Basra havalisine yönelik yo un ran saldırıların vuku bulması, ba langıç tarihimizin tespitindeki en temel etkendir. Ara tırmamızın biti tarihini olu turan 1848 senesi ise, yukarıda ifade etti imiz tarihten sonra, ran'da ya anan önemli de i imler ve Kaçar Hanedanının² yönetimi ele geçirmesiyle (1795) yo unla an ili kilerin, üçüncü Kaçar hükümdarı olan Muhammed ah'ın ölümüne kadarki süreci kapsamaktadır.

Osmanlı- ran ili kilerinin tam olarak anla ılabilmesi için, iki taraf münasebetlerinin ba langıcını da içeren genel bir de erlendirme, çalı mamamızın giri ve I. bölümünde verilmi tir. Konumuzun ana gövdesini olu turan ve ran'da Kaçar hanedanı devresinin ba langıcından, 1848 senesine kadarki iki ülke ili kileri ise, ula ılabildi imiz kaynaklar nispetinde detaylı bir ekilde irdelenmi tir.

XIX. asrın ilk yarısında iki taraf arasında cereyan eden hadiselerin, yukarıda da ifade etti imiz üzere Ba dat havalisi, Do u Anadolu Bölgesi sınır boyları ve Kafkasya ile çevrili olması, ara tırmamızda bu noktalar üzerinde detaylı durulmasını gerekli kılmı tır. Özellikle Ba dat bölgesindeki (Baban Sanca ı, Basra, Kerbela ve Necef) hadiselerin çok kapsamlı olması ve bu olayların Osmanlı- ran ili kilerinde birinci derecede yer tutması, üzerinde geni çe durulması zorunlulu unu ortaya çıkarmı ve

² Kaçar hanedanı ile ilgili geni bilgi için bkz. Yılmaz Karadeniz; **ran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, Bakı Yay., st., 2006.

buna ba lı olarak da Ba dat Eyaleti içindeki siyasî geli meler, bu süreç içinde detaylı bir ekilde ele alınmı tır.

Bilhassa bu havalideki yönetici atamaları ve buna ba lı olarak meydana gelen çeki meler, çalı mamız içinde detaya kaçan ayrıntıların verilmesini de zorunlu hale getirmi tir. Zira bu bölge içinde ya anan her geli me, birebir Osmanlı- ran ili kilerinde en önemli unsur olarak kendine yer etmi ve hep ön planda olmu tur. Bununla birlikte Ba dat'ın kuzeyinde yer alan Baban Sanca ı ve bur aya ba lı olan mıntıkaların sorunlu yapısı, inceledi imiz dönem içinde Osmanlı - ran gerginliklerinin en önde gelen unsurlarından di er bir yönü olu turmu ve buna ba lı olarak da Baban Sanca ı merkezli geli melerin tümü detaylı bir ekilde ele alınmaya çalı ılmı tır

nceledi imiz dönem içinde Osmanlı - ran ili kilerinin Ba dat havalisi dı nda kalan yerlerle ilgili konuları, önemli ba lıklar altında ele alınarak bu hususların iki devlet münasebetleri ba lamında, ne gibi neticeler do urdu u da izah edilmeye çalı ılmı tır. Bu kapsamda Kafkasya bölgesinde süregelen kadim çeki melerin Osmanlı, ran ve Rusya boyutu incelenmi , stratejik yönden önemli bir mevkiye sahip olan bu havalideki politikaların, ne tür sonuçlar do urdu u açıklanm ı tır. Aynı ekilde Osmanlı- ran sınır bölgeleri dâhilinde bulunan yerlerdeki a iretlerin olu turdukları rahatsızlıklar ve bu mıntikalardaki yerel yöneticilerin sebep oldu u gerginlikler de ele alınmı tır.

Bu kapsamda Osmanlı- ran ili kilerinin bahsi geçen sürecindeki tüm yönler i, ana kaynaklar mesabesinde olan ar iv vesikalarına dayandırılarak verilmeye çalı ılmı tır. Bilhassa Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi'nde bulunan külliyetli ar iv belgeleri, bize yol gösteren ve büyük oranda istifade etti imiz ana kaynaklarımızı olu turmu lardır.

Çalı mamız sırasında da mü ahede etti imiz üzere Osmanlı ar iv belgeleri, çok mühim ve mutlak surette göz önünde bulundurulması gereken kaynaklardır. Nitekim konumuza ili kin olarak ar ivde yaptı ımız katalog taramalarında iki binin üzerinde belge tespit etmemiz, ar iv belgelerinin ne kadar önemli oldu unu gösteren bir husustur. Tespit etti imiz bu belgeler ı ı nda ö rendi imiz bilgiler, bizim en önemli yol haritamız da olmu lardır. Ar iv belgelerinin dı nda ba ta kronikler olmak üzere di er inceleme eserlerinden de istifade etti imizi belirttikten sonra , ana ba lıklar halinde bunları ele almayı faydalı görüyoruz.

II-KAYNAKLAR

XIX. asrın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile İran arasında meydana gelen siyasî ilişkileri ele aldığımız bu çalışmamızda, ana kaynağımızı Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bunun yanında klasik kaynaklar ve diğer inceleme eserleri de istifade ettiğimiz diğer kaynaklar arasındadır. Bunları sırasıyla ele alacak olursak.

1- Arşiv Kaynakları

Bağbakanlık Osmanlı Arşivi içinde bulunan tasnifler ve bunlar içinde konumuza ilişkin olarak yer alan belgeler, temel kaynaklarımız olmakla birlikte bu tasnifler de kendi içinde belirli isimlerle anılmaktadır³.

a- Hatt-ı Hümayûn Tasnifi

Hatt-ı Hümayûn; padişahların el yazılarına verilen bir isimlendirme olup, padişahların yazılı emirleri anlamında kullanılmaktadır. Hatt-ı hümayûnlar sadrazamların tahriri olarak, kısaca arz ettikleri meseleler dolayısıyla telhis denilen kâğıdın üzerine yazıldığı gibi, doğrudan doğruya da sadır olurdu. Bağbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki en önemli vesikaların başında gelen bu tasnif, Amedî Kalemi'nin evrakı olan hatt-ı hümayûnların toplanmasından meydana gelmiştir. Bu tasnifte yer alan belgeler 32 cilt halinde kataloglanmış olup, içindeki belgelerin ihtiva ettiği dönem 1698-1880 yılları arasını kapsamaktadır.

Hatt-ı Hümayûn tasnifinde bulunan belgelere genel olarak baktığımız zaman, bu tasnifteki belgelerin içeriğinin çok geniş olduğunu görmekteyiz. Bu belgelerin bir kısmı kısa bilgiler içerirken, bir kısmı çok geniş ve uzun bilgileri ihtiva etmektedir. Bu belgelerden, özellikle geniş içerikli olanları çalışmamızın farklı kısımlarında kullanılmaktadır.

b- (Muallim) Cevdet Tasnifi

8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet başbakanlığı başında bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. Muallim Cevdet'in 1935'te istifa ederek

³ Arşiv kaynakları ile ilgili bilgiler, Bağbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları arasında yer alan şu eserden yararlanılarak verilmiştir. Heyet; **Bağbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, ikinci Baskı, İstanbul, 2000.

ayrılmasına rağmen, 1937 yılına kadar süren çalı malar sonunda “*Cevdet Tasnifi*” diye adlandırılan bir çalı ma meydana getirilmiştir. Bu tasnif 17 ana bölüm halinde 1553 - 1904 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 216.572 adet belgeden meydana gelmektedir. Cevdet Tasnifi içinde yer alan kataloglar, konularına göre çe itli adlar altında sınıflandırılmış olmalarıyla birlikte, ara tırmamız dâhilinde bizim istifade ettiklerimiz; “*Askeriye*”, “*Dâhiliye*”, “*Hariciye*” ve “*Zaptiye*” kataloglarında kayıtlı belgelerdir.

c- Bâb-ı Âli Sadaret Dairesi Kalemine Ait Belgeler

Divân-ı Hümâyûnda yer alan birçok kalem, sembolik de olsa Tanzimat’tan sonra Sadaret Dairesi içinde görülmektedir. Bu bölümde Bâb- ı Âlî’deki evrakların giri ve çıkışlarının kontrol edilip, kaydının yapıldığı Dâhiliye Kalem ve Bâb - ı Âlî Evrak Odası adında iki kısım olmuştur. Bu tasnife *Bâb-ı Âli Sadaret Dairesi Kalem* denilmekle birlikte, içinde çok önemli vesikalar bulunup, ara tırmamız sırasında bunlar içinden konumuzla alakalı olanlardan da istifade ettik.

ca-Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalem

Divân-ı Hümâyûn’un mühim ve gizli evrakıyla kullanılan bir kalemdir. Bu kalemin başlıca vazifesi; devletin önemli meselelerine ait beratlar ve hükümler yazmak oldu u için çok önemli belgeleri ihtiva eden bir kalemdir. Bu kaleme ait belgeler içinde yer alan “*Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalem*” içinde konumuzla alakalı olan 1256-1265/1840-1848 yılları arasında ihtiva eden belgelerden yararlanma yoluna gittik.

cb- râdeler Tasnifi

Sadaret Dairesi içinde yer alan önemli tasniflerden birini de Hazine -i Evrak Müdürlü üne bağlı râdeler oluşturmuştur. “*râde*”, Padi ahın emri, fermanı, arzusu anlamına gelir. 1832 senesi öncesinde herhangi bir mesele hakkında padi ahın mütalaasına lüzum görüldüğünde, meselenin özeti padi aha sunulurdu. Buna “*arz tezkiresi*” veya “*telhis*” denirdi. Padi ah telhisi okuyarak mesele hakkında fikrini üzerine yazardı. Bu tarihten sonra de i en uygulama ile arz tezkirelerinin Serkâtib -i ehriyârî denilen, padi ahın hususî baş kâtibine yazılması usulü kabul edilmeye baş lanmıştır.

Ar iv tasnifleri içinde önemli yer tutan bu belgeler içinde bizim ara tırmamızda kullandıklarımız, “*Dâhiliye*”, “*Hariciye*” vesikalarıdır. Bu belgelerin ihtiva etti i dönem de 1255-1309/1839-1892 yılları arasını ihtiva etmekle birlikte, çalı tı ımız dönemi içeren 1839-1848 yılları arasındaki belgelerden istifade edilmi tir.

cc- Sadaret Âmedî Kalemi

Âmedî Kalemi evrakını, genellikle Sadaret’ten Saray’a gönderilen tezkire -i sâmiler, yabancı devlet reislerine yazılan nâme -i hümâyûnlar, hatt-ı hümâyûnlar te kil etmektedir. Bu belgelerden 1256-1265/1840-1848 yılları arasını ihtiva edenlerden de yararlanma yoluna gittik.

cd- Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi

Bu belgeler umumiyetle isyan, de prem, sınır meselesi, sava kıtlık ve iskân gibi mühim hususları ihtiva etmektedir. Bu kısmın belgeleri 1256 -1275/1840-1858 yıllarını kapsamaktadır.

ce- Mesâil-i Mühimme râdeleri

1255-1265/1839-1849 yılları arasını ihtiva eden önemli bir tasniftir. Abdülmecid’in tahta çıkı ndan 1849 senesine kadar geçen mühim mesel eler bu tasnif içinde yer almaktadır. Bu tasnifle ilgili olarak da konumuzla alakalı belgelerden istifade edilmi tir

d- Nezaretlere Ait Belgeler

Hariciye Nezareti Ar ivi, Tanzimatla birlikte te kilatlanan Hariciye Nezareti’ne paralel olarak olu an “merkez ar ivi” ile sefâret ve konsolosluklarda te ekkül eden “ta ra ar ivi” olmak üzere iki grupta toplanm ı tir. Bu tasnifteki evrakların ekseriyeti Tanzimat sonrası döneme aittir. Çalı mamızda istifa de etti imiz “*Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemi*” önemli belgeleri ihtiva eden bir tasniftir. Bu grupta bulunan belgeler 1254-1271/1838-1851 yıllarını kapsamaktadır.

2- Kronikler

XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı - ran Siyasî li kilerini ele alan konumu z kapsamında, yararlandı mız di er önemli kaynakları da kronikler olu turmaktadır. Bunlar içinde Ahmed Cevdet Pa a'ya⁴ ait olan Tarih-i Cevdet⁵, ihtiva etti i dönem itibariyle en çok istifade etti imiz kayna ın ba ında gelmektedir. Bu önemli kayna ın yanında, ânîzâde Mehmed Atâullah Efendi'ye ait Tarih -i ânîzâde⁶ ile Ahmed Lûtfî Efendi'nin, Tarihi⁷ yararlandı mız di er önemli kronikler arasında yer almaktadır.

3-Tetkik Eserler

Bu çalı mamızda yeri geldi ince ula abildi imiz tetkik eserlere de müracaat edilmi tir. Bunlar içerisinde Osmanlı Tarihi kapsamında yazılımlı eserler⁸ ba ta olmak üzere, konu ile alakalı olan di er ara tırma kaynaklarından da istifade edilme yoluna gidilmi tir. Bu tetkik eserler içinde vurgulama gere i hissetti imiz, ran tarihi al anında günümüzde bile a ılamayan ba yapıt mesabesinde olan , Percy M. Sykes'ın kaleme aldı ı “*A History of Persia*”⁹ önemli bir di er kayna ımızı olu turmu tur. Özellikle bu

⁴ Ahmed Cevdet Pa a (1823- 1895), hiç üphesiz XIX. asır Türk tarihinin en önde gelen simalarındandır. Kendisinin; tarihçi, hukukçu ve devlet adamı ı kimli i ile bu alanlarda yaptı ı faaliyetleri, her zaman için dikkat çekici hususiyetlerin ba ında gelmi tir. Ahmed Cevdet Pa a hakkında geni bilgi için bkz. Ahmet Cevdet Pa a; **Vefatının 100. Yılına Arma an**, (sempozyum 9-11 Haziran 1995), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997; Franz Babinger; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Co kun Üçok), Kültür Bak. Yay. Ankara, 1992, s.408 -413;; Yusuf Halaço lu-M. Akif Aydın; “Cevdet Pa a” maddesi, **TDV A, C.: VII**, stanbul 1993, s. 443-450.

⁵ Ahmed Cevdet Pa a; **Tarih-i Cevdet, C.: I-XII**, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet, 1309. Tarih-i Cevdet'in, kapsadı ı dönem itibariyle (1188-1241/1774-1825) ciltlere göre tasnifi için bkz. F. Babinger; **a.g.e.**, s. 412-413. Çalı mamızda Ahmed Cevdet Pa a'nın bu çok mühim eserinden geni çe istifade etti imizi vurgulamak isteriz. Kendisinin mevzulara olan hâkimiyeti ve ele aldı ı konularda çok yönlü bilgiler vermesi, ufkumuzu aç an ve sıkıntı ya adı mız hususlarda bizi mü külattan kurtaran eserlerin ba ında gelmi tir. Aynı zamanda eserin içindeki bilgilerin ar iv belgeleri ile paralellik arz etmesi, Ahmed Cevdet Pa a Tarihi'nin öneminin anla ılması açısından bir di er yönü de olu turmaktadır.

⁶ ânîzâde Mehmed Atâullah Efendi; **Tarih-i ânîzâde, C.: I-IV**, stanbul 1290. Tarih-i ânîzâde, 1225-1236/1808-1820 yılları arası olayları ihtiva etmektedir. Bu eser ve yazarı hakkında bilgi için bkz. F. Babinger; **a.g.e.**, s. 375-376.

⁷ Ahmed Lûtfî Efendi; **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C.: I-VIII**, (yeni yazıya aktaran Ahmet Hazerfen vd.), YKY., stanbul 1999. Yararlandı mız bu eser, adı geçen eserin orijinal metne dayalı olarak Latin alfabesine transkribe edilmi halidir. Faydalandı mız bu sekiz cilt, 1825'ten 1848'e kadarki dönemi ihtiva etmektedir. Ahmed Lûtfî Efendi ve Tarihi hakkında bilgi için bkz. Münir Aktepe; “Ahmed Lutfî Efendi” maddesi, **TDV A, C.: II**, stanbul 1993, s. 97-98; F. Babinger; **a.g.e.**, s. 417-419.

⁸ Bu eserler içerisinde belli ba lı olanlar unlardır. smail Hakkı Uzunçar ılı; **Osmanlı Tarihi, C.: II-IV/I-II**, TTK., Ankara, 1995; Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V**,TTK., Ankara, 1995; smail Hami Dani mend; **zahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.: I-IV**, st., 1971; Ziya Nur Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: I-III**, Ötüken Yay., stanbul, 1994; Nicolae Jorga; **Osmanlı mparatorlu u Tarihi, C.: IV-V**, Yeditepe Yay., (Çev.Nilüfer Epçeli), stanbul, 2005.

⁹ Percy M. Sykes; **A History of Persia, Vol. II.**, London , 1915.

eserin ikinci cildi konumuzla alakalı çok önemli bilgiler ihtiva etmesi açısından , en sık müracaat etti imiz eserler arasında yer almı tır. Tetkik eserlerle ilgili hususlar , yaptı ımız çalı ma içinde dipnotlar halinde ve bibliyografyada gösterildi i için burada fazla ayrıntıya girmiyoruz.

G R

I- TÜRK – RAN L K LER N N KÖKEN

1- Büyük Selçuklu Devleti Zamanına Kadar Türk - ran li kileri

Osmanlı Devleti ile ran arasında meydana gelen münasebetlerin mahiyetini anlamak için geçmi ten itibaren süregelen Türk - ran/Fars ili kilerinin özelliklerine bakmak gerekmektedir. Çünkü iki toplum , co rafi yönden aynı bölgenin insanlarıdır. Tarih içinde siyasî, iktisadî ve kültürel yönden birbirleriyle çok yakın etkile im içerisinde olmu lardır. Aynı dine ba lı olmalarına ra men, slâm dünyasındaki siyasî ve sosyal olayların etkisi sonucu meydana gelen mezhebî farklılı ma yla birlikte, birbirlerine zıt dü en iki farklı mezhebin mensupları olarak kar ı kar ıya gelmi lerdir. Akabinde de dü manlık derecesine varan bir çeki menin içerisinde girmi lerdir. in ilginç tarafı, iki taraf arasındaki en çetin mücadelelerin oldu u dönemde ran'daki hâkim gücün Türk kökenli olma sıdır.

Nitekim ran'da Safevî Devleti'ni kuranlarla, onlardan sonra gelen Av ar ve Kaçar hanedanları Türk kökenli dir. Ancak Türk kökenli bu hanedanlar, içinde buldukları Fars kültürünün tesiri altında kalarak ranlıla mı , Osmanlı'yı kendilerine rakip seçmi ve geni leme politikası olarak da batıya do ru yönelmeyi uygun görmü lerdir. Bunun do al sonucu olarak da Türk - ran ili kileri sorunlu bir çeki me zeminine kaymı tır. te, iki milletin tarihinde meydana gelen tüm bu hususiyetlerin anla ılabilmesi için Türk- ran ili kilerinin geçmi ine göz atmak gerekmektedir.

Biz bu süreci, çok fazla ayrıntıya girmeden ana hatlarıyla ele almak istiyoruz. Çünkü esas konumuz XIX. Asrın ilk yarısındaki Türk - ran ili kileridir. Ancak bu ili kilerin mahiyetinin anla ılabilmesi için de meselenin tarihî arka plânını bilmek gerekmektedir. Tarihî arka plânda da Büyük Selçuklu Devleti zamanında yo unla maya ba layan ili kilerin ekli ve sonraki dönemlere tesiri ile Osmanlı Devleti zamanında aldı ı çerçeveyi izah etmeye çalı aca ız.

Türkler ile İranlılar, coğrafî muhit bakımından yukarıda da dediğimiz gibi birbirlerine komşu iki bölgenin insanlarıdır. Yan yana yaşamaları dolayısıyla da çok eski devirlerden itibaren yakın ilişkiler içinde olmuşturlar. Türker'in yaşadığı ve Horasan'dan Orhun Nehri'ne kadar uzanan Turan ülkesi ile Hazar Denizi'nden Hint Okyanusu'na kadar uzanan İran ülkesi¹ birbirine komşu idi. Bu komşuluk ilişkilerine bağlı olarak zaman içinde meydana gelen münasebetler, iki milleti daha da yakınlaştırmıştır. Yakınlaşma kimi zaman kültürel boyutta olurken kimi zaman da devrin siyasî artıları çerçevesinde, çekişme zeminine kaymıştır. Nitekim eski İran rivayetlerini nakleden Ebn-âmelere göre, İranlılar ile Türkler arasında süregelen mücadeleler “İran-Turan Harpleri” olarak adlandırılmıştır². Hunlar zamanına kadar giden Türk-İran ilişkileri, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşuyla birlikte farklı bir boyuta taşınmıştır³.

2- Büyük Selçuklu Devleti Zamanında Türk - İran İlişkileri

Selçukluların 1040 Dandanakan zaferi ile Horasan'a girmesi, Nişabur, Merv ve Herat şehirlerini ele geçirmesi⁴ ve arkasından da İbrahim Yinal Bey'in; Kazvin, Hemedan, Rey gibi Orta İran şehirlerini alması İran'da Selçuklu egemenliğinin başladığının habercisi olmuştur. Tuğrul Bey'in, İsfahan ile Bağdat'ı hâkimiyeti altına almasıyla, İran coğrafyası, Sâsânîler zamanından sonra ilk defa bir devletin sınırları içerisinde birleşmiştir⁵.

Selçuklular, merkezîyetçi bir yapı ile devleti yönetmişler ve zaman içinde İran idarî geleneklerini de kendi bünyesine içermişlerdir. Selçuklu hâkimiyetinin siyasî merkezi; Nişabur, Rey, İsfahan, Merv ve Hemedan gibi eski İran şehirleri olmuştur. Tuğrul Bey, kendisine İranlı vezirler tayin ederek, göçebe Türkler ile yerleşik İranlıları bir potada birleştirmek ve denge politikası yürütmek istemiştir. Büyük Selçuklu Veziri

¹ İran'a bakıldığında zaman bütün orta çağ boyunca ne siyasî ne de coğrafî yönden bir bütünlük olmuştur. Bundan dolayı da İran'ın kesin sınırlarını çizmek gerçekten zordur. Bugünkü İran'dan başka Afganistan, Belucistan ve Merv bölgesini bu sınırlar içerisine almak gerekmektedir. Bkz. J. H. Kramers; “İran” maddesi, **slâm Ansiklopedisi (A.), C.: V/II**, s. 1013.

² Mehmet Saray; **Türk- İran İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 1.

³ Viladimir Minorsky; “Persia: Religion and History” **Iranica, Vol.: 775**, Publications of The University of Tehran, 1961, s. 246-247.

⁴ Osman Turan; **Selçuklu Tarihi ve Türk- slâm Medeniyeti**, Bozdağ Yay., İstanbul, 1996, s. 103-105.

⁵ O. Turan; **a.g.e.**, s. 107-113.

Nizamülmülk'ün çabaları sonucunda , askerî yapısı Türklere, bürokratik yapısı ranlı lara dayanan ve hukuk olarak Sünnî slâm'ı esas alan bir devlet sistemi olu turulmu tur. Selçuklular idarî açıdan, ran co rafyasına hâkim oldukları süre içerisinde mümkün oldu unca kendi siyasî ve dinî anlayı ı ile çeli meyen mahallî idarelere dokunmamayı da bir devlet politikası olarak benimsemi lerdir⁶.

Selçuklu yönetimi, zaman içinde Fars kültürünün etkisinde kalarak ran dili ve edebiyatını koruyucu bir tavır almı , resmî yazı malarda ve bürokraside Farsça kullanmaya ba lamı tır⁷. Bu yönüyle de Selçuklu Devleti zamanında, Türkler ile ranlılar arasındaki ili kilerin daha da yo unla tı ını söyleyebiliriz. Özellikle kültürel etkile imin bu dönemde hissedilir bir ekilde arttı ı da bir gerçektir⁸.

Büyük Selçuklu Devleti'nin; kurulu a amasından sonra, göçebelikten çıkarak yerle ik medeniyeti temsil eden siyasî bir te ekkül haline gelmesi, kendi içinde Türkmen/O uz meselesini ortaya çıkarmı ve devlet uzun süre, bu meseleyle u ra mak zorunda kalmı tır⁹. Ya anan bu sorunun nedenlerini anlamak da çok önemlidir. Çünkü Büyük Selçuklu Devleti zamanında ba layıp, Anadolu Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti zamanına kadar devam eden ve Safevî Devleti'nin kurulu unda kar ımıza çıkan Türkmen sorunu, aynı zamanda Türk- ran ili kilerindeki temel meseleyi olu turmaktadır. Bu nedenle de sorunun ortaya çıkı ekli üzerinde durmak gerekmektedir.

Yukarıda ifade etmeye çalı tı ımız üzere, Selçukluların askerî ba arıları ve ran co rafyasına hâkim olmaları, bir müddet sonra Türkmen kabilelilerini bu havaliye yönlendirmi tir. Ancak Selçuklu Devleti, yurt bulmak için kendi yanlarına gelen bu göçebe soyda larına kar ı pek sıcak davranmamı tır¹⁰. Selçuklular, içinde buldukları ranî muhitin etkisinde kaldıklarından ve yerle ik ran halkının devleti haline geldiklerinden, göçebe Türkmenlere kar ı ikinci sınıf bir muamele uygulama yoluna

⁶ Osman Gazi Özgüdenli; “ ran (Fetihten Safevîler'e Kadar)” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı slâm Ansiklopedisi (TDV A.)**, C.: XXII, stanbul, 2001, s. 397; Sir Percy Sykes; **Persia**, Oxford University Press, tsz., s. 52.

⁷ Mehmet Altay Köymen; **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK., Ank., 1998, s. 15-16; brahim Kafeso lu; **Selçuklu Tarihi**, M.E.B., Yay., st., 1992, s. 118.

⁸ V. V. Barthold; **Mo ol stilasına Kadar Türkistan**, (trc. Hakkı Dursun Yıldız), TTK.,Ank., 1992, s. 326-330.

⁹ M. A. Köymen; **a.g.e.**, s. 158-160.

¹⁰ Geni bilgi için bkz. Faruk Sümer; **O uzlar (Türkmenler)Tarihleri-Boy Te kilatı-Destanları**, Türk Dünyası Ara tırmaları Vakfı, stanbul, 1992, s. 87 -119.

gitmi tir¹¹. Bu zümreler ya Horasan'ın do usunda tutulmu ya da Azerbaycan üzerinden Bizans sınırına yönlendirilmi tir¹².

Devletin uyguladı ı bu politikanın amacı, o zamanki yerle ik ran ehir kültürünü, göçebe soyda larının tahripkâr hareketlerine kar ı korumaktı¹³. Türkmenler; kendilerine uygulanan bu ayrımcı politikayı bir türlü içlerine sindirememi ve Selçuklulara ba kaldırıp isyan etmi lerdir¹⁴. Nitekim 1153 senesinde çıkardıkları isyanla, Selçuklu ordusunu peri an ederek Sultan'ı esir almı lar, Horasan'ın bazı ehirlerini, bilhassa Merv ve Ni abur'u feci ekilde ya malamı lardır¹⁵. Bu çeki mede, Büyük Selçuklu Devleti, yapı itibariyle yerle ik ahaliyi savunmadan vazgeçmemi , göçebe Türklere kar ı baskıcı tavrını devam ettirmi tir.

Aynı yakla ım daha sonraki devirde , Anadolu Selçuklu Devleti zamanında da sürmü tür. XI. Asrın sonları ile XII. Asrın ba larında Anadolu'ya Orta Asya'dan akın edip gelen göçebe Türkmen zümreleri, kendilerine has kültürle rini, dinî ve toplumsal yapılarını muhafaza etmi ler, Anadolu Selçuklu Devleti'nin kendilerini belirli bir otorite altına alma iste ine, sert tepki vermi lerdir. Akabinde de Anadolu'da yerle ik ahali ile konargöçer Türkmen zümreler arasında , uyumsuzluktan kaynaklanan ciddi çatı malar ya anmı tur¹⁶. Devletin, bu çeki mede devamlı surette yerle ik ahaliyi tutması, 1240 senesinde Anadolu Selçuklu Devleti'nde Babaîler syanı'nın çıkmasına neden olmu tur¹⁷. Arkasından da Anadolu içinde devlet otoritesine dü man bi r kesim meydana gelmi tir. Görüldü ü üzere Büyük Selçuklu Devleti'ne kar ı isyan eden O uzların hareket noktası ile 1240 senesinde Anadolu Selçuklu Devleti'ne ba kaldıran Baba îler

¹¹ Ahmet Ya ar Ocak; **Babailer syanı–Alevili in Tarihsel Altyapısı**, Dergâh Yay. 3. baskı, stanbul, 2000, s. 42-43; M. A. Köymen; **a.g.e.**, s. 158-165.

¹² . Kafeso lu; **a.g.e.**, s. 86-88; O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 397.

¹³ O. Turan; Selçuklu Devleti'nin bu Türkmen zümrelerine uyguladı ı politikayı haklı görüyor. Ona göre bu göçebe Türkmenler; ba larına buyruk hareket ediyor, siyasi otoriteyi tanımıyor ve yerle ik halka kar ı ya macı bir tavır takınıyordu. Bundan dolayı da devletin böyle bir hareket tarzı izlemesi normaldi. O.Turan; **a.g.e.**, s. 112.

¹⁴ M. A. Köymen'in belirtti ine göre; Nizamü'l-Mülk, Türkmenler meselesini olumlu ve olumsuz yönleriyle ele almı tir. Devletin Türkmenlerden çok sıkıntı çekmesine ra men, onlara kar ı, sert tedbirler alınmasını da istememi tir. Kendisi, Türkmenlerin devlete kar ı yaptı ı hizmetleri göz önünde tutarak, onların devletten nefret etmelerini haklı bulmu tur ; M. A. Köymen; **a.g.e.**, s. 164-165.

¹⁵ V. V. Barthold; **a.g.e.**, s. 351-352; M. A. Köymen; **a.g.e.**, s. 299-301.

¹⁶ Bu asırda Türkmenler, ya am tarzı itibariyle hayvancılıkla u ra an ve göçebe bi r hayat süren kesimdi. Göçebelerin yaylak ve kı la a gidi geli leri, yerle ik hayat ya ayan Türkleri rahatsız etmekte ve iki taraf arasında ciddi manada sıkıntılar ya anmasına sebep olmaktaydı. Geni bilgi için bkz. A. Y . Ocak; **a.g.e.**, s. 41-42.

¹⁷ Faruk Sümer; **Safevî Devleti'nin Kurulu u ve Geli mesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Güven Matbaası, Ankara, 1976, s. 8; A. Y. Ocak; **a.g.e.**, s. 43.

syanı'ndaki Türkmenlerin çıkı noktası aynıdır¹⁸. te bu ayrı ma daha sonraki devirlerde Türk- ran ili kilerindeki sorunun da temelini olu turmu tur.

Tekrar ran'daki Selçuklu hâkimiyetine dönecek olursak; Selçuklular, ran'da yakla ık olarak yüz elli yıl hüküm sürmü tür. Bu süre içerisinde Selçuklular, göçebe Türkmenlerle u ra tı ı kadar ran içindeki ayrılıkçı kesimlerle de mücadele etmek zorunda kalmı tur. ran'da Selçuklu yönetiminden rahatsız olan gruplar türemi ve bunlar dinî alt yapılı isyanlara giri erek, devleti uzun süre u ra tı rımlardır. Nitekim smailî diye nitelendirilen Batınî grubun, Hasan Sabbah¹⁹ önderli inde, propaganda faaliyetleri ile yanda larını Selçukluya kar ı kı kırtması ve devletin uzun süre bu isyanla u ra ması, bu havalinin ne kadar kar ı k bir yapıya sahip oldu unu göstermektedir²⁰. Yine Tu rul Bey zamanında 1057 senesinde Sincar civarındaki î halk, O uzlarla çarpı mı , bozulan ve yaralanan O uzlara kar ı görölmedik i kenceler yapmı lardır. Tu rul Bey bu î grubun üzerine Kuzey Irak'a do ru askerî bir hareket düzenlem ek zorunda kalmı tur²¹. Tüm bu durumlar ran'da nasıl hassas bir yapının oldu unu ve buralarda kalıcı bir hâkimiyetin kurulmasının güç oldu unu göster mi tir.

Selçuklulardan sonraki dönem de ran'a baktı ımızda, siyasî hâkimiyetin bir türlü tesis edilemedi ini ve küçük hanedanların elinde parçalı bir yapının ortaya çıktı ını görüyoruz²². Sadece Harizm ah Muhammed zamanında ran'da siyasî birlik kısa süreli ine de olsa sa lanmı , ancak do udan gelen güçlü Mo ol saldırıları kar ısında Harizm ahlara da fazla tutunamamı lardır. Sonuçta Mo ollar, 1228 yılında ran'ın büyük bir kısmını ele geçirerek hâkimiyetlerini kurmu lardır²³.

İhanlı Devleti ile ran tarihinde Mo ol devresi ba lamı²⁴, İhanlı hükümdarı Hülâgû, sistemli bir istilâ politikası ile XIII. Asrın ortasında, Hazar Denizi'nin güney sahilleri hariç olmak üzere bütün ran'ı egemenli i altına almı tur²⁵. ran'da siyasî birli i kuran İhanlılar; ran, Azerbaycan, Anadolu ve Irak'ın idaresini yakla ık bir asır

¹⁸ F. Sümer; **a.g.e.**; s. 8; Babailer syanı'nın mahiyeti ve geli imi ile Anadolu Türk tarihindeki siyasî, sosyal ve dinî ayrı manın olu um sürecini anlamak için bkz. A. Y. Ocak; **a.g.e.**, s. 43-48, 85-153.

¹⁹ M. A. Köymen; **a.g.e.**, 206-219; S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 53-54; O. Turan; **a.g.e.**, s. 319-323.

²⁰ O. Turan; **a.g.e.**, s. 319.

²¹ O. Turan; **a.g.e.**, s. 134-135.

²² O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 398.

²³ brahim Kafeso lu; **Harzem ahlara Devleti Tarihi**, TTK., Ankara, 1992, s. 223-275.

²⁴ S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 55-64.

²⁵ V. Minorsky; **a.g.e.**, s. 248-249.

ellerinde tutmuşlardır. Bu süre içerisinde Moğol zulmü İran üzerinde büyük izler bırakmış, bazı toplumsal değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle önemli ve büyük yerleşim yerlerinin zarar görmesi, insanların maruz kaldığı baskı ve iddet, toplum içinde güvensizlik ortamının doğmasına neden olmuştur. Ayrıca sosyal bunalım ve dünyevi hayattan uzaklaşma temayülü, dinî-tasavvufî hareketlerin güçlenip gelişmesine uygun bir zemin hazırlamıştır²⁶.

Dinî akımların İran içerisinde etkili olmaya başlaması ile birlikte, bazı isyan hareketleri ortaya çıkmıştır. İsyanlarda en dikkat çekici yön, kısa sürede halk tabanında taraftar bulması ve geniş bir alana yayılmasıdır. Bunun en güzel örneği XIV. asrın ortalarına doğru Sarbedârîler'in yönetiminde bulunan Sebzevar'da, iktisadî karakterli olarak ortaya çıkan ve kısa sürede siyasî-sosyal harekete dönüşen bir isyandır. Bu isyan, Horasan'ın diğer ehirleri ile Mazenderan, Gilan ve Kirman'a kadar yayılmıştır. İsyanlılar ülkede huzur ve düzeni sağlayacaklarını iddia ederek, başlıklarına geniş bir taraftar kitlesi toplamışlar, ancak bunu sağlayamadıkları gibi, ülkedeki huzursuzluğu daha da arttırmışlardır²⁷.

Moğollardan sonra Timur Devleti zamanında, İran'da kısa süreli de olsa bir siyasî birlik sağlanmış ancak Timur'un ölümünden sonra İran'ın siyasî yapısı tekrar bozulmuştur. Timur'un oğlu Şahruh, birliği tesis etmek için çok uğraşmış ancak muvaffak olamamıştır²⁸.

XIV. Asrın sonlarına doğru İran'ın batısında, etnik yapısı Türk olan Karakoyunlu Devleti'nin ortaya çıkması ile güç dengesi tekrar değişmiştir. Orta İran ehirlelerini ele geçiren Karakoyunlular 1467'de Akkoyunlular'a yenilinceye kadar İran'da hâkimiyeti ellerinde tutmuşlardır²⁹. Bu tarihten sonra da Akkoyunlu devresi başlamış, Uzun Hasan 1469'da Irak-ı Acem, Fars ve Kirman'a hâkim olmuş, başlıklarını Tebriz'e taşımıştır³⁰.

²⁶ O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 398.

²⁷ O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 399.

²⁸ V. Minorsky; **a.g.e.**, s. 250.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarlı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK., Ankara, 1998, s. 180-187

³⁰ O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 399; İ. H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 188-213.

ran tarihinde, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız olaylar olurken, Anadolu Türk tarihinde, Osmanlı Devleti ile birlikte yeni bir dönem başlamış ve gittikçe güçlenen bir devlet yapısı ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, kurulduğundan itibaren batıda ilerlemeyi kendine politika olarak belirlemiş, doğudaki önemli bir tehdit görmeyinceye kadar buraya yönelmemiştir. Doğudaki gelen ve Osmanlı'yı ciddi şekilde etkileyen ilk olay Timur'un Anadolu seferi olmuştur. Yıldırım Bayezid ile Timur arasında 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı, doğrudan sonuçlar bakımından Osmanlı Devleti'ni pek çok yönden etkilemiştir. Osmanlı, on bir yıl sürecek fetret devrine girdiği gibi ehzadeler arasındaki taht kavgaları ile bunu makzusunda da kalmıştır³¹. İkinci olay ise Fatih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan arasında 1473 yılında yapılan Otlukbeli Savaşı'dır ki, Osmanlı Devleti bu savaşı kazanmış ve Akkoyunlu Devleti bir müddet sonra yıkılmıştır³². Bu iki olay, Osmanlı-iran ilişkilerinde bir nevi dönüm noktasıdır. Çünkü Ankara Savaşı sonrası Safevîler Anadolu'daki etkinliğini arttırmış, Akkoyunlu Devleti'nin zayıflamasıyla da onun yerine kendi devletlerini kurmuşlardır.

Akkoyunlu Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte, hem Anadolu hem de İran tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönemle birlikte Osmanlı-iran ilişkileri gerginleşmeye başlamış, Osmanlı Devleti, doğusundaki bu yeni oluşumu devamlı surette gözetmek zorunda kalmıştır. İran'da ortaya çıkan bu yeni oluşum Safevî Devleti'dir.

II- SAFEVÎ DEVLET 'NİN KURULU ŞU VE OSMANLI SAFEVİLERİNİN BAŞLAMASI

1- İslamî Dönem'e Kadar Osmanlı Safevî İlişkileri

Safevî Devleti'nin kuruluşuna amaçları³³ birçok yönden dikkat çekici olmakla birlikte, Osmanlı-iran ilişkilerinde XVI. yüzyıldan itibaren başlayan dönüştürme

³¹ . H. Uzunçarşılı; **Osmanlı Tarihi, C.: I**, TTK., Ankara, 1994, s. 309-328; İsmail Hami Danişmend; **Zahid Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.: I**, İstanbul, 1971, s. 127-133.

³² . H. Uzunçarşılı; **a.g.e., C.: II**, s. 94-105; İsmail Hami Danişmend; **a.g.e., C.: I**, s. 324-328.

³³ Walther Hinz; Safevîler'in tarikattan devlete geçiş ve gelişim sürecini üç devrede ele alıyor. 1301 - 1447: Safevî tarikatu tarihi (Safevî akidesinin yayılması). 1447 -1494: Erdebil'deki dinî devletin tarihi (Laik kuvvetlerle sıkı münasebete girilmesi). 1500 -1722: Safevîler'in millî devlet tarihi (Yeni bir din inancına dayanan bir büyük İran Devleti kurulması ve bunun kuvvetlendirilmesi). Walther Hinz; **Uzun Hasan ve İsmail Küneyd, -XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişleri-**, (çev. Tevfik Bıyıklıoğlu), TTK., Ank., 1992, s. 2.

anlaşılması açısından da önemlidir³⁴. Çünkü Safevî Hanedanı, köken itibariyle bir tarikattan gelmekte ve adını Safevîye tarikatı reisi şeyh Safîyüddin-i Erdebilî'den (ö.1334) almaktadır³⁵. Bu tarikat, o sıralarda Azerbaycan'da küçük bir kasaba olan Erdebil'de kök salmış, kasabanın ismi şeyhin de adına nispet edilmiştir³⁶. şeyh Safîyüddin, varlıklı bir aileden gelmesine rağmen dünyalık çıkarları reddederek mistik bir yaşam biçimini benimsemiştir. Sünnî gelenek içinde yetişen şeyh Safîyüddin, hocası Taceddin İbrahim Zahidî'nin en gözde talebelerinden olması, Zahidî'nin ölümünden sonra da Erdebil'de geniş bir taraftar grubu ile Safevîlik olarak bilinen, kendi sufi tarikatını kurmuştur³⁷. Safevî tarikatı, Hoca (Hace) Ali (1392–1429) zamanında³⁸ önemli unsurları bünyesine almaya başlamış ve kendi başına hareket eder hale gelmiştir³⁹.

Aynı zamanda bu dönemde Safevî tarikatının, Anadolu içindeki etkinliğini hissedilir bir şekilde arttırdığı da görülmektedir. Özellikle Timur'un 1402 Ankara Savaşı döneminde, Hoca Ali'yi ziyaret etmesi ve şeyhin isteği doğrultusunda yanında bulunan Türkmen esirlerinden önemli bir kısmını serbest bırakması⁴⁰ tarikatın Anadolu içinde hızla yayılmasına neden olmuştur, Anadolu Türkmen zümreleri içinde Safevîler'e olan bağlılığı arttırmıştır⁴¹. Nitekim serbest kalarak Anadolu'ya dönen ve "Rumlu" diye anılan bu zümreler, büyük bir sadakat ve saygı ile bağlı oldukları tarikatın yaygınlaşmasına zemin hazırlamış, bir nevi misyoner gibi hareket etmişlerdir⁴².

³⁴ Feridun Emecen; "Osmanlılar (Klasik Dönem)" maddesi, **TDV A., C.: XXXIII**, İstanbul, 2007, s. 493; . H. Danişmend; **a.g.e., C.: I**, s. 412-413; . H. Uzunçarlı; **a.g.e., C.: II**, s. 225-230.

³⁵ W. Hinz; **a.g.e.**, s. 5-8; Franz Babinger; "Safiy-ed-din" maddesi, **A., C.: X**, s. 64-65.

³⁶ Adel Allouche; **Osmanlı-Safevî İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)**, çev. Ahmed Emin Dağ, Anka yay., İstanbul, 2001, 1. baskı, s. 42; F. Babinger; **a.g.md.**, s. 64-65.

³⁷ Bekir Kütükoğlu; **Osmanlı İnanç Siyasî Münasebetleri**, İstanbul, 1993, s. 1-2; A. Allouche; **a.g.e.**, s. 42; . H. Uzunçarlı; **a.g.e., C.: II**, s. 225. vd.

³⁸ Hoca Ali (1392-1429) ve oğlu şeyh İbrahim (1429-1447) zamanında tarikatın öhreti Osmanlı'nın başkenti Bursa'ya kadar ulaşmıştır. Hatta Osmanlı padişahları tarafından Erdebil'e her yıl *Çera akçesi* adı altında hediyeler gönderilmiştir. Geniş bilgi için bkz; W. Hinz; **a.g.e.**, s. 7; Tahsin Yazıcı; "Safevî" maddesi, **A., C.: X**, s. 53; Nicolae Jorga; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.: II**, Yeditepe Yay., (Çev.Nilüfer Epeçeli), İstanbul, 2005, s. 218; B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 2.

³⁹ W. Hinz; **a.g.e.**, s. 15.

⁴⁰ Faruk Sümer, birçok kaynakta geçen bu bilginin gerçeği yansıtmadığını söylemekte ve Hoca Ali'nin Timur'dan ricada bulunarak bunlarının bir kısmını hürriyetine kavuşturduğunu dair Timur devri kaynaklarında hiçbir bilginin bulunmadığını ifade etmektedir. Faruk Sümer; **a.g.e.**, s. 7. B. Kütükoğlu; bazı kaynaklarda 30.000 olarak geçen bu sayının, mübalaalı olduğunu belirtmekle birlikte Hoca Ali'nin önemli miktarda bir esiri bıraktırmasının, Anadolu Batınileri içerisinde Safevî muhabbetinin kuvvetle yerleşmesine imkân verdiğini belirtmektedir. B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 2.

⁴¹ İlyas Üzümlü; "Kızılbaş" maddesi, **TDV A., C.: XXV**, Ankara, 2002, s. 549; Tahsin Yazıcı; **a.g.md.**, s. 53; A. Allouche; **a.g.e.**, s. 45;

⁴² T. Yazıcı; **a.g.md.**, s. 53; B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 2-3.

Tarikat-mürit ili kisinin kökenine baktı ımız zaman da, bunun birden bire ortaya çıkan yeni bir durum olmadı ını ve yukarıda ifade etmeye çalı tı ımız üzere yerle ik Türkler ile göçebe Türkmenler arasındaki çeki meye kadar gitti ini görüyoruz. Yine Anadolu'da köylü ve göçebeler arasında iili in yayılması , -kendisi de on iki imam iili ini seçmi olan- Mo ol hükümdarı Olcaytu (1304-1312) zamanında olmu tur. Köylü ve göçebe zümreleri ziyaret eden ve onlarla yakın münasebette bulunan eyhler ve dervi ler, bu kesimler üzerinde olu turdukları etkiyle, onların dinî yönden ekillenmesini ve iili e kaymasını sa lamı tur. Yani Safevî eyhleri, Anadolu'ya geldiklerinde, Köylü ve göçebe Türkler içinde Hz Ali ve onun o ullarına kar ı derin sevgi besleyen topluluklar ile kar ıla mı lardır⁴³. Ayrıca Anadolu'da, mevcut devlet otoritesinden ho nutsuz olan ve memnuni yetsizli ini her fırsatta dile getiren kesimler, Safevî tarikatı yanına geçmede gönüllü olmu lardır. Bu zümrelerin hem dinî/mezhebî yönden hem de içtimaî yönden Safevîler'le irtibatlı olması, meselenin ciddi bir sorun haline dönü mesine zemin hazırlamı tur. Safevî eyhleri; Anadolu'da ya ayan ve mevcut devlet otoritesinden rahatsız olan bu kitleleri, tarikat-mürit ili kisi içinde kendi siyasî ikballeri için kullanmaktan geri durmamı lardır.

Özellikle tarikatın en önemli aksiyoner ki ili i olan eyh Cüneyd, Safevîler'in siyasalla ma sürecinde Anadolu Kızılba Türkmenlerini çok iyi kullanmı tur⁴⁴. Kendisi, Safevî tarikatının önemli simalarından biri si olup⁴⁵, propaganda faaliyetlerini Karamano ulları Beyli i, Samsun, çel, Diyarbakır ve Antakya gibi Anadolu ehirlerinde yürütmü tür⁴⁶. Hitap etti i sosyal tabanın, kültür ve duygularını çok iyi bilen ve kendisini Hz. Ali soyundan gelen biri olarak tanıtan eyh Cüneyd, amacının aynı zamanda siyasî bir nitelik ta ıdı ını da dillendirmeye ba lamı tur⁴⁷. Siyasî, sosyal ve ekonomik bakımdan ciddi sorunlarla kar ı kar ıya olan ve memnuni yetsizli ini her fırsatta belli eden Türkmen zümreleri , eyh Cüneyd'i bir nevi kurtarıcı olarak görmü ve hemen onun etrafında birle mi lerdir. eyh Cüneyd, îlik faaliyetlerini etkili bir

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. F. Sümer; **O uzlar**, s. 127.

⁴⁴ W. Hinz; **a.g.e.**, s. 15-17.

⁴⁵ W. Hinz; **a.g.e.**, s. 18-22.

⁴⁶ eyh Cüneyd, daha Karakoyunlular döneminde faaliyetlere giri mi ti. Ancak Karakoyunlu Cihan ah kendisine yüz vermeyince, Anadolu'ya yönelmi ve burada bulunan taraftar kitlelerinin arasında kalmak için II. Murad'dan kendisine bir yer tahsis etmesini istemi tir. Ancak II. Murad onun niyetini anlayınca bunu ret etmi ve bir miktar para vererek savu turmak istemi tir. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz; . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 226; W. Hinz; **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁷ İlyas Üzümlü; **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik** , sam Yay., st., 2007, s. 39.

konuma getirdi i gibi, Akkoyunlular'ın me hur hükümdarı Uzun Hasan'ın kız karde i ile evlenerek Akkoyunlu Devleti içindeki siyasî gücünü de arttırmı tır⁴⁸.

eyh Cüneyd'den sonra yerine geçen o lu Haydar, babasının bıraktı ı yerden faaliyetlerine devam etmi tir⁴⁹. eyh Haydar, müritlerini sava e itimi ile yeti tirmi ve onların ba ına on iki dilimli kırmızı serpu giydirmi ve bu tarihten sonra *Kızılba* tabiri kullanılmaya ba lanmı tır⁵⁰. Haydar zamanında Safevîli e a ır ı î unsurlar girmi tir. eyh'in müritlerine giydirdi i on iki dilimli börk/serpu , eklen tarikat mensuplarının ayırt edici özelli i olmu tur. Bu ba lıktan hareketle de On ki mam îli inin Safevîler tarafından benimsendi i kabul edilmi tir. Ancak Safevîler'in inanç özelliklerine bakıldı ında bunun tam anlamıyla On ki mam ia'sı⁵¹ (snâ-a eriyye) oldu unu söylemek mümkün de ildir. îli in, Safevîler'de eyh Haydar'la birlikte, tarikat içinde yüzeysel bir karakter ta ıdı ı ve farklı bir ekilde yorumlandı ı anla ılmaktadır. Çünkü müritlerinin ço u Haydar'a bir tür tanrılık atfedip, ona sınırsız bir ba lılık gösteriyorlardı⁵². Anadolu'nun birçok muhitinde, bu tarikata ba lı olan kimselerin namazı ve orucu bırakıp eyhi kible ve mescit tanıdı ı , tarihi kayıtlarda geçmektedir⁵³.

eyh Haydar'ın etkili faaliyetleri sonucunda, Anadolu'da Safevî etkisi hızla artmaya ba lamı tır. Bilhassa Tekeo ulları, Hamido ulları ve Karamano ulları gibi güney beyliklerinde pek çok müridi olan tarikat, siyasî emellerini gerçekle tirmek için harekete geçmi tir⁵⁴. Osmanlı Devleti; içinde bu karı ıklıklar olurken, durumun vahametini kavrayamamı ve ne yapaca ını kestirememi tir. Nitekim II. Bayezid'in saltanatına denk gelen bu yıllarda padi ah, devlet için ciddi sorunlar do uran bu

⁴⁸ eyh Cüneyd ile Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan arasındaki ili kilerin detayı için bkz., W. Hinz; **a.g.e.**, s. 22-36; Mehmet Saray; **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁹ W. Hinz; **a.g.e.**, s. 62-65; . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 227; N. Jorga; **a.g.e.**, s. 217.

⁵⁰ Abdülbaki Gölpinarlı; "Kızılba " maddesi, **A., C.: VI**, s. 789-795; B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 2; . Üzümlü; **a.g.e.**, s. 39-41; W. Hinz; **a.g.e.**, s. 65-68.

⁵¹ Bu fırka; Hz. Ali ve sırasıyla onun iki o lu ve torunlarını Allah'ın emri, peygamberin tayini ve vasiyeti ile me ru imam kabul eden ve böylece on iki imama inanmayı iman ın aslına dâhil bir rükün olarak görenlerin mezhebidir. Bunlara snâ-a eriyye (onkinciler) ve mamiye de denilmektedir. Bu fırka ve itikadî görü leri ile ilgili geni bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fı lalı; **Ça ımızda tikadi slâm Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, 8. baskı, Ankara 1996, s. 140-179; R. Strothmann; " i'a" maddesi, **A., C.: XI**, s. 502-513.

⁵² Haydar'ın Türkmen destekçilerinin ço unlu unun inanı ları heterodoks bir karakter ta imakla birlikte kimi zaman îlikteki en a ır ı görü leri de içerebiliyordu. Haydar'a tanrılık izafesi bu ba lamdadır. Geni bilgi için bkz., A. Allouche; **a.g.e.**, s. 60. Ayrıca Anadolu'daki heterodoks inançların mahiyeti için bkz.; A. Y. Ocak; **a.g.e.**, s. 77-80.

⁵³ A. Allouche; **a.g.e.**, s. 60; . Üzümlü; **a.g.e.**, s. 40-41.

⁵⁴ F. Sümer; **a.g.e.**, s. 18-20.

meseleyi ortadan kaldıracak, net bir tavır takınmamı tır⁵⁵. II. Bayezid, tehlikenin büyüklü ünü anladı ı zaman Teke Kızılba larından bir kısmını Rumeli'ye sürgün ettirmi tir. Ancak bu tedbir, Anadolu içindeki Kızılba isyanının önüne geçilmesin de yeterli olmamı tır⁵⁶.

2- ah smail Dönemi Osmanlı- ran li kileri

eyh Haydar'ın ölümünden sonra, yerine geçen o lu smail ile birlikte, Safevî hanedanında ve ran tarihinde yeni bir dönem ba lamı tır⁵⁷. Çünkü smail, Safevî Devleti'nin resmi kurucusu sayılmaktadır⁵⁸. smail, dedesi⁵⁹ Uzun Hasan'ın bıraktı ı devletin ba ına geçmek için 1499 yılında harekete geçti inde, Kızılba Türkmen zümreleri kendisine “ ah” diyerek, etrafında birle mi lerdir. Bu sırada ah smail'in deste ini aldı ı birçok Türk oyma ı (Ustaclu, amlu, Rumlu, Musullu, Karamanlu, Tekeli, Dulkadirli, Bayburtlu, Çarpanlı, Karada lı, Varsak ve Av ar) vardır⁶⁰.

ah smail, 1501'de Türkmen Oymaklarının deste ini alarak olu turdu u askerlerle Akkoyunlular'a kar ı kazandı ı zaferin ardından, Tebriz'e girerek hâkimiyetini tesis etmi ve kısa sürede tüm ran'ı egemenli i altına almı tır⁶¹. ah smail'in yanında bulunan Kızılba lar, hiçbir kar ılık beklemeden ve ona kar ı mutlak bir itaatle hareket etmi lerdir⁶². Bu güçle harekete geçen ah smail, 1503 yılında Hemedan civarında kalan Akkoyunlu kuvvetlerini de ma lup ederek orta ve güney ran'ı zapt etmi akabinde de 1505-1507'de Diyarbakır'ı kurdu u devletin topraklarına

⁵⁵ . H. Dani mend; **a.g.e., C.: I**, s. 413; Mustafa Nuri Pa a; **Netayic'ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)**, **C.: I-II**, TTK., Ank., 1992, s. 55-57; erafettin Turan; “Bayezid II” maddesi, **TDV A., C.: V**, s. 236.

⁵⁶ B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 3.

⁵⁷ W. Hinz; **a.g.e.**, s. 75-76.

⁵⁸ Tahsin Yazıcı; “ ah smail” maddesi, **A., C.: XI**, s. 275-279; A. Allouche; **a.g.e.**, s. 68-73; F. Sümer; **a.g.e.**, s. 15-42. vd.

⁵⁹ eyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın kız karde i ile evlenmi ve Akkoyunlu içinde etkinli ini ar ttı rı. O lu Haydar, aynı ekilde dayısı Uzun Hasan'ın kızı ile evlenerek , babasının politikasını devam ettirmi ti r. ah smail de dedesinin devletine son vererek kendi devletini kurmu tur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Remzi Kılıç; **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı ran Siyasî Antla maları**, stanbul, 2001, s. 12; M. Saray; **a.g.e.**, s. 18-20; T. Yazıcı; “Safevî” maddesi, **A., C.: X**, s. 54; F. Sümer; **a.g.e.**, s. 12-14.

⁶⁰ F. Sümer; **a.g.e.**, s. 18-19; T. Yazıcı; **a.g.md., A., C.: X**, s. 54; B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 3.

⁶¹ V. Minorsky; **a.g.e.**, s. 251-252.

⁶² Kısaca Safevî sisteminde para, rütbe, emir ve disiplin önemli de ildi. Her ey aha, iñli e ve -kendi anlayı larına göre- mucizevî bir karaktere sahip olan inanca sorgusuz ba lılıktan geçiyordu Geni bilgi için bkz. N. Jorga; **a.g.e., C.: II**, s. 219.

katmı tır⁶³. ah smail kurdu u devlete, büyük dedesi ve tarikatın kurucusu olan eyh Safiyüddin'e izafeten Safevî adını uygun görmü tür⁶⁴. Babası ve dedesinin yaptığı gibi ipli çok iyi bir silah olarak kullanan ah smail, devletin varlık ve ikbalini buna dayandırmı tır⁶⁵. ah smail, ortaya çıktı ı ilk günden ba layarak ele geçirdi i her yerde nüfuz alanları kurmaya çalı mı , hatta Sünnîlerin bulundu u havalilerde Sünnî âlimleri katlettirip, insanlara en a ır zulümleri yaparak, Sünnî Müslümanlı ın kar ısında oldu unu göstermi tir⁶⁶.

Ayrıca ah smail, kendisinden önceki dönemde Timur ve Uzun Hasan'ın gerçekle tirmek istedi i hayali te karlamaya ba lamı , Anadolu'yu ran mparatorlu unun bir parçası yapaca mı söylemi tir⁶⁷. Keza ran'ın do usunda, Özbeklerin bulundu u bölgeyi de kendi hâkimiyet alanı içinde görmü tür. ah smail'in yayılmacı bu yakla ımı, Orta Do u'da ve Maveraünnehir havalisinde güç mücadelesi olaca mın sinyallerini de vermeye ba lamı tır⁶⁸. ah smail'in, bu tehditkâr çıkı larına kar ı II. Bayezid, tepkisiz kalırken, ehzade Selim Safevîler'e kar ı derhal harekete geçilmesini istemi tir. 1500'ü izleyen yıllarda Bayezid'in ılımlı yönetimi; Safevî tarikatı etkisindeki göçebe Türkmen zümreleri, eski toprak sahibi aileleri ve dirli ini yitirmi eski askerleri bir araya getirmi , devlete kar ı isyana yüreklendirmi tir⁶⁹.

Özellikle Orta Anadolu bozkırları, Toros Da ları ve Tokat-Sivas arasındaki yaylalarda bulunan güçlü Türkmen grupları, Osmanlı Devleti'nin merkezile tirmeye ilimine kar ı çıkmı lar ve isyan etmi lerdir⁷⁰. ahkulu ve Nûreddin Halife (Nur Ali)

⁶³ Aliyev Salih Muhammedo lu; “ ran (Safevîler'den Günümüze Kadar)” maddesi, **TDV A., C.: XXII**, stanbul, 2001, s. 400; A. Allouche; **a.g.e.**, s. 68-73.

⁶⁴ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 253. Safevî Devleti'nin kurulu u Anadolu'daki iiler arasında öyle bir sevinç yaratmı tır ki, birbirlerine selam verdiklerinde “ ah” diye hitap etmeye ba lamı larıdır. F. Sümer; **O uzlar**, s. 129.

⁶⁵ A. Allouche; **a.g.e.**, s. 71; M. Saray; **a.g.e.**, s. 22.

⁶⁶ T. Yazıcı; “ ah smail” maddesi, **A., C.: XI**, s. 277.

⁶⁷ Cevdet Tarihi'nde, ah smail'in bu niyeti u ekilde anlatılmaktadır: “..nihâyet ah smail bir ehzâde iken ran ahı olub mezheb-i î'ayı ilân dâ'iyesiyle cem'iyetini teksîr ve diyâr-ı arkı zabt ve teshîr etdikden sonra Timur tavrını tutarak zü'âmınca Üsküdar'a kadar geliüb de bütüin Anadolu kat'asının zabtını kurmu ..” Ahmed Cevdet Pa a; **Tarih-i Cevdet, C.: I**, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet, 1309, s. 38; Halil nalcık; **Osmanlı mparatorlu u Klasik Ça (1300-1600)**, çev. Ru en Sezer, YKY., st., 2003, s. 37.

⁶⁸ A. Allouche; **a.g.e.**, s. 13,40.

⁶⁹ H. nalcık; **a.g.e.**, s. 36-37.

⁷⁰ H. nalcık; bu göçebe zümrelerin, kendi töresine sıkı sıkıya ba lı oldu unu ve Orta Asya aman gelene ini bazı yönlerden de i tirerek yeni bir slâm anlayı ını benimsedi ini belirtmektedir. nalcık'a göre, Osmanlı, Sünnî gelene e sarılırken, bu a iretlerde Osmanlı kar ıtlı ı daha belirgin bir hal almı tır; H. nalcık; **a.g.e.**, s. 37.

ayaklanmaları⁷¹ olarak tarihe geçen bu isyanlar, Osmanlı'yı bayağı sıkıntıya sokmuştur. Antalya'dan Sivas'a kadar olan saha, korkunç bir katliam ve taarruza maruz kalmıştır⁷². Osmanlı Devleti'nde, bu isyanların doğurduğu sorunlar ve ehzadeler arasında taht kavgası yaşanırken, Safevîler'de de tarikattan devlete geçiş süreci, hızlanmaya başlamıştır.

a- Çaldıran Savaşı, Osmanlı-İrânliliklerinde Dönüm Noktası

Yavuz Sultan Selim, devlet yönetimini ele almaz meseleyi kesin olarak çözmek için harekete geçmiştir⁷³. Sefere çıkmadan önce Safevî taraftarı olan pek çok Kızılbaş'ı bertaraf⁷⁴ etmiş, arkasından da Çaldıran Zaferi (1514) ile Anadolu üzerindeki Kızılbaş tehlikesine büyük bir darbe vurmuştur⁷⁵. Çaldıran zaferi sonucunda, Osmanlı için hayati öneme sahip olan Erzincan ve Erzurum gibi yerler hâkimiyet altına alınırken, Safevîler bunalım devrine girmiştir.

Çaldıran'dan sonraki zaman dilimi içinde, İrân'daki alevîler, birbirleriyle kıyasıya rekabet etmeye başlamışlardır. 1524 tarihinde Şah I. Tahmasb'ın başına geçmesine kadar ki 10 yıllık dönem, İrân için fetret devridir⁷⁶. Şah I. Tahmasb; babası döneminde olduğu gibi, Anadolu içindeki alevîlik faaliyetlerini sürdürmüş ve Safevî tarikatına bağlı Türkmen zümrelerini Osmanlı'ya karşı kırtımdan geri kalmamıştır⁷⁷. Bu sırada, bölgenin devamlı surette sorunlu olması ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın doğuya yönelik hedefleri, İrân üzerine yapılacak seferi zorunlu hale getirmiş ve Padişah 1534 yılında İrân'a yönelik olarak iki yıl sürecek bir sefere çıkmıştır. İlk İrâkeyn

⁷¹ N. Jorga; **a.g.e.**, s. 217; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 418-419. Bu isyanlar neticesinde Anadolu'da yaklaşık olarak 50.000 insanın öldüğü tahmin edilmektedir. . Üzümlü; **a.g.e.**, s. 43.

⁷² . H. Uzunçarşılı; **a.g.e.**, s. 229-231.

⁷³ İdris-i Bitlisî; Şah İsmail'in ortaya çıkması ile ilgili I. Selim'e sunulmak üzere kaleme aldığı I. Selim ahnâme'de; Erdebil ocağının karıştığı dünya görüşünü çok açık bir biçimde tahlil ederek, Şah İsmail'e bağlı olan müritleri "*smailiye müridleri*" olarak nitelendirmiş ve bunların Anadolu baltalarını net bir şekilde dile getirmiştir. Feridun M. Emecen; "Osmanlı Devleti'nin 'ark Meselesi'nin,' Ortaya Çıkışı İlk Münasebetler ve Çıkarımları", **Tarihten Günümüze Türk-İrânlilikleri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya)**, TTK., Ank., 2003, s. 37.

⁷⁴ Ziya Nur Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: I**, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, s. 208; . H. Dani mend; **a.g.e., C.: II**, s. 7; H. Nalcık I. Selim'in bu politikasına yönelik olarak şu görüşleri ileri sürmektedir: "*I. Selim'in Kızılbaşlara yönelik bu katliamı ile Osmanlı kültüründe radikal bir değişimin başlangıcı olmuştur. Sünnîlik siyaseti (Kanunî döneminde her köyde bir camii yapılması ve halkı Sünnî mezhebe girmeye zorlama girişimi, Rafizî tekkelerinden dervişlerin çıkarılması..) devlet siyaset ve kültürüne yön veren katı bir Sünnîlik biçiminde kendini göstermiştir.*" H. Nalcık; "Kültür Etkileşimi, Küreselleşme" **Doğu Batı Makaleler I**, Doğu Batı Yay., Ankara, 2005, s. 284.

⁷⁵ . H. Dani mend; **a.g.e., C.: II**, s. 8-14; . H. Uzunçarşılı; **a.g.e., C.: II**, s. 260-269.

⁷⁶ T. Yazıcı; **a.g.md., A., C.: X**, s. 54.

⁷⁷ B. Kütükoğlu; "Şah I. Tahmasp" maddesi, **A., C.: XI**, s. 637-640.

Seferi'nde⁷⁸ önce Sadrazam İbrahim Paşa'ya gönderilmiş, arkasından da 10 Haziran 1534 tarihinde Padişah, İstanbul'dan hareket etmiştir. 27 Eylül'de Tebriz'e giren Kanûnî Sultan Süleyman'ın, karısına çıkmayı göze alamayan Şah I. Tahmasb geri çekilmiştir. Bu arada İran'ın doğusunda bulunan Özbek Türkleri, Safevîler'in yıllık faaliyetlerinden bunaldıkları için Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir. Osmanlı Devleti bunu olumlu karşılamı ve İran'a karşı Sünnî dünyanın hamiliği çerçevesinde hareket etmiştir⁷⁹. Kanûnî Sultan Süleyman döneminde, İran'a 1548 senesinde ikinci kez sefer yapılmış, bu sefer neticesinde Hakkâri'yi de içine alan Van Eyaleti kurulmuştur⁸⁰.

3- Şah İsmail Sonrası Osmanlı - İran İlişkileri

Bu ikinci İran seferlerinden⁸¹ de anlaşılacağı gibi, Osmanlı gücü ve üstünlüğü karşısında Şah I. Tahmasb, hiçbir mukavemet gösterememiştir, Osmanlı ordusunun karşısında bir meydan muharebesini göze alamamıştır⁸². Kanûnî Sultan Süleyman, üçüncü ve son kez 1553'de İran üzerine sefere çıkmış, aldığı başarıları neticeler sonucunda da Şah I. Tahmasb, barış istemek zorunda kalmıştır. Tarihleri mizde Amasya Antlaşması⁸³ olarak geçen ve 29 Mayıs 1555 tarihinde imzalanan bu antlaşmaya göre; Irak-ı Arab, Van Gölü ve çevresi, Erzurum Eyaleti ve Batı Gürcistan'daki prenslikler Osmanlı egemenliğinde kalmış, buna karşılık Azerbaycan ve Güney Kafkasya'nın orta ve doğu kısımları Safevîler'e bırakılmıştır⁸⁴.

Amasya Antlaşmasıyla birlikte, Osmanlı-Safevî arasında uzun zamandan beri devam eden çekişme ve dümanlık dönemi ne, kısa süreli de olsa ara verilmiştir. Aynı zamanda bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Safevî Devleti'ni meşru saymıştır. Çünkü Safevîler, kurulduğu günden Amasya Antlaşmasının imzalandığı güne kadar Osmanlılar

⁷⁸ Peçevi İbrahim Efendi; **Peçevi Tarihi I**, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bak. Yay., Ankara, 1992, s. 128-138.

⁷⁹ M. Saray; **a.g.e.**, s. 35.

⁸⁰ Orhan Kılıç; **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van Belediye Başkanlığı Kültür ve Sosyal İşler Müd. Yay., Van 1997, s. 19-22. Feridun Emecen; "Kanuni Devri" **Doğru Günümüze Büyük İslâm Tarihi, C.: X**, İstanbul, 1989, s. 333-336.

⁸¹ M. Tayyib Gökbilgin; "Süleyman I" maddesi, **A., C.: XI**, s. 110-114.

⁸² H. Uzunçarlılı; **a.g.e.**, s. 359.

⁸³ Geni bilgi için bkz; A. Ekber Diyanet; **İlk Osmanlı - İran Antlaşması (1555 Amasya Musalahası)**, İstanbul, 1971, s. 9-10; O. Kılıç; **a.g.e.**, 23.

⁸⁴ A. S. Muhammedoğlu; **a.g.md.**, s. 407.

tarafından resmen tanınmamı tı. Bu yönüyle de ah I. Tahmasb büyük bir ba arı sa lamı tır⁸⁵.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın o ulları ehzade Bayezid ile ehzade Selim arasında ya anan çeki me ve bu çeki me sonucunda ehzade Bayezid'in ran'a sı nması (A ustos 1559), Osmanlı- ran ili kilerinde yeni bir gerginli in ortaya çıkmasına neden olmu tur. ran, bu durumu, kendi çıkarları açısından bir koz olarak kullanmayı bilmi tir⁸⁶. Kanûnî Sultan Süleyman ile ehzade Selim, bu meseleyi çözmek için ran'a tavizler vermek zorunda kalmı , hatta ehzade Selim, padi ah oldu unda ran ile dost geçinece ine dair bir ahidnâmeyi ah I. Tahmasb'a göndermi tir⁸⁷.

ehzade Bayezid olayında, dikkate de er di er bir husus da, ehzade Bayezid'in ran'a sı nırken yanında bulunan on iki bin ki ilik askerinin büyük bir kısmının Türkmen a iretlerinden olu masıdır⁸⁸. Yani ran'da bulunan Türkmenlerle bu askerler akrabaydı ve ah I. Tahmasb bu askeri güçten çekindi i⁸⁹ için dokuz bin kadarını muhtelif yerlerdeki Türkmen a iretlerinin yanına misafir amaçlı göndererek, çıkabilecek bir sorunu savu turmaya çalı mı tır⁹⁰.

ah I. Tahmasb'ın uzun süren saltanatı sırasında (1524–1576) ran içinde hissedilir seviyede sükûnet ve rahatlık sa lanmı tır. ç mücadeleleri sona erdiren ve devleti yıkılma tehlikesinden koruyan I. Tahmasb'ın, 1576 senesinde ölümünden sonra, ülke içinde tekrar karı ıklıklar çıkmı ve taht kavgaları ya anmı tır. Sonuçta smail Mirza (II. smail), bu mücadeleyi kazanarak, 22 A ustos 1576'da devletin ba na geçmi tir. ran, iç i lerinde sıkıntılı dönemler ya arken Osmanlı Devleti , ran içindeki

⁸⁵ R. Kılıç; **a.g.e.**, s. 77.

⁸⁶ erafettin Turan; "Bayezid (ehzade)" maddesi, **TDV A., C.: V**, s. 230-231; . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 405-406; . H. Dani mend; **a.g.e., C.: II**, s. 309-312.

⁸⁷ . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 315; ehzade Bayezid'in ran'a ilticası hakkında ayrıntılı bilgisi için bkz. O. Kılıç; **a.g.e.**, 23-40.

⁸⁸ O. Kılıç; **a.g.e.**, 28.

⁸⁹ ehzade Bayezid'in, ah'a sı nması ile ya anan bir olay, ilginç veriler sunmaktadır. Her ne kadar bu olayın ya anıp ya anmadı ı noktasında farklı görü ler varsa da bir yönün tespiti noktasında önemli ipuçları vermektedir. Olay öyle geli mi tir. ehzade ; Kazvin'de ran ah'ının yanında iken, maiyetindeki iyi e itimli askerleri bir gösteri yapmayı dü ünmü ve bunu sergilemi lerdir. Burada sergilenen oyun, askeri maharetlerin gösterilmesidir. Osmanlı askerinin maharetli gösterisi herkesi hayretler içinde bırakmı tır. ehzade Bayezid ümerâsından olan Ferhad Pa a, bu a kınl ın farkına vararak, oyunun ciddile tirilmesini ve bu esnada ran tahtını ele geçirmeyi ehzadeye söylemi tir ; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 315-316.

⁹⁰ . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 316.

karga alıkları kendi çıkarları doğrultusunda kullanma yoluna gitmemi , ran tarafından bir saldırı olmadı ı takdirde , saldırmayı da dü ünmemi tir⁹¹.

Safevî tarihinde II. smail'in iktidara gelmesi ile birlikte sertlik yanlısı ve belirsiz bir politika olu maya ba lamı tir. Bu hususu, Bekir Kütüko lu u ekilde ifade etmektedir: “ *smâil Mirzânın cülûsu sırasında Ustaclu*⁹² *tâifesinden hayli kimseler katledildi i gibi cülûsu müteâkib hükümdarın ha in ve mütelevvin mizâcı sebebiyle ümerâya gösterilen îtimadsızlık ve sık sık vâki' olan tebdiller, ehzâdelerin katilleri memnuniyetsizli i körüklemi ve nihâyet ah'ın i'î mezhebine kar ı takındı ı tavr büsbütün galeyânı mucib olmu tu ”*⁹³. II. smail'in, iflik kar ıtı hareketleri ran içinde baya ı dü man kazanmasına neden oldu u gibi, Kızılba ümeraya yönelik zalimli i de en belirgin yönü olmu tur. Kendisi ilk olarak iç sorunları iddet kullanarak çözme yoluna gitmi ancak baya ı dü man kazanmı tir. Osmanlı Devleti'ne kar ı da saldırgan bir politika takip eden II. smail, Osmanlı içindeki taraftarı olan zümreleri tahrik etmekten geri durmamı tir. Bunun dı nda, yapılan antla ma hükümlerine uymama sı ve sınır bölgelerindeki ümerâyı kendi yanına çekmeye çalı ma sı, Osmanlı- ran ili kilerinde tekrar gerginlikler ya anmasına neden olmu tur⁹⁴. Saltanatı uzun sürmeyen II. smail, ran içinde kendisine kar ı olan kesimlerin harekete geçmesiyle 1577 senesinde zehirleterek öldürülmü tür⁹⁵.

III. Murad, II. smail zamanından beri süregelen olaylardan dolayı ran üzerine sefer açılmasına karar vermi ve Lala Mustafa Pa a'yı bu seferle görevlendirerek , Erzurum üzerinden Gürcistan, Azerbaycan ve irvan'ın fethine memur etmi ⁹⁶ ve Lala Mustafa Pa a 1578 Nisanı'nda stanbul'dan harekete geçmi tir . Aslında Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın do u yolunu açmak ve Kafkasya bölgesinde kaybetti i hâkimiyetini tekrar elde etmek mecburiyeti vardı. Çünkü devrin artları , Osmanlı Devleti'nin do u sınırlarında güvenli i sa lamasını gerektiriyordu. Bu açıdan bakıldı nda Çıldır'da kar ıla an Osmanlı ve ran güçleri , bir ekilde Kafkasya'nın gelece i üzerinde çeki mi oluyorlardı. Sava ta Osmanlılar üstünlük sa lamı , irvan'a

⁹¹ B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 15-16.

⁹² Bu taife, II. smail'in saltanat yar ı nda rakibi olan karde i Haydar Mirza'nın taraftarıydı. Bundan dolayı kendisi ba a geçer geçmez bu taifenin ileri gelenlerinden intikamını çok sert almı tı. T. Yazıcı; “Safevî” maddesi, **A., C.: X**, s. 55.

⁹³ B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 16. T. Yazıcı; “Safevî” maddesi, **A., C.: X**, s. 55.

⁹⁴ B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 20-22.

⁹⁵ T. Yazıcı; **a.g.md.**, s. 55.

⁹⁶ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e., C.: III/I**, s. 58-60; B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 39-70.

kadar yürüyen Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanmıştır⁹⁷. Bu sefer sırasında gösterdikleri büyük kahramanlıklar ve elde ettikleri başarılar dolayısıyla Özdemirolu Osman Paşa ve Lala Mustafa Paşa taltif edilmişlerdir. Zafer sonunda Osmanlı Devleti Hazar sahillerine kadar dayanmış ve Rusya'nın güneye doğru ilerlemesine karşı, bir set oluşturmuştur. Bu seferde ele geçirilen yerler, idarî taksimat bakımından dört beylerbeyliğine ayrılmıştır⁹⁸. Daha sonra 40 bin kişilik ordusu ile Ark Serdarı tayin edilen Ferhad Paşa ilk önce Kars yoluyla Revan'a hareket etmiş ve hiçbir mukavemetle karşılaşmadan burayı ele geçirmiştir. Akabinde de 1586 senesinde Gürcistan ve Tebriz, Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁹⁹. Ferhad Paşa'nın ikinci defa Arkan serdarlığına getirilmesinden sonra Gence, Karabağ, Nihavend alınmış, 21 Mart 1590 tarihinde imzalanan İstanbul (Ferhad Paşa) Antlaşması¹⁰⁰ ile Osmanlı Devleti, doğuda en geniş sınırlarına ulaşmıştır.

1590 tarihli bu antlaşma, Osmanlı-Safevî çekişmesine bir nokta koymuştur. Bu zaferle, Osmanlı Devleti elde ettiği başarıyı muhafaza etmek istemiştir. Çünkü askerî ve ekonomik gücünü daha fazla yıpratmamak, ele geçirdiği yerleri hâkimiyeti altında tutmak ve sınır boylarında güvenli sağlamak zorundaydı. Safevî Devleti ise barın dönemi ile birlikte, doğudaki Özbek Hanları'nın tehditlerinden kurtulmak ve içeride çıkan isyanları bastırıp, devleti derleyip toparlamak niyetindeydi¹⁰¹.

Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti ile antlaşma yaptıktan sonra kendi iç bünyesindeki ihtilafları çözmek ve bir düzen kurmak için harekete geçmiştir. Ülkesinde; siyasî, askerî, iktisadî ve içtimaî düzeni yeniden sağlamaya çalışmış, öncelikle ordu düzeninde ciddi denilecek reformlar yapmıştır¹⁰². Şah I. Abbas, Osmanlı Devleti'ndeki Kapıkulu sistemini taklit etmiş, Kafkas (Gürcü, Ermeni ve Çerkez) men eli çocu Hıristiyan çocukların, eğitilmesiyle yetiştirilmesinden oluşan *gulâm* sınıfı ile düzenli bir askerî sistem kurmuştur¹⁰³.

⁹⁷ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, C.: I, s. 378-379.

⁹⁸ B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 223-228; . H. Danişmend; **a.g.e.**, C.: III, s. 25-27.

⁹⁹ T. Yazıcı; **a.g.md.**, s. 55-56; B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 145-164. O. Kılıç; **a.g.e.**, 81-94.

¹⁰⁰ B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 194-200; O. Kılıç; **a.g.e.**, 94-98. R. Kılıç; **a.g.e.**, s. 126.

¹⁰¹ B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 223-230; R. Kılıç; **a.g.e.**, s. 133.

¹⁰² B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 246-259; M. Saray; **a.g.e.**, s. 44. O. Kılıç; **a.g.e.**, 99.

¹⁰³ B. Kütükoğlu; **a.g.e.**, s. 248; M. Saray; **a.g.e.**, s. 44-45.

ah I. Abbas, devleti toparladıktan sonra, bir yandan do uda Özbeklerle bir yandan da batıda Osmanlı ile mücadele etmeye ba la mı , kısa sürede bazı ba arılar elde etmi tir. 1599 da Avrupa'ya elçiler göndererek batılı devletler nezdinde Osmanlı'ya kar ı ekonomik ve askerî ittifaklar kurmaya çalı mı tır¹⁰⁴. ah, bir yandan da Gürcüler ve Ruslarla Osmanlı kar ıtı güç birli i kurma yoluna gitmi tir¹⁰⁵. Osmanlı Devleti'nin bu sırada Celali isyanları ile u ra ması, isyancıların özellikle sarp ve da lık alanlarla kaplı do u bölgelerine çekilmesi¹⁰⁶ Osmanlı'yı sıkıntıya sokmu , ran'ı ise ziyadesiyle memnun etmi tir. Kuyucu Murat Pa a'nın sert önlemleri Celali syanı'nın zor kullanılarak bastırılmasını sa lamı tır¹⁰⁷. syancıların birço u ya ran'a sı nımı ya da Suriye, Irak yönüne do ru kaçtı tır¹⁰⁸. Bu olayların müteakibinde ran üzerine sefere çıkılmasına karar verilmi tir. Yapılan seferde iki taraf da bir meydan harbini göze alamamı küçük çaplı çatı malar yaparak kar ılıklı olarak bazı yerleri ele geçirmi lerdir¹⁰⁹. ah Abbas, Osmanlı elinde bulunan ve kendine miras kabul et ti i Azerbaycan ve ırvan gibi yerleri almak isterken, Osmanlı içindeki kar ılıkları çok iyi kullanmı ¹¹⁰, Osmanlı'dan kaçıp kendisine sı nınan epey sayıdaki¹¹¹ Celaliler ba ta olmak üzere pek çok kimseye kucak açtı tır. Osmanlı Devleti de aynı politika ile mukabele etmi , Safevîler'den yüz çeviren valiler ile sınır boylarındaki emirleri ran'a kar ı kullanmı tır¹¹². Bu dönemdeki Osmanlı- ran sava ları, sınır boylarında ya ayan ahali için kaçınılmaz bir faciaya dönü mü , do udaki halk baskı ve ya ma sonucunda çok zor durumlara dü mü tür. Celâlî isyanlarının olu turdu u tahribat ve buna dayalı

¹⁰⁴ ah I. Abbas'ın bu konudaki faaliyetlerinin tafsilatı için bkz; B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 246-259.

¹⁰⁵ Halil nalcık; **Osmanlı mparatorlu u Klasik Ça , s. 47-50**; ranlı tarihçi Atâullah-i Hasani'ye göre; ah Abbas'ın böyle bir giri imde bulunmasının nedeni Osmanlı elinde bulunan Azerbay can ve ırvan'ı almaktı. Çünkü kendisi buraları "miras mülkü" saymaktaydı. Atâullah -i Hasani; "Osmanlı- ran ili kilerindeki Krizin Nedenleri", **Tarihten Günümüze Türk- ran li kileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya)**, TTK., Ank., 2003, s. 23.

¹⁰⁶ M. Saray; Celâlî isyanları sonucunda, Osmanlı devlet ricalinin kötü gidi atı engelleyemedi ini ve gerekli tedbirleri almadı mı vurguladıktan sonra, Do u Anadolu Bölgesi'ndeki siyasî, sosyal ve ekonomik alanlardaki sıkıntıların günümüze kadar sürüp gelmesinde bu ta rihi olayın yattı mı savunmaktadır. M. Saray; **a.g.e.**, s .49.

¹⁰⁷ Mücteba İgürel; "Celâlî syanları" maddesi, **TDV A., C.: VII**, stanbul, 1993, s. 254-255.

¹⁰⁸ H. nalcık; **a.g.e.**, s. 55; A. Hasani; **a.g.m.**, s. 24; B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 242.

¹⁰⁹ B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 236-245.

¹¹⁰ Celâlî syanları ile ilgili olarak M. Akda , Celâlîli in tamamıyla levent ve sekban hareketi oldu unu belirtmi , i'lik ile bir ba lantısının olmadı mı kesinlikle vurgulamı tır. Mustafa Akda ; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâlî syanları)**, Cem Yayınevi, stanbul 1995, s. 13-15. Ancak Osmanlı- ran münasebetleri konusunun en yetkin uzmanlarından biri olan Bekir Kütüko lu Celâlî isyanlarında Kızılba tahriklerinin de etkili oldu unu ve ran'ın bu hususta Kızılba lılı ı kullandı mı ifade etmektedir. B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 237-242.

¹¹¹ A. Hasani; bu sayıyı on iki bin ki ilik silahlı Celâlî ekinde ifade etmektedir. Atâullah -i Hasani; **a.g.m.**, s. 24. Biz ba ka bir kaynakta bu kadar bir sayının ran'a gidip sı ndı mı tespit e demedik.

¹¹² A. Hasani; **a.g.m.**, s. 24-25.

huzursuzluklar, Anadolu'da çok büyük sıkıntıların ve düzensizliklerin yaşanmasına, halkın büyük kesiminin dirlik ve düzeninin kaybolmasına neden olmuştur. Özellikle sosyal ve iktisadî alanda büyük altüst olmalar yaşanmıştır¹¹³.

4- Osmanlı-Safevî İlişkilerinin Mahiyeti

Osmanlı Devleti, doğu bölgesindeki Safevî taraftarı kesimlerinin etkisinden kurtarılması için uğraşmıştır ancak bir sonuç alamamıştır. Böylece doğudaki düzensizlikler ve huzursuzluklar kalıcı bir rahatsızlığa dönüşmüştür. Bilhassa sosyal ayrımla ilgili bu gerginlikler, zamanla siyasî çekişmeye, dinin de devreye girmesiyle büyük parçalanmalara neden olmuştur¹¹⁴. Bu hususun anlaşılması açısından Anadolu Türkmen kültürü üzerinde önemli izler bırakmış olan Azerbaycan örneğine baktığımızda, kopunun hangi boyutlarda olduğunu görüyoruz.

Safevî tehlikesi ortaya çıkmadan önce, Azerbaycan kültürünün Anadolu Türkmen beyliklerinde yaşayan halk üzerinde güçlü etkisi olduğu ve bu etki XIII. Asırdan XVI. asra kadar devam etmiştir¹¹⁵. Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak'taki Türkmen egemenlik bölgesi, I.Selim'in doğu seferine kadar siyasî ve kültürel bir bütünlük oluşturmuştur. Bu Türkmen bölgesinde Türkçe şiirler yazan büyük şairler (Nesimi, Fuzuli¹¹⁶) yetişmiş ve bunlar Osmanlı kültürünün gelişmesinde önemli roller oynamıştır. Ancak ne zaman ki Azerbaycan, Şah İsmail'le birlikte Osmanlı'nın rakibi olan Safevîler'in eline geçmiştir ve arkasından da dinî ve siyasî rekabet oluşmuştur, o zaman iki bölge arasındaki derin ayrılıklar yüzüne çıkmıştır, Azerbaycan havalisi İran yanında yer almıştır¹¹⁷. Şah I. Abbas döneminde de karşımıza çıkan ve Safevî Devleti'nin doğu sınırları için vazgeçilmez bir bölge olan Azerbaycan'ın, Anadolu Türk birliğinden böyle bir kopu süreci vardır.

¹¹³ Geniş bilgi için bkz. M. Akda ; **a.g.e.**, s. 355-437.

¹¹⁴ M. Akda ; **a.g.e.**, s. 455-499.

¹¹⁵ Özellikle *Abdâlân-ı Rûm* denilen dervişlerin en önemli temsilcileri Azerbaycan'dan gelmiştir. Konu ile alakalı çok önemli ve tafsihli bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan; "Azerbaycan" maddesi, **A., C.: II**, s. 97-107, 109-112.

¹¹⁶ Fuzuli ile ilgili olarak; hayatı ve kişiliğinin dışında o dönemdeki Osmanlı - İran ilişkilerinin anlaşılması açısından da çok önemli bilgileri ihtiva eden ve kendi alanında tek olma özelliğini koruyan üsere bakılmasını tavsiye ederiz. Abdulkadir Karahan; **Fuzuli (Muhiti, Hayatı ve şahsiyeti)**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1995.

¹¹⁷ H. nalcık; **a.g.m.**, s. 283-284.

Azerbaycan'ın dı ında, özellikle devletlerarası ticaret yolları açısından önemli bir yere sahip olan Irak-ı Arab, Ba dat ve Basra Osmanlı- ran güç mücadelesinin en zirve noktaya çıktığı di er yerler olmu tur¹¹⁸. ah I. Abbas'ın 1624 senesinde Ba dat'a girmesi ve burada Sünnî katliamı yapması, iki devlet arasındaki ili kileri tekrar gerginle tirmi tir. ah'ın, 1629 da ölümü ile birlikte Osmanlı rahat bir nefes almı tır. Çünkü ah, 42 yıllık saltanatı sürecinde Osmanlı'yı baya ı u ra tırmı , zalimane hareketleri dolayısıyla da Sünnî Müslümanların nefretini kazanmı tır. Hükümdarlı ı müddetince uyguladı ı politikalar çok kurnazca olup, hiçbir zaman tüm gücüyle Osmanlı kar ısına dikilmemi tir. Kendi döneminde Gürcistan, Azerbaycan ve Ba dat Osmanlı'dan alınmı tır¹¹⁹.

ran'daki iktidar de i ikli inden sonra, ah I. Abbas'ın yerine geçen torunu Sam Mirza, (ah Safî I) Osmanlı'ya kar ı saldırgan politikalarından vazgeçmemi ve Van'a saldırımı tur. IV. Murad, ran üzerine gönderdi i sadrazamlardan bir sonuç elde edemeyince, kendisi buraya iki sefer düzenlemi tir. Bu seferler sonucunda Revan ve Ba dat Osmanlı hâkimiyetine geçmi ve ran ile Kasr-ı irin Antla ması imzalanmı tur¹²⁰. 1623 den 1639'a kadar süren harp sonucunda imzalanan bu antla ma ile Azerbaycan ve Revan ranlılarda, Ba dat ise Osmanlılarda kalmı tur. Ayrıca Safevîler'in gerek Irak'a gerekse Kars, Ahıska ve Van'a tecavüzleri önlenmi tir. Bu antla maya göre büyük oranda Osmanlı- ran sınırı çizilmi , sonrasında da uzun sür eli bir barı dönemi ya anmı tur¹²¹.

ah Safî'den sonra II. Abbas, daha sonra da ah I. Süleyman ülkeyi yönetmi tir¹²². ah Süleyman'ın 1694 de ölümünden sonra, devletin ba ına geçen Sultan Hüseyin zamanında, devlet i lerinde din adamlarının çok etkin bir konu ma geldi i görülmektedir. Bu dönemde ran'da iîli in etkisi oldukça artmı tur¹²³.

¹¹⁸ A. S. Muhammedo lu; **a.g.md.**, s. 407.

¹¹⁹ F. Sümer; "Abbas I" maddesi. **TDV A., C.: I**, s. 18-19; M. Saray; **a.g.e.**, s. 54; . H. Uzunçar ılı; **a.g.e., C.: III/I**, s. 168-169.

¹²⁰ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e., C.: III/I**, s. 205; M. Cavid Baysun; "Murad IV" mad., **A., C.: VIII**, s. 632-635.

¹²¹ 1623/1639 yılları arası olayların detayı ve antla manın temel özellikleri için bkz. O. Kılıç; **a.g.e.**, 106-116. Kasr-ı irin Antla ması için ayrıca bkz. Rhoads Murphy; "Kasrı irin" maddesi, **TDV A., C.: XXIV**, s. 575; R. Kılıç; **a.g.e.**, s. 192-195.

¹²² F. Sümer; "Abbas II" maddesi, **TDV A., C.: I**, s. 19-20.

¹²³ T. Yazıcı; **a.g.md.**, s.55.

XVIII. yüzyıla gelindi inde, ran'da iç sıkıntılarla birlikte din adamlarının devlet organları üzerindeki hâkimiyetleri gittikçe artmı tır. Do udan ve batıdan Sünnî dünya ile çevrili olan ve ikisi ile kıyasıya mücadele içinde bulunan ran , buhranlı dönemler ya amaya ba lamı tır. Özellikle ah Hüseyin'in keyfi hareketleri ve Sünnî ahaliye devamlı surette baskı yapması, Sünnî nüfusun a ırlıklı olarak ya adı ı bölgelerde isyanların çıkmasına neden olmu tur. Bu dönemde ilk Sünnî syanı, Afganlılar çıkarmı ve Hacı Mir Üveys'in Kandahar'ı i gal etmesi ile ba layan ilerleyi i (1722) ran içlerine kadar devam etmi , hatta Safevîler'in ba kenti olan sfahan'ın zabtına kadar gitmi tir¹²⁴. Afganlıların sfahan'a girmesinden sonra ah Hüseyin esir alınmı , o lu II. Tahmasb da sürgün edilmi tir¹²⁵. Böylece ran'da, 222 yıl süren Safevî hanedanlı ı son bulmu tur¹²⁶.

Yine bu yüzyılın ba larından itibaren, dünyada de i en güç dengeleriyle birlikte , Rusya, tarihi emellerini gerçekle tirmek ve nüfuz alanını Kafkaslar da dâhil olmak üzere güneye indirmek için harekete geçmi tir¹²⁷. Özellikle ran'ın içinde bulundu u sıkıntılı durumu fırsat olarak de erlendiren Rusya, Bakü üzerine yürümü tür¹²⁸. Bu durum Osmanlı'yı çok rahatsız etmi tir. Çünkü Rusya'nın bu ilerleyi ini devam ettirmesi ve hedefine ula ması, meseleyi Osmanlı açısından tehlikeli bir boyuta ta ıyacaktı. Ayrıca Ruslar'ın Karadeniz'e inme tehlikesi de söz konusuydu. Normalde bu asrın ba larında, Osmanlı'nın ran üzerine harekete geçme gibi bir niyeti yoktu. Ancak muhtemel bir Rus saldırısını önlemek ve sınır boylarındaki güvenli i sa lamak lazımdı. Her iki devletin Hazar Denizinin batı sahillerini ve güney Kafkasya'yı elde etmeye çalı ması, sava tehlikesini ortaya çıkarmı tır¹²⁹.

Bu sırada ran'da ya anan saltanat çeki mesi Rusya'nın i ine gelmi tir. Çok zor durumda bulunan II. Tahmasb, Afaganlılar'dan korunmak için Rusya'ya sı nınmı , bunun kar ılı nda da Gilan, Mazenderan ve Estarabad taraflarını Ruslara bırakmayı

¹²⁴ V. Minorsky; **a.g.e.**, s. 252-253.

¹²⁵ . H. Dani mend; **a.g.e.**, **C.: IV**, s. 13; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, **C.: II**, s. 335-336; 29 evval 1137/11 Temmuz 1725 tarihli bir hükümde ran'da ortaya çıkan ihtilal ve halkın ah't an kurtulması Osmanlı açısından sevindirici bir geli me olarak kabul edilmektedir. Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi, (**BOA**), **Cevdet Hariciye (C. HR.)**, B. No: 5309.

¹²⁶ S. P. Sykes; **a.g.e.**, s. 85.

¹²⁷ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 306-312. ; N. Jorga; **a.g.e.**, **C.: IV**, s. 248-250.

¹²⁸ Akdes Nimet Kurat; **Rusya Tarihi**, TTK., Ank., 1992, s. 262-263.

¹²⁹ Mücteba İgürel; "Üçüncü Ahmed" **Do u tan Günümüze Büyük slâm Tarihi**, **C.: XI**, içinde, st., 1989, s. 128.

kabul etmi tir¹³⁰. Osmanlı Devleti, bu geli meden son derece rahatsız ol mu ve Rusya ile sava ı göze almı tir¹³¹. Ancak Fransa'nın o zamanki ticari çıkarları, böyle bir sava ın meydana gelmesine ters dü tü ünden, Osmanlı ile Rusya arasında -muhtemel bir çeki menin engellenmesi için- arabulucu olarak devreye girmesine sebep olmu tur. Fransa'nın aracılı ı ile yapılan müzakereler sonucunda , ran topraklarının Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bölü ülmesine karar verilmi tir. Yapılan payla ıma göre, II. Tahmasb'ın Rusya'ya vermeyi taahhüt etti i yerler Rusya'da kalacak , Rusya da buna kar ılık; Erivan, Gence, Erivan, Mogan, Karaba , Azerbaycan ve kısmen Irak -ı Acem'in Osmanlı'ya ilhakına yardım edecekti¹³². ran'ın geriye kalan kısmı da ah II. Tahmasb'ın olacak ve Safevî Hanedanı varlı ını sürdürecekti¹³³.

Aslında Rusya ile Osmanlı gibi birbirine rakip olan iki devletin , Fransa'nın devreye girmesiyle bir araya gelip ran toprakları üzerinde taksimat projeleri üret mesi dikkat çekicidir. Bu durum bize, dü man devletlerin menfaatleri dolayısıyla bir araya gelebileceklerini göstermektedir. Ayrıca XVI. asırdan beri, Safevîler'i önemli bir dü man olarak gören Osmanlı'nın, yukarıdaki taksimat plânı ile Safevî varlı ını -kismî de olsa- devam ettirecek böyle bir payla ıma rıza göstermesi, üzerinde durulması gereken ayrı bir konudur. Nitekim Osmanlı-Safevî çeki mesinin ba ndan beri, ran'ın do usundaki Sünnîlerin destekçisi olan Osmanlı Devleti, ran'da Afganlı hâkimiyeti kurulması ihtimali ortaya çıkınca, Safevîler'den yana bir tavır almı tir.

Osmanlı Devleti'nde radikal sayılabacak bu politik de i imin nedenine baktı ımızda, devrin artlarından kaynaklanan bir durum oldu unu görüyoruz. Nitekim Afganlıların ran'a hâkim olup kuvvetlenmesi ve Osmanlı'nın kar ısına yeni bir güç olarak dikilmesi, -Sünnî bile olsa- devlet için tehdit olu turacak bir durumdu. Çünkü yukarıda da belirtti imiz gibi iyi durumda olmayan, devamlı iç çeki meler ya ayan ran'ın, güçsüz bir ekilde varlı ını devam ettirmesi, Osmanlı açısından daha tercihe ayandı ve devletin o zamanki çıkarları bunu gerektiriyordu.

¹³⁰ Bekir Kütüko lu; “ ah II. Tahmasp” **Vekayi'nüvis Makaleler** içinde, stanbul, 1994, s. 320; A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 262.

¹³¹ . H. Dani mend; **a.g.e.**, s.13-14; A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 262.

¹³² 1137/ 1724-1725 yıllarında ran'da ortaya çıkan karı ılıklar dolayısıyla ran'ın bazı yerlerinin, Osmanlı ile Rusya arasında taksimatına yönelik Fransız elçisi Markiz Monakin aracılı ıyla, Osmanlı - ran arasında akd edilmi olan bir mukaddeme ile altı maddeden olu an antla ma metni için bkz. **BOA., C. HR.**, B. No: 9328; B. Kütüko lu; **a.g.e.**, s. 320-323; S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 88.

¹³³ . H. Dani mend; **a.g.e.**, s.13-14.

II. Tahmasb, yapılan antlaşma ile kendi siyasî geleceğini kurtarmıyordu. Fakat vermeyi kabul ettiği yerler açısından da mevcut durumu içine sindiremiyordu. Neticede, Osmanlı'ya bırakılan yerleri geri almak için harekete geçmeye karar verdi. Bu girişiminden bir sonuç elde edemediği gibi, ülke içindeki sıkıntıları daha da arttı¹³⁴. Afganlılarla yaptığı mücadeleyi kaybeden II. Tahmasb, buhranlı bir dönemde çıkış yolu bulmak için destek arayışına girişti¹³⁵. Bu esnada tarihsahnesine çıkan Nadir, birden bire dengelerini İran'ın lehine değiştirdi ve yeni bir devir açtı¹³⁶. Nadir'le birlikte -aşağıda genişçe açıklayacağız üzere- hem İran hem de Osmanlı tarihinde siyasî ve dinî yönden önemli olaylar meydana geldi, özellikle Osmanlı Devleti açısından sıkıntılı bir dönem başlandı¹³⁷.

III- NADİRİ AH DÖNEMİ OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ

1- Nadir'in İran'da İslâmî Mücadelesi

İran'daki Türkmen aşiretlerinden Avarlı kabilesinden olan Nadir; 1725 senesinde II. Tahmasb tarafından yeni kurulan ordunun başına getirilerek, kendisine Tahmasb Kulî Han unvanı verilmiştir¹³⁸. II. Tahmasb, Nadir'den ülkeyi dümanlardan temizlenmesini istemi ve kendisine Horasan başta olmak üzere pek çok yerin valiliğini vermiştir¹³⁹. Kısa sürede geniş yetkilerle donatılan Nadir, işi hızlı girişimi; kabiliyeti, ataklığı ve cesurluğu sayesinde İran'da İslâmî gölgede bırakacak bir etkinliğe ulaşmış ve yeni bir devir açmıştır. Öncelikle Eref Han'ı yenip Türk asıllı Afganlıları İran'dan çıkarmış¹⁴⁰, arkasından da Heriz ve Musul tarafları başta olmak üzere Osmanlı

¹³⁴ ah II. Tahmasb askeri ile birlikte saldırıya geçmiş ve Revan'ı muhasara etmiştir. Ancak burada karışıklığı mukavemet neticesinde mağlup olarak geri çekilmiştir. Zilka'de 1143 - Mayıs 1730 **BOA., Cevdet Askeriye (C. ASK.)**, B. No:15028.

¹³⁵ B. Kütüphanesi; **a.g.e.**, s. 319-330.

¹³⁶ V. Minorsky; "Nadir" maddesi, **A., C.: IX**, s. 21-22; M. Saray; **a.g.e.**, s. 67.

¹³⁷ İran'da Nadir İslâmî dönemini iki kısımda ele almak en doğrusudur. Bunlardan birinci devre 1725 senesinde II. Tahmasb tarafından kendisine verilen geniş yetkili görevdir ki, bu görevi 1736 senesine kadar sürmüştür. İkinci devre ise 1736 senesinde resmen "İslâmî" olarak devletin başına geçmesi ve 1747 senesindeki ölümüne kadar geçen süredir.

¹³⁸ B. Kütüphanesi; **a.g.e.**, s. 323.

¹³⁹ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 21; Zilka'de 1144/Mayıs 1732 tarihli bir belgeye göre; Tahmasb Kuli Han'ın (Nadir) Osmanlı'ya saldırmasının muhtemel olduğu ve buna karşın Kars Beylerbeyisi'nin asker tedarik ederek Revan'ın muhafazasına çalışması istenmektedir. **BOA., C. HR.**, B. No: 5899.

¹⁴⁰ İranlılarla Afganlılar arasında yaşanan muharebenin Osmanlı hududuna sıçramaması için gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir (Cemâziyelevvel 1142/Kasım 1729). **BOA., C. HR.**, B. No: 4934.

üzerine yürümü tür¹⁴¹. Osmanlı Devleti'nin iç meseleler yüzünden (Patrona Halil syanı) sıkıntılı bir durumda oldu unu gören Nadir; Hemedan ve Tebriz ba ta olmak üzere, Irak-ı Acem ve Azerbaycan'ın¹⁴² büyük bir bölümünü Safevîler'e geri kazandırmı tır¹⁴³.

I. Mahmud, do uda tehlikeli bir durumun tekrar ortaya çıktı nı görünce ran üzerine sefere çıkılmasına karar vermi tır¹⁴⁴. ark Seraskeri Ahmed Pa a ve Hekimo lu Ali Pa a'nın, ba arılı seferleri (1730-1731) kaybedilen yerlerin pek ço unun geri alınmasını sa lamı tır¹⁴⁵. 1732 tarihinde Osmanlı- ran Antla ması yapılmı tır. Bu antla maya göre Azerbaycan tarafında Aras Nehri sınır kabul edil mi ; ırvan, Da ıstan ve Gürcistan Osmanlı'da kalırken Te briz, Kirman ah ve Hemedan ran'a bırakılmı tır¹⁴⁶. Nadir; II. Tahmasb'ın imzaladı ı bu antla mayı be enme mi ve ah'a kar ı bir darbe yaparak onu tahttan indirmi ve henüz birkaç aylık olan o lu III. Abbas'ı ba a geçirmi tir. Kendisini de “*vekîlü'd-devle*” ve “*naibü's saltana*” ilan ederek yönetime hâkim olmu tur¹⁴⁷. Bu taht de i ikli inden sonra ran'da Nadir devri ba lamı tır¹⁴⁸.

Nadir, ran yönetiminde söz sahibi olduktan sonra, ne yapaca nı çok iyi biliyordu. En azından kendisine kar ı koyabilecek bir gücün olmadı nın farkındaydı. III. Abbas daha bir çocuktu ve olup bitenlerden haberdar de ildi. II. Tahmasb ise sürgün edilmi tir. Alternatifsiz kalan Nadir'i, herkes bir nevi kurtarıcı olarak görmü , cesurlu u

¹⁴¹ Nadir'in ehrizor ve Musul taraflarına saldırı kastında oldu u ve ona kar ı alınacak tedbirlerle ilgili Osmanlı'nın yaptı ı hazırlıklar için (12 Muharrem 1145/15 Temmuz 1732) bkz. **BOA., C. HR., B. No: 3397; V. Minorsky; a.g.md., s. 22.**

¹⁴² Azerbaycan halkı, XVI. asırda ah smail - I. Selim çeki mesinden itibaren açık bir ek ilde Safevî Devleti yanında yer almı tır. Osmanlı Devleti'nin burada kurdu u Eyaletlerde kalmaktansa , ran tarafına geçmeyi tercih etmi ler, mezhebî ve kültürel yönden kendilerini ran'a yakın görmü lerdir. Bundan dolayı da Osmanlı Devleti, burada bir türlü kalıcı hâkimiyet tesis edememi tir. Geni bilgi için bkz; H. nalcık; **a.g.m., s. 284-285.**

¹⁴³ Azmi Özcan; “Nadir ah” maddesi, **TDV A., C.: XXXII**, stanbul, 2006, s. 276.

¹⁴⁴ M. Saray; **a.g.e., s. 67–68.**

¹⁴⁵ . H. Dani mend; **a.g.e., C.: IV**, s. 22; Ba dat'ın imdadına gitmek üzere Anadolu Valisi Vezir Osman Pa a müstakil serasker tayin olunmu ve Diyarbakır'dan orta kol üzerine Üsküdar'a kadarki kazalarda bulunan Yeniçerilerin toparlanması emri verilmi tir. (Zilka'de 1145/Nisan 1732) **BOA., C. ASK., B. No: 24237.**

¹⁴⁶ Z. N. Aksun; **a.g.e., C.: II**, s. 351-352. Ayrıca 1734 senesinde ark Canibi Seraskeri, Vezir Abdullah Pa a, maiyetinde bulunan ümerâ ve askerlerle Musul'a hareket etmi ve Revan'a geldi i zaman burada bulunan Kızılba askerlerini *kahr-ı temdir* etmi tir. Bu ba arı dolayısıyla cümlesi takdir edilmi tir.(aban 1147/Aralık 1734) **BOA., C. ASK., B. No: 27467.**

¹⁴⁷ A. Özcan; **a.g.md., s. 276; Mehmet Saray; a.g.e., s. 68; V. Minorsky; a.g.md., s. 23; Z. N. Aksun; a.g.e., C.: II**, s. 352.

¹⁴⁸ S. P. Sykes; **a.g.e., s. 92-94; S. G. W Benjamin; “Story of Persia” Persia**, New York, 1888, s. 291.

ve çevikliği ile halk üzerinde çok olumlu tesirler bırakmıştır. Her ne kadar batıda Osmanlı'ya karşı kesin bir üstünlük kazanamamış olsa da Afganlıları ülkeden çıkarması, İran'ın doğu ve güney-doğusunda hâkimiyeti sağlaması, devlete istikrar getirmesi, kendi gücünü arttıran yönleri olmuştur. Kendisi Sünnî olmasına rağmen ilk başlarda âli ulema ile çok iyi geçinmiş, onları rahatsız edecek herhangi bir girişimde bulunmamıştır¹⁴⁹. Yaptığı başarılı seferler sonucunda İraz, Gence ve Revan'ı alarak İran'ı Osmanlı ve Rus tehdidinden kurtarmıştır¹⁵⁰.

Nadir, tüm bu olumlu gelişmelerden sonra devletin başına geçmek istemiştir ve bunun için bir plan yapmıştır. Devlet ricalinin yanında, İran'ın önemli ulema ve şairlerinin katıldığı bir kurultayda; üzerine düşeni yaptı ve artık Horasan'a dönmek niyetinde olduğunu belirterek, isterlerse II. Tahmasb veya III. Abbas'tan birini başa geçirebileceklerini söylemiştir¹⁵¹. Bunu söylerken de kimsenin kendisinden vazgeçemeyeceğini biliyordu. Çünkü karşılarında rakip olabilecek hiç kimse yoktu ve herkes onu tartışılmaz lider olarak benimsemiştir. Sonuçta kurultaya katılanların büyük çoğunluğu, kendisinin başta kalmasına istemidir. Aslında Nadir'in böyle bir hareket tarzı belirlemesinin amacı, kafasında tasarladığı radikal nitelikteki değişiklikleri yapabilmek için uygun ortamı hazırlamaktır¹⁵².

2- Nadir şah'ın, İran'daki Radikal Değişiklikleri ve Osmanlı'ya Etkisi

Amacına ulaşmaya emin adımlarla ilerleyen Nadir'in, İran'ın başında kalması karşılığında, devlet ileri gelenlerinden istediği çok çarpıcıydı. Bu istek, başından beri gerçekleştirilmeyi düşündüğü ve uzun zamandan beri İran ile Osmanlı arasındaki çekişmenin ana sebeplerinden birini oluşturduğunu açıkça anladığı için, terk edilip mutedil Caferi mezhebinin benimsenmesini¹⁵³.

Aslında böyle bir istek, İran-Safevî Devleti'nin varlık nedenlerinden en önemli unsuru oluşturduğunu, mezhebî ana yapının değiştirilmesiyle, normalde kimsenin cüret edeceği bir işti. Ancak şartlar değişti ve devlet erkânı Nadir'in talebini kabul etmek zorundaydı. Sonuçta Nadir, "şah" unvanı ile 8 Mart 1736'da devletin başına

¹⁴⁹ M. Saray; **a.g.e.**, s.68.

¹⁵⁰ N. Jorga; **a.g.e.**, s. 344-345.

¹⁵¹ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 24-25.

¹⁵² A. Özcan; **a.g.md.**, s. 276.

¹⁵³ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 25.

geçmi tir¹⁵⁴. Böylece ran tarihinde Safevî hanedanı dönemi resmen son bulmu ve Türk-Av ar boyundan biri, devletin yönetimini ele almı tır.

Nadir ah, dü üncesini gerçekle tirmek için i e koyulmu ve öncelikle Osm anlı Devleti ile ikili ili kileri düzeltmeye çalı mı tır¹⁵⁵. Bir yandan da mezhebî farklılıktan dolayı, ran'ın slâm dünyasındaki dı lanmı lı nı gidermeye u ra mı tır. Ancak ran içinde, kendisine kar ı büyük bir kinle di bileyen î kesimin ortaya çıkmasına da mani olamamı tır.

Bu arada, Osmanlı Devleti ile Nadir ah arasında sıcak ili kiler geli meye ba lamı tır. Aslında Osmanlı Devleti, batıdaki sıkıntılı durumu nedeniyle iyice bunalmı , ayrıca do uda da ran'la problem ya amak istememi ti r. Nadir ah bu fırsatı de erlendirip, Osmanlı'ya bir dizi teklif sunarak ortak bir noktada bulu ma ve mücadeleleri bitirme önerisinde bulunmu tur. Öncelikli olarak da dinî problemleri gidermek için harekete geçmi tir. Osmanlı'ya sundu u teklifte mam -ı Cafer¹⁵⁶ akidesinin¹⁵⁷ ehl-i sünnet mezhebi olarak kabul edilmesini istemi tir¹⁵⁸. Nadir ah'a göre; böyle bir kabul, slâm dünyasında siyasî mücadelelerde mezhep kavgası istismarının önüne geçecekti¹⁵⁹. Osmanlı uleması bu talebi er'i ve siyasî mahzurlar

¹⁵⁴ A. Özcan; **a.g.md.**, s. 276. Jorga, bu tarihi 13 Mart olarak vermektedir. N. Jorga; **a.g.e.**, s. 345.

¹⁵⁵ Nadir'in Osmanlı'dan barı teklifi istemesi ve Erzurum Valisi'ne bu talebini bildirmesi (Zilhicce 1148/Nisan 1736) tarihinde gerçekle mi tir. **BOA., C. HR.**, B. No: 7358.

¹⁵⁶ 699 veya 702 yılında Medine'de do mu tur. Babası snaa eriyye'nin be inci imamı Muhammed el - Bakırdır. Soyu babası tarafından Hz Ali'ye annesi tarafından ise Hz. Ebubekir'e kadar uzanmaktadır. Uzun süren imameti sırasında çe itli kesimlere mensup slâm toplumlari ile iyi ili k iler kuran Cafer es Sadık Sünniler tarafından da daima saygıyla anılmı tur. Ömrünün büyük kısmını ilme vermi , Emevi ve Abbasi dönemlerindeki siyasî çalkantılardan uzak durmu tur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Öz; "Cafer es-Sadık" maddesi , **TDV A., C.: III**, s. 1-3.

¹⁵⁷ mamet anlayı nda Zeydiyyeden ayrılan ia'nın bütün kolları Cafer es -Sadık'ın imametinde ittifak etmi lerdir. snaa eriye iasının fıkihtaki ekolu onun adına nispetle anılır. Görü leri yönünden Sünnîli e çok yakındır. Pek çok Sünnî âliminde hocala nı yapmı tur. Ayrıntılı bilgi için bkz., Hayreddin Karaman; "Caferiyye" Maddesi, **TDV A., C.: III**, s.4-9.

¹⁵⁸ Koca Râgıb Mehmed Pa a; **Tahkik ve Tevfik**, "Osmanlı- ran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartı maları", (haz. Ahmet Zeki zgör), Kitabevi, st., 2003, s. 29-30. Eserde, Osmanlı ran arasındaki mezhep tartı malarının genel seyri ve olaylar çok detaylı bir eklide anlatılmaktadır. Özellikle Nadir ah'ın slâm dünyasında gerçekle tirmeye çalı tı ı birlik faaliyetinin Osmanlı açısından ne ifade etti ini ve bu duruma bakı açısının ne oldu unu anlamak bakımından bu eser çok kıymetli bilgileri ihtiva etmektedir. Ayrıca devletin bu meseleye bakı açısını yansıtması açısından, Osmanlı ar iv belgelerinde bu durum; "... ran ahu Nadir Ca'feriyye adıyla bir mezheb ihdâs eyledi inden ark Canibi Seraskeri ve aher valiler ihtiyaten tedbiri tecviz itmeleri lâzmeden olub..." ekinde ifadelerle geçmektedir. (Rebülevvel 1158/Nisan 1745) **BOA., C. ASK.**, B. No: 10650.

¹⁵⁹ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 24-25; M. Saray; **a.g.e.**, s. 68-69; Cevdet; **a.g.e.**, s. 76.

gerekçe göstererek ret etmi , ancak ran'a ait bir mezhep gibi tanınmasında da bir sakınca görmemi tir¹⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nin, Caferili in be inci ehl-i sünnet mezhebi olarak kabul edilmesine taraftar olmaması, buna kar lık Nadir'in bu konudaki ısrarcılı ı iki devlet arasındaki ili kileri tekrar germi ve Nadir ah, Osmanlı ülkesine do ru harekete geçmi tir. Öncelikle Da ıstan ve ırvan taraflarına taarruz etikten sonra Erzurum, Erzincan gibi do u vilayetleri ile Ba dat'ı ele geçirmek istemi tir¹⁶¹. Bir yandan da stanbul'a gönderdi i elçileri vasıtasıyla isteklerini tekrarlamı tır¹⁶². 1744 de Ba dat üzerine harekete geçen Nadir ah Kerkük, Erbil ve Musul üzerine yürümü fakat ran içindeki sorunlar nedeniyle geri dönmek zorunda kalmı tır¹⁶³.

Nadir ah, bir yandan da î-Sünnî yakınla ması konusunda mücadelesinden vazgeçmemi ve 1746 tarihinde çe itli ülkelerden gelen î ve Sünnî âlimleri bir araya toplayarak, tartı ma tertip ettirmi tir. Bu toplantı sonunda î âlimleri, bir takım inanı ların tashihini kabul etmi lerdir¹⁶⁴. Buna göre ranlılar, eski inançlarından vazgeçecek ve hak mezheplerden olan Caferi mezhebini kabul edeceklerdi. Hz. Peygamber ashabına kötü sözler söylemeyecek ve ilk dört halifeyi hayır dualarla anacaklardı. Osmanlılar ise, ran î inancını (Caferi Mezhebi çerçevesinde) slâm dairesi içinde görecekti¹⁶⁵. Osmanlı Devleti, bu sırada Rusya Seferi ile u ra tı ı için ran'ı aradan çıkarmak gayesiyle anla ma müzakerelerine rıza göstermi ve Kasr -ı ırin Antla ması'ndaki sınırın aynen kabul edilmesi hususunda anla mayı varmı tır¹⁶⁶.

¹⁶⁰ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 25; Koca Râgıb Mehmed Pa a; **a.g.e.**, s. 6-46

¹⁶¹ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 26-28. (1156/1158-1743/1745) yıllarını ihtiva eden ar iv belgelerinde Nadir'in Osmanlı'ya yönelik saldırgan tutumuna yönelik alınacak tedbirler ve ran Seraskeri. "... *Sadr-ı Esbâk Ahmed Pa a maiyetine asker tahsisi...*" hususu ile ilgili baya ı belge bulunmaktadır. **BOA., C. ASK.**, B. No: 8943, 9592, 13234.

¹⁶² . H. Dani mend; **a.g.e., C.: IV**, s. 30.

¹⁶³ **BOA., C. HR.**, 2121. Muharrem 1157/ ubat 1744 tarihli bir hükümde; Nadir ah'ın Ba dat, Basra ve Kerkük taraflarından Azerbaycan yönüne geçme te ebbüsüne kar ı, ran hududunun tahkimi lüzumuna binaen Kars seraskeri maiyetinde bulunmak üzere yeterli miktarda askerin tedariki ve hemen harekete geçilmesi istenmi tir. **BOA., C. ASK.**, B. No: 13800.

¹⁶⁴ E. R. Fı lalı; **a.g.e.**, s.148; . H. Uzunçar ılı; **a.g.e., C.: IV**, s. 305-311; A. Özcan; **a.g.md.**, s. 277.

¹⁶⁵ Koca Râgıb Mehmed Pa a; **a.g.e.**, s. 32; M. Saray; **a.g.e.**, s. 70; A. Özcan; **a.g.md.**, s. 277.

¹⁶⁶ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 25; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 32; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 354; K. R. Mehmed Pa a; **a.g.e.**, s. 58-60.

Nadir ah'ın îlik konusunda ran tarihinde ilk defa radikal bir tavır de i ikli i ile Sünnîli e meyyal bir tutum takınıp¹⁶⁷, Caferili i be inci Sünnî mezhep olarak kabul ettirmeye çalı ması, çok önemli bir konudur¹⁶⁸ ve Nadir ah, bu iste ini her fırsatta vurgulamı tır. Ancak Osmanlı yönetimi ve uleması, buna yana madı ı gibi¹⁶⁹ ran'daki î kesimlerde de Nadir ah'a kar ı bir tepki meydana gelmi ve î muhalefet gittikçe güçlenmeye ba lamı tır. Bu durum, zaman içinde ran yönetimine kar ı pek çok isyanın çıkmasına zemin hazırlamı tır. Nadir ah, bu isyanları bastırmaya çalı rken, 1747 senesinde kendi karargâhında, Av ar ve Kaçar reisleri tarafından tertip edilen bir suikast sonucu öldürülmü tür¹⁷⁰.

Nadir ah'tan sonra ülkenin ba ına geçenler, onun çapında olmadıkları için kar ı ıklıklar ya anmı tır¹⁷¹. Nadir ah'ın ölümünden sonra devletin ba ına ye eni Ali Kulî Mirza Han geçmi ve Nadir ah'ın tüm o ullarını öldürtmü tür¹⁷². Hazine ya malanmı ülke a ır bir buhranın içine girmi tir. Saltanata ve lükse dü kün olan Mirza Han'a kar ı, Kaçar Türkleri (Muhammed Hasan Han ile karde i brahim Han) isyan etmi ve kendisini tahttan indirmi tir. Daha sonra Nadir ah'ın ailesinden geriye kalan tek ki i olan ahruh, î ulemanın deste ini almı ve 1750 tarihinde devletin ba ına geçmi tir¹⁷³. ahruh, dedesi Nadir ah gibi î ulemaya taviz vermek istememi onları devlet i lerinde devre dı ı bırakmaya çalı mı tır. Ancak bu dü üncesi kendi sonunu hazırlamı ve bir müddet sonra tahttan indirilmi tir¹⁷⁴. Gerçi ahruh bir müddet sonra Emir Han'ın deste i ile tekrar ba a geçmi ve bir süre de olsa iktidarda kalmı tır. Ancak kar ı ıklık ve karga alık bu dönem de ran'ın kaderi olmu tur.

¹⁶⁷ Bu noktada F. Sümer farklı dü ünmektedir. Ona göre Nadir ah'ın Sünnili e meyli olmadı ı gibi hayatını feci bir ekilde kaybetmesinde de dinî bir sebep yoktur. Geni bilgi için bkz ; F. Sümer; **O uzlar**, s. 131.

¹⁶⁸ Bu konuyla ilgili Z. N. Aksun'un farklı yorumu vardır. Ona göre, Nadir ah'ın böyle bir giri imde bulunmasının gerçekte hiçbir kıymeti yoktur. Ayrıca Osmanlı ricâli ve ulemâsının da bu meseledeki tavrı do rudur. Çünkü '*te ekkül etmi dinî görü ve telakkilerin siyâsî baskılarla de i mesi, ileride daha ba ka ciddi ihtilafların çıkmasına zemin hazırlayacaktı*'. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 354; Ayrıca bu döneme ait bazı ar iv vesikalarında, Acemlere (ranlı) güvenilemeyece i u ifadelerle belirtilmektedir "*...acemlerin mekkâr ve hilekâr bir taife olmalarına mebnî...*" (1146/1733) **BOA., C. ASK.,** 42578.

¹⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin Caferili in be inci mezhep olarak tanınması konusuna bakı ı, u ifade ile netlik kazanmı tır: "*...Mezâhib-i Caferî'nin tasdiki ve emîrî'l-hâccın Ba dad veya am tarikiyle irsâli mâddeleri er'an ve mülken câiz olmayaca ı ifâde ve ifhâm...*" Geni bilgi için bkz. K. R. Mehmed Pa a; **a.g.e.**, s. 6-46; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 354; Rebûilevvel 1158/Nisan 1745 tarihli belgede Osmanlı yönetiminin ran'da Nadir ah'ın ba lattı ı bu giri ime sıcak bakmadı ı anlaşılmaktadır. **BOA., C. ASK.,** B. No: 10650.

¹⁷⁰ V. Minorsky; **a.g.md.**, s. 29; A. Özcan; **a.g.md.**, s. 277.

¹⁷¹ S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 101.

¹⁷² S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 102.

¹⁷³ M. Saray; **a.g.e.**, s. 73; S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 102.

¹⁷⁴ M. Saray; **a.g.e.**, s. 73.

3- Nadir şah Sonrası İran ve Zend Kerim Han

Bu kargaşa döneminde ülkenin her yanında valiler bağımsızlıklarını ilan etmişler ve kendi başlarına buyruk hareket eder duruma gelmişlerdir. Nadir şah, sadece Horasan'da tutunabilmiş ise de Zend Hanedanından, Zend Kerim Han, onu tahttan indirmiş ve devlet yönetimini kendisi ele almıştır¹⁷⁵. Böylece İran tarihinde Avtar sülalesinden sonra Zend Hanedanı, 1795'e kadar saltanat sürmeye başlamıştır¹⁷⁶. Bu sırada Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca antlaşmasını imzalamış ve zor bir döneme girmiştir. Rusya karşısında alınan mağlubiyet devleti iyice sarsmış, Kırım'ın Rusya eline geçmesi tehlikesi söz konusu olmuştur. Zend Kerim Han, Rusya karşısında zor anlar yaşayan Osmanlı'nın zayıf durumundan faydalanarak Basra'ya saldırmıştır¹⁷⁷. Osmanlı Devleti doğuda bir problemle uğraşmak istemezken bir de bu sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır.

Bu sırada irsî bir ocaklık olarak yönetilen ve Basra vilayetine bağlı Baban Sancağında beylik çekişmesi yaşanmaya başlamış, Zend Kerim Han, bundan da yararlanmak istemiştir. Zend Kerim Han, Baban Sancağı içindeki kardeşler arası beylik mücadelesinde taraf olmuş, Baban Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Ağa'yı desteklemiştir¹⁷⁸. 1775 de Basra ve Basra üzerine harekete geçen¹⁷⁹ Zend Kerim Han, buraları yağma etmiş ve Basra'yı ele geçirmiştir¹⁸⁰. Osmanlı da, 1776 yılında İran'a savaş açarken, bir yandan da Kafkaslardan tehlike gelmemesi için Azerbaycan ve Gürcistan hanları ile anlaşma yoluna gitmiştir. Zend Kerim Han, tek başına Osmanlı'ya karşı kesin bir sonuç alamayacağını bildiğinden, Rusya ile ittifak kurma arayışına girmiş ve 1776 yılında bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre Zend Kerim Han doğudan¹⁸¹, Rusya ise Balkanlar'dan Osmanlı üzerine saldırıya geçecekti. Ancak Zend Kerim Han'ın 1779 da ölmesi ve İran'da tekrar taht mücadelesinin

¹⁷⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 341-343; S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 102-105.

¹⁷⁶ . H. Danişmend; **a.g.e.**, s.59; S. P.Sykes; **a.g.e.**, s. 102-105.

¹⁷⁷ Z. N. Aksun , **a.g.e.**, s. 426-428; Cemâziyelevvel 1189/A ustos 1775 tarihli bir hükümde, İran'da Nadir şah Vekili Zend Kerim Han'ın Basra ve Basra'ya tecavüzlerinin muhtemel olmasından dolayı Diyarbakır, Rakka, Musul ve Erzurum valilerinin hazırlıkla olmaları istenmektedir. **BOA., C. ASK., B. No: 31986.**

¹⁷⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 343-344.

¹⁷⁹ 1193/1779 tarihli hükümde; Zend Kerim Han'ın Basra ve Basra taraflarına tecavüz ettiği belirtilerek, burada bulunan Serasker Seyyid İbrahim Paşa'nın, Revan ve Azerbaycan hanları ile birlikte hareket geçmesi istenmiştir. **BOA., Cevdet Dâhiliye**, B. No: 4643.

¹⁸⁰ . H. Danişmend; **a.g.e.**, s. 59.

¹⁸¹ Zend Kerim Han Osmanlı Devleti'nin Rusya ile uzayan mücadelesine fırsat bile rek ve Rusya ile yapmış olduğu anlaşma çerçevesinde Basra üzerine doğu hareket geçmiştir. **BOA., C. HR., 8111; BOA., C. ASK., 35850.**

ba lamasıyla, Osmanlı için tehlike do uracak ittifak bozulmu , Osmanlı Devleti Basra'yı geri almı tır¹⁸².

Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra, ran'da iktidar mücadelesi ya anmı , ran'daki Türkmen a iretlerinden olan Kaçarların reisi A a Muhammed Han , bu durumdan yararlanarak Zendler'in hâkimiyetine son vermi ve ran tarihinde Kaçar Hanedanı devresi (1795-1925) ba lamı tır¹⁸³. Bundan sonraki bölümlerde, Kaçar Hanedanı ile birlikte Osmanlı- ran ili kilerinin XIX. Asrın ilk yarısındaki seyrini detaylı bir ekilde ele alaca ımızdan konuyu burada kapatıyoruz.

IV- OSMANLI- RAN L K LER NDEK TEMEL D NAM KLER VE BUNLARIN YANSIMALARI

Buraya kadar, Türk- ran ili kilerinin kökeninden ba layarak XIX. yüzyıla kadar uzanan süreci vermeye çalı tık. Özellikle Safevî Devleti'nin kurulu u ile ba layan Osmanlı- ran ili kilerinin, temel dinamikleri üzerinde durduk. Bu zaman dilimi içerisinde geli en olaylara baktı ımızda, Osmanlı- ran ili kileri Osmanlı tarihinin önemli bir safhasını olu turmaktadır. ran ile olan münasebetler sadece kom u bir devletle olan münasebetlerin ötesinde; dinî, siyasî ve sosyal yönden birbiriyle ilintili, bilhassa Osmanlı özelinde, ciddi sorunları içinde barındıran bir konudur. Ayrıca hem ran'ın hem de Osmanlı'nın elinde tutmak istedi i co rafi mevkinin stratejik ve jeopolitik yapısı, güç mücadelesinin doru a çıkmasını ve ba ka aktörlerin devreye girmesine neden olmu tur.

ran Safevî Devleti'nin, köken itibariyle Anadolu'ya ba lı olması ve geni leme politikasını Anadolu ekseninde ele alması , Osmanlı'yı oldukça tedirgin etmi ve ran'a kar ı tedbirler almasını zorunlu kılmı tır. Bu yönüyle de Osmanlı- ran ili kileri bir Osmanlı-Avusturya veya Osmanlı-Fransa ili kilerinin ötesinde farklı anlamlar ta imaktadır.

Safevî Devleti'nin ortaya çıkı sürecini endi e ile takip eden Osmanlı Devleti, bu yeni durumu kendi varlı ma yönelik ciddi bir tehdit olarak algıladı ve tarihinde ran/Do u sorunu, diye nitelendirilebilecek yeni bir devre açıldı tır. Do uda ba

¹⁸² Mücteba İgürel; "Türkler" maddesi", **A., C.: XII/II**, s. 336-337.

¹⁸³ A. S. Muhammedo lu; **a.g.md.**, s. 401.

gösteren ve Anadolu'nun güvenliğini sarsan Safevî tehlikesi, Osmanlı'nın önünde duran ve çözülmesi gereken ciddi bir sorun olmuştur¹⁸⁴. Bu yeni oluşum, aynı zamanda meselenin mezhep yönünü de ortaya çıkarmış ve çekişmenin dinî-siyasî bir çekişme zeminine kaymasına sebebiyet vermiştir.

Safevîler; Akkoyunlular'dan sonra, onun bıraktığı boşluğu doldurmak için devletle meşgul yolunda, dayanak noktası olarak Anadolu'yu ve buradaki taraftar kitlesi olan Kızılbaş Türkmenlerini kendilerine taban seçmişlerdir. Bu süreçte, Kızılbaş Türkmenlerini Osmanlı'ya karşı kırtmaları ve dinî içerikli siyasî bir organizasyona dönüşmeleri, Türk-İrani ilişkilerinde önemli bir mücadele devresi başlatmış ve bu durum Osmanlı-Safevî ilişkilerindeki temel sorunu teşkil etmiştir.

Yavuz Sultan Selim zamanında, önemli bir kırılma ya da ayan Osmanlı-İrani ilişkileri, daha sonraki devirlerde siyasî ve sosyal yönden bu kırılma eğilimini arttırarak devam ettirmiştir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in, Çaldıran Savaşı öncesi Anadolu'da Kızılbaş zümreleri üzerinde baskı kurması ve bunların birçoğunu bertaraf etmesi meseleyi halletmemiş, aksine sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Klasik Osmanlı tarihçileri, Yavuz'un bu tasarrufunun çok doğru ve Safevî tehlikesinin önlenmesinde elzem olarak görmüşlerdir. Hatta Osmanlı'nın o dönem içinde Sünnî dünyanın hamisi olması gerçeği, belki böyle bir hareket tarzını gerektiriyordu¹⁸⁵. Ancak meselenin sadece iddete dayalı bir politika ile çözümlenemeyeceği, o zamanki şartlar içinde çözümlenmiş görünse bile bunun sadece yüzeysel ve geçici olduğu, daha sonraki devirlerde çok net biçimde ortaya çıkmıştır¹⁸⁶.

İki devlet arasındaki ilişkilerde dinî/mezhebî çekişme, meselenin temel yönünü oluşturmuştur. Safevî Devleti, mezhebî yönden ilik esaslarına bağlıdır. Kurdukları

¹⁸⁴ Feridun Emecen; "Osmanlılar (Klasik Dönem)" maddesi, (TDV A.), C.: XXXIII, İstanbul, 2007, s. 493.

¹⁸⁵ Hoca Sadettin Efendi; **Tacü't Tevarih**, C.: IV, (haz. Mehmet Parmaksızolu), Kültür Bak., Yay., Ankara, 1999, s. 64-120, tür. yer.'

¹⁸⁶ Faruk Sümer; XVI. yüzyıldan itibaren Safevi Devleti'nin ortaya çıkmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nin Safevî yandaşları olan kesimleri, *etrâk-ı bî-idrâk* (idraksiz Türkler) diye nitelendirmesi ve köylü-göçebe Türker'i ihmal etmesinin, daha sonraki devirlerde yaşanan sıkıntılara sebep olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Safevi faaliyetleri sonucunda, Anadolu'dan İran'a doğru olan bir göç faaliyeti başlatmıştır. Bu göçler İran'daki Türk nüfusunu kuvvetlendirmiştir. Buna karşılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk unsuru zayıflamıştır. Öyle ki, Osmanlı Devleti, buradaki göçebe Türk unsuru dahi yerinde tutamamıştır. Bu zümrelerin bir kısmı İran'a doğru giderken diğer bir kısmı Orta Anadolu'ya göç etmiştir. Nitekim bu durum, XVI. ve XVII. asırlarda Osmanlı Devleti'nin başına çok ciddi gâileler açmıştır. Geniş bilgi için bkz. F. Sümer; **Özullar**, s. 129-132.

devletin temel felsefesini îlik üzerine oturtmu lar ve me ruiyet kayna ı olarak bu yapıyı kullanmı lardır. Tarihleri boyunca îili in yılmaz savunuculu unu üstlenen Safevîler, ellerine geçen her fırsatta Osmanlı içindeki taraftar kitlesi olan Kızılba Türkmen zümrelerini kullanmaktan geri durmamı lardır. Sünnî Müslümanları dü man olarak gören Safevîler, hâkim oldukları bölgelerde bu insanlara kar ı iddetli baskılar uyguladı lar. îilik; ran'ın, ranlılası ve ranlılı nı muhafaza etmesi için vazgeçilmez yönlerden biri, belki de en önemlisi olmu tur¹⁸⁷. Safevîler'in bu yapısının çok iyi anlaşılması lazımdır. Nitekim bu süreçte; din, co rafya, kültür, toplumsal dinamikler, siyasî olaylar vs. hepsi birbiriyle ba lantılı ve birbirini tamamlayan unsurlar olmu tur¹⁸⁸.

Osmanlı-Safevî münasebetlerinde, Osmanlı'nın îi tehdit kar ısında bo durmayıp, Sünnîli in yegâne savunucusu olması ve bu ba lamda hareket etmesi, dinî faktörün Osmanlı açısından aldığı yönü göstermektedir. Devlet bu yapıyı, savunma refleksi ile kar ıt bir güç olarak, ran üzerinde kullanmaya çalı mı tur. Mesela II. Bayezid'e velilik sıfatı izafe edilmi tir¹⁸⁹. Hatta saray airi Firdevsî, II. Bayezid'i zamanın kutbu *-kutbu'l-aktâb-*¹⁹⁰ ilan etmesi bu ba lamdadır. Yine Kanûnî Sultan Süleyman, velilik sıfatını, dedesi II. Bayezid gibi benimsemi tir. Buradaki *kutbluk* ve *velilik* iddiasının iki amacı vardı. Birincisi; Safevîler'in *Pir/ ah* sıfatına kar ı *kutbu'l-aktâb* sıfatıyla üstünlük, hiç olmazsa e itlik sa lamak; ikincisi ise ; Hz. Ali ve on iki imamı her eyin üstünde tutan Kızılba ları, Anadolu'daki heterodoks zümreleri ve Bekta ilikle özde le en Yeniçerileri itaat altına tutmaktı¹⁹¹.

Bu güç mücadelesi, dinî ve siyasî yönden iki devletin tarihi boyunca hep var olmu tur. Safevîler, Osmanlı ülkesi içindeki taraftar kitlesi olan Kızılba Türkmenleri

¹⁸⁷ Tahsin Yazıcı; "Safevî" maddesi, **A., C.: X**, s. 53-55; M. Saray; **a.g.e.**, s. V-VI.

¹⁸⁸ Bu noktada . H. Dani mend'in Anadolu co rafyası üzerinde Osmanlı -Safevî çeki mesine yönelik u tespitleri önemlidir ve meselenin anlaşılması açısından dikkate de erdir. "Do u Anadolu Safevîler'in tarihinde bir be ik oldu u gibi, Batı Anadolu da Osmanlıların be i idir. Osmanlı padi ahları, Anadolu'nun co rafı ve irki bütünlü ü için mücadele etmi tir. Yavuz Sultan Selim'in Sünnîlik davası demek, Do u Anadolu davası demek oldu u gibi, ah smail'in îilik davası Batı Anadolu demektir." . H. Dani mend; **a.g.e., C.: II**, s. 6.

¹⁸⁹ Z. N. Aksun; **a.g.e., C.: I**, s. 202; erafettin Turan; "Bayezid II" maddesi, **(TDV A.), C.: V**, st., 1992, s. 237.

¹⁹⁰ Kutupların kutbu ekinde de ifade edilebilen bu sıfatın anlamı; Allah'ın kendisine tasarruf kudreti vermi veli, demektir. Bu mertebenin temel felsefesi, tüm evrenin (bu dünya ve öbür dünya) merkezi olmaktır. Geni bilgi için bkz; Mehmet Zeki Pakalın; **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlü ü, C.: II**, MEB., Yay., st., 1993, s. 330-332; Ferit Devellio lu; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ank., 1997, s. 530.

¹⁹¹ H. nalcık; "Kültür Etkile imi, Küreselle me" **Do u Batı Makaleler I**, s. 285-286.

ne nispette kullanılmı sa, Osmanlı da Türkistan'daki Sünnî Türklerle olan ili kisini o nispette geli tirmi tir. ki devlet de nüfuz alanları içindeki kitleleri, birbirlerine kar ı koz olarak kullanmaktan geri durmamı lardır. Nadir ah zamanında, dinî çeki menin önüne geçilmesi ve slâm dünyasında birli in sa lanması yönündeki çabalar, iki tarafın ulema sınıfı ile yönetici kesiminin siyasî/dinî çıkarlarına ters dü tü ü için olumlu sonuçlanmamı tır.

Sonuçta Osmanlı Devleti, ‘ *ark Meselesi*’¹⁹² diye nitelendirilebilecek ran meselesi ve bunun do urdu u problemlerle tarihi boyunca u ra mak zorunda kalmı tır. Zaten bölgenin siyasî, dinî ve co rafi yapısı devlet açısından hep sıkıntı verici olmu tur.

Bu havalide meydana gelen isyanlar ve düzensizlikler, Osmanlı'nın kaderi olarak kabul edilmi tir. Ba dat, Azerbaycan, Gürcistan ve Erivan gibi yerler en sık mücadele edilen alanları olu turmu tur. Bundan dolayı da bu bölgelerde ya ayan insanlar, devamlı surette baskılara, sıkıntılara maruz kalmı ve ma dur olmu lardır. Osmanlı Devleti'nin do u bölgesinde bir türlü otorite kuramaması ve halkı kendi yanına çekememesi tarihi bir olgu olarak kalmı tır.

¹⁹² F. Emecen; o devre ait hükümlere bakarak Osmanlı Devleti'nin, ah smail ve yandaşları için “*sufi, sufi taifesi, Erdebil sufileri*” tabirlerini, co rafi terminoloji olarak da ran havalisi için; “ *ark tarafı, yukarı ark tarafı, ark canibi*” gibi ifadeleri kullandı mını belirtiyor. Bu ba lamda XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı sistemine alternatif bir güç olarak ortaya çıkan Safevî tehlikesi için ark Meselesi tabirinin kullanılmasını uygun görüyor. F. Emecen; **a.g.m.**, s. 33-43.

B R NC BÖLÜM

XVIII. ASRIN K NC YARISINDAN T BAREN OSMANLI- RAN L K LER VE RAN'DA KAÇAR HANEDANININ KURULU U (1747-1797)

I- XVIII. ASRIN K NC YARISINDA OSMANLI DEVLET 'N N DURUMU VE DO U POL T KASI

XVIII. asırda, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu, pek iç açıcı de ildi. Yapılan sava larda alınan ma lubiyetler ve kaybedilen önemli topraklar , devleti ziyadesiyle sarsmı tı. Devlet otoritesinin zayıflamasına ba lı olarak , eyaletlerde sorunlar ya anıyordu. Devlet kademesinde liyakatli insan sayısı az ol makla birlikte, Anadolu'nun dört bir etrafında âyanlar türemeye ba lamı tı¹. Devlet adamları, yapısal olarak bazı de iimler yapılması gerek ti inin farkındaydı. Özellikle Avrupa ile kıyaslandı ı zaman, ba ta askerî alan olmak üzere iktisadî, siyasî, e itim vs alanlarda gerileme söz konusu olmu tu.

Bunlara ilave olarak, bu dönemde Ruslarla yapılan mücadeleler ve kaptırılan önemli toprak parçaları, toplum psikolojisinde derin etkiler bırakmı tı. Ayrıca kaybedilen eyaletlerde yeni ba ımsız devletlerin olu mas ı ve elden çıkan havalilerde ya ayan Müslüman ahalinin iddetli baskılara maruz kalması , Osmanlı'yı üzen ve dü ündüren konulardı. Ayrıca Avrupa'da ba layan ba ımsızlık hareketleri ve bunun Osmanlı'ya tesirleri, akabinde emperyalist batılı devletlerin sömür gecı yakla ımı kar ısında çözülmeye giden bir devlet örgütü vardı².

XVIII. asrın ikinci yarısından sonra ba layan sıkıntılar, I. Abdülhamid dönemine (1774-1789) denk gelen yıllarda artarak devam etmi ti. Osmanlı topraklarında bir yandan iç kar ıklıklar ya anırken, bir yandan da Kırım'ın Rusya eline geçme tehlikesi söz konusu olmu tu³. Osmanlı Devleti, Rusya ile u ra ırken bir yandan da ranlılar 'ın Ba dat ve Basra'ya saldırması sonucu, istemedi i halde do uya yönelmek zorunda

¹ Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V**, TTK., Ankara, 1995, s. 8-10.

² Kemal Beydilli; "Osmanlılar (Yakın Dönemler [1774 -1922])" maddesi, **TDV A., C.: XXXIII**, stanbul, 2007, s. 496-497.

³ smail Hami Dani mend; **zahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.: IV** , st., 1971, s. 57-63.

kalmı tı⁴. Kısaca ülkenin her tarafında sıkıntılar vardı ve bunların her biri devletin bünyesinde tahribatlar meydana getirmi ti.

Osmanlı, iyi gitmeyen i ler ve sorunlar yuma ı haline gelmi konula rla u ra ırken, do udaki rakibi ran'da ise, çalkantılı bir mücadeleden sonra Zend Kerim Han, yönetimi ele geçirmi ti. Zend Kerim Han, siyasi varlı nı me rula tırmak ve ran'ı Safevîler zamanındaki konumuna ula tırmak için , Rusya kar ısında ma lup olmu olan Osmanlı'nın, sıkıntılı durumundan yararlanmak istemi ti. Zend Kerim Han, bir yandan Ba dat'a ba lı Baban Sanca ı içindeki beylik çeki mesine müdahil olarak⁵, bunu kendi çıkarları için kullanmaya çalı mı , bir yandan da Osmanlı'ya kar ı tek ba ına bir ey yapamayaca nı anlayınca, Rusya ile ittifak kurma yoluna gitmi ti⁶.

ran tarafında ortaya çıkan ve Osmanlı tarafından arzulanmayan bu geli me, ister istemez mevcut sıkıntılara bir yenisini daha eklemi ti. Osmanlı Devleti, içinde bulundu u artlar ve ya adı ı problemler dolayısıyla , kendisi için yeni gailer açacak olan Do u/ ran sorunu ile tekrar u ra mak istemedi inden ilk ba larda meseleyi olabildi ince a ırdan almı tı. Ancak bundan uzak duramayaca nı anlayınca da ran meselesiyle tekrar yüzle mek zorunda kalmı tı.

Bundan sonraki bölümlerde detaylı bir ekilde görece imiz üzere , do uda ya anan olaylar, özellikle ran sınırı havalisindeki geli meler , Irak mıntıkasındaki yerel güç kavgaları ve Kafkasya bölgesindeki Rus- ran-Osmanlı çeki mesi, Osmanlı Devleti'ni hep tedirgin etmi ve buralara yönelik devamlı surette tetikte olmasını gerekli kılmı tı. Çünkü bu bölgeler; Osmanlı, ran ve Rusya açısından, egemenlik anlayı ı bakımından varlıklarını devam ettirme ve hâkimiyet alanı olu turma açısından çok önemli yerlerdi. Aynı zamanda batılı büyük devletler , stratejik yönden kendileri için de vazgeçilmez alanları olu turan bu bölgeler üzerinde , projeler üretmeye ba lamı ve Osmanlı ile ran'ı, kendi emperyalist anlayı ları do rultusun da kullanmaya ba lamı lardı.

Bu yapı içinde, Osmanlı- ran ili kilerinin genel seyrini takip etmek ve bahsi geçen bölgelerin genel durumunu anlamak için XVIII. asrın ikinci yarısından sonraki

⁴ . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 59.

⁵ . H. Uzunçar ılı; **Osmanlı Tarihi, C.: IV/I**, s. 458.

⁶ Ziya Nur Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: II**, Ötüken Yay., stanbul, 1994, s. 426-428.

yapıya dikkatli bakmak gerekmektedir. Özellikle bu süreçte Osmanlı Devleti'nin, do u politikasının anlaşılması ve do uda meydana gelen olayların bilinmesi çok önemlidir. Çünkü XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve bu yüzyılın sonlarına kadar devam eden durumlar, XIX. yüzyılda da etkisini devam ettirmi tir.

Bu ba lamda öncelikle Ba dat'ı ve Baban Sanca ı'nı ele alarak, Osmanlı ran ili kilerinde önemli bir çeki me merkez i olan bu havaliyi inceleyece iz. Akabinde de konumu bakımından çok önemli bir yere sahip olan ve Osmanlı -Rus- ran çeki mesinin temel noktalarından birini olu turan Kafkasya'yı ele aldıktan sonra, Zend Kerim Han zamanında geli en olaylar ve A a Muhammed Han'ın ran'da tarih sahnesine çıkı ı ve Kaçar Hanedanı devrinin ran'da do u u sürecini ele alaca ız.

1- Ba dat'ın Durumu ve Osmanlı- ran li kilerindeki Yeri

Ba dat ehri, çok eski zamanlardan beri önemli mücadelelerin ve bölünmelerin merkezi olmu tur⁷. Buna ba lı olarak da Ba dat, Osmanlı- ran münasebetlerinde Safevîler zamanına kadar giden çeki menin yo un ya andı ı alanlardan biri ni olu turmu tur⁸. Özellikle Osmanlı açısından çok önemli bir yere sahip olan Ba dat, ba ta ticaret yolları olmak üzere, jeopolitik ve jeostratejik açıdan ehemmiyetini hiçbir zaman kaybetmemi tir.

Osmanlı Devleti, Ba dat'ın stratejik yönden önemini bildi i için burayla birlikte, Basra ve Suriye ticaret hattını elinde tutmak ve batıya kar ı ekonomik üstünlük sa lamak için kullanmak istemi tir⁹. Ba dat, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra önemini her zaman için muhafaza e tmi , meydana gelen geli me ve de i imlerde hep ön plânda olmu tur. Yine ran'la ya anan mücadelelerde Osmanlı Devleti, Ba dat'ı ve buraya ba lı havaliyi elinde tutmak için çok çaba göstermi tir¹⁰.

⁷ Ahmed Cevdet Pa a; **Tarih-i Cevdet, C.: I**, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet, 1309, s. 339.

⁸ Ba dat, 1508 senesinde ah smail tarafından i gal edilmekle birlikte, daha sonra o lu I. Tahmasb zamanında kar ı klıkların en çok ya andı ı alanlardan biri olmu ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı eline geçinceye kadar da bu çeki me devam etmi tir. M. Cavid Baysun; "Bagdad" maddesi, **slâm Ansiklopedisi (A.), C.: II**, s. 205.

⁹ Yusuf Halaço lu; "Ba dat" maddesi, **TDV A., C.: IV**, stanbul, 1991, s. 433.

¹⁰ Y. Halaço lu; **a.g.md.**, s. 433-434.

Ba dat'ın jeopolitik konumu ve İran ile ili kili bir bölgede olması, çeki menin çok sık ya andı ı bir nokta olmasına neden olmu tur. Ayrıca İran, kendi hâkimiyet alanının devamlılı nını sa lama ve Basra üzerinden ticaret yollarının denetimini elinde tutmak için, bu bölgedeki emellerinden hiçbir zaman vazgeçmemi tir. Zaman içinde Ba dat'ta meydana gelen isyanlarda, İran, birinci derecede etkili bir unsur olmu ve elini buradan hiç çekmemi tir¹¹. Netice itibariyle XVI. ve XVII. asırlarda İran bu rekabet XVIII. ve XIX. asırda da kendini hissettirmi tir.

XVIII. asır ba larında Nadir şah tarafından ku atılan Ba dat¹², Nadir şah'ın ölümüne kadar hep ele geçirmek istedi i bir yer olmu tur. Osmanlı Devleti ise, İran'ın bu saldırılarına kar ın, Ba dat'ı savunmu ve kaybetmemek için çok mücadele vermi tir¹³. 1746 Osmanlı- İran Antlaşmasında Osmanlı elinde kalan Ba dat, bu tarihten sonra kendi içinde valilerinin güç mücadelesine sahne olmu tur¹⁴. Nitekim Ba dat Valisi Ahmed Pa a'nın ölümünden sonra, onun azatlı kölesi ve damadı olan Adana Valisi Süleyman Pa a, 1749 senesinde Ba dat valili ine atanmı tir¹⁵. Bu Vali zamanında Ba dat'ta asayî ve sükûnet sa lanmakla birlikte, “kölemen yönetimi”¹⁶ de

¹¹ ncedi imiz dönem içinde, Osmanlı- İran ili kilerinde Ba dat'la ilgili pek çok ar iv belgesi vardır. Nerdeyse İran ile ilgili meselelerin tümünde, Ba dat'ın her zaman için ön plânda oldu unu söyleyebiliriz.

¹² Nadir şah döneminde, Ba dat'ın ku atılması ile ilgili teferruatlı bilgi için bkz. Baron Joseph Von Hammer Purgstall; **Büyük Osmanlı Tarihi, C.: VIII**, (Yay.,Haz. Mümin Çevik), Sabah Kitapları, tsz., s. 38-40, 76-81; Nicolae Jorga; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.: IV**, Yeditepe Yay., (Çev.Nilüfer Epgeli), İstanbul, 2005, s. 370-372.

¹³ M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 207; 12 Şaban 1156/1 Ekim 1743 tarihli bir belgeye göre, Nadir şah'ın Osmanlı sınır boylarındaki teca vüzlerinden korkan da lı a iretler ile ahalinin teskin edilmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir. **BOA., Cevdet Dâhiliye (C. DH.)**, B. No: 2280.

¹⁴ . Hakkı Uzunçar ılı; **Osmanlı Tarihi, C.: IV/II**, TTK., Ankara, 1995, s. 308-310. Ba dat'ta, valiler arasında güç mücadelesinin ya anmasında etkili olan en önemli vali, Hasan Pa a'dır. Ahmed Pa a'dan önce valili i elinde bulunduran ve Osmanlı Enderun'undan yeti me olan bu zat, Osmanlı saray te kilatını taklit ederek olu turdu u bir okulda, satın aldı ı Abaza, Gürcü ve Çerkez köleler ile zâdegândan bazılarının çocuklarının talim ve terbiyesi ile u ra mı tir. Bu suretle, Pa anın sarayında daimi olarak 200 çocuk bulunmu tur. Yeti tirilen bu çocuklar, zaman içinde Ba dat yönetiminde önemli mevkilere getirilmilerdir. Daha sonraki dönemlerde Vali Ahmed Pa a'nın da devam ettirdi i bu yöntem, Ba dat'ta *Kölemen Oca ı'nın* olu masına zemin hazırlamı tir. M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 208.

¹⁵ Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 339.

¹⁶ Osmanlı Devleti'nin XVIII. asırdaki gerilemesine ba lı olarak, Mısır ve Ba dat gibi merkezden uzak eyaletlerde devlet otoritesi gev emeye ba lamı tı. Ba dat Valisi me hur Hasan Pa azâde Ahmed Pa a, 20 seneye yakın burada kaldı ı için birçok köle yeti tirmi ve bunların ço unu kethüda yaparak yanında önemli mevkilere yerle tirmi ti. Osmanlı Devleti, Ahmed Pa a'dan sonra buraya vali atamı sa da Ahmed Pa a'nın kölesi olan kesimler, bu yeni valiye kar ı cephe almı tir. Devlet yeni bir sorunla u ra mak istemedi inden, eski vali Ahmed Pa a'nın kölelerinden ve kethüdasından olan Süleyman Pa a'yı, buraya vezirlik nasbıyla vali olarak atamı tir. Akabinde de onun yeti tirmesi olan köleler, Ba dat ve Basra havalisinde, hatta Musul'a kadar geni bir alanda, nüfuzlarını tesis etmi lerdir. te bunlara, *Ba dat Kölemen Oca ı* denilmektedir ve Ba dat'taki kölemen yönetimi budur. Geni bilgi için bkz. . H. Uzunçar ılı; **a.g.e., C.: IV/II**, s. 248; Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 339-340.

buraya yerle meye ba lamı tır. Süleyman Pa a'nın, Ba dat'ta geni bir taraftar kitlesi bulması ve sevilmesi üzerine, Osmanlı Devleti, artık buraya istedi i kimseyi vali olarak atayamadı ı gibi, nüfuz ve idareyi ele geçirmi olan bu kölemenlerden birini tayin etmek zorunda kalmı tır¹⁷. Bu sebeple Süleyman Pa a'dan sonra, 1762 senesinde kethüdası Ali Pa a, 1764'te yine kethüdalarından Ömer Pa a , buraya Vali tayin edilmi tir¹⁸.

Ba dat'ta, 1186/1772 senesinde çıkan veba salgını, birçok insanın ölümüne sebep oldu u gibi pek çok kimsenin de ba ka taraflara göç etmesine neden ol mu , Ba dat harap bir hale gelmi tir. Veba salgını altı ay sonra bitmi tir. Ancak Ba dat'ın eski haline dönmesi uzun bir zaman aldı ı gibi Vali Ömer Pa a, bazı Kürt ve Arapları yönetim içinde kullanmak zorunda kalmı , bu kesimler de sıkıntılı durumu fırsat bilip, bazı isyanlar çıkarmı lardır¹⁹.

XVIII. yüzyılda, yukarıda kısaca de indi imiz Ba dat havalisinde ya anan olaylar ve etkileri, sürekli olarak Osmanlı- ran ili kilerinde birinci derecede etkili olmu tur. Daha sonraki bölümlerde ayrıntılı bir ekilde görece imiz üzere ran, Ba dat'la hep yakından ilgilenmi ve burada çıkan rahatsızlıkları kendi çıkarları do rultusunda kullanmaktan geri durmamı tır. Osmanlı Devleti de Ba dat'taki Kölemen etkisini kısa sürede kıramadı ı²⁰ gibi, buranın önemine binaen elinde tutmak için çok hassas bir politika izleme yoluna gitmi tir.

2- Baban Sanca ı ve Bu Sanca ın Osmanlı- ran ili kilerindeki Yeri

XVII. asrın ikinci yarısında, bugünkü Süleymaniye yakınlarında, ran sınırı üzerinde Ocaklık olarak, Baban Sanca ı adıyla anılan Baban ailesine mahsus bir sancak bulunmaktaydı. Baban Ocaklı mın kurucusu olarak da Kürt Fakih Ahmed kabul edilmektedir. Bu ki i ve kendisinden sonra gelen o ulları , hâkimiyet alanlarının çevresinde bulunan bazı yerleri ele geçirerek hâkimiyet alanlarını geni letmi lerdı r.

¹⁷ Y. Halaço lu; **a.g.md.**, s. 435.

¹⁸ Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 339-340; Y. Halaço lu; **a.g.md.**, s. 435; Hammer; **a.g.e., C.: VIII**, s. 348-349.

¹⁹ Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 339.

²⁰ Ba dat'ta Kölemen yönetimini etkisinin son bulması olarak 1831 senesi kabul edilmektedir. Geni bilgi için bkz., M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 209-210.

Süleyman Bey zamanında (H. 1080 /M. 1669 -1670), Kara Çulan²¹ Sanca ı, adıyla anılan bu yerler, Osmanlı Devleti tarafından bu aileye irsî ocaklık olarak bırakılmıştır²². Yönetim bakımından da Baban Sanca ı ile Köysancak beyleri, Ba dat valisinin idaresi altına verilmiş tir²³.

Bu Sancak, belirttiğimiz üzere konum itibarıyla Osmanlı- ran sınırı üzerinde bulunuyordu ve sanca ın Ba dat ile çok sıkı ilişkileri vardı. Özellikle Baban ailesi ne mensup olan kişilerden bazıları, mutlaka Ba dat'ta ikamet ederdi. Hatta Ba dat'ta bu kişilerin daimi ikametleri için konak da bulunurdu. Özellikle sancak başına geçmeye namzet olan kişiler, Ba dat yönetiminin desteğini almaya büyük önem verirdi. Sancak içinde çoğu zaman ya anan beylik çekişmesi ve bu çekişmede başa geçen kişiler ile rakibi olan diğerleri arasında süren çekişmede, bir tarafın tarafına yaklaşıp oranın desteğini almaya çalışırken, diğerleri Osmanlı yanında yer alırdı.

te bu çekişmeler sırasında ran'ın müdahaleci bir tutum takınması, Osmanlı- ran ilişkilerinde gerginlikler yaşanmasına sebep olmuştur. Nitekim aşağıda açıklayacağımız üzere, XVIII. asrın ikinci yarısında Baban Sanca ı içinde kardeşler arasında yaşanan beylik çekişmesi, kısa sürede yerel bir güç mücadelesinden çıkıp, geniş kapsamlı bir meseleye dönüşmüştür. Sonuçta Osmanlı Devleti, sorunun halli için devreye girdiği gibi ran da devreye girmiş akabinde de, Osmanlı- ran çekişmesi yaşanmıştır. Baban Sanca ı, bu sorunlu yapısını daha sonraki dönemlerde de devam ettirmiştir²⁴.

²¹ Buranın ismi kaynaklarda *Kara Cuvalan*, *Kara Çuvalan*, *Kara Çulan* şeklinde geçmektedir. Cevdet Tarihi'nde geçtiği şekliyle, Kara Çulan yazımı daha uygun görünmektedir. Farklı yazımlar için bkz. . H. Uzunçarılı; **a.g.e., C.: IV/I**, s. 458; Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 343.

²² Baban Ocaklı ının kuruluşuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 343-344; . H. Uzunçarılı; **a.g.e., C.: IV/I**, s. 458. Süleyman Pa a'dan sonra, Baban mutasarrıflığı biraderleri olan Mehmed, Ahmed ve Mahmud Pa alar elinde devam etmiştir. 1782 -1783 seneleri arasında Mahmud Pa a mutasarrıflık yapmıştır. Ondan sonra Ahmed Pa a'nın oğulları brahim Pa a ve Halid Pa a, bunlardan sonra da Mahmud Pa a'nın oğulları Osman Pa a ve Abdurrahman Pa a, sonrasında da brahim Pa a'nın oğlu Süleyman Pa a ve Halid Pa a'nın oğlu Mehmed Pa a sırasıyla sanca a mutasarrıf olmuştur. Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 344. Yılmaz Öztuna; Baban ailesine ait bu bilgileri vermektedir: *Baban ailesi, Erdelân (ran Kürdistan'ı) asıllı ve Sünnî- âfi'î'dir. Oradan batıya Osmanlı topraklarına geçmiştir. 'Baban' yöresinin adıdır ve ailenin adı "Babanlı'dır"*. Yılmaz Öztuna; **Devletler ve Hanedanlar -Türkiye- (1074-1990), C.: II**, Kültür Bak. Yay., Ank. 1996, s. 520.

²³ . H. Uzunçarılı; **a.g.e.**, s. 458.

²⁴ Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 343-344.

a- Baban Sanca ı'nda Ya anan  Çeki meler

XVIII. asrın ikinci yarısının ba larında , Baban ailesinden Baban Sanca ı Mutasarıfı olan büyük karde Mehmed Pa a ile ortanca karde i Köysançak Mutasarıfı Ahmed Pa a arasında ihtilaf çıkmı ve Mehmed Pa a karde ini yakalatıp hapsedirmi ti r (1776)²⁵. Mehmed Pa a, en küçük erkek karde i Mahmud Pa a'yı da elde etmeye çalı mı ancak bunda ba arılı olamamı tır. Mahmud Pa a, Ba dat'a kaçmı ve Vali Ömer Pa a'ya sı nımı tır²⁶.

Baban Mutasarıfı Mehmed Pa a'nın, o sıralarda Ba dat Valisi Ömer Pa a ile arası açıldı ve Ba dat'ta iddetli veba hüküm sürüyordu ²⁷. Bu durumu iyi bir fırsat olarak de erlendiren Mehmed Pa a, Zend Kerim Han'a da güvenerek²⁸ Ömer Pa a'ya kar ı tavır almı tır. Bunun üzerine Ömer Pa a, kendisini azletmi ve Ba dat'ta bulunan Mehmed Pa a'nın küçük karde i Mahmud Pa a'yı, Baban Mutasarıfı olarak atamı tır. Müteakibinde Mahmud Pa a, yanına aldı ı kuvvetlerle birlikte Baban üzerine yürümü tür. A abey Mehmed Pa a ise, üzerine gelen bu kuvvete kar ı koyamayaca ını anlayınca, ran tarafına kaçmı tır²⁹. Mahmud Pa a, Kara Çulan'a gelmi ve burada hapis bulunan ortanca a abeyi Ahmed Pa a'yı kurtarmı , akabinde de kendi iste i ile Baban Mutasarıfı ını Ahmed Pa a'ya devretmi tir³⁰.

Daha sonraki dönemlerde Baban sanca ı içindeki karde ler arası güç mücadelesi sürüp gitmi tir. Ancak burada dikkati çeken husus , Irak'ın kuzeyindeki bu bölgenin hassas yapısı ve yönetimi ele geçirmek isteyen yerel yöneticilerin, ran'ı i in içerisine çekerek sorunlar çıkarmasıdır. Hatta kimi zaman mesele öyle bir hale gelmi tir ki , yukarıda bahsi geçen Mehmed Pa a, ran tarafına sı nınp Osmanlı yönetimine cephe aldı nda, Osmanlı Devleti, karde lerden Ahmed Pa a'yı desteklemi tir . Bir süre sonra bu sefer Ahmed Pa a Ba dat Valisi ile ters dü tü ünde, kendisi ran tarafına sı nımı ve sorunlar çıkarmaya ba lamı tır. Bu sefer de önceki hatası nedeniyle affını istemi olan

²⁵ Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 52.

²⁶ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 458; Cevdet; **a.g.e.**, s. 52.

²⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 52.

²⁸ Baban Sanca ı içindeki çeki melerde bir taraf Osmanlı yanına sı nırken di er taraf ran'ın tarafına geçiyordu. Bu durum, ileriki dönemlerde de her zaman kar ımıza çıkmaktadır. . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 458.

²⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 52.

³⁰ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 458; Cevdet; **a.g.e.**, s. 52.

Mehmed Pa a, Osmanlı tarafından affedilmi ve Ahmed Pa a yerine Baban Sanca ı yönetiminde desteklenen karde olmu tur³¹.

Bu kısır döngü, sürekli bir hal almakla birlikte, Ba dat valileri, Baban meselelerinde birinci derecede aktif rol oynamı lardır. Nitekim dirayetli Ba dat Valisi Süleyman Pa a zamanında, 1197 / 1782-1783 tarihinde merhum Ahmed Pa a'nın o lu brahim Bey, Baban Mutasarrıflı ına atanmı tır. brahim Pa a, Baban havalisine hâkim olmakla birlikte, eski ehrizor Kalesi'nin bulundu u mıntıkada yeni bir kasaba kurdurmu ve ismini de Ba dat Valisi Süleyman Pa a'ya izafeten, Süleymaniye olarak belirlemi tir. Akabinde de Kara Çulan olan sancak merkezi, bu yeni merkeze, yani Süleymaniye'ye nakledilmi tir³². Bu tarihten itibaren de Süleymaniye, Baban Sanca ı'nın sancak merkezi olarak kullanılmaya ba lanmı tır.

Baban Sanca ı'nda ya anan olaylara bakıldı ı zaman, buranın en önemli Osmanlı- ran çeki me alanlarından biri oldu u anla ılmaktadır. ran, Osmanlı'nın sıkıntılı durumda oldu unu gördü ünde, hemen bu havalide bulunan a iretleri³³ ve beyleri kendi yanına çekerek Osmanlı'ya kar ı k ırtıyordu. Hatta kimi zaman ran'ın bile k ı k ırtmasına gerek kalmadan, beylik mücadelesine giren veya Ba dat Valisi ile ters dü en yönetici, hemen ran'a sı nı p oranın deste ini almaya çalı ıyordu. Osmanlı yönetimi de, buranın hassas durumunu bildi inden, artların ve zamanın gereklerine göre davranmak zorunda kalıyordu. artlar da büyük oranda, Baban mutasarrıflarından yana oluyordu. Çünkü bu mevki, hem konum itibariyle kontrolü zor olan bir yerdeydi hem de Baban ailesinin ocak gelene i burada baya ı etkiliydi ve bu etki bir türlü kırılmıyordu.

Sanca ın idarî te kilat bakımından da Ba dat'a ba lı olması, Ba dat valilerinin Sancak i leri ile ilgilenmesini gerektiriyordu. Dirayetli Ba dat valileri zamanında herhangi bir sıkıntı ya anmazken, ileri görü lü olmayan ve çıkacak olayların ne gibi sonuçlar do urabilece ini bilmeyen valiler zamanında i ler büyüyordu. Ço u zaman

³¹ Cevdet; a.g.e., s. 111-112.

³² Cevdet; a.g.e., C.: I, s. 344.

³³ Osmanlı ar iv vesikalarında devlete kar ı isyan eden bölge ahalisi için kimi zaman, *Kızılba* tabiri kullanılmı tır. Nitekim Mehmed Pa a zamanında ran destekli isyan hareketi esnasında kendi taraftarı olan kimseler, *Kızılba lar* olarak nitelendirilmi tir. evval 1190-Kasım 1776 tarihli bir belgede u ifadeler yer almaktadır: "... ran vekili Zend Kerim Hân Basra ve Ba dad taraflarına tecavüz da'iyyesinde olub... Baban Sanca ı mutasarraftı dahî isyân ve etrafına topladı ı Kızılba lar ile harekete geçdi inden..." BOA., C. ASK., B. No: 52422.

karde ler arasında ya anan beylik çeki mesinde, istenmeyen durumlar ortaya çıkıyordu ki, Osmanlı Devleti hemen müdahale etmek zorunda kalıyordu³⁴. ran'ın bu beylik mücadelesinde bir tarafı desteklemesiyle de , iki devlet kar ı kar ıya geliyordu.

Baban Sanca ı ile ilgili ya anan bu süreç , inceledi imiz dönem içinde hep olmu tur. Hatta öyle ki, kimi zaman birkaç sene arayla, aynı olaylar hiç de i meksizin tekrarlanmı tır. Sanki aynı oyunun sergilendi i tiyatro sahnesi gibi, önce Baban mutasarrıfının; Ba dat yönetimi ile sıkıntı ya aması, arkasından ran'a güvenerek ve mutlak surette buradan destek görece ini bilerek isyana kalkı ması, akabinde devreye Osmanlı'nın girmesi ile gerginle en ortam ve sava mın e i ine gelen iki ülke. Osmanlı Devleti'nin, ran'la ya adı ı sorunlar çizelgesi olu turulacak olsa , her halde ilk sıraya gelecek konu Baban Sanca ı ve bu havalide ya anan olaylar olsa gerekir.

3- Kafkasya'nın Durumu

Kafkasya; konumu itibariyle genellikle da lık bir bölge olan ve 1200 km. uzunlu undaki Kafkas sırada ları ile çevrilidir³⁵. Kafkas sırada ları, büyük Rus nehirleri Dinyeper, Don ve Volga'nın bitim noktalarında bulunur. Güneye do ru Anadolu'nun yüksek yaylalarına, Ba dat ve Tahran'a, oradan da ran Körfezi'nden geçerek, Hint Okyanusu'na yönelen, önemli yolların kesi ti i yeredir. Ayrıca Kafkasya; do udan ve batıdan, Orta Asya steplerinden çıkıp Avrupa ve stanbul yönüne, oradan da bo azları geçerek Akdeniz'e giden yollara da açılır³⁶.

Bölgenin bu önemli stratejik konumunun yanında, engebeli arazi ko ulları ve sert iklim yapısına sahip olması da dikkat çekicidir. Di er dikkat çekici yönü ise , elliye yakın farklı milletin içinde ya adı ı bir bölge olmasıdır³⁷.

Kafkasya'nın, bilinmesi gereken di er önemli bir özelli i de , kuzeyden güneye giden ve bölgenin esasını olu turan sırada ların belli ba lı üç geçide sahip olmasıdır. Birinci yol; XVIII. Asrın ikinci yarısında ve sonrasında in a edilmis olan sun'î bir geçittir. Ruslar tarafından in a edilen bu yol , Karadeniz sahil yolundan Gürcistan'a

³⁴ Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 53-54.

³⁵ Davut Dursun; "Kafkasya" maddesi, **TDV A., C.: XXIV**, stanbul, 2001, s. 157.

³⁶ Alexandre Grigorianz; **Kafkasya Halkları (Tarihi ve Etno rafik Bir Sentez)**, (Türkçeye çeviren Do an Yurdakul), Yeni Binyıl Kitapları, tsz., s. 16.

³⁷ Belli ba lı halklar unlardır. Kabartay, Çerkez, Abhaz, Azeri, Ermeni, Lezgi, Gürcü vd. Bu halklarla ilgili detaylı bilgi için bkz. D. Dursun; **a.g.md.**, s. 157; A. Grigorianz; **a.g.e.**, s. 14-15.

kadar uzanan kara ve demir yoludur. kincisi ise, Tiflis'e giden Gürcü askerî yoludur. Bu yol, Hazar Denizi'nin ve berya'nın³⁸ kontrolü bakımından önemli olmakla birlikte, buraya hâkim olmak isteyen Romalılar, İranlılar ve en son Gürcüler bu geçitte garnizon ve müstahkem mevki kurmuşlardır. Üçüncü ve son yol ise, Dağistan'daki ile Hazar Denizi kıyısı boyunca uzanan ve dar bir yol olan, Derbent geçididir. İşte bu üçüncü sahil yolu, tarih boyunca orduların Kafkasya'ya geçtiği tarihi bir yol olmuştur. İran'ın Sasani Kralları, Kafkasya Duvarı diye adlandırdıkları bu güzergâhta devamlı surette asker bulundurmışlardır³⁹.

Ancak ne İranlılar ne de diğerleri, tarih boyunca, konumu itibarıyla bu yolu tam anlamıyla kontrol edememişlerdir. Bundan dolayı da Hazar Denizi kıyısı boyunca uzanan bu yol, en önemli ve en çok mücadele edilen yol olmuştur. Bu yolun bu kadar önemli olmasının temel nedeni de, Hazar iç denizine dökülmekte olan Volga ve Kura-Aras nehirlerinin, bu bölgeye sağladığı stratejik bütünlükten ileri gelmektedir⁴⁰

a- Kafkasya'da Osmanlı, İran ve Rus Çeki mesinin Mahiyeti

Kafkasya; tarih boyunca İran, Bizans, Osmanlı ve sonraki yüzyıllarda Rusya'nın, gözünün üzerinde olduğu bir bölge olmuştur⁴¹. Safevî Devleti'nin kurucusu olan Şah İsmail'in, XVI. asrın başlarında bütün Güney Kafkasya'yı topraklarına katmasıyla birlikte bu bölge, Osmanlı-İran arasında kıyasıya rekabetin yaşandığı bir havalı haline gelmiştir⁴². Özellikle XVI. asır boyunca, Osmanlı-İran çeki mesinde; Gürcistan, Tebriz, Karabağ, Arran, Dağistan, Erivan, Gence ve Karabağ gibi yerler, en çok mücadele edilen alanları olmuştur⁴³.

Nitekim Kafkasya ile İran ve Anadolu civarındaki sıradanlar arasında cereyan eden sınır savaşları, esas itibarıyla bir daha harbi vasfını taşımadı. Belli başlı geçitleri elde tutmak için yapılan harplerde, nehir vadileri boyunca uzanan müstahkem mevkilere yapılan saldırılar, çeki mesinin ana noktalarını olmuştur. Bu mevkiler, her zaman

³⁸ Burada bahsi geçen berya, Kafkasya'daki Yukarı Kura vadisinin bulunduğu yere verilen bir addir.

³⁹ W. E. D. Allen – Paul Muratoff; **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 4-5.

⁴⁰ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 6.

⁴¹ A. Grigorian; **a.g.e.**, s. 16.

⁴² . H. Uzunçarılı; **a.g.e, C.: II**, s. 253-270; Tahsin Yazıcı; “ Şah İsmail” maddesi, **A., C.: XI**, s. 275-279

⁴³ . H. Uzunçarılı; **a.g.e, C.: II**, s. 355-361.

için ku atmalara kar ı dayanabilecek ekilde teçhiz edilmi tir. Çünkü ula ım imkânlarının zorlu u, çetin arazi artları ve kı ko ulları bunu zorunlu hale getirmi ti r⁴⁴.

XVI. ve XVIII. asırlarda yapıla gelen Osmanlı- ran harplerinde, Kars Kalesi, Sivas-Erzincan-Erzurum büyük Anadolu transit yolunun üssü olmu tur. Kars'ın bu önemi, Ahıska'da bulunan iki önemli Türk kalesinden gelmekte olup, bu mevki üzerinden, Tiflis bile tehdit edilir bir hale gelmi tir. Çünkü Tiflis, bütün Orta ve A a ı Kura'yı içine alan, Hazar Denizi'ne kadar, Do u Transkafkasya'nın anahtarı olan bir yerdi⁴⁵. Bundan dolayı Osmanlı, ran ve Rusya, Tiflis yüzünden büyük çeki melere girmi tir.

Tarih boyunca ran, Kars üzerinden Tiflis'e gelebilecek saldırıları engellemek için Erivan Kalesi'ne büyük önem vermi ve bu kale vasıtasıyla kar ı koymaya çalı mı tır. Özellikle Erivan Kalesi üzerinden A rı Da ı geçitlerine yapılacak ran saldırısı, önce Van ile Erzurum arasındaki ula ım hattını kesebilecek bir özelli e sahipti. Arkasından da Van Gölü ve Bitlis'i oradan da Diyarbakır ve Yukarı Dicle havalisini tehdit etmek mümkün bir hale gelebiliyordu. Bundan dolayı Ahılkelek, Arpaçay, Aras ve Za ros hattı, XVIII. asrın sonuna kadar Osmanlı ve ran arasında sınır olarak kalmı tır⁴⁶.

Osmanlı Devleti ve ran'ın, Kafkasya'ya yönelik politikalarına bakıldı ında farklı alanlar üzerinde etkinlik kurma ve bunu sürdürme ekinde oldu u görü lmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti; Kafkasya'nın batı kesimlerindeki, Çerkez Emirlikleri, Gürcü Prenslar ile Müslüman Gürcü Derebeyleri, kendi yanına çekerek bu zümrelerin ba lılıklarını sa larken, ran; Do u Kafkasya'daki mahallî krallıkları ve muhtelif Ermeni Melikleri ile Tatar Hanları, kendi yanına çekmeyi uygun görmü tür⁴⁷.

Kafkasya'da bir di er önemli devlet olan Rusya ile ya anan çeki meler de baya ı eski tarihlere gitmektedir. Nitekim XVI. asrın ikinci yarısında Osmanlılar'ın, Kuzey Kafkasya'daki çıkarlarını kollamak ve mahallî Müslüman yönetimleri savunmak için bazı giri imlerde bulunması Rusya'yı oldukça rah atsız etmi tir⁴⁸. Osmanlı Devleti

⁴⁴ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁵ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 9

⁴⁶ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁷ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 9.

⁴⁸ Aliyev Salih Muhammedo lu; “Kafkasya [Tarih]” maddesi, **TDV A., C.: XXIV**, s. 159.

ile Rusya arasında bu dönemden sonra , Kafkasya için sürekli çatı ma ya anmı tır. Bu çeki melerde kimi zaman Osmanlı Devleti ba arı elde etmi se de, Ruslar'ın Kafkasya ve Azak Denizi yönüne do ru ilerlemesini de engelleyemem i tir.

ah I. Abbas zamanında ran, Da ıstan havalisini kendi yanına çekmeye çalı mı ve Kuzey Da ıstan hâkimine ve beylerine her sene hil'at ve hediyeler göndermeye ba lamı tır. Akabinde de bu havalii kendi topraklarından saymaya ba lamı tır⁴⁹. ran'ın Da ıstan taraflarına yönelik yayılmacı amacının anla ılmasıdan sonra da Da ıstanlılar buna sert tepki vermi lerdir. Nitekim ran'ın, iç meselelerle u ra tı ı zamanlarda Da ıstanlılar, ırvan ve Revan'a gelerek buraları ya maya giri mi lerdir. Daha sonra Çar I. Petro zamanında (1682-1725) Rusya, Da ıstan taraflarına saldırmakla birlikte, kısa sürede bu havalide üstünlü ü ele geçirmi ve Derbend ile Bakü'de hâkimiyet tesis etmi tir. Ayrıca Hazar Denizi'nin batı ve güney sahillerinde bulunan Gilan ve Mazenderan gibi ran'ın önemli eyaletleri, Rus denetimi altına girmi tir⁵⁰.

I. Petro'nun ölümünden sonra, Rus politikalarında meydana gelen de i meler ve Nadir ah'ın, ran'da düzeni sa lamasıyla birlikte Kafkasya'da Rus etkisi bir süreli ine de olsa azalmaya ba lamı tır. Bu süreçte, Rusya'nın Hazar Denizi kıyılarında hâkimiyet kurması da elli yıl kadar gecikmi tir⁵¹. Bu dönemde Kafkasya'nın Do u ve Orta kısımlarındaki Tiflis ve amahi ehirleri, Osmanlı denetimine alınmı , o bölgeye asker ve mühimmat sevkinin rahat yapılması için Fa (Poti) Kalesi in a edilmı tir⁵².

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, XVII. Asırda ba layan ve XVIII. asırda hızlanarak devam eden Kafkasya'daki güç çeki mesi, Osmanlı'nın aleyhine i leyen bir sonla bitmi tir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin, Ruslar'la yaptı ı 1769-1774 sava mının temel hedefi, Ruslar'ın, merkezî Kafkasya'da ele geçirdi i üstünlü ü kırmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. Ancak tüm çabalar –Çerkez ve Çeçenleri Rusya

⁴⁹ Cevdet Pa a; **Tezakir, 1-12**, (yayımlayan Cavid Baysun), TTK., Ankara, 1991, s. 97. Cevdet Pa a'nın 11. Tezkire'si içinde, Layiha olarak yer alan ve Kafkasya ahvaline ait çok kıymetli malumatları içeren 91den 101 e kadar ki kısım, üzerinde dikkatle durulmaya de erdir.

⁵⁰ Cevdet Pa a; **Tezakir, 1-12**, s. 97; A. S. Muhammedo lu; **a.g.md.**, s. 159; W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 10.

⁵¹ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 10.

⁵² Cevdet Pa a; **Tezakir, 1-12**, s. 97.

üzerine sevk etmek de dâhil olmak üzere⁵³- bir sonuç vermediği gibi, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Ruslar'ın bu havalideki varlıkları daha da güçlenmiştir⁵⁴.

Kafkasya, Nadir Şah zamanında İran'ın da aktif olarak müdahil olduğu bir alan olmuştur⁵⁵. Nadir Şah döneminin başlaması ile birlikte İran, XVIII. asrın ilk yarısında Kafkasya bölgesinde Osmanlı ve Rusya'ya kaptırıldığı yerleri tekrar geri almıştır⁵⁶. Ancak Nadir Şah, Gürcistan ve Erivan'da üstünlük kurduğu halde, Dağistan havalisinde bir türlü istediği egemenliği tesis edememiştir. Neticede Gürcistan havalisi, yukarıda da değindiğimiz gibi, Osmanlı-İran çekişmesinde, kimi zaman Osmanlı elinde kalırken, kimi zamanda İran eline geçmiştir. Ekseriyetle Tiflis'te, İranlılar hâkimiyet sağlarken, Gürcistan'ın büyük bölümü ve Çerkezistan dolayları, Osmanlı egemenlik alanı içinde kalmıştır⁵⁷.

Nadir Şah'ın 1747 senesinde ölümünden sonra, Kafkasya'da İran gibi önemli bir aktörün devre dışı kalmasıyla, başımsız hanlıklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte, İran içinde saltanat kavgaları yaşandı ve İran için Kafkasya Bölgesi ile ilgilenilememiştir ve böylece İran'ın bu havalide bıraktığı boşluğu, Rusya doldurmaya başlamıştır. Nitekim 1770-1796 yılları arasında Rusya, Kafkasya bölgesinde göreceli bir üstünlük sağlamıştır⁵⁸. Tabii Ruslar'ın, buralarda hâkimiyet kurması da öyle kolay olmamıştır, özellikle dağlık kesimlerde yaşayan Müslüman Çerkezler, Ruslar'a karşı kahramanca savaşmışlardır. Nitekim dağlık bölgelerde yaşayan Orta Dağistan ahalisi, eyyamiler önderliğinde, Rusya ile uzun süreli bir mücadele dönemi içerisine girmişken, düz kesimlerde bulunan ahali, kendini savunma noktasında sıkıntı yaşamadan, Rusya'ya boyun eğmek zorunda kalmıştır⁵⁹.

Görüldüğü üzere Kafkasya bölgesi, önemli stratejik mevki ve geniş bir alana yayılmış olması dolayısıyla Osmanlı, İran ve Rusya'nın çatıştığı önemli bir bölge olmuştur. Tarihî kısımlarda detaylı göreceğimiz üzere, bu havaliler hep gündemde

⁵³ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 17.

⁵⁴ . H. Uzunçarılı; **a.g.e.**, C.: IV/I, s. 365-374; . H. Danişmend; **a.g.e.**, C.: IV, s. 57-58.

⁵⁵ A. S. Muhammedoğlu; **a.g.md.**, s. 159; Cevdet; **a.g.e.**, C.: III, s. 236.

⁵⁶ V. Minorsky; “Nadir” maddesi, **A., C.: IX**, s.21-22; M. Saray; **a.g.e.**, s. 67-68.

⁵⁷ Cevdet Paşa; **Tezâkir, 1-12**, s. 97.

⁵⁸ A. S. Muhammedoğlu; **a.g.md.**, s. 159.

⁵⁹ Cevdet Paşa; **Tezâkir, 1-12**, s. 98.

kalmı tır. Devam eden çeki meler ço u zaman karı ık bir hal almı ve bu üç devlet birbirleriyle kıyasıya çarpı mı lardır.

De i en dünya dengeleriyle birlikte, Asya'da yükselmeye ba layan Rus mparatorlu u'nun olu turmaya çalı tı ı yeni Asya düzeni yanında, Osmanlı ve ran Devletleri'nin klasik biçimdeki hâkimiyet telakkilerinin çatı ması kaçınılmazdı. Hazar Denizi ve Karadeniz havzaları gibi, iki önemli mevkinin ele geçirilmesi için sürdürülecek mücadelenin, artarak devam etmesi de muhakkaktı.

Bu ba lamda; XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren, bu havalideki toplumsal de i imlerle ba lı olarak, kimi zaman de i ik sosyal sınıfların do masının yanında, bazılarının ortadan kalktı ı da oluyordu. Buna ba lı olarak da eski Türk ve ran yayılma alanlarının yanında, Rusya'nın yayılcı emelleri, birbiriyle çatı ıyordu. Kazaklar, Çeçenler, Çerkezler, Rus köylü grupları ve Gürcistan prenslikleri gibi farklı etnik ve dinî kökene sahip unsurlar, bu havalide bulunuyordu⁶⁰. Bu farklılık ve her ülkenin kendine yakın gördü ü unsurları tahrik etmesi, çatı maların devam edece ini n habercisi oluyordu. Var olan bu sıkıntılı durumun yanında, zamanla Fransa ve ngiltere'nin de Kafkasya üzerinde politikalar üretmeye ba laması, karga alıkların ve huzursuzlukların daha da artaca mın göstergesi oluyordu⁶¹.

II- ZEND HANEDANI DEVR NDE OSMANLI- RAN L K LER

1- Nadir ah Sonrası ran'da Meydana Gelen Karı ıklıklar

ran'da Nadir ah'ın ölümünden sonra (1747) i ler iyice karı mı , Nadir ah'ın ye enleri ve torunu birbirleriyle kıyasıya saltanat mücadelesine giri mi lerdir⁶². Bu dönemde, ran'da çok büyük karga alıklar ya anırken⁶³, parçalı bir devlet yönetimi de ortaya çıkmı tır. Aslında ran'da bu karı ıklıkların ortaya çıkmasına neden olan temel unsur da, her a iretin kendi hâkimiyetini ran'da kurmaya çalı masından kaynaklanmı tır. Nitekim Nadir ah gibi, a iret reisli inden gelme birinin, ran'da Safevî Hanedanı'nı alt edip yönetimi ele geçirmesi, böyle bir telakkinin ran'da

⁶⁰ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 17.

⁶¹ Cevdet Pa a; **Tezakir**, **1-12**, s. 90.

⁶² Hammer; **a.g.e.**, **C.: VIII**, s. 93-94.

⁶³ P. M. Sykes; bu dönemde ran'da ya ananları , anar i olaylarına benzetmekte ve belirsizli i bu ekilde ifade etmektedir. Percy M. Sykes; **A History of Persia, Vol. II.**, London , 1915, s. 375-376. Aynı nitelemeyi . H. Dani mend de kullanmaktadır. . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 59.

olu masına zemin hazırlamı tır. Bu durum, her a ıret liderini heveslendir mi , ben niye ah olmayayım dü ünmesine kapılmasına neden olmu tur⁶⁴.

Neticede ran'da a ıretler arasında meydana gelen bu çeki meler⁶⁵ sonucunda, üç ba lı bir görüntü olu mu tur. Merkezi Rumiye olan Azerbaycan'da Afgan Azad Han, Horasan'da Nadir ah'ın torunu ahruh, sfahan'da ise ah Hüseyin'in kız tarafından torunu olan III. smail, hükümdarlı ını ilan etmi tir⁶⁶. Bunların dı nda yine bölgesel olarak; Kaçar Türkmen Bey'i Muhammed Hasan Han , Estarabad'da ve Afganlı Ahmed Han da Kandahar'da hâkimiyetlerini tesis etmi lerdir⁶⁷.

2- Zend Kerim Han'ın ran'da Yönetimi Ele Geçirme Mücadelesi

Safevî soyundan gelen ah III. smail, Bahtiyari A ıreti reisi Ali Merdan H an'ı kendine ba vezir yapmı ve ıraz taraflarını egemenli i altına almak için harekete geçmi tir⁶⁸. Bu sırada sfahan'a yakın yerlerde meskûn , Kürt a ıretlerinden olan Zend A ıreti Reisi ve Hemedan Muhafızı Zend Kerim Han⁶⁹, di er bazı a ıret reisleri ile ittifak kurmu ve III. smail'in burada bulunmamasını da fırsat bilerek sfahan'ı zapt etmi tir⁷⁰. Zend Kerim Han, kendine ba lı kuvvetlerle ah III. smail'i ma lup ederek, ah'ın veziri Ali Merdan'ı da etkisiz hale getirmi tir. ah III. smail ile sfahan'a gelen Zend Kerim Han, kendini ah'ın birinci veziri ilan etmi ve ülke yönetimini , “*vekil*”⁷¹ unvanıyla ele almı tır⁷².

⁶⁴ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 455.

⁶⁵ Hammer; **a.g.e., C.: VIII**, s. 107-108.

⁶⁶ Sykes; **a.g.e., s. 371**; . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 455.

⁶⁷ Sykes; **a.g.e., s. 373**.

⁶⁸ Hammer; **a.g.e., C.: VIII**, s. 159-162; Sykes; **a.g.e., s. 372**.

⁶⁹ Kerim Han'ın babası, Lurlar'a ba lı Zend kabilesinin Zend -i Begile koluna mensup nak Han'dır. Af arlar tarafından anayurtları olan Za ros da lık bölgesindeki Hemedan'la sfahan arasında bulunan Melâyir civarından, Kuzey Horasan'daki Ebiverd'e sürülen Zendler, Nadir ah'ın öldürülmesinden sonra Kerim Han'ın liderli iyle eski bölgelerine gelmi lerdir. Geni bilgi için bkz. Rıza Kurtulu ; “Kerim Han Zend” maddesi, **TDV A., C.: XXV**, Ankara, 2002, s. 288; . H. Uzunçar ılı; Kerim Han'ın, Kürt a ıretlerinden Müfrid i'a (gulât-ı i'a) mezhebinin mâmiye koluna mensup, Zend a ıretinden oldu unu belirtmektedir. Ayrıca Nadir ah zamanında, onun hizmetine girdi ini de ifade etmektedir. . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 457; Yine Zend Kerim Han'ın kökeni ile ilgili olarak Sykes; Kerim Han'ın, Aryan cemaatinden oldu unu ve kendisinin, bu cemaate mensup insanların ya adı ı ve Kirman'ın güneyinde bulunan havaliyi gezdi inde, bu insanlara tesadüf etti ini belirtmektedir. Sykes; **a.g.e., s. 373**.

⁷⁰ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 455.

⁷¹ Zend Kerim Han, soy bakımından asil bir kökten gelmedi i için ve ranlıların böyle bir ki iye sıcak bakmayaca ını -ki Nadir ah gibi önemli bir ahsiyet bile, köken itibariyle hâkim ran kültürünün içine sindirebilece i bir kökten gelmedi inden, ölümünden sonra Av ar Hanedanı son bulmu tu - bildi inden ahlık unvanından vazgeçip ‘*vekil*’ unvanını kullanmı tir. Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 342. Ayrıca bu

Bu arada Ali Merdan, etrafına topladığı kuvvetlerle Zend Kerim Han'ı, ortadan kaldırmaya çalıştı ama başarılı olamadı. İran'da tutunamayacağını anlayan Ali Merdan, önce Ba'dat sınırında bulunan Bedre kazasına geldi, oradan da Ba'dat'a gelerek Osmanlı'ya iltica etmiştir⁷³.

Bu sırada Nadir şah zamanında, elçilikle Osmanlı'ya gelmiş olan ve görev bitimi dolayısıyla İran'a dönerken, Ba'dat'a vardığında Nadir şah'ın katli ve İran'daki karışıklıkları haber alan Mustafa Han⁷⁴; Osmanlı'ya müracaat ederek, Osmanlı Devleti'nin kendi emrine yeterli miktarda kuvvet vermesi halinde, İran'ın idaresini ele alacağını söylemiştir. Ancak Osmanlı yönetimi, böyle bir maceraya atılmak istemediğinden bu talebi reddetmiştir⁷⁵. Mustafa Han, Ba'dat'ta bulunduğu sırada yukarıda bahsi geçen Ali Merdan gelip, onun himayesine girmiştir. Zend Kerim Han bunu haber alınca da, misilleme olarak Mustafa Han'ın Şifahan'da bulunan iki oğlunu hapsedirmiştir⁷⁶.

Ba'dat'ta daha fazla kalamayacağını anlayan Mustafa Han, yanında Ali Merdan olduğu halde İran'a gitmiş ve Zend Kerim Han ile mücadeleye girmiştir. Zend Kerim Han, ilk başlarda üstünlük sağlamış ama Hemedan taraflarında bulunan ve Mustafa Han'ın taraftarlarından olan Azerbaycan hâkimi Azad Han'a mağlup olmuştur⁷⁷. Arkasından da Şifahan'a kadar kaçmış ve Kaçar Türkmen reisi Muhammed Han'dan yardım istemiştir (H.1166/M.1753). Azad Han; Zend Kerim Han, Hemedan kumandanı Seyyid Ali Kulî Han ve Kaçar Muhammed Han'ı yenerek bunları Rumiye Kalesi'ne hapse göndermek üzere tutuklatmıştır⁷⁸.

Ancak Zend Kerim Han ve yanındakiler, bir yolunu bulup hapse girmekten kurtulmuşlardır. Müteakibinde Zend Kerim Han, Hemedan'a gelip (1754) eskinin dümanı,

unvanı kullanması ile ilgili olarak bkz. Sykes; **a.g.e.**, s. 375. Osmanlı arşiv belgelerinde de Zend Kerim Han için devamlı, *İran Vekili Zend Kerim Hân* nitelemesi kullanılmaktadır. **BOA., Hatt-ı Hümayûn**, Dosya No:128, 17 Gömlek No:5291, 780. (Bundan sonraki dipnotlarda **H. H.**, D. No: G. No: ekinde gösterilecektir)

⁷² R. Kurtulu; **a.g.md.**, s. 288; . H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 456; Mustafa Nuri Paşa; **Netayic'ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)**, C.: III-IV, TTK., Ank., 1992, s. 169. Sykes; İran'da Kerim Han dönemi olarak, 1163-1193/ 1750-1779 yıllarını göstermektedir. Sykes; **a.g.e.**, s. 375.

⁷³ . H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 456.

⁷⁴ **BOA., H. H.**, D. No: 5, G. No: 143.

⁷⁵ . H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 456.

⁷⁶ . H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 456. Hammer; **a.g.e.**, C.: VIII, s. 161.

⁷⁷ Hammer; **a.g.e.**, s. 164-166.

⁷⁸ . H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 457.

yeni dostu Ali Merdan'dan yardım istemi ve Ali Merdan'ın yardım etmesi sonucunda da Azad Han'ı mağlup etmiştir⁷⁹. 1759 senesinde Fars ve Irak-ı Acem taraflarını idaresi altına alan Zend Kerim Han, Azerbaycan ve Estarabad hariç olmak üzere İran'ın pek çok yerini elde etmiştir. Böylece İran tarihinde Zend Hanedanı hüküm sürmeye başlamıştır. Zend Kerim Han, İran'da yönetimi ele geçirdikten sonra, Basra Körfezi çevresinde ticari kolonileri bulunan İngilizlerle de yakın ilişki kurma yoluna gitmiştir ve 1763 senesinde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'ne ticaret imtiyazları veren bir antlaşma imzalamıştır⁸⁰.

3- Zend Kerim Han'ın Osmanlı Devleti ile Olan İlişkileri

Osmanlı Devleti, ilk başlarda Zend Kerim Han'ın hükümdarlığına sıcak bakmış ve İran ile sıkıntılı bir dönem yaşamamak istemiştir. Hatta I. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra (1774), padişahın cülûsunun bildirilmesi için nâme-i hümayûn ile Sümbülzâde Vehbî Efendi elçi olarak İran'a gönderilmiştir⁸¹. İran'a giden ve Zend Kerim Han ile görüşen Vehbî Efendi'nin, bu görüşmelerinden bir sonuç alınmadığı gibi, Zend Kerim Han'ın kurduğu hükümetin, bir nevi ağıret beyliği düzeninde olmasından dolayı, ilk başlarda Osmanlı Devleti tarafından çok fazla ciddiye alınmamıştır⁸².

Bu dönemde Osmanlı Devleti açısından batıda ciddi tehlikeler vardı ve bunlar devleti yeterince uğraştırıyordu. Bir de doğuda karşı karşıya olduğu bir durumdaki İran sorunu ile uğraşmak o zamanki Osmanlı yönetiminin işine gelmemiştir ve Zend Kerim Han idaresindeki İran yönetimine mesafeli davranılmıştır⁸³. Zend Kerim Han ise, Osmanlı'nın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu, kendi çıkarları açısından kullanmak istemiştir⁸⁴.

Bu başlangıçta olmak üzere, Zend Kerim Han, 1774 senesinde Baban Sancağı'nda meydana gelen çekişmeyi kullanmak istemiştir. Ayrıca Bağdat ve Basra havalisine yönelik niyetleri belli olan Zend Kerim Han, bu bölgelerde Bağdat Valisi Ömer

⁷⁹ . H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 457.

⁸⁰ R. Kurtulu; **a.g.md.**, s. 288.

⁸¹ **BOA., H. H.**, D. No: 6, G. No: 202.

⁸² Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 67-68; **BOA., H. H.**, D. No: 6, G. No: 202.

⁸³ . H. Uzunçarlı; **a.g.e.**, s. 457-458.

⁸⁴ **BOA., C. HR.**, B. No: 3570.

Pa a'nın uygunsuz davranı larda bulundu u nu, ranlı hacılara ve ziyaretçilere zorluklar çıkardı ını iddia ederek, Ömer Pa a'yı, Osmanlı'ya ikâyet etmi tir⁸⁵. Bu yönüyle de hareketine bir me ruiyet kazandırmaya çalı mı tır. Ancak yapılan tahkikatta , Zend Kerim Han'ın ikâyet etti i konuların hepsinin asılsız oldu u, ran hacı ve ziyaretçilerine her hangi bir müdahale olmadı ının anla ılmasından ba ka, Ba dat mıntıkasında ya anan salgın hastalık ve di er bazı olumsuzlukları fırsat olarak de erlendiren ranlılar'ın, asıl kendilerinin Osmanlı sınır bölgelerine saldırdıkları da Ba dat Valisi Ömer Pa a tarafından bildirilmi tir⁸⁶.

Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelere saldırmak için bahane aray ında bulunan Zend Kerim Han, o sıralar Baban Sanaca ı'nda ya anan çeki meyi (1188/1774) iyi bir fırsat olarak de erlendirmi ve devreye girmi tir. Bu sancakta ya anan çeki menin seyri ise u ekilde olmu tur. Baban Sanca ı Mutasarrıfı Mehmed Pa a, Zend Kerim Han'a güvenerek yanına topladı ı adamlarıyla isyana giri mi ve Baban Sanca ı'nı ele geçirmek istemi tir⁸⁷. Mehmed Pa a, bu isyanı sonucunda ba arı elde edemeyece ini ve cezalandırılaca ını anlayınca da kaçıp, ran'a sı nımı ve Zend Kerim Han'dan kendisine yardım ederek Ba dat valisinden affı konusunda aracı olmasını istemi tir. Zend Kerim Han da, Ba dat Valisi Ömer Pa a nezdinde giri imlerde bulunarak, Mehmed Pa a'nın affedilip tekrar eski görevine dönmesi için ricada bulunmu tur⁸⁸. Ömer Pa a bunu reddedince de, öfkeye kapılan Zend Kerim Han, Mehmed Pa a maiyetine tahsis etti i bir miktar askerle , Baban Sanca ı üzerine do ru harekete geçmesini sa lamı tır⁸⁹.

⁸⁵ **BOA., H. H.,** D. No: 7, G. No: 218. Zend Kerim Han'ın, Osmanlı yönetimine gönderdi i sefiri Abdullah Bey ile ilettili ikayet hususlarının ba lcaları unları: 1- ran hacılarından Irak topraklarında ölenlerin, geride bıraktı ı malların, Ba dat Valisi tarafından fuzuli yere zabt edildi i. 2- Eski Baban Mutasarrıfı Mehmed Bey yüzünden çıkan çarpı manın do urdu u huzursuzluk tan ran olarak rahatsızlık duymaları. 3- Hindistan'dan ran'a gelen hediyelerin, Maskat skelesinde ya ma edilmesi ve bundan dolayı ran'ın buraya yapmak istedi i seferin, Ba dat yönetimince engellenmesi. **BOA., H. H.,** D. No: 6, G. No: 202-A.

⁸⁶ **BOA., H. H.,** D. No: 7, G. No: 218-A.

⁸⁷ Baban Mutasarrıfı Mehmed Pa a'nın isyan edip ba ına topladı ı *Kızılba larla* Baban Sanca ı'nı istilaya yeltenmesi dolayısıyla bunlara kar ı gerekli tedbirlerin alınması ve Ba dat Valisinin bu asi isyancı üzerine harekete geçmesi istenmektedir.(evval 1190/Kasım 1776) **BOA., C. ASK.,** B. No: 52422.

⁸⁸ Cevdet; **a.g.e., s. 68.**

⁸⁹ evval 1190/Kasım 1776 tarihinde ehrizor Valisi Hasan Pa a'ya gönderilen hükümde; "... *Baban mutasarrıflarının makarr-ı hükümetleri olan Çulan'a tasallud iden ranilerin def' ve tardı...*" için gerekli hazırlı ı yapması istenmektedir. **BOA., C. ASK.,** No: 54289.

Bu sırada Baban Sanca ı'nı elinde bulunduran ortanca karde Ahmed Pa a, Sancak üzerine gelen ve içinde a abeyi Mehmed Pa a'nın da bulundu u ran kuvvetlerini yendi i gibi, ran kuvvetlerinin komutanı ve aynı zamanda Zend Kerim Han'ın ye eni olan Ali Murad Han'ı da esir almı tır (1188 Ramazan/ 1774 Kasım) ⁹⁰.

Bu duruma çok sinirlenen Zend Kerim Han, karde i Sadık Han'ı yirmi bin ki ilik bir kuvvetle Basra'ya ⁹¹ ayriyeten, yine yirmi bin ki ilik bir kuvveti de Do u Anadolu'ya yollamı tır ⁹². 1775 senesinde Basra'yı muhasara eden ran kuvvetleri ⁹³ bir taraftan da Ba dat havalisine saldırıda bu lunmu tur ⁹⁴. Aynı zamanda Zend Kerim Han, bir yandan da Osmanlı'yı oyalamak ve kandırmak için Abdullah isimli bir elçisini stanbul'a göndermi tir ⁹⁵. Zend Kerim Han, bu elçi aracılı ı ile amacının, Basra'yı almak olmadı nı belirterek, sadece burada bulunan ve ran'a yönelik olumsuz tavırları bulunan Maskat mamı ile mücadele etmek oldu unu ifade etmi tir ⁹⁶.

Basra'yı muhasara eden ran kuvvetleri ne kar ı Basra ahalisi, burada bulunan Mütesellim Süleyman A a liderli inde, bir yıldan fazla ⁹⁷ kahramanca mukavemet etmi tir. Ancak Ba dat'ta ya anan yönetim de i iklikleri ve ran kuvvetlerinin Ba dat'ı ku atma ihtimali, Basra'nın ihmal edilmesine ve Mütesellim Süleyman A a'nın , Ba dat'tan defalarca istedi i yardımı alamamasına neden olmu tur. Osmanlı Devleti,

⁹⁰ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 459.

⁹¹ **BOA., C. HR.**, B. No: 4296; **BOA., H. H.**, D. No: 3, G. No: 82.

⁹² **BOA., H. H.**, D. No: 3, G. No: 82. Osmanlı üzerine tecavüzde bulunan Zend Kerim Han'a kar ı alınacak tedbirler ile Erzurum Valisi Ye en Ali Pa a'nın serdarlı nda, bir ordu birli i olu turulması ve ranlılar ile yapılacak sava a hazır olunması gerekti i hususunda bölge idarecilerine hüküm gönderilmi tir. **BOA., C. HR.**, B. No: 3570. Ayrıca bkz. . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 459.

⁹³ Zend Kerim Han'ın; karde i ve aynı zamanda Seraskerî olan Sadık Han'ı, Basra'yı almak üzere buraya göndermesi, Osmanlı Devleti'ni çok rahatsız etmi tir. Çünkü ran Vekili Zend Kerim Han, bir yandan ikili münasebetleri geli tirmek istermi gi bi elçisi Abdullah Bey'i Osmanlı'ya gönderirken, bir yandan da Osmanlı'nın sıkıntılı durumunu fırsat olarak de erlendirip Basra'yı i gal etmek istemi tir. Osmanlı Devleti ran'ın *hile ve desiselerinin* me hur oldu unu bildi inden dikkatli ve temkinli davranmaya çalı mı tır. **BOA., H. H.**, D. No: 1416, G. No: 57866; **BOA., H. H.**, D. No: 3, G. No: 82. Konunun detayı için bkz. Sykes; **a.g.e.**, s. 377.

⁹⁴ **BOA., C. ASK.**, B. No: 36726. Osmanlı idarecileri açısından; Zend Kerim Han'ın, Ba dat ve Basra havalisine saldırıya geçmesinin nedeni olarak, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile sava halinde bulunması görülmektedir. **BOA., C. HR.**, B. No: 8111.

⁹⁵ Bu elçi aban1189 / Eylül-Ekim 1775 tarihinde bir ey elde edemedi ülkesine geri dönmü tür. **BOA., C. HR.**, B. No: 7015; **BOA., C. HR.**, B. No: 9154, 9242.

⁹⁶ **BOA., H. H.**, D. No: 1416, G. No: 57866.

⁹⁷ .H. Uzunçar ılı; bu süreyi on altı ay olarak verirken, . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 460. . Hami Dani mend on üç ay olarak belirtmektedir. . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 59. Cevdet Pa a, Tarihi'nde *bir yıldan müteceviz* ifadesini kullanarak tam süreyi belirtmemektedir. Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 58.

Ba dat Valisi Ömer Pa a'yı, bu olayların ya anmasından sorumlu tutarak⁹⁸ görevinden almı ve yerine Rakka Valisi Ispanakçı Hafız Mustafa Pa a'yı atamı tır⁹⁹. Ancak bir süre sonra, yeni Ba dat Valisi Ispanakçı Hafız Mustafa Pa a'nın¹⁰⁰, Zend Kerim Han ile anla maya taraftar bir tutum takınması, Basra'nın daha fazla dayanamayıp teslim olmasına neden olmu tur¹⁰¹. Aslında Mustafa Pa a, Ömer Pa a'nın yerine vali nasb olunurken; daha dirayetli, basiretli ve Ba dat'taki sorunları çözece i beklentisiyle göreve getirilmi ti. Ancak ondan beklenen böyle bir tavrın hâsıl olmaması ve Basra'nın elden çıkması olmasa, tekrar olumsuz bir havanın Osmanlı yönetiminde hâkim olmasına neden olmu tur.

Mustafa Pa a'nın Basra'nın elden çıkmasında ihmali oldu u ve gerekli tedbirleri almadan, sadece diplomatik yönden bazı varsayımlarla hareket etti i bir gerçektir. Nitekim Zend Kerim Han'ın gönderdi i ran elçisi ile be maddelik bir barı antlaşması üzerinde uzlaşma varması ve ran'la dostluk kurmak istedi ini belli etmi tir.

Göreve ba lar ba lamaz ran kar ısında gösterdi i bu çekingen tutum, Mustafa Pa a'nın ran'a yönelik Irak savunması ve Osmanlı çıkarlarını korumada zafiyet olu turaca nı göstermi tir. Ayrıca ran'a giden Ba dat Valisi Mustafa Pa a'nın Çukadarı; ran'ın Basra'ya yönelik bir dü manlık durumunun olmadığı ve kendisinin; “*ran'la sulh ettim. Basra'yı ku atmaktan ve baskıdan vazgeçtiler*” diye arz sunması, Ba dat yönetimini gev etmi tir¹⁰². Bu süreçte sürekli olarak yardım isteyen ve her yönüyle zor durumda oldu unu açıkça belirten Basra Mütesellimi Süleyman A a'ya,

⁹⁸ Basra'nın ku atılması sırasında, Ba dat Valisi Ömer Pa a ile Basra Mütesellimi Süleyman A a'nın arası açılmıştı. Süleyman A a, Ömer Pa a'nın Baban meselesi ile uğraşması ve Basra'yı ihmal etmesi dolayısıyla, Zend Kerim Han tehlikesi ile karşılaşmasını savunuyor ve valiyi ihmalkârlıkla suçluyordu. Yine Musul Valisi Emin Pa a, Babilî'ye gönderdi i yazısında Kerim Han'ın ortaya çıktığı andan bu güne gelinceye kadar, Osmanlı'ya karşı bir dü manlık olmadığını belirtiyordu. Zend Kerim Han'ın birden tavrı değiştiğinde, Ba dat Valisi Ömer Pa a'nın bazı tasarruflarının sebep olduğunu vurgulayarak, ran tarafına giden tüccarlardan bu durumla ilgili bilgiler alınmasını belirtiyordu. Bu gelişmeler Osmanlı yönetiminde, Ömer Pa a'nın ya ananlardan sorumlu tutulması ve görevinden alınmasına yönelik bir havanın oluşmasına neden olmu tur. Osmanlı yönetimi, hem sorumlu gördü ü hem de yeni yeni güçlenmeye başlayan Ba dat kölemen oca nını ortadan kaldırma dü ünüyle, Ömer Pa a'yı görevinden alarak, yerine Rakka Valisi Ispanakçı Mustafa Pa a'yı atamı tır. Cevdet; **a.g.e.**, s. 55-56.

⁹⁹ Bu arada Ömer Pa a'nın, kölemenlerden önemli bir taraftar kitlesinin bulunması ve Ba dat'tan çıkmama gibi olasılıkların bulunması, Osmanlı'yı bayağı rahatsız etmi ve bazı tedbirler almaya itmi tir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 56.

¹⁰⁰ Ba dat Valisi Vezir Hafız Mustafa Pa a ilk ba larda, Osmanlı Devleti'ne gönderdi i bilgilerde ran Vekili Zend Kerim Han'ın Basra'yı muhasara eyledi i ve burayı alma gayesinde olduğunu belirtmi tir. **BOA.**, **C. ASK.**, B. No: 29082.

¹⁰¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 57.

¹⁰² Cevdet; **a.g.e.**, s. 57.

Ba dat yönetimi hiçbir yardım ve destek kuvveti göndermemi tir. Sonuçta burayı kahramanca savunan Mütesellim Süleyman A a'nın¹⁰³ bütün çabalarına rağmen, Basra elden çıkmı , ranlılar, uzun zamandan beri arzuladıkları bu stratejik mevki ele geçirmilerdir¹⁰⁴.

4- Osmanlı- ran Sava ı

Basra'nın kaybedildi i haberi stanbul'a ulaınca, Osmanlı yönetiminde ok etkisi yapmı tir. Çünkü Ba dat Valisi Mustafa Pa a, Babıâli'ye gönderdi i yazılarda ran ile olan ilikilerin düzelmeye başladığını ve ilerinin yumuşama sürecine girdiğini vurgulamı tı. Ancak sözlerinin tam aksine, böyle bir gelişmenin olması, Osmanlı açısından kabul edilemez bir durum olmu tur. Basra'nın elden çıkmasının ötesinde ranlılar'ın, burada baskıcı bir tavırla hareket etmesi ve Mütesellim Süleyman A a ile Basra'nın ileri gelenlerini iraz'a götürmesi, ran'a bir harbin açılması kaçınılmaz oldu unu göstermi tir. Neticede de 2 Mayıs 1776 tarihinde ran'a harp açılmı tır¹⁰⁵.

Bu arada Basra'ya yardım etmedi i için ihmal i görülen Ba dat Valisi Ispanakçı Mustafa Pa a azlolunmu tur. Arkasından da Kütahya Valisi olan Abdî Pa a'ya Diyarbakır Eyaleti tevcih edilerek Ba dat'a yaklaştırılmı , akabinde de Ba dat valili i kendisine tevcih edilmi tir¹⁰⁶. Ancak Abdî Pa a, Ba dat'ta bulundu u süre içerisinde kölemen etkisini kıramadı ı gibi nüfuzunu da buralarda tesis edemeyince, kısa bir

¹⁰³ Sonraki dönemlerde Ba dat yönetiminde çok önemli bir rol oynayacak olan Süleyman A a hakkında Cevdet Pa a'nın verdi i bilgiler önemlidir. Cevdet Pa a, Süleyman A a'yı u ekilde tanıtmaktadır. “Kölemenlerin meâhîrinden Basra Mütesellimi bulunan Süleyman A a, ashâb -ı re id ve rü'yetden bir zat olub...” Cevdet; **a.g.e.**, s. 58.

¹⁰⁴ Basra Mütesellimi Süleyman A a, ısrarlı taleplerine rağmen Ba dat valilerinden, istedi i yardımı alamamı tır. Bu süre içerisinde kahramanca mücadele etmi tir ki, bundan dolayı Osmanlı nezdinde itibarı artmı ve Basra ahali kendisine büyük muhabbet göstermi tir. Basra'nın elden çıkmasından sonra da tutuklanıp iraz'a götürülmü tür. Sadık Han'ın, Basra halkına en a ır i kenceleri yapması ve Basra'dan iraz'a dönerken yanında çok kıymetli pek çok e ya ile birlikte, Basra ehri'nin ileri gelenlerini götürdü ü haberi stanbul'a ula tında, Osmanlı yönetimi bu duruma çok sinirlenmi ve bundan sonra ran üzerine sefer kararı alınmı tır. Geni bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 58-59.

¹⁰⁵ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, C.: II, s. 427. Zend Kerim Han hakkında verilen kararda a a ıdaki fetva sureti de yer almaktadır. “Memâlik-i 'acem âhâlisinden zeyd akî vekâlet iddi'asıyla bir mikdar e kıyâyı baına cem' ile mezbûrlara re'is olub mezbûrlar ile ittifâk ve iithâd ve bilâd -ı slâmiyeden bir kal'ayı istilâ ve âhâlisinden nice kimesnelerin malların ı nehb ve gâret ve padi âh -ı inâm hazretlerinin itâ'atından hurûc idüb bâ î olsalar mezbûr zeydin ve ana tabi' olub annla ittifâk ve iithâd idüb mu'in olanların nass -ı kerîmi mantûkunca kutâlleri helâl ve farz olub...” . Cevdet; **a.g.e.**, s. 305.

¹⁰⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 57-58.

müddet sonra görevden alınarak¹⁰⁷, yerine maktûl Ba dat Valisi Ömer Pa a'nın kethüdası, Abdullah Pa a, atanmış tir.

Bundan ba ka Kerkük ve ehrizor valili i de vezirlik rütbesi ile Mardin Voyvodası olan Hasan A a'ya¹⁰⁸ verilerek, ikisinin birlikte ran üzerine do ru harekete geçmesi istenmiş tir¹⁰⁹. 1191/1777 senesinde valilik görevine ba layan Abdullah Pa a, stanbul'a göndermiş yazısında Ba dat'taki sıkıntı lardan bahsetmiş ve askerin tayinat ve para sıkıntısı bulundu unu belirtmiş tir. Hatta en kısa sürede orduya zahire yeti tirilmezse, ordunun her türlü *mel'anet icra edece i* tehdidini de savurmuş tur¹¹⁰.

Osmanlı Devleti, ran üzerine kuvvet sevk ederken¹¹¹ bir yandan da Azerbaycan ve Gürcistan hanları ile haberleşerek¹¹², onların Zend Kerim Han ile ittifak kurmalarını sa lamaya çalışmış tir¹¹³. Ayrıca Osmanlı- ran sınırında bulunan Erzurum Eyaleti'ne ba lı Bayezid Kalesi'ne yönelik olabilecek bir ran saldırısının önlenmesi için, do u bölgelerinde gerekli hazırlıklar yapılmış tir¹¹⁴. Van Beylerbeyi'ne gönderilen hükümle de, kendisinin Erzurum Valisi Ye en Ali Pa a ile devamlı surette irtibatla olması ve ran'a yapılacak hareket için ihtiyatlı davranması istenmiş tir¹¹⁵. ranlıların tamamıyla Basra'dan *tard ve def'i* için Ba dat Valisi Abdullah Pa a ile

¹⁰⁷ Abdî Pa a, Ba dat'ta bulundu u süre içerisinde, önceki Vali Mustafa Pa a'nın yaptığı kötülükleri stanbul'a bildirmiş tir. Ancak Abdî Pa a'yı bir türlü benimsemeyen Ba dat kölemen oca ı, onu etkisiz kılmak ve Osmanlı yönetimi nazarında itibardan dü ürmek için harekete geçmiş tir. Kölemenlerin önde gelenlerinden, maktûl Ba dat Valisi Ömer Pa a'nın kethüdası olan Abdullah Pa a, Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunarak Abdî Pa a'nın yetersizli ini ve idaresizli ini bildirmiş tir. Neticede Irak'ta etkili kölemenlerle, Abdî Pa a arasında kıyasıya güç mücadelesi yaşanmış ve sonuçta kölemenler galip gelerek, Abdî Pa a'yı valilikten azlettirmiş lerdir. Abdî Pa a'nın valilik süresi yaklaşık bir ay olmuş tur. Cevdet; **a.g.e.**, s. 58.

¹⁰⁸ Bu ki i Ba dat eski valisi Süleyman Pa a'nın kethüdalarından biridir. . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 460.

¹⁰⁹ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 460.

¹¹⁰ **BOA., H. H.**, D. No: 7, G. No: 222.

¹¹¹ Ar iv belgeleri içinde yapılan asker sevkıyatı ile ilgili baya ı malumat bulunmaktadır. As ker ve mühimmat sevkıyatında Çıldır, Tiflis, Diyarbakır, Sivas vd. illerden tedarikler yapılmış tir. **BOA., C. ASK.**, B. No: 8169, 9023, 13208, 20349.

¹¹² Revan Han'ı Hüseyin Ali Han, Hoy Han'ı Ahmed Han ve Tiflis Han'ı raklı Han bu süreçte irtibatla olunan Hanlar olmuş tur. Bunlardan Tiflis Han'ı raklı Han'ın stanbul'a gelen mektubunda; kendisinin bazı durumlar nedeniyle ran'a müracaat etti ini, yoksa Osmanlı'ya kar ı gelmek için o tarafa yana ma gibi bir niyetinin asla olmadığını, bu ana kadar hizmette ve k ullukta Osmanlı Devleti'ne ba lı oldu unu belirtmiş tir. Mektubun detayı için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 62-63.

¹¹³ Kürdistan, Revan ve Tiflis Hanları'na bu ba lamda Osmanlı Devleti tarafından çe itli hediyeler gönderilerek Osmanlı yanına çekilmelerine çalış ılmış tir. **BOA., C. ASK.**, B. No: 46603. Cevdet; **a.g.e.**, s. 62.

¹¹⁴ **BOA., C. ASK.**, B. No: 39136.

¹¹⁵ **BOA., C. ASK.**, B. No: 43956.

ehrizor Valisi Hasan Pa a görevli kılınmı tır¹¹⁶. Ayrıca Revan tarafına bir casus gönderilerek, ranlıların ahvalleri ve vaziyetlerinin tespit edilmesi, Osmanlı yönetimi tarafından uygun görülmü tür¹¹⁷.

Kerkük ve ehrizor Valisi Hasan Pa a, ran harekâtına tamamen hazırlanıp emir bekleme tir. Ancak sefer için Serasker tayin edilmi olan Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın a ır davranıp bir türlü hareket etmemesi üzerine¹¹⁸, kendisi beklemeden ve Osmanlı yönetiminden aldı ı izinle, Musul cephesi üzerinden taarruza geçmi tir. Hasan Pa a; komutası altındaki kuvvet içinde Baban Sanca ı Mutasarrıfı Mehmed Pa a¹¹⁹ ile karde i, Köy ve Harir Sanca ı Mutasarrıfı Ahmed Pa a'ya da görev vermi tir. Bu görevlendirmede Ahmed Pa a Zohab kolundan Kirman ah üzerine, Mehmed Pa a ise Kara Çulan üzerinden Sinne tarafına yollanmı tır¹²⁰. Ancak bu iki karde ten Mehmed Pa a, verilen emre itaat ederek ran sınırını geçmi se de, karde i Ahmed Pa a, Hasan Pa a'nın bazı uygulamalarından rahatsız oldu u için emre uymamı ve ran tarafına geçerek iltica etmi tir¹²¹.

Babanlı Mehmed Pa a, ran içerisine girip Bana mevkiinde Sadık Han'ı ve on gün sonra da Hasan Pa a'nın gönderdi i yardımcı kuvvetlerle, Zend Kerim Han'ın önemli komutanlarından biri olan Hüsrev Han'ı ma lup etmi tir (27 Rebûlevvel 1191 / 5 Mayıs 1777)¹²². ran Seraskerî olan Ba dat Valisi Abdullah Pa a gecikmeli olarak ran

¹¹⁶ BOA., C. ASK., B. No: 40820. Ayrıca buraya ba ta Diyarbakır olmak üzere Anadolu'nun di er yerlerinden gönderilecek askerler için bkz. BOA., C. ASK., B. No: 43056, 45678, 40835, 50402. Ayrıca bkz. Cevdet; a.g.e., s. 60.

¹¹⁷ evval 1190/ Kasım-Aralık 1776 tarihli hükümde "...Revan ve sair mahallere mu'temed casuslar gönderilmesi ve ranlıların ahvallerini ve ne vaziyette olduklarını tahkik..." ifadeleri yer almaktadır. BOA., C. ASK., B. No: 43692. Bunun dı ında ran'a kar ı yapılacak hazırlıklar ve alınan kararlarla ilgili. BOA., H. H., D. No: 7, G. No: 222; BOA., H. H., D. No: 17, G. No: 780.

¹¹⁸ BOA., C. ASK., B. No: 8169; Cevdet; a.g.e., s. 67.

¹¹⁹ Mehmed Pa a, önceki hatası dolayısıyla Osmanlı'dan özür dilemi ti. Osmanlı Devleti de bu havalideki meselelerin daha fazla büyümemesi için kendisini tekrar Baban Sanca ı mutasarrıfı ına atamı tı. . H. Uzunçar ılı; a.g.e., s. 461.

¹²⁰ Cevdet; a.g.e., s. 67-68.

¹²¹ . H. Uzunçar ılı; a.g.e., s. 461.

¹²² Cevdet; a.g.e., s. 68; . H. Uzunçar ılı; a.g.e., s. 461. Hüsrev Han'ın canı bu bozgununda öyle bir yanmı tır ki, Ba dat valisine yazdı ı mektubunda çok ilginç eyler anlatmı tır. Hüsrev Han mektubunda; ataları zamanından beri Osmanlı'ya ba lı oldu unu, hatta babası Ahmed Han'ın, Nadir ah zamanındaki Osmanlı- ran çeki mesinde Osmanlı yanında yer aldı ını belirtmi tir. ran'a sefer -i hümâyûn olaca ını haber aldı ında da büyük bir memnuniyetle askeriyeye birlikte Osmanlı ordusuna katılmak niyetinde oldu unu belirtmi tir. Hatta kendisinin Osmanlı'ya ba lılı ının Kerkük Valisi Hasan Pa a tarafından da bilindi ini ifade etmi tir. Ancak Baban Hâkimi Mehmed Pa a'nın saldırısı neticesinde kar ı koymak zorunda kaldı ını, yoksa kendisinin *ehl-i sünnetten ve hâdîm-i Devlet-i Aliyyeden* oldu unu yazmı tır. BOA., H. H., D. No: 7, G. No: 216. Hüsrev Han'ın yenilgisiyle ilgili en teferruatlı bilgiyi veren Cevdet Pa a, Tarihi'nde, onun Zend Kerim Han'ın bir numaralı

sınırına bir miktar asker göndermi se¹²³ de Kelb-i Ali Han komutasındaki ran kuvvetleri Musul cephesine taarruz ettiklerinden, Babanlı Mehmed Pa a, daha fazla kar ı koyamamı ve geri çekilmi tir¹²⁴. Bu arada Ba dat Valisi Serasker Abdullah Pa a, kasten Hasan Pa a'ya yardım etmemi tir¹²⁵. Hasan Pa a zor durumda kalınca da, ran askeri hemen kar ı taarruza geçmi ve Musul dolaylarını ya maya giri mi tir¹²⁶.

Osmanlı Devleti'nin sava bölgesindeki yetkililerinin, böylesine pervasız tavırları ve birbirlerine kar ı husumete dayalı tutumları, ran kar ısında kesin bir galibiyet alınmasını zora sokmu tur. Çünkü görevli valiler, var güçleri ile ran'la sava acaklarına, sudan bahanelerle birbirleriyle didi mi lerdir. Buradan da anla ılaca ı üzere, Osmanlı Devleti ile ran sava a tutu tu unda, Osmanlı adına en a ır yükü ta ıyacak olan ve devletin mecburen görevli kıldı ı bu havalinin yetkililerine, ne dereceye kadar güvenilece i belli de ildi. Nitekim düne kadar ran'ın bir numaralı adamı olan Baban Mutasarrıfı Mehmed Pa a, ehrizor Valisi Hasan Pa a'nın yanında ve emrinde sefer sırasında ran'a kar ı harekete geçen önemli görevlilerden biri olmu tu. Hatta bir ara baya ı önemli ba arılar sa lamı tı. Bu sefer de karde i Köy ve Harir Sanca ı Mutasarrıfı Ahmed Pa a'nın, küsüp ran tarafına geçti i duyulmu tu. Kısaca böyle bir vaziyette Osmanlı askerî yapısının ve özelle Irak havalisi görevlilerinin, ran'a kar ı ba arılı bir mücadele göstermesinin imkânı yoktu. Buna ba lı olarak da iki taraf arasındaki sava , hiç birinin üstünlük sa layamadı ı, sadece bölgesel çarpı malarla devam edip gitmi tir. Zaten sava ın devam etti i sırada Osmanlı'nın Baban meselesi ile u ra ması vaziyetin hangi noktada oldu unu gösteren bir durumdur.

Osmanlı Devleti, ran seferi ile me gulken, bir de Baban Sanca ı içindeki, iki karde arasındaki çeki me ile u ra ması yerel yöneticiler arasındaki ahenksizli in ve

hanlarından biri oldu unu ve askerî yönden de epeyce bir askere sahip oldu unu belirtmektedir. Geni bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 68-69.

¹²³ **BOA., C. ASK.**, B. No: 22825.

¹²⁴ Babanlı Mehmed Pa a ile ran arasında da bir ba lantının oldu u ve Zend Kerim Han ile Mehmed Pa a'nın haberle ti i yolunda, kayıtlar bulunmaktadır. Zaten üç yıl öncesine kadar Mehmed Pa a, Zend Kerim Han'a güvenerek ba kaldırmı tı. **BOA., H. H.**, D. No: 17, G. No: 780.

¹²⁵ Cevdet Pa a; Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın, Hasan Pa a'nın kazandı ı ba arılar ve O smanlı nezdinde itibarının artmasından dolayı onu kıskandı ını ve kendisinden haber beklemeden sefere çıkmasından dolayı da kızgın oldu unu söylemektedir. Abdullah Pa a, kasten Hasan Pa a'ya istedi i yardımı göndermemi , bundan dolayı da Kuzey Irak havalis inde i ler kötüye gitmi tir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 68-69.

¹²⁶ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 461.

bozgunculuğun en bariz örneği olmuştur¹²⁷. Neticede yukarıda da belirttiğimiz gibi kardeşlerden Ahmed Paşa, a abeyi Mehmed Paşa'yla girişimi mücadelenin sonunda başarısız olunca ve Kerkük Valisi Hasan Paşa'yla da ters düştüğü için, İran'a sığınmıştır. Sonrasında da yaptırından pişman olmuş ve Osmanlı'dan af dilemiştir. Osmanlı Devleti, bir yandan İran seferi ile uğraşırken bir yandan da bu havalideki çekimlerin daha fazla devam etmesini istememiştir. Ayrıca Ahmed Paşa'nın Baban mıntıkasındaki nüfuzunu bildiğinden ve eskiye dayalı bir mücadelede a abeyi Mehmed Paşa karşısında kazandıysa başarıyla da onu affetmiştir; Baban, Köy ve Harir Sancaklarını kendisine tevcih ederek bu meseleyi sonuçlandırmaya çalışmıştır¹²⁸.

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki çekişme, Baban Sancağı çerçevesinde devam ederken, Basra Valisi Abdullah Paşa vefat etmiş, yerine Kerkük ve Ekrizor Valisi Vezir Hasan Paşa atanmıştır (5 Rebülevvel 1192/4 Nisan 1778)¹²⁹. Hasan Paşa, valiliğe atandıktan sonra Basra yönetimine tam anlamıyla hâkim olmaya çalışmış, bu suretle de buradaki muhalif kesimleri bertaraf etmeye uğraşmıştır. Yeni vali, Basra'nın iç sorunlarıyla uğraşırken de, Basra'nın geri alınması için herhangi bir teebbüste bulunmamıştır. Bu arada devam eden savaş esnasında birbirine karşı kesin üstünlük sağlayamayan Osmanlı ve İran tarafı, 1778 senesinde savaşın uzatılmaması ve sulh anlaşması yapılması yolunda bazı girişimlerde bulunmaya başlamışlardır¹³⁰. Ancak Basra'da, iki devlet yetkililerinin barış müzakerelerini başlatması olumlu bir netice vermemiştir¹³¹. Yapılan görüşmelerde Osmanlı tarafının yapıcı bir tavır takınmasına rağmen, İran tarafının manasız gerekçeler ileri sürerek anlaşma yapılmasını yoksa sürmesi, Zend Kerim Han'ın zaman kazanmak için böyle bir yola başvurduğu ümitsizliği doğurmuştur.

Zend Kerim Han, Irak bölgesinde yaşanan olayların yanında, Osmanlı ile süren savaşta İran tarafı olarak, tek başına netice alamayacağını anlayınca, Rusya'ya yanaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile bozulan ilişkilerini de göz önünde tutan Zend Kerim Han, Rusya ile Osmanlı aleyhine bir ittifak antlaşması imzalamıştır

¹²⁷ Cevdet; a.g.e., s. 68-69.

¹²⁸ . H. Uzunçarılı; a.g.e., s. 461-462.

¹²⁹ Cevdet; a.g.e., s. 68.

¹³⁰ BOA., H. H., D. No: 29, G. No: 1389.

¹³¹ BOA., H. H., D. No: 20, G. No: 985. Basra'da yürütülen barış müzakerelerinden olumlu neticeler alınacağını ve bu gayenin defedileceğini düşünen Padişah I. Abdülhamid, bayağı rahatlamış ve Selim Sırrı Efendi'yi İran'a elçi olarak göndermiştir. BOA., H. H., D. No: 29, G. No: 1389.

(1192/1778)¹³². Yapılan bu antla maya göre; Ruslar Rumeli'den, Zend Kerim Han ise Do u Anadolu'dan, Osmanlı'ya taarruz edecek ve iki koldan yapılacak bu hücum kar ısında Osmanlı a ır bir yenilgiye u ratılacaktı¹³³.

Böyle bir ittifak ve harekât plâni, Rusya'nın i ine gelmi tir. Çünkü kendisi batıdan Osmanlı Devleti'ni istedi i gibi hırpalarken, do udan da ran'ın saldırıya geçmesi, Osmanlı gücünü iyice zayıflatacaktı. Böylece Rusya; ba ta Kırım olmak üzere, tarihi emellerini rahatça gerçekle tirebilecekti. ran ve Rusya, kesin zafer kazanacaklarını dü ündükleri bu plâni uygulamaya koyacakları sırada, Zend Kerim Han'ın ani ölüm haberi gelmi tir (2 Mart 1779)¹³⁴.

Zend Kerim Han'ın ölümüyle birlikte ran içinde tekrar taht kavgası ya anmaya ba lamı , buna ba lı olarak da Rus- ran ittifak antla ması hayata geçirilememi tir.

Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra ran içinde ya anan saltanat çeki mesi ve iç kar ıklık, Osmanlı açısından Basra'nın kurtarılması ümidini do urmu tur¹³⁵. Zaten ran kuvvetleri, Basra'da buldukları üç yıllık süre içerisinde tam anlamıyla hâkimiyet de kuramamı lardır. Özellikle bu havalide bulunan Arap cemaatinden Müntefik A ireti ile ranlılar arasında çatı malar ya anmı ve kimi zaman ran askerî zor durumlara dü mü tür¹³⁶.

Ba dat Valisi Hasan Pa a, Basra'nın geri alınması için Numan Efendi'yi bir miktar askerle buraya göndermi tir¹³⁷. Basra'yı savunmakla görevli olan Zend Kerim

¹³² Z. N. Aksun; **a.g.e., C.: II**, s. 428.

¹³³ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 462; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 428.

¹³⁴ **BOA., H. H.**, D. No: 29, G. No: 1387; Van Muhafızı Timur Pa a'dan gelen tahriratta; "...*Vekil-i ran Zend Kerim Han dâr-ı beka' idüb yerine o lu Ebu'l Feth ahlık da'iyyesiyle ran'da zuhûr imi dir...bu meyânda ran'da ihtilâl vuk'u bulub...bu dahî Basra'yı ran elinden almak suhûlet kesb etti ini...*" söyleyerek, ran'daki kar ık durum neticesinde Basra'nın geri alınması umudunun do du unu ifade etmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 21, G. No: 1006.

¹³⁵ **BOA., C. DH.**, B. No: 4463.

¹³⁶ Özellikle 1193/1779 senesi ba larında Basra'da ya anan mücadele çok ilginçtir. Aslında ran'ın buraya tam olarak sahip olamadı mını gösteren bu olaya dikkatli bakmak gerekmektedir. Cevdet Pa a'nı n bu olayla ilgili anlatımlarına bakacak olursak: "...*Basra'da ran Ba bû u olan Muhammed Ali Han Basra'da gere i gibi yerle dikten sonra civarındaki 'a âir ve kabâülî dahî taht-ı tasarrufuna almak sevdasına dü üb hususiyle Müntefik A ireti eyhi Tamîr'i ita 'ât ve inkîyâda da'vet itdikde Tamîr izhâr-ı muhâlefet itme in... Muhammed Ali Han on iki bin kadar asâkir -i raniyan ile eyh Tamîr üzerine hareket itdikde... eyh Tamîr cüz'î kuvve-i mevcûdesiyle hücum gösterdikde ranlılar münhezim ve peri an olub arap atlusunun önünden kurtulmak dahî kâbil olmadı ndan asâkir -i raniyanın kimisi arabin kargılarına saplanarak ve kimisi atların ayakları altında çıkınlanarak... telef olub bu sırada Muhammed Ali Han ve iki biraderi dahî maktûl olub...*" Cevdet; **a.g.e.**, s. 114.

¹³⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 115.

Han'ın karde i, Sadık Han komutasındaki ran kuvvetleri, taht mücadelesi için iraz'a gitti inden¹³⁸ burayı savunacak kimse de kalmamı ve neticede ansın da yaver gitmesiyle Basra, tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmi tir (1193/1779)¹³⁹.

Bu arada ranlılara kar ı Basra'nın müdafaasını uz un süre kahramanca yapmı olan ve bundan dolayı herkesin takdirini kazanan eski Basra Mütessellimi Süleyman A a, ran esirli inden kurtulup¹⁴⁰ Basra'ya gelmi tir. Osmanlı Devleti, Süleyman A a'yı taltif ederek vezirlikle, Basra valili ine atamı tır (evval 1193/ Ekim 1779)¹⁴¹.

Süleyman Pa a, Basra valili ine atandıktan sonra bo durma mı , Basra savunmasında göstermi oldu u ba arı ve herkes tarafından sevilip takdir edilmesini, iyi bir referans olarak kullanmaya ba lamı tır. Bu ba lamda, kendisinin Ba dat kölemenlerinden olması ve orada da baya ı taraftarının bulunmasını göz önünde tutarak, Ba dat valili ini ele geçirmek için harekete geçmi tir. Çok zeki ve kurnaz bir kimse olan Süleyman Pa a, Ba dat valili ini elinde tutan ancak bir türlü yönetime muktedir olamayan Hasan Pa a'nın, Osmanlı nazarındaki olumsuz imajından da yararlanarak, Osmanlı yönetiminden Ba dat valili ini *istid'a* etmi tir. Bu iste inin Osmanlı yönetimince de uygun görülmesiyle, Hasan Pa a'nın yerine Ba dat valili i kendisine tevcih edilmi tir (Ekim 1779)¹⁴².

Süleyman Pa a¹⁴³, Ba dat valileri içerisinde etkinlik alanı en fazla olan vali olup, yaklaşık yirmi üç yıl bu görevi ba arı ile yürütmü tür. Bu süre içerisinde ba ta imar olmak üzere, ticaret ve ziraata büyük önem vermi , Ba dat'ın kalkınması için

¹³⁸ Sadık Han, a abeyi Zend kerim Han'ın ölümünden sonra, saltanatı ele geçirmek için yaklaşık on iki bin ki ilik bir kuvvetle iraz'a do ru harekete geçmi tir. **BOA., H. H., D. No: 29, G. No: 1387.**

¹³⁹ . H. Dani mend; **a.g.e., s. 59.**

¹⁴⁰ Basra eski Mütessellimi Süleyman A a, Basra'nın ran tarafından alınmasından sonra Sadık Han tarafından esir olarak iraz'a götürülmü ve orada göz hapsinde tutulmu tur. Kendisinin ileri görüşü lülü ü ve bilgisi, ranlıları bile etkilemi hatta Zeki Han (Zend Ke rim Han'ın karde i) ile yakın ili ki kurmu tur. Zeki Han a abeyi Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra di er karde i Sadık Han ile rekabete giri ti inden, iraz'da bulunan Süleyman A a'yı mütessellimlikle Basra'ya göndermi tir. Geni bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e., s. 115.**

¹⁴¹ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e., s. 463; M. Nuri Pa a; a.g.e., s. 172.**

¹⁴² Süleyman Pa a, Ba dat valili ini isterken o zamana kadar ba mından geçen olayları anlatarak bu makama layık oldu unu belirtmi ve ngilizler'den de destek görmü tür. Ayrıca Ba dat Kapı Kethüdası Selim Efendi de kendisine destek olmu tur. Cevdet; **a.g.e., C.: VII, s. 168-169.**

¹⁴³ Süleyman Pa a, Mardin Voyvodası Mehmed Efendi'nin kölelerindedir. Efendisinin vefat etmesi üzerine o zamanki Ba dat Valisi Koca Süleyman Pa a'nın hizmetine girmi tir. O da vefat edince Ba dat valisi olan Ömer Pa a'nın Enderun Çukadarı olmu tur. Süleyman'ın, dürüstlü ü ve aklıyla hareket eden bir ki i olması Ba dat Valisi Ömer Pa a'yı çok etkilemi ve kendisini Basra Mütessellimli i'ne atamı tır. Sonrasında d a ya anan olaylar kendisinin Ba dat valili ine kadar çıkmasına imkân vermi tir. Geni bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e., C.: VII, s. 168-169.**

büyük çaba göstermi tir. Bu vesileyle de Ba dat'ta herkesin sevgisini kazanmı tır. Yaptı ı önemli hizmetler dolayısıyla da “*Büyük Süleyman Pa a*” ismi ile anılır olmu tur¹⁴⁴. Basra'nın tekrar Osmanlı eline geçmesi ve Ba dat yönetimine dirayetli bir valinin atanması, Osmanlı açısından sevindirici geli meler olurken, ran da ya anmaya ba layan çeki meler, yeni bir karı ıklı ın ve uzun süre devam edecek mücadelelerin habercisi olmu tur.

5- Zend Kerim Han'ın Ölümünden Sonra ran'ın Durumu

ah Vekili Zend Kerim Han'ın, 13 Safer 1193 (2 Mart 1779) tarihinde vefat etmesiyle birlikte, ran'da karı ıklıklar çıktı ı gibi ¹⁴⁵ Zend Hanedanının merkezi olan iraz'da da epey kan dökülmü tür¹⁴⁶. Kerim Han'ın karde lerinden Zeki Han, di er saltanat naiplerine üstün gelerek Kerim Han'ın o lu Ebü'l-Feth Han'ı, hükümdar yapmı tır¹⁴⁷. Ancak bu sırada Basra'da bulunan Kerim Han'ın karde i Sadık Han , iraz'a gelmi ve ye eni Ebü'l-Feth Han'ı hükümdarlıktan indirip kendisini ah ilan ettirmi tir¹⁴⁸. Tarihin garip bir cilvesi olarak, kendisinin de ahlı ı fazla sürmemi , bir müddet sonra karı ıklıklar tekrar ya anmaya ba lamı tır. Ya anan karı ıklık döneminde iraz, öyle bir hale gelmi tir ki kıtlık ve asayi sizlik dolayısıyla, insanlar burayı terk edip ba ka yerlere göç etmek zorunda kalmı lar dır. Zend Kerim Han zamanında, yakla ık olarak otuz sene ran'da sa lanmı olan sükûnet dönemi bozulmu , Nadir ah sonrasında ya anan çeki meler gibi yeni bir ke meke dönemi ba lamı tır¹⁴⁹.

Bu süreçte ran'daki karı ıklıklar yakla ık 12 yıl sürmü tür. Zend Kerim Han'ın yerine geçmeye çalı anlar onun ayarında olamadıkları gibi her taraf ta hanlık davası

¹⁴⁴ Y. Halaço lu; **a.g.md.**, s. 435; M. Nuri Pa a; **a.g.e.**, s. 172.

¹⁴⁵ **BOA., H. H.**, D. No: 21, G. No: 1006; Cevdet Pa a Zend Kerim Han'ın ölümünde, Basra'da Müntefik A ireti kar ısında alınan ma lubiyetin etkisi oldu unu belirterek, “ *...bu havadis Zend Kerim Han'ın pek ziyade müte'ellim ve müte'essir olmasına bâis olub nihayet telâfi -i mâfât endi esiyle hastalanarak vefat etdikde...* ” bunu açıkça vurgulamaktadır. Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 114.

¹⁴⁶ **BOA., H. H.**, D. No: 21, G. No: 1006; Cevdet; **a.g.e.**, s. 114. Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra ba layan karı ıklıklar öyle bir raddeye varmı tır ki; üç gün süresince naa ı bile kaldırılamam ı tır. Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 114. Zend Kerim Han'dan sonra iraz'ı bir süreli ine de olsa eline geçiren Ali Murad Han, Zend Kerim Han'ın buraya gelen karde i Sadık Han'ı yakalatıp, gözlerine mil çektirmi tir. Bu konu ve ran ahvali ile ilgili olarak V an Muhafızı Timurta Pa a'nın 23 Cemâziyelevvel. 1196-16 Mayıs 1782 tarihli kaimesi içinde malumat bulunmaktadır. **BOA., C. HR.**, B. No: 7310; **BOA., H. H.**, D. No: 29, G. No: 1387.

¹⁴⁷ **BOA., H. H.**, D. No: 29, G. No: 1387; Sykes; **a.g.e.**, s. 377.

¹⁴⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 114; Sykes; **a.g.e.**, s. 378.

¹⁴⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 114.

güden a iret reisleri türemi tir¹⁵⁰. Nitekim Zendler'den olan Ali Murad Han, 1782 -1785 yılları arasında ran'da üç yıl gibi kısa süreli ine de olsa hâkimiyet sa lamı , merkez olarak kendisine sfahan'ı seçmi tir. Sonra da iraz'a do ru yürüyerek , buralarda hâkimiyet tesis etmeye çalı mı tir¹⁵¹. Ali Murad Han bir yandan da Kaçarların üzerine harekete geçip, onları itaat altına almaya u ra mı tir¹⁵².

Bu suretle, Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra ran'ın Horasan Eyaleti'nde, merkezi Me hed olan ve Nadir ah'ın torunu ahruh'un bulundu u bir hükümet, Estarabad'da Kaçar A a Muhammed Han, iraz'da ise Zend Kerim Han'ın haleflerinin hüküm sürdü ü, -Nadir ah sonrasına benze yen- üç parçalı bir ran yönetimi ortaya çıkmı tir¹⁵³. ran'daki tüm bu olumsuz duruma ra men , Osmanlı Devleti, fırsatçılık politikası ile harekete geçip, toprak elde etmek için ran üzerine yürümemi tir¹⁵⁴.

ran'da ya anan bu karı ıklık sırasında Kaçar Muhammed Han, Estarabad'da kendi hanlı nı ilan etmi ve daha sonra yönetim merkezini Tahran'a ta ımı tir. A a Muhammed Han, Zend ailesinden gelen hanlarla mücadele ye tutu mu , en sonunda bu aileye mensup olan ve Zend Hanlarının sonuncusu kabul edilen Lûtf Ali H an'ı 1794 senesinde ortadan kaldırarak, Zend soyuna son vermi tir¹⁵⁵. Böylece ran tarihinde kısa süreli Zend Hanedanı devresi son bulmu , Türk kökenli Kaçar Hanedanı devresi ba lamı tir.

III- KAÇARLAR'IN RAN'DA TAR H SAHNES NE ÇIKI I

1- Kaçarlar'ın Kökeni ve ran çindeki Konumları

ran tarihinde Kaçar hanedanının ba a geçmesiyle birlikte, yeni bir Türk hâkimiyeti devresi ba lamı tir. ran'da Safevîler'den ve Nadir ah'tan sonra üçüncü Türk hanedanı olarak devlet yönetimini ele geçiren Kaçarların, önemli bir Türk oyma ı oldu u bilinmektedir. Bu oyma ın Anadolu'daki yurtları Boz-ok (Yozgat) bölgesiydi ve belli ba lı kolları; Akça Koyunlu, Yıva ve am Bayatlı idi. Kaçar adına gelince ; Faruk

¹⁵⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 115.

¹⁵¹ **BOA., C. ASK.**, B. No: 7310.

¹⁵² Sykes; **a.g.e.**, s. 379.

¹⁵³ . H. Uzunçar ılı; **a.g.e.**, s. 464.

¹⁵⁴ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, **C.: II**, s. 428.

¹⁵⁵ Lûtf Ali Han'ın, A a Muhammed ile olan çeki mesi ve ran'da Zend Hanedanının sonu için bkz ; Sykes; **a.g.e.**, s. 380-385.

Sümer'e göre, ismin bu üç oyma n ba nda bulunan bir beyden geldi i sanılmaktadır¹⁵⁶.

Kaçarlar, XV. asrın sonlarına do ru Anadolu'nun Boz -ok bölgesinden Kuzey Azerbaycan'a göç ederek, Gence yöresinde yurt tutmu lardır¹⁵⁷. ah I. Abbas devrinde ran'daki Kaçar oyma ı, Yukarı-Ba ve A a 1-Ba olmak üzere iki kola ayrıldı tır ki; Kaçarlı ran ahları, Yukarı-Ba oyma ndan gelmektedirler¹⁵⁸. ran'da ya ayan Kaçarlar, pek fazla kalabalık olmamakla birlikte¹⁵⁹, üstün mevkileri ele geçirmi ve devlet yönetiminde söz sahibi olmu lardır¹⁶⁰.

Kaçarlar, ran co rafyasında, zamanla geni bir alana yayıldı mlardır¹⁶¹. Bu yayılı , Azerbaycan, Estarabad, Merv ve Horasan taraflarını hatta Kazvin ve sfahan'ı içine almakla birlikte, kabilenin esasını olu turan kısım, Azerbaycan'da ya amaya devam etmi tir¹⁶².

Kaçarlar'ın ran tarihinde etkili olmaya ba lamaları¹⁶³ ve isimlerini siyasî arenada duyurmaları, Akkoyunlu Devleti zamanına kadar gitmektedir. Akkoyunlu Devleti içinde meydana gelen siyasî rekabette, Uzun Hasan'ın torunu Rüstem Bey'in ba a geçmesi sırasında Kaçarlar, önemli bir rol oynamı tır. Yine Safevî Devleti'nin

¹⁵⁶ Faruk Sümer; **O uzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Te kilatı- Destanları**, Türk Dünyası Ara tırmaları Vakfı, stanbul, 1992, s. 132.

¹⁵⁷ F. Sümer; "Kaçarlar" maddesi, **TDV A., C.: XXIV**, stanbul, 2001, s. 51. Anadolu'dan ran'a do ru Türk göçleri; Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler'in faaliyetleri sonucu baya ı hız kazanmı tır. Öyle ki, XVI. yy.dan itibaren Batı ran, Rumeli gibi kavmî bakımdan Anadolu'nun bir uzantısı gibiydi. Nitekim bahsi geçen asırda Orta, Do u ve Güney Anadolu'daki Türk oymaklarının adlarını ran'da da görmekteyiz. F. Sümer; **a.g.e.**, s. 132.

¹⁵⁸ F. Sümer; **a.g.e.**, s. 355; Sykes; **a.g.e.**, s. 372.

¹⁵⁹ F. Sümer sayılarının yakla ık olarak 3800 ki i oldu unu belir tmektedir. F. Sümer; **a.g.e.**, s. 355.

¹⁶⁰ Kaçarlar'ın kökenine ili kin farklı görü ler için bkz. Yılmaz Karadeniz; **ran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, Bakı Yay., st., 2006, s. 40-46.

¹⁶¹ Aynı zamanda XVI. asırda Anadolu'da Kaçarlar ın varlı ını devam ettirdi ini de görüyoruz XX. yüzyılda Pertek Kazası dâhilinde A a ı Kacar ve Yukarı Kacar diye iki köy bulunuyordu. Yine Harput'un 30 km. do usunda aynı isimli bir köyün bulunması Kaçarlar'ın Anadolu'da da varlıklarını devam ettirdi ini göstermektedir. Mirza Bala; "Kaçar" maddesi, **A., C.: VI**, s. 34. Yine XVIII. asırda, Anadolu'da Kaçarlı Cemaatinin varlı ını devam ettirdi ine dair kayıtlar vardır. Konar -göçer Türkmen zümrelerinden olan Kaçarlar, Demir -Kapı, Misis, Ahur-da ı, Adana, Kütahya vd. yerlerde ya ıyorlardı. Geni bilgi için bkz., Yusuf Halaço lu; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı mparatorlu u'nun skân Siyaseti ve A iretlerin Yerle tirilmesi**, TTK., Ank., 1997, s. 38-39, 62-64.

¹⁶² M. Bala; **a.g.md.**, **A., C.: VI**, s. 35.

¹⁶³ İlk Mo ollar devrinde Haleb ve am taraflarında bulunan Kaçarlar, Timur ve Karakoyunlular zamanında Azerbaycan'a nakledildi tir. Timur'un ünlü Safevî eyhi Hoca Ali zamanında iste i sonucu serbest bıraktı ı 7 Türkmen/O uz kabilesi arasında Kaçarlar'da vardı. Geni bilgi için bkz. M. Bala; **a.g.md.**, s. 34; Bu Türkmen Oymakları ile ilgili ayrıyeten bkz., Tahsin Yazıcı; "Safevî" maddesi, **A., C.: X**, s. 54; Bekir Kütüko lu; **Osmanlı ran Siyasî Münasebetleri**, stanbul, 1993, s. 3.

kurulu a masında, ah smail'in yanında Kaçar beylerinden Tozkoparan Piri Bey ve Eçe Sultan'ın bulundu u tarihî kayıtlarda mevcuttur¹⁶⁴. Bu yönüyle de Safevîler'in deste ini aldı ı Türk oymaklarından birinin Kaçarlar oldu unu söylemek mümkündür¹⁶⁵. Kaçarlar; Safevî Devleti'nde, ancak I. Tahmasb zamanında büyük oymaklar arasına girebilmi , zamanla devlet içindeki konumunu güçlendirmi tir ¹⁶⁶.

ah I. Abbas ve ondan önceki devirde, Kaçar boyundan bazı beyler, devlet içinde, valilik ba ta olmak üzere bazı önemli görevlere getirilmi tir. Ancak ah I. Abbas, zamanla Türk oymaklarının devlet içinde etkili bir konuma gelmesinden rahatsızlık duymu tur. Özellikle Türk nüfuzunun ran için tehdit olu turdu unu dü ündü ünden, Türk oymaklarının büyük bir bölümünü, ran içinde muhtelif yerlere da itmi tir. ah I. Abbas'ın, bu iskân politikası sırasında Kaçarlar, yo un olarak ya adıkları Azerbaycan'dan çıkartılmı , bir kısmı Estarabad'a di er bir kısmı ise Merv taraflarına yerle tirilmi tir. te ran'da hâkimiyeti ele geçiren ve devleti 1795 ten 1925'e kadar yöneten Kaçar sülalesi, Estarabad'a getirilip yerle tirilen bu zümrelerdir¹⁶⁷.

Safevîler'in güçlü oldu u dönemlerde sessiz kalan Kaçarlar, devletin zayıflamaya ba ladı ı XVIII. asrın ba larında n itibaren, ortaya çıkan güç mücadeleleri sırasında kendini göstermeye ba lamı tir. Safevî hanedanın sonlarına do ru Sultan Hüseyin ah zamanında, Estarabad Beylerbeyli i'ne Kazvin Türkmenlerinden Muhammed Han'ın tayin edilmesinden sonra, bölgede bulunan Kaçarlar'ın da karı tı ı bazı olaylar meydana gelmi tir. Bu süreçte meydana gelen olayların temel amacı, siyasî otoriteden yoksun bulunan ran içinde , nüfuz alanı olu turma çabasıdır. Kaçarlar'ın önemli siması olan Feth Ali Han, II. Tahmasb zamanında ah'ın teveccühüne mahzar olmu ve “*vekîlü'd-devle*” unvanı ile valilik makamına kadar çıkmı tir. Ancak Feth Ali

¹⁶⁴ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 51.

¹⁶⁵ Walther Hinz; **Uzun Hasan ve eyh Cüneyd, -XV. Yüzyılda ran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükseli i-**, (çev. Tefik Bıyıklıo lu), TTK., Ank., 1992, s. 67-68.

¹⁶⁶ Kaçarlar'dan bu dönemde devlet içinde önemli görevler alanlar, önemli boy beyi Ziyadluo ulları ailesinden olan Karaba hâkimi ah Verdi Sultan, brahim Be , Gökçe Sultan, Ebu'l-Kasım Hulefa vd. Geni bilgi için bkz; Faruk Sümer; **Safevî Devleti'nin Kurulu u ve Geli mesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Güven Matbaası, Ankara, 1976, s. 96-97.

¹⁶⁷ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 51; Sykes; **a.g.e.**, s. 372.

Han'ın devlet içindeki etkinli i dikkat çekince, Nadir ah tarafından 1726 senesinde idam ettirilm i tir¹⁶⁸.

2- ran'da Kaçar Hanedanı'nın Te ekkülü

Kaçar hanedanının atası sayılan Feth Ali Han'ın ölümünden sonra , yerine geçen o lu Muhammed Hasan Han, Nadir ah'ın kendisini de öldürtmeye çalı tı mı anlayınca bir süreli ine Estarabad'dan ayrılı mı tır¹⁶⁹. Bu süre içinde hazırlıkları yapan ve asker tedarik eden Muhammed Hasan Han, Estarabad'ı almak için çok u ra mı ancak bu emeline, Nadir ah'ın ölümünden sonra ula abilm i tir. Safevî hükümdarı II. Süleyman, ah Muhammed Hasan'ı Estarabad Beylerbeyi ve bütün Kaçarlar'ın ba ı olarak tayin etmi tir (1749)¹⁷⁰.

Muhammed Hasan Han, ran Devleti'nde Kaçar hanedanının asıl kurucusu olan A a Muhammed Han'ın babasıdır. Kendisi ran'ın içinde bulundu u durumu iyi de erlendirm i ve etkinlik alanını daha geni alanlara yaymak iste mi tir. Muhammed Hasan Han, 1750 senesinde II. Süleyman'ın tahttan indirilm i olmasını da fırsat bilerek, Estarabad'ın dı nda Gilan, Kazvin, sfahan ve Azerbaycan'ı da zapt ederek ba ımsızlı mı ilan etmi tir¹⁷¹.

Bu sırada ran'da üç ba lı bir görüntü olu mu tu r. Fars'ta Zend Kerim Han, Azerbaycan'da Afgan Azad Han, Hora san'da ise Nadir ah'ın torunu ahruh bulunuyordu¹⁷². Zend Kerim Han bu karı ık durumu kendi lehine çevirmek için harekete geçmi tir. Öncelikle III. smail'i tahta çıkarmı kendini de vekil tayin ettirmi tir¹⁷³. Zend Kerim Han, ah adına hareket ediyor görünerek bazı ba arılar kazanmı arkasından da Kazvin, Gilan ve Mazenderan'ı alarak Estarabad'ı ku atmı tır¹⁷⁴.

¹⁶⁸ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 51-52; Sykes; **a.g.e.**, s. 372.

¹⁶⁹ Onun bu ayrılı ı ile ilgili olarak F. Sümer; Yaka Türkmenleri'nin yanına gitti ini belirtmektedir. F. Sümer; **a.g.md.**, s. 51. Mirza Bala ise Muhammed Hasan Han'ın çöle çekildi ini belirtmek tedir. M. Bala; **a.g.md.**, s. 35.

¹⁷⁰ M. Bala; **a.g.md.**, s. 35.

¹⁷¹ M. Bala; **a.g.md.**, s. 35; F. Sümer; **a.g.md.**, s. 51.

¹⁷² Sykes; **a.g.e.**, s. 373.

¹⁷³ Sykes; **a.g.e.**, s. 375.

¹⁷⁴ Sykes; **a.g.e.**, s. 374.

İlk ba larda Zend Kerim Han'a kar ı ba arılı mücadele veren Muhammed Hasan Han'ın öhreti, ran içinde yayılmaya ba lamı tır. Hatta 1756 senesinde sfa han'da Zend Kerim Han'ı a ır bir yenilgiye u ratarak, Irak-ı Acem'i ele geçirmi tir. Ancak zaman içinde artlar, Muhammed Hasan Han'ın aleyhine dönmeye ba lamı ve bir yandan Zend Kerim Han ile mücadele ederken bir yandan da Develü Muhammed Hüseyin Han ile mücadele etmek zorunda kalmı tır. Bu iki han ile 1759 senesinde yaptı ı sava ı kaybetmi ve Kaçar hanedanı tekrar sessizli e bürünmü tür¹⁷⁵.

Develü Muhammed Hüseyin Han'ın, Zendler tarafından Estarabad'a vali tayin edilmesi, Kaçarları oldukça rahatsız etmi ve Genç A a Muhammed Han, karde i Hüseyin Kulî Han ve bazı yakınları ile birlikte Türkmen bozkırına çekilmi tir. Fakat Muhammed Hüseyin Han, hepsini yakalatıp, Zend Kerim Han'ın bulundu u iraz'a göndermi tir. A a Muhammed Han burada, 1779 senesinde Zend Kerim Han'ın ölümüne kadar tutuklu kalmı tır. Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra, bir yolunu bulup iraz'dan kaçan A a Muhammed Han, akabinde de on yedi yıl sürecek zorlu bir mücadele devresine girmi tir¹⁷⁶. Bu zorlu mücadelenin sonunda da emeline ula mı ve ran tarihinde Kaçar Hanedanı devresini ba lat mı tır.

3- A a Muhammed Han ve ran'da Kaçar Hanedanı Devrinin Ba laması

ran'da Kaçar dönemini ba latan A a Muhammed Han, aynı zamanda ran'da ülke yönetimini yakla ık olarak yüz otuz yıl elinde tuta cak olan hanedanın da ilk hükümdarı sayılmaktadır. 1741 tarihinde do an A a Muhammed Han'ın babası Muhammed Hasan Han, Estarabad Kaçarları'nın büyük beylerindendi¹⁷⁷.

Kaçar Hanedanı'nın asıl kurucusu sayılan Feth Ali Han ise, A a Muhammed Han'ın dedesidir¹⁷⁸. Babası Muhammed Hasan Han'da, Nadir ah sonrası ran'da ba layan saltanat çeki mesi sırasında aktif olarak yer almı tır. Zend Kerim Han'ın, yukarıda ifade etmeye çalı tı ımız ran'da hâkimiyeti ele geçirme sürecinde, Muhammed Hasan Han ile kıyasıya çeki ti i de tari hi bir vakıadır¹⁷⁹. Zend Kerim Han ile Muhammed Hasan arasında ya anan mücadelenin ba larında, Muhammed Hasan

¹⁷⁵ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 51.

¹⁷⁶ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 51.

¹⁷⁷ F. Sümer; "A a Muhammed ah" maddesi **TDV A., C.: I**, stanbul, 1988, s. 455.

¹⁷⁸ Sykes; **a.g.e.**, s. 372.

¹⁷⁹ M. Bala; "Kaçar" maddesi, **A. C.: VI**, s. 35;

Han, Zend Kerim Han'a üstünlük sağlamı ve bazı başarılar elde etmiştir. Hatta bir ara büyük oğlu Ağa Muhammed Han'ı dokuz yaşında olmasına rağmen Azerbaycan'a vali bile tayin etmiştir¹⁸⁰.

Muhammed Hasan Han, Zend Kerim Han'a karşı mağlup olunca, kısa süreli Kaçar yükselişi son bulmuş, Ağa Muhammed Han da, Zend Kerim Han tarafından İraz'a rehin olarak götürülmüştür¹⁸¹. Ağa Muhammed Han, 1779 senesinde Zend Kerim Han'ın ölümüne kadar burada rehin olarak kalmıştır¹⁸². Ağa Muhammed Han'ın çocukluğundan itibaren baskılan esirlik hayatı ve baskılar, kendisinin kişilik gelişimi ve ruhsal yapısı üzerinde tesirler bırakmıştır. Kendisinde bulunan bu ahsî özellik, sonraki devirlerde hâkimiyeti ele geçince, çok sert karakterli bir yapıya bürünmüş ve baskıcı bir politika ile ülkeyi yönetmesine neden olmuştur¹⁸³.

Ağa Muhammed Han; Zend Kerim Han'ın ölümünden sonra, Kerim Han'ın eplerinden biri olan aynı zamanda kendisinin de halası olan Hatice Begüm'ün yardımıyla İraz'dan kaçarak Rey bölgesine gelmiştir. Burada karşılaşılan ilk sorun kardeşleri olması ve onlarla mücadeleye tutumu olmuştur.

1782 senesinde Estarabad'a gelen Ağa Muhammed Han, kısa zaman içinde hâkimiyet alanını genişletmeye başlamıştır. Bu başarılarında olmak üzere, 1784 senesinde Zend soyundan gelen Ali Murad Han'ı ağırlı bir mağlubiyete uğratmıştır. Kısa sürede aldığı başarılar sonucunda kendine güveni artan Ağa Muhammed Han, kuraca devletine merkez olarak Tahran'ı seçmiş ve buraya gelmiştir.

Ağa Muhammed Han'ın Tahran'a gelmesi ile birlikte, 1 Cemâziyelevvel 1200-12 Mart 1786 tarihinde, adına hutbe okutup sikke bastırması ve bu vesileyle de hükümdarlığını ilan ettiği Faruk Sümer tarafından belirtilmektedir¹⁸⁴. Ancak o dönemde İran içinde Zend soyundan gelen ve hanlık davasında olan Lütf Ali Han'ın varlığı dikkate alındığında, bu tarihin doğru olmadığı da anlaşılmaktadır. Ağa Muhammed Han'ın, Tahran'da adına hutbe okutup, sikke bastırması, sadece belirli bir bölgede hâkimiyet kurup, hanlığını ilan ettirmesi anlamına gelmektedir. Yoksa İran'ın bütününe

¹⁸⁰ F. Sümer; **a.g.md., TDV A., C.: I**, s. 455.

¹⁸¹ CL. Huart; "Ağa Muhammed Han" maddesi, **A., C.: I**, s. 148.

¹⁸² Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 59.

¹⁸³ CL. Huart; **a.g.md.**, s. 148.

¹⁸⁴ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456.

sahip oldu u ve herkesi bertaraf etti i anlamına gelmez. Çünkü A a Muhammed Han, Zend soyundan gelen Lütf Ali Han ile sekiz seneye yakın mücadele etmiş ve ilk olarak 1791 senesinde Fars'ta onu a ır bir yenilgiye u ratmış tır¹⁸⁵.

Bu zafer, büyük oranda Zend Hanedanının yıkılmasına sebep olmuş , Zend Hanedanı'nın ba lıca dayana ı olan 12.000 çadırılık Lur toplulu u , İraz'dan Tahran'a nakledilmiş tir¹⁸⁶. A a Muhammed Han, kendisinin en önemli rakibi olan Lütf Ali Han'ı, ancak 1794 senesinde ortadan kaldıramamış tir¹⁸⁷. A a Muhammed Han'ın Tahran'da resmen ba a geçerek hanlı ını ilan etmesi 1795 senesine denk gelmektedir¹⁸⁸. Nitekim Osmanlı ar iv vesikalarında da A a Muhammed Han'ın, 1791 senesinden itibaren ran'daki etkinliklerinden sıkça bahsedilmekte ve hanlık iddiasıyla hareket etti i belirtilmektedir¹⁸⁹. Ancak 1794-1795 senesine ait belgelerde ran'da *zuhûr eden*, *teferrüd eden* ibareleri kullanılarak bu tarihten itibaren tek hâ kim A a Muhammed Han oldu u vurgulanmaya başlanmıştır¹⁹⁰. Buna dayanarak, 1795 senesini A a Muhammed Han'ın ran'da resmen Kaçar Hanedanı devresini başlattı ı tarih olarak kabul etmek en do rusudur.

a- A a Muhammed Han'ın Faaliyetleri

A a Muhammed Han ile birlikte, ran'da Kaçar hanedanı devresi başlanmıştır ve bütün Kaçarlar onun yönetimi altında birleşmişlerdir¹⁹¹. A a Muhammed Han, 1795 senesinde kendisine karşı koyabilecek bütün güçleri bertaraf ettikten ve Zend Hanedanı'na son verdikten sonra, ran'ın sınırlarını genişletmeye çalışmış , bu amaçla da Gürcistan ve Azerbaycan üzerlerine seferler yapmış tır¹⁹².

¹⁸⁵ Cevdet Pa a Tarihi'nde, A a Muhammed Han'ın Lütf Ali Hani ile olan mücadelesini anlattıktan sonra 1205/1790-1791 senesinde Lütf Ali Han'ın öldürüldü ünü ve ran'da Zend Hanedan ı'nın tümünden son buldu unu belirtmektedir. Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 115. Ancak bu tarih, Lütf Ali Han'ın öldürüldü ü tarih olmayıp A a Muhammed Han karşılarında a ır bir yenilgi aldı ı ve Zend Hanedanı'nın son bulmaya gitti i bir tarihtir. Nitekim 1791 den 1794 senesine kadar üç yıllık süre içerisinde A a Muhammed Han, Lütf Ali Han ile u ra mak zorunda kalmış tır. Sykes; **a.g.e., s. 385**.

¹⁸⁶ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456.

¹⁸⁷ Sykes; **a.g.e., s. 380-385**.

¹⁸⁸ Bu konuyla ilgili tartışmalar ve tarihler üzerindeki yorumlar için bkz. Y. Karadeniz; **a.g.e., s. 67-68**.

¹⁸⁹ **BOA., H. H.**, D. No:197, G. No:9932; **BOA., H. H.**, D. No:186, G. No:8729.

¹⁹⁰ **BOA., H. H.**, D. No:204, G. No:10590; **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No:6696.

¹⁹¹ CL. Huart; **a.g.md.**, s. 148.

¹⁹² F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456.

ran'ın önemli merkezlerinde hâkimiyet tesis ettikten sonra, Horasan üzerine do ru harekete geçen A a Muhammed Han'ın amacı, buralarda da nüfuz sahibi olmaktı. Çünkü Horasan bölgesi yapı itibariyle kendine has farklı bir siyasi özelli e sahipti ve ran'ın etki alanı dı ndaydı¹⁹³. Bu durum 1747 senesinde Nadir ah'ın ölümünden sonra ba lamı ve karga alık dönemlerinde kendine has bu özeli ini devam ettirmi ti. Nitekim Herat bölgesine Afganlılar hâkimken, Merv bölgesi Özbeklerin denetimi altındaydı. Me hed ise Nadir ah'ın torunlarından olan ahruh'un elindeydi¹⁹⁴. ahruh'un etki alanı, ehlin sınırlarının ötesine geçmeyen bir özelli e sahipti. Tüm bu durumları göz önünde bulunduran ve bu havaliyi ah smail zamanında oldu u gibi ran denetimi altına almak isteyen A a Muhammed Han, Me hed'e gelmi tir¹⁹⁵. Me hed'de bulunan ahruh, A a Muhammed Han'a kar ı koyamayaca mını bildi i için sessiz kalmı tir¹⁹⁶. ahruh meselesini de halleden A a Muhammed Han, Ruslar'ın Kuzey Azerbaycan'a saldırdı mını duyunca, Me hed'de bulunan Nadir ah'ın hazinelerini alarak geri dönmü tür¹⁹⁷. Müteakiben 1796 senesinde büyük bir ordu ile Rusya üzerine harekete geçmi ve Erdebil'e girmi tir. Bu sırada Rus mparatoriçesi II. Katerina'nın ölmesiyle kar ılıkık ya ayan Rusya, buradaki ordusunu geri çekmi tir¹⁹⁸.

b- A a Muhammed Han'ın Rusya ile olan Mücadelesi ve Kafkasya'daki Büyük Çeki me

Ruslar; I. Petro zamanında, ran üzerindeki tarihi emelleri do rultusunda Derbend, Bakü ve Gilan'ı ele geçirmi lerd i (1722-1723). Rusların, öncelikli hedefi Hazar Denizi'nde güçlü bir donanma kurup, ticaret denetimini ele almaktı. Aynı zamanda stratejik yönden hayati öneme sahip olan Kafkasya üzerinde de hâkimiyet alanı olu turma, Rusya'nın di er önemli arzusu¹⁹⁹.

Nadir ah zamanında kendisini toparlayan ve Rusya'ya kar ı ba arılar elde eden ran, I. Petro zamanında Rusya'ya bıraktı ı yerleri geri almı , Hazar Denizi'nde de hâkimiyeti ele geçirmi ti²⁰⁰. Ne var ki; Nadir ah'ın ölümünden sonra ran içinde çıkan

¹⁹³ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456.

¹⁹⁴ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 69-70.

¹⁹⁵ F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456; Sykes; **a.g.e.**, s. 390.

¹⁹⁶ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 70.

¹⁹⁷ CL. Huart; **a.g.md.**, s. 148; F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456.

¹⁹⁸ A. Grigorianz; **a.g.e.**, s. 22; Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 272-273.

¹⁹⁹ Akdes Nimet Kurat; **Rusya Tarihi**, TTK., 1999, s. 262.

²⁰⁰ Cevdet; **a.g.e., C.: II**, s. 272.

karı ıklıklar, devleti zayıflattı ı gibi Hazar Denizi kıyılarında tesis edilmi olan ran egemenli ini de kaybetme noktasına getirmi ti. Rus Çariçesi II. Katerina , ran'daki mevcut karga alık durumunu çok iyi de erlendirmi ve Hazar Denizi'nde Rus hâkimiyetini tekrar yerle tirdi i gibi, hatırı sayılır bir donanmayı da vücuda getirmi ti²⁰¹. Hazar Denizi ticaretini kontrol etmeye ba layan Rusya, aynı zamanda Lehistan ve Kırım üzerindeki tarihi emellerini gerçeğe tirmek için de fırsat kollamaya ba lamı tı²⁰².

II. Katerina'nın, bu dönemde uyguladı ı takti in ana eksenini , Kafkasya bölgesinde devamlı olarak karı ıklıklar ya anmasını sa lamak olu turmu tur. Çünkü bahsi geçen bölgede ya anan sıkıntılar ve düzensizlikler sadece Rusy a'nın i ine gelmi , burada istedi i gibi politika belirlemesine fırsat vermi tir.

ba- Osmanlı'nın Kafkasya Politikası

Osmanlı Devleti, Rusya kar ısında aldı ı ma lubiyetler sonucunda savunma pozisyonuna dü mekle birlikte, Kafkasya'nın önemli stratejik konumu dolayısıyla bu bölgeyi Rusya'dan almak da istemi tir. Yine ngiltere; Rus ilerleyi inin kendi elinde bulunan Hindistan'ı tehdit eder bir hale gelmi olması nedeniyle, rahatsızlı ını her fırsatta dile getirmi ve Rusya'ya kar ı açıkça cephe almı tır²⁰³.

Rus Çar'ı I. Petro'nun, Kafkasya politikası²⁰⁴ sonraki devirlerde Çariçe II. Katerina (1762-1796) zamanında da devam etmi tir. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Kabartay bölgesinde bazı siyasi haklara sahip olan Rusya'nın , bu havalide askerî yı ınak yapması, burada ya ayan Müslüman cemaatlerin, Rusya'ya kar ı cephe almasına neden olmu tur²⁰⁵. Bu süreçte Çeçenlerden eyh Mansur, etrafına topladı ı da lı Müslüman kabilelerle Ruslara kar ı kahramanca mücadele etmi tir. Osmanlı Devleti de, el altından bu kabileleri Rusya'ya kar ı desteklemi tir²⁰⁶. Osmanlı Devleti

²⁰¹ Fahir Armao lu; **19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914**, TTK., Ankara, 1997, s. 16.

²⁰² A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 290-291.

²⁰³ Cevdet Pa a; **Tezakir, 1-12**, s. 90. XIX. Asrın ilk yarısında stanbul'da bulunan ve çok aktif bir elçilik serüveni ya ayan ngiliz elçisi Canning, Kafkasya'nın durumuyla ilgili bilgi almak için Mustafa Re it Pa a aracılı ı ile Ahmet Cevdet Pa a'dan Kafkasya memleketlerinin durumu ve tarihçesi ha kkında bir rapor istemi tir. Cevdet Pa a, Kafkasya üzerine hazırladı ı raporu nda Kafkasya'nın hem tarihi hem de co rafî özelliklerini tafsilatlı biçimde ifade etmi tir. Bkz Cevdet Pa a; **Tezakir, 1-12**, s. 93-100.

²⁰⁴ A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 162.

²⁰⁵ Z. N. Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: III**, s. 27.

²⁰⁶ **BOA., H. H.**, D. No:17, G. No:160.

Rusya ile harbe tutu unca da, bu Kafkas kabileleri halife-i müslîmin olarak tanıdıkları padi ahın yanında yer almı lardır. Özellikle u i, Gence ve Karaba Han'ı brahim Halil Han, Azerbaycan ve Da ıstan'ın Osmanlı yanında yer aldı nı ifade etmi tir²⁰⁷.

Aslında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelik hedefleri, I. Mahmud zamanında (1730-1754) önemli oranda ekillenmi tir. Özellikle Nadir ah'dan sonra bazı ran eyaletlerinin, Osmanlı'ya yakın bir tavır almasıyla birlikte, Da ıstan'ın Osmanlı hâkimiyeti altına alınması dü ünülmü tü r. Hatta bu dü ünçe, I. Abdülhamid zamanında (1774-1789) dahi geçerlili ini korumu tur. Bu meyanda, bütün Kafkas kabilelerinin Osmanlı yanına çekilmesi ve Rusya'ya kar ı bir güç olu turulması hususlarını gündeme getirmi tir. Ancak artların elveri li olmaması dolayısıyla bu niyet bir türlü gerçekte tirilememi tir²⁰⁸.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'da etkili bir nüfuz alanı olu turmanın ne kadar zorunlu oldu unun farkındaydı. Çünkü do u bölgelerindeki sınır güvenli inin sa lanması ve sükûnetin tesisi için bu arttı. Aynı zamanda Kafkasya üzerinden Osmanlı'ya yönelecek bir Rus saldırısının engellenmesi açısından da lüzumlu ydu. Bu maksatla hem Çerkezlerle iyi münasebetler geli tirilmeye, hem de Da ıstan ahali ile yakın ili kiler kurulmaya çalı ılmı tur. Buna ra men Cevdet Pa a'nın belirtti i üzere, o zamanki devlet yöneticilerinin basiretsizli i ve bu konuya gere i gibi e ilmeme leri, istenilen sonucun bir türlü alınamamasına neden olmu tur²⁰⁹. Ayrıca a a ıda de inece imiz üzere, önceden Osmanlı yanında bulunan Tiflis Han'ı rakli²¹⁰ Han ile Açıkba Mülkü Han'ı Salomo²¹¹ ve o lu, Rus aldatmaları ve kandırmaları sonucu Rusya yanına geçmi tir²¹². Böylece dengeler Osmanlı aleyhine do ru de i mekle birlikte, ran'ı da rahatsız eder bir durum ortaya çıkmı tı r.

²⁰⁷ BOA., H. H., D. No:17, G. No:160.

²⁰⁸ Cevdet; a.g.e., C.: III, s. 236.

²⁰⁹ Cevdet; a.g.e., s. 236-237.

²¹⁰ rakli Han'ın ismine yönelik farklı ifade ekileri vardır. Bunlar: “ rakli, Erekl i, Ere li” eklindedir. Cavid Baysun; rakli adının kullanılmasını uygun görmektedir. Biz de bu kullanımı tercih ediyoruz. Cevdet Pa a; **Tezakir, 1-12**, s. 93 (dipnot 2). Bu ki i aslında Gürcistan Kral'ı II. Heraklius'tur. N. Jorga; a.g.e., C.: V, s. 49; A. Grigorianz; a.g.e., s. 22.

²¹¹ Gerçekte Açıkba Mülkü Hâkimi Salomo'nun mert ve korkusuz bir kimse oldu unu vurgulayan Cevdet Pa a, onun birden bire Ruslara boyun e medi ini belirtiyor. Çariçe Katerina ve General Potemkin çe itli hediyeler ve hilelerle onu etkilemeye çalı mı , sonuçta Salomo'nun da dayanma gücü kalmamı tur. Salomo'nun ölümünden sonra yerine geçen o lu Vahu (David) Rus himayesine yana mı tur. Cevdet; a.g.e., s. 236.

²¹² Cevdet; a.g.e., s. 236.

Tiflis Han'ı rakli Han, o zamana kadar Osmanlı yanında bulunmasına rağmen 1190/1776 senesinde, değişen şartlar ve dengeler sonucunda, Rusya yanına geçmiştir²¹³. Rusya, Zend Hanedanı sonrası İran'da baskılayan karı kılıkları iyi değerlendirilmedi ve 1193/1779 tarihinden itibaren bu havalideki etkinliğini arttırmaya başlamıştır²¹⁴. Bu arada Zender'lerden İran vekili olan Ali Murad Han, kendi saltanatını kurmak için Tiflis Han'ı aracılığı ile Ruslar'dan yardım istemiştir²¹⁵. Ruslar da bunu memnuniyetle kabul etmiş ve ellerine geçen fırsatı değerlendirilmek istemiştir. Fakat Ali Murad Han'ın erken ölümü, konunun kapanmasına neden olmuştur²¹⁶.

Bu sırada İran hanlarından oldukça kuvvetli ve aynı zamanda Osmanlı'ya da meyilli olan Hoy Han'ı Ahmed Han, 1785 yılında Erzurum Valisi Yeküben Ali Paşa'ya gönderdiği mektubunda; Rusya'nın İranlılarla barış antlaşması yapmayı arzulamasının arkaasında, tümüyle İran'ı istila ve Osmanlı'yı baskı altında tutma düşüncesinin yattığını ifade etmiştir.²¹⁷

Hoy Han'ı Ahmed Han, böyle olumsuz bir durumun olmaması için, İran'ın, İslam birliği çerçevesinde Osmanlı tarafından himaye edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ahmed Han, Osmanlı Devleti'nin kendisine yardım etmesi halinde, bu havalide Ruslara karşı savunacağını da belirterek, bu sayede İran hakkında Osmanlı'ya karşı muhabbetin oluşacağını da ifade etmiştir. Erzurum Valisi Yeküben Ali Paşa, kendisine ulaşan ve yardım talebini içeren Hoy Han'ı Ahmed Han'ın bu mektubunu, İstanbul'a bildirmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın niyetini çok iyi bildiğinden, Ahmed Han'a hediyeler göndererek gönlünü almış ve kendisine yardımcı olacağını bildirmiştir. Ancak birden bire asker göndermenin sakıncalar doğuracağını da düşünerek, ihtiyatlı davranıp, sadece bir miktar top ve askerî mühimmat göndermekle iktifa etmiştir²¹⁸.

Yukarıda ifade ettiğimiz, Rusya'nın İran içinde yaşanan taht çekişmesinde Ali Murad Han'ın yardım talebini memnuniyetle karşılamasına mukabil, Osmanlı Devleti'nin İran içindeki çekişmelerde daha temkinli ve pasif bir tavır takınmasının bazı sebepleri vardı. Bu sebeplerden birincisi; Osmanlı Devleti, İran içerisinde yaşanan

²¹³ BOA., H. H., D. No:4, G. No:94 E-G.

²¹⁴ BOA., H. H., D. No:9, G. No:324/E.

²¹⁵ BOA., H. H., D. No:17, G. No:756.

²¹⁶ Cevdet; a.g.e., s. 244.

²¹⁷ Cevdet; a.g.e., s. 244.

²¹⁸ Cevdet; a.g.e., s. 244.

karga a ortamında, bir beyi destekleyerek müdahil olmak istememi tir. kincisi ise; ran'da nelerin olaca ı ve nasıl bir iktidarın b a a geçece i belli olmadı ı gibi, parçalı bir ran yapısı Osmanlı'yı tedirgin etmi ve çekinceleri dolayısıyla böyle bir talebe mesafeli durmu tur. Nitekim bu meyanda Van Muha fıız Ahmed Pa a'dan gelen arıza da, önemli bilgiler bulunmaktaydı. ran tarafında bulunan Osmanlı casuslarının bildirdikleri üzere ; Ali Murad Han ile Rusya arasında bulunan ittifak ve Tiflis Han'ı rakli Han'ın da aynı ekilde Rusya ile görü tü ü belirtiliyordu. Ali Murad Han'ın ölümünden sonra, yerine aynı dü üncede ba ka birinin geçirilmeye çalı ıldı ı ve ran havalisinin, yerel beyler arası mücadeleler dolayısıyla birbirine karı mı durumda oldu u ifade ediliyordu²¹⁹. Osmanlı Devleti'nin bu çekinceli yakla ımı, üphesiz Rusya'nın i ine yaramı , onların daha rahat hareket etmelerine imkân sa lamı tır.

Rus Çarıçesi II. Katerina, 1197/1783 senesinde Kafkasya'daki hâkimiyet alanını geni letme çerçevesinde, Gürcistan'ın bir kısmına hâkim olan Tiflis Han'ı rakli Han'ı, Osmanlı'dan ayırıp kendi himayesi altına almı tır²²⁰. Aynı yıl içinde rakli Han ile Georgiyev Antla ması imzalanmı tır²²¹. Bu antla mayla rakli Han, Rusya'ya olan ba lılı ını ifade etmek için Çarıçeye verdi i senette , mutlak bir itaatle Rusya'ya ba lı kalaca ını taahhüt etmi tir. Bunun karılı ında da , Rusya'nın Gürcistan topraklarını korumasını istemi tir. Ayrıca kendisinden sonra gelenlerin aynı ekilde Rusya'ya ba lı kalaca ını da belirtmi tir²²². Tiflis Hanı rakli Han'ın Rus himayesine girmesiyle birlikte, Rusya Gürcistan içlerine do ru yol yaparak ve buralara asker sevk ederek, kalıcı bir egemenlik tesis etmek istedi inin i aretlerin i vermi tir²²³.

c- Kafkasya'da Osmanlı-Rus ve ran Çeki mesi

rakli Han, bir taraftan da Kafkasya'daki durumu gerginle tirmek ve Osmanlı'yı tahrik etmek için Çıldır Valisi Süleyman Pa a'ya 1200 /1785-86 senesinde gönderdi i mektupta, Rusya'nın gemilerle asker toplayıp Çerkez Beyleri ile birle tini ve ran üzerine do ru saldırıya geçti ini bildirmi tir. Ancak Osmanlı tarafından yapılan

²¹⁹ BOA., H. H., D. No:17, G. No:756.

²²⁰ Cevdet Pa a; **Tezakir**, 1-12, s. 93.

²²¹ S. F. Ore kova; "Rusya ile Osmanlı mparator lu u Arasındaki Sava lar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları" **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya (politik, ekonomik ve kültürel ili kiler)**, içinde, (Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko), stanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, st., 2003, s. 27.

²²² Cevdet; **a.g.e.**, s. 274.

²²³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 236.

tahkikat sonucu bunun yalan oldu u ve böyle bir durumun vuku bulmad ı ı tespit edilmi tir²²⁴. Gürcistan'daki geli meleri yakından takip eden Çıldır Valisi Süleyman Pa a, Erzurum valisine gönderdi i tahriratta; Tiflis Han'ının Rusya'ya biat etmekle birlikte, Rus-Gürcistan arasındaki yolların yeniden düzenlendi i ve bir miktar Rus askerînin Gürcistan'a geldi ini belirtmi tir. Ayrıca Rusya'nın, ran ve Da ıstan hanlarını da kendi yanına çekmeye çalı tı ını ifade etmi tir²²⁵. Kafkasya'da ya anan bu olaylar Osmanlı sınır boylarındaki ahaliyi oldukça tedirgin etmi tir²²⁶.

1201/1786-87 senesinde Rus ve Gürcü ittifakı, yönünü ran üzerine çevirmi tir. u i, Gence ve Karaba Han'ı brahim Halil Han, vaziyetin iyi olmadı ını ve rakli Han'ın Rus ve kendi askerîyle Azerbaycan topraklarından Nahcivan'a saldırdı ını Osmanlı'ya bildirmi tir²²⁷. Azerbaycan ve Da ıstan Hanları, Rus saldırısı sonucu brahim Halil Han'ın yanında yer almı lar ve saldırıya kar ı koymaya çalı mı lardır. Bu sırada ran içinde Derbend hâkimi bulunan Feth Ali Han, Ruslara müracaat ederek kendisinin rakli Han'la müttefik oldu unu ve Rusya'nın gönderece i askere Derbend'i teslim edece ini, e er Rusya isterse buradan Osmanlı üzerine de yürüyece ini belirtmi tir²²⁸.

Tüm bu ya analardan da anla ılaca ı üzere, Kafkasya'daki güç çeki mesinde, dengelerin çok hassas oldu u görülmektedir. Bazı hanlar, Ruslara kar ı ittifak kurup cephe alırken, ran içindeki saltanat çeki mesinde Rus deste ini almaya çalı an Feth Ali Han ise, Rusya'dan yana bir politika belirleme yolu na gitmi tir. Sırf bu durum bile bu kadar de i ken bir zeminde politika tutturmanın ne kadar zor oldu unu göstermektedir. Cevdet Pa a'nın yukarıda ifade etti imiz, Osmanlı yöneticilerini Kafkasya politikasında basiretli bir yakla ım göstermemekle ele tirme sinin, haklılık payı olmakla birlikte, böyle kaygan bir zeminde Osmanlı'nın mevcut haliyle Rusya kar ısında güçlü bir strateji belirlemesinin de imkânı yoktu.

Rusya, Tiflis Han'ı rakli Han'ı kendi yanına çekti i gibi, di er bir Gürcü Hanı olan ve Açıkbâ Mülkü Han'ı sıfatını ta ıyan Salomo'yu da, kendi hâkimiyet alanı

²²⁴ BOA., H. H., D. No:5, G. No:168.

²²⁵ BOA., H. H., D. No:28, G. No:1338.

²²⁶ BOA., H. H., D. No:20, G. No:947.

²²⁷ BOA., H. H., D. No:17, G. No:739.

²²⁸ BOA., H. H., D. No:17, G. No:739.

içerisine dâhil etmek istemi tir²²⁹. Salomo, Rus politikasının farkında oldu undan , ilk ba larda buna yana mamı tir²³⁰. Ancak Salomo'nun ölümünden sonra yerine geçen o lu Vahu'nun, A a ı Gürcistan Han'ı olarak tahta çıkmasında , Ruslar destek sa layınca buralar da bir ekilde Rus denetimine girmi tir. Rusya bir yandan da ran içinde meydana gelen çeki melerde Mazenderan Han'ını destekleyerek , karı ıklı ın devamını körüklemeye çalı mı tir²³¹. Böylece Rusya, Kafkaslar üzerinde, eskiden Osmanlı ve ran'ın etkinlik gösterdi i alanlarda, artık kendisinin de söz sahibi oldu unu ve bu havalinin önemli bir aktörü oldu unu ilan etmi tir.

Kafkasya havalisinde bu geli meler ya anırken vaziyetten rahatsız olan Osmanlı Devleti, sınır boylarında meydana gelen tehlikeli duruma dikkat çekerek , buralarda görevli valilere gönderdi i fermanlarda²³² çıkabilecek olumsuz durumlara kar ı her zaman için tetikte olmalarını istemi tir. Özellikle Çıldır, Ahıska (Ahışha), Erzurum, Kars ve Ba dat valilerinin, buldukları yerleri tahkim etmeleri ve çıkabilecek bir ran - Rus sava ı tehlikesine kar ı, hazırlıklı olmaları tembih edilmi tir²³³. Bu sırada Çıldır Valisi Süleyman Pa a tarafından, 1204/1789-1790 tarihinde gelen yazıda, Ruslar ile rakli Han arasında yapılan ittifak belirtildikten sonra , “*Moskoflu keferesinin ol havâlide suikast niyet-i fasidesinde oldu u...*” ifade edilerek, yakla an tehlikenin uyarısı yapılmı tir²³⁴.

Ayrıca Rusya-Gürcistan ittifakı sonucu, ran'ın tehdit altında oldu unun farkına varan ve dolayısıyla Irak toprakları noktasında kendi bölgesinin de risk altında oldu unu gören Osmanlı yönetimi, bir yandan da ran hanlarına Ba dat Valisi Süleyman Pa a vasıtasıyla mektuplar göndererek , Rus tehlikesine kar ı uyarmaya çalı mı tir. Yine Da ıstan hanlarına yazılan yazılarda da , e er Rusya ran topraklarına girecek olursa kendilerinin, Rusya'ya kar ı harekete geçmelerinin lazım geldi i belirtilmi tir²³⁵.

²²⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 238.

²³⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 274.

²³¹ N. Jorga; **a.g.e.**, C.: V, s. 49.

²³² **BOA., H. H.**, D. No:35, G. No:1760-A.

²³³ **BOA., H. H.**, D. No:1385, G. No:54957.

²³⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 275.

²³⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 275.

Kafkasya'da de i en dengelerle birlikte Osmanlı Devleti, çıkacak sorunun büyüklü ünün farkındaydı. Ancak kendi durumu , Rusya'ya kar ı bir harekete geçmeye de elvermiyordu. Nitekim A a Muhammed Han'ın , Rusya'ya kar ı Osmanlı ile ittifak kurma iste ini, geri çevirmi ti. Bu talebi reddetmede, ran'a ve A a Muhammed Han'a kar ı Osmanlı'da bir güvensizli in olması yanında , askerî ve siyasî alanlarda sıkıntılı dönemler ya ayan ve ülke içinde de birçok problemle bo u an Osmanlı Devleti, bütün Kafkasya'yı kaplayacak bir çatı manın içerisine girmeyi de göze alam amı tı. Zaten bölgenin sorunlu yapısı, elveri siz arazi artları ve iklimi Osmanlı açısından dezavantaj olu turan hususlardı.

Bu süreçte Rusya, ran içinde ya anan kar ı ıklıkları, iyi bir koz olarak kullanmaktan geri durmamı tır. Nitekim A a Muhammed Han'a kar ı , karde i Murtaza Kulî Han'ı desteklemi ve iki karde arasında mücadele ya anmasını sa lamı tır. Hatta Rusya; A a Muhammed Han'ın, ilk zamanlarındaki sıkı ık durumundan yararlanarak , Estarabad kıyısında bir ticaret binası yapma müsaadesi için kendisine müracaat etmi tir. A a Muhammed Han da buna olumlu yakla mı ve izni vermi ti r. Ancak Ruslar, buraya bir kale ve içine de on sekiz tane top yerle tirince , A a Muhammed Han buna çok kızımı ve 1197/1783 senesi ortalarında buradaki Rus subaylarını hapsedtirdi i gibi kaleyi de yıktırımı tır. Bu sefer Ruslar bu duruma öfkelenmi ancak Kırım meselesi ile u ra tıkları için, A a Muhammed Han'a kar ı açıktan aç ı a bir cephe almaya da kalkı mamı lardır. Hatta Ruslar, gönderdikleri elçiler aracılı ı ile A a Muhammed Han'ı alttan alıp sorunun büyümemesine çalı mı lardır.²³⁶

Rusya'nın kendisine kar ı alttan alıcı tavrını, Rusların zaafiyeti olarak algılayan A a Muhammed Han, bir yandan da Aras ve Kura ırmakları arasındaki eski Safevî topraklarını almak ve ran'ı eski gücüne ula tırmak hevesine kapılı mı tır.²³⁷ Bu amaçla da 1795 senesinde Azerbaycan'a do ru gidip Karaba 'ı ele geçirmi , akabinde de Gürcistan üzerine sefer yapıp Tiflis'i vurmu ve ya ma etmi tir. Sonrasında da Gence

²³⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 273.

²³⁷ Caroline Finkel; **Rüyadan mparatorlu a Osmanlı**, Tima Yayınları, stanbul 2007, s. 344; Do u Kafkasya'da ran hâkimiyetini kurmak amacıyla, 1795 senesinde Tiflis'i ele geçiren A a Muhammed Han, buraları ya ma ettirdi i gibi Kartlı ve Kakheti'nin büyük kısmını da i gal etmi tir. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 18.

üzerine harekete geçmi ve irvan ba ta olma üzere, Kafkasya bölgesinde hatırı sayılır bir hâkimiyet kurmu tur²³⁸.

1209 yılı sonlarında (Haziran 1795) Revan ve Karaba Hanları, A a Muhammed Han'ın bu ilerleyi inden korkuya kapılmı lardı r. stanbul'a gönderdikleri Zeynel ve Abdullah Çelebi adlı elçileri aracılı ıyla²³⁹, A a Muhammed Han'ın Azerbaycan'a kadar gelmi olması dolayısıyla, kendilerine Osmanlı'nın yardım etmesini istemi lerdir. Özellikle i gal altında bulunan topraklarda ya ayan ahalinin, kaçıp Osmanlı topraklarına gelmesi halinde, kabul edilmelerini talep etmi lerdir²⁴⁰. Bu talepler, Osmanlı yönetim kademesinde görü ülmü tür. Yapılan müzakereler sonucunda, A a Muhammed Han'a yönelik birden cephe alınmasının uygun olmayaca ına karar verildi i gibi, Osmanlı'ya sı manların reddedilmesinin de devlet anına yakı mayaca ına hükmedilmi tir. Bu ba lamda, gelenlere yönelik herhangi bir olumsuz tavır takınılmamasına, sonradan gidecek olanlara da müdahale edilmemesine karar verilmi tir²⁴¹.

ran içinde, kendisine kar ı koyabilecek kimsenin olmadı ının farkında olan A a Muhammed Han, Ruslarla sava a tutu mak için de bahane arar bir duruma gelmi ti r. Rus Çariçesi II. Katerina ise, geli melerden rahatsız olmu ve sınır emniyetini sa lamak bahanesi ile A a Muhammed Han'dan intikam almak istemi tir. Bu amaçla da, Hazar Denizi kıyısında bulunan bazı memleketleri ele geçirmek için harekete geçmi tir. 1795 yılı sonlarında Da ıstan içlerine giren Ruslar, Derbent Kalesi'ni ele geçirmi lerdir²⁴². A a Muhammed Han, Rus niyetinin farkında oldu undan, Rusların Kuzey Azerbaycan'a geldikleri haberini alınca, hemen üzerlerine do ru harekete geçmi tir.

Tabi o zamanki artlar içinde A a Muhammed Han'ın bu hareketi, cüretli bir davranı olarak kabul edilmi tir²⁴³. Çünkü Rusya gibi güç bakımından o zamanki ran ile mukayese edilmeyecek bir devletin, ya ana cak sava ta galip gelmesi neredeyse

²³⁸ Cevdet; **a.g.e., C.: VI**, s. 203; **BOA., H. H.**, D. No:162, G. No:6748-F. ; Sykes; **a.g.e.**, s. 390-391.

²³⁹ Revan ve Karaba Hanları A a Muhammed Han'dan o kadar korku ve nefret duymu lardı ki ondan bahsederlerken *Kızılba* tabirini kullanmı lardı r. **BOA., H. H.**, D. No:162, G. No:6748-E.

²⁴⁰ Osmanlı yönetimi; Kars, Çıldır, Bayezid ve Van taraflarına gelecek olan muhacirlere yardımcı olunmasını kararla tırmı ve bu havalinin yetkililerine bu yönde emirler göndermi tir. **BOA., H. H.**, D. No:162, G. No:6748.

²⁴¹ Cevdet; **a.g.e., C.: VI**, s. 203-204.

²⁴² Cevdet; **a.g.e.**, s. 203.

²⁴³ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 71.

muhakkaktı. Hatta A a Muhammed Han bile bunun farkına vararak, Osmanlı Devleti tarafına yana mı ve ittifak kurma giri iminde bulunmu tur.

Osmanlı Devleti ise, Rusya ile yaptı ı son sava ta, Özü Kalesi'ni kaybetmi olmasının yanında, Çerkezistan sınırındaki a ıret ve kabileler tarafından Ruslar'a kar ı yapılan hasarın tazmini gibi yerine getirilmesi güç taahhüt lerin altına da girmi ti. Osmanlı yönetimi, Ruslar'a kar ı tekrar bir sava açıp mücadele etmekten çekindi inden, A a Muhammed Han'ın teklifine sıcak bakmamı ve reddetmi tir²⁴⁴.

A a Muhammed Han, geli melerin farkındaydı²⁴⁵ ve Gürcistan'ın Rusya yanında yer almasını bir türlü içine sindiremiyordu. Gürcistan üzerinde ran'ın hakkı oldu u dü üncesi, ran'da öteden beri var olan bir anlayı tı ve A a Muhammed Han aynı telakkiyi gerçekle tirmek istiyordu. Zaten Rusya da, rakli Han üzerinden A a Muhammed Han'a baskı kurmaya çalı ıyordu²⁴⁶.

Sonuçta bu sorunu çözmeye niyetlenen A a Muhammed Han , 1796 senesinde Gürcistan üzerine harekete geçmi ve u i Kalesi'ni ku atmı tır. Rusya da ba ta Kuzey Azerbaycan olmak üzere Derbend, Bakü ve Mogan havalisini alarak, hızlı bir ilerleme göstermi tir²⁴⁷. Hatta Rusya'nın Tahran'a kadar yürüyüp , bütün ran'ı ele geçirmesi bile söz konusu olmu tur. Ancak bu sırada Çariçe II. Katerina'nın ölümü , bütün dengeleri birden de i tirmi tir. Rus ordusu, ani bir kararla geri çekilirken, bu fırsatı iyi de erlendiren A a Muhammed Han, Gürcistan'a girmi ve burada büyük katliamlar yapmı tır²⁴⁸.

Çariçe II. Katerina'nın ölümü²⁴⁹ bir yönüyle A a Muhammed Han'a rahat nefes aldırımı tır. Çünkü Rus ordusu, geri çekilmi ve bir sava ya anmadan mesele bitmi tir. A a Muhammed Han, bu sırada Rusya'nın yeni Çar'ı I. Paul'dan , Rus ordusunun i gal

²⁴⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 203.

²⁴⁵ A a Muhammed Han'ın amacı; belirli bir alan içinde hâkimiyet kurma ve eskiden beri süregelen ran devlet politikasını devam ettirmektir. Yoksa bu dönemde Avrupa'da meydana gelen geli melerden hatta Fransız htılalı'ndan bile habersiz oldu u Cevdet Tarihi'nde geçmektedir. Yine Cevdet Pa a'ya göre A a Muhammed Han, ran'da kendisine ba kaldıran hanları dize getirmek ve Kaf kasya üzerinde nüfuz kurmak hayalindeydi. Aldı ı bazı ba arılar sonucunda öyle bo bir hayale kapılmı tı ki, Ruslar'a kar ı sava açmayı bile göze almı tı. Geni bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 206-207.

²⁴⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 206.

²⁴⁷ Sykes; **a.g.e.**, s. 390-391.

²⁴⁸ A. Grigorianz; **a.g.e.**, s. 22.

²⁴⁹ A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 294.

etti i bütün ran topraklarından, hatta Gürcistan'dan bile çıkmasını talep etmi tir²⁵⁰. Bu arada A a Muhammed Han, Karaba bölgesinde bulunan Halil brahim Han'ın üzerine yürümü ve burayı ele geçirmi tir²⁵¹. Bu esnada da, ahsi hizmetinden sorumlu olan üç adamı tarafından 17 Haziran 1797 senesinde suikastla öldürülmü tür²⁵².

IV- A A MUHAMMED HAN ZAMANI OSMANLI - RAN L K LER

1- Osmanlı Devleti'nin Durumu ve ran'daki Kaçar Hanedanı'na Bakı ı

A a Muhammed Han'ın hanlık davası ile ran'da ortaya çıktı ı devir, III. Selim dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin çözmek zorunda oldu u pek çok sorun bulunuyordu. Bir yandan, dı ta Avusturya ve Rusya gibi iki önemli sorunla²⁵³ u ra ılırken, içte de uzun zamana dayalı olarak ve ihmaller dolayısıyla olu mu olan birçok meseleyle, mücadele edilmesi gerekiyordu²⁵⁴. Yapılan sava lar nedeniyle, eyaletlerden devamlı surette asker sevkiyatı yapılmı , bunun do al sonucu olarak da asayi in temini ve yerel yöneticilerin nüfuzunu devam ettirmede, sıkıntılar ba göstermi ti²⁵⁵. Bir yandan da dı tahriklerle ba layan milliyetçilik cereyanları, Osmanlı'yı Balkanlar'da sıkıntıya sokarken, en büyük tahrikçi olan Rusya, Kafkasya üzerinde de hâkimiyet alanı olu turma sevdasıyla, Osmanlı'yı iyice sıkı tırır bir hale gelmi ti.

²⁵⁰ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 72.

²⁵¹ **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No:6700.

²⁵² Tarih-i Cevdet'te geçti i üzere, A a Muhammed Han, Da ıstan meselesi ile me gul oldu u için u i tarafına önce Sadık Han'ı göndermi ve arkasından da kendisi gitmek için hazırlıklar yapmaya ba lamı tir. Bu sırada, bir meseleden dolayı gücenmi oldu u en yakınındaki adamlardan bir kaçını, ertesi gün idam ettirece ini söylemi tir. te idam edilece i söylenen bu ki iler, A a Muhammed Han'dan daha erken davranarak 1211 senesi Zilhicce ayının 21'ni 22'sine ba layan gece, suikastla kendisini öldürmü lerdir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 252; F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456. A a Muhammed Han, güçlü bir hükümdardır ve en önemli ba arısı, ran'da siyasi birli i kurmasıdır. Egemenli i altındaki ran'da dirlik ve düzenli i sa lamı tir. Ancak çocuk ya ta esaret hayatı ya aması ve hadım edilmi olması, ki ilik bakımdan çok sert karakterli bir yapıya bürünmesine neden olmu tur. Nitekim Gürcistan havalisini ele geçirdi i zaman burada çok büyük katliamlar yaptırmı ve insanlara a ır i kenceler ettirmi tir. Yine saltanata geçmeden önce, fethetti i Kirman'da katliamlara giri mi , adeta çocuklu unda geçirdi i sıkıntıların sorumlusu olarak gördü ü Zendlilere , büyük zulümler yapmı tir. A a Muhammed Han'ın, suçlulara verdi i en hafif caza, burun ve kulak kesilmesi cezasıydı ki, bizzat bunu kendisinin de yaptı ı oluyordu. Bu hususlarla ilgili bkz. F. Sümer; **a.g.md.**, s. 456; CL. Huart; **a.g.md.**, s. 148; A. Grigorianz; **a.g.e.**, s. 22; Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 68. A a Muhammed Han'ın katledili ine dair ar iv belgeleri unlardır. **BOA., H. H.**, D. No:179, 220, 219 G. No:7972, 12186, 12088; Sykes; **a.g.e.**, s. 391-392.

²⁵³ Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V**, s. 14-21. Osmanlı Rus ve Avusturya Sava ları için bkz. N. Jorga; **a.g.e., C.: V**, s. 75-96.

²⁵⁴ Cevdet; **a.g.e., C.: III**, s. 47-48; Z. N. Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: III**, s. 32.

²⁵⁵ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 32.

Bu devrin en etkili ve güçlü devletlerinden biri konumunda bulunan Rusya, Osmanlı ülkesine yönelik çeşitli plânlara yapmış ve bunları uygulamaya sokacak elverişli zamanı bekler olmuştur. Bu bağlamda, Rusya; Balkanlar'dan hareketle bazı toprakları alıp Akdeniz'e açılmak isterken, Kafkasya üzerinden de İskenderun'a inmeyi hedeflemekteydi. Menfaat projesi, sadece Osmanlı ile sınırlı kalmayan Rusya, karışık ve güçsüz durumdaki İran üzerinden yürüyüşüne geçip, Basra ve Hint Okyanusu'na ulaşarak, geniş bir sömürge imparatorluğu kurmak da istiyordu²⁵⁶.

Böyle karışık bir durumda ve sorunlarla dolu bir devlet görüntüsünde olan Osmanlı, bir yandan da III. Selim eliyle, Nizam-ı Cedid diye nitelendirilen yenilikleri yapıp, devletin batı tarafındaki yenilmişi ve ezikliğini gidermeye çalışıyordu²⁵⁷. Bu bağlamda bir taraftan da, doğuda sınır komşusu olan ve uzun zamandan beri aralarında pek çok konuda husumet bulunan İran'a yönelik, ne tür bir tutum takınılacağı tartışılmıyordu. Çünkü Zand hanedanından sonra, uzun süre iç karışıklıklarla boğulmuş olan İran'da, Kaçarlar'la birlikte yeni bir devir açılmıştı. Osmanlı Devleti'nin bu yeni yönetimle ilgili bazı tedbirler alması ve kurulacak diyalogun mahiyetinin belirlenmesi gerekiyordu. Zand Kerim Han zamanında yaşanan ve Osmanlı'ya bayağı bir İran politikalarının, Kaçarlar zamanında da devam edip etmeyeceği belli değildi. Zaten iki ülke arasındaki belli başlı sorunlar, Safevîler zamanından beri bir türlü çözülemeyen ve kimi zaman da artarak devam eden hususlardı. Bu konular hiçbir zaman için neticeye bağlanamadığı gibi kısa bir zaman içinde sonuçlanacak gibi de görünmüyordu.

te Ağa Muhammed Han'ın, XVIII. asır sonunda İran'da ortaya çıktığı sürecinde, Osmanlı Devleti böyle bir haldeydi. Ağa da ifade edeceğimiz üzere, Osmanlı yöneticileri bir de doğu sorunu ile uğraşmak istemediğinden, İran içinde yaşanan karışıklıklar ve saltanat mücadelesine dâhil olmak istememiştir, baskınla ritacak gelişmelerden uzak durmaya çalışmıştır. Ancak var olan bir gerçekten de uzak durmanın imkânı yoktu ve İran ile her ne şekilde olursa olsun ilişkiler devam ettirilmek zorundaydı. Bu noktada Osmanlı-Kaçar münasebetlerinin hangi merkezde yürütüleceğine yönelik bazı hususiyetleri de belirlemek faydalı olacaktır.

²⁵⁶ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 32-35.

²⁵⁷ E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 55-73.

Mehmet Saray, ran'da Kaçar hanedanı döneminin ba lamasıyla birlikte , Osmanlı- ran ili kilerini üç noktada ele almakta ve bunları öyle sırlamaktadır . “Birincisi, her iki tarafın uzun süre u runda mücadele etti i Kafkas ülkeleri; ikincisi, Irak-ı Acem dedi imiz bugünkü ran-Irak sınır bölgesini te kil eden bilhassa iilik nokta-i nazarından, önemli addedilen Kerbela dâhil olmak üzere arazidir. Üçüncüsü ise, Do u Anadolu'da Türk- ran hudut bölgesinde ya ayan bazı konar-göçer a iretlerin yarattı ı problemler.”²⁵⁸ Bu sınıflama, genel hatlarıyla Osmanlı- ran ili kilerinde, Kaçar dönemi süresince görülen temel meseleler olmu tur. Tabi zaman içinde di er büyük batılı güçlerin, bölge üzerindeki niyetleriyle ortaya çıkan menfaat çeki mesi de eklendi inde, sorun daha kapsamlı bir hal almı tur.

nceledi imiz ar iv belgelerinden de anladı ımız kadarıyla do u bölgelerindeki idarecilere gönderilen emirlerde, meydana gelen geli melere kar ı ihtiyatlı ve uyanık olmaları istenirken, ran meselesi yaratmamaları ve ran'la bir çeki meye girmemeleri de tembih edilmi tir. Ancak bir yandan da A a Muhammed Han'ın yayılmacı politikasına kar ılık, onun için *mütegallibe*²⁵⁹ ve *Kızılba*²⁶⁰ tabirlerini kullanarak rahatsızlı ın boyutu ortaya konulmu tur.

2- Osmanlı Yönetimi ile A a Muhammed Han li kileri

A a Muhammed Han'ın, ran'da yönetimi tam olarak ele geçirmeden önce, yürüttü ü mücadeleye yönelik olarak Osmanlı yönetimi, ilk ba larda pek fazla tepki vermemi tir²⁶¹. 1205/1790 senesinde Kars Muhafızı Numan Pa a'dan gelen yazıda ; A a Muhammed Han'ın ran'ın muhtelif ehirlirini ele geçirip, Azerbaycan üzerine hareke te geçti i ve buranın hanlarını kendi yanına çekmeye çalı tı ı belirtilmi tir. Ayrıca A a Muhammed Han tehlikesine kar ı, Revan Han'ı Mehmed Han'ın, emri altında bulunan askerlerle hazır bir vaziyette bekle di ini, bununla birlikte, Kars havalisinin tehlike altında oldu unu da Osmanlı'ya bildirilmi tir²⁶². Yine Erzurum Valisi Süleyman Pa a tarafından stanbul'a gönderilen tahriratta; “*Memalik-i ran'da ahlık daîyyesiyle zuhûr*

²⁵⁸ Mehmet Saray; **Türk- ran li kileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 75.

²⁵⁹ **BOA., H. H.**, D. No:162, G. No:6748-A.

²⁶⁰ **BOA., H. H.**, D. No:162, G. No:6748-C.

²⁶¹ 1204/1789 tarihli bir belgede A a Muhammed Han'ın ran'da kendi ba ı na hareket etmeye ba ladı ını ifade eden bilgiler bulunmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No:183, G. No:8488.

²⁶² **BOA., H. H.**, D. No:197, G. No:9932.

eden A a Muhammed Han ...”ın mevcut durumu ve Irak havalisine yönelik te ebbüsleri anlatılmıştır²⁶³.

1792 senesinde Tahran bölgesine gelen A a Muhammed Han ’ın, Gürcistan’a yönelik niyetleri bilinmekle birlikte, buraları kendi hâkimiyet alanı içinde görmesi dolayısıyla, Tiflis Han’ı ile iyi münasebetler kurmaya çalıştığı görülmektedir. Buna bağlı olarak kendisinin, sistemli bir şekilde İran hâkimiyetini elde etmeye çalıştığı da anlaşılmaktadır²⁶⁴. Osmanlı yönetimi, İran içindeki olup bitenleri yakından takip etmekle birlikte, İran’ın iç sorunu olarak görüyor ve gelişmeleri takip etmekle yetiniyordu. Tabii A a Muhammed Han’ın hâkimiyetini tam anlamıyla tesis etmesi de kısa sürede gerçekleşecek gibi görünüyordu. Çünkü İran içinde kendisine karşı gelen kesimler vardı ve bu kesimler mücadele etmekten çekinmiyorlardı.

Bu arada, A a Muhammed Han’ın muhaliflerinden olan ve Zend Kerim Han soyundan gelen Muhammed Ali Han, İran’dan firar edip Karabağ ve Erivan yolu ile Dağıstan’a, oradan da Tiflis Hanı’nın yanına gelmiştir. Amacı, A a Muhammed Han’a karşı Osmanlı Devleti’nin yardımını almak olduğundan, Tiflis Han’ı yanından biraz asker tedarik ettikten sonra, Diyarbakır valisinin yanına gelmiştir. Diyarbakır valisi aracılığı ile Osmanlı yönetimi ile görüşme talebinde bulunan Muhammed Ali Han’ın isteği, Osmanlı yönetimi tarafından olumlu karşılanmadığı gibi Osmanlı Devleti, İran sorunu ile uğraşmak ve İran’ın iç işlerine müdahale etmek istemediğini açıkça göstermiştir²⁶⁵.

Bağdat Valisi Süleyman Paşa’dan gelen yazıda, A a Muhammed Han’ın, İran işleriyle uğraştığı ve Zend soyundan gelen Lütf Ali Han üzerine, Kirman’a doğru hareket ettiği belirtilmiştir. A a Muhammed Han, bir yandan da Bağdat’ın batısında bulunan Mam Kâzım türbesi ile ilgili bazı tadilatlarla bulunmak istediğini belirterek Bağdat yönetiminden izin almak istemiştir²⁶⁶. Muhammed Han’ın, Bağdat Valisi Süleyman Paşa ile kurmaya çalıştığı iyi münasebetlerden de anlaşılacağı gibi, ilk dönemlerde Osmanlı’ya yönelik dostane bir politika izleme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Bağdat Valisi Süleyman Paşa, A a Muhammed Han’ın kendileriyle iyi

²⁶³ BOA., H. H., D. No:186, G. No:8729.

²⁶⁴ BOA., H. H., D. No:258, G. No:14870.

²⁶⁵ BOA., H. H., D. No:274, G. No:16137-A.

²⁶⁶ BOA., H. H., D. No:274, G. No:16137-A.

münasebetlerde bulundu unu ifade ederek, on iki imamdan bazılarına ait türbelerin tamirinde ran'ın yardımları oldu unu belirtmi tir²⁶⁷. Bu yönüyle de A a Muhammed Han, ilk ba larda Osmanlı Devleti'ne yakın bir politika takip ederek, Osmanlı ile ran arasında sorun do uracak giri imlerde bulunmaktan çekinmi tir.

1795/1796 senelerinde, A a Muhammed Han'ın ran'daki durumuna yönelik olarak, Van Muhafızı Ahmed Pa a ile Çıldır Valisi şhak Pa a'dan bazı tahriratlar gelmi tir. Bu yazılarda o an için A a Muhammed Han'ın, Osmanlı sınırı bölgelerine yönelik, herhangi bir saldırı niyetinde bulunmadı ı belirtmi tir. Yine Erzurum Valisi Yusuf Ziya Pa a tarafından gelen yazıda, A a Muhammed Han'ın, Revan reayasından olup Kars tarafına geçen reayayı talep etti i bildirilmi tir. A a Muhammed Han bu insanların Revan'a geri dönmesi hususu ile ilgili olarak da, Revan Hanı'nı görevlendirmi tir. Revan Hanı, Kars tarafına gönderdi i bazı adamları aracılı ıyla bu iste i tekrarlamı tır²⁶⁸.

Bu meyanda A a Muhammed Han'ın, faaliyetlerinden rahatsız olan ve kendilerini güvende hissetmeyen Revan Han'ı Mehmed Han ile u i ve Karaba Hanı brahim Han, Osmanlı'ya müracaat ederek yardım talebinde bulun mu lardır²⁶⁹. 1209/1794-1795 senesinde A a Muhammed Han'ın Gürcistan, ırvan ve Revan üzerine harekete geçece i ve bu suretle asker tedarik etti i ortaya çıktı ından , Revan ahalisinin Osmanlı tarafına göç etme durumu söz konusu olmu tur²⁷⁰. Geli melerden rahatsız olan Osmanlı Devleti, A a Muhammed Han'a kar ı sert bir tavır takınarak ve kendisi için *Kızılba*²⁷¹ nitelemesini kullanarak Osmanlı mülkü sayılan Irak havalisine , Revan'a ve Karaba 'a yönelik tasarrufları dolayısıyla memnuniyetsizli ini belli etmeye ba lamı tır.

Ancak o zamanki artlar içinde, A a Muhammed Han'a kar ı askerî bir hazırlı a girilmesinin de uygun olmadığı , Osmanlı yönetim kademesinde müzakere edildikten sonra kararla tırılmı tır. Kars, Çıldır, Bayezid, Van ve Erzurum taraflarına gelecek olan

²⁶⁷ BOA., H. H., D. No:161, G. No:6701.

²⁶⁸ BOA., H. H., D. No:1414, G. No:57710.

²⁶⁹ BOA., H. H., D. No:227, G. No:12643; Cevdet; a.g.e., C.: VI, s. 204. Cevdet Pa a'nın da belirtti i üzere; bahsi geçen hanlar, Osmanlı'dan asker ve yardım talep ettikten sonra, "... ol havalî ahalisinin memâlik-i mahrûseye firar ve ilticaları takdirinde kabul ve istishâb olunmak ve Sultan Abdülhamid Han Hazretleri zamanında sefer esnasında Revan Hanı'na Anadolu Beylerbeyli i payesi ihsan buyurulmu idü ünden berâtının tecdid olunması ..." hususlarını, Osmanlı yönetiminden talep etmi lerdir. Cevdet; a.g.e., s. 204.

²⁷⁰ BOA., H. H., D. No:162, G. No:6748/B-C-D.

²⁷¹ BOA., H. H., D. No:162, G. No:6748-C.

mültecilerin kabul edilmemesinin devlet anına yakı mayaca ından da bahisle , gelenlere yönelik olarak, lazım gelen muamelenin yapılması sınır boylarındaki görevlilere bildirilmi tir²⁷². Ancak bu muhacirlerle ilgili, geni bir kabul ile sınırları tümnden açmak de il de, sadece zorunlu bir ekilde gelmi olanların, kabul edilmesinin gerekti i de vurgulanmı tir²⁷³. Çünkü geni çaplı bir muhacir göçü, Osmanlı'yı baya ı sıkıntıya sokacak bir durum olarak görülmü tür.

Zaten Osmanlı'yı ran konusunda öteden beri rahatsız eden konular, bu tip sınır bölgelerine yönelik tasarruflar ve bu havalide çıkarılan huzu rsuzluklardır. Nitekim o zamana kadar A a Muhammed Han'ın faaliyetlerine yönelik fazla renk vermeyen ve takip etmekle yetinen Osmanlı yönetimi, kendi topraklarına yönelik riskli bir geli me meydana gelince, hemen sert bir refleks göstermi tir. Osmanlı yönetimi, Revan ve Karaba Hanları'na, ran tarafından yapılacak saldırılarda muhacir olarak Osmanlı'ya sı ınacaklara, kapıların açılaca ı ifade etmi ²⁷⁴ ancak ran ile Osmanlı arasında bulunan barı dolayısıyla da, ran tarafından barı artları ihlal edilmedi i takdirde, Osmanlı'nın ran üzerine yönelik bir sefere çıkmasının da , söz konusu olmadı ı vurgulanmı tir.²⁷⁵.

Ayrıca Revan ve Karaba Hanları'nın, Osmanlı ile ran arasında en azından anla ma sa lanması yolundaki isteklerine kar ı, Osmanlı Devleti'nin bakı açısı Cevdet Tarihi'nde geçti i üzere “ *Devlet-i Aliyye'nin raniyân ile olan mu'âhedesi ah ve hanana mahsus olmayub, bi'l-cümle il ve ahâli-i ran'a âmîl oldu undan onlar tarafından hilâf-ı 'ahd bir hareket sâdır olmadıkça Devlet-i Aliyye bir vakitte ranlular'a isâl-ı hasâr olunmasına ruhsat-dâde ve hatta ran'a pâ-nihâde olmayaca ı ve erâ'it-i sulhe kemaliyle riayet olunaca ı...*” ekindeydi²⁷⁶. Bu ifadelerden de anla ılaca ı gibi Osmanlı yönetimi, kesinlikle ran topraklarına yönelik kötü bir niyetinin bulunmadı ını ve ran tarafından bir saldırı olmadı ı müddetçe de , kendisinin aradaki sulhu bozacak taraf olmayaca ını açıkça ifade ediyordu.

²⁷² BOA., H. H., D. No:162, G. No:6748-F.

²⁷³ Cevdet; a.g.e., s. 204.

²⁷⁴ Bu hususla ilgili Osmanlı'nın kararı u ekildeydi. “... *Ol havali a âir ve reâyâsından berü taraflara ilticâ ve firâr edenler oldu u takdirce evvel emirde 'âdem -i kabûl mua'melesî gösterilmeyübs fakat geldikten sonra da avdet fikrinde olanların dahî men' olunmaması hudud memurlarına tahrîr olunub...*”; BOA., H. H., D. No:162, G. No:6748/B-C-D.

²⁷⁵ BOA., H. H., D. No:162, G. No:6748.

²⁷⁶ Cevdet; a.g.e., s. 204.

Ancak Osmanlı Devleti, A a Muhammed Han'ın niyetinin ne oldu unun tam bilinmemesinden, bununla birlikte kendisine güvenilemeyece inden dolayı, ihtiyatlı olunması yolunda, sınır bölgelerinde bulunan görevlilere emirler gönder mi tir²⁷⁷. Bu arada Erzurum Valisi Yusuf Ziya Pa a'nın, stanbul'a gönderdi i yazıda; A a Muhammed Han'ın Revan Kalesi'ni ele geçirdikten sonra, Tiflis üzerine taarruza geçti i, evleri yakıp yıktıktan sonra halkından kadın erkek demeden esir alıp köle yaptı ı bildirilmi ve bu durum kar ısında kendisinin ne yapması gerekti ini sormu tur²⁷⁸. A a Muhammed Han'ın, Osmanlı'ya yönelik o an için bir hareketi nin bulunmaması dolayısıyla da üzerine Seraskerlik ihdasıyla bir valinin görevlendirilmesi uygun görülmemi tir. Bu arada Erzurum Valisi Ziya Yusuf Pa a'nın, ran tarafını gözetip uyanık olmasının yanında, sınır muhafızlarının da onun verece i emre uyması gerekti i vurgulanmı tır²⁷⁹.

ubat 1796 senesinde Ziya Yusuf Pa a'dan gelen yeni yazıda; A a Muhammed Han'ın Osmanlı tarafına geçen reayayı talep etti i, ayrıca rakli Han ile Rusya arasında bulunan ittifaka dayalı olarak, Rusya'nın ran üzerine harekete geç ti i bildirilmi tir. Bu hareketlenmeye dayalı olarak da, ran ile Rusya arasında meydana gelen çeki me dolayısıyla, Rusya'nın Tiflis'e asker sevk etti i belirtilmi tir. Osmanlı yönetimi, gelen bu haber üzerine de, Rusya ile ran arasında çıkabilecek bir sa va ta, Osmanlı'nın tarafsız kalaca ını ve ran ile var olan barı durumunu muhafaza ed ece ini bir kez daha devletin politik tavrı olarak belirlemi ve sınır boylarındaki valilere bu yönde emirler gönderilmi tir²⁸⁰.

Zaten Osmanlı Devleti, Rusya ile kısa süre önce yapmı oldu u sava larda a ır yenilgiler almı tır. Bunlardan ilkinde, Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) ile çok a ır

²⁷⁷ BOA., H. H., D. No:160 G. No:6676; Cevdet; a.g.e., s. 204.

²⁷⁸ Cevdet; a.g.e., s. 204.

²⁷⁹ Cevdet; a.g.e., s. 205.

²⁸⁰ BOA., H. H., D. No:160, G. No:6676. A a Muhammed Han ran içinde kendi hakimiyetini tesis etmi olmasından ve Rusya'ya kar ı aldı ı birkaç küçük ba arıdan sonra tüm Kafkasya'yı alma hevesine kapılmı tı. Ancak bunun kar ısında Rusya'nın sessiz kalması söz konusu olmadı ı gibi Derbent kalesini ele geçirdikten sonra hazırladı ı orduları ran tarafına sevk etmeye ba lamı tır. Ancak, o zaman A a Muhammed Han ne büyük bir hata yaptı ını fark etmi tir. Bu andan itibaren kendisini tehlikede hissederek Ruslara kar ı hemen Osmanlı'dan yardım istemeye ba lamı tır. Cevdet; a.g.e., s. 207.

artlar içeren bir antlaşma imzalamı tır²⁸¹. Daha sonra 1787 senesinde Ruslarla yapılan di er bir sava , Osmanlı açısından daha yıkıcı olmu tur. Bu arada bir taraftan da Avusturya ile yapılan sava nedeniyle Osmanlı, iki koldan baya ı sıkıntılara maruz kalmı tır. Ya anan bu olumsuz geli meler ve Özü kalesinin kaybedilmesi (1789) I. Abdülhamid'in üzüntüsünden vefat etmesine sebep olmu tu r²⁸². Sonrasında Ruslarla imzalanan Ya Antlaşması (1792), Osmanlı'nın ne kadar a ır yara aldı ını göstermektedir²⁸³. Osmanlı'nın, hasarlı bu haliyle, sırf ran istiyor diye Rusya kar ısında sava a girmesi mümkün görülmemi tir. Onun ötesinde ran meselesi dolayısıyla, her ne ekilde olursa olsun Rusya ile kar ı kar ıya gelmek de istenmemi tir.

Bunun yanında Rusya'nın tarihi emelleri ve politikası, Osmanlı'yı çok tedirgin etti i de bir gerçektir. Çünkü Rusya'nın temel politikası, ran ile Osmanlı'yı zayıflatmak ve bu bölgede istedi ini yapabilmektir. Osmanlı yönetimi, bu durumu çok iyi bilmesine ra men, o zamanlar için yap aca ı pek bir ey de yoktu. Zaten devletin elini kolunu ba layan ve pasif bir politika izlemesine neden olan da bu çaresizlikti.

A a Muhammed Han'ın, kısa süreli ran Hanlı ı süresi içerisinde yaptı ı faaliyetler dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin rahatsız oldu u a ikârdır. Ancak yukarıda da belirtti imiz gibi Osmanlı'nın iç te ve dı taki sorunları, ran'la bir sava a tutu masına imkân vermemi tir. Çünkü Rusya ile olan ve kendi aleyhine sonuçlanan sava tan yeni kurtulmu tu. ç i leri düzene sokmak gerekti i gibi Avrupa'da Fransız htılâlı sonucu ortaya çıkan yeni durumu da, yakından takip etmek zorundaydı²⁸⁴. Ayrıca Nadir ah zamanında, ran'ın Osmanlı ba ına bin türlü i açması dolayısıyla, ran ile bire bir kar ıya gelmek de istemiyor, çekingenlik duyuyordu.

Hâlbuki Nadir ah'tan sonra ran'da büyük kar ıklıklar olmu , ran'ın her tarafı harap olmu tur. Halkının büyük kısmı, ya anan iç çeki meler dolayısıyla büyük sıkıntı içerisindeydi. Yine ran'da, A a Muhammed Han'ın kurdu u idare, bir nevi a iret görüntüsündeydi. Ayrıca A a Muhammed Han, ülkeyi imar etmek ve kalkındırmak

²⁸¹ . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 57-58. Osmanlı'nın Rusya'ya ödeyece i tazminat üç senede ve üç taksitte olacaktır. Miktar ise 15 bin kese akçe, di er bir de yi le 7,5 milyon kuru =4,5 milyon Rubleye tekabül eden bir miktardır. . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 58.

²⁸² Geni bilgi için bkz. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 29-30.

²⁸³ . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 71-72. Bu sava süresi zarfında Osmanlı asker zayıyatının 330 bin ki i oldu u söylenirse alınan hasarın boyutu daha iyi anlaşılabilir . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 72; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 30.

²⁸⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

zorundaydı ki, bu da kısa sürede olabilecek bir i de ildi. Kısaca Cevdet Pa a' nın da belirtti i gibi, o devirde ran'dan çekinilmesini gerektirecek bir durum yoktu. Ancak o zamanki Osmanlı yönetimi, kom u devletin mevcut durumunu iyice bilmedi inden ve olu acak bir meselenin büyüyüp kendisini olumsuz etkilemesinden korktu undan, böyle bir yol tutmu tur²⁸⁵. Osmanlı'nın bu dönemdeki tavrını; geli meleri yakından izleme, müdahale etmeme, olu abilecek gerginliklerden uzak durma ekinde özetlemek mümkündür.

1211/1796 senesinde A a Muhammed Han ümerasından Mehmed Sadık Han ile Cafer Kulî Han'ın, Osmanlı'ya iki mektubu gelmi tir. Bu mektuplara göre A a Muhammed Han, Horasan topraklarını ele geçirmi ve gücünü ran' in do usunda da tesis etmi tir²⁸⁶. Ancak Lezgiler'in bazıları Ruslarla ittifak edip Derbent taraflarına yayılmı ve ikilik çıkarmaya ba lamı tı. Bundan dolayı da A a Muhammed Han'ın Rusya üzerine hareket etti i, din birli i nedeniyle gaza ve cihatta birlikte olmak üzere, Osmanlı'nın Rusya'ya sefer açması istenmi tir. ran'a göre ; e er Osmanlı Devleti Rusya'ya sava açarsa iki taraf ın da bundan yararlanması mümkündür²⁸⁷.

Osmanlı Devleti; Avusturya ve Rusya ile uzun süreli sava lar yaparken, ran'dan Rusya'ya yönelik Osmanlı ile ittifak kurma konusunda herhangi bir giri im olmamı tır. Bu durum ortadayken nasıl ran'a güvenilebilinirdi ki, ayrıca Osmanlı Devleti, bu sava ların hasarlarını üzerinden atmak ve bazı düzenlemeleri yapmak zorundaydı. Açıkça ran'dan gelen bu ittifak talepleri ve dostluk mesajları , Osmanlı yönetim kademesinde pek itibar görmemi ve samimi bulunmamı tır. Netice itibariyle, A a Muhammed Han'a pek itimat edilmedi inden, sadaret makamından Sadık Han ile Cafer Kulî Han'a, ran'a yardım edilmeyece ine dair cevabî yazı yazılmı tur²⁸⁸.

1797 tarihinde, Erzurum Valisi Ziya Yusuf Pa a tarafından gelen haber, Osmanlı'nın, tekrar tedirgin olmasına sebep olmu tur. Çünkü gelen bu yazıda; A a Muhammed Han'ın Hind ah'ı Zaman Han ile Buhara Han'ını ma lup etti i ve o sıralar Da ıstan taraflarında u ra tı ı ve buraları da hallettikten sonra , Nadir ah zamanında oldu u gibi Osmanlı üzerine harekete geçece i yönünde ifadeler bulunmaktadır. Gerçi

²⁸⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

²⁸⁶ **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No:6712.

²⁸⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 205-206.

²⁸⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 205-206. Yazılan bu yazıların tümü için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 390-392.

bu bilgiler alınan istihbarat raporlarına göre elde edilmi ti ve kesin de ildi. Ancak A a Muhammed Han'ın, ran'ın dört bir yanında esip gürledi i ve hâkimiyetini tam olarak tesis etti i de bir gerçektir. E er söylendi i gibi, Osmanlı'ya kar ı Nadir ah zamanındaki gibi bir ran kalkı ması olursa , bu olumsuz neticeler ortaya çıkarabilirdi .

Neticede, Osmanlı yönetimini tedirgin eden bu haberler ortada dururken ve ne gibi tedbirler alınaca ı tartı ılırken, 1212/1797 yılında A a Muhammed Han'ın öldürüldü üne dair haber Osmanlı'ya ula mı tır²⁸⁹. Bu haberden Osmanlı'nın, memnuniyet duydu una hiç üphe yoktur. Nitekim Ba dat Valisi Süleyman Pa a'dan gelen haberde; katledildi i bildirilen A a Muhammed Han'dan, devlet ve din dü manı olarak bahsedilmekte ve onun hakkındaki korkuya dayalı olumsuz imaj , bu eilde ifade edilmektedir²⁹⁰.

²⁸⁹ BOA., H. H., D. No:161, G. No:6700.

²⁹⁰ BOA., H. H., D. No:179, G. No:7972.

K NC BÖLÜM

RAN'DA FETH ALİ AH'IN BAŞA GEÇMESİNDEN İİ. MAHMUD DÖNEMİNE KADAR OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ (1797-1808)

I- FETH ALİ AH'IN İRAN YÖNETİMİNE GEÇMESİ

1- Feth Ali Şah'ın Saltanatı ve Batılı Güçlerin Bu Havalideki Etkinlikleri

Ahmed Muhammed Han'ın, İran'da Kaçar Hanedanı devresini başlatmak için giriştiği uzun mücadele devresi ve kısa süreli hükümdarlıktan sonra, Nadir Şah ve Zand Kerim Han sonrasında yaşananlar gibi büyük çalkantılar meydana gelmiştir. Nitekim Ahmed Muhammed Han'ın, 1797 senesinde ölümünden sonra yerine geçecek çocuğu olmadığından¹, büyük kardeşi Hüseyin Kulî Han'ın oğlu Feth Ali Şah devletin başına geçmiştir. "Baba Han"² ismiyle tanınan Feth Ali Şah, daha amcası Ahmed Muhammed Han zamanında vâliht olara tayin edilmiş, Fars, Kirman ve Yazd taraflarında vali olarak görev yapmıştır³.

Ahmed Muhammed Han'ın uşu'nde öldürülmesinden sonra, hemen Fars'tan Tahran'a gelen Baba Han, "Feth Ali Şah" ismiyle 1212 yılı başında (Haziran 1797) hükümdarlığını ilan etmiştir⁴. Feth Ali Şah ilk başlarda, ülke içinde kendisine karşı muhalefet eden kesimlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Mücadele ettiği bu kişiler arasında; Hacı İbrahim Han, Sadık Han, Ali Kulî Han ve Murtaza Han bulunmaktadır⁵.

¹ Ahmed Muhammed Han daha çocukken, babası Muhammed Hasan Han tarafından yürütülen İran'daki saltanat çekişmesinde Avâr hükümdarı Adil Şah ile ters düşmüştür. Adil Şah bir meseleden dolayı kızını almıştı Muhammed Hasan Han'ı ele geçiremeyince, daha yedi sekiz yaşlarında olan oğlu Ahmed Muhammed'i hadım ettirmiştir. F. Sümer; "Ahmed Muhammed Şah" maddesi TDV A., C.: I, İstanbul, 1988, s. 455; Percy M. Sykes; **A History of Persia, Vol. II.**, London, 1915, s. 405-406.

² Asıl ismi Baba Han olan Feth Ali Şah, Osmanlı arşiv belgelerinde "Baba Han" ismi ile de anılmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No:94,169; G. No: 3823, 7215/A.

³ Tahsin Yazıcı; "Feth Ali Şah" maddesi TDV A., C.: XII, İstanbul, 1988, s. 451; Ahmed Cevdet Paşa; **Tarih-i Cevdet, C.: VI**, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet, 1309, s. 252.

⁴ 1212 senesi Safer ayında (Temmuz A ustos 1797) Ba dat Valisi Süleyman Paşa tarafından Babiâli'ye gelen yazıda şu ifadeler yer almaktadır: "...ranî müteveffâ Ahmed Muhammed Han'ın cenazesi defnedilerek yerine velîahdı ve biraderzâdesi Baba Han mücevher küllâh giyerek Fars ve Irak ve Azerbaycan ve Estarabad memâlikinde Şah itihâz olunmu dur..." **BOA., H. H.**, D. No:219; G. No: 12056. Yılmaz Karadeniz; **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, Bakı Yay., st., 2006, s. 73. Cevdet; **a.g.e.**, s. 252.

⁵ **BOA., H. H.**, D. No:161 G. No: 6700; Sykes; **a.g.e.**, s. 393.

Kendisinin uyguladığı yönetim anlayışının, amcası A a Muhammed Han'a göre daha yumuşak ve adil olması dolayısıyla da, halkın kısa sürede sevgisini kazanmıştır⁶.

Feth Ali Paşa'nın başarıya geçmesinden sonra, İran'da dikkati çeken en önemli husus; Fransa, İngiltere ve Rusya'nın bu havalide çok etkili bir konuma gelmiş olmalarıdır. Bu üç devlet, İran coğrafyası üzerinde çok büyük bir rekabete girişmiştir. Feth Ali Paşa da bu çekişme içinde kendi başarıya hareket edemez bir hale gelmiş ve kimi zaman birine kimi zaman da bir diğerine yanaşarak, varlığını devam ettirmeye çalışmıştır⁷.

Özellikle İngiltere'nin, Hindistan sömürge yolunun güvenliğini sağlamak için İran bölgesinde oluşturduğu siyaset ve etki alanı kısa zamanda kendini göstermiş ve Feth Ali Paşa, büyük oranda İngiltere'ye bağlı bir hale gelmiştir. Bu süreçte İngiltere, kurnaz diplomatik manevralarla, İran'ı kontrolü altında tutmuştur. Bununla da yetinmeyen İngiltere; Fransa ve Rusya'yı da buralarda devredilmiş bırakmaya uğraştığı gibi, kendisi için tehlikeli gördüğü Afganlıları da İran'la birlikte kontrol altında tutmaya çalışmıştır⁸.

Bu arada Napolyon yönetimindeki Fransa'nın, İngiliz hâkimiyet sistemine ve sömürge politikalarına karşı rakip bir güç olarak ortaya çıkıp, öncelikle Ortadoğu üzerinde etkinlik alanı kurmak için, Osmanlı elindeki Mısır'ı almaya çalışması ve sonradan da Hindistan tarafına yönelmesi, İngiltere'yi tedirgin eden yönler olmuştur. Nitekim İngiltere, Fransa'nın Mısır'ı işgali sırasında Rusya ile birlik olarak Osmanlı yanında yer almıştır. İngiltere; Fransa'yı Mısır'da vurarak, Hind yolu üzerinde kendisine düşman bir kuvvet bırakmak istemiştir⁹.

Batılı güçlerin bu coğrafyadaki nüfuz alanlarını hissedilir bir şekilde arttırmaya çalışması, İran'da Feth Ali Paşa döneminde, daha da belirgin bir hal almıştır. Buna bağlı olarak da Feth Ali Paşa dönemi Osmanlı-İran ilişkilerinde en belirleyici unsur İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu havalide yönelik politikaları olmuştur. A a'daki kısımlarda yer geldiği zaman kapsamlı bir şekilde ele alacağımız gibi, iki devlete sürekli müdahale etmekten ve ikisi arasında meydana gelen en ufak meselelerde bile devreye girmekten çekinmeyen bu güçler, her konuda belirleyici olma vasıflarını devam ettirmişlerdir.

⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 252.

⁷ T. Yazıcı; **a.g.md.**, s. 451.

⁸ T. Yazıcı; **a.g.md.**, s. 451; Sykes; **a.g.e.**, s. 395-397.

⁹ Ziya Nur Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: III**, Ötüken Yay., İstanbul, 1994, s. 57-60.

2- Feth Ali ah'ın Osmanlı'ya Yönelik Tutumu

Feth Ali ah, ran'da ba a geçmesinden sonra i e hızlı giri erek, Irak-ı Acem Estarabad ve ran etkisindeki Azerbaycan bölgelerinde hâkimiyetini tam anlamıyla kurmu ve etkinlik alanını geni letmi tir. Ayrıca kendisinden önceki dönemlerden beri , ran ahlalarının bir gelene i haline gelen ve Ba dat'ın batısında bulunan Musa Kâzım Türbesi ile ilgili, bazı tamirat ve düzenlemelerin yapılması hususunda Osmanlı'ya müracaat ederek izin istemi tir¹⁰. Önceki ahlaların ilk ba a geçtikleri zamanlarda oldu u gibi, Feth Ali ah da Osmanlı ile iyi ili kiler geli tirmek ist iyormu gibi hareket etmi tir.

Osmanlı Devleti, Feth Ali ah döneminin ba laması ile birlikte, ran'da meydana gelen geli meler konusunda sınır boylarında bulunan valileri devamlı surette uyararak, dikkatli olmaları ve sınırlara yönelik bir ran taarruzu durumunda devleti haberdar etmelerini istemi tir¹¹. Özellikle Feth Ali ah'ın Tiflis, Horasan ve Azerbaycan bölgelerindeki faaliyetleri, Osmanlı tarafından yakından takip edilmi tir¹². Bu arada Feth Ali ah'ın daha çocuk ya taki o lu Abbas Mirza'yı , veliaht tayin etmesi ve Osmanlı sınır bölgesindeki Azerbaycan'a vali olarak ataması , hemen gözlerin Abbas Mirza'ya çevrilmesine neden olmu tur¹³.

Nitekim ran'da Feth Ali ah döneminin ba laması ile birlikte , göze çarpan ve Osmanlı'yı en çok ilgilendiren ki inin Feth Ali ah'tan ziyade, ehzâde Abbas Mirza oldu unu söylemek mümkündür. Çünkü zaman içinde devlet yönetiminde baya ı etkili

¹⁰ Bu sürede ran'da ya anaları ve Feth Ali ah'ın Musa Kâzım türbesiyle ilgili talebini Osmanlı'ya bildiren Ba dat Valisi Süleyman Pa a, unları belirtmektedir: "... ran'da kesb-i istikbâl iden ve Farisi Azerbaycan ve Esterabâd ve Irak-ı Acem'i zîr-i idâresine alan Kaçar Baba Han Ba dad'ın garbında bulunan Musa Kâzım hazretlerinin türbesini tamir ve tezhîb etmek niyetiyle taraf -ı Devlet-i Aliyye'den müsa'ade talep itmekte olub ol bâbd a..." **BOA., H. H.**, D. No:162, G. No: 6723/A.

¹¹ **BOA., H. H.**, D. No:170, G. No: 7255.

¹² 1214/ 1799 tarihinde Çıldır Valisi ve Fa Muhafızı Mehmed Sabit Pa a'dan gelen tahrirat, Azerbaycan ve Tiflis'deki ran'ın tasarrufları ile ilgili olup, Baba Han'ın bu hava liye yönelik bazı niyetlerinin oldu u vurgulanmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No:173, G. No: 7490/B.

¹³ Osmanlı ar iv belgelerinde 1214-1215/ 1799-1800 yılları itibariyle Abbas Mirza'ya ili kin bilgiler bulunmaktadır. Nitekim 1214/ 1799 tarihli bir belgede, Feth Ali ah'ın, o lu Abbas Mirza'yı ran Serdarı Süleyman'la birlikte "*Gürcistan ve irvan ve Da istan nizâmına me 'mur*" etti i belirtilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6721.

bir konuma gelen Abbas Mirza, Osmanlı sınırındaki İran politikasını ve hareketini belirleyen bir şahsiyet olmuştur¹⁴.

Bu yönüyle de Abbas Mirza'nın, vâliatlıktan ölümüne kadar geçen süreçte yaptığıyla, İran yönetiminde en belirgin şahsiyet olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim incelediğimiz belgelerde, kendisinin faaliyetleri ile ilgili oldukça bilgi bulunmaktadır. Tüm bu hususiyetleri göz önünde bulundurarak, Abbas Mirza'nın İran'daki mevkisinin anlaşılması açısından kendisi hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

a- Vâliat Abbas Mirza

Kendisi, Feth Ali Şah'ın büyük oğullarından biri olup, 26 Ağustos 1789 yılında Mazenderan'a bağlı Neva kasabasında doğmuştur. 1798-1799 senesinde -babası Feth Ali Şah'ın ülke yönetimini ele geçirmesinden yaklaşık bir yıl sonra - daha on yaşında bir çocuk olmasına rağmen vâliat tayin edilmiş ve "naib-ü's-saltana" unvanını almıştır¹⁵. Vâliatlıkla birlikte Azerbaycan valiliğine de atanan Abbas Mirza, 1804 senesinde İran ile Rusya arasında savaş çıkınca, otuz bin kişilik bir ordunun başına getirilmiştir¹⁶.

Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu ile Rusya arasında yaşanan ve 1813 yılına kadar süren savaş sonucunda İran, ağır bir yenilgi alarak, Gürcistan'daki topraklarının büyük bir kısmını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. Bu yenilgi sonucunda İran ordusunda reform yapılmasının zorunlu olduğunu gören Abbas Mirza, "Avrupalıları tanımaları için" İranlı öğrencileri Avrupa'ya göndermiştir. Bu meyanda

¹⁴ 1214 senesi ortalarında (Ekim-Kasım 1799) Gürcistan'dan gelen Nuri ve Brahim isimli Osmanlı casuslarının verdiği bilgilere göre; Feth Ali Şah'ın, oğlu vâliat Abbas Mirza ile İran Serdarı Süleyman'a gönderdiği emirler dolayısıyla "...levâzım-ı seferiyyenin hazırlığı ve Gürcistan üzerine azîmet edilmesi..." gerektiği belirtilmiştir. Buna göre Tebriz'de bulunan Abbas Mirza, İran politikalarını belirleyecek en yetkili kişi olmuştur. **BOA., H. H., D. No:173, G. No: 7490/A.**

¹⁵ Cl. Huart; "Abbas Mirza" maddesi, **slâm Ansiklopedisi (A.), C.: I, s. 16.**

¹⁶ Bu hususla ilgili Erzurum Valisi Mahmud Tayyar Paşa'dan 1219/ 1804 tarihinde gelen tahriratta şu ifadeler yer almaktadır: "...Rusya'nın Genceye tasallûtu vukû'unda Şah-ı İran Baba Hân vâliahd ehzâde Abbas Mirza'yı ol havalîye İran Seraskeri ta'yîn kıldı ve bu bahâne ile ehzâde-i mumâileyhin Revan üzerine varub burada bulunan Revan Hanının dahi kaçarak Bayezid Mutasarrıfı Mahmud Paşa yanına vürûd itdü ü..." **BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6672.**

Avrupa'nın yakından tanınması için 1811-1815 tarihleri arasında gruplar halinde İran'dan İngiltere'ye öğrenciler gitmi tir¹⁷.

1812 senesinde Tebriz'de matbaa kurduran Abbas Mirza, Avrupa'da yayınlanmış olan, özellikle askeri alana ait el kitaplarını Farsçaya çevirttirerek bastırmi tir. Bu süreçte basılan en eski kitaplardan biri olan Abdurrezzak Dunbûli'nin “*Ma'âsirî Sultânîye*”si İran'daki Kaçar Hanedanı, Feth Ali şah yönetimi ve Abbas Mirza hakkında bilgiler vermektedir¹⁸. Batı tarzındaki düzenlemeler konusunda, özellikle askerî sahadaki yeniliklerde, III. Selim'in Osmanlı'da yapmaya çalıştı rını, Abbas Mirza'nın kendisi vali olarak Tebriz'de yapmaya u ramı tir. Nitekim Abbas Mirza zamanında Tebriz'i¹⁹, co rafi ve siyasi yönden İran'ın batıya açılan kapısı olarak nitelemek de mümkündür²⁰.

Yeni ordusunu İngiliz askeri danışmanlarınca yeti tiren Abbas Mirza ; düzenli disiplinli ve batı tarzında eğitimli bir ordu vücuda getirmi²¹, bu ordu sayesinde 1821-1823 yılları arasında Osmanlı'ya karşı başarılar elde etmi tir²². Abbas Mirza 1826-1828 yılları arasında yaşanan ikinci büyük İran-Rus sava ı sırasında, ilk başarılar kazanmış tir. Ancak Rusya'nın kalabalık bir ordu ile üzerine gelmesine dayanamamı , babası Feth Ali şah'tan istedi i takviye gücü de alamayınca Rusya'ya karşı ağır bir yenilgiye uğ ramı tir. Bunun sonucunda da İran; Gürcistan ve Kafkasya'daki topraklarının tümüne yakını kaybetmi tir. Bunun etkisi ile be yıl büyük sıkıntılar yaşanan Abbas Mirza, bu süre içerisinde karde leriyle de veliahtlık konusunda mücadele etmek zorunda kalmı tir²³.

¹⁷ Michel M. Mazzuai; “Erken Modern Dönemde İran ve Orta Asya'da İslâm Kültürü ve Edebiyatı” **Akdeniz'den Hindistan'a Türk- İran Esintileri**, içinde, (Türkçesi Ömer Avcı), Kaknüs Yay., İstanbul, 2005, s. 120.

¹⁸ M. M. Mazzuai; **a.g.e.**, s. 120.

¹⁹ Lord Curzon, Tebriz'in konum itibariyle İran içinde önemli yeri, detaylı bir şekilde eserinde anlatmakla birlikte, burayı; Veliâht ikametgâhı, İran'da en büyük ticari merkez ve Azerbaycan'ın ticari merkezi olarak tanımlamaktadır. Geni bilgi için bkz. Lord Curzon; **İran**, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Stihbarat Dairesi, Matbaa-ı Askeri, İstanbul 1278, s. 5. Bu eserin orijinali için bkz. George N. Curzon; **Persia And The Persian Question**, Vol., I, Frank Cass & Co. Ltd., London, 1966, s. 39-42.

²⁰ **TDV A.**, “Abbas Mirza” maddesi, **C.: I**, s. 27.

²¹ Mehmed Emin Resulzade; **İran Türkleri**, “Türk Yurdu ve Sebilürre ad'daki Yazıları”, (haz. Davut Akpınar vd.), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, s. 18 ; Sykes; **a.g.e.**, s. 411.

²² Bu konu dördüncü bölümde detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

²³ **Ana Britannica**; “Abbas Mirza”, maddesi, **C.: I**, İstanbul, 2004, s. 12.

Abbas Mirza, daha babası hayatta iken, geçirdi i rahatsızlık sonucu 1833 senesinde vefat etmi tir. Vefatı, o lu Muhammed Mirza'nın, o sırada Herat'ı ku attı ı zamana denk gelmektedir. Muhammed Mirza, babasının vefatından bir sene sonra dedesi Feth Ali ah'ın da ölmesiyle, Muhammed ah unvanı ile ülke yönetimini ele geçirmi tir²⁴.

Abbas Mirza'nın ki ili ine yönelik, pek çok tarihçi tarafından önemli tespitler yapılmı tır. Bunun nedeni de, kendisinin batılıla ma çabaları noktasında ülkesinin önünü açması ve batıya ö renciler göndererek, ça da la ma hareketine yön vermesidir. Bu ba lamda meydana getirdi i ordu ve kurdurdu u matbaa, onun göze çarpan en önemli özelli i olmu tur. Ayrıca kendisinin bu süreçte bizatihi ordusunun içinde bulunması ve bir asker gibi hareket etmesi, herkes tarafından sevilmesine neden olmu ve asker içindeki itibarını arttırmı tır. Askerî alanda yeni tekniklerin kullanılması noktasında, Osmanlı'daki yeniçeriler gibi muhalif bir kanadın olu mamasına da dikkat etmi ve bunu ba armı tır.

Abbas Mirza, hayatı boyunca Tebriz merkez olmak üzere, Kafkasya'ya yakın ran topraklarında bulunması ve buralarda faaliyet yürütmesi, Osmanlı'yı en tedirgin eden ve en çok u ra tıran husus olmu tur. Nitekim a a ıdaki kısımlarda yeri geldi inde detaylı bir ekilde açıklayaca ımız gibi, Osmanlı ar iv belgelerinde ran ile olan münasebetlerde bu dönemde ah'tan çok, Abbas Mirza'nın ismi ve yaptıkları geçmektedir²⁵.

II- BA DAT BÖLGES NDEK VAHHAB OLAYLARI VE OSMANLI- RAN L K LER N N GERG NLE MES

1-Vahhabi Hareketinin Osmanlı- ran li kilerindeki Yeri

Feth Ali ah, 1216/1801 senesinde, Hemedan havalisine gelerek, buradan hareketle Irak'ta bulunan ve ilerce kutsal sayılan yerleri ziyaret etmek istemi tir. Ancak Vahhabiler'in o bölgede karı ıklık çıkardıklarını duyunca bu niyetinden

²⁴ Cl. Huart; **a.g.md.**, s. 16.

²⁵ Ar iv belgelerinde Abbas Mirza ile ilgili tanımlama ran ehzadesi, ran veliahdı Abbas Mirza ekinde geçmektedir. **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6702. vd.

vazgeçmi tir²⁶. Vahhabi hareketinin mahiyetinden ve yayılma alanından rahatsız olan İran ah'ı, durumun do rulu unu ve hangi boyutlarda oldu unu ara tırmak için, Mirza Mehmed Hanı görevlendirmi tir. Yine bu sırada ziyaret için o havalide bulunan annesinin, herhangi bir Vahhabi saldırısına maruz kalmamasını sa lamak için de bir miktar askeri onun güvenli i için tahsis etmi tir²⁷.

Böylece Vahhabi hareketi, Osmanlı ve İran açısından ciddi bir sorun olarak kendini göstermeye ba lamı tir. Aslında Vahhabi meselesinin ortaya çıkı ı ve yaygınla ması, önceye dayanmakla birlikte, Irak bölgesinde îilerin yo un oldu u mahallere kadar sokulmaları ve buralarda ya ayan îilere taarruz edip, îilerce kutsal sayılan mekân ve türbeleri tahrip etmesi, Osmanlı- İran ili kilerinin gerginle mesine neden olmu tur. Vahhabi olaylarının Arabistan havalisi ile sınırlı kalmayıp, Irak topraklarına kadar sıçraması dikkat çekici olmakla birlikte, Vahhabili in özelli ine baktı ımızda Vahhabi- îî dü manlı ının hangi boyutlarda oldu u da anla ılmaktadır.

Vahhabilik²⁸, slâm dinini yeni bir yorumla ve çok katı kaidelerle ele alan bir anlayı a sahip olmu tur²⁹. Özellikle itikadî noktada, a ırı yakla ımlar göstermesi, ço unlu u Hanefi mezhebine ba lı Osmanlı toplumunu rahatsız etti i gibi , îî dünyayı da oldukça tedirgin etmi tir. Çünkü kendilerinden olmayanları kâfir olarak nitelendiren

²⁶ İran ahının bu ziyareti ile ilgili husus öyle ifade edilmektedir: "...edâ-yı ta'zîmâtından sonra İran'ın Tahran'dan hareketle Hemedan'a geldi i ve menzîl menzîl hareket ederek Hazreti Ali ve mâm Hüseyin hazretâtını ziyaret edece i niyetinde iken Vahhâbilerin o cihetlerde i ti â çıkardı mı i idince def'leri hususunda asker tertibine giri ti i..." BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6691/C.

²⁷ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6691/A.

²⁸ XVIII. Asırda ortaya çıkan bu mezhebin kurucusu, Muhammed b. Abdulvehhab'dır (1115 -1206/1703-1791). İbn-i Teymiye etkisi altında kalan Abdulvehhab, ba ta Necd ehri olmak üzere savundu u fikirleri ve din anlayı ını, Arap Yarımadası dı ında Ba dat, Basra, Kum, Hemedan, sfahan, am ve Kahire gibi geni alanlarda yaymaya çalı mı tir. 1744 senesinde Muhammed b. Abdulvehhab, Muhammed b. Suud'un himayesine girerek ve ona kızını vererek Der'îye'de resmen, Vahhabi Devleti'nin temelini atmı tir. Bu havalinin önemli bir a ıreti olan Suudlar, bu tarihten itibaren resmen bu mezhebin savunucusu ve destekleyicisi olmu tur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Ne et Ça atay; "Vehhabilik" maddesi, A., C.: XIII, s. 262-265; Ethem Ruhi Fı lalı; **Ça ımızda tikadi slâm Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, 8. baskı, Ankara 1996, s. 96 -98.

²⁹ Vahhabiler; her türlü süslü mezar ve türbelere kar ıdırlar. Bu tür yerleri, hatta biti i inde türbe bulunan mescitleri bile yıktıklarından kendilerine 'mabed yıkıcıları' bile denilmi tir. Aç ve ta gibi eyleri kutsal saymak, tespih çekmek, tespih duası okumak Vahhabiler'e göre bid'attir. Zikir, sünnet ve nafile namazlar yasaktır. Evliya ziyareti, nazar boncu u takmak küfürdür. Yine bu mezhebe göre; ya mur duasına çıkmak günah oldu u gibi, Hz. Peygamber'e ait sakal -ı erif gibi eyleri ziyaret etmek de ırttır. Vahhabiler'in bu tür inanç özelliklerinin detayı için bkz. N. Ça atay; a.g.md., s. 263-265; E. R. Fı lalı; a.g.e., s. 100-117;

ve bir nevi haricilere³⁰ benzer özellik gösteren Vahhabiler, süslü mezar ve türbelere iddetle kar ı çıkmı tır. A aç ve ta gibi eyleri kutsal sayanları da dindı ı gören Vahhabiler'in, do al olarak îilik inancı ile uyu ması da mümkün olmamı tır³¹.

Arap yarımadasında Muhammed b. Suud'un deste i ile kısa sürede etki alanını arttıran Vahhabi hareketi, uzun bir hayat ya ayan lideri Muhammed b. Abdulvehhab'ın faaliyetleri sonucu geni bir alana yayılmı tır. İlk ba larda Osmanlı Devleti'nin gücünden çekindikleri için, ehir yerle melerinin dı ndaki kırsal alanlarda etkili olan Vahhabi hareketi, XVIII. asırda ran'da Nadir ah'ın ba ta oldu u dönemlerde, îiler ile çeki mekten de kaçınmı lardır³². Ancak Muhammed b. Suud'un vefatından sonra (1766) yerine geçen o lu Abdülaziz³³ zamanında, gücünü daha da arttıran Vahhabiler, Osmanlı'nın içinde bulundu u sıkıntılı durumu çok iyi de erlendirmeyi de bilmi tir³⁴. Özellikle Napolyon'un Mısır'a asker çıkarmasını (1798) fırsat bilen Abdülaziz, bir taraftan Hicaz'a saldırırken, di er taraftan da Irak dolaylarına baskınlar yapmı tir³⁵. Vahhabiler'in bu hareket tarzları ve ya adıkları çöllük alan dolayısıyla zabt u rabt altına alınamamaları, hem Osmanlı hem de ran için ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmı tır.

ranlılar için kutsal sayılan mekânlarla Vahhabi saldırıları, 1801 ve 1802 senelerinde yo unluk kazanmaya ba lamı tır. mam Ali ve mam Hüseyin'in kabirlerinin bulundu u kasabaları ku atan Vahhabiler³⁶, Kerbela'ya saldırarak, burada törenlere katılmak için gelmi olan binlerce îî'yi öldürmü lerdir³⁷. Bu olaydan sonra

³⁰ Ar iv belgelerinde Vahhabiler'le ilgili *harici* tanımlaması da kullanılmakta ve Osmanlı Devleti bu mezhep ve taraftarlarını böyle de nitelendirmektedir. **BOA., H. H.,** D. No:224, G. No: 12516/A; **BOA., H. H.,** Dos. No:-, G. No: 51272/A

³¹ îiler, kendilerince çok kutsal sayılan mekânlar olmaları dolayısıyla, Necef ve Kerbela'ya giderlerdi. On iki imam inancı ve imamlara ait kabirler onlar için çok kutsal mekânlardı. Bu ve buna benzer îilik inancının esaslarını olu turan pek çok akide, Vahhabili e taban tabana zıttı ve bunlar birbirlerini din dü manı olarak görüyorlardı.

³² Vahhabi olaylarının mahiyeti ve geli imi ile ilgili çok önemli ve tafsilatlı bilgiler için bkz. Cevdet; **a.g.e., C.: VII,** s. 182-207.

³³ Abdülaziz b. Muhammed b. Suud, babasına göre daha ate li bir Vahhabi taraftarıydı. Kendisi yeni mezhebi kılıç zoruyla yaymaya çalı mı tır. Çarpı malarda ele geçen ganimetin be te birini kendisi alıp gerisini sava çılar arasında bölü türmesi, mezhebin taraftar sayısını arttırmı tır. N. Ça atay; **a.g.md.,** s. 263.

³⁴ E. R. Fı lalı; **a.g.e.,** s. 98-99.

³⁵ Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V,** TTK., Ankara 1995, s. 29.

³⁶ **BOA., H. H.,** D. No:161, G. No: 6691.

³⁷ E. R. Fı lalı; **a.g.e.,** s. 99; Ölen îî sayısının yakla ık iki binden fazla oldu u tahmin edilmektedir. Belgelere yansıdı ı kadarıyla ranlılar "*fevç fevç*" bu havaliye ziyaret için geliyorlardı. **BOA., H. H.,** D. No:160, G. No: 6690; Vahhabiler'in bu saldırısı; "... *ranîlerin gazâb ve kıyâmına badî olub derhal te'dibleri ah-ı ran tarafındanDvlet-i Aliyye'den taleb olunmu tur...*" **BOA., H. H.,** D. No:160, G. No: 6685. Cevdet; **a.g.e.,** s. 167.

Vahhabiler'in bu tür hareketlerinin önüne geçilmesi fikri, Osmanlı yönetimine hâkim olmaya başlandı. Çünkü bahsi geçen yerler, Osmanlı topraklarının olmasının yanında, İranlıların ziyaret ettiği ve yıllarca kutsal sayılan mekânların bulunduğu yerlerdi.

Osmanlı Devleti, kendi toprakları içinde, iki devletin de arasını açacak bu tür olumsuzluklara imkân vermemesi gerektiğinin farkındaydı. Kaldı ki, Osmanlı'nın Vahhabiler'e müdahale etmemesi halinde, İranlıların, Vahhabiler'in bu hareketlerine karşı, intikam almak için Bağdat topraklarını geçip buralara gelme ihtimali vardı³⁸. Böyle bir olumsuz durumun ortaya çıkmaması için de, gerekli önlemlerin alınması gerektiğinden önce Osmanlı yönetimine hâkim olmaya başlandı.

Yalnızca bu olaydan, Osmanlı Devleti bayağı rahatsız olmakla birlikte İran'ın, bu yalnızca anılardan en az Vahhabiler kadar sorumlu olduğu görüşü de ortaya çıkmıştır. Çünkü Osmanlı yönetimi, 1216/1801 yılı içinde İran'ı uyararak, buraya yoğun miktarda İranlıların geldiğinin ve bunun da bir çatı mayası sebebiyet vereceğinin belirtmiştir. Ancak İranlıların da "*fıkr-i fâside*" ile hareket ettiği ve "... *Suudolu tecavüzü ayi'asını bahâne ittihâziyle asâkîr tedârikine çalıştı...*"³⁹ açıkça belli olmuş ve İranlılar sanki böyle bir olayın yaşanmasını istiyormuş gibi hareket etmişlerdir.

Nitekim Feth Ali Şah'ın İran'da başına geçmesinden sonra, Osmanlı Devleti, iki devlet arasındaki ilişkilere ehemmiyet vermesine rağmen, "...*Baba Han'ın gençliği ve teferrüd da'iyyesi ve makâm-ı mukaddesler üzerinde gözlerinin olmasından Suudolunun tecavüzü bahanesi ile ted'ibi lüzumunu beyân etmesi ve kendisinin dahî asker tedarikine çalışması...*"⁴⁰ ifadesinde başlıkların olduğu ve İran'ın art niyetli bir tutum takındığı görüşünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2- Vahhabiler ile İranlılar Arasındaki İhtilafın Kökenleri ve Bağdat'ın Durumu

Vahhabiler'in, İranlılara karşı birden böyle bir saldırıya geçmelerinin de kendilerine göre sebepleri bulunmakta olup, bu durum Irak dolaylarındaki kırılğan yapının, -özellikle mezhep eksenli çatı malarda- hangi boyutlara varacağını göstermekteydi. Vahhabiler'in bu havalide saldırma nedenine baktığımızda karşımıza şu durum çıkmaktadır.

³⁸ Cevdet; a.g.e., s. 165-166.

³⁹ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6690.

⁴⁰ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6690-6690/A.

1214/1799 senesinde, Necef'teki İf Hazail A İreti ile buraya ticaret için gelmi olan Vahhabiler arasında bir anlaşmazlık çıkmıştır. Bu anlaşmazlığa dayalı olarak da, iki taraf arasında meydana gelen çatışmada, Hazail A İreti, yaklaşık üç yüz kadar Vahhabi'yi öldürmüştür⁴¹. Bu haber Bağdat'a ulaştığı zaman Bağdat Valisi Süleyman Paşa, Vahhabiler'in harekete geçip intikam için geleceğini tahmin ettiğinden bu olayı hoş karşılamamıştır. Bu sırada Hazail A İretine mensup bazı kişiler, yama ve talan hareketlerine girişerek, Necef'te tansiyonun daha da artmasına sebep olmuşlardır. 1215 senesi baharında (25 Mayıs 1800) bahsi geçen anlaşmazlığın itaat altına alınması için, üzerlerine Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın kethüdası olan Ali Paşa komutasında, asker gönderilmiştir⁴². Ali Paşa, isyancı bu İret mensuplarını dağınık gibi mallarına el koyup onları yola getirmiştir⁴³.

Vahhabiler'in önderi olan Abdülaziz b. Muhammed b. Suud⁴⁴, Necef olayını haber alınca, daha önce Lahsa seferinde, oğlu Suud ile yapılmış olan iki taraf arasındaki saldırmazlık anlaşmasının bozulduğunu ileri sürerek, öldürülen üç yüz kadar Vahhabi'nin kan bedellerinin ödenmesini, ödemediği takdirde anlaşmayı kaldıracağını Bağdat'a bildirmiştir⁴⁵. Barın anlaşmasının yenilenmesi için Bağdat Valisi Süleyman Paşa, âvizâdeler'den Abdülaziz Bey'i, Abdülaziz b. Muhammed b. Suud'a göndermiştir. âvizâde Abdülaziz Bey, her ne kadar işi tatlılıkla sonlandırmaya çalışmış da Abdülaziz b. Muhammed b. Suud'u bir türlü ikna edememiştir. Abdülaziz b. Muhammed b. Suud, yapılan bütün önerileri reddederek, Necef olayına bedel olarak Anh mukata'asından Basra'ya kadar olan yerlerin kendisine verilmesini talep etmiştir.

Vahhabiler'in bu anlaşmazlık tutumu sonucunda gerçek niyetleri anlaşılması ve Irak üzerine saldırıya geçmek üzere hazırlık yaptıkları öğrenilmiştir. Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın Kethüdası Ali Paşa, 1216 senesi Safer ayının başında (13 Haziran 1801), ihtiyat olarak yanına aldığı çok sayıda askerle, Hindiye tarafına hareket etmiştir⁴⁶. Ali Paşa, ifate taraflarında, Vahhabiler'in bir kısmının geldiğini haberini alınca da, âvizâde Mehmed Bey komutasında iki bin askeri, o tarafa göndermiştir. Vahhabiler, Bağdat askerinin karışına çıkmayı göze alamamış ve çöl artıklarını da iyi

⁴¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 166.

⁴² **BOA., H. H.**, D. No:162, G. No: 6726.

⁴³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 166.

⁴⁴ Cevdet Paşa, bu kişinin ismini kısaltarak *Abdülaziz Vahhabi* şeklinde kullanmaktadır.

⁴⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 166.

⁴⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 166.

kullanarak kaçmayı tercih etmişlerdir. âvizâde Mehmed Bey, susuzluk dolayısıyla askerini alarak hemen geri çekilmiş, Ali Pa a ise bir müddet Hindiyeye taraflarında kaldıktan sonra, Cemâziyelevvel 1216/Eylül 1801 tarihinde Ba dat'a geri dönmüştür⁴⁷.

Bu esnada Hefk ve Celihâ a iretleri isyan etmişlerdir. Bu sebeple Ali Pa a Ba dat'tan ayrılarak, onların üzerine harekete geçmiş ve iki ay onların isyanını bastırmakla meşgul olmuştur. O sırada, Baban Sancağı Pa alarından olup, Ba dat'ta bulunan Abdurrahman Pa a'nın rahat durmadığı gibi, kardeşi ve aynı zamanda Köy ve Harir Sancakları Mutasarrıfı olan Selim Bey'in isyan ettiği haberi de gelmiştir. Hiç hesapta olmayan Baban meselesinin ortaya çıkmasıyla da, Ba dat yönetimi bu sorunu çözmeye çalışmış ve Abdurrahman Pa a yakalanıp hapsedilmiştir. Köy ve Harir Sancakları Mutasarrıfı Selim Bey ise görevinden alınarak, Hille'ye sürgün edilmiştir. Köy ve Harir Sancakları, Timur Pa azâde Mehmed Bey'e pa alık rütbesi ile tevcih edilerek, Baban meselesi önlenmeye çalışılmıştır⁴⁸.

a- Vahhabiler'in Kerbela'da Yaptığı Katliam

Ya anan tüm bu olumsuzluklar yetmiyormuş gibi, 1216 senesi sonlarında (Nisan 1802) Ba dat'ta veba salgını ortaya çıkmıştır. Salgın öyle bir hal almıştır ki, günde 60-70 kişi ölmeye başlamıştır. Ba dat yönetimi ne yapacağını bilmezmiş, Vali Süleyman Pa a, bir iş yapamaz hale gelmiştir. Süleyman Pa a, ya lılı dolayısıyla yetkilerinin büyük bir bölümünü Kethüdası olan Ali Pa a'ya devretmiştir. Ancak Ba dat havalisinde yaygın herkesin gözü, valinin üzerindeyken ve ondan bir çözüm bulmasını beklerken, onun bir iş yapamaz durumdaki hali, sıkıntıların ve rahatsızlıkların daha da artmasına neden olmuştur. Ya anan sıkıntılara başlı olarak; Irak havalisindeki Türk, Arap ve Kürt her kesim insanda, tepkiler yükselmeye başlamıştır. Çünkü uzun seneler boyunca icraatlarıyla herkesi sevgisini kazanmış olan Süleyman Pa a'nın üzüntülü ve çaresiz durumu, morallerin daha da bozulmasına neden olmuştur⁴⁹.

Ba dat havalisinde bu problemler yaşanırken, bunu fırsat olarak değerlendirilen Abdülaziz b. Muhammed b. Suud, o lu Suud'u çok sayıda asker ile Irak tarafına

⁴⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 167.

⁴⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 167.

⁴⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 166.

göndermi tir⁵⁰. Vahhabiler'in Ba dat üzerine geldi i haberini , Müntefik eyhi Hamid es-Samir hemen Ba dat yönetimine iletmi tir. Bu durum üzerine Kethüda Ali Pa a, yanındaki askerle Hindiyeye'ye gitmek üzere Durre'ye gelip, burada bir miktar daha asker toplamakta iken, 1217 senesi ba larında (Mayıs 1802) Vahhabiler'in Kerbela'ya⁵¹ saldırıp, iki bin den fazla insanı öldürdü ü haberini almı tır⁵².

Her ne kadar Vahhabiler'in amacı, Necef katliamının intikamını iilerden almak ve Necef'i basmak idiye de, bu kasabanın etrafı sur ile çevrili oldu undan oraya girememi ler, bundan dolayı Kerbela'ya saldırmaya karar vermi lerdir. iilerin matem gecesinde; savunmasız, yas halinde ve bitkin oldukları bir sırada, Vahhabiler'in kasabaya girmeleri, hem ölü sayısının çok olmasına, hem de ehri yakıp yıkarak ya ma etmelerine sebebiyet vermi tir⁵³. Daha sonra Hz. Hüseyin türbesinde bulunan alt ın ve gümü kandilleri alan Vahhabiler, merkezleri olan Der'iyeye⁵⁴ tarafına dönmü lerdir⁵⁵.

Kethüda Ali Pa a, Durre menzilinde iken bu korkunç haberi alınca, hemen durumu Ba dat'a bildirmesi için âvizâde Mehmed Bey'i, Vali Süleyman Pa a'ya göndermi tir⁵⁶. Kendisi de yanındaki asker ile Kerbela'ya do ru yola çık mı ise de Vahhabiler'in buradan gittikleri haberini almı tır. Ba dat'taki veba salgınından dolayı yeterince üzüntülü olan Süleyman Pa a, bu haberi alır almaz daha da rahatsızlan mı tır. Meselenin önemi ve büyüklü ü dolayısıyla da, hemen Osmanlı'ya ve ran'a bilgi verilmi tir⁵⁷.

b- Kerbela'daki Vahhabi iddetin in Osmanlı ve ran'a Etkileri

Osmanlı Devleti, ran ile arasında süregelen sükûneti bozucu bir geli me olarak gördü ü Vahhabi olaylarından, son derece rahatsız olmu tur. Çünkü ranlılar'ın Hz. Ali ve Hz. Hüseyin kabirlerine ziyaret için gelmeleri , kendi dinî/mezhebî inançları noktasında çok önemli bir yere sahipti ve bu mekânlar onlar için kutsal yerlerdi. Her yıl

⁵⁰ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6691.

⁵¹ Kerbela'ya mam Hüseyin kasabası da denilmektedir. BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6691.

⁵² Cevdet; a.g.e., s. 167.

⁵³ Nicolae Jorga; **Osmanlı mparatorlu u Tarihi, C.: V**, Yeditepe Yay., (Çev.Nilüfer Epçeli), stanbul, 2005, s. 127.

⁵⁴ Vahhabiler'in merkezi konumundaki bu yer çölün ortasında, sefil bir köydü. Nicolae Jorga; a.g.e., s. 127; N. Ça atay; a.g.md., s. 262.

⁵⁵ Cevdet; a.g.e., s. 167.

⁵⁶ Cevdet; a.g.e., s. 168.

⁵⁷ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6691.

bu havalide gelen ranlıların sayısı oldukça yüksek olup⁵⁸, Osmanlı topraklarına gelen bu kimselerin güvenli ini sa lamak da Osmanlı'nın göreviydi. Hicaz'da ortaya çıkan Vahhabi hareketinin Irak mntikasını da etkisi altına alması ve bura sı üzerinden iilerle çatı maya girmesi, Osmanlı'yı baya ı tedirgin etmeye ba lamı tır. Vahhabiler'in çıkardıkları sorunlar, sadece Irak havalisiyle de sınırlı olmayıp, Arabistan yarımadasında da rahat durmayarak; Bahreyn, Lahsa ve Taif'e kadar olan havalide isyanlarını gittikçe arttırmı lardır. Hatta bir ara Mekke Emiri erif Galib, Vahhabi saldırıları sonucunda zor durumda kalmı ve Me kke'yi terk ederek Cidde Valisi erif Pa a'nın yanına çekilmi tir⁵⁹.

Zaten Osmanlı'nın batıda u ra tı ı gaileler kendisine yeterken bir yandan da, Vahhabi hareketinin ortaya çıkması ve bu hareketin geni bir alana yayılması, i lerin daha da çıkmaza girece ini göstermi tir. Çünkü Vahhabiler'in etkili oldukları bölge, co rafi yönden çok sorunlu olmu tur. Özellikle çöl artları, a iretler ve yerle im yerleri arasındaki mesafe, Osmanlı için baya ı mü külatlı konuları olu tur mu tur⁶⁰. Böylesine zorlu bir mevkide ya ayan ve çok kuvvetli a iret ba ları bulunan bu kimselerle u ra mak ve kısa sürede bu sorunu çözmek, Osmanlı açısından hiç kolay bir i olmamı tır.

Olayların oldu u dönemde, Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın kethüdası Ali Pa a, Vahhabiler tarafından saldırıya u rayan bölgeye gelip iki buçuk ay kadar Hindiyye tarafında kalmı tır. Daha sonra olabilecek saldırılara engel olmak amacıyla, Kerbela'nın etrafında sur yaptırıp, Hille kasabasının etrafına hendekler kazdırarak bu tip saldırılara kar ı önlem olması açısından tedbirler aldırımı tır . Ncef ve Kerbela'da bir miktar asker bıraktıktan sonra da Ba dat'a geri dönmü tür. Aynı zamanda Basra Mutasarrıfı ve Süleyman Pa a'nın damadı olan Selim A a da Ba dat'a gelmi tir⁶¹.

Kerbela olayının haberini alan ran ah'ı Feth Ali ah'a gelince, kendisiyle birlikte bütün ran yöneticileri ve halkı mateme kapılmı tır. ran yönetimi tarafından Süleyman Pa a'ya, önceden koruyucu tedbir almadı ı için su çlayıcı bir mektup yazılmı tır. Ayrıca Vahhabiler'den intikam alınması da ran tarafından Osmanlı'dan

⁵⁸ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6690.

⁵⁹ Z. N. Aksun; a.g.e., s. 68; smail Hami Dani mend; **zahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.: IV**, st., 1971, s. 80.

⁶⁰ BOA., H. H., D. No:92, G. No: 3782.

⁶¹ Cevdet; a.g.e., s. 168.

talep edilmi tir⁶². Akabinde de olayın etkisinde bulunan ran ah'ı, bizatihi kendisinin büyük bir ordu ile gelerek Vahhabiler'i yok ettikten sonra , Ba dat'a hücum edece i tehdidini savurmu tur⁶³.

Feth Ali ah, Vahhabiler'in Kerbela saldırısını kendileri açısından iyi bir fırsat olarak de erlendirmek istemi tir. Çünkü bu durumu gerekçe göstere cek, ma dur olduklarını ve Osmanlı'nın kendi toprakları içinde ki ranlılar'ın hayatlarını koruyamadı mı belirtip, kendileri için kutsal sayılan mekânların denetimini ele geçirmek iste ini dillendirmi tir⁶⁴. Nitekim ran tarafından gelen yazılarda ; tahrik edici bir üslubun kullanıldı ı da açıkça bellidir. ran tarafı; e er Osmanlı Devleti, Vahhabi belasını def edemeyecekse, kendilerinin buna güçlerinin yetece ini belirterek, bu güruhu ortadan kaldırmaya muktedir olduklarını her fırsatta dile getirmi lerdir. Hatta bu noktada asker tedariki ile sefere hazır olduklarını ifade etmekten de çekinmemi lerdir⁶⁵.

Feth Ali ah, Vahhabiler'e gereken cevabın verilmesi konusunda , Ba dat Valisi Süleyman Pa a üzerinde de baskı kurmaya ba lamı tır. Özellikle önceden beri Vahhabiler'in bu havaliye yönelik niyetlerinin belli olmasına ra men , Ba dat yönetiminin, bunu engellemede çok a ır davrandı ını dile getiren ran ah'ı, Süleyman Pa a'nın gerekli önlemleri almadı ını suçlayıcı ifadelerle kendisine bildirmi tir⁶⁶. Süleyman Pa a; 18 Rebûlâhir 1217 (18 A ustos 1802) senesinde , ran ahı'na cevabî olarak gönderdi i yazıda, bundan sonra Vahhabiler konusunda neler yapılca ına ili kin bilgiler vererek, ran tarafını teskin etmeye çalı mı tır⁶⁷. Süleyman Pa a, Vahhabiler'in kabul edilemez davranı ları dolayısıyla ranlılar'ın ne kadar üzgün oldu unu bildi ini, “*haricî-i mezkûr*” diye nitelendirdi i Suudo lu destekli Vahhabi hareketine , gereken cevabı verece ini belirtmi tir⁶⁸.

⁶² “...Suudo lunun mam Hüseyin kasabasına tecaviüzü ranilerin gazâb ve kıyâmına badî oldu u beyaniyle te'dibleri ah-ı ran'dan bir nâme ile bildirilmi ...” BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6685/D.

⁶³ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6718/D.

⁶⁴ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6690.

⁶⁵ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6718/D.

⁶⁶ ran ah'ı tarafından Ba dat Valisi Süleyman Pa a'ya gönderilen sefir smail Bey, ya anan olaylar ve valinin gerekli önlemleri almaması dolayısıyla ran yönetiminin teessürlerini bildirmi tir. BOA., H. H., D. No:-, G. No: 51272/A.

⁶⁷ BOA., H. H., D. No:-, G. No: 51272/A.

⁶⁸ BOA., H. H., D. No:-, G. No: 51272/A.

Süleyman Pa a, ran'ı oyalamak ve ran ahı'nın herhangi bir saldırı giri iminde bulunmasını engellemek için gerginli i dü ürücü ve alttan alıcı bir ekilde davranmı tır. Çünkü o sıralar salgın hastalık dolayısıyla Ba dat'ta durumlar iyi olmadı ı gibi , bazı yerel a iretler de huzursuzluklar çıkarmaya ba lamı tır. Böyle bir vaziyette ran'ın saldırıya geçmesi ve Osmanlı'nın da zor durumu dolayısıyla gerekli yardımı zamanında göndermemesi ihtimali, Ba dat yönetimini oldukça rahatsız eden ve dü ündüren konular olmu tur. Bu nedenle Süleyman Pa a, ran tarafına gönderdi i cevabında Vahhabi meselesini mutlaka çözece ini ve buna Osmanlı'nın gücünün yetece ini, ran'ın herhangi bir harekette bulunmasının gereksiz oldu unu bildirmi tir⁶⁹.

ran ahı'nın, önceden gerekli tedbirler almaması dolayısıyla böyle bir olayın ya anmasına sebebiyet vermesi suçlamasına kar ılı k olarak da, Süleyman Pa a; Ba dat'ta ya anan veba salgını ile u ra tı nı, ama buna ra men asker tertip ettirip Vahhabiler'in üzerine gönderdi ini, çetin çöl artları nedeniyle de Vahhabiler'in kaçtı nı gerekçe göstermi tir. Kerbela baskını haber alınır alınmaz da, Vahhabiler üzerine harekete hemen geçildi i ve ihmalin olmadı ı nı, ancak Vahhabiler'in havalıyı hemen terk etmeleri dolayısıyla yakalan amadıklarını belirtmi tir. Bu noktada da Ba dat yönetiminin ve dolayısıyla Osmanlı'nın bir kusurunun bulunmadı ı nı söyleyerek, Vahhabiler tarafından tahrip edilen yerlerin yeniden in a edilece ini ve kutsal mekânların bulundu u kasabaların etraflarının tahkim edilece i ran tarafına bildirilmi tir⁷⁰.

Süleyman Pa a, ran ile ilgili son durumu Osmanlı yönetimine bildirmekle birlikte, Ba dat yönetimi olarak bu meselede kendisinin tek ba ına bir ey yapamayaca nı ve mutlaka deste e ihtiyacı oldu unu b elirtmi tir. Bir yönüyle de Osmanlı yönetimini harekete geçirmek için, ayet Ba dat'a devletten bir destek gelmezse, ran tarafından destek olunması yönündeki teklifleri, kabul etmek zorunda kalaca nı söyleyerek, ne kadar zor ve çıkmaz bir durumda oldu unu göstermeye çalı mı tır⁷¹. Açıkçası Süleyman Pa a, Osmanlı tarafından kendisine bir destek gelmemesi endişesini ta ıyordu ve ran kozunu kullanarak, bir ekilde devleti kendi

⁶⁹ BOA., H. H., D. No:-, G. No: 51272/A.

⁷⁰ BOA., H. H., D. No:-, G. No: 51272/A.

⁷¹ Süleyman Pa a gönderdi i tahriratta “ ...taraf-ı Devlet-i Osmanîyeden bu hâle iltifat olunmaz ise madde-i mezkûre ah-ı mûmâ-ileyhin zimmet-i himmet hasr ve inâyetine mütehâttim olarak asâkîr -i ranîyenin ol hududda vürûd ve taise-i merkûmenin tedmûrine bezl-i mechûd eylemeleri lazım gelece i...” ifadelerini kullanmı tır. BOA., H. H., D. No:-, G. No: 51272/A.

yanına çekmek istiyordu. Çünkü Osmanlı yönetimi , Vahhabi hareketini ba ndan beri fazla önemsememi ve sadece o bölgedeki valileri uyararak bu sorunu çözmelerini istemi tir.

Ba dat yönetiminden gelen uyarıların etkisiyle , buraya askerî birliklerin gönderilmesinin zorunlulu unun farkına varan Osmanlı yönetimi ; Sivas, Rakka, Musul ve Diyarbakır bölgesinden tertip edilecek yeterli sayıda askerin , Erzurum Valisi komutasında Ba dat'a gönderilmesini kararla tırmı tır⁷².

3- Ba dat'ta Vali Süleyman Pa a'nın Vefatı ve Sonrasında Geli en Olaylar

Hastalı ı günden güne artan Süleyman Pa a , vekâleti büyük damadı ve kethüdası olan Ali Pa a'ya vermi tir. Zaten Ali Pa a , uzun zamandan beri Ba dat yönetiminde çok etkili konumda bulunan bir yönetici olmu tur. Süleyman Pa a ayrıca, di er damatları olan Hazinekar Davut A a , Basra Mutasarrıfı Selim A a ve Kapıcılar Kethüdası Nasif A a'nın da Ali Pa a'ya yardımcı olmalarını ve onun yanında bulunmalarını istemi tir. Süleyman Pa a Ba dat yönetiminde bu düzenlemeleri yaptıktan sonra 8 Rebülâhir 1217 (8 A ustos 1802) tarihinde vefat etmi tir⁷³.

Süleyman Pa a'nın vefatından sonra , vasiyeti üzerine büyük damadı Ali Pa a vali vekilli ine getirilmi tir. Arkasından da kendisinin Ba dat Valisi olması için Ba dat ileri gelenleri , stanbul'a dilekçe göndererek , arkasında olduklarını göstermi lerdir⁷⁴. Bu ekilde göreve ba layan ve resmen Padi ah emrini bekleyen Ali Pa a , bir yandan da Ba dat içinde Yeniçeri A ası Ahmed A a'nın ba lattı ı olayla u ra mak zorunda kalmı tır⁷⁵. Ba dat'ta i ler iyi gitmezken, Vahhabi meselesinin çözülmemesi ve bu

⁷² BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6685.

⁷³ Cevdet; a.g.e., s. 167. Süleyman Pa a 23 seneden fazla Ba dat, Basra ve ehrizor eyaletlerini idare etmi , Ba dat'ta medreseler, kütüphaneler ve sınırsız sayıda faydalı eserler yaptırmı tır. Vefat etti inde ya ı 80'e yakındı. Said, Sadık ve Salih adlarında üç o lu ve dört kızı vardı. Sa lı nda kızlarından birini Kethüdası Ali Pa a , di erini Selim Bey ile evlendirmi ti. Di er iki kızını da hazinekarı Davut A a ve Kapıcılar Kethüdası Nasif A a'ya söz vermi oldu undan, ölümünden sonra onların da nikâhı yapılmı tır. Daima hayır yapmakla u ra ırdı. Mısır seferi sırasında Osmanlı maliyesine katkı olması dolayısıyla 2000 kese altın göndermi ti. Bu yüzden vefatı büyük bir kayıp olmu tur. Cevdet; a.g.e., s. 168-169.

⁷⁴ Cevdet; a.g.e., s. 170.

⁷⁵ öyle ki; Ahmed A a görünü te Ali Pa a taraftarı gibi davranmakla beraber, el altından Selim Bey'in Ba dat valisi olması için u ra maya ba lamı tır. Ali Pa a ba larda durumun farkında olmadığı için Ahmed A a'nın oyununa gelmi tir. ç Kale'yi ele geçiren Ahmed A a , niyetini açıklayınca Ali Pa a ona kar ı mücadelede giri mi ve iki taraf arasında çarpı malar olmu tur. Ba dat bu çeki meden zarar görmeye ba layınca, Ali Pa a durumun daha fazla sürmesini istememi tir. E er m esele kendisinin Ba dat valisi olmasından kaynaklanıyorsa, bu görevden feragat etti ini açıklamı tır. ste i kabul edilen

meseleye bahlı olarak rahatsızlıklar çıkararak ran'ın durumu, Osmanlı'yı baya ı tedirgin etmeye bahlamı tır⁷⁶.

Ba dat Vali Vekili Ali Pa a, bir süreli ine Ba dat içindeki valilik çe ki mesinde haylice zor anlar ya amı, hatta bir ara Yeniçeri A ası Ahmed A a ve taraftarlarının entrikaları sonucunda ba ta kalamayaca mı anlayınca, görevinden ayrıldı mı dahi bildirmiş tir. Ancak çok ani geli en Ba dat içindeki mücadeleler sonucunda, hesaplar yine de i mi ve kendisi tekrar bu makama ge tirilmiş tir⁷⁷.

a- ngiltere'nin Ba dat'ta Ya anan Olaylarla İlgili Devreye Girmesi

Bu sırada stanbul'daki ngiliz elçisi, Ba dat'ta ya anan olaylarla ilgili Osmanlı nezdinde giri imlerde bulunmuş (Ekim 1802) ve Ba dat valili ine Ali Pa a'nın atanması için çaba sarf etmeye bahlamı tır. ngiliz Elçisi, stanbul'da yaptı ı temaslarda; Ba dat'tan kendilerine haberler geldi ini ve halk arasında geçimsizlik ve anla mazlı ın ba gösterdi ini, buna ra men Ali Pa a'nın iyi bir idareyle bozgunu önledi ini belirterek, vezirli e ve Ba dat valili ine en layık ki i nin Ali Pa a oldu unu söylemiş tir. Ayrıca Kerbela olayı dolayısıyla ranlılar'ın ikâyette bulundu unu ve bu mesele nedeniyle de ran'ın, Osmanlı'yı sorumlu tutaca ının muhakkak oldu unu belirttikten sonra, Osmanlı'ya kar ı ran'ın bir saldırı yapması durumunda da pek çok sorunun ya anaca ını belirtmiş tir. ngiliz elçisi; “ *ngiltere Devleti Devlet-i Aliyye ile müttefik ve müttehîd oldu undan mesmû'ât ve ma'lûmâtımı 'arz ve i'lâma mecburum. Ba dad ve mülhakâtı tebe 'a-i vezâretle Ali Pa a'ya verilmek asvâbdır.*” dedikten sonra, asıl niyetini belli etmek babında sözlerini öyle bitirmiş tir: “ *Hind münasebeti ile bundan akdem ranîler ile beynimizde mu'âhede takrîr etmi idi. Devlet-i Aliyye dahî ranîler ile ittifâka ra bet ederse ol tarafta olan konsolosumuza yazayım ve mevadd -ı*

Ali Pa a'nın yerine, Yeniçeri A ası ve taraftarlarının deste i ile Selim Bey vali vekilli ine getirilmiş tir. Bu olayların ayrıntıları için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 170.

⁷⁶ 1217 senesinde Kerbela'da ya anan olaydan sonra Vahhabiler'in yola getirilmesinin zorunlu oldu unu anlayan Osmanlı yönetimi, Rakka, Musul, Diyarbakır valilerine gönderdi i emir -nâmelerde tertip edecekleri askerlerle “...*Suudîlerin tecavüzünü men'e çalı maları...*” için Ba dat Valisi emrinde harekete geçmelerini istemiş tir. **BOA., H. H.**, D. No:93, G. No: 3797-C/D/F. Bu belgelerde dikkati çeken en önemli hususlardan biri de, Vahhabiler'den ço unlukla; “ *Suudî, Suudîo ulları*” ekinde bahsedilmesidir.

⁷⁷ Ba dat içinde ya anan mücadeleler Cevdet Tarihi'nde, çok detaylı bir ekinde anlatılmaktadır. Bu nedenle konunun bütünlü ünü bölmek açısından burada teferruata girmiyoruz. Ba dat'taki durumla ilgili geni bilgi için bkz., Cevdet; **a.g.e.**, s. 170-171.

ittifakın tanzimine çalı ayım. Devlet-i Aliyye askeriyle asâkîr-i raniye bi'l-ittifak hareket ederler ise Vahhabiler'in te'dib ve tedmîrî mümkündür.”⁷⁸

ngiliz elçisinin bu sözlerinden de anlaşılabildiği gibi, İngiltere, kendi menfaatleri noktasında Hindistan sömürgesinin durumunu ön planda tutarak, İran ile Osmanlı arasında arabulucu rolüne soyunmak istemiştir. Ali Pa'nın Bağdat valiliğine atanması konusunda da destekçi tavırlar alan İngiltere'nin, bu konuda da bir çıkarı olduğu kesindir.

ngiliz elçisinin bu sözlerine karşılık, Reis Efendi; Osmanlı yönetimi altında bulunan liva ve eyaletlerdeki yönetim yapısının kendine has olduğunu ve valilerin öldüğü zaman devlete ödemek zorunda oldukları borçlarının, mallarından tahsil edildiğini belirterek, Ali Pa ile ilgili anlaşmazlığın bu meseleye dayalı olduğunu belirtmiştir. Reis Efendi; Süleyman Pa'nın uzun süreli valiliği esnasında, Osmanlı'ya ödemesi gereken vergi miktarını tam ödemediğini, nizama göre de Süleyman Pa'nın mallarının devlete kalması gerektiğini, ancak buna kadar Ali Pa'nın bu hususta bir şey bildirmemiş gibi, bir şeyden haberi yokmuş gibi davrandığını belirtmiştir. Bu nedenle Ali Pa'nın durumunun soruşturulmaya kaldığını, Ali Pa'nın dürüst olarak ve devletin istediği gibi hareket etmesi halinde, vezirlik rütbesi ile Bağdat valiliğinin kendisine verileceği vaadiyle kaymakamlık emrinin gönderildiğini ifade etmiştir.⁷⁹

ngiliz elçisine, İran'ın Vahhabi olayları dolayısıyla baltatılmış yaygaranın anlamsız olduğunu da vurgulanmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, İranlılar'la barış içinde bulunduğu sırada ve Vahhabi tehlikesi ciddi manada ortada yokken, İmam Hüseyin'in türbesinin bulunduğu yerin etrafının sur ile çevrilmesini İran'a teklif etmiştir. İranlılar buna hemen karşı çıkarak, böyle bir düzenlemenin kendi ziyaretlerinin yasaklanmasına ve her taraftan kapı yapılması durumunda da oraya gideceklerden para alınacağına yormaları nedeniyle, bu tedbir gerçekleştirilememiştir.

ayrıca İmam Ali Türbesi gibi İmam Hüseyin Türbesi'nin bulunduğu yer de böyle surlarla çevrilmiş olsaydı, etraftan zarar gelmezdi. Ayrıca Vahhabiler'in bu havaliye saldırmalarında, İranlılar'ın bu bölgede yaptıkları yanlış tasarrufların payının olduğu da

⁷⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 171.

⁷⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 171-172.

bir gerçektir. Tüm bu hususları Reis Efendi ifade ettikten sonra, İran tarafına Osmanlı'dan bir görevli gönderileceğini ve sorunun iki taraf arasında müzakere edileceğini de belirtmiştir⁸⁰.

ayrca İran, kendi başına Vahhabiler üzerine harekete geçecek olursa Osmanlı topraklarından geçmek zorunda kalacaktı ki, bu durum da Osmanlı tarafından hoş görülmemesi de ildir⁸¹. Vahhabiler'in cezalandırılmasına yönelik olarak Osmanlı'nın hazırlıklar yaptı ve harekete geçeceği de İngiliz elçisine ifade edilmiştir⁸². İngiliz elçisi, kendisinin maksadının da bunları belirtmek olduğunu ve eğer söylendiği gibi Vahhabiler üzerine, Osmanlı Devleti, bir sefer hazırlığı içinde bulunuyorsa ve Bağdat valiliğine de Ali Pa'ya atayacaksa mesela kalmadığını belirtmiştir⁸³. Bu arada gelişmelerinde özel bir talimatla Mahmud Efendi, Bağdat'a gönderilmiştir⁸⁴.

Görüldüğü üzere, İngiltere her zaman için kendi çıkarları doğrultusunda Hindistan üzerindeki menfaatlerini tehlikeye düşürecek bir gelişmenin olmasını istememiştir⁸⁵. Özellikle Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılacak bir çatışma o İngiliz çıkarlarına da tersidir. Çünkü Rus tehlikesi ve Fransa'nın öteden beri bu bölgeye ayaklarını sokma düşüncesi İngiltere'yi rahatsız eden temel tedirginlikleri oluşturmaktaydı⁸⁶.

Bağdat'a bir valinin atanması hususunda, İngiltere'nin bu kadar etkin bir politika izlemesi de dikkate değerdir. Çünkü Osmanlı'ya ait bir şehirde kimin vali olmasının, İngiltere'yi neden bu kadar ilgilendirdiği, akla gelen bir soruydu. Aslında kendisi için girişimlerde bulunulan ve İngiliz elçisinin de desteklediği Ali Pa'ya, Bağdat'ta yerleşimi

⁸⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 172.

⁸¹ **BOA., H. H.**, D. No:93, G. No: 3793/F.

⁸² Cevdet; **a.g.e.**, s. 172.

⁸³ Reis Efendi ile İngiliz elçisi arasında yapılan görüşmelerde; "...Bağdat ihtilâlinin Vali Süleyman Pa'a'nın vefatından sonra, yerine kaymakam nâsb olan Ali Pa'a'nın himmetiyle def' edildiğinden Ali Pa'a'nın Bağdat valiliğine tayini ve Bağdat'ın, İran ve Vahhabiler'den muhafâzası için tahkîmi lüzûmunun Bağdat konsolosunun i'arına atfen, İngiltere elçisinin Reis Efendi'den niyâz ettiği ve mukâbeleten Ali Pa'a'nın valiliğine tayini icrâsının..." Osmanlı açısından uygun görüldüğü belirtilmiştir. **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6709.

⁸⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 172.

⁸⁵ İngilizlerin, Bağdat Valisi Süleyman Pa'a zamanından beri, Bağdat yönetimi ile yakın ilişkileri vardı. Nitekim 1211/1796 senesinde Bağdat Valisi Süleyman Pa'a Bağdat ve Basra cephaneleri için İngiltere elçisi vasıtasıyla Hindistan kumpanyasından iki yüz kantar barut almıştır. **BOA., Cevdet Askeriye, B.** No: 16521.

⁸⁶ Bu dönemde Osmanlı Devleti, İngiltere'nin dostluğuna önem verdiği gibi İngiltere ile İran arasında bir dostluk tesis edilmesi gerektiğine de inanıyordu. **BOA., H. H.**, D. No:-, G. No: 53558.

olan kölemen yönetiminin bir ferdiydi. Açıkçası Osmanlı yönetimi bu yapılanmadan oldukça rahatsızdı ve mümkün oldu u kadarıyla Ba dat'taki bu kölemen yönetimini ortadan kaldırmaya çalı ıyordu. Ancak mevcut imkânları da buna el vermiyordu. Çünkü Ba dat'taki kölemen etkisi, valiler aracılı ı ile yönetimin her kademesine nüfuz etmi ti. Nitekim yukarıda belirtti imiz, Süleyman Pa a'nın ölümünden sonra yerine vekil olarak bıraktı ı Ali Pa a ve önemli makamları ele geçirmi olan di er damatlarının hepsi, Kölemen oca nın birer üyesiydi. Etkinlik alanı bu kadar geni alan ve eyalet yönetiminde önemli kademelerin neredeyse tümünü elinde bulunduran bu düzeni, bir çırpıda bertaraf etmek pek mümkün de ildi. Ayrıca her zaman için stratejik yönden çok önemli bir yapıya sahip olan Ba dat'ın, karı ıklık içinde olması da istenen bir durum de ildi. Tüm bu özellikleri yan yana koydu umuzda meselenin ne kadar ha ssas oldu u ortaya çıkmaktaydı.

b- Ali Pa a'nın Ba dat Valili i

Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın vefatından sonra, yerine vekâleten bakan büyük damadı Ali Pa a, kaymakamlı a nasb edildikten sonra valilik makamını resmen ele almak için, Osmanlı ile ili kilerini düzeltmeye çalı mı tır. Bu meyanda Babiâli'ye gönderdi i yazısında, var gücü ile Vahhabi meselesini çözmeye u ra tı nı belirtmi tir. Ayrıca merhum Süleyman Pa a'nın takti ini de izleyerek, ayet meselenin Ba dat yönetimi tarafından halledilmemesi durumunda, ran ah'ı Feth Ali ah'ın, Suudlar'ın üzerine gitme ve intikam alma bahanesi ile Ba dat'a girece ini bildirmi tir. Bunlara ilave olarak kendi valili inin onayını istemeyi de ihmal etmemi tir⁸⁷.

Ali Pa a, Osmanlı'nın, Ba dat'taki kölemen yönetimine sıcak bakmadı nı bilmekteydi. Ancak mevcut durumun kendisinden yana oldu unun da farkındaydı. Neticede, Vahhabi olaylarını ve Ba dat'taki veba salgınını gerekçe gösterip , bir taraftan da ran'ın bu havaliye yönelik yayılcı politikasından dem vurarak , kendi konumunu

⁸⁷ Ali Pa a 1217/ 1802 senesi güz aylarında stanbul'a gönderdi i tahriratında; "...Ba dad valisinin vefatından sonra ittifâken kaymakam nasb edildi i ve mazhâr ve i'lâmların takdim edildi ine... Suudo lunun mam Ali kasabasına hücum kasdına binâen Horasan'dan 'avdet iden ran ahının Suud mazârâtını def' için asker gönderme niyetine... bu meyânda randan zarar gelmek ihtimaline binâen Suudun erri'nin def'ine çalı ıldı nı ve bu bâbdaki evrâkın takdim edildi ine ve her halde asker ve mühimmâtın irsâlî lüzûmuna binaen Ba dat vilâyetinin uhdesine tevcihini i stîrhâm ..." etmi tir. **BOA., H. H.,** D. No:160, G. No: 6678.

güçlendirmek ve Ba dat valili ini elde etmek istemi tir. Sonunda da bu emeline ula mı tir.

Ali Pa a, Osmanlı'nın, Ba dat yönetiminden alaca ı olan mebla ı ve bunu tahsil etmede hassas oldu unu tahmin etti inden, hemen harekete geçmi tir. Paranın her kapıyı açaca ını da bildi inden, vaziyetin kendi lehine dönmesi için ; devlet hazinesine 7500 kese, vezirlik rütbesi için 1000 kese ve devlet ricaline de da ıtılmak için 500 kese olmak üzere, toplam 9000 kese altın gönderece ini taahhüt etmi tir. Osmanlı Devleti de, 14 Recep 1217/11 Kasım 1802 tarihinde vezirlik rütbesi ile Ba dat valili ini kendisine tevcih etmi tir⁸⁸. Akabinde de Ali Pa a, valili e atanmasıyla duydu u memnuniyetini bildirmi ve ranlılar ile anla ma artlarına uygun davranaca ını , ho ve iyi geçinmeye gayret edece ini , bunlara ilaveten Vahhabi meselesi ile ilgili olarak da, elinden geleni yapaca ını ifade eden bir yazıyı, Babıâli'ye göndermi tir⁸⁹.

4- Osmanlı- ran Sınırdaki Bilbas A ireti'nin Çıkardığı Olaylar

Bu sırada, Osmanlı- ran sınır bölgesinde bulunan ve konargöçer bir yapıya sahip olan Bilbas A ireti, sorunlar çıkarmaya ba lamı tir. Özellikle ran tarafına geçti i sırada buralara zarar veren bu a iretle ilgili olarak, ran yönetimi, Osmanlı'ya ikâyette bulunmu tur. ranlılar'ın Kerbela olayı ili ilgili ikâyetleri ve Vahhabi sorunu halledilmemi ken, bir de sınır bölgesinde bulunan bu a iretin olumsuz davranı ı nedeniyle yeni sorunun ya anması, Osmanlı'yı rahatsız etmi tir. Osmanlı Devleti , bu meselenin halli için Ba dat Valisi Ali Pa a'yı görevlendirmi tir. Ali Pa a, e kıya gibi hareket eden⁹⁰ bu a iretin ta kınlıklarına son verdi i gibi , 1217 senesi ortalarında (Eylül 1802) Yezidiler üzerine yürümü Sincar taraflarında bulunan ve daima rahatsızlık çıkaran bu zümreyi de yola getirmi tir⁹¹. Bu iki meseleyi de halleden Ali Pa a, muzaffer bir ekilde Nisan 1803 tarihinde Ba dat'a geri dönmü tür⁹². Ali Pa a'nın bu ba arısı ran'ı da memnun etmi tir. Özellikle Bilbas a iretinin dize getirilmi olması ve Osmanlı- ran sınırında sıkıntıların giderilmi olması dolayısıyla ran ah'ı, duydu u

⁸⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 172.

⁸⁹ **BOA., H. H.**, D. No:38, G. No: 1928.

⁹⁰ **BOA., H. H.**, D. No:94, G. No: 3820.

⁹¹ Yezidi taifesi Sincar taraflarında oturuyorlardı. Kendi içlerinde eyhlik konusu ile ilgili çı kan tartışmalar zamanla isyana dönü mü tür. Ba dat Valisi Ali Pa a'nın Yezidiler üzerine harekete geçmesinin sebebi budur. Cevdet; **a.g.e.**, s. 238.

⁹² Cevdet; **a.g.e.**, s. 238.

memnuniyeti Osmanlı'ya bildirmiştir⁹³. Ali Paşa'nın bu barışı onun Batı içerisindeki itibarını da arttırmıştır.

III-KAFKASYA'DAKİ GELİMLER

1- Abbas Mirza'nın Kafkasya'daki Faaliyetleri ve Osmanlıya Etkileri

İran'daki otoritesini tam anlamıyla yerle tirmeye çalışan Feth Ali Şah, Kafkasya bölgesindeki İran gücünü de tesis etmek için harekete geçmiştir. Bu sırada Azerbaycan hanlarından olan Hoy Hâkimi Cafer Kulî Han, Feth Ali Şah'a karşı isyan girişiminde bulunmuştur.⁹⁴ Bu havalide meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak, Numan Paşa tarafından 14 Cemâziyelevvel 1215 (3 Ekim 1800) tarihinde gelen tahriratta; Feth Ali Şah'ın Azerbaycan'da nizamı sağlamak için 20 bin kişilik askeri kuvvetle, o lu ehzâde Abbas Mirza'yı serdar olarak, Hoy Hanı Cafer Kulî Han üzerine sevk ettirildiği bildirilmiştir⁹⁵. Abbas Mirza, öncelikle Hoy Han'ını mağlup ettikten sonra, Revan üzerine yönelmiş ve buradaki Muhammed Han'ı da baskı altına almaya çalışmıştır.

Bu noktada Kars Muhafızı Numan Paşa, devreye girmiş ve meselenin halli konusunda aracı olmuş, özellikle Revan ahalisinin İranlılar tarafından mağdur edilmemesi için çaba göstermiştir. Bu çabaların sonucunda, İran askerinin batıda bulunan ehzâde Abbas Mirza, kuşatmayı kaldırıp Tebriz'e geri dönmüştür⁹⁶. Revan Hanı Mehmed Han, Numan Paşa aracılığıyla çözülen mesele ve hâkim olduğu havalinin İran baskından kurtulmuş olması dolayısıyla, memnuniyetini Osmanlı'ya bildirmiştir⁹⁷.

Osmanlı Devleti ile İran arasında yürürlükte olan barış anlaşmasının en önemli maddesi, iki taraf arasında birbirinin toprakına geçen veya firar eden olursa bu kimselerin kabul edilmemesi ve geri verilmesi hükmüydü⁹⁸. Osmanlı Devleti, bu hususla ilgili olarak Kafkasya bölgesinde İran'la bir sıkıntıya amak istemediğinden, mevcut anlaşmalar çerçevesinde hareket etmeye gayret etmiştir. Özellikle Azerbaycan havalisinde Abbas Mirza'nın, yardımcısı olan Süleyman Serdar ile birlikte

⁹³ BOA., H. H., D. No:94, G. No: 3820.

⁹⁴ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6679/B.

⁹⁵ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6679.

⁹⁶ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6679.

⁹⁷ BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6679.

⁹⁸ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6721; aban 1215 (Aralık 1800) tarihli bir hükümdede; "1159/1746 senesi mu'âhede-i mücibince İran'dan bizim bizden İran tarafına firar edenlerin himaye olunmayub taleb olunduklarında canibine teslimi..." ifadesi yer almaktadır. BOA., C. HR., No: 7647.

uyguladı ı hareket planının, Revan olayında oldu u gibi mülteciler ekinde Osmanlı'ya yansıyaca mını bildi inden, kendisinin uydu u artlara, mütakabiliyet esasına göre ran'ın da uyması gerekti ini eh zâde Abbas Mirza'ya bildirmi tir.

Bu sırada Tebriz, irvan ve Karaba bölgesinde bulunan eh zâde Abbas Mirza, ran hâkimiyetini buralarda tesis etmeye çalı rken, babası Feth Ali ah, takviye niteli inde gönderdi i askerlerle, o lunun bu niyetini gerçekle tirmeye katkı sa lamı tır. Abbas Mirza'da emri altında bulunan bu askerlerle, Azerbaycan'ın bütününi ele geçirme, Revan'ı itaat altına alma ve Gürcistan üzerine gitme arzusu na kapılı mı tır⁹⁹.

Çıldır Valisi, buralarda olup bitenleri ve Abbas Mirza'nın niyetini Osmanlı'ya bildirdikten sonra, ne yapması gerekti i konusunda emir beklemi tir. Çünkü ran baskısı altında bulunan havaliden, Osmanlı tarafına geçmek isteyen ve sınıra do ru harekete geçen insanlar bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti ise mevcut anla ma artlarına riayet edilece ini belirterek, ilk ba larda, gelenlerin kabul edilmemesini istemi tir¹⁰⁰.

Ancak durum, Osmanlı'nın arzu etmedi i ekinde geli meye ba lamı tır. Çünkü Hoy Hanı Cafer Kulî Han ma lup olunca, sı nacak yer olarak Osmanlı'yı görmü tür¹⁰¹. Bu geli meden rahatsız olan ran ah'ı, Cafer Han'ın kendisine teslim edilmesini Osmanlı'dan talep etmi tir. Osmanlı Devleti bu mesele yü zünden, ran ile kar ı kar ıya gelmek istemedi inden meseleyi a ırdan almaya çalı mı tır¹⁰². Ancak bir süre sonra Abbas Mirza'nın niyetinin ne oldu u anla ılınca, Osmanlı Devleti, Hoy Hanı ve ondan ba ka Osmanlı'ya do ru gelip sı nınları kabul etmek zorunda kalmı tır¹⁰³.

Bir yandan da Trabzon Valisi Mahmud Tayyar Pa a, Rebûlevvel 1219 (Haziran 1804) tarihinde gönderdi i yazısında, Abbas Mirza'nın Kafkasya'daki faaliyetlerinin ciddi boyutlara ula tı mını ve genç ehzadenin niyetinin sadece Revan'ı almak olmadı mını, asıl amacının Rusya etkisindeki Gürcistan havalisini ele geçirmek oldu unu

⁹⁹ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6721.

¹⁰⁰ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6721.

¹⁰¹ BOA., H. H., D. No:105, G. No: 4143.

¹⁰² 1218/1803 senesine ait belgede bu husus u ifadelerle anlatılmaktadır: "...ber mâceb-i mu'âhede ran âhi Bayezid tarafında bulunan Hoy Hanı sabık Cafer Kulî Hanın iadesini talep itmekte... ranla merâsim-i dostiye kâbilinden harekete mübâderet etmek tecvîz edilir..." BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6695.

¹⁰³ BOA., C. HR., No: 1572.

bildirmi tir¹⁰⁴. Yine Abbas Mirza'nın, Osmanlı sınırlarına do ru saldırı amacıyla oldu u da do udaki di er valilerden gelen haberler içinde yer almı tir¹⁰⁵.

Bu yönüyle de Osmanlı Devleti'nin do u sınırlarında tehlike artmaya ba lamı tir. Van, Bayezid ve Kars muhafızları, durumun ciddiyetini anlayarak ba ta zahire olmak üzere pek çok malzemeyi Osmanlı'dan talep etmi lerdir. Osmanlı yönetimi de sınır bölgelerindeki valilerin, her türlü saldırıya kar ı hazırlıklı olması gerekti ini bildirerek, eksikliklerini gidermeleri için hızlı olmalarını istemi tir¹⁰⁶.

Abbas Mirza ise durmadan, Osmanlı'ya sı ınmı olan Cafer Kulî Han'ın kendilerine verilmesini talep etmi tir. Bu amaçla da gönderdi i adamları vasıtasıyla, Erzurum Valisine durumu bildirip talebini tekrarlamı tir. Osmanlı Devleti'nin ran ile mesele ya amak istememe anlay ının farkında olan Abbas Mirza , kimi zaman tutumunu sertle tirerek tehditkâr tavırlar takınmaya da ba lamı tir¹⁰⁷. Ayrıca Ali Han ismindeki elçisini göndererek, Osmanlı'ya iltica etmi olan bütün ranlılar'ın geri verilmesini de istemi tir. Bir yandan da emri altındaki hanları, Tiflis üzerine göndermi tir¹⁰⁸.

Özellikle elçi olarak gelen Ali Han'ın , edebe aykırı bir ekilde hareket etmesi ve Abbas Mirza'nın fevri tavırlarından rahatsız olan Kars Muhafızı Mehmed Pa a , durumu Osmanlı'ya bildirdi i gibi ran'dan iltica edenlerin geri verilmemesini de istemi tir¹⁰⁹. Sonuçta Mehmed Pa a'nın bu iste inin yerinde bulan ve Abbas Mirza 'nın hareketinden oldukça rahatsız olan Osmanlı yönetimi , kendi tarafına sı ınmı olan ranlılar'ı, geri vermemeye karar vermi tir¹¹⁰.

¹⁰⁴ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702.

¹⁰⁵ 1218/1804 tarihinde Van Muhafızından gelen bir yazıya göre “... ehzâde-i ran yüz bine yakın asâkîriyle Gürcistan tarafına tedmîr-i küffâr ve tembih-i müfsîdin için harekte eyledi i ve irvan Hâkimi Mehmed Han dahi korkup kaleye kapandı ı han -ı mumâileyhin evlâd-ı'iyâlini hududumuza yolladı ı i idildi i cihetle fîne ve fesada bais olaca ı...” belirtilmektedir. BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702.

¹⁰⁶ Abbas Mirza'nın, Revan ve Tiflis üzerine harekete geçmesindeki maksadın; “*hudud-u hakâniyeye tasallût*” niyetiyle oldu u hususu Van, Bayezid ve Kars Mutasarrıflarından mütemadiyen Babiâli'ye gönderilen yazılar arasındadır. BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702/C.

¹⁰⁷ ran tarafından gelen Ali Han isimli elçi; ah'ın her yere hatta Sivas'a kadar hükmetti ini belirterek iltica edenlerin derhal verilmesini talep etmi tir. BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702.

¹⁰⁸ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702/B.

¹⁰⁹ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702/B.

¹¹⁰ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702/A.

Osmanlı yönetimi, bahsi geçen yerlerde meydana gelen gelişmeleri yerinde tahkik etmek için buralara casuslar gönderdi i gibi, lazım gelen tedbirlerin alınması noktasında sınır bölgesindeki valileri uyarmaktan da geri kalmamı tır¹¹¹. Alınan tedbirler ve yapılan hazırlıklar konusunda dikkat edilen husus, ihtiyatlı olmak ekinde tezahür etmi tir. Yoksa ran tarafına saldırıya geçilmesi plâni, hiçbir zaman için olmamı tır.

2- Rusya'nın Gelişmeler Karısında Devreye Girmesi ve Gürcistan Sorunu

Rusya, ran'ın Kafkasya'daki hareketlerinden rahatsız olmaya başlamı tır. Bunu engellemek ve bu havalinin gerçek söz sahibi kendisi olduğunu vurgulamak isteyen Ruslar, Gürcistan taraflarına do ru askeri birlikler sevk etmeye başlamı tı r¹¹². Rus yönetimi, Kafkasya'da ran politikalarını belirleyen kişinin Abbas Mirza olduğunu bildi inden, onun üzerine de asker göndermeye karar verdi ve bu amaçla da bir Rus birliğini, Abbas Mirza'nın bulunduğu bölgeye göndermi tir. Rus kuvveti, üretilen mevkiide ran askerini mağulp etmi tir. Gence'yi geçip Revan taraflarını da muhasara eden Rusya, 1804 senesinde Tiflis üzerine do ru harekete geçti i sırada, gelişmelerden Osmanlı'nın rahatsız olduğunu tahmin etti inden, Kars Muhafızı Mehmed Pa a'ya bir sefir göndermi tir¹¹³. Rusya, bu sefiri aracılı ı ile bahsi geçen araziye muhasara etme nedeninin, buraları i gal etme niyetlerinden kaynaklanmadı ını ve böyle bir amaçlarının bulunmadı ını ifade etmi tir. Osmanlı'nın talep etmesi halinde de buraları geri verece ini bildirmiş tir¹¹⁴. Bu yönüyle de Rusya, esas maksadının ran'ın bu bölgedeki politikasına karşı olduğunu göstermeye çalışmı tır.

Kars Muhafızı Mehmed Pa a, Rusya'nın niyetini ve hareket tarzını Osmanlı Devleti'ne bildirmekle birlikte, Rusya gücü karısında ran'ın tutunmasının mümkün olmadığını da belirtmiş tir. Ayrıca Rusya ile ikili müzakerelerin yapılması suretiyle, Rusya'nın alttan alınması gerektiğini ve bu hususlara vakıf birinin Rusya'ya gönderilmesinin faydalı olacağını da dile getirmiş tir¹¹⁵.

¹¹¹ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702/C.

¹¹² BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6713.

¹¹³ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6713.

¹¹⁴ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702.

¹¹⁵ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6702.

Ya anan bu geli meler Kafkasya’da yeni bir çeki menin habercisi olmakla birlikte, özellikle Gürcistan taraflarında mücadelenin had safhaya çıkacağı da kendini belli etmeye başlamıştır. Çünkü bu havalı tarih boyunca üç devletin de önemsendiği ve kendi varlık alanı için önemli saydığı bir mevki olma özelliğini hiç kaybetmemiştir.

a- Gürcistan Üzerindeki Güç Mücadelesi

Rusya ile İran arasındaki Kafkasya çeki mesinin temel eksenini Gürcistan üzerindeki hâkimiyet kavgası olduğu muhakkaktır¹¹⁶. Özellikle Tiflis Hanlığı’nın, tarih içindeki mevcut yapısı -kimi zaman Osmanlı kimi zaman da İran himayesinde bulunması-¹¹⁷ İran’ın burayı, kendi arka bahçesi görmesine neden olmuştur. Ancak Tiflis Hanı’nın Rusya’ya yakın bir politika izlemesi, İran’ı oldukça rahatsız etmiş ve Ağa Muhammed Han zamanında (1796), yeniden canlanan İran askeri gücünün, Orta Kura Vadisi üzerinde eski Pers hegemonyasını tekrar kurma teebbüsü, Rusya’nın bir süreli inine de olsa sessiz kalmasına neden olmuştur. Ağa Muhammed Han zamanında İran; Tiflis, Kartlı ve Kaheti’yi ele geçirmiş, hatta Ağa Muhammed Han, Tiflis’te bayağı tahribat yapmıştır. Sessizliği uzun sürmeyen Rusya, Doğu Kafkasya’ya doğru harekete geçerek Derbent, Kuba, Bakü, İrivan gibi çok önemli mevkileri ele geçirerek bu havalinin önemli bir aktörü olduğunu göstermiştir¹¹⁸. 1214/1799 senesinde Tiflis Hanlığı raklı Han’ın vefatıyla birlikte, ülkesinin tamamıyla Rusya hâkimiyetine girmesi dengeleri Rusya’nın lehine değiştirmiştir¹¹⁹. Osmanlı Devleti, böyle bir durumu kabullenemeyeceğini belirtirken, İran’ın da meseleye müdahil olması gerginliği daha da arttırmıştır.

b- Rusya’nın Kafkasya’da Belirleyici Bir Güç Olması

Meydana gelen bu gelişmelerden Osmanlı Devleti çok rahatsız olmuştur. Ancak Rusya ile Fransa’nın, Mısır’ı işgal etmek için yaptığı ittifak anlaşması dolayısıyla da,

¹¹⁶ Akdes Nimet Kurat; **Rusya Tarihi**, TTK., Ankara, 1999, s. 299-300.

¹¹⁷ Cevdet Paşa’nın belirttiği üzere; “...*Tiflis Hanlığı kâh Devlet-i Aliyye ve kâh Devlet-i İranîye himayesinde buluna gelmişken mu’ahhâren raklı Han Rusya himayesine girüb, ber vec h-i bâlâ iki yüz on dört (1799) tarihinde vefat edince zîr-i tasarrufunda bulunan memâlikî Rusyalı zabt ile kendi memâlikine ilhâk ettiğini ilan etmiştir...*” Cevdet; **a.g.e., C.: VIII**, s. 20.

¹¹⁸ W. E. D. Allen – Paul Muratoff; **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 18.

¹¹⁹ Kartliya ve Kahetiya’dan oluşan iki Gürcü krallığı birleşerek 1798 senesinde Rus egemenliği altına girmiştir. Bu sırada meretiyâ ve Batı Gürcistan’da ise Osmanlı denetimi vardı. Mirza Bala; “Gürcistan” maddesi, **A., C.: IV**, s. 843.

bir ey yapamayacaının farkına varmıtır. Tiflis'in tamamıyla Rus himayesine girmesinden sonra, Gürcistan sınırında, Osmanlı tarafındaki Müslüman ahali ile Gürcüler arasında çatı malar ya anmaya ba lamı tır¹²⁰. Bu bölge, aslında önemli bir geçi noktasıydı ve Ruslarla, Kafkasya Müslümanlarının çarpı tı ı bir üs niteli indeydi. Nitekim rakli Han Müslüman saldırılarından usandı ı zaman , Osmanlı'ya müracaat ederek sınır boylarından kendi tarafına do ru baskınlar yapılmamasını istemi ti r. Osmanlı Devleti de Rusya ile var olan anla ma gere ince rakli Han' ın bu talebini kabul etmi tir. Bu amaçla sınır boylarındaki valilere gönderilen emirlerde , Tiflis Han'ının idaresi altındaki yerlere taarruz edilmemesi istenmi ti r¹²¹. Bu noktada Rusya devreye girip, “Tiflis Han'ı” ibaresinin yerine Gürcistan'ın, Rusya himayesinde bulundu unu kabul eden bir ifadenin Osmanlı tarafından kullanılmasını isteyerek , diplomatik yönden kurnaz bir siyasetle Gürcistan meselesinde Osmanlı'yı , kendi istedi i noktaya çekmek istemi tir¹²².

Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu iste ini kabul etmek istemeyince de , stanbul'da bulunan Rus elçisi ile baya ı bir sürtü me ya anmı tır. Hatta bir aralık Rusya, Fa nehri üzerinden Gürcistan ordusuna üç gemi dolusu erzak göndermek istemi ti r. Fa muhafızı bu gemilerin geçmesine engel olunca da , gemiler Kırım'a dönmek zorunda kalmı lardır.

Bunun üzerine Rus elçisi, stanbul'da Reis Efendi'yle yaptı ı görü mede; Gürcistan ülkesinin Rusya'nın himayesinde oldu unu vurguladıktan sonra , normalde Gürcistan'ın Karadeniz sahilinde Batum ba ta olma üzere iskelelerinin bulundu unu ancak Fa nehri üzerinden küçük gemiler vasıtasıyla erzak ta ımanın kolaylık sa ladı ndan, bu te ebbüslerinin Osmanlı tarafından engellenmemesini istemi tir. Elçi'ye göre Gürcistan, Rus hâkimiyetindeydi ve Gürcüler de Rus teba'asıydı. Rus elçisi, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında var olan anla ma çerçevesinde , Osmanlı'nın sorun çıkarmamasını da, tehdit içerikli bir ifadeyle iletmi tir. Aslında Rus elçisi, Osmanlı Devleti'ni küçümseyici bir tavır takınmı ve bu durum Reis E fendi'yi ziyadesiyle rahatsız etmi tir. Reis Efendi, Batum dâhil olmak üzere Karadeniz sahili boyunda bulunan önemli iskelelerin Gürcistan'a ait oldu u iddiası¹²³ kar ısında da

¹²⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 21.

¹²¹ Ziya Nur Aksun; **a.g.e.**, s. 70.

¹²² Cevdet; **a.g.e.**, s. 21.

¹²³ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 70.

a ırımı ve “Batım’dan Anapa’ya varınca bi’l-cümle sahiller Devlet-i Aliyye’nin olup, bu havâlide Rusyalu’nun kat’iyyen alâkası olmadı ını” belirtmi tir¹²⁴.

Rusya’nın dost görünerek, sahilleriyle birlikte Gürcistan’ı ele geçirmeye çalı ması, Osmanlı yönetimini hayrete dü ürmü tür. Ancak o vakit Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yürürlükte bulunan anlaşma ve devletin Rusya ile harbi göze alacak bir durumunun olmaması, itirazda dahi bulunamamasına neden olmu tur. Fafnehrinin Rusya tarafından kullanılmasına bir seferli ine izin verilmesine rağmen, Ruslar, Fafnehrine tarafına epeyce asker ve malzeme yarak, niyetini belli etmeye başlamı tur. Rusya, Osmanlı’nın durumunu bildi i için pervasızca barı artlarına aykırı hareket etmeye başlamı , Osmanlı Devleti de Rusya’nın bu tür davranı lardan vazgeçmesi için sadece uyarıda bulunmu tur. Rusya a ırdan alarak uyarıları kulak ardı etmi , Osmanlı’nın askerî bir harekâta giri ememesi dolayısıyla da, Rusya buralara iyice yerle mi tir¹²⁵.

Bu sırada 1806 tarihinde, Erzurum Valisi Yusuf Ziya Pa a tarafından, ran’ın mevcut durumu ile ilgili bilgiler stanbul’a gelmi tir¹²⁶. Öncelikli konu her zaman oldu u gibi, Osmanlı- ran sınırında bulunan konar-göçer a iretlerin çıkardıkları olaylar olmu tur. Bu a iretlerden bazıları Erzurum’a ait kazalardan ahaliye ait malları gasp ederek, ran tarafına geçmi ve Revan’a gitmi lerdi r. Yusuf Pa a, kendi ahalisine ait olan malların geri istenmesi hususunda, Revan Hanı Mehdi Han’a yazı göndermi tir. Ancak bu sırada Revan’da da i ler iyi gitmedi inden Revan Hanı, ran ve Rusya’nın bahsi geçen havalide çeki meye giri mesi dolayısıyla , kendilerinin çok sıkıntı içerisinde oldu unu bildirmi tir¹²⁷.

Revan’a saldıran Ruslar, buradaki bazı yerleri ele geçirdikten sonra Tiflis’e dönmü tür. Bu arada Hoy Hanı Cafer Kulî Han¹²⁸ de i en dengeler sonucu Rusya tarafına geçmi ve Rusya tarafından kendisine Revan’ın denetim altında tutulması görevi verilmi tir. Bu sırada Abbas Mirza’nın yirmi bine yakın bir kuvvetle Bayezid civarında konaklamı oldu u ve Rus baskısı altında bulunan Da ıstan tarafına da ran tarafından yedi-sekiz bin civarında bir askerin gitti i haberi gelmi tir. Bu meyanda ran

¹²⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 21.

¹²⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 21; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 70-71.

¹²⁶ **BOA., H. H.**, D. No:103, G. No: 4058.

¹²⁷ **BOA., H. H.**, D. No:103, G. No: 4058.

¹²⁸ Belgede kendisinden “*bî-mezheb*” diye bahsedilmektedir. Cafer Kulî Han, önce Osmanlı tarafına sı ınımı sonra da Rus gücü etkisiyle Rusya tarafına geçmi tir. Bu nedenle hem ran hem de Osmanlı tarafı kendisinden hazzetmemi tir. **BOA., H. H.**, D. No:103, G. No: 4058.

hükümdarı Feth Ali ah'ın, yeterli miktarda asker tedarik etmesi halinde Gürcistan'a saldırmasının da muhakkak olduğu belirtilmiştir¹²⁹.

Çünkü İran, Ağa Muhammed Han zamanından sonra, Gürcistan'da kaybettiği nüfuz alanını, tekrar sağlamak istemiştir. Ancak bu bölgenin elde tutulması da o kadar kolay bir iş değildi. Nitekim Gence tarafında epey askeri yığınağı bulunan Rusya'nın, hazır beklediği de bir gerçektir. Rusya'nın, Hazar Denizi kıyılarındaki Bakü'yü işgal ettiği ve Gence tarafında olan askeri birliklerinin, emahi tarafını zapt etmeye niyetleri olduğu yönündeki havadisler Osmanlı'nın sınır boylarındaki yetkilileri tarafından gönderilen bilgiler arasında yer almıştır¹³⁰.

Rus ilerlemesi öyle hızlı bir hal almıştır ki, Gence ve Erivan'dan sonra Tebriz yolunun denetimi de Rusya eline geçmiştir¹³¹ ve Tebriz, ciddi manada Rus tehdidi altına girmeye başlamıştır. Rusya, kendisi için hayati öneme sahip olan stratejik noktaları ele geçirerek üstünlüğünü ortaya koyarken, bu gelişmede çok rahatsız olan Feth Ali ah, Rusya'ya karşı tek başına bir şey yapamayacağını anlayınca da, Osmanlı'ya yanaşarak ittifak kurma girişiminde bulunmuştur. Bu amaçla da Mirza Rıza Hanı 1220/1805 senesinde elçi olarak İstanbul'a göndermiştir¹³².

3- İngiltere ve Fransa'nın Kafkasya Konusunda Devreye Girmesi

Yabancı gelişmelere dikkatli bakıldığında görünen manzara şudur: Rusya'nın çok fazla bir kuvvet kullanmadan bu bölgede mücadele yürütmesi ve başarılı olması, Osmanlı ve İran gibi Ortadoğu'nun iki Müslüman ülkesinin ne kadar zaafiyet içinde olduğunu göstermiştir¹³³. Görünen odur ki, eski devirlerin Kafkasya üzerinde ki iki gücü artık yoktu ve bu devletlerin yerini Rusya almıştı. Rusya, istediği gibi bu havalide statü belirleyen ve istediği gibi hareket eden bir devlet durumuna gelmişti.

Ancak Kafkasya gibi çok geniş, çok kültürlü, çok etnik yapıya sahip stratejik bir yerin, tek başına Rusya eline bırakılması da pek mümkün görünmemiştir. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın buna müsaade etmeyeceği açıkça belli olmaya başlamıştır. İngiltere ve

¹²⁹ BOA., H. H., D. No:103, G. No: 4058.

¹³⁰ BOA., H. H., D. No:103, G. No: 4058.

¹³¹ Rusya elli binden fazla askerle İran sınırına gidip önemli mevkiileri ele geçirmiştir. BOA., H. H., D. No:171, G. No: 7323.

¹³² BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6704/C.

¹³³ W. E. D. Allen – P. Muratoff; a.g.e., s. 19.

Fransa birinci derecede Kafkasya havalisindeki güç mücadelesine ortak olmak istemekle birlikte, bu havalide ne şekilde ayaklarını sokacaklarını da düşünmeye başlamışlardır. Çünkü Fransa ve İngiltere'nin bu topraklarla sınır paylaşımının olmaması ötesinde, kendi etkinlik alanlarında bulunan bir etnik zümre de bulunmuyordu. İşte bu esnada ortaya tek çıkar yol kalıyordu ki, bu da Osmanlı ve İran'ı Rusya'ya karşı bu havalide bir koz olarak kullanmaktı.

Neticede Kafkasya'daki gelişmeler, 1221/1806 senesinde Fransa'nın da devreye girmesine sebep olmuştur. Çünkü Rusya'nın Kafkas Dağları'nı geçerek Gürcistan ve Dağıstan'ı tümünden denetimleri altına almak niyeti karşısında, Osmanlı Devleti ile İran'ın bir varlık gösterememesi Kafkasya'da dengelerin Rusya lehine dönmesine sebep olmuştur. Bu durum Fransa ve İngiltere başta olmak üzere diğer batılı devletleri de, oldukça rahatsız etmeye başlamıştır.

Özellikle Abbas Mirza'nın komutasındaki İran ordusunun, Rusya karşısında mağlubiyetler alması İran askeri sisteminde yeni düzenlemeler yapılması gerekliliğini doğurmuştur¹³⁴. Rusya karşısında korku ve endişeye kapılan İran'ın çaresiz durumu, Fransa imparatoru Napolyon Bonapart'ı hareket geçirmeye ve İran'ı kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Bu sırada Abbas Mirza, bir yandan Avrupa'ya önerici gönderip oradaki gelişmeleri yakından takip etmek isterken, bir yandan da İngiltere ve Fransa'dan uzmanlar getirterek ordusu içindeki ıslahatları hızlandırmaya çalışmıştır.

Bu süreçte İran'a gelen Fransız uzmanlar dolayısıyla, İran ile Fransa arasında yakınlaşma başlamıştır¹³⁵. Böylece o zamana kadar İran için belirleyici olan ve devamlı surette muhatap olunan Rusya ve İngiltere'nin dışında, yeni bir aktör olarak Fransa ve dolayısıyla da Napolyon gibi ihtiraslı bir imparator devreye girmiştir. Sonrasında da Napolyon'un oluşturduğu proje, birden Osmanlı ve İran'ı farklı bir yöne çekmiştir.

¹³⁴ Cl. Huart; "Abbas Mirza" maddesi, **A., C.: I**, s. 16.

¹³⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 51.

IV- BA DAT VALİS ALİ PA A'NIN RAN SEFER VE NET CELER

1- Baban Sanca ı'nda Meydana Gelen Olaylar ve ran'ın Müdahalesi

Ba dat Valisi Büyük Süleyman Pa a'nın vefatından sonra, Ba dat'ta sular bir türlü durulmamı ve problemler arka arkaya gelmi tir. Vahhabi olayları Arap yarımadasında Mekke ve Medine dolaylarında etkili bir hal almakla birlikte , bu hareket Irak bölgesindeki etkinli ini de devam ettirmi tir. Ba dat Valisi Ali Pa a ise iç sorunları halledip tam anlamıyla Ba dat'ta hâkimiyet kurmaya çalı mı tır. Bu esnada Vahhabiler'in Ba dat tarafına geldikleri haberini alan Ali Pa a, üzerlerine do ru harekete geçmi , ancak çıktı ı seferden bir sonuç elde edemedi den geri dönmü tür¹³⁶.

Vahhabi meselesi, Ba dat yönetimi için büyük bir sorun olarak ortada dururken, bu sırada Baban Sanca ı'nda ya anan olaylar, gözlerin tekrar bu havaliye çevrilmesine neden olmu tur. Bu defaki Baban sorunun ba lamasına neden olan da âvizâdeler'den¹³⁷ maktûl Mehmed Bey'in o lu Casim Bey'in, bazı uygunsuz hareketleri olmu tur. Casim Bey, rahat durmayarak kendine ba lı El-Ubeyd A ireti ile amiye'den çıkarak Habur tarafına gelip yerle mi tir. Ba dat Valisi Ali Pa a, Casim Bey ve a iretinin etkisiz hale getirilmesi için, Nisan 1805 tarihinde Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a ile Köy sanca ı Mutasarrıfı Mehmed Pa a'yı, Casim Bey'in üzerine harekete geçirmi tir. Ancak Mehmed Pa a ile Abdurrahman Pa a arasında , ba lı oldukları ocak bakımından dü manlık olması dolayısıyla birbirlerini ortadan kaldırmak için ikisi de fırsat kollamaya ba lamı tır. Nitekim görevlendirilmi oldukları sefer için Kerkük civarında birle tiklerinde Abdurrahman Pa a bir fırsatını bulup , Mehmed Pa a'yı öldürtmü ve durumu Ba dat Valisi Ali Pa a'ya bildirmi tir. Ali Pa a hiç hesapta olmayan böyle bir eyle kar ıla nca önce çok rahatsız olmu ve Abdurrahman Pa a'yı azarlamı sa da, nazik durum nedeniyle bir taraftan da Abdurrahman Pa a'nın gönlünü almak zorunda kalmı tır¹³⁸.

Pervasız tavırlarını devam ettiren Abdurrahman Pa a, Ali Pa a tarafından kendisine gelen uyarıları ciddiye almayarak, daha a ırı hareketler göstermeye

¹³⁶ Cevdet; **a.g.e., C.: VIII**, s. 23.

¹³⁷ âvizâdeler Ba dat havalisinin önde gele n ailelerinden olup, bu aileden “ âvizâde Abdülaziz Bey” ile “ âvizâde Mehmed Bey” Vahhabi meselesinde Ba dat Valisi Süleyman Pa a zamanında önemli görevler üstlenmi ler ve o zamanki, Ba dat yönetiminin güvenini kazanmı lardır. Cevdet; **a.g.e., C.: VII**, s. 166-167.

¹³⁸ Cevdet; **a.g.e., C.: VIII**, s. 23.

ba lamı tır. Ali Pa a da kendisini azlederek, madiye taraflarında bulunan Ahmed Pa azâde Halid Bey'i Baban Mutasarrıflı na atamı , Köy ve Harir Sancakları'nın idaresini ise, brahim Pa azâde Süleyman Bey'e tevcih etmi tir. Bunun sonucunda, Halid Bey yanına aldı ı yeterli sayıda askerle Baban Mutasarrıflı ı'nı ele geçirmek üzere Süleymaniye'ye do ru harekete geçmi tir. Yolda Abdurrahman Pa a'nın askeri ile kar ıla ınca da sava a tutu mu ve yenilgiye u ramı tır.

Durumdan haberdar olmasının ardından Ali Pa a, askerini toplayarak Abdurrahman Pa a üzerine harekete geçmi tir. Ali Pa a komutasındaki Ba dat askeri ile Abdurrahman Pa a komutasındaki Baban askeri Derbend yakınlarında sava a tutu mu ve Abdurrahman Pa a büyük bir ma lubiyet almı tır. Ali Pa a, Abdurrahman Pa a meselesini halletti ini dü ünerek, Halid Bey ile Süleyman Bey'i görev yerlerine göndermi kendisi de Ba dat'a dönmü tür¹³⁹.

Abdurrahman Pa a, her zaman oldu u gibi sı ınacak yer olarak ran'ı kendine yakın görmü ve o tarafa sı ınarak ran ahı'ndan yardım istemi tir¹⁴⁰. Feth Ali ah da, Abdurrahman Pa a'yı korumayı vaat etti inden , bu talebi kabul ederek, Ba dat Valisi Ali Pa a ile Abdurrahman Pa a arasında aracı olmaya ba lamı tır¹⁴¹. Bu esnada Ali Pa a, Abdurrahman Pa a'nın ran'a sı ınması sırasında onu takip maksadıyla ran sınırına kadar bir miktar asker göndermi tir. ranlılar, Ali Pa a'nın bu hareketinden oldukça rahatsız olmu lar ve kendisini yaptı ı hudut tecavüzleri dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne, ikâyet etmi lerdir¹⁴².

ran tarafı bu ikâyetlerinde sadece Ali Pa a'nın kendi sınırlarına verdi i zarar gerekçesini de il, aynı zamanda sınır boylarındaki di er Osmanlı memurlarının da, sınır

¹³⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 23.

¹⁴⁰ **BOA., H. H.**, D. No:105, G. No: 4116/C; 1221-1806 tarihli bir belgede; "... ran'a ilticâ iden Kürd Abdurrahman Pa a müfsîdinin teslimi için ran ahı ile olan muhâberât..." vurgusu yapılarak, ran'a sı ınan Abdurrahman Pa a "müfsîdinin" devletin ba ına baya ı gâileler açtı ı belirtilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No:160, G. No: 6667.

¹⁴¹ Bu durum Osmanlı yönetimi çok kızdırmı ve ran'ın bu konudaki aracılı ı bir belgeye u ekilde yansı mı tır: "... Kürd Abdurrahman müfsîdine Kürdistan'ı vermemiz için tahâkkümen ran ahı'nın veziri Mirza âfi' tahrîratıyla meclise mürca'at itdi ine ve anınla olan mükâlemâta ve taleplerine kar ı edilen itirâzata ve aldı ı cevablara ve bu bâbdaki mütala'âta..." **BOA., H. H.**, D. No:160, G. No: 6671/B. Ayrıca bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 23.

¹⁴² ranlılar, bu durumu u sözlerle Osmanlı yönetimine ikâyet kabilinden iletmi lerdir: "...Ba dat valisi tarafından Abdurrahman Pa a'yı ta'kib kasdıyla ve bahânesiyle hudud -u ran'a tecavüzü mü gâyir-i uhûd görüldü ü ve anların tecavüzlerine kar ı müdâfa'â olundu u ve devleteyn beyninde musâfâtn devamu matlûb olmakla Abdurrahman Pa a'nın yerine ik'âdi istîrhâm olundu u ve muhâfîzîn-i hudud-u uhûda riayetin emri ..." **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6704.

ihlalleri yaptıklarını ve İran'a karşı Ruslar'a yardımcı olduklarını dile getirmişlerdir. Bu bağlamda İran tarafından sefir olarak gönderilen Mehmed Afî Han, Osmanlı yönetimine sunduğu ikâyet mektubunda, Kars ve Bayezid muhafızlarının, İran'a karşı hareket eden Ruslara yardım ettiğini iddia etmiştir. Osmanlı yönetimi ise İran'ın bu iddiaları karşısında savunmaya geçerek, böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ve Osmanlı'nın hiçbir şekilde İran'a yönelik art niyetinin olmadığını vurgulamıştır. Bu bağlamda Ali Pa'nın, Abdurrahman Pa'yı takip etmesindeki maksadın İran sınırlarına tecavüz kastıyla olmadığını, Osmanlı açısından “*tahattî-i hudud câiz olmayacaktır*” belirtilmiştir.

Ayrıca o sıralarda yürütülen Osmanlı, İran ve Fransa arasındaki ittifak görüşmelerine binaen, Bayezid ve Kars muhafızlarının Rusya'ya yardımının söz konusu olamayacağı, bu noktada sınır muhafızlarının uyarıldığı da İran'a bildirilmiştir¹⁴³. Aslında bu süreçte İran'ın alttan alınmaya çalışılmasının en önemli nedeni, o sıralarda Fransa girişi ile bağlantılı olan ve Rusya'ya karşı, Fransa-Osmanlı-İran ittifakı müzakerelerinin¹⁴⁴ sekteye uğraması ihtimali olmuştur. Irak havalisinde yaşanan bu olay, bir şekilde iki devletin ilişkilerini gerginleştirdiği gibi, Rusya'ya karşı kurulması düşünülen ittifak müzakerelerinin de kesilmesine neden olabileceği endişesi Osmanlı'yı tedirgin etmiştir. Bundan dolayı da İran'a karşı daha yumuşak bir tavır takınılmasına sebep olan bu hassas durum, Bağdat Valisi Ali Pa'nın uyarılmasını da gerektirmiştir.

Osmanlı yönetiminin, Bağdat Valisi Ali Pa'nın tasarruflarından rahatsız olduğu da aşikârdır. Gerçi Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa'nın yaptıklarının da mazur görülebilecek bir tarafı yoktu. Ancak Abdurrahman Pa'yı bu tür davranışa sürükleyen, Kuzey Irak mıntikasında sorunlar yaşanmasına neden olan, İran ile ortamı gerginleştiren ve devletin başına yeni gâileler açan kişi olarak, Ali Pa görülmeye başlandı.

2- Bağdat Valisi Ali Pa'nın İran Seferi (1806)

İran şah'ı, kendi adamları olan ve o sırada İran'a sığınmış bulunan Abdurrahman Pa'nın tekrar eski görev yerine dönmesi için Bağdat Valisi Ali Pa ile devamlı surette yazışmaya başlamıştır. Feth Ali şah, Ali Pa'ya gönderdiği

¹⁴³ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6704.

¹⁴⁴ Bu hususla ilgili aşağıdaki kısımlarda geniş bilgi verilecektir.

mektuplarda Abdurrahman Pa a'nın devletine ba lı ve i bilir bir ki i oldu unu, isyan kastıyla hareket etmedi ini ve affı konusunda talebi oldu unu vurgulamı tır. Ali Pa a ise, Feth Ali ah'ın Abdurrahman Pa a için bu tavassutuna kar ılık olarak, Abdurrahman Pa a'nın yaptı ı fenalıklardan bahsetmi ve affedilmesi hususundaki ah'ın talebine sıcak bakmadı ını açıkça Feth Ali ah'a bildirmi tir¹⁴⁵.

Ali Pa a, ran'ın Abdurrahman Pa a meselesi ile bu kadar çok ilgilenmesine bir anlam veremedi ini ve ran'ın böyle asi bir pa aya destek vererek , iki devlet arasında var olan anla maya aykırı bir tutum takındı ını ran sefirine söylemi tir. Çünkü Osmanlı Devleti ile ran arasında var olan ve iki taraf arasında firar îlerin kabul olunmaması ilkesine ba lı olarak, ran'ın Abdurrahman Pa a'yı vermemesinin bir gerekçesi olmadı ı da Ali Pa a tarafından vurgulanmı tır¹⁴⁶.

Nitekim Abdurrahman Pa a olayı ya anmasından hemen önce, ran'dan Ba dat tarafına geçen Ali Kulî Han'ın, anla ma artlarına uyularak hemen ran tarafına teslim edilmi olmasına ra men, Abdurrahman Pa a'nın verilmemesini n anla ılmaz bir durum oldu u da Ali Pa a tarafından Tahran yönetimine bildirilmi tir¹⁴⁷. Tahran'da bulunan Abdurrahman Pa a ise ran'dan gördü ü destekten ımarmı bir vaziyette, ran yönetimine Ba dat'ın içinde bulundu u durumla ilgili bilgiler ver erek; "... *imdiki halde Ba dat Valisi, Vahhabi meselesi ile me guldür bu esnada ran tarafından her ne teklif olunursa reddetmez...*" demi ve Kuzey Irak taraflarının kendisine tamamiyet-i mülkiyesiyle verilmesi¹⁴⁸ halinde, ran'a çok miktarda mal verece ini de söyleyerek, ran yönetimini etkilemeyi bilmi tir¹⁴⁹. Bununla da yetinmeyen Abdurrahman Pa a, Ba dat yönetince eski görevine dönmesine izin verilmemesi halinde, kendine ba lı

¹⁴⁵ Tahran'da görevli olarak bulunan Süleyman Pa a, Abdurrahman Pa a'nın ran'daki durumunu ve ran yönetimi ile Abdurrahman Pa a arasındaki ba ile ilgili bilgileri Ali Pa a'ya göndermi tir. **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6703/D-F-G.

¹⁴⁶ **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6703/D.

¹⁴⁷ Ali Pa a'nın, ran sefirine söyledi i; "... *ran'la aramızda bulunan mu'âhede mucibince tarafeyn firarîlerinin kabul olunmaması lâzım gelüb evvelce ran'dan bize ilticâ iden Ali Kulî Han'ın 'ahd gere ince ran tarafına iade edilmi olmasına binâen bilâ -iltimas Abdurrahman e kıyasının dahi iadesi lâzım gelmekde olub...*" sözleri gerçekten dikkate de erdir. **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6703.

¹⁴⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 51. Ar iv belgelerinden birinde bulunan ve Abdurrahman Pa a'nın durumunu belirten nitelemeler ve niyeti ile ilgili u bilgiler vardır. "...*Kürd Abdurrahman müfsîdine Kürdistan'ı vermemiz için tahâkkümen ran ah'ının vezîri Mir za aft' tahrîrâtıyla meclise müraca'ât îdi ine ve anınlı olan mükâlemâtı ve taleplerine kar ı edilen itirazata ve aldı ı cevablara mebnî...*" **BOA., H. H.**, D. No:160, G. No: 6671/B.

¹⁴⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 51.

olan askerlerle ve ran tarafından kendi emrine tahsis edilecek orduya komuta ederek, Osmanlı üzerine taarruz edeceğini de söylemeye başlamıştır¹⁵⁰.

Abdurrahman Paşa meselesi kısa sürede Osmanlı ve ran'ı ciddi bir gerginliğine itmiştir. Bir mutasarrıfın başına buyruk hareketleri ile Ba'dat valisine karşı başlattığı isyan, iki devleti karşı karşıya getiren ve restlemeye kadar götürülen bir zemine kaydırmıştır. ran'ın, Osmanlı'ya karşı çok sert tutum takınarak ve açıkça içişlerine müdahale ederek harekete geçmesine neden olan bu sorunu, sadece Abdurrahman Paşa meselesine bağlayarak tek bir olaya indirgemek de mümkündür.

Çünkü ran tarafı, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, ya Osmanlı sınır valileri Rusya'ya yardım ediyor, ya da hudut ihlalleri yapılıyor gibi bahanelerle ortamı devamlı gerginleştirmeye başlamıştır. Bu gerginliği tetikleyen son örnek ise, Feth Ali Şah'ın, Tahran'a bir saat mesafede bulunan Şah Abdülazim Türbesi'ni ziyaret ettikten sonra Ba'dat yönetimine, Ba'dat'ta yaayan ran tüccarından Hacı Kazım isiminde bir tüccarın alacakları ile ilgili sorunlarının çözülmemesini bahane ederek, tehdit içerikli bir mektup göndermesi olmuştur. Kendisine alttan alıcı cevaplar verilmesine rağmen Şah baskısından vazgeçmemiştir¹⁵¹.

Zaten Irak havalisine doğru bir saldırı niyetinde bulunan ran yönetimi, kendilerine karşı gösterilen alttan alma tavırlarını, Osmanlı'nın bir çeşit zaafiyeti olarak algılamakla birlikte, kendilerine sırtını olan Abdurrahman Paşa'yı da iyi bir koz olarak kullanmayı bilmiştir.

Ba'dat Valisi Ali Paşa, meydana gelen olaylardan ve ran tarafının kendisi üzerinde kurduğu baskıdan bunalmışken, ran'ın Abdurrahman Paşa'yı tekrar eski görevine iade etme ve Irak'a saldırtma niyetini haber alınca, kızgınlığı büyük bir öfkeye dönüştürmüştü ve birden kendi başına ran üzerine harekete geçme düşüncesine kapılmıştır.

¹⁵⁰ BOA., H. H., D. No:161, G. No: 6703/C.

¹⁵¹ Feth Ali Şah, Ba'dat Valisi Çerkez Ali Paşa'ya (Ali Paşa Çerkez asıllıdır) gönderdiği bir diğer mektubunda Abdurrahman Paşa ile ilgili ilginç iddiaları vurgulamıştır: "...Baban hanedanından Abdurrahman Paşa evâmîr-i sultânîyyeye mutî' olması dolayısıyla Süleymaniye Mutasarrıflığının kendisine i'tâ'sı lazım gelmektedir..." Yani bu ifadelerle göre, ran tarafı Abdurrahman Paşa'yı Osmanlı emirlerine bağlı biri olarak tavsif ediyordu ki, bu durum gerçekten ilginçti. Belgelerde ifade edildiğine göre, Abdurrahman Paşa'nın bir yere bağlı olduğu doğruydur, ama orası Osmanlı değildi. BOA., H. H., D. No:2, G. No: 46. Bu hususla ilgili ran tarafından gelen diğer talepler ve ikayetler arşiv vesikaları içerisinde bayağı bulunmaktadır. BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6671, 6671/A.

Neticede Rebûlâhir 1221 (Haziran 1806) tarihinde, 12.000 ki ilik Irak askerinden müte ekkil bir ordu hazırlayarak, Ba dat'tan çıkıp ran üzerine harekete geç mi tir. Sefere çıktuktan sonra da durumu Babîâli'yi bildirmi tir¹⁵².

Ali Pa a'nın bu hareketi Osmanlı tarihinde pek rastlanan bir durum de ildir. Normalde ran Devleti'nin, Irak'ın iç i lerine karı ma ve Osmanlı memuru olan bir sancak mutasarrıfı için, Ba dat valisini sıkı tırma gibi bir hakkı yoktu. Ancak Ali Pa a gibi bir valinin de tek ba ına karar verip, ran'a sefer açma yetkisi yoktu ve bu mazur görülebilecek bir durum de ildi. Çünkü Osmanlı sisteminde, sava a da barı a da karar verme yetkisi sadece padi aha aitti. Böyle olmasına ra men, çok sert mizaçlı ve çevresindekilerin etkisinde kalıp, ani karar verme özelli ine sahip olan Ali Pa a'nın, yapaca ının nelere mal olaca ını dü ünmeden hareket etmesi, Osmanlı Devleti'ni çok rahatsız etmi tir¹⁵³. Böyle bir hadisenin iki devlet arasındaki bütün münasebetlerin kesilmesine neden olaca ı ihtimali ortaya çıkma ve Osmanlı ile ran arasında bir müddetten beri sürdürülen ittifak görü melerinin de sekteye u ra yaca ı akla gelen bir husus olmu tur.

a- Osmanlı Devleti'nin Ali Pa a'nın ran Seferi Dolayısıyla Duydu u Öfke

Osmanlı yönetimini rahatsız eden esas husus, Ali Pa a'nın sadece kendi yetki alanı içinde olmayan bir harekete giri mi olmasının ötesinde, Napolyon tarafından ba latılmı olan ve Rusya'ya kar ı, Osmanlı- ran-Fransız ittifak görü melerinin sekteye u raması korkusu olmu tur. Osmanlı'nın içte ve dı ta pek çok sorunu varken, böyle hesapsız bir hareketin meydana gelmesi ho kar ılanacak bir durum olmamı tır. Çünkü Osmanlı Devleti, uzun süredir do uda ran'la ciddi bir çatı maya girmekten uzak duruyor ve meydana gelen pek çok olumsuz geli mede itidalli davranıyordu. Her fırsatta ran tarafından Osmanlı'ya yönelik ciddi bir taarruz olmaması halinde asla saldıran taraf olmayaca ını vurguluyor ve önceden beri var olan barı anla ması çerçevesinde hareket edece ini belirtiyordu. Hal böyleyken, bir valinin devletten izinsiz ve habersiz ba ka bir devlete sava açması anla ılır ve kabul edilir bir durum de ildi.

Osmanlı yönetimi, tüm bu hususları içeren bir emirnâmeyi Ali Pa a'ya göndermi tir. Ali Pa a'ya gönderilen bu emirnâmede; ran ile Osmanlı arasında var olan

¹⁵² Cevdet; a.g.e., s. 51.

¹⁵³ Cevdet; a.g.e., s. 52.

dostlu un bozulmasına rıza gösterilmeyece i ve böyle bir hare ketine cevaz verilmedi i, ayet hareket etmemi se bundan vazgeçmesini , yok e er hareket etmi se de emrin eline ula tı ı yerde ilerleyi ini durdurup geri dönmesi kendisin e emredilmi tir¹⁵⁴. Yolda iken emirnâme eline ula an Ali Pa a, kesin emir gere ince sefer den dönmesi gerekirken, o esnada askeri içinde ya anan bazı olumsuzluklar nedeniyle zor anlar ya amı tir.

Ba dat askeri içinde bulunan ve Ali Pa a'nın kontrol edemedi i bazı a iret askerleri, ran'a ait topraklara saldırıp ya ma giri iminde bulunma ya ba lamı lardır. O zamana kadar sessiz kalan ran tarafı, bu hadiseler üzerine harekete geçmeye karar vermi tir ki, bu durum iki taraf arasında çatı mayı kaçınılmaz bir hale getirmi tir. Ali Pa a hatasını anlayıp çatı maların büyümeden bitirilmesine u raırken , kendisiyle ilgili ran'ın ikâyetleri Osmanlı yönetimini baya ı bunaltmaya ba lamı tir. ran Devleti, Ali Pa a'nın, Kirman ah taraflarına girdi i ve buralara saldırılarda bulundu unu Osmanlı'ya bildirip, ikâyette bulunmu tur¹⁵⁵.

Bu hengâmede ran tarafı, tam te ekküllü ordu gücüyle Ali Pa a üzerine harekete geçmeye gerek görmemekle birlikte, misilleme kabilinden eli altında bulunan Eski Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a'yı, yanına tahsis etti i ran askeri ile birlikte Süleymaniye tarafına harekete geçirmi tir.

Abdurrahman Pa a'nın ran askeriyle birlikte Süleymaniye'ye do ru hareket etti i haberini alan Ba dat Valisi Ali Pa a, Baban Mutasarrıfı bulunan Halid Pa a'ya yardım amaçlı ye eni ve kethüdası Süleyman Bey'i bir miktar asker ile göndermi tir. Süleymaniye yakınlarında sınır boyunda meydana gelen çarpı malarda ran askeri, çoklu u nedeniyle üstünlük sa lamı ve Süleyman Bey esir dü mü tür. Vaziyeti çok iyi analiz eden ve ansın kendinden yana döndü ünü fark eden Abdurrahman Pa a, hemen Ali Pa a'ya müracaat ederek, suçunun ba ı lanmasını istemi ve affedilerek eski görevine dönmek istedi ini belirtmi tir¹⁵⁶. Durumun kendi aleyhine döndü ünü fark eden ve Osmanlı'dan da i itti i azarın etkisinde olan Ali Pa a, Abdurrahman Pa a'nın

¹⁵⁴ Cevdet; a.g.e., s. 52.

¹⁵⁵ BOA., H. H., D. No:100, G. No: 3970.

¹⁵⁶ Cevdet; a.g.e., s. 52.

bu talebini hemen kabul etmi ve hil'at göndererek kendisini tekrar Baban Sanca ı mutasarrıflı na atamı tır¹⁵⁷.

ran tarafında esir kalan Süleyman Bey'i kurtarmak için de, ark Ordusu Serasker'i ve Erzurum Valisi Ziya Pa a devreye girmi tir. Erzurum Valisi Ziya Pa a, Tebriz Valisi ehzâde Abbas Mirza aracılı ıyla ran yönetiminden Süleyman Bey'in serbest bırakılmasını istemi , bu iste in kabul edilmesiyle de Süleyman Bey, Ba dat'a geri dönmü tür¹⁵⁸.

Osmanlı yönetimi, Ali Pa a tarafından yapılan hatanın tamiri için Erzurum Valisi Yusuf Ziya Pa a aracılı ıyla Abbas Mirza'ya bazı hediyeler göndermi ve dostlu un devamı için çaba gösterilece ini ifade etmi tir¹⁵⁹. ran'ı yumu atmaya çalı an Osmanlı bu meyanda baya ı tavizler vermek zorunda kalmı tır.

Özellikle Ali Pa a'nın, Osmanlı'nın "*muhâlîf-i rızasına*"¹⁶⁰ ra men böyle bir harekete giri mi olması ve neticede aldı ı ma lubiyet, ran ile ili kilerin tekrar kurulması noktasında devleti baya ı mü kül bir duruma dü ürmü tür. Öyle ki; Osmanlı yönetimi, kendisinden çokça rahatsız oldu u ve "*Kürd Abdurrahman müfsîdi*"¹⁶¹ diye nitelendirdi i Abdurrahman Pa a'nın, tekrar Baban Mutasarrıflı ı'na atanmı olması ve buna göz yummak zorunda kalması, ayrıca Azerbaycan'da bulunan ehzâde Abbas Mirza'ya yönelik gönül alıcı hediyeler gönderilmesi¹⁶², Ali Pa a'ya duyulan öfkenin artmasına neden olmu tur.

3- Ba dat Valisi Ali Pa a'nın Vefatı Sonrası Geli en Olaylar

Ali Pa a'nın ba na buyruk hareketleri ve devletin ba na açmı oldu u sorunlar, kendisine kar ı Osmanlı yönetiminde duyulan rahatsızlı ı oldukça arttırmı , özellikle ran'a kar ı yaptı ı sefer, barda ı ta iran son damla olmu tur. Devlet kademesinde, Ali Pa a'nın bu uygunsuz hareketleri ve Osmanlı ba na açtı ı gaileler dolayısıyla, valilik

¹⁵⁷ Belgede bu husus u ekilde ifade edilmektedir: "... *ber-mûceb-i iltimâs firârî Abdurrahman Pa a'nın afvı ile yerine i'kâd edildi i ran tarafına bildirilmekle Devlet -i Aliyye ile ran arasında müveddet ve müsâlemetin bâkî oldu u beyân edilmi dir...*" **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6717.

¹⁵⁸ **BOA., H. H.**, D. No:3, Bel. 86.

¹⁵⁹ **BOA., H. H.**, D. No:160, G. No: 6680/C.

¹⁶⁰ **BOA., H. H.**, D. No:160, G. No: 6681.

¹⁶¹ **BOA., H. H.**, D. No:160, G. No: 6667.

¹⁶² **BOA., H. H.**, D. No:160, G. No: 6681.

görevinden azledilmesi konusu telaffuz edilmeye başlandı¹⁶³. Ali Pa a'nın ne şekilde görevinden alınacağı hususu Sadrazam Yusuf Pa a'yı düşündürürken, Ali Pa a'nın köleleri tarafından Ba dat'ta öldürüldüğü haberi gelmiştir¹⁶⁴.

Böyle bir haberin gelmesi iyi miydi, kötü müydü hemen belli olmamakla birlikte, en azından bu katli haberi bile Ali Pa a'nın yönetim anlayışındaki yetersizliğin ve kendi nüfuzunu tam olarak Ba dat havalisin de kuramamış olmasından kaynaklandığını göstermiştir.

Ba dat'ta Ali Pa a'nın öldürülmesine neden olan süreç ise, iktidar çekişmesinden kaynaklanmıştır. Zaten Ali Pa a, 1802 senesinde Merhum Süleyman Pa a'nın vefatı sonrasında uhdesine aldığı valilik görevini yürüttüğü be yıllık süreçte, tam anlamıyla idareye de muktedir olamamıştır. Kimi zaman baskıya müracaat ederek kısa süreli hazine de olsa düzen sağlamaya çalışmış olsa da, yönetiminden rahatsız olan kesimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim 1804 senesinde yeni Süleyman Bey'i kethüdalı olarak, 1807 senesinde ise mirmiranlık getirmiştir. Hâlbuki merhum Büyük Süleyman Pa a zamanında kapıcılar kethüdası olan ve Ba dat hiyerarşisinde validen ve kethüdadan sonra gelen üçüncü kişi mesabesinde bulunan Nasif A a'nın Kethüda olması gerekirken, Ali Pa a'nın onu geri plana iterek yeni Süleyman Bey'i birden Nasif A a'nın önüne geçirmesi, rahatsızlığı daha da arttırmıştır. Nasif A a, mevcut idarenin de iyesi için fırsat kollamaya başlamış ve Ali Pa a'nın hareketlerinden rahatsız olan kölemenlerin büyük bir bölümü de Nasif A a'nın yanında yer almıştır. Sonuçta yapılan bir tertiple 14 Cemâzîyelâhir 1222 (19 Ocak 1807) tarihinde Ali Pa a, sabah namazı kılarak hançerlenerek öldürülmüştür¹⁶⁵.

¹⁶³ Ali Pa a'ya Osmanlı yönetim kademesinde oluşan öfkeye ilişkin bir hattı hümayûnda şu ifadeler yer almaktadır. “...Ba dad Valisi Ali Pa a'nın ranlılara karşı tavr-ı barîd muâmelesinin ve Abdurraman'ı tevhi ve üzerine yürümesi ve Ba dad'daki mezalimi... ve neticede bu gibi yolsuz hareketlerinden müârûn-ileyhin azli lazım geleceğine dair karar virülmüştüğü olub...” BOA., H. H., D. No:160, G. No: 6681/A. Hatta bir belgede Ali Pa a'dan “dönek ve ran'la iyi geçinmeyen” biri diye nitelermelerde yer almaktadır. BOA., H. H., D. No:91, G. No: 3731.

¹⁶⁴ Cevdet; a.g.e., s. 204.

¹⁶⁵ Ali Pa a, müteveffa Vali Büyük Süleyman Pa a'nın büyük damadıydı ve aslında onun kölemenlerindendi (Ali Pa a Çerkez asıllıydı ve belgelerde geçtiği üzere Çerkez Ali Pa a nitelmesi kullanılıyordu. BOA., H. H., D. No:2, G. No: 46.). Kendisi, edipli ve cesurlu olduğu sayesinde Süleyman Pa a'nın gözüne girmiş ve hazinedarlık kadar yükselmiştir. Süleyman Pa a onu damat etmek istediğinde de o zamanki Kethüda Ahmed A a buna karşı çıkmıştır. Kethüda Ahmed A a'nın hem köken itibarıyla kölemenlerden olmaması hem de kendisine karşı olması dolayısıyla Ali Pa a ona kin beslemeye başlamıştır. Ali Pa a, en büyük muhalifi gördüğü Ahmed A a'yı ortadan kaldırmak için de fırsat kollamıştır. Sonuçta bir fırsatını bulup kendi hançeriyle onu öldürmüştür. Cevdet Tarihi'nde

Süleyman Bey, kethüda olması dolayısıyla teamüllere uygun olarak hemen yönetimi ele alması ve vali vekili olarak hareket etmeye başlamıştır¹⁶⁶. Ancak Nasif Ağa, bu makama kendisinin daha layık olduğunu ve uzun süreli görevi dolayısıyla da tecrübesi bulunduğunu düşüncesiyle harekete geçmiştir. Yanında bulunan ve kendini destekleyen kölemenlerden de destek bularak valilik konağına gitmiştir. Bunu haber alan ve Süleyman Bey'den memnun olan halk, Süleyman Bey'e destek mahiyetinde konağına gelmiş ve baskılıklarını bildirmiştir. Vaziyetin kendi aleyhine döndüğünü anlayan Nasif Ağa, kaçmak istemiş ve yakalanmış ve öldürülmüştür. Neticede Ba'dat'ın ileri gelenleri bir dilekçe hazırlayarak, Süleyman Bey'in vali olarak atanması taleplerini İstanbul'a bildirmişlerdir (17 Receb 1222/ 20 Eylül 1807)¹⁶⁷.

Osmanlı'nın bir şekilde görevinden almayı düşündüğü Ali Paşa, Ba'dat içindeki güç çekişmesi sonucunda ortadan kaldırılmıştır. Bu yönüyle de Osmanlı için sevindirici bir gelişme gibi görünen bu durum, aslında kendi içinde yine önemli bir sorunu barındırır. Çünkü Ba'dat'ta, Ali Paşa'nın yerine getirilmesi istenen ve desteklenen kişi olan Kethüda Süleyman, Ba'dat kölemen yönetiminin etkili bir ferdiydi. Osmanlı Devleti, Ba'dat'ta bir nevi kendi başına özerk bir yönetim sergileyen bu yapılanmadan rahatsızdı ve kölemenleri etkisiz kılmak istemiştir. Hatta Ali Paşa'nın valilik görevine, Süleyman Paşa'dan sonra getirilme sürecinde de Osmanlı çöküşünden dolayı ve ilk başlarda buna yanaşmamıştır. Ancak İngiltere'nin bu konuda elçisi aracılığıyla devreye girip, Osmanlı'ya baskı yapması, Irak dolaylarında yaşanan nazik durum ve İran'ın fırsat kollayan tavrı, istemeyerek de olsa Ali Paşa'nın bu göreve getirilmesine neden olmuştur.

geçen rivayete göre, Ba'dat Valisi Süleyman Paşa'nın olan bitenlerden haberi olmuştur. Ancak bir yandan da böyle bir durumun Osmanlı tarafından hoş karşılanmayacağını bildiğinden, meseleyi bilmemezlikten gelmiştir. Ancak Ali Paşa'nın bu hareketine yönelik tasvip etmez bir tavır takınmaktan da geri durmamıştır. Hatta Ali Paşa, Kethüdalık hil'atini giymek için Süleyman Paşa'nın huzuruna çıktığında, Süleyman Paşa kendisine hitaben: "*sen bu işi fena ettin, sonra senin de başına gelir.*" demesi doğrudur ve daha 45 yaşında iken, Ahmed Kethüda'ya yaptırmış aynı kendisine gelmiş ve öldürülmüştür. Cevdet; **a.g.e.**, s. 205-206.

¹⁶⁶ Kethüdalık; konumu ve etkisi itibarıyla, Ba'dat hiyerarşisi içinde çok önemli bir yere sahipti. Kethüda, Validen sonra gelen ikinci kişiydi. Yönetim ile ilgili hemen her iş kethüdanın elindeydi. Kethüda dairesi ayrı olup, her sabah bir bölük asker merasimle Kethüdayı dairesinden alıp, Paşa Kapısına getirirdi. Kapıcılar Kethüdası, onun koltuğuna girip merdiven başına kadar çıkarır oradan da Hazine alıp Vali'nin yanına götürürdü. Kethüda, Vali Paşa'ya bir gün önceki işleri anlatıp, o gün yapacaklarını öğrendikten sonra kalkar ve geldiği merasimin aynısıyla kendi dairesine dönerdi. Ba'dat Kölemen yönetim sisteminde Kethüda'dan sonra gelen kişiyi Kapıcılar Kethüdasıydı. Hazine alması ise rütbe bakımından daha küçük olmakla birlikte, Ba'dat Valisi'nin özel askeri statüsünde bulunan yedi-sekiz yüz kadar kölemen askeri onun komutası altındaydı. Geniş bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 205.

¹⁶⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 205-206.

Osmanlı yönetimi açısından önemli bir sorun gibi görünen Ba dat Valisi Ali Pa a artık yoktu. Ancak sonrasında ne olacağı hususunda da bir belirsizlik vardı. Osmanlı Devleti, ilk ba larda hızlı davranarak hemen Ba dat'ı ve buraya ba lı yerleri (Basra ve ehrizor) Erzurum Valisi Yusuf Ziya Pa a'ya tevcih etmişti¹⁶⁸. Bu atamadan rahatsızlık duyan Fransa, stanbul'daki elçisi Sebastiani aracılığıyla devreye girerek, Ba dat'ın karışık durumundan ve Süleyman Bey'in buradaki gücünden dem vurup, bu görevin ona verilmesini istemişti. Ali Pa a'nın vali atanması sürecinde İngiltere'nin baskıcı tutumu, bu sefer Fransa'nın bu role soyunmasıyla Kethüda Süleyman için devreye girmişti. Kim olursa olsun yabancı bir devletin tesiri ile vali atanması, Osmanlı açısından kabul edilebilir bir durum olmamıştı. Fakat o sıralar Osmanlı yönetimi üzerindeki Fransız etkisinin belirginliği, yönetimin Fransız istekleri doğrultusunda hareket etmesini zorunlu hale getirmişti. Osmanlı yönetimi, Fransa ve İran'ın da içinde bulunduğu üçlü ittifak görüşmelerini göz önünde bulundurarak, Fransız sefirinin talebi doğrultusunda, bir tetkik memurunun bu havaliye gönderilmesini ve inceleme yapılmasını Sebastiani'ye iletmişti¹⁶⁹.

Osmanlı Devleti, ilk ba larda Yusuf Ziya Pa a'nın Ba dat Valisi olarak kalmasında ısrar etmişse de, Irak içinden ve Fransa'dan gelen baskılara dayanamayıp Süleyman Bey'i Pa alık rütbesi ile Ba dat, Basra ve ehrizor valiliğine atamıştı (1807). Böylece Ba dat tekrar kölemen yönetimine bırakılmıştı. Cevdet Pa a, Tarihi'nde bu atamayı enine boyuna ele aldıktan sonra, Osmanlı'nın geri adım atarak Süleyman Pa a'yı neden bu göreve getirdiğini anlam verememi ve Ba dat'tan gelen dilekçelerin tesiri altında mı kalarak Osmanlı yönetimi böyle bir geri adım atmak zorunda kalmıştı, yoksa Fransa baskısı altında mı böyle davranmıştı, belli değildir demişti¹⁷⁰.

Ba dat'taki kölemen ocağı, yönetim kademesinde güçlü olmakla birlikte, toplam sayı bakımından bini geçmeyen bir grup olmaları yönünden de fazla de illerdi. Ayrıca Ba dat'taki diğer askerî kesimin ve halkın, bu kölemenler yüzünden Osmanlı'ya karşı gelip, isyan etme lekesini üzerlerine almaya cesaret edecek bir halleri de yoktu. Cevdet Pa a, Ziya Pa a, hızlı bir şekilde Ba dat'a varmış olsaydı, belki buranın idaresini ele alır ve

¹⁶⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 205.

¹⁶⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 204.

¹⁷⁰ Cevdet Pa a, Süleyman Bey'in desteklenmesi ve valiliğine nasbı konusunda harekete geçen Ba dat tüccarının, stanbul'da yönetim kademesindeki etkili çevrelere, beş altı bin kese akçe -ki bu paranın Süleyman Pa a tarafından Ba datlı tüccarlara verildiği iddia edilmektedir - dağıtımını da belirtmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

kölemen yönetimine son verebilirdi. Ancak bu fırsat da de erlendirilemedi i gibi Ba dat kölemen yönetimi, Süleyman Pa a'yı valili e getirterek yine amacına muvaffak olmu tur. Bu durum da göstermektedir ki, Ba dat'ın sorunlu durumu devam edecek ve bu sorunlara dayalı olarak, batılı güçler ile ran, Osmanlı'yı bir ekilde kö eye sıkı tırmaya çalı acaktı. Merkezden uzak bu tip yerel yönetimlerde tesis edilemeyen devlet otoritesinin olu turdu u zaafiyet de, devletin ba ını çok a ritacaktı.

V- FRANSA'NIN OSMANLI- RAN POL T KASI VE ÜÇLÜ TT FAK G R M

1- Fransa'nın Kafkasya Politikası ve Osmanlı Üzerindeki Etkisi

Sultan III. Selim'in son günlerine denk gelen dönemde, Kafkasya'da Osmanlı aleyhine geli en yeni olaylar meydana gelmeye ba lamı tır. Bu dönem içerisinde, Ruslar Ahılkelek Kalesi'ne hücum etmi ler, ancak bir ba arı elde edemeyip geri çekilmi lerdir. Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik niyetleri önceden beri bilindi i için de Erzurum Valisi bulunan eski sadrazamlardan Yusuf Ziya Pa a serasker tayin edilmi tir¹⁷¹.

Osmanlı Devleti'nin 1807 senesinde Rusya ile ya adı ı harp, sadece Kafkasya ile sınırlı olmayıp, Sırbistan ve Tuna cephelerinde de olanca hızıyla devam etmekteydi. Bu meyanda Osmanlı ordusunun Kafkasya Komutanı Yusuf Ziya Pa a, Rusya üzerine öncü birlik olarak Kars Valisi Mehmed Pa a komutasında bir miktar asker sevk etmi ti r. Kendisi de askeri ile hareket etti i sırada, III. Selim'in tahttan indirildi i haberi gelince, ne yapaca ını a ırmı tır. Bir bahane ile ordusunu geriye çekmek istemi se de, ortaya çıkan karga alıkla birlikte, askeri bozulmu ve büyük bir ma lubiyet almı tı r¹⁷².

III. Selim'in tahttan indirilmesinin sancılı süreci ve ya anan çeki meler neticesinde IV. Mustafa'nın bir yıl bile sürmeyen saltanatı sırasında, Osmanlı'nın iç ve dı sorunları daha da belirgin bir hale gelmi tir. Osmanlı içinde ya anan belirsizli in bir benzeri olan ve Avrupa muvazenesinde meydana gelen gruplar arası güç çeki mesi , sorunun büyük çaplı oldu unu göstermi tir. Ya anan bu sıkıntıların evveliyatına

¹⁷¹ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 83.

¹⁷² Cevdet; **a.g.e.**, s. 207-208.

bakıldı ında da, III. Selim dönemine kadar giden sancılı bir sürecin oldu u anlaşılmaktadır.

III. Selim zamanındaki olaylara bakıldı ında, Osmanlı'ya yönelik Fransa'nın niyeti ve politikası ile Osmanlı'nın, de i en dengeler sonucunda Fransa'ya yakınlık duyması çok iyi analiz edilmesi gereken bir husustur. Bu nedenle de 1805 senesinden itibaren Osmanlı-Fransız münasebetlerinin seyrine iyi bakmak gerekmektedir. Özellikle Fransa mparatoru Napolyon'un, Avrupa'daki ba arıları, birden Rusya ve ngiltere'nin istanbul'daki itibarını sarstı ı gibi, Rus tehlikesine kar ı, Fransa ile dostluk kurma dü üncesi Osmanlı'da hâkim olmaya ba lamı tır¹⁷³.

2- III. Selim'in Fransa ile Kurmaya Çalı tı ı Dostluk ve Sonuçları

XIX. asrın ilk yıllarında ba ta Balkanlar olmak üzere Kafkasya havalisinde Rusya'nın, Osmanlı üzerinde kurdu u üstünlü ün kırılabilir bir boyutta olmadığı Osmanlı yönetimince anlaşılmı tır. Özellikle Gürcistan bölgesinde, Batum'dan Anapa'ya kadar olan kesimlerin kendisine ait oldu u iddiasını gündeme getiren Rusya, Osmanlı'nın içinde bulundu u çaresizlikten yararlanarak, buralara ayaklarını sokmaya ba lamı tır. Bu noktada Rusya'ya kar ı bir ey yapamaz durumdaki Osmanlı yönetimi, önemli bir destekçi güce ihtiyaç duymu ve ngiltere'den destek beklemitir. Ancak ngiltere'nin tavırları Rusya'dan yana olunca da, Osmanlı yönetim kademesinde yalnızlık hissi olmu tur¹⁷⁴.

Bu yalnızlık hissiyle ne yapacağını a ırmı bir vaziyette Ruslara kar ı destek arayışında olan Osmanlı yönetiminin imdadına Fransa yeti mitir. Napolyon Bonapart'la Avrupa'da çok etkin bir güç olarak ortaya çıkan Fransızlar, 1805 tarihinde Austerlitz (Osterliç)'de Avusturya ve Rus ordularını a ır bir ma lubiyete u ratarak önemli bir güç oldu unu ispatlamı lardır. Bu geli me ile Avrupa dengelerinde büyük bir de i imin meydana gelece ini anlayan Osmanlı yönetimi, Fransa'ya yakla manın uygun olacağını dü ünmeye ba lamı tır¹⁷⁵.

Aslında Osmanlı Devleti ile Fransa'nın arası, Mısır'ın Napolyon tarafından i gal edilmesinden (1798) sonra açılmıştır. Ancak 1801 senesinde yapılan antlaşma ve

¹⁷³ A. Cevat Eren; "Selim III" maddesi, **A., C.: X**, s. 452; Cevdet; **a.g.e., C.: VIII**, s. 40-47.

¹⁷⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 34-40.

¹⁷⁵ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 70-71; E. Z. Karal; **a.g.e., C.: V**, s. 47-51.

Fransa'nın Mısır'ı terk etmesiyle başlayan yakınla mayaya dayalı olarak, III. Selim Osmanlı-Fransız dostluğunun tesisi bakımında, Galib Efendi'yi fevkalâde elçi olarak 1802 tarihinde Fransa'ya göndermiştir¹⁷⁶.

Bu tarihten sonra Avrupa'da gelişen olayları yakından takip eden Osmanlı yönetimi, Fransa'nın İngiltere ile olan mücadelesinde tarafsız kalmıktır. 1804 senesinde Napolyon'un Fransa'da imparator ilan edilmesiyle artan gerginlik esnasında İngiltere, Rusya ve Avusturya Fransa'ya karşı açıkça cephe almışlar ve III. Selim'i de bu cephe içine çekmek istemişlerdir. Ancak III. Selim, bu cephenin içine girmemekle birlikte, bu üç devleti de kızdırmamak için denge politikası izlemi ve Napolyon'un imparatorluğunu hemen tebrik etmeye çekinmemiştir¹⁷⁷.

Ancak Fransa'nın Avrupa dengesi içinde sıyrılması ve rakip devletlere karşı aldığı başarılar neticesinde güçlenmesiyle, Osmanlı yönetimi kademesinde Fransa'ya karşı, daha bir yakınlık olumayabaklamıktır. Neticede İstanbul'da bulunan Fransa maslahatgüzarı Rofin, Osmanlı yönetimi nezdinde yaptığı girişimlerde, Napolyon'un Fransa'da ilan edilen imparatorluğunun Osmanlı tarafından tanınmasının, Osmanlı'nın hayrına olacağını belirtmiştir. Rofin, Napolyon'un Rusya ile yapacağı antlaşmada Osmanlı'yı savunacağını dile getirerek, tezelden bir elçinin Fransa'ya gönderilmesini salık vermiştir. Bu sözlerin etkisinde kalan Osmanlı yönetimi, Rusya ile olan sıkıntısına Fransa'nın derman olacağını umuduyla Abdurrahman Muhib Efendi'yi özel elçi olarak Fransa'ya göndermiştir (10 Muharrem 1222- 30 Mart 1806)¹⁷⁸. İlginç tarafı, o sıralarda Paris'te bulunan Halet Efendi, Osmanlı elçisini yürütmekle birlikte Muhib Efendi, sırf bu iş için özel olarak elçi tayin edilmiştir¹⁷⁹.

Avrupa siyasetinde bu dönemde en etkin devlet konumundaki Fransa'nın, Osmanlı'ya yardımcı olacağı düşüncesi Osmanlı yönetimini bayağı heyecanlandırmaya başlamıştır. Zaten III. Selim'in, kurmaya çalıştığı Nizâm-ı Cedîd birliklerinin gideri ve

¹⁷⁶ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 67; A. C. Eren; **a.g.md.**, s. 452.

¹⁷⁷ A. C. Eren; **a.g.md.**, s. 452.

¹⁷⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 47; A. C. Eren; **a.g.md.**, s. 452. Abdurrahman Muhib Efendi, 20 Mart'ta İstanbul'dan hareket ederek deniz yoluyla Varna'ya ulaştı, oradan da kara yolunu takiben 20 Mayıs'ta Paris'e vardı. Kendisi sözde Napolyon'un imparatorluğunu tebrik için fevkalâde büyük elçilikle gönderilmiş olsa da, bir müddet sonra Osmanlı yönetimi, kendisinin ikamet elçisi olarak Paris'te kalmasını uygun görmüştür. Geni bilgi için bkz. Ercümen Kuran; **Avrupa'da Osmanlı Kamet Elçiliklerinin Kurulu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri (1793 -1821)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s. 52-53.

¹⁷⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 47.

devleti eski gücüne ula tırmak için deste e ihtiyaç duydu u da muhakkaktı. Buna ba lı olarak da, o sıralar Fransa'nın en büyük rakip gördü ü Rusya'ya kar ı Osmanlıyı desteklemesi muhtemeldi. Napolyon'un olu turmu oldu u siyaset çerçevesinde umutlanan Osmanlı amansız bir dü man gördü ü Rusya'ya kar ı, Fransız deste i almayı çok önemsemeye ba lanmı tır.

Hatta bu ba lamda, Ocak 1805 tarihinde Napolyon tarafından III. Selim'e gönderilmi olan mektup, önemli ölçüde padi ahi Rusya'ya kar ı tahrik edici özellikler ta ıtmaktaydı. Napolyon gönderdi i bu mektubunda genel hatlarıyla u hususları vurgulamaktaydı: *"...Büyük Osmanlılar'ın soyundan gelen, dünyanın en büyük imparatorluklarından birinin ba ında bulunan siz, devleti ahsen yönetmiyor musunuz artık? Rusların size emir vermesine nasıl izin veriyors unuz? Kendi çıkarlarınızı gözünüz görmüyor mu? Ben size bu mektubu Saray'ın Fransa'da kalan en son dostu olarak yazıyorum... harekete geç... Ruslar senin gerçek dü manındır, çünkü Karadeniz'i kontrol etmek istiyorlar..."*¹⁸⁰ Etkileyici bir üslupla kaleme alınan ve Osmanlı'yı Rusya'ya kar ı tahrik edici özellikler ta ıyan bu mektubun sonunda Napolyon, padi aha yar ı tehdit içerikli bir vurguyla, söylediklerinin yapılmaması halinde bu durumun, kendisinin öfkesine ve Osmanlıya kar ı dü manlı ına neden olaca ını da belirtmi tir¹⁸¹.

Fransa'nın elçi olarak Osmanlı'ya gönderdi i ve 1806 senesi yaz aylarında stanbul'a gelen General Sebastiani, asker kökenli kurnaz bir diplomat olup, devletinden aldığı emirler do rultusunda, Osmanlı nezdinde Fransa'nın etkinli ini olu turmaya çalı mı tır¹⁸². III. Selim, Fransa ile kuraca ı yakınlık sayesinde gerçekle tirmeyi çok arzuladı ı yenilikleri ba arabilece i dü ünmesine ciddi anlamda kapılı mı tır. Ancak gerçe in böyle olmadı ı ve Fransa mparatoru Napolyon'un, Sebastiani'ye ahsen yazdırmı oldu u talimatlar, iki devlet arasında kurulacak ili kilerin sadece Fransa menfaatleri ekseninde olaca ını kesin olarak göstermi tir.

Napolyon sefirine verdi i talimatlarda genel hatlarıyla u hususları vurgulamı tır: *"...Benim politikamın de i mez amacı, kendim, Bâb-ı Ali ve ran arasında güçlü bir ittifak kurmak ve ittifakı do rudan ya da dolaylı olarak Rusya*

¹⁸⁰ Alan Palmer; **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı mparatorlu u (bir çökü ün tarihi)**, (Çev. Belkis Çorakçı Di budak), Bankası Kültür Yay., 1. Baskı, stanbul 1992, s. 76 ; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 71.

¹⁸¹ A. Palmer; **a.g.e.**, s. 71.

¹⁸² A. C. Eren; **a.g.md.**, s. 452.

aleyhine kullanmaktır. Tüm temaslarımız u noktalara dönük olmalıdır: 1 - Bo azların Ruslara kapatılması; 2- Yunanlıların Rus bayra ı çekerek dola masının yasaklanması; 3- Her tahkimatın Ruslara kar ı silahlandırılması; 4 - Gürcistan'daki Osmanlı aleyhine ayaklanmı asilerin bastırılması... Ben Konstantinopl'un imparatorlu unu parçalamak istemiyorum. Bana o ülkenin dörtte üçü teklif edilse yine de böyle b ir ey yapmayı reddederim. Ben bu büyük imparatorlu u güçlendirmek sa lamla tırmak ve o haliyle Ruslara kar ı kullanmak istiyorum.”¹⁸³

Bu ifadeler, çok net olarak Fransa'nın niyetinin ne oldu unu ortaya koymu tu r. Fransız-Osmanlı- ran ittifakıyla olu acak güç birli i, hiç üphesiz Fransa'nın, Kafkasya üzerinde ve Hindistan'a giden güzergâh yolunda önemli bir aktör olmasını sa layacaktı. Ayrıca hem Rusya hem de ngiltere bir ekilde abluka altına alınacak, stratejik açıdan önemli bir mevkide bulunan bu alanlar, Fransa denetimi altına girecekti.

3- Fransa-Osmanlı- ran Üçlü ttifak Görü meleri

Bu arada Napolyon, Rusya'ya kar ı plânladı ı politikasında sadece Osmanlı ile yetinmemi , ran'ı da i in için çekerek, olu turulacak üçlü cephe ile Rusya'nın daha kolay hizaya getirilebilece ini dü ünmeye ba lamı tır. Bu plâni uygulamaya koymak için harekete geçen Fransa, Osmanlı ve ran arasında, Rusya'ya kar ı ittifak kurulması i ini hızlandırmaya ba lamı ve üçlü anla manın olu ması için , hem ran'a¹⁸⁴ hem de Osmanlı tarafına teklifte bulunmu tur (1806)¹⁸⁵.

ran tarafı, Abbas Mirza eliyle ba lattı ı batı tarzındaki ıslahat projeleri kapsamında, ülkesine ngiliz ve Fransız uzmanlarla mühendisler getirterek batı ile zaten yakın ili kiler kurmu ve bu süreçte özellikle Fransızların, ran içinde hatırı sayılır bir

¹⁸³ A. Palmer; **a.g.e.**, s. 77.

¹⁸⁴ Napolyon, 1221/1806 senesi içinde Juber isimli özel elçisini stanbul üzerinden ran'a göndererek ittifak niyetini açıkça Feth Ali ah'a bildirmi tir. **BOA., H. H.**, D. No:168, G. No: 7116.

¹⁸⁵ Fransa mparatoru Napolyon, bu amaçla stanbul'daki sefiri aracılı ıyla harekete geçmi tir. Napolyon öncelikle Osmanlı'nın Rusya kar ısındaki hassas durumunu bildi inden devleti zayıf noktasından yakalayarak, Ruslar'ın eskiye dayalı olarak, Bender ve Hotin Kalelerine tazyik etti ini ve Ya ile Bükre 'e girdiklerini tahrik edici üslupla ifade etmi tir. Napolyon bu hususları sefiri aracılı ıyla Osmanlı'ya ilettikten sonra Osmanlı, ran ve Fransa arasında ittifak kurulmasının gereklili ini, açıkça dile getirmi tir. **BOA., H. H.**, D. No:144, G. No: 6008; **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6704/D; Cevdet; **a.g.e.**, s. 50-51.

itibarı olu mu tu. Bu esnasında, Napolyon'un üçlü ittifak kurulması teklifi geldi inde, ran tarafı hiç tereddütsüz ve büyük bir memnuniyetle kabul etmiştir¹⁸⁶.

Osmanlı Devleti de aynı şekilde, Fransa'nın iste i do rultusunda ran'la müzakerelerin yapılması için harekete geçmiştir. Bir yandan da Fransa ile yapılan görüşmelerde, Osmanlı'nın böyle bir ittifak içine girmesi halinde, İngilizlerle Rusların birlikte hareket etme olasılığı oldu una vurgu yapıldıktan sonra, Akdeniz'de güçlü donanması bulunan İngiltere'nin, Osmanlı'yı sıkı tırma durumunun söz konusu oldu u Fransa yönetimine bildirilmiştir¹⁸⁷. Fransa yönetimi, Osmanlı'nın bu çekincelerini anlayı la kar ıldı mı belirttikten sonra, kurmaya çalışı tı tı ittifak projesi sayesinde bu olumsuzlukların hiç birinin ya anmayacağı taahhüdünü dile getirmi tir. Bu açıklamadan tatmin olan ve Rusya'ya karşı önemli bir müttefik kazandı tı zehabına kapılan Osmanlı yönetimi, ittifak müzakerelerinin hızlanması için elinden geleni yapmaya b a lamı tır.

Tabi bu noktada dikkat edilmesi ve göz önünde bulundurulması gereken husus udur. Fransa mparatoru Napolyon, Avrupa'nın gelece ine yönelik oluacak düzenleme ile ilgili niyetlerini gerçekleştirme ye çalışı rken, Osmanlı ile ran 'ı da kendi emelleri do rultusunda kullanmak istemi tir¹⁸⁸. Kısaca Fransa, sadece kendi menfaatleri kapsamında bu ittifak projesini gerçekleştirme ye çalışı mı ve buna göre hareket etmi tir. Bu meyanda da Osmanlı ile ran'ın, Rusya'ya karşı olan zaafiyetini bildi inden, bunu çok iyi kullanmı tır. Nitekim Napolyon, Osmanlı ve ran'ı Rusya'ya karşı kendisiyle birlikte üçlü ittifak kurmaya te vik etti inde -Osmanlı ile ran arasında Batı havalisinde ya anan sürtü meler olmasına ra men - Osmanlı yönetimi buna sıcak bakmı ve 1221/1806 senesinde Divan-ı Hümayun üyelerinden Seyyid Rafi' Efendi'yi

¹⁸⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 51. Hatta ran bu teklife o kadar alaka göstermi tir ki, o sıralar İstanbul'da bulunan elçileri Mirza Rıza'nın derhal Fransa'ya gitmesini istemi ve Mirza Rıza yerin e yeni bir sefir atanacağını Osmanlı'ya bildirmi tir. **BOA., H. H.**, D. No:161, G. No: 6704.

¹⁸⁷ **BOA., H. H.**, D. No:144, G. No: 6008.

¹⁸⁸ III. Selim zamanında, Paris'e fevkalâde elçi olarak Abdurrahman Muhib Efendi gönderilmiştir(1806). Osmanlı Devleti, bu sırada Avrupa dengeleri içinde olu abilecek Fransa-Rus yakınlamasından da çok çekinmi ve Fransa dostlu unu kazanmanın Osmanlı için elzem oldu u dü ünümü tür. Hatta III. Selim, elçisi aracılı ıyla Napolyon'a gönderdi i mektubunda Fransa'yı; "...Devlet-i Aliyye'nin en eski, en sadık, en lüzumlu müttefik..." olarak tavsif etmiştir. Napolyon ise Osmanlı'ya yönelik u ifadeleri kullanmı tır: "...Osmanlılar'ı sevindiren veya üzen her hadise, Fransa için de bir saadet veya felaket olacaktır..." Napolyon Kafkasya'daki Rus i gali dolayısıyla zor durumda bulunan ran ve Osmanlı'yı kendi politik emelleri do rultusunda kullanmak istemi tir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 47-48; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 71-72; A. Palmer; **a.g.e.**, s. 75-78.

elçilikle İran'a göndermiştir. İran tarafından da Osmanlı'ya elçi olarak Hacı İbrahim Efendi gelmiştir.¹⁸⁹

Bu noktada Cevdet Paşa'nın dile getirdiği bazı hususlar çok önemlidir ve meselelerin anlaşılması açısından bu hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Cevdet Paşa'nın açıkça ifade ettiği üzere; Napolyon'un, birden Rusya'ya karşı Osmanlı ve İran'ı da yanına alarak ittifak kurma niyeti pek samimi değildi. Çünkü Napolyon'un esas fikri, Avrupa devletlerinden biri ile anlaşma yapmaktı. Bu amaçla önce Prusya'ya yanaşmış, ondan karlılık göremeyince de Avusturya'ya yönelmiştir. Avusturya, ilk başlarda ittifaka taraftar gibi görünmüştü, ancak sonradan vazgeçmiş ve bunun üzerine Napolyon, Rusya ile ittifak kurmaya karar vermiştir. Napolyon, Rusya'yı gerektiği gibi ezmedikçe kafasındaki şartları kabul ettiremeyeceğini de bildiğinden, birkaç kez Rus ordusu ile harp etmiş ve küçük çaplı başarılar kazanmıştır. Ancak Fransa bu çarpı malardan kesin bir galibiyet alamamış gibi, Rusya da kendi içine çekilerek, Fransa ile yıpratıcı çarpı malardan uzak durmaya çalışmıştır.¹⁹⁰

Napolyon, her halükârda Rusya ile galip bir şekilde anlaşmayı kafasına koyduğundan, Osmanlı Devleti'ni feda etmede bir beis görmemiştir ve Rus Çarı Alexandr'ı barışa ve ittifaka mecbur etmek için, Osmanlı'nın kendi yanında olduğunu Rusya'ya hissettirmek istemiştir. Bu sırada Fransa'nın İstanbul Elçisi Sebastiani'nin aceleci tavırlarla Osmanlı murahhasını, Napolyon'un yanına göndertme isteğinin altında, bu ince politika etkin olmuştur. Çünkü Napolyon, Osmanlı ve İran murahhasları ile akdedeceği ittifak anlaşması ile Rusya'yı iyice köye sıkı tıraca sokmayı tasavvur etmiştir. Zaten o sıralar Osmanlı ve İran, hem Rusya'nın dümanıydı hem de Rusya'ya karşı, güçlü bir batılı devletin desteğini almak zorundaydı.¹⁹¹

Bu süreçte Fransa kontrolünde yürütülecek müzakerelerde Talleyrand başkanı olan Fransız hariciyesi, çeşitli diplomatik manevralarla Osmanlı ve İran murahhaslarını aldatıp, tamamıyla kendi çıkarları doğrultusundaki anlaşmaları

¹⁸⁹ BOA., H. H., D. No:1356, G. No: 53125; Cevdet; a.g.e., s. 51.

¹⁹⁰ Cevdet; a.g.e., s. 219.

¹⁹¹ Napolyon'un, İran'a, kendi ittifakına girmesi karşısındaki teklifi; 1801 senesinde Ruslar tarafından kabul edilmiş olan Gürcistan topraklarının İran tarafından geri alınması hususunda Fransa'nın yardımcı olacağı bildirilmişti. Caroline Finkel; **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, Tima Yayınları, İstanbul 2007, s. 361.

imzalatmak istemi tir. Bu arada Fransa'da bulunan İran'ın murahhası Mirza Rıza ile yapılan ikili görüşmeler çerçevesinde, Rusya ve İngiltere aleyhine, İran ile Fransa arasında bir ittifak antlaşması bile imzalanmış tir¹⁹².

a- Fransa- İran Finkenstein Antlaşması (1807)

Tarihe Finkenstein Antlaşması (Mayıs1807) olarak geçen bu mukavele, Napolyon'un o sıralarda askerî merkez olarak kullandığı, Lehistan'ın Finkenstein kasabasında imzalanmış tir¹⁹³. Fransa hariciyesi, İran sefiri Mirza Rıza ile yürütülen müzakereler neticesinde, Rusya ve İngiltere'yi kölelik sıkı tırma açısından önemli gördükleri bu antlaşma ile bayağı kazanç elde etmişlerdir. On altı maddeden oluşan bu antlaşmanın geneline bakıldığında, Fransa'nın temel hedefinin, İran üzerinden İngiltere'nin Hindistan sömürmesine darbe vurmaktır olduğu net şekilde anlaşılmaktadır. Antlaşma maddeleri içinde Fransa'nın; Gürcistan'ın, İran toprağı olduğu belirtilmesi ve İran'a, bağımsız askerî yardım olmak üzere pek çok konuda destek sağlayacağını vaat etmesi İran'ı bayağı sevindirmiş tir¹⁹⁴.

Fransa, İran'da nüfuzunu tesis etmek için antlaşmanın imzalanmasından birkaç ay sonra, General Gardanne'ı, maiyetindeki yetmiş kişilik bir heyet ile İran'a göndermiş tir. 1807-1808 arası İran'da bulunan General Gardanne ve heyetinin en önemli görevi, bağımsız askerî sistem olmak üzere, Finkenstein Antlaşmasında yer alan hususlar çerçevesinde Avrupa tarzında ıslahatlar yapmak olmuştur¹⁹⁵.

Tabii bu gelişme, İran'ı sevindirdiği kadar, İngiltere'yi de rahatsız etmiştir. Çünkü Fransa'nın niyetini çok iyi bilen İngiltere, ileride ya anabilecek ve kendisini sıkıntıya sokacak durumları engellemek için, hemen İran'a yetkililer göndererek bu ittifakı bozmaya çalışmış tir. İngiltere'nin bu süreçte İran'a gönderdiği ve bayağı yönünde görüşme trafiğini yürüten yetkilisi de -o sıralar Hindistan valiliğini yürüten- Sir Harford Jones (Malcolm) olmuştur¹⁹⁶. Kısa sürede gelişen olaylar neticesinde kurulan bu

¹⁹² Cevdet; **a.g.e.**, s. 220-221.

¹⁹³ Sykes'in verdiği bilgilere göre; Fransa'da yürütülen müzakereler neticesinde üzerine varılan antlaşma metni, Mayıs 1807 tarihinde Feth Ali Şah tarafından da Tahran'da imzalanmış tir. Sykes; **a.g.e.**, s. 401.

¹⁹⁴ Bu antlaşmanın detayı için bkz. Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 87-88.

¹⁹⁵ Sykes; **a.g.e.**, s. 402-403.

¹⁹⁶ Sykes; **a.g.e.**, s. 404. Malcolm, İngiltere'nin İran'daki diplomatik faaliyetlerini yürüten en etkin görevlisiydi. Kendisi 1810 senesine kadar çeşitli görevlendirmelerle -Sykes eserinde bunu "3 mission" şeklinde ifade etmektedir- İran ile ilişkileri yürütmüştür. Malcolm, gerek Hindistan valiliği

Fransız- ran ittifakı ile ilgili İngiltere'nin korkusu da fazla uzun sürmemiştir. Çünkü Finkenstein Antlaşması üzerinden kısa bir süre geçtikten sonra Fransa'nın asıl maksadı olan, Rusya ile ittifak kurma bağlamında Temmuz 1807 tarihinde Fransız-Rus Tilsit Antlaşmasının imzalanması, Finkenstein Antlaşmasını geçersiz bir hale getirdiği gibi Fransa'nın, İran'ı nasıl harcayabileceğini de göstermiştir.

b- Fransa'da Yürütülen Fransa-Osmanlı- ran İttifak Müzakereleri

İttifak görüşmelerinin, Osmanlı ile İran arasında ikili müzakereler bağlamında yürütülmesi devam ederken, asıl ittifak akdinin Fransa'da olacağı gerekçesiyle de, hem İran tarafı hem de Osmanlı tarafı, Napolyon ile görüşmeler yapmak üzere elçilerini göndermişlerdir. İran tarafından Napolyon nezdinde murahhas tayin olunan Mirza Rıza, İstanbul sefirliğini bırakarak derhal Lehistan'a gitmiştir¹⁹⁷. Fransız generali Gardanne'da diplomatik görevle Tahran'a giderek, ittifakın hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi için çalıma başlamıştır. İstanbul'daki Fransız elçisi Sebastiani'nin, Babıâli üzerindeki ısrarcı ve aceleci tavrı sonucunda, antlaşma ve ittifak akdi için Vahid Efendi, 1806 senesi Aralık ayı sonunda acelele Ruhsatnâme-i Hümayûn ile Napolyon'un o sıralar bulunduğu Varşova'ya (Lehistan'ın başkenti) gönderilmiştir¹⁹⁸.

Vahid Efendi Varşova'ya doğrudan özel elçilikle giderken¹⁹⁹, Osmanlı'nın, Fransa'daki daimi elçisi konumunda bulunan Abdurrahman Muhib Efendi, halen Paris'te bulunmaktaydı²⁰⁰. Vahid Efendi'nin gidişindeki maksat ise; Osmanlı, Fransa ve İran arasında gerçekleştirilecek olan üçlü antlaşmaya yetkili olarak katılmak ve

ve gerekirse İran başta olmak üzere bu havalinin genelinde elde ettiği, derin bilgiler sayesinde, "A History of Persia" isimli önemli bir eser de yazmıştır. Geniş bilgi için bkz. Sykes; **a.g.e.**, s. 404-407.

¹⁹⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 219.

¹⁹⁸ Cevdet Tarihi'nde, bu durumu cümlelerle ifade edilmektedir. "Fransa İmparatoru Napolyon, Avrupa'ya maneviyâtının icrâsında Devlet-i Aliyye ile İran Devleti'ni kullanmak arzusuyla ikisine dahi kendisiyle Rusya aleyhine bir ittifak-ı müselles akdini teklif etmekden nâî Raî Efendi nâme-i hümayûn ile İran'a gönderilmi ve Devlet-i Raniye tarafından Napolyon nezdine murahhas tayin olunan Mirza Rıza Dersa'âdet tarihiyle Lehistan'a geçüb, gittikde Fransa elçisi Sebastiani'nin ibrâm ve isti'câli üzere yine akd-i mu'âhede-i ittifak için Vahid Efendi dahi 'ale'l-cenâhu'l-isti'câl ruhsatnâme-i hümayûn ile Napolyon nezdine irsâl buyurulmu idi." Cevdet; **a.g.e.**, s. 219. Vahid Efendi raporunda İstanbul'dan hareket tarihini 18 Ocak 1821-17 Aralık 1806 olarak belirtmektedir. Yavuz Ercan; "Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi'nin Fransa Safere Namesi" **Toplu Eserler: III (Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi Yazıları)**, içinde, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 109

¹⁹⁹ Seyyid Mehmed Vahid Efendi'nin, Napolyon Bonapart tarafına elçilikle gidişi ve bu süreçte yaşadığı olaylarla ilgili kaleme aldığı ve çok önemli malumatları ihtiva eden bir elçilik raporu vardır. Günümüz Türkçesi'ne de çevrilen bu rapor ve Vahid Efendi'nin elçiliğiyle ilgili detaylar için bkz. Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 109-157.

²⁰⁰ E. Kuran; **a.g.e.**, s. 53-54.

görü meleri Osmanlı adına yürütmektir²⁰¹. ran tarafı da Paris de elçilikle bulunan Mirza Rıza'nın haricinde, Asker Han Af ar'ı özel sefaretle Var ova'ya göndermiştir. Asker Han Af ar'ın görevi, Vahîd Efendi'de olduğu gibi, Napolyon nezdinde yapılacak ittifak görüşmelerini ran adına yürütmektir²⁰².

Ancak gerek Vahîd Efendi'nin ve gerekse Asker Han'ın, Lehistan'da buldukları süre içinde fark ettikleri tek şey, ilerinin hiçte öyle tasavvur ettikleri gibi olmadığıdır. Çünkü kendilerinin Napolyon ile bir türlü görüşürülmemeleri dolayısıyla ne yapacaklarını anlamırlardır²⁰³.

O zamana kadar en iddettli ittifak taraftarı ve bu projenin mimarı olan Napolyon'un tavırları birden değişti, iki taraf elçileri ile görüşmeleri devamlı erteleyerek, mesafeli durmaya başlamıştır²⁰⁴. Fransa'daki böyle yüz seksen derecelik politika değişiminin nedeni ise, yukarıda Cevdet Pa a'nın da belirttiği üzere Rusya ile kurmak istedikleri anlaşmayı sağlamasıdır. Yani Napolyon Rusya'ya karşı Osmanlı ve ran kozunu çok iyi kullanmış ve Rusya'yı etkilemeyi bilmiştir. Rus Çarı Alexandr, Napolyon'un oyununa gelmiş ve onun istediği çerçevede Tilsit Antlaşmasını imzalamıştır. Gerçek emeline ulaşmış olan Napolyon'un Osmanlı ve ran sefirlerine ilgi göstermesine de gerek kalmamıştır. Hatta Muhib Efendi, bu sırada büyük bir merak içinde Var ova'da beklemiş ve Napolyon'un Rus Çar'ı ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı lehine ne kararlar alınmış hayalini bile kurmuştur. Hâlbuki Fransız yetkililer, Var ova'ya bile ramadan Paris'e gitmişler ve kendisine hiçbir açıklama yapmamışlardır²⁰⁵.

²⁰¹ Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 93.

²⁰² Asker Han Af ar, önceleri Vahîd Efendi ile birlikte Var ova'da bulunmuş ve ran Fransa ittifakının tesisine çalışmıştır. Buradan bir netice alamayınca da Paris'e gitmiş ve buradaki ran Sefiri Mirza Rıza ile birlikte Fransa- ran görüşmelerini yürütmüştür. Cevdet; **a.g.e.**, s. 260.

²⁰³ **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51276.

²⁰⁴ Cevdet Pa a'nın belirttiği üzere Fransızlar aylarca iki ülke temsilcilerini de oyalamıştı. Muhib Efendi ile Asker Han Paris'e gelmişler ve burada da "*beyhûde meks*" etmişlerdir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 260; Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 94-96.

²⁰⁵ Tilsit Antlaşması sürecinde, Napolyon ile Rus Çarı Alexandr arasında uzun süre devam eden müzakereler yaşanmıştır. Bu süreç içinde ne olup biteceğini bekleyen Napolyon, ran ve Osmanlı elçilerini oyalama taktikini uygulamıştır. Bir yandan da bu elçileri ürktümemek için Rusya ile yaptığı görüşmelerde Osmanlı ve ran'ın lehine kararlar aldırdığını hariciye memurları vasıtasıyla Muhib Efendi ile Asker Han'a bildirerek sinsi bir plân uygulamıştır. Bu süreçte yaşananlar ve Tilsit Antlaşmasının tenkitli tahlili için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 220-223, 260.

Fransızlar, çe itli diplomatik diller kullanarak Osmanlı ve ran sefirlerini oyalamaya çalı mı lardır²⁰⁶. Aynı zamanda ran'ın Paris Sefirli ini yürüten Mirza Rıza da, Fransız yetkilileri ile görüşme u ra mı , üzerine aldığı görevi en iyi ekilde yerine getirmek kaygısıyla ve Fransa'nın ilgisini çekmek amacıyla, gerçekte ilgisi olmayan eyleri söyleyerek Fransa ile ran ittifakını ne olursa olsun kurmaya çaba göster mi tir²⁰⁷. Ancak bu sefirin diplomatik yetersizli i ve gördü ü eyler kar ısında ki a kınlı ı, batılı devletlerle anlaşmanın ne kadar zor oldu unu da kendisine göstermi tir.

Osmanlı Özel Sefiri Vahîd Efendi ise, devlet i lerinde tecrübeli oldu undan kendisini oyalamaya çalı an Fransa Dış İleri Bakanı Talleyrand'ın sözlerine kanmamı ve bir süre Var ova'da kaldıktan sonra, en sonunda Finkenstein'de, Napolyon ile 1 Haziran 1807 tarihinde görüşme muvaffak olmu tur²⁰⁸. Bu görüşme Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yapılacak anlaşmanın esasları konu ulurken III. Selim'in tahttan indirildi i ve İstanbul'da i lerin kar ıtı ı haberi gelmi tir²⁰⁹.

Zaten Rusya ile istedi ini gerçekte tirmi olan Napolyon, ne tür bir gerekçe ile Osmanlı sefirini ba ından savu turaca nı dü ünürken , III. Selim'in hal'i meselesini iyi bir fırsat olarak de erlendirmi ve mevcut ittifak akdinin III. Selim'le alakalı oldu unu vurgulayıp, padi ahın tahttan indirildi ini belirterek ittifak meselesinin geçersiz oldu unu ima etmeye ba lamı tir²¹⁰.

²⁰⁶ Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 120-123.

²⁰⁷ Paris'te Osmanlı Sefiri olarak bulunan Muhib Efendi, Mirza Rıza'nın Fransızlara yönelik ran'la ilgili yalan beyanlarda bulundu unu ve onları kandırmaya çalı tı nı belirtti tir. Nitekim Fransız yetkililerine, ran'dan kendisine haberler geldi ini ve bu haberlere göre ngiltere'nin külliyetli donanma ve asker ile ran sahillerine geldi ini ve ah'ı tehdit ederek; "...ya bizimle anlaşma yaparsınız ya da biz sizinle savaş ederiz..." dediklerine söyleyerek, Fransızları etkilemeye çalı mı tir. Muhib Efendi, Mirza Rıza'nın bu söylediklerini duydu unda ne diyece ini a ırımı ve hayretini gizleyemedi ini de belirtti tir **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51276. Ayrıca Vahîd Efendi'nin bahsi geçen raporunda da ran sefiri Mirza Rıza ile ya adı ı ço u komik olan ilginç anekdotlar vardır. Geni bilgi için bkz. Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 120, 123-124, 126 vd.

²⁰⁸ Bu görüşmeyle ilgili geni bilgi için bkz. Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 137-141. Vahîd Efendi'nin Napolyon ile görüşme tarihi Cevdet Pa a Tarihi'nde (25 Rebülevvel 1222) 3 Haziran olarak belirtilirken, Vahîd Efendi'nin raporunda bu tarih 1 Haziran olarak geçmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 221; Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 138.

²⁰⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 221. III. Selim 21 Rebülevvel 1222 / 29 Mayıs 1807 tarihinde tahttan indirilmi tir. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 91; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 87.

²¹⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 223. Bu hususu Vahid Efendi raporunda da dile getirmekte ve Fransa'nın tavrını u ekilde açıklamaktadır: "...Rusya ile yaptıkları anlaşma madan önce, gece gündüz birlikte oldu umuz ve sohbetler etti imiz Fransız devlet adamları, anlaşma madan sonra bizden yüz çevirdiler...Var ova'da oturmamızın artık bir anlamı kalmadı..." Yavuz Ercan; **a.g.e.**, s. 147.

c- Osmanlı İle İran Arasında Yürütülen İttifak Müzakereleri

Fransa’da, Osmanlı ve İran murahhaslarının a kın vaziyette ne yapacaklarını dü ündükleri ve üçlü ittifakın nasıl yapılacağı na dair belirsizli in olduğu sıralarda , Osmanlı ve İran arasındaki kar ılıklı elçi gidi geli leri ile görü meler , 1806 senesi ba larından itibaren ba latılmı ve olanca hızıyla yürütülmü tür.

Bu ba lamda İran tarafından görevlendirilip İstanbul’a gönderilmi olan İbrahim Efendi, İstanbul’da Galib Efendi²¹¹ ve Reisülküttap ile görü meler yapmı tır. Yapılan görü melerin ana gündem maddesini iki taraf arasında yapılacak ittifak akdi olu turmu tur. Yapılacak ittifak antlaşmasına göre de en önemli hususu, İran ve Osmanlı Devleti’nden birine açılacak bir harbi, diğerinin de kendisine açılmı sayacak olması konusu olu turmu tur²¹².

Bu ittifak maddesi konusunda Osmanlı’yı rahatsız eden ve tereddüde dü üren bazı hususlar ortaya çıkmı tur. Nitekim bahsi geçen ittifak maddesinin esas özelli ine göre; faraza Rusya, İran’a harp açacak olsa, Osmanlı Devleti de İran’ın yanında harbe dâhil olacaktı. te bu husus Osmanlı yönetiminde baya ı sıkıntı yaratan bir konu olmu tur. Çünkü İran’ın, Rusya’ya kaybetti i ve ele geçirmek istedi i Gürcistan toprakları vardı ve İran buraları ele geçirmek için bahane arıyordu. Ancak Osmanlı Devleti, uzun süreli Rus-Avusturya harplerinden yorulmu ve baya ı bitkin dü mü tü. Devlet erkânı her ne olursa olsun Rusya ile yeni bir sava a girmek arzusunda de ildi.

Bu tereddüt içerisinde bocalayan Osmanlı yönetimi, nasıl bir çıkış yolu bulurum dü üncesiyle hareket etmeye ba lamı tur. Bu sırad a akla gelen en kestirme çözüm yolu ise, yapılan müzakerelerin sefirler aracılığıyla yürütülmü olması ve iki devlet hükümdarının imzalaması ile yürürlü e girmesi hususu olmu tur. Buna göre İstanbul’da yürütülen görü melerden bu ekilde bir anlaşma metni ç ıksa bile, bu metnin İran’a gidip ah tarafından imzalanması epey bir zaman alacaktı²¹³.

²¹¹ Kendisi eski Fransız sefiri olup, birçok meseleye vakıf önemli bir devlet adamıydı. A. C. Eren; **a.g.md.**, s. 452.

²¹² İki taraf arasında yapılacak ittifakın özellikleri bir belgede u ekilde tavsif edilmekteydi. “...*Sefir-i mumâileyhin memuriyeti Devlet-i Aliyye ile İrânîyan Devleti beyninde akd-i ittifâk olunmak hususu olub... Devleteynin birinin dostu di erin dahi dostu ve birinin dü manı âherin dahi dü manı olub hâsılı düvelden kanğı düvel olur ise olsun Saltanat-ı Seniyye’nin İrânîyan Devleti’yle harb ve sulhde beraber olması maddesinden ibaret olma la...*” **BOA., H. H.**, D. No:1356, G. No: 53125.

²¹³ Bu hususlar, u belgede detaylı bir ekilde ele alınmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No:1356, G. No: 53125.

Zaten Osmanlı'ya gelmi olan ran sefirinin anlama metnini imzalama yetkisi de yoktu ve sadece müzakereler sonucu ortaya çıkacak metni kendi ülkesine gönderecekti. Bu da yaklaşık olarak iki aya yakın bir zamanı alacaktı ki, böyle bir aranın olması, Osmanlı yöneticilerini sevindiren bir husus olmu tur. Çünkü hem bu süre içinde ordunun görüşleri alınacak hem de anlaşmalarının son halinin nasıl olacağına karar verilecekti²¹⁴.

ca- Seyyid Rafi' Efendi'nin ran Sefirliği ve Osmanlı- ran-Fransa İttifakına İlişkin Raporu

Seyyid Rafi' Efendi'nin, elçi olarak ran'a gidişi (1806) ve orada yaptığı müzakereler, ittifakın kurulmasından ziyade kurulmaması yönünde gelişimini de ortaya çıkarmıştır²¹⁵. Nitekim kendisinin dönüşünden sonra hazırladığı rapordan da²¹⁶ anlaşılmaktadır ki; Rafi' Efendi'nin yürüttüğü müzakereler ve bu ittifak konusuna bakış açısı çok farklıydı. Aslında Rafi' Efendi'nin Babiâli'yi sunduğu rapor, dikkatle ele alındığında çok önemli görüş ve tespitlerin yer aldığı da görülmektedir.

Bu bağlamda raporun tahlilini yapmak ya da olayların anlaşılması açısından da önemlidir. Raporu kendi içinde tasnif ettiğimizde de, bunları maddeler halinde sıralamanın daha iyi olacağını düşünürüz. Çünkü raporda; ran'ın mevcut durumu, Osmanlı- ran münasebetlerinin genel mahiyeti, ran'a güvenilip güvenilmeyeceği hususu ile Fransa'yla kurulmaya çalışılan ittifakın Osmanlı- ran cephesi ve bu ittifakın niçin kurulmaması gerektiği gerekçeleri ile anlatılmaktadır.

Rafi' Efendi; elçilik dönüşü Osmanlı yönetimine sunduğu bu raporunda, genel hatlarıyla bunlardan bahsetmektedir²¹⁷.

²¹⁴ BOA., H. H., D. No:1356, G. No: 53125.

²¹⁵ Cevdet Pa'nın da belirttiği üzere; rapordan ziyade sefâretnâmeye benzeyen bu raporda, Rafi' Efendi, anlaşma yapılmasından çok yapılamamasına uğramış, Fransa'ya güvenilmeyeceğini her fırsata dile getirmiştir. Cevdet; a.g.e., s. 51.

²¹⁶ Seyyid Rafi' Efendi'nin dönüşünde sunduğu raporun tümü, Hatt-ı Hümayûnlar içindeki bu belgede kayıtlıdır. BOA., H. H., D. No:1417, G. No: 57961.

²¹⁷ Raporun üzerindeki tarih 7 Zilhicce 1222 / 5 şubat 1808'dir. Bunun sebebi ise kendisinin dönüşünden sonra olan bitenleri geniş kapsamlı bir şekilde rapora dönüşümlü olarak kayıtlı olarak eklerinde izah edilebilir. BOA., H. H., D. No:1417, G. No: 57961.

1- Feth Ali ah'la birlikte ran'da ba layan yeni dönemde (1800'lü yılların ba ı), ran'ın geni leme politikası; öncelikle, Afganlılar ile Rusların elinde bulunan eski ran topraklarının geri almak ve sonrasında da mümkün oldu u kadarıyla Hindistan'a kadar gitmek biçimindedir. Ancak ran'ın, Rusya kar ısında ma lubiyet almasıyla i ler de i mi ve müttefik aray ı içine girmi tir. Zor durumda kalan ran, ehzâde Abbas Mirza ve ran Veziriazamı Mirza afi' aracılı ıyla Osmanlı ile irtibata geçmeye çalı mı tir. Bu amaçla da Erzurum Valisi Yusuf Ziya Pa a'ya elçiler gönderip , birlikte hareket edilmesi hususunu gündeme getirerek, Rusya'ya kar ı ittifak kurulması talebini iletmi tir.

Hâlbuki Osmanlı Devleti, Rusya ile harp içinde oldu u sıralarda, ran Osmanlı'ya yardım etmek öyle dursun, kendi çıkarları do rultusunda²¹⁸ sessiz kalmayı daha uygun görmü tür. Hatta ehzâde Abbas Mirza'ya, Arpaçay mntıkasında, Osmanlı- ran güçlerinin ittifak kurması teklif olundu unda , o bunu kabul etmemi tir. Abbas Mirza, bu noktada harbin geli en seyrine göre galibiyetin kimden yana olaca ına bakıp, kendi çıkarları açısından kurnaz bir politika izlemi tir. Hatta ranlıların, hangi tarafın üstün gelece i konusunda geli meleri, *seyr ve tema aya* daldıkları açıkça belli olmu tur. Aslında o sıralar ran da, Rusya'dan a ır bir yenilgi almı tı. Ama buna ra men, Osmanlı-Rus sava ında, slamlık ve kom uluk nokta-i nazarında Osmanlı yanında bir tutum takınmamı tır.

2- Fransa; ran ve Osmanlı'yı içine alacak üçlü ittifak teklifi yaptı ı zaman, ran ilk ba larda bunu da a ırdan almı tır²¹⁹. ran'ın ilk ba lardaki bu çekingenli inin sebebi ise Rusya'ya duydu u korku olmu tur. Kendisine kar ı ran çekingenli ini çok iyi analiz eden ve bunu bir fırsat olarak de erlendiren Rusya, bütün gücünü Osmanlı üzerine teksif etmi ve harp yapılan cephelere göndermi tir. Bu vaziyet Osmanlı için yaralayıcı bir durum olmu tur. Çünkü ran'ın Rusya'ya kar ı Osmanlı için askerî yardım yapmasına lüzum da yoktu. En azından dirayetli bir ekilde ve tavır de i tirmeden Rusya'ya kar ı hazırlıklı olsa ve onu tehdit edici bir tutum takırsa Rusya, Kafkasya mntıkasında -özellikle Gürcistan dolaylarında- kendi elinde bulundurdu u

²¹⁸ Belgede geçen ifadeyle; “*haiz-i menfa'ât olmak züâmına dü üb...*” BOA., H. H., D. No:1417, G. No: 57961.

²¹⁹ “*...ma'lûm askerlerine ve sair adâvât-ı harbiyelerine bir nizâm ve rabûtâ vermek hülyasıyla Rusylu'yu dahi elden bırakmayub daîma ve müstem'îren tahrîrât ve hareket etmeleri..*” BOA., H. H., D. No:1417, G. No: 57961.

toprakları korumak gayesiyle asker tutacaktı ki, bu da Osmanlı için en azından rahatlatıcı bir durum olacaktı.

3- Rafi' Efendi, Fransa'nın Tahran'da bulunan konsolosuyla yaptığı görüşmede ona şu hususları söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durum ve bilhassa Rusya'ya karşı aldığı kötü sonuçlar, Fransa'ya yakın bir politika izlemesini zorunlu kılmıştır. Çünkü o sıralar Rusya ile Fransa arasında da gerginlik ve mücadeleler yaşılanıyordu. Osmanlı'nın Fransa ile dostane bir münasebet kurması, Fransa için ele geçmez bir fırsattı. Hatta İran da Fransa'nın bu dostluk elini büyük bir memnuniyetle tutmuştu. Tabii İran'ın beklentisi, Rusya'ya karşı Fransa gibi güçlü bir devletin gücünden faydalanmanın ötesindeydi. İran yönetimi, özellikle de ezhâde Abbas Mirza- Fransız sanayisinin ve gelişimini İran'a geleceği hayalini kurmaktaydı. Fransa ile kurulacak dostlukta, İran'a gelecek asker ve mühendislerin kendilerine yardımcı olacaklarını düşünmüştü²²⁰. Yani İran'ın bu ittifak mevzusundaki temel amacı, Rusya'ya karşı bir birliktelik kurmaktan ziyade, kendi askerî ve ekonomik çıkarlarını gözetmektir. Bu noktada “*İran'ın hile-i barîd ve desîse-i zâhîrleri*” anlaşılmakta ve İran'a güvenilmeyeceği açıkça belli olmaktadır.

4- Rafi' Efendi, bir yandan Tahran'daki Fransız konsolosuna söylediği sözlerle İran'dan soğutmaya çalışırken, diğer yandan da İran'a, Fransa ile ittifak kurulmaması fikrini açıklamaya çalışmıştır. İran tarafına bunun nedenini de, ne olursa olsun Fransa'nın bu havaliye sokulmaması lazım geldiği şeklinde izah etmiştir. Rafi' Efendi'ye göre, Azerbaycan'da bulunan altı yedi bin kişilik Rus askerini buradan atmaya dahi İran'ın gücü yetmezken, Fransa'dan yardım talep etmek ve Fransa'nın buraya ayak sokmasına imkân sağlamak, ileriyice karı-tıraca gibi, Rus belasını ile başa çıkılmazken bu sefer de Fransa belasını ortaya çıkacaktır²²¹. Rafi' Efendi bunun için, bir yandan Fransa konsolosu ile yaptığı görüşmelerde İran'a güvenilmeyeceğini ve ittifak kurmanın sakıncalı olduğunu çeşitli gerekçelerle ileri sürerken, bir yandan da İran'ı uyarak Fransa'nın Kafkasya'ya girmesi ile buraları “*pây-mâl*” edeceğini,

²²⁰ İran'ın bu yaklaşımlarını, Cevdet Paşa, Tarihi'nde, aynı şekilde izah etmekte ve Abbas Mirza'nın, İran içindeki ıslahatları noktasında Fransa'nın ekonomik ve askerî yardımını almayı çok istediğini ve böyle bir teklif geldiğinde hemen kabul ettiğini ifade etmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 51.

²²¹ “... *Altı yedi bin Rusyalı'nın def' ve izâlesinde Acem'in 'adem-i küdreti bedîhî ve me hûr iken sûret-i 'iânette bir taraftan dahi Françelüler ayak sokub birbirleriyle bi'l-ittifak envâ'i hûd'a ve ihtiyâl ve belki harb ve kıtal ile ol tarafları külliyyen o radde-i kabze-i tasarruf ve pâ-y-mâl etmeleri melhûz ve Acem'in Devlet-i Aliyye'ye bi'l-cümle düvel-i Nasâradan ziyade gayz ve bazî ma'lûm-ı erbâb-ı vukûf ise...*” **BOA., H. H.**, D. No:1417, G. No: 57961.

bundan da en çok İran ve Osmanlı'nın zarar göreceğini vurgulamıştır. Rafi' Efendi, bunları İran Veziriazamı Mirza Rafi' ve emini'l-devle unvanıyla orada bulunan el-Hac Muhammed Hüseyin Han Sfehâni'ye söylemiş ve Rusya ile yakınlaşmaya çalışılan Fransa'nın koluna girmenin, ne kadar sakıncalı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bunlara ilave olarak, Fransa'nın Avrupa'daki yayılmacı politikası ve Napolyon'un hiçbir neden yokken Osmanlı elindeki Mısır'ı istila etmeye çalışması, Fransa'ya güvenilmemesi gerektiğini gösteren en önemli deliller olduğunu vurgulamıştır. Çünkü aynı Fransa, çetireli fesatlıklar çıkararak İran'ı da istila edebilirdi.

5- Osmanlı sefiri Rafi' Efendi, bunları İran tarafına ilettikten sonra, İran Veziriazamı Mirza Rafi' haklı olarak; “*Siz niye Fransa'ya bu kadar hürmet ve rahatsız ediyorsunuz?*” diye sormuştur. Rafi' Efendi bu soruya cevap olarak da; Osmanlı'nın batılı büyük devletlerle girdiği savaşlar sonucunda pek çok toprak parçası kaybettiğini ve halen Rusya ile olan savaş durumunun devam ettiğini belirtmiştir. Osmanlı'nın, Rusya ile savaş durumu devam ederken de Ruslar'la aynı dinden olan Fransa'nın, Rusya tarafına meyiletmesini önlemek için böyle bir yola başvurduğunu söylemiştir.

6- Ancak tüm bu müzakereler sonucunda, İran'ın Fransa'ya dost olmak istediğini gören ve bu durumu engellemesinin de mümkün olmadığını anlayan Rafi' Efendi, geri dönüş yolu üzerinde Tahran'dan Tebriz'e gelmiştir. Burada Tebriz'den Tahran'a gitmekte olan Fransız elçisinin, ehzâde Abbas Mirza ile her konuyu görüştüğünü ve İran'da tamamıyla Fransa'ya yakın bir politikanın olduğunu müahede etmiştir. Hatta Fransa ile İran'ın ikili münasebetleri, öyle bir boyuta varmıştır ki, Abbas Mirza; Rafi' Efendi'ye Fransa'nın yakın zamanda İran'a epey sayıda asker göndermesinin söz konusu olduğunu ve bu askerlerin, Osmanlı toprakları üzerinden geçmesinin mümkün olup olmadığını bile sormuştur²²².

Rafi' Efendi'nin raporunda belirttiği ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız gerekçelerle, böyle bir ittifakın kurulmasından ziyade kurulmaması için çaba sarf ettiğini anlamaktadır. Özellikle kendisinin Fransa'ya olan güvensizliği ve nefreti nedeniyle, İran'ın da Fransa'ya olan itimadını sarsıcı şeyler söyleyerek onları etkilemeye çalışmıştır. Hatta İran vekilleri ile yaptığı gizli görüşmelerde onlara mealen onları söylemiştir. “*Rusya her ne kadar devletlerarası anlaşmaları bozmakla bilinir ise de*

²²² BOA., H. H., D. No:1417, G. No: 57961.

yine hareketleri devletlerarası hukuka uygundur. Ancak Fransa'nın söz ve hareketine güvenmek do ru de ildir."²²³.

Netice itibariyle bu ittifak niyetleri ve sonrasında geli en olaylara baktı ımızda Rafi' Efendi'nin görü lerinin ne kadar yer inde ve isabetli oldu u anla ılmı tır. Özellikle bu süreçte Fransa mparatoru Napolyon'un de i ken siyaseti , bu devlete güvenilmemesi gerekti ini göstermi tir. Zaten o sıralar ran ile Osmanlı arasında ya anmaya ba layan bazı gerginlikler ran ile böyle bir anla manın mümkün olmayaca nı da belli etmeye ba lamı tır.

ran ile Osmanlı arasında yürütölen müzakerelerin kesilmesine neden olan en önemli geli me ise, yukarıdaki kısımlarda bahsetti imiz üzere; Ba dat Valisi Ali Pa a'nın Baban meselesi ile ba layan ve daha sonra i in içine ran'ın da girmesiyle büyüyen gerginlik ortamı olmu tur. Sorunun daha büyümesine ve iki devleti sava ın e i ine getiren bu olayda Ba dat Valisi Ali Pa a'nın, ran'a kendi kararı ile sefer açması iki taraf arasındaki müzakerelere büyük sekte vurdu u gibi, Osmanlı- ran ili kilerinin gerginle mesine de sebebiyet vermi tir²²⁴. Osmanlı yönetimi, bu olay sonrasında bozulan iki öлке ili kilerinin düzeltilmesine baya ı u ra mı tır.

d- Abdurrahman Muhib Efendi'nin Fransa Elçili i ve Üçlü ttifaka Bakı ı

Fransa ile olu turulacak dostlu un tesisi için ve büyük umutlarla , 1806 senesi bahar mevsiminde Fransa'ya elçi olarak gönderilmi olan Abdurrahman Muhib Efendi'nin, sırtına yüklenen yük hem a ır hem de önemliydi. Bu özel elçili i sırasında Abdurrahman Muhib Efendi'ye iki tane n âme-i hümayûn da tevdi' edilmi tir. Bunlardan biri, gidi in görünürdeki sebebi olan Napolyon'un , imparatorlu unun tasdiki ve tebriki, di eri ise asıl konu olan Fransa'nın Rusya meselesinde Osmanlı'ya yakınlık göstermesi olmu tur²²⁵.

Muhib Efendi, Fransa'da bulundu u süre içerisinde, ya anan geli meleri yakından takip etmi ve çok iyi analiz ler yapmı tır. Bu analizlerini de ihtiva eden ve

²²³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 51.

²²⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 51-52.

²²⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 47-48. Muhib Efendi'nin Fransa'ya asıl gidi nedeni, di er devletlerden gizli tutularak, sadece Napolyon'un imparatorlu unu tebrik için gitti i ilan edilmi tir. Ancak bir müddet sonra Reis-ül-küttab Ahmed Vasıf Efendi'nin bir ihtiyatsızlı ı neticesinde, Rusya ve Fransa'nın stanbul elçileri Muhib Efendi'nin asıl gidi maksadını da ö renmi lerdir. E. Kuran; **a.g.e.**, s. 53-54.

Babiâli'ye gönderdi i yazısında²²⁶ Fransa'nın ne kadar güvenilmez oldu unu , açıkça ifade etmi tir. Kendisinin oraya gidi nedeni, Napolyon ile görüşüp, Osmanlı ile kurulacak ittifak esaslarının belirlenmesini sağlamaktı. Ancak Napolyon kendisini hemen kabul etmemekle birlikte²²⁷ bir yandan Rus Çar'ı ile görüşmeler yaparak, esas niyetini açıkça belli etmi tir²²⁸.

Bu sırada üzerine aldığı görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalıştı. Fransa'nın İstanbul elçisi Sebastiani, kurnaz diplomatik manevraları ve kırtımları sonucunda Osmanlı'yı, Rusya ve İngiltere aleyhine harekete geçirmeyi başardı. Bu süreçte Osmanlı Devleti, Fransa'nın dostu olarak önce Rusya'ya ve sonrasında da İngiltere'ye savaş açtı (1806-1807)²²⁹. Osmanlı yönetimi Fransa kırtımlı bu hareketinde, Rusya'yı kesin bir yenilgiye uğrattığı tahminiyle Eflak ve Boğdan'daki Rus tahakkümüne son vereceğini, Kırım'ı geri almakla da, Kafkasya ve bölgelerdeki Rus tehdidini önleyeceğini sanıyordu. İngiltere ile savaş yapılmasının sebebi ise İngiltere'nin Mısır politikasından duyulan rahatsızlık olmuştur²³⁰.

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin Rusya ile savaş halinde olması, Fransa'nın ilerlemesi ve Fransız orduları, Rus kuvvetlerini Friedland denilen yerde mağlup etmişti (14 Haziran 1807)²³¹. Bu gelişme, dengelerin Napolyon'un istediği şekilde değişmesine sebep oldu , mağlup olan Rus Çarı Alexandr, Napolyon'a barış teklifinde bulunmuş ve neticede iki taraf arasında Tilsit Antlaşması imzalanmıştır (9 Temmuz 1807)²³². Bu hükümdar, Osmanlı Devleti'nin bölünmesi konusunda da görüşmeler yapmışlardır.

²²⁶ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51276. Bu Hatt-ı Hümayûndaki, Muhib Efendi'nin sefirlik izlenimleri çok önemlidir ve Fransa'nın politikasına ilişkin çok önemli bilgiler sunmaktadır.

²²⁷ Muhib Efendi'nin, Napolyon ile hemen görüşebilmesini bir tarafa bırakın, bu konuda Fransa başvekili ile görüşmek için bile dört sefer girişimde bulunmuş, ancak beşincisini de buna muvaffak olabilmiştir. BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51276. Muhib Efendi, 7 Haziran 1807 tarihinde Napolyon ile görüşmeye muvaffak oldu. Burada da yanında bulunan III. Selim'in özel mektubunu takdim etmiştir. III. Selim bu mektubunda, " İmparator Napolyon'un Rusya ile bir barış yaparken, Osmanlı Devleti'ni kuzey komusunun tabiiyeti altına sokan 23 Eylül 1805 tarihli antlaşmanın ilgasını, Eflak ve Boğdan eyaletlerinin Rusya vesâyetinden çıkarılarak, eskisi gibi Osmanlı hâkimiyetine alınmasını sağlamasını rica etmekteydi." E. Kuran; a.g.e., s. 54.

²²⁸ E. Kuran; a.g.e., s. 54.

²²⁹ . H. Danişmend; a.g.e., s. 84; A. Palmer; a.g.e., s. 77-80.

²³⁰ E. Z. Karal; a.g.e., s. 98; . H. Danişmend; a.g.e., s. 84-85.

²³¹ Napolyon'un, kendisini 1804 de imparator ilan etmesi ve Avrupa'da Fransız egemenliğini kurmaya başlaması sonrasında, Fransa'ya karşı oluşan devletler bloğuna Rusya da girmiştir. Rusya 1805'te Avusturya'nın müttefiki sıfatıyla Napolyon'a karşı harbe girişmiştir. Bu yıl süren savaşların sonucunda Rus Çarı Alexandr, Napolyon karşısında mağlup olmuştur. A. N. Kurat; a.g.e., s. 300.

²³² E. Z. Karal; a.g.e., s. 98; Nicolae Jorga; a.g.e., s. 156; Caroline Finkel, bu antlaşma ile Fransa'nın iki amacı olduğunu belirtmektedir. Birincisi, Hindistan'daki İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturmak, ikincisi

Buna göre; Fransa, -Rusya'nın Avrupa'da kendisine yapacağı yardıma göre- Osmanlı ile Rusya arasında bir anlaşmanın sağlanması konusunda aracı olacaktı. Napolyon, Eflak ve Bo dan'ın Rusya'ya bırakılması konusunda Osmanlı'ya baskı yapacak, bunu kabul ettiremezse de Rusya'ya askeri destek sağlayacaktı. Aslında Fransa bu antlaşmayla, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek o zamana kadar dile getirdiği Türk dostlukunu tamamiyle geçersiz kılmıştı²³³.

4- Fransa'nın Osmanlı ve Rusya'ya Yönelik Politikalarındaki Büyük Değişim

Napolyon'un, Osmanlı'ya yönelik bu politikalarındaki büyük değişiklikle ilgili gerekçesi de ilginçtir. Ona göre, önceki zamanlarda Osmanlı'ya verdiği vaatler, Padişah III. Selim tahtta iken geçerliydi. Padişah tahttan indirildiğine göre, bu sözlerin artık bir hükmü kalmamıştı. Hatta Rus İmparatoru Alexandr ile yaptığı görüşmede ona bunları söylemişti: “ *Hikmet nev'inden olarak bir vak'â beni Devlet-i Osmanîye'den kurtardı. Müttefikim ve muhîbb-i sâdıkım olan Sultan Selim, hâl ve haps olundu. Zannedirdim ki biraz arka olmaları Osmanlılar'ı adam etmek ve ecâ'at-i fitriyelerinin istîmaları kendilerine öğretmek kâbildir. Meğer bu bir hayâl imi kendi kendisini idare edemeyen bir hey'et-i devleti mahvedip de parçalarını İngilizlere kaptırmak daha hayırlıdır.*”²³⁴

Napolyon'un bu tavrı, o anda Fransa için Rusya ittifakının önemli olduğunu ve bunu elde etmeyi hedeflediğini göstermektedir. Rusya ile de istediği biçimde ittifak kurduğuna göre, Osmanlı'yı yanına almasına gerek kalmamıştı. Bu bağlamda Fransa; Rusya'yı yanına alarak, İngiltere'ye karşı birlik olma teklifini sunmuş ve Tilsit Antlaşmasında bunu başararak, bir şekilde Rusya'nın İngiltere'ye yanaşmasını engellemiştir. Ancak Osmanlı üzerinde oynadığı bu oyunla da Osmanlı'yı feda ederek, Osmanlı'nın İngiltere'ye yanaşmasına neden olmuştu²³⁵. Tabii Fransa'nın, Osmanlı gibi

ise Rusya'nın Kafkasya ile ilgili dikkatlerini dağıtmak veya tamamiyle Rusya'yı Fransa etkisi altına almaktır. C. Finkel; **a.g.e.**, s. 361-362. Yine Tilsit Antlaşmasına göre, Fransa Batı Avrupa'da; Rusya ise Doğu Avrupa'da hakim olacaklardı. Napolyon, Rusya'nın, Osmanlı ve İngiltere aleyhine olacak bir genel siyasetini destekleyeceğini söylemişti. Fransa'nın bu anlaşmadaki temel amacı, İngiltere'ye büyük bir darbe indirmektir. Hatta İngiliz mallarının Avrupa'ya sokulmasının engellenmesi hususunda Çar Alexandr ile Napolyon anlaşmıştır. Bu bağlamda Alexandr, İngiliz mallarının Rusya'ya girmesini de yasaklamıştır. A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 300-301. Ayrıca Tilsit Antlaşması'nın detayı ve olayların tahlili için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 222-226.

²³³ E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 98-99.

²³⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 223.

²³⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 223.

güçsüz ve sorunlarla dolu bir devleti feda etme sinin yansıması, Rusya gibi büyük bir devletle ittifak kurmanın verdi i güç kar ısında çok önemsiz kalmı tur.

Arnavutluk, Mora ve Girit'i kendi hâkimiyeti için uygun gören Fransa, buralarla da yetinmeyip Akdeniz adaları, Suriye ve Mısır'ı dahi kendi egemenli i altına alma hayalini kurmu tur. Napolyon, Rusya'nın Balkanlar'ı a ıp, tarih boyunca en büyük emeli olan stanbul'u ele geçirek, Anadolu'nun bir kısmını zapt edip buradan Selanik'e kadar gitmesine imkân tanyaca mı da, Çar Alexandr'a bildirmi tir²³⁶. Ancak stanbul'un²³⁷ bütünüyle ve bo azlarla birlikte Rusya'ya bırakılmasın a da razı olmadı mı, açıkça Rusya tarafına iletmi tir. Napolyon, özellikle Gelibolu yarımadası üzerinde Fransa hâkimiyeti kurulmasını Rusya'ya art ko mu tur. Fransa ve Rusya arasında yapılan bu taksimat planına göre Osmanlı'nın akıbeti ne olaca ı hususuna yönelik olarak verilen karar da gerçekten ilginçtir. Buna göre Osmanlı'ya sadece Fırat nehri yakınında küçük bir hükümet uygun görülmü tür²³⁸.

Fransa ile Rusya arasında yakın ili kiler tesis edilirken, ortada kalan Osmanlı ve ran, ne yapacakları konusunda kararsız kalmı lardı r. Napolyon Osmanlı'yı bir çırpıda feda etmesine ra men, ran'ı diplomatik manevralarla ve çe itli sözlerle kandırıp, ngiltere'ye kar ı güçlü bir koz olarak elinde tutmaya çalı mı tur. Napolyon; Çar Alexandr ile müzakereleri yürütürken ran'ı ürkütmemek için çok sinsi bir plân uyguladı r. Bu plân çerçevesinde ran tarafına, Rusya ile yapaca ı barı antla masında, kendilerini de buna dâhil edece ini ve Rusya eline geçmi ran

²³⁶ Fransa-Rusya ittifakına göre Rusya, Fransa ile ngiltere arasında bir anla ma imzalanmasına aracı olacak e er ngiltere bu durumu kabul etmezse, Rusya, Fransa ile bi rlikte ngiltere'ye harp ilan edecekti. Fransa ise, bu sefer Osmanlı Devleti ile Rusya arasında arabuluculu a soyunacak ve bu kabul edilmedi i takdirde de Fransa, Rusya ile ittifak kurup Osmanlı'ya saldırıacaktı. Bu plânı çok be enen Rus Çarı Alexandr hemen harekete geçilmesi için Napolyon'u sıkı tırırken, Napolyon ise projenin büyüklü ü ve önemi açısından aceleci olunmaması gerekti ini söylemi tir. Bu taksimat planlarının detayı için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 224-225.

²³⁷ Alan Palmer'in de üzerinde durdu u gibi, Napolyon için Osmanlı'nın ba kenti olan stanbul'un gelece i çok büyük bir önem ta ıyordu. Nitekim çe itli zamanlarda "*Konstantinopl kimin olacak? Meselenin ruhu burada...*" diyerek meselenin hassasiyetine dikkat çekmi tir. Aslında Napolyon'un Do u Sorunu'na bu yakla ımı, birden ngiltere'nin de dikkatini çekmi ve ngiltere Osmanlı toprakları üzerindeki stratejik ilgisini arttırmı tur. A. Palmer; **a.g.e.**, s. 78.

²³⁸ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 99.

topraklarının tekrar ran tarafına verilmesini sağlayacağını söyleyerek , onları kandırmaya çalışmı tır²³⁹.

Hâlbuki aynı Napolyon, Ruslar'la imzaladığı Tilsit Antlaşmasında, ranlılar'ı da devre dışı bırakmı tır. Ancak Fransa, ran'ın, İngiltere'nin Hindistan sömürge yolu üzerindeki önemli konumunu bildiğinden, Osmanlı'yı bir çırpıda harcadığı gibi onları da hemen harcamak istememi tır. ran'ın stratejik konumu ve zayıflığını iyi tespit eden Napolyon, bunu iyi bir fırsat olarak kullanmak istemi tır. Bunun yanında ran'ın diplomatik yetersizliğini de farkına varan Napolyon, kendi ülkesinde bulunan ran Sefiri Mirza Rıza'yı çeşitli sözlerle kandırıp, oyalamaya çalışmı tır²⁴⁰.

Osmanlı tarafından özel bir sefir olarak ran'a gönderilmiş olan Rafi' Efendi geri dönmü , bu dönüşü esnasında ran şah'ı Feth Ali şah'ın Osmanlı'ya sefir olarak tayin ettiği Hoy Müftüsü Abdurahim'i de yanında getirmi tır. Gelen bu sefir İstanbul'da yetkili makamlarla yaptığı müzakereler neticesinde , iki slâm devletinin ittifak kurması ve Rusya'ya karşı birlikte hareket etmesi gerektiğini vurgulamı ve bu tavır Osmanlı açısından da olumlu karışılmı tır. Ancak bu tür ittifak sözlerinin niyetten öteye gitmeyeceğini anlamasıyla da, bir iki ay kadar İstanbul'da kalan ran sefiri , 1222 senesi sonunda (Ocak 1808) Batı üzerinden ran'a geri dönmü tır²⁴¹.

İn esasına bakıldığında zaman da, Osmanlı Devleti ile ran arasında yaşanan karışıklı elçiler gidip gelmesi ve ittifak müzakerelerinin yürütülmesi, Fransa'nın yukarıda da ifade ettiğimiz oyunun bir parçasıdır ve Napolyon'un etkisi ile batılmı tır. Fransa'nın birden tavır deği tirip Rusya'ya yanaşarak, Osmanlı ve ran'ı yüz üstü bırakması, bu işten bir sonuç alınamayacağını göstermi tır. Nitekim yapılan karışıklı sefir müzakerelerinden de hiç bir netice alınmamı tır. Bu işten Osmanlı kadar zarar gören ran, Fransa'nın desteği ile Rusya'nın elindeki Gürcistan topraklarını geri alma hayalini kurmu tır. Bunun olmayacağını anlayınca da ister istemez İngiltere'ye yakın bir politika izlemeye başlamı tır.

²³⁹ Napolyon, ran'ın en zayıf noktasının, Rusya eline geçmi olan Gürcistan havalisindeki eski ran toprakları olduğunu biliyordu. Bunu ran'a karşı çok iyi bir koz olarak kullanmaktan da geri durmamı tır.

²⁴⁰ Cevdet; a.g.e., C.: IX, s. 70.

²⁴¹ Cevdet; a.g.e., C.: VIII, s. 233.

Hatta bunun öncesinde Napolyon, kurnaz diplomatik manevralarla ran'ı yine kandıracağını zannederek, ngiltere'ye karşı bu sefer de Rus-ran ittifakı kurulması fikrini ortaya atmıştır. Tabii Fransa'nın bundan maksadı, ngiltere'ye karşı Avrupa'da Rusya ile oluşturduğu ittifakın, Asya'ya da yayılması ve ngiltere'nin iki yönden abluka altına alınması olacaktır. Hâlbuki ran, coğrafî muhit olarak Hindistan kıtasında ngiltere'ye Fransa'dan çok daha yakın olduğundan dolayı, Fransa yanında yer almaktansa ngiltere'ye yana mayı daha uygun görmüştür²⁴².

Bu süreçte Fransa'dan darbe yiyen Osmanlı, ngiltere'ye yakın bir politika izlemeye başlamıştır. ngiltere'de Osmanlı'nın gösterdiği bu yakınlığa karşılık verme ve ikili ilişkilerin gelişmesi noktasında olumlu bir tutum takınmıştır. Akabinde de Osmanlı ve ngiltere birbirini kırmamaya dikkat etmiş ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine çaba göstermişlerdir. Sonuçta kısa bir süre içinde denge, yeni oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yeni denge politikasında ngiltere, kuvvetli bir aktör olarak, Fransa darbesi yiyen Osmanlı ve ran için yeni bir sıranın kapısını açarken, başlayan yeni dönemde, Osmanlı ve ran'ın politikalarında ngiltere eksenli bir dengeyi sağlaması kaçınılmaz olmuştur.

VI- NG LTERE'N N OSMANLI VE RAN'A YÖNELİK POLİTİKASI

1- Fransa'ya Karşı Osmanlı İngiliz Yakınlığı ve İttifak Antlaşması

Belirtilen bu dönem içerisinde ngiltere, Hindistan sömürgesi ve buranın yol güvenliğini sağlamak noktasında, çok dikkatli hareket etmiştir. Diplomasiyi ve dünyada gelişen olayları çok yakından ve iyi takip eden ngiltere, Fransa tarafından kendisine karşı tertip edilen projenin de farkına varmıştır. Özellikle Fransa'nın, Osmanlı ve ran'a karşı uyguladığı hileli taktiklerin ngiltere'ye yaracağı da ortaya çıkmıştır.

Bu dönem içerisinde, hem Osmanlı'nın hem de ran'ın zor durumda bulunmaları ve batılı güçlü bir devletin desteğine ihtiyaç duymaları ngiltere'nin ilgisine gelmiştir. Zaten iki devletin muzdarip olduğu Rus tehdidi karşısında, hemen Fransa ilgisine yaklaşımlarının altında yatan neden de bu husus olmuştur. Dengeyle birlikte, Osmanlı ve ran için rüzgâr ngiltere tarafına dönmüştüğüyle birlikte, ngiltere'nin geçmişine yönelik yayılcı politikaları, bu devlete karşı temkinli olmayı da gerekli

²⁴² Cevdet; a.g.e., 233.

kılmı tır. Çünkü İngiltere'ye yönelik olarak, geçmişte yenilen darbeler dolayısıyla hem İran'da hem de Osmanlı'da güvensizlik vardı²⁴³.

İngiltere, hem İran yönetimindeki Afganistan taraflarındaki topraklara, hem de Osmanlı denetimindeki Irak topraklarına yönelik politikaları eskiye dayanmakla birlikte, hiçbir zaman için buralara müdahale etmekten geri durmamı tır. Özellikle Hindistan sömürgecinin tehdit altına girmemesi açısından İngiltere, İran'ı baskı altında tutmaya çalışmı tır. Yine aynı şekilde Osmanlı'nın Irak topraklarına yönelik olarak, İngiltere etkili bir şekilde müdahaleci bir tutum takmı tır. Nitekim yukarıdaki kısımlarda belirttiğimiz üzere Bağdat'ta vali ataması konusunda İngiltere'nin devreye girdiği ve Osmanlı hariciyesine müdahale ettiği bilinen vakalardan biriydi. İngiltere ile Osmanlı arasında ikili ilişkilerin güçlenmeye başladığı, ancak Fransa'ya sezdirilmemeye çalışıldığı bir zamanda, Bağdat ve Basra konsolosu olarak iki İngiliz Irak'a gelmişlerdi. Bu konsoloslara yönelik olarak Bağdat Valisi bir şey dememekle birlikte, gayr-ı resmi olarak iyi muamele etmişlerdir.

Bu sırada bazı İngiliz tüccarlarının da Bağdat'a gelip gitmekte olması, Fransa'yı bayağı rahatsız etmiş ve öfkeye kapılan Fransa, 1808 senesi Ocak ayında İstanbul'daki elçisi Sebastiani aracılığıyla, Babilî'ye resmi bir nota vererek, Fransa'nın Bağdat havalisindeki İngilizler'den rahatsız olduğunu açıkça dile getirmişti²⁴⁴. Hatta daha ileride giderek, böyle bir durumun devam etmesi halinde bunu bir savaş nedeni sayacaklarını söylemiş, bu şekilde Osmanlı'nın gözünü korkutmak ve köye sıkı tırmak istemişlerdi²⁴⁵.

²⁴³ İngiltere, Osmanlı-Fransa yakınlaşmasının ya da 18 günlerde Osmanlı'yı tehdit etmiş ve 18 Ocak 1807 senesinde gönderdiği gemilerle İstanbul'u abluka altına almıştı ki, o zamana dek Osmanlı başkentine düzenli gemilerin gelmesi hiç görülmemişti. Bu durum hem devlet adamların da hem de halkta büyük bir ürküntünün doğmasına neden olmuştu. Mustafa Nuri Paşa; **Netayic'ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)**, C.: III-IV, TTK., Ank., 1992, s. 211-212; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 85.

²⁴⁴ Sebastiani, 11 Zilka'de 1222 (10 Ocak 1808) tarihinde Babilî'ye verdiği notada bunları vurgulamıştı: “...Devlet-i Aliyye tarafından mükâlemeye kabul olundu u şahîhdır ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den İngiltereli hakkında mua'mele-i hasmâne va'âd taahhüd olunmuşken bu defte hilâfi mü ahede olunuyor. Zira bir nefer İngiliz konsolosu ile bir takım İngiltere tüccarı elân Bağdad cânibinde mevcut oldukdan başka diğeri bir nefer konsolosu dahi Basra'da ikamet etmekte oldu u müsellemdir. Fransa Devleti'nin İngiltere Devleti'ne izhâr-ı mevâlât iden düvel ile muhârib olmak usulünü ihtiyar eylemiş saltanat-ı seniyyenin malûmudur... Bağdad ve Basra taraflarında olan İngiltere konsolosu ve tüccarını tevkif ve tahtu'l-hıfz İstanbul'a getirmek üzere seri'an Bağdad valisine bir kıta' emr-i erif gönderilmedi i sûrette terk-i sefârete mecburum.” Cevdet; **a.g.e.**, C.: VIII, s. 255-256.

²⁴⁵ Cevdet; **a.g.e.**, C.: IX, s. 71.

Avrupa'daki güç mücadelesinde Fransa'nın en büyük rakip olarak gördü ü ve bir ekilde dize getirmek için her eyi yapmaktan çek inmedi i devlet ngiltere olmu tur. Napolyon, ngiltere'yi kendi iste i do rultusunda barı a mecbur etmek için Avrupa içinde iddetli bir ambargo politikası yürütmü tü r ki, ahali bundan çok muzdarip olmu tur. Avrupa genelinde Fransa'ya kar ı bir hava olu masına ra men , Fransa'nın o zamanki gücünden de çekinildi inden, ngiltere dı nda hiçbir devlet, Fransa'ya kar ı koymaya cesaret edememi tir. ngiltere de, Akdeniz ticaretinin birden önem kazanması dolayısıyla ve Fransa'nın özellikle ticari mallara Avrupa'da uyguladı ı ambargoyu delmek için Osmanlı'ya yana mayaba lamı ve bir ittifak anla ması imzalamaya çalı mı tır²⁴⁶.

Bu sırada Osmanlı kamuoyunun temayülü ngiltere'ye do ru dön mü tür. Çünkü Fransa'da ortaya çıkan yeni akımlar, Osmanlı gibi mparatorluk bünyelerini sarsmaya ba lamı ve Rusya'ya kar ı ittifak meselesinde Fransa , açıkça Osmanlı'yı arkadan vurmu tur. Ayrıca Fransa-Rusya anla ması kar ısında, bunlara kar ı olan cephe ile ittifak kurmak, devletin geleneksel denge politikasının da bir gere iydi²⁴⁷. Bu kapsamda geli en Osmanlı- ngiliz ili kileri bir antla ma zemininin olu masına imkân sa lamı tır.

Osmanlı ile ngiltere arasında imzalanacak ittifak anla ması için Osmanlı'yı temsilen, Vahîd Efendi ve ngiltere'yi temsilen de Robert Edward hazır bulunmu tur. Osmanlı yönetimi temkinli tavrını devam ettirerek anla ma imzalanıncaya kadar da, Fransa'yı oyalayıcı bir tavır göstermi tir. ki tarafın görü mesi Hadım zâde Çiftli i'nde yapılmı , Avusturya Sefiri Stümmer'in de aracılı ıyla müzakereler kısa sürede tamamlanmı ve neticede ngiltere ile Osmanlı arasında akd edilen ve on iki maddeden olu an bir ittifak antla ması imzalanmı tır (5 Ocak 1809)²⁴⁸.

²⁴⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 61-63; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 131.

²⁴⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 61-63.

²⁴⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 74-75; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 131-132. Bu anla manın tam metni için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 286-288. Aynı tarihte akd edilen dört maddelik gizli ittifak anla masına göre de Fransa, Osmanlı'ya taarruz etti i takdirde ngiltere donanması Karadeniz'e kadar Osmanlı sahillerini koruyacak, silah ve mühimmat verecektir. ngiltere, Osmanlı'dan evvel Rusya ile barı yapacak olursa, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlü ü (*tamamiyet-i mülkîyye*) temin edecek bir Osmanlı-Rus anla masının imzalanmasına aracılık edecektir. . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 99; N. Aksun; **a.g.e.**, s. 132; Cevdet; **a.g.e.**, **C.: VIII**, s. 288.

Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Fransa ve Rusya'ya karşı kurulmuş olan, İngiltere-Avusturya ittifakı içine dâhil olmuştur²⁴⁹. Yine bu antlaşma ile artık Osmanlı'nın birinci derecede müttefikinin İngiltere olduğu ve bundan sonraki süreçte bu devlete göre politika belirleneceği açıkça kendini göstermiştir.

2- Osmanlı-İngiliz Yakınlaşması Kararında Osmanlı'nın Tutumu

Osmanlı tarafı, yapılan Osmanlı-İngiliz antlaşmasını haber alır almaz harekete geçmiştir ve Ebu'l Hasan isimli elçiyi derhal İstanbul'a göndererek gelişmeler hakkında haberdar olmak istemiştir. Mehmed Paşa Abbas Mirza'ya haber vermek üzere Osmanlı yönetimi, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan antlaşmanın mahiyetini öğrenip hangi şartlar çerçevesinde bir antlaşma yapıldığını anlamak için, gönderdikleri elçi aracılığıyla antlaşma metninin bir nüshasını da talep etmişlerdir (3 Receb 1224-14 A ustos 1809)²⁵⁰.

Osmanlı, Rusya kararında bulunduğu zor durum nedeniyle Osmanlı'ya yakın bir politika takip etmesinin yanında, Osmanlı'nın Rusya ile olan düşmanlığını da bildirmek için alttan alıcı sözlerle, ortak düşmanlarının Rusya olduğuunu her fırsatta vurgulamaktan da geri durmamıştır. Özellikle geçmişe dayalı Osmanlı-Rusya barışının sürmesi ve Rusya'ya karşı ortak hareket etmenin ne kadar gerekli olduğu, Abbas Mirza tarafından gelen mektupta, devamlı surette vurgulanmıştır²⁵¹.

Bu arada, önceden Fransa'nın yapmaya çalıştığı, ancak sonrasında başarısız hesapları dolayısıyla vazgeçtiği siyasetin aynısını, İngiltere devreye sokmuştur. İngiltere, Osmanlı ile ittifak antlaşmasını yaptıktan sonra Osmanlı'ya, kendi yanına çekmeye çalışmıştır ki, zaten Osmanlı da buna meyilli bir tavır takınmıştır. Bu amaçla da İngiliz

²⁴⁹ Yapılan bu ittifak antlaşmasına rağmen, Osmanlı yönetiminde İngiltere'ye olan güvensizlik belirgindir. Çünkü İngiltere, Fransa'ya karşı hiçbir girişimde bulunmamıştır ve Rusya ile arasında ikili ilişkiler vardı. Tüm bu hususları göz önünde bulunduran Osmanlı yöneticileri, aslında kime güveneceklerini anlamaları ve ehven-i er mantığıyla İngiltere ile antlaşma yapmışlardır. İngiltere'ye duyulan güvensizlik belgelere de açık bir şekilde yansımıştır. **BOA., H. H.**, D. No:1320, G. No: 51484.

²⁵⁰ 3 Receb 1224-14 A ustos 1809 tarihli "Vükelâ-yı raniyân tarafından vürûd iden Farsça mektubların tercümesi"nde çok kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bu tercümelerde şu ifadeler yer almaktadır: "...tercüme olunan bu mektublarda suâl istihbâr eyledikleri İngiltere müselâhasının ürûd -i celîlesi sûret-i raniyân tarafına i'tâ ve Rusyalı'dan gayri bir millet ile Devlet -i Aliyye'nin muhârebesi olmayub... devleteyn (Osmanlı ve Osmanlı) beyninde itihâd kurulması mantûkunca..." **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51274.

²⁵¹ "Devlet-i Aliyye ile raniyan Devleti beyninde öteden berü müsâlemet oldu u... cihet -i câmi'â-i islâmiye iktîzâsınca sâfvet-i tarafeynin derkâr oldu u... bir tarafın dostu aherin dostu kabul olunmak.." ifadelerini içeren mektupta Osmanlı'nın Osmanlı ittifakına verdiği önem belirtilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51274.

Harford Jones, İran tarafına giderek İran ile İngiltere arasında bir anlaşma yapılmasını teklif etmiştir²⁵². İran İngiltere'nin kendilerine yaptığı bu teklifi Osmanlı'ya bildirerek, ne yapması gerektiği yönünde bir nevi yardım talebinde bulunmuştur²⁵³.

İran'ın bu dönemdeki en büyük açmazı, bir türlü dış politikada diki tutturamamasıydı. Nitekim Osmanlı - İran-Fransız ittifak müzakereleri bağlamında, İran'ın Fransa'da bulunan elçisi Mirza Rıza, o kadar tuhaf hareketler yapmıştır ki, o sıralar Paris Sefirliğini yürüten Abdurrahman Muhib Efendi, onun bu halini görüp hayretini gizleyememiştir. Mirza Rıza, Fransa tarafıyla yaptığı konu malarda, kendi canına bile kıyacağını söyleyerek ne olursa olsun bu ittifakı yapalım mantığıyla hareket etmiştir²⁵⁴. O zamanki Fransa'nın kurt politikacılarından Dış İleri Bakanı Talleyrand da, onun bu haliyle epey dalga geçmiştir²⁵⁵.

Açıkkçası İran, dış politikayı, hele Avrupa siyasetinde meydana gelen değişimleri idrak edememiştir. Hatta Abdül Muhammed Han zamanında, İran'ın Avrupa'da olup bitenlerden hatta Fransız ihtilali sonrasında meydana gelen değişimlerden haberi bile olmamıştır²⁵⁶. Zaten daha İran'da yeni Abbas Mirza eliyle batılı anlamda bazı ıslahatlar ve ikili ilişkiler geliştirilmeye başlanmıştır. O zamana kadar yürütülen İran'ın hariciye siyaseti, ya Osmanlı ile bilinen meseleler dolayısıyla olmuştur, ya da Rusya ile başlayan gerginliklerden sonra oluşan düzenle ilgili olmuştur.

²⁵² BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51274; İran'ın Rusya'ya karşı bir destekçi araması sırasında Hindistan İngiliz askerinin başında bulunan Harford Jones başkanı bir İngiliz heyeti 1808 senesinde Tahran'a gitmiş ve 1809 senesinde Feth Ali Şah ile görüşmeye başlamıştır. Sykes; a.g.e., s. 405-406.

²⁵³ Belgede bu husus şu şekilde geçmektedir: "... İngiltereli sergerdelerinden Mister Cons nam sergerde İran cânibine vürûd ve İranîyân ile akd-i müâsâlehâya izhâr-ı râ bet itmi ise de Devlet-i Aliyye tarafından ne vecihle hareket olunur ise İranîyân tarafından dahi ol-vecihle hareket olunmak mülahazasıyla..." BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51274.

²⁵⁴ Mirza Rıza kendisini Napolyon ile görüşürmeyer Fransız hariciye yetkililerine öyle kızmıştır ki; "...getürdü üm hediyeledi aldınız cevap vermiyorsunuz. ahımın başı için kendimi helak ederim ... beni buraya neden davet etdiniz..." diyerek sitemini iletmiştir. Hatta Napolyon'un o sıralar Rusya baş vekili ile görüşmeler yaptığı İtaliyenin dış yetkilisi Asker Han, kendisinin de Rus murahhası ile görüşürülmesini istemiştir. Bu duruma yönelik olarak Muhib Efendi'nin anlatımı gerçekten ilginçtir: "...Asker Han, Rusyalı tarafından gelen vezir ile görüşece im demi ise dahi Rusya baş vekili, Asker Hanın semtine varmayub andan dahi haylice muzdârib oldu u ve baş' dehu sefarete varıldıkda muma-ileyh yanuma tesadüf itmekle... u bıçakları sineme urub kendimi helâk edece im deyü ifade eyledikçe..." BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51276.

²⁵⁵ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51276. Ayrıca Vahid Efendi sefâret raporunda da Mirza Rıza'dan bahsetmekte ve onun ne tür tuhaf hareketler içinde bulunduğunu ve çapsiz biri olduğunu ifade etmektedir. Yavuz Ercan; a.g.e., s. 120,126.

²⁵⁶ Cevdet; a.g.e., C.: III, s. 207.

Bu hususlar göz önünde bulunduruldu unda ; Fransa'dan, Osmanlı gibi a ır bir darbe yiyen ran'ın, ngiltere ile ne ekilde ittifak kuracağını bilmemesi normaldi. Bunun için Osmanlı'ya müracaat edip, Osmanlı'nın ngiltere ile ne ekilde ittifak akd etti ini ö renmek istemesinin altında yatan neden de buydu. Bu hususta, Osmanlı'nın hareket tarzının aynısının, kendileri tarafından da benimsen ece ini söyleyerek, Osmanlı ile bu konuda paralel bir tavır göstereceklerini belirtmi lerd i r. Osmanlı'dan talep ettikleri Osmanlı- ngiliz Antla ma metninin bir nüshasının nedeni ise, kendi yapacakları antla mada da buna göre hareket etme niyetleri olmasından kaynaklanmaktadır²⁵⁷.

Neticede ngiliz yetkili Harford Jones, ran'da ba ta Feth Ali ah olmak üzere di er ranlı yetkililerle yaptığı ı görü meler sonucunda, ran'ı ngiltere ile ittifak kurmaya ikna etmi ve Mart 1809 tarihinde iki ülke arasında anla ma imzalanmı tır²⁵⁸. Bu anla maya göre; ngiltere, ran ile Rusya arasında süren sava için ran ordusunun ihtiyaçlarına binaen yıllık 160.000 tümen yardım yapmayı, ayrıca yeterli miktarda askerî cephane ve mühimmatın ran tarafına verilece ini taahhüt etmi tir. Buna mukâbil ran ise, ngiltere'nin; iraz, sfahan, Kazvin ve Tebriz ehirlerinde konsolosluk açmasına izin verece ini bildirmi tir. Ayrıca ran, Harg²⁵⁹ adasının ngiltere'ye bırakılmasına rıza göstermi tir²⁶⁰.

Ancak bu adanın ngiltere'ye bırakılması mevzusu ran'da baya ı sıkıntıya neden olmu tur. Çünkü bu adanın çok önemli bir stratejik konumu bulunmakta olup, bundan dolayı ngiltere burayı özellikle talep etmi tir. Dolayısıyla da bu konu, ran içinde Feth Ali ah'a kar ı ciddi bir muhalefetin olu masına neden olmu ve kendisi hainlikle suçlanmı tır²⁶¹.

Feth Ali ah, bir taraftan da ngiliz yetkilileri ile yaptığı ı anla manın son ekli ni alması ve resmiyet kazanması için Ebu'l Hasan'ı, sefaretle stanbul üzerinden ngiltere'ye göndermi tir. Ebu'l Hasan'ın, stanbul'a u radıktan sonra elçilikle ngiltere'ye gitmesi için kendisine Osmanlı yönetimi tarafından bu hususta gerekli kolaylıklar sa lanmı tır. Ebu'l Hasan'ın, Osmanlı- ngiliz anla masının bir suretini gördükten sonra, ngiltere'ye gidip bu anla ma çerçevesinde orada müzakereleri

²⁵⁷ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51274.

²⁵⁸ Sykes; a.g.e., s. 406.

²⁵⁹ Basra Körfezi'nde, Bu ir'in Kuzey Batısında bulunan bir adadır.

²⁶⁰ Sykes; a.g.e., s. 406-407. Y. Karadeniz; a.g.e., s. 96-97.

²⁶¹ Y. Karadeniz; a.g.e., s. 96-97.

yürütme talebi ise, Osmanlı yönetimi tarafından olumlu kar ılanmamı tır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, ran- ngiliz yakınla masına da ters bakmamı tır²⁶².

²⁶² Bu hususla ilgili belgede, belirtilen mesele “...devleteynin dostane olmak artıyla bu defa ngiltereli ile ranîyân müsâleha itmi olduklarından sefir -i mûmâileyh Hacı Ebu'l-Hasan mahsûs Der- 'aliyyeye irsâl olunmu idü ü beyarıyla Devlet-i Aliyyenin sûret-i müsâlemesi ne vecihle ise... ngiltere tarafına revâne kılınması muhâvvel irâde -i seniyye idü ün mu'temedü'd-devle-i ran Mirza Muhammed afî' Han üç kt'a Farîsü'l-ibâre mektubunda tahrîr ider...” ekinde ifade edilmektedir. BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51274.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

II. MAHMUD'UN BA A GEÇMES NDEN SON OSMANLI- RAN SAVA INA KADAR OSMANLI- RAN L K LER (1808-1821)

I- II. MAHMUD'UN SIKINTILI SALTANATI'NIN BA LAMASI

1- II. Mahmud Saltanatının İlk Yıllarında Devletin İç ve Dış Durumu

II. Mahmud'un Osmanlı Devleti'nde tahta oturması sancılı bir süreçten sonra meydana gelmiştir. III. Selim'in hazin bir şekilde tahttan indirilmesi, akabinde kısa süreli IV. Mustafa'nın saltanati ve onun da tahttan indirilmesi ve Alemdar Mustafa Pa a'nın birinci derecede etkisiyle II. Mahmud'un ba a geçmesi, baya ı hızlı gelişen hadiseler olmuştur. Ya nın tüm bu gelişmeler, devletin içinde bulunduğu dâhili vaziyetin ne kadar sorunlu olduğunu göstermiştir.

Nitekim Cevdet Pa a'nın açıkça belirttiği üzere, bu dönemde Osmanlı Devleti, "... dâhilen ve haricen dü çâr-ı mü kilat..." içindeydi¹. Özellikle iç meselelerde Nizâm-ı Cedîd olarak adlandırılan düzenlemeler esnasında, taraftarlık ve aleyhtarlık anlamında bir bölünmüşlük meydana gelmiştir. Bu dönemde İstanbul'daki devlet yönetimi, ba nda buldukları kademeleri zorla ele geçirmiş olan kesimlerin elindeydi. Rumeli ve Anadolu'da eskiden olduğu gibi âyân ve mütegalibelerin büyük tesirleri vardı ve bu kesimler, neredeyse devleti tanımaz hale gelmişlerdi². Balkanlar'da; Yanya'da Tepedelenli Ali Pa a ve kodra'da Kara Mahmud Pa a gibi etkili vali baskıyla hüküm sürüyorlardı. Halep'te iç karışıklıklar vardı. Bağdat'taki kölemen yönetimi, kendi ba na buyruk bu havalinin yönetimini elinde bulunduruyordu. Vahhabiler, Mekke ve Medine'yi ele geçirmişler ve hutbeden padi ahın ismini çıkarmışlardı. Mısır'da ise Vali Kavalalı Mehmed Ali Pa a, mevcut kölemen yönetimine karşı amansız bir güç mücadelesine girişmişti. Garp Ocakları dayıların zulmü altındaydı.

¹ Ahmed Cevdet Pa a; **Tarih-i Cevdet, C.: IX**, Matbaa-i Osmani, Dersa'âdet, 1309, s. 2.

² Bu dönemde devletin içinde bulunduğu durumu Cevdet Pa a, u şekilde ifade etmektedir. "...bir vakitten beri eyalet ve elviyenin merkez-i saltanata rabûâ-i inkıyâdı pek zayıf olup taraf be taraf âyân ve hanedânlar tagâllüb ederek kimi bir cesîm kazada ve kimi bir sancakda keyfe -mâ-ye â tasarruf ider olduklarından..." Cevdet; **a.g.e.**, s. 2.

Anadolu’da ise yerel hanedanlar olu mu ve devlet otoritesini tanımaz bir biçimde hareket eder hale gelmişlerdir³.

Batılılar nazarında da, Osmanlı’nın durum pek iç açıcı değildi. Çünkü yeni padişah gençti ve bu kadar artırımların altından kısa sürede kalkması kolay değildi. Özellikle imparatorluk, gerek maddi ve gerekse manevi yönlerden bir yıkıntı arifesine yaşıyordu. Eski politika düzeni yıpranmış olup, yeni bir sistemin kurulması için zemin tam anlamıyla oluşturulamamıştı. Paranın değerini düşürmüş olup, gelirler azalmaya başlamıştı ve askere söz geçirilemiyordu⁴.

İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning’in, bu dönemdeki Osmanlı’nın durumuna ilişkin olarak kendi hatıralarındaki tespitleri de önemlidir. Ona göre; “*Rusya, Fransa, Avusturya hatta İran, Osmanlılardan toprak kazançları sağlayarak, zaten zayıflamakta olan imparatorluğun hayat damarlarını iyice azaltmıştı. Sultan, bin bir entrika içinde çalkalanan sarayında; düman komularına kimi temsilci, kimi de serke birlikler yollayarak sözde durumu kurtarmaya çalışıyordu. Orada burada büyük aileler, bir türlü baskı altına alınamamış kabileler, valiler baş kaldırıyordu, imparatorluk otoritesini hiçe sayıyorlardı. Mısır’da Memlûklular hüküm sürüyordu. Suriye’nin asıl hâkimi Osmanlılar değil, Hıristiyan emirdi. Ali Paşa, Yunanistan boylarında hüküm ferma idi. Yunanistan ise Rusya’nın kıyı kırtması sayesinde Osmanlı imparatorluğundan zincirlerini kopartmaya hazırlanıyordu. Sırbistan Arnavutluk, Tuna Prenslikleri Rusya ile birikti. Babîâli kuzey sınırlarına asker yığılmış olan bu korkunç dümanın tehdidi altında ne yapacaklarını bilemiyordu. Vahhabiler Mısır ile Arabistan’da yeni bir din sancağı açmışlardı”⁵*

Bu olumsuz tablo içinde Rusya, İngiltere ve Fransa ile belirsizliklerle dolu ilişkilerin sürdürülmeye çalışılması ve kimi zaman Rusya ile harp yapıp, İngiltere ile karışık karışık gelinmesi sıkıntıları daha da artırmıştır⁶. Tabii konumuz açısından bizi ilgilendiren husus, doğudaki İran ile ilgili gelişmeler oldu. Bu dönemde Osmanlı-İran ilişkilerinin mahiyetine baktığımızda, orada da ilişkilerin iyi gitmediğini görmekteyiz.

³ Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V**, TTK., s. 90; Ziya Nur Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: III**, s. 114.

⁴ Stanley Lane Poole; **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, (çev. Can Yücel), Yurt Yay., Ankara, 1988, s. 30.

⁵ S. L. Poole; **a.g.e.**, s. 30.

⁶ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 114; E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 89-98; Cevdet; **a.g.e.**, s. 3-7.

Özellikle Batı'da havalisinde meydana gelen olaylar ve bunun İran'a yansımaları, akabinde de İran'ın Osmanlı'nın sıkıntılı durumunu fırsat bilerek bu bölgeye yönelik emelleri, iki devlet arasındaki sorunların sarmal bir hal almasına neden olmuştur.

Osmanlı-İran ilişkilerinin en kadim tartışmalarından biri olan Baban Sancağı yöneticilerinin İran ile olan bağlantıları, II. Mahmud döneminde de önemli bir sorun olarak mevkisini devam ettirmiştir. Bir taraftan da İran veliahdı ve ehzadesi Abbas Mirza'nın bulunduğu Tebriz'den, hem Osmanlı topraklarına yönelik İran politikalarını belirlemesi, hem de Rusya ile Kafkasya üzerinde çekişmeye girişi, İran'la yürütülen mücadelenin ayrı bir safhasını oluşturmuştur.

Batılı büyük devletlerin, her zaman için kendi menfaatleri ve dünya üzerindeki emperyalist emelleri doğrultusunda, Osmanlı ve İran gibi iki zayıf devleti kullanmaya çalışması ve bu havalide devamlı surette politikalar üretilen etkili aktörler olmaları, sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Bundan sonraki kısımlarda bu hususları detaylı bir şekilde ele almaya çalışacağız gibi, II. Mahmud döneminde yaşanan olaylara baktığımızda, Osmanlı-İran ilişkilerinde en etkili unsurun ve belirleyici gücün, batılı devletler olduğunu görmekteyiz. Bu çerçevede içerisinde, bu devletlerin olaylara müdahil olduklarını ve meseleleri kendi menfaatleri ekseninde çözmeye çalıştıklarını da hep göreceğiz.

2-Osmanlı Devleti ve İran'ın Rusya ile Olan Mücadelesi

XIX. asrın başlarında III. Selim'in tahttan indirilmesinden önce, Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş açmıştı. Bu savaşta Rusya'ya karşı alınacak bir zaferle Eflak, Boğdan ve Kırım başta olmak üzere, Rusya'ya bırakılmış olan yerlerin geri alınması düşünülmüştü⁷. Bu noktada Rusya ile yapılan savaş, Balkanlar'da ve Farafraflarında devam etmiştir. İran Devleti ise, ehzade Abbas Mirza komutasındaki ordusu ile Rusya'ya karşı savaş açmakla birlikte, mevcut durumu itibarıyla Rusya karşılarındaki vaziyeti her geçen gün kötüye gitmiştir. Rusya karşılarında zor duruma kalan İran, Abbas Mirza aracılığıyla Osmanlı Devleti ile ittifak kurma yollarını aramaya başlamıştır. İran, tek başına Rusya ile başa çıkamayacağını bildiğinden, iki Müslüman

⁷ E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 98.

devletin mü terakki manları olan Rusya'ya karşı birlikte hareket etmesi yönündeki taleplerini, ısrarlı bir şekilde Osmanlı'ya bildirmiştir⁸.

Osmanlı yönetimi de, Abbas Mirza'nın bu taleplerine karşı, sınır boylarındaki Çıldır Valisi'yle, Van, Kars, Bayezid Mutasarrıflarına emirler göndererek, sınırda bulunan İran memurlarıyla iyi münasebette bulunmalarını istemiştir⁹. Çıldır Valisi Selim Paşa ile Erzurum Seraskeri ve Erzurum Valisi Behram Paşa, gelen emirler doğrultusunda hareket ederek, İran ile iyi ilişkilerin ve dostluğun geliştirilmesine çalışmışlardır. Hatta Abbas Mirza, bu idarecilerin "*hüsn-i idarelerinden*" duyduğu memnuniyeti ifade eden bir mektubu İstanbul'a göndermiştir¹⁰.

Rusya, İran ile devam eden savaş esnasında Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve diğer cephelerdeki durumunu da göz önünde bulundurarak, İran ile bir barış anlaşması yapmayı arzulamıştır (1809). Bu anlaşmayla İran'ı etkisiz hale getirmek ve en azından Osmanlı'ya karşı bir koz olarak kullanmayı hedefleyen Rusya, Osmanlı aleyhine olacak şekilde, bazı tavizler vermeyi yapılacak anlaşma aracılığıyla İran'a teklif etmiştir. Rusya tarafından İran'a sunulan tekliflerin en ilginçisi ise, Batı ve Erzurum gibi yerlerin İran'a bırakılması konusu olmuştur, ancak Abbas Mirza, bu teklifi kabul etmemiştir¹¹. Osmanlı Devleti de, Rusya'ya karşı İran ile bir ittifak kurmak için uğraşmıştır, ancak görüşmeler sadece karşılıklı yazışmalarla geçememiştir¹².

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan harbi, Balkanlar'da Rusların üç koldan Bulgaristan ve Yergöğü taraflarına hücum etmesi ile başlamıştır. İlk başlarda Osmanlı birlikleri Ruslara karşı başarılı bir mukavemet göstermişlerse de Balkanlar'daki Rus kırtması ile Sırp'ların da harekete geçmesiyle durum, Osmanlı'nın aleyhine

⁸ İran'ın ittifak teklifi ile ilgili talepleri bir arşiv vesikasına bu şekilde yansımıştır. "...dü man-ı mü terakki olan Rusyalı'nın kahr ve tenkili hususuna dair devleti'nin müreşeret ve muhaberâtu lâzime -i vakt ve halden idü ü tasdik kılınma la münâsib zan olundu u..." BOA., H. H., D. No: 1315, G. No:51274; İran'ın ittifak teklifleri için ayrıca bkz. Cevdet; a.g.e., C.: VIII s. 148.

⁹ Cevdet; a.g.e., s. 148.

¹⁰ BOA., H. H., D. No: 2, G. No:65.

¹¹ Cevdet Paşa, bu bilgileri İranlı tarihçi Abdurrezzak'a dayandırdığını ifade etmektedir. Cevdet; a.g.e., s. 148. Yine Mehmet Saray'ın belirttiği üzere Ruslar'ın Kafkas cephesi komutanı General Tormasov, Kasım 1809'da Veliht Abbas Mirza'ya bir mektup yazarak bu teklifi yapmıştır. "...Eskiden İran idaresinde iken şimdi Rus idaresine girmiş yerlerden (Gürcistan ve Ermenistan) vazgeçmeniz halinde, hazırlayacağımız mü terakki bir ordu ile Erzurum'dan Batı'ya kadar olan bölgeyi işgal etmeyi ve buraları İran'a ilhak etmeyi düşünmüyoruz..." Mehmet Saray; **Türk- İran İlişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 77.

¹² BOA., H. H., D. No: 3, G. No:91.

dönmü tür¹³. Karadeniz'in Anadolu tarafındaki Fa (Poti) Kalesi ise, Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki yetersizliği ile Karadeniz Seraskeri ve Trabzon Valisi İbrahim Mehmed Paşa ile Çıldır Valisi Selim Paşa arasında doğan lüzumsuz çekişmeden dolayı kaybedilmişti¹⁴.

II- BA DAT HAVALİSİNDE MEYDANA GELEN OLAYLAR VE BA DAT HAVALİSİNİN OLAYLARA MÜDAHALESİ

Osmanlı Devleti'nin Rusya ile devam eden savaşta, arzulanmayan şekilde Osmanlı aleyhine dönmüşken, Ba dat'ta yaşanan bazı olaylar, gözlerin tekrar bu tarafa çevrilmesine neden olmuştur. Zaten bu havalیه yönelik sıkıntılar önceye dayanmakla birlikte, bu problemler Ba dat tarafından sürekli gündemde tutulmuştur. Özellikle 1807 senesinde görevine yeni başlamış olan Ba dat Valisi Süleyman Paşa'nın bazı yanlış politikaları, bu havalide sorunlar çıkmasına sebebiyet vermiş, arkasından da Ba dat'ın dâhil olduğu gerginliğin yaşanmasına neden olmuştur¹⁵.

Ba dat'ta valilik makamına oturan Süleyman Paşa, aslen Abazalardan olup eski Ba dat Valisi, Ali Paşa'nın -kız kardeşi tarafından- yeğeni olup, kendi isteğiyle dayısının yanına gelerek onun himayesine girmiş ve Ali Paşa'nın ölümünden sonra da genç denebilecek bir yaşta -22 yaşında- Ba dat valisi olmuştur. Süleyman Paşa'nın yapı itibarıyla iyi niyetli ve dindar bir kişiliğe sahip olması, kısa sürede halk tarafından sevilmesine imkân tanıdığı gibi, Ba dat havalisinde bulunan bütün kabile ve aşiretler kendisine tabi olmuşlardır¹⁶.

1- Baban Sanaca Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa İsyanı ve Musul Sorunu

Ba dat Valisi Süleyman Paşa'nın yavaş, ancak emin adımlarla Ba dat'ta kurmaya çalıştığı nüfus alanı, Irak'ın en sorunlu bölgelerinden biri olan Baban Sanaca'da yaşanan düzensizlikler nedeniyle tekrar kesintiye uğramıştır. Buna sebep olan olay ise her zaman olduğu gibi Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın rahat durmayarak, Ba dat yönetimine karşı isyanı olmuştur.

¹³ E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 100; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 133.

¹⁴ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 135.

¹⁵ Cevdet; **a.g.e.**, C.: IX, s. 205-207.

¹⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 206. Süleyman Paşa'nın diğer vasıflarıyla ilgili olarak Cevdet Tarihi'nin aynı sayfasında teferruatlı bilgi bulunmaktadır.

Vali Süleyman Pa a, Rebûlâhîr 1223 (Mayıs -Haziran 1808) tarihinde hazırlanmış oldu u bir ordu ile Ba dat'tan, Baban Sanca ı üzerine harekete geçmiştir. Süleyman Pa a yol üzerindeki Baban Hanedanı'nın Abdurrahman Pa a muhaliflerinden olan Halid Pa a ile Köy ve Harir Sancakları Mutasarrıfı Süleyman Bey' i de, kendi maiyetine davet etmiştir. Bu sırada Abdûlcelilzâdeo ullahı'ndan Musul Mutasarrıfı Numan Pa a kendisi felçli olması dolayısıyla yerine, Divan Efendisi Ahmed Efendi'yi vekâleten Musul askerinin başına tayin ederek, Süleyman Pa a askeri ile birlikte Baban Sanca ı Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a üzerine göndermiştir¹⁷.

iki tarafın muharebeye tutulmasıyla birlikte, Abdurrahman Pa a elinden geldi i kadarıyla üzerine gelen bu güce karşı mukavemet etmeye çalışmıştır. Ancak Ba dat askeri karşısında daha fazla tutunamamış ve en sonunda mağlup olmuştur. Abdurrahman Pa a'nın aldığı bu mağlubiyette, askerinin kendisini terk ederek Süleyman Pa a askeri yanına geçmesinin de etkisi olmuştur. Abdurrahman Pa a, aldığı yenilgi sonucunda -artık geleneksel bir hal alan ve her yenilgi sonucunda İran'a sığınma tavrı- İran tarafına kaçmıştır¹⁸. Ba dat Valisi Süleyman Pa a da, Baban Mutasarrıfı'nı eski Köy Sanca ı Mutasarrıfı Mirmirandan Süleyman Pa a'ya, Köy Sanca ı'nı da eski hazinedar Mehmed Bey'e tevcih ederek Ba dat'a geri dönmüştür¹⁹.

Baban meselesinin halledilmesi rahatlığını yaayan Vali Süleyman Pa a, bu sefer esnasında Musul askerine kumanda eden ve gösterdiği başarı nedeniyle de kendisinin takdirini kazanan Abdûlcelilzâdeler'in Divan Efendisi Ahmed Bey için harekete geçmesi ve Babıâli'ye durumu bildirerek, onun liyakatli davranışları nedeniyle Musul mutasarrıfı'na atanmasını sağlamıştır. Bu durum, öteden beri Musul yönetimini elinde bulunduran Abdûlcelilzâdeler'i²⁰ çok rahatsız etmiş ve Vali Süleyman Pa a'ya karşı cephe almalarına neden olmuştur. Çünkü kendi tasarruflarında bulunan Musul'un, yine kendi maiyetlerindeki bir divan üyesine verilmesi, onlar için kabul edilebilir bir

¹⁷ Cevdet; **a.g.e., C.: IX**, s. 206.

¹⁸ Babanlı Abdurrahman Pa a'nın yendikten sonra İran tarafına kaçması bir belgede şöyle kildedir: "... *Babanlı Abdurrahman Pa a müstebîdâne hareketine binaen üzerine gelen asker kar usunda duramayınca münfa'ilen İran tarafına kaçtı ı derkâr olub...*" **BOA., H. H.**, D. No: 3, G. No:70.

¹⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 206.

²⁰ Yılmaz Öztuna'nın verdiği bilgilere göre; Abdûlcelilzâdeler Kürt olmayıp, aslen Arap'tır. Osmanlı Devleti, Musul Eyaleti Beylerbeyliği'ni ayrırlıklı olarak bu aileye tevcih etmiştir. Musul, idarî yapı bakımından Ba dat Beylerbeyliği'nin kontrolü altında bulunmuştur. Geni bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna; **Devletler ve Hanedanlar -Türkiye- (1074-1990), C.: II**, Kültür Bak. Yay., Ank. 1996, s. 522-524.

durum olmamı tır. Bunun için de Abdülcelilzâdeler, Ba dat Valisi Süleyman Pa a'ya kar ı fırsat kollamaya ba lamı lardır.

Musul'da bu rahatsızlı ın ortaya çıkmasının yanında, Baban Sanca ı'nda da i ler yeniden karı mı tır. Çünkü Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın, Baban Sanca ı Mutasarrıflı ı'na yaptı ı atama rahatsızlık do urmu ve bu rahatsızlık, bu çevredeki etkin kesimler tarafından dillendirilmeye ba lanmı tır. Baban Sanca ı'nın etkili kesimleri, bu makam için Ba dat valisince atanmı olan Süleyman Pa a'yı uygun görmemekle birlikte, Halid Pa a'nın bu makam için en uygun ki i oldu unu dile getirmeye ba lamı lardır. Ayrıca Halid Pa a'nın bu havalideki etkisi ve saygınlı ı da bilinen bir durumdu ve baya ı taraftar kitlesi vardı. Onun gibi biri dururken ve Abdurrahman Pa a'ya kar ı giri ilen askerî harekâтта Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın yanında da yer almı ken, ba ka birinin atanmı olması ho kar ılanacak bir durum olmamı tır.

Bu ba lamda Baban ahalisinin büyük bir bölümündeki genel kanı ve yüksek sesle ifade etmeye çalı tıkları husus, Baban Sanca ı'nın Halid Pa a'ya tevcih edilmesi ekinde tezahür etmi tir. Hatta bu olmazsa bile, en azından Köy Sanca ı ile taltif edilmesinin lazım geldi i vurgulanan bir di er husus olmu tur. Ancak bunlardan hiç birini Ba dat Valisi Süleyman Pa a yapmadı ı gibi, Halid Pa a'yı gözden dü ürmeye çalı ırcasına Kerkük'e yerle mesini de istemi tir²¹.

Aslında Ba dat Valisi Süleyman Pa a, kendi aklınca Baban mıntıkasındaki Baban ailesinin etkinli ini kırmak ve kendi sözünden çıkmayacak birini buraya atayarak, bu sorunu çözmek istemi tir. Ancak bu dü üncenin o zamanki ar tlar ve anlayı lar içinde gerçekte mesi mümkün de ildi. Nasıl ki Ba dat'ta, kölemen yönetimi gibi etkili bir sınıf vardı ve bunlar Ba dat'ı istedi i gibi idare ediyorduydu, Baban Sanca ı'nda da Baban ailesi vardı ve bu kimseleri öyle bir seferde etkisiz ha le getirmek mümkün de ildi.

Halid Pa a, Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın tasarrufunu bir türlü içine sindirememi ve yanına aldı ı adamlarıyla birlikte ran tarafına geçmi tir. Böylece Abdurrahman Pa a'dan sonra, Halid Pa a da ran tarafına iltica eden Baba n ailesinden

²¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

ikinci önemli ki i olmu tur. Halid Pa a'nın da ran'a gitmesiyle dünün iki rakip pa ası, birden Ba dat Valisi Süleyman Pa a kar ısında ortak dost haline gelmi lerdir. Kısa sürede aralarındaki bütün buzları eriten Halid ve Abdurrahman Pa alar, birbirleriyle ittifak yaparak, Ba dat Valisi Süleyman Pa a'ya kar ı ortak hareket etme konusunda anla mı lardır²².

2- ran'ın Baban Meselesine Dâhil Olması

Bu son geli me, Baban Sanca ı'na atanmı olan Mirmiran Süleyman Pa a'nın durumunu kritik bir hale getirmi ve kendisinin bu makamda fazla duramayaca mı anlamı tır. Çünkü ran, kendi adamı olan Abdurrahman Pa a'nın tekrar eski görev yerine dönmesi ve affedilmesi hususunda, Ba dat yönetimi üzerinde baskı kurmaya ba lamı tır²³. Bunun sonucunda Ba dat Valisi Süleyman Pa a, ran baskısına dayanamayarak öncelikle mevcut Baban Mutasarrıfı Süleyman Pa a'yı azlederek, Ba dat'a ça ırmak zorunda kalmı tır.

Geli melerden haberdar olan Osmanlı yönetimi, Gürcistan sınırında Ruslarla u ra tı ı bir sırada, bu mesele dol ayısıyla ran ile gerginlik ya amak istemedi inden Ba dat Valisi Süleyman Pa a'dan elini çabuk tutmasını ve Abdurrahman Pa a'yı tekrar görevine iade etmesini istemi tir²⁴. Ba dat Valisi Süleyman Pa a, Abdurrahman Pa a'yı affetmesine ilave olarak, kendisini tekrar Baban Sanca ı mutasarrıfı ına atadı ına dair hil'ati de göndermi tir. Aldı ı yenilgi sonrası ran'a kaçan Abdurrahman Pa a, geli en olaylar sonucunda ran deste ini de arkasına alarak ve Halid Pa a'nın da kendi tarafına geçmesi ile daha güçlü bir ekilde Baban Sanca ı'na dönmü tür²⁵. Dünün asi pa ası, birden Baban Sanaca ının en itibarlı ve güçlü pa ası konumuna gelmi tir.

3- Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın Hatalı Yönetim Tarzı

Baban meselesinde Ba dat Valisi Süleyman Pa a önemli hatalar yaparak, Abdurrahman Pa a'nın eline bu fırsatın geçmesine kendisi sebep olmu tur. ayet kendisi Halid Pa a'yı, Baban Sanca ı'na atamı olsaydı, büyük ihtimalle Abdurrahman

²² Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

²³ Bir belgede Abdurrahman Pa a'nın bu durumuna yönelik u ifadeler geçmektedir: “ ...Babanlı Kürd müfşidi Abdurrahman Pa a münfâ'ilen ran tarafına kaçtı ı ve afvı meyânında tavassût kâbilinden ran tarafına müracaat etmesi üzerine memuriyetine iade ve kemâl -ı ita'âtle vilâyetini idare edece ine dair iltimâsı hâvî ran ahı tarafından gelen mek tup mucibince...” **BOA., H. H.**, D. No: 3, G. No:70.

²⁴ **BOA., H. H.**, D. No: 3, G. No:70.

²⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

Pa a'nın önünü kesmi olacaktı. Çünkü Halid Pa a da, Baban ailesine mensup olup, bu bölgede taraftarı olan bir ki iydi. Süleyman Pa a ise, bunun tam tersini yaparak Baban ailesini bertaraf etme dü üncesine kapılmı tı. Süleyman Pa a'nın bu noktada asıl dü üncesi, Ba dat yönetimine sorunlar çıkarıp ba ina buyruk hareketlerde bulunan ve ran ile iyi ili kilerini bir koz olarak kullanan Baban ailesini, etkisiz hale getirmektir. Ancak böyle bir durum o zaman ki artlar içinde öyle kolay bir i de ildi. Neticede Cevdet Pa a'nın da belirtti i gibi; “...*elhâsıl Ba dat Valisi Süleyman Pa a harb ve darb ile Baban seferini kazanmı iken sû-i tedbir ile neticesinde zararlı çıkmı ... gençli i ve tecrübesizli i hasebiyle netice-i kârda hüsn-i tedbire muvafık olamamı tır...*”²⁶.

Bu olayın üzerinden fazla bir zaman geçmeden Süleyman Pa a, ba ka büyük bir hata daha yapmı tır. Kendisinin en büyük zaafiyetlerinden biri olan ve etrafındaki insanların etkisinde kalarak hesapsız hareketlerde bulunan Süleyman Pa a, bazı a iretleri yola getirme ve kendi otoritesini tam anlamıyla Irak bölgesinde tesis etmek için harekete geçmi tir. Bu ba lamda da a iretleri dize getirmek için Musul Mutasarrıfı Ahmed Pa a'yı ve onun emri altına verdi i Köy Sancakbeyi Mehmed Bey'i, Mardin tarafına göndermi tir. Kendisi de, Sincar E kıyası ile birlikte o sırada Rakka Eyaleti'ne geçmi bulunan El-Zafir Araplarını etkisiz kılmak üzere 1224 senesi ba larında (ubat 1809) be batarya top ve cephanesi mükemmel bir ordu ile Diyarbakır'a do ru yola çıkmı tır²⁷.

Süleyman Pa a'nın bu hareket tarzıyla yapmaya çalı tı ı, kendi otoritesini sa lamla tırmaya yönelik bir ç aba olmasına ra men, baskıcı tavırları ve aman dinlemez tasarrufları, Güneydo u Anadolu Bölgesi'ndeki ahali nezdinde kendisine kar ı bir nefretin do masına sebep olmu tur. Özellikle Diyarbakır'a ait bazı köyleri vurması ve buralarda tahribatlar yapması, ha lk nazarında pek çok huzursuzlukların çıkmasına neden olmu tur. Süleyman Pa a Diyarbakır havalisinde kalmakla birlikte, sütkarde i olan Ahmed Bey'i, reis nasb ederek El-Zafir Arapları üzerine göndererek bu zümreyi zabt-u rabt altına aldirmaya çalı mı tır. Ancak Ahmed Bey'in i bilmezli i ve kifayetsizli i, El-Zafir Arapları'nın i ine gelmi ve Ba dat askerine kar ı kazandıkları zaferle, Ahmed

²⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

²⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 207.

Bey'i ma lup bir ekilde ve çok az bir askerle Ba dat'a dönmek zorunda bırakılmı lardır²⁸.

4- Musul'da Ya anan ç Çeki me

Ba dat Valisi Süleyman Pa a, Ba dat'a dönerken dönü yolu üzerinde bulunan Musul'a vardı nda, burada i lerin iyice karı tı nı görmü tür. Çünkü yukarıda da ifade etti imiz gibi Musul'a mutasarrıf olarak tayin etti i Ahmed Pa a'ya kar ı, burada güçlü bir muhalefet olu mu tur²⁹. Buranın en köklü ve etkili ailelerinden olan Abdülcelilzâdeler, Musul'a vali olarak atanmı olan -kendilerinin eski divan üyesi- Ahmed Pa a'nın durumundan memnun olmamakla birlikte, Süleyman Pa a'ya kar ı yapacakları tertibi de büyük bir gizlilik içinde yürütmeye ba lamı lardır.

Süleyman Pa a'nın Musul yakınlarında ordusu ile konakladı ı esnada, Musul'da bulunan Abdülcelilzâdeler'den Esad Bey'in taraftarları kendisini, Musul Valisi Ahmed Bey'e kar ı k kırtmı ve ehir içinde küçük çaplı da olsa bir çatı ma meydana gelmi tir.

Çatı manın ya anmasından önce, olan bitenlerden habersiz olan ve Ba dat'a do ru hareket geçen Süleyman Pa a, bu çatı mayı haber alınca gitmek fikrinden vazgeçmi tir. Kısa sürede Musul içindeki çatı malar büyüy erek sava halini almaya ba lamı ve atılan kur unlar Ba dat askerine kadar gelir olmu tur. Bu durumun askeri içinde karı ıklıklar çıkaraca nı dü ünen Süleyman Pa a, orduyu derhal o havaliden kaldırtmı tir. Musul içindeki çatı mayı yakından takip etmekle yetinen ve müdahale etmeyen Süleyman Pa a, Ahmed Pa a'nın galip gelece ini dü ünmü tür. Ancak çarpı malar kendisinin dü ündü ü gibi olmamı ve galibiyet Esad Bey'den yana dönmeye ba lamı tir. Zor durumda kalan ve Musul'da barınamayaca nı anlayan Ahmed Pa a, Musul'u terk ederek Süleyman Pa a'nın yanına sı nmak isterken de bir çatı mada vurularak vefat etmi tir. Ahmed Pa a'nın vefatıyla birlikte, Musul Mutasarrıflı nı Esad Bey'e tevcih etmek zorunda kalan Süleyman Pa a, 1224 Cemâzîyelâhir ba larında (14 Temmuz 1809) Ba dat'a dönmü tür³⁰.

²⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 208.

²⁹ ânîzâde Mehmed Atâullah Efendi; **Tarih-i ânîzâde**, C.: I, stanbul 1290, s. 342.

³⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 209.

Süleyman Pa a, Esad Bey'i mutasarrıf nasb ederken, Esad Bey'in, bu göreve layık oldu unu dü ündü ünden de il, o sıralarda ya anan huzursuzlukların giderilmesi açısından mecbur kalmı tır. Bir yandan da ya anan hadiseleri ken di tasarruflarına kar ı bir ba kaldırı olarak görmü ve bir ekilde Esad Bey'i bertaraf etmenin de yollarını aramaya ba lamı tır. Bu sefer de Abdülcelizâdeler'e kar ı fırsat kollayan kendisi olmu tur. Bu dü üncelerle Ba dat'a geri dönen Süleyman Pa a, Ba d at ahalisi içinde Musul meselesi dolayısıyla bir huzursuzlu un oldu unu da fark etmi tir.

Musul Valisi Ahmed Pa a'ya yapılanlar Ba dat'ta duyuldu u andan itibaren, halk nazarında rahatsızlı a neden olmu , Süleyman Pa a da bu halk baskısının tesiriyle, sütkarde i Ahmed Bey'i, emri altına tahsis etti i askerlerle Musul'a do ru sefere çıkarmak zorunda kalmı tır. Ahmed Bey, Ba dat askeriyle harekete geçerek, önce Erbil'de bazı a iretlere baskınlar yapmı , arkasından da Musul'un bazı köylerini ya malatmı tır³¹. Bu geli me Kuzey Irak taraflarında Ba dat Valisi'ne kar ı büyük bir infialin meydana gelmesine sebep olmu tur.

Olan bitenler dolayısıyla Vali Süleyman Pa a'nın itibarı iyice sarsıldı ı gibi, bazı noktalarda kendi ba ına tasarruflarda bulunup, eyaleti dâhili nde Osmanlı kanunlarıyla yapılan bazı i lere yönelik ; “*bunlar zulümdür*” diyerek, kaldırmaya yeltenmesi, Osmanlı yönetimindeki onunla ilgili rahatsızlı ı da baya ı arttırmı tır³².

Çünkü kendisinin böyle bir harekette bulunması, yetkisini a makla birlikte Osmanlı'nın yaptı ı zulümdür anlamına geliyordu. Babiâli kendisinden Vahhabi meselesini halletmesini ve ran ile olan münasebetleri iyi bir ekilde idare etmesini beklerken, onun bir nevi Vahhabi meyilli harekette bulunması, Osmanlı yönetim kademesinde kendisine olan güvenin tamamen sarsılmasına neden olmu tur³³.

5- Musul'daki Yönetim Sorununun Çözümü

Ba dat Valisi Süleyman Pa a aracılı ıyla Musul'a mutasarrıf olarak atanmı olan Ahmed Pa a'nın, çıkan çatı mada öldürülmesi ve sonrasında Esad Bey'in

³¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 209.

³² Cevdet Pa a'nın belirtti ine göre, aslında Süleyman Pa a iyi huylu ve iyi kalpli bir kimseydi. Âlimlere ve dindar insanlara hürmet gösterir ve sert cezaların uygulanmasından kaçınırdı. H atta mahkemelerde harç alınmasını kaldırmı , hâkimlere Ba dat hazinesinden maa tahsis etmi ti. Birçok yönden iyi meziyetlere sahip olan Süleyman Pa a'yı yanlı davranı lara itenler, kendi yanında bulunan ve “*Vahhabi meyilli*” Ba dat âlimleriydi. Cevdet; **a.g.e.**, s. 209-210.

³³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 209-210.

istenmeyerek de olsa bu göreve getirilmesi, müteakibinde de ondan ho nut olmayan Süleyman Pa a'nın buraya asker göndermesi, bu havalinin karı ıklık içerisinde dü mesine neden olmu tur. Zaman içinde meydana gelen di er bazı konular, Musul'da ya ananların bunlarla sınırlı kalmayacağını da belli etmeye ba lamı tır. Irak mntikasında meydana gelen bu geli melerden son derece rahatsız olan Osmanlı yönetimi, bu havalideki ran etkinli ini de göz önünde bulundurarak, sükûneti sa lama noktasında hemen harekete geçmeye karar vermi tir.

Bu esnada Musul'un yönetimine kendi istedi i birini atama dü üncesiyle hareket eden ve gözü ba ka bir ey görmeyen Süleyman Pa a, Abdülcelilzâdeler'i etkisiz kılmak için çe itli tertipler yapmaya ba lamı tır. Bu ba lamda öncelikle kendi adamlarından biri olan Ali Pa a'nın Musul'a atanması için Dersa'adet'e müracaat ederek onun adına tavassutta bulunmu tur. Musul ile ilgili olarak, Ba dat Valisi'nden böyle bir istek gelmi ken, bir taraftan da Musul ileri gelenleri tarafından Esad Bey'e buraların tevcih edilmesine dair istek Babîâli'ye iletilmi tir³⁴.

Olaylara el koyan ve geli melerden rahatsız oldu u her halinden belli olan II. Mahmud, acele edilmeden buralarla ilgili en uygun ki inin tespit edilip, öyle atama yapılmasını istemi tir. Çünkü Musul, pek çok a iretin toplandı ı önemli bir mevkiydi ve ancak buraları çok iyi bilen ve bura halkı tarafından benimsenen bir vali tarafından yönetilmesi mümkündü. Tüm bu hususların göz önünde bulundurulmasından sonra, Abdülcelilzâdeler'den birinin buraya vali o larak atanmasının en uygun yol oldu una karar verilmi tir. Sonuçta Musul valili i, bu aileden Mehmed Pa azâde Mahmud Bey'e tevcih edilmi ve Esad Bey görevinden azledilmi tir³⁵.

Musul Mutasarrıfı Mahmud Pa a, göreve atanmasından birkaç ay sonra rahatsızlı ı dolayısıyla vefat etmi tir. Yerine Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a'nın aracılı ı ve iste i ile yine Abdülcelilzâdeler'den Süleyman Pa azâde Ahmed Bey,

³⁴ ânîzâde Tarihi'nde geçti i üzere, buraya atanacak valinin bura halkından biri olmasının gereklili ine vurgu yapmakta; "...Musul tarafı mecmû'u a âir olma la bigâne vali 'adem-i vukûfa mebnî imtizaç idemeyüb oraya vali elbet yine ol semtler hanedanından olmak evlâ olma la..." denildi ini belirtmektedir. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 343; Cevdet; **a.g.e.**, s. 210-211.

³⁵ Cevdet ve ânîzâde Tarihi'nde geçti i üzere; Abdülcelilzâdeler'den bu konuma getirilebilecek baya ı ki i vardı ve bunlar içinden birinin tespiti gerekiyordu. O sırada mütesellim olarak bulunan Esad Bey'in dı nda Mahmud Bey ile Hasan Bey de di er seçeneklerdi. Halk Esad Bey'den yana bir tavır almı tı. Ancak Osmanlı yönetimi, onun mal yönünden, Hasan Bey'in ise bedenen zaafı oldu u gerekçesiyle uygun görmemi , nihayetinde Mahmud Bey'de karar kılma tır. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 343; Cevdet; **a.g.e.**, s. 211.

Musul Kaymakamı ve bu mevki askeri üzerine ba bu tayin edilmi tir. Daha sonra Ba dat'taki yönetim de i ikli ini gerçekle tirmek üzere buraya gönderilmi olan Halet Efendi'nin, stanbul'a dönü ünden sonra, bu atama Osmanlı yönetimince uygun görülmedi i için, Ahmed Bey'in yerine Hüseyin Pa azâde Sadullah Bey vezirlik rütbesiyle Musul Valili ine atanmı tır. Bu atamayla birlikte Musul müstakil bir yapıya kavu turulmu ve Ba dat valilerinin etki alanından çıkarılmı tır(1225/ 1810) ³⁶.

6- Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın Görevinden Alınması ve Halet Efendi

Osmanlı yönetimi, Irak'ta ya anan olaylar nedeniyle olduk ça rahatsız olmu ve çözüm yolları aramaya ba lamı tır. Çünkü bir yandan Rus harbi devam ederken, bir yandan da ran sınırında meydana gelen bu geli meler, sıkıntının artmasına neden olmu tur. Özellikle Abbas Mirza'nın ne yaptı ı belli olmayan davranı ları , bir taraftan Osmanlı- ran sınırında bulunan a iretlerin olumsuz hareketleri, bir taraftan da Ba dat ve Kuzey Irak'ta olup bitenler, hepsi üst üste gelmi tir. Baban Mutasarırfı Abdurrahman Pa a'nın, ran'a kaçmı olması ve oradan aldı ı destekle tekrar es ki görev yerine dönmesi, akabinde Musul'da ya anan tatsız olaylar ve Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın yanlı politikaları, devletin derhal buraya müdahale etmesini zorunlu hale getirmi tir.

Ancak bu i lerin yapılmasının öyle kolay olmaması nedeniyle de çok iyi bir plânla hareket edilmesi zorunlulu u ortaya çıkmı tır. Osmanlı yönetimin de, bu bölgede ya anan olayları sonlandıracak ve devlet adına iyi i çıkaracak bir görevliye ihtiya ç hasıl olmu ve bu i i becerebilecek kurnaz ve basiretli bir yönetici aranmay a ba lanmı tır. Neticede, bu i için en uygun ki i olarak, eski Reisü 'l-Küttâblardan Mehmed Said Halet Efendi seçilmi tir ³⁷.

Halet Efendi, 25 Cemâziyelevvel 1225 (28 Haziran 1810) tarihinde Ba dat'a vardı nda, yönetim tarafından kendisine tevcih edilen ve yerine getirmesi gereken görevleri unlardı: Öncelikle Süleyman Pa a'nın bu yersiz hallerinin ıslahına çalı acak ve valinin devlet hazinesine ödemesi gereken borcu tahsil edecekti. E er bunları

³⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 219. Cevdet Pa a'da geçen bu bilgilerden hareketle, 1810 tarihinde Musul'un Ba dat idaresinden alındı mı ve tümüyle Osmanlı'ya ba lı müstakil bir yapıya kavu tu unu görmekteyiz.

³⁷ Halet Efendi, aynı zamanda II. Mahmud döneminin en tartı malı simalarından biridir. Kendisinin lehinde ve aleyhinde pek çok görü ler ileri sürülmü tür. Ba dat val ili meselesi ile ilgili hareket tarzı yakından izlendi i zaman, kendisinin baya ı kurnaz ve dengeleri çok iyi bilen bir ki i oldu u anla ılmaktadır. Kendisi ile ilgili görü ler için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 211-219; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 249; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 151-155, 168; E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 77-78, 102; smail Hami Dani mend; **zahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.: IV**, s. 107-108.

ba aramazsa ve Süleyman Pa a direktirse, yerine uygun birinin vali tayin edilmesi ve bu sorunun ortadan kaldırılması için gerekeni yapacaktı³⁸.

a- Halet Efendi'nin Ba dat'taki Faaliyetleri

Ba dat'a giden Halet Efendi, Vali Süleyman Pa a ile görüş durumu kendisine izah etmekle birlikte, ödemesi gereken on bin kese a keyi de talep etmiştir. Ancak Süleyman Pa a, bunları ciddiye almadığı gibi, Halet Efendi'ye karşı oyalayıcı bir tavır takınarak meseleyi geçi tirmeye çalışmıştır. Süleyman Pa a'nın böyle bir hareket tarzı benimsemesinin nedeni olarak da, Ba dat'ın devlet merkezinden uzak olması ve kendisinin buradaki nüfuzuna güvenerek böyle bir işe girişini tahmin etmek mümkündür. Halet Efendi, Süleyman Pa a'yı emri âliye uyması yolunda uyarmasına rağmen bir sonuç alamayınca, Ba dat'tan çıkarak Musul'a gitmiştir³⁹.

Halet Efendi, kendisine verilen emrin birinci aşamasının gerçekleşmesi üzerine, ikinci plâna geçmiştir ki, işin asıl zor tarafı bunu uygulamak olmuştur. Çünkü valiyi görevinden alabilmesi için çok ince bir plân yapıp, buna uygun hareket etmesi gerekmiş ve bunun için de, öncelikle Süleyman Pa a'nın darılttığı muhalif kesimlerle irtibat kurmaya başlamıştır.

Halet Efendi öncelikle de, Süleyman Pa a muhaliflerinin önde gelenlerinden olan Basra Mütessilimi Selim A a'dan destek almayı düşünmüştür. Ancak Selim A a, Süleyman Pa a'dan çekindiğinden, ilk başlarda sessiz kalmış ve Halet Efendi'ye karşı mesafeli durmuştur. Fakat Halet Efendi'nin Musul'a çekilmesi ve Süleyman Pa a'ya karşı hazırlık içine girmesi Selim A a'nın Halet Efendi yanına geçmesine sebep olmuştur. Tabii Selim A a'nın bu tavır değişikliğinde, Osmanlı yönetiminin Süleyman Pa a'yı gözden çıkardığını anlamasının da etkisi vardır.

³⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 211; ânîzâde, Halet Efendi'nin asıl görevinin, Vali Süleyman Pa a'yı "*katl ve idam ile ... Ba dat'ın hüsn-i nizamını sağlamak*" olduğunu ifade etmektedir. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 406. Ancak Cevdet Tarihi'nde geçtiği üzere ve olayların akından da anlaşılacağı gibi, Halet Efendi'nin ilk görevlendirilmesinde Süleyman Pa a'nın katledilmesi ve hemen azledilmesi emri yoktur. Nitekim Halet Efendi aldığı emirler doğrultusunda öncelikle Ba dat'ta vali ile görüşüp iyi niyetle onu yola getirmeye çalışmış, ancak vali hiçbir surette buna yana mayınca, Musul'a çekilmiştir. Musul'da bulunduğu süre içinde Osmanlı'ya durumu bildirmekle birlikte, gelen ikinci emir doğrultusunda valiyi resmen görevinden azletmek için harekete geçmiştir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 212-216.

³⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 211.

Kendisine kar ı bir tertip olu turuldu onun haberini alan Süleyman Pa a, sütkarde i Ahmed Bey'i Basra üzerine do ru harek ete geçirmi tir. Üzerine do ru gelen Ba dat askerine kar ı koymayı dü ünen Selim A a, bu askerin arkasında Ba dat valisinin oldu u gerçe ini görünce korkmu ve Basra'yı terk edip Bender -Bû ehr tarafına kaçmı tır. Ahmed A a da herhangi bir direni le kar ıla madan Basra'yı ele geçirmi tir. Bu arada Basra'da i lerin karı tı mını anlayan ve orada sürgün olarak bulunan Süleyman Pa a'nın -önemli muhaliflerinden- eski hazinedarı Abdullah A a ile Çukadar Tahir A a, Baban Sanca ı'na giderek Abdurrahman Pa a yanına sı mmı lardır. Ba dat Valisi Süleyman Pa a ile bir türlü yıldızları barı mayan Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a, bu geli meden ziyadesiyle memnun olmu ve Süleyman Pa a'ya kar ı önemli bir koz kazandı ı zehabına kapılmı tır⁴⁰.

lerin iyice karı masına ra men sükûnetini bozmayan kurnaz diplomat Halet Efendi, Musul'da bulundu u süre içerisinde, Dersa'âdet'ten gelecek emri beklerken bir yandan da Süleyman Pa a'ya kar ı giri ece i hareketin plânlarının ayrıntısını yapmaya ba lamı tır. Bu esnada Kuzey Irak'ta Süleyman Pa a'ya kar ı, ciddi bir muhalefet cephesinin olması, Halet Efendi'nin i ini kolayla tıran en önemli etken olmu tur. Çünkü bu bölge ahalisi, Süleyman Pa a'nın, El-Zafir Arapları üzerine sefere çıktı ı zaman büyük baskılara maruz kalmı ve stanbul' a gönderdikleri arızalarla Süleyman Pa a'yı ikâyet etmi lerdı. Bu arada Halet Efendi'den, Babıâli'ye ula an Süleyman Pa a'nın uzla maz tutumuna yönelik yazısı, Osmanlı yönetim kademesinde valiye kar ı olumsuz havanın iyice güçlenmesine neden olmu ve vali ye kar ı var olan ho nutsuzluk giderek öfkeye dönü mü tür⁴¹.

Halet Efendi'ye gelen yeni emirde, Süleyman Pa a'nın azledilmesi ve yerine uygun birinin kaymakam olarak atanmasının yanında, Irak mıntıkasındaki di er yönetim kademesindeki yapaca ı i ler için de kendisine geni yetkiler verilmi tir. Ayrıca isim yerleri bo bırakılmı kaymakamlık fermanı ile valilik ve vezirlik mün iri de gönderilmi tir⁴².

⁴⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 212.

⁴¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 212-213.

⁴² Buradan da anla ılaca ı gibi, meydana gelen geli melerden sonra, duruma göre Halet Efendi; uygun gördü ü ki inin ismini bu fermanlara yazarak, o ki iyi vali veya kaymakam nasb edebilecekti. Cevdet; **a.g.e.**, s. 213.

Elinin iyice güçlendi ini anlayan Halet Efendi, önce Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a ile görü erek, onun kendisiyle birlikte hareket etmesini istemi tir. Buna dünden razı olan Abdurrahman Pa a, büyük bir memnuniyetle bu talebi kabul etmi ve kendi yanına sı nımı olan -di er Süleyman Pa a muhalifi- Abdullah A a ile birlikte askerini toplayarak, Musul'a Halet Efendi'nin yanına gitmi tir. Halet Efendi, Musul Valisi Mahmud Pa a ile birlikte harekete geçmeden önce, yanında bulunan ve isim yeri bo olan kaymakamlık fermanına Abdullah A a'nın⁴³ ismini yazarak suretlerini her tarafa göndermi , bu vesileyle de Süleyman Pa a'nın azledildi ini ve yetkisiz oldu unu duyurmu tur. Ayrıca çevrede bulunan di er tüm Arap ve Kürt A ilet eyhlerine mektuplar gönderip, kendi yanında yer almalarını istemi tir.

Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Süleyman Pa a'ya kar ı olu turulan askeri güç, Kerkük'te bir araya gelmi tir. Ba dat Valisi kendisine kar ı olu an bu durumdan haberdar olunca da, kethüdası Feyzullah A a'yı, tertip ettirdi i askerle Kerkük üzerine do ru harekete geçirmi tir. Kerkük yakınlarında kar ı kar ıya gelen iki ordunun komutanları temkinli davranıp, birbirine kar ı saldırıya geçmemi tir. Bu sırada Halet Efendi, adamları vasıtasıyla Ba dat içinde Padi ahın, Süleyman Pa a'ya olan nefretini yayıp ahalinin valiye olan itimadını sarsmaya çalı mı tir.

Bu i le görevlendirilen en etkili ki i de Musullu Abdurrahman A a olmu tur. Kendisi Ba dat içinde tanıdı ı kimseleri bu yönde hareket geçirmekle birlikte, halktan ve yeniçerilerden birço u da Vali aleyhine propagandaya ba lamı tir. Durumun kendi aleyhine döndü ünü anlayan Süleyman Pa a, hemen ehir içinde hazırlık yapmaya ba lamı ve kendisine sadık olan Kölemenlerin deste i ile üstünlü ü ele geçirmi tir. Hazinesinin de a zını açan Vali, da ıttı ı paralarla yanındakilerin canla ba la mücadele etmesini sa lamı tir. Neticede iki taraf arasında meydana gelen çarpı mada düzenli ve talimli Ba dat askeri, kar ı tarafa üstünlük sa lamı tir. Hatta Cevdet Pa a'nın ifade etti i üzere, Halet Efendi önderli indeki tarafın i inin bir günde bitirilmesi bile söz konusu olmu tur⁴⁴.

⁴³ Kendisi, Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın eski hazinedarıydı ve vali ile ciddi bir anlaşmazlı a dü mesinden dolayı önce Basra tarafına gitmi sonrasında da Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a'nın yanına gelerek ona sı nımı tir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 212.

⁴⁴ Çarpı manın detayı için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 213-215.

Ancak tam bu sırada, Ba dat askeri içinde bir çözülme meydana gelmi tir. Süleyman Pa a askerinin yarısından fazlası, padi ah fermanı korkusuyla çarpı ma alanını terk ederek, Ba dat'a do ru kaçmı tır. Öyle ki, Süleyman Pa a'nın yanında, yüz elli ki ilik kendi özel hizmetini gören yardımcısı dı nda, hiç kimse kalmamı tır. Sonunun geldi ini anlayan Süleyman Pa a, Ba dat'ın do usuna do ru kaçmaya çalı rken, yolda bir Arap a ireti tarafından yakalanmı ve öldürülmü tür⁴⁵. evval 1225 (Aralık 1810) tarihinde, Süleyman Pa a'nın ölümü ile ilgili haber Osmanlı'ya ula mı tır⁴⁶.

Böylece altı ay kadar süren bir zaman dilimi sonucunda, Ba dat Valisi Süleyman Pa a meselesinin çözülmesi, Osmanlı yönetimini rahatlatmı tır. Bu esnada Süleyman Pa a'nın ran ile irtibatlı oldu u söylentiler i de ortada dola maya ba lamı ve bu yönüyle de valinin bertaraf edilmesi sevindirici bir geli me olarak algılanmı tır.

b- Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın ran ile Olan rtibatı

Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın ran ile irtibatını, ciddi ekilde ortaya atan ran tarafı olmu tur. Nitekim Süleyman Pa a'nın, katledilmesinden yakla ık bir sene sonra (17 Zilka'de 1226/ 3 Aralık 1811), Abbas Mirza'nın, Babıâli'ye gönderdi i bir mektupta, di er birçok konunun yanında bu iddiada yer almı tır. Abbas Mirza bu mektubunda; Süleyman Pa a'nın, Ba dat'ın bütünü ele geçirmek niyetinde oldu unu ve bu maksatla kendilerinden defalarca yardım talep etti ini belirtmi tir. Süleyman Pa a'nın bu yardım taleplerine, ran tarafından hiçbir zaman kar ılık verilmedi i de Abbas Mirza tarafından ifade edilmi tir⁴⁷.

Bu yönüyle de Ba dat havalisinin hassas yapısı ve ran ile olan ba lantısı bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Tabi bu meselelerde sadece ran'ı suçlayıp, buralardan elini çekmiyor demek de mümkün de ildir. Nihayetinde ran kendi si ile çok yakın ili kileri olan bu havaliden elini hiçbir zaman için çekmezdi ve tarih boyunca çekmemi ti. Ancak Ba dat gibi merkezden uzak bir eyaletin yerel yöneticileri, Osmanlı yönetimi ile

⁴⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 216.

⁴⁶ ânizâde; **a.g.e.**, s. 406.

⁴⁷ Abbas Mirza'nın mektubunda bu konuyla ilgili u ifadeler yer almaktadır: "...sâbıka Ba dad Valisi Süleyman Pa a, daima bu Devlet-i ran'dan istimdâd ve mu'âvenet taleb ve temenni eder idi. E er niyâzına müsaade ve mu'âvenet oluna idi Ba dat'ı zabt idiüb Devlet-i Aliyye'ye bütün bütün cevap verecek idi..." **BOA., Cevdet Hariciye**, B. No: 2917.

ya adıkları her ciddi meselede, dayanak olarak ran'ı görüyorlardı ki, bu durum büyük sıkıntı oluyordu. İmdiye kadar Baban Sanca ı mutasarrıflarının ran ile ba lantısı bilinen bir gerçektir. Ancak bir Ba dat Valisi'nin ran'a bu kadar yakın bir politika izlemesi pek görülmemiş bir şeydir.

Ba dat'ta yaşanan bu mesele, Osmanlı merkezinden uzak eyaletlerdeki zaafiyetinin hangi boyutlarda olduğunu gösteren önemli bir gelişme olmuştur. Nitekim bir Ba dat Valisi, devlete karşı ba kaldırıp, epey bir süre devleti oyalayabilmiştir. Ayrıca Süleyman Pa a'nın azledilebilmesi için, Halet Efendi gibi usta bir diplomatın yerinde ve zamanında hareketi gerekmiştir. Eğer Süleyman Pa a'ya karşı Baban, Basra ve Musul havalisinde bu kadar güçlü bir muhalefet olmasaydı ve bu muhalif kesimler Halet Efendi ile birlikte hareket etmeseydi, belki de valinin görevinden azli mümkün olmayacaktı. Netice itibarıyla ran'ın, her zaman gözünün üzerinde olduğu bu havalideki böyle bir zaafiyet, Osmanlı için baya ı rahatsız edici bir durum olmuştur.

7- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın Atanması ve Ba dat'ta Ya anan Olaylar

Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın ölüm haberi, Ba dat'a ula tığında, burada bulunan ve merhum valiye büyük bir sadakle ba lı olan yakın adamları, hemen Halet Efendi ve Abdurrahman Pa a ile görüşerek, Halet Efendi'nin görevlendirilece i ki iyeba lılıklarını bildireceklerini beyan etmişlerdir. Böylece Süleyman Pa a'nın eski hazinebaskarı ve aynı zamanda onun en önde gelen muhaliflerinden biri olan Abdullah A a⁴⁸, öncelikle Ba dat kaymakamlığına getirilmiştir⁴⁹. Diğer kademelerde de bazı değişiklikler yapılarak, Ba dat'ta düzen tesis edilmeye çalışılmıştır.

İlginç tarafı bu yaşanan süreçte, Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a, büyük bir arzu ile Ba dat valisi inin kendisine verilmesini istemiştir. Bu amaçla da Halet Efendi'nin Musul'a gelip Süleyman Pa a'ya karşı harekete geçmek için hazırlık yaptığı sırada, tam zamanı olduğunu düşünerek, Osmanlı yönetimine başvurmuş ve

⁴⁸ Abdullah A a, yukarıda da belirttiğimiz üzere Süleyman Pa a'yla anlaşmazlıktan önce Basra tarafına gitmiş ve burada bir süre kalmıştır. Sonrasında da Basra'nın, Süleyman Pa a'nın sütkarde i Ahmed Bey eliyle Ba dat askeri denetimine girmesiyle, buradan da ayrılarak Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a yanına sı narak, Abdurrahman Pa a ile birlikte, Halet Efendi yanında Vali Süleyman Pa a'ya karşı oluyulan gücün içinde yer almıştır. Kar lıklı çatı madan önce de Abdullah A a, Halet Efendi tarafından, merkezden gönderilen ve isim yeri bırakılmış olan kaymakamlık nasbı ile Ba dat kaymakamlığına görevine atanmıştır.

⁴⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 216; ânîzâde; **a.g.e.,C.:** II s. 28.

Ba dat Eyaleti'nin kendisine tevcih edilmesini talep etmi tir. Hatta Ba dat'ın yıllık bin kese akçe olan irsaliyesine, dört bin kese de kendi ilavesi ile be bin keseye çıkaracağını da taahhüt etmi tir. Maddi anlamda iyi bir teklifle kar ıla an Osmanlı yönetimi, derhal Halet Efendi'ye konu ile ilgili bilgi vererek ne dü ündü ünü sormu ve böyle bir atamanın uygun olup olmadığını anlamak istemi tir. Halet Efendi'de böyle bir tevcihatın mahzurları olduğunu belirterek buna taraftar olmamı tır⁵⁰.

Halet Efendi, meseleyi de i ik yönleri ile ele alarak, Ba dat valili inin Abdurrahman Pa a'ya verilmemesi gerekti ini ve bunun gerekçelerini açıkça ifade etmi tir. Ona göre; parasal olarak yapılan teklif iyiydi ve azımsanacak gibi de ildi. Ancak Abdurrahman Pa a'nın, Ba dat Eyaleti'ne hâkim olabilmesi için öncelikle burada bulunan kölemenleri ortadan kaldırması gerekiyordu. Ancak bu, öyle kolay bir i de ildi ve çatı ma çıkma ihtimali de yüksekti. Çünkü kölemenler, kesinlikle Abdurrahman Pa a'yı benimsemeyecek ve ona kar ı direneceklerdi. Çıkma ihtimali çok yüksek olan böyle bir çatı mayı da, Osmanlı'nın kabullenmesi söz konusu de i ldi.

Buranın Abdurrahman Pa a'ya verilmemesi gerekti i ile ilgili Halet Efendi'nin sundu u di er gerekçe ise, Baban ailesine olan güvensizlikti. Özellikle Abdurrahman Pa a, ba ı sıkı tı ı zaman hemen ran'a iltica ediyor ve oradan destek alıyordu. Bu yönüyle de ran ile çok yakın ili kileri vardı. Yine bir kısım Baban zümresi, Osmanlı'ya ba lı iken di er bir kısmı ise ran'a yakınlık duyuyordu. Halet Efendi, bu yönleri ortaya koyup, Abdurrahman Pa a'nın atanmasının uygun olmadığını kesin ifadelerle Osmanlı'ya bildirmi tir⁵¹.

⁵⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 216-217. Abdurrahman Pa a, düne kadar ran'ın adamı olarak bilinen ve Osmanlı tarafından "müfsid", "kürd e kıyası" diye tanımlanmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No: 3, G. No:70. Bu durumun bilinmesine rağmen, Abdurrahman Pa a'ya yönelik devletin bu yeni tutumu anlaşılabilir bir durumdur. Her türlü fesadın ba ı olan ve çıkardı ı sorunlarla Osmanlı ve ran'ı kar ı kar ıya getirmekten çekinmeyen böyle bir kimsenin, maddi anlamda cazip bir teklif yapmı olması dolayısıyla, Ba dat valili ine getirilmesini bile dü ünen Osmanlı yönetiminin bu tavrını anlamak gerçekten güçtür.

⁵¹ Cevdet Pa a Tarihi'nde, Halet Efendi'nin bu hususla ilgili görüşleri "...Abdurrahman Pa a'nın müteâhhid oldu u be bin kese, Ba dat valiler inin viregeldikleri bin keseye nazaran pek ziyâde olub, ancak pa a-yı mâma-ileyhin merkez-i hükümet-i Irakîyede istikrârî kölemen oca ının küllîyen imhâ ve ifnâsına ve bu dahi pek çok kanlar dökülüb nice hân mânların sönmesine mütevâkıf oldu undan ba ka, hükümet-i Irakîyye'nin Baban hanedanına intikâlîni müstelzim olur. Ba dat'ı e er ki kölemenler benimsemi ve vülâtın azl ve tebdilleri bazı mü kilâtı müstelzim olagelmi ise muhafaza -i câh ve mansıbları için ecnebilere ilticâ ve dehâleti kabul etmezler Baban hanedanlarının ise öteden beri bir takımı Devlet-i Aliyyeye münka'id ve tarafdar, birazı ran Devleti'ne havâdâr olarak iki tarafda dahi elleri bulunur Binâenaleyh hükümet-i Irakîyye'nin Abdurrahman Pa a'ya tevcihi mülk ve devletçe me'ahâzîr-i itâyî müstelzim olur..." ekinde geçmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 217.

Aslında Osmanlı Devleti bir ekilde Ba dat'ın kölemenlerden temizlenmesini istemektedir. Çünkü bu zümre, sayıca çok fazla olmamasına rağmen, Ba dat yönetiminde baya ı etkin bir konumda bulunuyordu ve yukarıda gördü ümüz üzere Süleyman Pa a bu güce dayanarak Osmanlı'ya ba kaldırmı tı. Belki Abdurrahman Pa a'nın valili e getirilmesi bu gücü kıracaktı. Ancak bu sefer de Baban ailesinin ba ına buyruk hareket etmesi söz konusu olacaktı ki, ya mürdan kaçarken doluya tutulmak gibi bir durum ortaya çıkacaktı.

Abdurrahman Pa a'nın Ba dat valisi olma ihtimali ortadan kalktıktan sonra, Ba dat'ta nizamın yeniden tesisi için Halet Efendi eliyle bazı düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Halet Efendi bu süre içinde i leri yoluna koymaya çalışırken bir taraftan da kendi yetkisine dayanarak yaptığı atamalardan dolayı ortaya çıkan sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Her şeyin yoluna girdi i zannedilirken, bu sefer de Ba dat Kaymakamı ı'na atanmış olan Abdullah A a ile ilgili sorun dengeleri alt üst etmiştir. Çünkü Abdullah A a, Babanlı Abdurrahman Pa a'nın çok yakın adamıydı ve bir ekilde onun aracılığı ile bu göreve gelmişti. Keza Abdurrahman Pa a'nın da niyeti belliydi.

Netice itibariyle bu atama dolayısıyla Ba dat ahalisinde büyük bir hoşnutsuzluk oluşmuştur. Özellikle Ba dat içindeki halkın büyük bir kısmının meylî, merhum Büyük Süleyman Pa a'nın⁵² olu olan Said Bey'den yana olup, bu istek Halet Efendi'ye duyurulmuştur.

Halet Efendi, Babanlı Abdurrahman Pa a etkisinin Ba dat'ta kurulmasından rahatsız olduğundan ve Abdullah A a'nın da, onun sözünden çıkmayacağını bildiğinden Said Bey lehine yapılan girişimleri hayra yormu ve desteklemiştir. Halet Efendi, Said Bey'in Ba dat valili i görevine getirilmesi için de, Yeniçeri A ası Musullu Abdurrahman A a'nın harekete geçip Abdullah A a'yı yerinden alarak, yerine Said

⁵² Süleyman Pa a 1779-1802 yılları arasında Ba dat'ı yöneten ve *Büyük* lakabı ile anılan efsanevi Ba dat valisiydi. Onun Ba dat'ta oluştuğu etki, ahali üzerinde halen devam ediyordu ve bundan dolayı da o ulla rına karşı büyük bir teveccüh vardı. Cevdet; **a.g.e., C.: VII**, s. 168-169.

Bey'i oturtması plânına olur vermi tir. Ancak Said Bey'in valili e geçme gibi bir niyetinin olmaması, i lerin tekrar karı masına sebep olmu tur⁵³.

Bu karı ıklık esnasında Said Bey taraftarı olan Yeniçeri A ası Musullu Abdurrahman A a ile birlikte hareket eden kölemenler, halkın üzerine yürümü lerdir. Ancak halkın ve Abdullah A a yanlısı kesimlerin direni i ile kar ıla an Musullu Abdurrahman A a, kaçmak zorunda kalmı tır. Ba dat Kaymakamı Abdu llah A a, gerginli in daha fazla tırmanmaması için genel af çıkararak, tansiyonu dü ürmeye çalı mı tır⁵⁴.

Cevdet Pa a'nın belirtti i üzere; bu plânda önemli detaylar gizliydi ve temelde dü ünülen, kölemenlerin bertaraf edilmesi idi. Çünkü Musullu Abdurrahma n Pa a yanında hareket eden kölemenler, bu çeki me sırasında büyük bir darbe yiyecekti. Belki de tamamıyla etkinlikleri kırılacak ve Ba dat, di er eyaletlerin konumuna getirilecekti. Geli melerin farkına varan ve Halet Efendi'nin çok kurnaz politikalar çev irdi ini fark eden kölemenler, Halet Efendi için: "...bu devletlû burada her gün bir iki oyun çıkaracak ve bizi birbirimize dü ürip kırdırarak..." diyerek, Kaymakam Abdullah A a yanına gidip durumu izah etmi ler ve Halet Efendi'nin Ba dat'tan mutlaka gönderilmesi gerekti ini söylemi lerdir.

Halet Efendi'nin, durmadan azil ve nasba kalkı ıp vilayet içinde karı ıklıklar çıkarması, Kaymakam Abdullah A a'yı ziyadesiyle tedirgin etti inden, o da kölemenlerle aynı görü ü payla mı ve Halet Efendi'nin Ba dat'ı terk etmesini istemi tir. Halet Efendi, durumun sarpa sardı nı ve burada kalmasının sıkıntı do uraca mı anlayınca, yanında bulunan ve isim yeri bo bırakılan Hatt -ı Hümâyûn'a Abdullah A a'nın ismini yazıp vezirlik rütbesiyle Ba dat valili ini kendisine tevci h etmi tir⁵⁵.

⁵³ Said Bey, kendisine bu yönde bir teklif yapıldı nda, rahatının yerinde oldu unu ve babasından sonra yerine vali olanların kendisine büyük hürmet gösterdiklerini belirt erek, böyle refah içinde ve hatırı sayılır bir ki i olarak ya amayı, vali olmaya tercih etti ini belirtmi tir. Cevdet; **a.g.e., IX**, s. 218.

⁵⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 217-218.

⁵⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 218-219. Halet Efendi, bir ekilde de olsa Ba dat'taki kölemen etk isini kaldırıp Osmanlı'yı bir beladan kurtarmak istemi tir. Böyle bir ba arı aynı zamanda kendisinin devlet içindeki nüfuzunu da arttıracaktı. Ancak kölemen oca nı bu ekilde yok etmek de mümkün olmamı tır. Netice itibariyle Halet Efendi, kölemen meselesi ni tamamen halledememekle birlikte, Ba dat meselesini kendi içinde ve devletin ba ma daha büyük gaileler açmadan çözmü tür. Bu yönüyle de büyük bir ba arı kazanmı olmanın verdi i rahatlıkla, stanbul'a dönmü tür. Halet Efendi'nin bu ba arısı, devlet içindeki konumunu güçlendirmi , padi aha en yakın mevkilerden biri olan, saltanat müste arı görevine

Böylece 1810 senesi içinde devleti en çok u ra tıran Ba dat meselesi, bir ekilde bertaraf edilmi tir. Ancak bu süreçte ya ananlar dikkate alındı ında, Osmanlı Devleti'nin ta ra yönetiminde ve merkezden uzak eyaletlerde ne kadar büyük zaafiye t içinde oldu u net bir ekilde anla ılmaktadır. Bir valinin azli ve yerine ba ka birinin nasbı için uygulanan plânlar ve hızlı bir ekilde geli en olaylar acizli in en belirgin yansıması olmu tur.

III- OSMANLI- RAN TT FAK GÖRÜ MELER VE KUZEY IRAK MESELES

1- Yasincizâde⁵⁶ Abdulvehhâb Efendi'nin ran Elçili i ve Çözümeyen Sorunlar

Abdulvehhâb Efendi'nin⁵⁷ ran'a elçilikle gitmesi 1225 senesi ba larında (ubat 1810) tasarlanmı olmasına ra men, harekete geçmesi yakla ık sekiz ay gibi bir zaman almı ve ancak Ramazan 1225 (Eylül-Ekim 1810) tarihinde hazırlıklarını tamamladıktan sonra, bayram ertesi yola çıkabilmi tir. Abdulvehhâb Efendi'nin yanında, Abbas Mirza'ya hitaben yazılmı olan Nâme-i Hümâyûnun dı ında, çe itli hediyeler de yer almı tır⁵⁸.

Abdulvehhâb Efendi, yanında bulunan akir ve Hayret Efendilerle birlikte, 10 Mayıs 1811 tarihinde Tahran'a varmı tır. Osmanlı sefirlik heyeti öncelikle Feth Ali ah'ın emri ile ran Veziriazamı Mirza afi'nin kona ına gitmi , akabinde de adet üzere Feth Ali ah ile görüşerek getirdikleri hediyeleri sunmu lardır. Abdulvehhâb Efendi, bu protokol merasimlerinden sonra, asıl meseleye gelmi ve kendisine verilen görev gere i,

getirilmi tir. Aynı zamanda, Ba dat'ta ya anan tüm olaylarla ilgili hazırlamı oldu u geni raporunu da, Osmanlı yönetimine sunmu tur. Cevdet; **a.g.e.**, s. 219. Sundu u bu çok önemli rapor için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, 310-316.

⁵⁶ Ar iv belgelerinde “*Yasincizâde*” olarak geçen bu isim; **BOA., H. H.**, D. No: 250, 282, G. No:14180, 16833, Cevdet ve ânizâde Tarihlerinde, “*Yasincizâde*” ekinde geçmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 219-220; ânizâde; **a.g.e.**, s. 314.

⁵⁷ Abdulvehhâb Efendi, “*mevâlf-i fihâmdan*” Selanik Kadısı olup, elçilikle görevlendirildi i zaman Edirne payesine sahip ve pek çok konuda bilginli i ile temayüz etmi faziletli bir ki iydi. Cevdet; **a.g.e.**, s. 317.

⁵⁸ Bu Nâme-i Hümâyûn'da diplomatik bir dil kullanılarak iki taraf arasında ba ta din olmak üzere mü terek yönlerin bulundu u ve Rusya'ya kar ı yapılacak ittifak konusuyla ngiltere ile olan münasebetlerin müzakere edilmesi için Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin büyükelçilik rütbesi ile tayin kılndı ı ifade edilmektedir. Abbas Mirza'ya hitaben yazılan Nâme -i Hümâyûnun tümü için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 316-318.

ran tarafına Osmanlı'nın isteklerini anlatmıştır⁵⁹. Abdulvehhâb Efendi'nin ran tarafına iletmiş ve Osmanlı için önemli olan belli başlı konular da bunlar olmuştur.

Osmanlı açısından çok önemli olan birinci husus, ran Devleti'nin her ne suretle olursa olsun, Baban Sancağına karı maması ve Baban Pa'alarını -bilhassa da Abdurrahman Pa'a'yı- himaye etmemesi idi⁶⁰. İkinci husus ise, Ahıska ve Kars taraflarındaki Osmanlı görevlilerine, ihtiyaçları halinde ran'ın yardımcı olmasıydı.

Feth Ali Paşa, Osmanlı'nın bu taleplerinden rahatsız olmakla birlikte, kabul edilmesi asla mümkün olmayan bazı istekleri ileri sürmeye başlamıştır. Bu noktadaki istekleri de, Baban tarafının dışında Ehrizor ümerasının seçilmesinde de, ran Devleti'nin görüşlerinin alınması ve Ba'dat valilerinin, ran'ın istekleri doğrultusunda hareket etmeleri olmuştur. Abdulvehhâb Efendi, ran Pa'ası tarafından ileri sürülen bu istekleri hayretle karşılamış ve Pa'asının uzlaşmaz tutumunu görünce de Tahran'da daha fazla kalmasına gerek olmadığını anlamıştır.

Çünkü Osmanlı, iki ülke arasındaki dostluğun tesisi için ran'ın kendi içişlerine karı mamasını isterken, ran başka mevkilerdeki Osmanlı topraklarına müdahale etme talebini sunmuştur. Neticede Abdulvehhâb Efendi, Tahran'daki temaslarını tamamladıktan sonra Tebriz'e giderek, burada Abbas Mirza ile görüşmüş ve epey bir zaman burada kalmıştır. Abbas Mirza'nın, o zamanki ran yönetimi içindeki etkili konumu bilindiğinden ve Osmanlı sınır bölgesindeki ran faaliyetlerini yürüten kişilerin de o olması dolayısıyla, Abbas Mirza'nın faaliyetlerinin yakından takip edilmesi uygun görülür. Bundan dolayı da Abdulvehhâb Efendi'nin, Tebriz'de uzun süre kalmasına müsaade edilmiştir⁶¹.

Abdurrahman Pa'a meselesi sırasında, ran ordusu tarafından Ba'dat havalisinde yakalanan malların geri alınması konusunda, bu sefer de Celâleddin Efendi görüşleri yapmak üzere ran'a gönderilmiştir. Ba'dat üzerinden ran'a giden ve 18

⁵⁹ Belgede bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: "... rana muvâsalâtına ve ah ile mülâkatına mebnî devleteyn hududunu tecavüz eden a'âîre ve Babanlı Abdurrahman ahvâline dair sehâbet edilib müzakerede bulunulmuşdur..." **BOA., H. H.**, D. No: 161, G. No:6718-A.

⁶⁰ Osmanlı yönetimi ran'ın Baban meselesine karı mamasını isterken, bu görüşme esnasında Abdulvehhâb Efendi'ye ran tarafının verdiği karılık ve akabinde de ilettiler talepleri bayağı tuhafır ve genel hatlarıyla undan bahsedilmektedir: "...Babanlı Kürd Abdurrahman Pa'a'nın ulâk ve yerinin kendüye ihsân olunması bâbında ran ahı ve ehzâde-i Veliahd Abbas Mirza tavassut beyân etmekle..." **BOA., H. H.**, D. No: 161, G. No:6718-A; Cevdet; **a.g.e.**, s. 221.

⁶¹ Cevdet; **a.g.e.**, **C.: X**, s. 106.

Cemâzîyelâhir 1228 (18 Haziran 1813) tarihinde Tahran'a ula an Celâleddin Efendi, Feth Ali ah'a Osmanlı'nın talebini iletmi tir. Osmanlı'nın talebini, sert bir kar ılıkla geri çeviren Feth Ali ah, Celâleddin Efendi'ye a ır sözler söylemi tir. ran vükelâsı ile yaptı ı görü melerden de bir sonuç alamayan Celâleddin Efendi, durumu stanbul'a bildirince kendisinin Tebriz'e, -Abdulvehhâb Efendi'nin yanına- gitmesi emrini almı tir. Abdulvehhâb Efendi; Celâleddin Efendi ile birlikte Tebriz'deyken, ranlı yetkililerle yaptıkları bir toplantı esnasında, Osmanlı topraklarından ya ma edilmî malların tazmini konusunu ve bu hususla ilgili Osmanlı'nın taleplerini tekrar gündeme getirmi tir. Tazminat meselesini duyan ranlı yetkililer, buna yana mamakla birlikte, asıl tazminat talep eden tarafın kendileri olması gerekti ini vurgulamı lardır. ranlı yetkililer, Irak-ı Arab'da, ran ziyaretçilerine ait malların pek ço unun gasp edildi ini ileri sürerek, o zaman kendilerinin de, bu e yaları talep ettiklerini söylemi lerdir. Bu ekilde, kar ılıklı tazminat taleplerden bir sonuç alınamayaca ı anla ılmı ve mesele orada kesilmi tir⁶².

Gerçekten de, iki taraf ahalsinin malları çe itli kereler ya ma edilmî ve iki taraf da bunu engelleyememi ti. Taraflardan birisi, ya ma edilen mallarla ilgili talep sundu unda, hemen öbür taraf da aynı ma duriyete kendilerinin u radı ını söyleyerek kar ılı talepte bulunuyordu. Bu sebeple de bu tazminat meselelerinden hiçbir sonuç alınamıyor, olan malları gasp edilen vatanda lara oluyordu.

Aslında ran tarafı, Abdulvehhâb Efendi'nin yetkili bir ekilde ve büyükelçilikle ran'a gelmesinden son derece memnun olmu tur. ranlılar, o zamana kadar Osmanlı'nın kendisini ciddiye almadı ı ve sefir göndermedi i ikâyetlerinden vazgeçip, Osmanlı ile aralarında birlikteli in sa lanması hususunda, olumlu adımların atılaca ını belirtmi lerdir. Bu meyanda, ran Veziriazamı Mirza afi' Han tarafından, Babîâli'ye gelen yazıda, Abdulvehhâb Efendi'nin, iki slam devleti arasındaki ba lılı ı takviyede mühim bir rol oynadı ı ve elçili inde muvaffakiyet sa ladı ını bildirmi tir⁶³.

⁶² Cevdet; **a.g.e.**, s. 106.

⁶³ ran tarafı, kar ılıklı elçilerin gidi geli i ile dostlu un ve iki taraf arasında ittifadın olu aca ndan bahsederek unları ifade etmi tir. "...Devlet-i Osmaniyye tarafından ran'a gönderilen sefir Yasincizâde pek çok muvaffakiyete na'il olmakla birlikte sefir -i mezkûrun hüsn-i hizmetine binâen ran Devleti tarafından da Mirza Mehmed Han'ın sefaretle Osmanlıya gönderilmesi uygun görülmü dür..." **BOA., H. H.**, D. No: 2, G. No:30-C.

Ancak yukarıda ifade etmeye çalıştığımız sürece bakıldığında, Abdulvehhâb Efendi'nin yürüttüğü görüşmelerden böyle bir birlikteliğin sağlanamadığı, sadece sözlü bir şekilde iyi niyet gösterilerinin olduğu da anlaşılmaktadır. Çünkü iki taraf arasında ne bir ittifak akdi yapılmıştır ne de büyük sorunlar olarak kabul edilen meselelerin halli noktasında mesafe alınabilmiştir. Gündeme getirilen her konu çözümsüz kalmıştır.

Abdulvehhâb Efendi'nin, büyükelçilikle İran'a gitmesinden umulan amaç, iki Müslüman devlet arasında birlik ve beraberliğin tesis edilmesi, ayrıca Rusya'ya karşı ortak bir hareket tavrının belirlenmesiydi. Nitekim İran tarafına sunulan Osmanlı teklifleri de bu bağlamdaydı. Bunlara ilave olarak Osmanlı yönetimi, İran'ın Osmanlı iç meselelerine müdahil olmasından dolayı duyduğu memnuniyetsizliği de belirtmiştir.

Ancak İran tarafı Baban meselesi ortada dururken ve Bağdat'ın içişlerine karışması Osmanlı'yı rahatsız ederken, bir de Ehrizor mutasarrıflarının atanmasında kendi görüşünün alınması artırımları sürmüştür ki, bunun kabul edilmesi mümkün olmamıştır. Çünkü Ehrizor ve diğer yerler Osmanlı egemenliği altında bulunan mekânlar olup, komşu/dost olacak bir müttefik devletin, buraların içişlerine müdahale etmesi kabul edilebilir bir durum olarak görülmemiştir⁶⁴.

İran tarafı ise; Ehrizor ağıretleri, İran tarafına gelip yaylaya çıkıyor, İran ağıretleri ise Ehrizor tarafında kalmıyor diyerek, buralarla ilgili olduklarını vurgulamaları ve Ehrizor'la ilgili müdahaleci tavırlarını buna dayandırmışlardır. Baban paşaları konusunda da, istedikleri kişinin tayin olunmaması halinde, bu havalideki ağıretlerin çıkaracakları huzursuzlukların, iki devlet arasında gerginliğe neden olacağını söyleyerek, bir şekilde bu havalide ne kadar geniş bir etkinlik alanları olduğunu vurgulamak istemişlerdir⁶⁵.

Osmanlı Devleti açısından İran'ın ileri sürdüğü bu gerekçelerin hiç bir mantığı yoktu. Çünkü bağımsız bir devletin içişlerine, başka bir devletin her ne şekilde olursa olsun müdahale etmesi anlaşılabilir bir durum değildir ve Osmanlı yönetimi öteden beri İran'ın bu müdahaleci tutumundan rahatsızdı. İran tarafı ise, Osmanlı'daki bu haklı rahatsızlığın farkındaydı ve gerginleşen ortamı az da olsa yumuşatmak için Abdurrahman Paşa'dan yıllık olarak aldığı on bin tümeni almaktan vazgeçtiğini

⁶⁴ Cevdet; a.g.e., C.: IX, s. 221.

⁶⁵ Cevdet; a.g.e., C.: X, s. 106.

belirtmi ti. ranlı yetkililer bu husus ile ilgili Abdurrahman Pa a'dan aldıkları senedi, Osmanlı sefirlerine vermeye karar vermi lerd i.

Netice itibariyle Tebriz'deki müzakerelerden de bir sonuç çıkmayaca nı anlayan Abdulvehhâb Efendi, stanbul'a dönmeye karar vermi tir. ran ah'ı, Celâleddin Efendi'nin bir süre daha ran'da kalması ricasını iletmi ve Cel âleddin Efendi, Abdulvehhâb Efendi'nin stanbul'a gitmesinden sonra bir müddet daha Tebriz'de kalmı tir. Ancak kendisi de bu i ten bir sonuç çıkmayaca nı anlayınca ranlı yetkililere veda etmeden, Erzurum Seraskeri Ahmed Pa a'yı görmek bahanesi ile oradan ayrılıcı ve stanbul'a dönmü tür(1813)⁶⁶.

Ya anan bu tatsız elçilik meseleleri, iki tarafın arasının açılmasına neden olacakken, ran tekrar devreye girip, dostlu u devam ettirmek ve münasebetleri sürdürmek amacıyla, Mirza Muhammed Rıza'yı elçilikle stanbul'a göndermi tir⁶⁷. ran tarafı, gönderdikleri ve geni yetkilerle donattıkları bu elçilerine, Osmanlı ile kurulacak ittifak konusunda, tam yetki verdiklerini de belirtmi lerd i. Muhammed Rıza'nın, yanında getirdi i Abbas Mirza ile ran Veziriazamı Mirza afi'ye ait mektupta, iki ülke arasında dostluk ve ittifakın kurulmasının ne kadar gerekli oldu u vurgulanmı tir (1228/1813)⁶⁸.

2- Babanlı Abdurrahman Pa a'nın syanı ve ran'ın Tavrı

Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a, Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın görevinden azledilmesi sürecinde (1811) Halet Efendi ile birlikte hareket etti i zaman, Derne ve Baclan Mutasarrıfı Abdülfettah Pa a'yı da yanında götürmek zorunda kalmı tı. Aslında Abdurrahman Pa a'nın, Abdülfettah Pa a'yla arası açıktı ve bir ekilde onu bertaraf etmenin yollarını arıyordu. Bu fırsat da Ba dat'ta Süleyman Pa a ile yapılan çatı mada ortaya çıkmı ve Abdülfettah Pa a gevek davranınca Abdurrahman Pa a devreye girerek kendisini görevinden azlettirip, yerine kendi amcazâdesi ve eski Baban Mutasarrıfı Halid Pa a'yı tayin ettirmi ti⁶⁹. Müteakiben de

⁶⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 106-107.

⁶⁷ 1228/1813 tarihli bir belgede; ran'a sefir olarak gönderilen Yasincizâde Abdul vehhâb Efendi ile Celâleddin Mehmed Efendi'lerin sefaretine mukabil, Mirza Muhammed Rıza Han'ın ran tarafından sefir tayin edildi ini bildirmektedir. **BOA., H. H.**, D. No: 563, G. No:27635.

⁶⁸ **BOA., H. H.**, D. No: 2, G. No:27.

⁶⁹ Cevdet; **a.g.e.**, **C.: IX**, s. 221.

Ba dat içindeki konumunu güçlendiren Abdurrahman Pa a, daha pervasız hareketlere giri meye ba lamı tı.

Hâlbuki Abdurrahman Pa a, açık bir ekilde ran taraftarıydı ve oradan devamlı destek alarak ba ina buyruk hareketlerde bulunmaktaydı. Bunun yanında eski Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın da ran tarafına meyilli oldu u hususu Abbas Mirza tarafından Osmanlı yönetimine gönderilen bir mektupla ortaya çıkmı tı ⁷⁰. Ancak burada çeli kili bir durum söz konusu olmu tu. ayet hem Abdurrahman Pa a, hem de eski Ba dat Valisi Süleyman Pa a ran taraftarı idiye, Abdurrahman Pa a'nın Süleyman Pa a'yı azletmek için Halet Efendi vasıtasıyla olu turulan ordu içinde bulunmaması gerekiyordu. Hâlbuki Abdurrahman Pa a, bu i te ye r alan en hevesli kimselerden biri olmu tu. Buna göre Abdurrahman Pa a'nın, Halet Efendi ile birlikte Süleyman Pa a üzerine hareketi, ran'ın tasvip etti i bir ey de ildi. Ayrıca ran, Abdurrahman Pa a'nın di er bazı tasarrufları dolayısıyla da baya ı rahatsızdı ve aralarında eski zamanlardaki ba lılık durumu kalmamı tı.

a- Abbas Mirza'nın Abdurrahman Pa a Meselesi ile İlgili Mektubu

Ar iv belgeleri içinde tesadüf etti imiz ve Abbas Mirza'nın a ırlıklı olarak Abdurrahman Pa a meselesi için gönderdi i 17 Zilka'de 1226 (3 Aralık 1811) tarihli mektubu⁷¹ meselenin anla lması ve ran'ın bu süreçteki pozisyonunun bilinmesi açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Belirtilen bu mektupta Abbas Mirza, kendilerine Osmanlı tarafından gönderilen Hüseyin A a isimli yetkilinin, Abdurrahman Pa a meselesi ile ilgili sorular sorarak, ran'ın bu ki i ile ilgili niyetini ö renmek istedi ini belirttikten sonra, unları ifade etmi tir. Maktul Ba dat Valisi Süleyman Pa a, Osmanlı ile ters dü tü ü zamanlarda, açıkça ran tarafından kendisine yardım edilmesini talep etmi ve bu sayede Ba dat'ın tümünü ele geçirmek istemi tir. Ancak ran, bunu kesinlikle reddederek Süleyman

⁷⁰ BOA., C. HR., B. No: 2917.

⁷¹ Çok önemli bir ar iv vesikası olan bu belge, ran ehzâdesi Abbas Mirza'nın, veziri aracılı ıyla Osmanlı'ya gönderdi i Farsça mektubun tercümesidir. BOA., C. HR., B. No: 2917.

Pa a'ya destek olmamı tır⁷². Süleyman Pa a'nın, görevinden azli sürecinde de onunla arası iyi olmayan Abdurrahman Pa a, birinci derecede etkili bir rol oynamı tır.

Süleyman Pa a meselesinin ortadan kalkması ile de, bu sefer Abdurrahman Pa a, nasıl olsa ran bana yardım eder dü üncesiyle Ba dat yönetimini ele geçirmeye çalı mı tır. Kendisi, Süleyman Pa a'nın ya ptı ının aynısını yapmı ve “... ran'ın mu'âvenetini alırım mülâhazâsıyla her ne kadar niyâz ve temenni etmi se de...” ran Devleti kendisine yüz vermemi tir. Bunun üzerine de ran'a kin duyan Abdurrahman Pa a, ran sınırındaki köy ve kasabalara saldırarak bur alarda türlü hasarlar vermi ve ya ma i lerine giri mi tir. ran tarafı, ilk ba larda bu durumu Osmanlı'ya bildirmeden, o taraflara gönderdikleri adamları vasıtasıyla Abdurrahman Pa a'nın yaptıklarını yakından incelemi tir. Abdurrahman Pa a, ran'a yönelik fena tutumunu bu hudut saldırılarıyla da sınırlı tutmamı ve kendi yanına çekti i Hasan Han gibi bazı ranlı yetkililerle, Luristan taraflarında karı ıklık çıkarmak ve Savuk Bulak isimli yeri zabt edip, insanları katletmek gibi a arı hareketlerde bulunmay a ba lamı tır.

Bununla da yetinmeyen Abdurrahman Pa a, Kirman ah taraflarına do ru da sarkmaya ba lamı tır. Kirman ah'da bulunan di er ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza da, Abdurrahman Pa a'ya haddini bildirmek için harekete geçmi tir. Ancak Muhammed Ali Mirza, bu taarruzu esnasında hiçbir zaman için Osmanlı topra ına zarar verme ve sorun çıkarma niyetiyle hareket etmemi , sadece Abdurrahman Pa a'yı yola getirmeye çalı mı tır. Hatta bu olayların ya andı ı sırada, Ba dat Valisi Abdullah Pa a, ran tarafına gönderdi i arizâsında, Abdurrahman Pa a fesadının gün be gün arttı ını da ifade etmi tir.

Abbas Mirza tüm bu hususları mektubunda belirttikten sonra, meselenin çözümlmesi gerekti ini, ancak Osmanlı merkezinden uzak bu havalinin teskin edilmesinin de sadece Osmanlı'nın sırtına yüklenecek bir yük olmadı ını ifade etmi tir. Bu sorunun çözüm yolu olarak da, ancak iki devletin birlikte hareket etmesiyle mümkün olabilece ini vurgulamı tır.

Bunun ötesinde Osmanlı sınır boylarındaki bazı görevlilerin ran'a yönelik olumsuz tutumları ve davranı larının artık ran için çekilmez bir hale geldi ini de

⁷² Abbas Mirza'nın belirtti i üzere, Süleyman Pa a, “...bu ümid ile Devlet-i Aliyye'nin hizmetinde tekâsül eyledi i için katıl olundu..”. **BOA., C. HR.,** B. No: 2917.

vurgulayan Abbas Mirza, bu görevlilerle ilgili ikâyetlerini de mektubunda dile getirmi tir.

Bütün olan biten hadiseleri kendi zaviyesinden yukarıdaki ekilde özetleyen Abbas Mirza, netice olarak Abdurrahman Pa a meselesinin sonuçlandı nını ve Baban pa asının yaptıklarından pi man olarak yola geldi ini belirtmi tir. Hatta Abdurrahman Pa a'nın pi manlı ı neticesinde uslandı nını ve ran yanında “*mazhar-ı efkat'e*” nail oldu unu da vurgulamı tır. Artık Abdurrahman Pa a, Osmanlı Devleti'ne hiçbir ekilde itaatsizlik edemezdi ve Osmanlı yönetimi bu meseleyi bitmi kabul etmeliydi. Zaten o an için ran, bir yandan Özbek ve Afganlar üzerinde hâkimiyet tesis etmi ve genelde sınır güvenli ini sa lamı tı. ran'ın böyle bir durumda Osmanlı'ya dü manlık beslemesi de söz konusu olamazdı. ran'ın tek derdi Rus belasını def etmek ve onları ma lubiyete u ratmaktı.

Abbas Mirza mektubunun sonunda kendisini, “...*Devlet-i Aliyye'nin bir hâdimi ve evladı bildi ini...*” belirttikten sonra Allahın izniyle Ruslara hadlerini bildirmek üzere Zilhicce 1126/ Aralık 1811 tarihinde Mogan üzerinden eki ve irvan taraflarına gidece ini de ifade etmi tir⁷³.

Yukarıda genel hatlarıyla özetlemeye çalı tı mız Abbas Mirza'nın bu mektubunu dikkate aldı mız da, Abdurrahman Pa a meselesindeki hassas durumun hangi boyutlarda oldu unu görmek mümkündür. Her ne kadar Abbas Mirza, alttan alıcı bir üslupla ve kendini Osmanlı'nın bir evladı gibi gördü ünü söylemi se de, Osman lı sınır bölgesindeki bu yerlerle ilgili niyetlerinden de vazgeçmeyece ini açıkça belli etmi tir. Çünkü sırf Abdurrahman Pa a meselesinde ya ananlar bunun en güzel göstergesiydi.

Nitekim Abdurrahman Pa a'nın, önce ran'dan destek beklemesi, bu deste i bulamayınca ran topraklarına tahripkâr bir taarruz politikası izlemesi, ancak sonradan da zor durumda kalınca tekrar gidip ran'a sınıması ve ran'ın kendisine “*mazhar-ı efkatle*” yana ması, üzerinde iyice dü ünülmesi gereken hususlardır. Tüm bunlardan çıkan sonuç udur ki, Osmanlı, ran'ın parma nını soktu u bu havalide tam olarak

⁷³ BOA., C. HR., B. No: 2917.

otoritesini muhafaza edememi tir. Bu bo lu u çok iyi de erlendiren ve bu mıntıkaları bir nevi kendi arka bahçesi olarak gören ran da, elinden geleni ardına koymamı tır.

b- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın Baban Meselesi le U ra ması

ran tarafı, gönderdikleri mektup ile yukarıda anlatmaya çalı tı ımız hususlar çerçevesinde Abdurrahman Pa a meselesini ifade etmi tir. imdi ise Osmanlı açısından bu sorun ile ilgili ya anan sürece bakalım. ran ile Abdurrahman Pa a arasında anla mazlı ın ya anması ve ran'ın ona kar ı cephe alması, i leri gerçekten de i tirmi tir. ran, Baban mutasarrıflarının tasarrufunda bulunan Kilas isimli yerin ran Hanlarından Bulak Han'a ait oldu u iddiasıyla, o tarafa asker göndermi ve tüm bu geli meler, ran ahi'nın bilgisi dâhilinde olmu tur. Bu haberin Ba dat'ta duyulmasıyla birlikte o sıralar orada bulunan Abdurrahman Pa a, Ba dat Valisi Abdullah Pa a'dan izin alarak hemen Baban tarafına dönmü tür (Safer 1 226/ ubat 1811)⁷⁴.

Bu arada Abdurrahman Pa a tazyiki ile azledilmi olan eski Derne ve Baclan Mutasarrıfı Abdülfettah Pa a, Zohab'da bulunan o lu Abdülaziz Bey ile birlikte ran tarafına geçip, Kirman ah'da bulunan ehzade Muhammed Ali Mirza yanına sı nımı lardır. Abdülfettah Pa a eski yerlerinin kendilerine tekrar geri verilmesi için ehzadeden aracı olmasını istemi , Muhammed Ali Mirza'da bu talebi kabul etmi tir. Çünkü o sıralar Abdurrahman Pa a'ya kar ı ran tarafında büyük bir kızgınlık vardı ve onun aleyhine olabilecek her durum ran'ın i ine geliyordu ⁷⁵.

Muhammed Ali Mirza, hemen Ba dat Valisi Abdullah Pa a nezdinde giri imlerde bulunarak, Abdülfettah Pa a'nın eski görevine nasbını istemi tir. Abdullah Pa a böyle bir talebi kabul etmeyince de ran ehzadesi ısrarlı bir ekilde iste ini sürdürmü tür. Zor durumda kalan Abdullah Pa a, hemen Abdurrahman Pa a ile haberle ip durumu ona bildirmi tir. Abdurrahman Pa a ise kesinlikle böyle bir talebin kabul edilmemesini söylemi , akabinde de ba ına buyruk hareketler ederek Ba dat Valisi Abdullah Pa a'yı da itibara almayacak ekilde davranmaya ba lamı tır.

Bunun üzerine Ba dat Valisi Abdullah Pa a ile Abdurrahman Pa a'nın arası açılmı tir. Abdullah Pa a, valili e çıkmasında büyük katkıları olan Abdurrahman

⁷⁴ Cevdet; a.g.e., C.: IX, s. 221.

⁷⁵ BOA., H. H., D. No: 251, G. No:14257.

Pa a'nın, bu baına buyruk hareketlerinden usanmı ve onun etkisiyle Ba dat'ta yaptı ı bütin atamaları geri almaya ba lamı tır. Bu meyanda, Ba dat'ta bulunan Yeniçeri A ası Kasım A a'yı ve di er bazı önemli mevkiilerdeki ki ileri azlederek Abdurrahman Pa a'nın Ba dat'taki etkinli ini kırmaya çalı mı tır⁷⁶.

ba- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza ile Abdurrahman Pa a'ya Kar ı ttifak Kurması

Abdurrahman Pa a meselesindeki süreç kısa sürede öyle bir hale gelmi tir ki; ran, Baban ve Ba dat arasında kıyasıya rekabetin ya andı ı bir durum olmu tur. ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza, Abdülfettah Pa a'nın Zohab hâkimi olmasındaki ısrarını sürdürürken, Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a ise Ba dat seferindeki ba arısı dolayısıyla gurura kapılı mı ve kimseyi dinlemez olmu tur. Abdurrahman Pa a, ne Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın emirlerini dikkate almı ne de Muhammed Ali Mirza'nın uyarılarına kulak asmı tır. Ayrıca ran topraklarından olan Sinne'ye do ru taarruza geçerek, iyice ran'ın gazabını çekmeye ba lamı tır⁷⁷.

Bunu önlemek için de ehrizor Eyaleti'nin, o anki Zohab hâkimi olan Halid Pa a'ya verilmesi hususunda ran tarafı ile Ba dat yönetimi gizlice anla mı tır. Durum Halid Pa a'ya bildirilmi , o da bu durumdan memnunluk duymu tur. Netic ede Muhammed Ali Mirza, hazırladı ı altmı bin ki ilik askeri⁷⁸ ile Zohab üzerine do ru harekete geçmi tir⁷⁹. Muhammed Ali Mirza'nın harekete geçti ini haber alan Abdurrahman Pa a, o lu Süleyman Pa a'yı bir miktar askerle Halid Pa a üzerine

⁷⁶ Kasım A a'nın yerine attı'l-Arab Kaptanı Seyyid Ali A a Yeniçeri A ası nasb edilmi tir. Kethüda Hacı Abdullah Bey azledilerek yerine Tahir A a Kethüda olarak atanmı tır. Bu azledilenlerin hepsi Abdurrahman Pa a'nın adamlarıydı ve onun tavassutuyla bu makamlara getirilmi ti. Cevdet; **a.g.e.**, s. 222. Aslında Ba dat Valisi Abdullah Pa a, üzerinde bulunan Abdurrahman Pa a gölgesinden de bir ekilde kurtulmak istemi tir. Çünkü kendisi Ba dat Eyaleti Valisiydi ve hiyerar ide Baban Mutasarrıfı'nın amiri durumundaydı. Ancak vefa borcu dolayısıyla Abdurrahman Pa a'ya duydu u eziklik, kendi hareket alanını ve nüfuzunu daraltan en önemli husus olmu tur.

⁷⁷ 1227/1812 tarihli ran'dan Osmanlı'ya gelen bir yazıda Abdurrahman Pa a fesadının hangi boyutlarda oldu unun ve Pa a'ya ran yardımı yapılmadı ının ifade edilmesi açısından önemli tespitler vardır. Bu durum belgede u ekilde ifade edilmektedir: "... ran tarafından hududa tecavüzle Kürdistan'a tecavüz edilmemek mu'âhede ahkâmından iken Babanlı Kürd Abdurrahman Pa a'nın hududu tecavüzle Ba dat Valisi Abdullah Pa a üzerine yürümesi ranın tezvic eyledi i bir durum olmamaktan nâ î Kürd Abdurrahman Pa a'ya dahi raniyân yardımı oldu u küllîyen iftira kâbilindendir..." **BOA., H. H.**, D. No: 161, G. No:6718-E.

⁷⁸ Cevdet; **a.g.e.**, s. 223.

⁷⁹ Muhammed Ali Mirza'nın bu hareketi Osmanlı için rahatsızlıklara sebep olmu ve ran'ın bu hareketinin "...beyne'd-devleteyn ittifakına münâfi..." bir davranı oldu u ran tarafına bildirilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 252, G. No:14331.

göndermi ve kendisi de merkezi olan Süleymaniye'den çıkıp Muhammed Ali Mirza üzerine do ru harekete geçmi tir⁸⁰.

Halid Pa a, Ba dat Valisi Abdullah Pa a'dan aldığı gizli emirle Muhammed Ali Mirza tarafına giderek, askeriyle birlikte ona tabi olmu tur. Son geli meyi gören Abdurrahman Pa a, oyunun farkına varmış ve tek ba ına bir ey yapamayacağını anlamı tur. Hemen Köy sanca ına dönerek burada savunma tedbirleri almaya çalı mı tur. Bu meyanda sayıca büyük bir askerle gelmi olan Muhammed Ali Mirza, kendisini ku atmı ⁸¹ ve Abdurrahman Pa a gerçekten çok zor durumu dü mü tür. Abdurrahman Pa a'nın sıkı ık durumunu iyi de erlendiren Ba dat Valisi Abdullah Pa a; Baban, Köy ve Harir sancaklarını Halid Pa a'ya tevcih etti ini açıklamı tur.

Her eyin yoluna girdi ini ve büyük bir mese leyi halletti ini sanan Ba dat Valisi Abdullah Pa a, yakın adamlarının geli meleri farklı yönde yorumlaması ve kendini uyarmasıyla tekrar tedirginlik ya amaya ba lamı tur. Çünkü adamları tarafından kendisine ifade edilen hususları hiç dü ünmemi ve meseley e o açıdan bakmamı tur. Abdullah Pa a'yı bu kadar korkuya sevk eden ve adamları tarafından dile getirilen hususlar unlar olmu tur: Muhammed Ali Mirza ile kurulan ittifak neticesinde kendisine baya ı tavizler verildi i kesindi. Muhammed Ali Mirza'nın, Abdu rrahman Pa a'ya kar ı kazanaca ı bir zafer, belki Abdurrahman Pa a gailisini bertaraf edecekti, ama bu sefer de Irak'ın kuzey kesimlerindeki Sünniler, ran baskı ve iddetine maruz kalacaktı. Hatta ranlılar'ın bu vesileyle Kerkük'e ve daha iç kesimlere ka dar ilerlemesi ihtimali, ileride bu bölgede daha büyük sorunların ya anmasına neden olacaktı. Bunları duyan Abdullah Pa a, kendisine çok mantıklı gelen bu olasılıkları hesaba katarak ve ran ile kurdu u bu ittifakın, kötü sonuçlar do uraca ı dü ünmesine ka pılarak, geri adım atmak zorunda kalmı tur. Çünkü Muhammed Ali Mirza'ya çok tavizler vermi ve onun buralara kadar gelmesine müsaade etmi tir. Ayrıca Abdurrahman Pa a meselesini de onun iste i do rultusunda halletmeye çalı mı tur. Tüm bunlar, Muhammed Ali Mirza'nın daha pervasız hareket etmesi, Ba dat yönetimi üzerinde baskı kurması ve Irak'ın kuzey kesimlerinde hâkimiyet tesis etmesine imkân sa layan geli meler olabilirdi ⁸².

⁸⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 223.

⁸¹ Muhammed Ali Mirza, "...Baban mutasarrıfı Abdurrahman Pa a'nın katline memurum.." diyerek harekete geçmi ti. **BOA., H. H.**, D. No: 251, G. No:14257.

⁸² Cevdet; **a.g.e.**, s. 223.

Ba dat Valisi Abdullah Pa a, vaziyeti bu ekilde tekrar de erlendirdikten sonra pi man olarak, Abdurrahman Pa a'ya nasıl yardım edece ini dü ünmeye ba lamı tır. Aslında mesele öyle bir boyuta varmı tır ki, bu a amadan sonra tam zıt istikamette bir plân yapılması zorunlulu u ortaya çıkmı tır. Düne kadar ran ile ittifak içinde hareket eden ve Abdurrahman Pa a meselesini Muhammed Ali Mirza ile birlikte çözece ini dü ünen Abdullah Pa a, bu sefer de Muhammed Ali Mirza belasını nasıl def edece ini dü ünmeye ba lamı tır. Ne olursa olsun ran gücünün buralara girmesini engellemek isteyen Abdullah Pa a, öncelikle bu havalideki Sünni Kürt a iretleri ile irtibata geçmi tir. Abdullah Pa a'nın bu hareketinin ne anlama geldi ini çok iyi kavrayan Abdurrahman Pa a, bu sefer kendisi Muhammed Ali Mirza'ya gidip geli meleri aktarmı ve Abdullah Pa a'nın nasıl çark etti ini anlatmı tır⁸³.

Hiç hesapta olmayan böyle bir durumun meydana gelmesi, bu sefer de Muhammed Ali Mirza'yı tedirgin etmeye ba lamı tır. Meselenin tam bir çıkmaza girmesinden ve geli melerin hem ran hem de Ba dat tarafı için hayırlı olmayaca nın anla lmasından sonra, Muhammed Ali Mirza ile Abdullah Pa a ortamı çok fazla germeden anla ma yapma yoluna gitmi lerdir. Neticede iki taraf arasında yapılan müzakereler sonucunda; Baban Sanca ı, Halid Pa a'ya, Köy ve Harir Sancakları ise Abdurrahman Pa a'ya bırakılmak üzere, yeni bir düzenleme yapılmı tır. Muhammed Ali Mirza da ya ananlardan ho nutsuz olarak Kirman ah'a geri dönmü tür⁸⁴.

Ancak bu anla ma da her eyi çözmeme , özellikle Abdurrahman Pa a, yapılan taksimattan rahatsız oldu unu belli etmeye ba lamı tır. Çünkü Baban Sanca ı'nın, Halid Pa a'ya bırakılmı olması, Muhammed Ali Mirza iste i ile olmu ve bu durumu Abdurrahman Pa a bir türlü içine sindirememi tir. Bir müddet sonra Muhammed Ali Mirza'nın yakınlarının tahriklerine kapılan Abdurrahman Pa a, topladı ı çok sayıda asker ile Baban Sanca ı'nın idare merkezi olan Süleymaniye'ye do ru harekete geçmi tir. Halid Pa a, yanında bulunan az sayıda asker ile kar ı koyamayaca mını anlayınca da, hemen Süleymaniye'yi terk edip Mendelcin tarafına gitmi ve durumu Ba dat Valisi Abdullah Pa a'ya bildirmi tir. Abdullah Pa a da, Abdurrahman Pa a üzerine harekete geçmek için tekrar ordusunu hazırlamı tır⁸⁵.

⁸³ Cevdet; **a.g.e.** s. 223.

⁸⁴ Cevdet; **a.g.e.** s. 223.

⁸⁵ **BOA., H. H.**, D. No: 250, G. No:14177.

Abdurrahman Pa a ise, Süleymaniye içine girmeyerek, ehre yakın Serçinar adlı mahalde ordugâhını kurup, Abdullah Pa a'ya itaat etti ini arz yoluyla bildirmi tir. Mevsimin 1227 (Muharrem/Ocak 1812) senesinin kı günleri olması dolayısıyla Abdullah Pa a bu havalide sava yapmanın zorlu unun farkına varmı ve Abdurrahman Pa a ile anla ma yoluna gitmeyi uygun görmü tür. Neticede Abdullah Pa a, Abdurrahman Pa a'nın iste i do rultusunda Köy ve Harir sancaklarının yanında, Baban Sanca rı'nı da kendisine tevcih etmek zorunda kalmı tır. Halid Pa a'yı ise Ba dat'a ça ırıp, kendisine Mendelcin mukataasını vermi tir⁸⁶.

c- Osmanlı Yönetiminde Abdurrahman Pa a'ya Kar ı Duyulan Rahatsızlık

Abdurrahman Pa a meselesi ile ilgili geli meler öyle bir hal almı tır ki, ba döndürücü bir hızda ve kimin; ne zaman, nerede kimin yanında olaca ı belli olmayan tam bir ke meke süreci ya anmı tır⁸⁷. Bu süreçte ran a ırlı ını baya ı hissettirmi ve bu mntıkada karar verici bir devlet oldu unu göstermi tir. Abdurrahman Pa a'nın durumuna gelince, o kadar de i ken bir siyaset takip etmi tir ki, hangi tarafta oldu u bir türlü kestirilememi tir. Ancak kendisinin ran'la olan ba larını hiç koparmadı ı da hesaba katılırsa sırf bu durum bile Osmanlı yönetiminde baya ı rahatsızlı a neden olmu tur. Yukarıda anlatılanlardan da hareketle Abdurrahman Pa a meselesi ya amı boyunca bir türlü Osmanlı tarafından bertaraf edilemeyen bir sorun olarak orta yerde kalmı tır⁸⁸.

Ba dat Valisi Abdullah Pa a, Abdurrahman Pa a'ya zorunlu da olsa Baban mutasarrıflı ını tevcih etmek zorunda kalmı , ancak hiçbir ekilde kendisine güvenilmesinin mümkün olmadı ını da anlamı tır. Bu ortamın do urdu u rahatsızlıklar öyle artmı tır ki, neticede Abdurrahman Pa a'nın, tekrar azledilmesi yönünde bir irade ortaya çıkmı ve görevinden tümünden azli söz konusu olmu tur. Baban Sanca rı; tekrar Halid Pa a'ya, Köy ve Harir Sancakları ise Süleyman Pa a'ya tevcih edilmi tir. Bu

⁸⁶ Cevdet; **a.g.e., C.: X**, s. 90.

⁸⁷ Bu süreçte hiç üphesiz en kârlı çıkan Abdurrahman Pa a olmu tur. ncedi imiz dönem içinde Baban Sanca rında birçok yönetici sorunlar çıkarmı ve ran'dan aldıkları destekle Osmanlı'nın ba ına pek çok gâileler açmı lardır. Ancak hiç biri Abd urrahman Pa a'nunki gibi olmamı tır. Kısaca, kendisini gelmi geçmi en belalı ve sorunlu Baban Mutasarrıfı saymak do ru olsa gerekir.

⁸⁸ Zilka'de 1227 / Kasım 1812 tarihli bir belgede Babanlı Abdurrahman Pa a'nın isyanı dolayısıyla ran'ın izledi i tavrın, devletlerarası hukuk ilkelerine aykırı oldu u vurgulanmı tır. **BOA., Cevdet Dahiliye**, No: 4232.

ki ilere, yeni görevleri ile ilgili hil'atlar gönderilmekle birlikte, her türlü olasılıkla karı Abdullah Pa a, hazırladı çok sayıda askerle Ba dat'tan harekete geçmiştir (Cemâziyelevvel 1227/ Mayıs 1812)⁸⁹.

Yapılanlardan rahatsız olan Abdurrahman Pa a da Süleymaniye'den çıkıp, tertip ettiği askeriyle kendi üzerine doğru gelen Ba dat ordusunu karılamak üzere harekete geçmiştir. Kefri Köyü'nde iki taraf karılaşmış ve Abdurrahman Pa a, karısında her türlü araç topla teçhiz edilmiş olan Ba dat askerinin araç saldırısına ilk başlarda iyi bir direni göstermiştir. Bu sırada, Ba dat ordusu içinde bulunan ariet askerleri dağınık, kölemenlerin de pek çoğu bozulmuştur. Ba dat askeri için çok sıkıntılı bir durumun yaşandığı anda, Ba dat defterdarı ve kölemenlerin ileri gelenlerinden olan Davud Efendi, askeri tevik ederek dağınık orduyu derleyip toplamayı bilmiştir. Ba dat askerinin toparlanmasından sonra başlayan iddetli ateş, bu sefer Abdurrahman Pa a askerini bozguna uğratmıştır. Abdurrahman Pa a'nın yanında bulunan ve önde gelen yakın adamlarının bulunduğu pek çok kişi bu saldırılarda ölmüştür⁹⁰.

Durumun kendi aleyhine döndüğünü anlayan Abdurrahman Pa a, yanında bulunan yirmiye yakın atlı adamı ile kaçarak Kirmanlı'ya gelmiş ve yaralı bir vaziyete düşmüşdür⁹¹. Kirmanlı Valisi ehzade Muhammed Ali Mirza, bu durumu iyi bir fırsat olarak değerlendirip, eski adamları olan Abdurrahman Pa a'ya sahip çıkmıştır⁹². Hâlbuki o zamana kadar Abdurrahman Pa a muhalifi ve Halid Pa a taraftarı olan Muhammed Ali Mirza'nın, bu tavır değişikliği için garip karılanmıştır. Anlaşılmaz gibi görünen bu durumu, aslında dünya tarihinde ezelden beri var olan ve menfaat dâhilindeki bir tavrın yansıması olarak algılamak daha doğrudur. Günün artları Abdurrahman Pa a'nın Kirmanlı tarafından desteklenmesini gerektirdiği için, Muhammed Ali Mirza, birden sıkı bir Abdurrahman Pa a taraftarı kesilmiştir.

Muhammed Ali Mirza, Ba dat Valisi Abdullah Pa a tarafından kendisine yapılan, Abdurrahman Pa a'nın teslim edilmesi yönündeki talepleri geri çevirmiş ve onu iade etmeyeceğini kesin bir dille ifade etmiştir. ehzade Muhammed Ali Mirza,

⁸⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 90.

⁹⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 91.

⁹¹ Osmanlı yönetimi iki devlet arasında var olan anlaşılma çerçevesinde Abdurrahman Pa a'nın kabul edilmemesini Kirmanlı'dan talep etmiştir. Ancak Kirmanlı buna yanaşmamıştır. **BOA., H. H.**, D. No: 250, G. No:14177.

⁹² **BOA., H. H.**, D. No: 288, G. No:17306.

bununla da kalmamı , Abdurrahman Pa a'nın kendisine sı inmasından önce ran taraflarına yaptı ı saldırılar sonucunda ya ma etti i malları, Ba dat valisinden talep ederek, gerçek niyetinin Ba dat oldu unu da göstermi tir⁹³.

Durumun bu hale gelmesi üzerine Osmanlı yönetimi, Abdurrahman Pa a'nın ran tarafından kabul edilmemesi gerekti ini ve bunun iki devlet arasında var olan anla maya aykırı oldu unu ehzade Abbas Mirza'ya bildirmi tir⁹⁴. Ancak ran, Osmanlının bu teklifini dikkate almadı ı gibi, Muhammed Ali Mirza'nın olu turdu u büyük bir ordu ile Ba dat üzerine yürümeye karar verdi i haberi stanbul'a ula mı tır⁹⁵. Böyle bir durumun Osmanlı açısından kabul edilemez oldu u, hemen ran ahı'na ve Abbas Mirza'ya iletilmi tir⁹⁶.

3- Osmanlı- ran Gerginli i ve Sava ın E i inden Dönülmesi

Baban Sanca ı Mutasarrıfı Abdurrahman Pa a meselesi ilk ba larda, Osmanlı açısından yerel bir mesele olarak algılanmı ve Ba dat valisinin hareket alanı içinde ele alınmı tır. Osmanlı yönetimi, önceleri geli meleri sadece takip etmekle yetinmi devlet olarak bu olaylara müdahale etme veya en azından asker gönderme giri iminde bulunmamı tır. Ancak zamanla ran'ın, binci derecede konuya dâhil olmasıyla bu sorun, iki devlet arasında ciddi bir çeki me zeminine kaymaya ba lamı tır.

Bu arada ran hükümdarı Feth Ali ah'ın, Osmanlı'nın Rusya ile yapmı oldu u Bükre Antlaşması (1812) dolayısıyla var olan kızgınlı ı b a lamında, Abdurrahman Pa a meselesini duyunca, bunu iyi bir koz olarak kullanmak istedi i ortaya çıkmı tır.

⁹³ 30 Zilka'de 1227-5 Aralık 1812 tarihli bir belgede bu husus u ekilde ifade edilmektedir: "...Babanlı Abdurrahman Pa a'nın ranlıya ilticâsı ve ehzâde Muhammed Ali Mirza'nın mumâ -ileyhi istishâbi cihetiyle Ba dad Valisi Abdullah Pa a kullarına sefir göndermi ... ve kezâlik Abdurrahman Pa a'nın hudud-u ran'a tecavüzü ile mumailleyhin 'ahz eyledi i e ya ve emvalin Ba dad valisinden talebi mevzu olunmu dur..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No:51236.

⁹⁴ 5 evval 1227-12 Ekim 1812 tarihli bir belgede, Mirza Abbas'ın özel elçisi olarak Osmanlı'ya gelmi olan sefire bu hususla ilgili unlar söylenmi tir: "... Abdurrahman Pa a'nın cânîb-i randan kabul ve iltizâm olunmaması ehzâde Abbas Mirza'ya ifâhen ve kirâren ifade ve vezir -i ah Mirza afî'e dahi bu husus bi-d-def'ât tahrîr olunmu dur..." BOA., H. H., D. No: 288, G. No:17306; ki taraf arasında firarilerin kabul edilmemesine ait anla ma maddesi vardı ve bu durum ran tarafına her seferinde bildirilmekteydi. BOA., H. H., D. No: 282, G. No:16833; BOA., C. Dahiliye, B. No: 4232.

⁹⁵ Özellikle Ba dat tarafından gelen tüccarların verdi i bilgiye göre, Abdurrahman Pa a'ya ran ahı tarafından asker tahsis edildi i ö renilmi tir. Yine Kirman ah'ta bulunan ehzâde Muhammed Ali Mirza'nın külliyetli askerle Ba dat'a Abdullah Pa a üzerine geldi i, gelen haberler arasındadır. BOA., H. H., D. No: 282, G. No:16833.

⁹⁶ ran'ın bu hususla ilgili tavrı u ekilde ifade edilmi tir: "...el-hâletü hazihî bazı âherden dahi Kirman ah'da olan ehzâde Muhammed Ali Mirza küllî asker ile Ba dad'a Abdullah Pa a hazretleri üzerine gitti i mesmû'-ı da'îleri olub..." BOA., H. H., D. No: 288, G. No:17306.

Bu amaçla da büyük o lu Muhammed Ali Mirza'nın komutası altındaki büyük bir ordu ile Ba dat havalisini ya ma etmesine seyirci kalmı tır⁹⁷. Ba dat Valisi Abdullah Pa a, bir yandan hazırlı mı yapıp, ran ordusuna kar ı savunma tedbirleri alırken⁹⁸, bir yandan da Osmanlı'dan yardım talep ederek, bu meselenin sadece Abdurrahman Pa a'yla ilgili olması durumunda, onu halletmeye gücünün yetece ini, ancak üze rine elli bin ki ilik ordusu⁹⁹ ile Muhammed Ali Mirza'nın geldi ini ve bunun için Osmanlı deste ine ihtiyaç duydu unu bildirmi tir¹⁰⁰.

Babanlı Abdurrahman Pa a meselesi ve Ba dat'a vuku' bulan ran saldırısı, Osmanlı yönetiminde 21 evval 1227 / 28 Ekim 1812 tarihinde müzakere edilmi tir. Yapılan müzakerelerde ele alınan konular da ilginçtir. Çünkü ran tarafı ya anan olaylardan birinci derecede sorumlu olmasına ra men, sanki hiç alakaları yokmu gibi, bir yandan da Ba dat Valisi Abdullah Pa a'yı Osmanlı yöne timine ikâyet etmi ler ve bütün ya ananların sorumlusu olarak onu göstermi lerdir¹⁰¹. Abdullah Pa a'da muzdarip oldu u bu sorunlar nedeniyle, Osmanlı'ya durumu bildirerek, ne yapaca ını sormu tur.

Osmanlı yönetim kademesinde konu ile ilgili yapılan müzakere ler sonucunda, meselenin kar ılıklı görü melerle çözülmesinin daha mantıklı olaca ı fikri a rılık kazanmı tir. Çünkü o an için ran ile bir harbe girilmesi, Osmanlı açısından tercihe ayan bir konu olmamı tır. in en ilginç tarafı ise, Osmanlı Devleti; Ru sya ile daha yeni Bükre Antla masını imzalamı (1812) ve bu antla ma maddeleri içinde, ran ile ilgili onları savunucu bir madde koydurmu tur¹⁰². Bu noktada Osmanlı'yı a ırtan husus, biz

⁹⁷ Osmanlı yönetimi, ran'ın bu tür fırsatçılık tutumundan usandı ndan ve ran'a güvenilmez oldu unu bildi inden, ran için, "... ranlu sefahetle me lûf olub kendilerinde devam-ı sebat yokdur iki de birde bu tarafa irtikâbdan geri durmazlar..." gibi a ır nitelemeler kullanmaktan çekinmemi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51236.

⁹⁸ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51235, 51236.

⁹⁹ Abdurrahman Pa a, ran ehzâdesi Muhammed Ali Mirza tarafına sı mırken, emri altındaki Kürt a iretleri ile birlikte ehzâde ordusuna katılmı tir. Gele n bu a iret askerleri ile asker sayısı iyice artan Muhammed Ali Mirza'ya, Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın mukavemet edemeyece i açıkça belli olmu tur. Bu hususları belirten ve zor durumda oldu unu dile getiren Abdullah Pa a'nın durumuna yönelik Osmanlı'nın tutumu u ekildedir: "...vali-i mü arünileyh yalnız Abdurrahman Pa a gailisi olsa sâye-i saltanat-ı seniyyede hakkından gelece i zâhîr ise de elli bin asker ile ahın rey -i mazmûnu olarak ehzâde Muhammed Ali Mirza Ba dad'a suikasd ider ise i'ânet -i seniyye-i âhâneye Abdullah Pa a'nın muhtaç oldu u a ikâdır..." **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51236.

¹⁰⁰ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51236.

¹⁰¹ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51235.

¹⁰² Bükre Antla ması'nın müzakere sürecinde, Osmanlı murahhaslarının uzun u ra larından sonra, Rusya tarafına kabul ettirdikleri ve antla manın 13. maddesinde kayıtlı olan bu hususta genel hatlarıyla unlardan bahsedilmi tir. Yapılan Bükre Antla ması sonrasında; ran ile Rusya arasında devam ede gelen çeki melerin sonlandırılması iç in Müslümanlık nokta-i nazarında, Osmanlı devreye

kom uluk ili kileri ba lamında Rusya ile yaptı mız antla ma içinde ran'ı savunucu bir tavır takınırken, ran'ın saldırgan bir politika izlemesi anla ılmazdır mantı ı olmu tur.

Ayrıca uzun zamandan beri Osmanlı'nın do u politikası, ran ile bir problem ya anmamasına göre olu turulmu tu. Osmanlı'nın bu niyetinin ran taraf ından da çok iyi bilinmesine ve bahsi geçen Bükre Antla ması sırasında, ran'ı savunucu bir politika izlenmesine ra men, ran'ın böyle dü manca tavırlar takınması dolayısıyla duyulan rahatsızlık da, meclis görü melerinde açıkça ifade edilmi tir ¹⁰³.

Ancak her halükârda, ran'a kar ı gerekli tedbirlerin alınması da meclisten çıkan kararlar arasında olmu tur. Bu arada ran'da bulunan ngiliz elçisi tarafından, stanbul'daki ngiliz sefirine gelen ve ran'a ait havadisleri içeren yazının içerisinde yer alan; ran'ın Rusya ile harbe devam etti i ve o an için Rusya ile anla maya yana madı ı bilgisi, Osmanlı yöneticilerinde ran'ın kendilerine do ru harekete geçemeyece i dü üncesinin olu masına neden olmu tur ¹⁰⁴. Bu mülâhazalarla hareket eden Osmanlı yönetimi, ran'ın aslında Osmanlı'ya kar ı açıkça bir sava açmasının da mümkün olmadığını tarihî bazı gerekçelerle izah etmeye çalı mı tır ¹⁰⁵.

Osmanlı yönetimi, durumun hassasiyetini de göz önünde bulundurarak ve elli bin ki ilik ordusu ile Muhammed Ali Mirza'nın Ba dat t araflarına geldi i gerçe ini de dü ünerek, gerekli hazırlıkları tamamlayıp akabinde ran üzerine do ru sefere çıkılması görü ünü benimsemi tir. Ayrıca ran içinde karde ler arasında var olan saltanat kavgasına da, meclis görü meleri sırasında vurgu yapılmı ve iç i leri bakımından ran'ın sorunlu oldu u ifade edilmi tir. Nitekim Feth Ali ah'ın daha sa lı ında, küçük o lu Abbas Mirza'yı veliaht olarak tayin etmesi, büyük o lu ehzade Muhammed Ali Mirza'yı oldukça rahatsız etmi ve isyan noktasına getirmi ti r. Muhammed Ali Mirza'nın, vali olarak bulundu u Kirman ah'tan, Ba dat'a do ru harekete geçmi

girecek ve ran ile Rusya arasında yürütülecek barı müzakerelerinde aracı olacaktır. Rusya da Osmanlı'nın bu aracılık durumunu kabul edecektir. ânizâde; **a.g.e.,C.: II**, s. 126.

¹⁰³ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51235.

¹⁰⁴ **BOA., H. H.**, D. No: 282, G. No:16833.

¹⁰⁵ Bir ar iv vesikasında, ran'ın Osmanlı'ya yönelik eskiden beri korkusu oldu u vurgulanıp, 1192/1778 senesinde Zend Kerim Han'ın, Basra seferine vurgu yapılarak unlar söylenmi tir: "...bundan ba ka 92 tarihinde Zend Kerim Han Basra'yı zabt idüib ranlı âher gûna muharebe ile me gül de il iken cânib-i Devlet-i Aliyyeden irâz olundukları mü âhede olunmu tur..." Bu mülâhazaya dayanılarak da ran'dan çekinilmesine gerek olmadı ı ve ran'ın hiçbir surette Osmanlı'ya kar ı bir sava a gözünün kesmeyece i Osmanlı yönetim kademesinde dil lendirilen bir husus olmu tur. **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51235.

olması, ran içindeki bu çekime zemininden kaynaklanan bir durum oldu u mülahazasını da do urmu tur. Nitekim bu olay dolayısıyla Osmanlı yönetimine hâsıl olan görü ; Muhammed Ali Mirza'nın, babası ve karde inin rızası dı nda, kendi ba ına giri ti i ekinde olmu tur¹⁰⁶.

Bu sırada ran tarafından Osmanlı'ya elçilikle gelen ve gerginli i yatı tırmaya çalı an A a/Aka Nasrullah, Ba dat Valisi Abdullah Pa a ile Muhammed Ali Mirza arasında geçen meselelerden ve iki taraf arasındaki so ukluktan bahsetmi tir. Osmanlı yönetimi de elçiye, Muhammed Ali Mirza ile ilgili olarak unu sormu tur: “...*saltanat-ı seniyyeye sefaretle me'muriyetin hasebiyle senden bazı hususu sual ederiz Kirman ah'da olan Muhammed Ali Mirza ah'a ita'ât ve isyandan kangı mesle i ihtiyâr itmi dir e er mutî' ise Ba dad üzerine gelüb tecebbürâne izhâr eyledi i vaz' -ı nâ-mülayimde ran ahının dahî müdâhili olmak iktizâ ider böyle oldu u vakitte saltanat-ı seniyye vülâti hakkında olan mu'amele namus -ı devlete dokunur...*”¹⁰⁷ Bu sözlerin anlamı çok açıktı ve Osmanlı'nın ran tarafından ö renmek istedi i, Muhammed Ali Mirza'nın babası ah'a itaat mi etti i, yoksa isyan içinde mi oldu uydu. E er ehzade babasına ba lı ve onun emrinde ise, Ba dat'a do ru hareketi, Feth Ali ah'ın bilgisi ve onayı dâhilindeymi gibi algılanacak ve böyle kabul edilecekti. Bu ise bir sava nedeniydi ve Osmanlı açısından mazur görülebilir bir durum de ildi.

Netice itibariyle böyle bir durumda Osmanlı Devleti'nin, kendi toprak bütünlü ünü koruma anlayı ı çerçevesinde, ran üzerine harekete geçece i, ran elçisi A a Nasrullah'a kesin bir dille bildirilmi tir. Yok, e er ehzade, babasına kar ı isyan içinde bulunup, kendi ba ına böyle bir harekete giri mi se -ki, bu da ihtimal dâhilindeydi- bunu engellemenin de ah'ın görevi oldu u vurgulanmı tur. ran elçisi ise, ah'ın bu duruma taraftar olmadı ını ve ran'ın Osmanlı ile barı içinde geçinme niyetinde oldu unu söylemi tir. Meselenin barı çı yollarla çözülmesi noktasında da ran'a durumu bildirece ini beyan etmi tir¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Bu husus bir belgede u ekinde ifade edilmektedir: “...çünkü ran ahı mirza-yı mumaileyhin küçük biraderi Mirza Abbas'ı veliahd itihâz etmi oldu undan Muhammed Ali Mirza münekkes olub isyan ile oldu una binâ'en pederi ve biraderi hilâfında bulunması maznûn olma la...” **BOA., H. H., D.** No: 1314, G. No:51235.

¹⁰⁷ **BOA., H. H., D.** No: 1314, G. No:51235.

¹⁰⁸ **BOA., H. H., D.** No: 1314, G. No:51235.

Osmanlı yönetimi; Diyarbakır, Rakka, Erzurum, Sivas valileri ile Bayezid, Van ve Kars mutasarrıflarını, Ba dat Valisine yardım etmek üzere onun maiyetine görevlendirmi tir. Bu görevlendirme sırasında Erzurum ve Bayezid'in, buldukları konum itibarıyla ran'a Ba dat'tan daha yakın olmaları göz önünde bulundurularak, bura valilerinin ihtiyaten yerlerinde kalmasına, acil bir durum olursa, harekete geçmelerine karar verilmi tir.

Bu meyanda ran tarafına son kez olmak üzere, stanbul'da bulunan elçisi A a Nasrullah aracılığıyla bir nota verilmi tir. ran Sefiri, bu yazıyı kendi ülkesine ula tırmakla birlikte, meselenin barı çı yollarla çözümlenmesi için de çaba sarf etmeye başlamı tır¹⁰⁹. Bu gelişmeler kar ısında, ran tarafının geri adım atması ve meselenin sava sız sonuçlandırılması iste i, ortamı bir nebze de olsa yatı tırmı tir.

a- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın ran Seferine Çıkması ve Bunun Nedenleri

Osmanlı Devleti, ran üzerine sefer hazırlıklarına başladığı sırada, en önemli görevi üstlenmi olan Abdullah Pa a, Ba dat havalisinde yaşanan bazı iç meseleler dolayısıyla Ba dat'ı terk edip sefere çıkmak istememi tir. Bu meselelerin en önemlisi ise, Ba dat'ın iç sorunlarından biri olan ve merhum Büyük Süleyman Pa a'nın o lu Said Bey'in, Ba dat dı na çıkması olmu tur¹¹⁰. Abdullah Pa a'ya göre; askeriyle birlikte ran üzerine sefere çıkacak olursa, Ba dat'ı terk etmek zorunda kalacaktı. Bu meyanda Ba dat'a gelecek olan Said Bey, halkın da kendisine gösterdiği teveccühle yönetimi ele geçirecekti.

Abdullah Pa a'nın evhamlarına dayanan bu korkusu, onu sefere çıkmaktan alıkoymu , neticede ranlılar'la sava mayı göze alamayarak, anlama yapma yoluna gitmi tir. Öncelikle de, ran'ın huna gidece i dü üncesiyle Halid Pa a ile Süleyman Pa a'yı görevlerinden azletmi ve akabinde de Baban, Köy ve Harir Sancakları'nı tekrar Abdurrahman Pa a'ya tevcih etmi tir¹¹¹. Ayrıca Muhammed Ali Mirza'nın kendisinden

¹⁰⁹ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No:51236.

¹¹⁰ Daha sonraki sayfalarda izah edilece i üzere, Said Bey ile Abdullah Pa a arasında bir anlaşmazlık vardı, Bu anlaşmazlık dolayısıyla Said Bey, Abdullah Pa a'nın Baban seferi dönü ünde Ba dat'ı terk ederek, Basra taraflarında bulunan Müntefik A ireti yanına gidip oraya sınınmı tı.

¹¹¹ Cevdet; a.g.e., s. 91.

tazminat olarak talep ettiği yüz bin Tümen¹¹² bedeli, altmış bine indirerek, bunun yirmi binine tekabül eden sekiz yüz akçesini peşin ödemi, geri kalan kırk bin Tümen'i ise beya içinde ödemeyi taahhüt etmiştir¹¹³. Neticede de, İran askeri geri çekilmiş, ehzade Muhammed Ali Mirza, Kirmanlı'ya gitmiş ve bu mesele de çok büyümeden önlenmiştir¹¹⁴. Halid Paşa ile Süleyman Paşa ise, azilleri dolayısıyla Bağdat'a geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Tüm bu yaşananlardan anlaşılacağı üzere, İran ve Osmanlı gibi iki İslam devletinin, Rusya'ya karşı birlikte hareket etmesi ve dostluk kurması hususları tartışılırken, böyle olayların meydana gelmesi, bu düncenin pek de mümkün olmadığını göstermiştir. Nitekim İran'ın, Osmanlı içişleriyle bu kadar ilgili olması ve Bağdat havalisindeki bütün gelişmelerde parmağının bu lunması, dostluğa yakıncak bir durum olmamıştır. Hatta Abdulvehhâb Efendi'nin İran elçiliği sırasında da, Feth Ali Şah'a sunulan teklifler içinde yer alan, Baban mintokasındaki yöneticiliklerine İran'ın karı maması isteği, üstüne basılarak ifade edilmiştir. Çünkü buralar Osmanlı toprağıydı ve Osmanlı Devleti o zamanlar, hiçbir İran toprağı içindeki yöneticilik meselelerine müdahale etmemiştir.

Bu hususlar uyarı mahiyetinde İran tarafına bildirilmiştise de, İran şahı'nın Abdulvehhâb Efendi'ye verdiği cevap, İran'ın niyetini açıkça ortaya koymuştur. Feth Ali Şah, Baban taraflarına müdahaleden vazgeçmeyeceklerini belirttiği gibi, Erzurum Eyaleti içindeki yönetimlerinde bile, kendilerinin görüşleri alınmasını talep etmiştir. Böylece İran bu Baban meselesinde, İran yine birinci derecede etkili bir rol oynamış ve kurulması düşünülen ittifak anlaşması da, büyük oranda suya düşmüştür. Baban yöneticileri, artık dayanılmaz hale gelen ikili oynama politikalarını sürdürerek, kendi köklü ocak geleneklerinin de büyük bir darbe almasına neden olmuşlardır.

Özellikle Abdurrahman Paşa'nın yaptıkları, pek çok sorunu beraberinde getirmiş ve onun yüzünden çıkan problemler dolayısıyla, hem İran hem de Osmanlı Devleti,

¹¹² İran para birimi

¹¹³ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No:51236.

¹¹⁴ BOA., H. H., D. No: 283, G. No:16833.

ma dur olmu tur. En nihayetinde, Baban hanedanının en sorunlu ahsiyeti olan Abdurrahman Pa a, 1813 senesi sonlarında eceliyle vefat etmi tir ¹¹⁵.

Yerine Ba dat'ta bulunan Baban pa alarından birinin atanması tasarlanırken, bu bölgenin önde gelen beyleri, a aları ve eyhleri Abdurrahman Pa a'nın büyük o lu Mahmud Bey'e tabi olduklarına dair arz ve mahzarları Babiâli'ye göndermi lerdir. ran tarafının da, Mahmud Bey'den yana tavır alması ile Ba dat yönetimi; Baban, Köy ve Harir sancaklarını pa alık rütbesi ile Mahmud Bey'e tevcih etmek zorunda kalmı tır ¹¹⁶. Baban mutasarrıflı na getirilen Mahmud Pa a da aynen babasının izinden giderek, uzun süre ran taraftarı olarak kalmı tır ¹¹⁷.

4- Ba dat Valisi Abdullah Pa a'nın Said Bey le Olan Mücadelesi Ve Said Bey'in Ba dat Valili i

Ba dat Valisi Abdullah Pa a, ya anan geli melerde n dolayı epey rahatsızlık ya arken, bir yandan da Ba dat içindeki sıkıntılar tekrar nüksetmeye ba lamı tur. Ba dat eski Valisi merhum Büyük Süleyman Pa a'nın o lu Said Bey, Abdullah Pa a ile aralarında var olan bir mesele dolayısıyla Ba dat'tan çıkarak, Mü ntefik A ireti yanına gitmi ve oraya sı nınmı tır ¹¹⁸.

Abdullah Pa a, Said Bey'in, Basra tarafındaki Müntefik A ireti içine gidi inden rahatsız olmu ve tela a kapılmı tur. Çünkü Said Bey'in, Ba dat içinde önemli bir taraftar kitlesi vardı ve halk tarafından seviliyordu. Bu havaliden toplayaca ı a iretlerle

¹¹⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 107.

¹¹⁶ Yapılan bu tevcihat bile, Baban ailesinin bu bölgedeki etkisini ispatlayan bir durum olmu tur. Bu atamayla Osmanlı Devleti, bir ekilde bu ailenin gücünü kabullenmi tir. Çünkü ya anan onca olaydan ve iki devleti kar ı kar ıya getiren bu kadar meseleden sonra, aynı ailede n birine bu görevin verilmesi çok mantıksız gibi görünmektedir. Nitekim ran'ın bu yöneticilik atamasındaki tavassutu da açıkça belliydi. Tüm bu geli meleri göz önünde bulundurarak öyle bir sonuç çıkarmak da mümkündür. Osmanlı yönetimi, yerel anlamda bazı güç merkezlerine nüfuz edemiyor veya bunlardan çekiniyordu. Osmanlı, içinde bulundu u iç ve dış gaileleri de göz önünde bulundurarak denge siyaseti takip ediyor ve bu güç odaklarına büyük tavizler vermek zorunda kalıyordu. Ancak kendi eliyle verdi i bu tavizler ileride yine kendisine kar ı güçlü bir silah olarak geri dönüyor ve akabinde de büyük sorunların ya anmasına neden oluyordu.

¹¹⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 107.

¹¹⁸ Said Bey, babası Büyük Süleyman Pa a vefat etti i zaman on iki ya nda bir çocuktü. Ba dat valilerinin hepsi, babasının yanında yeti mi olan kölemenler olması dolayısıyla, kendisine saygı göstermi lerdir. Kendisi de bu durumdan ho nut olarak rahat bir hayat sürmü ve hükümet i leriyle ba mı a rıtmak istememi tir. Ancak halkın ve askerın kendisine o lan ilgisinin fazlalı ı, Vali Abdullah Pa a'yı ziyadesiyle rahatsız etmi ve Said Bey'i kendisine rakip olarak görmesine sebep olmu tur. Said Bey de bu durumun farkında oldu undan, Abdullah Pa a tarafından kendisine bir zarar gelece i korkusuyla Ba dat'tan çıkıp Müntefik A ireti'ne sı nınmı tur. Geni bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 105.

Ba dat'a saldırması, buranın Said Bey eline geçmesi anlamına gelirdi. Bu durumun farkında olan Abdullah Pa a'nın korku ve evhamları gittikçe artmıştı. Zaten Abdullah Pa a'nın Ba dat Valisi olması öncesinde, Said Bey'e Ba dat valiliği verilmesi istenmiyordu ancak kendisi, böyle bir görevi almaktansa itibar ve rahat içinde yaşamayı yelediğini belirtip, bu teklifi reddetmişti. Abdullah Pa a, Baban Seferi'nden Recep 1227 (Temmuz 1812) tarihinde Ba dat'a döndüğünde, Said Bey meselesi ile ilgili nasıl bir hareket tarzı izleyeceğini düşünmeye başlamıştı¹¹⁹.

Aslında Ba dat içinde bu mesele ilk gündeme geldiğinde, Abdurrahman Pa a sorunu tam çözülmemişti. Abdullah Pa a, bir yandan Abdurrahman Pa a sorununu halletmeye çalışırken, bir yandan da Ba dat iç meselelerini ve Said Bey sorununu çözmeye çalışmıştı. Bunlar içinde öncelikle Said Bey meselesini halletmek istemi ve Müntefik A ireti üzerine harekete geçmişti. A iretin başında bulunan Seyyid Samir, emrinde bulunan ve A iret askerlerinden teşkil edilmiş olan yirmi bin kişilik ordusu ile Said Bey'in yanında yer almış ve Ba dat askerine karşı durmuştu. Seyyid Samir bir taraftan da Abdullah Pa a'ya, Said Bey'i affetmesi için aracılara göndermişti.

Abdullah Pa a, bunu kabul etmediği gibi, hemen saldırıya geçmişti ve 1228 Safer başında (2 Şubat 1813), iki taraf arasında şiddetli bir çarpışma yaşanmıştı. Müntefik askeri, kölemen askerinin top ve tüfek ateşleri karşısında fazla dayanamayarak kısa sürede dağılmış, Said Bey ise, ne yapacağını bilmediği vaziyette yanında bulunan birkaç adamıyla yalnız kalmıştı. Ancak kendisinin, Ba dat askeri içinde bulunan nüfuzu ve merhum babası Süleyman Pa a'ya olan kölemen baskısı, birden Ba dat askerini Said Bey'in yanına çekmişti. Bu andan itibaren artılar tersine dönmüş, ilk başta galip gelen Abdullah Pa a, birden mağlup duruma düşmüştü¹²⁰.

Ba dat Valisi Abdullah Pa a, Kethüdası Tahir A a ve yanında bulunan iki yüz kadar adamıyla kaçmak zorunda kalmıştı. Müntefik A iret askerleri Abdullah Pa a ve

¹¹⁹ Cevdet; a.g.e., s. 91.

¹²⁰ Cevdet; a.g.e., s. 105.

yanındakileri fazla uzakla amadan yakalamı , eyhlerine teslim etmi lerdir. eyh Samir'de Abdullah Pa a ile kethüdası Tahir A a'yı öldürtmü tür ¹²¹.

Cevdet Pa a'nın belirtti i üzere; Abdullah Pa a vehimle hareket etmese ve böyle bir sefere çıkmasaydı, Said Bey'in Ba dat'a do ru harekete geçme gibi bir niyeti de olmayacaktı. Ancak Abdullah Pa a, onun Ba dat'tan gitmesinden endi elenmi ve bu endi e zaman içinde korkuya dönü mü tür. Endi e ve korkunun olu turdu u fevri hareket tarzı da, böyle bir i e giri mesine neden olmu tur. Kaldı ki, saldırıya geçen de kendisi olmu , bir ekilde kendi eliyle kendi sonunu hazırlamı tür ¹²².

Abdullah Pa a'nın öldürülmesiyle, Ba dat valili i Said Bey'e geçmi ve kendisi 15 Rebülevvel 1228 / 18 Mart 1813 tarihinde Ba dat'a gelip, Kaymakamlık nasbı ile yönetim i lerini ele alarak, yeni durumu stanbul'a bildirmi tir. Osmanlı yönetimi, Said Bey'in babası, merhum Büyük Süleyman Pa a'nın devlet nezdinde olan itibarı ve halkın da kendisine olan büyük teveccühünü göz önünde bulundurarak, vezirlik rütbesi ile Ba dat, Basra ve ehrizor valiliklerini kendisine tevcih etmi tir ¹²³.

IV- KAFKASYA'DAK GEL MELER, OSMANLI VE RAN'IN RUSYA LE OLAN MÜCADELELER

1-Kafkasya'da Rus- ran Çeki mesi ve ran'ın Osmanlı'ya ttifak Teklifleri

Osmanlı Devleti, kendi iç meseleleri ile u raırken dı arıda da Rusya ile olan mücadelesini devam ettirmek zorunda kalmı tur. Aynı ekilde o sıralar Rusya ile ran arasındaki mücadeleler de kıyasıya devam etmi tir. Bu üç devletin de o rtak çeki me alanını Kafkasya olu turmu , ancak bu çeki mede iki Müslüman devlet olan Osmanlı ve ran, bir türlü ortak dü manları Rusya'ya kar ı, bir araya gelip olu turacakları bir ittifak anla ması ile hareket edememi lerdir. Bunun da en önemli nedeni, h em Osmanlı'nın, hem de ran'ın birbirlerine kar ı duydukları güvensizlik olmu tur ¹²⁴. Her ne kadar

¹²¹ Abdullah Pa a öldürüldü ü zaman ya ı elliye yakındı. Kaymakamlıkla birlikte Ba dat valili i yakla ık iki buçuk sene sürmü tür. Aynı zamanda Büyük Süleyman Pa a'nın kölelerinden biriydi. Geni bilgi için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 105.

¹²² Cevdet; **a.g.e.**, s. 106.

¹²³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 106.

¹²⁴ Özellikle ran'ın, Irak'ın kuzeyi ve Ba dat'a yönelik emelleri, Osmanlı açısından bilin en ve kabul edilemez bir durumdu. Bu nedenle ran ile Rusya arasında ya anan ve 1813'e kadar devam eden sava sürecinde, ran ile Rusya arasında yapılacak barı anla ması için, Osmanlı Devleti'nin aracı olmak istemedi i de belgelerden anla ılmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No: 394, G. No:20860 E.

döneme ait belgelerde ran'a yakın ve dostane bir dil kullanımı ve ittifak kurulması hususu defalarca gündeme getirilmi se de hiçbir zaman için net bir irade ortaya konulamamı tır.

Ayrıca bu süreçte Osmanlı'nın do u sınırında önemli mevkilerde görev yapan bazı valilerin davranı larına yönelik ran'ın duydu u rahatsızlık, giderek artmı tır. Nitekim (1809) senesinde Kars Muhafızı Abdullah Pa a'nın, Rusya'ya mey illi bir davranı sergiledi i ran tarafından Osmanlı'ya ikâyet yollu bildirilmi tir¹²⁵. Ayrıca Çıldır Valisi Selim Pa a'nın, Savlı Bey ile olan husumetleri sonucunda Savlı Bey'in Rusya'dan yardım istemesi ve bunu iyi bir fırsat olarak de erlendiren Rusya'n ın, Çıldır taraflarına gelip buraları ya ma etti i de ran tarafından Osmanlı'ya ula tırılan bilgiler arasında olmu tur. Abbas Mirza, tüm bunları Osmanlı'ya bildirdikten sonra, Rusya gibi bir dü mana kar ı birlikte hareket edilmesinin zorunlulu unu dile ge tirmi tir¹²⁶.

Ayrıca 3 Ramazan 1225 / 2 Ekim 1810 tarihinde, ehzade Abbas Mirza'nın veziri, Mir Hasan tarafından gönderilen ve Mirza Mehmed Emin'in getirdi i mektup¹²⁷, ran'ın içinde bulundu u durumu ve Rusya kar ısında, nasıl Osmanlı deste ine ihtiyacı oldu unu göstermi tir. Abbas Mirza, kendi durumlarını iyi göstermek için de Rusya'ya kar ı külliyetli bir asker olu turdu unu¹²⁸ ve kendisinin ba ında bulundu u Azerbaycan ordusunun, tam te ekküllü bir halde harekete geçip, Gürcistan ve Karaba taraflarını alaca nı bildirmi tir. Bu meyanda, Rusya ile giri tikleri çarpı malarda kendisinin üstünlük kurdu unu da ayrıca belirtmi tir. Çarpı maların Erivan, ırvan ve Nahcivan taraflarında devam etti i, özellikle brahim Han Kaçar komutasında yirmi bin ki ilik ran ordusunun ırvan'da büyük ba arı kazandı ı, bu sırada ırvan'da bulunan Mustafa Han'ın Rusya'dan çekinmesiyle Osmanlı'ya sı ındı ı, Abbas Mirza'nın mektubunda vurguladı ı di er hususlar olmu tur¹²⁹.

Abbas Mirza mektubunda mealen; *"...Karaba tarafında sa lam hiçbir ey kalmadı. Ordu Nahcivan'dan hareket ve Rusya'dan intikam almak için Gürcistan ve*

¹²⁵ 3 Receb 1224/14 Temmuz 1809 tarihinde stanbul'a gelen ran sefiri Ebu 'l-Hasan, ba ta Abbas Mirza olmak üzere di er üst düzey ranlı yöneticilerin mektuplarını getirmi ve bu mektuplarda ran tarafının Osmanlı yerel yöneticileri ile ilgili ikâyet mevzuları geni çe yer almı tır. **BOA., H. H.**, D. No: 1315, G. No:51274.

¹²⁶ **BOA., H. H.**, D. No: 1315, G. No:51274.

¹²⁷ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:52711-F.

¹²⁸ Mektup'ta bu asker sayısı elli bin ki i olarak ifade edilmektedir.

¹²⁹ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:52711-F.

Gence taraflarına gidecektir. imdi Osmanlı'nın bu taraflarda bulunan yerleri güvende olmayıp ran ile birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Nitekim Rusya'nın Kars taraflarına hücum etme niyeti vardır ve buranın derhal takviye edilmesi lazımdır..." diyerek, bir yandan Osmanlı'yı uyarmakta, di er yandan da birlikte hareket etme gereklili ini vurgulamaktaydı¹³⁰.

Bu ittifak talebi ran'ın ilk kez gündeme getirdi i bir husus de ildi. Abbas Mirza, önceden beri birçok defalar Osmanlı'ya ittifak kurma talebini iletmelerine ra men, tatmin edici bir cevap alamadıklarını da, sitemkâr bir ekilde dile getirip; "...sizin de sınır bölgeleriniz Rus tehdidi altında iken sizin bizimle ittif ak etmemeniz anla ılmazdır..." diyerek hayretini ifade etmi tir¹³¹. E er durum böyle devam ederse bu sınır boylarının Osmanlı elinden çıkma ihtimali oldu u, bu olmazsa bile Rusya tarafından Osmanlı'ya büyük zararlar verilece i Abbas Mirza'nın uyarıcı nitelikte mektubunda dile getirdi i di er bur husustu.

ran, kendi çıkarları açısından Kars ve Ahıska taraflarının güvende olmasını istemi ve bu noktada Osmanlı yardımına da mutlak surette ihtiyaç hissetti ini anlamı tır¹³². Abbas Mirza'nın yaptı ı hesaplara göre, ran tarafı, Rusya'yı yeterince hırpalamı tı ve tam bu esnada güçlü bir ekilde Osmanlı ordusunun bu tarafa gelmesi ile birlikte dü manın tamamıyla bertaraf edilmesi söz konusu olacaktı. Hatta bu meyanda bazı sınır bölgelerindeki yetkililer arasında az da olsa Ruslara kar ı Osmanlı - ran ittifakı kurulmaya ba lanmı tı. Nitekim ran ümerasından Hüseyin Han, Çıldır Valisi'nin iste i sonucu, yardım amaçlı buraya hareket etmi ti. Bu hususları vurgulayan Abbas Mirza, kendisinin de Gence ve Gürcistan içlerine gire rek, Ruslar'ı buradan def etmeye çalı tı nı belirtmi ti¹³³.

¹³⁰ BOA., H. H., D. No: -, G. No:52711-F.

¹³¹ Abbas Mirza sitemini mektubunda u sözlerle ifade etmektedir. "... bu ana kadar ne serasker-i mezbûrun hareketinden ve ne elçinin vürûdundan bir hayır zuhûr etmedi i e er bu minvâl üzere biraz müddet dahi devam ider ise bu sene dahi Devlet-i Aliyye tarafından bu taraf serhâdâtına iltifât olunmaz ise eyyâm-ı itâda Rusyalu tarafından serhâdât-ı mezkûreye hasarât-ı küllîye vuku'a gelece i ve i kolay iken güçle ece i bellidir..." BOA., H. H., D. No: -, G. No:52711-F.

¹³² Osmanlı'nın slam dünyası içinde ne kadar önemli ve yüksek bir mevkisi oldu unu vurgulayan Abbas Mirza, Osmanlı'nın ran ile birlikte hareket etmesi ve Osmanlı padi ahının sanca ı erif ile birlikte epeyce askerle bu tarafa do ru harekete geçti ini duydu unu söyleyerek tahrik edici bir ekilde Osmanlı yönetimini etkilemeye ve harekete geçirmeye çalı mı tır. BOA., H. H., D. No: -, G. No:52711-F.

¹³³ BOA., H. H., D. No: -, G. No: 52711-F.

Bu sırada geli melerden en çok etkilenen kesim olan sınır boylarındaki halk, tedirginlik içinde ne yapacağını arıyordu. Osmanlı sınır valileri ise, bir yandan Osmanlı'dan ihtiyaçlarına binaen yardım talep ederken, bir yandan da kendi içlerinde iktidar mücadelesi nedeniyle kıyasıya rekabete tutunmuşlardı. Hal böyle iken, kifayetsiz ve menfaatperest bazı valilerin, balarına buyruk hareketleri, iki devlet için onarılmaz yaralar açılmasına neden olmuştu¹³⁴. Abbas Mirza, bu konuda da Osmanlı'dan acil olarak görüş istemi ve gerekenlerin derhal yapılmasını talep etmişti. Osmanlı tarafı ise, durumun incelenmesi için bölgeye memurlar görevlendirdiğini belirtip, ayrıca İran tarafına da bir elçinin gönderileceğini Abbas Mirza'ya bildirmişti¹³⁵.

2-Kafkasya Bölgesindeki Rus- İran Savaşları ve Osmanlı'ya Etkisi

1810 yılından itibaren meydana gelen geli melerden iyice rahatsız olmaya başlayan İran tarafı, sınır boylarındaki yöneticilerle ilgili yukarıdaki serzenişleri dile getirip, Osmanlı'yı kendi yanına çekmeye çalışırken, bu sefer de doğudaki valilerden gelen haberler, durumun farklı olduğunu ve Abbas Mirza'nın söylediği gibi olmadığını göstermeye başlamıştı¹³⁶. Bu arada Rusya; Trabzon, Fırtına (Poti) ve Sohum taraflarında rahatça hareket etmeye başlamış ve Osmanlı tarafından herhangi bir mukavemetle karşılaşmamıştı. Durumu feryat eden bir dille haber veren Kars Muhafızı Abdullah Paşa, kendisine ark Seraskerinin derhal yardım etmesi gerektiğini bildirmişti. Çünkü Ruslar, bu havalide pervasızca hareket edip saldırgan bir politika izlemeye başlamışlardı ve İran ile Rusya tarafında bulunan Osmanlı casuslarından gelen haberlerde, Kafkasya'daki hareketlenmenin üst noktaya çıktığını belli olmuştu¹³⁷.

Gelen bu casus haberlerine göre¹³⁸, Abbas Mirza, kendisine merkez seçtiği Tebriz üzerinden bir iki defa Rusya üzerine hareket geçmişti ve savaşlar yapmıştı. Ancak

¹³⁴ Bu görevlilere örnek olarak, Abbas Mirza'nın Abdurrahman Paşa meselesi için gönderdiği mektubunda (1811) bahsettiği Van Muhafızı Derviş Paşa'dır. İran, Derviş Paşa'nın hareketlerinden çok muzdarip olmuştu. Hatta Abbas Mirza, Derviş Paşa'yla birlikte diğer bazı Osmanlı yetkililerinin "bâ'î", "dâğî" (asi, ba kaldıran) olduklarını belirterek, Osmanlı'nın gerekeni yapmasını istemişti. **BOA., Cevdet Hariciye**, B. No: 2917.

¹³⁵ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:52711-F.

¹³⁶ 1225/1810 tarihli belgede, Kars Muhafızı feryat edici bir tarzda zor durumda bulunduğunu ve yardıma ihtiyacı olduğunu Osmanlı'ya bildirirken, Kafkasya'da meydana gelen geli meleri, o bölgede bulunan casusları aracılıyla tahkik ettirdiğini belirterek, Rusya ile İran'a yönelik geli meleri aktarmıştı. **BOA., H. H.**, D. No: 956, G. No:41011.

¹³⁷ **BOA., H. H.**, D. No: 956, G. No:41011.

¹³⁸ Kars Muhafızı 1225/1810 tarihli Osmanlı'ya gönderdiği yazıda İran ve Rusya tarafına buralarla ilgili bilgi alınmak için casuslar gönderildiğini bildirmekte ve bu casuslardan gelen haberleri anlatmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No: 956, G. No:41011.

Azeri askerleri ve Azerbaycan havalisi hanları, kendi iç i leriyle me gul olduklarından, Abbas Mirza'nın ordusu içinde güçlü bir ekilde varlık gösterememi lerd i. Abbas Mirza, bu sefer Irak-ı Acem ve Azerbaycan askerinden kar ık yirmi be bin kadar süvari ve piyade asker ile Karaba üzerinden, Gence'ye hareket etmi ti. Ayrıca Kirman ah tarafında bulunan ehzade Muhammed Ali Mirza da, Irak-ı Acem ve Horasan askerlerinden olu an otuz bin ki ilik ordu ve yeterli miktarda mühimmat ile Revan'dan harekete geçmeye hazırlanm ı tı. Revan Serdar ı Hüseyin Han da, Muhammed Ali Mirza'nın ordusuna katılm ı tı. Abbas Mirza'nın, Gence'yi ku att ı haberi gelince, Muhammed Ali Mirza Tiflis yönünden harekete geçmeyi uygun görmü tü¹³⁹.

Ruslar ise, Gürcistan tarafından -Tiflis'e iki saatlik mesafeden- harekete geçerek, Gümrü'ye kadar gelmi ler, hatta Kars'a, yarım saatli k mesafeye kadar yakla m ı lardı. Ele geçirdikleri yerlerde gerekli tedbirleri alan Rus ordusu, Abbas Mirza'dan önce, harekete geçmek için ihtiyaçlarını tamamlayarak hazır bir vaziyete beklemeye ba lam ı lardı.

Bu esnada, ran ordusu içerisinde isteksizlik ve gev eklik oldu u, özel likle askerler arasında Abbas Mirza'ya kar ı bir güvensizli in bulundu u da gelen casus haberlerinden anla ılmaktadır. Neticede vuku bulan harpte, ran taraf ı a ır bir yenilgi alm ı tır. Asker sayısı bakımından azımsanmayacak bir miktarda bulunan ran ordusunun bu ma lubiyetindeki temel neden; düzensizlik, güvensizlik ve disiplinsizlik olmu tur. Buna mukabil, Osmanlı casuslarının bildirdi i üzere, Rus askeri son derece disiplinli hareket etmi ve verilen emirleri yerine getirmi tir¹⁴⁰. Sava esnasında Rus ordusunda asla bir tela olmayıp, ran tarafında ise bozulmayla birlikte hemen bir karga al ı n ba lad ı ı belirtilmi tir¹⁴¹.

Kafkasya'da üstünlük sa layan Rusya'nın bu haliyle; Abhazya, Kars, Ahılkelek ve Ahıska'yı istila etmesinin an meselesi oldu u da belli olmu tur. Nitekim Rus askeri, Kars'a çok yakın bir mesafede konaklam ı ve Gümrü -Artvin hatt ı üzerinden hareketle, Kars'ı kısa sürede ele geçirecekleri aç ı a çıkm ı tır. Bu sırada Kars mıntıkasında, harbe

¹³⁹ BOA., H. H., D. No: 956, G. No:41011.

¹⁴⁰ Kars Muhafızı Abdullah Pa a'nın Ruslara yönelik bu görü leri ran tarafından onun Rusya'ya meyilli biri olmasına yorumlanm ı tır ve kendisi Abbas Mirza tarafından Osmanlı'ya ikâyet edi lmi tir.

¹⁴¹ BOA., H. H., D. No: 956, G. No:41011.

veya ku atmaya kar ı koyabilecek, ne bir hazırlık ne de bir malzeme oldu u anla ılmı tır. Özellikle gıda yönünden Kars'ın büyük sıkıntılar içinde bulundu u, Kars Muhafızı Abdullah Pa a tarafından Osmanlı'ya bildirilmi ve acil yardım talep edilmi tir. Kars Muhafızı, istedi i yardımın kendisine zamanında ula m ası halinde, canla ba la buraları savunaca ını da bildirmi tir ¹⁴².

Görüldü ü üzere, Osmanlı'nın do u sınır bölgeleri sorunliydu ve Osmanlı yönetiminin acil bir plânla buralara yönelik tedbirler alması gerekmektedir. Sadece yerel yöneticilerin çabasıyla, Rus tehlikesinin önlenmesi de mümkün olmadı ı belli olmu tu. Çünkü bu kadar külliyetli ve disiplinli Rus ordusu kar ısında yerel anlamda bir valinin verece i mücadele bir hiç mesabesindeydi. Ancak öte taraftan, devletin de durumu iyi de ildi ve açkçası nasıl bir yol haritası izlenece i de kestirilemiyordu.

3- Abbas Mirza'nın Osmanlı- ran ttifakı Olu turma Çabaları

Abbas Mirza, kendisinin hazırladı ı büyük bir ordu ile Tahran'dan harekete geçip, Ruslar üzerine yürüdü ünü, a abeyi ehzade Muhammed Ali Mirza'n ın ise Revan tarafına gönderildi ini ve buna ba lı olarak da Osmanlı ran ittifakının ne kadar önemli oldu unu, e er iki devlet güçlerini birle tirirse Rusya'nın “*tenkil*” edilmesinin daha kolay olaca ını Osmanlıya bildirmi tir ¹⁴³. Bu ittifak talebi ortada dururken, bu esnada Trabzon Valisi erif Pa a'nın yaptıkları dolayısıyla ikâyet ortaya çıkmı ve Kafkasya'daki dengelerin ne kadar Osmanlı ve ran aleyhine geli ti i belli olmu tur.

ran ehzadesi Abbas Mirza'nın, stanbul'da bulunan maslahatgüzarı Hacı Hüseyin A a aracılı ıyla 1225 Muharrem guresinde (5 ubat 1810) Osmanlı yönetimine sunulmak üzere bir mektup gelmi tir. Bu mektupta, öncelikle Osmanlı Devleti ile ran arasında slamî alaka dolayısıyla kar ılıklı olu turulacak ittifakın gereklili inden bahsedilmi tir. Her zaman oldu u gibi, Abbas Mirza Osmanlı'yı alttan alarak birlikte hareket etmenin yollarını aramı tır. Ancak Abbas Mirza'nın mektubundaki ana mesele, Trabzon Valisi erif Pa a'dan duyulan rahatsızlık ve onunla

¹⁴² Bir ar iv vesikasında Kars Muhafızı Abdullah Pa a'nın u ifadeler yer almaktadır: “...*cümleden evvel zehâir ve cebehâne-i mühimmat sûretleriyle ihsân ve merhâmet ve ran ve Rusya askerlerinin kurb -ı civarda böyle tehe ürleri derkâr iken i bu serhâdât -ı mansûrenin esbâb -ı takviyyeti lâzime -i halden idü ü ma'lumdur...*” BOA., H. H., D. No: 956, G. No:41011.

¹⁴³ BOA., H. H., D. No: 1315, G. No:51274. Cevdet Pa a, iki devletin bir türlü ittifak kuramamaları dolayısıyla da unları söylemektedir: “...*garibdir ki, ol vakit ran Devleti dahi Rusyalu ile muhârib iken iki devlet-i slâmiye ittifâk üzere hareket ve yekdi erine mu'âvenet itmezler idi...*” Cevdet; a.g.e., C.: IX, s. 219.

ilgili ikâyet konusu olmu tur. Mektupta, Çıldır Valisi Selim Sabit Pa a'nın, Rusya'ya kar ı koymadaki cesareti ve samimiyeti övülürken, onun aleyhinde hareketlerde bulunan Trabzon Valisi erif Pa a'nın tavırlarından ve Osmanlı'ya olan sadakatsizli inden duyulan rahatsızlık ifade edilmi tir¹⁴⁴. Zaten, iki devlet arasındaki çeki menin, en belli ba lı konularından biri de, sınır havalisinde bulunan yerlerde görev yapan yetkililerin, kendi görev alanlarını a an tasarruflarda bulunmaları ve bunun da iki devlet arasındaki ili kileri gerginle tir mesiydi. te erif Pa a olayı bunlardan biriydi.

a- erif Pa a Olayı

Babası Süleyman Pa a dolayısıyla Osmanlı yönetim kademesinde itibarı olan erif Pa a, babasının vefatından sonra vezirlik rütbesi ile Çıldır Valili ine atanmı tur. Ancak zamanla, görevinin dı nda i lerle u ra maya ba lamı ve bu hareket tarzı kendisine kar ı rahatsızlı ın olu masına neden olmu tur¹⁴⁵. Bu hususlarla ilgili kendisiyle ilgili ikâyetler, Osmanlı'ya kadar ula mı sa da bir ekilde affolunmu tur. Pervasız tavırlarını gittikçe arttıran erif Pa a, Ahıska'da bulunan Selim Sabit Pa a üzerinde baskı kurmaya ba lamı ve neticesinde Selim Sabit Pa a da baskılara dayanamayarak buradan kaçmak zorunda kalmı tur. erif Pa a'nın yaptıkları Osmanlı yönetimini baya ı kızdırınca üzerine asker sevk edilerek görevinden azledilmi ve yerine Selim Sabit Pa a, Çıldır valisi olarak atanmı tur¹⁴⁶.

Azledilmi olmasını bir türlü içine sindiremeyen erif Pa a, önce Rusya tarafına gidip orada bir müddet kalmı akabinde de ran'a giderek, oraya iltica etmi tir. ran taraflarında "serseri"¹⁴⁷ gibi dola tıktan sonra, önce Ba dat tarafına gelmi , sonrasında da Diyarbakır'a geçmi tir. Diyarbakır ahali si kendisini istemeyince, buradan da ayrılmak zorunda kalmı tur. Bu sırada sadaret makamında meydana gelen de i ik lik ve Yusuf Pa a'nın sadrazam olmasıyla, talih tekrar erif Pa a'dan yana de i meye ba lamı tur. erif Pa a'ya kar ı yakınlı ı bilinen Sadrazam Yusuf Pa a, kendisine, Trabzon Eyaleti'ni tevcih ederek, Karadeniz sahillerindeki Rusya faaliyetlerine kar ı, buraların müdafaası ile görevlendirilmi tir. Ancak erif Pa a'nın kafasında, Çıldır Eyaleti valili ini tekrar geri almak oldu undan bütün hareket plânını buna göre

¹⁴⁴ ânîzâde; **a.g.e., C.: I**, s. 314; Cevdet; **a.g.e.**, s. 220.

¹⁴⁵ 1226/1811 tarihli bir belgede erif Pa a ile ilgili tafsilatlı bilgiler bulunmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:43842.

¹⁴⁶ ânîzâde; **a.g.e.,C.: I**, s. 315.

¹⁴⁷ Belgede, kendisinden bu ekilde bahsedilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:43842.

olu turmaya ba lamı tır. Çıldır'ın da Trabzon'a yakın olması dolayısıyla aslî vazifesi olan Rusya üzerine harekete geçmek ve hücumda bulunmak yerine, Ahıska üzerine do ru harekete geçmi tir. Bu tarihlerde Selim Sabit Pa a'nın, burada bulunmamasını da fırsat bilmi ve Ahıska'yı zapt ederek, ondan intikamını almı tır¹⁴⁸.

Osmanlı Devleti, erif Pa a üzerine asker sevk etmek istemi ancak bu havalide ya anan karga alı nın, Rusya'nın i ine yarayaca nını ve buraları kolayca zapt etmelerine imkân verece ini dü ündü ünden bundan vazgeçmi tir. Zor durumda kalan Osmanlı yönetimi, bu asi pa aya Çıldır Eyaleti'ni tekrar tevcih etmek zorunda kalmı , Selim Sabit Pa a'yı ise, görevinden azletmi tir. Sonrasında da Selim Sabit Pa a'yı tümünden bu havaliden kovmak niyetini ta ıyan erif Pa a, bu emeline ula mak için harekete geçmi tir¹⁴⁹.

erif Pa a'nın kural tanımaz bu hareketleri, do u bölgelerindeki yetkilileri çileden çıkarmı ve kendisiyle ilgili ikâyetlerin artmasına neden olmu tur. Bu ikâyetlerden en önemlisi Erzurum Valisi ve ark Canibi Seraskeri Emin Pa a tarafından yapılmı tır. Emin Pa a, Gürcistan üzerindeki R us baskısı sonucu buralara yönelik harekete geçilmesi konusunda Çıldır Valisi erif Pa a'ya da görev verildi i halde, onun emre uymadı nını belirterek ikâyetçi olmu tur. erif Pa a'nın, görevini yerine getirmemesi, dü manın sınıra do ru harekete geçip bura lara saldırmasına imkân vermi , bu durum da yönetim anlamında büyük bir zaafiyetin olu masına neden olmu tur. Görev yaptı ı yerdeki erif Pa a'nın uygunsuz hareketleri ve emirleri yerine getirmemesi dolayısıyla yerine uygun birinin atanması, sürekli Osmanl ı'dan talep edilen konulardan biri olmu tur¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Bir ar iv vesikasında bu konu ile ilgili ilginç anlatımlar vardır: "... erif Pa a'ya Trabzon Eyaleti uhdesine tevcih ile ol sevâhilde olan Moskovluya kar ı duraca ma ve buraları müdafa'â idece ine dima nda Çıldır Eyaleti havası oldu undan ve Trabzon Çıldır kurbünde bulundu undan dü man-ı dine hücum ve isti'sâl mu'âmelelerine mübâlât itmeyüb Ahışa üzerine varub selefi Selim Pa a dahi derân-ı ehrde bulunamadı ndan Ahışa'yı baya ı zapt ve Selim Pa a'dan ahz -ı intikâm esbâbının tehîyyesine ibtidâr imti olma la ol vakt tedî'bine te ebbüs olunsa dü man -ı din Ahışa ve etraf ve inhâsı misüllü serhâd-ı hakaniye fırsat bulur mülâhâzalarıyla mü arün -ileyhe ÇıldırEyaleti tevcih ve Selim Pa a 'azl olunmu idi..." BOA., H. H., D. No: -, G. No:43842. Ayrıca bkz. ânîzâde; a.g.e., s. 315.

¹⁴⁹ BOA., H. H., D. No: -, G. No:43842.

¹⁵⁰ Bu konu ile ilgili belgede yer alan anlatımlar u ekildedir: "...Erzurum Valisi ve ark Cânîbi Seraskeri Emin Pa a kulları tarafından der-devlet-i aliyyeye vârid olan bir kıt'a tahrîrâtında...Moskovlu üzerine hareket olunması hususu Çıldır Valisi erif Pa aya tahrîr eyledikçe Gürcistan teshîrine asla meyl ve ra bet itmeyüb bu etvâr ile dü manın hududu tecavüz itmesi a ikâr oldu undan Çıldır

Bu arada, Kars Muhafızı Abdullah Pa a, gönderdi i yazısında, erif Pa a'nın selefi olan Selim Sabit Pa a'dan sonra, iyi bir yönetim sergilemedi ini ve vazifesini yerine getirmedi i konusunda di er görevliler gibi aynı ikâyetleri yaptıktan sonra, bu asi pa ayla ilgili ba ka bir iddialarda da bulunmu tur. Bu iddiaya göre, erif Pa a bir taraftan ran'dan para ve e ya tedariki yaparken bir yandan da ark Seraskeri Emin Pa a'dan yardım talebinde bulunmu tur ve aslî vazifesi olan, Açıkba Hâkimi üzerine gitmesi gerekirken, bunu yapmamı tır. Gaflet içinde bulunan ve sorumluluklarını yerine getirmeyen erif Pa a, bir yandan da ark Seraskerli inin kendisine verilmesini Osmanlı'dan talep etmi tir¹⁵¹.

erif Pa a'nın, bu halleri ve bunun dı nda dü man ile mücadeleye aldırı etmemesi, kendi görev ve yetkisinin dı nda ran'dan yardım talep etmesi, ayrıca o civardaki yetkililerin kendisinden ikâyetçi olması, kendisinin Çıldır valili inden azliyle, ba ka bir yere gönderilmesini gündeme getirmi tir. Bu konu, Osmanlı yönetim kademesinde müzakere edilmi ve kendisinin azledilmesi durumunda, bunu kabul etmeyece i ve isyana kalkı aca ı görü ü a ırlık kazanmı tur. ayet kendisi azledilir ve yerine Selim Sabit Pa a tekrar Çıldır Valisi olursa, ikisinin birbiriyle çarpı aca ı da göz önüne alınarak böyle bir durumun Osmanlı açısından daha kabul edilemez oldu u gerçe i ortaya çıkmı tır. Çünkü Rusya, bu durumu fırsat olarak de erlendirip, Osmanlı sınırı üzerindeki mevkilere saldıracaktı . Bu ihtimalleri göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi, erif Pa a'nın azli hususunda iyi bir plânın yapılması gerekti ini dü ün mü tür.

E er Selim Sabit Pa a, taraftarlarının sayısı arttırıp bunlarla birlikte erif Pa a üzerine harekete geçerse, ba arılı olma ihtimali vardı. Üzerine gelen böyle bir güç kar ısında, erif Pa a'nın çatı maya gözünün kesmeyece i fikri ortaya atıldı nda da, böyle bir durum kar ısında kendisinin derhal Rusya tarafına geçece i tahmini a ırlık kazanmı tur. Böyle bir durumda da Ru sya'nın, bunu fırsat bilip saldırıya geçme riski vardı. Açıkçası Osmanlı yönetimi, erif Pa a ile ilgili ne yapaca ı hususunda a ırımı kalmı tur. Bir yandan da, erif Pa a ile ilgili ikâyetlerin ardı arkası kesilmemi tir. Sonuçta; kendisinin sert bir üslupla, Çıldır Eyaleti'nden def edilmesi görü ü, a ırlık

Eyaleti'nin mütedeyyin ve müstâkim bir valiye tevcih buyurulmasını...”BOA., H. H., D. No: -, G. No:43842.

¹⁵¹ BOA., H. H., D. No: -, G. No:43842.

kazanmı tir¹⁵². Ancak artlar ve Rusya ile ya anan sıkıntılı durum, böyle bir azli uygulamaya fırsat vermedi inden, erif Pa a'nın durumu muallâkta kalmı ve Ahıska taraflarındaki etkisi devam etmi tir. Zaten kendisi de geli melerin farkına vararak sonraki dönemlerde daha itidalli bir tutum takınmaya ba lamı ve zamanla Rus saldırılarına kar ı Ahıska mücadelesinde ba arılar göstermi tir.

ran'ın, erif Pa a ile ilgili ikâyet mektubuna kar ılık, Osmanlı'd an verilen cevapta; erif Pa a'nın Trabzon valili inden azledildi i ve yerine Çerhacı Ali Pa a'nın tayin olundu u ve Erzurum Eyaleti ile ark Canibi Seraskerli i görevinin brahim Pa a'ya tevcih edildi i bildirilmi tir (1225/1810)¹⁵³. Özellikle ran ile var olan din ba ma istinaden, her zaman ortak dü man olan Ruslara kar ı mü terek hareket edilmesinin, Osmanlı için de geçerli oldu u vurgulanarak, iki devlet arasında münasebetlerin geli tirilmesi, sınırların Rus saldırılarından kurtarılması ve bu ittifak durumunun müzakere edilmesi için Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin ran'a elçilikle gönderilece i ifade edilmi tir¹⁵⁴.

Ya anan bu geli melerdeki Osmanlı'nın sıkıntılı durumu ve acil tedbirler alıp uygulamaya sokamaması, tamamıyla Rusya'nın i ine gelmi ve Ruslar, ya anan belirsizli i kendileri için bir fırsat olarak de erlendirip, Trabzon tarafına 18 gemi dolusu asker göndererek, buraları ele geçirmeye çalı mı tir. Ancak burada bulunan Çerhacı Ali Pa a, büyük bir kahramanlık göstererek, gelen Rus askerleri üzer ine saldırmı ve onları büyük bir ma lubiyete u ratmı tir.

Yine Ahıska üzerine harekete geçen Ruslar'a kar ı, erif Pa a'nın, asi tutumundan vazgeçerek buraları müdafaa etti i ve ba arı kazandı ı, bunun üzerine Ruslar'ın aldı ı ma lubiyet sonucu geri çeki ldi i de gelen haberler arasında olmu tur (Zilkade 1225 / Kasım 1810). Özellikle Ahıska muharebesi sırasında gönderdi i

¹⁵² Bir belgede bu husus u ifadelerle yer almaktadır: "... erif Pa a aleyhinde dahi her taraftan su-i hâlini mübeyyîn tahrîrât vürûd itmekte oldu undan imdilik üslûb -ı hâkimâne ile Çıldır Eyaletinden def' ve abâdı Trabzon'a bir vezir ikâmesiyle olabilece i meclis -i ûrâda beyne'l-hûzzâr tezkâr olma la ..." **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:43842.

¹⁵³ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 316-317; brahim Pa a, Erzurum'a varıncaya kadar da, Veyî şzâde Emin A a mütesellim olarak tayin edilmi tir. brahim Pa a'nın Erzurum'daki görevine ba lamasından sonra, faaliyetleri neticesinde kendisinin bu i i yapabilecek kapasitede olmadığı na ula ılmı tir. Çünkü görevi aynı zamanda ark Canibi Seraskerli iydi ve bu görev özelli i itibariyle, ancak meziyetli bir ki inin yapabilece i bir i ti. Sonuçta kendisi bu görevden azledilerek Tokat'ta ikamete memur edilmi tir. Yerine de -kendisi Erzurum'a gelinceye kadar mütesellimlik yapan - o havalide sözü geçen bir kimse olan Emin A a vezirlik payesi ile bu göreve getirilmi tir Cevdet; **a.g.e., C.: IX**, s. 220.

¹⁵⁴ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No:51247; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 314-315; Cevdet; **a.g.e.**, s. 220.

askerlerle buranın savunulmasına katkı sa layan Kars Muhafızı Abdullah Pa a'ya, gösterdi i yararlılıklar dolayısıyla 1226 senesi ba nda (10 ubat 1811) yüksek vezirlik rütbesi ihsan olunmu tu¹⁵⁵.

4- Rusya'nın Kafkasya'daki Fırsatçı Politikası

Osmanlı Devleti ile ran, sınır boylarında birbirleriyle kıyasıya çeki me ya arken, geli melerden büyük memnuniyet duyan Rusya, iki koldan ilerleyerek Da ıstan ve Gürcistan'ı hâkimiyetleri altına alıp, egemenlik alanını Kafkasya'da geni letmek istemi tir.

1225 / 1810 senesi itibariyle Rus ordusu Tiflis'e geldi inde Rus Ba komutanı, burada bulunan Açıkbba Hanı Salomo'yu, bir ekilde ortadan kaldırmak ist emi ve kendisini görevli Rus komutanı aracılı ıyla Tiflis'e davet etmi tir. Kendisine kar ı bir komplo kuruldu unun farkına varan Salomo, yakın adamlarıyla beraber firar edip Ahıska'ya gelmi tir. Salomo; Divan Kâtibi Süleyman Bey'i, ran ahı'na gönderdi i gibi, Keyhüsrev isimli serdarını da Osmanlı'ya göndererek, durumu bildirmi tir¹⁵⁶.

Rus komutanı ise Salomo'nun burada bulunmamasını fırsat bilerek, onun ileri gelen yöneticilerini bu havaliden uzakla tırmı tir. Ruslar, Gürcüleri koruma bahanesiyle daha evvel Tiflis'e nasıl girmi ve buraları i gal etmi se, imdi de Açıkbba Vilayeti'ne (mereti) aynısını yapmı tir.

Gürcüler, Ruslar'ın bu sınır tanımaz hareketlerinden rahatsız olmu ve Ahıska'ya gelen Salomo'yla birlikte, Ruslar'a kar ı mücadeleye giri mek i çin hazırlık yapmaya ba lamı lardır. Salomo'nun stanbul'a gelen temsilcileri, önceden beri Osmanlı teba'ası olduklarını belirterek, Rusya'ya kar ı Osmanlı'dan yardım talep etmi lerdir. Osmanlı yönetimi de, Rusya ile harp içinde bulunmu olması dolayısıyla , bu durumu Rusya aleyhinde kullanaca ı dü üncesi ile olumlu yakla mı tir. Salomo'ya, yardım yapılaca ına dair yazılan ferman (Evâsıt -ı Rebûlevvel 1226 / 10 Nisan 1811), Erzurum Valisi ve ark Canibi Seraskeri Emin Pa a'ya gönderilmi tir. Ayrıca Salomo

¹⁵⁵ Cevdet; a.g.e., s. 220-221.

¹⁵⁶ Cevdet; a.g.e., s. 223; ânîzâde; a.g.e., C.: II, s. 27-28.

marifetiyle, Gürcü askerlerinin Rusya'ya karşı kullanılmaları için Çıldır Valisi İrif Paşa'ya bilgi verilmiştir¹⁵⁷.

Bu arada Ark Canibi Seraskeri Emin Paşa ve Çıldır Valisi İrif Paşa maiyetlerine; Erzurum, Diyarbakır, Harput ve Erzincan'dan çok sayıda asker toplanmıştır. Ayrıca Rusya'nın, Karadeniz'e çıkarmak için bir donanma olacağını haberi alınca, Karadeniz sahilinin takviye edilmesi, bilhassa Sinop ve sair mevkiilerin muhafazası için asker tedarikine hız verilmiştir¹⁵⁸.

Anapa ve Soğucak'taki, Çerkezler ve diğer kavimler, Ruslar'ın tahriklerine kapılmayıp, topraklarını gayretle müdafaa ve muhafazaya uğramışlardır. Ancak Osmanlı Devleti, bu Müslüman Dağistan ahalisine, yeterli miktarda top ve mühimmat gönderemediği için, Ruslar bu taraflarda galip gelmişlerdir. Soğucak muhafızı Seyyid Hüseyin Paşa, Soğucak'ta kapanıp kalmış Ruslara karşı hiçbir mukavemet gösterememiştir. Hâlbuki Çerkezistan'da, Osmanlı açısından çok önemli bir husustur ve burada bulunan ahali, Rusya'ya karşı mücadelede epeyî e yarayacaktır. Bu gerçeğe tirilemediği gibi, Rus egemenliğinin bu havalide etkinlik kazanmasına da seyirci kalmıştır.

Bu bağlamda son bir gayretle Çerkezistan ahalisinden olan Ruznâmçe -i Sâni Ahmed Efendi, maiyetine verilen yeterli sayıda asker ve mühimmat ile Soğucak Ordusu Nazırı olarak tayin edilmiştir. Trabzon Mütesellimi Hazineदारolu Süleyman Ağa tarafından toplanan 4000 asker, Nisan ayında bu havalinin seraskeri tayin edilen Selamet Giray Sultan emrine verilmiştir¹⁵⁹. Yapılan tüm bu hazırlıklara rağmen, Osmanlı ve Müslüman Kafkas halkları için hayırlı olabilecek şekilde bir sonuç alınamamıştır.

Netice itibarıyla Rusya ile yapılan bu çekişme sırasında, sınır boylarındaki bazı Osmanlı valilerinin dirayetsiz ve basiretsiz tutumları, Osmanlı'yı iyice çıkmaza sokmuş ve Rusya karşısında tam bir mukavemet gösterememesine sebep olmuştur.

¹⁵⁷ İrif Paşa'ya gönderilen ferman için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 318-319.

¹⁵⁸ "...Mara Eyaleti'nde vaki' Alaybeyleri sancaklarının bilcümle e kinci, züemâ ve erbâb -ı timarları ile Çıldır Valisi İrif Paşa ma'iyetine ve Trabzon'da vaki' Alaybeyleri kezâlik sancaklarının e kinci, züemâ ve erbâb-ı timarları ile Canik Muhassılı ve Trabzon Mütesellimi olup Fa Kalesi'nin istirdâdına me'mur bulunan Hazineदारolu Süleyman Ağa ma'iyetine memur oldular..." Cevdet; **a.g.e.**, s. 224.

¹⁵⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 224.

5- Bükre Antla ması (28 Mayıs 1812)

Rusya ile Osmanlı arasında uzun zamandan beri devam eden sava , iki tarafı da yormu ve barı yapılması özellikle Osmanlı açısından arzulanan bir d urum olmu tur. Ancak Rus tarafının ilk ba larda ileri sürdü ü a ır artların kabul edilmesi de mümkün olmamı tur. Ruslar; Anadolu yönünde Fa nehrinden sınır kesip, Anapa'dan Kemhal'a kadar bütün Çerkez, Abaza ve Gürcü topraklarını; Rumeli'de ise, Baseraby a, Eflak ve Bo dan havalilerinin kendisine verilmesini istemi tir. Bununla da yetinmeyen Rusya, Sırlara ba ımsızlık tanınmasını da talep etmi tir. Buna kar ılıklı Osmanlı ise, bir karı toprak vermeden anla ma yolları aramaya çalı mı tur¹⁶⁰.

Özellikle Gürcistan taraflarına yönelik olarak, Osmanlı'nın buradaki tarihî varlı ı, öyle görmezlikten gelinecek gibi de ildi. Çünkü bu havalide bulunan Kütayis ve Ba datçık kazaları halkı, daha önceden slamiyeti kabul etmi lerd. Osmanlı yönetimi de, buralara hâkim ve zabitler atayarak ahaliyi kendi vatanda ı olarak görmü tü. 1768 senesinde, Tiflis Hanı rakli Han'ın, Ruslara yakın bir politika izleyip, Rusya himayesine girmesiyle birlikte, bu durumu bir türlü kabullenemeyen Müslüman Gürcüler isyan etmi ler, Ruslar'da bir fırsatını bulup bu iki kazayı i gal etmi lerd. Bu ve buna benzer durumlar, öteden beri Osmanlı için hep rahatsızlık verici hususlar olmu tur¹⁶¹.

Bu arada, Tilsit Antla masıyla Fransa imparatoru Napolyon ile Rus mparatoru Alexandr arasında kurulmu olan ittifak çatırdamaya ba lamı ve bu iki imparator uyu mayan menfaatleri nedeniyle birbirlerinden uzakla mı lardır. Ya anan bu so ukluk ve akabinde Fransa ile kar ı kar ıya kalınması ihtimali, Rusya'yı tedirgin etmeye ba lamı ve en azından, Osmanlı ile olan sava durumunun bitirilmesi niyeti ortaya çıkmı tur¹⁶². Neticede 28 Mayıs 1812 tarihinde iki taraf arasında Bükre Antla ması imzalanmı tur¹⁶³.

¹⁶⁰ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 133-138.

¹⁶¹ Cevdet; **a.g.e.**, C.: X, s. 5-6.

¹⁶² Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 138-139.

¹⁶³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 28; Anla manın tam metni için bkz., ânîzâde; **a.g.e.**, s. 115-128. Bükre Antla ması'nın genel hükümlerine bakıldı ında; Bo dan'a girdi i yerden Tuna'ya dökülünceye kadar Prut nehri, buradan da Kiliya koluyla Tuna nehri, iki devlet arasında sınır kabul edilm. Bunun dı ındaki sınırlar eski halini korumu tur. Sadece Sırlar'a verilen bazı imtiyazlar vardır. Bunun dı ında da görünü te çok a ır maddeler bulunmamaktadır. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 141; Enver Ziya Karal; **a.g.e.**, s. 100; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 100-101. Ancak ânîzâde bu fikre katılmayarak

On altı maddeden olu an bu antla mada, Osmanlı Devleti ba lıca iki zarara u ramı tır. Bunlardan birincisi; Ruslar'ın Baserabya'yı ele geçirmesiyle, mü terek bile olsa, Kili Bo azı'na el koyarak Tuna nehrine aya mı sokmasıdır. kincisi ise, Sırbistan'ın bir dereceye kadar bile olsa hürriyete kavu mu olmasıdır. Nitekim Mora'da bulunan Rum halkı da bunlardan etkilenerek isyan etmeye ba lamı lardır. ânîzâde; Tarihi'nde, bu antla manın aceleye getirilerek imzalandı mı belirterek, birçok yönden itirazlarda bulunmu ve ele tiriler getirmi tir ¹⁶⁴.

ânîzâde'ye göre; e er Osmanlı acele etmeden biraz a ırdan almı olsaydı, büyük bir olasılıkla yakın bir zamanda çıkacak olan Fransa -Rusya sava ında, Fransa'nın yanında hareket edecek ve Rusya kesinlikle ma lup olacaktı. Böylece Osmanlı Devleti, bu kadar a ır artları ta ıyan bir antla ma imzalamak zorunda kalmayacaktı ¹⁶⁵.

Cevdet Pa a ise, ânîzâde'nin bu görüşlerine kar ı çıkarak, yaptı ı ele tirilerin haksız oldu unu ve Rusya ile Fransa arasında Bükre Antlaşması'nın imzalandı ı zaman itibariyle bir sava durumunun olmadı mı ve politikalarda belirsizlik oldu unu vurgulamı tır. Genel hatlarıyla Cevdet Pa a unları belirtmi tir: *"...Haddizatında, neyin ne zaman olaca mı önceden kestirmek de mümkün de ildi. Çünkü öncesinde, Fransa ile Rusya birbirine dü manken, birden Napolyon ile Alexandr birlik olup ittifak kurmu tu. ittifakı bozup sava a tutu ma durumları da vardı. Ancak Napolyon gibi birine, Osmanlı'nın güvenmesi de mümkün de ildi. Nitekim önceki kısımlarda anlatıldı ı gibi Napolyon, Rusya'ya kar ı, Osmanlı - ran-Fransa üçlü ittifakı kurma teklifi ile ortaya çıkmı ve Osmanlı Devleti ile ran'ı hemen kendi yanına çekmi ti. Arkasından da bu iki devleti yok sayarak, birden Rusya ile ittifak kurup, Osmanlı ve ran'ı yüz üstü bırakmı tı. Bu iki devlet de, kurtarıcı olarak ngiltere'yi görmü ve ona yana mı tı. E er imdi Osmanlı fikir de i tirip de, Fransa yanına geçeyim derse, bu sefer ngiltere'yi gücendirecekti ve ngiltere de, pek çok noktada Osmanlı'yı iyice kö eye sıkı tıracaktı..."*¹⁶⁶

antla manın çok a ır oldu unu ve Osmanlı için izalesi çok zor hasarlar açtı ı iddiasını bazı gerekçelerle dile getirmi tir. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 116.

¹⁶⁴ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 116.

¹⁶⁵ ânîzâde'nin bu antla maya yönelik itirazları ile ilgili geni bilgi için bkz. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 116-118.

¹⁶⁶ Cevdet Tarihi'nde teferruatlı bir ekil de yer alan bu hususları, kısaltıp sadele tirerek vermeye çalı tık. Cevdet; **a.g.e.**, s. 28-30.

Bükre Antlaşması'na Rusya tarafından bakıldığında, onlar açısından da olumlu ve olumsuz yönleri görmek mümkündür. Rusya açısından olumlu yön, Fransa ile ilişkilerin çok gergin olduğu bir zamanda bu antlaşmayı imzalamalarıdır. Eğer Rusya, Fransa ile bir savaşa girmiş olsaydı, hem Osmanlı hem de Fransa ile savaşmak zorunda kalacaktı ki, böyle bir durumun Rusya'yı çok sarsacağı kesindi. Bu nedenle sıkı sıkı bir zamanda böyle bir antlaşmanın imzalanması, Rusya'yı oldukça rahatlatmıştır. Rusya için olumsuz yön ise, istedikleri toprakları tam anlamıyla alamamalarıdır.

Fransa açısından bakıldığında zaman ise, onların da bu antlaşmadan pek memnun olmadığı söylenebilir, ancak bunun sorumlusu da kendileriydi. Çünkü Osmanlı'nın iyi niyetine rağmen, Napolyon'un takip ettiği güvenilmez politika nedeniyle Osmanlı yönetim kademesinde büyük bir memnuniyetsizlik olduğu bilinen bir gerçektir ve Osmanlı'nın Fransa'dan yedi darbe dolayısıyla da o tarafa yanaşması pek mümkün görünmüyordu.

Tüm bu hususları bir kenara bırakarak, Bükre Antlaşması'nın konumuz açısından bizi ilgilendiren yönüyle, sadece Kafkasya ile ilgili kısma bakıldığında görünen manzara şudur. Abhazya'nın, Karadeniz'e doğru uzanan güney-batı yamaçlarının kontrolü, Rusya eline geçmiştir. Osmanlı'nın elinde ise, sadece Fatsa ve Anapa kalmıştır. Aslında Osmanlı elinde kalan bu iki yer, Rusya'nın tam anlamıyla Karadeniz'in kontrolünü ele geçirmesine de engel olmuştur¹⁶⁷. Bu yönüyle de Osmanlı'nın bu mevkiilerde çok büyük kayıplarının olduğunu söylemek mümkündür.

Antlaşmanın imzalanmasından sonra epey bir zaman geçmesine rağmen Rusya, antlaşma şartlarını yerine getirmede -kendisi menfaatlerine ters gördüğü konularda- isteksiz davranmıştır. Nitekim Anadolu kesiminde antlaşma gereği tahliye edilmesi gereken yerleri hemen tahliye etmeyerek, oyalama taktikini uygulamaya başlamıştır. Ayrıca Kars Muhafızı Ali Paşa'dan 1231/1816 senesinde gelen yazıda, Rusya'nın bu

¹⁶⁷ W. E. D. Allen – Paul Muratoff; **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 19.

tarafına saldırma niyetinde oldu u ve Osmanlı sınırına askeri yı nak yaptı ı da bildirilmi tir¹⁶⁸.

Yine Tiflis’de bulunan Rus generaline, sınırların bo altılması yönünde yazı gönderilmesine ve arkasından da Rusya ’yı iyi bilen Mustafa Efendi’nin elçilikle Rusya tarafına gönderilmesine ra men, Osmanlı bir türlü istedi i sonucu alamamı ve bu vaziyet de ister istemez, Osmanlı’yı baya ı rahatsız etmi tir¹⁶⁹. Çünkü Rusya, kendisine kar ı Osmanlı saldırısı olamayaca mı, olsa bile Osmanlı’nın ma lup olaca mı bildi inden, kendi menfaati do rultusunda hareket etmekten çekinmemi tir.

6- Bükre Antla ması Dolayısıyla ran’ın Osmanlı’ya Duydu u Öfke

Bükre Antla masına ran açısından baktı ımız zaman, onların da memnun olmadı ı görülmektedir. Yani ortada imzalanmı bir antla ma vardı, ama bu antla madan hiç kimse memnun olmamı tı. ran tarafı, can dü manı gördükleri Ruslar’la, Osmanlı’nın bir barı antla ması yapmasına, baya ı içerlemi lerdir¹⁷⁰. Ancak, ran’ın böyle bir rahatsızlık beyan etmesine hakkı bulunmamaktadır. Cevdet Pa a’nın, Tarihi’nde de belirtti i üzere; Osmanlı Devleti, Rusya’ya kar ı ran ile bir ittifak kurulması hususunda, ran’dan o zamana kadar gelen pek çok teklifi göz önünde bulundurarak, 1226/1811 senesi içi nde Abdulvehhâb Efendi’yi elçilikle ran’a göndermi tir¹⁷¹.

Abdulvehhâb Efendi, Tahran’da bulundu u süre içinde (Mayıs 1811) Feth Ali ah ile görü üp, Osmanlı’nın tekliflerini sunmu tur. Bu sırada Osmanlı Devleti gibi, ran tarafının da Rusya ile sava hali nde bulunmasından dolayı, iki tarafın ortak dü mana kar ı birlikte harekete geçece i tasavvur edilmi ve her eyin müsait oldu u ran yönetimine vurgulanmı tur. Hatta Osmanlı’nın bu ittifak niyetinin ciddili inin

¹⁶⁸ 4 Cemâziyelevvel 1231- 3 Nisan 1816 tarihinde Erzurum Valisi Pehlivan Pa a ve Kars Muhafızı Ali Pa a’dan gelen yazılar bu yöndeydi ve durum belgede öyle ifade edilmekteydi: “...Rusyalu bu Anadolu hududunu sözü ile tahliye etmeyece i üç seneden berü verdi i cevaplarla malûm olma la... ol tarafa tekrar istihkâm verilmesi sahîh olmak gerekdir... gerçekde Rus generalinin Gürcistan ve hudud-ı hakâniyeden çıkma gibi bir niyetinin olmadı ı zâhirdir...” **BOA., H. H., D. No: 1098, G. No:44457.**

¹⁶⁹ **BOA., H. H., D. No: 1098, G. No:44457.**

¹⁷⁰ Osmanlı Devleti yaptı ı antla ma ile ilgili ran’ı bilgilendirmi ve antla ma maddeleri içine ran’la ilgili bir madde koydurdu unu bile belirtmi tir. Hatta antla ma gere ince Anadolu’da Rusya’nın zabt etti i kalelerin geri alındı ı, Abaza ve Çerkezistan’ın Osmanlı’da kaldı ı ve Prut’tan sınır kesilerek Rusya ile bir antla ma yapıldı ı ran’a iletilmi tir. **BOA., H. H., D. No: 251, G. No:14246.**

¹⁷¹ Cevdet; **a.g.e., s. 31.**

anla ılması açısından Abdulvehhâb Efendi’ni n ran ah’ına sundu u Nâme-i Hümâyûn içinde, ortak hareket edilmesi hususu özellikle belirtilmi tir¹⁷².

Osmanlı tarafı, ran’a, Rusya’ya kar ı birlikte hareket edilerek, Rusların bertaraf edilmesini teklif etmi tir. Ancak ran tarafı ile hiçbir zaman için sava ta ve barı ta beraber olmak üzere, bir anla ma yapılamamı tir. Çünkü Baban, Ba dat, Musul ve ehrizor dolayları ile ilgili Osmanlı’nın, defalarca ran’a iletmi ve bir nevi ön art olarak sundu u, Osmanlı’nın iç i lerine birebir müdahale anlamına gel en bu i lerden ran’ın uzak durması talebi, hiçbir zaman için ran tarafından olumlu kar ılanmamı tir. Hal böyle iken iki taraf arasında kesin dostluktan bahsetmek de mümkün olmamı tir.

Kaldı ki ran, her fırsatta Osmanlı toprakları dâhilindeki iç i lerin e burnunu sokmaktan da geri durmamı tir. Bu durum açık bir ekilde devletlerarası hukuka ve dostluk ili kilerine aykırıydı. Ayrıca ran’da, devletin ba ında Feth Ali ah bulunmasına ra men, yönetimle ilgili i lerde ehzade Abbas Mirza’nın, önemli bir etkis i vardı ve özellikle ran’ın Osmanlı ile ilgili politikalarını o belirlemekteydi. Bundan dolayı Abdulvehhâb Efendi Tebriz’e kadar gitmi ve orada ehzadeyle de görü mü tür.

Tebriz’de Abbas Mirza ile Abdulvehhâb arasında yapılan görü me esnasında ya anan bir olay, ran’ın niyetinin ne oldu unu açıkça ortaya koymu tur. Bu ho olmayan olayın geli mi u ekilde olmu tur: ranlılar, Van sınırını zorla geçip, Osmanlı vatanda ı olan pek çok Ermeni’yi esir almı tir. Abdulvehhâb Efendi’nin Ermeni esirlerin salıverilmesi konusundaki temasları sonucunda, Abbas Mirza esirler kar ılı ında yüklüce bir bedel aldıktan sonra, onları serbest bırakmı tir. Ancak Osmanlı yönetimi ran’ın bu uygunsuz davranı nı yüzüne vurmamı , hatta meydana gelen bu durumla ilgili Osmanlı’nın ikâyet hakkı varken bu bile yapılmamı tir¹⁷³.

Osmanlı’nın ran’a yönelik tavrı bu merkezdeyken, ran’ın sırf Osmanlı’nın Rusya ile yapmı oldu u Bükre Antlaşması’nı gerekçe göstererek, Osmanlı’dan ikâyetçi olmasının hiç bir mantı ı yoktu. ran bununla da yetinmeyip, Tahran’da bulunan ngiliz elçisi vasıtasıyla, Osmanlı’yı ngiltere’ye de ikâyet etmi tir. ngiliz

¹⁷² “...cihet-i câmi’a-ı slâmiye iktizâsınca ‘adüvv-i dinimiz olan Moskovların ol tarafda dahi kahr ve istîsâlleri emrinde lazım gelen hususatın dahi sefir-i mumâileyh vesâletiyle canib-i Devlet-i Aliyyemize i ‘âr ile te yîd-i erkân-ı hulûs ve vedâda himmet kılınmak...” Cevdet; a.g.e., s. 31.

¹⁷³ Cevdet; a.g.e., s. 32.

elçisi, ran tarafına verdi i cevapta, Osmanlı'nın böyle bir antla ma imzalamaya mecbur oldu unu, hatta isterse ran'ın da Rusya ile barı yapab ilece ini belirtmi tir¹⁷⁴.

in tuhaf tarafı Osmanlı Devleti, Rusya ile Bükre Antla ması müzakerelerini yürütürken, ran ile ilgili bir madde de antla ma metnine koydurmaya çalı mı tır. İlk ba larda Rus yetkilileri bunu kabul etmemi se de, Osmanlı murahhasl arının ısrarlı tavrı üzerine, ran ile ilgili bir madde antla ma metnine konulmu tur. Antla manın bu hususla ilgili 13. maddesine göre¹⁷⁵ Osmanlı Devleti, ran ile Rusya arasında süregelen sava ın bitmesi için aracı olacak ve bu tavassut Rusya tarafından kab ul edilecekti. Hal böyle iken, bunları görmezlikten gelen ran, her zaman oldu u gibi sudan bahanelerle Osmanlı'yı kö eye sıkı tırmaya çalı mı ve türlü bahaneler üretmi tir.

Osmanlı Devleti, daha Bükre Antla ması imza edilmemi ken ve murahhaslar arasında görü meler yapılırken, ran ile ilgili niyetini ve imzalanacak antla manın mevcut durumunu ran'da bulunan elçi Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi'ye bildirerek ran tarafının bilgilendirilmesini sa lamı tir¹⁷⁶.

Abdulvehhâb Efendi'ye gönderilen yazıda; Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile imzalamı oldu u antla mada; ran'a ihanet etmedi i ve Rusya'yı ortak dü man olarak gördü ünü, hatta ran ile Rusya arasında bir anla ma sa lanması konusunda aracı olmaya hazır oldu unu belirtmi tir. Çünkü ran ile Rusya arasında de vam eden harp

¹⁷⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 32.

¹⁷⁵ 13. maddenin tam metni u ekildedir. "... bu muâhedenin in'ikâdından sonra Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin raniyan ile cihat-i câmi'a-ı islâmiyesine mebnî ran Devleti ile Rusya Devleti beyninde olan cenk ve cidâlin indifa'ı ve müselâhalarının terazi-i tarafeyn ile beyinlerinde te viki zımında Devlet-i Aliyye-i Osmaniye tarafından bu bâbda mesa'i cem 'iyle sarf olunmasına Devlet-i Rusya rızâ-dâde olur..." ânîzâde; **a.g.e.**, s. 126.

¹⁷⁶ 13 Muharrem 1227/28 Ocak 1812 tarihinde Osmanlı tarafından, ran'da özel sefir olarak bulunan Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi'ye yazılan yazıda unlar belirtilmi tir: "...bundan âkdem mahall-i mükâleme olan Bükre Kasabasında devlet-i Aliyye murahhasları ile Rusya murahhasları müselâha artlarını müzakere iderken... saltanat-ı seniyye-i kuvveü'l-erkân ile raniyân beyninde derkâr olan silm ve mesâfât lazımesinden... devlet-i ran dahi bir müddetten berü Rusyalu ile muharebe ve muhasım bulunub mu'amele-i hasımânede saltanat-ı seniyye ile mü terek oldu una mebnî izhârü'l-hakk ve iltizâm ile ran musâlahâtü dahi bi r maddesinde art kılınub keyfiyet bu tarafda ikamete me'mur kılınan A a Nasrullah'a ifade ve beyân ve taraf-ı sefir-i muma-ileyhe dahi hurûf-ı memhûre ile tafsîl ve tibyan kılınmı dir..." **BOA., H. H.**, D. No: 250, G. No:14810. Bu ar iv vesikasında yazılanlardan da anla ı laca ı gibi, daha Bükre Antla ması imzalanmamı ken ve ikili müzakereler yürütülürken Osmanlı Devleti ran'ı sefiri aracılı ıyla bilgilendirmi tir. Kaldı ki, Osmanlı'nın böyle bir mesuliyeti de bulunmamaktaydı. Mesele bu iken, ran'ın antla ma dolayısıyla Osmanlı'yı olumsuz ekilde itham etmesi anla ılmaz bir tutumdur.

esnasında, Ruslar Ahılkelek Kalesi'ni zabt ve istila ederek, Ahıska üzerine do ru yürüyü e geçmi tir ki, geli melerin Osmanlı'yı etkilemesi an meselesi olmu tur ¹⁷⁷.

Her yönüyle teçhiz edilmi olan Rus ordusunun Kafkasya havalisindeki saldırıları öyle bir boyuta ula mı tır ki, durum hem Osmanlı, hem de ran için vahim bir hal almaya ba lamı tır. Ahıska'nın muhafaza edilmesi zaruri olmakla birlikte, buraya ancak Revan üzerinden asker gönderilebilece i ortaya çıkmı tır. Ancak mevsimin kı ve hava ko ullarının son derece elveri siz olması buna imkân vermemi tir. Rusya ise, Karaba tarafına hücumu geçmi tir. Bu dönemde Abbas Mirza, hem erzak hem de askerî teçhizat yönünden büyük sıkıntılara dü mü , bu dönemde seri hareket edip, Rusya üzerine saldırması gerekirken, bunu bir türlü yapamamı tır. Ruslar ise, kı artlarına bakmadan 1227 Muharrem (Ocak 1812) tarihinde çok hızlı hareket ederek, Karaba 'ı ele geçirmi lerdir¹⁷⁸.

Bu durum bile, Osmanlı açısından oldukça endi e verici bulunmu tur. Aslında Rusya ile ran arasında bir barı anla ması yapılmasına, Osmanlı'nın bu kadar taraftar olmasının nedeni de bu hassas durum olmu tur. Çünkü uzun zamandan beri devam eden Rus- ran sava nda, ranlılar Ruslar'a kar ı kesin bir zafer kazanamadıkları gibi, Kafkasya bölgesindeki Rus ilerleyi i, hem Osmanlı'yı hem de ran'ı ciddi biçimde tehdit etmeye ba lamı tı. E er ran, barı anla masına yana mazsa, vaziyetin hem kendisi hem de Osmanlı için kötü sonuçlar do uraca ı muhakkaktı.

Osmanlı Devleti ran adına bunları dü ünürken ve Rus belasından bir ekilde ran'ı da kurtarmaya çalı rken, ran'a ba lı Revan Hanı Hüseyin Han, etrafına topladı ı askerleriyle Bayezid, Ele kirt, Malazgirt ve Mu sancaklarına saldırımı tır ¹⁷⁹. Revan Hanı Hüseyin Han, buralarda ya ayan ahalinin mal larını gasp etti i gibi, Kars'a ait bazı köyleri de ya malamı tır. Kendisi bununla da yetinmeyip, hesap sorar gibi Kars Muhafızı Abdullah Pa a'ya: "*Neden Moskovlu ile anla ma ve dostluk ettiniz?*" diye

¹⁷⁷ BOA., H. H., D. No: 250, G. No:14810.

¹⁷⁸ BOA., H. H., D. No: 250, G. No:14810; Percy M. Sykes; **A History of Persia, Vol. II.**, London , 1915, s. 410-411.

¹⁷⁹ 23 evval 1227- 30 Kasım 1812 tarihli bir belgede bu hususla ilgili çok önemli bilgiler bulunmaktadır: "*...Revan Hanı Hüseyin Han biraz ekrâd-ı müfsîd ve acemü'l-rafîzî i'tiyâdıyla Bayezid ve Ele kird ve Malazgird ve Mu sancaklarına sevk ve ol havali fukarasının emvâlini darb v e garet ve bir taraftan dahi Kars kuralarından be on karyenin çapul irsâliyle mallarını nehb ittirmi ve Moskovlu ile niçün müsâlehâ ve dostluk etdiniz diyerek alenen Kars Muhafızı Sa'adetlû Abdullah Pa a bendelerine sitayi itmi olma la...*" BOA., H. H., D. No: 1004, G. No:42115-A.

sözler sarf etmi tir¹⁸⁰. Hüseyin Han'ın bu hareketi ve fesadı, Osmanlı'yı oldukça rahatsız etmi tir. Ayrıca Hüseyin Han bu yaptıklarıyla da yetinmeyerek, Bayezid Mutasarrıfı brahim Pa a'dan alaca ı oldu u iddiasıyla, altı yedi bin kadar adamıyla Bayezid tarafına do ru harekete geçmi tir. Osmanlı yönetimi bu hab eri alınca büyük bir öfkeye kapılmı tır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulundu u mü kül durum ran üzerine sefer açmaya olanak tanımadı ı için, diplomatik yollarla ran uyarılmaya çalı ılmı tır. Tüm bu olan bitenlerin ran tarafına bildirilmesi ve olu maya b a layan kin ve nefret tohumlarının yok edilmesi ba lamında Osmanlı yönetimi harekete geçmi tir. Bir yandan ehzade Abbas Mirza'ya, di er yandan da ran ahı'na, bu konu ile ilgili mektuplar yazılmı tır. Bu sırada Tebriz'de sefir olarak bulunan Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi'ye de durum bildirilmi ve ehzade Abbas Mirza nezdinde, giri imlerde bulunarak bu olayların durdurulmasını sa laması istenmi tir¹⁸¹.

Ancak ran'ın, i i yine a ırdan alması, maksadının ne oldu unu belli etmi tir. ran'ın, her zamanki gibi temel amacının, Osmanlı merkezinden uzak bu sınır boyları üzerinde istedi ini yapmak oldu u anla ılmı tır¹⁸².

ran'da bulunan Osmanlı Sefiri Abdulvehhâb Efendi, ngiltere ile ran arasında çok sıkı ili kilerin bulundu unu da Osmanlı'ya iletmi tir¹⁸³. Gelen bu yazıda, ngiltere'nin ran'a olan ilgisi anlatılmı ve ran ile Rusya arasında bir anla ma yapılması hususunda, ngiltere'nin ran'a baskı yaptı ı da belirtilm i tir. Yine, 15 Receb 1227 (25 A ustos 1812) tarihinde ark Seraskeri Emin Pa a'dan gelen yazıda , Rusya ile Osmanlı'nın imzalamı oldu u Bükre Antla ması maddeleri içinde bulunan ve Anadolu tarafından Rusya'ya terk olunacak yerlerle ilgili, ran'a bilgi verilmesinin gerekli oldu u da vurgulanmı tır. Bunların dı nda Emin Pa a; ran tarafına, Osmanlı - Rus barı antla ması içinde, ran ile ilgili bir madenin de koyduruldu unu ve

¹⁸⁰ BOA., H. H., D. No: 1004, G. No:42115-A.

¹⁸¹ BOA., H. H., D. No: 1004, G. No:42115-A.

¹⁸² ran'ın bu niyeti ile ilgili belgeye yansıyan husus udur: "... raniyânın dima ları fesad üzere oldu u... ve ale'd-devam kuvvetleri ol havaliden eksik olmayub..." BOA., H. H., D. No: 1004, G. No:42115-A.

¹⁸³ Abdulvehhâb Efendi'nin 5 evval 1227 (12 Ekim 1812) tarihli yazısı, ran ile ngiltere arasındaki ili kilerin baya ı sıkı oldu u yönündedir. BOA., H. H., D. No: 288, G. No:17306.

Osmanlı'nın, kendi düzeni dışında İran'ı da dü ündü ünü, tafsilatlı bir ekilde ilettilerini vurgulamıştır¹⁸⁴.

Osmanlı ile İran arasında çok önemli diplomatik faaliyetler yürüten Erzurum Valisi ve Ark Canibi Seraskeri Mehmed Emin Paşa¹⁸⁵ İran'daki gelişmeleri, orada bulunan adamları vasıtasıyla çok yakından takip ederek, günü gününe İstanbul'a bildirmekten de geri durmamıştır. İran tarafından kendisine gelen en son bilgilere göre de, İngiltere'nin İran'ın iç meseleleri ile bayağı ilgilendiği ve İran'ın İngiltere'ye son derece hürmet ettiği eklindedir. Bu haberi derhal Babıâli'ye ileten Emin Paşa, bu meyanda İngiltere'nin; İran'ın, Rusya ile bir anlaşma yapmasına taraftar olduğunu ve Tiflis'ten İngiltere'ye çağrılan İngiliz elçisinin yerine, yeni bir elçinin gönderildiğini belirttiikten sonra, gelecek elçinin Tebriz'de ehzade Abbas Mirza ile görüşüp, Rusya ile yapılması düşünülen anlaşmalarını kararlaştıracaklarını ifade etmiştir¹⁸⁶.

Bu havalide bulunan Osmanlı casuslarının bildirdiği üzere, İran ile Rusya arasında bir yakınlaşmanın söz konusu olduğu ve gizli denbar müzakerelerinin yürütüldüğü de belirtilmiştir¹⁸⁷. Nitekim Tiflis'de bulunan Rus komutanı Tormasov, Aras çayı denilen yere hareket etmiş ve burada Abbas Mirza ile buluşup, "...müzakere-i sulh ve mülâkat..." yapmaya başlamışlardır. Yine gelen casus bilgilerine göre, İran'ın görüşmeler sırasında Rusya'dan ele geçirdiği İran topraklarını geri istediği, ancak Rus tarafının bunu kabul etmediği eklindedir¹⁸⁸. Zaten İran-Rus savaşı sürecinde Abbas Mirza komutasındaki İran kuvvetleri, Rus ordusu karşısında bir varlık gösteremedikleri gibi, aldığı mağlubiyetlerle perian bir hale gelmişlerdir. Bu çerçevede İran'ın Rusya'ya toprak vermesi muhakkak olmakla birlikte, ne kadar toprak vereceği ve bu toprakların stratejik durumunun ne olacağı belirsizdir.

¹⁸⁴ BOA., H. H., D. No: 288, G. No:17306.

¹⁸⁵ Erzurumlu Mehmed Emin Paşa olarak da bilinen bu vali 1811 -1813 yılları arasında Erzurum Valisi i ve Ark Canibi Seraskerliği görevini yürütmüştür. Y. Öztuna; a.g.e., C: II, s. 1127.

¹⁸⁶ BOA., H. H., D. No: 288, G. No:17306.

¹⁸⁷ Son derece önemli olan bu husus belgede ü ekilde ifade edilmektedir: "...bu günlerde vürûd iden casusanımız kuvvetlerinin takrîrlerinde raniyân ile Moskovlu beyinde mükâleme -i silm ve safvet oldu u ve Tiflis'de olan Moskovlu cenerali ile ehzâde arasında Aras ç ayı nam nehîr pi gâhında yekdi erle mülâkat ve müzakere-i sulh ettikleri beyan olunmaktadır..." BOA., H. H., D. No: 1004, G. No:42115-A.

¹⁸⁸ BOA., H. H., D. No: 1004, G. No:42115-A.

7- ran le Rusya Arasında imzalanan Gülistan Antlaşması (1813)

Rusya'nın Kafkasya'da kazandığı askerî başarılar, buna mukabil İran'ın Rusya karşısında bir varlık gösterememesi, dengeleri Rusya lehine çevirmiştir¹⁸⁹. 1812 senesinde, Ruslar tarafından tekrar başlatılan tahrip edici saldırılar karşısında İran'ın dayanacak gücü kalmamıştır. Aslandüz'de yapılan savaşta İran'ın ağır bir yenilgiye uğraması ve Erivan taraflarının da Rusya'nın eline geçmesi, İran'dan çok İngiltere'yi rahatsız etmeye başlamıştır¹⁹⁰.

Çünkü güneye doğru yönelecek olan bir Rus ilerlemesi, İngiliz çıkarlarına aykırı ve tehlikeli bir durumdur. Bu yönleri göz önünde bulunduran İngiltere, yukarıda da belirttiğimiz gibi İran yönetim kademesinde özellikle de Abbas Mirza üzerinde baskı kurarak, İran-Rus anlaşmasını istemiştir¹⁹¹.

Hatta İngiltere, İran'ı barışa zorlamak için İran ordusunda bulunan İngiliz uzmanları geri çekeceği tehdidinde bile bulunmuştur¹⁹². Bu sırada Feth Ali Şah'ın Horasan taraflarındaki Türkmen isyanları ile uğraşması, Rusya'nın ise Fransa ile gerginleşen ilişkilerinin bulunması, İngiltere'nin isteği doğrultusunda İran-Rus anlaşmasını mümkün kılan gelişmeler olmuştur. İngiliz elçisi Gore Ouseley, arabuluculuk için Rusya'ya giderken, İran sefiri Hacı Mirza Ebu'l Hasan da St. Petersburg'a gönderilmiştir. İki taraf arasında Karabağ'da yapılan görüşmeler sonucunda 12 Ekim 1813 tarihinde Gülistan Antlaşması imzalanmıştır¹⁹³.

Bu antlaşma, bir giriş ve on bir maddeden oluşmaktadır. Antlaşmaya göre; İran tarafı, Rusya'nın Kafkasya'da işgal ettiği toprakları, Rusya'nın bir parçası olduğunu kabul edecektir. Buna göre de, Karabağ, Gence, Erivan, Derbend ve Bakü gibi önemli merkezler Rusya kontrolüne girmiş olacaktır¹⁹⁴. Bahsi geçen bu bölgeler, Arpaçay-Aras nehrine kadar uzanan, Kuzey Azerbaycan ile Gürcistan taraflarını içine alan yerlerdir.

¹⁸⁹ Sykes; **a.g.e.**, s. 410-412.

¹⁹⁰ Sykes; **a.g.e.**, s. 412-413.

¹⁹¹ **BOA., C. HR.**, No: 7144; Sykes; **a.g.e.**, s. 413.

¹⁹² Yılmaz Karadeniz; **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795 -1925)**, Bakı Yay., st., 2006, s. 107.

¹⁹³ Mehmet Saray; **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s. 20; Sykes; **a.g.e.**, s. 413; Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 108.

¹⁹⁴ Sykes; **a.g.e.**, s. 414. Ziya Nur Aksun, İran'ın Rusya'ya terk etmek zorunda kaldığı bu havalıyla ilgili Raymond Furon'un dikkat çekici bir tespitini dile getirmektedir: "...Raymond Furon'un tabiriyle, İran daha o zamandan Bakü petrolünü kaybetmiştir. Fakat o tarihte kimse bunun farkına varmamış ;

Antla maya göre, bu yerlerde sadece ran ah'ı de il, ondan sonra ah olacak ehzadeler de Rus hâkimiyetini tanıyacaktı. Hazar Denizi'nde Rus tüccarları, rahatça hareket edebilecekti ki, özellikle Hazar denizinde Rus etkisi, bu antla ma ile iyice artmıştı. Hatta Rusya kendisi ve ran'ın dışında, Hazar Denizi'nde başka ülkeye ait savaş gemisi bulundurulmaması şartını kabul ettirmesiyle, bu denizde tek gücün kendisi olacağını da garantilemişti. Genel olarak Rusya'nın lehine olan bu antla mada Rusya, sadece ran içindeki karışıklık ve saltanat mücadelesine karışmamaya sözünü vermişti¹⁹⁵.

a- Gülistan Antlaşması'nda İngiltere'nin Rolü ve Antlaşmanın Osmanlı'ya Etkisi

Bu antlaşma, uzun süreli Rus-Ran savaş dönemini sonlandırmıştı. Rusya açısından çok önemli kazanımlar sağlayan Gülistan Antlaşması, ran'ı bayağı tedirgin etmişti. Çünkü Rusya'ya bırakılan yerler, stratejik yönden çok önemli mevkiiler olup, ran'ın varlık alanına yönelik ciddi tehditlerin oluşmasına neden olacak bir özelliğe de sahipti. Aynı şekilde, Osmanlı açısından da böyle bir Rus egemenliğinin, Kafkasya'da tekkül etmesi arzulanan ve kabul edilebilecek bir durum değildi. Ne fayda ki, ne ran ne de Osmanlı, bu barıştan memnun olmamasına rağmen, ikisinin de Rusya'ya karşı yapabileceği fazla bir şey de yoktu. Özellikle ran ile Rusya arasında oluşturulan sınırlar, çok problemliydi ve bundan dolayı sıkıntı yaşanması da kesindi. Sınır mevzusundaki bu problemliliğin daha çok İngiltere çıkarlarına uygun olması akla gelen bir diğer husustur¹⁹⁶.

Nitekim İngiltere, bu sınır meseleleri ve antlaşma dolayısıyla, memnuniyetsiz olan ran'ın, ileriki bir zamanda Rusya ile tekrar savaş tutacağı tahmin etmekteydi. Çıkacak böyle bir savaşta, tamamıyla İngiltere'nin lehine gelecekti. Çünkü böyle bir durumda, İngiltere'nin kontrolündeki Hindistan ve Afganistan'a yönelik olabilecek bir ran tehdidi ortaya çıkmayacağı gibi, iki taraf birbiriyle mücadele ettiğinden yıpranacak ve bundan da İngiltere kârlı çıkacaktı¹⁹⁷.

hatta Çar'ın emriyle Saint-Petersburg'daki akademi âzaları, bu yavaş tedkik ederek garip bir rapor vermişlerdir. Burada, 'Petrolün her türlü faideden ârî, madenî, yapı kan ve fena kokulu bir mâyi oldu u; kullanılmaya kat'ıyyen elverişli bulunmadığı' zikredilmiştir..." Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 163.

¹⁹⁵ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 108; M. Saray; **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁹⁶ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 108.

¹⁹⁷ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 163.

ran-Rus anlaşmasında, İngiltere etkisinin görmezden gelinemeyecek bir gerçek oldu u, Osmanlı tarafında da fark edilmiştir. Nitekim bu konu ile ilgili Osmanlı makamlarında yapılan müzakereler sonucunda, İngiltere'nin müdahalesinin kesin olmakla birlikte, pek çok konuda İngiltere'nin belirleyici olmasından duyulan rahatsızlık da kendini göstermiştir¹⁹⁸. Nitekim İran'ın, Osmanlı topraklarına yönelik saldırgan bir politika yürütmesi, özellikle de sınır boylarında devamlı olarak sorunlar çıkarmasında İngiltere'nin parmağı oldu u kuşunu kuvvetlendirmiştir¹⁹⁹. Yine İran'ın, Basra taraflarına doğru yayılmacı bir politika takip etmesi, Basra valisi üzerinde baskı kurarak, güya verilen zararlarla ilgili tazminat talep etmesi, hoşlanılabilecek durumlar değildir. Tüm bunlar yaşanırken de, İngiltere olan bitenlere seyirci kalmı tır. Bundan dolayı da, “*acaba İngiltere, bizim toprağımızdan bir kısmını, İran'a mı verdirmek istiyor*” sorusunu akla getirmiştir. Tüm bu noktaların çok iyi analiz edilmesi ve ona göre hareket edilmesi, Osmanlı yöneticilerinin üzerinde durdu u belli bazı hususlar arasında olmuştur²⁰⁰.

Tiflis dolaylarındaki Rus hâkimiyet alanının genişliği, Osmanlı'yı rahatsız etmekle birlikte, İran'ın buna nasıl rıza gösterdiği de bir türlü anlaşılabilir değildir. En ilginç yanı ise, Rus-İran anlaşması sırasında, Rusya'nın, Basra ve Basra taraflarını İran'a verilmesini vaat ettiği söylentisi olmuştur. Söylenti gibi durmasına rağmen, olası gibi görünen bu durumdan da, İngiltere'nin, hem haberdar hem de parmağı oldu u kuşu ortaya çıkmıştır. Böyle bir plânın olma ihtimali, Osmanlı yönetiminin kafasını bayağı kurcalamış ve İngiltere'ye olan güvensizlik tekrar su yüzüne çıkmıştır²⁰¹.

¹⁹⁸ 1229- 1813-1814 tarihli çok önemli bir arşiv vesikasında bu konu ile ilgili şu hususlar yer almaktadır: “... İngiltereli'nin Devlet-i Aliyye ve Devlet-i Raniye ve Rusyalu'nun müttefiki olmaları İngiltereli'nün dahi bunların müsahehalarında eli olmak hatıra gelmez mi...” **BOA., H. H.**, D. No: 1261, G. No:48802.

¹⁹⁹ **BOA., H. H.**, D. No: 1261, G. No:48802.

²⁰⁰ Olaylarla ilgili bilgi veren belgede İngiltere'nin bu durumuna yönelik tavrı, şu şekilde ifade edilmektedir: “...Bu ana kadar Devlet-i Aliyye'mizden hilâf-ı âher bir devlete barid mu'amele olunmayub bu mu'amele İranlı tarafından câri' olub... Basra ülkesine asker ile doldurub bu kadar hasârât itmi iken memâlik-i mahrûsemizin bir tarafını dahi İran'a mı terk edelim? Bu bâbda İngiltereliüden dahi emniyet ca'iz mi...” **BOA., H. H.**, D. No: 1261, G. No:48802.

²⁰¹ İngiltere'nin bu konuda İran'ı destekler bir tavır takındığı; “... İranlı'nun Rusyalu ile sulhünde İngiltereli'nün müdahîl-i külliyesi vardır lâkin terk-i memâlikde var mı yok mu ma'lûm de il ise de İngiltereli'nün Rusya maslahatında iltizâmına nazaran terk-i memâlikde dahi müdahîli olmaları bu sulhün Devlet-i Aliyye'ye beher hâl kemaliyle mazarrâtı derkâr olub...” ifadeleriyle açıkça dile getirilmi ve meselede İngiltere parmağı oldu u üphesi kuvvetlenmiştir. **BOA., H. H.**, D. No: 1261, G. No:48802.

Çünkü öteden beri İran'ın Osmanlı elindeki bu topraklara yönelik emelleri bilinen bir vakiydi. Aynı şekilde Rusya'nın da öncelikli hedefi, Kafkasya'da tam hâkimiyet sağlamak ve, sonrasında güneye doğru inmekti. O zaman bu iki devletin Osmanlı'ya karşı böyle bir komplo içinde olma ihtimali yüksekti. Ayrıca İran, Osmanlı'nın sıkı sıkıya bağlı olduğu her dönemde, bir bahane ile buralara saldırması ve bu havalinin en azından içişlerine devamlı surette burnunu sokmaktan hiç vazgeçmemiştir. O zaman, Bağdat ve Basra taraflarının İran'a verilme düşüncesi, bu anlaşmalar bağlamında olası gibi görünmüştür. Ancak bu noktada Osmanlı'nın kafasını ciddi şekilde kurcalayan husus, böyle büyük bir projenin İngiliz desteği olmadan gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığını düşüncesi olmuştur.

Çünkü İran-Rus anlaşması sürecinde anlaşma geliştirmeler, bunu teyit eder mahiyetteydi. Nitekim İstanbul'da bulunan İran sefiri, Rus - İran anlaşmasından haberdar olduğu ilk gün, İstanbul'daki İngiliz elçisinin, her şeyden haberi vardı. Ayrıca İngiltere; İran üzerinde Rusya ile anlaşma yapılması yönünde baskı kurmuştu. Bu baskıyı kurarken de İran'a, Osmanlı için güvenilmez vurgusunu yapması muhtemeldi. Çünkü Osmanlı'nın Rusya ile imzalaması olduğu Bükre Antlaşması nedeniyle, İran'ın rahatsızlığı İngiltere tarafından çok iyi bilinmekteydi. İngiltere'nin bunu çok iyi bir koz olarak kullanıp; *"...bakın Osmanlı, sizinle, o kadar istemenize rağmen ittifak kurmadığı gibi, sizin düşümanınız olan Rusya ile anlaşma imzaladı gerekçesini..."* ortaya atması ve bu gerekçeye göre de İran'ın Osmanlı'ya güvenmemesi gerektiği konusu, İngiltere tarafından vurgulanması olabilirdi. Tüm bu hususların İngiltere tarafından, İran'a söylendiği ve İran'ı etkilediği kuşku, kuşku olmaktan çıkmış ve kesinmiş gibi Osmanlı yönetim kademesinde dillendirilmeye başlanmıştır²⁰².

Bunlar alt alta konulduğu zaman, aslında ne İngiltere'ye ne de Rusya'ya güvenilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Ayrıca İran'ın da dâhil olduğu bu üçlü grubun,

²⁰² Osmanlı yönetim kademesinde ciddi anlamda hakim olan bu görüşün, bir belgeye yansımaları dikkat çekici ifadelerle olmuştur: *"... İranlı'ya memâlik-i hakâniyeden Basra ve Bağdat'ı aliverme ile Rusyalı va'ad idüb sulhü tahsil eylesmesi ... (küffar milletlere güvenilmemesi ile ilgili vurgu yapıldıktan sonra) ... ve İngiltereli'nün dahi bundan dest-i ta'âdât fesâdı derkâr idüb ve İngiltere elçisi sûret-i haktan gelerek Devlet-i Aliyye'nin İranlı'ya barîd mu'amelesi Rusyalı ile sulhe mecbur eyledi demesi ve sulh-ı mezkûrdan bu tarafta olan İran elçisinin haberi olmayub İngiltere elçisinin vukûf-ı tamı olması İngiltereli'nün fesâdına delil-i kâvî olmaları gerek İngiltereli ve gerek Rusyalı ile Acem'den bir vecihle emniyet ca'iz olmayub zira bunların üçü birden ittifak idüb saltanat-ı seniyye aleyhine olmaları veyahud sûret-i ahire ile bir hileleri olmak hatıra geldi inden başka her devlet mücavir oldu u devletle hasm-ı tabî'i oldu u a ikâr olmak mülâsesiyle cemi' zamanda ihtiyata riayet ile..."* BOA., H. H., D. No: 1261, G. No:48802.

Osmanlı'ya yönelik bir saldırıya geçme ihtimali, açıkça tartışılan bir konu olmuştur. Bahsi geçen devletlerin, hileli hareketleri her zaman var oldu ve "...her devlet mücavir oldu u devletle hasm-ı tabî'i oldu u a ikâr olmak mülâsesiyle..." gerçeğine dayalı olarak, kısa zamanda hazırlıklar yapılarak, sınır güvenliğini sağlamak için her türlü tedbirin alınması gerekmektedir. Özellikle Bağdat ve havalisi, yeterli miktarda mühimmat ve erzakla takviye edilmeye başlandı²⁰³.

b- Gülistan Antlaşması'nın İran'da Doğurduğu Kargaşalık

Feth Ali Şah, Gülistan Antlaşması ile Rusya'ya kaptırıldığı yerlerde bulunan büyük sayıdaki Müslüman'ın, Rus hâkimiyeti altında girmesini bir türlü içine sindiremediği için 1815 senesinde, Rusya tarafına bir elçi gönderip, mevcut antlaşma maddelerinin yeniden müzakere edilmesini talep etmiştir. Ancak Rusya, Gürcistan havalisinin Hıristiyan olduğunu gerekçe göstererek, bu isteği reddetmiştir²⁰⁴.

Bu arada Rusya, İran'ı alttan altarak iyi işleri kurmaya çalışmıştı bu meyanda da, 1817 senesinde Rus generali Yermeloff'u Tahran'a göndermiştir. Bu Rus General ile Feth Ali Şah arasında yapılan görüşmeler sırasında, Osmanlı Devleti'ne karşı Rus - İran ittifakı kurulması teklifi, Rusya tarafından tekrar dile getirilmiştir²⁰⁵. Yapılan görüşmelerde çekinceleri dolayısıyla, Rusya ile ittifak kurmaya sıcak bakmayan İran tarafı, İngiltere'ye güvendiğinden bu teklifi reddetmiştir. Feth Ali Şah, bu amaçla da Ebu'l Hasan'ı elçilikle İngiltere'ye göndermiş ve destek bulmaya çalışmıştır. Ancak bir türlü İngiltere'den umulan destek sağlanamamış ve bunu da fırsat bilen Rusya, İran topraklarının bütününe işgal etme düşüncesine kapılmıştır²⁰⁶.

V- BAĞDAT BÖLGESİNDE YAŞANAN SORUNLAR

1-Çözülemeyen Sorun: Bağdat Yönetimi ve Bu Havalideki Akrabalar

Sorunlar yumağı haline gelen Bağdat'ın durumu, Osmanlı'yı en çok rahatsız eden ve düdüdüren konuların başında gelmekteydi. Çünkü burası, İran'ın göz diktiği ve elini hiç çekmediği bir havalıydı. Osmanlı Devleti, Bağdat'a yönelik her türlü takviye

²⁰³ BOA., H. H., D. No: 1261, G. No:48802.

²⁰⁴ Sykes; a.g.e., s. 414.

²⁰⁵ Sykes; a.g.e., s. 415.

²⁰⁶ Y. Karadeniz; a.g.e., s. 109.

yardımını yapmı olmasına ra men, dirayetsiz ve basiretsiz Ba dat Valisi Sai d Pa a'nın, i bilmez hareketleri nedeniyle pek çok sorun ortaya çıkmı ve Ba dat havalisi tekrar peri an bir hale gelmi ti²⁰⁷. Bu valinin orada oldu u müddetçe, ne kadar yardım giderse gitsin i e yaramayaca ı da belli olmu tu.

Ba dat Valisi Said Pa a, Ba dat yönetiminde yaptı ı düzenlemelerle kendi nüfuz alanını olu turmaya çalı ırken, bazı atamalar dolayısıyla da kendisinden ho nut olmayan kesimlerin ortaya çıkmasına neden olmu tur. Ayrıca kendisinin dirayetsiz yönetimi sonucunda, 1814 senesi sonlarına do ru, El-Cezire ve amiye a iretleri isyan etmi ler, Hazail ve Zübeyd kabile ve a iretleri ile Necd a iretlerinden El -Cerba ve El-Zafir Arapları, ta kınıklara ba lamı lardır. Bu a iretler Necef, Kerbela ve Hille taraflarına baskınlar yaparak, asayi in tamam en bozulmasına neden olmu lardır²⁰⁸. Osmanlı'nın, buralara olan ilgisizli i ve Ba dat yönetiminin yetersizli i, bu a iretlerin hareket alanlarını daha da geni letmelerine sebep olmu tur. Yerel yönetimin gev ekli inden ımaran Arap a iretleri, ranlılar için kutsal mekânların bulundu u Necef ve Kerbela taraflarına do ru da saldırmaya ba lamı lar, Kerbela'yı kısa sürede ku atmı lardır²⁰⁹.

Hâlbuki sadece 1814 yılı içinde, kırk bine yakın ranlı ziyaretçi ile ah'nın ailesi, buralara ziyaret için gelmi tir. Ba dat'a ula an yardım talepleri ve feryatlar, Said Pa a'yı tela a dü ürmü , acil bir çözüm yolu bulmasını zorunlu hale getirmi tir . Kendisi hemen Davud Efendi'yi ba bu tayin ederek, 1229 Zilka'de ortasında (29 Ekim 1814) Ba dat'tan harekete geçmesini sa lamı tı r. Davud Efendi, Kerbela'ya varmı ve burada muhasara altındaki ran ziyaretçileri ile ran ahı'nın ailesini kurtarmı tir²¹⁰.

²⁰⁷ BOA., H. H., D. No: 1261, G. No:48802. ânîzâde, Said Pa a'nın vali olarak ne kadar yetersiz oldu unu ve yetkisi altındaki havalıyı iyi bir ekilde yönetemedi ini çok açık bir ekilde ifade etmektedir. ânîzâde'nin Said Pa a ile ilgili u tespitleri dikkate de erdir: "...Said Pa a farıza-i 'uhde-i dirâyet-i vezâret olan hâlet ve keyfiyyete 'adem-i riayetden nâ î zabt u rabt-ı memalik ve inhâ ve hıfz ve hirâset-i re'ayâ ve berâyâ maslâhatlarından kâsır ve 'adem-i kâr-âgâhu ve liyakâti nezd-i hazret-i mülkûdârîde zâhir olub bu cihetle valisi oldu u Ba dad ve Basra ve ehrizor eyaletleri sekkine ve ahalisinin asayi ve istirahatları mutasall üb ve tevcih-i âhâneden sükâtıyla Kürdistan be lerini istihdâm idemeyüb, beynlerinde tefrika ve mübâyenet vuku'unu mûcib..." ânîzâde; a.g.e., s. 306.

²⁰⁸ Özellikle a iretlerin ba kaldırıp ayaklanmaları dolayısıyla, sınır boylarında büyük düzensizliklerin ya andı nı belirten ânîzâde; "...hududda bulunan sâkineler pây-mâl ve hebâ olmak üzere oldukları hakikat bir haldir..." demektedir. ânîzâde; a.g.e., s. 306.

²⁰⁹ Cevdet; a.g.e., s. 150.

²¹⁰ Cevdet; a.g.e., s. 150.

2- Ba dat Valisi Said Pa a'nın Yetersizli i ve Görevinden Alınması

Osmanlı yönetimi, Said Pa a'nın yerine “ *ecaatkâr*” ve “ *kâr-güzar*” bir vezirin vali olarak atanması gerekti ini dü ünmü tür²¹¹. Çünkü genç ya ta ve yetersiz olan Said Pa a'nın Ba dat yönetimindeki gidi atı, bir ekilde Irak'ın bölünmesine bile sebep olabilecek boyutlara varmı tır. Özellikle ran tarafından, Irak mıntika sının taksim olunaca ı dü üncesi ve bu ihtimalin son zamanlarda artması Osmanlı yönetimini baya ı rahatsız etmeye ba lamı tır. Said Pa a'nın valilikten el çektilmesinin nasıl mümkün olaca ı da, Osmanlı yönetimini dü ündüren bir konu haline gelmi tir²¹².

Çünkü Ba dat'ın kendine has yapısı ve kölemen etkisi dolayısıyla, vali de i iminin öyle kolay bir i olmayaca ı da bilinen bir durumdu. Merkezden birinin buraya vali olarak gönderilmesinin çok zor olaca ı, olsa bile bu atamanın büyük bir karga alı a sebebiyet verece i tahmin edilmi tir. En azından Ba dat'ın, Osmanlı - ran ili kilerindeki hassas durumu göz önünde bulundurularak, atanmasıyla burada sorun yaratmayacak ve içte de karı ıklı ın ya anmasına sebebiyet vermeyecek birine bu görevin verilmesi gerekti i dü üncesi ortaya çıkmı tır. Tüm bu hususların göz önünde bulundurulmasından sonra, Ba dat içinden birinin vali olarak atanması daha uygun görülmü , ancak buna uygun birinin de Ba dat'ta bulunmadı ı görü ü a ırlık kazanmı tır. Sadece Ba dat Defterdarı, bu göreve az da olsa layık görülmü tür ki, onun da bu i in altından kalkmayaca ı tahmin edilmi tir²¹³.

Her ne olursa olsun Ba dat'ta ya anan iç olaylar, Said Pa a'nın, valilik i ini yürütemeyece ini belli etmi tir²¹⁴. Zaten kendisi bu göreve, halkın ve askerinin, merhum babası Büyük Süleyman Pa a'ya olan ba lılı ı sonucunda getirilmi tir. En önemli dezavantajı ise, genç ya ta olması ve devlet i lerindeki tecrübesizli iydi. Emri altında bulunan komutanları, babasının adamlarıydı ve tecrübeli insanlardı. Ancak kendisi onların tavsiyelerini de dikkate almamı tır.

²¹¹ BOA., H. H., D. No: 1261, G. No:48802.

²¹² Said Pa a'nın yetersizli i ile ilgili bir belgede mealen u ifadeler geçmektedir. “...*Ba dad Valisi genç Said Pa a'nın idareye iktidarı olmadı ndan Irak'ın, ran ve saireye taksim olaca ı anla ılmaktadır...*” BOA., H. H., D. No:395, G. No:20862.

²¹³ BOA., H. H., D. No: 1261, G. No:48802.

²¹⁴ Bir irâdede, Ba dat Valisi Said Pa a'nın genç ve kifayetsiz oldu u, idareye iktidarı olmadı ı vurgulandıktan sonra, böyle bir gidi atın Irak'ın sonunu getirece i ve bu havalinin ran elinde parçalanaca ı endi esinin, ciddi ekilde O smanlı yönetiminde ortaya çıktı ı ifade edilmektedir. BOA., H. H., D. No: 395, G. No:20862.

Bu arada Cevdet Pa a'nın belirtti i üzere; Ebu Aklın o lu diye adlandırılan Hadî²¹⁵ adlı bir Kürt delikanlısının, etkisi altında kalan Said Pa a, tüm i leri ona bırakmı tır ki, bu dü ük tabakadan gelme delikanlı , kendisinin sonunu hazırlayan en önemli ki i olmu tur²¹⁶.

Irak havalisinde ve Ba dat içinde Said Pa a'nın yaptıkları, herkesçe yanlı görülmeye ba lanmı tır. Özellikle Hadî gibi ölçüsüz ve nitelsiz bir kimsenin; neredeyse valilikle ilgili bütün i leri eline alması; diledi ini azletmesi, diledi ini ataması, Ba dat'taki rahatsızlı ı oldukça arttırmı tır. Bu huzursuzlu u fırsat bilen Arap a iretleri ile Irak'ın kuzeyindeki bazı Kürt a iretleri, buldukları yerlerde karı ıklıklar çıkarmaya ba lamı lardır. Bu olaylar sırasında, Said Pa a kendisine yapılan tüm iyi niyetli telkinleri bir türlü dikkate almamı tır. Ba dat Kölemen oca mın ileri gelenlerinden ve saygı duyulan ahsiyetlerden biri olan Davud Efendi bile, yapılanlar dolayısıyla Said Pa a'ya baya ı güvenmi ve Ba dat'ı terk edip gitmi tir²¹⁷.

Said Pa a'nın, gittikçe artan yanlı uygulamaları ve bunların Babî'ye yansması, görevinden uzakla tırılması hususunda Osmanlı yönetimini harekete geçirmi ve kendisinin vezirli i derhal kaldırılarak, Halep'te ik amet etmesine karar verilmi tir. Said Pa a'nın azli dolayısıyla da Ba dat'a vali tayin edilinceye kadar, merhum Süleyman Pa a'nın²¹⁸ sükarde i olan ve o sıralar Basra mütesellimli ini yürüten Ahmed Bey'in bu i e layık oldu u kararla tırılmı tır. Neticede Ka pıca bı lık ihsanı ile valilik nasb edilinceye kadar, Ba dat, Basra ve ehrizor kaymakamlı ı Ahmed Bey'e tevcih edilmi tir (evâsıt-ı evvâl 1232 / A ustos sonları 1817)²¹⁹.

Said Pa a'ya gönderilen emirnâmede, herhangi bir ta kınılıkta bulunmadan emrin gere ini yerine getirerek ve derhal Halep'e gidip burada ikamet ederse canının güvencede olaca ı kendisine bildirilmi tir. Gönderilen fermana göre; ayet Said Pa a emre mukavemet ederse, Halep, Musul, Diyarbakır ve Rakka valileri, olu turacakları külliyetli askerle Ba dat üzerine harekete geçeceklerdi. Kısaca Osmanlı yönetimi,

²¹⁵ Cevdet Pa a, bu ki iyi, dü ük tabakadan gelme, ölçüsüz ve hafif yaratlı lı, kötü bir kimse olarak tavsif etmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 220.

²¹⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 220.

²¹⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 220-221; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 306

²¹⁸ Bu Süleyman Pa a, 1807-1810 tarihleri arasında Ba dat Valili ini yürüten ki idir.

²¹⁹ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 306.

kendisini her ne şekilde olursa olsun, buranın yönetiminde tutmayacağını belli etmiş tir²²⁰.

Osmanlı Devleti, Bağdat içindeki mevcut dengeleri de göz önünde bulundurarak merkezden birini göndermektense, Bağdat içinden birini bu göreve atmayı uygun görmüştür. Ancak ilk başta düşünülen kişi olan Ahmed Bey'in, bu işin altından kalkamayacağına karar verilince de, onun yerine daha etkili bir konumda bulunan ve Bağdat'taki olaylara vakıf Davud Efendi'nin, valiliği konusunda karar kılınmış ve kendisine vezirlik rütbesi ile Bağdat, Basra ve Ekrizor eyaletleri tevcih edilmiştir²²¹. Buna rağmen meydana gelen hadiseler, Davud Efendi'nin Bağdat valiliğini ele geçirmesinin öyle kolay olmadığını da göstermiştir.

3- Davud Efendi'nin Bağdat Valisi Said Paşa ile Olan Mücadelesi

Aslında Davud Efendi'ye bu görev verildiği zaman, kendisi Bağdat'ta bulunmuyordu. Çünkü kendisi Bağdat Valisi Said Paşa'nın küstürdüğü ve raftan olup, Bağdat'ta yaşanan olaylar nedeniyle buraya terk edilmişti. Bu terk edilme sebepleri arasında, Hadî idi. Davud Efendi, Hadî'nin yaptıklarına daha fazla dayanamamış ve kendisine yakın Enderun ve Birun aileleriyle birlikte -bunların yanında yaklaşık olarak yüz elli kişilik yakın çevresi de dâhil olmak üzere- eski Bağdat Valisi Süleyman Paşa'nın sütkardeşi Ahmed Bey'i de yanına alarak Bağdat'ın kuzeyine doğru gitmişti²²².

te bu noktadan sonra, Davud Efendi'nin valiliğine kadar geçen süre boyunca maceralı olmuş ve pek çok hadise yaşamıştır. O nedenle, olup biten bu olayların bilinmesi, aynı zamanda Irak havalisinin hangi yapıda olduğunu anlaması açısından da önemlidir. Bu bağlamda Davud Efendi'nin gitmesinden sonra yaşananlara bakmak gerekmektedir.

²²⁰ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 307.

²²¹ Bağdat'la ilgili yapılan düzenlemelerde Osmanlı yönetimindeki en etkin kişilik Halet Efendi idi. Çünkü kendisi, önceden bu havalide uzun süre bulunmuş, her yönüyle bura hakkında geniş bilgi sahibi olmuştur. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 333-334.

²²² Cevdet Paşa, Davud Efendi'nin Bağdat'tan bu gidişini, Said Paşa'nın vali olması öncesinde Bağdat'tan ayrılıp Müntefik Aireti içine gitmesine benzetmekte ve aralarında paralellik kurmaktadır. Yani bir nevi vali olmak için küsüp, Bağdat dışına çıkmak ve burada kendi taraftarları ile harekete geçmek gerektiği izlenimi olmaktadır. Cevdet; **a.g.e.**, s. 221.

Davut Efendi'nin, bu havalıye geldi ini duyan Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a, kendisini Süleymaniye'ye davet etmi tir²²³. Çünkü Mahmud Pa a da, uzun zamandan beri Said Pa a'nın yaptıklarından ikâyetçiydi ve Davut Efendi'ye davet mektubu yazarak bu hususları dile getirmi tir. Mahmud Pa a'nın, Davud Efendi 'ye yazdı ı mektuptaki en ilginç taraf ise; e er Ba dat'a adam akıllı bir vali atanırsa, ran ile olan bütün ili kilerini kesip, Osmanlı'ya tam ba lı kalaca ını belirtmesi olmu tur²²⁴.

Davud Efendi, Mahmud Pa a'nın davetine icabet edip Süleymaniye'ye vardı nda ba ta Mahmud Pa a olmak üzere, bütün ümera, rüesa ve ileri gelenler kendisini kar ılamı ve büyük saygı göstermi lerdir. Bu sırada daha öncesinde ran'a kaçıp Kirman ah'ta bulunan Baban eski beylerinden Köy ve Harir Sancakları Mutasarrıfı Süleyman Pa a ile eski Kerkük ve Basra Mütessellimleri Halil ve Rüstem A alar ile Ba dat Yeniçeri Oca ı A alı ı'ndan ayrılan Seyyid Albevi A a da Süleymaniye'ye gelmi lerdir²²⁵. Kısacası Süleymaniye, o zamanki Ba dat Valisi Said Pa a'ya kar ıolu an muhalefetin merkezi k onumuna gelmi tir.

Osmanlı yönetimi ise; Mardin, Nusaybin ve Erdebil havalisinde bulunan görevlilerin de, Davud Bey ile birlikte hareket etmesini sa lamak için Musul Valisi Ahmed Pa a'ya emir göndermi tir (15 Rebûlâhir 1232 / 4 Mart 1817)²²⁶. Görüldü ü üzere Ba dat'ta Said Pa a'nın yanında etkili sayılabilecek ileri gelenlerden kimse kalmadı ı gibi, Irak mıntıkasının önemli kimseleri ve beylerinin neredeyse hepsi, Said Pa a'ya kar ı Davud Efendi'nin yanında toplanmı lardır.

Meselenin ciddiyetinin farkına varan Said Pa a, yitirdi i güveni kazanmak için bazı giri imlerde bulunmu ve atamalar yapmı tır. Bu meyanda en çok tepki çeken Hadî'yi hazine darba ılıktan azledip, geri plânda bir göreve vermi tir. Ancak bunların hepsi beyhude çabalar olarak kalmı , Baban ve Kerkük tarafları, tamamıyla Davud Efendi'nin yanında yer almı lardır. Davud Efendi taraftarı olan bu kesimler, stanbul'a mektuplar göndererek, Davud Efendi'nin Ba dat valisi olarak atanması için kulis

²²³ ânîzâde; a.g.e., s. 334-335.

²²⁴ Cevdet; a.g.e., s. 222.

²²⁵ Cevdet; a.g.e., s. 222.

²²⁶ Rebûlâhir 1232/Mart 1817 tarihli bir belgede bu durum ile ilgili ü ifadeler yer almı tır: "...Ba dat Valisi Said Pa a'nın 'adem-i idaresinden tebdîli lazım gelmi ise de yerine kimin tayîni hakkında karar verilememi olmakla bir kere de ran maslâhatı bahanesiyle Musul Valisi Ahmed Pa a'ya talimatnâme gönderilmesi arz olundukda..." BOA., H. H., D. No: 394, G. No:20831; Ayrıca bkz. ânîzâde; a.g.e., s. 335.

yapmaya bile ba lamı lardır. Bu sırada Babiâli’de, Sa id Pa a’nın yerine kimin atanması tartı lımı ve ibreler merhum Süleyman Pa a’nın sütkarde i Ahmed Bey’e do ru dönmü tür²²⁷.

Osmanlı yönetimindeki bu temayülden habersiz olan Davud Efendi, kırk güne yakın Süleymaniye’de kalarak, stanbul’dan gelecek haberi b eklemi tir. Haberin gelememesi üzerine de, Mahmud Pa a ile o havalinin di er ileri gelenlerini yanına alıp, Ba dat üzerine do ru harekete geçmeye karar vermi tir. Kerkük’e gelmeden önce, Ba dat Defterdarı Mehmed Said Bey’in o lu Ömer Bey, yanındaki adamlar ıyla birlikte Davud Efendi’ye tabi olmu lardır. Kerkük’e gelmesinden sonra da ba ta Kerkük Mütessellimi Maruf A a olmak üzere, Kerkük ileri gelenleri kendisine tabi olduklarını bildirmi lerdir. Zaman içerisinde taraftar sayısını arttıran Davud Efendi, emin adımlarla hedefine yakla maya ba lamı tır.

Ba dat Valisi Said Pa a’ya kar ı olu an muhalefet cephesinde bu geli meler olurken, Osmanlı Devleti tarafından gönderilen fermanı alan Ahmed Bey, ne yapaca mını a ırmı tır. Çünkü kendisi o sıralar Davud Efendi’ni n yanında bulunmaktaydı ve bu hareketin içinde yer alan etkili ki ilerden biri konumundaydı. Ancak gelen ferman, kendisinin Ba dat kaymakamı nasb edildi i yönündeydi ve fermana göre hemen harekete geçerek, Said Pa a’yı Halep’e göndermesi ve kendisinin de K aymakam olarak Ba dat’ın ba ına geçmesi gerekiyordu. Ancak Ahmed Bey bir türlü buna cesaret edememi ve çıkabilecek kar ıklıklardan korkup, halkı kendi yanına çekemeyece i endi esinden dolayı ürkmü tür. Neticede gelen fermanı yanında saklayarak, olayların akı na göre hareket etmek istemi tir. Bir taraftan da yanında bulunan fermanın içeri ini Davud Efendi taraftarlarına duyurup, o cenahın bütünlü ünü bozmaya çalı mı tır. Davud Efendi, i in farkına varınca, Ahmed Bey’e adamlar göndererek, onun güvenini kazanmak istemi se de yanına gelen Davud Efendi’nin adamlarından korkan Ahmed Bey Yeniçerilere sı ınmı tır²²⁸.

Bahsedilen bu hadiselerin tümünün Kerkük’te ya anması dolayısıyla, bir anda Kerkük önemli bir çeki me alanı haline gelmi tir. Bu çeki me esnasında Ah med Bey yanda ları ile Davud Efendi taraftarları arasında baya ı huzursuzluk çıkmaya

²²⁷ Cevdet; a.g.e., s. 222.

²²⁸ Cevdet; a.g.e., s. 222-223.

ba lamı tır. Hatta Ahmed Bey yanda ı olan dört bin ki ilik bir askeri birlik, Kerkük yakınlarında konaklamı olan Davud Efendi ordusuna saldırmı , ancak bir ba arı elde edememi tir²²⁹. Davud Efendi, temel amacının Ba dat olması dolayısıyla Kerkük'te fazla kalmak istememi ve olayları yatı tırmaya çalı mı tır.

Ba dat'ta bulunan Vali Said Pa a ise, bir yandan kendi yanına taraftar çekmek için -kendisinin de valili i öncesinde sı ındı ı ve aralarında büyük bir dostluk bulunan -Müntefik A ıreti'ne müracaat etmi ve bu a ıretin ba ındaki eyhten yardım istemi tir. Müntefik eyhi Samir de, bu yardım talebine mukabeleten bin be yüz atlı adamı ile 23 Zilhicce 1232 (3 Kasım 1817) tarihinde Ba dat'a gelmi tir. Ayrıca Babanlı Abdullah Pa a da, yakla ık be yüz adamı ile Said Pa a'ya yardım için bu tarafa gelmi tir. Ancak bu kadar askerin Ba dat'ta beslenmesinin do urdu u zorluk ve di er bazı olumsuzluklar Said Pa a'yı baya ı sıkıntıya so kmu tur²³⁰. Çünkü o sırada Ba dat'ta ya anan kıtlık ve halkın durumunun iyi olmaması rahatsızlıkların üst noktaya çıkmasına neden olmu tur. Said Pa a ise, bunlara aldırmandan halkı ezmeye devam etmi tir. Baskılardan usanan halkın büyük bir kısmının temayülü D avud Efendi'den yana olmasıyla da, dengeler tamamıyla Said Pa a'nın aleyhine dönmü tür.

Geli melerin farklı mecraya kaydı mı ve Davud Efendi'nin yanına topladı ı adamlarla baya ı güç kazandı mı anlayan Osmanlı yönetimi, 3 Muharrem 1233 (13 Kasım 1817) tarihinde Ba dat, Basra ve ehrizor Eyaletleri'nin Davud Efendi'ye tevcih edildi ine dair bir ferman göndermek zorunda kalmı tır. Ferman halk ve asker önünde okunmu , Davud Pa a resmen Ba dat valisi olmu tur²³¹.

Fermanın okunmasıyla da sorunlar tam olarak bi tmemi tir. Çünkü Davud Pa a, henüz Ba dat'a girmemekle birlikte Said Pa a'nın da görevi öyle kolay bırakmayaca ı anla ılmı ve i ler tekrar karı ık bir hal almaya ba lamı tır. Halkın Said Pa a'dan memnun olmaması malum olmakla birlikte, ba ta Müntefik A ıreti askerleri olmak üzere, sayısı azımsanmayacak bir asker kitlesinin Ba dat'ta bulunması sıkıntıyı arttıran

²²⁹ Cevdet Pa a, bu saldıran askerleri *ha erat* olarak tanımlamakta ve u ifadelerle olayı anlatmaktadır. *"...Davud Efendi yeniçerilere nasihat ve Ahmed Bey'e emniyet vermek üzere ehre adamlar göndermi ise de Ahmed Bey Yeniçerilere dehâlet eylemi oldu u cihetle onlar andan ayrılmayub ahali beyninde dahi söz aya a dü mekle giden adamları tard ve tahkîr itdiklerinden ba ka dört bin kadar ha erat toplanub ordu üzerine hücum itdiklerinden nâ î D avud Efendi yanında mevcut olan askerle anların üzerine iktihâm ve cümlesini tarumar ve Kerkük'ün kapularına kadar takib eylemi dir..."* Cevdet; **a.g.e.**, s. 223.

²³⁰ Bu sırada Ba dat içinde bulunan asker sayısı be bin ki iyi buluyordu. Cevdet; **a.g.e.**, s. 224.

²³¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 224.

en önemli etken olmu tur. Davud Pa a, alelacele Ba dat'a girmesi halinde çok kan dökülece ini bildi inden a ırdan alarak meseleyi halletmeye çalı m ı tır²³².

Ba dat dı nda bunlar ya anırken, kendisini tamamıyla Ba dat içine kapatarak, dı arıda meydana gelen olaylardan habersiz olan Said Pa a'nın, azledildi inden bile haberi olmamı tır. Ancak Davud Pa a'nın, a ırdan Ba dat'a do ru yürümesinden de ku kulanmaya ba lamı tır. Sonrasında, görevinden alındı nı duyunca ve fermana göre de, Ba dat'tan ayrılıp Halep'e gitmesi gerekti ini anlayınca bir an tereddüt ya amı tır. Fakat ba ta Hadî olmak üzere, yanında bulunan di er bazı kimselerin kı kırtmalarına kanarak, fermana kar ı mücadele etmeye karar vermi tir.

Bu amaçla da öncelikle, Davud Pa a askerinin önemli birimlerinden biri olan, Babanlı Mahmud Pa a askerini geri çekilmeye mecbur etmek ve Davud Pa a ordusu içinde gedik açmak için, hemen Babanlı Abdullah Pa a'yı, Süleymaniye taraflarına göndermi tir. Said Pa a'nın plânına göre; Mahmud Pa a bunu haber alınca, kendi bölgesini korumak için Süleymaniye'ye gitmek zorunda kalacak ve Davud Pa a ordusu içinde bozulma meydana gelecekti. Bu yöndeki emri alan Babanlı Abdullah Pa a, önce Kerkük'e giderek sayısı iki bini bulan bir asker tedarik etmi ve akabinde de Süleymaniye'yi ku atmı tır. Süleymaniye'yi ku atan Abdullah Pa a, burayı alamadı ı gibi ma lup bir ekilde Kerkük'e do ru çekilmek zorunda kalmı ve Said Pa a'nın bu plânı da i e yaramamı tır²³³.

Bununla birlikte Ba dat içinde i lerin iyice karı ması ve Said Pa a'nın Müntefik askerlerinin masrafını kar ılayamaz duruma gelmesiyle, bunların Ba dat'tan çekilip gitmelerini istemi tir. Bu arada Hadî'nin, Ba dat'taki etkisi eski konumuna gelmi ve stedi ini azledip istedi ini atayarak, bir nevi vali gibi hareket etmeye ba lamı tır. Hatta Hadî'nin yaptıkları öyle bir raddeye varmı tır ki, en sonunda yapılanlara dayanamayan bir Ba datlı onu vurarak yaralamı tır. Yaralı bir ekilde ç Kale'ye kaçan Hadî 'nin pe i sıra, Said Pa a'da buraya gitmi ve ikisi birlikte kaleye kapanmı lardır. Ba dat'ın ba sız kaldı ı haberi Davud Pa a'ya ula nca 5 Rebülâhir'de (22 ubat 1817) Ba dat'a girmi ve yönetimi ele geçirmi tir²³⁴. Be gün sonra da Said Pa a idam edilmi tir²³⁵.

²³² Cevdet; **a.g.e.**, s. 224.

²³³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 224-225.

²³⁴ Cevdet; **a.g.e.**, s. 225-226; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 335.

Bu ya ananlardan da anla ı laca ı üzere, Ba dat'ta ya ananlar Osmanlı açısından çok önemli olmu tur. Çünkü buranın güçlü ve devlete ba lı bir vali tarafından yönetilmesi, Osmanlı için hayati öneme sahipti. Ancak kölemen oca ı dolayısıyla devletin, Ba dat'taki vali atamasındaki rolü, ikinci plâna dü mü tür. Özellikle Büyük Süleyman Pa a'nın vefatından sonra bıraktı ı etki ve sonrasındaki valilerin onun mirasına sahip çıkması, akabinde de o lu Said Pa a'nın vali nasb edilmesi, neredeyse Ba dat yönetiminin, babadan o la geçen veraset sistemine dönmesine imkân verecek bir duruma getirmi tir.

Neyse ki, Said Pa a'nın baskıcı ve kural tanımaz hareketleri, kendi sonunu hazırlamı ve böyle bir tehdit ortadan kalkmı tır. Bu ba lamda Ba dat'taki kölemen oca ının tamamen ortadan kaldırılmasının da o zaman için - artlar müsait olmadı ından- yine mümkün olmadı ı anla ılmı tır²³⁶.

Ba dat'ta bu valilik de i imi ile ilgili ya anan uzun mücadelelerin oldu u sırada ran, geli meleri yakından takip ederek, meydana gelen dü zensizliklerin kendi menfaatlerine hizmet edece ini dü ün mü tür. Zaten bu konudaki Osmanlı yönetiminin en büyük endesi de, Irak havalisinin ran elinde bölünüp gitme riskinin bulunması olu turmu tur²³⁷. ran, her zaman için Baban ve çevresindeki etkinlik alanını, Ba dat üzerinde bir tehdit unsuru olarak kullanmaktan da geri durmamı ve geli en olaylar kapsamında Ba dat'taki düzensizliklerin kendi ine yarayaca ını dü ünmeye ba lamı tır. Bu dönemde Irak'ta meydana gelen güç mücadelesindeki kırılğan yapının en çok ran'a yarayaca ı da muhakkaktı.

²³⁵ Said Pa a, idam edildi i zaman yirmi be ya ındaydı. Cevdet Pa a'nın ısrarla belirtti i üzere, Said Pa a'nın sonun hazırlayan ki i Hadî'dir ve Said Pa a, "*ömrünü ve varını*" Hadî'ye vermi tir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 225.

²³⁶ Cevdet Pa a, Mısır'daki kölemen sisteminin ortadan kaldırılması ile Ba dat'taki kölemen oca ının bitirilmesinin mukayesesini de yapmı tır. Cevdet Pa a'ya göre; Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Pa a gibi, kölemen olmayan ve dı arıdan gelen dirayetli, sabırlı, kurnaz bir vali, uzun zaman içinde bunu ba arabilmi tir. Bu da uzun ve zorlu bir süreçten sonra olmu tur. Sırf bunu bildi i için Osmanlı yönetimi acele etmemi ve zamanın gelmesini beklemi tir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 226. Tabi burada unutulmaması gereken bir nokta da udur. Kavalalı Mehmed Ali Pa a, Mısır'daki Kölemen oca ını bertaraf etmi tir. Ama bir süre sonra da kendisi isyan ederek Osmanlı'yı epey u ra tır mı ve Mısır meselesinin uluslar arası bir sorun haline gelmesine neden olu tur. Hatta sorunun bitmesinden sonra Mısır valili i, Kavalalı Mehmed Ali Pa a çocuklarına veraset sisteminde oldu u gibi bırakılmı tır. Bu konuyla ilgili geni bilgi için bkz. E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 124-140, 196-202.

²³⁷ 1232-1817 tarihli bir belgede, daha Said Pa a görevindeyken ve huzursuzluklar had safhadayken Osmanlı'ya hâkim olan görü ; "*...Ba dad Valisi Genç Said Pa a'nın idareye iktidarı olmadı ından memâlik-i Ba dad eyaletinin ran ve saireye taksim olaca ı anla ıldı ından...*" denilerek rahatsızlık vurgulanmı tır. **BOA., H. H.**, D. No: 395, G. No:20862.

4- Davud Pa a'nın Ba dat Valili i ve Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a Meselesi Dolayısıyla ran le Ya anan Mücadele.

Davud Pa a²³⁸, Ba dat'ta bütünüyle yönetimini el geçirdikten sonra, köklü de i ikliklere giderek suçlu olanları cezalandırımı ve önemli mevkilere pek çok yeni atama yapmı tır. Davud Pa a; özellikle Kuzey Irak bölgesinin yerel yöneticilerinden olup, Said Pa a taraftarı olmasına ra men, bölgedeki konumu nedeniyle etkili durumda bulunan Halid ve Abdullah Pa alara belirli bir maa tahsis ederek, Ba dat'ta oturmalarını müsaade etmi ve kısa süre içinde Ba dat'ta huzur ve sükûnu sa lamı tır.

Bu arada Davud Pa a, valili i öncesinde daha Süleymaniye'de Said Pa a'ya kar ı giri ilecek hareketin organizasyonunu yaparken, Baban Sanca ı Mutasarrıfı ını yürüten Mahmud Pa a kendisine tabi oldu unu açıklamı tır. Hatta Mahmud Pa a bu hususla ilgili Davud Pa a'ya yazdı ı mektubunda, Ba dat yönetimine Said Pa a'nın yerine dirayetli ve nitelikli bir valinin atanması halinde, ran ile olan münasebetlerini keserek tamamıyla Osmanlı'ya ba lı kalaca ı sözünü de vermi tir²³⁹.

Bunun üzerine Davud Pa a, vali olmasının akabinde Mahmud Pa a'ya Baban Sanca ı'nın yanında, Köy ve Harir sancaklarını da tevcih etmi tir (1233/1817). Bu tevcihatten memnun olan Mahmud Pa a, vermi oldu u sözünü ilk zamanlarda tutmaya da çalı mı tır. Ancak Kirman ah Valisi ehzade Muhammed Ali Mirza, bu durumu ö renmesinin ardından, Mahmud Pa a'yı gizliden tehdit etmeye ba lamı tır. Mahmud Pa a da Muhammed Ali Mirza'dan çekindi i için eski durumuna geri dönmü ve yine ran ile olan ili kilerini sürdürmeye devam etmi tir²⁴⁰. Yani bir ekilde Davud Pa a'nın

²³⁸ Davud Pa a, 1774 yılında Gürcü bir ailenin çocu u olarak Tiflis'de do mu tur. On ya larında iken esir tüccarları tarafından Ba dat'a götürülmü ve 1780-1802 yılları arasında Ba dat Valisi olan Büyük Süleyman Pa a'ya köle olarak satılmı tır. Zaman içinde Süleyman Pa a'nın kölemenleri arasına girerek iyi bir e itim almı tır. Zekâsı ve yetene i sayesinde kısa zamanda yükselme , Süleyman Pa a'nın kızlarından birini alarak, Ba dat içindeki mevkisini güçlendirmi tir. Dürüstlü ü ve insanlara iyi davranması dolayısıyla, halk içinde sevilen bir ki ilik olmu tur. Onun bu yönü, valili e çıkmasında önemli bir rol oynamı tır. Geni bilgi için bkz., Zekeriya Kur un; "Davud Pa a (Kölemen)" maddesi **TDV A., C.: IX**, stanbul, 1994, s. 38.

²³⁹ Mahmud Pa a gönderdi i bu mektubunda unları ifade etmi tir: "...E er Ba dat'ta sahib-i re id ve rü'yet bir zat vali olur ise ranlu'dan kat'i ri te-i ta'âlluk ve münasebet ve metbû'-ı müfhâmı olan Devlet-i Aliyye'ye teyid-i hususiyet edece imi beyân itmekle..." Cevdet; **a.g.e.**, s. 222.

²⁴⁰ 4 Cemâziyelevvel 1234/18 ubat 1819 tarihli bir belgede bu hususla ilgili unlar ifade edilmektedir: "... ran ahı'nın büyük o lu Muhammed Ali Mirza tarafından Ba dad üzerine hasmâne harekete ibtidâr olunmak alâmetleri derkâr oldu u ... Ba dat cânibinden gelen haberin muâhheren ran cânibinden dahi resîde olunan havadislerden tasdik olundu u... Süleymaniye Valisi Mahmud Pa a ol mânsıba vâsıl oldu ise de merkûm Mirza Muhammed Ali'nin tazyiki ve tasası ile Mirza -i merkûm dahi

hayalini kurdu u Baban beylerini ran'dan uzakla tırma ve kendi yanına çekme projesi fazla uzun sürmemi ve her ey eski haline geri dönmü tür.

a- ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın Mahmud Pa a'ya Verdi i Destek ve Nedenleri

Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'nın; "...Ba dat yönetimine dirayetli bir vali atanırsa, ran'dan yüz çeviririm..." taahhüdü sadece sözde kalmı tır. Mahmud Pa a ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza'dan gördü ü baskı sonucunda hemen ran'a meylederek, ran merkezli politikalarını devam ettirmeye ba lamı tır. Hatta ran'a olan ba lılı nı ispat etmek için Karada Beyi olan karde i Hasan Bey'i, Muhammed Ali Mirza'nın yanına rehin olarak göndermeye karar vermi tir²⁴¹.

Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'nın kendi taraflarına dönü ünden memnun olan ehzade Muhammed Ali Mirza, mezkûr pa anın kendilerine sundu u ba lılı mın dı nda belirli bir vergi vermesini de istemi tir. Bu ba lamda ran ehzadesi, Mahmud Pa a'yı kö eye sıkı tırarak, Ba dat yönetimi ile ilgili ili kilerinde onu bir koz olarak kullanmak ve Davud Pa a kar ısında konumunu güçlendirmek istemi tir. Muhammed Ali Mirza, Mahmud Pa a'ya ayet deste ini devaml ı arkasında hissetmek istiyorsa, isteklerini yerine getirmesini de tehdit yollu kendisine ula tırmı tır. Zor durumda kalan Mahmud Pa a, arkasında ran deste i olmaksızın o makamda kalamayaca mı anlayınca da ran ehzadesinin tüm dediklerini yapmaya karar vermi tir²⁴².

ran'ın laf dinlemez ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın, Ba dat'a yönelik kötü niyetleri eyalet yöneticilerinin malumuydu ve bu ba lamda Ba dat Valisi Davud Pa a'nın Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a üzerine hemen harekete geçmemesinin temel nedeni de, Muhammed Ali Mirza faktöründen çekinmesiydi. Yoksa Mahmud Pa a'nın tek ba na bir ey yapmaya gücünün yetmeyece ini en iyi Davud Pa a biliyordu.

ran ehzadesinin bu noktadaki hareket tarzının temelini de, yapaca ı tahriklerle Davud Pa a'nın Baban Muta sarrıfı Mahmud Pa a üzerine harekete geçmesini sa lamak olu turmu tur. Çünkü Davud Pa a'nın, Mahmud Pa a'yı görevinden alması demek,

pa a-yı mumaileyhi kendüye tâbi' ve virgü virmeye razı 'add eyledi inden...' BOA., H. H., D. No: -, G. No:51271.

²⁴¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 227.

²⁴² **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:51271.

Baban üzerine yürümesi anlamına geliyordu ki, böyle bir durum ran ehzadesinin harekete geçmesi açısından iyi bir bahane olu turacaktı²⁴³.

Muhammed Ali Mirza'nın Osmanlı topraklarına yönelik bu tasavvurları çerçevesinde, di er ran devlet erkânının tutumunun nasıl oldu una bakıldı ında da öyle bir tablo ortaya çıkıyordu. Tebriz'de bulunan Abbas Mirza'nın olaylara pek karı tı ı yoktu ve kendisinin Osmanlı'ya olan dü manlı ı da bilinen bir durumdu. ran ahı Feth Ali ah'ın o sıralardaki politikası ise, Osmanlı ile çatı maya girmekten uzak bir tutum olarak görünmekteydi. Ancak Ba dat Valisi Davud Pa a'dan oldukça rahatsızdı ve Baban ve çevresindeki ran nüfuzunun devamı açısından, kendi adamları olan Mahmud Pa a'nın varlı mını devam ettirmesinden yanaydı. Bu noktada da büyük o lu Muhammed Ali Mirza ile paralel dü ünmekte ve onun hareket tarzını bir ekilde tasvip etmekteydi²⁴⁴.

b- Ba dat Valisi Davud Pa a'nın, Mahmud Pa a ve ran'ı Kar ısına Alması

Geli melerin kötü yönde seyretti ini anlayan ve ran'ın Baban üzerindeki nüfuzunu hissedilir ekilde arttırdı mını kavrayan Davud Pa a, Süleymaniye'ye gönderdi i nayetullah A a vasıtasıyla, Mahmud Pa a'yı uyarmaya ve bu davranı ından vazgeçirmeye çalı mı tır. Çünkü yeni kurmaya çalı tı ı Ba dat düzeni içinde kendisini yıpratmak bu problemle u ra mak istememi tır.

Davud Pa a'nın güzellikle sa lamaya çalı tı ı Mahmud Pa a'yı dize getirme politikası sonuç vermeyince de, Köy ve Harir sancaklarını onun elinden geri alarak, kendisini mutasarrıflıktan azletmi tır. Ancak Mahmud Pa a'nın, buraları vermek istemeyece ini de tahmin eden Davud Pa a, nayetullah A a komutasında yeterli sayıda askeri Süleymaniye üzerine do ru harekete geçirmi tır. Bu arada ilginç bir geli me daha olmu , rehin olarak Kirman ah'a gitmekte olan ve bu rehinlik durumdan son derece rahatsız olan Mahmud Pa a'nın karde i Hasan Bey, olan bitenleri fark edince Kirman ah'a gitmekten vazgeçmi ve Karada 'daki adamlarını alarak, Ba dat'a Davud Pa a'nın yanına gelmi ve ona sı nı tır.

²⁴³ Belgede bu husus u ekilde ifade edilmektedir: "... ran ahı o lu Muhammed Ali Mirza'nın husûmet ve 'adâvet tarîkine olan meyl ve sülûküne...makâsîd-i fesad tertibine muvafâkat idüb maiyetine sekiz bin asker ta'yinine dahi razı oldu u..." BOA., H. H., D. No: -, G. No:51271.

²⁴⁴ BOA., H. H., D. No: -, G. No:51271.

Köy sanca ında bulunan Mahmud Pa a'nın di er karde i ve taraftarı olan Osman Bey ise, kendi sanca na az miktarda asker bırakarak eli altındaki di er askeriyile Süleymaniye'ye, a abeyinin yanına yardıma gitmi tir. nayetullah A a, Köy sanca na geldi inde burada herhangi bir direni le kar ıla mamı ve engelsiz bir ekilde burayı ele geçirmi tir. Bunun müteakibinde de Davud Pa a, yanında bulunan Hasan Bey'e, pa alık unvanı ile burayı tevcih etmi ve kendisini hemen Köy sanaca na göndermi tir.

Meydana gelen geli melerin kendi aleyhine dönmü olmasının farkına varan Mahmud Pa a, hemen Muhammed Ali Mirza'ya müracaat ederek yardım istemi tir. ran ehzadesi bu talebi memnuniyetle kabul etmi ve on bin ki ilik bir askeri birli i Mahmud Pa a yanına göndermi tir. Muhammed Ali Mirza bununla da yetinmemi , Mendelcin, Cessân ve Bedre mukataalarını i gal etmek için askeri hazırlıklara giri mi tir. Meselenin büyüdü ünü gören Davud Pa a, hazırlıklar yapmaya ba lamı ve müdafaa amaçlı olmak üzere, hazırlanan yeterli miktardaki askeri kethüdalarından Halil A a komutasında Mendelcin'e, eski Ba A a Abdülfettah A a'yı Cessân ve Bedre'ye göndermi tir. Ayrıca kethüdası Muhammed A a'yı, külliyetli bir askerle Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'ya yardım için gelen ran askerinin üzerine do ru sevk etmi tir²⁴⁵.

Davud Pa a çok sistemli hareket edip emri altındaki komutanları belirli mevkilere göndermi ken, maktul eski Ba dat Valisi Said Pa a'nın biraderlerinden Sadık Bey'in, Ba dat'ı terk ederek Zübeyd A ireti yanına sı ındı ı haberini almı tır. Bu haberle Ba dat'taki i ler alt üst olmakla birlikte, meydana gelen bu durumun yeni bir iç çeki meye sebebiyet verece i anla ılmı tır. Davud Pa a, meselenin fazla büyümesini istememi , ran'la ya anan hassas durumu da göz önünde tutarak, bahsi geçen a iretin eyhine haber göndermi ve Sadık Bey'in derhal teslim edilmesini istemi tir.

Zübeyd A ireti eyhi eflah kendisine yapılan teklif kar ısında , geleneklerine göre kendilerine sı nımı birini asla teslim etmeyece ini söylemi , alınan bu cevapla da i ler tekrar karı mı tır. Çünkü bundan önceki Ba dat Valisi Said Pa a'nın, Müntefik A ireti içine gidip buradan aldı ı destek sonucunda vali olması, ak abinde de Davud Pa a'nın Süleymaniye taraflarına gidip, buradaki a iretlerden aldı ı destekle vali

²⁴⁵ Cevdet; a.g.e., s. 228.

olması, Sadık Bey'in de bu yolda oldu u dü üncesini ortaya çıkarmı tır. Bu arada, Hazail A ireti içinde sı nıtı olarak bulunan Davud Pa a muhaliflerinden av izâde Casim Bey ile bu bölgedeki di er kabileler, mevcut durumu fırsat bilerek Sadık Bey'in etrafında toplanmaya ba lamı lardır. Bu kimseler zamanla, Sadık Bey'den aldıkları güçle buldukları havalide faaliyetlerini arttırmaya ba lamı lar, hatta e kıyalık yapar hale gelmi lerdir²⁴⁶.

Davud Pa a, bu geli meler kar ısında ne yapaca mı a ırmı tır. Çünkü bir yanda Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'nın isyanı ve ona yardım etmek üzere gelen ran askeri, di er yanda da Sadık Bey'in bu hareketi. Aynı anda bu iki sorun la mücadele etmek zorunda kalan Davud Pa a, yeni bir harekât plânu hazırlamı ve öncelikle Baban pa alarından olup, o sıralar kendi yanında bulunan Abdullah Pa a'yı, yeterli sayıda askerle Mahmud Pa a üzerine göndermi tir.

Sadık Bey ile ilgili olarak da, Zübeyd a ireti üzerine asker göndermektense, a iret içinde ya anan eyhlik mücadelesini²⁴⁷ körükleyip, iç sorun yaratma politikasını daha uygun görmü tür, Bu ba lamda Zübeyd A ireti içinde ya anan eyhlik çeki mesinde, mevcut eyh kar ıtlarını destekleyen Davud Pa a, eflah'ın kaybetmesini sa lamı tır. Bunun akabinde de kendi koruyucusunun yenilgisinden sonra burada duramayaca mı anlayan Sadık Bey ile yanındaki Casim Bey, yakınlarında bulunan fk tarafına kaçarak buraya sı nımlı lardır.

Baban tarafındaki geli melere dönecek olursak, Babanlı hanedanından Abdullah Pa a, emrinde bulunan askerlerle önce Kerkük'e gelmi ve burada bulunan Halid Pa a'nın o lu Mehmed Pa a'yı maiyetine almı tır. Müteakiben Köy Sanca ı tarafında bulunan nayetullah A a'nın da Kerkük'e gelmesiyle bir ordu tekkül etmi tir. Mahmud Pa a'nın emrindeki askerlerle yardım için Baban tarafına gelmi olan ran askeri, Köy Sanca ı'nı almak için harekete geçmi se de, burada bulunan Ba dat askeri kar ısında tutunamayarak geri çekilmek zorunda kalmı lardır. Mahmud Pa a son bir çırpını la etrafta bulunan da mık haldeki askerlerini toplayıp tekrar saldırıya geçmi se de, Ba dat ordusu kar ısında bir ba arı elde edememi tir. Bu sırada Davud Pa a'nın

²⁴⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 228.

²⁴⁷ Ali Han El-Bende ile ebib El-Dervi , Zübeyd A ireti içindeki eyhlik mücadelesinde mevcut eyh eflah'ın en önemli rakipleriydi. Davud Pa a, bu i kisini destekleyerek, a iret içinde eyhlik kavgası ba lamasını sa lamı tır. Cevdet; **a.g.e.**, s. 228.

tedarik etti i yeni askerlerle Kerkük tarafına geldi i ni duyan Mahmud Pa a, geri çekilerek barı istemek zorunda kalmı tır²⁴⁸.

5- Davud Pa a'nın ran le Yaptı ı Antla ma ve Sonrasında Ya anan Çeki me

Davud Pa a'nın profesyonelce yürüttü ü harekâttan sonra, yenik bir vaziyette Baban muhitinden çekilmek zorunda kalan ran, Ba dat yönetimine barı teklifinde bulunmak zorunda kalmı tır(1818). ran tarafından yapılan barı teklifinde, u hususlar yer almı tır:

1- Baban sanca ı yine Mahmud Pa a'nın uhdesinde kalacak.

2- Babanlı Abdullah Pa a, yine Ba dat valisinin hizmetinde bulunmakla birlikte Köy ve Harir Sancakları Abdullah Pa a'ya Mahmud Pa a tarafından tevcih edilecek.

ran tarafından sunulan bu teklifler Mahmud Pa a'nın i ine geldi i için onun tarafından derhal kabul edilmi tir. Ba dat yönetimi ise, ran'a k açmı ve sı nmı olan Baban beylerinden Süleyman Pa a ile sabık Derne Mutasarrıfı Abdülaziz Bey'in iadeleri halinde, yukarıdaki artları kabul edece ini belirtmi , bunun ran tarafından kabul edilmesi ile bu sorun kapanmı tır²⁴⁹.

Mesele bu ekilde büyük bir sava a dönü meden kapanmı olmasına ra men, ran ile Ba dat yönetimi arasındaki zıtlı ma sona ermemi tir. Hatta ran ahı'nın; Mu'temedü'd-Devlesi Muhammed Hüseyin Han adamlarından biri olan, Ali Ekber isimli özel bir sefir, Ba dat'a gelip Davud Pa a huz uruna çıkararak Feth Ali ah'ın mektubunu sunmu tur. ran ahı bu mektubunda sitemli bir ekilde mealen; “...*Merhum Süleyman Pa a zamanından beri bayramlarda ve ran'ın bir fütuhâtı sonrasında, Ba dat valileri tarafından tebrik merasimi yapılır ve dostça iki t araf birbirlerini iyi niyetle kar ılırlardı. Davud Pa a, vali oldu undan beri bunu kaldırmı tır...*” hususlarını dile getirerek Davud Pa a'ya olan kızgınlı mı belli etmi ve iki taraf arasında suların durulmadı mı ifade etmeye çalı mı tır²⁵⁰.

²⁴⁸ Cevdet; a.g.e., s. 229.

²⁴⁹ Cevdet; a.g.e., s. 229.

²⁵⁰ Cevdet; a.g.e., s. 229-230; ânîzâde; a.g.e.,C.: III, s. 71.

ran ahı gönderdi i bu mektubunda ayrıca, 1819 senesi yaz mevsiminde Süleymaniye dolaylarında bulunan Sultan Yayla ı'na gelece ini de bildirmi tir. Yapaca ı bu ziyaretle birlikte, aradaki so uklu un giderilmesi noktasında bunun iyi bir fırsat oldu unu ve Davud Pa a'nın iyi muamelede bulunması halinde, ili kilerin merhum Süleyman Pa a zamanındaki gibi olaca ını da vurgulamı tır ²⁵¹.

Bu durum, Davud Pa a'yı çok rahatsız etmi tir. Çünkü ranlı'nın, Osmanlı sınırına yönelik saldırıları sürekli olan bir haldi ve en son olarak da, ehzade Muhammed Ali Mirza, hudut tecavüzlerinde bulunmu tu. Bu hassas durumu göz önünde bulunduran ve ran ahı'nın kendisine gönderdi i mektupla ilgili Osmanlı yönetimini de haberdar eden Davud Pa a, bir taraftan da olası ran saldırısına kar ı hazırlıklar yapıp, sınır bölgelerini takviye etmeye çalı mı tır. Osmanlı yönetimi de Musul ve Halep valilerini olası bir harekâta hazır bulunmaları için uyarırken, Sivas, Mara ve Adana valilerininin Ba dat ve Musul taraflarına gitmeleri konusunda emirler göndermi tir. Kısaca yapılan tüm hazırlıklar neticesinde bu havalide bulunan bütün askerî ve mülkî yetkililer, Davud Pa a maiyetine memur edilmi lerdir ²⁵².

Osmanlı tarafından geni yetkilerle donatılan Davud Pa a'nın, hem itibarı arttı hem de bahsi geçen yöneticilerin ba ına Serasker nasb edilmi tir. Bu tevcihattan ve moralden baya ı mutlu olan pa anın, birden ran'a kar ı kendine güveni gelmi tir.

Davud Pa a, geli melerden memnun bir ekilde ve bu kadar önemli bir yetkiyle görevlendirilmi olmanın verdi i hazla hareket edecekken, yanındaki bir kaç üst düzey Ba dat yöneticisinin ortaya attı ı bazı varsayımlar, kendisinin keyfini kaçırımı tır. Davud Pa a'nın keyfini kaçırın ve kendi adamları tarafından ortaya atılan iddiaların en önemlisi ise, bu kadar üst düzey Osmanlı görevlisinin, Ba dat'ta bulunmasından duyulan rahatsızlık olmu tur. Çünkü II. Mahmud'un bu yıllardaki esas politikası, ülke genelindeki mütegalibe ve âyânları bir ekilde ortadan kaldırıp, merkezî otoritenin nüfuzunu tesis etmektir.

Ba dat tarafındaki kölemen yönetiminden Osmanlı'nın öteden beri rahatsız oldu u ve bu yapılanmayı bir ekilde ortadan kaldırmayı dü üdü ü de, bilinen bir gerçektir. Bu açıdan bakıldı ı zaman da, bu kadar eyalet valisinin Ba dat'ta bulunması

²⁵¹ ânîzâde; a.g.e., s. 72.

²⁵² ânîzâde; a.g.e., s. 72.

esnasında bir bahaneyle, kölemen oca nı ortadan kaldırmak için harekete giri mesi de mümkündür. Çok ciddi duran ve o ana kadar kendi aklına gelmeyen bu ihtimal, Davud Pa a'ya açıklanınca ran ile bir mücadeleye girmektense barı yapmayı kendi çıkarları ve gelece i açısından daha uygun görmü tür. Akabinde de Muhammed Ali Mirza ile irtibata geçerek barı yapılmasını teklif etmi tir. Ba dat'a gelen mevcut yöneticilerin derhal buradan uzakla masını sa lamak isteyen Davud Pa a, Osmanlı yönetimine haber göndererek, ran ile ciddi bir sorunun bu lunmadı nı ve meseleyi diyalogla halletti ini bildirmi tir. Böylece ran'a kar ı tertiplenen askeri plândan vazgeçilmi tir (20 Ekim 1819)²⁵³. Netice itibariyle Osmanlı Devleti, sorunun ran ile bir harbe gerek kalmadan çözülmü olmasından memnurluk duymu tur. Zaten Davud Pa a'nın evhamlanmasına ve korkmasına neden olan bir plân olmadı ı gibi, böyle bir hazırlık Osmanlı açısından söz konusu bile de ildi.

Ba dat dı nda bulunan ve problemlili bir konu olan Sadık Bey ile Casim Bey'in durumuna gelince; bu ikili, Ba dat yönetimi ile ran arasında husumet ya andı ı sırada bunu çıkarlarına uygun görmü ler ve etraflarına adamlar toplamaya ba lamı lardır. Onlara göre, olası bir muharebede Ba dat tarafının bozulması ile kendilerinin Ba dat'a girmeleri ve yönetimi ele geçirmeleri mümkün olacaktı. Ancak Davud Pa a'nın ran ile yapmı oldu u anla ma, iki kafadarın plânlarını da suya dü ürmü tür. Ayrıca Zübeyd A ireti eski reisi eflah, Sadık Bey'i korumaktan vazgeçti ini Davud Pa a'ya bildirerek eyhli in tekrar kendisine verilmesini istemi tir. Davud Pa a da eyhin bu talebini kabul etmi tir.

eyh eflah deste ini yitiren Sadık Bey'in tasvip edilmeyen davranı ları, zamanla kendisini destekleyen di er a iretlerin de etrafından uzakla masına neden olmu tur. Kısaca Sadık Bey, tamamıyla yalnızla mı ve Ba dat için bir sorun olmaktan çıkmı tir. Zor durumda kalan ve ran tarafına kaçıp oraya sı nınmayı son ans olarak gören Sadık Bey'in bu niyeti, iki devlet arasında yeni olu turulmaya ba lamı olan barı sürecine zarar verece i dü üncesiyle, ran tarafından ho karı lanmamı tir. ran'a gidip sı nınma talebini sunmu olan Sadık Bey'in iltica talebi, ran tarafından kabul edilmedi i gibi kendisi, ran Sefiri Maksud aracılı ıyla Osmanlı'ya teslim edilmi tir. Sadık Bey'in, artık bir sorun çıkarmaması için Erzurum'da ikamet ettirilmesi dü ünülmü ve bir süre orada kalması uygun görülmü tür. Ancak sonradan Davud Pa a'nın vurguladı ı üzere,

²⁵³ ânîzâde; a.g.e., s. 72-73.

Erzurum'un Ba dat'a yakın olması dolayısıyla ve bir ekilde Sadık Bey'in Ba dat'ın içi lerine karı ması ihtimali de göz önünde bulundurularak 1821 senesinde Sadık Bey'in etkisiz hale getirilmesine karar verilmi tir²⁵⁴.

Musul Valisi Ahmed Pa a'yla sorunlar ya ayan ve görevinden alınmasını isteyen Davud Pa a, buna da muvaffak olmu tur²⁵⁵. Buraya kimin vali olaca na dair yetki Davud Pa a'ya verilerek, isim yeri bo bırakılmı bir emr -i âli kendisini gönderilmi tir. Davud Pa a'da, Abdülcelilzâdeler'den Hüseyin Pa azâde Hasan Bey'i Musul valisi olarak atamı tir (Ramazan 1233 / Temmuz 1818). Eski Musul Valisi Ahmed Pa a, emirnâme gere i Halep'e gitmesi gerekirken, Ba dat'a gelmi ve Davud Pa a'ya ba lılı ını bildirmi tir²⁵⁶. Zaman içinde Davud Pa a'nın, Ahmed Pa a'ya olan kızgınlı ı geçmi ve bir müddet Ba dat'ta ikamet etmesine izin verilmi tir. Ahmed Pa a'nın iyi halinin devam etmesi ve Davud Pa a'ya olan ba lılı ını göstermesiyle, kendisine tekrar Musul valili i tevcih edilmi tir²⁵⁷.

VI- RAN'IN DURUMU VE SINIR BOYLARINDA YA ANAN SORUNLAR

1- ran'ın Genel Durumu ve ehzadelerin Devlet Yönetimindeki Rollerini

XIX. asrın ba larında ran'ın mevcut durumu, bir nevi a iretler toplulu undan meydana gelmi bir görüntü içerisindeydi. Devletin ba nda, tek yetkili gibi görünen Feth Ali ah vardysa da Abbas Mirza, veliaht ve ba komutan olarak diledi ini yapmaktaydı. Nitekim bu döneme ait olayları inceledi imizde ran devlet mekanizmasındaki en etkili ki inin Abbas Mirza oldu u açıkça belliydi. Çünkü yapılan

²⁵⁴ 27 Ramazan 1236/26 Temmuz 1821 tarihli bir belgede Erzurum Valisi Hüsrev Pa a, bu konu ile ilgili unları belirtmi tir: "... ran'a iltica eden esbâk Ba dad Valisi Süleyman Pa azâde Sadık Bey'in ran Sefiri Maksûd aracılı ıyla devlet-i aliyyeye teslim edildi i... Ancak Sadık Bey'in Erzurum'daki ikametinin Ba dat'ın ihtilâlini mücib olaca mı elân Ba dad Valisi Davud Pa a inhâ itmekle merkûmun stanbul'a gönderilmesi mi yoksa yolda idamı mı muvâfık olaca ı istizânına dair..." BOA., H. H., D. No:766, G. No:36115.

²⁵⁵ Musul Valisi Ahmed Pa a, kendi ba na buyruk bazı hareketlere giri mi tir. Bu durum Davud Pa a tarafından Osmanlı yönetimine iletilince, Ahmed Pa a'nın vezirlik rütbesi elinden alınarak Halep'e sürülmesine karar verilmi tir. ânîzâde; a.g.e., s. 396.

²⁵⁶ Bu durum Davud Pa a tarafından Osmanlı yönetimine bildirilmi tir. Davud Pa a'ya gelen cevapta, Ahmed Pa a'nın Ba dat'ta ikametinin tasvip olunup olunmamasının, kendi yetkisi dâhilinde oldu u ve buna göre karar vermeye kendisinin memur olundu u belirtilmi tir. ânîzâde; a.g.e., s. 395-396.

²⁵⁷ Cevdet; a.g.e., s. 230.

askerî seferlerden anla malara kadar, devlet politikasının en belirleyici unsuru, Abbas Mirza'ydı²⁵⁸.

ran'ın di er mıntıklarındaki eyalet valileri olan ehzadeler de, kendi ba larına buyruk hareket tarzlarını devam ettirerek istediklerini yapıyorlardı. Özellikle Kirman ah'ta bulunan ehzade Muhammed Ali Mirza buna en güzel örnekti. Hatta bu ehzade istedi i zaman Tahran'a habe r vermeden Irak taraflarına baskınlar yaptı ı gibi, vali olarak bulundu u eyalette, halka türlü eziyetler ve zulümler²⁵⁹ yapmaktan da geri durmuyordu. Bir yandan da kendisinin ya ça büyük olmasına ra men, küçük karde i Abbas Mirza'nın veliaht tayin edilm i olmasını bir türlü içine sindiremiyor, bunun etkisiyle neredeyse merkezî yönetimi yok sayarak yarı otonom bir yönetim anlayı ı sergiliyordu. ehzade olmaları hasebiyle, bu iki karde in uygulamalarından dolayı rahatsız olan ve baskılara maruz kalan ahalinin ikâyet edecekleri, etseler bile netice alabilecekleri bir merci de yoktu. Ayrıca bazı havalilerde bulunan ran'a ba lı hanlar da, Tahran yönetiminin uza ında bulunmaları nedeniyle kendi ba larına hareket eder bir haldeydiler.

Bu hususiyetlerden dolayı ran'ın dâhili vaziyeti, Osmanlı'dakine benzer bir durumdaydı ve merkezî otoriteden uzak, bölgesel güç unsurlarının etkili oldu u bir yapı söz konusuydu. Merkezî otoritenin zaafiyeti sebebiyle de, ran baya ı tahribata u ramı ve zayıflamı tı²⁶⁰.

ran, Rusya ile aralarında ya anan uzun süreli sava lar esnasında, kimi zaman küçük çaplı ba arılar kazanmı sa da, genelde a ır yenilgiler almı ve Kafkasya havalisinde önemli toprak parçalarını Rusya'ya kaptırmı tı. Kendi ayakları üzerinde durabilecek bir durumda olmadı ı için de batılı devletlerden medet ummu , önce Fransa'ya yana mı , ancak Fransa'dan samimi bir dostluk görmeyince, ngiltere ile ittifak kurmak zorunda kalmı tı. Aslında bu yönüyle ran'ın durumu, Osmanlı'dakiyle paralellik arz ediyordu ve Osmanlı'da ya anan süreç buna benzer bir eilde i lemi ti.

²⁵⁸ Sykes; **a.g.e.**, s. 417-422.

²⁵⁹ Sykes, Muhammed Ali Mirza'nın sert mizacı ile ilgili ilginç bir ayrıntı da vermektedir. Bu bilgiye göre; Muhammed Ali Mirza daha küçük bir çocukken, o zamanki Kaçar Hanedanı'nın kurucusu A a Muhammed Han, kendisine: “ *ayet ah olsaydın ne yapardın?*” diye sormu tur. Muhammed Ali Mirza, kendisine yöneltilen bu soru üzerine de, u ilginç cevabı ver mi tir: “*Seni öldürürdüm.*” Sykes; **a.g.e.**, s. 416, dip not 2. Aslında bu olay bile Muhammed Ali Mirza'nın ne kadar sert bir mizaca sahip biri oldu unu göstermektedir.

²⁶⁰ Bu dönemde ran'ın durumuna yönelik geni bilgi için bkz. Sykes; **a.g.e.**, s. 410-423.

ki güçsüz Müslüman devletin Batılı devletlere göre politika belirlemeye çalı maları kendi varlık alanlarına vurulmu büyük bir darbe olmu , ancak yapacakları ba ka bir ey olmadı ı bahanesi arkasına sı narak, kendilerine biçilen rolü oynamak zorunda kalmı lardı.

2- ran'ın, Osmanlı Sınır Boylarındaki Faaliyetleri ve Rusya'nın Tavrı

ran tarafı, muzdarip oldu u sıkıntılardan biraz olsun uzakla mak için Osmanlı sınır boyları üzerindeki faaliyetlerini devam et tirmi tir. Zaten ran'ın bu havalıyla olan irtibatı da, görmezden gelinecek gibi de ildir. ran, bir yandan Ba dat içindeki siyasî çeki melere müdahale ederken, bir yandan da Baban mntukasındaki geli melerin daima içinde bulunmu tur²⁶¹.

Bu noktada ehzade Muhammed Ali Mirza, genelde Ba dat dolaylarındaki olaylar ve Kuzey Irak havalisi ile birinci derecede ilgili ran ehzadesi iken, Abbas Mirza ise Tebriz'de olması dolayısıyla Kafkasya bölgesindeki Osmanlı - ran sınırı üzerinde etkili olmaya çalı mı tir. Bu ba lamda ran faaliyetlerine yönelik olarak, Osmanlı'nın do u bölgelerindeki yetkililerinden gelen ikâyetler ve raporlar, azımsanmayacak kadar çoktur.

Nitekim 1229/1814 senesi içinde, Abbas Mirza'nın, Hoy ehrini ba kent yapmak istedi i ve bu yönde harekete geçti i haberi gelmi tir. Bu ehrin, Osmanlı sınırına çok yakın olması nedeniyle rahatsızlık ortaya çıkmı ve meselenin aslının ne olup olmadı ının anla ılması için, Abbas Mirza'ya Osmanlı tarafından bir elçi gönderilmi tir²⁶². Bir yandan da her ihtimale kar ı Bayezid, Erzurum ve Bayburt taraflarında gerekli tedbirler alınıp tedarikler yapılmı tir. Çünkü Hoy'a en yakın yerler buralardı ve Abbas Miza'nın söylendi i gibi bu taraflara do ru bir harekete geçmesi, bu vilayetleri tehdit edecekti.

Sınır vilayetlerindeki valilerin asker tedariki ile birlikte hazır olmaları istenirken, ran saldırısı olmadan, kendilerinin ran tarafına saldırıya geçmemeleri de tembih

²⁶¹ BOA., H. H., D. No:766, G. No:36128.

²⁶² Bir ar iv vesikasında bu husus u ifadelerle anlatılmaktadır: "... ran ehzâdesi Abbas Mirza Hoy ehrini payitaht ittihaz itmek üzere 'azimet ve asker cem'ine mübâderet eyledi ini ve Hoy'a duhûl itmi idü ünü i 'ar ve ehr-i mezkûrun hudud-ı hakâniyeye karib oldu undan ihtiyaten tertibat alınmasının hudud memurlarına bildirüldü ü..." BOA., H. H., D. No: -, G. No:51223.

edilmi tir²⁶³. Özellikle konumu itibariyle, ran -Irak sınır bölgelerinde bulunan görevlilerin çok dikkatli hareket etmeleri ve olası bir ran saldırısı kar ısında gerekli cevabı vermeleri de istenmi tir²⁶⁴. ranlılar, saldırıda bulundu u zaman Osmanlı topraklarındaki malları gasp etseler bile, Osmanlı ahalisi, ran tarafına böyle bir misillemede bulunmayacaktı. Çünkü böyle yakı ıksız bir hareket tarzı, Osmanlı açısından kabul edilebilecek bir durum de ildi. Harekete geçme konusunda da, sadece Erzurum Valisi ve ark Canibi Seraskeri Ahmed Pa a, tam yetkili kılınmı tır²⁶⁵.

ran'a gönderilen sefirlerden de bir sonuç alınamadı ı ve ran'la meseleler ne kadar müzakere edilirse edilsin ran'ın huyundan vazgeçmedi i Osmanlı tarafından bilinen bir gerçektir. Tekrar böyle bir giri imde bulunulmasının beyhude bir çaba olaca ı da a ikârdı. Osmanlı- ran sınırında ya anan bu tatsızlıkların sadece bu iki devletle de sınırlı kalmayaca ı ve Rusya'nın da, daima göz önünde bulundurulması gereken bir unsur oldu u belliydi. Her ne kadar Rusya ile anla ma yapılmı sa da, Ruslar'ın bu mntıklara yönelik niyetleri açıktı ve devamlı olarak, Osmanlı sınırına yakın yerlere askeri yı nmak yapmaktaydılar²⁶⁶.

Zaten Osmanlı'yı tedirgin eden en önemli mesele de bu husustu. Yoksa ran'dan çekinmek gibi bir durum söz konusu de ildi. Yukarıda da ifade edilen, sınır boylarındaki görevlilerin çok dikkatli davranıp, ran tarafından bir saldırı olmadıkça kendilerinin saldırıya geçmemeleri iste inin altında yatan neden de bu durumdu. Bu konularla ilgili en çok uyarılanlar, Erzurum ve Trabzon valileri olmu tur²⁶⁷.

Bu sırada Erzurum Valisi'nin emri altında yaklaşık olarak dört be bin ki ilik bir kapı halkının bulunması, tedbir amaçlı da olsa faydalı görülmü tür. Erzurum Valisi'ne

²⁶³ 1229-1814 tarihli bir belgede bu hususlar genel hatlarıyla u ekilde ifade edilmektedir: "...i bu tedarikât-ı hazm ve ihtiyâta ri'ayet zımında olub raniyân tarafından hudud-ı hakâniyeye tasallut vuku' bulmadıkça mü ârûn-ileyhlerin bir günâ harekte ta'arruz itmeyeceklerini ve himmet bilinir mürettebet-i tacidâriyle..." **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:51275.

²⁶⁴ **BOA., Cevdet Askeriye**, B. No: 34357.

²⁶⁵ Belgede bu hususlar genel hatlarıyla u ekilde ifade edilmektedir: "...Irak'dan ran'a hem-hudud olan sancaklar ahalisi iddet esbâbindan olarak raniyâna mukâbeleden acizler olmayub lâkin saltanat-ı seniyyenin ifâ-yı levâzım mümâna'atından olarak... mu gayîr-i 'ahd ve art hareket eylememek üzere zecr-i tevbih olundu undan ranlı'lar tecavüz-i hudud-ı hakâniye gasb ve gâret eyleseler dahi berü taraf ahalisi taraf-ı Devleti Aliyye'den me'mur olmadıklarını bildiklerinden mukabeleye yana mamaları..." **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:51223.

²⁶⁶ Ar iv belgelerinde, Ruslar'ın Osmanlı sınırlarına yaptıkları yı namlar teferruatlı bir ekilde anlatılmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:51275; **BOA., H. H.**, D. No: 956, G. No:41003.

²⁶⁷ O sırada Erzurum Valili ini Ahmed Pa a, Trabzon valili ini ise Süleyman Pa a yürütmekteydi. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:51275

gönderilen emirler de ranlıdan ziyade Rusya'yı yakından takip etmesi, çünkü her an için bir Rus saldırısının olma ihtimalinin bu lundu u da kendisine bildirilmi tir²⁶⁸.

Çünkü Bükre Antlaşması'nda Rusya'nın, Gürcistan ile ilgili bir madde koydurmaya çalıştığı buraları tamamen ele geçirme niyetinde olduğu ve Kuban tarafları ile Fa mntıkasında Ruslar'ın rahat durmadığı da bir gerçektir. Özellikle Fa nehri üzerinden iç kesimlere doğru, Rusya'nın mühimmat sevkiyatı yaptığı ve bunun var olan anlaşma hükümlerine aykırı olduğu da bir vakıydı. Rusya, Osmanlı'nın tüm uyarılarını rağmen bu tip anlaşma muhalifi hareketlerinden vazgeçmediği gibi, Osmanlı Devleti'nin batılı devletler nezdinde girişimlerde bulunarak, Rusya'nın anlaşma hükümlerine aykırı hareket ettiğini dile getirmesi de, hiç bir netice vermemiştir²⁶⁹.

a- ranlı'nın Do u Anadolu'daki Osmanlı Sınırlarına Saldırıları

ranlılar'ın Osmanlı sınırlarına yönelik saldırıları, sıradan olaylar olmaya başlamıştır. Nitekim 1231/1816 yılı içinde ranlılar'ın Van taraflarına yaptıkları saldırılar sonrasında, neden böyle bir harekette buldukları kendilerinden sorulduğunda; “*Haberimiz yok, Muhammed Ali Mirza, Ba dat tarafına ve Hoy Hanı Van bölgesine sarkıntılık itmekle hıyanet eylediler razı de iliz.*” diye cevap vermişlerdir²⁷⁰.

ranlı'nın, Osmanlı sınır boylarındaki tecavüzleri Çıldır Valisi ve ark Canibi Seraskeri Pehlivan brahim Pa a²⁷¹ (Baba Pa a ismiyle ma'ruftur) tarafından, derhal

²⁶⁸ Ruslar; Bükre Antlaşması gereği, terk etmek zorunda oldukları yerleri terk etmedikleri gibi, Gürcistan havalisini tümüyle ve Karadeniz'in doğu sahillerini de ele geçirip buralara yerleşmek niyetinde idimaktaydılar. Bu hususla ilgili Osmanlı tarafından, Erzurum ve Trabzon valilerinin dikkatli olmaları istenmekle birlikte, ayrıca şu hususlarda vurgulanmıştır: “...Rusyalı'dan dahi tahliye-i hududa medâd olmak için cemiyetlerini teksir eyleyüb kuvvetlüce bulunmaları Erzurum ve Trabzon valileri müârûn-ileyhümâya bâ-irâde-i seniyye i 'ar kılınmış oldu una... Erzurum Valisi müârûn-ileyh sadareten müfnasıl oldu undan kapu halkını dört-be bin nefere iblâ eylemesinde bir nevi mahzûr olmama la kapu halkını Lazistan ve saireden almakla da iblâ ile kuvvetlü bulunması kendüye tahrîr kılınmışdır...” **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:51275; **BOA., H. H.**, D. No: 956, G. No:41003.

²⁶⁹ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No:51275; Bu bağlamda İngiltere ve Avusturya ile yapılan müzakereler yürütülmüş, Osmanlı Devleti bu husustaki haklılığını bu devletlere bildirerek, yardımcı olmalarını talep etmiştir. Hatta bir ara İngiltere Başvekili, bu konuyu Rusya imparatoruna “...irâd ettiğini ve Rusya imparatoru'nun Anadolu hududuna dair münâzi'-i fih olan mevâddin dahi düvel-i selâse tavassutuyla tesviyesine rıza göstermiş oldu u...” ifade edilmiştir. Ancak sonuç itibarıyla Osmanlı yararına olabilecek hiçbir netice alınmamıştır. **BOA., H. H.**, D. No: 956, G. No:41003.

²⁷⁰ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 290.

²⁷¹ Kendisinin hayatı ve kişiliği hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli; “Pehlivan brahim Pa a” maddesi, **TDV A., C.: XXXIV**, s. 222-223.

Osmanlı'ya bildirilmi tir. Ancak Osmanlı Devleti'nin o sıralarda iç i lerinde ya adı ı problemler ran'a bir sefer açılmasına imkân vermedi inden, Baba Pa a'ya yazılan cevapta, ran tarafından sınırı geçip bizim tarafımıza saldıranların, e kıya güruhu addedilmesi ve bunların derhal ran tarafına sürülmesi gerekti i ifade edilmi tir. Ancak bu arada, kesinlikle ran sınırına tecavüzde bulunulmaması gerekti i de, Baba Pa a'ya tembih edilmi tir. Baba Pa a, bir süre sonra Abbas M irza'nın önce Ba dat tarafına saldırıp bu havalıye zararlar verdi ini, akabinde de Revandız tarafına saldırmak için çok sayıda asker hazırlattı nı haber vermi tir. Bunun üzerine, durumun ara tırılması için Erzurum Valisi Behram Pa a'ya emir gönderilmi tir²⁷². Erzurum Valisi Behram Pa a da ehzade Abbas Mirza'ya elçiler göndererek, meselenin aslını ö renmeye çalı mı tır²⁷³.

Osmanlı Devleti, olumsuz bir durum ya anmaması için sınır valilerinin temkinli olmasını istemi ve tetikte beklemeleri emrini vermi tir (C emâziyelâhir sonları 1231/Mayıs-Haziran 1816). Çünkü bu bölge, ran sınırı üzerinde bulunan önemli mahallerdendi ve ranlılar'ın türlü bahaneler ile buraya saldırması, ho kar ılanacak bir durum de ildi²⁷⁴.

Özellikle bu mıntıkada bulunan Devandır(?) A ıreti 'nin faaliyetlerine çok dikkat edilmesi gerekti i ortaya çıkmı tı. Çünkü bu a ıretin çıkardı ı meseleler, iki devlet arasında gerginlikler ya anmasına neden olmu tu. Bu a ıretin, Musul ve Erzurum taraflarına yakın olması nedeniyle, Osmanlı kontrolünde tutulması, ranlı'nın buralara saldırmasına engel olacaktı²⁷⁵.

b- Çıldır Sorunu

Bir süreden beri Trabzon Eyaleti'nde mütegalibeler ile u ra ılırken, bir yandan da ran meselesi tekrar gündeme gelmi ve ihtiyaten bile olsa askeri hazırlıklar yapılmaya ba lanmı tır. Bu sırada, bir de Çıldır sorunu ortaya çıkınca Osmanlı yönetimi epeyce tela lanmı tır.

Çıldır havalisinde önceden ya anan erif Pa a olayından itibaren sular bir türlü durulmamı ve erif Pa a sonrasında valilik yapan Selim Pa a'nın ölümüyle birlikte

²⁷² ânîzâde; a.g.e., s. 290.

²⁷³ BOA., H. H., D. No: 1098, G. No:44457.

²⁷⁴ Cevdet; a.g.e., s. 197.

²⁷⁵ ânîzâde; a.g.e., s. 291.

olu Ahmed Bey, bazı sorunlar çıkarmaya başlamıştır. Ahmed Bey, Çıldır Eyaleti içinde Yukarı Acara halkını kırtarak, karga alık çıkarmı ve Çıldır Mutesellimi'ni buralardan uzakla tırmaya muvaffak olmu tur²⁷⁶. Amacı Çıldır yönetimini ele geçirmek olan Ahmed Bey, bir taraftan da güvenli ini salamak için kalelerin a ettirmeye başlamıştır. Kendisinin e kıyalı a ve ta kınlı a ba ladı ı haberi stanbul'a gelince, idam edilerek bu belanın def edilmesi için emirler çıkarılmıştır. Bu amaçla da, Çıldır Valisi Baba Pa a'nın Trabzon Valisi Hazinedarba ı Süleyman Pa a'dan yardım alarak, derhal Yukarı Acara tarafına harekete geçmesi istenmiştir. Fakat bu mntıklar, Eylül ba ından itibaren karın ya maya ba ladı ı sert iklimli bir bölge olması dolayısıyla baharın gelmesi beklenmiştir²⁷⁷.

1817 senesi bahar mevsiminin gelmesi ile birlikte, Ahmed Bey üzerine harekete geçilmiştir. Ahmed Bey üzerine gelen ordudan korkarak da lık alanlara do ru kaçmış ve buralardan topladı ı da lı e kıyası ile kuvvetini arttırmaya çalışmıştır. Ayrıca Ahıska a alarından da yardım istemi ve Ahıska'nın ocaklı a alarından A zıaçık Mehmed A a, Ahmed Bey'e sahip çıkmıştır. Kısa sürede Ahıskalılar'dan aldığı destekle taraftar sayısını arttıran Ahmed Bey, üzerine gelen askeri Geçivan (Kihvan)²⁷⁸ denilen köyde ku atma altına alınca birden meselenin ekli de i mi tir.

Çıldır Valisi Baba Pa a, durumu Osmanlı'ya iletince padi ah II. Mahmud bu duruma çok öfkelenerek, derhal Ahıska a alarının cezalandırılmasını istemi ve bu hususla ilgili padi ah emri Baba Pa a'ya gönderilmiştir. Ahıska'da iyi tahkimat olması dolayısıyla da Baba Pa a maiyetine verilen asker ve mühimmat sayısı artırılmış , Erzurum ve Çıldır Eyaleti'nin bütün e kinci, tımarlı ve züema sahipleri kendi emrine verilmiştir. Netice itibariyle emri altındaki güçle harekete geçen Baba Pa a sarp kalelere sı ınmı olan bu asileri yakalayarak idam ettirmi tir²⁷⁹.

Baba Pa a'nın Erzurum ve Çıldır valili i (Mart 1815) ile yetki alanının geni lemesiyle birlikte, do udaki en güçlü yöneticilerden biri konumuna gelmiştir. Bu esnada Erzurum ahalisi, Vali Baba Pa a tarafından kendilerine baskı yapıldı ı iddiasıyla ikâyette bulunmuşlardır. Çıldır ve Erzurum valisi olan Baba Pa a ile ilgili gelen

²⁷⁶ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 296.

²⁷⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 198.

²⁷⁸ Cevdet Tarih'inde Kihvan, ânîzâde Tarihi'nde Geçivan (Gencivan) ekinde geçmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 198; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 296.

²⁷⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 198; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 297-298. K. Beydilli; **a.g.md.**, s. 223.

ikâyetler sonucunda i in ciddiyeti anla ılınca yeri de i tirilip, Rakk a ve Diyarbakır Eyaletleri valili ine atanmı tır²⁸⁰. Erzurum Eyaleti, Halep Valisi Cebbarzâde Celâleddin Pa a'ya, Çıldır Eyaleti ise eskiden halka zulüm etti i yönünde ikâyetleri sonucuna Rodos adasına sürgün edilmi olan Zirelizâde Lütfullah Pa a'ya tevcih edilmi tir (A ustos-Eylül 1816)²⁸¹. Yapılan tevcihatlarla bu mntıklarda düzenin sa lanmasına çalı ılmı tir.

c- Bayezid Mutasarrıfı brahim Pa a'nın ran'a Sı nması

Bayezid Mutasarrıfı brahim Pa a'nın bazı uygunsuz davranı ları ve akabinde de görevinden alınması yolunda bir iradenin ortaya çıkmasıyla, ran'a kaçmı tır. Bu durumdan çok rahatsız olan Osmanlı yönetimi, iki devlet arasında var olan firarîlerin korunmaması kanunu çerçevesinde kendisinin teslim edilmesi gerekti ini, stanbul'da bulunan ran maslahatgüzarı aracılı ı ile ran'a bildirmi tir. Ancak ran, oyalayıcı bir tutum takınarak, brahim Pa a'nın geri verilece ini söylemesine ra men, bu ki iyi bir türlü teslim etmemi tir.

Bu arada Kars Muhafızı Vezir Ali Pa a ve Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a'dan gelen haberlere göre, brahim Pa a'nın etrafta bulunan Kürt a iretleri ile gizli anla malar yaptı ı ve ran'ın deste i ile Kars Eyaleti'nin Ka ızman civarında bulunan Bayezid'e ba lı Köro lu Kalesi'ne sı ndı ı ö renilmi tir²⁸². Meselenin bu ekilde büyümesi, brahim Pa a'nın bertaraf edilmesini zorunlu hale getirmi tir.

Erzurum Valisi Celâleddin Pa a, brahim Pa a meselesini halletmesi için Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a'yı görevlendirmi tir. Behlül Pa a, meselenin ciddiyetini ve Köro lu Kalesi'nin bu lundu u yere yakınlı ını dile getirerek bu görevi almayaca ını söyleyince, meselenin önemine binaen Erzurum Valisi Celâleddin Pa a'ya ark Cephesi Seraskerli i verilmi tir (21 Recep 1232 / 16 Haziran 1817)²⁸³. Celâleddin Pa a, üzerine aldı ı görevi yerine ge tirmi ve meseleyi fazla büyümeden halletmi tir.

²⁸⁰ Baba Pa a'nın Diyarbakır valili i de çok kısa sürmü ve bir yılını bile doldurmadan Kasım 1816 senesinde görevinden azledilmi tir. brahim Yılmazçelik; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK., Ankara, 1995, s. 176, 180;K. Beydilli; **a.g.md.**, s. 223.

²⁸¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 199.

²⁸² ânîzâde; **a.g.e.**, s. 338.

²⁸³ Cevdet; **a.g.e.**, s. 217; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 338-339.

Sınır boylarında bu olaylar ya anırken, 1233/1817-1818 senesinde ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın, Ba dat Valisi Davud Pa a ile ya adı ı gerginlik durumu iyice çıkmaza sokmu ve Osmanlı'nın do u bölgele rindeki tüm askerî yetkilileri, Ba dat Valisi Davud Pa a'nın emrine verilmi tir. Yukarıda ifade etmeye çalı tı ımız üzere, Davud Pa a'nın diplomatik giri imi ile sava a gerek kalmaksızın bu gerginlik yatı tırılmı tir.

3- Muhib Ali Han'ın Elçilikle Osmanlı'ya Geli i ve ran Hacıları Meselesi

Osmanlı ile ran arasında ya anan gerginliklerin yatı tırılmasında Ba dat Valisi Davud Pa a'nın etkisi oldu u gibi, ran tarafının da geri adım atarak ortamın yumu amasına katkısı olmu tur. ran tarafı olan bitenlerden s onra, ortaya çıkan so uklu u ortadan kaldırmak için Muhib Ali Han isimli sefirini, hediye amaçlı büyük bir fille birlikte stanbul'a göndermi tir²⁸⁴. ran Sefiri yanında getirdi i Bengal cinsi Mahmudi diye adlandırılan fille, Rebûlâhir ayının ortasında (ub at 1818) stanbul'a varmı tir²⁸⁵.

ran Sefiri Muhib Ali Han, Rusya'nın ran'a yaptı ı bazı tekliflerden bahsederek Rusya'nın amacının iki Müslüman devleti birbirine dü ürmek oldu unu vurgulamı ve ran tarafı olarak, Osmanlı aleyhine olan bu teklifleri kabul etmediklerini belirtmi tir. Buna kar ılıklı birlik ve beraberlik içinde din karde li i çerçevesinde hareket etmenin, ran ve Osmanlı için ne kadar elzem oldu unu söylemi tir. Bunun dı nda, Haremeyn'e giden ran hacılarından haksız yere para alındı ını, par a vermeyenlerin ise dövülerek hakarete maruz kaldıklarını dile getirmi tir. Nitekim örnek olması açısından da 1232/1817 senesinde, ran ahı'nın amcasının hacda iken kırk bin kuru parasının

²⁸⁴ stanbul'a gelen ran sefirinin, yanında hediye amaçlı getirmi oldu u bu fi l, baya ı ilgi uyandırmı tir. Bu durum, hem Cevdet hem de ânîzâde Tarihi'nde, teferruatlı bir ekilde anlatılmaktadır. Cevdet Pa a Tarihi'nde anlatıldı ına göre; Mısır Valisi Mehmed Ali Pa a, ran'dan Osmanlı'ya hediye amaçlı fil gönderildi ini i itince, o da hemen büyük bir Sudan fili ile iki küçük Bengal filini göndermi tir. Bu anlatımlara göre, ilk önce Üsküdar'a gelen filler, daha sonra Üsküdar'dan bin bir güçlkle Sultan Ahmed'deki At Meydanı'nda bulunan filler damına getirilmi tir. (Mısır'dan gelen filler Rebûlâhir ayının ba nda (8 ubat 1818), aynı ayın ortalarında da ran'dan gelen Fil stanbul'a ula mı tir.) Bu fil ve Mısır'dan gelen di er filler, kısa zamanda bütün stanbul halkının gelip görmek istedi i bir e lence aracı olmu tur. Her gün kadın, erkek pek çok insan filleri görmeye gelmi ve müthi kalabalıklar olu mu tur. Bu sırada stanbul'un muhtelif semtlerinde yangınlar çıkmı tir. nsanlar, ya anan bu yangınların fillerden kaynaklanan bir u ursuzluk oldu una inanmaya ba lamı tir. Bu söylentilerin ayyuka çıkması ile de filler, Edirne'ye gönderilmi tir. Cevdet Pa a'nın, bu hususla ilgili söyledi i u söz gerçekten dikkate de erdir: "...Bu esnada haklı haksız pek çok kimseler uraya buraya nefy olundu u sırada filler dahi mukaddemâ oldu u gibi Edi rne'ye gönderildi..." Konu ile ilgili geni bilgi için bkz. Cevdet; a.g.e., s. 231-232; ânîzâde; a.g.e., s. 363-364.

²⁸⁵ Cevdet; a.g.e., s. 231; ânîzâde; a.g.e., s. 362.

alındı mı ikâyet yollu söylemi tir²⁸⁶. Muhib Efendi, bir ekilde bu ranlı hacıların mü külat durumunun çözülmesi ve gerekli tedbirlerin Osmanlı tarafından alınmasını, üstüne basarak Osmanlı yönetiminden talep etmi tir.

ranlı hacıların ilgili ikâyet, elbette Muhib Ali Han'ın bahsetti i ile sınırlı olmayıp²⁸⁷, aynı sene içerisinde (12 evval 1232/25 A ustos 1817) ran maslahatgüzarı Mirza Fahrullah'ın Osmanlı'ya sundu u mektupta, bu konular teferruatlı bir ekilde yer almı tı²⁸⁸. Bu mektubu, örnek olması ve meseleyle ilgili vaziyetin anlaşılması açısından, genel hatlarıyla buraya alıyoruz.

Mektupta; Mekke'ye giden hacılardan “*toprak bastı parası*” adı altında bir para alındı ı dile getirilmi ve bu durumun, iki taraf arasında var olan anlaşma hükümlerine aykırı oldu u vurgulanmı tır. Nitekim o sene içinde (1817) hacca giden ranlılar, Kilis'e geldiklerinde birkaç kişinin casus gibi içlerine girdiklerini fark etmi lerdir. Bu kişilerin kafilden uzakla tırılmasına rağmen, geceleyin kafilenin içine gizlice sızan bu kişiler, Hacı Selim isimli ranlı'nın mal ve e yasıyla birlikte sekiz yüz kuru unu gasp etmi lerdir. ranlı hacılar, Halep'e geldiklerinde durumu Halep Valisi'ne bildirmi lerdir. Ma dur olan Hacı Selim isimli ranlı, Halep Valisi'nden zararının tazmin edilip, suçluların yakalanmasını, ayrıca ran hacılarına hürmet gösterilmesini istemi tir. Bunun dışında, gelen hacılardan toprak bastı parası adı altında bir paranın alınmaması gerekti ini de valiye iletmi tir²⁸⁹.

Bu ranlı hacılar, yolculukları esnasında Malatya'ya geldiklerinde Malatya müteselliminin kendilerine çok sert davrandı mı ve anlaşmalara aykırı hareket etti ini dile getirmi lerdir. Kendileri, Malatya müteselliminin hareketlerinden ikâyetçi olunca da bazı ran hacıların tutuklandı ı, bu tutukluların serbest bırakılması için aracı olmak

²⁸⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 232; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 364. Cevdet Pa a, bu kırk bin kuru un abartılı oldu unu savunmaktadır.

²⁸⁷ **BOA., C. HR.**, No: 1326, 4916,8326 .

²⁸⁸ **BOA., C. HR.**, No: 3060. Bu belge sırf ran hacıları ile ilgili olup, ran'ın yüzyıllardır dile getirdi i bu konularla alakalı çok teferruatlı bilgiler ihtiva etmesi açısından önem arz etmektedir.

²⁸⁹ Bu husus, belgede u ifadelerle anlatılmaktadır: “...i bu sene-i mübârekede hüccâc-ı mezbûrenin Kilis nâm merhaleye nüzûllerinde casusiyet tarikiyle birkaç nefer kimesne gelüb hüccâc -ı mezbûre içine duhûl itmi ve hüccâc-ı merkûm adem-i emniyetlerinden merkûmları içlerinden tard ve te'dib eylemi iseler dahi merkûmlar hüccâc-ı mezbûreye karib mahalde sâkin olarak gece hengâmında hüccâc -ı mezbûre nazırı ve ran ehzâdesi validesine kethüda nasb ve ta'yin olunmu olan Hacı Selim nam kimesnenin bir yük emval ve e yasıyla sekiz yüz guru nukudunu sirkât itmi oldukları... hüccâc -ı merkûmenin mutâlebesi için Haleb Valisi yanına azimet birle vali -i mü arün-ileyh kethüdasına sûret-i hâli lede'l ifade...” **BOA., C. HR.**, No: 3060.

isteyen ba ka hacıların da Malatya mütesellimi tarafından hapse atıldığını belirtmişlerdir. Bunlara ilave olarak, serbest bırakılmaları karılında da yüklüce al kuma vermek zorunda kaldıklarını söylemişlerdir. Ayrıca Malatya'dan çıkacakları gün Kirmanî Mirza Muhammed isimli diğer bir ranlı hacımın, on dört bin kuru luk kıymetli kumalarının ve bir ba katırının çalındığı, sonrasında Antep'e geldiklerinde yine kendilerinden toprak bastı parası alındığını belirtmişlerdir²⁹⁰.

Osmanlı yönetimi, ikâyet konuları ile alakalı iki taraf arasında önceye ait anlaşmalar olduğunu vurgulayarak, hac amaçlı Osmanlı ülkesinden geçen ranlı hacılardan, hiçbir ekilde toprak bastı veya ba ka ad altında bir para talep edilmeyeceğini bildirmiştir. Münferit olarak yaşanan durumlarla ilgili olarak da, güzergâh üzerinde bulunan valilerin uyarılacağı ve ranlı hacılara iyi davranmaları gerektiğini emredileceğini belirtilmiştir²⁹¹.

Ayrıca ran Sefiri Muhib Ali Han'a, bu hacılar meselesinin o kadar büyütülecek ve iki ülke ilişkilerini etkileyecek boyutta olmadığını vurgulanmıştır. Bu meselenin iki taraf arasında var olan sorunlar arasında önemsiz bir konu olduğunu ve iki ülke arasında daha önemli meselelerin bulunduğunu belirtilmiştir. Nitekim Osmanlı'nın, ranlılardan en muzdarip olduğunu Baban meselesiyle ilgili o kadar büyük bir sorun varken, ran'ın bu meselenin çözümünde hiçbir adım atmadığı ve iki devlet arasında çok eskiye dayanan firarîlerin kabul olunmaması konusunu, ran'ın hep kulak ardı ettiğinden de sefire açıkça ifade edilmiştir²⁹².

Bunların bir daha tekrarlanmaması ve ran tarafından, Osmanlı sınırına yönelik saldırılarda bulunulmaması gerektiğinden de, Muhib Ali Han'a verilen mesajlar içerisinde yer almıştır. Muhib Ali Han ise, bunların bir daha vuku' bulmayacağına dair Osmanlı'ya söz vermiştir. Gerçi kendisinin verdiği bu sözün, hiçbir önemi yoktu. Çünkü sözü veren kendisiydi ve kendisinden önce gelip giden pek çok ran sefiri de aynı sözleri vermişti. Ancak ran yönetimi bu elçi sözlerini hiç dikkate almamış, yine kendi bildiğini yapmıştır.

²⁹⁰ BOA., C. HR., No: 3060.

²⁹¹ Belgede bu husus, u ekilde geçmektedir: "...hüccâc-ı mezbûreden toprak bastı nâmıyla akçe mutâlebe olunmamasına bundan sonra ran hüccâcına riayet ve hürmet kılınması hususlarını mü'ekkid..." BOA., C. HR., No: 3060.

²⁹² 1232/1817 senesinde Hakkâri Beyi Mustafa Bey, ran'a geçip oraya sıınmı ve ran kendisini kabul etmiştir. BOA., H. H., D. No: 452, G. No:22393-A.

Muhib Ali Han'a, iletilen hususlardan bir di eri de, Van sınırında bulunan Satmanis Kalesi'nin ranlılar tarafından yıkıldı ı ve bu kalenin, halen daha neden yapılmamı oldu u konusu olmu tur²⁹³. Muhib Ali Han bu konuyla da bizzat ilgilenece ini ve dönü ünde Erzurum'a vardı ında gerekli tahkikatı yapaca ını belirtmi tir. Gerçekten de Muhib Ali Han, dönü yolu üzerinde Erzurum'a vardı ında, adamlarından birini Van'a göndererek, orada bulunan ba ka bir Osmanlı yetkilisi ile bahsi geçen Kale'nin yerinde ke finin yapılmasını istemi tir. Kalenin tamiri hususunda, neye mal olursa olsun bunun mutlaka halledilece ini de, Osmanlı tarafına bildirmi tir.

Olumlu çerçevede geli en ve Muhib Ali Han'ın yapıcı tavırlar takınmasıyla daha da yumu ayan Osmanlı- ran ili kilerinin yeni bir boyut kazanaca ı dü üncesi Osmanlı yönetim kademesinde hâsıl olmaya ba lamı tır. Hatta bu ba lamda Muhib Ali Han'ın ran'a dönü üne kadar her türlü ihtimam gösterilmi , kendisinin vermi oldu u sözlere istinaden de, ba ta ran hacıları olmak üzere ran tücc arlarının sorunlarının çözümü noktasında birçok düzenlemenin yapılaca ı Osmanlı tarafından taahhüt edilmi tir. Muhib Ali Han da memnun bir ekilde Mayıs 1818 tarihinde de ülkesine dönmü tür²⁹⁴.

a- Osmanlı Yönetimi'nin ran Hacıları Meselesindeki Tutumu

Yukarıda da açıklandı ı üzere, Muhib Ali Han'ın elçili i sırasında pek çok konu görü ülmü ve kendisinin yapıcı tavırları dolayısıyla da baya ı mesafe alınmı tır. En azından Osmanlı, kendisine gelen bu ranlı sefiri dikkatli bir ekilde dinlemi ve ikâyetlerini çözmek üzere notlar almı tır. Aynı ekilde öteden beri var olan ve Osmanlı'nın ran'a yönelik ikâyetlerini kapsayan hususları da Muhib Ali Han'a iletmi tir. ran sefiri de bu haklı taleplerin, do ru oldu unu vurgulamı ve ran'a döndükten sonra, yetkili mercilere bunu aktaraca ını ve takipçisi olaca ını Osmanlı yönetimine ifade etmi tir. Netice itibariyle, bu sefirin bıraktı ı iyi izlenim ba lamında ran istekleri ile ilgili yayınlanan emirnâmeler, iki ülke arasında olumlu bir havanın esmeye ba ladı ını göstermi tir.

²⁹³ Bu kalenin zarar görmesinin sebebi, o zaman ki Van Muhafızı Dervi Pa a'nın çıkardı ı sorunlar ve ran tarafına saldırılarda bulunması neticesinde, ranlılar'ın buraya gelip kaleye zarar vermesinden kaynaklanmı tır. Bu mesele, sonraki kısımlarda Van Muhafızı Dervi Pa a'nın isyanı konusunda geni çe anlatılacaktır.

²⁹⁴ ânîzâde; a.g.e., s. 380.

Özellikle hacılar meselesi ile ilgili yayınlanan fermana; “... *ranlı hacıların toprak basdı namı ve nam-ı aher ile rencide olunmaları ‘ahd ve arta münâfi’ ve er’-i erîfin hilâfi olma la fî-ma’-ba’d bu makûle hacc-ı erîfe azîmet idenler haklarında, Devlet-i Aliyye memâliki hüccacı gibi hüsn-i muamele olunub rencide ve remide olunmayarak her halde emin ve rahat olarak gelip gitmelerine itina ve dikkat ve bunun hilâfi hareketten mücânebet olunmak bâbında... evâmîr-i âliyye isdârıyla tek’id ve tenbih kılınmı iken... icrâ-yı muktezâsı lazım geldi i*”²⁹⁵ hususları Osmanlı mahalli idarecilerine duyurulmu tur. Zaten ranlı hacılar ile ilgili ya anan olaylar çok fazla olmayıp, bazı idarecilerin münferit davranı larından kaynaklanan sorunlardı.

Yayınlanan yukarıdaki ferman çerçevesinde Osmanlı Devleti, ran ile olan ili kilerin iyile tirilmesinde Muhib Ali Han’ın sefiri ini önemsemi ve yapılmı müzakereler sonucunda varılan kararların hayata geçirilmesi için istekli olmu tur. Bu ba lamda ran sınırındaki görevlilere gönderilen di er emirnâmelerde²⁹⁶; iki taraf arasında olu abilecek firarilerin kabul edilmemesi, var olan anla ma artlarına riayet edilmesi, ran tüccarına Osmanlı tüccarcıyı gibi muamele edilmesi²⁹⁷, sınır boylarında rahatsızlık çıkarabilecek her türlü anla mazlıktan uzak durulması, tembih edilmi tir²⁹⁸.

Osmanlı Devleti’nin, iki ülke arasındaki ili kilerin düzelmesi hususunda bu kadar yapıcı bir tavır takınmasına ve defalarca fermanlar yayınlamasına ra men, bazı olumsuz davranı ların devam etti i de anla ılmaktadır. Nitekim Hac Emiri Salih Pa a’nın adamları, 1234/1819 senesi içinde Kırım ve ran hacılarından haksız yere yine para almı lardır. Bu durum ortaya çıkınca, Salih Pa a azarlanmı , paraları alınan hacıların paraları da iade edilmi tir. Buradan da anla ılaca ı üzere bu meselelerde ran tarafının haklılık payı vardı ve Osmanlı Devleti hac i lerini gere i gibi bir türlü kontrol edemiyordu. Özellikle yerel anlamda bazı vali ve mutasarrıfların haksız yere para aldıkları ve bazı olumsuz hadiselerin ya andı ı da bir gerçektir. Ancak bu vaziyet, devletin bir politikası olmayıp, ta ra yönetimindeki zaafiyetten kaynaklanan bir durumdur. Çünkü devlet yönetimi, yayınladı ı fermanlarda böyle bir durumun olmasını

²⁹⁵ BOA., C. HR., No: 3060; Ayrıca bkz. ânîzâde; a.g.e., C.: III, s. 41.

²⁹⁶ Zilhicce 1233 / Ekim 1819 tarihli bu hükümde, sınır valilerinin ran ile dostlu u bozucu davranı lardan uzak durmaları istenmektedir. BOA., C. HR., No: 3228.

²⁹⁷ BOA., C. HR., No: 2422.

²⁹⁸ BOA., C. HR., No: 3228; ânîzâde; a.g.e., C.: II, s. 384.

kesinlikle yasakladı 1 gibi, hac yolunun güvenli inin temini ve bütün hacıların güven içinde gidi geli lerinin sağlanması için çok çaba sarf etti i de bir vakıydı²⁹⁹.

Tabii ran hacılarıyla ilgili ikâyet konuları, bu anlatılan yıllar ve ya anan olaylarla sınırlı kalmamı , 1821 senesinde başlayan Osmanlı- ran sava ı sırasında yine gündeme gelmiştir. ran, Osmanlı'ya sava açtı ı zaman gerekçe olarak ileri sürdü ü hususlardan biri, yine bu konu olmu tur. Hatta bu durum, İstanbul'daki İngiliz elçisi vasıtasıyla Osmanlı- ran sava ı dolayısıyla yapılan müzakerelerde de dile getirilmiştir. Osmanlı yöneticilerinin İngiliz elçisine bu hususla ilgili verdiği cevap, ran'ın bu iddiasının gerçe i yansıtmadığı yönünde olmu tur. Osmanlı yönetimi, bu meseleye tek taraflı bakmanın ve sadece kendilerini suçlamanın ne kadar yanlış ve haksızca bir tutum olduğunu da hep vurgulamıştır. Çünkü ranlı hacıların bazı a ırkı hareketleri vardı ve bu hareketler sorunların yaşanmasına neden olan temel etkenlerin başında gelmekteydi. Ancak ran, kendi hacılarının bu tavırlarını görmezlikten gelerek, sürekli Osmanlı tarafını suçlamaktan da geri durmamıştır.

Hâlbuki ranlı hacıların Haremeyn'e gitmelerinden sonra zikir adı altında yaptıkları ta kınıklar, hac için bu kutsal mekânlara gelen bütün hacıların nefretine mucip olmu tu³⁰⁰. Bu durum defalarca ran tarafına bildirilmiş olmasına rağmen, hiçbir netice alınmamıştır. ayet ranlılar, kendi hacılarını ıslah edip, usulüyle Haremeyn'e gidip gelmelerini sağlamış olsalardı, en ufak bir sorun yaşanmayacaktı. Kaldı ki ran, bu küçük sayılabilecek asayiş meselesini bile büyütüp, neredeyse en önemli sava nedenlerinden biri sayıyordu ki, bu anlayılabilir bir tutum de ildi³⁰¹.

²⁹⁹ Cevdet; a.g.e., C.: XII, s. 8. ; ânîzâde; a.g.e., C.: III, s. 40, 129-130.

³⁰⁰ 25 Rebûlevvel 1240/18 Kasım 1824 tarihli bir belgede Mekke'ye gelen ranlı hacıların namaz kılarırken ve Kâbe'yi tavaf ederken sünnete aykırı hareketlerde bulunduğları ve kendilerindeki bu durumun derhal men' edildi i belirtilmektedir. BOA., H. H., D. No: 550, G. No:27133-C.

³⁰¹ Bu konuyla ilgili olarak 1237/1822 tarihli bir belgede tafsilatlı bir biçimde unlar ifade edilmektedir: "... ranlu'nun bir bahanesi dahi kâin-i ran hüccâcına ta'addi maddesi olup hâlbuki Devlet-i Aliyye uhuda ve arta uygun muamelede bulunmakta ve hiçbir mugayîri hareketde bulunmamaktadır... ranlu hüccâcı ise ellerinde olan senet-i seniyyeye müheyyin olduklarından vardıkları mahâl-i mübâreke de zikr-i müstehmîn-i fezâhâta cesaret itmeleriyle ehl-i islâm dahi bunların haklarında muktezâ-yı ikâyetde bulunuyorlar... ran Devleti kendi kavmini ıslâh idüb bu makûle ezva'â cüret itmemelerini temin itse ve bu makûleler söz bilür ise ol vakit kimesne tarafından bunlara bir ey denilmeyerek sair ehl-i islâm gibi asûde hal olarak âmed ü üd iderler yani bu maddede dahi kabahat yine ranlılar'undur..." BOA., H. H., D. No: 1316, G. No:51299.

1821 senesinde yapılan antlaşma maddelerinden, ikinci maddenin bir fıkrası³⁰² olan hacıların konusuyla ilgili olup, kesin ifadelerle olan hacılardan bir para talep edilmeyeceği, yol güvenliklerinin sağlanacağı ve kendilerinin, nizama uygun hareket etmeleri halinde her türlü kolaylığın sağlanacağı belirtilmiştir. Tabii bu sorun, iki devlet arasında hiçbir bitmeyen kadim meseleler arasında kalmı ve olan tarafı Osmanlı'ya karşı herhangi bir harekete girişince zaman kendini haklı çıkarmak için, devamlı surette bu meseleyi kullanmaktan geri durmamıştır. Nitekim iki ülke arasında akdedilen antlaşmalarda bakıldığında, maddeleri içinde mutlaka olan hacılarıyla ilgili bir bahis vardır.

VII- SINIR BÖLGELERİNDEKİ VALİLER VE ARTELER SORUNU

1-Van Muhafızı Dervî Paşa'nın Şikâyeti

Van Muhafızı Mehmed Dervî Paşa ile ilgili ilk şikâyet konusu, Abbas Mirza tarafından 1226/1811 tarihinde yapılmıştır. Abbas Mirza, o tarihte Bahadır yönetimi ile Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa arasında yapılan kıyasıya çekim ve diğer olan ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın da meseleye dâhil olmasıyla, genişleyen ve neredeyse iki devleti savaşa tutturacak olan sorunlarla ilgili çok önemli bir mektup göndermiştir. Abbas Mirza bu mektubunda Van Muhafızı Dervî Paşa'ya da değinmiş ve ondan duyduğu büyük sıkıntıyı dile getirmiştir³⁰³.

Abbas Mirza'nın belirttiğine göre, Dervî Paşa Osmanlı'ya karşı gelerek başına buyruk hareketlere girişmiştir³⁰⁴. Bununla da yetinmeyen Dervî Paşa, kural tanımaz hareketleriyle olan topraklarına bile tecavüzlerde bulunmuştur. Nitekim Abbas Mirza'nın belirttiğine üzere olan'ın Rusya ile olan mücadelesini fırsat olarak değerlendirilen Dervî Paşa, yanına topladığı adamları vasıtasıyla bu kesimlerde bayağı uygunsuz davranışlarda bulunmuş ve ağır tahribatlar yapmıştır. Abbas Mirza onun bu hareketlerinden o kadar muzdarip olmuştur ki, Dervî Paşa'nın Osmanlı'ya itaat etmediğini ve “*ba kaldıran bir asi*” mesabesinde olduğunu vurgulamıştır. Bunun

³⁰² Bu antlaşmanın maddeleri ileriki kısımlarda genişçe ele alınacaktır. Bu madde ile ilgili bkz. Cevdet; **a.g.e.,C.: XII**, s. 233.

³⁰³ **BOA., Cevdet Hariciye** B. No: 2917.

³⁰⁴ Abbas Mirza mektubunda bu konuyu şöyle ifade etmektedir: “...*Hâlâ Van Muhafızı Dervî Paşa ile hakikaten Devlet-i Aliyye'den yüz çevirmiş buna delil budur ki, Van mansabını Abîd Paşa'ya tevcih ettiler Dervî Paşa koymadı. Devlet-i Aliyye'ye itaatsizliği derkârından başka türlü fesâdâtlarda bulunduğuna da ikârdır...*” **BOA., C. HR.**, B. No: 2917.

akabinde de Dervi Pa a ve onun gibi bazı sınır boylarındaki “makûlelerin def‘ine” Osmanlı’nın gayret etmesini rica etmi tir³⁰⁵.

Dervi Pa a’nın, Van taraflarında ba ina buyruk hareketleri devam etmekle birlikte ilk zamanlardaki tasarrufları Osmanlı açısından ciddiye alınmamı ve ran’ın yukarıda ifade etti imiz ikâyetleri göz ardı edilmi tir. En azından Dervi Pa a, ran’a ve Abbas Mirza faaliyetlerine kar ı, tetikte duran bir görevli ekinde algılanmı tir. Ancak daha sonraki zamanlarda meydana gelen geli meler Dervi Pa a’nın niyetinin ba ka oldu unu göstermi tir.

a- Dervi Pa a’nın Çıkardı ı Belli Ba lı Problemler

Zaman içinde a ır ı hareketlerini arttıran Van Muhafızı Mehmed Dervi Pa a, kendisinin uygunsuz davranı larını devamlı surette Osmanlı merkezi idaresine bildiren Mu Sanca ı Mutasarrıfı Selim Pa a hakkında duydu u kin ve dü manlıktan dolayı, ondan intikam almak için 1233/1818 senesinde Sebki³⁰⁶ a iretini kı kırtmı tir. Bu amaçla da Van Eyaleti’nden bir kısım kimseler ile ran’a ba lı birkaç a ireti de kendine ba layarak, Sebki Abdullah’ın o lu Süleyman’ı çok sayıda Kürt askeri ile Mu Sanca ı’na ba lı Bulanık isimli yere göndermi tir. Giden bu kuvvetler, bahsi geçen havaliyi ya ma ederek halka baskı yapmı tir. Yapılanları içine sindiremeyen Mu Mutasarrıfı Selim Pa a, kar ılık vermek için Çaylak(Çıplak)³⁰⁷ A ireti eyhi’ni çok sayıda Kürt askeri ile donatarak, Van Eyaleti’ne ba lı Adilcevaz kazasına göndermi ve bu kazaya ba lı köyleri ya ma ettirmi tir³⁰⁸.

ki valinin birbiriyle olan çeki mesi, halkın büyük zarar görmesine neden olmu ve bölgede bulunan halk bu durum kar ısında baya ı sıkıntıya u ramı tir. Mesele Erzurum Valisi ve ark Canibi Seras kerî Ahmed Pa a’ya intikal etmi ve bu iki pa a

³⁰⁵ Abbas Mirza, gece gündüz Rusya ile harb etti ini ve Osmanlı ile ortak dü manları olan bu devlete kar ı yürüttü ü mücadelesinde, en azından sınır boylarındaki Osmanlı idarecilerinin daha anlayı lı hareket etmelerini istemi tir. Çünkü bir süre sonra kendisinin Mogan’a geçip buradan da ırvan ve eki taraflarına gitme niyetinde oldu unu belirttikten sonra, “...Devlet-i Aliyye’nin serhâdâtlarında ikâmet idenlerle ne yapaca ımızı bilemiyoruz ...” demi tir. **BOA., C. HR.,** B. No: 2917.

³⁰⁶ Bu a iretin ismine yönelik ar ıv belgelerinde ve o dönemin kaynak eserlerinde farklı yazımlar vardır. Bunlar; “Sebki”, “Sepki”, “Sebikli” ekinde dir. Biz bunlar içinde Sebki kullanımı daha uygun görmekteyiz.

³⁰⁷ Bu a iretin ismi, Cevdet Tarihi’nde ‘Çıplak’ ekinde geçerken, anizade Tarihi’nde ‘Çaylak’ ekinde geçmektedir. Cevdet; **a.g.e., C.: XI,** s. 20; ânîzâde; **a.g.e., C.: III,** s. 4.

³⁰⁸ Cevdet; **a.g.e.,** s. 20; ânîzâde; **a.g.e.,** s. 4.

birbirlerinden ikâyetçi olmu lardır³⁰⁹. Erzurum Valisi Ahmed Pa a, meselenin altından tek ba ına kalkamayaca ını anlayınca durumu Osmanlı'ya bildirmeye karar vermi tir. Meselenin tahkikatını yapan Osmanlı yöne timi, bu havalide önceden görevli olarak bulunmu Seyyid Efendi ile Van Kalesi'nin Sol Kol A ası olup Dervi Pa a'yla anla amayınca kaçıp stanbul'a gelmi olan Abdullah A a'nın ifadelerine ba vurmu tur. Arkasından bu havalıyı çok iyi bilen eski Erzurum Va lisi Celâleddin Pa a'dan görü almı tır. Bu ki ilerın verdikleri bilgiler do rultusunda, Van Valisi Dervi Pa a'nın sorumlu bir ki ilik oldu u ve ya anan tüm düzensizliklerin ondan kaynaklandı ı görü ü a ırlık kazanmı tır³¹⁰.

Dervi Pa a, ba ına buyruk hareketlerini o dereceye vardırımı tır ki, kendi adına mangır para bastırmaya bile ba lamı tır. Seyyid Efendi³¹¹, Dervi Pa a'nın yaptıklarına kanıt olması bakımından yanında getirmi oldu u bu paralardan dört tanesini padi aha takdim etmi tir³¹².

b- Dervi Pa a'nın, ran Topraklarına Yönelik Saldırıları

Dervi Pa a'ya o zamana kadar sözlü uyarılarda bulunulmu olmasına ra men, kendisi bu uyarıları devletin acizli ine yorarak ciddiye almamı tır. Osmanlı yönetimi onun bu tavırlarından üphelenmeye ba lamı , kendisi nin ran ile ya ittifak kuraca ını ya da ihtilafa dü ece ini zannetmeye ba lamı tır. Böyle bir olası durumun da Osmanlı Devleti ile ran arasında yeni bir çeki me yarataca ı dü üncesi, Osmanlı'yı iyice tedirgin etmi tir.

Bu meyanda Dervi Pa a'nın vukuatları baya ı kabarmakla birlikte, o ana kadar görülmemi a ırı hareketler de göstermeye ba lamı tır. Bunun son örne i ise 1232/1817 tarihinden itibaren Kürtlerden olu an bir askeri birlik kurmu olmasıdır. Kurdu u bu

³⁰⁹ Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'nın, Dervi Pa a ile olan anla mazlı ı önceye dayanmakta olup, bu anla mazlıklarla ilgili olarak gönderdi i ikâyet mektuplarıyla, Osmanlı'yı haberdar etmeye çalı mı tır. Nitekim 1232/ 1817 senesinde Babıâli'ye gönderdi i mektubunda Dervi Pa a'nın hadiselerinin öncesinden ba ladı ını bildirmi tir. Hatta Hakkâri Bey'i Mustafa Bey'in, ran'a geçip ran tebaiyetine girmesinin sorumlusunun Dervi Pa a oldu unu ve Mustafa Bey'in onun baskı ve zulümlerine dayanamayarak böyle bir yola ba vurdu unu belirtmi tir. **BOA., H. H., D. No: 452, G. No: 22393-B.**

³¹⁰ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 5.

³¹¹ Seyyid Efendi, önceden memuriyetle (müfetti olarak) Erzurum, Van ve Mu taraflarına git mi buralarda bazı tahkikatlarda bulunmu tur. Bu esnada Dervi Pa a'nın, Van taraflarında yapmı oldu u uygunsuz davranı ları yakından görmü ve bahsi geçen Dervi Pa a'nın bastırđı ı paralardan dört tanesini yanında getirmi tir. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 5.

³¹² Cevdet; **a.g.e.**, s. 20; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 5.

askeri birlik marifetiyle hem Osmanlı hem de İran sınırındaki ahaliye zulmetmeye başlamıştır³¹³. Derviş Pa'nın zulümleri neticesinde yaklaşık dört bin hane bu havaliyi terk ederek, İran tarafına göç etmek zorunda kalmış, içlerinden kaçamayıp da geride kalanların pek çoğu da Derviş Pa tarafından katletirilmiştir³¹⁴.

Derviş Pa'nın sınır boylarındaki saldırgan tutumundan oldukça rahatsız olan İranlılar, misilleme kabilinden sınırı geçerek Van yakınlarındaki Satmanis Kalesi'ne gelerek Akbulanık, Parslan ve Rahman köylerini basıp halkını esir etmişlerdir. Çevreye bayağı bir zarar verdikten sonra, halkı serbest bırakmakla birlikte bir kısmını da kendi rızalarıyla İran tarafına götürmüşlerdir³¹⁵.

Yine 1817 senesi içinde Sebki Kürt A'ireti'nin, İran taraflarına yaptığı tahripkâr saldırılar Revan Hanı'nın ikâyetine mucip olmuştur ve durum Derviş Pa'ya iletilmiştir. Ancak Derviş Pa, İran tarafından gelen bu ikâyetleri de dikkate almamış ve İran'a karşı olduğu gibi göstermeye başlamıştır. Derviş Pa'nın bu hareketlerine bağlı olarak, Abbas Mirza İstanbul'a gönderdiği mektubunda, Sebki Kürt taifesinin tecavüzlerinin önüne geçilmesi ve bunların iskânları için Revan Serdarı Hüseyin Han'ın yaptığı teebbüslere Van Muhafızı Derviş Pa'nın karşı çıktığını, sitemli bir şekilde ilettiği³¹⁶.

Ayrıca 1233/ 1817-1818 senelerinde İran'dan Osmanlı tarafına geçen bir kısım Kürt A'ireti, Muhtasarı Selim Pa tarafından -iki devlet arasında var olan anlaşmalarına uygun bir şekilde- kabul edilmemiştir, Derviş Pa hiç tereddütsüz bu A'iretleri kabul etmiştir. Bununla da yetinmeyen Derviş Pa, kendi memurlarının İran tarafından gasp ederek Van'a getirdikleri on iki bin koyunu, İran elçisi defalarca talep etmesine rağmen, teslimetmeye yanaşmamıştır. Bu nedenden dolayı da İran askeri ile

³¹³ 5 Zilhicce 1232/16 Ekim 1817 tarihli bir belgede bunlar ifade edilmiştir: "...Van Muhafızı Derviş Pa a ma'iyetindeki Kürdlerin zulüm ve tecavüzlerinden bizâr olan ahali hâne İran'a ilticâya mecbur oldukları bedîdardır..." BOA., H. H., D. No: 452, G. No: 22390, 22390-A.

³¹⁴ Belgede; "...bazı hânelerin İran toprağına geçip terk-i teba'iyet idi inde Van Muhafızı Derviş Pa a'nın ve maiyetindeki Kürdlerin tecavüz ve ya makârlıklarının sebebiyet verdi i ma'lûm -ı âlileri olmakla..." ifadesi yer almaktadır. BOA., H. H., D. No: 452, G. No: 22390-A.

³¹⁵ BOA., H. H., D. No: 452, G. No: 22393; ânîzâde; a.g.e., s. 5-6.

³¹⁶ 17 Zilhicce 1232/28 Ekim 1817 tarihli Abbas Mirza'dan İstanbul'a gelen yazıda bu konuyla ilgili bunlardan bahsedilmektedir: "...Sebki Kürd ta'ifesinin tecavüzlerinin men'i ve bunların iskânları için Revan Hanı Hüseyin Han'ın yaptığı teebbüslere Van Muhafızı Derviş Pa a mani' oldu u derkâr olub mü arân-ileyhin yaptı ı fezâhâtların ayyuka çıktı ı dahi ma'lûmdur..." BOA., H. H., D. No: 452, G. No: 22395.

çatı maya ba lamı ve böylece ran ile Osmanlı arasında gerginlik ya anmasına sebep olmu tur³¹⁷.

Dervi Pa a'nın baskıları öyle bir hal almı tır ki, bu baskılardan bunalan Hakkâri Bey'i Mustafa Bey, ran'a gidip oraya sı nmak zorunda kalmı tır. ran'a sı nmasına sebep olarak da Dervi Pa a'yı gösteren Mustafa Bey; "...*Kürtlerden yazdı ı askerlerin, kendi ve maiyeti adamlarıyla halka mütemadiyen tecavüz ve te'âddiyâtta bulunmalarından...*" bahsederek Dervi Pa a'yı ikâyet etmi ve bu sebepten dolayı ran'a sı ndı ını belirtmi tir³¹⁸.

c- Dervi Pa a'nın Etkisiz Hale Getirilme Plânları

Dervi Pa a'nın uygunsuz davranı ları ve ahali üzerinde kurdu u baskının dı nda, ran ile Osmanlı'yı kar ı kar ıya getirecek tasarruflarda bulunması, görevinden azledilmesini zaruri bir hale getirmi tir. Bu asi pa a'nın görevinden alınmasının kolay bir i olmadı nı da tahmin eden Osmanlı yönetimi, bu konuda büyük sorunlar çıkmadan meselenin nasıl hallolaca ı konusunda, Erzurum Valisi Ahmed Pa a'dan gizli olmak kaydıyla bilgi istemi tir³¹⁹.

Ahmed Pa a'dan bu konu ile ilgili gelen malumatta, genel hatlarıyla unlardan bahsedilmi tir: O zaman için Dervi Pa a'ya kar ı kullanılabilinecek en uygun ki i, aralarında büyük husumet bulunan Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'dır. Ancak Selim Pa a'nın emri altında bulunan askeri de ya ma cı takımındandır. Bu bakımdan Selim Pa a, askeriyle birlikte aniden Van'a girecek olsa, Van ahali Selim Pa a'nın bu geli ini önceki meseleden dolayı Dervi Pa a'dan alınmak istenen bir intikam gibi algılayacak ve çaresiz gördükleri Dervi Pa a'nın yanınd a yer alacaklardır. Van halkı, her ne kadar Dervi Pa a'dan nefret etse de o derece de kendisinden korkmaktadır. Bu ba lamda halkın Pa a'ya kar ı bir isyan giri iminde bulunması da söz konusu de ildir. Ancak Dervi Pa a'nın son zamanlarda yaptı ı bazı uygu lamalar Sebki, Hakkâri, Bühtan ve Hizan gibi çevre a iret beylerini kızdırmı ve bu a iret beyleri ile Dervi Pa a'nın arası açılmı tır. Bu nedenle de, Dervi Pa a meselesini çözmek için Sebki

³¹⁷ BOA., H. H., D. No: 451, G. No: 22363.

³¹⁸ BOA., H. H., D. No: 452, G. No: 22393-B.

³¹⁹ Cevdet; a.g.e., C.: XI, s. 20; ânîzâde; a.g.e., C.: III, s. 5.

A ireti ba ta olmak üzere, bahsi geçen bu a iretlerden olu turu lacak askerlerle harekete geçilirse, Dervi Pa a etkisiz hale getirilebilir³²⁰.

Erzurum Valisi Ahmed Pa a'nın, Dervi Pa a meselesinin çözümü olarak öngördü ü plân; çevrede bulunan ve bir ekilde Dervi Pa a'ya dü man olan a iretleri bir araya getirmek ve harekete geçirmektir. Harekât plânının ayrıntıları ise u ekildeydi: Te ekkül ettirilecek bu güçle Van üzerine ani baskınlar yaparak yıpratma takti i uygulamak, ehre yarım saatlik mesafede bulunan köprüleri ve yolları ele geçirecek, ehre giden erzak yollarını kesmek ve bu ekilde Dervi Pa a'yı teslim olmaya zorlamak. Ancak Ahmed Pa a'ya göre, bu plânın hayata geçirilmesi için acele edilmesi gerekmektedir. Çünkü zaman geçmesi halinde, Dervi Pa a'nın arasının bozuk oldu u Kürt a iretleri ile tekrar barı ma ihtimali vardı. O zaman da bu plânın hiçbir anlamı kalmayacaktı³²¹.

Erzurum Valisi Ahmed Pa a'nın bu görü leri dikkate alınmakla birlikte, uygulanmasının zaman alaca ı ve a iretlerin bir araya getirilmesinin sorun yarataca ı mülâhazasıyla, bu plân Osmanlı yönetimince askıya alınarak, hemen harekete geçilmesi hususu daha uygun görülmü tür. Bu amaçla da Erzurum'un ileri gelenlerinden Ispanakçızâde diye tanınan brahim Yümni Bey ile Ahmed Pa a'nın silahdarı olan Kapıcıba ı Ali A a'nın, çok sayıda asker ile Van üzerine sevk edilmesine karar verilmi tir. Ayrıca Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'nın da gidecek bu askeri güç içinde bulunması istenmi tir. Dervi Pa a'nın, ran'a kaçma olasılı ı da göz önünde bulundurularak, böyle bir durum olursa kendisine yardım edilmemes i hususunda ran veliahdı Abbas Mirza'ya ve Revan Serdarı Hüseyin Han'a mektuplar yazılmı tır³²².

Yapılan harekât plânı çerçevesinde 1234 senesi Rebûlâhir ayının ba larında (Ocak sonları 1819) hazırlıklara ba lanmı tır. Ancak yakla ık bir ay sonra Erzurum Valisi Ahmed Pa a'nın aniden vefat etmesiyle birlikte, harekât planı askıya alınmı ve bu havalı yöneticilerinin ço unun de i ti i bazı tevcihatlar yapılmı tır. Buna göre; Erzurum Eyaleti ve Van Seraskerli i, Çıldır Valisi Hafız Ali Pa a'ya ve Van Muhafızlı ı yukarıda bahsi geçen brahim Yümni Bey'e verilmi tir. Dervi Pa a ise,

³²⁰ Cevdet; **a.g.e.**, s. 20-21; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 5.

³²¹ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 6-7.

³²² Cevdet; **a.g.e.**, s. 21.

görevinden azledilerek uhdesine Kır ehir Sanca ı tevcih edilmi tir³²³ Dervi Pa a'nın, Van'dan çıkmaması ihtimaline kar ılık, gerekirse güç kullanılarak çıkarılmak üzere Mu Mutasarıfı Selim Pa a ve di er bazı yetkililer Serasker Hafız Ali Pa a emri altında görevlendirilmi lerdir.

Hafız Ali Pa a bütün hazırlıklarını tamamladıktan sonra, tam Van üzerine harekete geçece i sırada, Dervi Pa a i in ciddiyetini fark ederek gelen ferman do rultusunda Van'dan çıkmı tır. Ancak yeni görev yeri Kır ehir'e gitmesi gerekirken ran'a mı, yoksa Ba dat tarafına mı gideyim tereddüdü içinde ran'a do ru gitmeye karar vermi tir. Bu maksatla da önce Hoy tarafına geçmi ve Van'a altı saatlik mesafedeki Mahmudi adlı yerde konaklamı tır. Yeni görev yeri olarak kendisine tevcih edilmi olan Kır ehir gelirinini kendisine yetmeyece ini bahane ederek, ba ka bir yere tayin edilmesi için Hafız Ali Pa a'dan aracı olmasını istemi tir. Hafız Ali Pa a, Dervi Pa a'ya güvence vererek; kendisine verilen görevi kabul edip Kır ehir'e gitmesi gerekti ini, e er emre itaat eder ve görev yerine giderse, Osmanlı yönetimi tarafından kendisine ba ka türlü bir muamele yapılmayaca nı bildirmi tir. Dervi Pa a o zamana kadar yaptıklarını da göz önünde bulundurarak, idam edilece i endi esiyle bu sözlere itibar etmemi ve görev yerine de gitmemi tir. Neticede, yeni Van Muhafızı Yümni Pa a, Van'a giderek Van Muhafızlı ı görevine ba lamı tır (28 Ocak 1819)³²⁴.

Hoy tarafında da rahat durmayan Dervi Pa a, Van içinde bulunan ve kendisine yakın olan adamlarla haberle ip, onları kendi yanına çekmeye çalı mı tır. Durumun farkına varan Van Muhafızı Yümni Pa a, Dervi Pa a taraftarlarını tespit etmeye ba lamı tır. Özellikle Van Naibi'nin sıkı bir Dervi Pa a taraftarı oldu unu fark eden Yümni Pa a, onu Van'dan sürgün etmi ve yerine Sıbgatullah isimli birini naib vekili tayin etmi tir³²⁵.

Yümni Pa a tüm u ra larına ra men, Dervi Pa a'nın Van mıntkasındaki nüfuzunu bir türlü kıramamı tır. Bunun farkına varan Dervi Pa a, zamanın geldi i

³²³ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 8. Bu kadar hadiseden sonra, halen daha Dervi Pa a'ya bir görev tevcih edilmesi tutarsız bir hareket gibi görülebilir. Ancak burada göz önünde bulundurulması gereken çok ince bir ayrıntı vardır. Bu ayrıntı da, II. Mahmud döneminin en önemli uygulama projelerinden biri olan, âyân ve mütegalibeleri buldukları mahallerden uzakla tırarak etkisiz hale getirme siyasetidir. Bu noktada Dervi Pa a için de bunun dü ünülmü olması muhtemel görünmektedir. Osmanlı memleket idaresindeki düzenlemelerle ilgili bkz. E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 154-155.

³²⁴ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 27.

³²⁵ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 27.

dü üncesiyle hemen harekete geçmi ve bulundu u Hoy havalisinden tedarik etti i Kürtlerden olu an bir askeri birlik ile Van Kalesi'ne baskın yapmı tır. Van halkının Dervi Pa a'dan korkması ve tarafına geçmesiyle de , Yümni Pa a yalnız kalmı tır. Yümni Pa a, Van Kalesi'ni savunamayaca ını anlayınca da kalenin içindeki cephaneli i ate e vererek yakın adamlarıyla birlikte ölmü tür. Meselenin bu kadar büyümesi devletin tahmin edemeyece i bir durum olmakla birlikte, Babîâ li'nin bizzat bu i e el atmasının zorunlu oldu u anla ılmı tır³²⁶.

d- II. Mahmud'un Dervi Pa a Meselesini Ele Alması ve Sonlandırması

Bu haberin stanbul'a ulaşmasıyla birlikte, Padi ah II. Mahmud çok sinirlenmi ve bu sorunun hemen çözümü noktasında kesin emirler vererek, harekete geçilmesini istemi tir. Osmanlı yönetimi, öncelikle bu havaliye yönelik yeni atamalar yaparak i e giri mi tir. Bu atamalarla birlikte, çel Mutasarrıfı Sert Mahmud Pa a'ya Van muhafızlı ı, Erzurum Valisi Hafız Ali Pa a'ya da ark Seraskerli i görevi verilmi tir. (evâil-i aban 1234 / Haziran ortaları 1819)³²⁷.

Haziran ayının ortalarına do ru, Dervi Pa a'nın idam emrinin uygulanması ve Van'ın kurtarılması için külliyetli askerle hazırlık yapılmı ve Haziran ayı sonunda harekete geçilmesine karar verilmi tir. Öte taraftan ran ehzadesi Abbas Mirza'ya haber gönderilerek, Dervi Pa a'nın ran tarafına geçme niyeti kar ısında, kesinlikle buna rıza göstermemeleri talep edilmi tir. ehzade Abbas Mirza, Osmanlı'nın bu talebine ili kin olumlu bir cevap vermi ve Dervi Pa a'nın her ne ekilde olursa olsun korunmayaca ını ve e er kendilerine iltica talebinde bulunacak olursa da, bunun kesinlikle kabul edilmeyece ini bildirmi tir³²⁸.

³²⁶ aban 1234/Mayıs 1819 tarihli bir belgede bu konuya yönelik olarak u ifadeler yer almaktadır: "... ran'dan topladı ı Kürdlerle Van'ı zapt eden ve Mutasarrıf brahim Yümni Pa a'nın intiharına sebep olan sâbık mutasarrıf Dervi Pa a'nın idam ve Van'ın istihsâli için civar eyaletlerden asker tertibine humbara ve cebehâne sevkine... Van Mutasarrıfı ının çel Mutasarrıfı Sert Mahmud Pa a'ya ilhâken tevcihine ve Dervi Pa a ran'dan Kürd cema'atinden asâkir -i vâfire getirdi i için sefir-i ran nezdinde te ebbüsâtda bulunulmasına..." BOA., H. H., D. No: 470, G. No: 23047; ânîzâde; a.g.e., s. 46.

³²⁷ BOA., H. H., D. No: 470, G. No: 23047; ânîzâde; a.g.e., s. 47-49.

³²⁸ ânîzâde'nin belirtti ine göre; Erzurum Valisi'ne gönderilen fermanda, ayet Dervi Pa a kendi iste i ile gelip teslim olur ve aman dilerse, can ve malına dokunulmayacaktı. Yok, e er harbe tutu up da ondan sonra gelip aman isterse talebi kabul edilmeyecek ve gere i yapılacaktı. ânîzâde; a.g.e., s. 49.

Dervi Pa a üzerine sefere çıkmak için hazırlıklar tamamlanmışken, o esnada Diyarbakır'da bir ayaklanmanın çıkması³²⁹ i leri biraz aksattı. Çünkü Van üzerine hazırlanmış olan askerlerin bir kısmının Diyarbakır'a gönderilmesi mecburiyeti ortaya çıkmıştı. Ancak her ne olursa olsun Padişah emri doğrultusunda Van üzerine asker sevkinden de vazgeçilmemesi nedeniyle, geriye kalan askerlerle Serasker Hafız Ali Pa a ve Van Muhafızları'na atanmış olan Sert Mahmud Pa a, Van'a doğru harekete geçtiler ve herhangi bir mukavemet görmeden Van'a girmişlerdir. Üzerine gelen kuvvete karşı koyamayacaklarını anlayan Dervi Pa a³³⁰, bu hengâmede kılık değiştirilerek kaçmaya çalışmıştır. Kendisinin kaçma girişimi fark edilince de peşine düşülmesi ve kısa sürede yakalanarak adamlarıyla birlikte ele geçirilip idam edilmiştir (26 Temmuz 1819)³³¹.

2- Osmanlı-yan Sınırdaki A İretler Sorunu ve Bu A İretlerin Çıkardıkları Olaylar

Bu sırada Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum pek çok yönden sorunlu bir hal almıştı ve yan, devletin içinde bulunduğu bu meşguliyetleri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak düşüncesine kapılmıştı. Çünkü bir yandan Balkanlar'da yaşanan problemler, bir yandan Arabistan'daki Vahhabi hareketi ve bir yandan da iç olaylar Osmanlı'yı bayağı sıkıntıya sokmuştu. Neredeyse her gün bir yerden isyan haberi gelmeye başlamıştı³³². Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Van'da bir valinin isyanı devleti epeyce uğratmıştı, ciddi askerî tedbirler alıp birkaç kez atamalar yapmak zorunda kalmıştı. Hatta Van'daki Dervi Pa a isyanı bastırılmaya çalışılırken, Diyarbakır'da başka bir isyan daha çıkmıştı. Dervi Pa a'nın kendi imkânlarıyla

³²⁹ Diyarbakır, Rakka Eyaleti'ne katılarak Behram Pa a'nın idaresine bırakılmıştı. Bu sırada Diyarbakır'da nüfuz alanını genişleten Mehmed Bey, Müftü Mesud Efendi ve ileri gelenlerden Kara Hocalı, etrafına topladıkları adamlarla, Diyarbakır'da vali istemediklerini dillendirmeye başlamışlardır. İstekleri Diyarbakır'ın mütesellimlikle idare edilmesi ve bu görevin de kendilerine verilmesi olmuştur. Bu meseleye dayalı olarak Diyarbakır'da bir ayaklanma çıkmış ve durum Behram Pa a tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Behram Pa a, ayaklanmayı kendi imkânları ile bastırmakla birlikte, Erzurum Valisi emrine Diyarbakır'dan gönderilecek olan bin kadar askerinin tedariki ile uğraşırken ve bu askerinin başına da Mütesellim Güranzâde Ali A a'yı bu tayin etmişken, Mehmed Bey tekrar isyan etmiştir. İsyanın kısa sürede iddetlenmesi ve Mehmed Bey taraftarları, Kale içindeki Behram Pa a'yı iddetli ateş altına almışlardır. Diyarbakır'da yaşanan bu isyan dolayısıyla hazırlanan askerinin bir kısmının Diyarbakır'a gönderilme sebebi budur. Cevdet; **a.g.e.**, s. 22. Diyarbakır'da yaşanan bu olayların detayı için ayrıca bkz. . Yılmazçelik; **a.g.e.**, s. 252-253.

³³⁰ Kendisinden "*el-hain-i haif*" diye bahsedilmektedir. ânîzâde; **a.g.e.**, s. 58.

³³¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 22-23; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 58.

³³² E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 154-155.

olu turdu u ve a ıret askeri özelli indeki gücü, Osmanlı'yı baya ı ürkütmü ve oyalamı tır.

Sırf ya anan bu olay bile devletin içinde bulundu u zaafiyetin anla ılması açısından önemli bir örnek olmu tur. Tüm bu ya ananlardan da anla ılaca ı üzere, do u vilayetlerinin durumu pek iç açıcı olmamakla birlikte, bu olumsuzlukların üzerine bir de a ıretlerin çıkardıkları sorunlar eklenince ülkedeki ke meke had safhaya çıkmı tır.

Osmanlı'nın ya adı ı bu sıkıntılar, ran'a iyi bir fırsat sunmu ve kendi hâkimiyet alanlarını Irak ve Do u Anadolu havalisinde tesis etmek için uygun bir zemin hazırlamı tır. Özellikle ran ehzadeleri Abbas Mirza ile a abeyi Muhammed Ali Mirza, bu dönemde Osmanlı- ran ili kilerinde en belirleyici aktörler durumuna gelmi lerdir. ran ahı Feth Ali ah ise, geli meleri geriden takip eden ve o ullarına pek müdahale etmeyen bir tavır takınmı tır. ran'daki bu vaziyet Osmanlı açısından rahatsız edici bir durum olmakla birlikte, Abbas Mirza ile Muhammed Ali Mirza'yı yakından takip etmek de zorunluluk olmu tur.

Bu iki ehzadede Abbas Mirza'nın merkezi olan Tebriz ile di er ehzade Muhammed Ali Mirza'nın bulundu u Kirman ah, Osmanlı'ya kar ı ran politikalarının yürütüldü ü iki önemli merkez haline gelmi tir. Dolayısıyla da Osmanlı sınır bölgelerine yakın olan bu havalilerde, ran siyaseti ve hareket plânını belirleyen bu iki ehzade olmu tur.

ehzadeler noktasında Osmanlı açısından tek olumlu yön ise, karde ler arasında ya anan saltanat çeki mesi olarak görülmü tür. Nitekim Muhammed Ali Mirza, kendisinden ya ça küçük olmasına ra men Abbas Mirza'nın veliaht tayin edilmi olmasını bir türlü içine sindirememi ve kendi ba na buyruk hareketler göstermeye ba lamı tır. Aslında karde ler arasındaki bu çeki me, bir ekilde Osmanlı'nın lehine i leyen bir durum olmu tur. Aksi takdirde ran yönetiminin bu iki aktif yöneticisi, birlikte harekete etmi olsalardı geli melerin Osmanlı açısından çok kötü sonuçlar do uraca ı da muhakkaktı.

ran 1821 yılında, Osmanlı'nın Yunan sınıyını ile u ra masını fırsat bilip sınıra askeri yı nınak yapmaya ba lamı tır³³³. Bu sırada, Osmanlı- ran sınırında bulunan a iretlerin çıkardıkları huzursuzluklar tansiyonun daha da artmasına neden olmu tur.

Bu dönemde a iretler meselesine dikkatli bakmak gerekmektedir. Çünkü a iretler, kimi zaman artan gerginliklerin en önemli unsuru olurken, kimi zaman da geri plânda kalan tali bir unsur olarak durmu lardır. Ancak her zaman için varlıklarını kaybetmeyen kadim sorunların ba ında gelmi ler dir. ki taraf arasındaki meselelerin en önemli unsurlarından biri olan bu a iretlerin temel özelli ine bakıldı ında da, göçebe karakterli bir yapının oldu u ve bu yapıya dayalı olarak, ortaya çıkan sorunların iki tarafı rahatsız etti i anla ılmaktadır.

Nitekim geneli Kürt kökenli olan bu a iretler, yaylak ve kı lak olarak iki taraf arasında gidi geli yapmaktaydılar. Yaylamak için genelde Osmanlı tarafına gelirken, kı lamak için de ran tarafına geçerlerdi ve bu gidi geli leri geleneksel bir durum olarak devam ederdi. Belgelerden tespit etti imiz kadarıyla, Osmanlı - ran sınır bölgesindeki belli ba lı a iretler; Haydaranlı, Sebki, Zılanlı ve Celali a iretleriydi. Bunların dı ında ba ka a iretler olmakla birlikte, en çok sorun çıkaranlar ve ismi geçenler bu a iretlerdi.

A iretlerin temel geçim kayna ı küçükba hayvancılıktı. Buna ba lı olarak yaylak ve kı lak gidi geli leri, onlar için mecburi bir durumdu. Ancak kimi zaman ran, kimi zaman da Osmanlı tabiiyetine geçmeleri bazı sorunların ya anmasına neden olmaktaydı. Nitekim bu a iretler içinde bu dönemde en dikkati çeken ve son zamanlarda iki devleti büyük bir gerginli in içine ta ıyan Haydaranlı a iretiydi³³⁴.

a-Haydaranlı (Haydari)³³⁵ A ireti Meselesi

Haydaranlı A ireti aslen Diyarbakır Eyaleti'nde Meyafarik in sanca ında sakin olup, Haremeyn-i erifeyn'e ba lı efkâti A ireti'nin bir oyma ıydı³³⁶. Haydaranlı

³³³ Cevdet; a.g.e., , C.: XII, s. 4.

³³⁴ BOA., H. H., D. No: 4, G. No: 105.

³³⁵ A iretin kullanılan en genel ismi Haydaranlı olup, bazı ar iv belgelerinde Haydari ekinde de geçmektedir. BOA., H. H., D. No: 1, G. No: 18; BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51256.

³³⁶ Bu a iretin kökeni ile ilgili 1236/1820-1821 tarihli bir belgede unlar ifade edilmektedir: "...fi'l-asl-taraf-ı Devlet-i Aliyyeye tabi' olan a âirden olub öyle ki zikr olunan Haydari A ireti fi 'l-asl Diyarbekir Eyaleti'nde Meyafarikin Sanca t'nda sâkin ve Haremeyn -i erifeyn'e tabi' efkâti

A ıreti zaman içinde buraları terk ederek; Mu , Malazgirt, Bayezid ve Erci Sancakları'na yerle mi lerdir. Bazı senelerde kı lak olarak ran tarafına geçmi ve Hoy civarında konaklamı lardır. Mu Mutasarırfı Murad Pa a zamanında on seneden fazla (1810-1820) Mu ve Malazgirt taraflarında kalmı lar ve bu süre içinde kı lak olarak ran tarafına gitme gere i de hissetmemi lerdir³³⁷.

Mu Mutasarırfı Murad Pa a'nın vefat etmesinden sonra yerine geçen karde i Selim Pa a zamanında, Haydaranlı A ıreti'nin ba ında bulunan karde lerden Kasım A a, kendisine ba lı yakla ık bin hanelik a ıret halkıyla birlikte kı lamak üzere ran tarafına gitmi tir. Kasım A a'nın küçük kard e i olan Mehmed A a ise, be yüz hanelik halkı ile Mu tarafında kalmı ve buraya yerle mi tir. Mehmed A a'nın yönetimi altında bulunan a ıret mensupları a fi'î mezhebine ba lılıkları dolayısıyla, Abbas Mirza'nın hizmetine girmek istememi ler ve bundan dol ayı da ran tarafına gitmeyi dü ünmemi lerdir³³⁸.

ran tarafına giden Kasım A a liderli indeki Haydaranlı A ıreti mensupları ise bir süre sonra bu havalide, ba ta Abbas Mirza olmak üzere di er yetkililerle anla mazlı ı dü ünce, buraları terk edip tekrar Osma nlı tarafına gelmi ve her zamanki gibi Mu tarafında kı lamak üzere, Mu Mutasarırfı Selim Pa a'dan izin istemi lerdir³³⁹.

Haydaranlı A ıreti'nin bu tutumundan rahatsız olan ran tarafı, Kasım A a'nın tekrar Osmanlı topraklarına geçmesinden dolayı büyük bi r hiddete kapılmı tır. Revan Hanı Mehmed Han ile Hoy Hanı Fethi Han, Kasım A a'ya gönderdikleri mektuplarla kendisini tehdit ederek, külliyetli asker tedarik edip arkasından geldiklerini ve Diyarbakır'a kadar kaçsa bile yakalayıp geri götüreceklerini söyle mi lerdir. Ayrıca

A ıreti'nin oyma ı olub mukaddemâ bir takrîb Mu ve Malazgird ve Erci sancaklarına g elüb mukîm ve tavattun ve hatta Mu mutasarırfı esbâk müteveffa Murad Pa a vaktinde on seneden ziyade Mu ve Malazgird sancaklarında me tâ-nî in olarak...” **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51256; **BOA., H. H.**, D. No: 1, G. No: 18. Ayrıca bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 5.

³³⁷ Cevdet; **a.g.e.**, s. 5; ânîzâde; **a.g.e.**, s. 128.

³³⁸ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 127.

³³⁹ 25 Zilka'de 1235/1 Eylül 1820 tarihli bir belgede bu hususla ilgili unlar ifade edilmektedir: “...Mirmirân-ı kirâmdan Mu Sanca ı Mutasarırfı Sa'adetlû Selim Pa a kulların ın esnâ-yı rahde vârd olan tahrîratında a âir-i Ekrad'dan olub bir müddetten berü Mu ve Malazgird ve Erci sancaklarında ve bazı senelerde ran memâliki olan Hoy'da me tâ -ni in olan Haydaranlı A ıreti reisi Muhammed A a, a ıret-i merkûmenin be yüz hanesiyle Mu Sanca ı'nda ve A a-yı mezbûrun büyük karında ı Kasım A a bin hane ile memâlik-i ran'da ve ehzâde-i ran celâdetlû Abbas Mirza hazretlerinin hizmetlerinde iken el-hâletü hazîhi merkûm Kasım A a raniyân ile 'adem -i intizâci hasebiyle ehzâde-i mü arün-ileyhin hizmetinden ayrulub ve mezkûru'l-mikdar a ıretlû hanesiyle Mu ve Malazgird sancaklarına gelüb...” **BOA., H. H.**, D. No: 4, G. No: 105,106.

Revan Serdarı Hüseyin Han, Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'yı tenkil etmek üzere karde i Hasan'ın ba bu lu unda a ır silahlarla teçhiz edilmi bir ordu gönderdi ini de mektubunda vurgulamaktan geri durmamı tır³⁴⁰.

ab-Haydaranlı A ireti le Igili Osmanlı- ran Arasında Ya anan Gerginlik

Kasım A a, kendisine gelen tehdit içerikli mektubu Mu Sanca ı Mutasarrıfı Selim Pa a'ya gösterince, Selim Pa a hemen stanbul'a haber vermi ve geli meler hakkında Osmanlı'yı bilgilendirmi tir. Bu bilgiler kapsamı nda, Kasım A a liderli indeki Haydaranlı A ireti mensuplarının Mu ve Malazgirt sancaklarına gelip, çadır kurduklarını da belirten Selim Pa a, üzerlerine do ru gelecek olan ran askeri ile mücadele etmeye hazır oldu unu, ancak yardıma ihtiyaç hissetti ini de Osmanlı yönetimine iletmi tir³⁴¹. Osmanlı Devleti, içinde bulundu u sıkıntılı durumlar dolayısıyla meseleyi öncelikle so ukkanlı olarak kar ılamı tır. ran ile aralarında var olan mevcut anla malar çerçevesinde hareket edilmesi gerekti ini vurgulayan Babı âli, ran tarafından bir saldırı olamaması halinde, Selim Pa a'nın harekete geçmemesi lazım geldi ini de bildirmi tir³⁴².

Pervasız tavırlarını gittikçe arttıran ran tarafı, Haydaranlı A ireti'nin iadesi konusunda Osmanlı yönetimini de sıkı tırmaya ba lamı ve Osmanlı sınırına asker sevk edece ini tehdit içerikli bir ekilde iletmi tir. ranlılar bu sorunla birlikte, Erzurum'daki bazı tüccarlarının meselesini de gerekçe göstererek kendilerinin haklı oldu unu izah etmeye çalı mı lardır³⁴³. Osmanlı tarafı ise, Haydaranlı A ireti meselesinde ran'ın haksız oldu unu ifade ettikten sonra, ayet ran'ın olası bir askerî harekete giri mesi kar ısında, çok sert tepki verece ini de bildirmi tir.

Özellikle Revan Serdarı Hüseyin Han'ın, tehdit içerikli mektubundan rahatsız olan Osmanlı yönetimi, bu mektuptan hareketle ran tarafına yazdı ı cevapta; bahsi geçen a iretin kendi istek ve iradesi ile Osmanlı'ya geldi ini ve bir müddet burada kaldıktan sonra belki tekrar ran tarafına dönebileceklerini belirtilerek, bu durumun

³⁴⁰ Belgede bu husus u ekilde ifade edilmektedir: "...Revan Serdarı ve Hoy Hanı taraflarından merkûm Kasım A a'ya gelen nâmelerinde külliyetli asker ile üzerlerine gelüb avdet idirmek tedarikinde olduklarını i 'ar etmi olduklarından..." BOA., H. H., D. No: 4, G. No: 106. Cevdet; a.g.e., s. 4-5.

³⁴¹ BOA., H. H., D. No: 4, G. No: 106.

³⁴² BOA., H. H., D. No: 4, G. No: 106; ânîzâde; a.g.e., s. 127-128.

³⁴³ BOA., H. H., D. No: 1, G. No: 18- E/G.

geleneksel bir hal oldu unu vurgulamı tır. Revan Hanı'nın Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'yı tehdit ederek, bu a ıret üzerine asker hazırlayıp gönderece ini söylemesinin, iki devlet arasında var olan anla malara aykırı oldu u da belirtilmi tir. Ayrıca; "...böyle küçük bir ey için aradaki hukuku ihlâl ile asker sevkinin münasib olmayaca ı da..." ran tarafına bildirilmi tir³⁴⁴.

Bu uyarıları dikkate almayan ran tarafı, 1821 senesi ba larında ran topraklarında bulunan bazı Kürtlerin de katılımı ile olu turmu oldu u as kerî gücünü, Kars Eyaleti sancaklarından Ka ızman'a taarruz ettirerek, halkın e ya ve hayvanlarını gasp ettirmi tir³⁴⁵. Bu durum, iki taraf arasında var olan anla ma artlarının kesin bir ihlaliydi. Bu noktada ran'ın uygulaması oldu u siyasetin temelini, çe itli a ıret unsurlarını hareket geçirerek Osmanlı topraklarına tahrik edici saldırılarda bulundurma olu turuyordu. Kars taraflarına yapılan saldırıların vasfı da buydu. Bu tavrını devam ettiren ran yönetimi, Do u Bayezid halkına ait olan ve kervanla Erzur um'a giden bazı e ya ve malların, Revan Eyaleti'ne ba lı Hacı Bayram adlı köyde, Zilanlı Hasan A a'nın maiyetindeki üç yüz kadar adamla gasp edilmesine de seyirci kalmı tır³⁴⁶. Bu kervandaki e yaların zorla alınmasının dı nda, kafiledaki dört savunmasız ki i de katledilmi , bu ki ilere ait pek çok para ve kıymetli e yalar da gasp edilmi tir. E kıya taifesinden olan ranlı bu kimseler ncesu, Ba köy ve Ortaköy'den ba ka o taraflarda bulunan altı kadar köy halkının mal ve davarlarını da alıp götürmü lerdir³⁴⁷.

Bu sırada Van Eyaleti'nde bulunan Mahmudi Sanaca ı'nın, Abaga Nahiyesi'nde sakin Yezidi A ıreti'nden Çobano lu Abdî A a ve karde i, Haydaranlı Kasım A a'nın yaptı ı gibi, üç yüz hanesi ile Mu tarafına gelmi ti³⁴⁸. Bu a ıret ile Haydaranlı A ıreti arasında ba lılık vardı ve bunlar da kimi zaman ran tarafına gidip gelen a ıretlerdendi³⁴⁹. Bu durumun öteden beri devam ede gelen bir gelenek olmasına

³⁴⁴ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51256.

³⁴⁵ Bu hususla ilgili olarak, 17 Rebûlâhîr 1236/22 Ocak 1821 tarihli bir belgede unlar ifade edilmi tir: "... ranlı'nun Revan Serdarı Hüseyin Han'ın Ka ızman taraflarına yaptı ı uygunsuz hareketlerine kar ı maiyetine asker tertib idilmesi hususunda Kars Muhafız ı Ali Pa a'nın talebi..." BOA., H. H., D. No: 444, G. No: 22247.

³⁴⁶ Revan Serdarı Hüseyin Han'a Bayezid halkının maruz kaldı ı bu zor du rum anlatılarak, "...Zilanlı Hasan A a'nın ve askerinin ve Acem süvarisinin taarruzla Bayezid ahvalinin emval ve e yasını gasp itti ini beyan ve istirdâdını istirhâm idildi ine dair..." yazı stanbul'da bulunan sefirleri A a Mustafa'ya verilmi tir. BOA., H. H., D. No: 1, G. No: 18-G.

³⁴⁷ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51256; Cevdet; a.g.e., s. 5; ânîzâde; a.g.e., s. 128.

³⁴⁸ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51256; ânîzâde; a.g.e., s. 128.

³⁴⁹ BOA., H. H., D. No: 4, G. No: 18/G.

ra men, ran'ın bunu da gerekçe göstererek saldırgan tutumunu arttırmasının hiçbir anlamı yoktu.

Ayrıca bundan önce tezkirecilikle ran'a gidip gelmi olan Tezkire-i Evvel Süleyman Hadî Efendi'ye ran ahı'nın söyledi i sözlere bakılırsa ah, Osmanlı sınırına herhangi bir ran saldırısı olmasına kesinlikle kar ıydı. ki devlet arasında var olan sınır güvenli i anla masına göre de, bu tip uygunsuz durumların olmaması için tedbirler alınacak ve sınırlara kesinlikle sarkıntılık olunmayacaktı ³⁵⁰. Hatta bu ba lamda ran ahı, ran sınır boylarındaki görevlilerine emirler göndererek buna riayet etmelerini istemi ti. Hal böyle iken, ran askerinin sınırı geçerek Osmanlı sancak ve köylerine saldırıp, halkın e ya ve hayvanlarını gasp etmesinin hiçbir mantı ı yoktu. Bunun ötesinde kom uluk ili kilerine yakı an bir durum da söz konusu de ildi ³⁵¹.

3- Ya anan Geli meler Kar ısında Tezkir e-i Evvel Süleyman Hadî Efendi'nin ran Sefareti ve Sonrasında Osmanlı Tarafından Alınan Kararlar

Süleyman Hadî Efendi, 1820 senesinde ran sefirli i sırasında Ba dat'a u ramı , Davud Pa a ile birlikte, Osmanlı - ran ili kilerine ait konuları etraflı bir e kilde müzakere etmi tir. Zeki ve ileri görü lü bir diplomat olan Süleyman Efendi, Osmanlı - ran ili kilerine yönelik önemli ve derinlemesine tespitlerini, stanbul'a döndükten sonra bir rapor olarak sunmu ve nelerin yapılması gerekti ini, Babıâli'ye arz et mi tir ³⁵². Süleyman Efendi'nin üzerinde durdu u ve önem atfetti i konuların ba ında, Ba dat'la ilgili yapılması gereken düzenlemeler gelmekle birlikte, di er yapılması gereken hususlar da vardı. Bunları maddeler halinde ele alacak olursak ³⁵³:

1- Ba dat, konum itibariyle çok önemli bir yere sahiptir ve ran'ın buraya yönelik niyeti bellidir. Bu ba lamda, Ba dat'la ilgili her türlü tedbirin Osmanlı tarafından alınması elzemdir. Çünkü Ba dat'a yönelik sadece ran tehdidi yoktur,

³⁵⁰ 7 Rebûlâhîr 1235/23 Ocak 1820 tarihli bir belgede, ran'a gidecek olan Tezkire-i Evvel Süleyman Efendi, Ba dat Valisi Davud Pa a'yla, Osmanlı ile ran arasındaki meseleleri görüşerek, kar ılıklı fikir alı veri inde bulunmu lardır. **BOA., H. H.**, D. No: 515, G. No: 25199.

³⁵¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 5.

³⁵² Belgede bu husus u ekilde ifade edilmektedir: "...bu defa sefaretle ran'a 'azimet ve 'avdet itmi olan Süleyman Efendi kullarının hâmil oldu u nâme ve tahrîrâtın tercüme ve hülasası ve muma - ileyhin vükelâ-yı ran ile vâki' olan mükâlemâtı mazbatası ve kaleme aldı ı be bend bir kıt'a müzâkeresi mecliste kıra'at birle..." **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51253.

³⁵³ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51253. Tezkire-i Evvel Süleyman Efendi'nin raporu, bu Hatt-ı Hümayûn'da kayıtlıdır.

ran'ın yanında Kürtler ve Araplar da bu havalıye yönelik ciddi ekilde saldırgan politikalar izlemektedirler. Bundan dolayı, Ba dat Valisi'nin emrine, aylıklı ve sürekli en az 1500 askerin tahsis edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Ba dat'ın ran'a yakın olan Yakubiye, ehriyan, Hazarabad ve Hanakiye adlı dört kasabasında, etrafı iyi tahkim edilmi kalelerin a edilmesi de zaruridir. Ba dat içindeki kalenin ise, zahire ve di er ihtiyaç maddeleri yönünden takviye edilmesi, aynı ekilde bu havalide bulunan di er kalelerin de elden geçirilmesi gerekmektedir. Tüm bu masraflar için gerekli olan paranın da derhal gönderilmesi lazımdır.

2- Ba dat, Musul, Van, Erzurum, Kars ve Ahıska'nın muhafazasına çok dikkat edilmeli ve buralara yönelik olası bir ran saldırısına karşı, her türlü hazırlı ın önceden yapılması gerekmektedir.

3- ran tarafına Osmanlı'dan her kim kaçarsa, geride kalan mal ve gelirine devlet hazinesi tarafından el konulmalı, ran tarafına firar edenlerin geride kalan evlat ve yakınlarının dahi o tarafa sürgün edilmesi ve hiçbir ekilde ge ri dönüp Ba dat'a gelmelerine izin verilmemesi gerekmektedir³⁵⁴.

Süleyman Hadî Efendi'nin açık ve aynı zamanda kısa olan bu teklifleri dikkate de er bulunmu ve Osmanlı yönetim kademesinde müzakere edilmi tir. Müzakere sonucunda, Ba dat'a gönderilmesi teklif edilen 1500 ki ilik aylıklı askerin gönderilmesinin o sıralarda mümkün olmadığı ve meydana getirece i mali külfeti devletin karşılayamayacağı belirtilmi tir. Ancak bunun yerine bahsi geçen askerlerin Halep'ten veya o mntıkadaki Rakka'dan tedarik edilmesinin mümkün olabilece i vurgulanmı tir.

Ba dat havalisinin ihtiyacı olan zahire ve di er gereksinimler için gerekli ara tırmaların yapılması, ihtiyacın ne oldu unun Ba dat Valisi Davud Pa a ile görüşülüp tespit edilmesi ve buna göre hareket edilmesi kararla tırılmı tir. ranlılarla ilgili olarak da, mevcut durumlarına bakılarak, Osmanlı tarafından ihtiyatlı olunması gerekti i konusunda ortak bir kanaat olu mu tur. Bu ba lamda, Ba dat mntıkasında yapılması dü ünülen kaleler için gerekli olan masrafın devlet hazinesinden

³⁵⁴ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51253.

kar ılanmasına karar verilmi , ayrıca sınır boylarında bulunan valilerin, devamlı surette ran'a kar ı ihtiyatlı olmaları için uyarılmaları da uygun görülmü tür ³⁵⁵.

Meclis'te yapılan müzakerelerde, yukarıda ifade edilen hususlar çerçevesinde geni çe bir durum analizi yapılmı tır. Buna göre; ran'ın Osmanlı sınırlarına yönelik öteden beri söyledi i saldırmazlık söyleminin, en son ya anan Haydaranlı A ıreti meselesinden de anla ılaca ı üzere geçersiz oldu u belli olmu tur. Nitekim Erzurum ve di er sınır boylarından gelen haberlere göre, Revan Serdarı ve Hoy Hanı'nın Osmanlı sınırına asker yı maktaydı ³⁵⁶.

ran tarafının sürekli vurguladı ı sınır güvenli i ve saldırmazlık hususunun ortadan kalktı ı ve ba ta ehzade Abbas Mirza olmak üzere Feth Ali ah 'ın, anla ılmaz bir tavırla saldırgan bir politika takındıkları da ortaya çıkmı tır. Nitekim saldırıya maruz kalan Osmanlı toprakları, ehzade Abbas Mirza'nın kontrolündeki bölgenin sınırı olup, kendisi Hoy Hanı ile Revan Serdarının hücumlarını sessiz kala rak izlemekle yetinmi tir ³⁵⁷.

Tüm bu hususlar ve ranlılar tarafından gasp edilen malların geri verilmesi konusu, ran tarafına bildirildi i halde, hiçbir olumlu cevap alınamamı tır. Bunun üzerine, böyle bir durumun Osmanlı açısından kabul edilemez oldu u se rt ifadelerle Abbas Mirza'ya bildirilmi tir ³⁵⁸. Ayrıca, bundan böyle ran'ın sözüne itibar edilmeyece i, her saldırıya misliyle kar ılık verilece i ve gasp edilen malların geri alınaca ı da kesin ifadelerle ran ehzadesine ifade edilmi tir.

Haydaranlı A ıreti ile ilgili olarak ran tarafına verilen notada, bu konuda ran'ın diyebilece i hiçbir eyin olmadı ı vurgulanmı tır. Çünkü bu a ıret eskiden beri Osmanlı'ya ba lı a ıretlerden biriydi ve kimi seneler adetleri oldu u üzere kı lamak için ran tarafına gidip, sonrasında da asıl vatanları olan Osmanlı topraklarına geri gelirlerdi.

³⁵⁵ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51253.

³⁵⁶ Belgede; "...Ol esnada Erzurum ve saireden tevârüd eden tahrîrâta nazaran, Revan Serdarı ve Hoy Hanı taraflarından muahhâren dahi memâlik-i mahrûse ve mahâll-i ma'lumeye takım takım asker ve ha erât irsâliyle gûna gûn tecavüz ve te'addiyât ve gasb ve garetten vuku' bulmu oldu undan ol vakit keyfiyyet meclisde müzakere ..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255. Bu belgede konuyla ilgili çok teferruatlı bilgiler bulunmaktadır.

³⁵⁷ Belgede; "...bir taraftan tecavüz-i hududdan icinâba taahhüd itseler dahi yine bir taraftan onu vesile ile tahâtî ve tecavüz ve nehb ü gâret iderler..." denilmektedir. BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

³⁵⁸ ran'dan a ır ithamlarla bahsedilmekte; "hilekâr" ve "halî'ü'l-'izar" (edepsiz, yüzü yırtık) ekinde nitelemeler kullanılmaktadır. BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

Bu a ıretin kı lak olarak bir süreli ine ran topraklarına gitmesi demek, a ıret üzerinde ran'ın hakkı oldu u anlamına gelmezdi³⁵⁹.

Bu yönüyle de Revan serdarının ve di er ran me murlarının hareketleri, hukuka ve kom uluk ili kilerine aykırı bulunmu tur. Bu hususların hepsi stanbul'da bulunan ran sefirine açık bir e kilde anlatılmı tur. Sınırlarda meydana gelen hareketlerin ve i gal edilmı olan yerlerin terki ile ma dur olan aha linin ma duriyetinin giderilmesi ve bunun da içi bo sözlerle de il, icraatla yapılması gerekti i ran tarafına bildirilmı tir.

Özellikle Revan Serdarı'nın, yapmadı ı arsızlı ın kalmadı ı belirtilerek, e er ran Osmanlı ile iyi ili kiler yürütmek istiyors a, bu ki iyi derhal azletmesi gerekti i de vurgulanmı tur. Dostluk ili kilerinin devamı açısından Revan Serdarının azlinden sonra yerine mutedil ve münasip birinin atanması da Osmanlı'nın özellikle ran tarafından istedi i hususlardan biri olmu tur³⁶⁰.

³⁵⁹ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

³⁶⁰ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SON OSMANLI- RAN SAVA INDAN FETH AL AH'IN ÖLÜMÜNE KADAR OSMANLI- RAN L K LER (1821-1834)

I- OSMANLI- RAN SAVA I'NIN NEDENLER

1- Osmanlı- ran Sınırındaki Sıkıntılar

Osmanlı ile ran arasında olayların ya andı ı sınır bölgeleri, Abbas Mirza'nın kontrolü altındaydı ve kendisi bizatihi buraların güvenli ini sa layaca ma dair sözler vermişti. Ancak Abbas Mirza, güvenli i sa layamadı ı gibi, Osmanlı teba'asının mallarının çalınmasına da göz yummuştu¹. Bu durumları izah eden ve gasp edilen malların iadesi amacıyla 1 Muharrem 1236 (10 Ekim 1820) tarihinde, Osmanlı tarafından Abbas Mirza'ya bir mektup gönderilmiştir. Osmanlı yönetimi, Abbas Mirza'ya güvenmemekle birlikte, ran'da muhatap alınacak ba ka kimse de olmadı ından mecburen kendisiyle irtibata geçmiştir. Çünkü Feth Ali ah, her fırsatta gönderdiği elçileri vasıtasıyla, iki taraf arasında var olan anlaşma artlarının aynen uygulanmasından yana oldu unu söylemesine ra men, Revan Serdarı ve sınır valilerinin yaptığı i ler, ah'ın söyledik lerinin tam tersiydi. Bundan dolayı da hem ah'a, hem de onun ahsında ran'a karşı, Osmanlı yönetiminde büyük bir güvensizlik vardı. Bu bağ lamda Erzurum Valisi Hüsrev Pa a'ya ark Seraskerliği görevi verilerek (9 Ekim 1820), bölgede meydana gelen olayları büyük bir dikkatle gözetmesi kendisinden istenmiştir².

Sınır bölgesindeki di er bir sorun da bazı Kürt e kıyalarının çıkardığı problemlerdi. Önceki zamanlarda, ran Kürtlerinden bazı e kıya grupları sınırı aıp,

¹ Abbas Mirza'nın bu olumsuz tavırlarına yönelik olarak belgeler yansıyan olan ve kendisine yönelik güvenilmez oldu una dair a ır ithamlar vardır. Nitekim kendisiyle ilgili u ifadeler en hafifi hükmündedir: "...öteden berü ehzâde-i muma-ileyh söze gelince böyle dostluk ve itihâddan bahseder ise de hiçbir vakitte kulları fi'illerine uymayarak i te bu vecihle u vecihle enva' -i tecavüz ve ta'addiyâtları bulunur..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

² BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255; ânîzâde Mehmed Atâullah Efendi; **Tarih-i ânîzâde, C.: III**, İstanbul 1290, s. 130-131; Ahmed Cevdet Pa a; **Tarih-i Cevdet, C.: XII**, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet, 1309, s. 6.

Kars bölgesinde bulunan Koro lu Kalesi'ne girip yerle mi lerd i. Kars Muhafızı Ali Pa a'nın bildirdi ine göre; bu e kıya güruhu, bölge halkına etmedi i eziyeti bırakmamı , insanlara baskı yaparak, sahip oldukları her eyi almı lardı. Bu mesele artık tahammül sınırlarının üstüne çıkınca, Osmanlı yöne timi sınır bölgesindeki görevlileri uyararak, bu zümrelerin tenkil edilmesini istemi ti. Ancak bu yapılamadı ı gibi bu e kıyalar, Bayezid Sanca ı'nı a ıp Diyadin Kazası köylerinden bazılarına taarruz ederek, bazısını yakarak ilerlemi lerd i. Müteakibinde de Yoncalı köyünde yerle ip, Mu Mutasarrıfı Selim Pa a maiyetindeki askerlerle çarpı maya ba lamı lardı³.

Çarpı malarda üstünlük sa layan bu e kıyalar Mu Ovası'nda, Selim Pa a'nın bulundu u, Çevirme isimli mıntkanın bir buçuk saatlik mesafesine kadar gel mi lerd i. Bu haberi alan ark Seraskeri Hüsrev Pa a, acil olarak Selim Pa a emrine asker ve mühimmatla birlikte, üç sahra topu ve bin süvari göndermi , aynı zamanda d urumu da stanbul'a bildirmi ti. Bunun üzerine Osmanlı yönetimi tarafından, Van Muhafızı S ert Mahmud Pa a ve Bayezid Mutasarrıfı Abdülhamid Pa a'ya, e kıyaları ortadan kaldırmaları için çok sayıda asker tertip edip hazırlıklı olmaları emri gönderilmi ti⁴. Ayrıca Van Kalesi'nin ihtiyacı olan zahirenin temini için de, Erzurum ambarlarında bulunan mevcut zahireden bir miktarının, Mu ve Bayezid sancaklarında bulunan a ıret hayvanları ile ta ınmasına karar verilmi ti⁵.

Tam bu esnada ranlılar'ın, Hakkâri nahiyesi dâhilinde olup, Van'a on iki saat mesafede bulunan Cari Kalesi'ni ku attıkları haberi g elmi tir⁶. Bu sırada Cari Kalesi'nde bulunan Zekeriya Bey ile brahim Bey ku atma nedeniyle zor duruma dü mü lerd i. Bu durum üzerine Van Muhafızı Sert Mahmud Pa a, emri altında bulunan tüm askerini Kethüdası smail Bey komutasında o tarafa göndermi tir. K ethüda smail Bey yarı yolda iken, bu kalenin sakinlerinin bir kısmının iste i sonrasında ranlılar

³ ânîzâde; a.g.e., s. 131.

⁴ ânîzâde; a.g.e., s. 130-131.

⁵ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

⁶ Belgede bu husus u ifadelerle anlatılmaktadır: "...Erzurum Valisi mü ariün-ileyh Hüsrev Pa a kulları tarafından tevâriid iden tahrîrât ve evrak-ı sairenin meallerinde Van Eyaleti dâhilinde Hakkâri Nahiyesinde nefsi-i Van'a on iki saat mesafesi olan Cari Kal'esi'ne Hoy Hanı tarafından asker irsâliyle kal'e-i merkûme tefsîk olunmakda idü ü kal'e-i merkûmede mukîm Zekeriya Be tarafından bildirülüb mühimmât ve levâzumat-ı saireden bahisle..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255; Ayrıca bkz. ânîzâde; a.g.e., s. 145; Cevdet; a.g.e., s. 6.

tarafına geçti i haberini almı tır. Bu yetmezmi gibi Hoy Hanı Feth Ali Han'ın, Van'a do ru saldırıya geçti i haberi de gelmi tir⁷.

Bu sırada ba ka bir önemli geli me daha ya anmı ve altı yıl evvel (1814) Hakkâri Muhafızı iken, Van Mutasarrıfı Dervi Pa a'nın baskısı ile ran'a kaçıp, oranın tebası olan Mustafa Bey Van'a gelmi tir. Van Muhafızı Sert Mahmud Pa a, kendisine ö üt vererek tekrar Osmanlı tabiiye tine girmesini tavsiye etmi , ancak Mustafa Bey bu nasihatleri dinlememi tir. Bu arada tavırlarından üphelenilen Mustafa Bey'in, Cari Kalesi'nin ran tarafına geçmi olmasında alakası oldu u ihtimali ortaya çıkmı tır. Çünkü Mustafa Bey ile bu kalenin Bey'i arasında akrabalık ba ına dayalı, çok yakın ili kiler vardı ve birbirleriyle çok yakın temas halindeydiler. Ayrıca bu havalide bulunan ba ka birkaç kalede daha, Mustafa Bey'in önemli etkinli i oldu u biliniyordu ve onları da ran tarafına geçirme ihtimal i baya ı kuvvetliydi. Bu endi eleri ta ıyan Van Muhafızı Sert Mahmud Pa a, durumu derhal stanbul'a bildirme gere ini hissetmi tir⁸.

2- ki Tarafın Bazı Askerî Hazırlıklara Giri mesi ve ran'ın ikâyet Konuları

Do u taraflarında meydana gelen bu can sıkıcı olaylar kar ısında, bazı tedbirler alınmı ; Erzurum, Van, Kars ve Ahıska kalelerine malzeme gönderilmesine karar verilmi tir. Bu amaçla da stanbul'dan hazırlanan malzemeler deniz yolu ile Trabzon'a gönderilmi tir⁹. Gelen malzemenin 1821-1822 senesi kı mevsimine girmeden önce bahsi geçen yerlere ula tırılması için büyük gayret gösterilmi tir. Ya anan tüm bu olayların ortaya çıkmasına neden olan hadise ise, Haydaranlı Kasım A a'nın ran tarafından çıkıp Osmanlı'ya gelmi olması ve bunun do urdu u yansımalara olu turmu tur. Yapılan ikili yazı malara ve sefirler aracılı ıyla yürütülen müzakerelere ra men, bir türlü olumlu sonuçlar alınamamı ve süreç iki taraf arasında büyük bir sava ın çıkmasına do ru gitmi tir¹⁰.

⁷ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255; ânîzâde; a.g.e., s. 145; Cevdet; a.g.e., s. 6.

⁸ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255; ânîzâde; a.g.e., s. 145; Cevdet; a.g.e., s. 6.

⁹ 1237/1822 tarihli bir belgede; "... ranlu Kürd e kıyasının ark hududu taraflarına sarkıntılıkla bulunmaları neticesinde üzerlerine yapılacak asker ve mühimmat sevkiyatı ile ilgili..." yapılan hazırlıklardan bahsedilmektedir. BOA., C. ASK, B. No: 5646.

¹⁰ Belgede bu husus u ekilde geçmektedir: "... ranlu'nun sebep-i cemi'yet ve tecaviüzleri Haydarâ A ireti reisi olan Kasım A a'nın ran ülkesinden i'râz ve Mu cânîbine iltica eylesmesinden ne 'et idüb..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

Ancak ran tarafından yapılan hazırlıkların ekline bakıldı ında, bunun önceden ba layan plân dâhilinde oldu u yönünde bir ku ku ortaya çıkmı tır. Çünkü Kars Muhafızı Hafız Ali Pa a gönderdi i yazısında, Revan Serdarı Hüseyin Han'ın, be altı seneden beri askerî hazırlıklar yaptı nı belirtmi tir. Re van Serdarı, Kars'a do ru harekete geçmeden önce karde i Hasan Han'ı, bir kısım asker ile Ka ızman tarafına göndermi tir. Hasan Han, bu sefer sırasında pek bir ba arı elde edememi se de yol üzerindeki köylere yaptı ı baskınlar sonucunda, bu havalide büyük tahribatlar yapmı ve pek çok insanın hayatını kaybetmesine neden olmu tur. Arkasından, yirmi be bin ki ilik bir ordu ile Mu taraflarına gelen Revan Serdarı Hüseyin Han, Mu Kalesi'ni muhasara etmi tir. Kaleyi alamamakla birlikte, kaldı ı üç günlük süre içerisinde, çevredeki köylere büyük zararlar vermi ve dönü yolu üzerinde de, Ele kirt ve Bayezid kazalarında büyük tahribatlar yapmı tır¹¹.

Bu suretle, Kars kazalarından ran'a sınır olan Ka ızman ve üregil ahalisi ile Kars da ya ayan halk arasında, büyü k bir endi e ve korku olu mu tur. Ancak tüm bu olumsuzluklara ve baskıya ra men, ahaliden hiç kimse bulundu u yeri terk edip ba ka bir tarafa da kaçmamı tır. Revan Serdarı'nın, tekrar bu havalide baskın yapma ihtimali oldu u için, gerekli tedbirlerin alınması ve bu sefer sert kar ılı nın verilmesi, Osmanlı yönetimi tarafından kararla tırılmı tır¹².

Bu esnada Abbas Mirza tarafından, özel elçilikle görevlendirilen A a Mustafa isimli ran sefiri, stanbul'a gelmi tir. A a Mustafa, geli iyle birlikte pek çok ra n ikâyetini de Osmanlı'ya sunmu tur. Ancak, sefirin geli indeki asıl maksadın, ran'ı haklı çıkarmak ve yapılanları mazur göstermek oldu u da anla ılı mı tır. ran sefiri kendi aklınca daha baskın çıkıp, öyle böyle sorunlar var ve bunlar sizden kaynaklanı y or, biz haklıyız demeye getirmek istemi tir. Bu suretle de ran tarafı, yaptıkları uygunsuzlukları göz ardı edip, kendilerini haklı ve ma dur göstermeye çalı mı lardır.

¹¹ Bu konuyla ilgili olarak çok önemli gördü ümüz bu ar iv vesikasında mesele u ekilde ifade edilmektedir: "...Hakkâri Be i tarafından tevârüd iden ve Kars Muhafızı Ali Pa a bendelerinin dahi vârid olan tahrîrâtında Revan Serdarı olan Hüseyin Han be altı seneden beri memâlik -i âhâneye asker irsâliyle re'âyâ-i Devlet-i Aliyye'ye i'sâl-ı hasar ve emvâl ve hayvanatın nehb ü gâretine ictisâr idiüb... fukara-yı râiyyet me'yûs ve ma rûr olduklarından ma'âdâ mü arün -ileyhin Kars'a duhûlünden evvelce serdar-ı merkûm karında ı Hasan Han'ı bir takım ask er ile Ka ızman tarafına gönderüb 'avn ve inâyete bâdî bir mikdar askeri peri an olmu sa da yol üstünde bulunan karyelere hücum ve muhârebe ile... ba'dehu Ele kird ve Bayezid kazalarında iler tutar yer kalmamı oldu undan ve bu sûret Kars kazalarından ran'a hem-hudud olan Ka ızman ve üregil kazaları fukarasına ve nefsi -i Kars sekkinesine müceb-i deh et olub..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

¹² BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

ikâyet bahsi olan konular da, -her zaman oldu u gibi- ranlı tüccar ve hacılarının mallarına ve canlarına yönelik saldırıların oldu u ekinde klasik söylemler olmu tur¹³.

ran Sefiri A a Mustafa'nın Osmanlı'ya ilette i ikâyetlerden biri de, Erzurum'da bulunan A a Muhammed isimli ran tüccarının durumu ile ilgilidir. Sefirin bildirdi ine göre, güya bu tüccarın elinde Revan Serdarı'na ait mallar olup, bu mallar bir ekinde Erzurum'da gasp olunmu , akabinde kendisi de hapsedilmi tir. Bu mesele oldu u sırada Erzurum Valisi de, olan bitenler kar ısında olumsuz bir tavır takınmı ve ranlı tüccara büyük haksızlık etmi tir. Bu ikâyetin dı ında, yine Mu Mutasarrıfıyla ilgili bir dizi ikâyet de sefir tarafından dile getirilmi tir. Kısacası Abbas Mirza, sefiri vasıtasıyla Osmanlı'ya bu konuları ileterek, bir ekinde kendi taraflarını haklı göstermeye çalı mı tır. Ona göre; ranlılar tarafından Osmanlı sınırına yapılan saldırıların hepsinin haklı gerekçeleri vardı. ayet bahsi geçen ikâyet konuları, Osmanlı tarafından giderilir ve ran tüccarına ait mallar geri iade olunursa, ran askerinin sınırları bo altıp geri çekilece i muhakkaktı.

ikâyet mevzusu olan konular, Osmanlı yönetim kademesinde müzakere edilmi ve bunların birer bahane oldu u, ran'ın devamlı surette bu tür gerekçelerin arkasına sı marak sınıra saldırmayı bir adet haline getirdi i vurgulanmı tır. Çünkü o zamana kadar sürekli olarak Erzurum Valisi ile Kars ve Van muhafızlarının bildirdi i üzere, Hoy Hanı Feth Ali Han ile Revan Serdarı Hüseyin Han, hiçbir zaman için rahat durmamı saldırgan tavırlarını devam ettirmişlerdir. Bu durum d a “...*enva-i fesad ve hiyanete mütecasir olmakda...*” idi¹⁴.

Erzurum Valisi ile ilgili olarak ran tarafının ilette i ikâyet konusunda da, Osmanlı yönetimi görü ünü u ekinde kendilerine ifade etmi tir: ayet Erzurum Valisi, son zamanlarda ya anan sınır saldır ılarına ve Osmanlı ahalisinden gasp edilen mallara kar ılıklı, böyle bir misilleme hareketinde bulunmu sa, bunun kabul edilebilir bir tarafı bulunmamaktadır. Çünkü Osmanlı Devleti, hiçbir zaman bu ekinde kar ılıklı vermeye tenezzül edecek bir yönetim anlayı ına sahip olmamı tır.

¹³ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

¹⁴ Belgede, ranlılar'ın ne kadar güvenilmez olduklarını göstermek için u ifadeler yer almaktadır: “...*öteden berü gerek ehzâde ve gerek sair ran memurları tarafından söze gelince böyle dostluk arz olunur fi-mâ' -ba'd mugayîr-i aher ve arta bir gûna hal ve hareket vuku' bulmamasına taahhüd kılınır ise de hiçbir vakit kulları fi'illerine uymayarak i te bu vecihle enva'i tecavüz ve ta'addiyatları elân vukû' bulmakda ve ale'l-husus Revan Serdarının fezâhât ve habâseti gün be gün artmaktadır...*” BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

Bu bahamda mesele iyice tahkik edildikten sonra, bahsi geçen tucardan haksız yere ve hiçbir gerekçe gosterilmeden mallari alinmi sa, bunlari geri iade edilece ine ve kendisinin de serbest bira kılaca ina hiç uphe olmadı ı kesin ifa delerle belirtilmi tir. Bu anlayı çerçevesinde Babıali'nin emri, Erzurum valisine de bildirilmi ve kendisinden rapor istenmi tir¹⁵.

Meydana gelen tum bu olaylar surecinde Osmanlı Devleti, Mora'da Yunan isyani ile u ruyor olması ve sıkıntılı bir durumda bulunması nedeniyle, do uda meydana gelen gerginliklerin ran ile bir sava a donu mesini istememi ve buna buyuk çaba gostermi tir. Bu noktada Osmanlı yonnetimi, do udan gelen haberler do rultusunda, sadece sınır valilerinin gerekli tedbirleri almalarını ve ran tarafından bu tarafa geçen e kıyanın tenkil edilmesini istemi tir. Bu havalideki yetkililere yapılan en onemli tembih ise; ne olursa olsun anla malara aykırı bir ekilde ran sınırını geçme fiilinin, Osmanlı tarafından i lenmemesi hususu olmu tur.

Zaten devletin, mevcut sıkıntılı durumunda her tarafı korumak için epeyce askere ve paraya ihtiyaç vardı ki, bunlar da o an için Osmanlı'da bulunmayan eylerdi. Nitekim Yunan syanı'nı bastırmak için bile, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Pa a'dan yardım istenmek zorunda kalınmı tı.

Bu artlar altında ran ile bir sava a girilmesi, Osmanlı yonnetimince istenebilecek en son eydi. Ancak ihtiyaten de imkanlar olusunde Erzurum Valisi ve ark Seraskeri Husev Pa a maiyetine gonderilmek uzere; Sivas Eyaleti'nden 2500 suvari, Trabzon ve Gümü hane sancaklarından yeteri kadar asker tedarik edilmesi uygun gorulmu tur¹⁶.

Ayrıca Kars tarafında, eli silah tutanların Kars Muhafızı komutasında hazır tutulması için emirler gonderilmi ve her turlu olasıla kar ı tedbirler alınması kararla tırlmı tir. Yapılan hazırlıkların hepsi ihtiyaten alınan onlemlerdi ve sınır goevlilerine verilen emirlerde, eksikliklerini giderip kendi mıntıklarını korumak için hazır olmaları istenmi tir¹⁷.

¹⁵ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

¹⁶ ânizâde; a.g.e., s. 145-146; Cevdet; a.g.e., s. 7; BOA., C. ASK., B. No: 5646, 25554.

¹⁷ Bu hususla ilgili ar iv belgesine yansıyan u ifadeler vardır: "...bundan akdemce Erzurum ve ıldır valileri ve Van ve Kars Muhafızları ve Mu ve Bayezid Mutasarrıfları taraflarına ol vecihle tenbihât -ı

3- Sınır Boylarındaki A iretlerin ran'a Daha Yakın Durması ve Nedenleri

Halet Efendi'nin¹⁸, Osmanlı merkezi sistemini güçlendirme projesi kapsamında ortaya koydu u hareket plâni, genel kapsamda yerel güç unsurlarını bir ekilde bertaraf etme politikasına dayanmı tır. Ancak bu siyasetin iyi tarafl arının yanında, kötü yönleri de olmu tur. Nitekim Cevdet Pa a'nın belirtti i üzere; “...*Halet Efendi ne kadar sözü geçerli ve i bilir adam varsa haklı haksız yere birer bahane ile bunları ya öldürtmü ya da sürgün ettirmi tir. Bu durum a iret ve kabilelerin a alarını ve beylerini de ürkütmü tür. Bundan dolayı da ran sınır boyundaki a iretler ran'a yakla maya ba lamı tır...*”¹⁹

Genel hatlarıyla o zamanki ran idaresi ile Osmanlı idaresi mukayese edildi inde, ran'ın idaresi, Osmanlı'ya nazaran daha bozuk ve ka rı ıktı. Ama sınır boylarındaki a iret bey ve a alarına, Osmanlı tutumuna göre, ran'ın durumu daha ho görünmekteydi. Çünkü ran, bu a iretleri kendi yanına çekmek için ba larındaki bey ve a alara a ır hediyeler verir ve kendine ba lamaya çalı ırdı. A ire t liderleri ile ran memurları arasında bu hususta kar ılıklı menfaate dayalı öyle bir sistem de olu mu tu: ran memurları a iret liderlerine, belirtildi i üzere de erli ve bol hediyeler verirdi. Bu liderler de ran Devleti adına, kontrolleri altındaki a iretlerden istedi i vergiyi alır ve ran memurlarına teslim ederdi. A iret mensuplarının ise, bey veya a alarının bu tasarruflarına kar ı itiraz etme hakkı yoktu. Çünkü kendilerinden alınan eyler, bey veya a aların ahsî istekleri için de il, devlet adına ydı ve bunu vermek de boyunlarının borcu ydu. Böylece ran tarafı, a iret liderlerine vermi oldu u hediyeleri, misliyle a iretlerden tahsil eder ve bundan ho nut kalırdı. Bey ve a alar ise, almı oldu u hediyeler dolayısıyla memnun olurdu. Kar ılıklı menfaate dayalı bu döngü içinde, ezilen de her zaman için a iret mensupları olurdu²⁰.

A iret mensupları, yerle ik olan ve her türlü kanunun üstünde bulunan mutlak a iret töresine göre, ba larında bulunan lidere uymak zorundaydılar. Her eye karar

lâzıme yi hâvî mahsûs evâmîr-i 'alîyye isdâr ve tesyâr olunmu ...” BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51255.

¹⁸ Halet Efendi'nin, Mora isyanı sırasında (1821) padi ah ve sadrazam nezdinde, Rumlar lehinde telkinatta bulunması, kendisine kar ı olumsuz bir havanın olu masına neden olmu , önce Konya'ya sürgün edilmi , akabinde de orada bo durularak öldürülmü tür. E. Z. Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V.**, s. 113.

¹⁹ Cevdet; **a.g.e., s. 7.**

²⁰ Cevdet; **a.g.e., s. 7.**

veren ve her dedi i yerine getirilen ki i a iretin lideriydi. Nitekim yukarıda bahsi geçen ran sınırındaki bazı Osmanlı teba‘asından olan a iretlerin, topluca ran tarafına geçmelerinde veya isyan etmelerinde, ba larında bulunan liderin etkisi vardı ve bu etkinin kırılması da mümkün de ildi. Bu noktada Osmanlı ile ran arasındaki sıkıntılı konulardan birini te kil eden bu a iretler hususundaki en büyük belirsizlik, hangisinin hangi tarafa mensup oldu u meselesiydi. Liderleri etkileyip çekip çevirmede ve nüfuz altına almada da en güçlü taraf, hiç üphesiz ran Mirzalarıydı ²¹.

Osmanlı yönetim kademesi ve özellikle de do udaki yerel yöneticiler, bu hususta çok ba arısız ve beceriksizdi. Öyle ki, bu a iretleri gere i gibi kollayıp kendi yanına çekmek bir tarafa, çıkardıkları isyanları bastırmaktan bile acizdiler. Bize göre buna sebep olan temel husus ise, a iret yapısına ve gelene ine bölge valilerinin önem vermemesi veya bilmemesinden kaynaklanmaktaydı. Özellikle yaylak ve kı lak göçleri dolayısıyla gidi geli yolları üzeri nde, yerle ik ahalinin ekili dikili arazilerine zarar verilmesi, bu a iretlere olan ho nutsuzlu u daha da arttıran etkenlerdendi. Yerel yöneticiler de do al olarak yerle ik ahaliden yana bir tavır sergileyince, bu a iretler kendilerini sahipsiz ve dı lanmı hissediyorlardı. Aslında bu durum, yeni olan bir ey de ildi ve yüzyıllardır Anadolu’daki kadim tartı maların ba ında geliyordu. Ta Anadolu Selçuklu zamanındaki Babaîler isyanından tutunda, sonrasındaki olaylara ve ran Safevi Devleti’nin kurulu una kardaki süreçte en çok kar ıla tı ımız hususlardan biri bu konuydu.

4- Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a Meselesi ve Etkileri

ânîzâde’nin belirtti i üzere; Osmanlı ile ran arasındaki anlaşmazlı a ve so uklu a sebep olan konulardan biri de, 1820 senesinde ya an an Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a meselesidir²². ki devleti kar ı kar ıya getiren bu olayın geli imi ise u ekilde olmu tur.

Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a, bulundu u yerdeki emniyeti tam olarak sa layamadı ı gerekçesi ile görevinden azledilmi tir. Bay ezid Sanca ı, bazı gizli

²¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 7.

²² ânîzâde; **a.g.e.**, s. 146.

nedenlerden dolayı²³ eski Erzurum valisinin teklifi ve iltiması ile Toprakkale ileri gelenlerinden brahim A a'ya verilmi tir. Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a, durumu ö renince bunu bir türlü kabullenememi ve atamaya kar ı çıkmı tı r. Behlül Pa a, bu atamaya kar ı çıkmasının sebebi olarak da, kendisinin azledilmi olmasının ötesinde yerine atanan brahim A a'nın uygun bir ki i olmamasından kaynaklandı mı belirtmi tir. Çünkü yerine atanmı olan brahim A a'nın karde i Hüseyin A a, r anlı Kürt beylerinden biriydi ve kendisi açıkça ran taraftarı bir kimseydi²⁴. Behlül Pa a'ya göre, Bayezid gibi önemli stratejik yapıya sahip bir serhat sanca mının, bu gibi kimselere teslim edilmesi, hiç de olacak bir i de ildi. Böyle bir atamanın yakı ık almadı ına vurgu yapan Behlül Pa a: "...salâbet ve sadakate itina ile kaleyi ona teslim itmek ihtimalim yoktur..." diyerek kaleyi brahim A a'ya teslim etmeyece ini Erzurum Valisi Hüsrev Pa a'ya bildirmi tir²⁵.

Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a'nın, ileri sürd ü ü sakıncalar ba lamında kaleyi teslimine yana mayaca mı söylemesi, i leri yine kar ı tı r. Pa a'nın haklı itirazı nedeniyle geri adım atmak zorunda kalan Osmanlı yönetimi, Behlül Pa a'yı görevinden almayı da kararla tı rdı ı için, bu sefer de ba ka bir ini buraya atamaya karar vermi tir. Erzurum Valisi Hüsrev Pa a ile yapılan isti areler neticesinde -valinin tavassutuyla- Hüsrev Pa a'nın adamlarından biri olan Abdülhamid Bey'e, buranın yurtluk ve ocaklık olarak tahsis edilmesi kararla tırılmı ve 1235 Ce mâzîyelâhir sonlarında (Nisan ortaları 1820) mirmiranlık rütbesi ile ataması yapılmı tir²⁶.

Abdülhamid Bey'in, Bayezid Sanca ı ba ına geçip oturması beklenirken, gelen irâde-i seniyye gere ince Behlül Pa a'nın sükûnetle sancaktan çıkarılması da Erzurum Valisi Hüsrev Pa a'ya emredilmi tir. Ayrıca güvenlik tedbirleri açısından, ataması iptal edilen brahim A a'nın da Bayezid'den çıkması gerekti i belirtilmi tir. Hüsrev Pa a, Abdülhamid Pa a'yı 1500 ki ilik bir askeri birlik ve yeterli sayıda teçhizat ile Baye zid'e do ru yola çıkarmı tir. Behlül Pa a, bu seferki atama ile ilgili bir bahane bulamadı ı

²³ Bu atama ile ilgili ânîzâde'nin ifadesi u ekildedir: "...Bayezid Sanca ı esbâb-ı kavîyyeden ma'dûd olmu olan bazı esrar-ı küllîyeye binaen Toprakkale vücûhundan brahim A a'ya Erzurum Val isi sâbıkan iltizam ve iltimasıyla tevcih olunma la..." ânîzâde; **a.g.e.**, s. 146-147. Ayrıca Cevdet, bu atamayı "...esbâb-ı hafîyyeye binaen.." ekinde ifade etmektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 7.

²⁴ ânîzâde'nin bu konudaki ifadesi u ekildedir: "...brahim A a'nın biraderi Hüseyin A a, Acem Ekradı be lerinden oldu u ecilden, Bayezid gibi serhâdd -ı mu'tenâ o makûle kimseye teslim olunmak çendân caiz ve reva olunmadı ına binâen..." ânîzâde; **a.g.e.**, s. 147.

²⁵ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 147. Cevdet; **a.g.e.**, s. 7-8.

²⁶ ânîzâde; **a.g.e.**, s. 147. Cevdet; **a.g.e.**, s. 8.

gibi, görevi bırakmayı da düşünmedi inden isyan etmiştir. Şyanında da, Sebki Kürtlerini kullanmış ve bunları kırdırmıştır. Kara Kilise (Arı) denilen mahalde Abdülhamid Paşa komutasında gelen askerlerle Behlül Paşa harbe tutmuş, bir yandan da silahları vasıtasıyla Erzurum Valisi'ne gönderdiği mektubunda, görevi kolay bırakmayacağını bildirmiştir²⁷. Erzurum Valisi Hüsrev Paşa, meselenin öyle kolay halledilemeyeceğini anlayınca, bir taraftan Abdülhamid Paşa'ya destek olmak amacıyla onun askerine mühimmat gönderirken, bir taraftan da mevcut durumu ve Behlül Paşa'nın kendisine gönderdiği mektubu İstanbul'a bildirip, Bayezid'in kuşatılıp sıkı tutulması gerektiğini belirtmiştir²⁸.

Osmanlı yönetimi, Hüsrev Paşa'dan gelen yazıları ve Behlül Paşa'nın görevini terk etmeyeceğine dair Hüsrev Paşa'ya gönderdiği mektubu görünce, Abdülhamid Paşa'nın görevinin başına getirilmesi için ne yapılması gerekiyorsa çarçabuk yapılması emrini Erzurum Valisi'ne göndermiştir. Neticede, üzerine gelen güç karşısında tutunamayan Behlül Paşa, mahkûm olup ve tutuklanarak Erzurum'a götürülmüştür. Abdülhamid Paşa ise, görevinin başına geçmiştir. Bayezid'de her şey tam yoluna girmiş zannedilirken, birden işler yine karışmıştır²⁹.

Bu seferki karışıklığa neden olay ise, Bayezid Sancağı'na Abdülhamid Paşa öncesinde atanmış olan, ancak Behlül Paşa'nın itirazıyla -ran Kürtleri ile başlantısı olduğu iddiasıyla yerine oturmadan ataması geri alınan İbrahim Ağa'nın meselesi olmuştur. Meselenin nedenini de, İbrahim tarafından alınan yüklü miktardaki koyunlar ve bunların bedellerinin ödenmemesi olmuştur. Nitekim İbrahim Ağa kendisine Bayezid Sancağı'nın tevcih edilmesi için kardeşi Hüseyin Ağa'dan yardım talebinde bulunmuş, o da belirli yerlere rüvet olarak dağıtılmak üzere epeyce bir koyunları İbrahim Kürt ailelerinden alarak İbrahim'e vermiştir. Ancak koyunların bedellerini de ödemediştir.

²⁷ Behlül Paşa'nın, Erzurum Valisi Hüsrev Paşa'ya karşı tavrı almasının altında yatan sebep, kendi yerine atanmış olan Abdülhamid Paşa'nın onun yakın adamı olmasıdır. Behlül Paşa, kendi azil sürecinde Hüsrev Paşa'nın çok etkili bir rol oynamasından oldukça rahatsız olmuştur. Her ne olursa olsun görevini bırakmayacağına dair bir mektubu Hüsrev Paşa'ya göndermesinin nedeni de bu olmalıdır.

²⁸ **BOA., H. H.**, D. No: 1, G. No: 18-A; *ânizâde*; **a.g.e.**, s. 147.

²⁹ Doğru sınırlarında meydana gelen bu karışıklıklar, İbrahim'i ziyadesiyle rahatsız etmiş ve İbrahim Kaymakamı tarafından ikâyet içerikli mektuplar gelmeye başlamıştır. İbrahim, hem Hüsrev Paşa'ya hem de yerine serasker olarak atanan Rauf Paşa ile ilgili, sınır ihlalleri yaptıkları iddiasıyla Osmanlı yönetimine bu valileri ikâyet etmiştir. **BOA., H. H.**, D. No: 4, G. No: 96.

Sonradan ödenece i taahhüt edilen koyun bedelleri, brahim A a'nın göreve gelememesi nedeniyle de bir türlü ödenememi tir. Bu sefer de alacaklı olan ranlı Kürt a iretleri sorunlar çıkarıp, Hüseyin A a'ya baskı yapmaya ba lamı lardır. Ödenmesi gereken bedel bir türlü ödenemeyince de bahsi geçen a iretler; ilk etapta Toprakkale'ye taarruz ederek, kendi koyunlarının kar ılı ı olarak kaleyi ya ma etmi ler, bununla da yetinmeyip, kalenin tümünden kendilerine verilmesini talep etmi lerdir³⁰.

5- Osmanlı Devleti'nin Do u Siyasetindeki Yanlı lıkları

Bu ve buna benzer durumlar, Osmanlı sınır bölgelerindeki vaziyetin ne kadar içler acısı bir halde oldu unu göstermekte olup, devlet otoritesi sanki buralarda yokmu gibi bir izlenim do urmu tur. Devletin tam anlamıyla hâkimiyet tesis edemedi i bu mıntikalarda eninde sonunda büyük bir karı ıklı ın ya anaca ı da belliydi. Osmanlı yönetimi, bu havalinin en önemli gerçe i olan a iret yapısını anlayamadı ı gibi, görevlendirdi i yöneticilerini bile kontrol edememekteydi. Herhangi bir sorun çıktı ında da; sınır bölgelerindeki valilere sert emirler göndermek, baskıya dayalı bir hareket tarzı benimsemek veya olayların akı ına göre sessiz kalmak, genel geçer devlet politikaları haline gelmi ti. Ancak bu politikaların da hiçbir sorunu çözmeyece i muhakkaktı.

Kısaca, II. Mahmud devrinin önemli a hsiyetlerinden biri olan Halet Efendi'nin, ta rada uyguladı ı siyaset, daha ba langıçta a iretler için tersine sonuç vermi tir. Osmanlı yönetimi, a iretlere yönelik sistemli ve düzenli bir politika olu turamadı ından, çıkan olayların bir türlü önüne de geç ememi tir. ran yönetimi ise, Osmanlı'ya göre bu konuda daha aktif bir politika izlemi ve sınır boylarındaki a iretleri elde etmeyi bilmi tir. ran, bu a iretlerin sınır boylarını geçip Osmanlı topraklarına tecavüzlerde bulunmalarını da büyük bir memnuniyetle izlemi tir. Osmanlı yönetimi, ran'ı bu konuda uyardı ı ve a iretlerin bu tip hareketlerine müsaade edilmemesini istedi i zaman da ranlılar: “...Bizim rızamız yokdur. O makûle e kıya te'dib olunmalıdır...” diyerek, havadan sudan bahaneler bulup meseleyi savsaklamayı, kendi politikalarına uygun görmü lerdir³¹.

³⁰ ânîzâde; a.g.e., s. 147-148.

³¹ Cevdet; a.g.e., s. 8.

Osmanlı yönetimi, bu hususlarla ilgili İran tarafına baskı yapınca da, bununla ilgili cevap vermek yerine, İran hacılarından ve tüccarlarından Osmanlı topraklarında çeşitli adlar altında cerime alınıyor yaygarasını kopararak kendilerini haklı çıkarmaya çalışmıslardır.

6- Osmanlı- İran Savaşı Öncesinde İngiltere'nin Tutumu

Bu arada, İstanbul'daki İngiliz elçisi, gelişmeleri yakından takip ederek ve bir taraftan da İran'daki maslahatgüzarından bilgiler olarak durum tahlili yapmıştır. Bu olaylarla ilgili bir raporu³² Osmanlı yönetimine sunan İngiliz elçisi, yananlardan dolayı İran'ı sorumlu tutmuştur. İngiltere elçisi, İran'ın Osmanlı'ya karşı olumsuz bir tutum takındığını belirterek, bu olumsuz yaklaşım ile ilgili düüncelerini İran şahı'na bildirdiğini de belirtmiştir.

Bu meyanda İngiliz elçisi ile Osmanlı yöneticileri arasında yapılan görüşmelerde, İran'a güvenilmediğini Osmanlı tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir. Hatta Osmanlı yönetimi, İran'ın Rusya ile savaş yapmış ve zor durumda olduğu dönemlerde, bunu hiçbir şekilde çıkar amaçlı kullanmadığını ve İran'a yönelik saldırgan bir politika izlemediğini, ayrıca toprak elde etme niyetiyle hareket etmediğini de açıkça belirtmiştir³³.

Buna karşın İran tarafı ise, devamlı olarak Osmanlı'dan talep ettiği barış ve dostluk konusunda, ihlalcı bir tavır takınmaktan çekinmemiştir. Özellikle İran'ın yaptığı sınır tecavüzleri, teferruatlı bir şekilde İngiliz elçisine anlatılmıştır³⁴. İran'ın, sınır bölgelerindeki Osmanlı valilerinin -özellikle de Bağdat ve Erzurum valileri- tutumlarını gerekçe göstererek, bu tür saldırılarda bulunmaya hiçbir hakkı olmadığını da vurgulanmıştır. Ayet bu tür ikâyetlerle ilgili İran'ın haklılık payı varsa, bunun ancak ikili görüşmelerle halledilebileceğini, yoksa bu tür bahanelerle Osmanlı topraklarına

³² 1237/1821-1822 tarihli bir belgede bu raporla ilgili unlardan bahsedilmektedir: "...i bu iki bend takrîrin ve İngiltere elçisinin İran'ya dair takdim eylediği evrak tercümeleri manzûr -ı hümayûn olmuştur bu iki kâddan birisi İran'da olan İngiltere maslahatgüzarının elçi -i muma-ileyhe gelmi olan kâddın tercümesidir ve diğeri dahi İran vükelâsının maslahatgüzar-ı mersûma cevaben virmi oldukları bir küt'a farisiyü'l-ibâre resmî takrîrdir..." BOA., H. H., D. No: 1316, G. No: 51299.

³³ İngiliz elçisine bu hususla ilgili unlar söylenmiştir: "... İran Devleti'nin hiçbir vakitte virdikleri sözlerinde bile kati' sebatları olmadı ve kendülerinin Rusyalu ile unradığı cümlelerin ma'lûmudur Devlet-i Aliyye ise ez-kâdim mecbûl oldu ve istikamât iktizâsınca İran Devleti'yle mün'akid olan 'uhûd ve ürûtuna cemi' zamanda riayet idegelüb muğayîr -i 'ahd ve art mu'âmeleyi hiçbir vakitte tecvîz itmi de iliken..." BOA., H. H., D. No: 1316, G. No: 51299.

³⁴ BOA., H. H., D. No: 1316, G. No: 51299.

tecavüzlerde bulunulmasının, kabul edilemez bir durum oldu u ngiliz elçisine söylenmi tir. Özellikle Baban mıntkasında, öteden beri hiçbir suretle elini çekmeyen ran'ın, en büyük fesadının da bu mesele oldu u belirtilmi tir.

Osmanlı yönetiminin üstüne basarak, ngiliz elçisine ifade etti i son ey ise, sorun çıkararak tarafın ran oldu u ve ya ananlar dolayısıyla da çıkacak sava tan, ran'ın mesul oldu u ekinde olmu tur. Osmanlı'nın, ran ile mücadele etmeye kararlı oldu u ve bu kararlılı nın ran'ın i gal etti i topraklardan çekilmesine ve ahaliye ait gasp etti i malları teslim etmesine kadar devam edece i de vurgulanmı tır³⁵.

Osmanlı ile yürütülen bu kapsamdaki görü melerden sonra ngiltere hükümeti, özellikle Süleymaniye taraflarında, ran'ın ne yapmak istedi i yönündeki soruyu, ran yönetimine yöneltmi ve cevap istemi tir. ran ise, Mutemedü'd -Devle Mirza Abdulvehhâb'ın yazdı ı cevabî mektupla, ngiltere'ye kendi gerekçelerini i letmi tir³⁶.

ran tarafı bu cevap mektubunda, Osmanlı ile aralarında meydana gelen çeki mede ve Irak-ı Arap mıntkasındaki sorunun kökeninde, Baban meselesi oldu unu vurgulamı tır. ran yönetimi, ortaya çıkan fitne ve fesadın bura ahalisi tarafından kaynaklandı ı belirterek, bütün sorumlulu u Baban ahalisinin üzerine atmı tır³⁷. Ayrıca Baban Sanca ı meselesinde, Ba dat Valisi Davud Pa a'nın sorumsuz harekette bulundu u iddiasını gündeme getiren ran tarafı, suçun tamamıyla kendilerine ait olmadı ını da ifade etmi tir.

Bu noktada ran'ın, Baban meselesi ile ilgili ilginç açıklaması da belgeye - mealen- u ekinde yansıdı tır: “...Ba dat Valisi Davud Pa a, Baban fesatçılarının, özellikle de Abdurrahman Pa a evlatlarının fesatlarından haberdar ve tecrübe sahibi birisi olmasına ra men, yine onların kı kırtmasına kanarak burayı düzene sokmaya niyetlenmi tir. ran Devleti bu meseleyi kimi zaman göz yumarak kimi zaman da duymazlıktan gelerek savu turmaya çalı mı tır. Ancak Davud Pa a, tedarik etti i asker ile ran sınırına saldırıda bulunmu buna kar ılık da ran kendisini savunmak zorunda

³⁵ ngiliz sefiri ile yapılan bu görü menin “mahremâne” yapıldı ı ve e er ngiltere tarafından istenirse, bu hususun resmi yazıya dökülece i de ifade edilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 1316, G. No: 51299.

³⁶ **BOA., H. H.**, D. No: 1316, G. No: 51290-C.

³⁷ Belgede bu hususla ilgili ran'ın ifadeleri u ekinde geçmektedir: “...Irak-ı Arab hududunda olan ihbardan sual olunmu o hususun men e'i Baba n memleketi ahalisidir ki serhadât müfsîdeleri öteden beri kendi maslâhatlarını tercih idüb bu serhadâtda eytanata esbâb olmu lardır daimi olan her türlü fitne ve fesad onların vasıtasıyladır...” **BOA., H. H.**, D. No: 1316, G. No: 51290-C.

kalmı tır...” Bu gerekçe ile harekete geçti ini söyleyen ran, sorunun barı çı yollarla çözümlmesi için de çabaladı nı ve bu amaçla Nasrullah Han’ı elçi olarak stanbul’a gönderdi ini belirtmi tir³⁸.

Hâlbuki mesele, ran’ın anlattı ı gibi de ildi. Davud Pa a’nın, Baban meselesini düzene koymak için harekete geçti i do ru olup, bu hususu önceki bölümde izah etmi tik. Ancak ran’ın, Osmanlı topra ı olan Baban meselesi ile u ra ması, egemen bir devletin iç i lerine müdahale anlamına gelmekteydi. Kaldı ki, her fırsatta Ba dat ve Baban bölgesine yönelik saldırılarda bulunan da, ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza’ydı. ran ahı, bu konuda defalarca uyarılmasına ra men, hepsini görmezlikten gelmi ve hiçbir giri imde bulunmamı tı. Öyleyse ran’ın, böyle bir gerekçenin arkasına sı nımp, Osmanlı topraklarına saldırıda bulunmasının hiçbir mantı ı yoktu.

II- SON OSMANLI- RAN SAVA I (1821)

1- Osmanlı ve ran’ı, Sava a Götüren Nedenler

Osmanlı Devleti ile ran arasındaki ili kiler, Bükre Antla masından (1812) sonra iyice gerginle mi ti. Özellikle ran tarafı, Osmanlı Devleti’nin Rusya ile antla ma imzalamasını bir türlü içine sindirememi ve türlü bahanelerle sorunlar çıkarmaya ba lamı tı. Çünkü Rusya, iki devletin de ortak dü manı mesabesindeydi ve XIX. asrın ilk yıllarından itibaren, hem ran’a hem de Osmanlı’ya kök söktür mü tü. Kafkasya dolaylarında Rus hâkimiyeti neredeyse kesin bir hal almı ve ran’ın Abbas Mirza eliyle Rusya’ya kar ı yürüttü ü mücadeleden de netice alınamamı tı. te böylesine bir dü mana kar ı iki devletin bir araya gelememesi ve Osmanlı’nın mecburen Rusya ile Bükre Antla masını imzalaması, ran’ı çok rahatsız etmi ti. Arkasından da ran’ın Rusya ile imzaladı ı 1813 tarihli Güli stan Antla ması ve ran’ın bir türlü kabullenemedi i Kafkasya’daki önemli toprak kayıpları, sınırları daha da germi ti.

Bu gerginlikle devam eden münasebetler, birçok konuda ciddi rahatsızlıkların ortaya çınmasına sebebiyet vermi ti. Özellikle Ba dat havalisinde ya anan yönetici çeki melerinde ran’ın açıkça taraf olması ve Baban Sanca ı ’ndan bir türlü elini çekmemesi, defalarca iki tarafı sava ın e i ine getirip götürmü tü. Osmanlı yönetimi, bu süreçte itidalli davranmaya çalı arak ran ile bir sava a girme meye çaba göstermi ti.

³⁸ BOA., H. H., D. No: 1316, G. No: 51290-C.

Ancak Kirman ah Valisi ve aynı zamanda ehzade olan Muhammed Ali Mirza'nın, Irak dolayları ile ilgili tasarrufları ve ran yönetiminin buna ses çıkarmaması, Osmanlı'yı baya ı rahatsız etmi ti. Bu ba lamda, iki taraf arasında elçiler aracılı ıyla yürütülen müzakerelerde bu husus açıkça ran tarafına bildirilmi , ancak hiçbir sonuç alınmamı tı.

Bunun yanında, Tebriz'de bulunan ve ran'ın en etkili yöneticisi konumunda bulunan Abbas Mirza'nın belirsiz hareketleri ve Osmanlı'nın do u sınırları üzerindeki saldırgan tavırları iyice belirgin hale gelmi ti. Kendisi, bir yandan Osmanlı'nın sınır görevlileri ile ilgili ikâyetlerini dile getirirken, bir yandan da sınır boylarındaki a iretlerin çıkardığı huzursuzlukları gerekçe göstererek, devamlı surette sorunlar çıkarmaya ba lamı tı. Bu yetmezmi gibi, bir yandan da ranlı hacılar sorununu iki de bir gündeme getirerek gerginlikleri körüklemekten de geri durmamı tı. Abbas Mirza, kimi zaman gönderdi i mektuplarda kendisini Osmanlı'nın dostu ve pa di ahın bir evladı gibi tanıtırken, kimi zaman da dostlu a ve kom ulu a yakı mayacak dü manca davranı lar göstererek asıl niyetini belli etmi ti.

Tabi Osmanlı açısından da, ran'a rahatsızlık olu turacak çapta sorunlar vardı ve devlet iç ve dı sıkıntıları nedeniyle bunları bir türlü giderememi ti. Özellikle ran sınırı üzerinde bulunan bazı valilerin, kendi ba larına buyruk hareketleri ve kimi zaman ran sınırlarına yönelik saldırılarda bulunmaları, Osmanlı 'nın, engellemesi gereken konuların ba nda gelmekteydi. Süleymaniye ve Ba dat'ta ya anan gerginlikler artarak devam etmekle birlikte, devletin bu sıkıntıların üstesinden gelmesi de mümkün olmamı tı. Bir Baban Sanca ı Mutasarrıfı istedi i zaman herkesle alay edercesine oyunlar oynayıp, kimi zaman ran'a kimi zaman da Osmanlı'ya sı ınarak, çok büyük gerginlikler ya anmasına sebep olmu tu. Ancak Osmanlı yönetimi, bir türlü bu mutasarrıfı bertaraf edemedi i gibi, her isyanından sonra tekrar görevine dönmesine de müsaade etmi ti.

Çıldır Valisi erif Pa a, Van Muhafızı Dervi Pa a ve Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a olaylarında da gördü ümüz gibi do unun sarp alanlarında ve ran'a yakın yerlerde bulunan valiler, devleti tanımaz hale gelip isyan edebilmilerdi. Vaziyet kimi zaman öyle bir duruma gelmi ti ki, bu isyanların bastırılması büyük me guliyetlere ve sorunlara neden olmu tu. Bunun ötesinde ranlılar'ın sürekli gündeme getirdikleri hacılar meselesinde birinci derecede sorumlu olan mahalli yöneticiler, uygunsuz

tavırlarını devam ettirirken, bu hususla ilgili Osmanlı yönetiminin defalarca yayınladığı fermanlar bu yöneticilerin uygunsuz hareketlerini engelleyememiştir. Bu gelişmelerinde ve yaşanan son sınır sorunları neticesinde Haydaranlı Aretisi meselesinden sonra, iki taraf arasındaki gerginliğin savaşa dönmesi sinyalleri verilmeye başlandı.

2- Osmanlı Devleti'nin İran Savaşı için Hazırlık Yapması

a- Doğu Sınırdaki Hareketlilikler

Bir yandan Yunan isyanını fırsat bilen İran'ın devamlı olarak problem çıkarması ve Osmanlı'yı tahrik etmesi devam ederken, diğer yandan da Rusya'nın Osmanlı aleyhine dümanca tavrını devam ettirdiği belli olmuştur. Rusya'nın, o zamana kadar Osmanlı'ya yaptığı kötülükler dışında, bir taraftan da Rum isyanını destekleyen devletlerin başında geldiği bilinmekteydi. Bu yetmezmi gibi doğudaki valilerden gelen ve Rusya'nın, Osmanlı'ya karşı İran'ı kısırttığı yolundaki haberler, devlet yönetimini iyice tedirgin etmeye başlamıştır³⁹.

Uyumaz tavırlarını gittikçe arttıran Abbas Mirza, Erzurum'da bulunan memuru Ali Bey aracılığı ile Erzurum Valisi Hüsrev Paşa'yı tehdit etmiş ve İranlı hacılardan haksız paralar alındığı ve zorluklar çıkarıldığı gerekçesini ileri sürerek, İranlıların 1821 yılı içinde hacca gitmeyeceklerini söylemiştir. Bununla da yetinmeyen Abbas Mirza, Van'a İran'dan gelen zahirenin artık verilmeyeceğini, bunu yasakladığını ve memuru Ali Bey'i de derhal geri çekeceğini Erzurum valisine sert bir üslupla bildirmiştir⁴⁰. Erzurum valisi Hüsrev Paşa, Abbas Mirza'nın bu tansiyon artırıcı tutumundan korkup, kendisinin Erzurum'a saldıracağı vehmine kapılarak durumu hemen Osmanlı'ya bildirmiştir. Osmanlı yönetimi, gelen bu haberler doğrultusunda İran'ın o an için buna cesaret edemeyeceğini düşünmekle birlikte, yaşanan son olayları da göz önünde bulundurarak bazı hazırlıkların yapılmasını uygun görmüştür⁴¹.

³⁹ Rusya'nın bu durumuna yönelik olarak, bir arşiv belgesinde geçen ifadeler şunlardır: "... Rusyalı öteden beri Devlet-i Aliyye'mizin hasımını olup bu ana kadar nice tahammül-girâniler itdi inekanaat itmeyüb bu defa Rum milletini tahrikle bütün reâyâmızı isyân itdirmü oldu u cümleye ma'lûm olmu iken imdi İranlı'yu dahi tahrik itmi olma la..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51254. (1236/1821 tarihli Erzurum Valisi Hüsrev Paşa'dan gelen tahrîr)

⁴⁰ Cevdet; a.g.e., s. 10.

⁴¹ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51254.

Do u Anadolu Bölgesi'nde ran'ın eskiden beri ele geçirmeyi arzuladı ı yer in Kars havalisi olması, gözlerin buraya çevrilmesine neden olmu ve ilk ciddi hazırlıkların burada yapılması kararla tırılmı tır . Bu noktada hemen Kars Muhafızı Osman Pa a'ya bilgi verilerek, gerekli tedbirleri alması ve hazırlıklı olması istenmi ti r. Olası bir saldırı durumunda, ileti imin kesilece i de Osman Pa a'ya bildirilerek, buna göre hazırlı mını yapması tembih edilmi , Erzurum Valisi'ne de sakin olması ve so ukkanlı davranması yolunda emirler gönderilmi tir⁴².

Bu arada ran, aralıksız olarak Osmanlı sınırı içindeki mevkilere saldırılar düzenleyerek, ahaliye ait malları ya ma etmi ve buralara a ır hasarlar vererek gerginli i arttırmı tır. Özellikle ran tarafından yapılan bu sınır tecavüzleri , ola an bir hal almaya ba lamı tır. Yapılan bütün uyarılara ra men, ran'ın umursamaz bir tavır takındı ı ve saldırgan politikasını devam ettirdi i hususu, do u taraflarındaki Osmanlı yetkilileri aracılı ıyla Osmanlı yönetimine bildirilmi tir. Osmanlı yönetimi, bahsi geçen havalideki yetkililerin dikkatini çekerek, i in ciddi boyutlara vardı mını ve her an bir sava ın ya anabilece ini belirtmi tir⁴³.

ran'ın bu tutumu kar ısında Ba dat havalisi içinde bulunan; Musul, Rakka, Diyarbakır ve Mara valileri ile Halep ve di er vilayet askerlerinin, Musul'da toplanması uygun görülmü tür. Hazır olacak ve tetikte bekleyecek askerin⁴⁴, kati bir ran saldırısı olu madan da harekete geçmemesi yetkililere iletilmi tir⁴⁵. Her ne olursa olsun Osmanlı, saldıran taraf durumuna dü memek için çok gayret sarf etmi ve öteden beri sürdürdü ü bu tutumundan vazgeçmemi tir.

⁴² Bu konu ile ilgili belgede u ifadeler yer almaktadır: “... ranlu'nun suikasdı Kars taraflarına olaca ından ana göre hareket birle mü ârün-ileyhin külliyetlü asâkîr cem'iyle Kars Kal'esi'nin muhafazasına dikkat eylemesi...Erzurum Valisi mü ârün-ileyh dahi kaviyyü'l-kalb olarak sebat ve metanet eylemesi için...” **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51254. Osmanlı yönetimi, do uda meydana gelen ran saldırılarını engelleme konusunda “...Acem e kıyalarının te'dibi...” ifadesini kullanmaktadır. **BOA., Cevdet Zaptiye**, No: 2226.

⁴³ 1236/1821 tarihli bir belgede ranlıların her türlü hudud saldırılarına kar ı; Van, Çıldır, Kars, Bayezid ve Erzurum Valileri'ne gereken tedbirleri almaları için emirler gönderildi i belirtilmektedir. **BOA., Cevdet Dâhiliye**, No: 6183; **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51254; 22 Rebülevvel 1237/17 Aralık 1821 tarihli bir belgede; “... ranlu Kürd e kıyasının tenkili için Mahmud A a ba bu lu unda Tercan'dan yüz elli süvari ihraç edildi inden...” bahsedilmektedir. **BOA., Cevdet Zaptiye**, No: 3099.

⁴⁴ Bu hususla ilgili bir belgede u hususlar yer almaktadır: “...Ba dat havalisi sekkine ve reâyasının muhafazaları zımında Musul ve Rakka ve Diyarbekir ve Mu Valileri ile Halep ve evliye -i saire askeri Musul'da tecemmü' itmek üzere...” **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51225. ark Ordusu için tahsis edilecek asker sayısının kırk bin olması lazım geldi i ve bunun otuz bininin ç Anadolu'dan, on bin kadarının ise Rumeli'den tedarik edilmesi hususu ark Seraskeri Rauf Pa a tarafından Babiâli'ye yazılmı tır. Osmanlı yönetimi ise istenen bu askerin hemen tedarik edilmesinin mümkün olmadı mını belirtmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 1315, G. No: 51261.

⁴⁵ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51225.

Osmanlı yönetimi; Serasker Rauf Pa a ve di er görevlilerin , kendilerine verilen emirler do rultusunda hareket etmeleri halinde, ran saldırılarının önlenebilece ini ve sava durumunun büyümeden bitece ini tahmin etmi , bu hususta Ba dat Valisi Davud Pa a ile yapılan görü melerde , bu yollu sözler kendisine de söylenmi tir. Tam bu sırada, ran askerinin Ele kird üzerine hücum etti i ve Erzurum Valisi komutasındaki Osmanlı askerini ma lup etti i haberi gelince, i in ciddi boyutlarda oldu u ve ran'ın sistemli bir saldırıya geçti i gerçe i anla ılmı tır⁴⁶.

Tabi i in tuhaf tarafı, bu sırada do u bölgelerindeki Osmanlı görevlileri arasındaki so ukluk ve birbirleri aleyhlerindeki ikâyetleri, uyumsuzlu un en bariz belirtisi olup, bu artlar altında ran ile yapılacak bir sava ta, yenilgi alınmasının kaçınılmaz oldu u da anla ılmaktaydı. Osmanlı yönetimi, yerel yöneticilerle ilgili gelen ikâyetlerden öyle bunalmı tı ki, en sonunda Rauf Pa a'nın, ark Seraskeri oldu unu vurgulayarak, bu hususlarda kendisinin tam yetkili oldu unu belirtmek zorunda kalmı tır⁴⁷.

b- Ba dat Valisi ile Yürütülen Görü meler ve Hazırlık Tedbirleri

Bu süreçte, devamlı olarak Ba dat Valisi Davud Pa a ile isti areler yapılmı ve geli meler yakından takip edilmi tir. Ba dat Valisi, ran ahı'nın biraz kuvvet tedarik etmesiyle birlikte, Baban Sanca ı civarında bulunan Kürtleri kı kırttı ını ve buralarda sürekli sorunlar yaratarak, bundan menfaat temin etmeye çalı tı ını bildirmi tir. Davud Pa a, Süleymaniye mıntikasındaki ran baskısının kesilmesi için , defalarca ran'a memurlar gönderip uyarılarda bulundu unu ancak, ran'ın bir türlü buna yana madı ını da vurgulamı tır⁴⁸.

Bu arada ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza, olu turdu u askerî birliklerle, hususi olarak bu havaliye baskınlar düzenlemeye ba lamı tır. Mendelcin tarafına gelen ran askeri, Ba dat askeri tarafından püskürtülmü olmasına ra men, Babanlı Mah mud Pa a askeri ile birle en ran askeri, Kerkük tarafına saldırılarda bulunmu tur⁴⁹. Bu

⁴⁶ Bu konu ile ilgili Erzurum Valisi Hüsrev Pa a Osmanlı yönetimini bilgilendirmi ve “...Acem askeriyle Ele kird üzerinde vaki' olan muhârebeyi ...nizamî ve müretteb askerinin 'adem -i vürûduna ve ranlı'nun su-i niyetine dair...” hususları izah etmi tir. BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51254.

⁴⁷ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51254.

⁴⁸ BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51254.

⁴⁹ BOA., H. H., D. No: 386, G. No: 20668; Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: “...Kirman ah Hakimi ve ehzâde Muhammed Ali Mirza'nın berülere harekâtı keyfiyyetinden ve mü ârûn -ileyh

durum Ba dat yönetimi tarafından ran'a bildirilmesine rağmen, her zamanki gibi hiçbir sonuç alınamamıştır.

Babanlı Mahmud Pa a'nın öteden beri ran yanında olduğu ve önceki hadiseler dolayısıyla da Muhammed Ali Mirza ile birlikte hareket ettiği bilinen bir gerçektir. Her ne kadar bu durumu kendisi inkâr etmiş olsa da, bu son saldırılarda ran ehzadesi'ne bakan askerlerin onun yanına gelmesi bunun en önemli delillerinden biri olmuştur⁵⁰. Yalnızca bu gerginlikler ve savaşa giden iki ülkeyi kilerinde bakanlamında, Mahmud Pa a'nın ran yanında yer alması da bu hadise sonucunda netleşmiştir⁵¹. Özellikle Baban dolaylarında yaşanan sıkıntılar ve bunun etkilerinin büyük boyutlara varacağı tahmin eden Badat Valisi Davud Pa a, bu hususta Osmanlı yönetiminin dikkatini çekmiştir.

Davud Pa a'nın belirttiği üzere son zamanlarda yaşanan saldırılar ve öncesine dayalı olan sıkıntıların birikimi, Süleymaniye havalisindeki halkı bayağı bir hale getirmiştir. Çünkü kâh ran ahı yaylak ziyaretine gelecek, kâh ran ehzadesi avaya çıkacak gerekçesiyle, insanlar devamlı olarak baskı altında tutulmuşlardır. Bu sorunlar yetmezmiş gibi, bir yandan da Arap kıyasının Ba dat havalisindeki saldırıları ve ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza tarafından yapılan taarruzlar, Irak mıntukasının bütününe bir çeşit ateş çemberi içerisine almıştır⁵².

Ba dat Valisi Davud Pa a, yaşanan tüm bu olayların önlenmesi için saldırı güzergâhlarında bulunan belirli mevkilere, kaleler yapılması gerektiğini ve bunun için de en az iki yüz bin kuruşa acilen ihtiyacı olduğunu bildirmiştir⁵³.

muhheren ilerüye asker tertib ve irsâl itmi olarak ehzâde-i muma-ileyhin tecavüz-i hududa niyeti olub..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51254.

⁵⁰ Mahmud Pa a bir yandan da Ba dat'ta bulunan ve mevcut yönetim muhalifi olan eski Basra Mütessellimi Ebubekir A a ile birlikte içine girdiği Osmanlı yönetiminin bilgisi dâhilindeydi. BOA., H. H., D. No: 483, G. No: 23723-A.

⁵¹ Bu hususla ilgili bir belgeye yansıyan ifadeler şu şekildedir: "...Muhammed Mirza askirîyle Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a arasındaki alakaya a ırmamak la zımdır Mahmud Pa a dahi tedarik itdi i askeriyle Kerkük taraflarına hücumdan gerü durmamıdır..." BOA., H. H., D. No: 1314, G. No: 51225.

⁵² BOA., Cevdet Hariciye, No: 39369.

⁵³ 1237/ 1821-22 senesi içinde Ba dat Valisi Davud Pa a'nın acil olarak talep ettiği iki yüz bin kuruşluk masrafın kar ılanması için Osmanlı yönetiminde düşünülen çözüm yolu şunlardır. Ba dat'a gelen Afgan Hâkimi Zaman ah'a hediye olarak gönderilen, ancak kendisinin memleketine dönmesi dolayısıyla verilememiş olan yirmi bin kuruşla, merhum Mazhar Efendi isimli kişinin vefat eden kızının, bıraktığı mirastan altmış bin kuruşun da eklenmesi ile toplam seksen bin kuruşun, bahsi geçen

3- Osmanlı- ran Sava mın Sorumlusu Olarak Görülen ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın Faaliyetleri ve Osmanlı'yı Oldukça Endi elendiren Hususlar

Ba dat Valisi ile yapılan bu isti areler, di er sınır boylarından gelen haberler ve ngiltere elçisi ile yapılan müzakereler sonucunda , tüm bu ya anan olaylardan birinci derecede sorumlu ki i olarak, Kirman ah'ta bulunan ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza oldu una kanaat getirilmi tir⁵⁴. Yapılan isti arelerden sonra, Osmanlı yönetim kademesinde hâsıl olan görü ü ekilde kendisini göstermi tir. :“... ranlu'nun Devlet-i Aliyye ile mukaddemâ 'adem-i iktidarları cihetiyle devletçe ilan-ı harb ve husumete cür'etleri olmadı ndan bu bâbda gerek ran ahı'nın ve gerek veliahd Abbas Mirza'nın muma-ileyh Muhammed Ali Mirza'ya muvafâkatları olmayarak... Mirza-yı muma-ileyhin dahi kendülerinin sözlerini pek de dinler makûleden olmadı ndan bu makûle harekitten men'î dahi ellerinden gelmemek hasebiyle...”⁵⁵. Bu ifadelerden de anla ı laca ı üzere ya anan gerginliklerin sorumlusu olarak Muhammed Ali Mirza görülmü ve kendisine ran yönetimince söz geçirilemedi i de vurgulanmı tır.

ran'ın, Rusya ile kısa bir süre önce imzaladı ı Gülistan Antlaşması'ndan(1813) sonra, Osmanlı'ya yönelik tavırlarını de i tirmesinde, Rusya'nın parma ı oldu u ihtimali, Osmanlı yönetim kademesinde dile getirilen bir konu olmu tur⁵⁶. Özellikle ran sınırına yakın Ba dat, Basra, Musul ve Kerkük taraflarına yönelik ran saldırılarını Rusya'nın te vik etti i görü ü, Osmanlı yönetiminde ciddi bir ku ku olarak dile getirilmi tir⁵⁷. Bunun dı nda, Musul ve Mardin arasında bulunan Yezidilerin , ran'la yakın ili ki içinde olduklarına da vurgu yapılmı tır. Ayrıca Erzurum'daki Ermenilerin ve Süleymaniye'deki Kürtlerin, gizliden gizliye ran'a yakınlık duydukları ve buna

kalelerin masraflarına mahsuben Ba dat valisine gönderilmesi, geri kalanın ise zaman içinde tedarik edilmesi eklindedir. **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51225.

⁵⁴ Bütün fesadın ba ı olarak Muhammed Ali Mirza görülmekte ve belgeye bu husus u ifadelrel yansımaktadır: “...i bu fesâdât Mirza-yı muma-ileyh ba ının altından çıktı ı melhûz olmakla...” **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51225.

⁵⁵ **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51225.

⁵⁶ Bu konu ile ilgili olarak belgede geçen; “... ran Devleti dahi Rusyalu ile i ini uydurub anınlı akd -ı ittifak edece ini söylemi oldu una nazaran dedi i gibi Moskovlu ile beyinlerinde akd -ı rabita-ı ittifak itmi ler ise i bu zuhûr iden mukaddemâ fesâdları Rusyalu'nun tahrîkine me 'mûl olabilir ise de hakikat hal meçhul olub...” ifadelerinden de anla ı laca ı gibi, bu süreçte ran üzerideki Rus etkisinin açıkça belli oldu u Osmanlı yönetimine hâsıl olan bir görü tür. Ancak elde kesin kanıtlar olmadan sadece güçlü tahminlere dayalı bir durum oldu u da belgede dile getirilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51225.

⁵⁷ **BOA., H. H.**, D. No: 957, G. No: 41084.

ba lı olarak da, Erzurum Ermenileri ile Trabzon Rumlarının onlarla paralel bir ekilde hareket edecekleri ihtimalleri, Osmanlı açısından çok sıkıntı verici durumlar olmu tur⁵⁸.

Osmanlı Devleti'ndeki bu endi elerin sebebi; Fransız htilâliyle ortaya çıkan milliyetçilik akımı sonrasında, Balkan milletlerinde ba layan ba ımsızlık hareketlerinin , do uya da sıçrama endi esinden kaynaklanmı tur. Rusların Sırp ve Yunan isyanlarındaki rolleri çok iyi bilindi inden, aynı Rusya'nın ran'ı da kullanarak do u sınırında karı ıklıklar çıkarması ve bunun neticesinde, bu havalideki di er etnik kökene sahip zümreleri Osmanlı'ya kar ı kı kırtaca ı dü üncesi, Osmanlı devlet adamlarını ciddi anlamda endi eye sevk eden hususlar olmu tur. ran ahı'nın ve ehzadelerinin Rusya tesirinde olması ve bu arada Rusya ile ngiltere arasında bir yakınla ma oldu u söylentilerinin dola ması, Osmanlı yönetiminin, kendisini bir kısıkaç içinde hissetmesine neden olmu tur⁵⁹. Bir yandan da ran tarafındaki askerî hareketlilik haberleri endi eyi gittikçe arttırmı tur.

Bu arada Kirman ah'tan Ba dat'a gelen Yahudi tüccarlarından alınan bilgilere göre; Muhammed Ali Mirza, Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'ya asker yardım ında bulunarak be yüz askerini o tarafa göndermi tir. Bununla da yetinmeyen ehzade , bir yandan da babasının yardımını almak için yüklüce hediyeler i Tahran'a gönderip, yirmi bine yakın asker talebinde bulunmu tur. Muhammed Ali Mirza'nın yaptı ı bu hazırlıkların, Ba dat'ı almaya yönelik oldu u ve bu niyetini gerçeğe tirmek için her eyi göze aldı ını göstermektedir⁶⁰.

Tüm bu hususiyetleri göz önünde bulunduran ve her yönüyle konuyu ele alan Osmanlı yönetimi, gidi atın pek hayırlı olmayaca ının farkına varmı tur. Ancak bu

⁵⁸ Çok dikkat çekici olan bu endi elerin belgede ifade edili ekli öyledir: "...*Kapudan Nikola nam müfsid bir takrib Acem ahı ve ehzadesine hulul ve kesb -i kurbıyyet ve nüfuz idub ... ehzade -i müma-ileyhi Devlet-i Osmaniye ile muhârebeye te vik ve Acem hududuna karib olan Ba dad ve Basra ve Kerkük ve Musul Eyaletlerini istihsâla te vik ve tahrik eyledi inden ba ka Musul ve Mardin arasında tavattun iden Yezidiler bi't-tabi' raniler'e meyl ve kâffe-i Ermeniyân ve ahali-i Kürdistan sûret-i istiklâlde bulunmalarıyla Acemlere mülhâk olacakları misüllü... ve Erzurum Ermenileri ve Trabzon Rumları onlara kafadar olacaklarını beyân ederek husus -ı mezbûru teshil eyledi i ve bu vecihle ehzade-i müma-ileyhi gayrete getirüb...*" **BOA., H. H.**, D. No: 957, G. No: 41084.

⁵⁹ **BOA., H. H.**, D. No: 957, G. No: 41084.

⁶⁰ Bu konu belgede u ekilde ifade edilmektedir: "...*istihbâr olundu una göre Kirma ah'tan Ba dad'a vürüd iden bazı Yahudi tüccarının mektubunda muharrer oldu u vecihle Muhammed Ali Mirza Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'ya be yüz nefer asker ile mu'avenet eyledi i sah ih ise de cibilliyetinde merkûz olan habâset ve kibir ve gurur muktezası üzere babası ran ahı'na külliyetlü hedaye takdimiyle yigirmi bin nefer mikdarı asakîr talebinde bulunmu oldu u...*" **BOA., H. H.**, D. No: 1314, G. No: 51225.

dönemde pek de iyi olmayan vaziyeti nedeniyle, nasıl bir strateji izleyeceğinin belirsizliği içinde, sadece doğudaki yerel yöneticilere emirler göndermenin dışında pek bir şey yapamamıştır.

4- Osmanlı- İran Savaşı'nın Başlaması

a- Saldırıya Geçen İran Tarafı'nın Osmanlı'ya Üstünlük Sağlaması

Gerginleşen Osmanlı- İran ilişkileri, bir savaşın eşiğine geldiğini göstermektedir. İki taraf arasında sefirler aracılığıyla yapılan müzakerelere ve mektuplaşmalara, hatta İngiltere'nin bile devreye girmesine rağmen alınamayan sonuçlar neticesinde diplomatik yolların tıkandığı anlaşılmıştır⁶¹. Resmen saldırıya geçip savaşı başlatan da İran tarafı olmuştur ve Abbas Mirza komutasındaki İran kuvvetleri harekât planlarını uygulamaya koyulmuşlardır.

İlk olarak Abbas Mirza, 12 Zilhicce 1236/10 Eylül 1821 tarihinde Çerhacı Hasan Kaçar Han'ı, Tebriz'den Hoy tarafına askeriyle birlikte göndermiş, arkasından da kendisi harekete geçmiştir. Hasan Han, ani bir baskınla Toprakkale'yi istila etmiş⁶², müteakiben de Abbas Mirza gelip, ordusuyla Bayezid'i ele geçirmiştir. Bayezid'in vuruşmadan, İran eline geçmesi etrafa bayağı korku salmıştır⁶³. Bölgeyi korumakla görevli olan, Çeçenzade Hasan Paşa'nın askeri dağınık, kendisi perişan halde Erzurum'a doğru geri çekilmek zorunda kalmıştır⁶⁴. O sırada yaşanan karışıklıkları iyi bir fırsat olarak değerlendirilen ve Erzurum'da tutuklu bulunduğu yerden

⁶¹ Osmanlı- İran savaşının öncesinde yaşananları, Tahran'da bulunan Rus elçisi Massaroviç'in görüşlerine göre belirleyen Jorga, İran'ı haklı çıkararak bunları belirtmektedir: "...Osmanlı- İran sınır bölgesinde yaayan Kürtlerle sınır muhafızları arasında sürekli ihtilaf vardı. Bu ihtilaf dolayısıyla Osmanlı görevlileri, Kürtleri dize getirmek bahanesiyle İran sınırına tecavüz ediyordu. Bu durum İranlılar'ı tahrik ediyordu..." Nicolae Jorga; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, C.: V**, s. 234. Ziya Nur Aksun ise, bu savaşla ilgili en önemli nedenlerden birinin, Feth Ali Şah'ın, Osmanlı'ya yönelik kininden kaynaklandığını ifade etmektedir. Aksun'a göre; Feth Ali Şah, Osmanlı'nın Rusya ile imzalamış olduğu Bükre Antlaşmasını (1812), İran'a haber vermeden yaptı ve bu nedenle de ülkesinin, Rusya karşısında sürdürdüğü savaş sırasında kaybettiği insanlardan ve topraklardan dolayı Osmanlı'yı sorumlu tutuyordu. Şöyleyse, yaklaşık on sene sonra yaşanan bu savaşın altında yatan nedenlerin en önemlisi buydu. Ziya Nur Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: III**, s. 163.

⁶² Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 163.

⁶³ İran'ın, asker sayısı bakımından yeterli düzeyde olduğu, Osmanlı yönetimince bilinen bir durumdur. Ancak devletin doğuya göndereceği asker sayısı ve yardımı ise çok kısıtlıydı. **BOA., H. H.**, D. No: 1315, G. No: 51261.

⁶⁴ **BOA., Cevdet Hariciye**, No: 2858, 6711.

kaçan Behlül Pa a, Bayezid'e gelmi tir⁶⁵. Abbas Mirza'nın burayı ele geçirdi ini görünce de ona itaat etmi ve Abbas Mirza kendisine, Bayezid Sanca ı'nı vermi tir.

Abbas Mirza, buradan hareketle önce Ele kird'i ele geçirmi , akabinde de Erzurum yönüne do ru yürümü tür. Bu durum kar ısında ne yapaca ını a ırmı vaziyette Toprakkale'de bulunan Osmanlı askeri, geri çekilmek zorunda kalmı tır⁶⁶. Bir yandan da ran'ın ikinci önemli komutanı mesabesinde olan Muhammed Ali Mirza, emri altında bulunan askerleriyle Ba dat dolaylarına saldırılar yapmaya ba lamı tır. ki koldan ve sistemli bir ekilde ba layan ran'ın askerî harekâtı, kısa sürede Osmanlı'ya kar ı üstünlük sa lamı tır. Ancak Muhammed Ali Mirza komutasındaki kuvvetler, kuzeyde bulunan Abbas Mirza kuvvetleri gibi ba arılı bir mücadele yürütem emi lerdir.

Ba dat mıntıkasında Vali Davud Pa a komutasındaki Osmanlı kuvvetleri, Muhammed Ali Mirza askerine kar ı iyi bir mukavemet göstermeye ba lamı lardır⁶⁷. Buna kar ılıklı Do u Anadolu Bölgesi'nde Abbas Mirza askeri kar ısında tutunup, saldırıları durdurabilecek bir Osmanlı kuvvetinin bulunmaması, i leri baya ı zora sokmu tur. Çünkü bu bölgede Osmanlı'nın ran'a kar ı yürüttü ü mücadele düzenli ordu birliklerinden ziyade, yerel yöneticilerin elinde bulunan askerlerle bir nevi savunma sava ı eklinde tezahür etmi tir. Bu becerilemedi i gibi, hem yerel yöneticiler arasında bulunan ahenksizlik, hem de küçük askeri birlikler arasındaki organizasyonsuzluk ve disiplinsizlik ba arı kazanılamamasının en büyük etkeni olmu tur. Nitekim Diyarbakır Mutasarrıfı Mehmed Pa a, asılsız özürler ileri sürerek, ran'a kar ı yapılan sefere katılmamı , bunun üzerine de hapsedilip, Ba dat'a götürülmü tür⁶⁸.

Bu arada sava ın en önemli nedeni olarak görülen Haydaranlı A ireti, Mu tarafından çıkararak Diyarbakır'a gelmi ti r. Arkalarından gelen ran askeri, bu mıntıkada bulunan pek çok yeri yakıp yıkmı , ahaliye ait mallara el koymu ve pek çok insanı da esir etmi tir. Bitlis de dâhil olmak üzere bu bölge tümüyle ran eline geçmi tir. Bu arada Mu Mutasarrıfı Selim Pa a birden tavır de i tirerek, ranlılar'a meyilli bir politika

⁶⁵ Önceki kısımda anlatıldı ı üzere, 1820 senesinde kendisi Bayezid Mutasarrıfı iken isyan etmi tir.

⁶⁶ Cevdet; **a.g.e.**, s. 10-11.

⁶⁷ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 163.

⁶⁸ **BOA., H. H.**, D. No: 483, G. No: 23681. Diyarbakır valisi Mehmed Pa a'nın; "...*hiyaneti tebeyyür etti inden azl ve tedibiyle...*" yerine silah orlardan Mehmed Bey'in tayin edilmesi uygun görülmü tür . **BOA., H. H.**, D. No: 482, G. No: 23665.

izlemeye başlamı , akabinde de Abbas Mirza'ya gönderdi i mektubuyla, ran'a olan ba lılı nı bildirmi tir. Bu geli meden oldukça memnun olan Abbas Mirza da, Selim Pa a'ya ve karde ine hanlık payesi vererek yerlerinde kalmalarını uygun görmü tür. Abbas Mirza, hareket alanının geni lemesine ba lı olarak hemen sevk etti i yeni bir askeri birlikle, evâsıt-ı Safer 1237(Kasım ortaları1821) tarihinde Erci kalesini de ele geçirmi tir. Önemli ba arılar kazanan Abbas Mirza, kı n gelmesiyle birlikte muzaffer bir ekilde Tebriz'e geri dönmü tür⁶⁹.

b- Osmanlı'nın Aldı ı Ma lubiyetler ve Nedenleri

Görüldü ü üzere ran askeri harekâtı, Osmanlı'ya üstünlük sa lamı ve Ba dat tarafları hariç olmak üzere büyük ba arı elde etmi tir. Do u vilayetlerindeki Osmanlı yerel yöneticileri ise, birbirleriyle didi menin dı nda bir ey yapmamakla birlikte, halk nezdinde itibarlarının olmaması dolayısıyla da, ran saldırıları kar ısında hiçbir varlık gösterememi lerdir. Bu da yetmezmi gibi, Trabzon Valisi Salih Pa a, halka zulmetmeye başlamı ve bölge ahalisinden gelen ikâyetler sonucunda 10 Aralık 1821 tarihinde görevinden azledilerek yerine Erzurum Valisi Hüsrev Pa a tayin edilmi ti r. Ta ra yönetiminde bazı yeni atamalar yapan Osmanlı yönetimi, Erzurum Eyaleti ve ark Seraskerli i görevine de, eski sadrazamlardan Mehmed Emin Rauf Pa a'yı getirmi tir. Nisan 1822 tarihinde de, Musul Eyaleti Abdülcelilzâdeler'den Murad Pa azade Abdurrahman Bey'e vezirlik payesi ile tevcih edilmi ti r⁷⁰.

c- Sava mın İkinci Dalgası ve ran Ordusunda Kolera Salgını

1822 senesi bahar mevsiminin gelmesiyle birlikte ark Seraskeri Rauf Pa a , Cebbarzâde Mehmed Celâleddin Pa a'yı Çerhacı tayin ederek, Mu tarafına göndermi tir. Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'nın, Abbas Mirza tarafına geçti i Osmanlı yönetimince bilinmedi inden, kendisi de Celâleddin Pa a emrine verilmi tir. Celâleddin Pa a emri altındaki askerlerle Toprakkale'y e gelerek burayı ku atmı tır. Tam bu sırada 22 Mayıs 1822 tarihinde Abbas Mirza'nın, Tebriz'den ordusuyla harekete geçti i haberi gelmi tir. 6 Haziran 1822 tarihinde emri altındaki askerleriyle Hoy tarafına varan Abbas

⁶⁹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 11.

⁷⁰ Bunların dı nda, Kayseri ve Bozok Sancakları Mutasarrıfı bulunan Bor Müftüsü Hüseyin Pa a'nın ölümüyle bu sancaklar Diyarbakır Valisi Alâeddin Pa a'ya tevcih edilmi tir. Diyarbakır Eyaleti valili i ise Ba dat Valisi maiyetine memur olan, Diyarbakır Askeri Ba bu u Mirmirandan Güranzade Seyyid Ali Pa a'ya tevcih olunmu tur. Cevdet; **a.g.e.**, s. 11.

Mirza, buradan Celâleddin Pa a üzerine yürüyü e geçmi tir. ki tarafın kar ıla masıyla birlikte çok iddetli çatı malar olmu ve hücum halindeki ran ordusu kar ısında, savunma durumunda kalan Celâleddin Pa a, ilk ba larda kısmî de olsa ba arılar kazanmı tır⁷¹.

Kısa sürede gücünü toparlayan Abbas Mirza, ran a iretleriyle birlikte Osmanlı'ya ba lı Kürt a iretlerinin ço unu da kendi yanına çekerek, üstünlü ü ele geçirmi ve yaptı ı saldırı sonucunda Celâleddin Pa a'yı ma lup etmi tir. Bu yenilgide, Celâleddin Pa a'nın emri altında bulunan ve ona yardım etmesi gereken Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'nın tutumu, Celâleddin Pa a'nın ma lup olmasında en büyük etken olmu tur. Cevdet Tarihi'nde bu durum anlatılarak, yerel yöneticiler bazında Osmanlı'nın hangi durumda oldu u resmedilmeye çalı ılmı tır: "...*Mu Mutasarrıfı Selim Pa a dahi ber vech-i bâlâda ranlu tarafına meyl itmi oldu undan maiyyetinde bulunan sekiz bin Kürt atlısı kargularına dayanarak seyirci olub Celâleddin Pa a'ya mua'venet itmemi lerdir...*" Selim Pa a'nın bu ihanetinin duyulması, Osmanlı yönetimini son derece rahatsız etmi ve kendisinin idam edilmesi yönünde karar çıkmı tır. Bu kararın yerine getirilmesinin o an için mümkün olmadı ı da anla ıldı ından zamanın uygun olması beklenmi ve bu uygun ortam ancak dürt sene sonra (1826) Galip Pa a'nın Erzurum valili i sırasında sa lanıp, kendisi idam edilebilmi tir⁷².

Abbas Mirza, 1822 bahar mevsimindeki bu ikinci saldırı dalgasında da, Osmanlı kar ısında büyük bir ba arı kazanıp, Çerhacı Celâleddin Pa a komutasındaki Osmanlı askerini yenmi ken, tarihin garip cilvelerinden biri ya anmı tır. Bu da, ran askeri içinde ba gösteren kolera salgınıdır. Kısa zamanda hızla yayılan bu salgın hastalık, Abbas Mirza ordusunda pek çok askerin hayatını kaybetmesine neden olmu tur. Aynı hastalık, Ba dat taraflarında bulunan Muhammed Ali Mirza ordusunda da ba göstermi, hatta kendisi bu hastalı a yakalanarak ölmü tür⁷³.

Aslında kolera o zamana kadar bu muhitte bilinen veya duyulan bir salgın hastalık de ildi. Böyle aniden ortaya çıkmasıyla da herkes a kına dönmü ve ran

⁷¹ Cevdet; **a.g.e.**, s. 12.

⁷² Cevdet; **a.g.e.**, s. 12.

⁷³ smail Hami Dani mend; **zahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.: IV**, s. 107; N. Jorga; **a.g.e.**, s. 234; Cevdet; **a.g.e.**, s. 12.

ordusu bir anda darmada ın olmu tur. Akabinde de çekilmek zorunda kalan Abbas Mirza, barı görü melerinin ba laması ve anla ma yapılması için Osmanlı'ya mü racaat etmek zorunda kalmı tır. Kısaca ran tarafı kesin bir galibiyet almı ken, kolera salgını dolayısıyla ma lup bir ekilde anla ma isteyen taraf olmu tur⁷⁴.

d- Kirman ah Valisi Muhammed Ali Mirza'nın Ba dat Taarruzu ve Neticeleri

Abbas Mirza'nın, Kuzeyden yürüttü ü cephenin güneyindeki Irak muntkasındaki çarpı malara bakacak olursak, Kirman ah Valisi Muhammed Ali Mirza, bu havaliye saldırılar yapmı , özellikle Süleymaniye taraflarında var olan etkinlik alanını da kullanarak, ba arı kazanmak istemi tır⁷⁵. Bu sırada Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a ile arası açılmı olan amcası Abdullah Pa a, Muhammed Ali Mirza'ya müracaat ederek, Baban Sanca ı'nın kendisine verilmesi ni istemi tir. Muhammed Ali Mirza da, Mahmud Pa a ile arasında o sıralar var olan so uklu a istinaden, bu talebi kabul etmi ve gönderdi i askerleri aracılı ıyla Abdullah Pa a'nın⁷⁶ Süleymaniye Mutasarrıfı olmasını sa lamı tır. Abdullah Pa a⁷⁷, bu olaydan sonra Süleymaniye'de ran'ın ileri bir karakolu gibi çalı maya ba lamı ve yanına topladı ı adamları vasıtasıyla am tarafına kadar saldırılarda bulunarak, birçok sorun yaratmaktan geri durmamı tır⁷⁸.

Muhammed Ali Mirza'nın koleradan ani ölümü ile birlikte Süleymaniye taraflarında i ler yine karı mı tır⁷⁹. ran ah'ı Feth Ali ah, Muhammed Ali Mirza'nın yerine, Muhammed Hüseyin Mirza'yı bu taraf ordusuna komutan tayin etmi tir. ran yönetimindeki bu de iikli i fırsat olarak de erlendiren Ba dat Valisi Davud Pa a, hemen emri altındaki Diyarbakır Valisi Ali Pa a ile kendisine sı nımı olan eski Baban

⁷⁴ Cevdet Pa a'nın bu kolera salgını ile ilgili söz leri de dikkat çekicidir: “ ...*Garipdir ki, Abbas Mirza ber vech-i bâlâ Toprakkale'den Çerhacı Pa a fırkasını bozmu iken ferdâsı ordusunda bir iddetli kolera illeti zuhur ile ranlılar cenazelerine defne vakit bulamamı ve bu illet dahi ol havalide henüz m a'lum bir ey olmayub ba teten böyle zuhûr ile irâs-ı iddet idilecek ran ordusu tarumar ve Abbas Mirza ric'ate mecbur olmu tur...*” Cevdet; **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁵ **BOA., H. H.**, D. No: 386, G. No: 20668; **BOA., Cevdet Hariciye**, No: 6711; Cevdet; **a.g.e.**, s. 12.

⁷⁶ Abdullah Pa a'nın ran'a olan ba lılı ı Osmanlı Devleti'ni oldukça rahatsız etmi ve kendisiden “*harici*” (bu ifade slam literatüründe Hz. Ali'ye isyan edenler için kullanılmı tır. Bu olaydan sonra genel olarak slam dı ı ve asi anlamında Osmanlı yazılı gel ene inde, çok kızılan ve nefret edilen ki iler için kullanılan bir ifade olmu tur) olarak bahsedilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 386, G. No: 20662.

⁷⁷ Belgede Abdullah Pa a'dan “*asi*” diye bahsedilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No: 394, G. No: 20859.

⁷⁸ Abdullah Pa a ve yanındaki adamlarından bir belgede; “*e kıya güruhu*” olarak bahsedilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No: 385, G. No: 20641-B.

⁷⁹ Percy M. Sykes; **A History of Persia, Vol. II.**, London , 1915, s. 416.

Mutasarrıfı Mahmud Pa a'yı, Süleymaniye tarafına göndermi tir. Ali Pa a da hızlı bir ekilde Süleymaniye üzerine harekete geçip, burada ran askeriyle birlikte bulunan Baban Mutasarrıfı Abdullah Pa a'yı ma lup etmi tir⁸⁰. Mahmud Pa a, tekrar Süleymaniye Sanaca ı'nın ba ına geçmekle birlikte, bu havalide de ortaya çıkan kolera salgını, ortalı ı kasıp kavurmaya ba lamı tır⁸¹. Zor durumda kalan Feth Ali ah, Irak bölgesindeki geli meleri yakından takip etmesi için Abbas Mirza'yı buraya görevlendirmi tir. Ancak Abbas Mirza, bu havalide karde i Muhammed Ali Mirza kadar tanınaması dolayısıyla pek bir varlık gösterememi tir. Ba dat Valisi Davud Pa a'nın ranlılar kar ısında kazandı ı bu ba arısı, aynı zamanda Süleymaniye Mutasarrıfı Mahmud Pa a'nın da yola gelmesini sa lamı ve Mahmud Pa a'nın Osmanlı idaresine itaat etmesiyle birlikte Irak'ın bu bölgesinde sükûnet sa lanmı tır⁸².

e- ki Taraf Arasında Barı Görü meleri nin Ba laması

Osmanlı ve ran arasında sava devresinin bitip, barı görü melerinin ba lamasında ran ordusunda ya anan kolera salgınının birinci derecede etken oldu u muhakkaktı. Bunun dı ında di er önemli bir etken de, Cevdet Pa a'nın dile getirdi i üzere, Osmanlı içinde ticaret yapan ranlı tüccarların devreye girmesi olmu tur. Çünkü Osmanlı Devleti, ran tüccarını her yerde kendi teba'asıymı gibi korumu ve kollamı tır. Hatta ran saldırılarının sınır boylarında yo unluk kazandı ı zamanlarda bile, bu tutumundan vazgeçmemi tir. Sava esnasında Osmanlı yönetimi, sadece Erzurum dolaylarında bulunan ve ca sus gibi hareket eden, ticaretle ilgisi olmayanlara kar ı bir tavır almı , bunun dı ında stanbul'da bulunan ran tüccarlarının hukukunu muhafaza için, devrin âlimlerinden olan Kadızâde Tahir Efendi'yi, Mevla ve Nazır tayin etmi tir. Bu ba lamda ran tüccarlarının i leri, kanun yolu ile ve harç alınmadan büyük kolaylıklar sa lanarak yürütülmü tür. Ancak sava ın çıkmasıyla birlikte bütün ticaret i leri aksamaya ba layan ve bu i ten en çok ma dur olan stanbul'daki ran tüccarları,

⁸⁰ BOA., H. H., D. No: 386, G. No: 20668; BOA., H. H., D. No: 385, G. No: 20640.

⁸¹ Cevdet; a.g.e., s. 12.

⁸² BOA., H. H., D. No: 394, G. No: 20859. Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a, önceki dönemlerde a rı ran yandı lı ı ve Muhammed Ali Mirza sözünden çıkmayan tavırlarıyla, pek çok sorunun ya anmasına neden olan bir ki ilik olmu tur. Ancak ya anan hadiseler ve hızlı bir ekilde de i en dengeler, kendisinin bu sefer Osmanlı yanında ve ran kar ısında yer almasını gerekli kılmı tur. Tüm bu hususiyetlerden de anla ılaca ı gibi, bu taraftarlık veya kar ıtlık durumu günün art larına göre keskin bir ekilde de i en bir vaziyetti ve bu vaziyetin ne zaman de i ece i de belli de ildi.

Feth Ali ah'a arzuhaller göndererek, sava ın ne kadar yanlı oldu unu ve barı yapılmasının ne kadar gerekli oldu unu vurgulamı lardı r⁸³.

ran tüccarlarının bu söylemleri, bir yandan da ekonomik anlamda sava ın getirdi i olumsuzlukların hangi boyutlarda oldu unu göster mektedir. Yukarıda ifade edilen bu arzuhalin ve ran tüccarının barı sürecindeki katkısını, g ünümüz dünyasındaki ekonomik örgütlenmelerin, devletler üzerinde kurmu oldukları büyük nüfuz alanları ile kıyaslamak yanlı tır. Ancak yine de bu tüccarların hükümetleri üzerinde bir baskı unsuru olarak ekonomik söylemleri kullanma sı da, bize göre dikkate de er ve üzerinde durulması gereken bir husustur.

5- Osmanlı- ran Barı ı, Erzurum Antla ması (28 Temmuz 1823)

ran ordusu içinde hiç umulmadık ekilde ortaya çıkan salgın has talık ve akabinde Osmanlı'ya yapılan barı teklifi, hiç üphesiz en çok Osmanlı yönetimini memnun etmi tir. Zaten bu sava sırasında Ba dat tarafında Muhammed Ali Mirza kar ısında Davud Pa a'nın aldı ı kısmî ba arıların dı nda, Osmanlı hanesine ba arı olarak yazılabilecek hiçbir varlık gösterilememi tir. Bu yönüyle bakıldı ı zaman da, ran ile bir barı anla ması yapılması Osmanlı açısından da zorunlu bir durum arz etmi tir. Her ne kadar ran'ın içine dü tü ü sıkıntı, Osmanlı'ya iyi bir fırsat sunmu gibi görünse de Osmanlı'nın kar ı saldırıya geçebilecek durumu yoktu. Çünkü bir yandan devam eden Yunan isyanı devleti baya ı hırpalarken, bir yandan da do u bölgelerindeki yöneticilerin basiretsiz tavırları ve bazısının ihanet içinde bulunması böyle bir giri imin mümkün olmadı nı göstermi tir. Bundan dolayı da kısa yoldan ran ile barı müzakerelerinin yürütülmesi ve meselenin sonuçlandırılması Osmanlı yöneticilerinde hâkim olan bir tavır olmu tur.

Kolera salgını sonrasında Toprakkale üzerinden Tebriz'e dönen Abbas Mirza, ark Seraskeri Rauf Pa a ile kar ılıklı elçiler yoluyla müzakereler yürütmeye ba lamı tır. Netice itibariyle 1238 yılı ortasında (ubat 1823) Rauf Pa a, Osmanlı

⁸³ Cevdet Tarihi'nde geçti i üzere ran tüccarlarının Feth Ali ah'a gönderdikleri arzuhallerinde, mealen unlar ifade edilmi tir "... Osmanlı Devleti'ne ba kaldırıp ta kınlık yapan Rum e kıyası vardı ve Osmanlı onları ortadan kaldırmak üzere yer yer askeri harek ât yapıyordu. Bu durumda Müslüman olu umuz bakımından ona yardım etmemiz lazımken, sebepsiz yere anla maları bir kenara itip , bozarak, sava yapmamız slâm eri'atine aykırıdır. Ayrıca ticaret yolları da kapandı ve ranlılar geçimlerini sa layamaz oldu. Oysa Osmanlı Devleti, efkatle görev yapmayı üzerine almı , mallarımızı, kendi tüccarının mallarından fazla koruyarak bize büyük yardımlarda bulun mu tur..." Cevdet; a.g.e., s. 13.

tarafından murahhas tayin edilmiştir. İran tarafından ise, Feth Ali Şah ile Abbas Mirza'nın oluru ile Mirza Ahmed Ali⁸⁴ barış müzakerelerini yürütmek üzere, İran murahhası olarak atanmıştır⁸⁵.

Mirza Ahmed Ali, 25 Haziran 1823 tarihinde Erzurum'a gelmiştir. Bir gün sonra Serasker Rauf Paşa ile görüşükten sonra, hükümet konağında kendisi ve kethüdası olduğu halde, İran Ordusu Defterdarı Hacı Said Efendi'nin hazır olduğu ortamda görüşmelere resmen başlanmıştır⁸⁶. Görüşülen barış antlaşmasına temel olarak, Nadir Şah zamanında, 1159/1746 senesinde imzalanan antlaşma esas kabul edilmiştir. Bu çerçevede, antlaşmayı kısa sürede ve kolay bir şekilde bitirmek mümkün iken İran murahhası, iki devlet arasında sıkıntılara sebep olan Sebki⁸⁷ ve Haydaranlı ağıretlerini gerekçe göstererek, bunların İran'a bağlı olduklarını ve İran tarafına gönderilmelerini gerektiğini söyleyince, görüşmeler gerginleşmiş ve kesilme noktasına gelmiştir⁸⁸.

Osmanlı murahhası, İran murahhasının bu yaklaşımı karşısında taviz vermemeyerek, ağıretler meselesi ile ilgili kendi görüşünü karşı tarafa bildirmiş ve bundan vazgeçilmeyeceğini açıkça belirtmiştir. Yapılan müzakerelerde ayrıca; İran hacıları ve tüccarları meselesi, İran tarafından gasp edilen Osmanlı vatandaşlarına ait mallar

⁸⁴ Bir arşiv belgesinde İran murahhasıyla ilgili ifadeler yer almaktadır: "...Serasker Rauf Paşa'nın Erzurum Valileri'ne mahsus sarayında İran murahhas elçisi Mirza Ahmed Ali ile vaki' olan meclis mükâlemeleri..." BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51273. Belgede Ahmed olarak geçen İran sefirinin adı Cevdet Tarihi'nde Muhammed Ali şeklinde geçmektedir. Ayrıca Cevdet, Muhammed Ali ile birlikte kethüdası Ahmed'den de bahsetmektedir; Cevdet; **a.g.e.**, s. 77.

⁸⁵ Bir arşiv belgesinde; İran elçisi Mirza Ahmed Ali ve yanında bulunan heyet ile (belgede Cafer Han ile Mirza Hacı Emin'den de çok zikredilmekte ve anlaşmazlık başlıca noktalarda, bu kişilerin devreye girdiği belirtilmektedir.) Osmanlı murahhaslarının yürüttüğü barış müzakereleri detaylı bir şekilde ifade edilmiştir. BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51273.

⁸⁶ Müzakereler zaman almakla birlikte, bütün hususlar etraflı bir şekilde 13 Zilka'de 1238/22 Temmuz 1823 tarihindeki oturumda ele alınmış ve altı gün sonrada sonuçlandırılmıştır. BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51273.

⁸⁷ Cevdet Paşa, Tarihi'nde bu ağıretin ismini Sebikli olarak vermektedir. Cevdet; **a.g.e.**, s. 77.

⁸⁸ Müzakerelerin kesintiye girdiği esnada, İran murahhasının yanındaki heyette bulunan Mirza Emin ile Cafer Han iki taraf arasında aracı olarak devreye girmişlerdir. Nitekim in çıkamazsa girdiği anda bu kişiler İran Elçisi Mirza Ahmed'e ağıretler konusu ile ilgili mealen onları söylemişlerdir: "...Biz Osmanlı murahhası ile görüşük ve ağıret maddesi ile ilgili bir teklif sunduk o da kabul etti. Eğer siz de kabul ederseniz meseleler hallolur, yoksa çıkamazsa girmişimdir. Bizim Osmanlı tarafına kabul ettirdiğimiz husus şudur. Bu ağıretlerden Osmanlı toprağında sakin bulunanlar yine orada sakin olsunlar redd ve teslim olmasınlar. Eğer bunlar orada durmaz da İran tarafına geçerler ise Osmanlı Devleti de bunlara arka çıkmasın..." İran sefiri buna da yana mak istememiş ve en az yirmi senedir bu ağıretlerin İran tarafına geçerek zararlar verdiğini söylemiştir. BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51273; Ayrıca bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 77-78.

konusu, ran tarafından i gal edilen Osmanlı toprakları meselesi en çok üzerinde tartı lan konular olmu tur⁸⁹.

Sınır konuları ile ilgili yapılan görüşmelerde, Nadir ah zamanında yapılan antla mayaya göre, aynı sınırların geçerli olması konusu gündeme geldi inde ise, ran Murahhası Mirza Ahmed Ali; Nadir ah'ın ölümünden sonra ran'da ba layan ihtilâl dolayısıyla karga alı nın ya andı nı ve bu meyanda bazı yerlerin, Osmanlı eline geçti ini ileri sürmü tür. imdiye kadar da, ne ran ahı'nın ne de ran ehzadelerinin bu konuyu gündeme getirmedi ini belirterek, sava esnasında ran eline geçen bazı yerleri bırakmak istemediklerini ima etmi tir. Bu tavır kar ısında a iran Osmanlı yetkilileri; sınırın belli oldu unu, hatta sınır hattının yerinden kontrol edilmesi halinde, Nadir ah zamanındaki antla ma ile aynısı oldu unun görülece ini vurgulayarak, bu iddiayı reddetmi lerdir. ran Murahhasının, a iretler konusuyla da ba lantılı olarak, Bayezid ve Ele kird'in kendilerine ait oldu unu iddia etmesi üzerine de, Osmanlı murahhası u cevabı vermi tir: *"...Bir taraftan mevcut sınıra uyaca nızı ve Osmanlı hududuna hürmet etti inizi söyleyeceksiniz, di er taraftan da u a iretler bizim teba'amızdandır deyip onların ya adıkları yerleri isteyeceksiniz. Bu kab ul edilemez bir durumdur..."*⁹⁰.

Bu sınır meselenin tartı lması baya ı uzun sürmü ve en nihayetinde 19 Zilka'de 1238 (28 Temmuz 1823) tarihinde müzakereler sonlandırılarak, murahhaslar arasında sulh antlaşması imzalanmı tur⁹¹. imzalanan Antlaşma hemen stanbul'a gönderilmi ve ula ır ulamaz da padi ah tarafından onaylanmı tur. Akabinde de 5 Zilhicce 1238 (13 A ustos 1823) tarihinde eski Beylikçi ve o an için Anadolu Muhasebecisi olan Mehmed Necib Efendi, orta elçi tayin edilerek Erzurum'a gönderilmi ve tasdiknameler kar ılıklı mübadele edilerek, antlaşma resmen iki taraf için de yürürlü e girmi tir⁹². Böylece 1821 senesinde ba layan ve sonuç itibariyle iki

⁸⁹ BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51273;Cevdet; a.g.e., s. 77. Bir ara Sebki A ireti'nin Osmanlı'da Haydaranlı A ireti'nin ise ran tarafında kalması konusu bile ciddi bir ekilde gündeme gelmi ve baya ı tartı lıdır. Bu konu ve di er konularla ilgili yapılan tartı malar yo un bir ekilde devam etmi tir. BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51273.

⁹⁰ BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51273.

⁹¹ Cevdet; a.g.e., s. 79; . H. Dani mend; a.g.e., s. 98.

⁹² Cevdet; a.g.e., s. 79; Z. N. Aksun; a.g.e., s. 162.

taraf için de zayıflara neden olan son Osmanlı- ran harbi⁹³ barı antla ması ile sonuçlanmı tır.

a- Erzurum Antla ması'nın Maddeleri ve Tahlili

Müzakerelerin Erzurum'da yürütülmü olması dolayısıyla , tarihlere Erzurum Antla ması olarak geçen bu antla ma, murahhaslar arasında 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalandıktan sonra iki devletin de onayıyla yürürlü e girmi tir. mızalanan bu antla ma bir esas, bir art ve yedi maddeden olu maktadır⁹⁴. Bunlara genel hatlarıyla bakacak olursak.

Esas: 1159/1746 senesinde yapılan antla ma içinde yer alan iki taraf arasındaki sınır, aynen kabul edilecektir. Yine o zamanki antla ma artlarından biri olan, iki tarafa firar edenlerin korunmaması maddesi aynen kalacaktır.

art: Sınır boylarında olup da Osmanlı'ya aitken bir ekilde ran eline geçmi olan yerler -gerek harp esnasında ve gerekse harp dı ında olsun - (arazi, kale, kaza, kasaba, köy) antla manın imzalandı ı günden ba lamak üzere altmı gün içinde tamamen Osmanlı tarafına terk edilecektir. Ayrıca yapılan antla maya hürmeten iki taraf elinde bulunan esirlerin yol ihtiyaçları taraf devletlerce kar ılanmak üzere , serbest bırakılacaktır.

Madde 1: Bir devletin iç i lerine ba ka bir devletçe müdahale edilmesi caiz olmaması nedeniyle; bundan böyle gerek Ba dat taraflarına, gerek Süleymaniye havalisine ve gerekse bütün sınır dâhilinde bulunan yerlere, müdahale edilmeyecektir. Musul, Süleymaniye ve Baban taraflarındaki yönetici atamalarına , her ne ekilde olursa olsun ran karı mayacaktır. Ayrıca bu havalideki ahalinin yaylak ve kı lak için iki devlet tarafına geçenlerinden, vergi alınması veyahut bir anla mazlık ya anması halinde ortaya çıkacak davalar konusu, ran Devleti Veliahdı Abbas Mirza ile Ba dat Valisi arasında yapılacak görüşmelerle çözü mlenecektir.

⁹³ Aksun, iki taraf arasındaki bu sava ı, “*Son Osmanlı- ran Harbi*” olarak adlandırmaktadır. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 162. Dani mend ise, bu harbi, “*Osmanlı-Kaçar Harbi*” olarak isimlendirmi tir. H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 98.

⁹⁴ Anla manın tam metni için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 228-235.

Madde 2: ran ahalisinden, Kâbe-i Mükerrerme, Medine-i Münevvere ve di er kutsal mekânların bulundu u yerlere gidenlere iyi muamele olunacak , her ne ad altında olursa olsun kanuna ve nizamaya aykırı her hangi bir ey talep edilmeyecektir. Ancak yanında ticaret malı bulunanlar, bu kapsam dı ında tutulacaktır. Bu kimseler ödenmesi gereken gümrük vergisini ödeyeceklerdir. Bu ödeyecekleri vergi de belirlenen miktarlarda olacak, fazlası talep edilmeyecektir. Aynı durum ran tarafı için de geçerli olacak, ranlılar, Osmanlı ahali ve tüccarına aynı ekilde muamele edecektir (mütakabiliyet esası).

ran tüccar ve hacıları ile ilgili uygulanacak muameleye dikkat edilecektir. am'dan Haremeyn-i Muhteremeyn'e (Mekke, Medine) gidip gelenlere, Sûrre -i Hümâyûn Emîni tarafından nezaret edilecek, artlara aykırı hiçbir ey talep edilmeyecektir. Yol güvenli i noktasında, korunmalarında da gerekli ihtimam gösterilecektir. Herhangi bir anla mazlık durumu ortaya çıkarsa, Sûrre -i Hümâyûn Emîni gözetiminde ran hacıları içinden seçilecek güvenilir bir ki i tarafından, durum ifade edilecektir. ran ahı ve ehzadelerinin ailelerinden ve di er devlet ileri gelenlerin yakınlarından hacca gideceklerden veya kutsal mekânları ziyaret edenlerinden hallerine göre hürmet olunacaktır.

ran tüccarının ödemesi gereken gümrük vergisi , Osmanlı teba'asından olan ehl-i slam tüccarının ödedi i ile aynı olacaktır. Ticaret mallarından bir defaya mahsus, yüzde dört oranında gümrük vergisi alındıktan sonra , kendilerine edâ tezkeresi verilecek bunun dı ında - ba ka bir yerde ba ka birine devir olmadı ı müddetçe - ba ka bir vergi talep olunmayacaktır.

ran'dan Osmanlı'ya, Osmanlı'dan ran'a gelip gidenlere aynı dine mensup olmaları dolayısıyla dostane muamele edilecektir.

Madde 3: ki devlet arasında sorun olan Haydaranlı ve Sebki A iretlerinden, Osmanlı topra ında bulunanlar, bu tarafta oldukları müddetçe ran hududuna saldırıp da zarar verirler ise, bunların önlenmesi ve bahsi geçen a iretlerin düzene sokulmasını da sınır boylarındaki Osmanlı görevlileri yetkili olacaktır. E er bu a iretler saldırılarından vazgeçmezler ve serhat memurları tarafından da dize getirilemezlerse Osmanlı tarafından korunmayacaklardır. E er kendi istek ve rızaları ile ran tarafına geçecek olurlar ise, Osmanlı Devleti bunları men etmeyecektir. O tarafa geçtikten sonra da

tekrar Osmanlı tarafına geçmek isterlerse kesinlikle kabul olunmayacaklardır. ayet ran tarafına geçip de, Osmanlı sınırına saldırıp zarar verirler ise bu durumu engellemeye de ran sınır muhafızları görevli olacaktır.

Madde 4: Eskiden beri var olan art gere ince, iki devletten kaçan firarîlerin korunmaması kaidesi aynen geçerli olacaktır. Yani Osmanlı Devleti tarafından, ran Devleti tarafına veya ran Devleti tarafından Osmanlı Devleti tarafına geçen a iretler veya ahıslar korunup kollanmayacaktır.

Madde 5: ran tüccarından, mallarına el konulan tacirlerin malları, antla manın imzalanmasından sonraki altmı günlük süre içinde iade olunacaktır. Bundan ba ka sava esnasında Osmanlı topraklarında bulunan ranlı tüccar, hacı ve ran ahalisinden bazı vüzeranın ve sair zabitanın zorla alınmı olan e yaları var ise tayin edecekleri kimselere teslim edilecektir.

Madde 6: Osmanlı topraklarında vefat edip de geride evladı bulunmayan ranlılar'ın, vasisi olmadı ı için bıraktıkları malları, yetkililer tarafından sicile kaydedilecek ve emin bir yerde bir yıl boyunca muhafaza edilecektir. Bu süre içinde yasal varisleri veya vasisi gelirse, belirli bir miktar vergi ile malların bir yıl boyunca korundu u yerin kirası alındıktan sonra, o ki iye teslim edilecektir. E er bir sene içinde vasi veyahut vekili gelmez ise tereke-i mahfuza (ölen ki iye ait mallar) satılacak ve geliri devlet hazinesine bırakılacaktır. Aynı artlar ran'da bulunan Osmanlı vatandaşları için de geçerli olacaktır.

Madde 7: iki devletin dostlu unu teyit için her üç senede bir, bir görevli iki devlet arasında elçilikle bulunacaktır. ki devlet teba'asından olup, bu sava sırasında herhangi bir kabahat i leyip de di er tarafa geçmi olanların durumları bu antla ma hürmetine affedilecektir⁹⁵.

Osmanlı Devleti ile ran arasında yapılan ve son Osmanlı - ran Harbi olarak tarihlerimize geçen bu sava sonucunda imzalanan antla manın maddelerine dikkatli bakıldında, sava öncesinden beri iki taraf arasında en çok tartı ma konusu olan hususların antla ma içinde yer aldı ı görülmektedir. Üzerinde durulan ve en çok

⁹⁵ Anla manın tam metni Cevdet Tarihi'nde kayıtlı olmakla birlikte, biz sadele tirerek ve kısaltarak buraya aldık. Cevdet; **a.g.e., s. 228-235.**

tartılan konu olan sınır bölgelerindeki a İretler konusu, öyle kolay hallolunacak bir mesele olmadı ve müzakereler sürecinde de üzerinde en çok tartılan konu olmasından belli olmu tur. Nitekim bu mesele ileriki kısımlarda da görece imiz üzere iki taraf arasında ciddi sorunların ya anmasına neden olacak gibi görünmekteydi.

Bize göre; iki taraf arasındaki sürtü melerin en önemli nedeni ve aynı zamanda ya anan sava ın ba ta gelen unsurlarından biri olan Süleymaniye toprakları ve Baban Mutasarrıfları meselesi, antla manın birinci maddesinde etraflıca ele alınmı ve vurgulu bir ekilde; “...*Musul, Süleymaniye ve Baban taraflarındaki yönetici atamalarına her ne ekilde olursa olsun ran karı mayacaktır ...*” hükmü konulmu tur. Ancak bu mesele hiçbir zaman için bu hükümde yazıldı ekliyle kalmamı ve ran bu topraklar üzerindeki tasarruflarından asla vazgeçmemi tir. Bundan sonraki süreçte ya anan hadiselerde de iki taraf arasındaki gerginliklerin en önemli etkenlerinden biri olarak bu mesele yine varlı mı devam ettirmi tir.

ranlı hacılarla ilgili olarak, ran tarafı müzakereler esnasında baya ı vurgu yapmı ve ma duriyetlerini dile getirmi ti r. ranlı hacılar ve di er kutsal mekânlara (Kerbela, Necef) giden ziyaretçilerin durumu ile ilgili konular da yerel yöneticilerin hal ve tavırlarına göre de i ti i için, bu hususlarla ilgili ikâyetler de bitecek gibi de ildi ve antla ma içinde, özellikle vurgulanmasına ra men yine gündemde kalacak bir sorundu.

Firarilerin kabul edilmemesi konusuna gelince, bu mesele de Nadir ah zamanından beri var olan ve her defasında gündeme getirilen, hatta iki tarafın da birbirlerine uymamakla suçladı ı bir husustu ki, bu sorunun da aynı ekilde devam edece i her halinden belliydi.

Bu vurguladı ımız hususlar göz önünde bulunduruldu u zaman , imzalanmı olan Erzurum Antla ması'nın görüntüden öteye gitmeyece i ve kadim sorunların aynıyla devam edece i anla ılmı tir. Bu yönüyle de bu ant la mayı, antla madan ziyade iki taraf arasındaki yüzyıllara dayalı çözümsüz meselelerin kâ ıda yansıma hali olarak görmek daha mantıklı gelmektedir. Zira bu temel sorunların çözümü, sadece bir antla ma maddeleri içine yazılmakla hallolmuyordu. Temel sorunlar, iki tarafın da birbirine güvenerek ortak bir akıl ve uurla hareket etmesiyle çözümlenebilirdi. Ancak ne yazık ki, bu tutum ve niyet iki tarafta da mevcut de ildi.

Erzurum Antlaşmasının ortaya koyduğu tablo bu merkezdeyken, antlaşmanın imzalanmasını, Osmanlı ve İran'ın kendi iç meselelerindeki sıkıntıların bir yansıması olarak görmek en doğrusudur. En azından yaşanan bu savaş onu göstermiştir ki, Osmanlı ve İran'ın, birbiriyle mücadele etmesi, hiçbir sorunu çözmediği gibi, var olan sorunların aynı şekilde kalmasına da sebep olmaktadır. Aslında Osmanlı ve İran'ın önünde duran ve çözümsüz gibi duran meseleler kesin çözümsüz olan konular da değildir. Bunun ötesinde iki taraf için önlerinde duran ve varlık alanlarına vurulmuş en büyük darbe mesabesindeki batılı büyük güçlerin bu havalideki politikaları ve niyetlerine karşı, ortak hareket etmek hem Osmanlı hem de İran için gerekliydi. Ancak ikisinde de, bunu gerçekleştirecek ne irade ne de güven vardı. Birbirlerini ne olan güvensizlikleri aslında bir yönüyle kendilerine dönen bir silah gibiydi.

Nitekim bundan sonraki kısımlarda görece bizim üzere, özellikle İngiltere ve Rusya, Osmanlı ve İran üzerinde politika belirleyen ve bunu uygulayan devletler konumuna gelmişlerdir. Hatta kimi zaman Fransa'nın da devreye girmesi ile bu müdahaleler daha da artmıştır. Bu iki Müslüman devlet de, "*Düvel-i Muazzama*" diye nitelendirilen devletlerden aldığı direktiflerle hareket etmek zorunda kalmışlardır ki, asıl üzücü olan da bu olmuştur.

III- ERZURUM ANTLAŞMASI SONRASI OSMANLI- İRAN İLİŞKİLERİ

1- Antlaşma Sonrası Osmanlı ile İran Arasında Yaşanan Sükûnet Dönemi

Erzurum Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Osmanlı ve İran, kendi iç bünyelerine dönerek, sıkıntılar ya adıkları sorunlarla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle de ilk zamanlarda birbirlerine karşı daha dikkatli ve sorun çıkarmaktan uzak bir tavır takınmışlardır. Bu bağlamda 3 Şaban 1239 (3 Nisan 1824) tarihinde İran şahı tarafından büyükelçi olarak gönderilen Kasım Han, iki devlet arasındaki ilişkilerin yeniden tesisi ve dostluğun kurulması amacıyla İstanbul'a gelmiştir. Gelen bu elçi geleneklere uygun olarak iyi muamele görmüş ve usulünce ayrılmıştır⁹⁶.

Osmanlı yönetimi bu bağlamda İran'a karşı olumlu bir tutum takınarak artık gerginlik yaşanmasını istemediğini hissettirmeye çalışmıştır. Gelen elçiye iyi muamele gösterilmesi ve yapıcı bir tavır alınmasının en önemli nedeni de bu husus olmuştur.

⁹⁶ Cevdet; a.g.e., s. 86.

a- Mirza Rıza'nın Osmanlı Sefirliği ve Çıkardığı Bazı Sorunlar

ran tarafından Osmanlı'ya elçi olarak gönderilen Kasım Han'ın bulunduğu süre içerisinde gördüğü iyi muameleden memnun bir şekilde ayrılmasından sonra, yerine maslahatgüzar olarak atanan Mirza Rıza, İstanbul'a geldikten sonra bazı tasarrufları dolayısıyla küçük çaplı da olsa gerginliklerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Hâlbuki kendisinin gelmesinden sonra iki ülke arasında yeni imzalanmış olan antlaşma mayaya hürmeten iyi bir ev kiralanarak dayanıp dönmeye ve kendisine tahsis edilmiştir. Kendisi, gösterilen ilgiye dayanarak bazı usulsüz isteklerde bulunmuş ve devamlı olarak tayinat verilmesini talep etmiştir. Bu isteği, ülkeler arasındaki sefir gidi-gelilerinde uygulanması gelen bir teamül olmaması nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Çünkü tayinat verme geleneği sadece geçici süreli giden elçilere verilmekte, daimi istatüsünde bulunan maslahatgüzarlara ve sefirlere ise verilmemektedir. Mirza Rıza'nın bu talebinin yersizliği, uygun bir şekilde kendisine bildirilerek, bu tip isteklerden vazgeçmesi ve aslı vazifesi çerçevesinde hareket etmesi istenmiştir.

Mirza Rıza olumsuz tavırlarını böyle noktalara vardırması ki, bazı hususlarda Osmanlı'yı bayağı sıklığa bulaştırmasıdır. Hatta kimi davranışlarıyla böyle skandallar yaratmıştır ki, o zamana kadar görülmemiş hadiseler birden ortaya çıkmıştır. Bunlardan en ilginçisi şudur: Kapitülasyonlar çerçevesinde Fransızlar, Osmanlı teba'asından olan Yunanlılardan bazılarını beratlar vererek onları himayesi altına almıştı. Mirza Rıza da aynı şekilde harekete geçerek, bazı Ermenilere beratlar verip onların cizyelerini kendisi toplamaya kalkışınca emsali görülmemiş bir durum ortaya çıkmıştır. ran tarafından da maaş verilmediği için İstanbul'da bulunan ran tüccarlarının sırtından geçinmeye bulaşan Mirza Rıza'nın bir maslahatgüzara yakışmayan uygunsuz davranışları, İstanbul'da ayyuka çıkmaya bulaştırılmıştır. Osmanlı nazarında kendisinin itibarı kalmadığı gibi pek çok ran tüccarını dolandırdığı için onların arasında bile saygınlığı kalmamıştır⁹⁷.

2- ran'ın Antlaşmaya Aykırı Hareketleri

Mirza Rıza'nın çıkardığı bu sorunlar yetmiyormuşçasına, bir de antlaşmanın imzalanmasının üzerinden bir sene bile geçmeden, antlaşmayla çözüldüğü zannedilen

⁹⁷ Cevdet; a.g.e., s. 132.

sorunlar tekrar ran tarafından çıkarılmaya başlandı. Nitekim Erzurum Antlaşması'na göre; Baban Sancağı ve Baban Sancağı'na yapılacak mutasarrıflık tayinlerine ran karı mayacak, ne evvelki ne de sonraki mutasarrıfı korumayacaktı. Ayrıca Osmanlı sınırı içinde olup da, gerek savaşta ve gerekse daha öncesinde ran eline geçmiş arazi, kale, kaza vs yerlerin barın antlaşmasının yapıldığı tarihten itibaren altmış gün içinde, Osmanlı tarafına iade edilmesi kararlaştırıldı. Bunun dışında sınır halkından olup, her iki tarafın yaylak ve kılaklarına geçecek ariyetler için ödenmesi gereken günlük vergi ile ilgili bir antlaşma olursa ran tarafından Abbas Mirza, Osmanlı tarafından ise Bağdat Valisi'nin devreye girip müzakere etmesi ile sonuçlandırılması kararlaştırıldı.

Daha bu hükümler taptaze yerinde dururken, o anki Baban Mutasarrıfı Mahmud Paşa ile eski Baban Mutasarrıfı Abdullah Paşa tekrar sorun çıkarmaya başladılar. Baban ailesinin bu iki üyesinin, antlaşma uyarınca ran ile ilişkilerini kesmesi olmaları gerekirken bunu yapmadıkları gibi, "...Bağdat Valisi bizi koruyamıyor, Baban Sancağı elden gidecek..." gibi tuhaf gerekçelerle tekrar ran'a sınınmışlardır⁹⁸.

Abbas Mirza ise, onlara sahip çıkarak⁹⁹ meseleyi yaylak-kılak konuları kapsamında ele alıp, bu çekimler ortadan kaldırılmasının kendi sorumluluğunda olduğunu vurgulamaya başlamıştır. Ayrıca otlak ve kılak bedeli olarak, Baban sancağından kendisine yıllık bir vergi ve buna ait senet verilmesini de talep etmiştir. Bununla da yetinmeyen Abbas Mirza, Baban Sancağı'nın, o an yanında bulunan Mahmud Paşa veya Abdullah Paşa'dan birine tevcih edilmesini ve bunun dışında, Bağdat Valisi tarafından Kerkük havalisinin muhafazasıyla görevlendirilen Mehmed Paşa'nın da, derhal o bölgeden alınmasını istemiştir.

Abbas Mirza'nın bu isteklerinin iki devlet arasında var olan antlaşmalara aykırı olduğu açıkça belli olmakla birlikte, yaşanan bu durumun ran'ın Süleymaniye bölgesinden hiç bir zaman için elini çekmeyeceğini de gösteren bir gelişme olmuştur. Zaten Baban Sancağı'ndaki meselenin nedeni ise, eskiden beri yaşanan ve bura yöneticilerinin Bağdat yönetimi ile bir türlü antlaşmamasından kaynaklanmaktaydı.

⁹⁸ Cevdet; a.g.e., s. 133.

⁹⁹ ran ehzadesi Muhammed Ali Mirza'nın 1822 senesinde yaşanan Osmanlı - ran harbi sırasında koleradan ölmesiyle, Süleymaniye bölgesindeki gelişmelerle bire bir Abbas Mirza ilgilenmeye başlamıştır. Yoksa o zamana kadar ki bu havalinin en etkili üyesi Muhammed Ali Mirza'ydı ve Abbas Mirza'nın Baban meselesiyle ilgili pek ilgisizliği yoktu.

Ancak bu anla mazlıklarda Baban ailesinin arkasında ran'ın olmu olması sorunun en can alıcı noktasını olu turmaktaydı.

Nitekim Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a, 1240/1824-1825 senesinde hiçbir sebep yokken Kerkük bölgesine taarruz etmi ve bu saldırıya kar ılık olarak da Ba dat Valisi Davud Pa a, Mehmed Pa a'yı o bölgenin muhafazası için görevlendirmi ti r. Mehmed Pa a, emri altındaki askerlerle yürüttü ü ba arılı bir hareket neticesinde Mahmud Pa a ve maiyetindekileri ma lup edip, onların bu havalideki etkinliklerini kırmı tır. Bu sırada Mahmud Pa a'ya yardım için ran'dan büyük sayıda asker sevk edildi i haberi ortaya çıkınca, Mehmed Pa a geri çekilerek Kerkük'e dönmü tü r. ran'ın antla ma artlarına göre, böyle bir tasarrufta bulunmaması lazımken ve normalde antla ma hilafında hareket etti i için Davud Pa a'nın Abbas Mirza'yı ikâyet etmesi gerekirken, tam tersine bir durum olarak Abbas Mirza, Baban mntıkasında meydana gelen olaylar dolayısıyla kendisi ikâyetçi olmu tur. Abbas Mirza'nın Mehmed Pa a'nın derhal Kerkük taraflarından alınması iste ini Ba dat yönetimine iletmesinin altında yatan neden de bu hadise dir¹⁰⁰.

3- Tezkireci Esa'd Efendi'nin ran Sefirli i ve Abbas Mirza ile Görü mesi

Osmanlı'yı en çok korkutan ve çıkmasını hiç arzulamadı ı bu olay ın ya anması, meselenin fazla büyümeden ele alınmasını zorunlu hale getirmi tir. Böylece ran ile ya anan sıkıntının asılını ara tırmak ve ran'dan Ba dat'a gelecek görevli ile meseleyi müzakere edip, bir sonuca ba lanması amacıyla eski Küçük Tezkireci Esa'd Efendi özel sefir olarak görevlendirilmi tir. Esa'd Efendi'nin birinci görevi; öncelikle Ba dat'a gidecek ve burada Abbas Mirza'nın, Ba dat Valisi Davud Pa a'yla olan anla mazlı ını ortadan kaldırmaya çalı acaktı. Sonrasında da asıl konu olan Süleymaniye, Köy, Harir ve Zohab'ın içinde bulundu u ve Ba dat'ın kuzey kesimlerini olu turan bu havalinin durumunu ranlı yetkili ile müzakere ederek, bir sonuca ula tıracaktı.

Esa'd Efendi, Ba dat'a gittikten sonra uzun süre bekle mi ve nihayetinde ranlı yetkilinin gelmesiyle, görü melere ba lamı tır. Yapılan görü melerden bir sonuç alnamayınca, ranlı yetkilinin teklifi üzerine Esa'd Efendi, Abbas Mirza'nın merkez

¹⁰⁰ Cevdet; a.g.e., s. 133.

olarak kullandı ı Tebriz'e gitmi tir. Tebriz'de Abbas Mirza'yı bulamayınca, burada bulunan yetkililerle görü mü , ancak bir netice alamamı tır.

Çünkü ran tarafı, yaylak “rüsum-ı mu'tâdesi”¹⁰¹ adıyla Süleymaniye sanca ından yılda maktû' bir vergi talep etmeye ba lamı tır ki, bu talebi anla maya aykırı olmasına ra men bir türlü geri adım atmamı tır¹⁰². Ayrıca, Osmanlı'nın Balkanlar'da ya adı ı sıkıntıları ve zor durumunu bilen ran, bu inadını sürdürmekle birlikte Süleymaniye havalisiyle ilgili mevcut tasarruflarından asla vazgeçmeyeceklerini ve buraları her zaman kendilerinin arka bahçesi gibi gördüklerini açıkça belli etmeye ba lamı tır.

Bunun üzerine Esa'd Efendi, bir sonuç alamadan 27 Ekim 1825 tarihinde stanbul'a geri dönerek, durumu ayrıntılarıyla anlatan bir raporu Babıâli'ye sunmu tur¹⁰³. Esa'd Efendi'nin dönü ünün ardından, stanbul'daki bazı çevreler tarafından kendisi ve sundu u raporuyla ilgili bazı ele tiriler dile getirilmi ve dirayetli bir sefirlik yapmadı ı yollu bazı iddialar ortaya atılmı tır. Bu iddialar içerisinde; özellikle ran ile yaptı ı görü melerde tavizkâr bir tutum izledi i, stanbul'a danı madan Tebriz'e gitti i ve Ba dat meselesi öncelik li konu oldu u halde bunu görü meyip, sadece Süleymaniye meselesiyle u ra tı ı, kendisine yöneltilen belli ba lı ele tiriler arasında olmu tur¹⁰⁴.

Ele tirilere bakıldı ı zaman bazıları a ır kaçmakla birlikte, ha klılık payı olanlar da vardı. Nitekim Esa'd Efendi, kendi görev alanı dı na çıkararak yetkilendirilmedi i konularda ran tarafı ile görü meler yapmı tı. Hâlbuki kendisine böyle bir görev verilmedi i gibi, ran tarafına gitmesi de söylenmemi ti. Üzerine vazife olmayan

¹⁰¹ Alı ıla gelen/ödenen vergi anlamındadır.

¹⁰² Cevdet; **a.g.e.**, s. 133-134.

¹⁰³ Raporun bütünü için bkz. Cevdet; **a.g.e.**, s. 241-253.

¹⁰⁴ Cevdet Pa a, Tarihi'nde, bu ele tirilerin Vaka'nüvis Es'ad Efendi tarafından yapıldı ını belirtip ondan alıntılar yapmı tır. Yapılan bu ele tiriler, Cevdet Tarihi'nde mealen u ekilde ifade edilmi tir: “... ran'ın; Süleymaniye maddesi üzerinde durması ve bu konuyla ilgili kendine güvenip bazı gerekçeler ileri sürerek haklı çıkmaya çalı masına imkân vermeden önce, Es'ad Efendi'nin Ba dat'ın durumunu görü erek bir kalıba sokulması lazımdı. Ba dat Valisi'nin çaresiz kalıp demesiyle bile olsa, Es'ad Efendi stanbul'a sormadan ran'a gitmesi uygun olmamı tır. Dönü ünde de ran tarafına bir belge bırakmaması ve Ba dat'a u raması gerekirken bunları yapmamı tır. Sonuç alınsın alınmasın olayların a ır yükünü üzerinden atmak bir görev borcu iken, bu inceliklere uymadıktan ba ka, yumu ak davranarak kar ı tarafın eline kozlar vermi tir. Seçkin ve üstün davranı lar göstermesi gerekirken dedi ine göre bu i e aklını yorup önem vermeden kendi bildi inde yürüdü ü ve diretti i için yaptıklarına kar ı gelinmi tir. Aslına bakılırsa kendisi daha etkili bir diplomatik üslup kullanarak ba arılı bir müzakere yürütebilirdi...” Cevdet; **a.g.e.**, s. 134.

konularda yaptı ı bu görü melerden de , bir netice elde edememi , bunun ötesinde asıl görev konularıyla ilgili bir çözüm de ortaya koyamamı tır.

Esa'd Efendi'nin geli iyle birlikte, ran tarafıyla ho olmayan ve neticelenemeyen görü mesi, Babıâli'de rahatsızlı a neden olmu tur. Bu sırada stanbul'da bulunan ran Maslahatgüzarı Mirza Rıza, ba ka bazı konuları da gündeme getirip ikâyette bulunmu ve dönmek istedi ini belirtmi tir. Bunun üzerine kendisine; Esa'd Efendi'nin gidi geli inden bir sonuç alınamadı ı belirtilerek ve kendisinin dönmek için bahane saydı ı konulara ili kin cevabı da içeren bir mektup verilerek, ran'a dönmesine izin verilmi tir. Mirza Rıza, aban 1241/Mart 1826 tarihinde gidece ini söylemesine ra men, kendi iste i ile ran'a dönü ünü ertelemi ve ancak bayram sonrası yola çıkmı tır¹⁰⁵.

IV- SINIR BÖLGELER NDE RAN FAAL YETLER VE KAFKASYA'DA RAN-RUS HARB

1- Abbas Mirza'nın Osmanlı- ran Sınırdaki Faaliyetleri

1825 senesi Ekim ayı içinde Erzurum Valisi Galib Pa a, ran tarafı ile ilgili bilgiler verirken, Abbas Mirza'nın rahat durmadı ı ve sorunlar çıkardı ını da bildirmi tir¹⁰⁶. En son rahatsızlık konusu ise, Bayezid'e çok yakın bir mesafede bulunan Karabulak isimli mevkiye, Abbas Mirza'nın avlanmak için gelmek istemesi konusu olu turmu tur. Abbas Mirza'nın bu talebi ile ilgili mektubu, Revan Serdarı Hüseyin Han ile karde i Hasan Han tarafından Bayezid Sanca ı Mutasarrıfı Behlül Pa a'ya iletilmi tir¹⁰⁷. Abbas Mirza gönderdi i mektubunda; kendisi ve o ullarının avlanmak için Bayezid'e bir saat mesafede bulunan Karabulak isimli köye gelmek istedi ini ve gelirken de maiyetinde bulunan yakla ık iki üç bin ki ilik yakın koruma askeri ni de yanında bulunduraca ını belirtmi tir. Kendilerinin sayıca fazla olmaları dolayısıyla da

¹⁰⁵ Cevdet; **a.g.e.**, s. 135.

¹⁰⁶ 5 R. Evvel 1241 (18 Ekim 1825) tarihli Galib Pa a'nın kaimesi içinde bu konuyla ilgili hususlar yer almaktadır. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 44965.

¹⁰⁷ Abbas Mirza mektubunda genel hatlarıyla unlardan bahsetmi tir. ran taraflarında av kalmadı ını belirttikten sonra –bilhassa kendisinin ava ve avlanmaya çok meraklı oldu unu da vurgulamı tır - Osmanlı Devleti ile aralarında var olan dostluk ili kilerine dayanarak karın ya masından –kı mevsiminin gelmesinden (Aralık-Ocak)- sonra Bayezid Sanca ı'nda, Karabulak isimli yere gelip bir hafta kadar avlanmak istedi ini belirtmi tir. Ayrıca kendisi ve yanındakilerin b arınması için meskenler ve gıda malzemesi temin edilmesini de talep etmi tir. Bahsi geçen yere gelmelerinden sonra da hiçbir ekilde zarar ziyan vermeyeceklerini taahhüt etmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 4502-P.

bahsi geçen yerde, kendileri için bazı hazırlıklar yapılmasını ve konaklayacakları binalar tahsis edilmesini de talep etmiştir. Bu isteğinin, sadece avlanmak için olduğunu ve bahsi geçen yerin bulunmadığını da üstüne basarak vurgulamıştır¹⁰⁸.

Gelişmelerle ilgili durum Bayezid Mutasarrıfı Behlül Paşa tarafından İstanbul'a bildirilerek, nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair bilgi istenmiştir. Behlül Paşa; aynı zamanda Abbas Mirza'nın bu talebine yönelik olarak, kendisinin bu isteğe sıcak bakmadığını pek çok sakıncalı durumun olduğunu da İstanbul'a gönderdiği yazısında ifade etmiştir. Osmanlı yönetimi Abbas Mirza'nın bu talebini ele almı ve enine boyuna meseleyi müzakere etmiştir. Neticede bahsi geçen ve ehzade tarafından avlanmak istenilen yerin Bayezid'e çok yakın olması dolayısıyla, mahzurları olacaktır ve uygun olamayacağı yönünde bir karara varılmıştır¹⁰⁹. Çünkü ehzadenin yanında getireceği üç bin kişilik askerin bulunması, Osmanlı sınırını geçmek anlamına geliyordu ki, herhangi bir olumsuz durum karşısında veya bahsi geçen bir gerekçe ile ehzadenin bu askerini kullanma ihtimali Osmanlı'yı tedirgin etmiştir¹¹⁰.

Aslında o sırada doğu bölgelerindeki aşiretlerle ilgili yaşanan çekim ve tartışmaların bunun intikamını almak istediği ve görünüşte avlanmayı bahane ettiği gibi algılanmasına da neden olmuştur. Daha 1824 senesinde Kars Muhafızı Salih Paşa'nın bildirdiği üzere, İran'ın antlaşmalarına aykırı hareket ettiği ve Bayezid dolaylarında bazı olaylar çıkardığını gösteren gelişmeler vardı.

Nitekim İran'ın doğuda Osmanlı topraklarına karşı giriştiği faaliyetlerden en önemlisi olan ve rahatsızlık doğuran husus Bayezid ile ilgili olup güncellenmiş korunmaktaydı. 1823 senesinde yapılan Osmanlı-İran antlaşmasına göre, Bayezid, Eleşkird ve Diyadin Kaleleri Osmanlı'ya teslim olunmuştu. Ancak Bayezid havalisindeki bazı yerler, Revan Serdarı tarafından İranlı Kürt aşiretlerine kılık olarak verilmiş ve ele-yarar hanelerin bir kısmı Revan tarafına nakledilmişti. Hâlbuki bu durum

¹⁰⁸ Belgede bu husus şu ifadelerle geçmektedir: "... ehzade-i İran Abbas Mirza salifü'z-zikr kâ id tercümesinde Bayezid tarafına vaki' Karabulak nam mahalle gelmek tasmiinde olması güya nüzul esnasında mücerred bir hafta kadar orada sayd ve ikâr için oldu u muharrer... Karabulak nam karyeye iki üç bin adam ile gelecek olmak hasebiyle ol tarafda bir mikdar hazırlıklar görülmesi ehzade tarafından sipari olunmu oldu u..." **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 44965.

¹⁰⁹ Belgede bu husus şu ifadelerle geçmektedir: "...vak'a ehzade-i mumailahin sayd ve ikâr edece im diyerek hudud- Devlet-i Aliyye'yi tecavüz edecek olması usûl-ı devle-i maslâhata yakı ksız bir hareket oldu u bed'dâr idü üne..." denilerek sınır boylarında bir tehdit olacaktır endişesi vurgulanmaya çalışılmıştır. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 44965.

¹¹⁰ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 51273.

antla maya aykırıydı¹¹¹. Bu mesele bile ran'ın bu havalilere yönelik niyetinin ne oldu unu gösteren bir örnekti. Abbas Mirza'nın bu avlanma talebinin altında yatan ba ka niyetler oldu u dü üncesinin nedeni ni de bu hususlar olu turmaktaydı.

Yine Haydaranlı A ireti'nden Mehmed A a isimli bir sergerde, kontrolü al tında bulunan iki yüz haneden fazla a iret mensubunu alarak , Van topraklarından ayrılıp , Hoy tarafına gitmi ti. Mu Sanca ı Mutasarrıfı Selim Pa a, bir müddet sonra Mehmed A a'nın geri gelmesini istemi ve o da yüz elli kadar hane ile geri gelmi ti. Bu dur um ran tarafını çok rahatsız etmi ve antla ma artlarında yer alan *-herhangi bir a iretin kendi rızası ile ba ka bir tarafa gitmesi halinde müdahale edilmemesi ve geri dönmeleri halinde de kabul edilmemesi-* hususuna aykırı oldu unu vurgulayarak, bu hanelerin geri gönderilmesini talep etmi leri.

Bu sırada ba ka bir geli me daha olmu tur. Revan tarafında ikamet edip de, bir nedenle oradan çıkıp Mu Sanca ı'nda Selim Pa a yanın da misafir amaçlı olarak bulunan Sebki Süleyman A a'nın yanına gelen, altı hanelik bir grubun mevzusu, Revan Serdarını rahatsız etmi tir. Revan Serdarı, Sadık Bey isimli adamını göndererek bu hanelerin de teslim edilmesini istemi tir¹¹². Osmanlı yönetimi tarafından Ekim 1825 tarihinde, mesele Selim Pa a'dan soruldu u zaman, kendisi; durumun iddia edildi i gibi olmadı ını, gelen hanelerin altı de il üç oldu unu ve Van tarafına geldiklerini, ayrıca Mu ahalisinden olup da, ran tarafında bulunan yüz elli kadar ki inin esir edildi ini ve Revan Serdarı'nın bunları dile getirmede ini vurgulamı tır¹¹³. te tüm bu meselelerin geli ti i bir süreçte Abbas Mirza'nın Bayezid tarafına gelme niyetinin ortaya çıkması, Osmanlı yönetiminin ilk ba larda Abbas Mirza'nın avlanma talebine sıcak bakmamasına neden olmu tur.

Ayrıca taleplerinde sadece avlanmak için ve en fazla bir hafta süre ile burada kalacaklarını söylemelerine ra men, kalacakları yerlerin kendilerine tahsis edilmesini

¹¹¹ BOA., H. H., D. No: 1083, G. No: 44120.

¹¹² Bu husus belgede u ifadelerle yer almaktadır: “...Revan taraflarında Bercanis (?) Karyesi mütemekkinlerinden altı reâyâ hanesi firar ile pa a -yı muma-ileyhin müstahibi olan Sebikli Süleyman A a'nın yanına gelüb burada temekkün eylediklerini akdemce Serdar -ı muma-ileyhe bazı 'ahz ve 'itâ için bu tarafa gönderdi i Sadık Bey nam kimesnenin takrîrine ihale ederek zıkr olunan hanelerin iadesini iltimas eylemi olmakdan nâ î...” BOA., H. H., D. No: -, G. No: 44965.

¹¹³ BOA., H. H., D. No: -, G. No: 44965.

istemeleri akla ba ka eyleri de getirmi tir¹¹⁴. Tüm bu hususların Osmanlı'yı tedirgin etmesine ra men, Abbas Mirza'nın, ısrarı ve bahsi geçen araziye hiçbir ekilde zarar vermeyece ini taahhüt eden mektubunun stanbul'a gelmesinden sonra , Osmanlı yönetimince, avlanmak üzere kısa süreli ine de olsa Abbas Mirza'ya izin verilmi tir¹¹⁵.

Abbas Mirza'nın avlanması, söyledi i gibi kısa süre sürmü ve avlanma bitiminden (Ocak 1826) sonra , Revan tarafına do ru harekete geçmi tir. Rusya'ya kar ı hazırlıklar içinde oldu u izlenimi veren ehzade, burada birkaç ay kalmı ve idar î yönden bazı düzenlemeler yapmı tir. Revan'da yaptı ı bu düzenlemele rin en önemlisi ise, uzun süredir Revan'da bulunan Hüseyin Han ile karde i Hasan Han'ı buradan uzakla tırıp, Revan'ın idaresini o luna bırakmasıdır. Abbas Mirza, kafasındaki plâna uygun ekilde Rusya'ya yönelik giri ece i harekâtı da göz önünde bulundurarak böyle bir tasarrufta bulunmu ve akabinde de Tebriz'e dönmü tür¹¹⁶.

2- ran le Rusya Arasında Sava Öncesinde Ya anan Gerginlikler

Abbas Mirza'nın Osmanlı'dan talep etti i bu iznin dı nda, ubat-Mart 1826 tarihinde Mehmed Kethüda liderli inde olu turulmu olan ran'a ait a ıret askerleri, Ba dat sınırına gelip, buralara yönelik bazı tecavüzlerde bulun duktan sonra Hille'yi zapt etmi lerdir. Bu durum kar ısında harekete geçen Ba dat Valisi Davud Pa a, kethüdası Ahmed Pa a kumandasında sevk etti i askerlerle Hille'yi geri aldırımı ve ranlıları buradan uzakla tırmı tir¹¹⁷.

ran, bir yandan Osmanlı'ya yönelik olumsuz tutumunu devam ettirirken, bir yandan da gerginle en ikili ili kiler kapsamında Rusya ile sıkıntılar ya amaya ba lamı tir. Bu ba lamda ran'ın, Rusya ile olan sıkıntıları her geçen gün artmakla birlikte, yeni bir Rus- ran sava ı çıkma ihtimali de ortaya çıkmı tir. Osmanlı yönetimi, bu durumun farkına varmı ve ran'ın sınır boylarına do ru her ne ekilde olursa olsun gelmesinden duydu u rahatsızlı ı ran tarafına iletmi tir. Nitekim, yukarıda belirtti imiz Abbas Mirza'nın avlanma talebinde bile Osmanlı'nın ilk ba larda buna

¹¹⁴ Bu konu ile ilgili belgeye yansıyan u ifadeler dikkate de erdir: "... imdi ikâr vesilesiyle Bayezid dâhiline gelmek tasmîminden murad bu husus olmak dahi hatır -güzâr oldu u hasebiyle..." **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 44965.

¹¹⁵ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 4502-P.

¹¹⁶ **BOA., H. H.**, D. No: 1013, G. No: 42476-A.

¹¹⁷ Ahmed Lûtfî Efendi; **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C.: I**, (yeni yazıya aktaran Ahmet Hazerfen vd.), YKY., stanbul 1999, s. 36.

yana maması ve rahatsızlı ını dile getirmi olması bu çerçevede olan huzursuzlu un bir yansımasıdır.

Bu süreç içerisinde Erzurum Valisi Galib Pa a'nın¹¹⁸ geli meleri günü gününe takip etmesi ve devamlı surette Osmanlı yönetimini bilgilendirmesi , i in ciddiyetini gösteren hususlar olmu tur. Osmanlı yönetimi de Galib Pa a'yı uyararak, olası ran-Rus sava ı kar ısında hazırlıklı olmasını istemi tir¹¹⁹. 1813 senesinde ran ile Rusya arasında imzalanan Gülistan Antlaşmasıyla kaybedilen topraklar dolayısıyla ran'da Rusya'ya kar ı bir hazımsızlık oldu u ve fırsat kolladı ı da belliydi.

a- Abbas Mirza'nın Rusya'ya Yönelik Faaliyetlerinin Osmanlı'ya Tesirleri

Abbas Mirza, Rusya ile aralarında olan sınır çeki mesi nedeniyle askerî hazırlıklarını tamamlayıp, bazı hareketlerde bulunmu tur. Ya anan bu geli meler, Erzurum Valisi Galib Pa a tarafından günü gününe takip edilerek Osmanlı yönetimine iletilmi tir. Abbas Mirza'nın harekât plânı, Osmanlı sınır bölgelerini de kapsar bir hal almaya ba lamı ve Osmanlı- ran sınırına yakın yerlerde, ciddi askeri yı nıklar yapılmı tir. Bu arada Erzurum'da bulunan bazı ran tüccarları ile ilgili problemler ve Abbas Mirza'nın Erzurum Valisi Galib Pa a'ya sitemli bir ekilde mektup lar göndermesi, ilginç ayrıntıları olu turmu tur¹²⁰.

Rusya ile ran arasında ya anmaya ba layan gerginlikle ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin en çekindi i husus, Rusya ile tekrar bir harbin içine girme ihtimali olmu tur. Her ne kadar geli meler ran ile Rusya arasında cereyan ediyorduydu da

¹¹⁸ Galib Pa a, III. Selim ile II. Mahmud döneminin önemli simalarından biridir. Fransa'nın Mısır'ı i gali sonrasında Paris'e giderek burada özel murahhas olarak görev yapmasından ba ka, çe itli kereler getirildi i Reisülküttaplık ve 1823 senesinde tev cih edilen Sadrazamlık görevi ile en yüksek makamlara kadar çıkmı tur. Galib Pa a, 1825 senesi içinde Erzurum Valili i ve ark Seraskerli i'ne tayin edilm i ve burada mevcut duruma yönelik alınması gereken tedbirler konusunda Osmanlı yönetimini defalarca uyardı tur. Çalkantılı olaylarda özellikle de Yeniçeri Oca ı'nın kaldırıldı ı dönemdeki tutumu ve di er hadiselerdeki etkisi, hem Cevdet Tarihi, hem de ânîzâde Tarihi'nin muhtelif ciltlerinde detaylı bir ekilde anlatılmı tur. Kendisiyle ilgili topluca ve çok önemli bilgiler için ayrıca bkz. Orhan F. Köprülü; "Galib Pa a" maddesi, **A., C.: IV**, s. 710-713.

¹¹⁹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 86.

¹²⁰ Abbas Mirza, Erzurum Valisi Galib Pa a'ya gönderdi i mektubunda; Erzurum valilerinin göreve gelmeleriyle birlikte ran tarafına hediyeler gönderdi ini ve kendilerinin de buna mukabelede bulundu unu belirtmektedir. Ancak Galib Pa a'nın göreve gelmesinden sonra bu gelene e uymadı ını ve herhangi bir hediye göndermedi ini sitemli bir ekilde ifade etmektedir. Galib Pa a da, bu sitemli mektuba verdi i cevapta, böyle bir gelenekten haberi olmadı ını ve dolayısıyla da kendisine söylenmedi i için hediye göndermedi ini belirtmi tir. Galib Pa a, durumu bu ekilde ran tarafına izah ettikten sonra çok kıymetli bir saatle di er bazı hediyeleri silahları aracılı ıyla ehzade Abbas Mirza tarafına göndermi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 1013, G. No: 42476-A.

Osmanlı'yı da etkileme durumu vardı. Zaten Rusya ile Osmanlı ili kileri de iyi de ildi ve her an do u bölgesinde bir sıkıntının ya anma olasılı ı fazl aydı. Bu konuyu gündeme getiren Erzurum Valisi Galib Pa a; Rusya'nın bazı tedarikler görmesinden bahsederek , u görü leri dile getirmi ti: “...Rusya Devleti'nin eski âdeti olan yirmi senede bir Devlet-i Aliye ile hasmâne bi'l-hareke memâlik-i Saltanat-ı Seniyye'ye el atmak üzeredir bu defa bâb-ı harb açılır ise Rumeli'den ziyade gö zü Anadolu ve ark tarafındadır Sohum, Anapa, Gürcistan ve Çerkezistan misillû ara zi ve sevhili birden yutacaktır vaktiyle Devlet-i Aliyye tedarikli bulunmalıdır Anadolu ahalisinin eski salâbet ve hamiyetleri kalmadı ndan bunlara i'timad olunmaz ahlakları bozulmu dur k ülliyetli nizam askeri yeti tirilmelidir...”¹²¹

Bu sözler dikkatli bir ekilde incelendi inde , Galib Pa a'nın tespitlerinde ilginç yönlerin bulundu unu görmek mümkündür. Rusya'nın niyetine yönelik görü üne , pek bir ey söylemek mümkün olmamakla birlikte , Rusya'ya kar ı olu turulacak askerî güç hakkında Anadolu halkına olan güvensizli i ve yeter miktarda düzenli bir askerî te kilatın kurulmasının gereklili i yolundaki g örü leri, dikkate de erdir. Çünkü öteden beri Osmanlı Devleti'nin, ister ran'la isterse de Rusya'yla ilgili olsun, bir sıkıntı ya andı nda yaptı ı hazırlıklar belliydi. Buna göre, gerek do u vilayetlerindeki valilerin olsun ve gerekse Halep, am, Rakka, Diyarbakır ve Ba dat mntikasındaki valilerin olsun, emirleri altında bulunan askerlerle ve yerel olarak olu turdukları güçle hareket etmeleri ve duruma göre birbirlerine yardımda bulunmaları istenirdi. Vaziyet buydu ve Osmanlı Devleti ya anan son Osmanlı - ran harbi sırasında da, aynı takti i uygulama ve netice bilindi i üzere hüsrana olmu tu.

Galib Pa a, bu duruma i aret ederek, artık bu ekilde yapılacak bir hazırlı ın anlamsız oldu unu ve Rusya gibi bir devletle harbe tutu ulacaksa düzenli, e itimli ve sayıca yeterli bir askerî te kilatın olması gerekti ini vurgulamı tır ki, bunda da haklıydı. Ancak Yeniçeri Oca ı gibi Osmanlı Devleti'nin kara askerî te kilatının önemli bir uzvunun yok edilmesi, devleti birden bire ciddi anlamda bo lu a dü ürmü tü r. Galib Pa a'nın, “...Anadolu ahalisinin eski salâbet (sa lamlık) ve hamiyetleri (milli onur haysiyet) kalmadı ndan bunlara i'timad olunmaz. Ahlakları bozulmu tur ...” sözü, do u bölgelerinde ya anan çeki meler ve a iretlerin çıkardı ı problemlere paralel olarak

¹²¹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 86. Galib Pa a'nın bahsi geçen bu ifadeleri Mayıs -Haziran 1826 senesine denk gelmektedir.

söylenmiş sözler olarak algılamak ve bu ya ananlardan duydu u rahatsızlık nedeniyle , mevcut yöre ahalisine duydu u güvensizlik olarak görmek de mümkündür ¹²².

Galib Pa a'nın bu görüşlerini destekleyen en önemli verilerden biri yine Osmanlı- ran harbi esnasında ya anımıdır. Yukarıda Osmanlı- ran sava ı kısmında detaylı bir şekilde anlatılmış üzere , Mu Mutasarrıfı Selim Pa a'nın ran'a yakınlık beslemesi neticesinde emri altındaki sekiz bin kişilik bir güçle ark Seraskeri Celâleddin Pa a'ya yardım etmemesi ve akabinde de büyük bir ma lubiyet alınıp , ran kar ısında Osmanlı'nın hiçbir varlık gösterememesi hafızalardaki tazeli ini koruyordu . Daha bunun gibi pek çok örnek vardı ve yerel yöneticilerin eliyle bu i i yürütmek hiç mantıklı ve do ru bir i de ildi. Yani Galib Pa a'nın görüşleri gerçekten bu noktada do ruydular.

3- Kafkasya'daki Gelişmeler, Osmanlı, Rusya ve ran'ın Tutumu

Kafkasya bölgesinde ya anılar, Osmanlı, ran ve Rus çeki mesi ekseninde devam ederken, bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin, iç i leriyle u ra mak zorunda kalması Kafkasya'yla eskisi gibi ilgilenememesine neden olmuş ve gelişmeleri sadece takip eder bir hale gelmiştir. ran ise, özellikle Kafkasya'da Rus hâkimiyetine girmiş olan yerler dolayısıyla rahatsız olmuş ve bir şekilde bu havalide ya anan Müslümanları Ruslara kar ılı te kilatlandırmak niyetini açıkça ortaya koymaya başlamıştır.

Bu arada 1819 senesi yazında Lezgiler, toplanarak Ruslar üzerine harekete geçmişlerdir. Lezgiler'in hareketini haber alan ve o sırada Tiflis'te bulunan Rus Generali Cermalon, Gürcistan ve Çerkez hududunda bulunan Rus askerini çağırıp te ekkül eden bu ordunun başına geçerek, Lezgiler'in üzerine hareket etmiş , akabinde de Rusya'dan yeter sayıda asker göndermesini istemiştir. ran tarafının bildirdiğine göre, iki taraf arasında ya anan mücadele sırasında Ruslar Lezgiler kar ısında ma lubiyete uğramışlardır¹²³.

¹²² Bu noktada Ziya Nur Aksun'un farklı bir yorumu bulunmaktadır. Ona göre, Galib Pa a'nın, bu tavrı ve tespitleri, Yeniçeri Oca ı'nın kaldırılmış olmasına duydu u tepkidir. Hatta 1828 -1829 Osmanlı-Rus harbi sırasında da geçeceği üzere Kars Kalesi gibi önemli bir kalenin Rusya eline geçmesinde de, bura ahalisinin isteksizliği temel neden olmuştur. Aksun'a göre, ahalinin bu hareket tarzının nedeni de Yeniçeri Oca ı'nın kaldırılmasından duyulan memnuniyetsizliktir. Aksun, Oca ın kaldırılması dolayısıyla '*...milli hamiyet zaafa uğramış ve milli onur kalmamıştır...*' demektedir. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 203.

¹²³ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 51271-A.

1819 Temmuz ayı ortasında, Lezgi taifesinin önde gelenlerinden Seyh Ali Han ile yanındaki birkaç zat, Tebriz'e gelmişlerdir. İran'ın Lezgiler'le ilgili destekçi bir tavır alması dolayısıyla, durum Feth Ali Şah'a bildirilmiştir. Gelen kişiler de bizzat Şah ile görüşmek istediklerini beyan etmişlerdir. Feth Ali Şah ise temkinli davranarak, kendilerinin Tebriz'e gelmiş olmalarından Rus maslahatgüzârının haberdar olduğunu belirterek bunun uygun bir durum olmadığını vurgulamıştır. Feth Ali Şah'a göre kendisinin bu gelen heyetle görüşmesi demek, açıktan açığa kendilerine destek vermesi anlamına gelecekti. Bu durum ise Rusya'yı ziyadesiyle rahatsız edecek ve İran'a karşı tavır almasına neden olacaktı. Böyle bir şeyin meydana gelmesine sebebiyet vermek istemeyen ve Rusya'dan çekinen Feth Ali Şah, bu heyetle görüşmemiştir. Ancak Lezgiler'in konumları itibarıyla Rusya'ya karşı kullanılabilme olasılığı da göz önünde bulundurularak bazı hediyelerle gönüllerinin alınmasının iyi olacağına karar verilmiştir¹²⁴.

Bu dönemde genel olarak, İran-Rus ilişkilerinde İran tarafının Ruslara karşı tavırlarında belirsizlik olduğu ve yönetim kademesinde Şah ve vezirler arasında ortak bir hareket planının olmadığı da aşikârdır. Nitekim Ruslara karşı en sert tutum takınan ve onlara karşı fırsat kollayan Abbas Mirza'ydı. Diğer vezirler Muhammed Ali Mirza'nın ise, Ruslara yakın bir politika izlediği ve kardeşi ile zıddı bir anlayışa sahip olduğu belliydi. Nitekim Tebriz'deki bazı Rus yetkililer, görüşmek üzere Muhammed Ali Mirza'nın yanına Kirman Şah'a gittiklerinde, kendisi bu gelenlere iltifat etmiş ve iyi bir şekilde ayrılmıştır¹²⁵.

Muhammed Ali Mirza'nın bu tutumunun nedeni olarak, kardeşi Abbas Mirza'ya karşı bir tavır olduğu şeklinde algılanmasına neden olmuştur. Çünkü Muhammed Ali Mirza, kendisinden yaşıca küçük olmasına rağmen, babası tarafından kardeşi Abbas

¹²⁴ BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51271-A. İran'ın Lezgiler'le olan ilişkileri, sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Mesela 1821 senesinde yaşanan, Alexandre Han olayı özellikle Abbas Mirza'nın bu havalilerle ilgili alakasını gözler önüne sermiştir. Mesele kısacası şu şekilde gelişmiştir. Alexandre Han, eski Tiflis hanlarından ve İran'ın desteğiyle Dağistan'daki Lezgi muntikasında ikamet etmekteydi. Alexandre Han birden buradan ayrılmış ve Çıldır'daki Hartus kalesine gelmiştir. Akabinde de İran tarafından kendisini İran'a götürmek üzere Muhammed isimli bir mihmandar tayin edilmiş ve bu kişi gelerek, Çıldır Valisi'nden bahsi geçen hanı istemiştir. Çıldır Valisi Hafız Ali Paşa, Alexandre Han'a iyi muamele etmiş ve durumu İstanbul'a bildirmiştir. Bu sırada da Abbas Mirza, Alexandre Han'ın Çıldır'da tutulmuş olmasından dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve hemen gönderilmesi için talepte bulunmuştur. Osmanlı meclisinde yapılan görüşmeler sonucunda, bu hanın Osmanlı topraklarında kalmasının uygun olmadığı ve gelen İran mihmandarı aracılığıyla gönderilmesinin uygun olacağı görüşü ağırlık kazanmıştır. BOA., H. H., D. No: -, G. No: 43875.

¹²⁵ BOA., H. H., D. No: -, G. No: 51271-A.

Mirza'nın veliht tayin edilmi olmasını bir türlü içine sindirememi ve rahatsızlı ını da her fırsatta ortaya koymu tur. ki karde arasındaki bu rekabete kar ın, babaları Feth Ali ah, Rusya ile olan münasebetlerde daha temkinli olunması gerekti ini belirt mi ve açıkçası Rusya'dan çekindi ini belli etmi tir

Kafkasya'daki gerginli in artmasına ba lı olarak, Rusların Gürcülerle olan ba ları da bir aralar gerginle mi , hatta çarpı ma ya anmasına kadar varmı tır. Bu çarpı malar 1819 senesinde Trabzon valisi tarafından Osmanlı yönetimine de bildirilmi tir¹²⁶. Ruslar, Do u Karadeniz sahili boyunca Fa (Poti) ba ta olmak üzere bu mntıkadaki yerlere saldırgan tutumunu devam ettirmi ve sınır ihlallerini sıradan olaylar haline getirmeye ba lamı lardır.

a-Ruslar'ın Müslüman Kafkas Halkları le Olan Mücadelesi

Ruslara kar ı, Müslüman Kafkas halklarının ba kaldırısı 1240/1824 senesinden itibaren ba lamı ve kısa sürede etkili bir hal almı tı r. Bu hareket millî ve dinî bir kıyam ekinde ortaya çıkmı ve ileriki yıllarda eyh amel'in de devreye girmesiyle Ruslara kar ı yürütülen ciddi bir harekete dönü mü tür¹²⁷. 1825 senesinde Çıldır Valisi Osman Pa a'dan gelen bilgiler, Da ıstan ahalisinin ne zor artlar altında ve ne kadar kahramanca mücadele etti ini göstermektedir¹²⁸. Osman Pa a'nın verdi i bu bilgilere göre; Ruslar, Da ıstan'a saldırı ancak bir netice alamadan geri dönmek zorunda kalmı lardır. Bu durum bile, ba ta Çıldır olmak üzere, Rusya sınırındaki Osmanlı topraklarının ne kadar önemli bir stratejik öneme sahip oldu unu göster mi tir. Ayrıca Tiflis tarafına gönderilen Osmanlı casusu Ahıska'lı Yusuf Alemdar'ın, dönü ü sırasında sundu u raporda, Rusya'nın Da ıstan ülkesine ve buradaki Çeçenler üzerine büyük bir saldırı yapmak niyetinde oldu una vurgu yapılmı tır. Bu rapordan anla ıldı ı üzere Ruslar Yermeloff komutasında külliyetli askerle Çeçenler üzerine saldırı olmasına ra men, Çeçenlerin kahramanca direni i kar ısında , ma lup olmu ve geri çekilmek zorunda kalmı lardır¹²⁹.

¹²⁶ BOA., H. H., D. No: 957, G. No: 41088.

¹²⁷ Z. N. Aksun; a.g.e., s. 173.

¹²⁸ 11 Rebülevvel 1241/23 Kasım 1825 tarihinde bir belgede Da ıstanlıların durumu u ekinde ifade edilmektedir: "...Da ıstan ahalisinin Rusyalı ile yapıdı ı muharebelerin havadisi bu minval üzere ise gayret ve hamiyetlerine diyecek yo dur..." BOA., H. H., D. No: 1061, G. No: 43598.

¹²⁹ BOA., H. H., D. No: 1061, G. No: 43598.

Bu arada Mayıs 1826 senesinde, Çerkez Kabileleri ümerasından bir kısım kimse Trabzon'a gelerek vali ile görüşmüşlerdir. Bu görüşmelerde Rusya'nın kendilerine baskı yaptığını valiye belirterek, kendilerine bırakılmaları halinde ve destek görmemeleri durumunda kısa sürede mahvolup, Rus hâkimiyeti altına gireceklerini de vurgulamışlardır. Bu nedenle de Osmanlı Devleti'nin kendilerine yardımcı olmasını talep ederek, batabilmek üzere savunma için pek çok istihkâmların yapılması konusunda destek istemişlerdir. Aynı isteklerini, İstanbul'a geçerek oradaki yetkililere de iletmişler, ancak bu isteklerinden bir karlılık bulamayınca da, geri dönmek zorunda kalmışlardır¹³⁰.

b- Rusya'nın, Ahıska Valisi Hakkı Paşa ve Diğer Hususlarla İlgili İikâyeti

Kasım 1826 tarihinde Rusya, Ahıska ve Ahılkelek dolayları ile ilgili ikâyetlerini Osmanlı'ya bildirip özellikle bu mıntikalardaki Osmanlı tebaasının Rus topraklarına saldırılarda bulunduğunu belirterek, bunun önlenmesini istemiştir¹³¹. Rusya'nın Gürcistan kumandanı, bahsi geçen ve ikâyeti konusu olan yerlerin Ahıska Valisi denetiminde olduğunu ve yaanan olaylarla ilgili olarak onu sorumlu tuttıklarını dile getirmiştir. Özellikle Ahıska Muhafızı Hakkı Paşa'dan duyulan rahatsızlık, Rusları bayağı kızdırmış, iki devlet arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine bu valinin neden olduğu ve anlaşmalarına aykırı hareketlerden vazgeçmediğini ikâyet yoluyla belirtmişlerdir¹³².

Rus tarafının iddialarına göre; Ahıska Valisi Hakkı Paşa, İran tarafı ile gizli olarak ittifak kurarak, bölge ahalisini Rusya'ya karşı kısıtlı tutmaktaydı. Bununla yetinmeyen Hakkı Paşa; Gürcistan ahalisinden olup buradan kaçarak Ahıska'ya gelen Vahtan isimli bir firarîye kucak açmış, Ahıska'ya getirilen Rus tebaasından esirlerin alınıp satılmasına rıza göstererek bunlardan bir kaçını da kendisi satın almıştı. Ayrıca Rus ahalisinden gasp edilen malların Ahıska ve Ahılkelek'te alınıp satılmasına da göz

¹³⁰ Lûtfî; a.g.e., s. 92.

¹³¹ BOA., H. H., D. No: 1059, G. No: 43542-A-B.

¹³² "...1826 senesi mah-ı te rin-i sanînin (Kasım) altıncı günü tarîkiyle der-'aliyyede mukîm Rusya Maslahatgüzarı Mencaki tarafından sunulan bir kıta' ..." yazıda bu ikâyet konuları yer almıştır. BOA., H. H., D. No: 1059, G. No: 43542-B.

yummu tu. Rusya'ya göre bunlar ho kar ilanacak durumlar de ildi ve Osmanlı yönetiminin bu vali ile ilgili mutlak surette bir hal çaresi bulması lazımdı¹³³.

Ayrıca Ahıska taraflarından birkaç yüz ki ilik silahlı grubun devamlı surette Rus topraklarına geçip baskınlar yaptı ı, bunun dı ında Kars tarafından Sefer A a'nın sınırlara tecavüzlerde bulundu u da Rusya tarafından dile getirilen belli ba lı ikâyet konuları arasındaydı. Tüm bu uygunsuz durumların ortaya çıkmasından Osmanlı'nın sorumlu oldu u, en kısa sürede bunların engellenmesi gerekti i ve suçluların cezalandırılması, Rusya tarafından istenen hususlardı. Ayrıca Rusya ahalisinden olup da esir olarak tutulanların derhal serbest bırakılması, malları gasp edilenlerin zararlarının ödenmesi de, talep edilen isteklerden ba lıcalarını olu turmaktaydı¹³⁴.

Osmanlı yönetimi, Rusya'nın bu ikâyetlerine yönelik olarak verdi i cevapta, ran'a herhangi bir yardımın söz konusu olmadı ını ve Rusya'ya yönelik Osmanlı tarafından bir giri imin bulunmadı ı da açıkça ifade edilmi tir. Ayrıca Ahıska Valisi'nin ran'la irtibatı oldu u yolundaki iddianın ise Hakkı Pa a'nın Revan Serdarının karde i Hasan Han'la arasındaki dostluktan kaynaklandı ını ve bunun da kesilmesi yönünde Vali'ye emir verildi i belirtilerek, di er ikâyet konularının da incelenece i ve ona göre hareket edilece i Rus yönetimine bildirilmi tir¹³⁵.

4- ran-Rus Sava ı

Rusya'nın, kendi kar ısında zayıf gördü ü ran'a kar ı, baskıcı tavırları ve talepleri, ran açısından çekilmez bir durum olu turmu tur. Ruslar; Harezmi, Hive ve Buhara ahalisinin topraklarında n geçen Rus ticaret kervanlarını vurdu unu iddia ederek , ran tarafından kendilerine izin verilmesini ve bu havalide asker sevk etmek istedi klerini bildirmişlerdir. Bunun dı ında Gilan'da daimi bir Rus konsoloslu unun açılması ve Tali sınır gümrü ünün Rusya lehine düzenlenmesi , Rusya'nın ran'dan talep etti i di er konular arasında yer almı tir. Bu taleplerin dı ında ran'a, Rusya tarafından teklif edilen hususlardan biri de Osmanlı'yı kar ı Rus - ran ittifakının kurulması konusu

¹³³ Bu ikâyetlerle ilgili ifadeler belgede u ekilde ifa de edilmi tir: "...Ahışha valisiyle Acem meyânında haftı olarak ittifak ve itihad üzere oldukları bazı keyfiyetten anla ılmıdır... bundan ba ka Gürcistan ahalisinden olub bir zaman Anadolu içinde serseri ge t ü güzâr iden firarî Vahtan nam Gürcü Erzurum Valisi tarafından davet ve Ahışha'ya varub ikamet imek için tenbih olundu u... pa a -yı muma-ileyhin huzurlarında vafır Rusya teba'ası esir olarak satılub hatta kendisi dahi onlardan bir kaçını i tirâ eylemi dir..." BOA., H. H., D. No: 1059, G. No: 43542-A-B.

¹³⁴ BOA., H. H., D. No: 1059, G. No: 43542-B.

¹³⁵ BOA., H. H., D. No: 1059, G. No: 43542-A.

olmu , ancak bu teklife ran sıcak bakmadı ı gibi di er taleplere de olumsuz yanıtlar vermi tir¹³⁶.

Geli meler Rusya ve ran açısından bir sava ıkması nın kaçınılmaz oldu unu göstermi tir. Ayrıca 1 Aralık 1825 tarihinde Rus Çarı I. Alexandr'ın ani ölümü ve yerine geçecek Çar konusunda, Nikola ile Konstantin arasındaki çeki me ve buna dayalı olarak Rusya da ba layan karı ıklıklar la ilgili rivayetler, bir ekinde Abbas Mirza'nın i tahını kabarttı tır¹³⁷. Bu arada çarlık çeki mesini kazanan ve Rusya'da idareyi ele geçirecek baskıcı bir yönetim kuran Çar I. Nikola'nın temel hedefi de , kendisinden evvelki Rus Çarlarının geleneklerine ba lı kalarak geni leme politikasını oldu u gibi devam ettirmek olmu tur. Bu süreçte Abbas Mirza Rusya'nın karı ık durumundan istifade ederek, en azından Gülistan Antlaşması ile Rusya'ya kaptırımı oldu u yerleri geri alabilme dü ünmesine kapıldı tır¹³⁸.

Bu karı ık durumlar sırasında önceleri Rusya, ranlılar'ın din u runa sava acaklarını sanıp, Kafkasya'daki di er Müslüman kesimleri de kendi üzerine do ru harekete geçirece ini dü ünerek endi elenmi tir. Ancak sava sürecinde ya anan geli meler Rusya'nın bu tedirginli ini bo a çıkarmı ve öyle korkaca ı gibi bir durum olmadı ı anlaşılmı tır¹³⁹.

a- ran-Rus Sava ının Mahiyeti

Rusya'nın saldırısı ile harbin ba laması ve geli en olaylar la ilgili olarak, Rusya'nın stanbul'da bulunan maslahatgüzârı Mencaki, durumu Osmanlı'ya ileterek ya anan hadiseler ve çıkan harp dolayısıyla sorumlunun tamamıyla ran oldu unu belirtmi tir¹⁴⁰. Rusya; bu sava ın ya anmasında, kendilerinin kesinlikle bir sorumlulu unun bulunmadı ını, ran'ın kendi topraklarına hiçbir neden yokken

¹³⁶ Yılmaz Karadeniz; **ran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, Bakı Yay., st., 2006, s. 109-110.

¹³⁷ Akdes Nimet Kurat; **Rusya Tarihi**, TTK., 1999, s. 314-316.

¹³⁸ W. E. D. Allen – Paul Muratoff; **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 20. Abbas Mirza'nın Rusya'ya yönelik bir nevi maceracı hareketi dolayısıyla "...görü ü kuvvetli olmayan ve yerinde rahat duramayan ran Prensi gibi..." bir niteleme de kullanılmaktadır. A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 323.

¹³⁹ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 20.

¹⁴⁰ 13 Eylül 1826 tarihli bir belgede, Rus - ran sava ının ba lama nedenleri, Rusya'nın bakı açısıyla ve gerekçeleriyle Osmanlı tarafına iletilmi tir. Rusya, kendisini haklı göstermek için ran'ın yaptı ı saldırgan politikayı ve anlama maddelerini hiçe sayan anlay ını teferruatlı bir ekinde anlatmı tır. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 43810.

saldırđını iddia etmi ve ba layan bu sava sürecinde de, ran tarafındaki bütün i lerin tertipçisi olarak Abbas Mirza oldu u kesin ifadelerle vurgulanmı tır¹⁴¹.

Rusya tarafı, Çar I. Alexandr'ın ölümünden sonra yerine geçen Çar Nikola'nın barı çı bir politika izledi ini ve 1826 senesi ba larında ran'a, General Mençikof'u elçi olarak gönderdi ini belirtmi tir¹⁴². Rusya, bu elçisi aracılı ıyla ran ile ili kilerin i mevcut 1813 tarihli Gülistan anla ması çerçevesinde devam ettirmek istedi ini ve barı içinde ya ama arzusunda oldu unu ifade etmi tir. ran ise, Rusya'nın bu iyi niyetine harple cevap vermi , özellikle Abbas Mirza kendisine ba lı kuvvetlerle Rus topraklarına saldırılarda bulunmu ve bazı yerleri ele geçirmi tir. Hatta ele geçirdi i bazı Rus topraklarında bulunan Müslüman ahaliyi Ruslara kar ı k kırtmaktan da geri durmamı tır. Bu ve buna benzer hususları teferruatlı bir ekilde Osmanlı tarafına ileten Rusya, ran ile yaptı ı sava dolayısıyla kendisinin sorumlu olmadı nı, ran tarafının yeni Çar'ın ba a geçmesi esnasında Rusya içinde meydana gelen huzursuzlu u fırsat olarak kullandı nı vurgulamı tır¹⁴³.

Sava ın büyümesiyle birlikte, Revan tarafında bulunan Osmanlı casusunun verdi i bilgilere dikkatle bakıldı nda, iki taraf içindeki hazırlıkların hangi boyutlarda oldu u net bir biçimde anla ılmaktadır¹⁴⁴. Rus ordusunun en önemli komutanlarından biri olan ve bu sava ta üstlendi i görevle etkinli ini baya ı arttıran General Paskiewitch, Abbasabad kalesine bir miktar asker bırakarak , geriye kalan askeri ile kendisi Revan üzerine harekete geçmi tir. Generalin Revan üzerine do ru harekete geçti i haberi Abbas Mirza'ya ula tı ı zaman, Revan Kalesi içinde bazı hazırlıklar yapılmaya ba lanmı ve sava amayacak durumdaki insanlar kaleden çıkarılmı tır. Kısa sürede Revan ve Serdarabad kaleleri içine Abbas Mirza'nın sava çı askerleri

¹⁴¹ Rusya tarafı, her zaman için ran'a çok iyi davrandı nı ve kendi ülkesinde bulunan ran sefirine di er ülkeler sefirlerine verilen hürmetin aynısını gösterildi ini belirtmi tir. Hatta Feth Ali ah sonrasında ran ba ma geçecek olan ehzade Abbas Mirza'nın veliahtlı nın bile Rusya tarafın dan tanındı ı vurgulanmı tır. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 43810.

¹⁴² **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 43810; Sykes; **a.g.e.**, s. 417; Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 112-113.

¹⁴³ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 43810.

¹⁴⁴ Bu hususla ilgili bir belgede u bilgiler yer almaktadır: "...Revan tarafına ta'yin olunan casusumuz vürüd idüb Rusya Ceneralı Paskiyeviç Abbasabad Kalesi'ne bir mikdar asker bırakub kendisi baki askeriyle Revan'a geliüb....haberi ran ehzadesi Abbas Mirza'ya vasıl olunca kıyam ve ol tarafa mürur itmi ran Serdari dahi tenbih olunmu dur..." **BOA., H. H.**, D. No: 945, G. No: 40705-D.

yerle tirilmi , akabinde de Rusya ile giri ilecek harp için hızlı bir ekilde hazırlıklar görülmeye başlandı¹⁴⁵.

İran'ın, yetmi bin kişilik ordusu ile birlikte Erdebil'e gelmesiyle, Abbas Mirza'nın otuz bine yakın bir askerle Gence'ye gelmesi (Temmuz 1827) İran'ın hazırlıklarının büyük çapta olduğunu göstermeye yetmiştir¹⁴⁶. Bu Kalesi'nin kuşatılması için şehzadeye tabi Emir Han ile Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed, külliyele askerle bu havalie gitmiş, Karaba Müdürü Mehdi Han dahi bu gücün içinde yer almıştır¹⁴⁷.

Bu sırada Osmanlı sınırına doğru İran ahalisinin gelmeye başladığı ve bu mültecilerin iki binden fazla hane olduğunu haberi alınmıştır¹⁴⁸. Gelen hanelerin de ekserisinin Bozcalı taifesinden olduğunu ve bu taifenin de aslen Gürcü olup, kırk elli yıldan beri İran tarafında yaşadığı anlaşılmıştır. Bu Bozcalı taifesi on iki sene önce İran yönetimince Revan tarafına göç ettirilmiş ve burada ikamete tabi tutulmuşlardır. Kars Muhafızı, kendi tarafına gelen bu hanelerle ilgili bilgileri verdikten sonra, kendisinden yer istediklerini ve eğer varsa harabe halindeki köylere yerleip¹⁴⁹, burada kalabileceklerini ilettiklerini Osmanlı yönetimine bildirmiştir. Osmanlı Devleti, bu Bozcalı taifesiyle ilgili İran'la görüşmede bir şey söyleyemeyeceğini belirtmiş ve Osmanlı taraflarında geçici olarak ikamet etmelerine müsaade edilmesini Kars Muhafızı'na emretmiştir¹⁵⁰.

¹⁴⁵ BOA., H. H., D. No: 945, G. No: 40705-D.

¹⁴⁶ İran-Rus çekişmesi ve külliyele asker sevkıyatı sırasında, Azerbaycan havalisi bayağı tahrip olmuştur. Özellikle hem Feth Ali Şah'ın bu tarafa gönderdiği asker, hem de Abbas Mirza'nın bu bölgede bulunan askerinin hareketleri, Azerbaycan halkının başta ekili dikili arazileri olmak üzere şehir ve kasabalarının perişan olmasına neden olmuştur. Azeriler de, İran'a olan kızgınlıklarını göstermek ve uyduruk zulmün intikamını almak için Rusya'ya yakın bir tavır içerisinde girmişlerdir. Bunun duyulması, İran içinde bayağı büyük rahatsızlıklara neden olmuştur. BOA., Cevdet Hariciye, B. No: 5849.

¹⁴⁷ BOA., H. H., D. No: 427, G. No: 21863-K.

¹⁴⁸ Çok önemli bilgileri ihtiva eden bir arşiv belgesinde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: *"..bu tarafa Acem haneleri peyderpey gelmekte olarak imdiye kadar iki binden mütevaciz oldu lâkin mezkûr hanelerin ekserisi Bozcalı taifesindedir ki bunların aslı Gürcistanda olup kırk elli sene mukaddem bu taraftaki harabe köyleri imar idüb temekkün ve ikamet iderler imi bundan on iki sene mukaddem bazı esbaba mebnî Revan'a imrâr olunmuşlar ise de imdi gelmiş olduklarından yine kazâ-i merkum köylerini imar ve tavattun ile hizmet iderüz deyü niyaz iderler..."* BOA., H. H., D. No: 945, G. No: 40705-D.

¹⁴⁹ Belgede verilen bilgilere göre bu ahalinin özelliği, bulunduğu yeri imar etmede mahir olduğu ve hayvancılıkla ziraatta iyi oldukları yönündedir. BOA., H. H., D. No: 945, G. No: 40705-D.

¹⁵⁰ Aslında, gelen bu Bozcalı taifesine izin verilmesi ve iskân edilmeleri gündeme gelmiştir. İhtiyaç ortaldı düzeldikten sonra giderlerse, buna mani olunmayacağı, yok eğer kalırlarsa da reaya sahibi olunmuş olacağı düşünülmiştir. Gitmeleri halinde imar ettikleri yerlerin, Osmanlı'ya kâr kalacağı vurgulanmıştır. Nitekim Kars civarında harap olmuş vaziyette bulunan pek çok köy bulunmaktaydı ve

Bu arada Rus- ran sava nı en yakın ekliyle takip eden Kars Muhafızı Osman Pa a, Erzurum Valisi Galib Pa a'ya gönderdi i mektubunda , ran'da bulunun kendi casusunun geldi ini belirterek, aldı ı haberler do rultusunda ya anan Rus- ran çarpı masına ait bilgileri sunmu tur (20 A ustos 1827)¹⁵¹. Buna göre Abbas Mirza, harekete geçmi ve Üç Kilise isimli mevki yi üç aya yakın ku atıp toplanan dövmü tür. Bunun üzerine Abadan'da bulunan Rus askerinden sekiz bin yaya ve iki bin süvari Üç Kilise'de bulunan Rus askerine yardıma gelmi tir. Rus askerinin bu geli inden haberdar olan ehzade Abbas Mirza, öncelikle askerin geli yolu üzerinde pusu kurmak istemi , ancak askerinin dirayetsizli i neticesinde buna muvaffak olamamı tur. ki taraf arasında çıkan iddetli çarpı ma sırasında pek çok asker ölmü tür¹⁵². ran askerinin bu mıntıkadaki sayıca çoklu u Rusların ma lup olmasına neden olmu tur¹⁵³.

Bu yenilgi sonrasında kısa sürede toparlanan Ruslar, hemen dokuz bin ki ilik bir takviye gücü tekrar buraya göndermi lerdir. Zamanla di er yerlerden de gelen Rus birlikleri ile Rus askerinin sayısı on yedi bin ki iyi bulmu tur. Abbas Mirza, bu güç kar ısında hazırlık yapıp hareket geçmek istedi inde Revan ahalisinin isteksizli i ve Ruslara kar ı sava mama tavrı ile kar ıla mı tür¹⁵⁴.

Abbas Mirza'nın, otuz bin ki ilik bir kuvvetle yapmı oldu u son manevra da i e yaramamı , Eylül ayında Revan dü mü tür. Bu sırada Revan, Serdarabad ve Abbasabad kalelerinde ba layan erzak ve mühimmat sıkıntısı, ran tarafını iyice zora sokmu tur. Zor durumda kalan ran, Rusya'ya Eylül 1827 de barı teklifinde bulunmu , ancak Rusya barı a yana mamı tur. Kısa süre sonra da zor durumda kalan ran'a var gücüyle yüklenen Rusya, açık bir ekilde üstünlü ünü belli etmeye ba lamı tür¹⁵⁵. Rus ilerleyi i ve gücü kar ısında baya ı sıkıntıya giren ran tarafı nın, barı ı beklemekten ba ka çaresi kalmamı tur. Özellikle kaybedilen yerlerin önemli mevkiller olması, ran'ı baya ı üzüntüye sokmu tur.

buralar gelenler tarafından kendi imkânları ile imar edilecekse kalmalarının uygun olaca ı dü ünülmü tür. **BOA., H. H.**, D. No: 945, G. No: 40705-D.

¹⁵¹ **BOA., H. H.**, D. No: 945, G. No: 40705-A.

¹⁵² Belgede belirtildi i üzere Rus tarafının kaybı bin ki i ve iki yüz esirdir. ran tarafının kaybı ise bin dört yüz ki idir. **BOA., H. H.**, D. No: 945, G. No: 40705-A.

¹⁵³ **BOA., H. H.**, D. No: 945, G. No: 40705-E.

¹⁵⁴ Revan ahali si Rusya'ya kar ı sava ıp telef olmaktansa Rusya'ya tabi olmayı ye leyeceklerini ve ileride çocuklarını Rusya tarafına ücretli asker olarak vereceklerini söylemi lerdir. **BOA., H. H.**, D. No: 945, G. No: 40705-A.

¹⁵⁵ **BOA., H. H.**, D. No: 1051, G. No: 43286-B; W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 20.

b- ran-Rus Sava rının Osmanlı Devleti'ne Etkileri, Mülteci Akını

Rusya ile ran arasında meydana gelen bu sava sırasında, Ruslar kurnaz bir taktik izleyerek Osmanlı sınırlarına yönelik herhangi bir tasallutta bulunmamı lardır. Rusların bu tavırları, kendilerini yakından takip eden Kars Muhafızı Osman Pa a tarafından Erzurum Valisi Galib Pa a'ya günü gününe bildirilmi tir. Kars Muhafızı gönderdi i bu yazılarında, Ruslar'ın Osmanlı topraklarına ve sınır görevlilerine yönelik çok olumlu bir tavır takındıklarını da belirtmi tir¹⁵⁶. Rusya'nın sava çıkması esnasında olanlardan ran'ı sorumlu tutup kendisinin masum oldu unu Osmanlı'ya bildirmi olmasının altında yatan neden de, aynı dine sahip olmaları dolayısıyla iki tarafın birle mesi ihtimalinden çekinmi olmasıdır. Bu paralelde hareket eden Rusya'nın, sava sürecinde Osmanlı topraklarına yönelik saldırılarda bulunmamı olmasının sebebi de budur.

ran-Rus sava ının Osmanlı açısından en önemli yönünü , sava dolayısıyla Osmanlı topraklarına do ru akın eden a iretlerin durumu ol u turmu tur. Yukarıda da ifade etti imiz gibi, Ruslar'ın Revan tarafına saldırıp buraları muhasara etmesi , bu havalideki ahaliyi oldukça tedirgin etmi ti r. Bu mntıkada bulunan a iret ve ahailerin - asker olanlar hariç- bir kısmı Kars ve Bayezid taraflarına gelmi lerdir. Bu mülteci akınının bazı mahzurlara neden olaca ı dü ünüldü ünden ilk ba larda geli lerine pek sıcak bakılmamı tır¹⁵⁷. Ancak ya lı, hasta ve çocukların geri gidemeyecek durumda olmu olmaları ve gelenlerin peri an halleri, Osmanlı yönetiminin, vicdanî bir tavır takınmasına neden olmu tur. Hatta bu kimseler içindeki; "...aceze ve nisvân ve sebîyân gidemeyüb veya gitmeyüb, Müslümanız slam memleketine dâhil olarak bizi küffara pâ-y-mâl itmeyün deyü feryad ..." ederek ma duriyetlerini dile getirip, Osmanlı insafına kaldıklarını belirtmi ve sı nınma talep etmi lerdir¹⁵⁸.

Bu ya anan mülteci akını 1827 senesi güz aylarında olmakla birlikte , sava ının en iddetli ve ran'ın Rusya kar ısında ma lubiyet aldı ı dönemlere rastlamı tır. Osmanlı yönetimi, kendisine sı nınan bu kesimleri ran'a teslim etmi olsaydı bu insanlara ran'ın pekiyi davranmayaca ı da a ikârdı. Hele Revan ahalisinin, Abbas Mirza'ya kar ı ba kaldırıcı bir tavır takınmı olma sı ve Rusya'ya kar ı ran'la birlik olup

¹⁵⁶ BOA., H. H., D. No: 945, G. No: 40705-B.

¹⁵⁷ BOA., H. H., D. No: 1049, G. No: 43265.

¹⁵⁸ BOA., H. H., D. No: 1049, G. No: 43265.

sava mamaları, Abbas Mirza'nın hiddetine sebep olmu tur. Tüm bu hususlar, enine boyuna Osmanlı yönetim kademesinde görü üldükten sonra , gelen bu mültecilerin - içlerinde asker olanlar hariç olmak üzere - Rus eline geçmemesi için korunmaları ve harp sonucuna kadar kalmalarına müsaade edilmesine karar verilmi tir¹⁵⁹.

Bu sırada Kars Muhafızının, gelenlerin bazısından hayvan veya ba ka e yalar olarak, Kars da ikamet etmelerine müsaade etti i haberi gelmi ti r. Zaman içinde buralara yerle en ranlı zümreler, bir daha di er tarafa gitmeyi dü ünme mi lerdir. Hatta içlerinden bazıları fırsat bulunca, bir iki kez Rus topraklarına geçerek o tarafları ya malamaya ba lamı lardır. Bu ki iler ele geçirdikleri mal ve e yaları Osmanlı tarafına getirmeye ba layınca da, Rus tarafı, bunlar Osmanlı'nın müsaadesiyle oluyor diyerek ikâyette bulunmaya ba lamı ve bu zümrelerin derhal Osmanlı topraklarından çıkarılmalarını talep etmi tir. Osmanlı yönetimi ise, Rusya'ya bunun mümkün olmadığını ve hepsinin gönderilmesinin imkânsız oldu u nu belirtmi tir. Sınır boylarındaki bu mülteci zümrelerinin, Rus topraklarına saldırılarda bulunmalarının önüne geçmek için de bu havalideki yetkililer uyarılmı tır¹⁶⁰.

Revan tarafından Osmanlı'ya gelip sı inan bu zümreler arasında, Zilanlı Hüseyin A a da vardı. Hüseyin A a, o lunu ve askerini Revan'da bırakarak, taınabilir malları ve hayvanları ile birlikte, her sene yaylak olarak geldi i Bayezid'e gelmi ti. Gelen ki inin durumu, Osmanlı yönetimine bildirildi inde ve ikametinin mümkün olup olmadığını soruldu unda, Hüseyin A a'nın, Haydaranlı ve Sebki A iretlerinden farklı olarak, tamamıyla ran a iretlerine mensup, Zilanlı A ireti'nden olması dolayısıyla kabulünün mümkün olmadığını Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a'ya bildirilmi ti r¹⁶¹. Hüseyin A a'ya, bu yönde cevap verilince de geri gitmek istemedi ini belirterek, kalma talebini tekrarlamı ve Behlül Pa a'dan kendisine aracı olmasını istemi ti r¹⁶².

¹⁵⁹ BOA., H. H., D. No: 1049, G. No: 43265.

¹⁶⁰ BOA., H. H., D. No: 1049, G. No: 43265.

¹⁶¹ Talebinin kabul edilemeyece i söylendi i zaman Hüseyin A a: “ ...o zaman ben bu slamiyetimle gidip Rusya'ya tabi olayım bundan sonra ranlı kendi haline dönse bile ben ran'a gitmem evvelki gibi Devlet-i Aliyye bendesi olub öyle hürmet iderim böyle eylerim...” diyerek bu tarafta kalmak istedi ini vurgulamı tır. BOA., H. H., D. No: 1049, G. No: 43265.

¹⁶² Hüseyin A a'nın evveliyatına dayalı bazı vakaları ona kar ı Osmanlı tarafında güvensizli in olmasına neden olmu tur. Çünkü kendisinin Revan Serdarı ve Serdarın karde i Hasan Han ile çok karı ık ili kileri vardı. Önceki devirlerde de bir süre gelip Kars taraflarında kalmı , sonrasında yine ran tarafına geçmi ve Revan'a yerle mi ti. Kars taraflarında kaldı ı süre i çinde buralarda tahribatlar yapmı ve dolayısıyla da sorunlu bir ki ilik oldu u ortaya çıkmı tı. Hatta Erzurum eski valilerinden Baba Pa a bile kendisiyle epey u ra mak zorunda kalmı tı. Sonuç itibariyle yaptı ı fesat ve

Kısaca, Rus- ran sava ı esnasında ma dur olan a iretler ve sava ın a ırlı mını hissedenden kesimler, Osmanlı tarafına gelerek buralarda kalmak için baya ı u ra vermi ledir. Birço onun yaylak için öteden beri bu mıntıkalara gelmeleri ve bu taraf havalilerini iyi bilmeleri, onları bu yola sevk etmi tir. Özellikle bu süreçte Kars, Erzurum, Bayezid, Ele kird, Ka ızman, Patnos ve Pasin tarafları en çok göz önün de olan ve mültecilerin geldi i yerler olmu tur. Rusya'nın bu gelenlere yönelik olumsuz bir tavır takınması ve bunu Osmanlı'ya bildirmesi , devletin geri adım atmasına neden olmu ve daha temkinli davranılmaya ba lanmı tır.

Bu hususla ilgili Rusya ile yapı lacak olan müzakerelerde en azından Müslüman olmaları dolayısıyla bu kesimlerin kalmalarına müs aade edilmesi gerekti i yönündeki Osmanlı taleplerinin Rusya'ya iletilmesi gündeme gelmi tir. ayet Rusya'nın ısrar etmesi halinde veya Osmanlı sınırına do ru asker sevk etmesi durumunda ise i lerin daha da karı aca ı dü ünülmü tür. Rusya'nın , sınırlara saldırıp buralara hasar vermesi halinde veya çıkacak çatı manın do uraca ı neticeler ba lamında, durumun Osmanlı açısından vahim olaca ının da kesin oldu u tahmin edilmi tir.¹⁶³

Osmanlı yönetimi, bu hususları dü ünerek öyle bunalmı tır ki, hatta bir ara ya anan bu mülteci akınının, ran ehzadesi Abbas Mirza'nın bir oyunu oldu u üphesi ciddi bir ekilde dile getirilmeye ba lanmı tır. Yani ran ehzadesi Abbas Mirza'nın, bilinçli bir plân dâhilinde bu insanları Osmanlı sınırına yönlendirerek , bir ekilde Osmanlı'yı da sava ın içine çekmeye çalı tı ı ve Osmanlı'nın, Rusya ile sava a tutu masına u ra tı ı ihtimallerinin de ortaya çıkmasına neden olmu tur.¹⁶⁴

1827 senesi güz mevsimi itibariyle, Osmanlı'ya gelen mültecilerin vaziyetine bakıldı ında durum u merkezdeydi. Mültecilerin ço unlu unu Revan ahalisinden gelenler olu turmaktaydı. O sırada Revan mıntikasının da, tamamıyla Rus eline geçmemi olması, i lerin düzelece i ve Rusya'nın buralardan çekilmesi ile birlikte, gelenlerin geri dönece i dü ünncesinin ortaya çıkmasına neden olmu tu. Çünkü bu kadar

kötülükleri dolayısıyla ikametinin mümkün olmadığı na karar verilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No: 1049, G. No: 43265.

¹⁶³ **BOA., H. H.**, D. No: 1049, G. No: 43265.

¹⁶⁴ Bu husus belgede u ifadelerle geçmektedir: "...Rusyalu hududu tecavüz itmi ve sekine-i arazi-i Devlet-i Aliyye dahi hasarat görmü olarak münaaka a olmak sûretlerini müstevcib ve bu tasviratın cümlesi vâhime olsa bile ranlu Rusya muharebesine Saltanat -ı Seniyye'ye dahi çekmeye niyetlenmü olması bedidardır... ranlu'nun Devlet-i Aliyye'yi Rusyalu ile bozu durmak esbâbı tedarîki da'iyyesinden übhe olmayub... ehzade-i muma-ileyhin bu hususda niyeti melfûzdur..." **BOA., H. H.**, D. No: 1049, G. No: 43265.

ran a iretinin, (dört bin haneye yakın oldu u tahmin edilmektedir) iskân edilmesine yetecek kadar yer yoktu. ayet yer olsa bile Rusya'nın, Serdarabad'ı zapt edip, akabinde de Revan taraflarını tümünden ele geçirmesi Rusya'nın buralarda egemenlik kurması anlamına gelecekti. Bu sefer de Rusya'nın, eline geçen yerlerin halkını talep etmesi söz konusu olacaktı ki, asıl o zaman i ler karı acaktı.

Çünkü bu mültecilerin teslim edilmesi halinde, içlerindeki pek çok Müslüman'ın dü ece i zor durum, aynı zamanda Osmanlı'nın slam dünyasındaki itibarına da vurulacak büyük bir darbe olacaktı. Verilmeyip de her halükârda sahip çıkılması ise, Rusya'nın kar ıya alınması demekti. Tüm bu olumsuzluklar Osmanlı'yı kara kara dü üdürürken, bir yandan da do u bölgelerindeki temel ihtiyaç maddeleri nde kıtlı ın ya anması, sorunun daha da karma ık bir hal almasına neden olmu tu r. Ortaya çıkan bu durum, Osmanlı açısından her yönüyle içinden çıkılmaz bir hal almı tır¹⁶⁵.

c- ran-Rus Sava ını Rusya'nın Kazanması

Bu arada, 18 Ekim 1827 tarihinde Erzurum Valisi Galib Pa a'dan gelen haberler , ran-Rus sava ına yönelik bazı yeni bilgileri iç er mekteydi. Bu bilgilerde; ran-Rus sava ında, Rusların çok uyanık davrandı ı ve ngiltere ile gizli görü meler yaptı ı , ancak bazı noktalarda anla mazlı a dü meleri nedeniyle de ngiltere'nin el altından ran'ı desteklemeye ba ladı ı belirtil mi tir. Harbin ilk ba larında ran'ın, bazı kısmî ba arılar kazanmasına ra men, sonradan durumun de i ti i ve Rusya'nın galibiyetler almaya ba ladı ı da bu bilgiler arasındaydı¹⁶⁶. Bu esnada, Revan Serdarı'nın birden Ruslara yakın bir politika izledi i, ayrıca iyice sıkı an ran'ın, Rusya kar ısında tutunamayaca ını anlayınca da Rusya ile uyu ma yoluna gitti i, Galib Pa a tarafından Osmanlı yönetimine iletilen haberlerin en önemlisi olmu tur. Bu gelen haberlerden de anla ılaca ı üzere, galibiyete Rusya'nın yakın oldu u görülmü , bundan dolayı da en azından bu ihtimalin göz önünde bulundurulacak bir politika belirle nmesi, Osmanlı için lüzumlu bir hale gelmi tir.

¹⁶⁵ BOA., H. H., D. No: 1049, G. No: 43265.

¹⁶⁶ Galib Pa a'nın verdi i bilgiler göre Feth Ali ah komutası altında elli -altmı , ehzade Abbas Mirza emri altında ise on be -yirmi bin ran askeri bulunuyordu. Buna mukabil Rusya askerinin sayısı ise altmı bindi. BOA., H. H., D. No: 1051, G. No: 43286-F.

Rus Generali Paskiewitch¹⁶⁷, Revan tarafında bulunan askerini çekip Nahcivan'a hareket etmi ve Abbasabad kalesini ele geçirmi tir. ran ahı, bahsi geçen alanlarda kuvvet olu turamadı ı gibi, bu bölgedeki ehzadeler ve di er görevliler ah'a: "...Sizin burada bulunmanıza gerek yokdur takviyeniz lazımdır..." diyerek askerî yönden ne kadar sıkıntılı olduklarını ifade etmi ler¹⁶⁸, bunu duyan ve büyük bir üzüntüye kapılan Feth Ali ah da, Tebriz üzerinden geri dönmek zorunda kalmı tır. Rus Generalinin, Revan tarafına gelmesi kar ısında iyice sıkı an ve ne yapaca mını a ıran Abbas Mirza, bu bölgenin ahalisini Hoy tarafına göndermi tir.

Abbas Mirza, Revan Kalesi'ne kendine yakın gördü ü iyi askerlerden müte ekkil altı bin ki ilik bir güç yerle tirdi i gibi, iki bin kadarını da Serdarabad kalesine sevk etmi tir. Yapılan hazırlıkların tamamlanmasından sonra iki taraf arasında çarpı malar yeniden ba lamı tır. iddetli Rus topçu atı ları kar ısında Serdarabad kalesindeki Hasan Han ma lup olmu ve kaçmak zorunda kalmı tır¹⁶⁹. Kale içindeki askerlerin büyük bir kısmı kaleyi bo altıp kaçmı , içlerinden sadece yüz kadarı Kars ve Bayezid hududuna gelebilmi tir. Serdarabad Kalesi'nin de Rusya eline geçmesiyle ran'ın tutunabilecek hiçbir müstahkem mevki kalmamı tır¹⁷⁰.

Zor durumda kalan Abbas Mirza, Revan Serdarı ve yanındaki bir miktar askeriyle Bayezid sınırına yakın bir yerde konaklamak zorunda kalmı , vaziyetin kesin bir ekilde Rus üstünlü üne dönü tü ü her halden belli olmaya ba l amı tır. Netice itibariyle 1826 senesinde ran'ın, Rusları gafil avladı ı dü ünmesine kapılarak, Da ıstan ahalisi ile birlikte harekete geçip ba lattı ı sava ve akabinde kısa sürede ele geçirdi i Da ıstan ve Gümrü tarafları, tekrar Rusya eline geçmi tir. Abbas Mirza'nın Nahcivan tarafında yaptırdı ı Abbasabad Kalesi ile Revan Serdarının yaptırdı ı Serdarabad Kalesi Rusya'nın eline geçen en önemli mevki ler olmu tur¹⁷¹. ngilizler sava sırasında ran'a yardım yapmı olmalarına ra men, ranlılar Rusya kar ısında ma lup olmaktan kurtulamamı lardır. Bu arada Erzurum Valisi Galib Pa a'nın aldı ı bilgilere göre,

¹⁶⁷ Bu Rus Generali, sava ın Rusya tarafından kazanılmasında önemli bir rol oynamı tır. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 20; Sykes; **a.g.e.**, s. 419-421.

¹⁶⁸ **BOA., H. H.**, D. No: 1051, G. No: 43286-F.

¹⁶⁹ Erzurum Valisi Galib Pa a, Serdarabad Kalesi'nin Rusya eline geçmesi ile ilgili olarak, buradaki Hasan Han'ın (Revan Serdarının karde i) ihaneti neticesinde oldu unu belirtmi tir. Hatta Abbas Mirza'ya en büyük ihaneti yapanın da o oldu unu vurgulamı tır. **BOA., H. H.**, D. No: 1051, G. No: 43286-F; **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 43783.

¹⁷⁰ **BOA., H. H.**, D. No: 1051, G. No: 43286-F.

¹⁷¹ **BOA., H. H.**, D. No:733, G. No: 34786.

ran'da bulunan İngiliz maslahatgüzârının Osmanlı aleyhine olacak ekilde, ran nezdinde bazı girişimlerde bulundu u da ortaya çıkmı tır¹⁷².

Osmanlı yönetimi, yapılan bu komplolar ve gelişmeler karşısında hiçbir devlete güvenmenin mümkün olmadığını bir kez daha fark etmiş ve bahsi geçen Rusya, ran ve İngiltere devletlerinin ellerinden uzak durmak için, her daim hazırlıklı olmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda devlet yönetimi Kars Muhafızı, Çıldır Valisi, Bayezid Mutasarrıfı ve Van Muhafızını uyarmaktan da geri durmamıştır. Yetkililerle kurulan irtibat sonucunda hazırlıklı olmaları istenmekle birlikte nelere ihtiyaçları olduğu da sorulmuştur. Bahsi geçen görevliler, Babî'ye gönderdikleri yazılarda, en çok zahire ihtiyaçları olduğunu vurgulamışlardır. Özellikle Van Kalesi'nde gıda yönünden bayağı sıkıntı çekildiği bildirilmiştir¹⁷³.

Rus- ran savaşının son haline dönecek olursak; 1827 senesi sonlarında Ruslar, Azerbaycan bölgesinde olan ran topraklarını istila ettikten sonra, Abbas Mirza'nın merkez olarak kullandığı Tebriz'i dahi tehdit eder bir duruma gelmişlerdir. Bağdat Valisi Davud Paşa, bu havalide meydana gelen gelişmeleri günü gününe İstanbul'a bildirdiği gibi, Baban Mutasarrıfı Mahmud Paşa'yı da ran ile olan irtibatı dolayısıyla buradaki gelişmeleri yakından takip etmesi için görevlendirmiştir¹⁷⁴. Mahmud Paşa hizmetinde bulunan Kadir Ağa, Azerbaycan ve ran ahvali ile ilgili gönderdiği Farsça mektubunda, Azerbaycan havalisinden olan Dohurgan (?) isimli yere Abbas Mirza'nın geldiğini ve kısa bir süre sonra da Rus Generali Paskiewitch'in, bahsi geçen yere gelerek Abbas Mirza ile sulh görüşmelerine başladığını bildirmiştir¹⁷⁵.

5- Türkmençay Antlaşması (1828)

Aslında Rus Generali Paskiewitch, Tahran'a kadar ilerleyip burayı ele geçirip ran'ı tamamıyla etkisiz hale getirmek istemiştir. Ancak Tebriz'in düşmesi ve Abbas

¹⁷² Bu husus belgede şu ifadeler ile geçmektedir: "...bazı ifadelere göre Hind fiillerinden dolayı el-yeym İngiltereli ile Rusyalı beyninde ranlu'ya müte'alik münâka a darkâr ve Rusya muharebesinde ranlu'ya akçe ile hafî i'ane itmek üzere bazı mu'ahedeleri mesbûkiyyeti dahi bedidâr idü ünden gayri ranlu'yu bu ana kadar kullandıkları... ranlu'nun İngiltereli ile Devlet -i Aliyye aleyhine dahi bir güne mukaveleleri olmak muhtemeldir..." BOA., H. H., D. No: 1051, G. No: 43286-F.

¹⁷³ Van kalesinin zahire ihtiyacı Muş Sancağından karşılanırdı. Muş'un yolların bir göçü raması ve ekili alanların hasara uğraması ziraatın azalmasına neden olmuştur. BOA., H. H., D. No: 1051, G. No: 43286-F.

¹⁷⁴ BOA., H. H., D. No: G. No: 44280-B.

¹⁷⁵ BOA., H. H., D. No: G. No: 44280-B, 44289-D.

Mirza'nın barı görü melerini talep etmesi neticesinde iki taraf arasında müzakereler başlamıştır¹⁷⁶. Rus tarafının, görü melerde dayattıkları hususlar, İran için çok artılar olarak ortaya çıkmıştır. Rus tarafından öncelikle beş milyon tümenlik bir savaş tazminatı talep edilmiştir. Hatta Rus tarafı, görü melerin kabul edilmesini için bu miktarın ödenmesini ön şart olarak ileri sürmüştür. Feth Ali Şah bunu öğrenince oldukça öfkelenmiş ve olanlardan dolayı Abbas Mirza'yı sorumlu tutarak, Kazvin'e gitmesini istemiştir. Ancak Rus tehlikesinin boyutu ve Tahran'a kadar gelme ihtimali, İran'dan İngiltere'yi tedirgin etmeye başlamıştır. İngiltere'nin Feth Ali Şah nezdinde yaptığı görü meler ve arabuluculuk teklifi, Şah tarafından kabul edilmiştir. Sonuçta İngiliz elçi Mc. Neil'in de aralarında bulunduğu heyet, barın anlaşmalarını müzakere etmek için bir araya gelmiş ve tarihlere Türkmençay¹⁷⁷ Antlaşması olarak geçen barın antlaşması, 10-22ubat 1828 tarihleri arasında müzakere edilmiş ve imzalanmıştır¹⁷⁸.

Antlaşmaya göre; 1813 senesinde imzalanmış olan Gülistan Antlaşması'nın yerine kaim olan bu siyasî sözleşmeye göre Rusya; Erivan ve Nahcivan hanlıklarını ilhak etmekte ve İran'dan 5 milyon Tümen¹⁷⁹ (20 milyon ruble) tazminat almaktadır¹⁸⁰. Her iki tarafın tüccarları vergi vermeden, ilgili ülkelerde serbestçe ticaret yapabileceklerdi. Hazar Denizi'nin her türlü kontrolü Rusların eline geçecekti. Taraflar mevcut sınırları tanıyacak ve hiçbir şekilde birbirlerine karşı dümanca tavırlara girmeyeceklerdi¹⁸¹. Antlaşmanın hususi bir maddesi ise, Rus teba'asının ahsî durumu ile ilgili olarak ceza davalarında Rus mahkemeleri yetkili olacak, hukuk davalarında ise meydana gelen muhtelif ihtilaflar, Rus konsolosluğunun temsilcilerinin de katılımıyla, Rus-İran Karma (muhtelit) mahkemesi tarafından yargılanacaktı¹⁸². Minorsky'nin belirttiği üzere; 1828 tarihine ait bu hususi madde, İran'da kapitülasyonların tarihi

¹⁷⁶ BOA., H. H., D. No: G. No: 44289-A; Sykes; **a.g.e.**, s. 419.

¹⁷⁷ Azerbaycan eyaletinde Germerüd ehrindeki bir çayın ve aynı zamanda o köyün de adıdır. Türkmençay köyü Tebriz-Kazvin-Tahran-Horasan ana yollarındaki konak yerlerinden biridir. Bu köy Tebriz'e yaklaşık 100 km.dir. Vilademir. Minorsky; "Türkmen Çayı" maddesi, **A., C.: XII/II**, s. 660-661.

¹⁷⁸ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 114; Mehmet Saray; **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s. 21; Minorsky anlaşma müzakerelerinin 10-22ubat 1828 tarihleri arasında geçtiğini ifade etmektedir. V. Minorsky; **a.g.e.**, s. 660; A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 323. Sykes; **a.g.e.**, s. 419-420.

¹⁷⁹ Sykes, bu miktarı 30 milyon gümüş Ruble olarak ifade etmekte ve bunun da yaklaşık olarak 3 milyon Pound'dan fazlaya denk geldiğini belirtmektedir. Sykes; **a.g.e.**, s. 420.

¹⁸⁰ Minorsky bu miktarın sonradan azaltıldığını ifade etmektedir. V. Minorsky; **a.g.e.**, s. 661.

¹⁸¹ M Saray; **a.g.e.**, s. 21. Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 115.

¹⁸² V. Minorsky; **a.g.e.**, s. 661.

kayna mını te kil etmektedir. “...*En fazla müsaadeye mazhar olan millet ...*” maddesi ile de daha sonra bütün Avrupa devletleri, benzer hakları elde etmişlerdir¹⁸³.

Türkmençay Antlaşması, sonuçları ve etkileri bakımından önemli yere sahip olan bir antlaşmadır. Bu antlaşma mayla Hazar Denizi’ndeki Rus hâkimiyeti, tam anlamıyla kendini hissettirmemiştir. Antlaşmaya göre Aras’ın kuzeyi, Erivan ve Nahçıvan Hanlıkları ile Kura-Aras nehrinin güneyindeki Tali (Taleysh) Hanlığı Rusya’ya bırakılmıştır¹⁸⁴. Bu durum, Hazar Denizi kıyılarının tümüne yakınının Rus denetimine girdiğinin habercisi de olmuştur. Bu antlaşma sonrasında Çerkezler için gal altına girmemi olmalarına rağmen, kuzeyden ve güneyden ciddi anlamda Rus baskısı altında kalmışlardır. Çerkezler, deniz yolu hariç olmak üzere Osmanlı ile olan bağlantısını da yitirmişlerdir. Ancak bu antlaşma ile Transkafkasya siyasetindeki etki alanını tamamıyla kaybetmemiş, denetimi olduğu gibi Rusya eline bırakmamıştır. Aynı zamanda bu antlaşma ile belirlenen sınırlar kapsamında, Dağıstan’da bulunan cengâver Müslüman kabilelerinin İslam dünyası ile olan bağlantısı da kesilmiştir¹⁸⁵.

Türkmençay Antlaşması, hiç şüphesiz ihtiva ettiği maddeler bakımından ancak için çok aşırdı. Bu durumun yansımalarının yakın bir zamanda daha büyük etkiler olabileceği de muhakkaktı. Bu kadar aşırı maddelerle dolu olan ve Kafkasya’daki Müslümanlar aleyhine pek çok hususiyetleri kapsayan böyle bir antlaşma Osmanlı Devleti’nin de rahatsız olmaması imkânsızdı. Zira Osmanlı yönetimi, doğudaki yetkilileri vasıtasıyla bu savaş sürecindeki gelişmeleri yakından takip ederek olan biteni analiz etmeye çalışmıştı.

Bu bağlamda Erzurum Valisi Galib Paşa, çok iyi bir iş çıkararak ve iki ülke arasında meydana gelen savaşın tüm safhalarını Osmanlı yönetimine bildirmiştir. Galib Paşa, Abbas Mirza ile Rus generali Paskiewitch arasında yapılan barış müzakerelerini de en geniş biçimde öğrenip Osmanlı yönetimine ulaştırmıştır. Yine antlaşma çerçevesinde, Aras Nehri’nin kuzeyinde kalan kesimlerin Rusya’ya bırakılması ve Erzurum’un Rusya’ya ödemek zorunda olduğu savaş tazminatını ihtiva eden madde ile

¹⁸³ V. Minorsky; *a.g.e.*, s. 661.

¹⁸⁴ **BOA., H. H.**, D. No:-, G. No: 44280-B, 43657. Sykes, bu madde ile ilgili olarak sınır bölgesinin yaklaşık 48. Paralel çizgisine denk geldiğini ifade etmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinden birinde Erzurum ile Rusya arasında imzalanan antlaşma çerçevesinde Erzurum ile Aras suyunun kuzeyinde kalan kısımların Rusya’ya bırakıldığı güneyinde kalan kesimlerin ise Erzurum elinde kaldığı şeklinde genel bir sınır çizgisi belirtilmiştir. Sykes; *a.g.e.*, s. 420.

¹⁸⁵ W. E. D. Allen – P. Muratoff; *a.g.e.*, s. 20-21; A. N. Kurat; *a.g.e.*, s. 323.

ilgili, Feth Ali ah'ın büyük bir kızgınlık duydu u ve ah'ın olanlardan ehzade Abbas Mirza'yı sorumlu tuttu u bilgisi de Galib Pa a tarafından Osmanlı yönetimine ula tırılan önemli haberler arasında yer almı tır¹⁸⁶.

a- Türkmençay Antla ması'nın Tesirleri

Erzurum Valisi Galib Pa a, ran'da olup bitenlerin yakından tak ip edilmesi için Erzurum'da bulunan ranlı tüccarlardan Hasan A a ile durum müzakeresi yapmı ve bu tüccarın bir adamını ran'a göndererek, ya ananlarla ilgili bilgi almak istemi tir. Gelen bilgiler de ise, antla madan oldukça rahatsız olan Feth Ali ah'ın, Horasan'da bulunan ordusunu Hasan Ali Mirza komutasında Azerbaycan'a do ru harekete geçir di i ve bir eyler yapmak niyetinde oldu u ifade edilmis tir. Antla mayı bir türlü içine sindiremeyen ve Tebriz ile Hoy havalisinin, Rusya'ya bırakılmasının mümkün olmadığını ileri süren ran ahı, bir ekilde buraları geri almak istemi tir (Nisan 1828)¹⁸⁷. Azerbaycan'a gelen bu ran ordusu ile burada bulunan Rus askeri arasında tekrar çarpı malar olmu ve iki taraf da a ır kayıplar vermi tir. Geli meler kar ısında harekete geçen Rus Generali Paskiewitch, Revan ve havalisinde bulunan askerlerini toplayarak, Tebriz'e gelmi ve sulhun bozuldu unu ran tarafına bildirmi tir.

lerin sarpa sarması ile birlikte ngiltere hemen devreye girmi ve ran üzerindeki nüfuzunu kullanarak, baskı kurarak tekrar barı görü melerinin ba lamasını sa lamı tır. Abbas Mirza ile Paskiewitch arasında yürütölen ikinci görü meler sonucunda, mevcut antla ma üzerinde bazı küçük de i ikliklerin yapıldı ı ve özellikle ran'ın Rusya'ya ödemek zorunda oldu u tazminat konusunda bazı iyile tirmelerin oldu u anla ılmı tır¹⁸⁸. Buna göre; Tebriz ve Hoy¹⁸⁹ ran tarafında kalmı Abbasabad, Revan ve Serdarabad ise Rusya'ya bırakılmı tır .

¹⁸⁶ BOA., H. H., D. No:1086, G. No: 44194.

¹⁸⁷ BOA., H. H., D. No:1086, G. No: 44194.

¹⁸⁸ BOA., H. H., D. No:1086, G. No: 44194; Sykes; a.g.e., s. 420-421.

¹⁸⁹ ran ile Rusya arasında yapılan antla ma gere ince, Hoy'un ran'a verilmesi gerekmektedir. Ancak Rusya alaca ı sava tazminatını tamamıyla tahsil edinceye kadar burayı bo altmaya yana mamı tır. Sonrasında Abbas Mirza devreye girerek, burayı Rus askerinden temizlemek istemi se de ba arılı olamamı tır. Bir ara Rusya, burada bulunan iki bin kadar as kerini Bayezid tarafına sevk etmi tir (1829). Yine Abbasabad tarafından Hoy'a altı bin kadar Rus askeri de getirilmis ve antla ma muhalifi bu hareketlere ran seyirci kalmı tır. Nitekim Rusya, Osmanlı ile yaptı ı sava sırasında bu mntıkları önemli bir askeri üs olarak kullanmaktan da geri durmamı tır. Van Muhafızı shak Pa a, bu havalide ya anan durumlarla ilgili devamlı olarak stanbul'u bilgilendirmi tir. BOA., H. H., D. No: -, G. No: 42833-E.

Yapılan barış antlaşması Revan ve Hoy taraflarında topyekûnlukları ile kutlanmış halkın son derece memnun olduğu da görülmüştür. Erzurum'daki İranlı tüccar Hasan Ağa'ya gelen ve onun da Vali Galib Paşa'ya ilettiği haberler arasında, Rusya ile İran arasında Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurulduğu bilgisi de yer almıştır. Ancak Fethi Ali Paşa'nın, bir türlü Türkmençay antlaşmasını içine sindiremediği ve sınırlarla ilgili maddelerin yeniden ele alınması için Rusya'ya elçi göndermek niyetinde olduğu da belirtilmiştir. Özellikle bu kadar artışları içeren bir antlaşma karşısında, Revan'da topyekûnluğunun düzenlenmesinin İran perihanlığının bir göstergesi olduğu da vurgulanmıştır¹⁹⁰.

İran, bu antlaşmanın imzalandığı zamana kadar –yaklaşık iki bin yıllık- süreçte, bir şekilde kültürel ve siyasî bakımdan Kafkasya'da etkisini göstermiştir. Ancak bu antlaşma ile birlikte bu etki yok olmuş ve Kafkasya'daki Müslümanların tek dayanağı olarak Osmanlı kalmıştır. Osmanlı'nın da mevcut durumu belli olduğundan, bir şekilde Kafkasya'nın kaderi Rusya'nın insafına terk edilmiştir¹⁹¹. Rusya'nın; bir yandan Anadolu içlerine kadar sokulması, bir yandan da Hazar Denizi üzerinden Orta Asya'ya kadar sarkması endişe verici gelişmeler olmuştur. Ayrıca Rusya'nın, İran üzerinden Hindistan'a inmesi ihtimali ile egemenlik alanlarını buralarda tesis etmesi, en çok İngiltere'yi tedirgin edeceği de anlaşılmıştır.

İran'ın bu kadar artışları içeren bir antlaşmayı imzalaması, İngiltere'nin parmağı olduğu süphesini gündeme getirmiştir. Antlaşmayla, Rus - İran sınırının kesin çizgilerle belirlenmemiş olması bu ralara yönelik ileriki zamanlarda Rus saldırılarının olma ihtimalini arttırmıştır. Nitekim İran sonraki senelerde, Rus tecavüzlerini önleyemediği gibi, Rus baskısına da boyun eğmek zorunda kalmış bir daha karşı koyabilecek gücü kendisinde bulamamıştır. İran'ın, Rusya'ya verdiği her alandaki büyük tavizler karşısında, Rusya'dan elde edebildiği tek şey ise, Abbas

¹⁹⁰ BOA., H. H., D. No:1086, G. No: 44194.

¹⁹¹ Bu noktada W. E. D. Allen, P. Muratoff'un tespitleri dikkate değerdir. "...XVIII. Asrın başında Karadeniz'e akan bütün nehirlerle hâkim olan, 1711'de I. Petro'yu Prut'ta teslim zorlayan, 1735'de birleştiren Avusturya ve Rus ordularına karşı başarılı bir müdafaa savaşı ile direnen Türkler (Osmanlılar), şimdi Anadolu'daki memleketlerine geçit veren boğazları ellerinde tutmak için kaybedilmiş bir savaşta muharebe etmekteydi. Petro'nun 1722'deki Hazar Seferini takip eden asrda, ana Kafkas sıradağları, orta doğu memleketlerini kuzey istilasına karşı koruyan bir set olma vasfını kaybetmişti. Kafkasya; Rus siyasî ve askerî hâkimiyetinin batıda Anadolu üzerinden Akdeniz'e, güneyde İran üzerinden Hint Okyanusu'na ve doğuda Hazar Denizi üzerinden Asya'nın kalbine çevrildiği bir üs haline gelmişti..." W. E. D. Allen – P. Muratoff; a.g.e., s. 21.

Mirza'nın veliahtlığı ve gelecekteki ahlını, Rusya tarafından resmen kabul edilmesini sağlamak olmuştur¹⁹².

Bu süreçte, İngiltere'nin oynadığı rol, gözden uzak tutulmamalıdır. Perde arkasında en belirleyici devletlerden birinin olduğu olduğu ve İngiltere'nin, tamamıyla İngiliz siyasetinin etkisi altında kaldığını iyi görmek gerekmektedir. Çünkü İngiltere, Rusya ile savaşta tuttuğu zaman İngiltere ve Rusya arasında 4 Nisan 1826 tarihinde Petersburg protokolü imzalanmıştır¹⁹³. Bu protokolün içinde Yunanlılarla ilgili maddeler bulunmasının yanında, İngiltere ve Osmanlı topraklarının bölünmesi de yer almıştır. Ayrıca bu protokol çerçevesinde yer alan paylaşım planı içinde Rusya'nın, Osmanlı'ya saldırması da söz konusu olmuştur. Yaşanan bu süreçte gelişmeleri çok iyi analiz eden ve İngiltere'de görevli olarak bulunan İngiliz yetkili William Key: "... İngiltere, İngiltere'nin elini ve ayağını kullanarak Rusya'ya teslim etmiştir ..." itirafında da bulunmuştur¹⁹⁴.

Sonraki dönemlerde İngiltere, İngiltere'nin Hindistan'daki birimine devretmiştir. Buraya gelen İngiliz yetkililer, İngiltere'nin Rusya tarafından bu kadar hırpalanıp, harap edilmesinin İngiltere lehine olmadığını ve İngiltere'nin hatalı davrandığını belirtmişlerdir. Nitekim İngiltere'nin önceleri çekindiği husus, İngiltere-Rus ittifakı ile Hindistan üzerine harekete geçilmesi ve İngiltere'nin zora sokulması korkusuydu. İngiltere bu korkuya bağlı olarak da Rusya ile Petersburg protokolünü imzalamıştır. Ancak o zaman için böyle bir risk oluşturmamakla birlikte, İngiltere, İngiltere'nin bertaraf edilme sürecinden sonra ortaya çıkacak yeni durumla, Rusya'nın ileride kendisi için daha büyük bir tehdit oluşturacağını da iyi hesap edememiştir¹⁹⁵.

Rusya'nın, Kafkasya'da kesin üstünlük sağlayıp, Asya içlerine kadar rahat bir şekilde ilerlemesine zemin hazırlayan bu süreçte, İngiltere'nin etkisi ve hatası sonraki dönemlerde daha net anlaşılmıştır. Çünkü İngiltere'nin Rusya'dan yedi darbe ile devredilmesi kalması ve Osmanlı'nın da iç bünyesinde büyük sıkıntılarla uğraşıyor olması, bu havalide en etkili aktörün Rusya olmasına neden olmuştur.

¹⁹² Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 115.

¹⁹³ Fahir Armaoğlu; **19. Yüzyıl Siyasî Tarih (1789-1914)**, TTK., 1997, s. 177-179. Bu protokol ilk önce Rusya ile İngiltere arasında imzalanmıştır. Prusya ile Avusturya bu protokolü reddetmekle birlikte daha sonra Fransa da bu protokole katılmıştır. F. Armaoğlu; **a.g.e.** s. 179.

¹⁹⁴ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 116.

¹⁹⁵ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 116.

V- 1828-1829 OSMANLI-RUS SAVA I VE BU SAVA IN OSMANLI-RAN L K LER NE ETK LER

1- Rusya'nın Osmanlı'ya Yönelik Niyetleri

Bu dönemde Rusya'da yönetimi elinde bulunduran Çar I. Nikola, kendisinden önceki Çarlar gibi, Türk dü manlı nı devam ettiren bir anlayı a sahip olup, Rusya'nın dı siyasetteki ana politikasını “...*Türkiye'yi ortadan kaldırmak...*” siyasetine göre kurgulamı tı¹⁹⁶. Rusya, bu süreçte milliyetçilik ideolojisi ile Osmanlı'ya isyan eden Sırp ve Yunanlıları desteklemi ve Osmanlı'yı kö eye sıkı tırmak için elinden gelen her eyi yapmı tır. Bu ba lamda 7 Ekim 1827 senesinde Rusya ile Osmanlı arasında imzalanan Akkerman Antlaşması ve arkasından Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması , Rusya'nın Osmanlı üzerindeki emellerini gerçekle tirmeye fırsat sunan önemli geli meler olmu tur. 1826 senesinde Yeniçeri Oca ı'nın kaldırılması olmasından sonra, askerî yönden de büyük bir sıkıntı içeri sine girmi olan Osmanlı Devleti'nin mevcut durumu, Rusya'yı ziyadesiyle memnun etmi tir. Dolayısıyla da Çar Nikola bu durumdan yararlanarak, Osmanlı'ya büyük bir darbe vurmak istemi tir¹⁹⁷.

Rusya'nın, Osmanlı'ya darbe vurmasına imkân sa layan en önemli geli me de Navarin meselesi olmu tur. Çünkü Navarin olayından sonra, deniz kuvvetlerinden de mahrum kalan Osmanlı Devleti, hem kara hem de deniz gücü bakımından savunmasız bir hale gelmi tir. Sorunlar bununla da bitmemi , Navarin faciası dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tazminat talebini reddeden ngiltere, Fransa ve Rusya sefirleri , stanbul'u terk etmi lerdir. Bu durum, Rusya için bekledi i fırsatı sunmu ve Rus Çarı, bahsi geçen devletlere, Osmanlı'ya kar ı mü terek bir saldırıda bulunma teklifini yapmı tır. Ancak o zamanki artlar içinde bu teklif, ngiltere ve Fransa'nın menfaatlerine uymadı ı için bu devletler Rus teklifini geri çevirmi lerdir.

Sonuç itibariyle tek ba ma harekete geçmeye karar veren Çar I. Nikola , Yunanlılar için istenen artları yerine getirmedi i bahanesi ile önce Osmanlı sınır boylarına tecavüzlerde bulunmaya ba lamı , arkasından da 26 Nisan 1828 tarihinde

¹⁹⁶ A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 323.

¹⁹⁷ Lûtfî; **a.g.e.**, C.: I, s. 156-159; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 195-198; A. N. Kurat; **a.g.e.**, s. 324; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 112.

resmen Osmanlı'ya karşı harb açmıştır¹⁹⁸. Bu savaşın Kafkasya cephesi, konumuz itibarıyla öneme sahip olduğu için bu cepheyi ele almayı uygun görüyoruz

2- 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkasya Cephesi

Ruslar'ın Kafkasya'daki temel hedefi; Anapa, Fırtına (Poti) ve Batum mevkiileri dâhil olmak üzere, Türkleri Kafkas kıyılarından atmak ve Ahılkelek bölgesini de ele geçirerek, Rusya için tatminkâr bir sınır hattı oluşturmaktır¹⁹⁹. Bu bağlamda Rus saldırısı Osmanlı üzerine yöneldiği zaman nizamlı Çar I. Nikola ordusu yaklaşık yüz bin kişilik civarında olup, savaşın başlamasının ardından bu ordu iki yönden -Tuna, Kafkasya- harekete geçmiştir. Rus ordusu karşısında mukayese edilmeyecek eksiklikleri olan Osmanlı ordusu cepheye gönderilirken, ihtimaller de göz önünde bulundurularak otuz bin kadar asker İstanbul'un savunması için geride bırakılmıştır²⁰⁰.

Kafkasya cephesindeki duruma yönelik olarak, Erzurum Valisi Galib Paşa'nın verdiği bilgiler önemlidir²⁰¹. Çünkü Rus Generali Paskiewitch'in²⁰² Rus-Rusya savaşları sırasında harekât planını ve yaptıklarını yakından takip eden Galib Paşa, Osmanlı sınır boylarındaki Rus faaliyetlerinin ürkütücü boyutlara geldiğini bildirmiştir. Çünkü Rus Generali, savaş meselesini Rusya'nın çıkarları doğrultusunda hallettikten sonra, yeni seferin Osmanlı toprakları üzerine olacağını sinyallerini vermiştir. Nitekim General Paskiewitch, bir süre ikamet ettiği Tebriz'den çıktıktan sonra Revan üzerinden Tiflis'e geçmiştir ve burada kalmıştır²⁰³.

Ünlü Rus komutanı Paskiewitch, bir yandan da Hoy ve Rumiye taraflarında ihtiyaten beş altı bin kadar asker bırakmış, Azerbaycan'da bulunan Ermeni ahalisini topluca ve zor kullanarak Revan'a naklettirmiştir. Paskiewitch Tiflis'de hazırlıklara girişerek, Osmanlı topraklarına yönelik saldırı planlarını yapmıştır. Öncelikle Çıldır

¹⁹⁸ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 201; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 113. Lûtfî Tarih'inde, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı resmen harb açtığı tarih olarak 20 Mayıs 1828 tarihi verilmektedir. Lûtfî; **a.g.e.**, C.: I, s. 214.

¹⁹⁹ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 21.

²⁰⁰ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 201.

²⁰¹ Erzurum Valisi Galib Paşa'nın bu kaimesi 1 Zilkade 1243(15 Mayıs 1828) tarihlidir ve Rusya'nın Kafkasya'daki hareketleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. **BOA., H. H.**, D. No:1088, G. No: 44264.

²⁰² General Paskiewitch, Rusya ile Osmanlı arasında yaşanan savaşta, Rusya adına önemli başarılar kazanmış ve Kafkasya muntikasını çok iyi bilen bir komutandı. Bundan dolayı Rusya, kendi sınırlarını Osmanlı ile yapılan savaşta Rus ordusunun Kafkasya Ba komutanlığı görevine getirmiştir.

²⁰³ **BOA., H. H.**, D. No:1088, G. No: 44264.

Eyaleti içindeki Ahılkelek ve Kars'a yakın yerlere asker sevk etmeye ba la yan Rus Generali, bir taraftan da zahire ve mühimmat tertibine giri erek birkaç koldan Çıldır üzerine saldırma niyetinde oldu unu göstermi tir. Ayrıca Ahıska, Kars ve Bayezid taraflarına da gönderilmek üzere asker hazırlı yapan Paskiewitch, Van üzerine göndermek üzere de Hoy ve Rumiye'de kalmı olan Rus askerini harekete geçirmi tir²⁰⁴.

Rusya tarafında yapılan bu hazırlıkların tümü, Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a'dan da ö renilmi tir. Osmanlı yönetimi, Ruslar'ın bu hazırlıklarına kar ılık olarak, do u bölgelerindeki bahsi geçen yerlerin savunulması için eli nde bulunan imkânlar ölçüsünde asker sevk etmeye ba lamı tır²⁰⁵. Ayrıca Sivas, Diyarbakır ve Rakka valilerine gönderilen fermanlarda hazırlıklı olmaları istenmi , Karadeniz sahilindeki Trabzon, Ordu ve Rize'den tertip edilen askerlerin ba ta Erzurum olmak üzere, Rus tehdidi altındaki do u vilayetlerine gönderilm esi emri yetkililere ula tırılmı tır²⁰⁶.

Ruslar, Osmanlı'ya kar ı resmen harb ilan ettikleri tarihten 13 gün sonra (8 Mayıs 1828) Prut nehrini geçip, Osmanlı topraklarına saldırmaya ba lamı lar dır. Dört gün sonra da di er bir Rus ordusu, Kafkasya kolundan Anapa'ya do ru hücumla geçmi tir. Ruslar, kısa bir süre içinde Balkanlar'daki Eflak ve Bo dan arazisini ele geçirmi ler ve Bükre 'e girmi lerdir. Arkasından da sakçı kalesini almı lar, Tolçu, Maçın ve brail'i ku atmı lar dır²⁰⁷. Balkanlarda iddetli çarpı malar vuku bulurken ve bazı yerlerde Osmanlı mukavemeti kendini gösterirken , Kafkasya cephesindeki durum tamamıyla Rusya'nın lehine geli mi , Anapa ve Fa gibi sahil kaleleri harekâtlarının ilk ayında Rus hâkimiyeti altına girmi tir²⁰⁸.

²⁰⁴ Belgede bu hususlar u ekilde ifade edilmektedir: "...Tebriz'de olan Rusya Ceneralı Paskiyevic askeriyle 'avdet ve Revan'a vüsil ve durmayarak Tiflis'e hareket ve duhül itmi ... müteakibinde Hoy ve Rumiye taraflarında be altı bin le ker bırakmı ve Azerbaycan'da olan mecmu' Ermeni reâyâsını cebren Revan sathına nakl itmi idü ünden ba ka Cenaral -i mersûm Tiflis'den tedarikata ba layub hudud-ı Devlet-i Aliyye taraflarına ve hususan Çıldır Eyaleti'nde ka'in Ahılkelek Kalesi'ne... ve Kars'a karib mahallere sevk-i 'asâkir ve mühimmat ve zehair takviyetinde ve birkaç koldan Çıldır üzerine hücum tertibinde oldu u..." **BOA., H. H.**, D. No:1088, G. No: 44264.

²⁰⁵ Belgede bin askerin Bayezid'e, bin be yüz askerin Kars'a gönderilmi oldu u ifade edilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No:1088, G. No: 44264.

²⁰⁶ Yapılan asker sevkîyatlarının detayı için bkz. **BOA., H. H.**, D. No:1088, G. No: 44264. Anapa, Pot i, Ahılkelek, Kars ve Bayezid taraflarındaki asker miktarı için bkz. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 24.

²⁰⁷ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 220-221; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 203; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 113.

²⁰⁸ Rus ordusu Napolyon harplerinde tecrübe kazanmı tır. Ayrıca Kafkas seferinde yirmi be senelik tecrübeleri bulunan Rus subayların orduya komuta etmesi, Osmanlı kar ısında göreceli bir üstünlük

a- Kars'ın Rusya Eline Geçmesi

Konumuz açısından Kafkasya taraflarındaki Osmanlı-Rus savaşının seyrine baktığımız zaman, durumun Osmanlı açısından içler acısı oldu unlanmaktadır. Nitekim 7 Temmuz 1828 tarihinde Kars şehir merkezini kuatan General Paskiewitch, kısa bir müddet içinde burayı ve akabinde de 15 Temmuz'da, stratejik yönden büyük öneme sahip olan Kars Kalesi'ni ele geçirmiştir²⁰⁹.

Zaten Ruslar, harp ilan ettikten sonra külliyetli askerle Kars sınırına doğru harekete geçtiler ve burayı almak istediklerini açıkça belli ettiler. Buna mukabil Osmanlı yönetimi ise elindeki imkânlar ölçüsünde asker ve mühimmat göndererek Kars'ın müdafaası noktasında çaba göstermeye çalıştı. Ark Seraskeri ve Erzurum Valisi Galib Paşa'nın, gönderilen malzemelerin yeterli olmadığını ve karısındaki gücün bayağı kalabalık olduğunu defalarca vurgulamı olmasına rağmen, Osmanlı yönetimi büyük çaplı bir askerî yardımı buralara gönderememiştir. Bu yardımların gönderilememesi sebebini de Balkanlar'da yaşanan çarpımlar oluşturm ve olanakların bu kadar olduğunu, mevcut imkânlarla mücadele edilmesi gerektiğini Galib Paşa'ya bildirmiştir²¹⁰. Buna rağmen Kars'ın ve Kars Kalesi'nin elden çıkması olmasının doğurduğu endişe ve öfke, hemen Osmanlı idarî kademesinde kendisini göstermiştir.

17 Temmuz 1828 tarihinde, Erzurum Valisi Galib Paşa'dan gelen kaime, Kars'ın elden çıkmasındaki yaşananları çok net bir şekilde ortaya koymuştur²¹¹. Aslında Osmanlı yönetimi Kars'ın elden çıkması olmasına bir türlü anlam verememiştir, mümkün olduğu kadarıyla buraya mühimmat ve asker gönderilmesine rağmen, hiçbir direniş

oluşturmamıştır. Tüm bu hususların detayı ile Kafkasya'daki Rus askerî yerleşimi ve komuta kademesi için bkz. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 25.

²⁰⁹ **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 43929, A-B-C; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 113. Lûtfî Tarihi'nde, Kars Kalesi'nin Rusya eline geçme tarihi olarak 1244 Muharrem evaili (14 -23 Temmuz 1828) gösterilmektedir. Lûtfî; **a.g.e., C.: II**, s. 370. Ziya Nur Aksun; bu kadar büyük bir öneme haiz olan Kars Kalesi'nin çok kısa bir sürede Ruslar'ın eline geçmesini Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının halk üzerinden oluşturduğu olumsuz tesire bağlamı ve ahalinin isteği ile buranın Rusların eline geçtiğini vurgulamıştır. Aksun'un bu konudaki tespitleri de ekildedir. "...Ocağın ilgâsı, kale müdafaasında büyük rol oynayan ahali nazarında maddi ve manevi hususlarda büyük hoşnutsuzluk vücuda getirdiğinden, millî hamiyet zaafa uğramı ve gayret kalmamıdır...". Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 205; Smail Hami Dani mend de, aynı şekilde Kars Kalesi'nin düşmesini, halkın Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasındaki memnuniyetsizliğine bağlamaktadır. . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 113.

²¹⁰ **BOA., H. H.**, D. No:1073, G. No: 43929; Lûtfî; **a.g.e.**, s. 370.

²¹¹ **BOA., H. H.**, D. No:1073, G. No: 43929. Bu belgede Kars'ın elden çıkması ile ilgili çok teferruatlı bilgi bulunmaktadır.

olmamasını hayra yormamı tır. Nitekim Galib Pa a'dan bu hususla ilgili gelen bilgiler; "...dü manın Kars'a hücumunda Kars kalesinde bulunan hainlerin har b ve savunma yapmaksızın ba ta Naib ve Müftü olmak üzere kale kapıların açıp Rusların içeri girmesine müsaade ettikleri..." do rultusunda oldu u ve içerden yapılan ihanetle buranın elden çıktığı tespit edilmiştir. Hatta kalede bulunan Kale Muhafızı, kahramanca kaleyi savunmak istemi ken, Müftü ve Naib ahaliyi toplayarak muhafızın karısına dikilmiştir, böyle bir savunma girişiminin büyük ölümlere sebebiyet vereceğini belirterek bu yola başvurmasını istemiştir²¹².

Belgede geçtiği üzere; hain olarak nitelendirilen bu Müftü ile Naib'in, Kars'ın Rusya'ya teslimi konusunda bından beri bu işin içinde oldukları üphesi ciddi şekilde dillendirilmiştir. Çünkü kalenin kapısını açan ve Rus askerinin hiçbir mukavemet görmeden buraya girmesini sağlayanlar bu kişilerdir. Tabii bu yıllarda Kars ahalisinin de onlarla birlikte hareket etmesi, Osmanlı yönetimini bayağı rahatsız eden diğer bir etken olmuştur. Çünkü bu malubiyet sonrasında bayağı sıkıntıya aya rak Kars Kalesi'ni terk edip Ardahan tarafına giden Osmanlı askeri, ne yapacağını aırmı tır²¹³.

aa- Kars'ın Rusya Eline Geçmesinde ran Etkisi

Kars'ın, elden çıkmasının Osmanlı'da oluturdu u üzüntü ve buranın kaybedilmesinin nedenlerinin tespiti yolundaki ara tırmalar devam ederken, meselenin çok karışık bir konu olduğu anlaşılmıştır hatta işin içinde ran etkisi olduğu üpheleri de ortaya atılmıştır²¹⁴. Nitekim Rusya'nın Kafkas Ordusu Komutanı Paskiewitch, daha Tiflis'den hareket etmeden önce Karşılardan bazı kimselerle görüşü ü ve bu durumun ran tarafından da bilindiği bilgisi, Osmanlı'ya ulaşmıştır²¹⁵.

²¹² BOA., H. H., D. No:1073, G. No: 43929.

²¹³ Kars'ın elden çıkması sürecinde Osmanlı askeri içinde yaşanan sıkıntılar, düzensizlikler ve anlaşılmazlıklar, Osmanlı yönetim kademesinde etraflıca ele alınmıştır. Hatta durumun farkına varan Rus ordusu ımarık hareketler göstermeye başlamışken, Osmanlı ordusu içinde dehşete kapılma halinin olduğu vurgulanarak, bundan duyulan üzüntü dile getirilmiştir. BOA., H. H., D. No:1046, G. No: 43203.

²¹⁴ BOA., H. H., D. No:1073, G. No: 43929.

²¹⁵ Bu hususla ilgili olarak bir belgede u ifadeler geçmektedir: "...ve mutlaka Karşılı'nın ran'da olan Revan ve Nahcivan ve Hoy ve Tebriz'de tatabiken hıyânet-i harbiyyesi idü ü tahkik edilmiştir öyle ki mukaddem ve mu'ahher pî gâh-ı âlilerine inhâ kıldın ı üzere Moskov Cenarali Paskiyeviç Tiflis'den çıkmazdan evvel bir vesile ile göndermiş oldu u bazı kâ idî içinde bazı esrar ifadesi olub bu durum dahi raniyan'ın malumu kabilindedir..." BOA., H. H., D. No:1073, G. No: 43929.

Hatta Paskiewitch, Kars Müftüsü'ne hitaben yazdı ı ve ahaliye de okumasını istedi i mektubunda; Rusya seferinin Osmanlı üzerine oldu unu vurgulamı ve kendi hanesinde oturan ahali ve reâyâyâ hiçbir zararlarının olmayaca nı belirtmi tir. Bu geli meler ı ı nda her eyin önceden hazırlanmı bir tertip oldu u ku kusu güçlenmeye ba lamı tır. Zira Kars'ın elden çıkı sürecine bakıldı nda çok hızlı ve sistemli bir hareketin oldu u, sanki her eyin önceden ayarlandı ı izlenimi olu mu tur. Nitekim Paskiewitch'in Tiflis'ten çıkıp önce Gümrü'ye gelmesi , orada hiç kalmadan hemen Kars üzerine harekete geçmesi ve rahat bir ekilde davranması, kendisinin bir mukavemetle kar ıla mayaca nı önceden bildi ini gösteren i aretler olmu tur. Rus tarafı, zayıat veririm endi esine bile kapılmamı , kaleden atılacak topçu atı larını da halk engelleme tir. Kısaca ya ananların tümü Osmanlı açısından; “...Kars ulemâ ve avâmının diyâneti olmayarak mutlaka ihânetlerine delil oldu u...” ekinde tavsif edilmi tir²¹⁶.

b- Ahıska, Anapa ve Acara'da Osmanlı-Rus Mücadelesi

Ahıska taraflarında Rusya ile yapılan mücadelede , Osmanlı askerinin ba nda Sivas Valisi Mehmed Pa a bulunmu , Ahıskalılar ise Kars ahalisinin aksine kahramanca ve var gücü ile Ruslara kar ı mukavemet göstermi lerdir. Bu iddetli çarpı malar esnasında iki taraf da epey kayıp vermi tir. Ancak Lûtfî Efendi'nin belirtti i üzere, harbin en iddetli anında Livaneli Ali Bey²¹⁷ bin be yüz kadar askeriyle güpegündüz kaleyi terk ederek gitmi ve burayı savunmasız bırakmı tır. Livaneli Ali Bey'in bu ihanetini gören Rus askeri, kalenin savunmasız kaldı nı anlayınca hemen baskıyı arttırmı tır. Rus saldırısı kar ısında büyük kayıplar veren Ahıska ahali , peri an olmu tur. Lûtfî Efendi, bu durumu Tarihi'nde; “...memleketin ekser mahalleri suzan ve niçe ahali ve nisvân ve sibyan ate ler içinde ve binalar altında telef ve peri an olup sa kalan askerin ço u firar eyledi inden ...” ekinde anlatmaktadır²¹⁸.

Ahıska'nın, konumu itibariyle önemli bir yerde bulunması ve Kafkasya mintikasının geçi noktalarından bir olması , buranın ne olursa olsun geri alınması dü ünmesini ortaya çıkarmı tır. Hatta geri alınması için Osmanlı tarafından asker ve

²¹⁶ BOA., H. H., D. No:1073, G. No: 43929. Nitekim Rusya ile yapılan mücadelede pek çok Osmanlı askerinin ölmesine ra men sadece birkaç Karslının ölmü olması ihanete bir de lil olarak gösterilmi tir.

²¹⁷ Lûtfî Efendi, bu ki iden *leim* (alçak) olarak bahsetmektedir. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 371.

²¹⁸ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 371.

mühimmat gönderimle se de, pek bir sonuç alınamamı ve burası da Rusya 'ya terk edilmek zorunda kalınmı tır (28 A ustos 1828).

Acara tarafına saldıran Rus askerine kar ı burada bulunan Çıldır Beylerbeyisi Mirmiran Acaralı Ahmed Pa a'nın, kahramanca kar ı koymasına ra men, bir sonuç alınamamı ve burası da elden çıkmı tır. Anapa Kalesi'ni sahilden 25 gemi ile ku atan Rusya, tam 45 gün boyunca burayı da muhasara etmi tir. Ancak Anapalılar ellerinden geldi i kadarıyla buranın savunmasını yapmı lar ve 1400 ki ilik bir nüfus kalıncaya kadar kahramanca çarpı mı lardır.

Bu sırada Trabzon'dan Anapa'ya do ru gelen iki gemi dolusu yardım malzemesinin Ruslar eline geçmesi yle Anapa ahali, yardım alamamı ve durumları daha da ciddile mi tir. Neticede, dayanacak güçleri kalmayan Anapa lılar, teslim olmak zorunda kalmı lardır. Anapa'nın Rusya eline geçmesinden kısa bir müddet sonra da, Trabzon'a ba lı Fa Kalesi Rusya tarafından istila edilmi tir.

Ruslar, Çürüksu mevkiğine Gürcülerle birlikte saldırımı olmalarına ra men, buradaki direni i bir türlü kıramayarak a ır kayıplar verip geri çekilmek zorunda kalmı lardır. Aynı ekilde 12 A ustos 1828 tarihinde Bayburt üzerinden Of ve Sürmene'ye saldıran Ruslar, buralarda da bir ba arı elde edememi ve a ır zayıatlar vermi lerdir²¹⁹. Görüldü ü üzere Ruslar, uzun zamandan beri almayı kafalarına koydukları ve bir ekilde elde etmek için plânlar yaptıkları yerlerde, sistemli bir istila politikasıyla harekete geçmi lerdir. Ruslara kar ı Osmanlı tarafından verilen cılız mücadeleden bir netice alınamadı ı gibi, stratejik yönden çok büyük öneme haiz olan bu mevkiler Rusya eline geçmi tir.

c- Erzurum'un Elden Çıkması ve Ruslar Kar ısında Alınan Büyük Ma lubiyet

²¹⁹ Lûtfî; a.g.e., s. 372-373.

Kars, Ahıska²²⁰ ve Kafkasya’da bulunan di er önemli Osmanlı topraklarının dü mesinden sonra, Ruslar önlerinin açıldı nı görerek Erzurum üzerine do ru harekete geçmi lerdir²²¹. Rus ilerleyi i kar ısında Erzurum’un etrafında mümkün oldu u kadar savunma tertibatı alınmı ve istihkâmlar in a edilmeye çalı lıdır. Ancak bura ahalisinin, Kars ahalisinde oldu u gibi “...*eski hamıyyet ve gayretinin kalmaması...*” dolayısıyla dü mana kar ı mukavemet göstermemi lerdir²²². Bir yandan da zahire yönünden büyük sıkıntının ya nması durumu daha da vahim hale getirmi tir. Bunlar yetmiyormu gibi, -Galib Pa a’nın bildirdi i üzere- bu havalide bulunan Ermeni ve Rum teba’asından bazı kimselerin Müslüman ahaliye etmedikleri ihanet ve eza da kalmamı tır²²³.

Galib Pa a, bu artlar altında sava a devam edilmesinin mümkün olmadı nı ve derhal antla ma te ebbüslerinde bulunulmasının gerekti ini stanbul’a bildirmi tir. Galib Pa a’nın bu yazısı; kendisinin korkaklı ndan ve beceriksizli inden kaynaklandı ı dü üncesinin Osmanlı yönetim kademesinde (Meclis-i Hass-ı Vükelâ) olu masına neden olmu tur. Kendisine gönderilen cevap î yazıda, bir Ahıska’nın kaybedilmesi ile kıyametin kopmayaca ı ve Çıldır halkının cengâver adamlar oldu undan bahisle, bu artlar altında Rusya ile sulhun görü ülmesinin ne kadar yanlı oldu u belirtilerek, ahalinin milliyetçilik ve vatanseverlik duyguları ile te kilatlandırılıp harekete geçirilmesi istenmi tir²²⁴.

Ayrıca Osmanlı yönetim kademesinde yapılan müzakereler sonucunda; Galib Pa a’nın rehavet içinde bulundu u, Kars ve Ahıska’nın elden çıkmasının “*kaza-i ilâhi*

²²⁰ Erzurum Valisi ve ark Seraskeri Galib Pa a, Ahıska’nın elden çıkması ve Osmanlı -Rus sava mının di er ayrıntılarıyla ilgili gönderdi i 23 Safer 1244/ 4 Eylül 1828 tarihli kaimesinde; olanlardan kendisinin bir kusurunun bulunmadı nı, bu havalinin savunulması için gerekli tertibatın yapılp Erzurum ve civarından otuz bine yakın askerin Ahıska’ya sevk edildi ini belirtmi tir. Tüm u ra lara ra men Osmanlı askeri içinde asayı sizli in bir türlü giderilemedi i ve bundan dolayı ma lubiyetler alındı nı da üstüne basarak vurgulamı tır. **BOA., H. H.**, D. No:-, G. No: 42478, 43899.

²²¹ Erzurum’un, Ruslar tarafından ku atılmasından sonra büyük bir tedirginlik ya ayan Osmanlı yönetimi ne yapaca ı hususunda Sivas Valisi Vezir Mehmed Pa a’dan bilgi istemi , ayrıca bu havalide iyi bilen Hüseyin Pa a’ya da fikrini sormu tur. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 374.

²²² **BOA., H. H.**, D. No:1073, G. No: 43929. Belgede, “...*Erzurum ve Kars ahalisinin uygunsuz mizaç...*” oldu u belirtilmektedir. Erzurum ahalisine olan Osmanlı yönetiminin kızgınlı ı belgelere u ekilde geçmi tir. “...*Erzurum ahalişi umumen gayret-i diniyye ve hamıyyet-i islamiyeden ‘arîdir... anlara itimad ve itina caiz de ildir...*” **BOA., H. H.**, D. No:1046, G. No: 43203-A.

²²³ Lûtfî Efendi’nin belirtti i üzere, Rusya kar ısında alınan ma lubiyetler ile halkın korku ve peri anlı ı bu havalide bulunan Ermenileri harekete geçirmi tir. Ru s tebaiyetine giren Ermenilerin ço u, e kıyalık yapmaya ba lamı tır. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 371 373. Yine Rusya’nın Kafkasya komutanı Paskiewitch’in do uda aldı ı galibiyetler, burada ya ayan Ermeniler içinde büyük bir memnuniyet uyandırmı tır. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 39.

²²⁴ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 371.

nev'inden" oldu u ve Erzurum'u savunmak için yeteri miktarda asker bulundu u yargısına ula ılmı tır. Kars ve Ahıska'nın geri alınması ve Erzurum askerinin en iyi ekilde yönetilmesi için de Salih Pa a²²⁵, Galib Pa a'nın yerine Erzurum valili ine atanmı , Galib Pa a azledilerek, Gelibolu'ya sürgün edilmi tir (1244 senesi ortaları/Ocak 1829)²²⁶.

Aslında, Galib Pa a'nın söyledikleri dikkate alındı nda çok mantıklı eyler oldu u görülmektedir. Nitekim Rusya ile sava ın çıkmasından önce kendi tecrübelerine dayalı olarak stanbul'a gönderdi i yazılarında, iç düzenin sa lanması ve askerî te kilatın nizama konulması gerekti ini üstüne basarak ifade etmi tir²²⁷. Ancak yönetim bunları yapamadı ı gibi, güçsüz halde girdi i sava ta, Rusya kar ısında aldı ı ma lubiyetin faturasını, Galib Pa a gibi ileri görü lü kimselere kesmi tir²²⁸.

Osmanlı Devleti, Ruslara kar ı, do u bölgelerinin savunulması için, eski Trabzon Valisi Hazineदारo lu Süleyman Pa a'nın o lu olan ve bu tarihlerde Canik Muhassıl Vekili görevini yürüten Osman Bey'in, bu havalide bulunan nüfuzuna binaen, dirayetli ve gayretli oldu unu da göz önünde bulundurarak, Sivas Eyaleti'nin vezirlik rütbesi ile kendisine tevcihine ve tedarik edece i askerle derhal do u bölgesine harekete geçmesine karar vermi tir. Ayrıca Erzurum'da bulunan Kars Muhafızı Osman Pa a'ya da, vezirlik rütbesi tevcih edilerek eli aya ı tutan kims eleri ark ordusuna sevk etmesi kendisinden istenmi tir²²⁹.

A ustos 1829 tarihinde Erzurum üzerine hücum a geçen Rusya, Erzurum Kalesi'ni istila etmi tir. Rus komutanı Paskiewitch , uzun süreli mücadeleden sonra ele

²²⁵ Salih Pa a'nın Erzurum'a gitmesi ile ilgili çok aceleci davranıldı ı, kendisine gönderilen u emirden anla ılmaktadır. “ ..Ma'deni Hümâyûnları Emîni Salih Pa a kullarının bir saat evvel Erzurum'a eri mesi te'kid ve ta'cil olunmakda ise de mü âriin -ileyh kulları mevcut maiyeti olan asâkîrle bir an akdem ma'denden hareket ve geceyi gündüze katarak ve iki kona ı bir ederek seyr-i seri ile Erzurum'a eri mesinde...” BOA., H. H., D. No:1073, G. No: 43929.

²²⁶ Bu sırada Gelibolu'da eski sadrazamlardan Selim Mehmed Pa a'nın olması göz önünde bulundurularak, Galib Pa a'nın da eski sadrazamlardan olması dolayısıyla, sürgün yeri Karahisar -ı Sahib olarak de i tirilmi tir. Lûtfî; a.g.e., s. 371-372.

²²⁷ Galib Pa a'nın sürekli vurguladı ı husus udur: “...Muhtemel olan bir Osmanlı-Rus sava tehlikesini önlemek ve sınır güvenli inin sa lanması için mutlak surette, hudut muntkalarındaki muntazam askerinin miktarını arttırmak arttır...” O. F. Köprülü; a.g.md., A., C.: IV, s. 713.

²²⁸ Galib Pa a, do uda Rusya kar ısında alınan ma lubiyete ve iyi niyetle Osmanlıya sundu u tekliflerin ciddiye alınmamasına çok üzölmü tür. Neticede 1829 senesinde azli ve sürgüne gönderilmesinden kısa bir süre sonra burada vefat etmi tir. O. F. Köprülü'n ün belirtti i üzere kendisi, “XIX. asrın ilk yarısında yeti en Osmanlı devlet ricâlinin en mümtaz simalarından biridir.” O. F. Köprülü; a.g.md., s. 713.

²²⁹ Lûtfî; a.g.e., s. 374. Erzurum'da ya anan çatı maların detayı için bkz. W. E. D. Allen – P. Muratoff; a.g.e., s. 33-39.

geçirmi oldu u Erzurum'a, vali olarak Çerkez asıllı bir Müslüman asilzâdesi olan, Bekovich Cherkasski'yi atamı tır²³⁰. Bu ma lubiyetle ilgili olarak Osmanlı yönetimine hâkim olan görü , ark Seraskerli ine yeni tayin edilmi olan Salih Pa a ile Erzurum ahalisinin, gayretsizli inden kaynaklandı ı ekinde olmu tur²³¹. stanbul'da büyük rahatsızlı a neden olan bu yenilgi sonrasında , Ruslar'ın, Erzurum üzerinden Bayburt ve Trabzon'a kadar gitme ihtimali , baya ı bir sıkıntı olu turmaya ba lamı tır²³². Durumun karı ık bir hal almaya ba laması üzerine; daha önc e Sivas Valili i'ne atanmı olan Hazine Darzade Osman Pa a'ya Trabzon Valili i verilerek ark Seraskerli i tevcih edilmi , ba arısız oldu una hükmedilen Salih Pa a ise , Tokat'a sürgüne gönderilmi tir. Müteakiben de Erzurum'un tümünden elden çıkmasından sonra Ruslar'ın, Erzurum'dan hareketle, Karahisar-ı arki tarafına geldi i haberi alınmı tır²³³.

3- Edirne Antlaşması (14 Eylül 1829)

Ruslar, Osmanlı kar ısında 1828 senesinden itibaren hem Rumeli'de hem de do u taraflarında kesin üstünlük sa lamı lardır. 1829 senesinde harbin ikinci safhasında Rusların ilerleyi i devam etmi , do uda da Erzurum ba ta olmak üzere Osmanlı için hayati öneme sahip olan di er bazı merkezler de elden çıkmı tır. Osmanlı yönetimi, Rusya kar ısında yapabilecek bir eyinin kalmadı nı anlayınca, aldı ı bu büyük ma lubiyetle Rusya'dan barı istemek zorunda kalmı tı r²³⁴.

²³⁰ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 40.

²³¹ Lûtfî Efendi'nin verdi i bilgilere göre; Anadolu ordusu memurlarından Sivas Valisi Hakkı Pa a, yeterli miktarda asker ile Erzurum civarında Rusya'ya kar ı ba arılı bir mukavemet gösterdi i sırada, Salih Pa a'nın ona takviye yönünden yardım etmesi gerekmi tir. Ancak Salih Pa a'nın bu takviye birlik göndermesine ahali izin vermemi tir. Hakkı Pa a (kendisi sonradan Ruslara esir dü mü tür)'da elinin altında bulunan askerle Hasankale civarında Ruslarla çarpı mı ve peri an halde geri dönmü tür. te Erzurum'un elden çıkmasında Salih Pa a'nın bu yetersizli i ve tedbirsizli inin neden oldu u görü ü ortaya çıkmı tır. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 386.

²³² Ünlü Rus komutanı Paskiewitch; daha 1829 senesi ba larında St. Petersburg'u ziyaret etti inde kafasındaki projeyi Çar I. Nikola'ya açmı ve söyledikleri ile onu etkisi altında bırakmı tır. Paskiewitch'in planına göre; Erzurum ve Ermenilerin bulundu u mntıklar mutlaka i gal edilmeliydi. Arkasından da Rus donanmasının deste i ile Trabzon'a do ru karadan ve denizden mü terek bir taarruz yapılmalıydı. Trabzon'un ele geçirilmesinden sonra da burayı üs olarak kullanıp Sivas'a yürümek lazımdı. Çünkü Paskiewitch'e göre, Sivas; stanbul'un, Ermenistan, Suriye ve Irak ile olan münasebetlerini temin eden Anadolu yol sisteminin merkezi konumundaydı. Rus Komutanı bu projesinin hayata geçirilebilmesi için de yeterli sayıda takviye kuvvetlerin gelmesi gerekti ini, Ermenistan Da ları ile Yukarı Fırat vadisinde ya ayan Kürt kabil e reisleri ile anla mak ve en nihayetinde ran ile Rusya'nın devamlı bir barı içinde olmasının tesis edilmesi gerekti ini vurgulamı tır. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 31-32, 41.

²³³ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 386, 395; W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 41.

²³⁴ Dani mend; Osmanlı'nın, Rusya'dan barı istemesinde Prusya sefirinin aracı oldu unu belirtmektedir. H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 115.

Avrupa devletleri de Rusya'nın İstanbul önlerine kadar ilerleyişi dolayısıyla, bayağı rahatsızlık duymaya başlamışlar, duydukları bu rahatsızlık dolayısıyla da Rusya'ya bariyer yapılması yolunda baskılar yapmışlardır²³⁵. Batılı devletlerden İngiltere'nin, bariyer sürecindeki etkisi o kadar belirgindir ki, antlaşma müzakereleri yürütülürken, Osmanlı murahhaslarının Müslüman ahalinin zarar göreceği ve artırımların bulunduğu hususları kabul etmeyeceklerine dair görüş belirttikleri zaman, hemen İngiltere sefiri devreye girmiş ve antlaşmanın yapılması konusunda Osmanlı tarafına baskı yapmıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin, Fatsa, Anapa ve Ahılkelek'i Rusya'ya vermek istememesi sırasında, İngiliz Sefiri: "...Çaresi yok, buraları vermeli, ücret yerlerdir Devlet-i Aliyye'ye lüzumu yoktur." diyerek İngiltere'nin nasıl bir tavır takındığını ve Rusya'dan yana olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Bir yandan da İngiliz Sefiri iki de bir: "... İngiltere Osmanlı'nın dostudur ve ayet Londra İstanbul'a yakın olsaydı ne kadar size yardım ederdik ..." demekten de çekinmemiştir²³⁶.

Antlaşma müzakereleri yürütülürken, doğu vilayetleri ile ilgili konular, Rus Başkomutanı Paskiewitch ile Çar Seraskeri ve Trabzon Valisi Osman Paşa arasında görüşülmüştür. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra, terk ve tahliyesi yapılacak mahallerle ilgili olarak artırımlar üzerinde anlaşılmıştır: "...Rusya'nın istila edip de tahliyesini yapacağı mahaller; Bayburt ve Muş Sancakları, Sivas, Oltu, Tortum, Narman kazaları, Erzurum ile buraya bağlı olan mirho (Emreh), Tercan, Hınıs, Aşkale -Yukarı Pasin kazalarıyla Kars ve Bayezid sancaklarıdır..." Bahsi geçen bu mevkiilerin terk edilmesi süresi olarak da sekiz aylık bir zaman dilimi kararlaştırılmıştır²³⁷.

Ruslar'ın, bahsi geçen doğu vilayetlerini boşaltması halkın yeniden iskân edilmesi meselesini gündeme getirmiştir. Nitekim Ruslara açıkça sempati besleyen binlerce Ermeni, Rus ordusu çekilirken bu orduyu takip ederek Erivan ve Ahılkelek taraflarına gitmişlerdir²³⁸.

Neticede Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 15 Rebülevvel 1245 (14 Eylül 1829) tarihinde 16 maddeden müteekkil, Memleketeyn'e (Eflak Boğdan) ait bir zeyil ve tahliyeye ait bir senetten ibaret olan Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma,

²³⁵ Rus ordularının İstanbul önüne gelmelerinin, Avusturya ve İngiltere'yi heyecana düştürdüğü, İngiliz donanmasına Boğazlara yaklaşma emri verildiği belirtilmektedir. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 205.

²³⁶ Yapılan tartışmaların detayı için bkz. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 399-400.

²³⁷ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 402.

²³⁸ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 42-43.

Osmanlı Devleti'nin imzaladığı en önemli şartları içeren antlaşmalardan biri olarak tarihe geçmiştir²³⁹.

a- Edirne Antlaşmasının Dördüncü Maddesi; Osmanlı, İran ve Rusya Sınırı

Edirne Antlaşması'nın bütün maddelerini ele almak bizim konumuz dışı olmakla birlikte, sadece doğu bölgesini ilgilendiren Osmanlı, Rusya ve İran arasındaki mevcut doğu sınırının son şeklini kapsayan, dördüncü maddeyi ele almak istiyoruz.

Antlaşmanın dördüncü maddesi genel hatlarıyla şu içeriği taşıyordu: “...*Gürcistan, Ermenistan, Megril, Göril ve Kafkas semtine yakın yerler ve diğer kısımlar, çok zamandan beri Rusya Devleti'ne bağlı olup, bundan başka Rusya Devleti ile İran Devleti arasında 10 Ocak 1828 tarihinde yapılan Türkmençay Antlaşması ile Rusya; Revan ve Nahçıvan hanlıklarına da sahip olmuştur. Bundan dolayı antlaşma imzalayan devletler arasında belirlenen sınır boyunca, çıkabilecek anlaşmazlıkları defnetmek için kesin hududun belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim o civarda bulunan kabilelerin yama ve çapul gibi işlere girişi için gerekli tedbirlerin alınması da zorunludur. Bundan dolayı Anadolu tarafında Rusya ülkesi ile Osmanlı Devleti arasında sınır, Göril memleketinin Karadeniz'den giderek Ermenistan sınırına çıkıp oradan da doğu yolu ile Ahıska ve Kars Eyaletleri'nin Gürcistan sınırına kavuştuğu yere kadar, kesin sınır olacaktır. Ahıska ve Ahılkelek Kaleleri kuzeyden ve kesin hatları belli olan sınırın içinde iki saatlik mesafe kalacaktır. Sınır çizgisinin güney ve batı taraflarında Kars ve Trabzon semtlerinde bulunan arazi ile Ahıska Eyaleti'nin en büyük kısmı, Osmanlı Devleti'nin tasarrufuna bırakılacaktır. Yine belirlenen sınır çizgisinin kuzey ve doğusunda Gürcistan, Ermenistan ve Göril semtlerinde bulunan arazi ve Kuban nehrinin ağzından Sen Nikola limanına kadar -bahsi geçen liman dâhil olmak üzere- bütün Karadeniz sahili Rusya tasarrufunda bulunacaktır. Binaen-aleyh Rusya Devleti, Ahıska Eyaleti'nin geri kısmını, Kars eyaletini ve eyaletini, Bayezid eyaletini ve'l-hâsil*

²³⁹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 504; Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 211; . H. Danişmend; **a.g.e.**, s. 115; Enver Ziya Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V**, s. 120-121. Antlaşmanın tüm maddeleri için bkz. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 498-504. Antlaşmanın tazminat kısmı da çok önemlidir. Antlaşmaya göre, Osmanlı Devleti 1,5 milyon ticari, 10 milyon duka da harb tazminatını Rusya'ya ödeyecek ve bu meblağ ödeninceye kadar Eflak, Boğdan ve Bulgaristan geçici olarak Rusya'da kalacaktı. O zamanki şartlar içinde çok önemli bir tazminat olan bu meblağın Rusya tarafına ödenmesi 1834'e kadar sürmüştür. Bu süre içinde Eflak ve Boğdan ahalisi önemli bir Rus baskısı altında kalmıştır. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 212.

Erzurum ehri ve eyaletini me ru sınır haricinde tümnden Osmanlı'ya teslim edecektir...”²⁴⁰

Edirne Antlaşması, hiç üphesiz tesirleri ve sonraki dönemlere bıraktığı meseleleri ile üzerinde iyice düşünülmesi gereken ve dersler çıkarılması lazım gelen bir mukaveledir. Bu nedenle de birçok tarihci bu antlaşmayı farklı yönlerden ele alarak değerlendirir ve bazı hükümlere varmışlardır. Bunlardan bir kaçına bakacak olursak.

Danışmend'in, Edirne Antlaşmasıyla ilgili yorumu şu ekildedir: “...16 maddeyle Memleketeyn'e ait bir zeyilden ve ayrı bir maddeden ibaret olan Edirne muâhedesini, Osmanlı İmparatorluğu'nun arazi bakımından büyük bir ziyana uğratmıştır. Rumeli tarafında harpten evvelki Prut hududu ibkâ edilmiş ve yalnız Tuna ağzları Rusya'ya bırakılmış ve Kafkasya ile Anadolu tarafından da Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek kaleleri Ruslara verildikten başka Rusya'nın Gürcistan hâkimiyeti de tasdik olunmuştur...”²⁴¹

Danışmend'in gösterdiği açıdan bakıldığında zaman, en azından doğudaki Erzurum ve Kars gibi vilayetlerimizi kurtarmış olmamız bir başarı gibi algılanabilir. Ancak Rusya'nın Kafkasya üzerindeki egemenlik anlayışının sistemli bir şekilde yerleşmesi de gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Enver Ziya Karal'ın bu antlaşmaya yönelik tespitleri daha doğrudur. Karal, bu hususla ilgili şu mantıklı görüşleri ifade etmektedir: “...Edirne Barış Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin, Kaynarca'dan sonra imzaladığı en ağır antlaşmadır. Her ne kadar Ruslar harp neticesinde aldıkları toprakları bu antlaşma ile boşaltmayı kabul ettiler de, Tuna'nın ağzındaki adalarda kalmakla, bu nehrin kontrolünü, Poti, Anapa ve Ahıska'yı ellerinde bulundurmakla da doğu Anadolu'nun kontrolünü sağlayacak yerler kazanmış oldular ...”²⁴²

İngiliz sefirinin dile getirdiği; Anapa, Poti gibi yerlerin nasıl olsa Osmanlı'dan uzak yerler olması dolayısıyla elden çıkmasının, Osmanlı açısından bir mahzurunun bulunmadığı yönündeki mülahazası, kabul edilebilir bir şeydir. Çünkü buralar Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Müslüman halklar ile Karadeniz'in doğu sahillerinin kontrolü açısından, hayati öneme sahip yerlerdi. Özellikle Anapa,

²⁴⁰ Lütüfî; **a.g.e.**, s. 500. Lütüfî tarihinde yer alan bu maddeyi, mümkün olduğu kadarıyla sadeleştirerek buraya aldık.

²⁴¹ H. Danışmend; **a.g.e.**, s. 115.

²⁴² E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 121.

Kırım ve Transkafkasya arasında direkt ula tırma imkânlarını sa layan Poti'nin (Fa) , Ruslar eline geçmesi demek, Osmanlı'nın Çerkezistan'daki bütün hükümlerlik haklarından vazgeçmesi anlamına gelmekteydi²⁴³. Rusya, nasıl ki Türkmençay Antlaşması ile İran'ın Kafkasya'daki iki bin yıllık etkinlik alanını bitirmişse, Edirne Antlaşması ile de, Osmanlı'nın etkinlik alanını yok etmiştir.

Bu husus, çok dikkatli bir şekilde göz önünde bulundurulması gereken bir yöndür. Nitekim Avusturya Sefiri, Edirne antlaşmasını; “...muzaffer bir devletin zayıf bir dümana, imdiye kadar kabul ettirimi oldu u ahitlerin en a ırı oldu u ve bundan sonra Bâb-ı Âlî'nin müstakil bir devlet addedilmesinin güç oldu u...” ekinde nitelendirmesi dikkate de erdir²⁴⁴.

Genel olarak antlaşma sonucuna baktığımızda, Osmanlı'nın kuvvet bakımından acizli i ve zayıflı ı batılı devletler tarafından fark edilince devlet topraklarının parçalanıp bölü ülmesi için taksimat projeleri üreilmeye ba la nmıştır. Aksun'un da vurguladığı üzere; Edirne Antlaşmasıyla Türklerin Avrupa'dan atılması ve Asya içlerine sürülmesi dü üncesi, Avrupa zihniyetinde yeni bir ivme kazanmıştır²⁴⁵.

4- Osmanlı Rus Sava ı Sırasında İran'ın Tutumu ve Osmanlı - İran İttifakı Olu turma Çabaları

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sava ya anırken ve Ruslar kesin bir üstünlük kurup ilerleye geçmişken, Osmanlı ile İran ilişkilerine baktığımızda, karışık bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü İran tarafının, Osmanlı-Rus harbi esnasında ne yapacağı ve nasıl bir tavır takınacağı tam belli de ildi. İran'ın belirsiz tavır ve sessizli i kar ısında harekete geçen Rusya²⁴⁶, olası bir Osmanlı - İran ittifakı durumundan çekindi i için İran'a ittifak teklifi nde bulunmu tur. Ancak Rusya'nın bu teklifine so uk bakan İran, bunu reddetmiştir²⁴⁷. İran'da bu tavır belirsizli i devam

²⁴³ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 32-33.

²⁴⁴ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 212.

²⁴⁵ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 212.

²⁴⁶ Hatırlanacağı üzere, bundan önce Rusya ile İran arasında yaşanan sava sırasında da Rusya olası bir Osmanlı - İran ittifakından çekindi i için, Osmanlı ile çok yakın temaslarda bulunmuş ve sava ın bütün sorumluluğunu İran'ın üzerine yıkmıştır. Hatta İstanbul'da bulunan Rus maslahatgüzarı Mencaki vasıtasıyla, Osmanlı yönetimi geli melerden devamlı surette bilgilendirilmiş ve Osmanlı topraklarına yönelik Rusya'nın hiçbir art niyeti olmadığı üstüne basılarak ifade edilmiştir. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 43810.

²⁴⁷ **BOA., H. H.**, D. No: 787, G. No: 36723.

etti i esnada Abbas Mirza, Osmanlı- ran ittifakının kurulmasına yönelik bazı giri imlerde bulunmaya ba lamı tır.

a- Abbas Mirza'nın ttifak Teklifi

Abbas Mirza, 1828 senesi Kasım ayı içinde, A a Hasan isimli Erzurum'da bulunan adamı vasıtasıyla, Osmanlı yönetimine Rusya'ya kar ı bir ittifak teklifi yapmı ve bu teklif Erzurum Valisi aracılı ıyla stanbul'a iletilmi tir²⁴⁸. Abbas Mirza'nın dile getirmi oldu u ittifak teklifin in içinde yer alan temel husus, Rusya'ya kar ı Osmanlı ile ran'ın birlikte hareket etmesi konusu olu turmu tur. Hatta Abbas Mirza mektubunda, gerekirse Osmanlı-Rus barı ı konusunda aracı bile olaca ını söylemi tir. Abbas Mirza'nın teklifi, Osmanlı yönetim kademesinde müzakere edildikten sonra, pek samimi görülmemi ve ran'ın mevcut tavrının tutarsız olması dolayısıyla da, bu ittifak hususunun gerçekleşle meyece i yönünde bir irade ortaya konulmu tur²⁴⁹.

Normalde, dı arıdan bakan biri için ran'ın bu teklifi çok anla ılır, hatta Rusya kar ısında ma dur olmu iki devlet açısından elzem bir hareket olarak da görülebilir. Bunun ötesinde, Rusya kar ısında özellikle do u cephesinde peri an olmu Osmanlı'ya, yine eski bir Rus ma duru ve dü manı olan ran'ın, ittifak teklif etmesi ve bu iki Müslüman devletin birlikte hareket etmesi çok mantıklı da gelmektedir.

O halde, Osmanlı yönetimi, neden bu teklifi kabul etmemi tir ve ran tarafını a ır ifadelerle terslemi tir? Buna dikkatli bakmak gerekmektedir. Bu konu ile ilgili Osmanlı meclis müzakereleri neticesinde varılan sonuç, dikkatli bir ekilde ele alındı nda da çok mantıklı gerekçeler ileri sürüldü ü görülmektedir²⁵⁰.

Yapılan meclis müzakerelerinde; kesin bir ekilde ran'ın güvenilmezli inden bahsedildikten sonra, ran'ın hem samimi olmadı ı, hem de niyetinin belirsiz oldu u açıkça ifade edilmi tir. Özellikle Abbas Mirza'nın, uzun zamandan beri yürütmü oldu u politikanın belirsizli ine vurgu yapılarak, kendisinin Rusya ile münasebetlerinin çok yakın oldu u ve bu yönüyle de Abbas Mirza'ya güvenilmesinin de imkânsızlı ı dile

²⁴⁸ 2 Cemâziyelevvel 1244/10 Kasım 1828 tarihli bir belge de ran tarafının Osmanlı'ya sundu u teklif ve bu teklife verilen cevapla ilgili çok önemli bilgiler bulunmaktadır. **BOA., H. H.**, D. No: 1052, G. No: 43340.

²⁴⁹ Osmanlı yönetimi ran'ın bu ittifak teklifini, Rus ilerleyi i kar ısında korkup kendisini de etkilenece ini dü ündü ünden yaptı ını varsaymı tır. **BOA., H. H.**, D. No: 1052, G. No: 43340.

²⁵⁰ **BOA., H. H.**, D. No: 1052, G. No: 43340.

getirilmi tir²⁵¹. Kaldı ki, ran'ın ittifak ve ittihat teklifinin, Osmanlı için pek bir anlam ifade etmedi i de bu meclis müzakerelerinde açıkça belirtilmi tir. Çünkü ran'ın, elinden bir i gelmi olsaydı, bırakın Osmanlı'ya yardım etmeyi, öncelikle Rusya'ya terk etti i yerleri geri alırdı. Nitekim Osmanlı ile Rusya sava halindeydi ve ran için çok elveri li bir durum söz konusuydu. Ancak bu süreçte ran elini bile kıpırdatamamı, kendisi için çok önemli bir mevkiye sahip olan Revan'ı dahi geri almak için herhangi bir giriimde bulunamamı tır. Hal böyle iken, Osmanlı'ya ittifak teklif etmeleri ve Rusya'ya kar ı birlikte hareket edilmesi gerekti ini söylemelerinin altında, bir art niyetin oldu u kesindi²⁵².

Ayrıca do u vilayetlerinde bulunan valilerin ve ahalinin ran sözlerine kanıp, nasıl olsa ran, Osmanlı ile ittifak yapacak dü üncesiyle, rehavete kapılmalarının tehlikeli bir durum oldu u da dile getirilmi tir. Nitekim o sıralar, kulaktan kula a bu söylentiler dillendirilir olmu tur²⁵³. Netice itibariyle ran'ın her türlü “*hal ve irretlerinin ma'lûm*” olması dolayısıyla tekliflerine itimat edilmeyece i ve dikkate alınmayaca ı ifade edilerek ayrıca sava ın sakinlemi oldu u k ı mevsimine denk gelen bir zamanda ran'ın bu teklifi getirmesi de manidar bulunmu tur.

Zaten ran'ın, Rusya kar ısında daha yeni almı oldu u ma lubiyet ortadaydı ve peri an bir haldeydi. Rusya kar ısında kaybetti i topraklar ve ödemek zorunda oldu u sava tazminatı dolayısıyla çok sıkıntılı bir dönem geçiren ran tarafının, sanki güçlü ve sözü dinlenir bir devletmi gibi, Osmanlı ile Rusya arasında yapılacak bir bar ı antla masında aracı olaca ını söylemesi de ciddiye alınmamı tır. Hatta Osmanlı yönetimi bir ara, acaba ran bizimle ittifak kurmak isteyip de, kaybetti i yerleri almak

²⁵¹ “... raniyan'ın mazbut olan hallerine nazaran i bu hayır -hâhâne ifadatları pek de sadakate makrûn olub olmadı ı meçhul ve bu vecihle ittifak veyahud tavassuta meyl ve ra betleri kendülere bir gûna menâfî-i mahsûsa mülahazasından ibaret midir malum olmadı undan...” ifadeleri ile ran'a olan güvensizli e vurgu yapılmı tır. **BOA., H. H.**, D. No: 1052, G. No: 43340.

²⁵² Bu husus belgede u ifadelerle yer almaktadır: “... ehzade-i muma-ilyehin Rusyalu ile tutu u yol ma'lum olmakla birlikte kendüsünün Devlet-i Aliyye hakkındaki hiçbir ifadesine itibar olunmaması lazımlı gelmektedir kendülerinin imdiki halleri meyanında tavassutu ve ittihada arz eylemeleri hezeyan kabilinden olub ittifak sözleri ise ayıdadandır... e er ellerinden i gelecek olsa ibtidâ kendü aher karibde düçar oldukları rüsvâl ı gidermek için Devlet-i Aliyye'nin Moskovlu ile ilân-ı harbi vuku'unu tamam fırsat ve ganimet itti haz ederek bidayet halde hemen kendüleri dahi bir taraftan ayaklanub Moskovlu'ya verdikleri ülke-i Revan'ı kolaylıkla almaları mümkün iken imdiye kadar bir ey diyemeyüb de...” **BOA., H. H.**, D. No: 1052, G. No: 43340.

²⁵³ “... ran'ın bu halleri bir fesad zımında olması niümayan oldu undan mü âriin -ileyh kulları (Erzurum valisinden bahsediyor) bunların bu makule sözlerine pek de az kulak veriyor da i yapaca ım diyerek ol taraflarda bir takım sadedil halk dahi ranlu bize tavassut edecek bar ık olacak imi iz diyerek bunun zuhuru bi'l-meks maslahat ve tertibatlarına mazâr olaca ı a ikârdır” **BOA., H. H.**, D. No: 1052, G. No: 43340. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 424.

için Osmanlı'yı kullanmak mı istiyor? Sorusunu bile sormu kurnazca bir tertip oldu u dü ünmesine kapılmış tır²⁵⁴.

Bunun dı nda ran'da bulunan Osmanlı casuslarının faaliyetleri de bilinen bir durumdu. Bu casuslar vasıtasıyla gelen haberler de, Osmanlı'daki ran'a yönelik güvensizli i perçinler nitelikte olmu tur. Gelen çok önemli casus haberlerine göre; bir ara Tahran'da bulunan Rus sefiri bir hücumu maruz kalmı ve öldürülmü tü r. Bunun üzerine gerginle en Rus- ran ili kileri sonucunda iki taraf arasında var olan mevcut anla manın geçersiz olma ihtimali ortaya çıkmı tı r. Rusya, Osmanlı ile süren sava ı göz önünde bulundurarak, Tahran'daki elçisinin öldürülmesi olayı kar ısında sessiz kalmı ve ran'a yönelik sert bir tutum takınmamı tır. Bu haberi de erlendiren Osmanlı yönetimi, hiçbir devletin kabul e tmeyece i böyle bir a a ılanmayı (elçinin katledilmesi) Rusya'nın da kabullenemeyece ini ve kendisi ile süren harbin bitiminden sonra , Rusya'nın, ran'dan intikam almak için harekete geçece ini dü ünmeye ba lamı tır²⁵⁵. Aslında ran tarafı da bunun bilincindeydi ve Rusya'nın o anki sessizli inin bir gün çok sert bir ekilde kendilerine dönece ini de tasavvur edebilmekteydi. Bu ba lamda, Rusya korkusuna kapılan ran'ın Osmanlı ile ittifak kurmayı lüzumlu görmesinin de bir ihtimal oldu u Osmanlı yönetiminin aklına gelen hususlardan biriydi .

Zaten ran'ın durumundan üphelenen ve bu havalıyı çok iyi bilen Rus Generali Paskiewitch, geli meleri yakından takip etmi tir. Kimi zaman ran yönetimine hediyeler göndererek kimi zaman da Tebriz'de bulunan Abbas Mirza'ya tehditler savurarak ran'ın, Osmanlı-Rus sava ı sırasında etkisiz kalmasını sa lamı , bu do rultuda hareket eden Abbas Mirza da tarafsız bir davranı sergilemi ti r²⁵⁶.

b- ran'la Yapılan Dostluk Antla ması ve Tayyibî Efendi'nin ran Sefirli i

Abbas Mirza ile Osmanlı arasında ya anan bu gerginlik sonrasında, yakla ık bir senelik zaman geçmi ve sava ın seyri, Osmanlı'nın kesin ma lubiyetine do ru gitmeye ba lamı tır. te bu esnada Osmanlı- ran ili kilerinin iyile tirilmesi ve dostlu un tesisi için, ran Devleti tarafından tekrar giri imler ba latılmış ve Mehmed erif irvanî isimli ran elçisi, özel sefir olarak stanbul'a gelmi tir. O sıralar Osmanlı'nın içinde bulun du u

²⁵⁴ BOA., H. H., D. No: 1052, G. No: 43340.

²⁵⁵ BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

²⁵⁶ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 32-33.

sıkı ık durum ve bir ıkar yol araması , ran'a kar ı daha yumu ak bir tutum takınmasına neden olmu tur. ran elçisi ile yapılan müzakereler sonu cunda, Osmanlı ile ran arasında dostane ili kilerin kurulması ve buna dayalı olarak hareket edilmesi ba lamında bir dostluk antla ması yapılmı tır.

Bir mukaddime ile üç maddeden olu an bu taslak antla masına göre; iki devlet arasında iyi ili kilerin sürdürülmesi çerçevesinde, daimi sefir tayin edilmesi ve münasebetlerin geli tirilmesi kararla tırılmı tır (Nisan 1829)²⁵⁷. Bu dostluk antla manın giri kısmında, Osmanlı Devleti ile ran'ın Müslüman ülkeler olmaları dolayısıyla birlik içinde hareket etmelerinin önemine vurgu yapılmı , akabinde de Rusya'ya kar ı iki tarafın birbirlerine yardım etmesi gerekti i açıkça zikredilmi tir.

Antla ma maddelerine baktı ımızda, genel hatlarıyla ele alınan hususlar unlardı: Mü terek dü man olan Rusya'ya kar ı, Osmanlı Devleti'nin karadan veya denizden sava açması durumunda, ran da aynı ekilde Rusya'ya kar ı sava açacak ve bu konuda herhangi bir isteksizlik te bulunmayacaktı. Bu sava ta, Osmanlı Devleti'nin Rusya üzerine gönderece i asker miktarı kadar ran da asker sevk edecekti. Yine müttefik devletler, bu konuları ihtiva eden antla manın geçersiz kılınmasına da yetkili olacaklardı. ki taraf, sava ta ve barı ta birbirlerinin -aleyhine ve zararına olmamak kaydıyla- anına yakı ır bir ekilde hareket edecekti²⁵⁸.

Genel hatları yukarıda ifade etti imiz ekilde olan bu taslak antla ması , iki devlet arasında resmen imzalanmı ve yürürlü e girmi de ildi. Sadece taslak halinde olan bu antla ma metni, stanbul'daki ran Sefiri ile yapılan müzakereler sonucunda uzla ılan konuların yazıya dökülmü haliydi. Zaten bir antla manın resmîyet kazanabilmesi için iki ülke hükümdarları tarafından onaylanması gerekmektedir ve bu resmîyet de bu antla ma için henüz söz konusu olmamı tı.

Osmanlı- ran arasındaki bu yumu ama sürecine ba lı olarak Osmanlı Devleti, Küçük Tezkireci es-Seyyid Mehmed Tayyibî Efendi'yi ran'a elçi olarak göndermi tir. (1829)²⁵⁹. ran tarafı da, stanbul'da bulunan erif irvanî'yi, tam yetkili kılarak ran

²⁵⁷ BOA., H. H., D. No: -, G. No: 42117-A; Lûtfî; a.g.e., C.: II, s. 328.

²⁵⁸ Lûtfî; a.g.e., s. 329.

²⁵⁹ BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

elçisi tayin etmi tir. Yapılan bu elçi atamaları çerçevesinde iki taraf arasında ili kilerin geli tirilmesi için bu tür giri imlerin iyi olaca ı dü ünül meye ba lanmı tir.

Tayyibî Efendi'nin ran'a gidi i esnasında kendisine verilen Nâme-i Hümâyûn'da²⁶⁰ memuriyetinin ana konusunun, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında süregelen sava çerçevesinde, ran'ın, Rusya aleyhine harekete geçirilmesini sa lamak oldu u anla ılmaktadır²⁶¹. Aynı zamanda, Tayyibî Efendi'ye tembih edilen konulardan biri de eri ise, iki taraf arasında büyük sorunlara neden olan Süleymaniye havalisindeki durum ve bu konu çerçevesinde ran'ın tekrar uyarılması hususudur²⁶².

Bu süreçte ran'a kar ı eski olumsuz tutumundan uzakla an Osmanlı Devleti, Rusya kar ısında almı oldu u ma lubiyetlerin etkisini yok etmek için Osmanlı - ran ittifakının i e yarayabilece ini dü ünme ye ba lamı tir. Ancak tarihi süreç, bunun pek de mümkün olmadı ını ve ran ile uzun süreli ve kalıcı b ir ittifakın kurulmasının ne kadar zor oldu unu göstermi tir. Zira iki tarafın yöneticileri de bunun farkındaydı ve her ne kadar birlik olalım diye hareket ediyorlardıysa da, birbirlerine kar ı olan güvensizliklerini de saklamıyorlardı.

ran'a sefir olarak görevlendirilen Tayyibî Efendi'ye, tembih edilen konulardan biri de, ittifak maddesi ile ilgili bir zorluk çıkarılması halinde kendisinin ranlı yetkililerle münaka aya giri memesiydi. Tayyibî Efendi'nin, sefirlik görevi dolayısıyla ran'a gidi süreci de çok ince ayrıntılarına kadar dü ünülmü ve bir plân dâhilinde hareket edilmesi kararla tırılmı tır. Bu plâna göre kendisi hemen ran'a gitmeyecek, önce Erzurum'a u rayıp burada Erzurum Valisi ile bir durum müzakeresi yapacaktı. Bu meyanda geli en durumlara ve ran'ın tavrına bakılarak Tahran'a gidecek ve buradaki müzakereleri yürütmeye ba layacaktı²⁶³. Böyle bir hareket plânından kasıt da,

²⁶⁰ Name-i Hümâyûn'un aslı için bkz. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 484-487. Bu mektupta; iki devlet arasında kurulacak ittifakın ve birlikteli in özelliklerinden bahsedilmesinin yanında, Osmanlı topraklarından olan Süleymaniye ile Irak mntikasındaki di er geli melere ran'ın müdahale etmemesi, ran tarafından talep edilen hususların ba nda gelmekteydi. Zaten bu durum, Baban Sanca ı meselesi olarak uzun zamandan beri iki devlet arasında sürtü me konusu olan bir konuydu. Osmanlı yönetimi bu konuda ran yönetimini tekrar uyarma ihtiyacı hissederek, hiçbir ekilde buraya ve buradaki mutasarrıf atamalarına ran'ın müdahil olmamasını istemi tir. Nitekim Nâme-i Hümâyûn'un bütünü okundu u zaman ittifaktan çok buna vurgu yapıldı ı da görülmektedir.

²⁶¹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 330.

²⁶² **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837; Lûtfî; **a.g.e.**, s. 330.

²⁶³ **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

Osmanlı'nın ittifak konusunda acele eden bir devlet görüntüsüne dü memesi ni sa layarak, ran'ın gerçek tavrının netle mesini beklemektir.

Bu sırada stanbul'da bulunan ranlı A a Ahmed'den alınan bilgilere göre, ran ahı, Osmanlı Devleti ile ittifak kurmaya sıcak bakmakta olup, bu sayede Osmanlı- ran ittifakı ile olu acak gücün, Rusya'ya kar ı galip gelmesi halinde, kendilerinin Türkmençay Antlaşması ile Rusya'ya bıraktıkları yerleri geri alaca ı ümidini ta ımaktaydı²⁶⁴. Gelen bu haberlerden de anlaşıla ca ı üzere, gidi at iki taraf için de olumlu ba lamı gibiydi. Ancak bu ittifak meselesinde en büyük sorun olan Abbas Mirza'nın, Rusya ile uyuma ya yakın bir politika izledi i de alınan bilgiler arasındaydı. Bu nedenle Tayyibî Efendi'nin, Abbas Mirza'yı dikkate almayıp Tebriz'e u ramadan, Tahran'a gitmesi uygun görülmi tür²⁶⁵.

Osmanlı yönetimi Abbas Mirza'nın, ran içindeki mevcut konumunu göz önünde bulundurarak, hassas bir hareket tarzının yürütülmesinin de gerekli oldu unu fark etmi tir. Çünkü Abbas Mirza'nın, veliaht ehzade olması ve aynı zamanda devlet yönetimindeki gücü ve gelecekteki pozisyonu göz önünde bulundurularak, ince bir diplomasi yürütülmesinin daha iyi olaca ına karar verilmi tir. Osmanlı Devleti, Abbas Mirza'nın, yapılacak ittifak müzakerelerinde yok sayılmasının ık olmayaca ını da hesaba katarak, mevcut dengeleri gözetici, esnek bir politika izleme yoluna gitmi ve ran ile kurulacak ittifak giri iminde çıkabilecek sorunları asgariye indirmek için büyük çaba göstermi tir²⁶⁶.

²⁶⁴ Rus- ran harbi sonucunda 1828 senesinde imzalanan Türkmençay Antlaşması ile ran'ın Rusya'ya bırakmak zorunda oldu u topraklarla ilgili olarak, Feth Ali ah baya ı büyük bir üzüntüye kapılmış ve ölümüne kadar bu üzüntüyü üzerinden atamamı tir. Tahsin Yazıcı; "Feth Ali ah" maddesi **TDV A., C.: XII**, stanbul, 1988, s. 451-452.

²⁶⁵ ran'a sefir olarak görevlendirilmi olan Tayyibî Efendi'ye, ran'a gidi i esnasında öncelikle Erzurum'a u rayacak olması dolayısıyla, bu süre içerisinde meydana gelen gelişmeler ve ran'ın bu süreçteki tavrına yönelik çok dikkatli ve uyanık hareket etmesi hususu sıkıca tembih edilmi tir. Hatta ran'ın, Rusya'ya kar ı somut bir tutum takınmaması durumunda, bir süre Erzurum'da kalması da kendisinden istenmi tir. ran'ın tavrının netle memesi halinde ise, ehzade Abbas Mirza yanına - Tebriz'e - u ramadan, direkt Tahran'a gitmesi salık verilmi tir. **BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837; Lûtfî; a.g.e., s. 330.**

²⁶⁶ Bu noktada Tayyibi Efendi'ye çok önemli görev dü üyordu ve yapması gerekenler hususunda çok dikkatli olması isteniyordu. Nitekim ran ahı ile yapaca ı görüşme sırasında, ahın tavırlarına ve meseleye yaklaşıma dikkat edecekti. ayet Feth Ali ah, görüşülen meseleler hususunda -gerek o lunun kendi yanına çekilmesi ve gerekse fesadının önüne geçilmesi için- ke ke o lum Abbas Mirza'nın da muvaffakiyeti alınsaydı ve ke ke durum, Osmanlı tarafından veliahd (Abbas Mirza) dahi yazılısaydı derse ona göre hareket edecekti. Lûtfî; **a.g.e., s. 330-331.**

Netice itibariyle Tayyibî Efendi'nin sırtına yüklenen bu sefirlik görevi, öncekilerine hiç benzemeyen bayağı hassas dengelere göre oluşturulmuş bir stratejiye dayanmıştır. Bu stratejiye göre; kendisi Tahran'da bulunduğu süre içerisinde şah'ın ve diğer devlet erkânının tutumlarını yakından takip edecek ve şah'ın Rusya'ya karşı Osmanlı yanında olup olmadığını anlamaya çalışacaktı. Şah'ın, Rusya'ya karşı harbe girme niyetinin olmadığını anlaması halinde de, Tayyibî Efendi böyle bir yol takip edecekti. Kendi yanında bulunan ve Feth Ali şah'a hitaben yazılmış olan - şah'ı savan ateşli eden- Nâme-i Hümayûnu hiç ortaya çıkarmayacak, sadece Baban Sancağı ile ilgili meseleyi gündeme getirecek ve sonrasında da dönüp gelecekti²⁶⁷.

c- Osmanlı - İran İttifakının Sağlanamama Nedenleri

ca- Güvensizlik

Aslında İran tarafından, Rusya'ya karşı Osmanlı ile ittifak kurulması teklifleri birkaç aydan beri yapılmaktaydı. İlk başlarda Osmanlı Devleti, İran'ın samimi olmadığını düşünmesi ile bu tekliflere sıcak bakmamı, haklı gerekçelerle ve sert üslupla reddetmiştir. Hâlbuki savaş taki durum, Osmanlı'nın aleyhineydi ve Rusya galip bir şekilde ilerlemekteydi. Özellikle doğu bölgelerindeki malubiyetler ve kaybedilen yerler Osmanlı yöneticilerini hem düşündürmekte, hem de tedirgin etmekteydi. Aynı şekilde İran tarafı da, Ruslar'ın bu şekilde Kafkasya sahasında etkin bir yayılma stratejisi izlemesinden rahatsız olmuştular.

Buna rağmen İran tarafında, Osmanlı ile oluşturulacak ittifak hususunda hem tedirginlik hem de güvensizlik vardı²⁶⁸. İranlılar, ayet Osmanlı ile bir ittifak kurarlarsa, Osmanlı-Rus savaş bitiminden sonra, Osmanlı'nın, kendilerini yalnız bırakacağı endişesini taşımaktaydılar. Hatta bu durumu Osmanlı'ya bildirerek, çekincelerinin giderilmesini bile istemişlerdi. Bunun dışında İranlılar, yapılacak ittifak antlaşmasının süreklilik arz etmesi gerektiğini de vurgulamışlardı²⁶⁹.

²⁶⁷ BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

²⁶⁸ İki devlet arasında var olan bu karıllıklı güvensizlik durumu, tarihi süreç içinde iki devlet arasındaki ilişkilerde kendisini hissettiren en önemli yön olmuştur. Safeviler'in tarih sahnesine çıkışı ile başlayan büyük kırılma, iki taraf arasındaki güvensizlik temeline dayalı bir yapının oluşturulmasına neden olmuştur. Hem İran'ın, hem de Osmanlı'nın en sıkı oldukları ve birbirlerine ihtiyaçları olduğu dönemlerde bile birliktelik sağlanamamalarının temel nedeninde de bu yatmaktadır.

²⁶⁹ Lûtfî; a.g.e., s. 330.

Osmanlı yönetimi, ba layan bu ikili müzakereler neticesinde ran'ın nasıl bir tutum takınacağını merak etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Osmanlı yönetim kademesinde tahmine dayanan iki husus ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi ve Osmanlı için tercihe şayan olanı; ran şahı, devlet ilerletilenleri ve ran halkının hep birden harekete geçip Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında yer almasıydı. İkincisi ve Osmanlı yönetimince gerçekleştirilemesi pek arzulanmayan husus ise; ehzade Abbas Mirza'nın a ırlı nı koyarak Rusya'dan yana bir politika izlemesi ve ran'ın, böyle bir kısıyama kalkışmasını engellemesiydi²⁷⁰.

Bu ittifak müzakereleri, karılıklı çekincelerle devam etmekle birlikte, iki devlet arasındaki kadim çekişmelerden biri olan, Süleymaniye'nin durumuna yönelik Osmanlı yönetiminin ısrarlı bir şekilde ran'a yaptığı uyarılardan da bir sonuç alınmamıştır. Bu konu, Osmanlı için rahatsız edici bir vaziyet almakla birlikte ran, bahsi geçen muhit ile ilgili bir sorun yokmuş gibi hareket etmekten de geri durmamıştır. Süleymaniye meselesi ile ilgili ehzade Abbas Mirza'ya da, mektup gönderilmesi kararlaştırılmış ve bu yönde Osmanlı yönetimince girişimlerde bulunulmuş olmasına rağmen, Abbas Mirza'dan da olumlu bir tepki alınmamıştır.

cb- Abbas Mirza Faktörü

Osmanlı açısından Tayyibî Efendi ile yürütülecek strateji bahsedildiği şekilde olu turulurken, ran tarafı ise, ittifak talebi konusundaki ısrarlı tutumundan vazgeçmemiştir. Bir yandan ran şah'ı Feth Ali şah, diğ er yandan da ehzade Abbas Mirza, sefirleri aracılığıyla bu isteklerini sürekli Osmanlı yönetimine iletmişlerdir²⁷¹. Hâlbuki Osmanlı yönetimi Abbas Mirza ile irtibata geçmi ve ran'ın, Rusya'ya karşı harbe girmesini teşvik edici bir mektup yazarak Tebriz'e göndermiştir. Ancak bu mektubun cevabı Tebriz'den bir türlü gelmediği gibi, Abbas Mirza'nın kararsız tutumu belli olmaya başlamıştır.

İttifak meselesi, artık sonucu belli olmayan ve olması da pek muhtemel görünmeyen bir vaziyete dönüşmüştür. Osmanlı yönetimi, bunun sorumlusu olarak da

²⁷⁰ Osmanlı'nın düşüncesini oluşturan bu hususla ilgili belgeye yansıyan ifadeler şu şekildedir: "... ah-ı ran ve vükelâ ve ran milletinin kendileri bir olub Devlet-i Aliyye ile ittihad ve Rusyalu'ya kar u kıyam ider veyahud ehzade Abbas Mirza bir takrîb ile anları kendüye çevirüb de Rusyalu aleyhine bi'l-fiil kıyâmdan vazgeçürür meçhul olma la..." BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

²⁷¹ ah'ın ve Abbas Mirza'nın mektupları Molla erif isimle sefir aracılığıyla, Erzurum'a ulaştırılmıştır. BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

Abbas Mirza'yı görmü ve onun güven vermez tavırlarının bu süreçte etkili oldu una kanaat getirmi tir²⁷². Çünkü ehzade, bir yandan Rusya ile iyi geçinmeye gayret ederken, di er yandan da kendisince kurnazlık yaparak Rusya kar ısında elini güçlendirmek için, Osmanlı kozunu kullanmak istemi tir. Yoksa kendisinin, Osmanlı ile ittifak kurmaya ve Rusya'ya kar ı birlikte sava maya kesinlikle niyeti olmadı ı tavırlarından belli olmu tur. Nitekim Abbas Mirza, Osmanlı'nın ittifak meselesini a ırdan aldı ı ve buna pek meyilli olmadı ı zamanlarda, gönderdi i sefirleri aracılı ıyla -ısrarlı bir ekilde- sizinle dost olalım, ikimiz de aynı dindeniz, birlikte hareket edelim diye tekliflerde bulunmu tur. Ancak Osmanlı'nın ittifaka sıcak baktı ı ve kurulmasını istedi i zamanlarda ise, hemen geriye çekilerek a ırdan almaya ba lamı ve bazı gerekçeler ileri sürerek hiçbir ekilde buna yana mamı tur²⁷³.

Bu arada Tebriz'de ikamet eden, Da ıstan Sefiri vekili Hacı Süleyman'dan gelen evrakta, ehzade Abbas Mirza'nın, Osmanlı- ran ittifakına dair görü lerini içeren u ifadeler oldukça dikkat çekicidir. *"...taraf-ı Devlet-i Aliyye'den usul-i ittifaka dair sened-i kuvve vürud itmedikçe, Rusyalu aleyhine, ilan-ı harb itmeyece ini ehzade Abbas Mirza sarâhaten ifade ve beyan etmektedir..."*²⁷⁴

ttifak akdi hususunda Abbas Mirza'nın gönderdi i mektuplarda dile getirdi i çekincesi ise, ran ahalisinin Rusya ile harbe bir dereceye kadar istekli oldu u , ancak evlatlarını ve mallarını bu u urda verecek olmaları dolayısıyla, kuvvetli bir ittifak akdinin yapılmasının gerekli oldu u eklindeydi. Osmanlı yönetimi, ehzadenin bu dü üncesini ve çekincelerini do al kar ılayarak, ona rahatlatıcı cevaplar vermesine ra men, bir türlü olumlu kar ılıklı alamamı tur²⁷⁵.

Ancak bu noktada akla öyle bir soru da gelmektedir. ayet ortada bir türlü güvenemedi in bir devlet varsa, neden bu devletle ittifak kurmaya en fazla sen çaba sarf edeceksin ve devamlı elçiler gönderip birlik olalım diyeceksin? Abbas Mirza'nın çeli kisi buradan kaynaklanmaktaydı. Yukarıda da belirtti imiz üzere, ran ehzadesinin

²⁷² Hatta bir ara Abbas Mirza'nın, Rusya ile ittifak ederek Osmanlı topraklarına saldırı planı oldu u, ancak askeri içinde veba hastalı mın tekrar çıkması dolayısıyla bundan vazgeçti i, Ba dat Valisi Davud Pa a tarafından stanbul'a bildirilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No:636, G. No: 31350-B.

²⁷³ **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

²⁷⁴ **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

²⁷⁵ Bu hususla ilgili belgeye yansıyan ifadeler u ekildedir: *"...akd-i ittifak hususan izhâr ve hatta ehzadenin 'arızasında ran ahalisi Rusyalu ile muharebeye bir dereceye kadar heveskâr derler ki emval ve evladlarını bu u urda feda ideceklerdir deyü..."* **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

ileri sürdü ü çekincelerinin hepsi bir bahaneydi. Abbas Mirza'nın temel siyaseti, Rusya'ya karşı elini güçlü tutmak ve bu meyanda karısına çıkan fırsatları değerlendirme politikasına göre olmuştur²⁷⁶. Çünkü kendisi, İran'ın Rusya karşısında aldığı büyük mağlubiyetlerin ve kaybedilen toprakların baş sorumlusuydu. Abbas Mirza'nın Rusya'nın gücü karşısında gözü korkmuştu ve İran'ı bir daha böyle sonuçsuz bir savaşla sokma niyeti taşııyordu. Amacı, sadece günün şartlarına göre elindeki kozları iyi kullanma ve bir şekilde bulunduğ bölgedeki güç mücadelesinde kendi varlığını devam ettirme felsefesine dayanıyordu²⁷⁷. Nitekim Abbas Mirza'nın gelen gelişmeler karşısında niyetini İran'a bildirdiği gibi, Osmanlı sefiri Tayyibî Efendi'nin kendisine bu ramadan direkt Tahran'a gitmesi olmasından duyduğu memnuniyetsizliği de ifade etmiştir²⁷⁸.

Bu arada Van Muhafızı Timur Paşa, İran'daki durumu ve gelişmeleri yakından takip etmek için Tebriz'e birkaç adamını göndermiştir. Bu adamların yaptığı tahkikatlar sonucunda Timur Paşa'ya ulaşılan bilgiler de aynı merkezde olup, İran'ın Rusya karşısında Osmanlı yanında hareket etmediğine dair herhangi bir işaretin bulunmadığı şeklinde olmuştur. Gelen bu istihbarat bilgilerine göre, Abbas Mirza'nın oğullarından birini Tiflis'e göndererek buradaki Rus yetkilileri ile müzakereler başlattığı, ayrıca Tahran'da öldürülen Rus elçisine ait cesedin Tebriz üzerinden Rusya'ya gönderme hazırlığı yapıldığı ve Abbas Mirza'nın hiçbir şekilde Rusya'ya karşı savaş niyeti taşımadığı da belirtilmiştir²⁷⁹.

İran'ın bu tutumu, Osmanlı yetkililerince Erzurum'da bulunan İran Maslahat Müdürü Ağa Hasan'a iletilmiştir. Kendisi, ilk başlarda ne diyeceğini arıyordu ve

²⁷⁶ BOA., H. H., D. No:636, G. No: 31350, 31350-C.

²⁷⁷ Abbas Mirza'nın, Rusya ile olan münasebetleri ve onlara meyilli durumuna yönelik olarak Bağdat Valisi Davud Paşa'dan gelen 3 Cemâziyelâhîr 1245/30 Kasım 1829 tarihli kaime, bu ilginç tespitler vardır. "...Tebriz'de olan ehzade Abbas Mirza Rusyalı keferesi ile muvafakat ve mu'azıdatına i tirâren bu taraflara dest-i endaz tasallut ve istıla fikri kasdına mebnî... tertib-i leker kasdı fâsîdinde oldu u... muma-ileyhin niyet-i fâsîdi üzere bu tarafa hareket itmi iken asâkîrinde vebanın ortaya çıkması sonucu me'yûsen geri avdet itdıkları...". Bunun dışında ehzade Abbas Mirza'nın, Basra muntakasında bulunan bazı yerleri ele geçirmek niyetiyle hareket ettiği ve Süleymaniye taraflarına doğru gelme planı olduğu, buna karşılık gerekli tedbirlerin alındığı da Davud Paşa tarafından bildirilmiştir. BOA., H. H., D. No:636, G. No: 31350, 31350-C.

²⁷⁸ BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

²⁷⁹ Belgede bu husus şu ifadelerle yer almaktadır: "...Van Muhafızı Timur Paşa kullarının tecessüs-i ahvâl için bazı vesile ile Tebriz'e gönderdiği tatarların tahkik ve takriri dahil bu merkezde olduğu undan başka ehzade-i muma-ileyhin bir nefer oğlunu Tiflis'e gönderdiğini ve bundan mukaddem Tahran'da katlı olunan Rusya elçisinin lâ esini Tebriz'e celbiyle Tiflis'e göndereceğini ve ehzadenin tedarikât-ı harbiyyeye dair bir hareket-i me'hûru olmadığını tatar-ı merkûm haber virmişti ..." BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

oyalayıcı sözler söyleyerek zaman kazanmaya çalı mı tır. A a Hasan, bu konuya yönelik olarak ran'ı a ırdan davranmaya iten nedenin, ittifak maddesinin tam netle memi olmasından kaynaklandı nı izah etmeye çalı mı ²⁸⁰, ancak bu açıklama Osmanlı tarafından pek samimi bulunmamı tır. Çünkü Feth Ali ah, di er ehzadeler ve devlet ileri gelenlerinin büyük bir kısmının, Rusya'ya kar ı açılacak harbe meyilli olmaları bilinmesine ra men, Abbas Mirza'nın tavrı nedeniyle bu niyetlerini gerçekle tiremedikleri ve harbe girmeyecekleri de belli olmu tur²⁸¹. Zira Abbas Mirza faktörünün, ran yönetimi içinde ne kadar güçlü bir etken oldu u da a ikârdı ²⁸².

Bu yönüyle de, ran'ın mevcut iç durumu ve yönetim yapısındaki belirsizlik açıkça anla ılmaktadır. Çünkü bir devlet için olabilecek en kötü durumlardan biri olan çift ba lılık vaziyeti, ran için söz konusuydu. Özellikle bu durumla ilgili Osmanlı'nın tespiti u ekildeydi. “...bunların hareket-i dâhiliyelerinin hakikâti malum olmayub, hariçten her ne kadar sadakat ve ceht-i câmi'a-ı slâmiyetten dem vuruyorlarsa da ehzadenin (Abbas Mirza) bir vecihle Rusyalu'dan geçemeyece i ve ah ve vükelâ -yı Devlet-i raniye dahi ehzade-i mumâileyhe müimâ âttan el çekmeyece i maznûndur...”²⁸³

Tüm bu olumsuz tabloya ra men Osmanlı yönetimi, stanbul'daki ran elçisi Molla erif ile ittifak maddesini müzakere etmekten de geri durmamı tır. Ayrıca ark Tarafı Defterdarı Nazif Efendi ile ran'da elçilikle bulunan Tayyibî Efendi'ye de bilgi verilerek, teamüllere uygun bir ekilde müzakerelerin yürütülmesi gerekti i

²⁸⁰ BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

²⁸¹ Bu konu belgeye u ifadelerle yansıdı tır: “... öyle ki, ah ve sair ehzâdegân ve umûmen vükelâ -yı ran'ın ilan-ı harbe ziyade meyl ve teveccühleri rü'yet olunmakta ise de ehzâde Abbas Mirza'nın makûleye derkâr olan temâyülünden nâ î sulhü harbe tercih eyleyerek...” BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

²⁸² Osmanlı yönetimi, stanbul'da bulunan ran Sefiri Molla erif'e, ran ah'ı na ileilmek üzere bir mektup verdi ti. Ancak Abbas Mirza bu mektubu iki aya yakın kendi yanında Tebriz'de alıkoymu ve ah'a iletilmesini engelleme ti. Bu durum bile i in ba ından beri Abbas Mirza'nın niyetinin hangi noktada oldu unu göstermekteydi. BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

²⁸³ BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

bildirilmi tir²⁸⁴. Ancak Abbas Mirza'ya olan kırgınlık ve güvensizlik, ili kilerin iyile mesi noktasında önemli bir sorun olarak kalmı tir²⁸⁵.

Osmanlı Devleti, bu ittifak meselesine yönelik kendisinin samimi oldu una, ancak Abbas Mirza etkisindeki ran'ın mesafeli durdu una kanaat getirmi tir. Bu ba lamda ittifak ve ittihadın gerçekte memesi neticesinde de en büyük zararı ra n'ın görece ini tahmin etmi tir.

Bu geli meler ı ı nda nasıl bir hareket tarzının izlenece ine yönelik Osmanlı yönetiminde hâsıl olan görü ise, denge siyasetini uygulama ekinde kendini göstermi tir. Yani ran, mümkün oldu unca ürkütülmeyecek ve kendisine daimi dost muamelesi yapılarak geçen süre içindeki tavrına bakılıp buna göre hareket edilecekti²⁸⁶.

Osmanlı açısından umut edilen, ehzade Abbas Mirza'nın Rusya'ya yakın politikasından uzakla ıp, Osmanlı ile birlikte harbe giri mesiydi. Ancak geçen zaman içinde ran tarafından beklenen hareket tarzı görül emeyince, bu i ten bir sonuç çıkmayaca ı anla ılmı ve biz kendi i imize bakalım noktasına gelinmi tir. Netice itibariyle Osmanlı- ran ittifakı hususunda bütün umutlar tükenmi ve bu son giri imler de sonuçsuz kalmı tir²⁸⁷.

VI- BA DAT VAL S DAVUD PA A'NIN' SYANI VE NET CELER

1- Davud Pa a'nın Ba dat Yönetiminde Çıkardı ı Sorunlar

Ba dat valili ini yürüten ve Gürcü asıllı olan Davud Pa a, Ba dat kölemen oca mının en önemli simalarından biri olan ve dönemi boyunca yaptıkları dolayısıyla "Büyük" lakabı ile anılan eski Ba dat Valisi Süleyman Pa a'nın, kölemenlerinden biridir. Davud Pa a'nın çalkantılı bir süreçten sonra (1817)²⁸⁸ Ba dat'ta valili e geli iyile birlikte, uygulamaya koydu u tasarruflarıyla yönetim kademesinde gücünü göstermesi

²⁸⁴ ayet Molla erif ile stanbul'da yapılan görü melerde ittifak maddesine yönelik bir nizam verilir, anla ma sa lanırsa icabına göre ne ekilde hareket edilece ine dair Tayyibi Efe ndi'ye bilgi verilecekti. Aksi takdirde, ran'ın Rusya ile anla ması söz konusu olması halinde ittifak akdi geçersiz olacaktı. **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

²⁸⁵ Abbas Mirza'ya olan güvensizlik belgelerde u ekilde geçmektedir: " ehzade-i mümâ-ileyhin bir dalda durmayarak, maslahatı dola dırmakta ve belki ran halkını dahi bir sûretle oyalayarak vakit geçirmekde oldu undan..." **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

²⁸⁶ **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

²⁸⁷ **BOA., H. H.**, D. No:1071, G. No: 43837.

²⁸⁸ III. Bölümde bu konuyla ilgili teferruatlı bilgi verilmi tir.

ve kısa zaman içinde nüfuz alanı olu turması , dikkate de er bir konudur. Davud Pa a'nın dürüstlü ü ve halka kar ı alçakgönüllü davranı ları, kısa zaman içinde toplum nezdinde itibar görmesine de imkân tanım ı tır²⁸⁹.

Davud Pa a'ya yönelik Ba dat'ta gösterilen bu ilgi de, bo una de ildi. Çünkü Büyük Süleyman Pa a gibi karizmatik ve etkili bir valinin vefatından sonra , Ba dat'ta suların bir türlü durulmaması, ba a geçen valilerin kısa süreli olması ve iktidarlarını bir türlü tesis edememeleri, bölgede huzursuz bir sürecin ya anmasına neden olmu tu r.

te böyle bir dönemden sonra Davud Pa a'nın vali olması ve iktidarını tam anlamıyla tesis etmesi, bir müddet sonra kendine a ır ı güven ve ba ına buyruk hareket etme gibi Osmanlı yönetimince tasvip edilmeyen hareketler sergilemesine de zemin hazırlam ı tır. Zaten II. Mahmud döneminin göze çarpan en önemli konularından biri, ülke geneline yayılm ı olan ve merkezi otoriteyi takmayan âyânlar²⁹⁰. Bu süreç içerisinde Ba dat Valisi Davud Pa a'nın bu minvalde bir hareket tarzı benimsemesi , devlet yönetimini oldukça rahatsız etmeye ba lam ı tır.

Osmanlı Devleti'nin do u politikasında ve ran ile olan münasebetlerinde önemli bir merkez olan Ba dat'ın, tekrar bir vali problemi ile gündeme gelmesi arzulanmayan, ancak bir yönüyle de kaçınılmaz bir durumdu. Çünkü tarihi süreç içinde Ba dat'ta ki valilerin çıkard ı sorunlar kronik bir rahatsızlık haline dönü mü tü. Özellikle buradaki kölemen sisteminin kendi ba ına olu turdu u etki alanı ve valilerin bu ocak içinden gelmesi, sıkıntıları daha da arttıran hususların ba ındaydı²⁹¹. Önceki dönemlerde de, bu oca ın kaldırılmasına ve merkezî otoritenin buralarda tesis edilmesine çok çalı ılmış , ancak bu konuda bir türlü ba arı elde edilememi ti.

Bu arada Osmanlı Devleti'nin genel durumu çok kötü bir vaziyet almaya ba lam ı tı. Bir yandan, daha yeni Rusya kar ısında alınan ma lubiyet ve kaybedilen önemli toprak parçalarının olu turdu u sıkıntılar orta yerde dururken, öte yandan bölgesel güç unsurları olan âyânların kendi ba larına buyruk hareketleriyle Yunan

²⁸⁹ “Davud Pa a” maddesi, **A., C.: III**, s. 496; Zekeriya Kur un; “Davud Pa a (Kölemen)” maddesi **TDV A., C.: IX**, s. 38.

²⁹⁰ Enver Ziya Karal; **a.g.e.**, s. 154.

²⁹¹ Ba dat'taki Kölemen sistemi ile ilgili geni bilgi için bkz. . H. Uzunçar ılı; **Osmanlı Tarihi, C.: IV/II**, s. 248; Cevdet; **a.g.e., C.: I**, s. 339-340; M. Cavid Baysun; “Bagdad” maddesi, **.A., C.: II**, s. 209-210.

isyanı ve bu isyanların bastırılmasında devletin aciz kalması , sıkıntıları had safhaya çıkaran hususların ba nda gelmekteydi²⁹².

Böyle bir dönemde Ba dat Valisi Davud Pa a'nın, rahat durmaması ve Ba dat'taki kölemen oca ının gücünü arttırmaya çalı ması ho kar ılanacak durumlar olmamı tır. Bunlar yetmezmi gibi, Davud Pa a'nın 1828-1829 Osmanlı-Rus sava ı sırasında ödemekle yükümlü oldu u vergiyi ödememesi ve Musul'u n da kendisine ba lanmasını talep etmesi, Osmanlı'yı öfkeliendiren temel hususlar olmu tur²⁹³. Tüm bu konular Osmanlı yönetim kademesinde de erlendirildikten sonra, Davud Pa a'nın görevinden alınması açıkça dillendirilmeye ba lanmı tır.

Ancak devletin içinde bulundu u mevcut durum göz önünde bulundurularak, valinin açıkça azline yönelik bir davranı tarzının benimsenmesinden de çekinil mi , daha esnek ve uyarıcı bir mahiyette harek et edilmesi kararla tırılmı tır. Çünkü Davud Pa a'nın, Irak'taki nüfuzu görmezden gelinemeyecek kadar fazlaydı. Bunun yanında Osmanlı'nın Rus sava ı ile girdi i maddi sıkıntı ve ran'la var olan bazı problemler meselelerin dı nda, o sıralarda ran'a firar etmi olan Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'nın durumu göz önüne getirildi inde, dikkatli bir hareket tarzı benimsenmesini ne kadar zorunlu oldu u anla ılmaktadır²⁹⁴.

2- Sadık Efendi'nin Ba dat'a Gönderilmesi

Osmanlı yönetimi, Ba dat Valisi Davud Pa a'nın uygunsuz davranı ları ve ba ina buyruk hareketi neticesinde kendisine bazı nasihat ve tembihatta bulunmak üzere, eski defterdarlardan *ıkk-ı evvel* Sadık Efendi'yi memuriyetle görevlendirmi tir²⁹⁵. Aslında Sadık Efendi'nin Ba dat'a gönderilmesinin tek nedeni valiyi yola getirmek için tembihatta bulunmak da de ildi. Çünkü o sıralarda Edirne Antlaşması gere ince Rusya'ya ödenmesi gereken tazminat ve tazminat için gerekli olan paranın temini meselesi en önemli konular arasında bulunmaktaydı. Hatta Edirne Antlaşması'nın müzakere edildi i süreçte, bu tazminat meselesi gündeme geldi inde

²⁹² E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 107-118; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 103-106.

²⁹³ M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 209.

²⁹⁴ Lûtfî; **a.g.e.**, C.: III, s. 622.

²⁹⁵ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 620; M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 209.

Osmanlı murahhaslardan biri olan Sadık Efendi'nin , Ba dat gelirinin önemli bir kaynak oldu unu söylemesi , kendisine bu görevin verilmesinde en önemli neden olmu tur²⁹⁶.

Lûtfî Efendi'nin verdi i bilgilere göre Sadık Efendi , Ba dat meselesi ile görevlendirilmi olmasından pek memnun olmamı ve bir ekilde bu görev den alınması için çok çaba sarf etmi tir²⁹⁷. Kendisi, bazı yetkililer ile yaptı ı görü melerde Davud Pa a'nın cimrili inden bahisle; "...*Davud Pa a gayet hasîs âdemdir andan akçe almak canını almak gibidir...*" diyerek i inin zor oldu unu ve bunu yapmak istemedi ini dile getirmi tir. Sadık Efendi'nin yönetim kademesinde yaptı ı tüm itirazlara ra men, bu görevi yerine getirmeye kendisinin ehil oldu u ve maslahata da öteden beri a ina oldu u vurgusu yapılarak, A ustos 1830 tarihinde yetkili kılındı ı memuriyetiyle Ba dat'a gönderilmi tir. Sadık Efendi , Ba dat'a gidi i esnasında yol üzerinde Diyarbakır'a u ramı ve burada bulunan Davud Pa a ma durlarından biri olan Musullu Yahya Pa a'dan da bilgi almı tur²⁹⁸.

Sadık Efendi, Ba dat'a vardıktan sonra -asıl görevi bu olmamasına ra men- biraz aceleci davranarak Davud Pa a'nın hemen azli yoluna gitmi tir. Ancak bu hesapsız hareket tarzı, Davud Pa a tarafından sert tepkiyle kar ılanmı ve Sadık Efendi'nin idam edilmesine neden olmu tur²⁹⁹. Davud Pa a'nın Sadık Efendi'ye yönelik böyle çok ani ve sert bir tutum takınmasında da, önceki dönemde Ba dat'taki vali azli meselesinde ya anmı olan, Halet Efendi örne i etkili olmu tur³⁰⁰.

Sadık Efendi'nin, Davud Pa a tarafından idam olundu u haberi Halep Valisi Ali Rıza Pa a vasıtasıyla stanbul'a bildirilirken, Davud Pa a Sadık Efendi'nin eceli ile öldü ünü stanbul'a iletmi tir. Bu olayla ilgili Osmanlı yönetimi tarafından yaptırılan tahkikat neticesinde, Sadık Bey'in Davud Pa a tarafından idam ettirildi i bilgisi

²⁹⁶ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 214.

²⁹⁷ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 622.

²⁹⁸ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 622.

²⁹⁹ Z. N. Aksun; Sadık Efendi'nin bu hareketini u ifadelerle dile ge tirmektedir: "*ahvâl-i mahalliyeye layıkıyla kesb-i vukuf etmeksizin Davud Pa a'nın azli yoluna gitmi , bu da kendisinin canından olmasına neden olmu tur.*" Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 214.

³⁰⁰ M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 209. Halet Efendi'nin Ba dat'ta Vali Süleym an Pa a'nın azli ve yerine Abdullah Pa a'nın nasbı (1810) konusundaki rolü ve ya anan olaylar, üçüncü bölümde teferruath bir ekilde anlatılmı tir.

kesinle mi tir. Asi ilan edilen pa aya kar ı tavır alınmı ve bir harekât plânu olu turulmaya ba lanmı tır³⁰¹.

3- Davud Pa a'nın Azli çin Yapılanlar

Davud Pa a'nın, böyle bir harekete giri mesindeki cüreti sadece Ba dat'taki kölemen sistemine dayalı güçten aldı nı söylemek ve buna dayandırmak mümkün de ildir. Devletin içinde bulundu u sıkıntılı duruma ba lı olarak, ülkenin her yanındaki valilerin ve âyânların, kendi ba larına kurdukları yönetim anlay ının bir yansıması olarak Davud Pa a'nın da böyle bir i e giri ti ini kabul etmek, daha mantıklı görünmektedir. Çünkü Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın yaptı ına benzer bir ekilde, Davud Pa a da Ba dat'ta reform niteli inde sayılabilecek düzenlemeler yapmı ve bunda çok ba arılı olmu tur. Bayındırlık, e itim, ziraat, sanayi ve askerî alanlarda yaptı ı ıslahatlar ve elde etti i ba arılar, halk nezdindeki itibarını arttıran hususların ba nda gelmi tir³⁰². Buna ba lı olarak da Davud Pa a'nın Ba dat'ta kendi nüfuzunu tam anlamıyla tesis etmesi ve kar ısında rakip olabilecek bir kimsenin bulunmaması, böyle bir i e giri mesinde etkili olmu tur.

Ba dat Valisi Davud Pa a'nın bu tavırları baya ı cüretli hareketler olmakla birlikte, Osmanlı yönetiminin buna göz yummasının mümkün olma dı ı da anla ılmı tur. Çünkü Ba dat, çok önemli bir mevkiydi ve Osmanlı'nın Ortado u havalisindeki varlı nı ve nüfuzunu devam ettirmesi açısından elinde tutması zorunlu olan bir noktaydı. Bunun ötesinde, yüzyıllardır ran'ın bu taraflara yönelik yayılmacı niyetleri ve ngiltere'nin bu havalile çok yakından ilgili olma sı, Ba dat sorununun Osmanlı açısından çözümlenmesini zorunlu hale getiren temel hususlar olmu tur.

Bu ba lamda Sadık Efendi'nin, Davud Pa a tarafından idam edildi i bilgisi Osmanlı yönetiminde yapılan ara tırmayla kesinle ince, valiye kar ı büyük bir infial olu mu tur. Artık Davud Pa a'nın görevinden alınması ve bertaraf edilmesi zorunlu bir hal almakla birlikte, bunun yerine getirilmesi için önemli bir strateji belirlemek de gerekmi tir³⁰³. Çünkü Ba dat'ın merkezden uzak olması, giri ilecek azil sürecinin ba arısızlıkla sonuçlanmasına ve daha büyük sorunların ya amasına sebep olabilirdi . Bu

³⁰¹ BOA., H. H., D. No:390, G. No: 20712; Lûtfî; a.g.e., s. 623.

³⁰² "Davud Pa a" maddesi, .A., s. 496; Zekeriya Kur un; a.g.md., s. 38.

³⁰³ BOA., H. H., D. No:390, G. No: 20712.

ihtimalleri göz önünde bulunduran Osmanlı yönetimi, yaptığı ara tirmalar neticesinde Ba dat sorununu çözecek ve bu i i en iyi ekilde sonlandıracak ki i olarak Halep Valisi Ali Rıza Pa a'yı belirlemi tir. Bunun sonucunda Ali Rıza Pa a'ya; Diyarbakır, Basra ve ehr-i Zor Eyaletleri ile birlikte Ba dat Eyaleti de tevcih edilmi tir³⁰⁴.

a- ngiltere'nin Davud Pa a Lehine Devreye Girmesi ve Nedenleri

Bu arada, birdenbire ngiltere devreye girerek Davud Pa a lehine Osmanlı nezdinde giri imlerde bulunmu ve valinin görevine devam etmesi için aracı olmu tur. Davud Pa a da, i in ciddiyetinin farkına varmı ve akıbetinin pek hayırlı olmayaca ı dü üncesine kapılarak, kendisine ait malları ve paraları ngiltere konsolosu marifetiyle Hindistan'a göndermek ve kendisi de ba mın çok sıkı tı ı anda oraya gitme niyetini belli etmeye ba lamı tır³⁰⁵.

Mesele Osmanlı yönetimince bilindi inden ve o sırada ngiltere elçisinin Osmanlı üst düzey yönetimi ile Davud Pa a lehine aracı olma te ebbüsü bulundu undan, bundan çok rahatsız olundu u elçiye açıkça ifade edilmi tir. ngiltere'nin bahsi geçen ekilde bir tasarrufta bulunmasının devletle rarası münasebetlere ve uluslararası hukuka aykırı oldu u ve bu konu ile ilgili hiçbir giri imde bulunmamaları gerekti i kesin bir dille kendilerine bildirilmi tir. Osmanlı yönetiminin bu kesin tavrı kar ısında geri adım atmak zorunda kalan ngiltere sefaretini birden a ız de i tirerek, sanki Osmanlı'dan yana bir tutum izliyorlarmı gibi, Davud Pa a'ya sahip çıkmalarının söz konusu olmadı ını ifade etmeye ba lamı lardır. ngiliz elçili i, Davud Pa a'nın ngiltere'ye sı nınma gibi bir niyetinin olması halinde, bunun ancak Basra üzerinden mümkün olaca ını ve ba ka bir yolun bulunmadı ını, bu vesileyle de Osmanlı'nın bu yolun denetimini sa laması gerekti i ni vurgulamı tır³⁰⁶.

Bu görü leri ifade eden ve geri adım atmı gibi duran stanbul'daki ngiliz sefirli i, bir yandan da Osmanlı yönetimi ile yürüttü ü müzakerelerde Davud Pa a'nın affedilmesi mevzusunu tekrar gündeme getirmekten de vazgeçmemi tir. Bu konu ile ilgili olarak Osmanlı yönetimi: “...*Davud Pa a hakkında kısâs-ı er'i icrası lazım*

³⁰⁴ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: “...*Asi Ba dad Valisi Davud Pa a'nın tenkil idilmesi için uhdesinde bulunan Halep vilayetine ilaveten Diyarbekir ve Ba dad ve Basra ve ehrizor e yaletlerinin de inhasıyla Ali Rıza Pa a'nın memuriyetine karar kılınmı olub...*” BOA., H. H., D. No:390, G. No: 20712; Lûtfî; a.g.e., s. 620-621.

³⁰⁵ Lûtfî; a.g.e., s. 625.

³⁰⁶ Lûtfî; a.g.e., s. 625.

gelerek terki mümkün olmaz...” diyerek kat’i cevap vermi tir. İngiliz sefareti ise Osmanlı yönetimine, valinin görevinden alınması için devletin pek çok masrafı olacağını ve böyle bir girişimde bulunmaktansa Davud Pa a’nın affı durumunda ödemeyi taahhüt ettiği meblağın daha mantıklı olacağını söylemiştir. Ancak Osmanlı açısından verilen kararın kesin olması dolayısıyla, İngiltere’nin bu girişimi de sonuçsuz kalmıştır³⁰⁷.

İngiltere’nin Davud Pa a meselesiyle bu kadar alakalı olması, aklı ister istemez Davud Pa a ile İngiltere arasında bir bağlantı olduğu ümitsizliğini getirmiştir. Nitekim İngiltere bir şekilde Davud Pa a’nın Bağdat yönetiminde kalmasını ısrarlı bir şekilde vurgulamaktan hiç geri durmamıştır. Hâlbuki bir ara Davud Pa a’nın İngiltere’ye yönelik tasarrufları oldukça olumsuz olup, kendisi İngiliz aleyhtarı bir tutum içerisindeydi. Hatta kendisi Bağdat valiliğinin ilk dönemlerinde bu tavrını böyle noktaya vardırmıştı ki, İngilizlerin, Osmanlı Devleti’nden anlaşmalarla elde ettiği imtiyazları tanımadığını söyleyerek, tepkisini ortaya koymuştur. İngiltere de Babiâli’ye bu durumu ikâyet ederek, Davud Pa a’nın geri adım atmasını sağlamıştır³⁰⁸. Ancak zamanla düman bildiği İngiltere ile dost olan Davud Pa a, onlara sınıma yollarını bildiğini öğrenmeye başlamıştır.

Bir ara Davud Pa a’nın İngiltere’ye sınıma durumunun dışında, İran’a iltica etme ihtimalinin olduğu da gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı yönetimi, Davud Pa a’nın İran tarafına sınıması olasılığını da göz önünde bulundurarak, İran ile diplomatik temaslar kurmuş ve İran’ın bu konuda herhangi bir yardımda bulunmaması sağlanmaya çalışılmıştır³⁰⁹. İran tarafı da, Davud Pa a meselesi ile ilgili Osmanlı talebine olumlu karşılık vermiş ve kendisine hiçbir şekilde destek olunmayacağını belirtmiştir.

b- Halep Valisi Ali Rıza Pa a’nın Davud Pa a Üzerine Hareketi

Halep Valisi Ali Rıza Pa a, kendisine verilen görevi başarıyla yerine getirmeye çalışırken, uygulamaya koyduğu plân dâhilinde Bağdat ve Basra havalisinde Davud

³⁰⁷ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 625.

³⁰⁸ Zekeriyâ Kur’un; **a.g.md.**, s. 38.

³⁰⁹ Lûtfî Tarihi’nde, bu konu ile ilgili ifadeler şu şekilde geçmektedir: “*Davud Pa a ayyed İran cânibine savu ur ise sahâbet olunmaması Babiâli’den hükümet-i raniyye’ye resmen i ‘âr olunmu ...*” Lûtfî; **a.g.e.**, s. 624.

Pa a muhalifi olan kesimleri kendi yanına çekip, Davud Pa a'ya kar ı harekete geçirmeye çalı mı tır. Bir yandan da Halep'ten, maiyetindeki yeter sayıda askerle 22 Mart 1831 tarihinde Ba dat'a do ru harekete geçmi tir. Bu arada Ali Rıza Pa a'ya Osmanlı yönetimi tarafından seraskerlik payesi de tevcih edilerek konumu güçlendirilmi tir³¹⁰. Konumunu güçlendiren Ali Rıza Pa a, Ba dat içindeki çe itli kesimlere gönderdi i buyuruldularda, halkın sakin olmasını, emniyet içinde olduklarını ve kendileriyle ilgili bir olumsuzlu un ya anmayaca ı teminatını vererek, ahaliyi kendi yanına çekmeye çalı mı tır³¹¹.

Ali Rıza Pa a, düzenli ve aceleci olmadan yürüttü ü harekât plânı ile önce Ba dat yakınlarında, Duceyl isimli mahalde Davud Pa a askerini ma lup etmi tir. Bu galibiyeti üzerine, Ba dat'taki ahali ve a iretten pek çok kimse Davud Pa a'yı terk ederek Ali Rıza Pa a yanına geçmeye ba lamı tır. Ba dat içine çekilen Davud Pa a ise, son kez çe itli entrikalarla kendini kurtarmaya çalı mı , ancak bunda muvaffak olamamı tır³¹². Ali Rıza Pa a maiyetindeki askerle Ba dat'ı doksan gün gibi uzun bir süre ku atmı olmas ı neticesinde, özellikle ahalinin kıtlık ya ayarak çok büyük bir sıkıntıya girmesi ve bu sıkıntıdan kurtulmak için ehrin kapısını açmasıyla , Ali Rıza Pa a ehre girmi ve Davud Pa a meselesini Osmanlı'nın istedi i ekilde sonuçlandırmı tır (17 Eylül 1831)³¹³. Ali Rıza Pa a, tam anlamıyla ehre hâki m olmasından birkaç gün sonra, burada bulunan kölemen oca ı mensuplarını yakalatıp katlettirmi tir. Öyle ki, içlerinden sadece on be ki i saklanarak kurtulabilmi tir³¹⁴.

Ba dat'taki yönetim sorunun çözümlenmesinden sonra , Davud Pa a'nın durumunun ne olaca ı gündeme gelmi ve Ali Rıza Pa a bu hususla ilgili devreye girerek asi diye nitelendirilen valinin affı ve Bursa'da ikamet etmesi konusunda Osmanlı yönetimine müracaat etmi tir. Babiâli, Ali Rıza Pa a'nın Ba dat meselesinin

³¹⁰ Ali Rıza Pa a'nın bu görevi esnasında ke ndi iste i ile maiyetinde bulunan Kasım Efendi'ye mirmiranlık payesi ile Musul eyaleti verilmi tir. Ayrıca Ali Rıza Pa a askerine yardımcı kuvvet olarak katılmak üzere Sivas ve Konya'dan asker takviyesi yapılması, Sayda Valisi Abdullah Pa a'nın da yardımcı olması uygun görülü tür. **BOA., H. H.**, D. No:390, G. No: 20712.

³¹¹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 624.

³¹² Ali Rıza Pa a, kendisi Ba dat'a girmeden önce, maiyetinde bulunan ve güvendi i adamlarından olan Musul Valisi Kasım Pa a'yı, bir kısım askeri ile Ba dat içine gönder mi tir. Ancak Davud Pa a'nın oyununa gelen Kasım Pa a idam edilmi tir. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 621; M. C. Baysun; **a.g.md.**, , s. 209.

³¹³ Lûtfî Tarihi'nde Ba dat'ın muhasarası ve ya anan olaylar çok teferruatlı bir ekilde anlatılmaktadır. Geni bilgi için bkz. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 620-637. Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 214; M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 210.

³¹⁴ M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 210.

çözümlemesi sürecinde göstermiş oldu u ba arıyı göz önünde bulundurarak, onun bu teklifini ve Davud Pa a lehine olan giri imini olumlu kar ılamı tır³¹⁵.

Davud Pa a meselesinin Osmanlı'nın istedi i ekilde halledilmi olması , aynı zamanda Irak'taki kölemen sisteminin bitmesi anlamına gelmi , bu yönüyle de Davud Pa a, kölemen yönetiminin son valisi olarak tarihe geçmi tir. Osmanlı Devleti, uzun zamandan beri gerçekle tirmeye çalı tı ı ancak bir türlü ba arılı olamadı ı Ba dat'taki kölemen sistemine bu vesileyle de son verdi i gibi³¹⁶, uzun zamandan sonra ilk defa Ba dat içinden ve kölemen oca ndan olmayan Ali Rıza Pa a valilik görevine getirilmi tir.

4- Ali Rıza Pa a'nın Ba dat Valili i ve Kar ıla tı ı Sorunlar

Ali Rıza Pa a'nın Ba dat valili i esnasında bütün sorunların bitece i tahmin edilmesine ra men, önceki dönemlerde ya anan olaylara benzer hadiseler ya anmı ve Ba dat valili inin öyle kolay bir görev olmadı ı anla ılmı tır. Bu arada Osmanlı'nın Mısır meselesiyle u ra ıyor olması , buralarda meydana gelen olaylara bir müddet de olsa ilgisiz kalmasına neden olmu tur. Özellikle Ba dat yönetimindeki kölemen sorununun halledilmi olması , Osmanlı yönetim kademesinde bir rahatlama sa lamı , en azından böyle bir bölgesel güç unsurunun tekrar kar ısına çıkmayaca ı dü üncesi ni ortaya çıkarmı tır.

1832 senesinde, Vali Ali Rıza Pa a'nın yönetim anlayı ına kar ı, Ba dat içinde bazı ba kaldırı hareketleri vuku bulmu tur. syan noktasına kadar gelen bu olaylardan bazıları, valinin kona ını basıp birkaç adamını öldürmeye , hatta valiyi bile ortadan kaldırma te ebbüsüne kadar gitmi tir³¹⁷. Ali Rıza Pa a, tecrübesine dayalı olarak aldı ı

³¹⁵ Davud Pa a, sonraki dönemlerde affedilerek tekrar çe itli görevlere tayin edilmi tir. Bunlar arasında 1833 senesinde kendisine tevcih edilen Bosna valili i de vardır. 1835 senesinde de Dâr -ı ûrâ-yı Babiâli reisli ine getirilmi tir. 1839'da Ankara Valisi olan Davud Pa a 1840 senesinde bu görevinden azledilmi tir. Ya lanmı olması dolayısıyla eyhülharemilik görevine tayini uygun görülmü ve bu görevi yürütürken 1851 senesinde 77 ya ında Medine'de vefat etmi tir. Geni bilgi için bkz. "Davud Pa a" maddesi, **A.**, s. 496; Zekeriya Kur un; **a.g.md.**, s. 38.

³¹⁶ M. C. Baysun'un verdi i bilgilere göre; Ba dat'taki Kölemenlerin askeri güç olarak sayısı en fazla 12-13 bin ki i olmakla birlikte, yönetim bakımından etkileri göz ardı edilemeyecek kadar fazlaydı. Nitekim kölemenlerin Ba dat'taki nüfuzları öyle bir hal almı tı ki; stanbul'dan buraya memur olarak gelenler, çok sıkı kontrol altında tutulurlar, ehirin sokaklarında rahatça gezmelerine bile kısıtlama getirilirdi. Kölemenler, hemen hemen Ba dat'ta muhtariyet tesis etmekle birlikte, kom u devletlerin müdahalesine yol açmaktan ve Osmanlı'ya ihanet etmekten de uzak durmu lardır. M. C. Baysun; **a.g.md.**, s. 210.

³¹⁷ Lûtfî; **a.g.e.**, **C.: IV**, s. 754.

tedbirlerle bu olayları bertaraf etti i gibi, iç düzeni ve sükûneti sa lamaya da azami gayret göstererek, halkın güvenini kazanmaya çalı mı tır.

Bu arada, Davud Pa a zamanında Basra mütesellimli ini yürütürken rahat durmayarak çe itli olaylara karı an ve a iretleri kı kırtıp sorunlar çıkaran Aziz Bey, Ali Rıza Pa a'nın valili i sırasında ran tarafına kaçarak buraya sı nımı ve fesatlıklarına burada devam etmeye ba lamı tır. Bir yandan etrafına topladı ı bir miktar askerle güç kazanmaya çalı rken, di er yandan da ran'dan alaca ı destekle güçlü bir ekilde harekete geçip Ba dat üzerine gelmeyi kafasına koymu ve bunun hazırlıklarına giri mi tir. Hâlbuki Osmanlı Devleti ile ran arasında uzun zamandan beri var olan ve bütün antla malarda vurgu yapılan, iki tarafın güvenli ine zarar verecek firar îlerin korunmaması ve cezalandırılması esasına ili kin art gere i, ran'ın bu asi mütesellime kucak açmaması gerekmektedir. Bu durum derhal Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a tarafından Kirman ah hâkimi ehzade Hüseyin Mirza'ya özel bir memur ile bildirilmi tir. ran tarafı o sıralar Osmanlı Devleti ile bir kriz ya amak istemedi inden, Ba dat Valisi'nin bu talebini olumlu kar ılamı ve bahsi geçen Aziz Bey ismindeki bu ahsı uster denilen mevkide yakalayarak Ali Rıza Pa a'ya göndermi tir³¹⁸. Böylece bu mesele fazla büyümeden ve iki taraf arasında bir krize neden olmadan kısa süre içinde halledilmi tir.

Ali Rıza Pa a'nın, Ba dat içinde tam anlamıyla nüfuz alanı olu turmasının öyle kolay olmadı ı ve iki yıllık bir zamanın geçmi olmasına ra men , halen daha Irak havalisinde bazı a iretlerin valiyi kabullenemedikleri anla ılmaktadır. Nitekim 1833 senesi içinde, Ba dat havalisi a iret reislerinin önde ge lenlerinden Sufûfu'l-Fâris isimle ki i, Ali Rıza Pa a'ya kar ı olan huzursuzlu unu açıkça ortaya koydu u gibi , muhalefetinin dozunu da arttırmı tır³¹⁹.

Ba dat havalisi içinde ya anan bu sorunlar yetmiyormu gibi, bir de Musul Valisi Yahya Pa a Ali Rıza Pa a ile rekabete tutu mu tur. Bu rekabet esnasında, Ali Rıza Pa a'yı bir türlü benimsememi olan Ba dat havalisinin ünlü a iret reislerinin tahriklerine kapılan Yahya Pa a, Ba dat üzerine harekete geçmi tir. Ali Rıza Pa a , üzerine gelen bu güce kar ı asker sevk etmek zorunda kalmı ve iki taraf arasında bir

³¹⁸ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 754-755.

³¹⁹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 785-786.

süre devam eden ciddi rahatsızlıklar ya anmı tır. Ba dat'ta ya anan bu huzursuzluklar stanbul'a kadar ula mı , Osmanlı yönetimi de, bu havalide ya anan sıkıntıların nedenini tam olarak ö renmek ve yerinde tahkikat yapmak üzere, hâcegândan Agâh Efendi'yi müfetti olarak göndermeye karar vermi tir. Agâh Efendi'nin, Ba dat'a hareket etmesinden önce, sorunun kapandı ı ve Ali Rıza Pa a'nın sevk etti i asker kar ısında isyankâr a ıret reislerinin kaçtı ı, Yahya Pa a'nın da çekildi i haberi stanbul'a ula mı , böylece mesele büyümeden sonuçlanmı tır³²⁰.

Irak'taki meselenin halledilmi olmasına ra men , Osmanlı yönetimi Agâh Efendi'nin memuriyetinden vazgeçmemi ve Ba dat'a göndermi tir. Agâh Efendi'nin bu seferki Ba dat'a gidi ekli de i mi ve kendisine iki yeni görev daha verilmi tir. Bu görevler; yaptı ı hizmetler dolayısıyla Ali Rıza Pa a'ya devletin iltifat -nâmesini tebli etmek ve akabinde de ran'a gitmekti. Agâh Efendi'nin ran'a gönderili sebebi ise, vefat etmi olan veliaht ehzade Abbas Mirza'yla ilgili taziye meselesi ve Ba dat mıntkasına yönelik ran saldırılarının önüne geçilmesi iste inin , ran yönetimine bildirilmesiydi³²¹.

VII- RAN'DA ABBAS M RZA LE FETH AL AH'IN VEFATI VE OSMANLI'YA YANSIMALARI

1- Abbas Mirza'nın Vefatı ve ran'daki Etkisi

ran'da Feth Ali ah döneminin, en önemli siması hiç üphesiz Abbas Mirza'dır. Bu ba lamda Feth Ali ah dönemi, hangi yönden ele alınmak istenirse istensin ara tırmacıların kar ısına çıkan ki i, hep Abbas Mirza olmaktadır. Nitekim 1810-1833 tarihleri arasında ran tarihinde ya anan olayları inceleyen tarihçilerin üzerinde ittifakla durdukları ki i de, bu veliaht ehzadedir³²².

Abbas Mirza'nın, ran yönetimi üzerindeki nüfuz alanı, ya anan bütün geli melerde kendisini açıkça hissettirmi tir. Nitekim inceledi imiz dönem içinde ve yukarıdaki kısımlarda ayrıntıları ile ele almaya çalı tı ımız üzere , Osmanlı- ran münasebetlerinin yaklaşık 23 yıllık diliminde , kar ımıza Abbas Mirza çıkmaktadır.

³²⁰ Lûtfî Efendi, ya anan bu olayda Yahya Pa a'nın tavrı dolayısıyla, devlet nezdindeki itibarının dü tü ünü belirtmektedir.Lûtfî; **a.g.e.**, s. 786.

³²¹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 786.

³²² Cl. Huart; "Abbas Mirza" maddesi, **A., C.: I**, s. 16; "Abbas Mirza" maddesi, **TDV A., C.: I**, s. 27.

Hatta bu durum, sadece Osmanlı Devleti'nin, İran ile olan ilişkileriyle de sınırlı kalmamı ; İran-Rus, İran-İngiliz ve İran-Fransız ilişkilerinde de en belirgin şahsiyet Abbas Mirza olmuştur. Öyle ki, çoğu zaman İran şah'ı Feth Ali şah o zamanın gölgesinde kalmıştır.

Daha on yıllarda iken saltanat naibliğine getirilen ve Azerbaycan Valisi olarak atanan Abbas Mirza, hiç şüphesiz Feth Ali şah'ın en güvendiği ehzadesiydi. İran'ın Rusya ile iddetli savaşları yaptığı dönemlerde (1804-1813, 1826-1828), Abbas Mirza, askerî ve diplomatik konularda hep ön planda olmuştur, yapılan antlaşmalarda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ordu komutanı olarak Rusya ile yapılan savaşlarda, kimi zaman kısmî de olsa başarılar elde eden, ancak arkasından iddetli Rus saldırıları karşısında geri çekilmek zorunda kalan Abbas Mirza, uluslararası sorumluluğu ve ahlaki yükümlülüğü, ömrünün sonuna kadar üzerinde taşımak zorunda da kalmıştır. Kendisinin ileriki görüşleri sayesinde, uluslararası ilişkilerin nedeni olarak gördüğü köhnemi İran askerî sistemini ıslah etmeye çalışırken de, batılı tarzda bir askerî reform hareketi başlatmıştır.

Abbas Mirza'nın başlattığı bu süreç, İran'ın, batı ile daha yakından temas kurmasını sağladı gibi, özellikle Rusya'ya karşı müttefik arayışında önceleri Fransa, sonrasında ise İngiltere desteğinin alınmaya çalışılması, bir şekilde İran'ın iç ve dış siyasetinde, batılı devletlerin etkili bir konuma gelmelerine de zemin hazırlanmıştır. Abbas Mirza, ehzadeliği sırasında genellikle Tebriz'de ikamet etmiş ve burayı kendisine merkez seçmiştir. Bu vesileyle de Tebriz'in gelişip kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır³²³.

2- Abbas Mirza'nın Osmanlı-İran ilişkilerindeki Konumu

Abbas Mirza 1833 senesinde (44 yaşında) vefat ettiğinde³²⁴, Osmanlı Devleti Abbas Mirza'nın vefatı dolayısıyla Ağâh Efendi'yi taziyetleri bildirmek üzere İran'a gönderdiği gibi, bundan sonraki süreçte İran'da ne gibi gelişmelerin yaşanacağına ilişkin

³²³ 1810 senesinde Abbas Mirza'nın Vali olarak geldiği Tebriz şehri yaklaşık olarak otuz bin nüfuslu ve gelişimi bir şehir iken, Abbas Mirza'nın valiliği sırasında kısa sürede önemli bir gelişme göstererek 100-140 bin nüfusluk ticarî, sosyal ve kültürel yönden gelişmiş bir şehir konumuna gelmiştir. Tebriz'in durumuna yönelik geniş bilgi için bkz: Lord Curzon; İran, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye istihbarat Dairesi, Matbaa-ı Askeri, İstanbul 1278, s. 1-8.

³²⁴ Sykes; a.g.e., s. 425.

belirsizli ini de hissetmi ti³²⁵. Çünkü Abbas Mirza, -Osmanlı açısından- ran'daki konumu bakımından çok önemli tesirler bırakmış bir ehzadeydi ve ran'ın Osmanlı ile olan politikalarını belirleyen en önemli ki iydi. Ölümü ile birlikte, onun yerini kimin alacağı ve Osmanlı'ya karşı ran'da nasıl bir politik tutum takınılacağı, Osmanlı'nın meçhulü olan hususlardı. Bunun yanında kendisinin veliaht ehzadeli i süresinde yaptıkları akla gelince de, böyle bir ahsiyetin devre dı ı kalmasının memnuniyet verici bir gelişme oldu u da açıkça belliydi.

Nitekim ya adlı süre içerisinde, Osmanlı- ran ili kilerinin en belirleyici siması olan Abbas Mirza'ya karşı, Osmanlı yönetim kademesinde sıcak duygular beslendi ini söylemek de pek mümkün de ildir. İlgili konularda detaylı bir ekilde açıkladığımız üzere, Abbas Mirza'nın tavırları ve izledi i politika, Osmanlı yönetimince güvenilmez bir ki ilik olarak algılanmasına neden olmu tu³²⁶. Abbas Mirza'nın ran içindeki nüfuzu ve konumu çok iyi bilindi inden, buna göre hareket etme zorunda kalan Osmanlı, bu süreçte çok esnek bir politika takip etmek zorunda da kalmı tı. Osmanlı yönetimi, Abbas Mirza'nın bazı tasarruflarından dolayı rahatsızlık duydu u zamanlarda, ran ah'ı Feth Ali ah ile irtibat kurmaya çalışmı sa da, bir müddet sonra Abbas Mirza'nın devre dı ı bırakılmasının mümkün olmadığını anlamı ve onunla da görüşmeler yürütmeye başlamı tı.

Abbas Mirza'nın Vali olarak uzun süre görev yaptı ı ve bir nevi kendi hükümet merkezi konumunda bulunan Azerbaycan mıntıkası, Osmanlı- ran sınır bölgesi üzerinde olması dolayısıyla do al olarak Osmanlı'nın, daha çok Abbas Mirza ile muhatap olmasını zorunlu kılan hususların ba ında gelmi ti.

Bu dönemde; Osmanlı- ran sınır boylarındaki a ilet çeki meleri ve yaşanan hadiseler ile Osmanlı-Rus sava ı sırasında ortaya çıkan sıkıntı verici durumlar, Baban Sanacı ı'na yönelik ran'ın öteden beri yürüttü ü müdahaleci tavrın devam ettirilmesi ve Ba dat'a yönelik ran tecavüzleri, Abbas Mirza'nın bilgisi dâhilinde ve siyaseti ile ilgili belli ba lı hususlar olmu tur³²⁷.

³²⁵ Lûtfî; a.g.e., s. 786.

³²⁶ BOA., H. H., D. No:1071, G. No: 43837.

³²⁷ Abbas Mirza'dan evvel, Baban meselesi ve buraya ran müdahalesi ile Ba dat dolaylarındaki ran politikasını belirleyen en önemli ki ilik hiç üphesiz ehzade Muhammed Ali Mirza' ydı. Muhammed Ali Mirza, Osmanlı- ran sava ı sırasında (1822) koleradan ölmesine kadarki süreçte, önemli bir figür

Özellikle kendisinin baş komutanlığı altında yürütülen Osmanlı - İran savaşı sırasında aldığı kesin galibiyet, gözlerden uzak tutulmamalıdır. Eğer İran ordusu içinde salgın hastalık çıkmamış olsaydı bu savaşın sonucu, Osmanlı açısından hiç de iyi olmayacağı kesindi. Bu yönüyle de, bizzat kendisinin yürüttüğü askerî reformlarının İran'da başarı sağladığı muhakkaktı.

Netice itibarıyla Abbas Mirza'nın 1833 senesinde ölümü, Osmanlı açısından önemli bir sorundan kurtulmuş olmak gibi görünmese de, Abbas Mirza'nın yerini alacak kişinin kim olacağı hususu ve İran yönetim kademesinin ne şekilde bir hareket tarzı benimseyeceği konusundaki bilinmezlik, belirsizliği de beraberinde getirmiştir.

3- Feth Ali Şah'ın Vefatı

Feth Ali Şah, hayatta en büyük destekçisi olarak gördüğü ve daha çocuk denecek yaşlarda iken saltanat naibi ilan ettiği oğlu Abbas Mirza'nın, 1833 senesinde ölümünden sonra, büyük üzüntüye kapılmış ve bir sene sonra da kendisi vefat etmiştir(1834)³²⁸.

Feth Ali Şah (1797-1834), 38 sene gibi uzun sayılacak bir zaman dilimi içinde İran ahlığını elinde tutmuş olmasına rağmen, etkin bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmamaktadır. Zira Feth Ali Şah'ın iktidarı döneminde, İran'da batılı güçlerin etkisi hatırı sayılır bir mertebeye ulaşmış, özellikle bu süreçte Rusya, Fransa ve İngiltere İran içinde istedikleri gibi hareket eden devletler konumuna gelmişlerdir. Feth Ali Şah, zamana ve artılara göre İngiltere ve Fransa'dan birine dayanmak zorunda kalmakla birlikte, en çok çekindiği ve hayatı boyunca dümanlık beslediği devlet de Rusya olmuştur. İran şahının Rusya'dan çekincesi öyle boyutlara varmıştır ki, bu devlete karşı Fransa ve İngiltere'nin desteğini sağlamak için bu devletlere büyük tavizler vermek zorunda da kalmıştır³²⁹.

Feth Ali Şah'ın Rusya'ya olan bu dümanlığının altında yatan neden ise, döneminde Rusya'ya yönelik olarak girilen savaşlarda n çok başarımlubiyetler alınması olmuştur. Alınan yenilgiler sonrasında Rusya'nın, hem Kafkasya'nın hem de

olarak İran siyasetinde yer almıştır. Özellikle bahsi geçen Baban ve Bağdat havalisindeki gelişmelerin büyük kısmının tesiri ile olmuştur ve Osmanlı açısından bayağı sıkıntı verici olaylar yaşanmıştır. Ancak Muhammed Ali Mirza, hiçbir zaman için İran siyasetinde Abbas Mirza'nın önüne geçememiştir ve hep onun gerisinde kalan bir şehzade olma özelliğinden kurtulamamıştır.

³²⁸ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 823; Tahsin Yazıcı; "Feth Ali Şah" maddesi, **TDV A., C.: XII**, İstanbul, 1988, s. 452.

³²⁹ T. Yazıcı; **a.g.md.**, s. 451-452.

Hazar Denizi'nin büyük bir kısmında hâkimiyet kurması, bu döneme denk gelmi tir. ran, kuzeyden Rus baskısı altında kalırken, güneydo udan da –Hindistan üzerinden- ngiliz tazyiki altında kalmı tir.

Bu sıkı ık durumda, Osmanlı Devleti'nin batıda u ra mak zorunda oldu u meseleleri fırsat olarak de erlendirmek isteyen Feth Ali ah , 1821-1823 yılları arasında o ulları Abbas Mirza ile Muhammed Ali Mirza komutasındaki ordularıyla Osmanlı topraklarına yönelik askeri harekâta giri mi tir. Ancak bu sava tan bir netice elde edemedi i gibi, tekrar kendi topraklarına dönmek zorunda da kalmı tir.

4- Feth Ali ah'ın Vefatının Osmanlı'ya Etkisi

Osmanlı Devleti, ngiliz elçisinin, Erzurum'da bulunan ngiliz konsolosuna ilette i haberlerle ran müdürü Hasan A a'nın, Tebriz'de bulunan karde i aracılı ıyla aldı ı bilgiler do rultusunda Feth Ali ah'ın, 19 Cemâzîyelâhir 1250 (23 Ekim 1834) tarihinde sfahan'da “*hulûl-u ecel*” (eceliyle) öldü ü haberini almı tir³³⁰.

Feth Ali ah'ın ölüm haberinin Osmanlı'ya ula ması ile birlikte , ran içinde meydana gelecek karı ıklıkların bir ekilde Osmanlıyı da etkileyece i kaygısı, Osmanlı yönetimini endi elendirmeye ba lamı tir. Çünkü Feth Ali ah'ın , yaptı ı pek çok evlilikten olan o ulları devlet yönetimini ele geçirmek için harekete geçmi lerd i³³¹. Bu durumun ran içinde karı ıklıklar çıkmasına sebebiyet vermesi bir yana, Feth Ali ah'ın ölümü öncesinde ba latılan, Osmanlı Devleti ile ran arasında yürütülen sını r boylarındaki düzensizliklerin giderilmesi ve buralara kalıcı çözüm getirilmesi yolundaki müzakerelerin de sekteye u ramasını , kaçınılmaz bir hale getirmi tir³³².

ran ahının vefat haberi Tahran'a ula ır ulaşmaz , ehzadeler arasında ba layan çeki meler sırasında, ilk etapta bir kaç ı ölmü tür. Tebriz'de bulunan ve resmî veliahtlı mın yanında, valilik görevini de yürüten Muhammed Mirza, bu süreçte ön plana çıkan ki i olmu tur. Muhammed Mirza, Abbas Mirza'nın o lu olup, babasının

³³⁰ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: “... ran'a gidüb gelen tatarlardan Mahmud nam tatar Erzurum'a vürud idüb Tebriz'de olan ngiliz elçisinden Erzurum'da mukîm ngiliz konsolos vekili... ve ran Müdürü A a Hasan'a dahi Tebriz'de olan karında ı tarafından olmak üzere tatar -ı merkûmla varîd olan ka idlarda geçen mah-ı Cemâzîyel-âhirin on dokuzunda ran ahı Feth Ali ah'ın sfahan'da hulûl-ı ecel ile vefat eyledi i muharrer ve mestûr...” **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51265-A.

³³¹ Feth Ali ah'ın 260 tane çocu u oldu u rivayet edilmektedir. T. Yazıcı; **a.g.md.**, s. 452.

³³² **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51265-A.

ölümünden sonra hem veliahtlı a, hem de Tebriz valili i görevine getirilmiştir. Bu ki i, Feth Ali ah'ın ölümünden sonra ülke içinde ba layan karı ıklıkları sonlandırmak ve saltanatı ele geçirmek için, derhal on be bin kadar askerini Tahran üzerine sevk etmi , kendisi de adına sikke bastırıp ahlık ilanıyla Tahran'a gitmeye hazırlanmıştır³³³.

Bu sırada ran, tekrar iç karı ıklıklarla ve belirsizliklerle çalkalanır bir hale gelmiştir. Hatta durum öyle bir hal almıştır ki, ehzade sayısının fazlalığı dolayısıyla İngiltere ve Rusya tarafına gidip sınıman ve bu devletlerin yardımını talep eden ehzadeler bile olmuştur³³⁴. ran'da ehzadeler arasında bu kadar büyük karı ıklıklar ya anmasının neden olan husus ise, ran ahının geleneksel yönetim anlayışı çerçevesinde bazı ehzadelere büyük eyaletlerin valiliğini vermesi ve bu valiliği yürüten ehzadelerin de, zaman içinde güçlenerek etkili birer güç konumuna gelmeleri olmuştur. Nitekim Feth Ali ah'ın vefat etmezden önce, yerine geçecek veliaht olarak Abbas Mirza'nın o lu Muhammed Mirza'yı tayin etmesine rağmen, diğer oullarının bunu kabul etmeyip ayaklanmaları, kendi güçlerine olan güvenlerinden kaynaklanmıştır³³⁵.

Bu ehzadelerden bazıları Batı'ya gelerek Osmanlı'ya sınınmış, bu vesileyle de Osmanlı'dan hem yardım, hem de ran'da etkin bir konuma gelebilmek için destek talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı yönetimi, gelen bu ehzadelere karşı iyi davranıp belirli oranda maaşlar balaması olmasına rağmen, onlara destek verme meselesine yana mamı ve ran'ın iç meselelerinde müdahil bir devlet rolü oynamak istemediğini ehzadelere iletmiştir³³⁶. Osmanlı'ya sınınan ran ehzadeleri, diğer kardeşlerinin yabancı devletlere sınınmış olmasını örnek göstererek, kendilerinin bir slam devleti olan Osmanlı'ya sınınmış olmaktan onur duyduklarını belirtmişlerdir. Hatta Osmanlı'nın kendilerine saltanat yarısında yardımcı olmayacağını bildirmiş olmasına rağmen, bunu sorun yapmayarak, gösterilen yakınlıktan dolayı memnun olduklarını dile getirerek, sınınmacı olarak iltica taleplerini iletmişlerdir. Ancak Osmanlı yönetimi,

³³³ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: "... ahın tebdil-i hava için şfahan'da bulundu u halde vefat eyledi i haberi makarr-ı ahî olan Tahran'a vüsûlunda Tahran'da bulunan ehzadeler miyânesinde uygunsuzluk hulûlüyla aralıkda bir kaç maktûl olub bir kaç dahi firaren Tebriz'e varub Muhammed Mirza yanına geldi muma-ileyh dahi derhal on be bin kadar asker cem'iyile ileriuce Tahran'a gönderüb kendisi dahi namına sikke darb itdürerek ahlık ilanıyla be on güne kadar Tahran'a gitmek üzere hazırlanmakda ise de..." BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51265-A.

³³⁴ Belgede durum u ekilde ifade edilmektedir. "... ran ahının vefatına ve evladının kesretine mebni ehzadegân beyinlerine nifak dü erek bazıları Rusya ve bazıları ngilt ere tarafına dehalet imi tir..." BOA., H. H., D. No:1264, G. No: 48948-C.

³³⁵ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51265-A.

³³⁶ BOA., H. H., D. No:1264, G. No: 48948-C.

ehzadelerin bu talebine sıcak bakmamasına rağmen, bunları kesin bir dille de reddetmemi, gelişen şartlara göre bir tavır takınmayı uygun görmü tür³³⁷.

Nitekim zamanla İran içinde Muhammed şah'ın yönetimi tam anlamıyla ele geçirmesi ve baba kardeşleri olmak üzere, kendisine muhalif olan kesimleri bertaraf etmesi, ülkede sükûneti sağlamıştır. Müteakibinde yeni şah Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek, Osmanlı'ya sığınmış olan ehzadelerin affedilmesini belirtip, iade edilmelerini talep etmiştir. Ancak Osmanlı yönetimi şahın bu talebine olumlu cevap vermemi ve elindeki İran ehzadelerinin teslim edilmesine yanaşmamıştır. İran'a bu hususla ilgili verilen cevapta; bahsi geçen ehzadelerin İran'daki haklarından vazgeçtiklerini, ayet Osmanlı'ya sığınmış bulunan ehzadelerin tutuklu kalmaları gerekiyorsa da, bunların Mekke'ye gönderilerek Mekke kerifi'nin hapisanesinde yatmaya razı oldukları bildirilmiştir³³⁸.

Osmanlı yönetiminin bu meselede böyle bir tutum takınmış olmasının İran'ın iç işlerine karışmak anlamına geldiğini söylemek de pek mümkün değildir. Çünkü Osmanlı Devleti, kendisine sığınmış olan bu ehzadeleri, elinde güçlü bir koz olarak kullanmak niyetiyle hiçbir zaman için hareket etmemiştir. Buna rağmen, ehzadeleri teslim etmeme sebebi olarak da, insanî bir yaklaşımla hareket ettiğini ve bu ehzadelerin idam edileceğini endişelenerek, böyle bir tasarrufta bulunmuş olması daha mantıklı gelmektedir. Nitekim ehzadelerin Osmanlı yönetimine yalvarmaları ve iltica talepleri bunda etkili olmuştur. Zaten bu ehzadeler suçlular ve caza çekmeleri gerekiyorsa, Mekke'ye gitmiş ve orada hapisanede cezalarını çeksinler teklifi, Osmanlı'nın niyetini ortaya koymaktadır.

İran'da yaşanan iç karışıklıklar dolayısıyla tedbirler alma yoluna giden Osmanlı Devleti, özellikle İran'a giden tüccarların güvenlikleri açısından, bu tüccarların bir süreli hapsede olsa İran'a gitmeyerek mal sevkiyatlarını durdurmalarını istemiştir³³⁹. Bu

³³⁷ Belgede durum şu ifadelerle anlatılmaktadır. "...mukteza-yı vakt Devlet-i Aliyye'den mu'avenet olunmaz ise Saltanat-ı Seniyye-i slamiyyenin 'ubûdiyeti dahi canımıza minnet diyerek mumu-ileyhüma taraflarından der-sa'adete 'azimet ısrar olunmakta..." **BOA., H. H.**, D. No:1264, G. No: 48948-C.

³³⁸ **BOA., H. H.**, D. No:2, G. No: 39.

³³⁹ Belgede durum şu şekilde ifade edilmektedir. "... İran'da şah-ı muma-ileyhin vefatından sonra fitne ve fesad zuhura başlamakta idi üzü... imdilik İran'a tüccar ve emtia ve e ya gönderilmemesi bâbında ifadat olundu u..." **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51265-A.

arada Osmanlı topraklarına do ru, ran tarafından gelen insanlara kar ı nasıl bir tavır takınılaca ı sorusu da, Erzurum Valisi tarafından stanbul'a iletilmi tir³⁴⁰.

Osmanlı Devleti; o sıralar Mısır isyanı ile u ra ıyor olması dolayısıyla, ran'da çıkan bu huzursuz durumun, kendisine yansıyacak olumsuzlu unu olabildi ince asgari düzeyde tutmaya gayret etmi tir. ran'da ya anan bu kar ıklık ortamına ba lı olarak, Osmanlı ülkesine do ru olu abilecek bir saldırı veya göç hareketinin önüne geçilmesi hususunda da, sınır valilerinin dikkatli olmaları istenmi ve hiçbir ekilde ran'ın iç i lerine kar ı mamaları kendilerine tembih edilmi tir³⁴¹.

5- Feth Ali ah'ın Vefatı Öncesinde Ba latılmı Olan Sınır Müzakerelerinin Akıbeti

Osmanlı yönetimi, ran'da sükûnetin sa lanmasını en azından Osmanlı- ran sınır bölgelerinde, sorun ya anmamasını istemi tir. Çün kü yüzyıllardır bir türlü çözülemeyen sınır boylarındaki a iretlerin çıkard ı rahatsızlıklar devam ederken, ran'da ba layan iç kar ıklıklar dolayısıyla bu tarafa do ru olacak bir mülteci akımının do uraca ı sorunlar, rahatsızlıkları daha da arttıracaktı. Ayrıca son yıllarda iki devlet arasında, sınır boylarındaki a iretlerin çıkard ı sorunların çözümü noktasında bazı adımlar atılmaya da ba lanm ı ki, bu sürecin kesilmesi de Osmanlı yönetimince arzulan bir durum de ildi³⁴².

Feth Ali ah'ın son zamanlarında (1834 senesi içinde) Osmanlı ile ran arasında yürütülen müzakerelerde görü ülen konuların ana gündem maddelerini sınır meseleleri ve a iretlerin çıkardıkları sorunlar ile bunların çözümüne yönelik yaptırımlar olu turmu tur. Erzurum Valisi Es'ad Pa a'nın, yetkili olarak yürüttü ü bu görü melerde önemli geli meler sa lanm ı, hatta ran tarafına verilen zararların tazmini noktasında, ödenmesi gereken miktarlar konusunda bile baya ı mesafeler kat edilmi tir³⁴³. Ayrıca

³⁴⁰ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51265.

³⁴¹ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51265-A.

³⁴² BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51269. Erzurum'da ranlı yetkililerle yapılan görü melerde, sınır boylarındaki sorunlar ve ya ma edilen malların tazmini konusunda önemli geli meler sa lanm ı tir. BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51270.

³⁴³ ran a iretlerinden olmasına ra men, Osmanlı tarafına gelen ve iki taraf arasında ciddi rahatsızlıkların ya anması neden olan Celali A ireti'nin, ran tarafında yaptı ı ya malar baya ı sıkıntı olu turmu tur. Erzurum Valisi Es'ad Pa a, ranlı yetkililerle yürüttü ü müzakereler sonucunda ran tarafının zararının kar ılanması noktasında ödenmesi taahhüt edilen yedi bin kese tazminat akçesini be bin keseye kadar dü ürmeye muvaffak olmu tur. BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51269.

Celali A ireti'nin uzun zamanlardan beri çıkardığı sorunların halli ve bu a iretin ran tarafına gönderilerek, sınır güvenli inin temini konusu, yürütülen müzakerelerin di er önemli konusu olmu tur³⁴⁴.

Erzurum Valisi Es'ad Pa a, bu konular hakkında baya ı malûmat sahibi olması nedeniyle, iki devlet arasındaki ili kilerin normalle mesi hususunda önemli çabalar sarf etmi tir. Bu arada, ran elinde bulunan ve ister harp sonucu, isterse harpsiz olarak i gal edilmis Osmanlı topraklarının (kale, kasaba, arazi, köy vs.) bo altılması ve teslimi konusunda da büyük geli meler kat edilmis tir³⁴⁵.

Bu ba lamda, Van Eyaleti'ne ba lı Hakkâri Sanca ı'ndaki bazı yerlerin tahliye ve teslimi ile ilgili konular da görü lümü ve karara ba lanmı tır. ran, bahsi geçen yerlerin teslimi konusunda kolaylıklar sa larken, aynı ekilde Osmanlı tarafı da, ran'a bırakılacak yerler konusunda kolaylıklar sa lamı ve olumlu bir ekilde ili kiler geli tirilmeye ba lanmı tır. Yapılan müzakereler ve varılan kararlar sonucunda, Van ve Hakkâri bölgesinde iki devlet arasındaki sınır tan zimi noktasında, neredeyse ihtilaf kalmayacak derecede önemli kararlar alınmı tır³⁴⁶.

iki devlet arasında bu gibi iyi yöndeki geli melerin devamı, Osmanlı tarafından arzulanan bir durumdu. Feth Ali ah'ın ani ölümü ile birlikte bu olumlu geli melerin kesilece i endisi, bu süreçte Osmanlı yönetiminde baya ı rahatsızlık olu turmaya ba lamı tır. Zira Osmanlı- ran ili kilerindeki gerginliklerin giderilmesi ve en ba ta sınır güvenli inin sa lanması, Osmanlı yönetiminin en çok istedi i hususlardır. Çünkü gittikçe büyüyen ve devletin varlık alanını tehdit etmeye ba layan Mısır meselesi, ba ta II. Mahmud olmak üzere devlet erkânını baya ı rahatsız edici bir boyut kazanmaya ba lamı, bu fırsatı iyi de erlendiren Rusya ise, Hünkâr skelesi Antlaşması (1833) ile Osmanlı içinde istedi i nüfuzu elde etmeyi ba armı tır³⁴⁷. Bu antlaşma ile Rusların,

³⁴⁴ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51268.

³⁴⁵ 1250/1834 tarihli bir belgede bu konuyla ilgili ü ifadeler yer almaktadır. "...bundan akdem Devlet-i Aliyye ve Devlet-i ran beyninde akd olunan müsâlahâ-i hayriyye esasında hudud-ı kadime-i Devlet-i Aliyye dâhilinde gerek harb esnasında ve gerek harbden mukaddem... ran yedine geçmi olan bi 'l-cümle kılâ' ve arazi ve kaza ve kasabat ve kuranın tarih-i müsâlahada... taraf-ı Devlet-i Aliyye'ye tamamen teslimi 'arz ve art kılınmı olmakdan nâ î..." BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51268-A.

³⁴⁶ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51269, 51269-A.

³⁴⁷ Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Hünkâr skelesi Antlaşmasını imzalamı olması, birden bire ngiltere ve Fransa gibi batılı devletleri müthi bir ekilde tedirgin etmi tir. Çünkü Rusya'nın bu sayede Osmanlı ülkesi içinde ciddi anlamda bir nüfuz alanı elde etmi olması ve bo azları ele geçirme ihtimali, ngiltere için Akdeniz ve Hindistan havalisindeki menfaatleri açısından kabul edilemez bir durum olu turmu tur. Z. N. Aksun; a.g.e., s. 284; E. Z. Karal; a.g.e., s. 134-139.

bütün Osmanlı toprakları üzerinde sürekli olacak kontrol ve idare yetkisini olu tur maya çalı tı ı da belli olmu tur. Buna ba lı olarak, 1830'lu yıllardan itibaren ngiltere'de uyanan ku ku, Ruslar'ın Akdeniz ve ran Körfezi'nde bulunan bazı limanları ele geçirmek suretiyle, Anadolu'da büyük ölçüde nüfuz elde etmeyi planladı ı yönündeydi³⁴⁸. Böyle bir hassas dönemde, ran ile yürütülecek ili kilerin sorunsuz olması, Osmanlı tarafından arzu edilen bir konuydu.

³⁴⁸ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 45.

BE NC BÖLÜM

MUHAMMED AHDÖNEM OSMANLI- RAN L K LER (1834-1848)

I- MUHAMMED M RZA'NIN AHLI I VE LK ZAMANLARINDAK OSMANLI- RAN L K LER

1- Muhammed Mirza'nın ran'da Yönetimi Ele Geçirmesi

Feth Ali ah'ın, 1834 senesinde ölümünden sonra, ülke iç inde ehzadeler arasında ya anan taht kavgasında ön plâna çıkan ve di erlerine göre daha güçlü bir pozisyonda bulunan Tebriz Valisi Muhammed Mirza, yönetimi ele geçirmek için zaman kaybetmeden Tahran üzerine do ru harekete geçmi tir¹.

ran saltanatının en güçlü varisi durumundaki Muhammed Mirza, Abbas Mirza'nın o luydu ve babası zamanında önemli mevkilere getirilerek, devlet tecrübesi kazanması sa lanmı tı. Özellikle Gence ve Tiflis'in, Ruslar'dan geri alınması için 1826 senesinde, kendisine önemli bir gö rev verilmı ti. Bu görevi ba ta olmak üzere, zaman içinde yürüttü ü di er vazifeleri sayesinde tecrübe kazanmaya ba layan Muhammed Mirza, 1832-1833 senesinde babasıyla birlikte Horasan ve Herat seferlerine de katılımı , bu sayede askerî ve idarî tecrübesini arttırmı tı. Babası Abbas Mirza'nın, 1833 senesinde ani ölümüyle birlikte dedesi Feth Ali ah tarafından, Herat seferinden geri ça rılarak veliaht tayin edilmı ve Azerbaycan'ın idaresi valilik yetkisiyle birlikte kendisine tevcih edilmı ti².

Abbas Mirza'nın ölümünden bir yıl gibi kısa bir sonra, Feth Ali ah'ın da ölümü, Muhammed Mirza'yı, ran tahtının en güçlü varisi olarak ortaya çıkarmı ve kendisi hiç beklemeksizin yönetimi ele geçirmek için Tahran üzerine do ru harekete geçmi tir³. Muhammed Mirza'nın hızlı bir ekilde hareket etmesinin en önemli sebebi

¹ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51265-A; Ahmed Lûtfî Efendi; **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C.: V**, YKY., stanbul 1999, s. 855.

² Osman Gazi Özgüdenli; "Muhammed ah" maddesi, **TDV A., C.: XXX**, stanbul, 2005, s. 571-572; Yılmaz Karadeniz; **ran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795 -1925)**, Bakı Yay., st., 2006, s. 147; Percy M. Sykes; **A History of Persia, Vol. II.**, London , 1915, s. 427.

³ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51265-A.

ise, Feth Ali ah'ın pek çok o lunun bulunması ve bunların saltanatı ele geçirme niyetiyle etrafına topladıkları adamları vasıtasıyla harekete giri meleri tedirginli i olmu tur⁴.

Feth Ali ah'ın ölümünden önceki esas niyeti, o ullarından ba ka birini veliaht olarak tayin etmektir. Ancak ngiltere ve Rusya'nın Feth Ali ah'ın bu niyetine kar ı olumsuz bir tutum takınıp, Muhammed Mirza'yı destekleyici bir tavır almaları, ran ahının geri adım atmasına neden olmu tur. ngiltere ve Rusya'nın bu konuda Feth Ali ah'a yaptı ı baskının esasını, Türkmençay Antlaşması maddelerinden biri olan ve Abbas Mirza'nın ran'ın resmi veliahdı kabul edildi i hususu olu turmu tur⁵. Bu mantı a göre, Abbas Mirza'nın ölümü dola yısıyla o lu Muhammed Mirza'nın varis olması en do al olanıydı. Feth Ali ah da kendisine yapılan bu baskılar sonucu, hemen torunu Muhammed Mirza'yı veliaht tayin etmi tir. Nitekim ngiltere ve Rusya'nın Muhammed Mirza'ya deste i o boyuttaydı ki; Tebriz'de n hareketle 1834 senesinde Tahran'a gidip tahta oturması esnasında, yanında bulunan ve ona en büyük deste i veren kimseler Rus ve ngiliz maslahatgüzarlarıydı⁶.

2- ran Üzerindeki Rus ve ngiliz Baskısının Mahiyeti

Muhammed Mirza, ah olarak tahta geçti i zaman, ülke içinde kendisini tanımayan ve ba kaldıran amcalarıyla u ra masının yanında, pek çok yönden sıkıntı içinde bulunan ran'ı kalkındırmak ve güçlendirmek mecburiyetiyle de kar ı kar ıydı. Siyasî, iktisadî ve sosyal yönden sıkıntılarla bo u an ran'da, Muhammed ah'ı baya ı zorlu bir dönemin bekledi i de a ikârdı. ngiltere ve Rusya'nın ran içindeki nüfuzu a ırlıklı bir ekilde kendini hissettirmekle birlikte, bu etkinin öyle kısa bir sürede kırılması da pek mümkün görünmüyordu.

ngiltere ve Rusya, kendi çıkarları do rultusunda ran üzerindeki baskılarını arttırırken, ngiltere sinsî politikalarla Rusya'nın ran üzerindeki etkisini kırmaya çalı ıyordu. Bu dönemde ngiltere'nin temel politikası, bu co rafyada tek güç olmak ve

⁴ Bir belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: *“..Muhammed Mirza derhal on be bin kadar asker cem'yle ilerüce Tahran'a gönderüb kendisi dahi namına sikke darb itdürerek ahlık ilanıyla be on güne kadar Tahran'a gitmek üzere ...” BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51265-A.*

⁵ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 147.

⁶ Sykes, Muhammed Mirza'nın yanında Tebriz'de, o sıralar ngiliz Delege/Maslahatgüzar Sir John Campbell'in bulundu unu ve bu ki inin Rus yetkililerle birlikte Muhammed Mirza'yı Tahran'a do ru harekete geçirmeye te vik etti ini belirtmektedir. Sykes, **a.g.e.**, s. 427-428; Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 147; O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 571.

Hindistan sömürmesine gelebilecek her türlü tehdidi tamamıyla bertaraf etmekte⁷. İngiltere'nin bu politikasına karşın Rusya da, Kafkasya bölgesinde kurdu u hâkimiyet alanını devam ettirmek ve Türkistan üzerindeki tarihi emellerini gerçekle tirmek için İngiltere'yi etkisiz hale getirmeye çalı ıyordu⁸. Kısacası ran, Muhammed ah zamanında bu iki gücün arasında kalmı tı.

Muhammed ah, Rusya ve İngiltere'nin ran üzerindeki Feth Ali ah zamanından beri süregelen etkisini kıramadı ı gibi, duruma ve zamana göre bu devletlerin istekleri do rultusunda hareket etmek mecburiyetinde kalmı tır. Bu dönemde bahsi geçen devletlerin güdümündeki ran'da, Muhammed ah'ın ilk zamanlarda sadrazamlı a getirdi i, Ebu'l Kasım Ferahâni gibi faziletli ve ileri görü lü devlet adamları da görev almı tır. Ancak bu Sadrazam istedi i ve yapılması zaruri olan ıslahatları bir türlü gerçekle tiremedi i gibi, Muhammed ah'tan da tam destek görememi tir⁹.

Muhammed ah'ın ilk zamanlarında Rusya ve İngiltere'nin ran'a yönelik politikalarına baktı ımızda da, özellikle İngiltere ve Rusya'nın kıyasıya bir rekabet içinde oldukları belli olmaktadır. Bu süreçte İngiltere, Rusya'nın ran üzerindeki nüfuz alanından oldukça çekinmekteydi. Bu nedenle İngiltere, Muhammed ah zamanında ikili ili kilerin daha da geli tirilmesine çalı mı ve bunda da hatırı sayılır bir ba arı kazanmı tır¹⁰. Nitekim Muhammed ah'ın ba a geçmesinden hemen sonra İngiltere hususi bir elçisini Osmanlı üzerinden ran'a gönderirken, bu elçinin stanbul'a vardı ı sırada kendisine bir süre burada kalması yolunda yapılan nazik teklifleri geri çevirerek, ahın cülusunu tebrik için derhal ran'a gitmek istedi ini ifade etmi tir¹¹. İngiltere'nin aktif bir e kilde yürüttü ü bu yakın politikaya ra men, ran'da sadrazamlı ı elinde bulunduran ve etkili bir konumda bulunan Hacı Mirza A asî, İngiltere'ye kar ı mesafeli dururken, Rusya'ya daha yakın bir politika izlemi tir¹².

⁷ O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 571-572.

⁸ W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 45-46.

⁹ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 148.

¹⁰ Sykes; İngiltere'nin ran'da faaliyet gösteren İngiliz yetkililerine ili kin verdi i bilgide u isimleri zikretmektedir: Rawlinson, Stoddart, Sheil, D'arcy Todd ve 1838 den itibaren de Sir John McNeill. Sykes; **a.g.e.**, s. 428.

¹¹ **BOA., H. H.**, D. No:1179, G. No: 46580.

¹² Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 154; Sykes; **a.g.e.**, s. 428.

Bu süreçte Rusya, İran üzerindeki etkinlik alanını İngiltere'ye karşı kullanmayı bilmi ve öteden beri İran'ın ele geçirmeyi arzuladığını bildiği Herat'ın alması için, açık tahriklere girişmeye başlamıştır¹³. Kuzey Afganistan'da bulunan ve stratejik yönden çok önemli bir mevkiye sahip olan Herat'ın, İran eline geçmesi ise, İngiltere'nin Hindistan sömürge bölgesinin tehdidi anlamına geldiğinden İngiltere için bayağı rahatsızlık verici bir süreç başlamıştır¹⁴. Daha ehzadeli zamanından beri Herat'ı ele geçirmeyi arzulayan Muhammed Şah, fırsatı iyi değerlendirip birkaç gerekçeyle de ileri sürerek bu havalide doğru harekete geçmiştir (1837)¹⁵. Gelişmelerden oldukça rahatsız olan İngiltere, Mc Neil aracılığıyla İran'ı bu seferden döndürmeye çalışarak birlikte¹⁶, bir yandan da İran'a karşı Afganlılara destek olup onları kırtmaya çalışmıştır¹⁷.

a- Herat Meselesi ve Osmanlı'ya Etkisi

Yaklaşık on aya yakın bir zaman süren Herat kuşatmasının iyice ciddilettiğini anlayan ve Muhammed Şah'ı da, istediği çizgiye bir türlü çekemeyen İngiltere, tehditkâr bir çıkışla, kuşatmanın devam etmesi halinde İran-İngiliz ilişkilerinin bozulacağını ve Basra Körfezi'nden başlamak üzere bütün İran'ın işgal edileceğini söylemeye başlamıştır¹⁸. Akabinde de bu dediklerini yapacağını ispatlamak isteyen İngiltere, savaş gemilerini Basra Körfezi'ne doğru harekete geçirmiştir. İngiltere'nin blöf yapmadığını ve niyetinin ciddi olduğunu göstermesi üzerine, endişe ve korkuya kapılan Muhammed Şah, Rusya'dan yardım alacağını ümidiyle bekleyiçerisine

¹³ Sykes; **a.g.e.**, s. 423. Sykes, İran'ın Herat dâhil olmak üzere ilk başlarda Rusya destekli başlayan Afgan seferlerinin sürecini 1832-1857 yılları arasında amaçlı ve detaylı bir şekilde periyotlarla sürdürüğü ifade etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Sykes; **a.g.e.**, s. 423-425.

¹⁴ O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 571.

¹⁵ Sykes; **a.g.e.**, s. 429. *İslâm Ansiklopedisi*'nde (MEB) 'Kaçar' maddesini yazan Mirza Bala, Muhammed Şah'ın Herat seferi ile ilgili olarak çok ilginç ayrıntılar vermektedir. Bunlardan en dikkat çeken ise; Muhammed Şah'ın Kabil ve Kandahar üzerine yürüdüğü sırada, kendisi ile görüşme talebinde bulunan Rus Çarı Nikola'ya, daha yedi yıl önce olan oğlu Nasirüddin Mirza'yı göndermesidir. Erivan'da yapılan görüşmede veliaht Nasirüddin, Çar Nikola'ya " *mparator Amca*" diye hitap etmiştir. Mirza Bala; "Kaçar" maddesi, **A., C.: VI**, s. 37.

¹⁶ Sykes; **a.g.e.**, s. 429-432. İngiltere, Hindistan'ın kapısı özelliğinde olan Herat'ın Rus güdümündeki İran'ın eline geçmesinden çok rahatsız oldu için, Muhammed Şah'ı bu seferden döndürmek için çeşitli tekliflerde bulunmuştur. Bu tekliflerden en önemlisi ise, bir milyon İngiliz lirası tutarında bir meblağla İran'ın Azerbaycan ordusunun yıllık masrafını karşılamaktır. Muhammed Şah Rus tesiri altında bu teklifi de reddetmiştir. Mirza Bala; **a.g.md.**, s. 37.

¹⁷ İngilizler, Hindistan tarafına iltica eden Afgan ehzadesi Eciü'l-mülük'e çok yakınlık göstermiş, kendisine bir miktar asker yardımı yapıp, Kabil ve Kandahar taraflarına göndererek İranlılar'a karşı mücadelesini desteklemiştir. **BOA., H. H.**, D. No:396, G. No: 20886-A.

¹⁸ O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 571-572. Herat Meselesi ile ilgili gelişmeler ile İngiltere'nin Afganlılara desteği ve elçileri aracılığıyla devreye girmesi hususunda geniş bilgi için bkz. Sykes; **a.g.e.**, s. 429-434.

girmi tir. Gerginli in tırmanmasından oldukça rahatsız olan ve Basra Körfezi'nin i in içine girmesi ile kendi topraklarına yönelik bir saldırı olaca ı vehmine de kapılan Osmanlı yönetimi, geli meleri yakından takip edip meselenin nereye varaca ını merak etmeye ba lamı tır.

Bu arada Prusya Sefiri Kemal Pa a, stanbul'a gönderdi i Avrupa ahvaline ait istihbarat bilgilerinde, ngiltere ile ran arasın da Herat meselesiyle olu an gizli dü manlı ın, ngiltere ile Rusya arasındaki ili kilerin gerginle mesine de sebep oldu unu bildirmi tir. Buna ba lı olarak da, ngiltere ile Rusya arasında olası bir sava ın çıkması durumunda, bundan en çok Osmanlı'nın olum suz yönde etkilenece ini ifade eden Prusya Sefiri Kemal Pa a, olası böyle bir sava ta, en önemli stratejik mevkinin bo azlar olaca ını ve en azından bo azların tahkim edilmesinin gereklili ini vurgulamı tır¹⁹. Haklı nedenlerle endi eleri artan Osmanlı yönet imi, bir ara ngiltere ile ran arasında ya anan bu ciddi gerginli in kesinlikle bir sava a neden olaca ını ve bu sava ta da Rusya'nın, ran yanında yer alaca ını tahmin etmeye ba lamı tır. Böyle bir duruma kar ılıklı olarak da en azından bazı kalelerin tahkim edilmesi ve geli melerin yakından takip edilmesinin zorunlulu u ortaya çıkmı tır²⁰.

Ancak tahminlerin aksine Rus Çarı I. Nikola, Muhammed ah'a yardım etmemi ve onu yüz üstü bırakmı tır. ngiltere ile bir harbe girmeyi göze alamayan ran ah'ı da, 1838 senesinde ku atmaya kaldırarak Tahran'a geri dönmek zorunda kalmı tır²¹. Açıkçası ngiltere ile ran arasındaki bu çeki menin, bir sava a sebep olmaması ve i in içine Rusya'nın girmemesi Osmanlı'yı baya ı rahatlatmı tır²².

Rusya'nın; ran'ı, ngiltere açısından çok önemli bir mevkide bulunan ve Hindistan hâkimiyeti noktasında kilit nokta mesabesinde bulunan Herat'a saldırtmasının temelinde, ngiltere'yi bir süreli ine de olsa me gul etmek ve sıkıntıya sokmak niyeti

¹⁹ 27 Zilhicce 1254/ 11-12 Mart 1839 tarihli Prusya Sefiri Kemal Pa a'nın gönderdi i tahriratta u ifadeler yer almaktadır: "...bu aralık ranlu ile ngilterelü beyninde tahaddüs iden mün âfesâtadan dolayı ngilterelü ile Rusyalu beyninde muharebe vuku' takdirinde iki tarafdan dahi bir takım iz'âcât vuku'a gelece i bedidârdan oldu undan lede 'l-iktizâ iki tarafın dahi kullanması lâzmeden... bu cihetle bahr-i beyaz ve siyah bo azlarının istihkâmat-ı muktezâyelerinin icrâ ve itmâmı iktizâ-i halden bulunmu oldu una binaen..." **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 48121.

²⁰ **BOA., H. H.**, D. No:381, G. No: 20569-C.

²¹ Sykes; **a.g.e.**, s. 434;Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 156; O. G. Özgüdenli; **a.g.md.**, s. 571-572; Mirza Bala; **a.g.md.**, s. 37.

²² 7 Safer 1255/22 Nisan 1839 tarihli bir belgede; " ranlu ile ngilterelü beynindeki münaza'anun bir harbe müncer olmayaca ının..." anla ılmasından duyulan memnuniyet belirtilmektedir. **BOA., H. H.**, D. No:381, G. No: 20570.

yatmaktadır. Kısacası İran kendi iradesiyle de il de Rus tazyiki ile bu i e giri mi , ancak bir netice elde edememi ve iki büyük güç arasında kalan aciz bir devlet görüntüsü vermiştir. Kar ıla tı ı bu tehdit kar ısında iyice rahatsız olan İngiltere, aynı şekilde İran'ı rahatsız edecek önemli kozlara sahip oldu unu göstermek için, casusları vasıtasıyla İran içinde Ah'a kar ı isyanların çıkmasını sağlamıştır. Muhammed Ah, Herat muhasarasından bir şey elde edemedi i gibi, bir süre sonra kendi ülkesi içinde çıkan isyanlarla epeyce u ra mak zorunda kalmıştır²³.

İngiltere'nin, Asya politikasında esas istinatgâh Hindistan olup, bu meselede de görüldü ü üzere, buraya yönelik her ne şekilde olursa olsun gelebilecek tehditlere kar ı çok sert kar ılıklı verece ini göstermiştir. Bu nedenle de gerek İran'a yönelik politikalarında ve gerekse Afganistan bölgesindeki iç çeki melerde, Hindistan'daki sömürgeci düzeninin devam etmesini sağlayıcı unsurları göz önünde bulundurarak hareket etmiştir.

İran'ın, dış politikadaki basiretsizliği ve yetersizliğine örnek oluşturan bilecek olan Herat meselesinde İngiltere ve Rusya gibi iki büyük güç arasında kalması, bu dönemde büyük oranda gücünü yitirmesine neden olmuştur. Nitekim Herat meselesinde Rusya destekli harekât plânının fiyasko ile sonuçlanması ve akabinde de 1839 senesinde iç isyanlarla u ra mak zorunda kalması, en çok Rusya'nın i ine gelmiştir.

Hazar Denizi kıyılarında yerleşmeye çalışı an ve bunun için de güçsüz bir İran'ı ye leyen Rusya, bir şekilde bu emeline ulaşmıştır. İngiltere ise, Rusya'nın Hindistan için bir tehdit oluşturmasını önleme politikası çerçevesinde, Afganistan ve İran'ı bir nevi tampon bölge olarak görmüştür. Buna dayalı olarak da, bu iki ülkeyi kullanmak için varlıklarını devam ettirmelerinden yana tavır takınmı ve hassas dengeleri koruyucu bir rol üstlenmiştir.

Bu süreçte İran; Rus ve İngiliz baskısından o derece bunalmıştır ki, bir ara Fransa'ya yana mayaya çalışmıştır ve Fransa ile ikili ilişkiler geli tirmeye başlamıştır. Akabinde de İran, oluşturmaya çalıştığı ikili ilişkiler kapsamında -Fransa'nın Katolik

²³ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 159-160; Mirza Bala; **a.g.md.**, s. 37.

dünyasının hamisi rolüne istinaden - ülkesi içindeki Katoliklerin dini merasimlerini serbestçe yapabilmelerine olanak sağlayan düzenlemeler yapmıştır²⁴.

3- Muhammed Ali'nin Osmanlı ile Yeni Geçişme Politikası

Muhammed Ali'nin İran'da başarıyla geçmesiyle birlikte, Osmanlı'ya yönelik politikalarında iyi niyetli yürütme niyetinde olduğu tavırlarından anlaşılabilir. Bu bağlamda 1835 senesi içinde Hudâdâd Han isimli sefirini özel sefaretle İstanbul'a göndermiştir. Bu sefir, İstanbul'a gelir gelmez yanında getirdiği nâme-i âhîyi sunarak, İran'ın iyi niyetlerini arz etmiştir. Osmanlı yönetimi de, gelen bu elçiye iyi muamelede bulunmuş, İran'daki yeni yönetime olumlu yaklaşımını göstermiştir²⁵.

Zaten Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu vaziyet, İran'a yönelik herhangi bir olumsuzluk içerebilecek durumda değildir. Mısır sorunu dolayısıyla sıkıntının had safhada olduğu, askerî yönden büyük problemlerle boğuşan ve bir türlü istediği reformları tam olarak gerçekleştirememiş Osmanlı'nın, İran'la sorun yaşamaya başlaması II. Mahmud olmak üzere, yönetim kademesinde kimsenin istediği bir şey değildir. Nitekim Osmanlı Devleti, kendisine sıyrılmış olan İran ehzadelerini, bu süreçte İran'a karşı bir koz olarak kullanmayı düşünmemiş ve İran'ın iç işlerine her ne şekilde olursa olsun müdahale etmeyi uygun görmemiştir.

Ehzadelerle ilgili konularda, iki devlet arasında yürütülen temaslarda, bu meselenin İran'ın bir iç sorunu olarak algılandığı ve İran'da yapılacak saltanat kavgalarını, Osmanlı'nın hoş görmediği belli edilmiştir. Çünkü İran'da yapılacak bir saltanat çekişmesinin, ilk tesir edeceği ve olumsuz yönde etkileyeceği devletin Osmanlı olduğu aşikârdır. Başta sınır boylarında yapılacak kargaşalık olmak üzere, bu tarafada ru gelmesi muhtemel olan mültecî akını da, hiçbir şekilde arzulanacak bir durum değildir.

Buna dayalı olarak da, Osmanlı yönetimi, İran'dan gelen bu elçiye karşı, zamanın önde gelen âlimlerinden olan, Vaka'nüvîs Es'ad Efendi'yi²⁶ Anadolu payesi ve

²⁴ Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 166-172.

²⁵ Lûtfî; **a.g.e.**, C.: V, s. 855. Özel sefirlikle İstanbul'a gelen Hudâdâd Han, yaklaşık olarak bir sene burada kalmış ve 1836 senesi Nisan ayı içinde İran'a geri dönmüştür. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 884.

²⁶ Es'ad Efendi bu göreve gönderilmesi öncesinde İstanbul Kadılığı ve Takvimhâne Nazırlığı gibi önemli görevleri de yürüten bir âlimdir. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 855.

büyük elçilikle İran'a göndermiştir. Es'ad Efendi'nin yanında, sırt kâtabi olarak Veli Efendi ve Farsça tercüman olarak da Kemal Efendi yer almıştır²⁷.

4- Ba dat Eyaleti ve Baban Sanca ında Ya anan Geli meler

İran ile ilişkiler düzeltilmeye çalışıldı. 1810'lu yıllarda, yine Ba dat ve Basra havalisinden sıkıntı verici haberler gelmeye başlamıştır. Davud Pa a'dan sonra Ba dat Eyaleti'nin yönetimine getirilmi olan Ali Rıza Pa a'nın, iktidarını buralarda bir türlü tesis edememesine bağlı olarak, ortaya çıkan sorunlardan biri de Revandız'da yaşananlardır. Revandız Memuru Mehmed Pa a, ahali üzerinde kurmuş olduğu baskının ortadan kaldırılması için, kendisine yapılan bütün ihtarları kulak ardı etmiş ve baskıyı sürdürmüştür. Durumdan rahatsız olan Osmanlı yönetimi bu meseleyi halletmek üzere eski sadrazamlardan Re id Mehmed Pa a'yı görevlendirdi. Re id Mehmed Pa a'nın yanında, Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a ile Musul Beylerbeyisi Mehmed Pa a'yı da görevlendirmiştir. Üzerine gelen bu güç karşısında bir şey yapamayacağını anlayan Revandız Memuru Mehmed Pa a, teslim olmak zorunda kalmış ve bu mesele de büyümeden halledilerek, Mehmed Pa a'nın kontrolü altında bulunan kaleler ve önemli mevkilerde tam bir hâkimiyet tesis edilmiştir²⁸.

Ba dat'ta yaşanan ve Osmanlı'nın istediği şekilde çözümlenen bu meselelerin yanında, yine önemli ve çok sorunlu bir mevki olan Baban Sanca ında ortaya çıkan olumlu gelişmeler, Osmanlı yönetimini memnun etmiştir. Bu olumlu gelişmelerin mimarı ise, Baban Sanca ını mutasarrıflığını elinde bulunduran Süleyman Pa a olup, kendisi selefleri olan Baban mutasarrıflarının tersine, İran'a karşı mesafeli bir tutum takınmış ve Ba dat yönetimi ile iyi ilişkiler kurmuştur²⁹.

Baban Sanca ında meydana gelen bu gelişme, Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'yı ziyadesiyle memnun etmiş ve kendisi hemen harekete geçerek, Baban Mutasarrıfı Süleyman Pa a ile oğlu Ahmed Pa a'nın taltif edilmesi hususunda Osmanlı nezdinde

²⁷ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 855-856.

²⁸ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 887.

²⁹ **BOA., H. H.**, D. No:471, G. No: 23085.

girişimlerde bulunmuştur³⁰. Ali Rıza Paşa, Süleyman Paşa ile oğlu Ahmed Paşa'nın birer niyan ile ödüllendirilmelerinin yaralı olacağı hususunu Osmanlı yönetimine iletmiş, Osmanlı yönetimi de bu talebi hemen kabul etmiştir. Böylece uzun zamandan beri Osmanlı Devleti ile İran arasında ciddi anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olan Baban mıntıkası, bir süreli huzur de olsa sükûnete kavumu ve bu gelişme Osmanlı'ya bayağı rahatlatmıştır³¹.

5- Osmanlı- İran Sınır Müzakereleri ve Ayrıntilerin Durumu

Muhammed Şah döneminde, Osmanlı ile yürütülecek ilişkilere yönelik İran yönetim kademesine hâkim olan görüş; Feth Ali Şah dönemi sonlarında başlayan iki devlet arasındaki iyi niyet müzakerelerinin devam etmesi yönündeydi. Muhammed Şah'ın başa geçmesinden sonra, iki taraf arasında başlayan karışıklık sefir gidiş gelişleri bu kapsamda başlatılmış olan olumlu gelişmeydi. İran tarafı; Osmanlı ile arasındaki sınır meseleleri³² başta olmak üzere, iki taraf arasında ciddi sorunların yaşanmasına neden olan ayrıntilerin durumunu görüşmek üzere, Hakkı Mirza Cafer Han'ı sefir olarak 1253/1837 senesinde Osmanlı'ya göndermiştir³³.

Mirza Cafer Han'dan önce, Muhammed Şah'ın ilk elçi olarak 1835 senesinde göndermiş olduğu Hudâdâd Han zamanında da ikili müzakereler başlamış ve belirli oranda mesafe kat edilmiştir. Ancak en büyük sorun olan ayrıntiler meselesi ile bu ayrıntilerin verdiği zarar ziyanının tespiti ve tazmini hususundaki anlaşmazlıklar bir türlü çözümlenememiştir. Ayrıca ayrıntilerden tahsil edilecek meblağlar ile Rusya tarafına geçmiş olan İran ayrıntilerinin durumuyla ilgili konularda İran'ın sorumlu tutulması konusunda, Hudâdâd Han uyuşmaz bir tutum takınmış ve müzakerelerin neticesiz kalmasına neden olmuştur. Hudâdâd Han'ın, olumsuz yaklaşımları neticesinde

³⁰ BOA., H. H., D. No:471, G. No: 23085. Baban Mutasarrıfı Süleyman Paşa, kardeşi Mahmud Paşa ile olan dümanlığı dolayısıyla bir aralarında meylederek onlardan destek bekler olmuştur. Ancak bu taltifle birlikte kendisi de İran ile olan alakasını kesmiştir. BOA., H. H., D. No:471, G. No: 23085-B.

³¹ BOA., H. H., D. No:471, G. No: 23085, 23085-B.

³² İran ile yürütülen sınır müzakereleri, eski Sadrazamlardan Galib Paşa'nın Erzurum Valiliği (1825 - 1828) sırasında başlatılmıştır. Bu müzakerelerde Osmanlı'ya bırakılması kabul edilmiş yerlerle ilgili kayıtlar da tutulmuştur. Ancak bu hususlara yönelik olarak yeni İran yönetimi, itirazcı bir tavır takınmış ve Muhammed Şah'ın, Osmanlı'ya gönderdiği ilk sefiri Hudâdâd Han, uyuşmaz bir yol izlemiştir. Kendisi ile yürütülen müzakerelerde, sıkı tutumlarında "benim memuriyetim bu konuyu görüşmeyi kapsamıyor" gerekçesini ileri sürerek sınır meselelerinin kesin olarak çözümlenmesini zora sokmuştur. BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-D.

³³ BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-A. Hakkı Mirza Cafer Han, 1253 senesi Muharrem evasında (Nisan sonları 1837) Erzurum'a elçi-i muhtarlık unvanı ile gelmiştir. BOA., H. H., D. No:298, G. No: 17698.

müzakerelerden bir sonuç alınamayacağı anlaşıldıkça da kendisi memleketine geri dönmek zorunda kalmı tır³⁴.

Osmanlı yönetimi, Hudâdâd Han'ın uyu maz bir tutum tak ınımı olması ve apar topar ran'a geri dönmü olmasından oldukça rahatsız olmu , hatta bir ara ciddi ekilde, bahsi geçen sefirin uygunsuz davranı ları yüzünden, anla madan vazgeçmeyi bile dü ün mü tür. Ancak devletin içinde bulundu u sıkıntılı durum ve ra n ile gerginlik ya anmaması politikası çerçevesinde, alt seviyede de olsa, Erzurum'da bulunan ranlı yetkililer ile yapılan görü meler devam ettirilmemi tir³⁵.

a- ki Devlet Arasında Yürütülen Müzakerelerdeki Belli Ba lı Sorunlar

Osmanlı ile ran arasında yürütülecek müzakerelerin devamı ve meselelerin halli için bu sefer ran tarafından, Mirza Cafer Han, “*elçi-i muhtarlık*” unvanı ile Osmanlı tarafına gönderilmemi tir (1837). Mirza Cafer Han önce Erzurum'a gelerek, Hudâdâd Han'ın bıraktı ı yerden müzakereleri devam ettirmeye ba lamı tır³⁶. Yapılan müzakerelerde görü ülen konuların ba ında, Osmanlı - ran sınır meselelerini sonuçlandırmak ve buna ba lı olarak iki taraf arasındaki tartı malı konuları bir neticeye ba lanması gelmi tir³⁷. Görü melerde iyi niyet hâkim olmasına ve olumlu mesafeler kat edilmesine ra men, sınır meselesi ile ilgili bir türlü kesin bir netice elde edilememi tir. Sınır meselesinin halledilememi olmasına dayalı olarak da, a iretlerin durumu ile ilgili görü meler sekteye u ramı tır. Özellikle a iretlerin çıkardı ı huzursuzluklar ve bunların bazı yerlerde yaptıkları baskınlarda ele geçirdikleri malların tazmini konuları da, çözümsüz mevzular arasında kalmı tır³⁸.

³⁴ Bu hususla ilgili belgede u ifadeler yer almaktadır: “...*Han-ı muma-ileyhin Erzurum'a vürûdunda birkaç defa görü ülüb Der-Saadet'de kaleme alınan sened müsveddesinde muharrer era'it üzere tesviye-i maslahata sûret virilerek mübadele-i sened-i resmînin icrâsı hususunda bezl-i makbûz olunmu ise de Devlet-i Aliyye topra ında bulunan ran a airinden bakıyye-i emvâl-i menhûbe tahsîl olunacak a airden ran'a gidenlerin hisseleri yekûn matlûbâta mahsûb olunmak... iktizâsında iken han-ı muma-ileyh türlü muhâzât ibtidâr itmi ...*” **BOA., H. H.**, D. No:298, G. No: 17698.

³⁵ Hatta bu görü meler sırasında ran tarafına ödenmesi kabul edilmi olan 1700 kese akçe tazminatın 700 kese kadarının Osmanlı topra ında bulunan ran a iretlerinden tahsili ve a iretlere göre taksimatının yapılmasına karar verilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No:298, G. No: 17698.

³⁶ Bu konu belgede u ekilde ifade edilmi tir: “...*muma-ileyh Mirza Cafer Han gelmi ve güya Hudâdâd Han'ın vuku'bulan müzakerât ve mukavelât keyfiyetinden türlü muhâzâtı müstelzim olunmak sûrette...i bu emvâl-i menhûbe maddesiyle bu havâliye dair bazı mesâlihînin fasl ve kat'ına devleti tarafından memuriyetini der-meyan iderek...*” **BOA., H. H.**, D. No:298, G. No: 17698.

³⁷ **BOA., H. H.**, D. No:298, G. No: 17698.

³⁸ **BOA., H. H.**, D. No:298, G. No: 17698. Mesela ran a iretlerinden olup da Bayezid taraflarına gel mi olan Celali A ireti, 1250/1834-1835 senesinde ran'a ait bir ticaret kervanına baskın yaparak baya ı

Bu noktada, ma duriyete u rayan tüccarlar ve malları ya ma edilmi olan ahaliye ödenecek olan tazminat bedelleri ile ilgili tartı malar devam etmi tir³⁹. Özellikle Fars ve Çıldır eyaletlerinde sakin bulunan bazı ran a iretlerinin⁴⁰ gerek Osmanlı tarafına ve gerekse ran tarafına gidi geli leri esnasında çıkardıkları sorunlar, müzakerelerde murahhasların üzerinde en çok tartı tıkları konular arasında yer almı tır⁴¹.

Yine 1836 senesinde ran tarafına gitmi olan Zılanlu A ireti'nden, tahsil edilecek mebla ın durumu da iki tarafın murahhasları arasında ciddi tartı malara neden olmu , bu esnada ran sefiri Mirza Cafer Han'ın, garip hareketleri ve alakasız konuları birden gündeme getirmesi⁴², müzakerelerin tümüyle çıkmaza girmesine neden olmu tur. Erzurum görü melerinden kesin bir netice çıkmaması üzerine de, ran sefiri Mirza Cafer Han, stanbul'a gelerek görü meleri burada devam ettirmeye çalı mı tır.

Bu sırada Mirza Cafer, Erzurum'da bulunan Rus konsolosu Cefkin'den Osmanlı ile yürüttü ü müzakerelerde, kendisine aracı ve yardımcı olmasını istemi tir. Osmanlı yönetimini baya ı rahatsız eden bu durum kendisine iletilince de, böyle bir eyin olmadı nı beyan edip inkâr yoluna gitmi tir. Kendisine duyulan güvensizlik sonucu artık sözlerine itibar edilmemesi ve memleketine gönderilmesi yönünde bir iradenin ortaya çıkması kar ısında da geri adım atan Mirza Cafer, amacının müzakereleri devam ettirmek oldu unu ve uyu maya çalı tı nı ifade etmeye ba lamı tır⁴³.

maddi hasar meydana getirmi ti. Bu durum, Osmanlı yönetimi tarafından defalarca ran tarafına iletilmi ve “..bu makule a iretlerin iki taraftan sıkı dırulub ran tarafına sevk olunmaları için Erzurum Valisi.” görevlendirilmi ti. **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51268.

³⁹ Bahsi geçen sınır boylarındaki ran a iretlerinin, bir sene süre zarfında, kesinlikle ran tarafına gönderilmesi hususu, ran tarafına net bir ekilde bildirilmi tir. Belgelere yansıdı ı kadarıyla “...her ne vecihle olursa olsun ranlı olub da Devlet-i Aliyye topra na gelmi olan ran a âiri iki taraf be yinde münaza'anın müsebbibidir Celali A ireti dahi ran a âirinden olub berüye firaren geldi ine nazaran ...” denilerek, a iret meselesinde sorumlunun ran oldu u, Osmanlı yönetimince belirtilmi tir. **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51268.

⁴⁰ Bu a iretler belgede; Cenkanlı (?) Ka anlı eklinde geçmektedir. **BOA., H. H.**, D. No:1421, G. No: 58089-A.

⁴¹ **BOA., H. H.**, D. No:1421, G. No: 58089-A.

⁴² Mirza Cafer; birkaç Osmanlı askeriyle ranlılar arasında stanbul'da ya anan tartı ma esnasında hayatını kaybeden bir ranlı'nın durumu ile yine Erzurum'da redif-i mansüreden bir erle bir ranlı arasında çıkan kavgada yaralanan ranlı'nın durumunu gündeme getirip, görü meleri çıkmaza sokmu tur. Kendisine bu konuların halledilece i yolunda telkinlerin yapılmasına ra men, ran sefiri bir türlü ikna edilememi tir. Neticede maktul ranlı'nın bedel -i diyeti olarak on iki bin kuru un verilece i söylenip mesele halledilmeye çalı ılmı tır. **BOA., H. H.**, D. No:298, G. No: 17698.

⁴³ **BOA., H. H.**, D. No:298, G. No: 17698.

b- ran Sefiri Mirza Cafer Han'ın Osmanlı Yönetimine Sundu u Talepler

istanbul'a geldikten sonra Osmanlı yetkilileri ile görüşmelerde bulunan ran Sefiri, 15 Ramazan 1253 (13 Aralık 1837) tarihinde Osmanlı yönetimine, mevcut sorunları kapsayan ve beş madde halinde sıralanan bir rapor sunmuştur. Mirza Cafer Han'ın, beş madde halinde sıralayarak, iki devlet arasındaki mevcut sorunların temelini oluşturduğunu belirttiği ve çözülmesi halinde, aradaki husumetin ortadan kalkacağını savunduğu hususlar bu raporun içinde yer almıştır⁴⁴.

Beş maddeden oluşan bu rapor içinde Mirza Cafer'in, ön plânda tuttuğu mesele, tahribatlar ve bunların verdiği zararlar konusudur. Kendisinin bu meseleye dayalı olarak vurguladığı husus ise; ran tahribatlarından olup da, konar-göçer özellikleri dolayısıyla kimi zaman Osmanlı, kimi zaman da ran tarafına gidip gelen tahribatlar, burada Osmanlı tarafında bulunanların ran tarafında önceye dayalı olarak yaptıkları zararın karşılanması meselesi olmuştur. Bu mevzu, o dönemde en önemli mesele olup, ran'ın devamlı surette talep ettiği bu tazminat meselesi öncelikli mevzu olarak tartışılmaları gerektiğini belirtmiştir. Ranlılar, bu tahribatların kendi taraflarında bayağı tahribatlar yaptığını ve ahaliyelerinin mallarını yağmaladıklarını belirterek, uğranılan zararın en kısa sürede ödenmesini talep etmişlerdir.

Bu meselenin halli noktasında, Erzurum eski valisi Es'ad Paşa⁴⁵ zamanında yürütülen görüşmelerde, önemli mesafe kat edilerek, bir neticeye varılmıştır. ran'ın bu noktada istediği, Es'ad Paşa zamanında tespit edilen miktarın ödenmesi ve bunun mevcut Erzurum Valisi Osman Nuri Paşa için de bayağıcı olmasıdır⁴⁶. Es'ad Paşa ile yapılmış olan müzakereler çerçevesinde, ran tarafına gönderilecek olan ran tahribatlarının tümünün iadesi ve Erzurum'da bulunan ran maslahatgüzârına⁴⁷ kolaylık sağlanması da Mirza Cafer'in istekleri arasında yer almıştır.

⁴⁴ BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-B. İstanbul'da bulunan ran Devleti Sefiri Mirza Cafer Han'ın, Osmanlı yönetimine takdim ettiği Farsça müzakerecinin tercümesi bu belgede kayıtlıdır.

⁴⁵ Esas ismi, Es'ad Muhlis Paşa olup, 1830-1836 yılları arasında Erzurum Valisi i yürütmüştür. Lûtfî; a.g.e., C.: IV, s. 783,784 tür. yer.

⁴⁶ Es'ad Paşa zamanında yapılan görüşmelerde Sebki/Sebikli Ahi tarafından talan edilmiş mallar için ran tarafına ödenmesi gereken miktar olarak dört bin kuru tespit edilmiştir. Bunun dışında ran sefirinin Erzurum'da bulunan memurlarına ödenmesi gereken meblağ olarak da dokuz yüz kuru talep edilmektedir. BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-B.

⁴⁷ ran sefiri olarak görüşmelerde birinci derecede yer alan Mirza Cafer'in yanında bulunan ve belgelerde sıkça bahsi geçen diğer iki ranlı yetkilisi ise şu kişilerdir: Erzurum'da bulunan Ağa Hasan ile maslahatgüzârlıkla gönderilmiş olan Mirza Rıza. BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-E.

Bunların dışında İran tüccarlarıyla ilgili olarak İran'ın önemli talepleri vardı. Buna göre; Osmanlı ülkesinde ticaret yapan İranlı tüccarlardan tespit edilmiş olan gümrük vergisinin haricinde herhangi bir ek verginin talep edilmemesi istenmiştir. Ayrıca Osmanlı topraklarında bulunan gerek İran tüccarına ve gerekse İran vatandaşı olan herkese mevcut antlaşmalar çerçevesinde iyi muamele edilmesi diğer bir talebi olmuştur. Yine İran tüccarlarından olup da Mısır tarafına gidenlerden, yanlarında bulundurdukları ticaret mallarından bir defaya mahsus gümrük vergisi alındıktan sonra, kendilerine verilecek gümrük tezkeresiyle tekrar gümrük vergisinin talep olunmaması ve haksız yere ikinci kez alınmış olanların ise geri iade edilmesi İran sefirinin üstüne basarak vurguladığı diğer bir husus olmuştur. Ayrıca İran tüccarlarından Mısır'da vefat etmiş olanların geride bırakmış oldukları mallarının, İran sefiri tarafından tayin edilecek memura teslim edilmesi ve İran tüccarına her zaman için dostane muamele edilmesi, Mirza Cafer'in bu madde halinde Osmanlı'ya sunduğu raporun içinde bulunan belli başlı istekler arasında yer almıştır⁴⁸.

Mirza Cafer'in İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, İran tarafının ısrarlı bir şekilde talep ettiği ve iki taraf arasında kalıcı barışın tesisi için gerekli gördüğü bu istekler, Osmanlı yönetimince dikkate alınmış, en azından belirli noktalarda uyum sağlanması için yapıcı bir politika izlenmiştir. Nitekim imzalandığı belgelerden de tespit ettiğimiz kadarıyla Osmanlı yönetim kademesi, İran sorununun çözümlenmesini istemi ve bunu şu şekilde ifade etmiştir: “ ... İranlı ile u derdlerin bitürülmesi akdem-i efkâr-ı çakîrânemden olub bir an evvel halli istilzâmâtandır... ”⁴⁹

ba- Osmanlı Yönetimince Mirza Cafer'e Verilen Cevap ve A İretler Meselesi

Osmanlı yönetimi tarafından İran sefiri Mirza Cafer'e verilen cevapta, a İretlerin yayma ettikleri malların tazmini ve bu hususla ilgili ödenecek miktar ile diğer konularda bilgiler verilmiş ve ılımlı yaklaşım devam ettirilmiştir⁵⁰. Ancak bu meselelerin ortaya çıkmasında birinci derecede sorumlunun, İran a İretleri olduğu ve bu a İretlerin, bir

⁴⁸ BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-B. İran tüccarları ile ilgili hususların detaylı olarak belgede de mevcuttur. BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-E.

⁴⁹ BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-A.

⁵⁰ BOA., H. H., D. No:298, G. No: 17698.

ekilde ran tarafına gönderilece i de vurgulanmı tır⁵¹. Nitekim 1838 senesi içinde Erzurum Mü îri Osman Pa a'dan gelen yazıda, Kars ve Süleymaniye bölgelerinde bulunan a iretlerden isteyenlerin peyderpey ran tarafına gitmelerine müsaade edilmeye ba landı ı belirtilerek, Osmanlı'nın bu konudaki kesin tavrı ran'a ifade edilmi tir⁵².

A iretler meselesinde özellikle Sebki A ireti'nin durumu ve bu a iretin ba nda bulunan Süleyman A a'nın rahatsızlık verici hareketlerinden usanılmı olması dolayısıyla, “...bâgiyâne bir âdem oldu undan birkaç senedir kâh bu canib reayâ ve fukarasına türlü hasar ile ran'a ve kâh ranlu karyelerine isâl -ı mazârr ile bu canibe a ireti halkıyla geliüb gitmekte ve ranlu ile teselsül iden münaza'âtın ekserisine a a -yı mezbûr sebep olmakda oldu undan...”⁵³ denilerek, Osmanlı Devleti ile ran arasındaki anla mazlıkların en önemli sebebinin bu a iretler meselesi oldu u ve bir ekilde bu meselenin çözülmesi gerekti i vurgulanmı tır.

Tabi bu meseleler yeni olmayıp, uzun yıllardan beri devam ede gelen hususlardı. Hatta çözümü noktasında önceki dönemlerde de çe itli kereler giri imlerde bulunulmu , fakat bir netice elde edilememi ti. Mesela Bayezid tarafına gelen ba zı ran a iretlerinin birtakım hırsızlık olaylarına karı tıkları, buna dayalı olarak da pek çok huzursuzlu un ya andı ı bilinen bir gerçektir. A iretlerin bu tür hareketlerinden kurtulmak ve ran'ın “hile ve desiselerinden” uzak durmak için, Bayezid tarafına asker takviyesi yapılması, hatta gerekirse kale in a edilmesi bile gündeme gelmi tir. Bu çerçevede de Bayezid Kaymakamı Behlül Pa a maiyetine asker ve mühimmat gönderilmesi kararla tırılmı tır⁵⁴.

Ayrıca a iretler konusuna ba lı olarak, Mirza Cafer'e site mli bir ekilde, bu olumsuzlukların ya anmasında birinci derecede sorumlunun ran tarafı oldu u da açıkça ifade edilmi tir. Çünkü mesele, ran'ın kendi topraklarındaki ve hâkimiyetleri altında bulunan a iretleri kontrol edememelerinden kaynaklanmaktaydı. Buna ba lı olarak da a iretlerin do urdu u çatı ma ve sıkıntılarda Osmanlı'ya müracaat eden ran tarafı, sanki bütün sorumluluk Osmanlı Devleti'ndeymi gibi bir tavır sergilemekteydi.

⁵¹ BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-C.

⁵² BOA., H. H., D. No:452, G. No: 22382.

⁵³ BOA., H. H., D. No:1421, G. No: 58089-A.

⁵⁴ BOA., H. H., D. No:298, G. No: 17698.

Hâlbuki en sorunlu a iretlerden biri olan ve pek çok ya ma olaylarına ka rı an Celali A ireti'ni, kimi zaman ran tarafına ça ıran, daha sonra da Osmanlı topra ına süren ran yönetimi, bu a iretin uygunsuz hareketlerde bulunmasına zemin hazırlayan taraftı⁵⁵. Uzun zamandan beri devam eden bu durumun iki devlet arasında kurulmaya çalı ılan dostluk ve slam karde li i anlayı ına aykırı oldu u da Mirza Cafer'e kesin bir dille ifade edilmi tir.

ayet bundan sonraki süreçte, ran yönetiminin üzerine dü en yükümlülü ü yerine getirmemesi halinde, do abilecek zararlardan Osmanlı'nın soru mlu olmadı ı belirtilerek, ran'a gönderilmi olan ran a iretlerinin Osmanlı topra ına tekrar gelecek olmaları halinde bunların iade edilmeyece i de tehdit yollu ran sefirine ifade edilmi tir. Bu uyarılar kar ısında ne söyleyece ini a ıran ran sefiri, sadece; "...her ne hal ile olursa olsun ran'dan Osmanlı tarafına geçen a iretleri her ne vakit olsa iade idesiz..." mealinde sözler söylemi tir⁵⁶.

Aslında, iki devletin sınır boylarında ya anan ve önemli bir sorun haline gelen bu meselenin kökeninde yatan neden, hem Osmanlı'nın hem de ran'ın; merkezlerinden uzak olan bu sınır boylarında tam anlamıyla devlet otoritesini tesis edememelerinden kaynaklanmaktaydı⁵⁷. Özellikle, dirayetsiz bölge valilerinin zaafiyetleri ve yetersizlikleri, bu a iretlerin tamamıyla ba ına buyruk ve tahripkâr bir tavır takınmalarına sebep olmu tur. Bahsi geçen a iretlerin kimi zaman ran tarafına, kimi zaman da Osmanlı tarafına geçmesi ve bu geçi lerin bir türlü önlenememesi, sıkıntının en belli ba lı yönünü de olu turmu tur. Buna ba lı olarak da meydana gelen asayi sizlikler ve çeki me ortamı, iki devlet arasındaki anla mazlı ın kalıcı bir hal almasına zemin hazırlamı tır.

⁵⁵ Bu husus belgeye u ifadelerle yansıma tır: "...e er ki siz ran'dan bu tarafa geçmi a airinizin iadesi için bu kadar münâza'at ve ısrar itmekde oldu unuz derkârdır ve bu maddeler bu tarafın marziyyesi olmayıb sizin zat-ı kudret-yâb olmadı ınız a airin münâza'asını bizimle sürüb bu cihetle bu tarafa bu kadar teklifât ve mesarifâta bâdî olmakda idü ünüz a ikâr ve halbûki bu emvâl -i menhûbenin asl-ı gasıbları olan Celali taifesini kâh ran'a celb ve kâh bu tarafa sevkle türlü uygunsuz hallere ibtidâr itmekde oldu unuz..." BOA., H. H., D. No:298, G. No: 17698; BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51268.

⁵⁶ BOA., H. H., D. No:298, G. No: 17698.

⁵⁷ Bu duruma Mehmet Saray'da vurgu yapmakta ve uzun süreli do u sorunun ya anması ve sonraki dönemlere de sarkmasını buna ba lamaktadır. Mehmet Saray; **Türk- ran li kileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1999, s. 79.

Nitekim sınır boylarındaki bu gerginliklerin bir yansıması olarak, 1836 senesinde Sebki A ireti, Celali A ireti' ne saldırmı ve bu saldırısı sonucunda tespit edildi i kadarıyla iki bin akçelik bir zarar verdimi tir⁵⁸. Sebki A ireti'nin çıkardıkları sorunlar zamanla öyle bir hal almı tır ki, Bayezid havalisinde baya ı sıkıntının ya anmasına neden olmu tur. Neticede, verilen hasarın tazmini konusunda da Osmanlı yetkilileri baya ı u ra mı ve Sebki A ireti Reisi Süleyman A a ve avenesinin etkisiz hale getirilmesine çalı mı tır. Kısacası, Kars ve Çıldır eyaletlerinin durumu a iretler dolayısıyla hep sorunlu olmu , bu sıkıntılıların had safhaya varması sonucunda da, Osmanlı sınırı içinde bulunan ran a iretlerinin bir yıllık süre zarfında buralardan çıkartılıp, ran tarafına gönderilmesi kararla tırlımı tır⁵⁹.

Tabi bu i in sözle mümkün olmamasının anla ılması dolayısıyla da, Osmanlı Devleti, askeri güç kullanmak zorunda kalmı tır. Özellikle Celali A ireti'nin ran tarafına gönderilmesi ve Osmanlı ahali ile fukarasına saldırmasının önüne geçilmesi için, üzerlerine asker sevk edilmi tir⁶⁰.

Sonuç itibariyle, bin bir güçlükle Osmanlı topraklarından çıkarılan Celali A ireti'nin bundan sonraki süreçte kontrol altında tutulması bilhassa ran yönetiminden istenmi tir. Aynı ekilde di er sorunlu a iretlerden biri olan Haydaranlı A ireti'nin de, ran tarafında kalması ve Osmanlı topraklarına girmemesi gerekti i ran yönetimine bildirilmi ve bunun ran yönetimince sa lanması talep edilmi tir. Buna ra men Haydaranlı A ireti reisi Kasım A a'nın o lu, ran tarafında rahat durmayıp, bazı haneleri ile birlikte Van tarafına do ru gelme niyet iyle harekete geçmi tir. Durumun ö renilmesi ile birlikte, ran tarafına uyarı yapılmı ve buna engel olunması istenmi tir⁶¹.

⁵⁸ Bu hususla ilgili belgeye yansıyan u ifadelerle dikkat etmek gerekmektedir: "...Sebikli A ireti A ası olan Süleyman A a bagyân serke bir adam oldu undan birkaç senedir kâh bu cânibe a ireti halkıyla gelüb gitmekte ve ranlu ile teselsül iden münâza'atın ekserisine A a -yı mezbûr sebab olmakda oldu undan... geçen sene Celali taifesini hod be hod urub a iret -i mezbûreyi bir iki bin kiselik hasar eyledikten sonra Bayezid havalisine varub..." **BOA., H. H.**, D. No:1421, G. No: 58089-A.

⁵⁹ **BOA., H. H.**, D. No:1421, G. No: 58089-A; **BOA., H. H.**, D. No:1315, G. No: 51268.

⁶⁰ **BOA., H. H.**, D. No:1421, G. No: 58089-A.

⁶¹ Bu hususla ilgili 28 Cemâziyelâhir 1253/29 Eylül 1837 tarihli belgede u ifadeler yer almaktadır: "...Haydaranlı A ireti'nin ranlu'da kalması karar iktizâsından olub geçen sene buradan ran'a geçmi olan müteveffa Kasım A a'nın o lu dahi biraz hanelerle bu günlerde Van tarafına gelüb oralarda e lenmek fikrinde olduklarından... bu iade olunan ve olmakda olan a air -i ran'ı ranlu'nun zabt u rabt ve tekid itmeyübde yine a iretleri Devlet -i Aliyye topra na gelmeleri lazım gelirse münâza'at-ı mezkûre teselsül olaca ı bedidardır..." **BOA., H. H.**, D. No:1421, G. No: 58089-A.

Osmanlı yönetimi, İran ile aralarında meydana gelen sürtüşmelerin temelinde bu meselelerin olduğunu ve kangren haline gelen bu sorunların halli noktasında ortak hareket edilmesi gerektiğini İran'a açıkça ifade etmiştir. Çünkü bu ağıretlerin bu tarafa geçmesi demek, yağma ve çapul baskın olmak üzere pek çok zarar ziyana sebep olmaları demektir. Bu nedenle bahsi geçen Sebki, Haydaranlı ve Celali gibi ağıretlerin, tümüyle İran tarafında kalması ve Osmanlı tarafına geçmesine izin verilmemesi uyarıcı ifadelerle İran yönetimine bildirilmiştir.

6- Bazı İran ehzadelerinin Osmanlı Devleti'ne Sığınması ve ehzadeler Sorunu

Feth Ali Şah'ın ölümünden sonra, İran'da kimin baskına geçeceği hususunda ön plana çıkan ismin Tebriz Valisi Muhammed Mirza olmasına ve bunu bir müddet sonra gerçekleştirmesine rağmen, ülke içine yayılmış olan ve kimisi önemli mevkilerde bulunan pek çok ehzade bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları, kendilerini saltanat varisi olarak görerek, bu dönemde yönetimi ele geçirmek için mücadeleye girişmişlerdir⁶².

İran'da yaşanan bu saltanat kavgaları sırasında, bazı İran ehzadeleri Osmanlı tarafına gelerek sığınma talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı yönetimi de iki devlet arasındaki ilişkilere zarar vermeyecek şekilde bu ehzadeler konusunu halletmeye çalışmıştır. Muhammed Şah ise, İran içinde kendi saltanatını tanımayanlarla mücadele ettiği gibi, bazı ehzadeleri de hapsedirerek bunların baskına dert olmasını engellemeye uğraşmıştır.

Nitekim Osmanlı tarafından sefaretle İran'a gönderilmiş olan Kemal Efendi'nin, Tebriz'e varmasından sonra burada bulunan İran Emir Nizamı⁶³ ile yaptığı görüşmelerden⁶⁴ elde ettiği bilgilere göre, Muhammed Şah'ın, Erdebil'de hapsedirdiği ehzadelerden birkaçı, bir yolunu bulup hapsedildikleri yerlerden kaçmışlardır⁶⁵.

⁶² Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 151-153. Feth Ali Şah'ın vefatı sonrasında İran'da yaşanan olaylar ve ehzadelerin durumu ile ilgili olarak, bundan önceki bölümün son kısımlarında detaylı bilgiler verildiği için burada fazla teferruata girmeye gerek duymuyorum.

⁶³ Osmanlı'daki seraskerliğine denk gelen bir makamdı.

⁶⁴ Kemal Efendi, 1835 senesinde İran'a gönderilen elçilik heyeti içinde Farsça tercümanı olarak görev yapmıştır. Tebriz'de İran Seraskeri mevkiinde olan Emir Nizam ile yaptığı görüşmeleri ve o süreç içinde elde ettiği havadisleri, Erzurum Valisi Es'ad Paşaya aracılığıyla İstanbul'a göndermiştir. **BOA., H. H.**, D. No: 1315, G. No: 51264.

⁶⁵ **BOA., H. H.**, D. No: 1315, G. No: 51264-A.

Hapisten kaçan bu ehzadelerden biri olan Allahverdi isimli ehzade, Ba dat üzerinden stanbul'a gelerek Osmanlı'ya sınınmı tır. Kendisine stanbul'da bulundu u süre içinde iyi davranılmakla birlikte, geli sebebi de ö renilmek istenmi tır. Allahverdi cevap olarak, ran'ın iç durumu nedeniyle kaçıp stanbul'a geldi ini ifade edip, yabancı bir memlekete gidip sınınmaktansa, dini kaygılarla Osmanlı Devleti 'ne iltica etmeyi daha uygun gördü ünü belirtmi tır. Bu ran ehzadesi, kendisiyle yapılan mülakatta, kendi durumuna ili kin bilgileri anlattıktan sonra e er kabul edilirse geli nedeni ve halini bizatihi Bâbiâli'ye iletme niyetinde oldu unu da söylemi tir⁶⁶.

Bunun dı ında Ba dat tarafına gelen di er bazı ran ehzadelerine yönelik olarak da Osmanlı yönetimi ho görülü bir tavır takınmı , ba ta konaklama masrafları olmak üzere pek çok giderlerinin kar ılanması noktasında yardımcı olmu tur. Bu ran ehzadelerinin stanbul'a gelmelerindense, Ba dat'ta kalmalarının daha isabetli olaca ı da dü ünülmü tür⁶⁷. Aynı ekilde 1839 senesinde stanbul'da bulunan ran ehzadelerinden skender Mirza, Ba dat tarafına gitme niyetinde oldu unu ve o taraflarda bulunan ran ehzadelerine tahsis edilmi olan maa ve tayinatın kendisine de ba lanmasını Osmanlı yönetiminden talep etmi tir. skender Mirza'nın bu talebi, Osmanlı yönetimi tarafından olumlu kar ılanmı ve gere inin yapılması hususunda Ba dat Valisi'ne emirnâme yazılmı tır. Bu sırada stanbul'da bulunan bu ran ehzadesine yol harçlı ı için on bin kuru luk atıye-i seniyye ihsanında da bulunulmu tur⁶⁸. Bu meselede göz önünde bulundurulması gereken en önemli husus, ran ehzadeleri konusunda Osmanlı yönetiminin bu ki ileri, ran'a kar ı bir koz olarak kullanma gere i hissetmedi i ve buna tenezzül etmedi idir.

II- OSMANLI'DA ABDÜLMECİD' N TAHTA GEÇ VE MİSİR MESELESİNDE RAN BOYUTU

1- Abdülmecid'in Önünde Buldu u Mesele: Mısır Sorunu

Osmanlı Devleti'nin en kar ılık dönemlerinden birinde tahtta bulunan II. Mahmud, son zamanlarını buhranlı bir konu haline gelen Mısır meselesine harcamı ve bu sorun kendisini baya ı yıpratmı tır. Bu bağ lamda II. Mahmud'un 1839 senesinde

⁶⁶ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51262. Bu ehzade ile ilgili ar iv belgelerinde baya ı kayıt bulunmaktadır.

⁶⁷ BOA., H. H., D. No:1315, G. No: 51267.

⁶⁸ BOA., rade Hariciye (. HR.), D. No: 1, G. No: 30.

genç ya ta ölümünde, Mısır meselesi nedeniyle duydu u üzünt ü, hastalı nın artmasına neden olan en önemli etkenlerden biri olmu tur⁶⁹. II. Mahmud'un ölümü ile birlikte yerine geçecek olan ve daha on yedi ya nda bulunan genç o lu büyük ehzade Abdülmecid, sırtına almı oldu u a ır yükün de farkına varmı tır⁷⁰.

Genç Padi ahın bilgisizli i ve tecrübesizli i dolayısıyla, devletin büyük sorunlarını çözmede ne kadar ba arılı olaca ı tartı ılan konuların ba nda gelmi tir. Çünkü 1831 senesinde ba layan ve kısa sürede Anadolu içlerine do ru hızlı bir ekilde yayılan Mısır syanı çözümlenemedi i gibi, II. Mahmud'un vefatından hemen önce ya anan Nizip bozgunu, durumu daha da vahim bir hale getirmi tir. Bir yandan da batılı devletler, Mısır sorununun aldı ı boyutu kendi açılarından de erlendirip, menfaatlerine aykırı gördükleri geli meler kar ısında harekete geçmeye karar vermi lerdir⁷¹.

Osmanlı Devleti'nin mevcut askerî durumu, bu isyanı bastırmaya imkân vermemi , denizden Mısır üzerine gönderilebilecek bir Osmanlı donanması bulunmadı ı gibi, Anadolu'da bulunan Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın o lu brahim Pa a komutasındaki Mısır askerine kar ı koyabilecek güçte bir kara gücü de olu turulamamı tır⁷².

Bir yandan Mısır sorunu, tam anlamıyla çözümlenmemi haliyle orta yerde dururken, bir yandan da II. Mahmud zamanında ba latılmı ola n batılı anlamdaki yenile me projelerinin devamı olan Tanzimat'ın ilanı, Abdülmecid'in önünde duran di er önemli bir konu olmu tur⁷³.

Bu süreçte, buhranlı bir dönemden geçen Osmanlı üzerindeki en etkili devlet hiç üphesiz ngiltere'dir. Özellikle ngiltere'nin stanbul elçisi Lord Stratford Canning, Osmanlı yönetim kademesi üzerinde büyük nüfuz sahibi olmu tur. Canning, Osmanlı'daki saltanat de i imiyle birlikte i lerin pek yolunda gitmeyece ini de tahmin

⁶⁹ Mısır Ordusu kar ısında alınan Nizip Bozgunu ve öncesinde ya anan sıkıntıların, II. Mahmud'un muzdarip oldu u verem hastalı nı tetikleyen etkenlerden oldu u muhakkak olup, bu durumu pek çok tarihçi açıkça ifade etmi tir. Ziya Nur Aksun; **Osmanlı Tarihi, C.: III**, s. 228-230; . H. Dani mend; **Osmanlı Tarihi, C.: IV**, s. 120.

⁷⁰ Lûtfî; **a.g.e., C.: VI**, s. 1006; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 120-121; E. Z. Karal; **Osmanlı Tarihi, C.: V**, s. 169.

⁷¹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 991-992.

⁷² Alan Palmer; **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı mparatorlu u (bir çökü ün tarihi)**, (Çev. Belkıs Çorakçı Di budak), Bankası Kültür Yay., 1. Baskı, stanbul 1992, s. 115.

⁷³ E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 169.

etmi , II. Mahmud gibi kararlı bir padi ahtan sonra yerine geçen genç ya taki, iradesiz ve yumu ak ba lı o lu Abdülmecid'in, babasını arataca ını hissetmi tir ⁷⁴.

Ünlü ngiliz elçisi, Osmanlı içindeki etkinlik alanını iyice arttırmak ve padi ah üzerindeki nüfuzunu tam anlamıyla tesis etmek için, Abdülmecid ile sık sık görüşmeler yaptı ve bu emeline de muvaffak oldu. Zira bu duruma kanıt olması açısından Sultan Abdülmecid'in, Canning ile yaptığı özel bir görüşmede, devletin içinde bulunduğu zor durumdan bahisle söyledi i u sözler dikkat çekicidir: “...*Bütün Avrupa devletleriyle barış içinde münasebette bulunmak ve İngiltere'nin güvenini ve yakınlığını kazanmak isterim...*”⁷⁵

Padi ah'ın, İngiltere'ye yönelik böyle bir yakınlık göstermesi buna da delildi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin durumu, son zamanlarda yaşanan felaketsel olaylar nedeniyle sıkıntılı bir hale gelmişti. Eyaletlerdeki karışıklıklar arttı; Eflâk'ta, Sırbistan'da, Bulgaristan'da ve Arnavutluk'taki isyan ve sıkıntılar had safhaya çıkmıştı. Ülke içindeki siyasî ve ekonomik sıkıntılara bağlı olarak, halk bezginlik içerisinde bulunmaktaydı. Canning bu duruma yönelik olarak; “...*Türkiye'de sistem, usul diye bir şey yoktur. Herkes elindeki imkânlarla göre ne koparabilirse koparır, kendinden zayıfı ezer, kendinden güçlü olanlar karışısında boyun eğiyor...*” tespitlerinde bulunarak vaziyeti açıklamaya çalışmıştı ⁷⁶.

Abdülmecid'in babasına geçmesinden hemen sonra yayınladığı Tanzimat Fermanı'nın etkileri her tarafta kendini hissettirirken, özellikle İngiltere ve Fransa, Mısır meselesi dolayısıyla Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu - *ark sorununu*- ciddi anlamda Londra'da tartışmaya başlamışlardı ⁷⁷.

⁷⁴ Stanley Lane Poole; **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, (çev. Can Yücel), Yurt Yay., Ankara, 1988, s. 84.

⁷⁵ S. L. Poole; **a.g.e.**, s. 84-85.

⁷⁶ S. L. Poole; **a.g.e.**, s. 86. İngiliz Hariciyesi tarafından Canning'e verilmiş olan temel görevlerin başında, Osmanlı'nın mevcut toprak bütünlüğünü devam ettirme politikası çerçevesinde hareket etmek geliyordu. Bu bağlamda öngörülen konular arasında; zorunlu ıslahatların yapılması (başta askerî olmak üzere siyasî, idarî ve ekonomik hususlar), eyaletlerdeki sorunların adil bir vergi düzeni ile giderilmeye çalışılması, Mısır, Yunanistan ve Lübnan'daki sıkıntıların giderilmesi ve İran ile Osmanlı arasındaki dümanlığın yatıştırılmasıydı. S. L. Poole; **a.g.e.**, s. 83-84.

⁷⁷ Canning; Mustafa Reşid Paşa'yı Osmanlı Devleti'ni kurtaracak kişi olarak görmüştür. Ayrıca kendisi, Tanzimat Fermanı ile alakalı olarak Osmanlı'daki durumla ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: “...*Bu dev imparatorluk öylesine bir yamalı bohça ki bu durumda ayakta kalmasına imkân yok. Eski idare sistemi er geç bir deva, bir ilaç bulunması gereken bir yıkıma yol açmış. Yeniden canlanma gayretleri bo a*

Bu süreçte batılı güçler, Mehmed Ali Pa a isyanını bir an önce kendi menfaatleri çerçevesinde sonlandırmak için harekete geçmi lerd i. Mısır meselesinde batılı devletleri tedirgin eden bir di er husus da, Hünkâr skelesi Antlaşması'nı (1833) imzalayan Osmanlı'nın, bu vesileyle Rusya nüfuzu altına girmesi endişesi olu turmaktaydı. Bu meyanda antlaşma maddesi yer aldığı ekliyle, Mehmed Ali Pa a'nın girişeceği bir saldırı kar ısında, hemen devreye girecek olan Rusya'nın, bu azları ele geçirip burayı etkisi altına alması ve Osmanlı topraklarının geneli üzerinde nüfuz alanı kurması, bati İngiltere olmak üzere batılı devletlerin hiçbir ekilde kabul edebilecekleri bir durum de ildi⁷⁸.

Osmanlı'nın, içinde bulundu u bu genel tablo içinde devletin bati na geçen Padişah Abdülmecid'in, nasıl bir strateji izleyeceği ve devletin varlık alanını ciddi anlamda tehdit eden Mısır sorununu nasıl çözece ği merakla beklenen hususların bati nda gelmekteydi.

Bu arada ran şahı Muhammed Şah, yeni padişahın cülusunu tebrik amacıyla Mirza Cafer Han'ı İstanbul'a göndermiştir. Mirza Cafer Han, yanında getirdi ği nâme-i âhîyi Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Pa a aracılığıyla padişaha sunarak, ran'ın iyi niyetlerini arz etmiştir⁷⁹. Tam bu sırada, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın, ran ile görüşmeler yaptı ğı ve ittifak kurmaya çalıştığı haberleri, birden ortalığı yayılmış ve hiç akla gelmeyen bu Mısır - ran ittifakı konusu, Osmanlı'nın sorunlarla dolu gündeminin daha da karışmasına neden olmu tur.

2- Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın ran ile Olan rtibatı

İlk olarak 1831 senesinde ortaya çıkan ve zamanla etkisini arttıran Kavalalı Mehmed Ali Pa a isyanının⁸⁰ aldığı boyut, o kadar çatallanmıştır ki, birden ran'a kadar sıçramıştır. Osmanlı'nın iç sorunu olarak ortaya çıkan, ancak zaman içinde uluslararası

çıkacak olursa içeride öylesine bir umutsuzluk, kötümserlik dı arıda da öyle bir güvensizlik uyanacak ki, i ler bir daha düzelmemesine çatalla acak eskisinden kötüye varacak.” S. L. Poole; a.g.e., s. 90.

⁷⁸ Z. N. Aksun; a.g.e., s. 283-284. Batılı devletler Rusya'nın Osmanlı üzerindeki bu durumuna yönelik tedirginlikler ya arken Lûtfî Efendi, 1829 senesinde imzalanan Edirne Antlaşmasından sonraki yaklaşık on yıllık dönemde Osmanlı-Rus ilişkilerinin iyi bir ekilde seyretti ğini u ifadelerle dile getirmektedir: “...pek güzel muamelât-ı vadâdiyye cereyan ederek âfâk-ı siyasiyyemizin Rusya ciheti pek kü âyi le geçi dirilmiştir...” Lûtfî; a.g.e., s. 1091; İnâsi Altunda ; “Mehmed Ali Pa a (Kavalalı)” maddesi, A., C.: VII, s. 572.

⁷⁹ Lûtfî; a.g.e., s. 1069.

⁸⁰ Bu konu ile ilgili geni bilgi için bkz. E. Z. Karal; a.g.e., s. 124-140; Z. N. Aksun; a.g.e., s. 215-224, 282-285; . Altunda ; a.g.md., s. 569-572.

bir sorun haline gelen bu meselenin, ran ile ne gibi bir alakasının oldu u da dikkat çekicidir. Nitekim Lûtfî Efendi, bu meseleyi gündeme getirmekte ve Mehmed Ali Pa a ile ran ahi arasında bir irtibatın bulundu unu belirtmektedir⁸¹.

Lûtfî Tarihi'nde ifade edildi ine göre, mesele genel hatlarıyla u ekilde geli mi tir. Mehmed Ali Pa a'nın Necid tarafından tertip etti i asker ile Basra üzerine saldırıya geçece i haberi, Ba dat'ta bulunan ngiltere konsolosu vasıtasıyla Osmanlı yönetimine bildirilmi tir. ngiltere, böyle bir giri imin kabul edilemez bir durum oldu unu ve kendi Hindistan sömürge yolunun tehlikeye girece i vehmiyle, önüne geçilmesi gereken bir mesele oldu unu dile getirmeye ba lamı tir⁸².

Bu arada Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, ngiltere ile aynı minvalde meseleyi gündeme getirerek, Babıâli'ye gönderdi i yazısında Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın Basra tarafına saldırı niyetinde oldu u haberinin ran'a ulaşması ile birlikte, bu haberin ran'da sevinçle kar ılındı mını belirtmi tir. Ali Rıza Pa a'ya göre, söylendi i gibi böyle bir saldırı meydana gelirse, bunu iyi bir fırsat olarak de erlendirecek olan ran, Ba dat'a saldırmak için hemen harekete geçecekti. Bu ihtimalleri dile getiren Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, geli meleri yakından takip etti ini de vurgulayarak böyle bir duruma imkân vermemek için elinden geleni yapmaya çalı tı mını da bildirmi tir. Bu amaçla da Ba dat ve Basra havalisinde gerekli te rtibatı aldı mını, ancak ihtiyaten birkaç tabur nizamiye askerinin Ba dat tarafına gönderilmesinin yararlı olaca mını da stanbul'a iletmi tir.

Bu arada, 1255 senesi Muharrem ayı sonlarında (Nisan ortaları 1839) stanbul'a gelen haberlere göre; Kavalalı Meh med Ali Pa a, Hur id Pa a ismindeki bir komutanını Basra taraflarına göndererek, niyetini belli etmeye ba lamı , bu bölgede bulunan Hur id Pa a da, etraftaki Arap a iretlerinden ve sair ahalden asker toplayarak, Basra üzerine saldırıya geçmi tir⁸³.

Lûtfî Tarihi'nde, bu konuyla alakalı bilgiler bu kadar olup, bunun dı nda her hangi bir açıklama yer almamaktadır. Yani Hur id Pa a'nın, Basra'ya tam anlamıyla saldırıp saldırmadı ı veya saldırdıysa buralarda ne oldu u, Ba dat yönetiminin bu

⁸¹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 993-994.

⁸² Lûtfî; **a.g.e.**, s. 994.

⁸³ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1002.

geli me kar ısında nasıl bir tepki verdi i belirtilmemekle birlikte ran'ın, bunu fırsat bilip hemen Ba dat'a saldırdı na dair bir kayıt da bulunmamaktadır.

a- Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın, ran'la ttifakı Meselesine Rusya ve ngiltere'nin Tepkisi

Bahsi geçen bu konunun yansımaları sadece Osmanlı ile sınırlı kalmamı , Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın bu niyeti o zaman için Osmanlı'nın müttefiki konumunda bulunan Rusya'yı da baya ı rahatsız etmi tir. Rus Çarı I. Nikola, Mehmed Ali Pa a'nın durumundan ku kulanımı ve kendisini Rusya için bir tehdit olarak görmeye ba lamı tır. Bu noktada Rusya'yı endi eye sevk eden husus ise, Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın ran'daki Kaçar hanedanı ile bir ittifak kurma ihtimali olmu tur.

ayet böyle bir ittifak vücuda gelir ve Mehmed Ali Pa a ran'dak i Muhammed ah'a askerî yardım yaparak, ran'ı Kafkasya ve Türkmenistan üzerindeki Rus nüfuzunu kırmaya yönlendirirse, bu durum Rusya için büyük bir sorun olu turacaktı. Ayrıca Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın ran'a yapaca ı bu yardım kar ılı nda, Mezopotamy a topraklarında hâkimiyet alanı tesis etmesi de mümkündü ⁸⁴.

Bu korku, sadece Rusya ile sınırlı de ildi. Zira Mehmed Ali Pa a'nın bazı tasarrufları, ngiltere için de tedirgin edici bir boyut kazanmaya ba lamı tı. Bu ba lamda Rusya ve ngiltere'nin ortak endi esi; Kavalalı Mehmed Ali Pa a isyanının sadece Akdeniz co rafyasıyla sınırlı kalmayıp, ran-Hindistan topraklarını da içine alacak ekilde geni lemesi ihtimaliydi. Bu ihtimalin verdi i tedirginlik, ngiltere ve Rusya gibi iki rakip devleti bir araya getirmi ve ortak bir “*antant*” kurlmalarına da zemin hazırlamı tır⁸⁵.

Buraya kadar anlatılanlardan da anla ılaca ı gibi, Mehmed Ali Pa a'nın isyanının aldı ı boyut, sadece Suriye ve Anadolu'daki Osmanlı topra ı ile sınırlı kalmamı , Irak- ran ve Arabistan yarımadası taraflarına kadar sışramı tır. Osmanlı içinde Mehmed Ali Pa a tehdidi nasıl ki, batılı devletleri hemen harekete geçirmi se ⁸⁶, ran-İrak havalisindeki tasarrufları da ba ta ngiltere olmak üzere Rusya'yı rahatsız

⁸⁴ A. Palmer, **a.g.e.**, s. 118.

⁸⁵ A. Palmer, **a.g.e.**, s. 118.

⁸⁶ Mısır meselesi, bilindi i üzere batılı devletlerin etkin bir ekilde devreye girmesi sonucunda neticelendirilebilmi tir. E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 197-203; . Altunda ; **a.g.md.**, s. 572-573.

etmi ve bu meselenin halli noktasında hızlı ve kesin netice alınması için bu iki devleti harekete geçirmi tir.

b- Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın ran'la ttifakı Hususunun Mahiyeti

Bu olaylar sırasında bizim dikkatimizi çeken temel husus, yukarıda anlatıldı ı gibi gerçekten Mehmed Ali Pa a'nın ran'la bir ittifak kurmayı isteyip istemedi i konusudur. Nitekim Ziya Nur Aksun, bu konuya de indi i vakit, Mehmed Ali Pa a'nın yukarıda anlatıldı ı ekliyle böyle bir niyetinin bulunmadı ını belirterek, bu hususu u ekilde ifade etmektedir: “...Mehmed Ali, Hicaz ve Necid'deki Urbân'ın ve Vahhâbîler'in isyan hareketleriyle u ra mı ; buraya Hur id Bey emrinde dört bin ki ilik bir sefer heyeti göndermi tir. Bu adam Bahreyn'e kadar ilerlemi ; bahadırılı na meftûn olan o havâli Arablarının kendisine iltihakla rı sebebiyle attü'l-Arab'a varmak istemi lerdir. Hatta merkezden gayr-ı memnun olan Ba dad ahâlisi dahi kendisini dâvet etmi lerdir. Bu hususları Mısır valisine yazmı ; fakat meselenin büyüyece inden çekinen Mehmed Ali, i i karı tırmamasını ve dönmesini b ildirmi tir. Bu hareketin Hind'i tehdit edece i için hem ngiltere'yi, hem de Osmanlı Devleti'ni derin bir endi eye sevk edece inden çekinmi tir...”⁸⁷.

Bu ifadelerden de anla ılaca ı gibi, Mehmed Ali Pa a böyle bir hareketin aleyhine dönebilece ini anlamı ve hem Hindistan dolayısıyla ngiltere'nin, hem de Basra bölgesi dolayısıyla Osmanlı'nın endi elenece ini fark etmi tir. Ayrıca Vahhabiler üzerine yapılan seferlerin Mısır hazinesini baya ı sarstı ını da mü ahede eden Mehmed Ali Pa a, i in fazla uzatılmasının gereksiz oldu una hükmederek, meseleyi kapatma yoluna gitmi tir. Geli melerden iyice endi elenen ngiltere ise, Hindistan yolunun güvenli ini sa lamak gayesiyle, Kızıldeniz'in kontrolü için çok önemli bir mevkide bulunan Aden'i altmı bin ngiliz lirasına bir eyhten satın alarak burayı tahkim etmeye çalı mı tir⁸⁸.

Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın Arabistan Yarımadası'na yönelik faaliyetlerini farklı açıdan ele alan inâsi Altunda , 1838 Osmanlı - ngiliz Ticaret Anla ması'ndan sonra, ekonomik olarak zor duru mda kalan ve bu antla mayı kendi iktisadî siyasetine vurulmu bir darbe gibi algılayan Mehmed Ali Pa a'nın, Arap Yarımadası'na yönelik

⁸⁷ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 224.

⁸⁸ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 224.

bir dönü yaptı nı ifade etmi tir. Altunda , Mehmed Ali Pa a'nın bu siyaseti ile ilgili olarak: “...bu faaliyetinde dü üncesinin neden ibaret oldu u hakkında kat'i bir fikir dermeyan edilemezse ...” diyerek, her ne ekilde olursa olsun bu durumun ngiltere'yi çok rahatsız etti ini de dile getirmi tir⁸⁹.

Bu ifadelerden hareket edildi i takdirde, Mehmed Ali Pa a'nın bu havalıye yönelmekteki kastının ngiltere'ye kar ı bir misilleme oldu una hükmetmek mümkündür. Bu durumu çok iyi de erlendiren ngiltere Hariciye Bakanı Lord Palmerston, Mehmed Ali Pa a'nın asıl gayesinin, Arapça konu ulan bütün memleketleri içine alan bir Arap Devleti kurma fikrinden kaynaklandı nı savunmu tur. Gerçekten de Mehmed Ali Pa a bu havalideki etkinlik alanını Bahreyn'e kadar ilerletmi ve bu suretle de Akdeniz ile Hindistan'a giden deniz yollarının ikinci güzergâhını da ele geçirmi tir. Bu yayılma politikası çerçevesinde de do al olarak Basra, Ba dat mıntıkası ve ran ile irtibat kurmu tur. Böylece ngiliz-Rus rekabet sahası içinde, Mehmed Ali Pa a dikkate alınması gereken bir unsur olmaya ba lamı tır⁹⁰.

Bu hadiseler dikkatli bir ekilde incelendi i zaman, M ehmed Ali Pa a'nın takip etti i siyasetteki amaç daha iyi anla ılmaktadır. Nitekim Mehmed Ali Pa a'nın bu tasarruflarından rahatsız olan ve ortalı ı birbirine katan ngiltere, kendi menfaatleri ekseninde meseleyi ele alarak ileride böyle büyük bir projenin gerçeikle ece i endi esini ta ıyarak bu iddiayı gündeme getirmi tir. ngiltere'ye göre, zayıf haldeki Osmanlı'dan çekinmenin hiçbir mantı ı yoktu, ama Kavalalı Mehmed Ali Pa a gibi yetenekli bir valinin kısa sürede Mısır'da kurdu u güçlü yapının, kendisini tehdit etme ihtimali vardı.

c- Mısır- ran ttifakı ddiasının Kökeni ve ran'ın Bu Konuya Yakla ımı

ran-Mısır ba lantısı/ittifakı meselesi hakkında Osmanlı ar iv belgeleri içinde bazı bilgiler bulunmaktadır. Öncelikle bu konuda ngiltere'nin aktif bir rol oynadı ı, belgelerden de net bir ekilde anla ılmaktadır. Çünkü Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın ran ile ittifak kurdu u ve bu ittifaka dayalı olarak da, ba ta Ba dat mıntıkası olmak üzere Mezopotamya'da üstünlük olu turmaya çalı tı ı rivayetinin kökeni, ta mamıyla ngiltere'ye aittir. Nitekim Sadrazam Mustafa Re id Pa a'ya ngiltere elçisi tercümanı aracılı ıyla iletilen haberde, Kavalalı Mehmed Ali Pa a ile ran arasında bir ba lantının

⁸⁹ . Altunda ; **a.g.md.**, s. 572.

⁹⁰ . Altunda ; **a.g.md.**, s. 572.

oldu u belirtilip, bu hususla alakalı olarak; “ ... ran Devleti ile Mehmed Ali meyanında revâbit-ı muâvenât olmak gerek...” denilmektedir⁹¹.

Yine Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a tarafından Babıâli'ye gönderilen yazıda⁹², ran ile Kavalalı Mehmed Ali Pa a arasında bir ittifak oldu u ku kusu belirtildikten sonra, “... ranlu ile Mehmed Ali'nin birle di i zann olunmakla... ran'ın tedarikat -ı harbiyyede bulundu u ve Necid tarafından Mısır kumandanı Hur id Pa a'nın Basra'ya ve ran'ın Ba dad'a el uzataca mın melhûz oldu u...” ifade edilip, bu havadislere ba lı olarak da Ba dat mıntıkasına bir miktar asker gönderilmesinin yararlı olaca ı vurgulanmı tır⁹³. Ancak belgede de geçti i üzere, Mehmed Ali Pa a ile ran arasında ittifakın kuruldu u yönündeki husus, zanna dayalı olarak ifade edilmi tir. O zamana kadar bu tür iddiaları pek dikkate almayan Osmanlı yönetimi, gelen bu haberler do rultusunda ngiltere'nin yaygarası ve Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'nın etkisiyle meseleyi ele alma gere i hissetmi tir.

istanbul merkezli olmak üzere, yukarıda ifade etti imiz ekilde mesele ele alınırken, en dikkat çekici ayrıntılar ran tarafından elde edilmi tir. Zira 1839 senesinde sefaretle ran'a gitmi olan Sârim Efendi⁹⁴ Tebriz'de bulundu u sırada, ranlı yetkililerle görü meler yapmı ve iki devlet arasındaki anla mazlık konularını görü mü tür. ranlı yetkililerden Mâkû⁹⁵ Hanı Ali Han ile yaptı ı müzakerelerde Kavalalı Mehmed Ali Pa a ile ran arasındaki münasebetlerin mevzusu açıldı nda, Ali Han ran ile Mısır yönetimi arasında birkaç kez görü melerin yapıldı nı ifade etmi tir. Kendisi, yapılan görü melerin devle tlerarası politik ili kilere ve ittifak konusuna dayalı olmadı nı, sıradan basit konular oldu unu kesin olarak ifade etmi tir. Ali Han,

⁹¹ BOA., . HR., D. No: 4, G. No: 159.

⁹² BOA., H. H., D. No:379, G. No: 20525.

⁹³ BOA., H. H., D. No:379, G. No: 20525, 20525-E.

⁹⁴ 25 evval 1255/2-3 Ocak 1840 tarihli bir belgede çok önemli malumatlar bulunmaktadır. BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 95. Sârim Efendi devrin önde gelen diplomatlarından biriydi i. Kendisi hariciye konuları kapsamında evveliyatından itibaren Mısır meselesine de vakıf bir ki iydi. Nitekim Osmanlı - Mısır gerginli inin ya andı ı dönemlerde, imzalanan Kütahya Antlaşması'ndan (1833) sonra, Fransa'nın da devreye girip iki taraf arasında bir anla ma yapılıp, gerginli in derhal giderilmesi baskısı neticesinde, II. Mahmud tarafından Mısır'a gönderilmi ti. Beylikçi Sârim Efendi, Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Pa a ile görü mü , ancak Osmanlı teklifini bir türlü kabul ettirememi ti. Kısaca kendi si, her yönüyle Mısır Meselesi ve Kavalalı Mehmed Ali Pa a isyanının bütün safhalarını bilen bir kimseydi. . Altunda ; a.g.md., s. 572.

⁹⁵ ran'ın kuzeypbatısında, bugünkü Türkiye sınırına 22 km. mesafede bulunan bir ehir ve bu ehirdeki hanlıktır. 1574'ten 1639'a kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmı tır. Ali Han ise bu hanlı ın bilinen en me hur ve uzun süreli hükümdarıdır. Mâkû hakkında geni bilgi için bkz. Rıza Kurtulu ; “Mâkû” maddesi, TDV A., C.: XXVII, Ankara 2003, s.458-459.

Mehmed Ali Pa a ile ran arasında yapılan görüşmelerdeki esas konunun, ran hacılarının durumu ve bu hacıların Mısır üzerinden Haremeyn'e giderken karıla tıkları sorunlarla ilgili oldu unu kesin ifadelerle vurgulamı tır⁹⁶.

Sârim Efendi meseleyi ranlı yetkili ile etraflıca müzakere ettikten sonra ve ran'ın o zamanki durumunu da göz önünde bulundurarak, bahsedildi i üzere ran-Mısır ittifakına hiç ihtimal vermemi tir. Ayrıca Ali Han'ın ifadelerini mantıklı ve tutarlı buldu unu da ifade etmi tir⁹⁷.

Zaten ran'ın o zamanki mevcut durumuna bakıldı nda Kavalalı Mehmed Ali Pa a ile zannedildi i gibi bir ittifak kurup, Rusya, ngiltere ve Osmanlı'yı karısına almasının imkânı yoktu. Zira Herat meselesinde Rusya'ya güvenip, ngiltere'ye kafa tutmu olmasına rağmen, kısa bir süre sonra geri adım atmak zorunda kalmı tı. Herat seferinde en çok güvendi i Rusya kendisini yarı yolda bırakmı , ngiliz tehdidi karısında önceden sözünü verdi i yardımı da yapmamı tı⁹⁸. ngiltere de, ran'a haddini bildirmek için her türlü fırsatı de erlendirmeyi iyi bilmi ve ba ta iç isyanlar olmak üzere, pek çok gaile ile ran'ı u rama mak zorunda bırakmı tı⁹⁹.

Hal böyle iken, ran-Mısır ittifakı iddiasının büyütülmesinde ve gündeme getirilmesinde en önemli taraf devletlerin, ngiltere ve Rusya oldu u açık bir ekilde anılmaktadır. Bu iki devlet, yüzyıllara dayalı olan sömürgeci anlayışlarına tehdit olu turabilecek bir durum hissettiklerinde, bunun gerçekleşme olasılı na bakmaksızın, hemen büyük bir tepki vermişlerdir. Tabi akla öyle bir soru da gelmektedir. ran'ın durumu belli olmasına ve bunu da en iyi ekilde ngiltere ve Rusya bilmi olmasına rağmen, acaba Mehmed Ali Pa a'dan mı korktular da böyle bir refleks gösterme gere i hissettiler? Bu, muhtemel bir neden gibi görünse de, nihayetinde kendi içinde tutarsızlık

⁹⁶ Bu hususla ilgili Sârim Efendi'nin belgeye yansıyan ifadeleri u ekildedir: "... Mehmed Ali ile muhabere hususunda dahi çok taharrî olunmu ve vakı'a aralık aralık muhabereleleri oldu u haber alınmı ise de politikaya dair olmayub hatta Mâkû hükümdarı olan Ali Han sadr -ı devlet-i mü arun-ileyhin akrabasından ve mesâlih-i nazikiye vâkıf ve mu'teber zevattan olarak muma -ileyhe müsafir oldu umuz gice kendüsü açub bizim burada itibarımız ziyade olarak ictihadını icraya mecbur oldu umuzdan hüccac-ı ran'ın ahvaline dair Mehmed Ali Pa a'ya yazıldı yollu söylemi olması muhâberât vakı'a ekser hüccac ve züvvâr müsêlâhasına dair oldu unu teyid eylemi dir..." BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 95.

⁹⁷ BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 95.

⁹⁸ BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 95.

⁹⁹ ran ah'ı Muhammed Han, iç isyanları bastırmak ile o kadar me gul bir hale gelmi ti ki, 1840 senesinde Osmanlı ve Fransız elçilik heyeti ran'a gitti inde ah ile ancak sfahan'da görüşü ebilmi lerdir. BOA., . HR., D. No: 4, G. No: 159.

barındıran bir vehimdi. Çünkü bir eyalet valisi olan Mehmed Ali Pa a'nın, bu kadar büyük çaplı bir projeyi, en güçlü unsur olarak gerçekle tirmesi de pek muhtemel görünmemekteydi.

Nitekim Necid bölgesine görevlendirdi i Hur id Pa a'nın seferi sonrasında Mısır hazinesi maddi yönden baya ı sıkıntı içerisinde girmi ti. Kavalalı Mehmed Ali Pa a, maddi problemlerini çözmek için Suriye vilayetinde bulunan o lu aracılı ı ile bu havaliye çe itli vergiler koydurup, tahsilât yapmak istedi i zaman da, Suriyelilerin isyanı ile kar ıla mı ve çok zor durumlara dü mü tü¹⁰⁰. Bu husus bile Mehmed Ali Pa a'nın maddi anlamda ne kadar mü külat içinde bulundu unu gösteren çarpıcı bir örnek olup, böylesi durumdaki bir valinin bu kadar kapsamlı bir i e giri mesi hiçte mantıklı gelmemektedir.

Bu genel tablo içinde Mehmed Ali Pa a'nın, öyle söylendi i gibi ran'a destek olması ve Türkistan'daki Rus nüfuzunu kırması için ran'ı harekete geçirmesi, Mezopotamya'da kuraca ı hâkimiyetle de ngiltere'nin Hindistan sömürge bölgesini tehdit etmesi, pek olası de ildi. Çünkü bunlar büyük projelerdi ve baya ı maliyetli i lerd i. Bu söylenenlerin yapılabilmesi için, sırf maddi yönden bile hatırı sayılır bir finans gücüne ihtiyaç oldu u muhakkaktı.

d- Mısır- ran ttifakı ddiasında ngiltere'nin Rolü

Netice itibariyle unu söyleyebiliriz. Osmanlı ve ran üzerindeki nüfuzlarını her geçen gün arttıran batılı büyük güçler -özellikle ngiltere- kendileri için ileride de olsa en ufak bir tehdit unsuru olu turabilecek yapılanmaları bertaraf etmek için her türlü yola ba vurmu lardır. Zira Mehmed Ali Pa a'nın ran ile ittifak kurdu u iddiaları nın temelinde yatan mantık da budur ve ya anan sürece çok dikkatli bakıldı ı zaman, bu durum açıkça kendini göstermektedir.

Nitekim 1833 senesinde imzalanmı olan Kütahya Antlaşması'ndan sonra, yaklaşık altı yıl süren Osmanlı-Mısır sorununun mütareke devri ve bu arada Rusya ile imzalanmı olan Hünkâr skelesi Antlaşması'nın do urdu u sonuçlardan oldukça

¹⁰⁰ Ziya Nur Aksun'un belirtti i üzere; Mehmed Ali'nin Suriye'de ya anan sorunlarla ilgili sıkıntılı oldu u dönemde, kendisinin kar ık ruh halinin nedeninin Avrupa devletleri mi oldu u soruldu unda u cevabı vermi tir. "...Avrupa devletlerini enfiye kutumun içinde tutarım; bana sıkıntı veren o mel 'ün Suriyelilerdir. Bunlar felaketime sebep olacaktır..." Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 225.

rahatsız olan İngiltere, bu süre içinde kurnaz bir siyaset izleyerek kendi menfaatleri doğrultusunda pek çok ihtilaf çıkarmaktan da geri durmamı tır¹⁰¹.

İngiliz Dış İleri Bakanı Palmerston'un yürüttüğü İngiliz hariciye siyaseti, 1839 senesinde, Osmanlı ordusunun Mısır ordusu karşısında aldığı Nizip bozgunundan sonra, daha aktif bir hale gelmiş ve çok kurnaz bir mekik diplomasisi izlemiştir. Nihayetinde İngiltere, etkili siyasi manevralarla Fransa, Rusya ve Mehmed Ali Paşa'yı mağlup ederek, kendi istediği doğrultusunda bu meseleyi sonlandırmayı da bilmiştir¹⁰².

Nitekim 1841 senesinde Mısır sorununun batılı devletler girişiyle sonuçlandırılmasında en kârlı çıkan devlet İngiltere olmuştur. Bu sayede İngiltere, güneyde Mehmed Ali Paşa ile Fransa'yı, doğudan da Rusya'yı uzaklaştırmayı bilmiştir. Hindistan yolunun Suriye tarafından emniyetini sağlamış ve bu sayede, Akdeniz havzası ile Asya'da en güçlü devlet konumuna gelmiştir¹⁰³. Bu olup bitenlerden anlaşılacağı üzere, Mısır meselesinden en kârlı çıkan devletin İngiltere olması ve kendi hazırladığı senaryoya göre her şeyin işlemesi, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın İran ile irtibatlı olduğu iddiasının da bu senaryonun bir parçası olduğuunu göstermiştir.

İngiltere'nin meseledeki kesin etkisinin dışında, Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın da bu konuda İngiltere ile paralel bir tavır takınması ve meseleyi önemli bir sorun gibi göstermeye çalışması, dikkate değer bir husustur. Ali Rıza Paşa, Osmanlı yönetimine gönderdiği yazılarda, Mehmed Ali Paşa'nın Irak havalisine yönelik saldırı plânları ve İran ile bağlantısı olduğu iddialarını devamlı tekrarlamıştır¹⁰⁴. Bunun arkasında yatan neden ise, Ali Rıza Paşa'nın bir türlü Irak havalisinde iktidarını tesis edememi olmasından kaynaklanmıştır. Bağdat'ta, Davud Paşa gibi karizmatik ve etkili bir validen sonra göreve gelen Ali Rıza Paşa, geçen süre içinde ne Bağdat ahalisinin, ne de Irak'taki ariyetlerin desteğini ve sevgisini kazana bilmiştir. Nitekim Mehmed Ali Paşa'nın Necid bölgesindeki Vahhabi isyanlarını bastırmak için gönderdiği Hürîd Paşa'ya, başta Basra havalisi olmak üzere Irak mıntikasından itibar gösterilmesi ve Bağdat içinde, Ali Rıza Paşa'dan rahatsız olan kesimlerin kendisi için yardım isteyip Bağdat'a davet etmesi, Ali Rıza Paşa'yı oldukça tedirgin etmiştir.

¹⁰¹ İngiltere'nin çıkardığı bu ihtilaf konularına örnek olarak da, Suriye halkının isyana teşvik edilmesi ve bu süreçte devamlı surette Osmanlı'nın kırtılması gösterilebilir. E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 200-201.

¹⁰² İnâsi Altunda ; **a.g.md.**, s. 572-573; E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 197-199.

¹⁰³ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 284; E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 202-203; . H. Dani mend; **a.g.e.**, s. 128-130.

¹⁰⁴ **BOA., H. H.**, D. No:379, G. No: 20525, 20525-E.

Ali Rıza Pa a'nın Irak mntıkasındaki kendi yetersizli ini örtbas etmek için, Kavalalı Mehmed Ali Pa a'nın Irak bölgesi için büyük bir tehlike ve ran ile irtibatlı oldu u yönündeki haberleri abartılı bir ekilde gösterme ihtimali yüksektir. Nitekim kendisi, Ba dat yönetiminde de fazla kalamamı ve 1842 senesi içinde bir çe it tenzil -i rütbe ile Ba dat valili inden alınarak am valili ine atanmı tır¹⁰⁵. Daha sonra am valili inde de ba arılı olamayan Ali Rıza Pa a, buradaki görevinden de azledilmi tir. Lûtfî Efendi; Ali Rıza Pa a'nın hareketlerinin “*lâ-kayd*” oldu unu belirttikten sonra, onun Ba dat valili inden alınmasında da, bu olumsuz hareketlerinin etkili oldu unu vurgulamı tır¹⁰⁶.

III- IRAK BÖLGES NDEK GEL MELER

1 Basra'nın Stratejik Konumu ve A iretler

Basra, konum itibariyle Irak mntıkasının en stratejik mevkiilerinden birini olu turuyordu. Irak'ın tarihi ele alındı nda, Basra'nın ne kadar önemli bir yer i gal etti ini görmek de mümkündür. Bu öneme ba lı olarak Osmanlı - ran münasebetleri içinde Basra'nın çeki me alanı olması da kaçınılmazdı. ran çe itli kereler burayı ele geçirmek istemi , hatta Zend Kerim Han zamanında bir süreli ine elinde tutmayı da ba armı tır(1776-1779)¹⁰⁷.

Basra, önemli mevkisi itibariyle sadece ran'ın etki alanı içinde kalan bir yer de ildi. Aynı zamanda Arabistan ve Hindistan açısından da kilit konumda bulunma özelli i ta ıması söz konusuydu. Tabi Basra'yı bu kadar önemli hale getiren temel özelli i de körfeze sahip olması ve bu körfez sayesinde ticarî yönden, “*ticaretgâh-ı 'azim*” diye adlandırılan bir ehir konumunda bulunmasıydı¹⁰⁸.

Ancak burayla ilgili en büyük problem, -önceki kısımlarda da yeri geldi inde ifade etti imiz üzere - civar kabilelerin çıkardı ı sorunlardı. Nitekim Ba dat vilayetinin

¹⁰⁵ Bu atama ile ilgili Lûtfî'de geçen u ifadeler gerçekten ilginçtir: “ ...*Ba dad Valisi Ali Rıza Pa a'nın Ba dad'a gidi i haylice vakit olarak Suriye eyaletine ma'lûmât -ı sabıkası oldu undan ve Ba dad'ın ehemmiyyet-i mevkiyye ve idaresi ise esbâb-ı liyakât ve haysiyetden vali nasbına muhtac bulundu undan Ali Rıza Pa a'nın am ve am Valisi Necîb Pa a'nın Ba dat vilayetlerine becâyi leri icrâ olunmu tur...*” Lûtfî; **a.g.e., C.: VII**, s. 1121.

¹⁰⁶ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1121.

¹⁰⁷ Bu konuyla ilgili I. Bölümde detaylı bilg i bulunmaktadır.

¹⁰⁸ Bir belgede Basra'nın stratejik konumu ile ilgili u bilgiler yer almaktadır. “...*Basra fi'l-asl sevâhil-i Arab ve Acem ve Hindistan iskelesi olarak ticaretgâh -ı 'azim olub...*” **BOA., H. H.**, D. No:1253, G. No: 48415 B.

valilik çeki meleri sırasında, Basra tarafına gelip, bölgenin en önemli a iretlerinden biri olan Müntefik A ireti'ne sı inanlar oldu u gibi, Basra'nın di er önemli bir a iret mevkiinde olan Ka'ab A ireti de, pek çok sorunun çıkmasına neden olmaktadır¹⁰⁹. Bahsi geçen bu a iretlerin Basra havalisinde çıkardıkları sorunların ekserisinin temel nedeni ise, ya çok me hur olan ve yirmiden fazla çe idi bulunan Basra hurmalarını ya ma etmek yahut da attü'l-Arab'dan geçen tüccar gemilerini zabt etmekte¹¹⁰. Mesela Ka'ab A ireti, kahve veya ba ka bir e ya ile yüklü olan bir gemiyi geçerken durdurup, belirli oranda vergi alabilmekteydi. Hatta bu kabile i i o raddeye vardırımtı ki, 1765 senesinde aynı anda birkaç ngiliz gemisini durdurarak vergi/haraç almak istemi , mesele baya ı ses getirmi ve bazı olaylar çıkmı tı¹¹¹.

Bu a iretin di er karakteristik bir özelli i ise, Basra havalisinde zayıf bir idare gördü ü vakit ya ma amaçlı olarak buraya gelmesiydi. Buraya geldikleri zaman da, Basra bölgesinin en etkin a ireti ve bir nevi buranın sahibi konumunda bulunan Müntefik A ireti ile -özellikle hurmalık meselesi dolayısıyla- büyük çeki me ya ıyorlardı.

Müntefik A ireti de, aynı ekilde Dicle Nehri üzerinden Ba dat'a do ru giden gemileri durduruyor ve onlardan haraç alıyordu. Nehir üzerindeki yol emniyetsizli i dolayısıyla, 150-200 geminin birlikte hareket etmek zorunda oldu u oluyordu. Buna ra men, bu ticaret gemi filoları, bazı a iretlere *hâva* tabir edilen vergiyi vermekten de kurtulamıyorlardı¹¹². XVII. Asırdan itibaren, Basra hurmalıkları mukataa' usulü ile Müntefik A ireti'ne verildi i için, bu a iret ekonomik ve idarî nedenlerle Basra üzerinde hak sahibi oldu unu söyleyip sık sık isyan ediyordu.

Bu havalinin, Osmanlı merkezine çok uzak bir noktada olması ve Ba dat yönetiminin dahi, pek çok kere müdahale edememesi dolayısıyla, bu isyanlar baya ı sıkıntılara neden oluyordu. Bahsi geçen a iretler, üzerlerine gelen askerî güçle takibata u radıkları zamanlarda da, Fırat Nehri üzerinde bulunan ve "*Cezayir*" diye tabir edilen bentleri yıkarak, çevrenin sular altında kalmasını sa ıyorlardı. Bu suların olu turdu u göletlere ve sazlık alanlara çekilen bu a iretler, üzerlerine gelen askerden kolaylıkla

¹⁰⁹ Ahmed Cevdet Pa a; **Tarih-i Cevdet, C.: IX**, , s. 212-218.

¹¹⁰ Besim Darkot, M. Tayyib Gökbilgin; "Basra" maddesi, **A., C.: II**, s. 326.

¹¹¹ B. Darkot, M. T. Gökbilgin; **a.g.md.**, s. 326.

¹¹² B. Darkot, M. T. Gökbilgin; **a.g.md.**, s. 326.

kurtuluyorlardı. Çünkü bu bataklık bölgelerinde takibat yapmak ve bu asi a ıret üyelerini yakalamak mümkün olmuyordu.

te Basra, bu gibi asayi sizlik sorunlarıyla u ra ırken, bir de öteden beri görülen veba salgını ve bahsi geçen göletlerin olu turdu u bataklık alanlardan kaynaklanan sıtma hastalı ı nedeniyle, problemlerle bo u an bir vilayet görüntüsündeydi ¹¹³.

2- Osmanlı ve ran'ın Basra'ya Yönelik Politikaları

XIX. asrın ilk yarısında pek çok sorunla bo u an Basra'nın ticari önemi, Hindistan'ın tümüyle ngilizlerin eline geçmesi dol ayısıyla azalmı tır. Yukarıda da ifade etti imiz üzere, Ka'ab A ıreti'nin bu bölgedeki ta kınılıklarından usanıldı ı için, attü'l-Arab yakınlarında, nehrin uygun yerinde Muhammere (Hürrem ehr) adında bir iskele yapılmı , ancak zaman içinde burası da kullan ılamaz hale gelmi tir¹¹⁴. Özellikle Müntefik A ıreti'nin, Basra'dan ba lamak üzere kuzeye do ru etkinlik alanını arttırması, Osmanlı için merkezden baya ı uzak bir yerde bulunan bu havalinin denetimini oldukça güçle tirmi tir.

Bu arada, ran'ın öteden beri bu bölgeye yönelik niyetlerinin bilinmesi ve Ka'ab A ıreti ile olan ba lantıları, meselenin daha da artmasına neden olmu tur. Çünkü Ka'ab A ıreti'nin ekserisi, ran topra nda oturan “*Rafızî*” bir zümreydi¹¹⁵. Kendilerinin, Acemler tarafından talim ettirildi i ve Osmanlı'ya kar ı fesatlıkla kullanıldı ı Osmanlı yönetiminin malumu olan bir durumdu. Bu a ıret, herhangi bir ekilde Osmanlı tarafından itaat altına alınmaya çalı ıldı ı ve zor durumda kaldı ı zaman da, hemen ran tarafına geçerek oraya sı nıyordu. Osmanlı Devleti, mezhebî yönden “*kâfir*” diye nitelendirdi i bu a ırete, güven olmayaca ını da açıkça belirtmekteydi ¹¹⁶.

¹¹³ XIX. Asrın ilk yarısında Basra'nın ortalama nüfus u yaklaşık olarak on bin ki i olarak tahmin edilmektedir. B. Darkot, M. T. Gökbilgin; **a.g.md.**, s. 326.

¹¹⁴ 27 Safer 1254/23 Mayıs 1838 tarihli bir belgede bu husus u ifadelerle yer almaktadır: “...*Hindistan ngiliz eline geçdi inden ve Hindistan'ın adem -i revacından nâ î ticarete külliyyen noksan gelmi ve yetmi seksan seneden beri Ba dad gibi ahalisi ve etraf ve inhâsı bozulub kâffe -i ahvali mütegayyir oldu undan gayrı Ka'ab A ıreti'nin tu yânıyla attu 'l-Arab'ın kenarında Nehr-i Karun'un münasib oldu u yerde Muhammere namında bir iskele açılarak...*” **BOA., H. H.**, D. No:1253, G. No: 48415 B.

¹¹⁵ **BOA., H. H.**, D. No:1253, G. No: 48415 B.

¹¹⁶ Belgede bu konuyla ilgili u ifadeler yer almaktadır: “...*Ka'ab taifesi Rafızî olarak ekserisi Acem topra nda mütevattın olub Acem tarafından talim ve fesad ve müemmen didikleri Acem ihvandları igva ve mu'amele-i mezhepleri üzere kefere oldu unu...*” **BOA., H. H.**, D. No:1253, G. No: 48415 B.

Basra'nın, Har Bo azı'na kadar olan güney tarafı ahalileri, gerçekte Osmanlı'ya meyilli kimseler olmalarına rağmen, Müntefik A ireti baskısı altında bulunmaları nedeniyle seslerini çıkaramaz bir haldeydiler. Müntefik ve Ka'ab A iretleri'nin ta kınıklarından usanan Osmanlı Devleti, Mısır ile var olan gerginlik ve Mehmed Ali Pa a'nın, Basra-Ba dat bölgesine yönelik tasavvurları oldu u haberi ni de göz önünde bulundurarak, 1838 senesinde özellikle Ka'ab A ireti'nin etkinlik alanı içinde bulunan Karun Nehri'nin a zında küçük bir kale ile Har Bo azı'nda büyük bir kale in a etmek istemi tir¹¹⁷. Yine Turre-i Cezayir, ittara adlı mahallere de asker yerle tirilmesi ve Kutu'l-Amare'de de toprak bir kale in ası ile sürekli burada kalacak, be altı yüz süvari asker tahsisi gündeme gelmi tir. Bu sayede hem gümrük, hem de mukataa gelirlerinin artaca ı hesap edilmi tir. Ancak yapılması dü ünülen kale in asın ın masraflı olaca ı da hesaba katıldı ından, i sürüncemede kalmı tir¹¹⁸.

3- Irak Bölgesi'ndeki Osmanlı- ran Çeki mesi ve ngiltere'nin Rolü

Bu arada Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'nın Vahhabi isyanı ile u ra masını fırsat bilen Ka'ab A ireti'nin ta kınılı nı arttırması, Ba dat Valisi'nin Basra üzerine do ru harekete geçmesini zorunlu hale getirmi tir. Bu süreçte ran, kendilerine yakın olan bu a ireti ve bölgedeki di er Osmanlı muhalifi olan a iretleri kı kırtmaktan da geri durmamı tir¹¹⁹.

Neticede 1839 senesinde bu havalideki a iretlerin çıkardı ı olaylar nedeniyle, Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a Basra üzerine harekete geçip Muhammere'ye do ru gitmi tir. Ka'ab A ireti'nin, üzerine gelen Osmanlı askerinden kaçıp her zaman oldu u gibi ran tarafına sı nması sonrasında bunların takibi için yapılan faaliyetler ran ahı'nı baya ı rahatsız etmi ve iki ülke arasındaki ili kilerin bir süreli ini de olsa gerginle mesine neden olmu tur. Muhammed ah, Osmanlı'ya gönderdi i elçisi vasıtasıyla yapılan seferlerden duydu u rahat sızlı ı bildirerek, seferin durdurulmasını talep etmi tir. Osmanlı yönetimi ran'ın bu itirazlarını fazla dikkate almadı ı gibi,

¹¹⁷ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: "...Ka'ablular'ın mahalleri olan Karun a zında bir ka le ve kezalik Har Bo azı'nda dahi cesim bir kale in a'...ve Kutu'l-Amare tabir olunan mahalde dahi toprak bir kale in a' ve be altı yüz atluya müevakkf oldu u..." **BOA., H. H.**, D. No:1253, G. No: 48415 B.

¹¹⁸ **BOA., H. H.**, D. No:1253, G. No: 48415 B.

¹¹⁹ Mehmet Saray; **a.g.e.**, s. 82.

ortamı daha fazla gerginle tirmeden sonuçlandırma yoluna gitmi tir ¹²⁰. ki devlet arasında bir sava durumunun ya anmasını o anki çıkarlarına uygun görmeyen ngiltere, bu geli me kar ısında devreye girme gere i hissetmi tir.

Muhammed ah Basra meselesi dolayısıyla, Osmanlı'ya yönelik rahatsızlı nı ifade etmekle birlikte, büyük bir gerginli in ya anmasından da, ngiltere'nin tesiriy le uzak durmu tur. Ancak 1840 senesinde ran'a elçilikle giden Sârim Efendi'nin, Muhammed ah ile sfahan'da yaptı ı görü mede edindi i izlenim, ah'ın Ba dat havalisine yönelik “*niyet-i fâsidesinin*” bulundu u yönünde olmu tur. Sârim Efendi bu durum kar ısında, ihtiyaten de olsa Ba dat mıntıkasının takviyesinin isabetli olaca nı Osmanlı yönetimine iletmi , bu hususla ilgili olarak unları ifade etmi tir: “...*Ba dad ve havalisinin takviye ve tahkîmi levâzım -ı ihtiyatiyeden bulunmu oldu u beyân ve irâd olunub vakı'a ranlu'nun mazbut olan mizacı merbûttur...*” ¹²¹

ran'ın, Osmanlı'ya yönelik bu niyetinin ve mevcut durumunun daha detaylı olarak incelenmesi ve rapor halinde stanbul'a gönderilmesi, ran'daki elçilik heyetinden istenmi tir. Bir yandan da Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a uyarılarak, olası bir ran saldırısına kar ı ihtiyatlı olması ve gerekli hazırlıkları yapması kendisine tembih edilmi tir ¹²². Aynı ekilde Diyarbakır Mü îri ile Musul Valisi'nin de dikkati çekilmi , ran'ın mizaç ve niyetine ba lı olarak, kend ilerinden emniyet olunmayaca ı da sürekli vurgulanmı tır. Zaten ran'ın, Ba dat havalisine yönelik tutum ve davranı ları da öteden beri bilinen bir konuydu ¹²³.

Tüm bu hususlara ba lı olarak ran'ın niyeti ne olursa olsun, Osmanlı'nın dikkatli olması ve ran'a fırsat vermemesi gerekti i görü ü, Osmanlı yönetiminde dile getirilen bir husus olmu tur. Çünkü Osmanlı'nın, devamlı tetikte olması demek, ran'ın hiçbir ey yapamaması anlamına gelmekteydi. Hatta sfahan taraflarında bulunan Muhammed ah'ın, yanındaki on bin kadar askeri ile halen daha Rusya'dan destek alaca nı zannederek Herat'a girme niyetinde olması, Osmanlı tarafından hiç ciddiye alınmamı tır. Ancak Ba dat konusu mevzubahis oldu u zaman, ihtiyatlı olunmasının

¹²⁰ Mehmet Saray; **a.g.e.**, s. 82; Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 169.

¹²¹ **BOA.**, . **HR.**, D. No: 4, G. No: 159, B. No: 2.

¹²² **BOA.**, **râde Mesâil-i Mühimme** (. **MSM.**), D. No: 30, G. No: 843.

¹²³ **BOA.**, . **HR.**, D. No: 4, G. No: 159, B. No: 2.

gerekli oldu una da vurgu yapılmı tır¹²⁴. Herat meselesinde büyük bir itibar kaybına u ramı olan Muhammed ah'ın, gözüne kestirdi i Ba dat havalisine yönelik saldırı durumunun olma ihtimali, hep göz önünde tutulmu tur.

Aslında hem ran, hem de Osmanlı açısından ya anan geli melerde etkili olan devlet ngiltere olup, ar iv belgelerine de yansıdı ı kadarıyla, ran'ın Osmanlı'ya yönelik kötü niyetlerinin bulundu u tezi, hep ngiliz elçili i vasıtasıyla Osmanlı yönetimine bildirilmi ti¹²⁵. Normalde ran'ın iç durumu, göründü ü kadarıyla pekiyi de ildi ve Osmanlı'ya yönelik sistemli bir saldırı yapmaya da gücü yoktu. Bu durum Osmanlı yönetiminin de malumuydu. Ancak ngiltere, ran'ın Ba dat taraflarına yönelik kötü niyetleri oldu u yaygarasını kopararak, Osmanlı'yı ran'a kar ı kı kırtmaktan da geri durmamı tı. Osmanlı ile ran arasında uzun zamana dayalı olan mevcut sıkıntıların neler oldu unu çok iyi bilen ve ufak bir tahrikle bu sıkıntıların iki taraf arasında büyük bir gerginli e dönü ece inin idrakinde olan ngiltere, sinsi bir politika izlemekteydi¹²⁶.

in ilginç yanı, Osmanlı yönetimi ran'ın kendisine yönelik ciddi bir saldırı hazırlı nda bulunmasının o zamanlar için mümkün olmadı nı bilmekte ve bu durumun ngiliz tahriklerine dayalı oldu unu hissetmekteydi¹²⁷. Ancak ngiltere'nin mevcut nüfuz alanı ve dünya siyaseti üzerindeki tesirleri bilindi inden dolayı , bu tahriklere kar ı herhangi bir tavır konulamamaktaydı.

te bu gibi meseleleri çok iyi bilen ve iki tarafı da birbirine dü ürmenin hangi hassas konulara ba lı oldu unu iyi analiz etmi olan ngiltere, Osmanlı ve ran arasındaki çözümsüz konuların devamını o an için yararlı görmü tür. ngiltere; Herat meselesindeki cüreti ve Rusya'ya güvenip kendisine kafa tutmu olması dolayısıyla ran'a iyi bir ders verilmesi gerek ti ine inanıyordu. Buna dayalı olarak da, ran'a kar ı kimi tahrik ederse onu kâr sayıyordu.

¹²⁴ Bu konu ile ilgili belgeye yansıyan ifadeler u ekildedir: "... ran ahı'nın Ba dad hakkında niyet-i fasidesi vardır bu sûretten Devlet-i Aliyye Ba dad ve havalisinde olan kuvve-i askeriyesini hazır ve amâde tutmak lazım-ı hazm ve ihtiyâtından..." BOA., . HR., D. No: 4, G. No: 159, B. No: 1.

¹²⁵ BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 128.

¹²⁶ BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 128.

¹²⁷ ran'ın mevcut durumuna yönelik olarak, belgeye yansıyan ifadeler u ekildedir: "... ranlu'nun kendi irâde-i dâhiliyesi henüz layıkıyla yoluna girmemi ve ngilterelü ile beyinlerinde bazı uygunsuzluk dahi vuku'a gelmi olmasına nazaran bu halde saltanat-ı seniyye aleyhine kıyam eylemeleri pek de akla mülayim olub e er ki ranlu'nun Erzurum ve Kars taraflarında bulunan a airden ve emvâl -i menhûbe maddesiyle Ba dad tarafında ka'in... der'iyyetinden dolayı bazı iddiaları olarak bir iki seneden berü sürünmekte ise de mahallerinden gelen cevablara nazaran bu maddelerde dahi hak yerinde olmadı t..." BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 128.

ngiltere'nin hesaplarına göre, Osmanlı ile ran arasında ya anacak bir gerginlik, ran'ın Osmanlı sınırına asker sevk etmesini zorunlu kılacak ve batıya yönelmesini sa layacaktı. Böylece ran, Afganistan'a yönelik niyetlerini askıya almak zorunda kalacaktı. Zaten ngiltere, ran'ı zora sokacak her yolu denemeye ba lamı , diplomatik ve askerî tehditlerin yanında, ran içindeki muhalif kesimleri de ah'a kar ı isyan ettirmi ti. te bu noktada Osmanlı Devleti, ba ka bir koz olarak ngiltere tarafından ran'a kar ı devreye sokulmaya çalı ılmı tı.

Bunun farkına varan Osmanlı yönetimi, ngiltere'nin söyledi i gibi, ran'ı kendisi için çok ciddi bir tehdit olarak görmemi , bu nedenle de ngiliz ta hriklerine kapılmamı tır. Devletin böyle bir hareket plânu izlemesinin ne kadar do ru oldu u da bir müddet sonra ya anan geli melerden ve ngiltere'nin farklı bir tutum takınmasından anla ılmı tır. Nitekim ngiliz politikası o kadar de i ken ve günün artl arına göre o kadar hızlı ekilleniyordu ki, kendisi bir müddet sonra Osmanlı - ran sınır meseleleri görü ülmesi sırasında arabulucu ve en etkin devlet olarak tekrar devreye girip, sanki iki devletin en iyi dostu gibi hareket etmekten de çekinmemi tir.

4- Sârim Efendi'nin ran Elçili i ve Yaptı ı Çok Önemli Görü meler

Osmanlı Devleti, ran ile var olan gerginliklerin giderilmesi ve en azından uzla ma yoluna gidilmesi amacıyla, 1839 senesi sonunda Sârim Efendi'yi ran'a göndermi tir¹²⁸. ran'da bulunan Sârim Efendi, ilk durak yeri olan Tebriz'de, ah'ın biraderi olan Kahraman Mirza ve Emir Nizam gibi önde gelen ranlı yetkililerle iki devlet arasında var olan konulara ili kin görü meler yapmı tır. Bu sırada Muhammed ah, ülke içinde çıkmı olan isyanları bastırmak için sfahan'da bulunmasından dolayı, gelen elçilik heyetini Tahran'da de il de sfahan'da kabul edece ini bildirmi tir¹²⁹.

a- Sârim Efendi'nin ran'ın ç Durumuna Yönelik Tespitleri

Sârim Efendi; elçili i sırasında, ran'ın iç durumuna yönelik yaptı ı mü ahedelerinde, baya ı keskin çıkarımlarda bulunmu ve ifade etti i görü lerin ne

¹²⁸ BOA., . HR., D. No: 3, G. No: 95, B. No: 3; Lûtfî; a.g.e., s. 1123. Osmanlı elçilik heyeti stanbul'dan; Erzurum, Bayezid ve Tebriz güzergâhını izleyerek ran'a gitmi tir. Tebriz'e varı tarihleri 13 evval 1255/ 20 Aralık 1839'dur. Sârim Efendi'nin ran'a sefir olarak gitmesinin öncesinde, ran ah'ı tarafından Osmanlı'ya çe itli hediyeler gönderilmi ti. Bunun kar ılı ı olarak da Sârim Efendi ile birlikte yaklaşık iki yüz bin kuru tutarındaki hediye ran'a gönderilmi tir. BOA., . HR., D. No: 1, G. No: 35.

¹²⁹ BOA., . HR., D. No: 4, G. No: 159, B. No: 2.

kadar do ru oldu u geli en olaylardan anla ılmı tır. Sârim Efendi, Muhammed ah'ın sfahan'da bulun u sebebinin, buradaki vali ehzadeye kar ı çıkarılmı olan isyandan dolayı oldu unu belirtmi tir. Bu isyanın arkasında da ngiltere oldu unu vurgulayan Sârim Efendi, Herat meselesi dolayısıyla büyük bir öfkeye kapılmı olan ngiltere'nin, ran'ı kö eye sıkı tırmak için elinden gelen her eyi yaptı nı açıkça ifade etmi tir ¹³⁰.

Sârim Efendi, yine ran'ın iç durumuna yönelik olarak da, Azerbaycan tarafı ile Irak-ı Acem arasında kıyasıya bir rekabet oldu unu ve anla mazlı n giderek ciddi boyutlara tırmandı nı belirtmi tir. Nitekim ah'ın mevcut Sadrazamı Hacı Mirza A asi'nin¹³¹, Azerbaycanlı olması dolayısıyla Irak-ı Acem ahalisi tarafından bir türlü benimsenmedi i tespitinde bulunmu tur. Özellikle ran yönetimin bir ekilde Azerbaycan kökenli kesimlerin eline geçmi olması dolayısıyla, rahatsızlı nın had safhada oldu u Sârim Efendi tar afından vurgulanmı tır¹³².

Yapılan görü meler sırasında ran Emir Nizamı, samimi bir ekilde Osmanlı elçisi Sârim Efendi'ye söyledi i sözlerde, birçok meseleyi aydınlatıcı bilgiler vermi tir. Mesela kendisi Rusya'nın ran üzerinde çok geni bir nüfuz alanı bulundu unu belirtip, Rus elçisinin pek çok konuda ah'a baskı yaparak, onu etkisi altına aldı nı, ah'ın da bu elçinin sözünden çıkmaz hale geldi ini belirtmi tir ¹³³. Aslında ran'ın bu durumu ile Osmanlı'nın durumu arasında bir paralellik vardı ve nasıl ki, ran'da Rus elçisinin her eye müdahale edebilecek bir etkinli i mevcuttuysa, Osmanlı'da da ngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in aynı derecede etkisi vardı ¹³⁴. ki devlet, maalesef birçok konuda tamamıyla bu iki büyük gücün etkisi altında bulunuyordu ve kendi ba larına kendi iradeleri ile bir politika geli tirmeleri mümkün görünmüyordu.

¹³⁰ BOA., .HR., D. No: 3, G. No: 95; BOA., H. H., D. No:-, G. No: 58329.

¹³¹ Sykes, eserinde Hacı Mirza A asi ile ilgili çok önemli bilgiler vermektedir. Hacı Mirza A asi, Muhammed ah'ın saltanatı ele geçirmek için 1834 senesinde Tebri z'den Tahran'a do ru giderken yanında götürdü ü önemli bir ahsiyetti ve eskiden Tebriz'deki görevi Kaymakamlıktı. Sykes, Hacı Mirza A asi'nin ah üzerinde etkili bir konumda bulundu unu da ifade etmektedir. Sykes, **a.g.e.**, s. 428-429.

¹³² ran'daki yönetim çeki mesini çok net biçimde ortaya koyan bu konu ile ilgili belgeye yansıyan ifadeler u ekildedir: "...Devlet-i ran ma'lûm-ı âlileri buyuruldu u üzere öteden berü iki hükümet sûretinde olub biri Azerbaycan kıtası ki Naib-i Devlet ikamet ider di eri Irak-ı Acem ki hükümet-i ah'da makarr ve bu iki kut'anın ahalisi dahi birbirleriyle imtizâç idemeyüb zaruriyet -i kâmile-i kadime derkâr iken imdi Sadr-ı Devlet-i ran bulunan zat ki ah Hazretleri'nin kadimden mür îdi imi kendüsü Azerbaycan halkından bulundu undan Irak-ı Acem ahalisi muma-ileyhin sadaretini bir dürlü hazm ve kabul idemeyerek ve ale'l-husus manâsıb-ı devlet külliyyen Azerbaycan halkına geçdi ini çekmeyerek..." BOA., .HR., D. No: 3, G. No: 95.

¹³³ BOA., .HR., D. No: 3, G. No: 95.

¹³⁴ S. L. Poole; **a.g.e.**, s. 84-86.

Bu arada baya ı zor durumda bulunan Muhammed ah, ngiltere ile anla ma yoluna gitmeye çalı mı ve Londra'ya gönderdi i sefiri Hüseyn Han'la¹³⁵ ngiliz Dı i leri Bakanı Palmerston arasında yapılan görü melerde, ran tarafına yapılan ve dokuz maddeden olu an teklifi kabul etmek zorunda kalmı tır. ngiltere'yi alttan almaya çalı an ve iyice sıkı ık durumda bulunan ran, ngiltere'nin ran'a bir elçi göndermesini dört gözle bekledi ini de belirtmi tir¹³⁶.

b- Sârim Efendi'nin Tebriz'deki ranlı Yetkililerle Yürüttü ü Müzakereler ve Gündeme Gelen Belli Ba lı Konular

Sârim Efendi, Tebriz'de bulundu u süre içinde ran Emir Nizamı ba ta olmak üzere pek çok ranlı yetkili yle görü meler yapmı tır. Bu görü melerde ranlı yetkililerin büyük ço unlu u, Osmanlı aleyhine yönelik kesinlikle bir art niyetlerinin bulunmadı nı vurgulamı lardır. Osmanlı - ran sınır bölgesi ile ilgili olarak Emir Nizam her hangi bir bahis açmamakla birlikte, bi r ara Mirza Abdülfettah isimli ranlı yetkili, Süleymaniye Pa a'sının ran sınırına saldırılarda bulundu unu ve buna dayalı olarak da bazı ikâyetleri oldu unu söylemi tir. Mirza Abdülfettah'ın belirtti i üzere, bahsi geçen havalide sıkıntı o raddeye varmı tır ki, burada bulunan ran Kürtleri geli meleri ran'a bildirerek kar ılık vermek için destek ve izin talep etmi lerdir.

Yapılan bu ikâyetleri dikkatle dinleyen Sârim Efendi, ranlı yetkiliye Süleymaniye Pa ası'nın saldırdı ı yerin neresi oldu unu sorm u tur. Mirza Abdülfettah, bu yerin ismini hatırlayamadı nı söyleyince de, Sârim Efendi; o zaman haritaya bakalım ve anlayalım demi tir. Ancak ranlı yetkili, harita üzerinde de yeri bir türlü gösterememi tir. Bunun üzerine Sârim Efendi, harita üzerinde Sü leymaniye sınırını gösterdikten sonra; *"...i te Süleymaniye hudud-ı ran'a kadar idare yokdur mahall vardır Pa a kendü 'uhdesinde olan mahallerden birini urub terbiye itmi ise andan ran Devleti'ne ne zarar terettüb ider..."* demi tir¹³⁷.

¹³⁵ Osmanlı'nın Prusya Sefiri Kemal Pa a 25 Mayıs 1839 tarihli gönderdi i yazısında, ngiltere'ye gönderilen ran sefirinin Paris'e varmasından sonra burada bir süre dinlenmesi için Fransa tarafından kendisine yapılan teklifi kabul etmedi ini belirtmektedir. inin acele oldu unu belirten ran sefiri, *"devletyn beyinde tahaddüs itmi olan münaza'anın bertaraf olması hususunu söylemek için hemen Londra'ya azimet itmek niyetindeyim..."* diyerek kendisine verilen görevin aciliyetini ve önemini vurgulamı tır. **BOA., H. H.**, D. No: -, G. No: 48138.

¹³⁶ **BOA., . HR.**, D. No: 3, G. No: 95.

¹³⁷ **BOA., . HR.**, D. No: 3, G. No: 95.

Kaldı ki, ran ile Osmanlı arasında 1823 senesinde imzalanmış olan Erzurum Antlaşması'nın birinci maddesinde kesin hüküm vardı ve bu hükme göre; bu havalideki ba ta yönetici atamaları olmak üzere, hiçbir iç meseleye ran müdahale etmeyecekti. Çünkü buralar Osmanlı hâkimiyeti içinde bulunan topraklardı ve uzun zamandan beri ran'ın, buralardan elini çekmesi isteniyordu. Sârim Efendi bu hususu da ranlı yetkililere açıkça ifade ederek, bu havalie yönelik olarak hiçbir girişimde bulunmamaları gerektiğini belirtmiştir.

Ayrıca Sârim Efendi o taraflarda bulunan bazı Kürtlerin ran'a yakın durması ve ran'ın da bu kesimleri Osmanlı'ya karşı desteklemesi dolayısıyla, ran'a böyle mektuplar geldiğini vurgulayarak, Osmanlı tarafından ran sınırına yönelik bir saldırının mevzubahis olmadığını kesin bir dille ifade etmiştir. Bu noktada Sârim Efendi'nin, ranlılara yönelik anlayılmaz tutumları ile ilgili olarak ifade ettiği “...*bu milletin garabet mizaçları öteden beri mücerreb ve mazbut olarak her bir hususta mugâlata gösterecekleri derkâr olub...*”¹³⁸ ifadesi de dikkat çekicidir.

Sârim Efendi ile Emir Nizam arasında yürütülen müzakereler sonucunda, o zaman için iki devlet arasında en ciddi problem gibi görünen, doğu meselesine yönelik bazı kararlar alınmıştır¹³⁹. Bu kararlar içerisinde en dikkat çekenini ise, Bayezid havalisinden yağma ve talan edilen malların hasarının ödenmesi konusu olmuştur. Nitekim 1839 senesinde Hoy tarafından gelen bazı yağmacılar, Bayezid ahalisine ait 1400 koyunu gasp ederek götürmelerinin ardından, bu koyunların akıbeti ile ilgili hiçbir haber alınamamıştır. Özellikle bahsi geçen ve sayı bakımından epey bir miktar tutan koyunların, sahiplerine teslimi konusunda Hoy Hanı Haradad (?) Han'ın gerekli girişimlerde bulunmadığı ve bu konuda çok duyarsız kaldığı, ran tarafına ifade edilmiştir. Bu ikâyet konusu ile ilgili Osmanlı yetkililerini dikkatle dinleyen ran tarafı, gerekli tahkikatın yapılacağını ve ihmalinin tespiti halinde, bahsi geçen Hoy Hanı'ndan zararın tazmin edilmesini belirtmiştir¹⁴⁰.

¹³⁸ BOA., .HR., D. No: 3, G. No: 95.

¹³⁹ BOA., .HR., D. No: 3, G. No: 95, B. No: 5; BOA., .MSM., D. No: 37, G. No: 1046.

¹⁴⁰ Belgede bu husus şu ifadelerle geçmektedir: “...*geçen sene kezâlik Bayezid tarafından Hoy Eyaleti'nin gasben ahz idüüb muahheren reddi zımnında Hoy hükümdarı bulunan Haradad Han'a hükm olunmuş olan bin dört yüz re's a nam henüz ahabına redd olunmamış oldu undan bunu n dahi redd ve tahsisi inhâ olunmuş olma la el haletü hazîhi ...tahkik -i madde zımnında mahsûs me'mur gönderilmiş olub e er a nam-ı merkûme muma-ileyh Hadarad Han'ın yer ve zimmetine geçdi i ihbar olunur ise eyalet -*

Sârim Efendi, iki taraf arasında temel sorunlardan biri olan a iretlerin iadesi konusunda da Osmanlı'nın hassasiyetinin belli olmasına rağmen, ran'ın kendi sınır bölgesinde gerekli düzenleme yapmaması ve sorumluluğunu yerine getirmemesi dolayısıyla, sorunların halen devam ettiğini izah etmiştir. Bunun ortadan kaldırılması amacıyla da, sırf bu için oluşturulacak özel bir komisyonun, bu havalîye gelip yerinde çalışmaları yapmasının faydalı olacağını vurgulanmış, ran tarafı da bu düüncüye olumlu yaklaşarak gerekenin yapılacağını ifade etmiştir¹⁴¹.

Sınır boyundaki en sorunlu a iretin Celali A ireti olduğu ve bu a iretin Osmanlı toprağına yaylak amaçlı gelişlerinde, verdikleri zararın önüne geçilmesi için u rılması gerektiği de belirtilmiştir. Ancak bunların kontrol altına alınmasının çok zor olduğu vurgu yapıldıktan sonra, bu göçerlerin neden hasarlar verdiğinin anlaşılması ve bu hususta "icra-yı terbiyelerinin" Osmanlı tarafından yapılmasının daha uygun olduğu ran tarafından dile getirilmiştir¹⁴².

Sârim Efendi'nin ran ile yürüttüğü görüşmeler bu minval üzere devam ederken, ran Devleti tarafından memur kılınan Kanber Han ile Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, ba ta Kerbelâ'da yaşanan sorunlar olmak üzere, Ba dat ile ran yönetimi arasında var olan anlaşmazlıkları çözmek için de görüşmeler yapılmıştır.

Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında ortaya öyle bir tablo çıkmaktadır. Osmanlı ve ran'ın, u rama zorunda olduğu bazı iç sorunlar vardı ve bu sorunlar nedeniyle birbirleriyle ciddi gerginlikler yaşamak istemiyorlardı. Bu dâhili vaziyet in doğurduğu zorunluluk, müzakerelerin yapılmasında etkili oluyordu. Kısaca, iki tarafın da yaşadığı sıkıntılar, bu görüşmelerin yapılmasına ve bazı hususlarda kısmî de olsa olumlu neticeler alınmasına imkân sağlıyordu.

Müzakerelerden, kimi zaman olumlu neticeler alınırken kimi zaman da, iki taraf arasında var olan ciddi anlaşmazlıklar bazı tıkanıkların ortaya çıkmasına neden

i merkûmeden sened ahz olunarak kendisinden li-ecli't-tahsil..." **BOA., . HR.,** D. No: 3, G. No: 95, B. No: 5.

¹⁴¹ **BOA., . HR.,** D. No: 3, G. No: 95, B. No: 5.

¹⁴² Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: "... ran Eyaleti ve ale'l-husus Celali taifesi Devlet-i Aliyye toprağına yaylak vesilesiyle geçüb te 'addi ve hasardan halî olmadıklarından ba'de ezîn bunlar bir zabt tahtına idhâl olunarak misüllü ran Eyaleti Devlet -i Aliyye toprağına geçmekden muhtevi olmak ve zabtları mümkün olmayub göçerler yine te'addi ve hasarat iderler ise memurin -i Devlet-i Aliyye tarafından icra-yı terbiyelerine mübâderet oldukda ..." **BOA., . HR.,** D. No: 3, G. No: 95, B. No: 5.

olabiliyordu. Nitekim 1839 senesinden beri ran'ın stanbul'da bulunan elçisi Mirza Cafer, iki senedir burada bulunmasına rağmen, gayretle yürüttü müzakerelerden bir türlü olumlu netice alamadığını ifade etmiş, bir yönüyle de sitemli bir ekilde üzüntüsünü dile getirdikten sonra, iki taraf arasında kalıcı bir barışın yapılamaması halinde, ülkesine gitmek niyetine olduğunu söylemiş tir¹⁴³.

Mirza Cafer, bu sıkıntılarını Osmanlı yönetimine iletip daha stanbul'dan ayrılmamışken, Abdül-Hüseyin Han isimli yeni bir ran sefiri stanbul'a gelmiş tir¹⁴⁴. Bu arada Sârim Efendi'nin yaptığı diplomatik girişimler, olumlu neticeler vermeye başlamış ve 1841 senesi içinde Sadaret makamına gelen yazıda, ranlılar Sârim Efendi'nin elçiliği sırasında başlayan olumlu müzakere sürecinin devam etmesinden yana olduklarını ve sağlam birliği çerçevesinde hareket edilmesinin öneminden bahsetmişlerdir¹⁴⁵.

Sârim Efendi'nin ran elçiliği sırasında gündeme gelen ve yürürlüğe konan diğer ilginç bir konu ise, sefirlerin gittikleri ülkelerdeki masrafları ile ilgili olmuştur. Ocak 1841 senesine ait bir belgede¹⁴⁶, bu konuya atıfta bulunulmakta ve genel hatlarıyla bunlar ifade edilmektedir. Uzun zamanlardan beri uygulanmaya gelen ve faydalı olduğu kabul edilen teamüle göre; bir sefirin gittiği ülkede kaldığı süre içindeki masrafları, o ülkece karşılanır ve bu masraflarda, kimi zaman hatırı sayılır miktarlara ulaşır. Bu teamül, tüm devlet elçileri için aynı şekilde uygulanmakla birlikte, ran elçileri için de geçerliydi.

Ancak zaman içinde, başta pek çok Avrupa ülkesi olmak üzere, bu teamülün kaldırılması yönünde bir karar alınmış ve uygulamaya konulmuştur. Bu yeni anlayışın çok münasip bir durum olarak karşılanmasıyla birlikte, Osmanlı yönetimince de

¹⁴³ BOA., . HR., D. No: 1, G. No: 11. Mirza Cafer, 1841 senesinde Osmanlı yönetimine takdim ettiği yazısında stanbul'da bulunduğu süre içinde ran tarafından kendisine verilen talimatlar doğrultusunda ve iki devlet için önemli olan konuların sonuçlandırılmasında bir netice elde edemediğini belirtmiş tir. Ayrıca ran'ın Osmanlı'dan talep ettiği konularda da henüz bir cevap alamadığını sitemli bir şekilde dile getirmiş ve yazısında bu hususla alakalı serzenjlerini şu şekilde ifade etmiş tir: “ ... ricâl-i Devlet-i Aliyye mutâlebe-i mesâile-i raniyeyi ihmal ve i fâle ta'alluk eylemek niyetinde oldukları tebeyyün eylemi dir...” Mirza Cafer'e göre; o ana kadar ulaşılan konulardan bir netice alınmış, en azından Osmanlı yönetimi ran taleplerine olumlu karşılık vermiş olsaydı, iki devlet arasında sıkıntı verici olarak kalan pek çok mesele çözülmüş olmasında muhakkaktı. BOA., H. H., D. No:1422, G. No: 58105.

¹⁴⁴ Lûtfî; a.g.e., C.: VI, s. 1024.

¹⁴⁵ BOA., . HR., D. No: 8, G. No: 405.

¹⁴⁶ BOA., . HR., D. No: 8, G. No: 402.

uygulamaya konulması uygun görülmü tür. Nitekim ran tarafına elçi olarak giden Sârim Efendi'nin, elçili i süresince yaptı ı tüm masraflar kendisine verilen talimat do rultusunda tarafından kar ılanmı , ran Devleti'nden hiç para almamı tır. Bu yeni uygulamanın çok mantıklı oldu undan hareketle, ran tarafına da durum bildirilmi ve olumlu bir cevap alınmı tır. Netice itibariyle ran'dan gelen sefirlere konak tahsisi ve tayinat bahası verilmesi gelene ine son verilmi tir¹⁴⁷. Son söz olarak unu söyleyecek olursak. Sârim Efendi'nin yaptı ı görü meler ve ele alınan konuların neticeleri baya ı verimli olmu ve iki taraf samimi bir ekilde birbirine yakla maya çalı mı tır.

5- Do udaki Osmanlı Ahalisinden Bazı Ermeni Ailelerin ran Tarafına Gitmesi ve Rusya'nın Bu Konudaki Tutumu

1841 senesinde, Rusya hariciyesinin devreye girmesine neden olan ilginç olaylardan biri de, Do u Anadolu'da bulunan bazı Ermenilerin durumu ile ilgili olmu tur. Mesele, Osmanlı- ran ve Rusya arasında cereyan etmi , özellikle de Rusya'nın devreye girmesiyle gündeme gelmi tir. Do u bölgesinde yüzyıllardır ya anan sıkıntılar ve göçebe a iretlerin çıkardı ı ve bitmeyen sorunlarla süregelen sancılı ortama bir de Ermeni mevzusu dâhil olmu tur.

Ermenilerle ilgili bu meselenin ortaya çıkı ekli 1840-1841 senesinde ya anan ve do u bölgelerinde etkili olan kuraklık ve buna dayalı olarak da ortaya çıkan kıtlıkla ilgili gibi görünmektedir¹⁴⁸. Bu sıkıntılı yıllarda sınır bölgesinde ortaya çıkan kıtlık, insan ya amını baya ı zora sokmu tur. Bu duruma ba lı olarak da haylice nüfus, özellikle de Ermeni milletinden birçok ahıs, sınırı geçerek ran tarafına gitmi lerdir. ran tarafına giden bu insanlar, orada da ia elerini temin edemeyip büyük sıkıntılara girmi lerdir. Geçinmeye imkân bulamayan bu insanların bazıları, kendilerini ve çocuklarını -açlıktan ölmek için- esir olarak satmaya ba lamı lardır. Ya anan bu olaylara o havalide bulunan Rusya Ticaret Müdürü tanık olmu tur. Kendisi ef kat ve insanî duygularla harekete geçti ini ifade ederek bu Ermenilerden iki yüz kadarını satın

¹⁴⁷ BOA., . HR., D. No: 8, G. No: 402.

¹⁴⁸ BOA., . HR., D. No: 15, G. No: 717, B. No: 2. Belge 18 Aralık 1841 tarihli olup Rusya Devleti Dı leri Bakanlı ı tarafından Osmanlı'daki Rusya sefaretine oradan da Osmanlı Hariciye Nezareti'ne takdim olunan yazıdır.

alıp, Tebriz'e götürmü ve hürriyetlerine kavu turmu tur¹⁴⁹. Bununla da yetinmeyen Rus yetkilisi, bu kimseleri Rusya tarafına götürme niyetine de kapılı mı tır.

Bu arada durumdan haberdar olan Erzurum Valisi, Tebriz'deki Rus yetkilileri ile irtibata geçmi ve onlara gönderdi i yazılarda, erkek Ermenilerin devlete kar ı bazı yükümlülüklerini yerine getirmemek için böyle bir yola ba vurup, ran tarafına geçtiklerini bildirmi tir. Bu kimselerin, Rusya tarafından korunmaması gerekti i de Erzurum Valisi tarafından Rus yetkililere iletilmi tir. Bu geli me Rus yetkililerce derhal St. Petersburg'a bildirilerek, ne yapılması gerekti i sorulmu tur. Rus yönetimi de, Erzurum valisinin yazdı ı gerekçeler do rultusunda, bahsi geçen Ermenilerin Rus topraklarına getirilip orada tutulmalarının yanlı olaca ını ve gerekenin yapılmasını istemi tir. Rusya'nın bu yakla ımı, Osmanlı yönetimince de olumlu kar ılanmı tır¹⁵⁰.

Yürütülen ikili görü meler sonucunda bahsi geçen Ermenilerin Osmanlı'ya gönderilmesi hususu Rusya tarafından kabul edilmi ve bu kimselerin Osmanlı'ya iadeleri yapılmı tır. Bununla birlikte aileleriyle birlikte Tebriz'den gelen Ermenilerle ilgili olarak, iyi muamelede bulunulması hususunda Osmanlı Hariciye Nezareti'ne, Rusya Dı ıleri Bakanlı ı'ndan resmi yazı da yazılmı tır¹⁵¹. Rusya Dı ılerinden gelen yazıda; bu Ermeni ailelerinin firarî statüsünde algılanmamaları gerekti i, mecburiyetten dolayı böyle bir yola ba vurdukları ve Osmanlı topraklarını terk ettikleri ifade edilmi tir. Bu nedenle haklarında herhangi bir ceza “...husule gelmeden merhamet ile muamele edilmesi...” Osmanlı'dan talep edilmi tir.

Kuraklık ve buna ba lı olarak ya anan kıtlık dolayısıyla o taraflarda bir ha ylı reâyânın da ılmı olmasından, gerek Ermeni olanların ve gerekse di erlerinin haklarında iyi muamele olunmasının lüzumu, devamlı surette vurgulanmı tır. Buna

¹⁴⁹ BOA., . HR., D. No: 15, G. No: 717, B. No: 2. Rus yetkilinin, sadece Ermenilere kar ı “...niyet-i efkat ve insaniyete mebni...” insanî bir tutum takını olmasının altında yatan en önemli nedenin din ba ı olması ve o zamanlar için böyle algılanması muhtemeldir. Çünkü belgeden de anla ıldı ı üzere, o sırada ran topraklarına geçen nüfus sadece Ermenilerle sınırlı olmayıp, bunlar arasında Türk ve Kürt kimseler de bulunmaktaydı. Ancak Rus yetkili bunlara kar ı aynı insanî hassasiyeti gösterme niyetinde olmamı tır. Tahminimizce; bu meseleden de anla ılaca ı gibi Rusya, Osmanlı ülkesinde nüfus alanı olu turabilecek kesimleri çok iyi tespit etmi ve bunlar üzerinden tarihi emellerini gerçekle tirme ve Osmanlı'yı zayıflatma politikası çerçevesinde hareket etmi tir. Daha sonraki devirlerde do u bölgesindeki Ermenilerin Rusya ile ittifak kurması ve Osmanlı'ya kar ı cephe almasının temelinde de bu yatmaktadır. Yoksa dini hassasiyetle Rusya'nın Ermenilere yakınlık gösterdi i mülhazası pek gerçekçi, en azından samimi görünmemektedir.

¹⁵⁰ BOA., . HR., D. No: 15, G. No: 717, B. No: 2.

¹⁵¹ BOA., . HR., D. No: 15, G. No: 717, B. No: 1.

ba lı olarak da; “...*haklarında muamele-i cemile-i muâvenet ve himayetin icrâstıyla öte taraflarda kalmı lar var ise kâmilen celb olunmaları esbâbının istihsâli hususuna dair...*” ifadeleri kullanılarak, ran tarafına gitmi olan tüm ahaliye kar ı efektif olunmasının önemi ifade edilmi tir¹⁵². Osmanlı yönetimi, gere inin icrası ve bu kimselere kar ı hüsnü zan ile muamele edilmesi hususlarını Erzurum Valisi’ne bildirmi tir.

Netice itibariyle bu mesele, Rusya ve Osmanlı arasında bir çeki meye gerek kalmadan hallolmakla birlikte, Rusya, Osmanlı içindeki Ermeni milletine kar ı bazı niyetleri oldu u sinyali de vermi tir. Rusya, ileriki zamanlarda da Do u Anadolu Bölgesi’nde bulunan Ermenileri, her zaman için Osmanlı’ya kar ı kullanılabilecek bir unsur olarak görmü ve bunu siyasetlerinin bir aracı olarak kullanmaktan da çekinmemi tir.

IV- SÜLEYMAN YE MUTASARRIFI MAHMUD PA A MESELES VE OSMANLI- RAN GERGINL

1- Osmanlı- ran Gerginli inin Nedenleri

Sârim Efendi’nin, ran elçili i sırasında ba layan yumu ama süreci, iki ülke için çok hassas bölgeler konumunda olan Ba dat ve Süleymaniye taraflarında 1841 -1842 senelerinde meydana gelen olaylarla, tekrar gerginle mi ve zaman içinde etkisini arttırarak neredeyse iki tarafı ciddi bir sava m e i ine kadar getirmi tir.

Bu meselelerden ilki, 1841 senesinde Ba dat’ta ya anmı tır. Ali ah isimli ran ehzadelerinden biri Hicaz’a gitme bahanesi ile Ba dat’a gelmi ve burada bulundu u süre içinde ran’daki yönetimin muhalifi olan kesimlerle irtibat kurarak, ran içinde kar ı ıklık çıkarmayı amaçlamı tır¹⁵³. ehzadenin niyetinden haberdar olan ran, ngiltere’yi devreye sokarak, bahsi geçen ehzadenin Osmanlı yönetimince kendilerine teslim edilmesini istemi tir. ngiltere’nin de aktif olarak meseleye dâhil olmasıyla birlikte, durum Osmanlı yönetimine bildirilmi ve gere inin yapılması hususunda, ngiltere baskı yapmaya ba lamı tır.

¹⁵² BOA., . HR., D. No: 15, G. No: 717, B. No: 1.

¹⁵³ Belgede bu konu u ekilde ifade edilmektedir: “...*ma’lûm-ı ali buyuruldu u üzere ran ehzadelerinden olub bundan akdem Der-sa’adete bâ vürûd cânîb-i Hicaz’a ‘azîmet niyetiyle muahheren Ba dad’a gelerek el-haletü hazîhi bu esnada feshâd zımnında ran arazisine ‘azîmet itmek niyetinde...*” BOA., . HR., D. No: 8, G. No: 389, B. No: 1.

Meclis-i Vükelâ'da bu konu ile alakalı olarak yapılan müzakerelerden sonra, Osmanlı Devleti'nin İran'a yönelik hiçbir zaman art niyetinin bulunmadığı ve kendi topraklarından İran'a yönelik bu tür girişimlerin olmasına izin verilmeyeceği ifade edilmiştir. Bahsi geçen ehzadenin o tür bir niyetinin olması durumunda da, bu işi ten men edileceği ve hemen tevkifinin yapılacağı ilgili devletlere açıkça bildirilmiştir. Bu sûretle Bahdat Valisi Ali Rıza Paşa'ya durum aktarılarak, kendisinin buna göre hareket etmesi de tembih edilmiştir¹⁵⁴. İran, ehzadenin kendisine verileceğini hesap ederken, aldığı bu cevap karşısında rahatsız olmuştur, Osmanlı Devleti ise, ortada fiilen gerçekleşmemiş bir durum yokken ehzadeyi teslim etme yoluna gitmemiştir.

Bu arada, İngiltere'den İran'daki ehzade konusu ile ilgili Osmanlı'ya gelen mektup¹⁵⁵ İngiltere'nin, bu meselede bayağı aktif bir rol oynadığını göstermiştir. İngiltere, yukarıda anlatıldığı gibi, meydana gelen gelişmelerden haberdar olduğunu ve Bahdat'ta bulunan İngiliz konsolosundan aldığı bilgiler doğrultusunda, bahsi geçen İran ehzadesinin *niyet-i fâsidesinin* belli olduğunu belirtmiştir. İran'a yönelik böyle bir kalkışmanın önüne geçilmesi ve böyle bir işe, Osmanlı tarafından imkân tanınmaması gerektiği de vurgulanmıştır. İngiliz hariciyesi yetkilileri, bir yandan da İran ile aralarında tam anlamıyla suların durulmadığını ve dostluğun temin edilmediğini ifade etmekle birlikte, her ne olursa olsun o an için İran içinde ya anacak olumsuzluğun, kendi menfaatlerine olmadığını da açıkça belli etmişlerdir¹⁵⁶.

2- Süleymaniye Mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın İsyanı

Bu dönemde Süleymaniye¹⁵⁷ Sancağı mutasarrıflığını yürüten Mahmud Paşa'nın bazı uygunsuz davranışlarının yanı sıra, İran ile olan irtibatı ve bahasına buyruk hareketlerinden dolayı 1842 senesi bahar mevsiminde, Bahdat Valisi'nce görevinden alınması yoluna gidilerek, bu işi azledilmiştir. Bu durum karşısında öfkeye kapılan

¹⁵⁴ BOA., .HR., D. No: 8, G. No: 389, B. No: 1.

¹⁵⁵ 26 Zilka'de 1256/ 20 Ocak 1841 tarihli mektup bu belgede kayıtlıdır. BOA., .HR., D. No: 8, G. No: 389, B. No: 2.

¹⁵⁶ Belgede, bu husus şu şekilde ifade edilmektedir: “...devlet-i müârûn-ileyhüma ile İran Devleti beyninde henüz hüsn-i tesviyesi müyesser olmamı bazı mu'ârâzalar var ise de İran'ın istirahat ve asayi durumu devlet-i müârûn-ileyhümanın begâyet mailüb ve mültezimi olmakdan nâ î...” BOA., .HR., D. No: 8, G. No: 389-2.

¹⁵⁷ Süleymaniye Baban Sancağı'nın merkezi olması dolayısıyla belgelerde yer olarak kimi zaman Süleymaniye kimi zaman da Baban Sancağı ifadesi geçmektedir. Hatta aynı belge içinde birkaç satır arayla “Süleymaniye Sancağı Kaymakamı, Baban Sancağı Mutasarrıfı” ibareleri aynı mevki ve yetkiliyi ifade etmek için kullanılmıştır. BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

Mahmud Pa a, ran ile olan irtibatına ve oradan gördü ü deste e dayanarak, azlinden hemen sonra ran tarafına kaçıp, Sinne mevkiindeki ran yetkililerine sı ınmı tır ¹⁵⁸. Mahmud Pa a'nın azliyle birlikte yerine, o sıralar Ba dat'ta bulunan Baban ümerasından Ahmed Pa a'nın getirilmesi uygun görülmü tür. Mütesellimlikle yetkilendirilen Ahmed Pa a'nın derhal görev yerine gidip, Süleymaniye'deki asayi i sa laması da Hacı Mustafa A a vasıtasıyla kendisine hızlı bir ekilde ula tırılmı tır ¹⁵⁹. Bu geli melerin oldu u sırada, ran'ın bu havalie yönelik niyetlerinin biliniyor olması dolayısıyla da, Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'nın dikkatli olması hususunda, stanbul'daki yetkililer tarafından kendisine uyarıda bulunulmu tur.

Nitekim Süleymaniye Kaymakamı Mahmud Pa a'nın, ran'a sı ınmı olması bu sancak yöneticilerinin ilk hadisesi olmayıp, yüzyıllara dayalı bir durumu n yansımasydı. Baban meselesi olarak da adlandırılan bu sorun, Süleymaniye havalisinin karakteristik bir özelli iydi. Bu havalideki ran nüfuzu ve yerel yöneticileri üzerindeki etkisi, hiçbir zaman için ortadan kalkmamı ve defalarca bu konuyla ilgili Osm anlı tarafından, ran uyarılmı sa da hiçbir sonuç elde edilememi ti.

Osmanlı'nın do u bölgelerindeki sınır boylarında, a iretlerle ilgili ran'la yüzyıllardır ya anan sıkıntı ne idiyse, bu havalideki sıkıntı da aynıydı. ran, özellikle Süleymaniye bölgesini içine alan bu havalieyi ve buradaki Kürt a iretlerini, her fırsatta kı kırtmaktan ve Osmanlı yönetimine kar ı koz olarak kullanmaktan geri durmamı tır.

Süleymaniye Kaymakamı Mahmud Pa a'nın, azledilmesinden hemen sonra ran'a gidip sı ınmı olması ve ran'ın kendisine kucak açması da bu ba lamda geli en rutin hadiselerin bir neticesiydi. Zaten buranın yerel yöneticileri, arkalarında hep ran gücünün var oldu u mülahazası ile hareket ediyor ve asıl ba lı oldukları Ba dat Valisi'nin emirlerini ciddiye almı yorlardı. Osmanlı yönetimi de, bu havalinin kendisine

¹⁵⁸ Mahmud Pa a'nın görevden alınmasıyla ilgili olarak; “*ahvâl-i mehamminata münâfi hareketi ve ranlu ile olan ittihadına mebnî*” dolayısıyla oldu u belirtilmektedir. Ayrıca Sinne tarafına gitmesi ile ilgili ifadeler de u ekilde belgeye yansı mı tır: “... Süleymaniye Sanca ı kaymakamı olub ran tarafına firar ve ran memâlikinden Sinne Kasabası'nda ran memurlarının re 'yi ile meks ve karar itmi olan Mahmud Pa a...” **BOA., rade Dahiliye (. DH.)**, D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3.

¹⁵⁹ Belgede bu konu u ifadelerle belirtilmektedir: “...sabık liva-i mezbûr mütesellimi olub mukaddemâ ranlu tarafından vaki' olan iltimasa mebnî liva-i mezkûreden azl ile el-yevm Ba dad'da bulunan Ahmed Pa a kullarının zabt ve rabta ve memleketi layıkıyla muhafazaya sahib -i kudret bulunması cihetiyle pa a-yı muma-ileyh kulları mütesellimlik-i mezbûre taraf-ı 'acizânemden bi't-tayin ol bâbda terkîm olanan buyuruldu... Hacı Musafa A a kulları vasıtasıyla merhâle -i mezkûreden seri'an gönderilerek...” **BOA., . DH.**, D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 2.

has özelli i ve kuvvetli a irtet ba larını çok iyi bildi inden ve bunu kırabilmenin mümkün olamadı nı da anladı ndan, ba ka bir yönetici atayarak, ran yanda ı bu kimseleri bertaraf etmeyi bir türlü be ceremiyordu. Bunun do urdu u neticeler de bu gibi büyük rahatsızlıkların olu masına zemin hazırlıyordu.

a- Mahmud Pa a'nın ran'a Sı nması ve ran'ın Devreye Girmesi

Sinne tarafına gidip, buranın Hâkimi ehzade Rıza Kuli Han'a sı nın Mahmud Pa a için, harekete geçen ran, öncelikle kendisini eski görev yerine iade ettirmek hususunda Osmanlı nezdinde giri imlerde bulunmu tur¹⁶⁰. stanbul'da bulunan ran Sefiri Mirza Cafer, konu ile alakalı ran'ın taleplerini Osmanlı yönetimine sunarak, Mahmud Pa a'nın azlinden duydukları rahatsızlı ı açıkça dile getirmi tir.

Ba dat Valisi'nce Mahmud Pa a'nın yerine atanmı olan Ahmed Pa a'nın ise, ran tarafından kesinlikle kabul görmeyecek bir ki i oldu unu ifade eden ran Sefiri, Mahmud Pa a gibi “*akîl ve kâmil*” bir adamın azledilip de, yerine Ahmed Pa a gibi “*müfsîd*” birinin atanmı olmasını kabullenemeyeceklerini ve en kısa sürede Mahmud Pa a'nın eski görevine iade edilece ini umduklarını belirtmi tir¹⁶¹.

ran sefiri, müfsid bir ki i olarak tanımladıkları yeni Süleymaniye Mutasarrıfı Ahmed Pa a'nın, eskiden beri ran'a yönelik olumsuz tavırları oldu unu, hatta topladı ı adamları vasıtasıyla ehrizor taraflarındaki ran topraklarına akınlar düzenledi ini ve bununla da yetinmeyip, buraları ya ma ettirdi ini belirterek, bir s eferinde birkaç ranlıyı öldürttü ünü iddia etmi tir. ran sefiri sundu u yazısında, Ahmed Pa a'nın bu hareketi kar ısında serhat boylarında bulunan ran memurlarının büyük tahrike kapılmalarına ra men, devletlerinden izin almaksızın mücadeleden imtina ett ikleri için harekete geçmeyip, durumu ran'a bildirmekle yetindiklerini de vurgulamı tur. Yani Ahmed Pa a, ran için o kadar sorunlu bir ki ilikti ki, sınır boylarındaki ran memurları ona kar ı harekete geçmek için fırsat beklemekteydiler. Bu yönüyle de, ran'ın Ahmed Pa a'ya duydu u rahatsızlık dolayısıyla, derhal Mahmud Pa a'nın eski görev yerine iade edilmesi gerekti i, ısrarcı bir ekilde dile getirilmi tir¹⁶².

¹⁶⁰ BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

¹⁶¹ BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

¹⁶² Bir belgede ranlılar'ın yeni Baban Mutasarrıfı Ahmed Pa a'ya duydukları öfke u ifadelerle geçmektedir: “...*Baban Mutasarrıfı Ahmed Pa a müfsîd-i tarafeyn bir âdem olaca ndan ve kendüsü*”

ran tarafının sundu u bu gerekçeler ve meselenin tüm boyutları, Osmanlı yönetimi tarafından Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'dan sorulmu tur. Bunun üzerine Ali Rıza Pa a, bu iddialar ba ta olmak üzere, Mahmud Pa a'nın görevinden alınma nedenlerini tafsilatıyla stanbul'a bildirmi tir. Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, Mahmud Pa a'nın azline neden olan olayları anlatmakla birlikte, genel olarak Mahmud Pa a'nın uygunsuz davranı ları ve söz dinlemez tavrının bunda etkili oldu unu belirtmi tir ¹⁶³.

Kaldı ki; Mahmud Pa a'nın Baban mutasarrıflı ı görevine getirilmesi de hakıyla olmamı tı. Çünkü o zamanki Mutasarrıf Süleyman Pa a'nın¹⁶⁴ vefatından sonra (1838) o lu Ahmed Pa a'ya, bu görev tevcih edilmek istenmi , ancak Süleyman Pa a'nın karde i ve aynı zamanda dü manı olan Mahmud Pa a ¹⁶⁵, bu atamaya kar ı çıkarak açıkça cephe almı tı. Akabinde de çıkardı ı olaylar netice sinde, zoraki olarak bu görevi ele geçirmi ti. Buna ses çıkarılmadı ı gibi, uzun süreli yönetimi sırasında ba ma buyruk hareketlerde bulunmu , Süleymaniye bölgesini harap, ahalisini de peri an etmi ti. Mahmud Pa a'nın tasarrufları o hale varmı tı ki, bölg e ahalisi kendisinden usanmı ve Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'dan yardım talep etmeye ba lamı tı ¹⁶⁶.

Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, bu hususları tafsilatlı bir ekilde anlattıktan sonra, Mahmud Pa a'yı azletmekten ba ka çaresinin olmadı ını ve yerine de Ahmed P a a'yı nasb etti ini ifade etmi tir. Ayrıca dikkate de er ba ka bir ayrıntıyı da dile getiren Ali Rıza Pa a, Mahmud Pa a'nın görevinden alınmasından sonra, kendisine gönderdi i memurlar aracılı ıyla Ba dat'a davet etti ini ve kendisine burada en iyi ekild e hürmet edilece inin söyledi ini de belirtmi tir. Hal böyleyken, Mahmud Pa a davet olundu u

ran taraflarına türlü hasarat virmi olmasından nâ î... Ba d at Valisi Mahmud Pa a'yı azliyle Ahmed Pa a'yı nasb eyledi i esnada Ahmed Pa a cema'ati ile ran üzerine gelerek bu taraftı nehb ve garet idüb... çend neferi katle cesaret itmü düir ran serhadatında bulunan memurlar bilâ -ruhsat mücadeleden imtina' iderek Devlet-i raniye tarafına i 'ar eylemi olub..." BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

¹⁶³ Belgede Mahmud Pa a'nın uygunsuz durumlarına yönelik Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'nın u ifadeleri vardır. "...Mahmud Pa a Baban mutasarrıfı nasb olunduktan sonra vuku'a gelen rehâvet ve acizânedan dolayı memleket-i Süleymaniye'yi harab idüb..." BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

¹⁶⁴ Süleyman Pa a, ran'a mesafeli duran bir kimseydi. Nitekim kendisinin bu olumlu yönlerinden memnuniyet duyan Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, kendisi ve o lu Ahmed Pa a'nın birer ni an ile taltif edilmesi için Osmanlı nezdinde giri imlerde bulunmu ve buna muvaffak olmu tu (1836). Lûtfî; a.g.e., s. 887.

¹⁶⁵ Bahsi geçen Mahmud Pa a ise bu Süleyman Pa a'nın karde i olup, aralarında kıyasıya bir çeki me ve dü manlık vardı. BOA., H. H., D. No:471, G. No: 23085-B. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak yukarıdaki kısımlarda Ba dat Eyaleti ve Baban Sanca ı'nda ya anan geli meler ba lı ı altında bilgi verilmi tir.

¹⁶⁶ BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

halde Ba dat'a gitmeyerek, ran tarafına geçip onlara sınınmı , oraya sınınmakla da kalmayarak, ran'ı Osmanlı'ya karşı kırtmaktan ve devleti aleyhine çalı makt an da geri durmamı tır¹⁶⁷.

Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, Ahmed Pa a'yla ilgili ran'ın iddiaları konusunda da; Ahmed Pa a'nın, bu iddiaları ne kabul ne de reddetti ini ¹⁶⁸, ancak bundan böyle görevinin gere i olarak iki devlet arasındaki hukuka en iyi ekilde ri ayet edece ini söyledi ini, ifade etmi tir. Ali Rıza Pa a, ayet Ahmed Pa a'nın Osmanlı ile ran arasında sorun yaratacak bir durumu olursa, onu da azledece ini belirtmi tir ¹⁶⁹. Bu açıklamalardan da anlaşı laca ı üzere, Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, kendi yetki si dâhilinde bir tasarrufta bulunmu olup, bunda nizama aykırı bir durum söz konusu de ildi.

b- Mahmud Pa a Meselesi Dolayısıyla ehri zor'da Ya anan Çatı ma

Ali Rıza Pa a'dan gelen malûmat ve bu havaliye yönelik ran'ın art niyet durumunu bilen Osmanlı yönetimi, Mahmud Pa a'nın azlinin do ru oldu una kanaat getirmi tir. Osmanlı'nın bu tutumu kar ısında diplomatik yönden istedi ini elde edemeyen ran tarafı, Mahmud Pa a'yı tekrar eski yerine oturtmak için bu sefer askerî güç kullanmaya karar vermi tir.

Bu ba lamda Mahmud Pa a'nın gidip de sınınmı oldu u, Sinne Hâkimi ehzade Rıza Kuli Han, asker tedarik etmeye ve sefer hazırlıkları yapmaya ba lamı tır¹⁷⁰. Sefer hazırlıklarını tamamlayan Rıza Kuli Han'ın yanında, sabık Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a'nın bulundu u haberi Osmanlı'ya ula makla birlikte, Sinne taraflarında ba layan bu hareketlenmenin, ran makamlarınca onaylandı ı bilgisi de stanbul'a gelmi tir. Osmanlı yönetimi, ran'dan böyle bir harekete giri mesini o an için beklememekle birlikte, gelen haberlerden ran'ın niyetinin ciddi oldu u anlaşı lmı tır.

¹⁶⁷ BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

¹⁶⁸ Ahmed Pa a, babasının vefatından sonra kendisinin hakkı olan Baban Mutasarrıfı ı görevini, amcası Mahmud Pa a'nın ran deste i ile ele geçirmesini bir türlü içine sindirememi ve bundan dolayı ran'a karşı büyük bir kin duymu tur. BOA., H. H., D. No:471, G. No: 23085-B.

¹⁶⁹ Bu husus belgede u ekilde geçmektedir: "...pa a-yı muma-ileyh kabul eyledi i halde tarafının silm ve ba lılı na muhalif bir ey zuhura geldi i takdirce azliyle di erinin ta'yin kılınaca ı..." BOA., H. H., D. No:1353, G. No: 52865.

¹⁷⁰ Bu husus belgede u ekilde geçmektedir: "...Mahmud Pa a fasidini Süleymaniye'ye ik'ad eylemek fikr-i fasidiyle Sinne Hâkimi ehzade Rıza Kuli Han üç binden mütecaviz asker ve mühimmat ile pa a -yı merkûm dahi beraber olarak Süleymaniye 'ye tehâcüm idecekleri..." BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3.

Bu arada Mahmud Pa a'nın azli dolayısıyla yerine atanan, ancak Ba dat'ta bulunması dolayısıyla henüz Süleymaniye'ye gidememi olan Ahmed Pa a'nın yerine, vekili konumunda bulunmak üzere karde i Abdullah Bey'in atanması da uygun görülmü tür¹⁷¹. Zira acil olarak Osmanlı'nın tedbir alması gerekiyordu ve Ahmed Bey görev yerine gidinceye kadar i i ten geçmi olabilirdi.

Vekil olarak atanan Abdullah Bey'in, Süleymaniye'ye olası bir saldırı durumunda burayı en iyi ekilde savunması kararla tırılmı ve bu görev kendisine verilmi tir. Seri bir ekilde hareket eden Abdullah Bey, tedarik etti i askerlerle Süleymaniye'yi savunmak için hazırlıklarını tamamlamı tır. ki tarafın ehrizor mevkiinde kar ıla masıyla ya anan iddetli çarpı malar sonucunda, Abdullah Bey maiyetindeki kuvvetler, Rıza Kuli Han askerini a ır bir yenilgiye u ratmı tır (Haziran 1842)¹⁷². Bu yenilgi sırasında ran askeri tarafında bulunan; "... Mahmud Pa a'nın dahi pusulayı a ırarak ne tarafa yo olub git ti i malum olmadı ı..." belirtilerek elde edilen ba arının önemi, Osmanlı açısından memnuniyet verici olmu tur¹⁷³.

3- Mahmud Pa a Meselesinin Osmanlı ve ran'ı Sava ın E i ine Getirmesi

ehrizor tarafında ya anan iddetli çatı ma ve ran tarafının ma lup olması, iki taraf arasındaki gerginli in had safhaya çıkaca ının i aretlerini vermeye ba lamı tır. Çünkü Süleymaniye havalisine yönelik niyetleri belli olan ve bunu açıkça ifade etmekten çekinmeyen ran tarafının, aldı ı bu ma lubiyet sonrasında sessiz kalmasının pek ihtimali yoktu. Nitekim bu yenilgiden hemen sonra, ran yönetiminin üst kademelerinde, Osmanlı'ya yönelik harp açılması sözlerinin telaffuz edilmeye ba ladı ı da istihbarat bilgileri olarak Osmanlı'ya gelmeye ba lamı tır¹⁷⁴.

Muhammed ah, 1842 senesi Haziran ayı sonunda, Azerbaycan Valisi Yümnü Mirza'ya verdi i emirde; Osmanlı ülkesine yönelik geni kapsamlı bir harp hazırlı ına giri ildi ini belirterek, Azerbaycan'ın da konum itibariyle Osmanlı sınırı üzerindeki

¹⁷¹ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3.

¹⁷² ehzade Rıza Kuli Han'ın maiyetindeki üst düzey askeri yetkililerden altmı be i ile askerinin bin kadarı kılıçtan geçirilmi tir. Yanlarında bulunan ve epeyce miktarda bulunan mühimmata da Abdullah Bey tarafından el konulmu tur. Hatta çarpı malar esnasında Rıza Kuli Han da aya ından yaralanmı tır. BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3.

¹⁷³ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3.

¹⁷⁴ Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a, Erzurum Mü îri Hâilî Kâmilî Pa a ve Tebriz ehbenderi Ali Namık Efendi'den gelen yazılar ran'ın niyeti ve yaptı ı hazırlıklarla ilgiliydi. BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 1.

önemli mevkisi dolayısıyla ihtiyatlı olmasını ve gerekli hazırlıkları yapmasını istemi tir¹⁷⁵. Hatta bu esnada Azerbaycan Valisi Yümni Mirza'nın, külliyetli asker ve mühimmatla birlikte, Süleymaniye tarafına tekrar ani bir saldırı yapacağı söylentileri de duyulur olmu tur. İran'daki bu gelişmelere ilişkin haberler, Tebriz konsolosluğunu yürüten, ancak o sıralar Erzurum'da bulunan Namık Efendi'ye Tebriz'deki adamı Ali Rasim tarafından bildirilmiştir. Haberlerin doğruluk derecesinin iyice anlaşılması için yapılan diğer tahkikatlardan da, İran tarafının niyetiyle ilgili söylenenlerin doğru olduğu ve İran'ın, Osmanlı'ya yönelik bir sefer hazırlığında bulunduğu teyit edilmiştir¹⁷⁶.

Osmanlı yönetimi, İran'ın bu şekilde harekete kalkışmasına bir türlü anlam verememiştir. Çünkü meselenin ortaya çıkış şekli, İran'ı hiçbir şekilde alakadar etmeyen ve tamamıyla Osmanlı Devleti'nin kendi tasarrufunda olan bir yetki kullanımından kaynaklanmaktaydı. Süleymaniye mutasarrıfının azli, neden İran'ı bu kadar rahatsız etsindi ki? Kaldı ki; bir şekilde Osmanlıya bırakılmı olan Mahmud Paşa'ya İran'ın kucak açması devletlerarası hiçbir anlayışa ve komşuluk ilişkilerine de uymuyordu. Bırakın komşuluk ilişkilerini, Osmanlı ile İran arasında yapılan ve halen yürürlükte olan Erzurum Antlaşması'nın birinci maddesinde yer alan hüküm, açık bir şekilde, "...Musul, Süleymaniye ve Baban taraflarındaki yönetici atamalarına, her ne şekilde olursa olsun İran karı olmayacaktır..." diyordu. İran'ın yaptığı, bu hükmün ihlalinden başka bir şey olmayıp, böyle bir şeyin Osmanlı açısından kabul edilebilmesi de mümkün değildi.

Bunun ötesinde İran, kendisine muhalif olan bir kimsenin, Batı'ya gelmesinde bile hemen harekete geçiyor ve İngiltere gibi devletleri de devreye sokarak bu kışkırtıcı isyan hazırlıklarına, bunlar derhal Osmanlı tarafından tevkif edilip bana teslim edilsin diyordu¹⁷⁷. Bunu söylerken de, iki ülke arasındaki dostluktan birlik ve beraberlikten dem vuruyordu. Ancak kendi menfaatleri olduğu zaman bunların hepsini unutuyor ve Osmanlı'ya bırakılmı asi bir paşayı desteklemekten de geri durmuyordu.

¹⁷⁵ Belgede, İran'ın bu canlı tutumu şu ifadelerle anlatılmaktadır: "... ah'ın hükmünü kırat ve her gün mütehid-i harb olmalarını ilân ve i'at ...ve külliyetli asker ve mühimmatla tekrar Süleymaniye üzerine tayin edildikde misillü ile havalı-i mezkûre sevk-i leker edilecek beyanıyla..." BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3.

¹⁷⁶ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3.

¹⁷⁷ BOA., . HR., D. No: 8, G. No: 389, B. No: 2.

Nitekim bu meseleden sonra ilk hareketi ba latan da kendileri olmu ve Süleymaniye mutasarrıflı ına tekrar oturtmak için Mahmud Pa a'yı da yanına alarak harekete geçen Sinne Hâkimi Rıza Kuli Han, Süleymaniye üzerine saldı rımı tı. Tüm bu geli melerin farkında olan ve ran'a olan rahatsızlı ını; "... ranlu'nun ne makûle hilekâr ve desise i'ar bir kavim..." oldu unu belirterek, dile getiren Osmanlı yönetimi, her türlü tedbiri almaktan geri durmayaca ını da açıkça ifade etmeye ba lamı tır. Meydana gelen bu olumsuz olaylara ra men, Babîâlî vurgulayıcı bir ekilde ran'dan kendisine yönelik herhangi bir saldırı olmaması halinde, Osmanlı tarafı olarak kendisinin kesinlikle saldıran taraf olamayaca ını da belirtmi tir. Ancak her türlü olası a kar ılık sınır boylarındaki yetkililer uyarılmı ve hazır bir vaziyette beklemeleri kendilerine tembih edilmi tir¹⁷⁸.

4- ki Taraf Arasında Yapılan Sava Hazırlıkları

Baban meselesinden dolayı ortaya çıkan durum sonrasında ran tarafı meseleyi o kadar ciddi boyutlara vardırı mı tı ki, Rasim Efendi'den gelen istihbarat bilgilerinden anla ıldı ına göre, özellikle Azerbaycan dolaylarındaki ran hazırlı ı had safhaya çıkarılmı tır. Azerbaycan yönetimi, bir yandan da sınır boylarındaki bazı Osmanlı topraklarına yönelik taciz saldırılarına ba lamı tır. Yapılan tahkikatlarda, çapul amaçlı bazı tecavüz giri imlerinin oldu u, ancak bunun ciddi boyutlarda olmadı ı anla ılmı tır. Bu arada ran komutanlarından Mâkû Hanı Ali Han, emri altındaki epey miktardaki süvari ve piyade askeriyle harekete geçmi ve Bayezid'e yakla ık altı saat mesafede bulunan ve hududba ı tabir olunan Kilise (Kara Kilise/Kara Köse/A rı) isimli mevkie gelmi tir. ran tarafı, bu hareketiyle de açıkçan aç ı a harb etmeye kesin niyetli oldu unu göstermeye ba lamı tir¹⁷⁹.

¹⁷⁸ BOA., .DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 3. Erzurum Mü îri, ran'a kar ı yapılan hazırlıklar için ihtiyacı olan ve gönderilmesinin zaruri oldu unu belirtti i asker ve mühimmatı istemi tir. Osmanlı yönetimi de talep edilen asker ve malzemeyi en kısa sürede yola çıkarmı tır. Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a ile kurulan irtibatla, Ba dat'ın konum itibari yle iki ülke arasında hassas bir yerde olması dolayısıyla kendisinin çok dikkatli olması ve ran'ın yaptı ı tüm hareketleri yakından izleyip stanbul'a bildirmesi istenmi tir. Yine Diyarbakır Valisi Vecihî Pa a'da tedbirli olması konusunda uyarılmı , ran'ın niyeti konusunda Erzurum Valisi tarafından kendisine malumat verilmi tir. Van ve Kars dolaylarında da her türlü tertibatın alınması lüzumu vurgulanmı tır. BOA., .DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 1, 2, 5.

¹⁷⁹ 11 Cemâziyelâhir 1258/20 Temmuz 1842 tarih li bir belgede bu hususlar u ekilde ifade edilmektedir: "...geçen hafta Rasim Efendi kulunuzdan tevârüd iden muharrer havadisata göre taraf -ı âhî'dan Azerbaycan'a tabi bütûn hükkâm ve zabitânına hâkimler ve memurlar gönderilerek ranlular ya ma

Belgede de ifade edildi i üzere ran'ın; "...gece gündüz asker tedarik ve cem'iyile u ra arak evvela Bayezid havalisine hücum etmek fikr-i fâsidine dü mü oldukları..." haberi Osmanlı'ya gelmi ve ran'a kar ı duyulan rahatsızlık baya ı arttı tır. Artan bu rahatsızlıklarla birlikte 15 Cemâziyelâhir 1258/24 Temmuz 1842 tarihinde, ran Sadrazamı Hacı Mirza A asi'nin Tebriz'e gelerek buradaki ran hazırlıklarını kontrol etti i ve bu ba lamda ran tarafının i i baya ı ciddi tuttu u bilgisi Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a tarafından, Erzurum Mü îri Halîl Kâmilî Pa a'ya bildirilmi tir¹⁸⁰.

Bu geli meler kar ısında hızlı bir ekilde harekete geçilmesine karar veren Osmanlı yönetimi, Erzurum merkezindeki piyade ve süvari askerlerden belli bir kısmının top ve mühimmatıyla birlikte Bayezid tarafına kaydırılmasını uygun görmü tür. Ayrıca Bayezid de ihtiyaten üç bin kadar süvarinin hazır bulundurulmasının gerekti i de belirtilmi tir. ranlı Komutan Mâkûlü Ali Han'ın emri altındaki askerlerle saldırıya geçmesi halinde, kendisine kar ılı nın en sert ekilde verilmesi istenirken, ran tarafından böyle bir saldırı vuku bulmaması halinde, Osmanlı tarafından kesinlikle bir saldırıya geçilmemesi¹⁸¹ tekrar olarak mahalli yetkililere bildirilmi tir¹⁸².

Bu arada, ran ile arası açık olan ve o sıralar Bayezid havalisinde bulunan Zilanlı ve Celali a iretlerinin, Osmanlı topraklarında bulunmalarının¹⁸³ isabetli bir geli me

ve çapul i lerine girü üb Mâkûlü Ali Han vâfir süvari ile Bayezid'e altı saat mesafede hudud ba ı tabir olunan yire kadar geliüb..." BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 4.

¹⁸⁰ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 4.

¹⁸¹ Osmanlı'nın ran'a kar ı izledi i bu hareket tarzı, inceledi imiz dönemler içinde kar ımıza çıkan temel bir politika olmu tur. Bu ara tırmamızın içerdi i yakla ık seksen yıllık dönemi ele aldı mızda; ran'ın saldırgan bir politika takip etti i devirlerde veya sınır bölgelerinde yöneticiler ba lamında ya anan gerginliklerde, Osmanlı'nın temel felsefesi; "*ran tarafından bir saldırı olmaması halinde Osmanlı tarafı olarak kesinlikle bir saldırıya geçilmemesi*" hususu olmu tur.

¹⁸² Sınır bölgesinde bulunan Bayezid'e, acil olarak Erzurum'dan gönderilmesi istenenler belirtilirken, u ifadeler kullanılmaktadır: "*...Erzurum'da bulunan asakir-i muntazıme-i padi ahîden süvari bölükleri ve piyade taburları ve biraz topçu neferatı ile altı kıt'a top ve mühimmatın Bayezid'e gönderilmesi... çarçabuk uradan buradan üç bin kadar süvarinin tedariki ve irsalı...*" BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 5.

¹⁸³ ran a iretlerinden Zilanlı A ireti A ası Hüseyin A a, bazı nedenler dolayısıyla ranlı yetkililerle tartı mı ve onlarla arasının açılmı olması dolayısıyla da a iretini toplayarak Bayezid taraflarına gelmi tir. Celali A ireti ahalisinin de kendilerine katılımı ve di er bazı a iretlerden de bin kadar hanenin buraya gelmesiyle baya ı kalabalık bir sayıya ula an bu a iretler, Bayezid mevkiindeki yaylalarda çadır kurmu lar, akabinde de Osmanlı yönetimine sı nınma talebinde bulunmu lardır. Durum Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a tarafından Osmanlı yönetimine bildirilmi tir. Ancak bahsi geçen a iretlerin eskiden beri bu havaliye verdikleri zararların malum olması ve si cillerinin bozuk olması dolayısıyla, taleplerine Osmanlı yönetimince pek sıcak bakılmamı tır. Hatta bir ara, acaba bunlar ran'ın sinsi bir planı dâhilinde mi geldiler? dü ünncesinin bile ortaya çıkmasına neden olmu tur. Meselenin iyi tahkik edilmesinin ist enmesi üzerine de, yapılan ara tırmalar sonucunda, bu

oldu u da ifade edilmi tir. Çünkü bu a iretlerin Osmanlı topra nda olması, sayıca fazlalıkları ve o sıralar Zilanlı Hüseyin A a'nın, ranlı yetkililerle arasının açık olması, Osmanlı açısından olumlu bir geli me olarak görülmü tür. sabet kabilinden de erlendirilen bu durum, ran'ın bu taraflara yapmayı tasarladı ı sarkıntılı ın da önüne geçece i ve ran tarafının böyle bir saldırıya gözünün kesmeyece i tahmininin yürütülmesine de sebep olmu tur¹⁸⁴. Hüseyin A a ile yapılan görüşmelerde de, söylediklerinin do ru oldu u, gerçekten ranlılar ile arasının açık oldu u ve Osmanlı yanında hareket edece i bilgisi alınmı tir.

Osmanlı yönetimi, Azerbaycan sınırı bölgesindeki yetkilileri sürekli uyararak ve ran'ın saldırıya geçmesi halinde muhtemel hareket noktasının burası olaca ını belirtilerek, çok dikkatli olmalarını istemi tir. Erzurum Mü îri ile yapılan haberle melerde ve kendisinden alınan bilgiler dâhilinde, ran askerinin, Osmanlı topraklarına yönelik bir saldırı kastının o an için bulunmadı ı, en azından ranlıların aleni sarkıntılıklar yapmaya gözlerinin korktu u bilgisi gelmi tir¹⁸⁵. Osmanlı yönetimi, Erzurum Mü îrinden gelen bu haberi sevindirici bir geli me olarak de erlendirmi tir. Özellikle muhtemel Osmanlı - ran sava ına yönelik, Osmanlı tarafından yapılan zamanlı ve isabetli hazırlıkların ran tarafı üzerinde caydırıcı bir etki yaptı ı dü üncesi olu may a ba lamı tir. Ba ta Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a ile Erzurum Mü îri Hâil Kâmilî Pa a'nın dirayetli ve basiretli tutumları sayesinde, ranlılar tarafından Bayezid için dü ünülen fesadın, önüne geçildi i kanaati ortaya çıkmı tir.

Bu arada, Osmanlı topraklarında bulunan Zilanlı Hüseyin A a ile Bayezid Mutasarrıfı Behlül Pa a arasında yürütülen dostane müzakereler neticesinde, önceki senelerde Osmanlı sınır havalisine bu a iretlerce verilmi olan zararın önüne geçilmi

a iretlerin Osmanlı ile ran arasındaki gerginli in ba lamasından yakla ık kırk elli gün önce (Mart - Nisan 1842), bu tarafa geldikleri ve Zilanlı Hüseyin A a ile ran arasında ili kilerin gerçekten iyi olmadı ı anla ılmı tir. Bu arada Osmanlı süvari askeri kaymakamlarından Karşlı Hatunzade Hamid Bey'in, Zilanlı Hüseyin A a'nın kız karde inin o lu oldu u bilgisine de ula ılmı tir. Bundan dolayı da Zilanlı A ireti A ası Hüseyin A a'nın ifadelerinin do ru ol du una inanıldı ı ve üzerine gidilmedi i belirtilmi tir. **BOA., .DH.,** D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 5.

¹⁸⁴ **BOA., .DH.,** D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 5.

¹⁸⁵ **BOA., .DH.,** D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 4. Ayrıca A ustos 1842 senesinde Erzurum'a asker ve topçu gönderilmesine karar verilmi buranın tahkimatına büyük önem verilmi tir. **BOA., .MSM.,** D. No: 38, G. No: 1063.

olması ve bahsi geçen a iretlerin daha duyarlı ve Osmanlı'nın istedi i çizgide hareket etmesi, baya ı olumlu geli meler olarak kabul edilmi tir ¹⁸⁶.

Osmanlı ran'a kar ı her türlü sava hazırlı ı görmeye çalı ırken, o sırada stanbul'da bulunan bazı ranlılardan alınan ve do ruluk derecesi tam olarak tespit edilemeyen habere göre; Kirman ah tarafında bulunan a iret ve eyalet ahalisinden on bin kadar hanenin, ran'ın Osmanlı aleyhine giri ti i hareketi fırsat bilerek, Kirman ah havalisine saldırdı ı ve kendilerine kar ı mukavemet eden iki yüze ya kın ki iyi de katlettikleri ekinde olmu tur. Bu isyancı zümrelerin, bu olay akabinde de Ba dat tarafına geçti i iddiası ortaya atılmı tir ¹⁸⁷. ran içinde meydana geldi i söylenen bu olayın, do ru olup olmadı ı kesin bilinmemekle birlikte, ran'da uzun süre den beri devam ede gelen huzursuzlukların ve isyanların olması, böyle bir isyanın Kirman ah'ta olabilece ini de akla getirmi tir.

Çünkü o sıralar ran'ın içteki durum iyi de ildi ve Muhammed ah çe itli bölgelerde çıkan isyanlarla, uzun zamandan beri baya ı u ra mak zorunda kalmı tı ¹⁸⁸. Hatta Tebriz ehbenderi Ali Namık Efendi, Osmanlı - ran gerginli inin had safhaya ula madan önceki dönemde ran'ın iç durumuna yönelik gönderdi i istihbarat bilgilerinde, isyanların yaygınlık kazandı nı ve bazı a iretlerin ra n içinde çıkardıkları huzursuzlu un dı nda, Osmanlı topraklarına do ru gelip, ya ma hareketlerine bile giri tiklerini ifade etmi ti ¹⁸⁹. Bu süreçte ran ahı'nın içinde bulundu u zor duruma yönelik olarak da; "... ah hazretlerinin düçar oldu u 'illet-i mâlûmesinin bu günlerde kesb-i i tidâdı..." tespitlerinde bulunmu tu.

¹⁸⁶ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 4.

¹⁸⁷ Bu haberle ilgili belgeye yansıyan ifadeler u ekildedir: "...Kirman ah tarafında bulunan eyalet ve a airden on bin kadar hâne ranlu'nun saltanat-ı seniyye aleyhine olan suikasdını vesile-i fırsat addederek oldukları yerden kalkub Kirman ah havalisini ya ma ve garet ve müdafa'aya ibtidâr idenlerden iki yüz kadar kesanı katl ve telef eyledikl erinden sonra Ba dat topra ma geçiverdikleri ve ah hazretlerinin düçâr oldu u 'illet-i ma'lûmesinin (iç isyanlar) bu günlerde tekrar kesb-i i tidâdı Tahran'dan hareketine mâni'i kuvvesi oldu u bu tarafda ka'in Acemlerden rivayet kılınmu ve bu Kirman ah havadisinin sıhhat ve 'adem-i sıhhati nezd-i 'acizde mechûl olub..." BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 4.

¹⁸⁸ A a Han Mahallatı ve Seyyid Ali Muhammed isyanları, Muhammed ah'ı en çok u ra tiran isyanların ba nda geliyordu. ngiltere, Kirman smailiyye Cemaati lideri A a Han Mahallatı'yi ah'a kar ı isyana te vik etmi ti. Bu ve buna benzer syanlar, 1840-1841 senelerinde Muhammed ah'ı baya ı u ra tırmı ve sarsmı tı. Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 167-168. Yine ran'ın Osmanlı'ya kar ı giri ti i bu hareketin ilk safhalarında, Tebriz ehbenderi Ali Namık Efendi'den gelen ran'a yönelik istihbarat bilgilerinde, ran içindeki isyanların ve huzursuzlu un bir türlü giderilemedi i yönündeydi. BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 1.

¹⁸⁹ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 1.

Osmanlı yönetimi, ah'ın Tahran'dan çıkıp, Osmanlı üzerine do ru harekete geçmesinin, ran'daki iç isyanlar nedeniyle pek mümkün olmadığını tahmin edebildiği tir¹⁹⁰. Ancak yine de, her ihtimale karşı temkinli olunması gerekmektedir. Çünkü Kirman ah taraflarında meydana geldiği söylenen bu isyan haberinin kaynağı, Osmanlı ülkesinde bulunan ranlılardı ve bu itibarla da, haberin do ru olmama ihtimali vardı. Hatta bu hususa yönelik olarak, “...bu Kirman ah havadisinin sıhhat ve ‘adem-i sıhhati nezd-i ‘acızanemde mechûl oldu u...” ifadeleri dile getirilerek, ayet Tebriz’de bulunan yetkililerden bu yönde bilgiler gelmesi halinde, buna itibar edileceği ve bunun için de fazla rehavete kapılmamak gerektiği vurgulanmıştır¹⁹¹.

Osmanlı- ran ili kilerinin en hassas noktalarından biri olan Ba dat’ın, bu süreçteki durumuna yönelik olarak, devamlı surette Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a ile irtibat halinde olunmuş ve gelişmeler konusunda hem Osmanlı yönetimi, hem de Ali Rıza Pa a birbirlerini haberdar etmişlerdir¹⁹². Ba dat bölgesindeki asker ve mühimmat eksikliğinin giderilmesi hususunda da, Diyarbakır Valisi Vecihî Pa a ile Sivas Valisi’nin belirli oranda asker ve mühimmat göndermesi uygun görülmüştür. Buna bağlı olarak da, sergerdelerden Muhammed A a emrinde acilen Erzurum’dan altı yüz kırk asker ile Sivas’tan tertip olunacak iki alay piyade ve süvari askerinin Ba dat’a do ru harekete geçmesi emredilmiştir¹⁹³. Ba dat Eyaleti’nin ranlı saldırısından muhafaza edilmesi için de “kemâl-i sa’y ve gayret” ile hareket edilmesi ve sınır güvenliğinin en iyilikle sağlanması yetkililerden istenmiştir. Bu arada Ba dat havalisinde bulunan ve geçmişte yaşanan olaylardan dolayı Vali Ali Rıza Pa a ile arası açık olan bazı a iret reisleri ile kabilelere, ihşanlarda bulunulması ve bu kesimlerin desteğinin sağlanmasının önemi de vurgulanmıştır¹⁹⁴.

5- Osmanlı ve ran Tarafının İtidalli Bir Tutum Takınması

Osmanlı ile ran arasında yaşanan bu gerginlikler ve kısa sürede artan tansiyon, birdenbire dümeye başlamıştır. Gösterilen bu itidalli tavır, ortaya çıkan ani bir

¹⁹⁰ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 4.

¹⁹¹ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 4.

¹⁹² BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1057.

¹⁹³ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 2.

¹⁹⁴ Osmanlı yönetimi; Ba dat havalisinin, geniş bir alana yayılan sorunlu bir bölge olması dolayısıyla, her yerinin kontrol altında tutulmasının güç olduğunu farkındaydı. Hatta o sıralar görevinden azledilmiş olan Musul Valisi’nin, kendi halkı üzerinde kurduğu korku çemberinin kırılması da gerekli görünmekteydi. En azından bölge ahalisinin devlet yanına çekilmesi için, her türlü girişimin lüzumlu olduğu da yetkililerce vurgulanmaktaydı. BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 2.

nedenden dolayı olmayıp, sadece iki tarafın mevcut durumlarını akıllarına getirmesinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü iki tarafın da muzdarip olduğu pek çok iç ve dış sorun bulunmakta olup, böyle sorunlar yumaıyla çevrili iki devletin, savaş tutumlarıyla meydana gelecek yıkımlar, telafisi mümkün olmayacak daha büyük sorunların yaşanmasına neden olacaktı. Dolayısıyla hem Osmanlı, hem de İran yöneticileri bu durumun farkında olup, daha itidalli bir tutum takınmanın gerektiğini idrak etmişlerdi. Yapılan bütün savaş hazırlıklarına rağmen, meseleyi ısrardan alıp herhangi birinin saldırıya geçmemesi, sertlik tavırlarının yavaş yavaş yumuşamasına ve daha ılımlı bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Yani Erzurum tarafında yaşanan çatışma sonrasındaki teyakkuz hali, yerini sessizliğe bırakmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak Erzurum'da bulunan İran maslahatgüzârı, görüşmelerin başlamasına vesile olacak şekilde harekete geçmiş ve Osmanlı tarafına gelmiş olan Bahadır Zilanlı Aretisi olmak üzere, diğer Aretisler meselesini gündeme getirerek, müzakere kapısını aralamıştır¹⁹⁵.

İran maslahatgüzârı, Erzurum'daki yetkililere; “...siz bizim Aretislerimizi çağlıyorsunuz. Kərbela'ya giden ah'ın validesine bu cihetle bu cihetle ilgi göstermiyorsunuz...” gibi sözler söyleyerek, yaşanan olaylardan Osmanlı tarafı sorumluyum gibi bir tavır takınmaya başlamıştır¹⁹⁶. Osmanlı yetkilileri, maslahatgüzârın bu ikâyet ve itirazlarına karşılık olarak da ılımlı bir üslup kullanarak, gerekli cevapları vermeye çalışmıştır.

Öncelikle Aretisler konusunda İran maslahatgüzârına verilen cevapta, İran Aretislerinin bu tarafa gelmelerinde, kesinlikle Osmanlı'nın bir tahriki ve dahlinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Zira gelen bu Aretislerin geri çağrılmaları konusunda da İran tarafına yazılar yazılarak bilgi verilmiş, ancak hiçbir netice alınmadığı belirtilmiştir. Ayrıca iki taraf arasında, anlaşmazlık ve savaş sebepleri olacak bir durum yokken, sorun yaratan tarafın İran olduğu ifade edilerek maslahatgüzâra söylenmiştir: “...i te devletiniz ülkesinde ilân-ı harb ederek çapul itmek üzere hudud baharlarına sevk ile kerle müdekkâk hâkimler ve memurlar göndermiş ve bunun üzere biz de mülkümüzü

¹⁹⁵ BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 5.

¹⁹⁶ Maslahatgüzârın bu tavrı; “...vadisinde muamele-i marufane ile dik perdeden ... mu'âraza tutunmu ...” şeklinde ifade edilmiştir. BOA., . DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 5.

*muhâfazaya mecbur olarak hudud ba larına asker göndererek... bu meyanda Hüseyin A a ve sair eyalet ahalinizin sürülüp çıkarılmalarını tecviz itmedik...”*¹⁹⁷

Osmanlı yetkilileri ve ran maslahatgüzarı arasında yapılan görüşmelerde, ran ahı'nın, açıktan açığa savaşı ortaya koyup, bu işe kalkışması ve bunu bizzat şah'ın söylemiyle ifade edildiği de, net ifadelerle söylenmiştir. Yine yapılan tahkikatlar neticesinde, ran Sadrazamı Hacı Mirza Asi'nin Tahran'dan kalkıp Tebriz'e gelerek, Osmanlı'ya karşı yürütülecek harbe komuta edeceği ve bu haberin kesinleşmesiyle, Osmanlı'da ran'a yönelik dostluk ve “riayet-i hatır” kalmadığı da belirtilerek, ran tarafının sürekli gündeme getirdiği airet çalınması diye bir şeyin de asla mevzubahis olmadığı ifade edilmiştir. Yine maslahatgüzarın ifade ettiği bir diğer ikâyet konusu olan, şah'ın validesinin Kerbela ziyareti dolayısıyla yaşanan sıkıntılarla ilgili olarak da cevap verilmiştir. Geçen sene şah'ın babalarını, hem ireleri ve sair önde gelen kimselerin emeli Mehed'e ziyaret için gittiklerinde, buradaki Afgan taifesinin ettiği hürmetsizliği, ran hiç ses çıkarmazken, bunun yanında bir hiç mesabesinde kalan Kerbela'daki meselenin bu kadar büyütülmesine bir anlam verilemediği ve burada bir art niyet olduğu da açıkça belirtilmiştir¹⁹⁸. Bu minval üzere iki ülkenin yetkilileri arasında yapılan Erzurum'daki müzakereler, zamanla havanın yumuşamasına ve gerginliğin azalmasına imkân vermiştir.

Her ne kadar bu görüşmelerde karılıklı olarak, suçlayıcı perdeden konuşmalar yapılmışsa da, iki taraf arasında bir yumuşamanın başladığı da belli olmuştur. Nitekim belgelerden tespit ettiğimiz kadarıyla, Osmanlı tarafının ılımlı bir tavır takındığı ve bu yönde yetkilileri de uyardığı anlaşılmaktadır. Zaten çıkacak bir savaşın iki taraf için onarılmaz yaralar açacağı ve hiçbir meselenin de çözülemeyeceği ikârdı. Ya olacak bir savaşta, bitkin haldeki iki tarafın, daha da zayıflayacağı baktıkça yetkililerin de malumuydu. Yine olası bir savaşta, ne Osmanlı'nın, ne de ran'ın, birbirine karşı kısa sürede üstünlük kurup, kesin bir galibiyet alması da mümkün değildi. Belki böyle bir savaş, uzun süreli olacak ve uzun yıllardan beri iki taraf arasında en önemli sorunların kaynağı olan sınır bölgelerindeki huzursuzluklar ve halkların ıstırabı, daha da artacaktı. Sonrasında da, daha büyük çözümsüz sorunlar ortaya çıkacak ve iki taraf sürekli bu

¹⁹⁷ BOA., .DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 5.

¹⁹⁸ BOA., .DH., D. No: 64, G. No: 3153, B. No: 5.

sorunlarla bo u mak zorunda kalacaktı. Buna ba lı olarak da, ngiltere ve Rusya'nın durmadan buralara müdahale etmesine zemin hazırlanacaktı.

6- Osmanlı- ran Gerginli inde ngiltere ve Rusya'nın Tavrı

Osmanlı ile ran arasında ya anacak bir sava , o zaman için ngiltere ve Rusya'nın da arzuladı ı bir durum de ildi. ngiltere; Mısır sorunu dolayısıyla kendi çıkarları do rultusunda Osmanlı lehinde devreye girmi ve meselenin halli noktasında önemli bir ba arı kazanarak, sömürge yollarının güvenli ini sa lamı tı. Yine ngiltere, ran'ın birkaç sene önce ba lattı ı Herat seferinden d olayı baya ı sıkıntı çekmi ve ran'ı yola getirmek için baya ı u ra mak zorunda kalmı tı. Ancak sonunda bu sorunu da halletmeyi bilen ngiltere, i lerin istedi i ekilde yoluna girdi ini zannederken ve gelece e yönelik kendi siyasî projeleri ve çıkarları do rultusunda, konum itibariyle ran'ı oturttu u bir yer varken, hiç hesapta olmayan Osmanlı - ran çeki mesinin do urdu u gerginlikten rahatsız olmaya ba lamı tı. Kısacası iki devletin sava a girmesi, o sıralar ngiltere'nin istedi i veya buna sessiz kalaca ı bir konu de ildi.

Bundan dolayı Osmanlı ile ran'ın kar ı kar ıya gelmesi, ngiltere'nin konuya alelacele dâhil olmasını zorunlu kıldı ı gibi, meselenin sava sız halledilmesi noktasında, ngiltere etkili bir tavır takınarak diplomatik yolları devreye s okup, harekete geçmi tir¹⁹⁹. Bu meseleye Rusya açısından bakıldı ı zaman, bu ülkenin ngiltere ile paralel bir yakla ım sergiledi ini görmek mümkündür. Nitekim Rusya, bir yönüyle kendisine yakın gördü ü ve üzerinde hatırı sayılır bir nüfuz alanı olu turdu u ran'ın, Osmanlı ile harbe girip zayıflamasını istememi tir. Bunun ötesinde Kafkasya'da meydana gelen geli meler ve Müslüman zümrelerin Rusya ile giri tikleri mücadeleleri²⁰⁰ göz önüne bulunduran Rusya'nın, böyle bir tutum takınmasının zorunlu oldu u da anla ılmaktadır.

¹⁹⁹ BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1067.

²⁰⁰ Geni bilgi için bkz. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 45-50. Özellikle 1840-1843 senesinde Kafkasya'da Çeçenistan havalisinde eyh amil'in ba lattı ı mücadele ve kendisinin Hacı Murat'tan gördü ü destek, Rusları baya ı zora sokmu tur. Bu üç yıllık süre içinde Ruslar'ın yakla ık olarak on iki bin ki ilik bir kayıp verdi i tahmin edilmektedir. W. E. D. Allen – P. Muratoff; **a.g.e.**, s. 50. Bu hususla ilgili Osmanlı yönetimine eki ve irvan taraflarından gelen ve güvenilir kaynaklardan da teyit ettirilen bilgilere göre; Rus askerine kar ı koyan Da ıstanlılar, Rusları a ır ma lubiyetlere u ratmı lardır. Hatta bu süreçte Da ıstanlıların Rusya ile bir meydan sava mını bile göze aldıkları haberleri gelmeye ba lamı tir. Rivayete göre Rusya, bu havalide yakla ık doksan bin ki ilik bir ordu sevk etmi , ancak Da ıstanlılar bu orduya düzenledikleri ani baskınlarla baya ı zayıflatı lardır. Da ıstanlıların bu kahramanlıkları, kısa zamanda etraf Müslüman havalide yayıldı ı

Rusya, Osmanlı ile İran arasında uzun zamandan beri süregelen ve son Süleymaniye mutasarrıfı meselesi dolayısıyla had safhaya ulaşan anlaşmazlıkların giderilmesi için, yapıcı bir rol oynamak istediğini Osmanlı'ya iletmiştir²⁰¹. Osmanlı ile Rusya arasında, Hünkâr Kışlası Antlaşması ile başlayan ve sorunsuz şekilde devam eden ilişkilerin, Osmanlı yönetim kademesinde etkileri vardı²⁰² ve Rusya'nın bu yöndeki girişi Osmanlı açısından olumlu karşılanmıştır. Bu yaklaşımdan memnun olan ve hemen harekete geçen Rusya, Kasım 1842 senesinde Rus maslahatgüzârı vasıtasıyla Osmanlı yönetimine bazı noktalarda uyarıcı nasihatlerde bulunmaya başlamıştır. Rus maslahatgüzârının üzerinde durduğu ve Osmanlı Hariciye Nazırı'na iletildiği hususların başında, iki ülke sınırı bölgesindeki konular gelmektedir, özellikle Osmanlı-İran sınır bölgelerinde bulunan memurlar ve askerlerin, iki taraf için de hasar verici hareketlerden uzak durmaları gerektiği belirtilmiştir. Bu noktada bahsi geçen havalideki yetkililerin tembih edilmesi halinde, gerginliğin azalacağı da Rusya tarafından vurgulanmıştır²⁰³.

Rusya, bu havalide çok iyi bilmenin yanı sıra, iki taraf arasında meydana gelen tartışmaların ve sorunların neden kaynaklandığını da iyi analiz etmiştir. Aslında Osmanlı ve İran'ın yüzyıllardır göz önünde bulunduramadığı veya önemsemediği en önemli mesele, sınır boylarındaki yetkililerin bazı olumsuz hareketlerine karşın, tedbirler alamamalarından kaynaklanmaktaydı. Çıkan çatışmalar ve gerginlikler de, hep bu yetkililer yüzünden meydana gelmişti. Rus Maslahatgüzârı, Osmanlı hariciye görevlilerine bu hususu belirtirken; "Siz sınırlarınıza ve bu mıntıkadaki memurlarınıza sahip de ilsiniz. Eğer bu sınır boylarını ve yetkililerinizi bir otorite altına alırsanız ve buralara yönelik gerekli düzenlemeleri yaparsanız, İran'la hiçbir sorunuz kalmaz" demeye getiriyordu. Tabii bu durum, İran için de söz konusuydu. Fakat iki taraf

gibi, Erzurum'da bile duyulmuştur. **BOA., Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî (HR. MTK.),** D. No: 4, G. No: 45. Bu belge 19 C. evvel 1260/7 Haziran 1844 tarihlidir.

²⁰¹ **BOA., . MSM.,** D. No: 38, G. No: 1067. Rusya iki taraf arasında meselenin büyümeden çözümlenmesi için Cemâziyelâhîr 1258/Temmuz 1842 senesinde Osmanlı yönetimi ile irtibata geçmiştir ve belgede geçtiği üzere; "...mesele-i İran'a ve sairereye dair olmak üzere Hariciye Nezâreti ile Rusya beyninde vuku bulan mükâlemâtda..." bu hususlar görüşülmüştür **BOA., . MSM.,** D. No: 38, G. No: 1059.

²⁰² Lûtfî; **a.g.e., C.: VI,** s. 1091.

²⁰³ Belgede bu husus şu ifadelerle geçmektedir: "...Saltanat-ı Seniyye ile İran Devleti beyninde zuhûra gelen müdafesenin def'i emrinde Rusya Devleti'nin derkâr olan niyât -ı halisanesi olarak bundan evvel Rusya maslahatgüzârı vasıtasıyla Hariciye Nazırı devletlü efendi hazretlerine vaki' olan ifadât arasında hududda bulunan memurin ve zabıtana bundan böyle hasar ve tecavüzü harekâtten men' olunmaları bâbında tarafeynin tenbihatı beyân kılınmıştır..." **BOA., . MSM.,** D. No: 38, G. No: 1067.

arasındaki sınır boylarının tarihi süreç içindeki genel seyrine bakıldığında, Tebriz'de İran'ın her zaman için üst düzey bir yetkilisi (genelde ehzadelerden biri) bulunurken, Osmanlı'da ise bunun tam tersi birçok yönden sorunlu olan valiler buralarda görev yapmaktaydı. Bu açıdan İran, Osmanlı'ya nazaran sınır bölgelerine daha hâkim bir özellik gösteriyordu. Nitekim İran, Osmanlı'ya yönelik girişim ve hareketlerin merkezi olarak Azerbaycan havalisini de boyuna seçmiyordu.

Rusya'nın iletmiş olduğu teklifle dü ündü ü çözüm önerisinin, İngiltere tarafından da benimsendiği ortaya çıkmıştır. Nitekim İstanbul'da bulunan Rus ve İngiliz sefirleri ortak dü üncelerini ve iki devlet arasında aracı olma niyetlerini, Osmanlı makamlarına ulaştırmışlardır. Aynı şekilde, İran'da bulunan Rus ve İngiliz elçileri de harekete geçmiş ve İstanbul'daki elçileri ile haberleşip, iki ülke arasında aracı olma ve sorunların müzakere ile halledilmesi noktasında girişimlerde bulunmaya başlamışlardır²⁰⁴.

Zira İngiltere'nin Erzurum'da bulunan konsolosu Ekim 1842'de, İran'ın Osmanlı sınırına az bir asker bıraktıktan sonra Tebriz'e çekilme niyetinde olduğunu ve İran'ın Osmanlı'dan çekindiğini bildirmiştir²⁰⁵. Rus Konsolosu, emir Osmanlı da aynı şekilde mukabelede bulunursa, meselenin harpsiz olarak sonuçlanmasına imkân sağlanacağını vurgulamıştır²⁰⁶. İki devlet arasındaki meselelerin halli noktasında İngiltere'nin devreye girmesini İran'ın da istediği ve İran Hariciye Nazırı'nın bizzat, Osmanlı'daki İngiliz Sefiri Canning'e müracaat ettiği de ortaya çıkmıştır²⁰⁷. Buradan da anlaşılacağı üzere İran da gerginliğin bir an önce bitmesini istemekteydi. Çünkü gelişmeler ve ortaya çıkacak sorunlar, İran'ın içinde bulunduğu zor durumu daha da güçleştirecekti.

Osmanlı ile İran arasında bulunacak iyi niyetin gösterilmesi açısından da, Osmanlı Devleti'nin Bayezid tarafında bulunan askerini çekmesi halinde, İran'ın da Hoy tarafında bulunan askerini geri çekeceği, sadece sınır güvenliği için az miktarda asker bırakılacağı belirtilmeye başlanmıştır. Böyle bir çekilmeye İran'ın hazır olduğu da

²⁰⁴ BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1067.

²⁰⁵ BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1067. Aynı şekilde Erzurum Mü hiri Hâilîl Kâmilî Pa a da İstanbul'a gönderdiği yazısında; İran'ın hududa bir miktar asker bırakarak Tebriz'e doğru çekilme niyetinde olduğunu ve meselenin harpsiz bir şekilde sonuçlandırılması için İngiltere ve Rusya'nın da devreye girmiş olmasının İran'ın Osmanlı'dan korktuğunu anlamına geldiğini ifade etmiştir. BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1068.

²⁰⁶ BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1067.

²⁰⁷ S. L. Poole; a.g.e., s. 92.

ranlı yetkililerce Rus ve İngiliz makamlarına iletilmiştir. Böyle bir tedbirin icrası halinde, iyi niyet olarak algılanacak bu durumun, iki devlet arasında kalıcı barın sağlanmasında önemli bir adım olacaktır da muhakkaktı²⁰⁸.

Bu vesileyle de İran ile Osmanlı arasında daimi barın tesisi hususunda iki tarafın da tayin edeceği murahhaslarla ikili müzakerelerin başlatılması ve Rusya ile İngiltere'nin de aracı olması ile sorunun çözülmesi yolunda önemli bir adım atılacaktır belirtilmiştir. Osmanlı yönetimi, kendisinden istenen ve sınıra yığılmış olan askerinin geri çekilmesi hususunda batabilmek üzere, iyi niyet kabülinden olumlu adımları atmaya hazır olduğunu ve ikili görüşmeler için de yapıcı bir tavır takınacağını beyan etmiştir. Bu noktada sınır boylarında bulunan Osmanlı yetkilileri uyarılarak, gerekenin yapılması konusunda hassas davranmaları ve gerginliği arttırıcı hareketlerden uzak durmaları da kendilerinden istenmiştir. Aynı şekilde İran'ın da gerekli adımları atması gerektiği Osmanlı tarafından vurgulanmıştır. Bu hususla ilgili olarak da, Rusya'nın Tahran'daki elçisinin aktif bir şekilde devreye girmesi gerektiği ve bunun da Rusya tarafından sağlanacaktır açıklanmıştır²⁰⁹.

Hızlı şekilde gelişen olaylarla birlikte, İngiltere ve Rusya, kendilerini meselinin en önemli aktörleri durumuna getirmişlerdir. Bu yansınlar, bundan sonraki süreçte bu iki büyük gücün, Osmanlı ve İran'a yönelik politikalarında ortak hareket etme gibi bir niyetlerinin söz konusu olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Kısaca XIX. Asrın ilk yarısının sonlarında İngiliz ve Rus siyasetinin menfaatleri, Osmanlı ve İran arasında arabuluculuk rolünü oynama mecburiyetini doğurmuştur.

V- OSMANLI- İRAN BARI MÜZAKERELERİ VE KONYA ERZURUM ANTLAŞMASI

1- Erzurum'da Başlayan Müzakereler

Osmanlı ile İran arasında yürütülecek barın müzakerelerine merkez olarak Erzurum şehri seçilerek, iki devlet arasında ihtilaf konusu olan meselelerin görüşülmesi

²⁰⁸ Belgede bu husus şu ifadelerle geçmektedir: "...eğer Devlet-i Aliyye Bayezid ve havalisinde bulunan askerini geri çeker ise İran Devleti dahi Hoy'da bulunan askerlerini yalnız hududun muhafaza-i emniyeti için bir miktarını bırakub küsurunu dahl-i memlekete iade idireceği İran vükelâsı taraflarından ifade kılınmış olma la hakikat halde böyle bir tedbirin icrası faidedendir..." BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1067.

²⁰⁹ BOA., . MSM., D. No: 38, G. No: 1067.

ve bir neticeye bağlanması için, iki taraf murahhaslarının Erzurum'a gelmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar çerçevesinde, İran tarafından murahhas olarak Mirza Taki Han²¹⁰ görevlendirilmiştir. Osmanlı adına müzakereleri yürütecek kişi olarak da, 11 Ocak 1843 tarihinde Ahkâm-ı Adliye azasından olup, bir ara Londra sefirliğini de yürütmüş olan Nuri Efendi yetkilendirilmiştir²¹¹. Netice itibarıyla 1843 yılı başında, Erzurum'da görüşmelerin başlaması için her şey tamamlanmıştır, ancak bazı olumsuzluklar, İran biraz uzun süreceğinin habercisi olmuştur²¹². Nitekim Osmanlı murahhası Nuri Efendi, Erzurum'a gittikten bir süre sonra, kendisinde var olan rahatsızlığın nüksetmesi neticesinde -ubat ayı içinde- vefat etmiştir. Nuri Efendi'nin vefatıyla boşalan Osmanlı murahhaslığı görevine de, derhal İran Defterdarı Enverî Efendi tayin edilmiştir²¹³. Aslında bu ölüm meselesi sadece Osmanlı murahhasıyla da sınırlı kalmamış, Nuri Efendi öncesinde İran murahhası da vefat etmiştir. Bu durum, gerçekten de iki taraf için ilginç sayılabilecek bir bağlantı olmuştur, bu vefatların ardından tayin edilen yeni müzakerecilerle görüşmelere başlanmıştır²¹⁴.

iki devlet arasındaki müzakerelerde, İngiltere ve Rusya arabulucu statüsünde bulunmuş ve bayağı etkin bir şekilde yer almışlardır. Bu ülkeler, tayin ettikleri görevlileri aracılığıyla, başından sonuna kadar bu müzakerelerde bulunmuşlardır²¹⁵. İngiltere ve Rusya, vurguladığımız üzere arabulucu statüsünde hareket etmekle birlikte, Osmanlı ile İran arasında bir türlü anlaşılmasızlaşmayan konularda, bayağı çaba da sarf etmişlerdir. Müzakerelerin komisyon halinde sürdürüldüğü düşünülürse, bu komisyonda; yukarıda belirttiğimiz Osmanlı ve İran temsilcilerinin dışında, İngiltere'yi temsilen Albay Williams ile Rusya'yı temsilen Dainese isimli yetkililer de yer almışlardır. Görüşmeler yıllarca sürmüş ve bu uzun süreçte aklamayan tikanıklar

²¹⁰ Erzurum'da İran adına müzakereleri yürüten Mirza Taki Han, Nasirüddin şah zamanında (1848 -1896) Sadrazamlık makamına çıkmış ve İran'da, reform niteliğinde birçok düzenlemeler yapmıştır. Mirza Taki Han ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sykes, **a.g.e.**, s. 441-442; Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 175-178.

²¹¹ **BOA.**, **. DH.**, D. No: 71, G. No: 3516.

²¹² Lûtfî; **a.g.e.**, **C.: VII**, s. 1133.

²¹³ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1133.

²¹⁴ Lûtfî Efendi'nin belirttiği üzere, bu murahhaslar konusunda bayağı garip olaylar yaşanmıştır. Nitekim İran tarafından, Erzurum'a ilk tayin edilen murahhas Mirza Cafer'dir ve bu murahhas daha yoldayken, Erzurum'a kavu madan vefat etmiştir. İran tuhafı, İran heyetini karalamak üzere Osmanlı murahhası Nuri Efendi tarafından gönderilen mihmandar ve tatar da yolda vefat etmiştir. Bu yetmezmi gibi İran Murahhası Mirza Cafer'den sonra Osmanlı murahhası Nuri Efendi'nin de ölmesi bayağı garip bir durum ortaya çıkarmıştır. Netice itibarıyla, Erzurum görüşmelerinin böyle olumsuzluklarla başlaması, pek hayra alamet bir gelişme olarak algılanmamıştır. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1178.

²¹⁵ **BOA.**, **. MSM.**, D. No: 39, G. No: 1077. N. Jorga, Osmanlı - İran meselesinin çözümünde, batılı devletlerin etkili bir rol oynamasını, batı diplomasisinin bir bağlantısı olarak görmektedir. Nicolae Jorga; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, **C.: V**, s. 336.

ya anınca, kimi zaman Osmanlı, kimi zaman da İran, müzakerelerden çekilmek istemi lerdir. Ancak böyle anlarda İngiltere ve Rusya aktif olarak devreye girerek, anlaşmazlıkların ortadan kaldırılması için bayağı çaba sarf etmişlerdir.

Görüşmeler sürecinde İngiltere temsilcisi Williams, Osmanlı'dan yana bir tutum takınırken, Rus temsilcisi Dainese, İran yanında yer almayı devletlerinin menfaatleri noktasında daha uygun görmüşlerdir. Bu taraftarlık anlayışı, görüşmelerin uzamasında ve çoğu zaman da kesilmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Ancak İngiltere ve Rusya'nın, barışın sağlanması hususundaki kesin tavrı, hep galip gelmiş ve kesilen müzakereler tekrar başlamıştır²¹⁶.

2- Müzakerelerdeki Anlaşmazlık Konuları ve Nedenleri

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere 1843 senesi Ocak ayında görüşme kararının alınmasından sonra, iki tarafın da görevlendirdiği murahhasların başına gelen ani ölümler sonrasında, yerlerine tayin edilen yeni murahhasların gidip görevlerine başlamasıyla birlikte, Erzurum görüşmeleri ancak 1843 senesiubat-Mart aylarında başlayabilmiştir. Başlayan bu müzakereler o kadar çekimeli ve sıkıntılı geçmiştir ki, kimi zaman yaşanan ciddi gerginlikler dolayısıyla kesintilere uğramıştır. Bazen Osmanlı yetkililerinin itiraz ettiği hususlar olurken, bazen de İranlı yetkililerin itiraz ettiği konular olmuştur. Nitekim anlaşmanın ancak Haziran 1847 senesinde imzalanmış olduğu göz önünde bulundurulursa, bu anlaşmazlık konularının ne kadar derin olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu süreç içinde çok aktif bir rol oynayan ve Osmanlı ile İran arasındaki barış müzakerelerinin kesin bir neticeye varmasını çok arzulayan İngiltere'nin İstanbul Sefiri Canning, uzayan müzakerelerden ve anlaşmaya varılamayan konulardan dolayı bayağı sıkıntı yaşamıştır. İngiliz Elçisi Canning, devamlı surette komisyon başkanlığını yürüten Albay Williams ile görüşme ve tikanıklık oluşturan konuların çözümünde hâmen devreye girmiştir²¹⁷.

Zaten komisyon çalışması halinde yürütülen bu müzakereler, barış görüşmelerinin, öyle kısa sürede hallolmayacağını da göstermiştir. Çünkü iki taraf

²¹⁶ M Saray; **a.g.e.**, s. 83-84; Y. Karadeniz; **a.g.e.**, s. 170.

²¹⁷ S. L. Poole; **a.g.e.**, s. 92.

arasında tıkanıklığın nedenleri olan konular, kangren haline gelmiş olan çok eskiye dayalı sorunlardı. Bu zamana kadar geçen süre içinde, çetireli kereler Osmanlı ve İran yönetimleri harekete geçip, bu sorunların çözümü yolunda çabalar sarf etmişlerdiyse de, bir türlü netice alamamışlardı. Zira çok eskilere dayalı olarak meydana gelen sorunların, bir çırpıda halledilmesi de pek mümkün olmamıştı. Özellikle göçebe ahiyetlerin yoğun olarak bulunduğu ve yüzyıllardır önemli çekişme alanı olan Osmanlı - İran sınır bölgesinde, kesin bir sınır çizgisi oluşturmak, meselenin en zor kısmını oluşturmasının yanında, müzakere sürecinin de en sancılı konusu olmuştur²¹⁸.

Nitekim gerek Feth Ali Şah'ın son zamanlarında ve gerekse Muhammed Şah'ın İran'da başa geçtiği ilk zamanlarda, bu sınır meseleleri yine gündeme gelmiş ve yoğun bir şekilde diplomatik mesai yürütülmüştür. Fakat bu görüşmelerden bir türlü kesin sonuç alınamamış ve sınır meseleleri yine sürüncemede kalmıştır. Bunun yanında, iki taraf arasındaki dini anlaşmazlıklar ve 1843 senesinde Kerbela'da yaşanan Sünnî - İhî çekişmesi, rahatsızlıkları bayağı arttırmıştır. Hatta bu havalide bulunan ahilerin isyanları neticesinde kısa süreli birine de olsa Kerbela'yı ihigalleri karışısında harekete geçen Baht Valisi Necîb Paşa, burada sükûneti sağladı gibi, çıkan çatışmalarda pek çok ihîde hayatını kaybetmiştir²¹⁹. Buna bağlı olarak durumun son derece gerginleşmesi, yeni başlamış olan müzakere sürecinin kesilmesine ve İran'ın neredeyse Osmanlı'ya karşı harekete geçmesine sebebiyet verecek kadar büyümüştür. Bu noktada ılımlı bir tavır takınarak gerginliği azaltmaya çalışmış Osmanlı yönetimi, ölen ahilerle ilgili tazminat ödeyeceğini belirtip, bu tür olayların bir daha meydana gelmeyeceğini teminatını vermesi ile sorun fazla büyümeden sonlandırılmaya çalışılmıştır²²⁰.

Kerbela ile ilgili sıkıntılar süreklilik arz ederek devam etmiştir. Mesela 1845 senesinde, İran tarafı, Kerbela'ya giden İranlı ziyaretçilerden kimisi başına bir kuru

²¹⁸ 1844 senesinde, İngiltere'nin Baht Konsolosu, elçisinden aldığı talimat doğrultusunda İran sınırı ile Baht havalisini gezip buralarda tahkikat yapmak istediğini Osmanlı yönetimine iletmiştir. Özellikle Kirman Şah ile Süleymaniye taraflarını ve diğer sorunlu yerleri gezmek istediğini ve yanına verilecek Osmanlı memurları ile kendisine kolaylık sağlanmasını istemiştir. Osmanlı yönetimi bu talep karışısında, -Osmanlı ile İran arasında İngiltere ve Rusya'nın da aracı olmasıyla başlamış olan müzakereler çerçevesinde- ilgili dört devlet yetkililerinin, birlikte hudut başlarına gidip, buralarda tahkikat yapmalarının daha doğru olacağını bildirmiştir. **BOA., HR. MKT., D. No: 7, G. No: 2.**

²¹⁹ Sykes, **a.g.e., s. 439**; S. L. Poole; **a.g.e., s. 92**; N. Jorga; **a.g.e., s. 336**. Hatta o sırada Kerbela'ya ziyaret için yola çıkmış olan eski İran Şah'ı Feth Ali Şah'ın kızı olup, bu sırada İran Şahı bulunan Muhammed Şah'ın halası Mevlide Hanım'a, burada yaşanan çatışmalar nedeniyle izin verilmeyince, kendisi Kerbela'yı ziyaret edemeden dönmek zorunda kalmıştır **BOA., HR., D. No: 22, G. No: 1039, B. No: 2.**

²²⁰ Sykes, **a.g.e., s. 439**; O. G. Özgüdenli; **a.g.md., s. 572.**

olmak üzere buradaki Osmanlı yetkilileri tarafından vergi alındı nı söyleyerek, haksız yere alınan bu vergilerden dolayı ikâyetçi olmu lardır. Ayrıca ranlılar, ziyaret için Kerbela'ya vardıklarında buradaki yetkililere zorunlu olarak teslim ettikleri silahlarını geri dönü lerinde alamadıklarını da gündeme getirmişlerdir²²¹. te bu ve buna benzer sorunlar, devamlı surette sıkıntı verici ve iki taraf arasında huzur bozucu çözümsüz konuların ba ında gelmiş tir.

Keza bu dönemde Basra taraflarında bazı problemler ya anmakta olup, attü 'l-Arab'da bulunan Osmanlı harp gemilerinin, ran ticaret gemilerine zarar verdiği i, ran tarafından Osmanlı yönetimine iletilen bir di er ikâyet konusu olmu tur. Ayrıca Ba dat Valisi Necîb Pa a²²² ile Ba dat'ta bulunan ran ehbenderi arasındaki so ukluk ve Necîb Pa a'nın, o lu Ahmed Pa a komutasında bir miktar askeri, Basra tarafına göndermiş olması dolayısıyla du yulan rahatsızlık, ran tarafından dile getirilmiş tir.

Osmanlı tarafı, bu ikâyet konularının sa lam temele dayanmadığını ve abartıldığını hem ngiliz ve Rus yetkililerine, hem de ran tarafına bildirmiş tir. Nitekim Necîb Pa a'nın o lu Ahmed Pa a emrinde, Basra tarafına giden toplam asker sayısı be yüz ki i olup, bunların amacı bölgedeki asayı i sa lamaktı. Yoksa öyle ran'ın gözünü korkutacak ekilde, büyük bir ordu ile harekete geçilmesi mevzu bahis de ildi²²³. Ancak ran, her zamanki tutumunu devam ettire rek, basit konuları bile büyütüp gerginlik çıkarmaktan çekinmemiş tir.

Müzakerelerde ele alınan meselelerin en zor konularından biri de, Osmanlı sınırları içerisinde kalan ve îilerce kutsal sayılan mekânlara gelen ranlı ziyaretçiler ile hac yolculu unda bulunan ranlılar'ın can güvenli inin sa lanması konusu olmu tur. Ayrıca Irak havalisinde bulunan îilerin evlenme ve toprak ihtilafları ile ilgili meseleler de, sıkıntıları arttıran ve bir türlü çözümlenemeyen sorunlar arasında yer almış tir.

²²¹ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: "...Kerbela'ya veyahud memalik-i mahrûse-i âhânedê kâin sair mevâki'-i ba'ideye gitmek üzere hudud-ı Osmaniyye'den geçen kâffe-i züvvârın beherinden bir guru resm alınmakta oldu undan memurin-i raniye ikâyet itmektedir ve bir de züvvârın Kerbela'ya vüsûllerinde mecburen teslim eyledikleri silahlarını avdet ve azimetlerinde kendilerine iade ve itâ olunmadı nı..." **BOA., HR. TO.**, D. No: 209, G. No: 6.

²²² Necîb Pa a, 1842 senesi içinde am Valisi iken, Ba dat Valisi Ali Rıza Pa a'nın yerine becayi le Ba dat valisi olarak atanmış tir. Lûtfî; **a.g.e., C.: VII**, s. 1121.

²²³ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: "...Necib Pa a-zâde Ahmed Bey'in asker ile Basra tarafına azimetinden ran Devleti'nin ikayeti olmu ...mü arun -ileyh Ahmed Bey'in maiyetinde be yüz nefer kadar asâkir olub asayı için ol taraflara gitmekte olub..." **BOA., HR. TO.**, D. No: 209, G. No: 6.

Çözüksüz hale gelmi olan bu sorunların üstesinden gelmek, sınır komisyonu ba kanlı nı yürüten Albay Williams'ı baya ı zora sokmu tur. Albay Williams tıkanı ı anlarda stanbul'daki ngiliz elçili ine yazılar yazmı ve ne yapması gerekti ini sormu tur. stanbul'daki ngiliz Sefiri Canning ise, tıkanıklık ya anan konularda aktif bir rol üstlenerek, devamlı surette Rus elçisi Titov ile görü üp, bir hal çaresi bulmaya çalı mı tır. O sıralarda ngiliz Dı leri Bakanlı ı'nı yürüten Lord Aberden ise, geli melerden epeyce sıkılmı bir vaziyette, neye mal olursa olsun bu tip karı ık meselelerden ngiltere'nin uzak durmasına inandı ı için, Canning'in hareketlerini dizginlemeye u ra mı tır²²⁴.

ki taraf arasındaki ihtilaflı konuların üstesinden gelmek için, ngiliz ve Rus komisyon komiserlerinin giri mleri ve baskıları bir noktaya kadar gidebilmi , sonrasında onların da fazla bir hükmü kalmamı tır. Nitekim Nisan 1847 tarihi nde, ngiliz ve Rus komisyon üyelerinin hazırlayıp son eklini verdikleri antla ma metninin imzası sırasında, ran murahhası tekrar itiraz etmi ve mevcut ekliyle antla mayı imzalamayaca nı ve ran ile görü üp ruhsatnâme aldıktan sonra, ona göre hareket edece ini söylemi tir²²⁵.

a- Sınırlar Meselesi

ran murahhasının, itirazına sebep olan hususlardan en önemli si, taslak halinde bulunan antla ma metninin ikinci maddesinin bir fıkrasında geçen, Basra havalisindeki Muhammere (Hürrem ehr) ehrinin, durumu ile ilgili çözüm plânı olmu tur. ran murahhasına göre, bu çözüm plânında pek çok sakatlık bulunmakta olup, böl gede Osmanlı Devleti kontrolünde olan limanlarla, do u sahilinde yer alan attü 'l-Arab'ın oldu u havalide bulunan a iretlerin birço u, ran nüfuzu ve koruması altındaydı. Buna dayalı olarak da, bu a iretlerin tasarrufunda bulunan havalinin ran denetiminde olması gerekti i yönündeki ibare, tam açık de ildi.

ran murahhasının bu itirazına göre, bu maddedeki mu lâklık bir süre sonra yine anla mazlı a ve çeki meye neden olacaktı. Çünkü Basra havalisinde (Hürrem ehr, Ceziretü'l- Hızr ve attü'l-Arab gibi yerlerde), yarısı Osmanlı sınırları içinde, di er

²²⁴ S. L. Poole; a.g.e., s. 92-93.

²²⁵ BOA., Bâb-ı Âsâfî Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM.), Dos. No: 3A, Gömlek No: 91. Bu belge içinde, ran murahhasının yaptı ı itirazlar sırasıyla ifade edilmi tir.

yarısı da ran sınırları içinde kalan a iretlerin bulunması, sorunların temelini olu turmaktaydı. Buna dayalı olarak ran'ın ileri sürdü ü çözüm plânu ekildeydi: Bu a iretlerden bir kısmının ran tarafında olmu olması, Osmanlı tarafında kalan uzantılarının da ran'a tabi olmasını zorunlu kılmakta ve buna ba lı olarak da a iretlerin ellerinde bulunan arazinin tümünden ran'a bırakılması gerektirmekteydi ²²⁶.

ran murahhasının sundu u bu teklif plânu Osmanlı taraf ından olumlu kar ılanmamı tır. Çünkü bahsi geçen a iretlerin ellerinde tuttıkları toprakların ran'a bırakılması yolundaki teklif, ba ka birçok iddianın ortaya atılmasına ve normalde Osmanlı elinde kalan yerlerin, ran tarafına terk edilmesine neden olabil irdi. Özellikle attü'l-Arab bölgesinde çe itli a iretlerin meskûn oldu u toprakların, Osmanlı'ya ait oldu unu vurgulayan Osmanlı murahhası, en tartı malı yerlerden biri olan bu bölge ile ilgili ngiltere ve Rusya komisyon üyelerine de bilgiler vermi tir ²²⁷. Buna dayalı olarak da, ayet ran'ın istedi i ekilde bir çözüm plânu kabul edilirse, Osmanlı sınırları içinde kalan yerlerin durumunun, belirsizli e neden olaca ı ve devamlı surette ran'ın buralara müdahale etmesine olanak sa layaca ı vurgulanmı tır.

b- ahısların U radıkları Zararların Tazmini

Basra dolaylarındaki bu sınır meselesine olan itirazın dı ında, taslak metninin dördüncü maddesinde yer alan ahısların u radıkları zararların tazmini konusunda da anla mazlık vardı ve ran tarafının itirazları sö z konusuydu. Yine ikinci maddede de yer alan iki taraf sınırları üzerindeki istihkâmların durumu ile yedinci maddede yer alan mütekabiliyet esasına dayalı uygulamalar konusunda da, ran'ın bazı itirazları bulunmaktaydı ²²⁸.

c- Baban Sanca ı'nın Durumu

Dile getirilen bu itirazlar ve tartı ma konusu olan hususlar, sadece yukarıdakilerle sınırlı de ildi. En önemli sorunlardan biri olan ve iki devleti en çok

²²⁶ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: "...bu ibare gayet mübhem olarak ol havalide mesela nusfi memalik-i Devlet-i Aliyye elinde di eri dahi arazi-i raniye'de mütemekkin birçok a air bulundu u cümlelerin malumu olmasıyla sonra o makûlelerden i te bu a iretin birazı ran'da oldu u cihetle berü tarafda bulunan a airin dahi ran'a tabi olmak ve bunların yedinde olan arazinin Devlet-i raniyye'ye terk olunmak iktiza ider yollu iddialar meydana çıkarma a ..." BOA., A. DVN. MHM., D. No: 3A, G. No: 91.

²²⁷ BOA., A. DVN. MHM., D. No: 3A, G. No: 91.

²²⁸ BOA., A. DVN. MHM., D. No: 3A, G. No: 91.

kar ı kar ıya getiren, hatta bu son sava ın e i inden dönülmesine sebep olan olayda da görüldü ü üzere, Baban havalisinin durumu ve buradaki Kürt yerle im yerleri sorunu ydu²²⁹. Bu sınır boylarındaki a iretlerin durumuna yönelik olarak da, antla maya varılamayan pek çok husus vardı.

Bu antla mazlıklarla ilgili en belirgin çözüm yolu ise, Osmanlı teba'asından olup da, Osmanlı tarafına gelen a iretlerin kabul edilmesi di erlerinin ise reddedilmesi yönündeydi. Antla maya aykırı bir ekilde gelen a iretlerin, iskânına göz yumulmaması da vurgulanan di er bir husustu²³⁰. Baban havalisinin emniyet ve asayi inin sa lanmasında ya anan güçlükler belliydi. Bu asayi sizli e ba lı olarak da, bu havalide ya ayan a iretler, büyük sıkıntılara maruz kalmı ve peri an olmu bir durumdaydılar. Hatta bu antla ma müzakerelerinin yürütüldü ü esnada ya anan olaylar bile bu havalinin ne kadar sıkıntılı oldu unu göstermekteydi.

ca- Bedirhan Bey Meselesi

1847 senesinde Musul'a ba lı Cizre Kazası'nda ya anan Bedirhan meselesi, bu havalinin ne kadar sorunlu oldu unu ve Osmanlı Devleti'nin buralarda hâkimiyet tesis etmesinin ne kadar güç oldu unu bir kez daha göstermi tir²³¹. Lûtfî Tarihi'nde anlatıldı ı üzere meselenin seyri u ekilde olmu tur: Bedirhan Bey, Cizre Kazası'nın mütesellimli ini yürüten, ancak kendi ba ına buyruk hareket eden bir kimseydi. Bâbîâlî tarafından çe itli kereler uyarıldı ı halde kendisi bu uyarıları dikkate almamı ve bu sorun ciddi ekilde Osmanlı yönetimini dü ündürmeye ba lamı tir. Neticede, Anadolu Ordusu Mü îri Osman Pa a'nın, görevlendirilmesi ve yeterli sayıda askeri güç ile harekete geçilmesiyle bu mesele halledilebil mi tir.

Zaten bu co rafyanın, kendisine has yapısı dolayısıyla olumsuzlu u vardı ve bundan dolayı da buralarda otorite tesis etmek gerçekten zordu. Nitekim Bedirhan gailesinde, Mü îr Osman Pa a çok sarp bir arazi yapısına sahip olan Cizre bölgesinde ba arılı olabilmek için, çok ciddi bir harekât plânı olu turmu ve üç güne yakın süren top atı ları sonucunda Bedirhan Bey'in bulundu u kaleyi dü ürebilmi tir²³². Bedirhan

²²⁹ BOA., *Divân-ı Hümayûn Âmedî Kalemi* (A. AMD.), D. No: 2, G. No: 46.

²³⁰ BOA., A. AMD., D. No: 2, G. No: 46.

²³¹ Lûtfî; a.g.e., C.: VIII, s. 1246.

²³² Lûtfî; a.g.e., s. 1246. Lûtfî Efendi; Bedirhan Bey'in ancak dört gün sı ındı ı kalede dayanabildi ini belirttikten sonra, "...eman dileyerek...iki o lu ve maiyet-i hususiyesinde bulunan adamlarıyla ordu -yı

Bey ve kendisiyle birlikte hareket eden Han Mahmud²³³, üzerine gelen askeri güç kar ısında tutunamayacaklarını anlayınca da affedilmeleri talebiyle teslim olmu lardır. Bu ki ilerın teslim olmalarıyla birlikte aman dilemeleri ve affedilme talepleri Osman Pa a tarafından stanbul'a bildirilmi , Babîâli'de bu talepleri olumlu kar ılamı tır²³⁴.

Lûtfî Tarihi'nde geçen bu bilgilerin dı ında, Bedirhan meselesinin farklı bir nedenden kaynaklandı nı dile getiren Ziya Nur Aksun, meselenin ortaya çıkı nedeni ile ilgili olarak, i in içinde ngiliz ve Fransız etkisi oldu unu belirtmektedir. Aksun'a göre; Bedirhan Bey'in Osmanlı'ya isyan etme gibi bir niyeti yoktu. Bulundu u havalinin önemli Kürt liderlerindendi ve 1846 senesinde, kendi havalisi içinde bulunan Tayyar Nestûrileri'ni itaat altına almı tı. Bu durum ngiltere'nin Musul'da bulunan konsolosu Sir Henry Layard tarafından Londra ve Paris'e bildirilmi , akabinde de bahsi geçen devletlerin, Osmanlı üzerinde baskı kurması neticesinde, Bedirhan Bey'in üzerine asker gönderilmi ti²³⁵.

Nitekim Bedirhan Bey, üzerine gelen askere fazla direnmemi ve teslim olmu tur. Affedilmesi yönündeki talebi de kabul olunmu ve stanbul'a gönderilmi tir. Kendisi, stanbul'da Padi ah huzuruna çıkarıldı ında da, hiçbir suçunun olmadığını ifade etmi ve mükâfat beklerken cezalandırıldı nı dile getirmi tir. Bu sözleri padi ahı bile etkilemi tir. Hatta Sadrazam Mustafa Re id Pa a, masa üzerinde bulunan siyah kaplı defteri i aret edip; “...*Bedirhan Bey, sûretde ef'âliniz bu vecihle siyah görünüyor ise de hakikatte u defterin derûnu gibi bir günâ leke ve nokta -i siyahdan berî oldu unu devlet teslim etmektedir...*” diyerek, bir ekilde kendisinin suçsuz oldu unu ifade etmeye çalı mı tır. Aksun; bu bilgileri verdikten sonra, bu mesele ve bunun dı ındaki birçok meselenin ortaya çıkmasında, Tanzimat'la ba layan yabancı müdahalesinin bir yansıması oldu unu da belirtmi tir²³⁶.

Aslında bu mesele dolayısıyla, bizim vurgulamak istedi imiz husus udur. Bahsi geçen Ba dat havalisinin kuzey kesimleri ile Güney Do u Anadolu Bölgesi'nde,

hümâyûna gelerek yaptı ı suçları itiraf etti ini ve afv -ı merhamet-i padi âhîye sı ındı nı...” ifade etmektedir.

²³³ Han Mahmud, Osmanlı yönetimince Kürt e kıyalarından biri kabul edilmekteydi. Bu ki i, 1254/1838 yılı içinde çıkardı ı olaylar dolayısıyla baskı görünce, hemen ran'a sı nımı ve oradan destek almaya çalı mı tı. Bu yönüyle de bu havalideki Kürt a iret liderlerinin bir kısmının ran ile yakın ili kileri oldu u bir vakıa'ydı. **BOA., H. H., D. No:452, G. No: 22383.**

²³⁴ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1246.

²³⁵ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 310.

²³⁶ Z. N. Aksun; **a.g.e.**, s. 311.

sıkıntılı durumlar vardı ve bu sorunlar uzun zamandan beri devam etmekteydi. İran, bu havalıyı çok iyi biliyordu ve nüfuzu altında tuttuğu ağıretleri ve bu ağıret liderlerini Osmanlı'ya karşı koz olarak kullanmaktan çekinmiyordu²³⁷.

Nitekim Baban Sancaı'nda yaşanan mutasarrıf isyanları ve bu karışıklığın altında yatan neden de, İran'ın bu havaliden elini bir türlü çekmemesi ve sorunları körüklemesinden kaynaklanmaktaydı. Nitekim en son yaşanan Süleymaniye Sancaı Mutasarrıfı Mahmud Paşa isyanı (1842) ve öncesinde yaşanan tüm isyanlarda, İran'ın birinci derecede etkisi olmuştur. Bunun yanında batılı güçlerin stratejik açıdan önemsendiği ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaktan çekinmediği muhitlerden biri olan bu havalı, özellikle farklı etnik kökenlerden, kültürlerden ve dinlerden gelen insanlarla çevrili olması dolayısıyla da, devamlı sorunlarla karşı karşıyaydı.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset çerçevesinde, sorunlar yumağı haline gelmiş bu mevkiileri elinde tutmasının ve devlet hâkimiyet anlayışını buralara yerle tirmesinin ne kadar güç olduğu da kendini göstermiştir. Zira Lûtfî Tarihi'nde anlatıldığı kadarıyla, Bedirhan meselesinde dikkatimizi çeken en önemli husus, Osmanlı'nın bu bölgeyi bayağı ihmal etmiş olmasıdır. Nitekim Bedirhan meselesi ortaya çıkıncaya kadar buraya hiçbir Osmanlı yetkilisi gitmemiştir. Ancak böyle bir sorun ortaya çıkınca Ayân-ı Kirâmdan Kemal Paşa, ilk başta Bedirhan Bey'i nasihatle yola getirmek için buraya gönderilmiş, hatta Bedirhan Bey'in hiç Türkçe bilmemesi dolayısıyla, kendisiyle ancak Farsça iletişim kurulmaya çalışılmıştır²³⁸.

Yine Lûtfî Efendi'nin vurguladığı üzere, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları havalide bulunan Kürt reisleri, kendi başlarına buyruk ve otorite tanımaz bir tavırla hareket etmişlerdir. Bunun sebebi de, "*Devlet-i Aliyye'nin kuvvet-i zabıtasının*" oralarda geçersiz olmasıydı. Devletin kuvvet-i zabıtasının buralarda tesis edilememesinin en önemli nedeni de, bahsi geçen havalinin fethinden sonra, yurtluk - ocaklık olarak her türlü idaresinin yerel yöneticilere bırakılmasıydı. Devletin buralarla ilgilenmemesinin sonucunda da, yerel yöneticiler devlet otoritesini tanımaz bir hale gelmişlerdi.

²³⁷ 1848 senesinde Hakkâri Beyi ile İran'ın yakın münasebetleri olduğu da bilinmekteydi. Hatta bir ara Hakkâri ile Cizre taraflarının İran hükümetine bakanaca söylentileri ortaya çıkmış, bu durum Anadolu Ordu-yı Hümayûn Müfettişi ve Kürdistan Valisi tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. **BOA.**, **MSM.**, D. No: 52, G. No: 1351.

²³⁸ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1246-1247.

Buna ba lı olarak da, Bedirhan meselesi birden Osmanlı yönetiminin dikkatini bu bölgelere yöneltmesine imkân sa layıp, en azından buralarda ıslahat yapılması fikrini ortaya çıkarmı ²³⁹, bu amaçla da yapılmaya ba layan bir dizi düzenleme sonuç vermeye ba lamı tır. Nitekim Kürt yerle im yerlerindeki baskıcı a ıret reislerinden kaçan ve ran ile Rusya taraflarına sı nımı olan ahalinin bir kısmı, 1847 senesi Ekim ayından itibaren buralara dönmek istedikleri talebini Osmanlı'ya iletmi lerdir ²⁴⁰.

Buradan da anla ılaca ı gibi, Osmanlı ve ran yüzyıllardan beri kendi menfaatleri noktasında çeki me alanı olarak gördükleri bu mevkiileri, sadece çıkarları do rultusunda ve sahip oldukları toprak nokta -i nazarından ele almı lardır. En çok sorunların ya andı ı, ahalinin ma dur oldu u ve devamlı yıkıcı tahribatların kol gezdi i bu bölgelerin, sosyal ve ekonomik durumunu düzeltme ve ahalisine insanî yönden yana ma yerine, çatı ma zemini ekseninde hareket edilmesi, sorunların ya anmasını körüklemi tir.

Ne yazık ki, müzakere sürecinde de Osmanlı ve ran murahhaslarının sürekli dile getirdikleri husus; u arazi senin bu arazi benim, yok u a ıret senin, yok bu a ıret benim, o a ıret senin topra ma geçti, bu a ıret benim topra ma geçti gibi, yüzyıllara dayalı aynı söylemlerdi. Bu ekilde ele alınan meselelerin, bir çözüme kavu mayaca ı da belliydi.

d- Fırarîler ve Osmanlı'ya Sı nımın ran ehzadelerinin Durumu

Osmanlı ve ran tarafı için rahatsızlık veren di er bir konu da, fırarî bazı kimselerin durumuydu. Bu ba lamda hem Osmanlı tarafı, ran'a gidip sı nımın ve kendisine isyan etmi kimselerin ran tarafından korunmasından ikâyetçi oluyordu, hem de ran tarafı, Osmanlı'ya sı nımı olan ehzadelerin durumundan duydu u rahatsızlı ı dile getiriyordu. Bu kar ılıklı suçlayıcı ifadelerin altında yatan esas mesele de, bu fırarî kimseleri iki tarafın birbirine kar ı koz olarak kullanabilmesi hususuydu.

²³⁹ Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1250. Bu fikre dayalı olarak ta 1847 senesi sonlarında Kürtlerin ya adı ı bölgelerin sükûnete ve huzura kavu ması için idari bir düzenleme yapılmı tır. Bu düzenlemeye göre Kürdistan Eyaleti olarak adlandırılan bu bölgeye Musul Valisi Es'ad Muhlis Pa a atanmı tır. Lûtfî; **a.g.e.**, s. 1253.

²⁴⁰ Belgede bu husus u ifadelerle geçmektedir: "...*mukaddeme ran ve Rusya taraflarına gitmi olan a airden ekserisi havali-i merkûmenin iade ve istihsal olunan asayi ve emniyet -i kâmileci cihetiyle avdet isti'dasına binaen...*" **BOA., Sadâret Âmedî Kalemi (A. AMD.)**, D. No: 2, G. No: 46.

Her ne kadar önceki kısımlarda anlatıldı ı üzere, Osmanlı yönetimi böyle bir durumun olmadı ını ran tarafına söylüyor ve bu ehzadeleri ran'a kar ı bir koz olarak kullanmadı ını belirtiyorduysa da, kendisine sı ınmı olan yönetim muhalifi bu kimseleri iyi bir ekilde a ırılıyor, bunlara maa tahsis ediyor ve özellikle de Ba dat'ta ikametlerine imkân tanıyordu. Nitekim 1843 senesi içinde, iki taraf arasında barı müzakerelerinin ba ladı ı sırada, Ba dat'ta bulunan, eski ran ah'ı Feth Ali ah'ın o ullarından olan ehzade Rıza Kuli Mirza, Ba dat Valisi Necib Pa a aracılı ı yla am, Beyrut güzergâhı üzerinden stanbul'a gönderilmi ti²⁴¹. Bu ehzade ile stanbul'da bulundu u süre içinde görü lümü ve iki devlet arasında sürdürülen müzakereler hakkındaki görü leri alınmı tı. Ancak böyle bir irtibatın, ran ile yürütülen barı müzakerelerine zarar verece i ve ran tarafından yanlı anla ı laca ı da dü ünüldü ünden, bu ehzadenin, stanbul'da kalmasındansa, Bursa'da ikametinin faydalı olaca ı dü ünülmü tü. Hatta bu niyet, ngiliz elçili ine de bildirilmi ve onlardan da olumlu görü alınmı tı²⁴².

Bunun dı ında iki ülke arasında en büyük sorun olan, Osmanlı'ya isyan eden Baban mutasarrıflarının ve di er bazı a ıret liderlerinin, ran tarafından korundu u ve desteklendi i de bilinen bir gerçektir. Bu sorunlar defalarca iki tarafı sava ın e i ine getirmi , hatta ya anan son Osmanlı - ran harbi (1821-1822) ile en son Baban Mutasarrıfı Mahmud Pa a meselesinde de (1842) bu durum net bir ekilde ortaya çıkmı tı. Bu iki büyük olayın sebebi de, Osmanlı mutasarrıfı olan bu ki ilerin isyan edip, ran'a sı ınmaları ve ran'ın da bunları desteklemesinden kaynaklanmı tı. Kısaca bu firarîler meselesi çok önemli bir gerginlik sebebiydi, fakat öyle kolay çözümlenebilecek bir sorun da de ildi.

3- Erzurum Antla ması (2 Haziran 1847)

Osmanlı Devleti ile ran Devleti arasındaki gerginli i gidermek ve olası bir sava durumunu engellemek için, ngiltere ve Rusya'nın da devreye girmesi ile uzun bir

²⁴¹ BOA., . HR., D. No: 22, G. No: 1039, B. No:3. O tarihte stanbul'a gelen sadece bu ehzade de ildi. Feth Ali ah'ın kızlarından Mevlide Hanım da Osmanlı'ya sı ınarak stanbul'a gelmi tir. Kendisi, babası Feth Ali ah'ın ölümünden sonraki dokuz yıllık sürede çok büyük sıkıntılar çekti ini ve Tahran'da peri anlık içinde ya adı ını ifade etmi tir. BOA., . HR., D. No: 22, G. No: 1039, B. No: 2.

²⁴² BOA., . HR., D. No: 22, G. No: 1039, B. No: 5.

süre²⁴³ devam eden ve ço u zaman kesintiye u rayan müzakereler sonucunda, bir antla maya varılmı tır. Müzakerelerin Erz urum'da yürütülmü olması dolayısıyla da, tarihimize kinci²⁴⁴ Erzurum Antla ması olarak geçen bu antla ma, 2 Haziran 1847 tarihinde iki tarafın temsilcilerinin imzalaması ve antla ma evrakının mübadele edilmesi ile neticelenmi tir²⁴⁵.

Müzakereler sırasında pek çok sorun ya anmasına ve kimi zaman içinden çıkılmaz bir hal almasına ra men, iki taraf arasında bir düzene sokulması gereken hususların zorunlulu u ve ngiltere ile Rusya'nın da etkili tavırları nedeniyle, güçlkle de olsa bu antla ma imzalanabilmi tir. Görü melerde Osmanlı Devleti'ni temsilen Muhammed Sadullah Enverî Efendi yer alırken, ran adına da Mirza Taki Han yetkili kılınmı ²⁴⁶ ve neticede toplam dokuz maddeden olu an antla ma metni imzalanmı tır. Antla manın önemi dolayısıyla, bu maddeleri sadele tirerek ve mümkün oldu unca kısaltarak buraya alıyoruz²⁴⁷.

1. Madde: ki slam Devleti olan, Osmanlı ve ran, o ana kadar birbirlerinden talep ettikleri alacaklarından tümünden vazgeçmi lerdir. Nitekim antla manın dördüncü maddesinde kayıtlı oldu u üzere, iki tarafın alacak hususları halledildi i için bu mesele çözülmü tür.

2. Madde: Zohab Sanca ı'nın batı tarafında bulunan arazi, bütünüyle Osmanlı Devleti'ne bırakılırken. Bu sanca ın do u tarafı, Kerind Deresiyle birlikte ran'a bırakılacaktır²⁴⁸. Süleymaniye Sanaca ı, Osmanlı hâkimiyetinde kalacak ve hiçbir zaman ran Devleti, bu sancakla ilgili bir iddiada ve talepte bulunmayarak, buraya müdahale etmeyecektir²⁴⁹. Muhammere²⁵⁰ ehri ile iskelesi ve Ceziretü'l-Hızır (Abadan)

²⁴³ Antla manın dördüncü maddesinde ngiltere ve Rusya'nın da aracı olması ve bu aracılı ın Osmanlı ile ran tarafından kabul edilmesi ile birlikte ba layan müzakere sürecinin ba langıç tarihi Mayıs 1845 olarak ifade edilmektedir. ki taraf murahhaslarının 2 Haziran 1847 tarihinde antla m ayı imzalamı oldukları dikkate alınırsa, asıl müzakerelerin yakla ık iki yıl sürdü ü anla ılmaktadır. Ancak iki taraf arasında ilk görü melerin kabulü ve murahhas tayin etmeleri 1843 senesine tesadüf etmesi dolayısıyla da dört yıla yakın bir süre müzakere lerin devam etti ini söylemek mümkündür.

²⁴⁴ Birinci Erzurum Antla ması 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanmı tır. Bu antla ma ile ilgili detay önceki bölümde verilmi tir.

²⁴⁵ BOA., A. DVN. MHM., D. No: 5, G. No: 35.

²⁴⁶ BOA., A. DVN. MHM., D. No: 5, G. No: 35.

²⁴⁷ Erzurum Antla ması'nın tüm metni, bahsi geçen u belgede bulunmaktadır. BOA., A. DVN. MHM., D. No: 5, G. No: 35.

²⁴⁸ Kısaca Zohab Sanca ı iki devlet arasında sınır olmu tur.

²⁴⁹ ki devlet arasındaki en önemli sorunların ba nda gelen ve neredeyse iki tarafı sava m e i ine getiren bu havaıyla ilgili antla ma maddesinde ran'ın müdahalesinin olmayaca mın üstüne basılarak

ile birlikte attü'l-Arab'ın do u kısmı ran'a bırakılacaktır. Yine bu havalide bulunan ve ran'a tabi olan a iretlerin kontrolleri altında bulunan arazi, mülkiyetiyle ran'a verilecektir. attü'l-Arab'ın denize döküldü ü yerden, bu nehrin iki devlet sınırını olu turdu u yere kadar olan nehir kısm ının üzerinde, ran ticaret gemileri serbestçe ticaret yapabilecektir.

3. Madde: bu antla ma ile iki taraf, ikinci maddede belirlenen sınırlar dı nda kalan araziler üzerindeki her türlü iddialarından vazgeçeceklerdir. kinci maddede geçen sınırların tatbik edilmesiyle birlikte, iki devlet arasında kesin sınır çizgilerinin olu turulması için, müteakip zaman içinde, iki taraftan da memurlar ve mihmandarlar tayin olunacaktır.

4. Madde: ngiltere ve Rusya'nın, iki ülke arasında antla manın tesis edilmesi için arabulucu olarak 1261 senesi Cemâziyelevveli'nde (Mayıs 1845) devreye girmesi ve bunun Osmanlı ile ran tarafından da kabul edilmesinden bu yana geçen süre içinde, u ranılan zararlar ve yaylak gelirlerindeki kayıplar konusu, adaletli bir ekilde çözümlenecektir. ki devlet, bu hususla ilgili olarak, antla manın imza edilmesinden sonraki yakın bir zamanda, meselenin kesin ekliyle halli için memurlar tayin edeceklerdir.

5. Madde: Firarî ran ehzadelerinin, Bursa'daki ikametleri ve bu esnada bu ki ilerinin ran'a yönelik art niyetli ve gizli te ebbüslerine, Osmanlı Devleti müsaade etmeyecektir. Bunun dı nda, taraf devletlerin di er tüm firarîlerinin, Birinci Erzurum Antla ması (1823) hükümleri gere ince geri verilmeleri hususunu iki taraf da kabul etmektedirler.

6. Madde: ran tüccarlarının, yaptıkları ticaret ve ödeyecekleri gümrük vergileri ile ilgili konular, 1238/1823 senesinde imzalanmı olan Erzurum Antla ması'nda

vurgulanması dikkat çekicidir. Orijinal metinde bu hususla ilgili ifadeler u ekilde geçmektedir. *"...Süleymaniye ehr ve sanca ı hakkında ran Devleti her bir gûna iddiadan sarf-ı nazar idüb sanca -ı mezkûrede Devlet-i Osmaniye'nin hakk-ı temlikine vaten mine 'l-evkat bir dahl ve taarruz etmeyece ine kaviyyen taahhüd eder..." BOA., A. DVN. MHM., D. No: 5, G. No: 35.*

²⁵⁰ Hürrem ehr diye de bilinmektedir.

geçti i ekliyle aynen kabul edilecektir²⁵¹. ran tüccarları, bu antla mada tayin edilmi olan oranın dı nda, ba ka bir bedel ödemeyeceklerdir.

7. Madde: Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan kutsal mekânlara ziyaret için gelen ranlı ziyaretçilere iyi muamele olunacaktır. Bu kimselerin, emniyetli bir ekilde gidi geli lerinin sa lanması ve hiçbir baskıya maruz kalmamaları için, Osmanlı Devleti gerekeni yapacak ve bu hususa hassasiyet gösterecektir.

Ayrıca ranlı ziyaretçiler için lazım gelen imtiyazlar da sa lanacaktır. ki devlet arasında kurulan bu dostluk ba ma ve din birli i prensibi ne dayalı olarak da, ranlı ziyaretçilerin Osmanlı içinde sahip oldukları imtiyazların aynısının, bütün ranlılara da tanınması söz konusu olacaktır.

Bu ba lamda gerek ticaret için olsun ve gerekse di er hususlarla ilgili olsun, ranlılara hiçbir ekilde baskı yapılmayacak, hürmetsizlik gösterilmeyecektir. Yapılması lazım gelen en uygun muamele, bu kimselere uygulanacaktır.

Bununla birlikte Mekke ve Medine hariç olmak üzere, Osmanlı ülkesi içinde ran konsolosluklarının açılmasına Osmanlı Devleti rıza gös terecektir. Kurulacak bu konsolosluklar sayesinde, gerek ran tüccarı ve gerekse di er ran vatanda ları olsun, Osmanlı içinde kar ıla tıkları sorunlarının çözümünde bu konsolosluklara müracaat edebileceklerdir. Bahsi geçen konsoloslukların hukukî durumu ve konumları, di er devletlerin konsolosluklarıyla aynı statüde olacaktır.

Osmanlı Devleti, ran'ın, konsolosluklar açmasına müsaade edece ini, bu antla ma çerçevesinde taahhüt etmektedir. Konsolosluklarla ilgili husus, mütekabiliyet esasına göre, Osmanlı için de geçerli olacak ve Osmanlı Devleti, ran içinde uygun görülen mahallerde kendi vatanda nının hakkını, hukukunu korumak ve sorunlarını çözmek için konsolosluklar açabilecektir. ran Devleti de, “*muamele-i mütekabiliyenin*” aynısını yerine getirece ini taahhüt etmektedir.

²⁵¹ 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanmı olan birinci Erzurum Antla masının, ikinci maddesinin içinde bir fıkra ile yer alan ran tüccarlarının ödemesi gereken vergi miktarlarıyla ilgili husus u ekildedir: “ *ran tüccarının ödemesi gereken gümrük ve rgisi, Osmanlı teba'asından olan ehl-i slam tüccarının ödedi i ile aynı olacaktır. Ticaret mallarından bir defaya mahsus yüzde dört oranında gümrük vergisi alındıktan sonra kendilerine verilecek edâ tezkeresi ile - ba ka bir yerde ba ka birine devir olmadı ı müddetçe- ba ka bir vergi talep olunmayacaktır*”. Cevdet; **a.g.e., , C.: XII, s. 232-233.**

8. Madde: Osmanlı ile İran tarafı, sınır boylarında olan aşiretler ve kabilelerin durumuna yönelik olarak ciddi tedbirler alacaktır. Bu tedbirlerin en önemlisi; bu havalide bulunan aşiret ve kabilelerin, yamaçlarına girişmelerinin engellenmesi ve iki devlet topraklarına verdikleri diğer tüm zarar ve ziyanın önüne geçilmesidir. Bu tedbirlerin yerine getirilmesi ve huzursuzlukların önlenmesi için, iki taraf da münasip mahallerde asker konuşlandıracaktır. Osmanlı ve İran tarafı, kendi arazilerinde meydana gelen gasp, yamaç ve katliam gibi her türlü tecavüzkâr hareketlerin ortadan kaldırılmasını ve kendi sınırları içindeki aşiretlerin, bu tür girişmelerini engelleyeceklerini taahhüt etmektedirler.

Hangi tarafa bağlı oldukları belli olmayan veyahut bu durumları ihtilafli olan aşiretlerin, bundan sonraki durumlarına yönelik olmak üzere, öyle bir uygulama yapılacaktır: Bu aşiretlerin bir kereye mahsus olmak üzere, hangi tarafa geçmek istedikleri kendilerine sorulacak, kendi “*irâde-i ihtiyarları*” ile verdikleri karardır. Kararında, hareket edilecektir. Hangi tarafa bağlı oldukları kesin olan aşiretlerin de, bağlı oldukları devlet toprakları içine gitmeleri sağlanacaktır²⁵².

9. Madde: Gerek akd edilmiş olan bu Erzurum Antlaşması'nın maddeleri ve gerekse 1823 senesinde yapılmış olan ilk Erzurum Antlaşması maddelerinden de kaldırılmayan ve kaldırılmayan (*ta yir ve ilga*) tüm maddeler, olduğu gibi geçerli olacaktır. Buna bağlı olarak da, yukarıda belirtilen maddeler ile ilgili hükümler, aynen kabul olunmuştur. Yine iki taraf arasında varılan karar gereğince; bu antlaşma, murahhaslarca karılıklı imzalandıktan ve mübadele edildikten sonra, iki ay veya daha az bir süre içinde, Osmanlı ve İran Devletleri tarafından imza olunup tasdik edilecektir.

Netice itibarıyla 1263 senesi Cemâziyelâhiresinin on altıncı günü (2 Haziran 1847) iki devletin yetkili murahhaslarınca imzalanarak, mübadele edilen antlaşma senetleri, akabinde ilgili devletlerin merkezlerine gönderilmiştir. Osmanlı ve İran devletleri, bu antlaşmayı olduğu gibi tasdik etmişlerdir²⁵³. Antlaşma çerçevesinde, belirlenen hükümlerin yerine getirilmesi ve iki taraf arasında iyi münasebetlerin

²⁵² Hatta bu aşiretlerin bağlı oldukları devlet sınırları içine girmesi için gerekirse baskı (*duhûla cebr*) yapılacaktır.

²⁵³ BOA., A. DVN. MHM., D. No: 5, G. No: 35. Belgenin sonunda devletçe tasdik edilmiş olan tarih olarak Evâil-i Rebîülâhîr 1264 / 7 Mart 1848 tarihi geçmektedir.

kurulması hususunda, gayretli davranılacağı ve antlaşma maddelerine halel getirilmemesi için gereğinin yapılacağı da Osmanlı yönetimince ifade edilmiştir.

4- Erzurum Antlaşması Çerçevesinde Osmanlı - İran İlişkilerinin Seyri

Uzun süren müzakereler ve sıkıntılı dönemlerden sonra imzalanmış olan Erzurum antlaşmasıyla, Osmanlı ile İran arasındaki ilişkiler, tam olarak sükûnete kavuşmuştur. Görünüşte bir antlaşma imzalanmış, ancak iki taraf da antlaşma memnun kalmamıştır. Hatta antlaşmanın sadece görüntüden ibaret olduğu yolunda görüşler bile vardır²⁵⁴. Çünkü antlaşma, bütün meseleleri çözümü gibi görünmüşse de aslında en önemli meselelerin birçoğunu çözmemiş ve muallâkta bırakmıştır. Nitekim antlaşma maddeleri içinde yer alan; bağımsızlık meselesi olmak üzere bazı konuların, ileriki zamanlarda tayin olunacak memurlar vasıtasıyla görüşülecek olması yönündeki ifadeler, bunun göstergesidir²⁵⁵.

İngiliz tuhafı, dört yıla yakın süren ve İngiltere ile Rusya temsilcilerinin de yoğun bir mesai harcadığı müzakere sürecinden alınamayan neticeler, sonraki dönemlerde iki devletçe nasıl çözülecekti? Bu pek belli değildi. Sonraki dönemlere bırakılan bu sorunların çözümünü yolundaki görüşmelerin, epey bir zaman alacağı da belliydi. Nitekim 1848 senesinde Muhammed Şah'ın ölümünden sonra yerine geçen Nasirüddin Şah döneminde, Osmanlı ile İran arasındaki bu meseleler, bayağı bir zaman almış ve çok yoğun tartışmalar ekseninde devam etmiştir²⁵⁶.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, antlaşma maddeleri içinde, iki tarafın hemen kabullendiği ve uzlaşmayla uygulamaya koyduğu konu, konsolosluklar meselesi olmuştur. İki taraf murahhaslarının antlaşmayı imzalamasından yaklaşık bir sene sonra (6 Haziran 1848), Osmanlı Devleti'ne resmi müracaatta bulunan İran tarafı, Osmanlı ülkesi içinde konsolosluklar açmak istediğini belirtmiştir²⁵⁷. İran, Mısır'ın İskenderiye

²⁵⁴ S. L. Poole; **a.g.e.**, s. 92-93.

²⁵⁵ Bkz. Erzurum Antlaşması'nın 3. ve 4. Maddeleri.

²⁵⁶ Bu hususla ilgili olarak da, 1849 senesi başında sınır meselelerini yürütmek üzere Derviş Paşa Osmanlı tarafından görevlendirilmiştir. **BOA., HR. MTK.**, D. No: 23, G. No: 62. Osmanlı yönetimi bu meselenin uzun zaman alacağını ve çok sorunlu bir konu olduğunu bilmesi dolayısıyla; Bağdat, Musul, Erzurum ve Kürdistan valilerinin, Derviş Paşa'ya yardımcı olmalarını, bu süreçte İran'ın, sınır bölgelerindeki bazı yerleri almak için göstereceği kurnazlığı karşı dikkatli olunmasını istemiştir; **BOA., Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemî (A. MKT. MHM.)**, D. No: 10, G. No: 25. Sınır meseleleri ile ilgili yıllarca süren müzakereler ve bunların detayları ile ilgili pek çok arşiv malzemesi bulunmaktadır. Bu arşiv vesikalarının büyük kısmı Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemî'nde kayıtlıdır.

²⁵⁷ **BOA., HR.**, D. No: 46, G. No: 2186.

ehri ile Beyrut ve zmir'de, daimî ikamet edecek konsoloslar atamak istedi ini Osmanlı yönetimine iletmi tir. Nitekim iki taraf arasında imzalanan Erzurum Antla masının yedinci maddesi içinde bu husus geçmekte olup, Mekke ile Medine hariç olmak üzere konsoloslukların açılmasına rıza gösterilece i be lirtilmi tir. te ran, bu maddeye dayanarak, böyle bir talepte bulunmu , konu Osmanlı Meclis -i Vükelâ'sında görü ülmü tür²⁵⁸.

Yapılan müzakereler neticesinde, talebin vatandaşlık hakları ba lamında olması dolayısıyla olumlu kar ılanmı tir. Osmanlı'nın da, bu hususla alakalı ve müteakabiliyet esasına ba lı olarak, ran'daki vatandaşları ile ilgili böyle bir giri imde bulunması gündeme gelmi tir. Çünkü ran'ın stanbul'da daimi bir maslahatgüzârı vardı ve bu ki i Osmanlı'daki ran vatandaşlarının haklarıyla y akından ilgileniyordu. ran maslahatgüzârı, bu kimselerin bir sorunla kar ıla ması halinde, resmî makamlara ilgili müracaatları yapıyordu. Fakat Osmanlı'nın Tahran'da böyle bir memuru yoktu. Hâlbuki ba ta Tahran olmak üzere, ran topraklarında epeyce Osman lı vatandaş ı bulunuyordu. Bu kimselerin hakkını hukukunu koruyacak, onlara sahip çıkacak yetkililere ihtiyaç vardı. Bunun ötesinde, antla ma maddeleri içinde yer alan ve sonraki dönemlere bırakılmı olan ba ta sınır meseleleri olmak üzere, ran ile yürütül ecek müzakerelerin seyrini yakından takip edecek ve orada sürekli kalacak bir memurun bulunması da gerekmektedir. Çünkü bu süreçte ran'ın mevcut durumu ve hareket tarzının iyi bilinmesi lazımdı. Ayrıca ngiltere ile Rusya'nın, ran'daki etkinlik alanı ve meseleler üzerindeki tasarruflarını yakından takip edecek, ran'ın bu devletlerle hangi merkezde ilgisinin oldu unu tespit edecek bir maslahatgüzârın orada bulunması arttı ²⁵⁹.

O zamana kadar, bu i ler sefirlerle yürütülmeye çalı ılmı tı. Ancak sefirlerin görev süresinin kısa olması ve oralardaki yetkililerle olan münasebetlerinin fazla samimi olmaması, istenilen verimin bir türlü alınamamasına sebep olmu tu. Hâlbuki Tebriz'de ehbender olarak bulunan Namık Efendi, epey bir süreden beri oradaydı ve ran'ın durumuna yönelik epeyce malûmat sahibi olmu tu. ranlı yetkililerle yaptı ı görüşmeler sayesinde, onlarla baya ı dostluk hâsıl etmi ve elde etti i bilgileri stanbul'a göndererek, devletin bu havaliye yönelik birinci elden bilgi almasını sa lamı tı. Kendisinde bulunan bu özellikler ve liyakatine mahsuben de, Tahran'a

²⁵⁸ BOA., . HR., D. No: 46, G. No: 2186.

²⁵⁹ BOA., . HR., D. No: 46, G. No: 2186.

maslahatgüzâr olarak atanması uygun görülmü tür²⁶⁰. Böylece bu konsolosluk meselesinin uzla mayla neticelenmi olması, sürekli gerginlikler üzerine dayalı ili kilerin az da olsa yumu amasına imkân sa lamı tır.

5- Muhammed ah'ın Ölümü, ran'ın ç Durumu ve Osmanlı'ya Yansımaları

Muhammed ah 6 evval 1264/5 Eylül 1848 tarihinde vefat etmi tir²⁶¹. Muhammed ah'ın son zamanlarında ran'ı u ra tıran en önemli iç sorun, 1844 yılında ortaya çıkan ve kendisinin mehdî²⁶² oldu unu iddia eden Mirza Ali Muhammed Bâb'ın iraz'da kurdu u ve Babilik/Bahâîlik²⁶³ (Babiyye) meselesiydi²⁶⁴. Bu hareketin mensuplarının; Kirman, Yezd, Mazenderan ve Horasan'da çıkardı ı isyanlar, güçlkle bastırılabilirdi i gibi, ran uzun süre bu mesele ile u ra mak zorunda kalmı tır²⁶⁵. ah'ın vefat etmesinden sonra, daha da artan düzensizliklerin neticesine ba lı olarak, ran içinde hemen karı ıklıklar çıkamaya ba lamı tır. Hatta Osmanlı'ya sı nın ve Ba dat'ta ya ayan ran ehzadelerinden Ali ah, ran'a gitmek istedi ini belirterek, Osmanlı yönetiminden izin talep etmi tir²⁶⁶.

Aslında bu durum, neredeyse her ahın ölümünden sonra ya anan bir süreç olup, yeni ah ba a geçinceye kadar bir süre devam ediyordu. ran'da ya anan bu durum, Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümâyûn²⁶⁷ Mü îri Abdî Pa a ile Ba dat Valisi Necîb Pa a'nın ortak

²⁶⁰ BOA., . HR., D. No: 46, G. No: 2186.

²⁶¹ BOA., . MSM., D. No: 30, G. No: 851; BOA., A. DVN. MHM., D. No: 6A, G. No: 71; O. G. Özgüdenli; a.g.md., s. 572; Y. Karadeniz; a.g.e., s. 174; Sykes, a.g.e., s. 439.

²⁶² Lûtfî Efendi Tarihi'nde 1261/1845 senesi olaylarını anlatırken, Garîbe diye adlandırılan ve Ba dat'ta ya anan böyle bir mehdîlik hadisesinden bahsedilmektedir. Bu anlatıma göre; Kerbela ve Necef dolaylarında ortaya çıkan bir ahıs (kitapta ismi yok) mehdînin habercisi oldu unu iddia ederek bir kitapla ortaya çıkmı tır. Bu ki i, zaman içinde o havalinin ulemâsını bile etki altına almı tır. Meselenin Ba dat yönetimince ö renilmesinden sonra, bu zat Ba dat'a getirilmi ve buradaki âlimlerce sorguya çekilmi tir. Bu sorgulama sonucunda suçlu bulunan ve hapsedilen bu sahte mehdînin durumu, Ba dat Valisi Necib Pa a tarafından stanbul'a bildirilmi tir. Osmanlı yönetimi bu ki iyi stanbul'a getirtmi ve Tersâne-i Âmire'de kürek cezasına çarptırmı tır. Lûtfî; a.g.e., C.: VIII, s. 1211.

²⁶³ Bahâîlik ile ilgili geni bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fı lalı; "Bahâîlik" maddesi, TDV A., C.: IV, s. 464-467.

²⁶⁴ Geni bilgi için bkz. Sykes, a.g.e., s. 443-446.

²⁶⁵ Y. Karadeniz; a.g.e., s. 179-180; O; G. Özgüdenli; a.g.md., s. 572.

²⁶⁶ BOA., A. DVN. MHM., D. No: 6A, G. No: 71.

²⁶⁷ 1848 senesinde merkezi Ba dat olmak üzere Irak ve Hicaz Ordusu adıyla yeni bir ordu te kil edilmi , Mü îrli ine de Askerî Mekteb Nazırı Abdî Pa a atanmı tı. 1849 senesinde Ba dat Valisi Necîb Pa a'nın stanbul'a ça rılmasıyla birlikte Ba dat Eyaleti Hicaz Ordusu Mü îri Abdî Pa a'ya tevcih edilmi tir. Lûtfî; a.g.e., s. 1262, 1276.

tahriratlarıyla Osmanlı yönetimine bildirilmi tir²⁶⁸. Ancak Osmanlı Devleti, Muhammed ah'tan önceki dönemlerde oldu u gibi, ran'daki bu karı ıklık durumundan faydalanma ve çıkar amaçlı olarak bu iç karı ıklı ı kullanma yoluna gitmemi tir.

Zaten Muhammed ah döneminin ran'daki en belirgin özelli i, istikrarsızlık ve düzensizlikti. Muhammed ah; devlet idaresinde ba arı gösteremeyen, silik bir ahsiyet olarak ran tarihine geçmi tir. Kendisi, son zamanlarında devlet i lerini iyice aksatmakla birlikte, yönetimi tamamıyla Sadrazam Hacı Mirza A asi'ye bırakmı tı²⁶⁹. Mirza A asi ya lı bir insandı ve ülke yönetimiyle ilgili sa lıklı kararlar alıp uygulayabilecek bir durumda de ildi. Hacı Mir za A asi, Rusya'ya yakınlık duyan bir ki i olup, bu süreç içerisinde Rusya'nın ran üzerinde hatırı sayılır bir nüfuz alanı olu turmasına olanak tanıdı.

Tahran'ın dı ındaki eyaletlerin birço unda büyük sıkıntılar ve düzensizlikler ya anmasına ra men, ran yönetimi bu sorunları giderici hiçbir tedbir almamı tır. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar sonucunda, Rusya'nın dı ında ngiltere ve Fransa'nın da ran içinde geni etkinlik alanı olu mu ve batılı nüfuz alanı her yönüyle ran'a hâkim olmaya ba lamı tır²⁷⁰.

ran'daki durum bu merkezde iken, Osmanlı'da da iyi de ildi. Sanki bu iki devletin kaderi birbirine benziyor gibiydi. Özellikle batılı devletlerin müthi etkisi ve bu iki ülke üzerinde temel politikayı belirleme özelli i, birbirinin aynıydı. Niteki m Osmanlı Padi ahı Abdülmecid'in u ra tı ı ve çözmeye çalı tı ı pek çok sorun vardı ki, Muhammed ah'ın ölümüne denk gelen zaman içinde, Osmanlı'daki en büyük sorunlar; Memleketeyn (Eflak ve Bo dan) ile Macar mültecileri meselesiydi.

lk olarak Fransa'da ortaya çıkan 1848 ihtilâli, siyasî ve sosyal yönden bütün Avrupa'yı kasıp kavurmaya ba lamı tı. Bu ayaklanmalar, kısa sürede spanya, talya, rlanda, Belçika ile Avusturya-Macaristan'a kadar sıçramı tı. Zaman içinde Osmanlı'yı da etkileyen ve sonrasında Macar mültecileri meselesi olarak Osmanlı'ya yansıyan bu problemler, Osmanlı yönetimini iyice sıkıntıya sokan sorunlardan biriydi²⁷¹. Bir yandan da Lübnan'da ya anan sorunlar dolayısıyla, batılı devletler sürekli olarak Osmanlı

²⁶⁸ BOA., . MSM., D. No: 30, G. No: 851.

²⁶⁹ Sykes, a.g.e., s. 428-429.

²⁷⁰ Y. Karadeniz; a.g.e., s. 171-174; O; G. Özgüdenli; a.g.md., s. 572.

²⁷¹ . H. Dani mend; a.g.e., s. 138-139; E. Z. Karal; a.g.e., s. 213-217.

üzerinde baskı kurup, bu havalideki dinî çeki meleri kendi menfaatleri noktasında kullanmaya çalışıyorlardı²⁷².

te bu görüntü içerisinde bulunan Osmanlı Devleti'nin, o sırada İran ile uğraşacağı, en azından İran içinde yaşıyan saltanat çeki mesine bakacak hali yoktu. Aslında, İran'daki yönetim çeki mesinin sonuçlanarak, ilerinin yoluna girmesinin ve sükûnetin sağlanmasının, Osmanlı için daha hayırlı olacaktır. Çünkü iki taraf içinde hassas bölgeler konumunda olan sınır havalisinde yaşanacak herhangi bir gerginlik ve asayişsizlik, yeni kurulmaya çalışılan barış sürecine indirilecek büyük bir darbe olacaktır.

²⁷² E. Z. Karal; **a.g.e.**, s. 210-213.

SONUÇ

Osmanlı'nın İran ile olan münasebetleri, aynı zamanda bu devletin doğu siyasetini de oluşturdu. İçin, iki devlet arasındaki ilişkilere bakıldığında bu husus mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Osmanlı Devleti'nin doğu ile olan münasebetleri, önce Karakayonlular'a arkasından da Akkoyunlu Devleti'ne kadar gitmektedir. Bahsi geçen bu devletler, İran coğrafyasına hâkim olmaları ve varlıklarını burada devam ettirmişlerdir. Fatih Sultan Mehmed zamanında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan ile yaşanan problem ve akabinde de 1473 tarihli Otlukbeli Savaşı, bu devleti tarih sahnesinden çekilmesine neden olduğu gibi, yerine yeni bir devletin kurulmasına da olanak sağlamıştır.

Akkoyunlu Devleti'nden sonra, doğuda ortaya çıkan bu yeni oluşum, birçok farklı yönleri de içinde barındıran Safevî Devleti olarak tekkül etmiştir. Safevî Devleti'nin en önemli özelliği ise, kök itibarıyla Anadolu'ya bağlı olması ve buradan giden Kızılba /Türkmen kabile ve oymaklarınca kurulmasıdır. Zira daha sonraki dönemlerde İran'da hâkimiyeti ele geçiren Avâr ve Kaçar hanedanları da, Türk kökenlidir. İran yönetiminde hâkimiyeti ellerinde bulduran bu Türk kökenli hanedanların en karakteristik özellikleri ise, İslâmî inancına bağlı olmaları ve devlet sistemlerinde Fars kültürünü devam ettirmeleridir. Özellikle İslâmî İran devlet anlayışındaki yeri, Osmanlı-İran ilişkilerinde önemli bir unsur olarak kendine yer etmiştir. Safevîler'deki bu İslâmî özellikleri öyle bir hal almıştır ki, kurdukları devletin temel felsefesini İslâmî esaslarına göre oturtmuşlar ve meşruiyet kaynağı olarak da bu yapıyı kullanmışlardır.

1501 tarihinde İran coğrafyasında ortaya çıkan bu dinî içerikli ve Anadolu bağlantılı Safevî Devleti ile kurucusu Şah İsmail, Osmanlı için ciddi bir sorun haline gelmeye başlamıştır. I. Bayezid dönemine denk gelen yıllarda, Safevîler'in Anadolu içindeki faaliyetleri ve çıkardıkları huzursuzluklara karşı, Osmanlı yönetimi biraz ağırlıklı olarak Safevî tehlikesini önlemeye çalışmıştır. I. Selim'in büyük bir irade ortaya koyarak gerçekleştirdiği Çaldıran Savaşı (1514), Osmanlı-İran ilişkilerinde keskin bir

kırılmanın da dönüm noktası olmu tur. Nitekim iki taraf arasında sonraki zamanlarda ya anan ili kilerin tümü, bu kırılma noktasına göre ekillenmi tir.

Çaldıran Sava ı'ndan sonra, Osmanlı ile ran arasında meydana gelen geli melere bakıldı ı zaman, bu sava ın sonuçları itibariyle etkisini gösterdi i de net bir ekilde anla ılmaktadır. Öyle ki, aradan yüzyıllar geçmesine ra men, ortaya çıkan meselelerde gösterilen refleks, iki ülke yönetiminin bilinçaltında bu olgunun var oldu unu da kanıtlamaktadır. Osmanlı- ran ili kilerinin yumu ama sürecine girdi i anlarda bile, daimî dostlu un bir türlü tesis edilememesinin altında yatan neden de budur.

Osmanlı- ran ili kilerinin en belirgin özelli olan çatı ma konularına bakıldı ında da bu hususların kadim tartı malar ve bu tartı malara dayalı bölgeler oldu u görülmektedir. Tarih boyunca Osmanlı ile ran arasındaki çeki melerin belli ba lı mevkilerinden olan; Ba dat, Süleymaniye, Do u Anadolu Bölgesi, Azerbaycan, Gürcistan ve Erivan gibi yerler en sık mücadele edilen alanları olu turmu lardır. Bundan dolayı da bu bölgelerde ya ayan insanlar devamlı surette sıkıntılara ma ruz kalmı lar ve ma dur olmu lardır. Kısacası bu havalilerde meydana gelen sava lar, isyanlar ve düzensizlikler, rahatsızlıkların kalıcı bir hal almasına neden olan hususların ba ında gelmi lerdir.

XVIII. asırdan itibaren batılı devletler arasında ortaya çıkan rekabete ba lı olarak, bu dönemde büyük geli meler gösteren Rusya, tarihi emellerini gerçekle tirmek için nüfuz alanını Kafkaslara ve burası üzerinden güneye do ru indirmeye çalı mı tır. Rusya'nın ba kapsam dâhilinde giri ti i faaliyetler hem Osmanlı hem de ran için baya ı sıkıntılı bir sürecin ya anmasına sebep olmakla birlikte , Rus gücünün zamanla kendini belirgin bir ekilde hissettirmesi ve XIX. asrın ilk yarısından itib aren sistemli bir hale dönmesiyle, dengeler büyük oranda Rusya lehine geli me ye ba lamı tır. Rusya'nın bu kadar etkinlik olu turmasının nedeni olarak da , hem Osmanlı içinde ya anan sıkıntı ve düzensizlikleri n, hem de ran'da bir türlü tesis edilemeyen hâkimiyet olgusunun payı vardır.

Nitekim Nadir ah sonrası ran'da ba layan karı ıklıklar, Zend Kerim Han zamanına (1749-1795) kadar devam etmekle birlikte , güçsüzle en ve birçok tahribatlar

ya ayan ran'ın vaziyeti Osmanlı'yı da etkilemi tir. Hatta Zend Kerim Han'ın , ran'da yönetimi ele geçirmesinden sonra 1775 senesinde Osmanlı elindeki Ba dat ve Basra taraflarına saldırması, iki ülke ili kilerinin ciddi anlamda gerginle mesine sebep olmu tur.

Zend Kerim Han sonrası ran'da, Kaçar Hanedanı'nın yönetimi ele geçirmesiyle birlikte Osmanlı- ran ili kilerinde yeni bir devre açılmı tir. Kaçarlar'ın ilk hükümdarı olan A a Muhammed Han'ın iktidar dönemi (Ö.1797) ran'da çok kısa sürmekle birlikte, kendisi bu süre içinde ran'ı toparlamaya çalı mı ve bunda da hatırı sayılır bir ba arı kazanmı tir. A a Muhammed Han, kısa süreli hükümdarlı ı zamanında Osmanlı'ya yönelik olumsuz bir hareket te bulunamayarak, Rusya üzerine geni leme politikası izlemi ve Rus eline geçmi olan ran topraklarını geri almaya çalı mı tir.

A a Muhammed Han'dan sonra yerine geçen Feth Ali ah (1797-1834) zamanında Kaçar Hanedanı, ran'da tam anlamıyla yerle meye ba lamakla birlikte , uzun süreli Feth Ali ah saltanatı sırasında , ran'da ta lar yerine oturmaya ba lamı tir. Bu dönemde, Osmanlı- ran münasebetlerinin de baya ı yo unla tı mı ve bu ili kilerin genelde çeki me zemininde oldu unu söylememiz mümkündür.

Feth Ali ah döneminin ran'da göze çarpan önemli yöneticilerinden biri ehzade Abbas Mirza'dır. Feth Ali ah'ın, daha çocuk denecek ya larda veliaht ilan etti i o lu Abbas Mirza, veliahtlı ı sürecinde Osmanlı ile ran ili kilerini belirleyen en önemli aktör olmu tur. Kendisinin 1810 tarihinde veliaht tayin edilmesinden 1833 senesinde ölümüne kadar geçen süre incelendi inde, sadece Osmanlı açısından de il, ran'ın di er bütün devletlerle yürüttü ü ili kilerde de Abbas Mirza'nın birinci derecede etkili oldu u net bir ekilde anla ılmaktadır.

Osmanlı- ran ili kilerinin XIX. Asrın ilk yarısındaki sürecine baktı ımız zaman, belirli bölgeler üzerinde ya anan çeki melerin , iki devleti hep kar ı kar ıya getirdi ini ve kıyasıya rekabetin ya andı mı görmek de mümkündür. Bu çeki me alanlarını sıralayacak olursak;

1- Ba dat'ın kuzeyinde bulunan Baban Sanca ı ve bu sancaktaki yönetici çeki melerinden kaynaklanan gerginlikler.

2- Ba ta Ba dat havalisi olmak üzere Ba dat'a ba lı B asra, Kerbela, Necef ve Irak'ın di er kısımlarında ya anan sıkıntılar.

3- Osmanlı- ran sınır bölgelerinde bulunan a iretlerin çıkardığı sorunlar ve bu havalideki yerel yöneticilerden kaynaklanan problemler.

4- Kafkasya havalisinde; Rusya, ran ve Osmanlı a rasında ya anan kıyasıya rekabet ve gerginlikler.

Bu dört maddede sıraladığımız hususlar, Osmanlı - ran arasında ya anan çeki melerin en önemli ana ba lıkları nı olu turmaktadır. Bu çeki melere ba lı olarak, sık aralıklarla ya anan ve neredeyse birbirinin aynı mesabesinde olan olaylar, kimi zaman iki devleti sava m e i ine kadar getirmi tir . nceledi imiz dönem içinde gördü ümüz ve bizi en çok hayrete dü üren de bu olmu tur. Zira XIX. asrın ilk yarısındaki süreçte, Osmanlı- ran ili kilerinin en sorunlu kısmı bu dört maddeden hangisidir diye dü ünülecek olsa, Baban Sanca ı dolayısıyla ya anan çeki meleri ve akabinde ya anan büyük gerginlikleri birinci husus olarak ele almak gerekmektedir.

Nitekim burayla ilgili süreklilik arz eden ve hiçbir zaman için neticelenmeyen sorun, Baban Sanca ı yöneticilerinin ran'la birebir ba lantılı olmaları ve gerek Ba dat, gerekse Osmanlı yönetimi ile sorun ya adıkları zamanlarda, hemen ran tarafına gidip sı nımlarıdır. ran'ın birinci derecede müdahil oldu u bu hadiseler neticesinde de, kendi hâkimiyet alanına yapılmı bir saldırı olarak meseleyi ele alan Osmanlı yönetimi , kar ılıklı verme gere i hissetmi tir. Bu durum, öyle bir hale gelmi tir ki, Baban Sanca ı yöneticilerinden bir kaçı dı ında isyan etmeyen kalmamı tır. Meselenin en dü ündürücü tarafı ise, o kadar büyük hadiselerin ya anmasına sebebiyet veren Baban ailesine mensup bu yöneticilerin, bir türlü bertaraf edilememi olmalarıdır. Osmanlı ile ran arasında ya anan son Osmanlı- ran harbi ile (1821-22), Muhammed ah zamanında ya anan ve sava m e i inden dönülmesine neden olan gerginli in (1840-42) altında yatan da, yine Baban Sanca ı meselesi olmu tur.

Ba dat havalisinde ya anan Osmanlı- ran gerginliklerinde, yukarıda ifade etti imiz Baban Sanca ı yöneticilerinin isyanının yansımaları birince derecede etken olmakla birlikte, Ba dat Eyaleti'nin Osmanlı- ran sınırı üzerinde çok önemli bir mevkiye bulunması, çeki melerin bura üzerinden ya anmasına da neden olmu tur. Bu

dönemde ran, kendi varlık alanı ve etkisi altında bulunan mevkiler yönünden çok önemli gördü ü Ba dat'la yakından ilgilenmi tir.

ran ahlının, Osmanlı padi ahlarından çok Ba dat valileri ile münasebetlerinin oldu unu söylemek de mümkündür. nceledi imiz dönem boyunca da gördü ümüz üzere, Ba dat içindeki her geli meden ranlılar alakadar olmu lar, Ba dat valili ine atanan yöneticilerden tutun da, valilik için rekabete giri en veya görevinden azledilenlerin durumlarına kadar her eyi yakından takip etmi lerdir. Bu vaziyetin farkında olan Osmanlı yönetimi, merkezden uzak olan ve kendi içinde özel bir egemen sınıfı barındıran Ba dat'ın hassas durumuna yönelik, pek çok kez ince diplomatik giri imlerde bulunmak zorunda kalmı tır. Ba dat içinde kölemen oca ı diye adlandırılan ve Ba dat Valisi Büyük Süleyman Pa a za manından (1779-1802) itibaren konumunu iyice güçlendiren bu egemen sınıfın, bertaraf edilebilmesi epey bir zaman gerektirmi tir. Bu oca ın Ba dat içindeki son valisi mertebesinde olan Davud Pa a'nın 1831 senesinde azledilmesiyle de bu güç oda ı etkisiz hale getirilebilmi tir.

Ba dat'taki kölemen oca ı tesirlerinin yönetim kademesi üzerindeki nüfuzu ve valilik makamına gelen kimselerin uzun süre bu ocak içinden gelmesi , dikkate de er önemli bir husustur. Nitekim 1749 senesinde eski Adana Valisi Süleyman Pa a'nın Osmanlı'daki saray te kilatına dayalı olarak olu turmaya çalı tı ı ve Abaza, Gürcü, Çerkez kölelerden te ekkül eden ve ilk ba larda sayısı iki yüz kadar olan bu sınıf , zamanla Ba dat yönetimi içindeki en etkili zümre olmu tur. Sayıca az olmasına ra men etkili görevleri yürüten bu kölemenler, seksen seneye yakın bir süre Ba dat yönetimini ellerinde tutmu ladır. Bu meyanda Büyük Süleyman Pa a, Ali Pa a, Abdullah Pa a, Said Pa a ve Davud Pa a kölemen oca ının içinden gelen ve Ba dat valili ini yürüten en belli ba lı kölemenler olmu tur.

Osmanlı Devleti, Ba dat'taki bu yapılanmadan çok rahatsız olmasına ra men , devletin mevcut durumu itibariyle bu kesimleri ortadan kaldırmanın ne kadar güç oldu unu da hissetmi tir. Tabi bu süre içinde çe itli kereler bu oc a ın bertaraf edilmesi için bazı giri imlerde bulunulmu , kölemen oca ından gelmeyen birilerinin valilik makamına getirilmesi için bazı atamalar yapılmı tır. Ancak her seferinde bu te ebbüsler ba arısızlıkla sonuçlanmı , yine bu ocak içinden gelen ki iler yönetimi ele geçirmi lerdir. Osmanlı yönetimi de mevcut konjonktüre göre kölemen men eli bu

kimseleri vali olarak atamak zorunda kalmı tır. Hatta kimi zaman İngiltere ve Fransa önemli bir stratejik mevkiye sahip olan Bağdat'ın kendisine has yapısını çok iyi bilmelerinden dolayı, Osmanlı üzerinde baskı olu turarak kölemenlerden olan kilerin vali yapılması için girişimlerde bulunmuşlardır. Tabi bu noktada böyle bir teebbüsün altında yatan neden de bahsi geçen batılı güçlerin kendi menfaatleri açısından ve Bağdat yönetimi üzerinde nüfuz sahibi olmak istemelerinden kaynaklandı nı vurgulamak da yerinde olur.

Bağdat'ın kendine has bu yapısı ve İran ile olan ilişkilerde bu valilerin birinci derecede etkili olması, Osmanlı- İran ilişkilerinin gerginleşmesi veya sükûnet içinde yürütülmesinde etkili olan hususların bağdatında gelmiştir. Bu durum bile Bağdat'ın mevki ve yönetimi itibariyle ne kadar hassas bir yerde olduğunu gösteren önemli bir husustur.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan, en önemli tartışma konularından biridir. Kutsal mekânlar ve İranlı hacılar sorunu olmuştur. Bu sorunların nedeni ve kökeni sırf bu dönemle alakalı olmayıp, eskiye dayalı kadim tartışmaların bağdatında gelmiştir. Buna bağlı olarak İttihâd-ı Sünnî çekişmesinin bir yansıması olan ve Bağdat havalisi içindeki Kerbela ile Necef'te yaşanan huzursuzluklar, her zaman için gündemde olan bir konu olmuştur. Özellikle 1800'lü yılların bağdatında Vahhabi saldırılarının bu yerlerde yoğunluk kazanması ve akabinde de pek çok İttihâd'ın hayatını kaybetmesi, Osmanlı- İran gerginliğini tırmandıran konuların bağdatında gelmiştir. Osmanlı yönetiminin Vahhabi saldırılarını engellemede yaşadığı müskülât, İran'ın ikâyetlerinin artmasına neden olduğu gibi, hacılar konusunu da gündeme getiren İran tarafı, Osmanlı yerel yöneticilerinin kendi hacılarına karşı bazı olumsuz tavırlarını ve haksız yere alınan toprak bastı paralarını gündeme getirerek rahatsızlığını açıkça belirtmekten de çekinmemiştir.

İran'ın kendi hacıları meselesinde sürekli olarak gündeme getirdiği ikâyet konularından biridir. Mekke ve Medine'de yaşanan gerginlikler ve bazı tansiyonu artırıcı olaylar olmuştur. Ancak bu noktada Osmanlı yönetiminin üstüne basarak İran tarafına verdiği cevap, İranlı hacıların bu olayların yaşanmasında birinci derecede sorumlu olduğu eklindedir. Çünkü bu hacıların, İslam ümmeti için en önemli mekânlar mesabesinde olan Mekke ve Medine'de zikir diye yaptıkları ta kınlıklar ve Sünni Müslümanlara yönelik saldırgan hareketleri, gerginliklerin ana meselesini

olu turmaktaydı. Osmanlı yönetiminin de belirtti i üzere , ayet ranlı hacılar bu tip olumsuz davranı larda bulunmasalar hiçbir sorun ya anmayacak ve çatı malara varacak ekilde gerginliler olu mayacaktı. Nitekim ilik esasına göre slâmı ya ama ve adlandırma gayretinde olan ve bu durumu bir farklılık ve üstünlük ekinde algılayarak, Sünnilere karşı olumsuz tavırlarını her fırsatta sergileyen ranlılar , bu tip sıkıntılarının en önemli unsurlarından biri olmaktaydı.

Bu dönem içinde Osmanlı- ran arasında ya anan di er gerginlik konuları ise; a iretler meselesi, sınırların güvenli i ve bu havalide bulunan yöneticilerin bazı olumsuz hareketleri dolayısıyla ya anan sıkıntılar olmu tur. Bu sorunlar da, süreklilik arz eden ve hiçbir zaman için gündemden dü meyen konular olarak varlı mını devam ettirmi lerdir. Özellikle iki devletin sınır bölgeleri üzerinde bulunan ve yaylak-kı lak gidi geli leri yapan Haydaranlı, Sebki, Celali ve Zilanlı a iretleri , en çok sorun çıkaran a iretler olarak ön plânda olmu lardır. Bu hususlarla ilgili iki taraf çe itli kereler çözüm bulunması için u ra vermiş de , hiçbir netice alınamamı ve meseleler büyüyerek devam etmiştir. Bu süreçte sınır boylarındaki bazı yöneticilerin , ba mına buyruk hareketleri ve çıkardıkları isyanlar huzursuzlu un bir di er nedenini olu turmu tur.

A iretler meselesi ve sınır boylarında ya anan gerginlikler de dikkat edilmesi gereken en önemli etkenlerden biri de , Anadolu ve ran co rafyasının birbiriyle olan çok sıkı ba ları ve tarihi süreç içerisinde bir bütünlük olu turacak ekilde ana eksenli buraların olu turmasıdır. Nitekim en eski devrilerden itibaren bu co rafyalarda kurulmuş olan devletler, hâkimiyet telakkileri için de bu toprakları kendilerinin do al mülkü saymış lardır. Pers mparatorlu u'ndan, Sasanilere, Büyük Selçuklulardan Mo ollara, hatta Timur'a kadar Asya co rafyasının en belli ba lı devletleri genişleme politikalarında ve tabii saydıkları sınırların ı bu topraklar üzerinden n olu turmuş lardır.

Dolayısıyla ran'daki zümrelerin Anadolu'dan vazgeçmeleri, en azından burayla irtibatlarını kesmeleri mümkün de ildi. Zira ran'da yönetimi elinde bulunduran, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler, Nadir ah ve Kaçarlar hepsi Türk kökenli hanedanlardı ve devletin esasını olu tu ran nüfus da Türk'tü. Bu itibarla ran co rafyasına hâkim olan bu kesimlerin Anadolu co rafyasından ba mını kesmesi mümkün de ildi. Zaten Osmanlı'yı bu kadar rahatsız eden ve ran'a karşı var olan bu rahatsızlı mını her fırsatta beli etmesinin altında yatan temel neden de buydu. Buna ba lı

olarak da Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki en iddettli çekişme alanlarından birinin Doğu Anadolu Bölgesi olması muhakkaktı.

Ancak burada bunu da vurgulamak gerekmektedir. Bizce, sınır bölgelerindeki meselelerin çözümsüz olarak kalmışındaki nedenlerden biri de, iki devletin bu havalide yeterince önem vermemesinden ve ilgisiz kalmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü sorunlara yönelik öngörülen çözüm yolları, sadece iddette dayalı ve baskıyla oluşturulan tedbirler şeklinde olup, bu tip tedbirlerle de bu sorunların çözümlenemeyeceği zaman içerisinde anlaşılmıştır. Aynı sorunları ve sınır meseleleri, sadece bu yüzden hiç çözülemeyen sorunlar yumağı olarak kalmıştır. Her ne kadar iki devlet de suçlayıcı ifadelerle ellerini birbirlerinin topraklarından çekmedikleri söylemini sürekli gündemde tutmuşlarsa da, hem Osmanlı hem de İran tarafı mevcut politikalarında nüfuz alanlarını birbirlerini tehdit edecek şekilde kullanmaktan da geri durmamışlardır.

Öncelediğimiz dönem içinde Kafkasya havalisinde meydana gelen gelişmelere baktığımızda; stratejik yönden hayati öneme sahip olduğu kadar, önemli bir çekişme alanı da olan bu bölgede ne Osmanlı, ne de İran hiçbir varlık gösterememiştir. Özellikle Müslüman halkların yoğun yaşadığı Dağıstan taraflarının önemli bir kısmı Rus hâkimiyeti altına girmiş, bu süreç içerisinde Rus tarafı, Osmanlı ve İran'ı bu havalide etkisiz hale getirmiştir.

1828 senesinde Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla İran'ın Kafkasya'daki etkinlik alanı nasıl yıkılmışsa, aynı şekilde 1829 senesinde Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması'yla da Osmanlı'nın bu bölgedeki etkinliği yok edilmiştir. Kafkasya'nın en güçlü aktörü durumuna gelen Rusya, Hazar Denizi'nin büyük bir kısmını denetimi altına aldığı gibi, Karadeniz'in doğu sahilleriyle birlikte Kafkasya'nın da önemli bir kesimini ele geçirmiştir. Bu tablo karşısında bayağı zor duruma düşen Kafkasya'daki Müslüman ahali, Osmanlı ve İran'dan artık yardım alamayacak bir hale gelince de, ne yapacaklarını bilmezmişlerdir. Osmanlı ve İran ise çaresiz şekilde, Dağıstan ahalesini Rusya'nın insafına terk etmek zorunda kalmıştır. Bu hüzünlü tablo Müslüman hakları büyük oranda ve çok geniş anlamda olumsuz yönde etkilerken, Kafkasya gibi hayati öneme sahip bir alanda

Osmanlı ve İran'ın devre dışı bırakılması ve bu havalinin geleceği üzerinde bir söz söyleyemeyecek duruma gelmeleri, acı bir gerçek olarak hafızalara kazınmıştır.

XIX. asrın ilk yarısı boyunca yaşanan Osmanlı - İran ilişkilerinde göz önünde tutulması gereken bir diğer önemli husus da, hiç ümitsiz batılı devletlerin bu iki ülke üzerindeki etkinlikleri ve ortaya koydukları projelerdir. Zaten Rusya, Osmanlı ve İran'a komşu olması dolayısıyla, babilinden beri bu iki ülkenin içinde olması ve kendi menfaatleri noktasında tek güç olarak hareket etmiştir. Ancak Avrupa'da meydana gelen hızlı gelişmeler ve güç dengelerinin kıyasıya rekabet içinde bulunmasıyla, birçok eyaletin de imparatorlukla, buna bağlı olarak da İngiltere ve Fransa bu coğrafyadaki gelişmelere dâhil olmuştur. İngiltere'nin, Hindistan sömürgesi dolayısıyla buralarla olan yakın ilişkisi, Fransa'da Napolyon ile başlayan devrim ve dünya hâkimiyeti kurma anlayışıyla farklı bir ivme kazanmıştır.

Bahsi geçen bu üç devlet kendi menfaatleri ve ileriye yönelik projeleri kapsamında ciddi anlamda politikalar belirlemeye başlamışlardır. Osmanlı ve İran'ın aciz halleri ve birbirleriyle olan çekişmeleri batılı devletlerin niyetlerini gerçekleştirmeye iyi birer fırsat sunmuştur. Öyle ki, batılı bu güç odakları oluşturdukları senaryolarda Osmanlı ve İran'a belirli roller biçmişler ve bunları oynatmışlardır. Bu durum öyle bir hal almıştır ki artık iki Müslüman devlet, bu güçler olmaksızın kendi coğrafyalarında kendi başlarına bir şey yapamaz duruma gelmişlerdir. Nitekim bu duruma çarpıcı bir örnek olması açısından Fransa'nın ortaya attığı Fransa -Osmanlı- İran üçlü ittifak projesi dikkate değerdir.

1805 tarihinde Osmanlı ve İran'ı yanına alarak üçlü ittifak kurma projesini ortaya atan Fransa, bu niyeti çerçevesinde harekete geçmiştir. Osmanlı ve İran ise o dönemdeki sıkıntılarını göz önünde bulundurarak, kendilerine destek olacak batılı bir gücün yanlarında olması arzusuyla Fransa'nın uzattığı bu eli memnuniyetle tutmuştur. Ancak çok kısa bir süre sonra Fransa'nın gerçek niyetinin Rusya ile bir ittifak kurmak olduğu ve sırf Rusya'yı bu ittifaka çekmek için Osmanlı ve İran'ı kullandığını anlamıyla da, bu iki ülke yarı yolda bırakılmanın acısını tatmışlardır. Zira bu süreçte Fransa, çetveli vaatlerle Osmanlı ve İran yönetimini kandırmayı çok iyi becermiş ve Rusya'ya karşı kendileriyle ittifak kurup ortak hareket edeceği yalanıyla bir süre oyalamayı bilmiştir. Ne yazık ki, yedikleri bu darbeden de ders çıkarmayan Osmanlı ve

ran yönetimleri, hemen akabinde sı nacak kapı olarak ngiltere'yi görmü lerdir. 1809 tarihinden sonra ngiltere'ye yana an ve bu devletten destek görece i umudunu ta ıyan Osmanlı ve ran, zaman içinde ngiliz çıkarlarına hizmet ede rek, ngiltere'nin belirledi i artlar çerçevesinde politika belirleyen devletler durumuna gelmi lerdir.

Bu durum öyle bir hale gelmi tir ki, batılı bir devletin deste ini alarak ayakta durabilme anlayı ı, Osmanlı ve ran için vazgeçilmez mülahaza olmaya ba lamı tır. Kendi ayakları üzerinde duramayan, mutlaka batılı bir devletten destek alma zorunlulu u hisseden bu iki yönetim, dı politikalarını da buna göre belirlemek zorunda kalmı lardır. Ancak ya ananlar ve de i en güç dengeleri o kadar hızlı olmu tur ki, düne kadar kendilerine yakın hissettikleri ve yanında yer aldıkları devletten darbe yi yen Osmanlı ve ran tarafı, zorunlu bir ekilde di er rakip devletlerin yanına sı nmak mecburiyetinde kalmı lardır. Bu hususiyet inceledi imiz dönem içinde en sık kar ımıza çıkan genel manzarayı olu turmu tur. Bu tablo içinde, Osmanlı ve ran açısından en etkin devletler ngiltere ve Rusya olmakla birlikte, bu devletlerden ngiltere, Osmanlı üzerinde hatırı sayılır bir nüfuz alanı kurarken, zaman içinde ve de i en dengeler ba lamında Rusya da ran üzerinde en etkili devlet konumuna gelmi tir.

Osmanlı Devleti, kendi içinde çıkan Mısır sorununu halledebilmek için ngiltere ba ta olmak üzere batılı devletlerin yardımını beklerken , ran Devleti Muhammed ah zamanında Rusya'nın kı kırtmasıyla Herat'a sefer açmı tır. B öylece nüfuz alanlarını açık bir ekilde ortaya koyan bu güçler kar ısında, Osmanlı ve ran'ın ayakları üzerinde durup kendi ba larına politika belirlemeleri mümkün olmamı tır. Nitekim 1840-42 senelerinde ya anan Osmanlı- ran gerginli inin bir sava a neden olmaması , ancak Rusya ve ngiltere'nin devreye girmesiyle mümkün olabilmı tir. in ilginç tarafı bahsi geçen devletlerin aracılı ıyla sürdürülen ve sonucunda da kinci Erzurum Antla ması (1847) olarak tarihe geçen bu mukavelenin ekillenmesinde en belirgin olan unsurlar ngiliz ve Rus komisyon üyeleri olmu tur.

Kendilerine ait sorunların çözümünü ba ka devletlerin aracılı ıyla arayan Osmanlı ve ran yönetimleri, do al olarak bundan da bir sonuç elde edememi lerdir. Çünkü bahsi geçen ve dört seneye yakın süren kinci Erzurum Antla ması müzakerel eri sürecinde ya ananlar ve nihayetinde ngiliz ve Rus etkisi ile ekillenen antla ma metni hiçbir sorunu çözmedi i gibi, Osmanlı ve ran arasındaki ba ta sınır meselesi olmak

üzere pek çok kadim çeki me varlı mı devam ettirerek sonraki dönemlere kalmı tır. Sırf bu örnek bile batılı devletlerin bu co rafia üzerindeki etkinli inin hangi boyutlarda oldu unu gösteren önemli bir gösterge olmu tur.

Böyle bir halde bulunan Osmanlı ve ran'ın, mü terek yönleri olan din birli ini dile getirip ikide bir ittifak yapalı m, ittihat olalım sözleri de bir anlam ifade etm emi tir. Çünkü inceledi imiz dönem içinde bu hususlarla ilgili iki tarafın da yaptı ı giri mler sonuçsuz kalmı ve hiçbir olumlu mesafe kat edilememi tir. Bunun ötesinde kendi aralarındaki anla mazlık konularında bile bir araya gelip, ortak bir akılla hareket etme becerisini gösteremeyen Osmanlı ve ran yönetimleri, bu meselelerde de batılı devletlerin aracı olmasını beklemi lerdir. ngiltere ve Rusya'nın aracılı ıyla neticelenen son Erzurum Antlaşması iki taraf arasında kalıcı bir barı tesis edemedi i gibi, sınırlar meselesinde Osmanlı ve ran'ı uzun süreli büyük tartı malar içerisine de itmi tir.

Aslında iki kom u devletin yüzyıllara dayalı olarak önünde duran ve çözümsüz gibi algılanan meseleler, kesin bir ekilde çözülemeyecek kadar zor konular da de ildi. Bunun ötesinde iki taraf için önlerinde duran ve varlık alanlarına vurulmu en büyük darbe mesabesindeki, batılı büyük güçlerin bu havalideki politikaları ve niyetlerine kar ı ortak hareket etmek, hem Osmanlı hem de ran için gerekliydi. Ancak ikisinde de, bunu gerçekle tirecek ne irade ne de güven vardı. Özellikle iki taraf arasındaki güvensizlik öyle boyutlara varmı tı ki, bu dönemde yapılan her giri imin altında mutlaka bir art niyet oldu u mülahazasıyla hareket ederek, bilinçaltındaki bu refleksi kendilerini hırpalıyorlardı. Kısaca, Osmanlı- ran ili kilerinin boyutu tek kelimeyle ifade edilmeye çalı ılacak olsaydı, bize göre buna en uygun gelen ifade *güvensizlik* olurdu.

Bu güvensizlik merkezli ili kilerin tarihî süreç içindeki yansımaları nı, mezhebî farklılı mın olu turdu u temel dinamik ile sosyo-kültürel boyutun etkileri olarak ele almak ve adlandırmaya çalı mak daha do ru görünmektedir. Çünkü iki taraf arasında var olan ba lantı noktaları ve bu noktaların büyük gerginlik zeminlerini tetiklemesi, üzerinde önemle durulması gereken hususlardır. Zira Osmanlı'ya göre ran demek, de i mez ekilde kendi topraklarına yönelik emelleri bulunan ve Anadolu ile irtibatını hiçbir zaman kesmeyen, her yönüyle buralarla ilgili olan ciddi bir tehdit demektir. Osmanlı zihin yapısında kesin hatlarıyla olu mu bu algı , her ortamda ve her geli mede kendini açıkça hissettirmi tir. Hatta Nadir ah zamanında Caferili in be inci ehl-i

sünnet mezhebi olarak Osmanlı tarafından benimsenmesi teklifleri, kesin bir dille reddedilmiştir.

Aynı algı ve refleks, İran'da da vardı. İran'a göre de Osmanlı kendisi için ve kendi topraklarında ya ayan ve nüfusun hatırı sayılır bir kısmını oluşturan Türkler için ciddi bir tehdit unsuru idi. Ayrıca Sünni dünyanın hamisi mesabesinde olan Osmanlı Devleti, İran için her zaman bir tehlikeydi. Zira yukarıda bahsettiğimiz Nadir Şah'ın teklifine yönelik olarak İran içindeki etkili din adamlarının rahatsızlığı da buna lamdaydı.

Tüm bu hususları göz önünde bulundurduktan sonra iki tarafın bir araya gelip ortak bir zeminde -en azından kendi hâkimiyet alanlarına yönelik batılı tehdit karşısında- hareket etmeleri mümkün olmamıştır. Ancak imiz dönemi içinde gördüğümüz ve arşiv belgeleri içinde epeyce bir sayıya ulaşan ittifak taleplerinin bir türlü gerçekleştirilememiş olmasının altında yatan neden de budur. Çünkü devletin zihin altında var olan ve birbirlerine güvenmemeye dayalı bu anlayış, maalesef süreklilik arz ederek günümüze kadar gelen bir realite olarak kalmıştır.

B BL YOGRAFYA

I- AR V KAYNAKLARI (BA BAKANLIK OSMANLI AR V)

1-Cevdet Tasnifi

a- Dahiliye

Belge No:

2280

4232

4643

6183

b- Hariciye

Belge No:

1326	3570	7144
1572	4296	7310
2121	4916	7358
2422	4934	8111
2858	5309	9154
2917	5849	9242
3060	5899	9328
3228	6711	13800
3397	7015	39369

c-Askeriye

Belge No:

5646	13234	25554
8169	13800	27467
8943	15028	29082
9023	16521	31986
9592	20349	34357
10650	22825	35850
13208	24237	36726

39136	43056	46603
40820	43692	50402
40835	43956	52422
42578	45678	52489

d-Zaptiye

Belge No:

2226

3099

2-Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>	<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
1	18	28	1338
1	18-E	29	1387
1	18-G	29	1389
2	27	35	1760-A
2	30-C	38	1928
2	39	91	3731
2	46	92	3782
2	65	93	3797-C
3	70	93	3797-D
3	82	93	3797-F
3	86	93	3793-F
3	91	94	3820
4	94-E	94	3823
4	94-G	100	3970
4	96	103	4058
4	106	105	4143
5	143	105	4116-C
17	160	128	5291
5	168	144	6008
6	202	160	6667
6	202-A	160	6671
7	216	160	6671-B
7	218	160	6672
7	218-A	160	6676
7	222	160	6678
9	324-E	160	6679
17	739	160	6679-B
17	756	160	6680-C
17	780	160	6681
20	947	160	6681-A
20	985	160	6685
21	1006	160	6685-D

160	6690	250	14180
160	6690-A	251	14246
161	6691	251	14257
161	6695	250	14810
161	6700	258	14870
161	6701	274	16137-A
161	6702	282	16833
161	6703	288	17306
161	6704	298	17698
161	6709	379	20525
161	6712	379	20525-E
161	6713	381	20569-C
161	6717	381	20571
161	6691-A	385	20640
161	6691-C	386	20668
161	6721	389	20701
161	6718-D	390	20712
161	6702-A	394	20831
161	6702-B	394	20859
161	6702-C	394	20860 E
161	6703-D	395	20862
161	6703-F	396	20886-A
161	6703-G	452	22382
161	6704-D	452	22390
161	6718-A	452	22393
161	6718-E	452	22393-A
161	6721	452	22393-B
162	6723-A	452	22395
162	6726	470	23047
162	6748	471	23085
162	6748-B	471	23085-B
162	6748-C	482	23665
162	6748-D	483	23681
162	6748-E	515	25199
162	6748-F	550	27133-C
168	7116	563	27635
169	7215-A	636	31350
170	7255	636	31350-B
171	7323	636	31350-C
173	7490-A	733	34786
173	7490-B	766	36115
179	7972	766	36128
186	8729	787	36723
197	9932	945	40705-A
204	10590	945	40705-B
219	12056	945	40705-D
224	12516-A	945	40705-E
227	12643	956	41003
250	14177	956	41011

957	41084	1315	51261
957	41088	1315	51262
1004	42115-A	1315	51264
1013	42476-A	1315	51264-A
1046	43203	1315	51265
1051	43286-F	1315	51265-A
1052	43340	1315	51267
1059	43542-A-B	1315	51268
1061	43598	1315	51268-A
1071	43837	1315	51269
1073	43929	1315	51270
1083	44120	1315	51274
1086	44194	1315	51276
1088	44264	1316	51290-C
1098	44457	1316	51299
1253	48415-B	1356	53125
1261	48802	1385	54957
1264	48948-C	1414	57710
1314	51225	1416	57866
1314	51235	1417	57961
1314	51236	1421	58089-A
1314	51247	1421	58089-B
1314	51253	1421	58089-C
1314	51254	1421	58089-D
1314	51255	1422	58105-A
1314	51256		

Dosya Numarası Olmayanlar

-	42117-A	-	44289-D
-	42478	-	44965
-	42833-E	-	4502-P
-	43265	-	48121
-	43657	-	48138
-	43783	-	51223
-	43810	-	51227
-	43842	-	51271
-	43875	-	51271-A
-	43899	-	51272-A
-	43929-A	-	51273
-	43929-B	-	51275
-	43929-C	-	52711-F
-	44280-B	-	53558
-	44289-A	-	58329

3- Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler

a- Hazine-i Evrak râdeler Tasnifi

aa- râde Dâhiliye (. DH.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
64	3153
71	3516

ab- râde Hariciye (. HR.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>	<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
1	1	8	402
1	30	8	405
1	35	15	717
3	95	22	1039
3	128	23	62
4	159	46	2186
8	389	209	6

b- râde Mesâil-i Mühimme (. MSM.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
22	1039
30	843
30	851
37	1046
38	1057
38	1059
38	1067
38	1068
39	1077
46	2186

c- Sadâret Dîvân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi (A. DVN. MHM.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
3A	91
5	35
6A	71

d- Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A. MKT. MHM.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
10	25

e- Sadâret Âmedî Kalemi (A. AMD.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
2	46

4- Nezaretlere Ait Belgeler

a- Hariciye Nezâreti Mektûbî Kalemi (HR. MTK.)

<u>Dosya No</u>	<u>Gömlek No</u>
4	45
7	2
23	62
209	6

II- KRON KLER

AHMED CEVDET PA A; **Tarih-i Cevdet, C.: I-XII**, Matba'a-i Osmanî, Dersa'âdet, 1309.

_____ ; **Tezahir**, (yayınlayan Cavid Baysun), TTK., Ankara, 1991.

AHMED LÛTFÎ EFEND ; **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, C.: I-VIII**, (yeni yazıya aktaran Ahmet Hazerfen vd.), YKY., stanbul 1999.

HOCA SADETT N EFEND ; **Tacü't Tevarih, C.: IV**, (haz. smet Parmaksızo lu), Kültür Bak., Yay., Ankara, 1999.

MUSTAFA NUR PA A; **Netayic'ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi), C.: I-IV**, TTK., Ank., 1992.

PEÇEV BRAH M EFEND ; **Peçevi Tarihi I**, (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bak. Yay., Ankara, 1992.

ÂNÎZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFEND ; **Tarih-i ânîzâde, C.: I-IV**, stanbul 1290,

III-TETK K ESERLER

- Ahmet Cevdet Pa a Vefatının 100. Yılına Arma an**, (Sempozyum 9-11 Haziran 1995), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997.
- AKDA , Mustafa; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celalî şyanları)**, Cem Yayınevi, stanbul 1995.
- AKSUN, Ziya Nur; **Osmanlı Tarihi, C.: I, III**, Ötüken Yay., stanbul, 1994.
- AKTEPE, Münir; “Ahmed Lutfi Efendi” maddesi, **TDV A, C.: II**, stanbul 1993, s. 97-98
- ALLEN- MURATOFF, W. E. D-Paul; **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Gen. Kur. Basımevi, Ankara, 1966.
- ALLOUCHE, Adel; **Osmanlı-Safevî li kileri (Kökenleri ve Geli imi)**, çev. Ahmed Emin Da , Anka yay., stanbul, 2001.
- ALTUNDA , inâsi; “Mehmed Ali Pa a (Kavalalı)” maddesi, **A., C.: VII**, s. 566-578.
- ARMAO LU, Fahir; **19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914**, TTK., Ankara, 1997.
- BAB NGER, Franz; **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Co kun Üçok), Kültür Bak. Yay. Ankara, 1992
- _____; “Safiy-ed-din” maddesi, **A., C.: X**, s. 64-65.
- BALA, Mirza; “Kaçar” maddesi, **A., C.: VI**, s. 33-38.
- _____; “Gürcistan” maddesi, **A., C.: IV**, s. 843.
- BARTHOLD, V. V.; **Mo ol stilasına Kadar Türkistan**, (trc. Hakkı Dursun Yıldız),TTK., Ankara, 1992.
- BAYSUN, M. Cavid; “Murad IV” maddesi, **.A., C.:VIII**, s.625-647.
- _____; “Bagdad” maddesi, **A., C.: II**, s. 205-206.
- BENJAM N, S. G. W; “Story of Persia” **Persia** içinde, New York, 1888.
- BEYD LL , Kemal; “Osmanlılar (Yakın Dönemler [1774 -1922])” maddesi, **TDV A., C.: XXXIII**, stanbul, 2007, s. 496-497.
- _____; “Pehlivan brahim Pa a” maddesi, **TDV A., C.: XXXIV**, s. 222-223.
- CURZON, George N.; **Persia And The Persian Question, Vol., I**, Frank Cass & Co. Ltd., London, 1966.

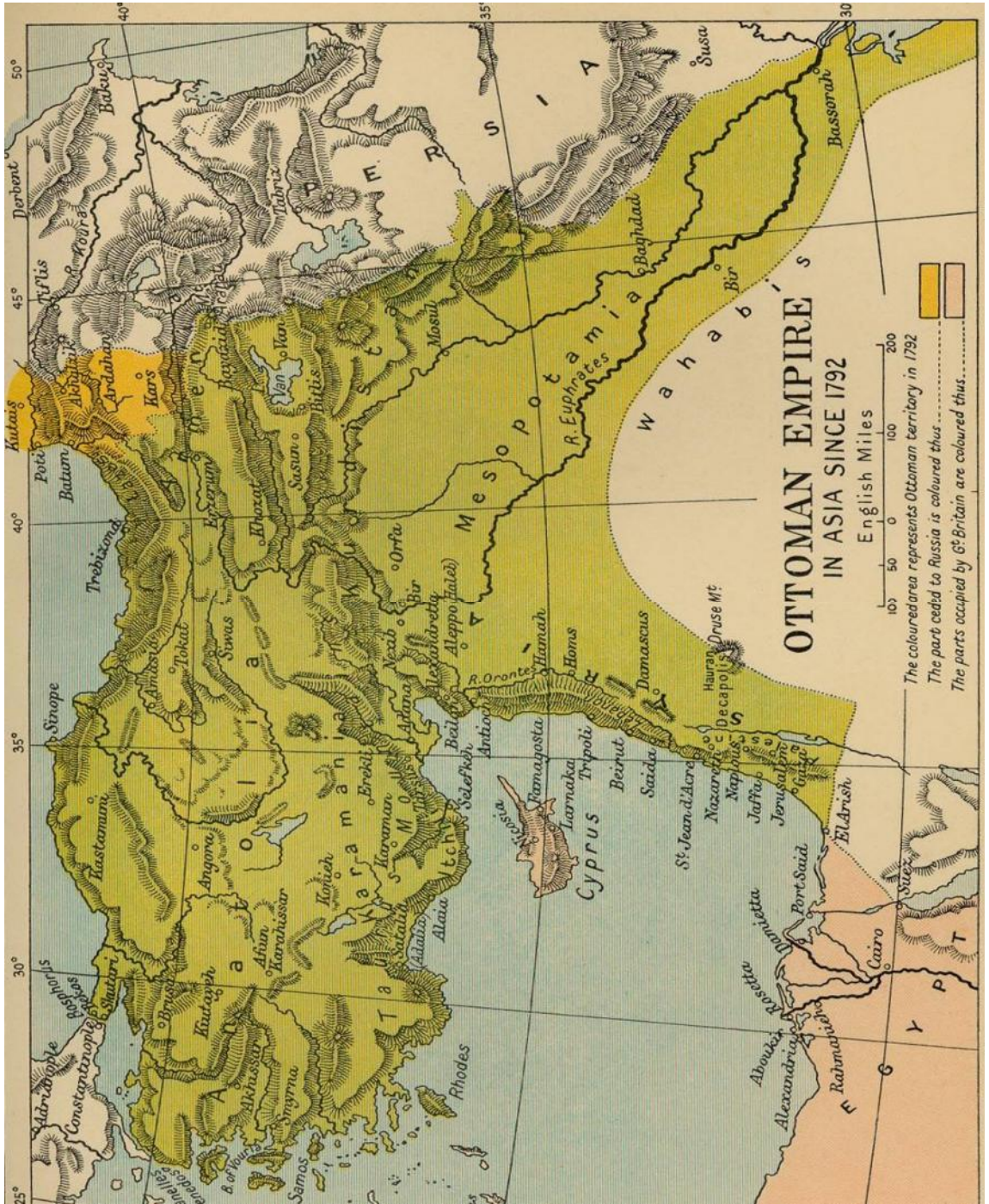
- _____; **ran**, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye stihbarat Dairesi, Matbaa-ı Askeri, stanbul 1278.
- ÇA ATAY, Ne et; “Vehhabilik” maddesi, **A., C.: XIII**, s. 262-265.
- DAN MEND, smail Hami; **zahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.: I-IV**, st., 1971.
- DARKOT- GÖKB LG N, Besim, M. Tayyib; “Basra” maddesi, **A., C.: II**, s. 326.
- DEVELL O LU, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ank., 1997.
- D YANET, A. Ekber; **İk Osmanlı- ran Antlaşması (1555 Amasya Musalahası)**, stanbul 1971.
- DURSUN, Davut; “Kafkasya” maddesi, **TDV A., C.: XXIV**, stanbul, 2001. s. 157.
- EMECEN, Feridun; “Osmanlı Devleti’nin ‘ark Meselesi’nin,’ Ortaya Çıkışı İlk Münasebetler ve ç Yansımaları”, **Tarihten Günümüze Türk- ran li kileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya)**, TTK., Ank., 2003, s. 33-48.
- _____; “Osmanlılar (Klasik Dönem)” maddesi, **TDV A., C.: XXXIII**, stanbul, 2007, s. 493.
- _____; “Kanuni Devri” **Do u tan Günümüze Büyük slâm Tarihi, C.: X**, st., 1989, s. 333-336.
- ERCAN, Yavuz; “Seyyit Mehmet Emin Vahit Efendi’nin Fransa Sefaretnamesi” **Toplu Eserler: III (Osmanlı ve Cumhuriyet Tarihi Yazıları)**, içinde, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 109-157.
- EREN, A. Cevat; “Selim III” maddesi, **A., C.: X**, s. 450-452.
- FI LALI, Ethem Ruhi; **Ça ımızda tikadi slâm Mezhepleri**, Selçuk Yayınları, 8. Baskı, Ankara 1996.
- F NKEL, Caroline; **Rüyadan mparatorlu a Osmanlı**, Tima Yayınları, stanbul 2007.
- GÖKB LG N, M. Tayyib; “Süleyman I” maddesi, **A., C.: XI**, s. 110-114.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki; “Kızılba ” maddesi, **A., C.: VI**, s. 789-795.
- GR GOR ANZ, Alexandre; **Kafkasya Halkları (Tarihi ve Etno rafik Bir Sentez)**, (Türkçeye çeviren Do an Yurdakul), Yeni Binyıl Kitapları, tsz.
- HALAÇO LU, Yusuf; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı mparatorlu u’nun skân Siy aseti ve A iretlerin Yerle tirilmesi**, TTK., Ank., 1997.
- _____; “Ba dat” maddesi, **TDV A., C.: IV**, stanbul, 1991, s. 433-435.
- HALAÇO LU- AYDIN, Yusuf- M. Akif; “Cevdet Pa a” maddesi, **TDV A, C.: VII**, stanbul 1993, s. 443-450.

- HAMMER, Baron Joseph Von Purgstall; **Büyük Osmanlı Tarihi, C.: VIII**, (Yay.,Haz. Mümin Çevik), Sabah Kitapları, tsz.
- HASAN , Atâullah-i; “Osmanlı- ran ili kilerindeki Krizin Nedenleri”, **Tarihten Günümüze Türk- ran li kileri Sempozyumu (16-17 Aralık 2002 Konya)**, TTK., Ank., 2003, s. 15-33.
- HEYET, **Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi Rehberi**, kinci Baskı, stanbul, 2000.
- H NZ, Walther; **Uzun Hasan ve eyh Cüneyd, -XV. Yüzyılda ran’ın Millî Bir Devlet Haline Yükseli i-**, (çev. Tefik Bıyıklıo lu), TTK., Ank., 1992.
- HUART, CL.; “A a Muhammed Han” maddesi, **A., C.: I**, s. 148.
- _____ ; “Abbas Mirza” maddesi, **slâm Ansiklopedisi (A.), C.: I**, s. 16.
- LGÜREL, Mücteba; “Celalî syanları” maddesi, **TDV A., C.: VII**, stanbul, 1993, s. 254-255.
- _____ ; “Türkler” maddesi”, **A., C.: XII/II**, s. 336-337.
- _____ ; “Üçüncü Ahmed” **Do u tan Günümüze Büyük slâm Tarihi, C.: XI**, stanbul,1989.
- NALCIK, Halil; **Osmanlı mparatorlu u Klasik Ça (1300-1600)**, çev. Ru en Sezer, YKY., st., 2003.
- _____ ; “Kültür Etkile imi, Küreselle me” **Do u Batı Makaleler I**, stanbul, 2005. s. 267-297.
- JORGA, Nicolae; **Osmanlı mparatorlu u Tarihi, C.: I-V**, Yeditepe Yay., (Çev. Nilüfer Epçeli), stanbul, 2005.
- KAFESO LU, brahim; **Harzem ahlr Devleti Tarihi**, TTK., Ankara, 1992.
- _____ ; **Selçuklu Tarihi**, M.E.B., Yay., st., 1992.
- KARADEN Z, Yılmaz; **ran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795 - 1925)**, Bakı Yay., st., 2006,
- KARAHAN, Abdulkadir; **Fuzuli (Muhiti, Hayatı ve ahsiyeti)**, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1995.
- KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi, C.: V**,TTK., Ankara, 1995.
- KARAMAN, Hayreddin; “Caferiyye” Maddesi, **TDV A., C.: III**, s.4-9.
- KILIÇ, Orhan; **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van Belediye Ba kanlı ı Kültür ve Sosyal ler Müdürlü ü Yayınları, Van 1997.
- KILIÇ, Remzi; **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı ran Siyasî Antla maları**, stanbul, 2001.

- Koca Râgıb Mehmed Pa a; **Tahkik ve Tevfik**, “Osmanlı- ran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartı maları” -, (haz. Ahmet Zeki zgör), Kitabevi, st., 2003.
- KRAMERS, J. H.; “ ran” maddesi, **A., C.: V/II**, s. 1013-1015.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F.; “Galib Pa a” maddesi, **A., C.: IV**, s. 710-713.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, TTK., Ank., 1998.
- KURAN, Ercümen; **Avrupa’da Osmanlı kamet Elçiliklerinin Kurulu u ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri (1793-1821)**, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.
- KURAT, Akdes Nimet; **Rusya Tarihi**, TTK., Ank., 1992.
- KUR UN, Zekeriya; “Davud Pa a (Kölemen)” maddesi **TDV A., C.: IX**, stanbul, 1994, s. 38.
- KURTULU , Rıza; “Kerim Han Zend” maddesi, **TDV A., C.: XXV**, Ankara, 2002, s. 288.
- KÜTÜKO LU, Bekir; **Osmanlı ran Siyasî Münasebetleri**, stanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, stanbul, 1993.
- _____ ; “ ah I. Tahmasp” maddesi, **A., C.: XI**, s. 637-640.
- _____ ; “ ah II. Tahmasp” **Vekayi’nüvis Makaleler** içinde, stanbul, 1994.
- MINORSKY, Vilademir; “Persia: Religion and History” **Iranica, Vol.: 775**, Publications of The University of Tehran, 1961.
- _____ ; “Nadir” maddesi, **A., C.: IX**, s. 21-29.
- _____ ; “Türkmen Çayı” maddesi, **A., C.: XII/II**, s. 660-661.
- MUHAMMEDO LU, Aliyev Salih; “ ran (Safevîler’den Günümüze Kadar)” maddesi, **TDV A., C.: XXII**, stanbul, 2001, s. 400-409.
- _____ ; “Kafkasya [Tarih]” maddesi, **TDV A., C.: XXIV**, s. 159.
- MURPHY, Rhoads; “Kasrı rin” maddesi, **TDV A., C.: XXIV**, s. 575.
- MAZZUA , Michel M.; “Erken Modern Dönemde ran ve Orta Asya’da slâm Kültürü ve Edebiyatı” **Akdeniz’den Hindistan’a Türk- ran Esintileri**, içinde, (Türkçesi Ömer Avcı), Kaknüs Yay., st., 2005.
- OCAK, Ahmet Ya ar; **Babailer syanı–Alevili in Tarihsel Altyapısı**, Dergâh Yay. 3. Baskı, stanbul, 2000.
- _____ ; “Babailik” maddesi, **TDV A., C.:IV**, s.373-374.

- ORE KOVA, S. F.; “Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki Savaşlar: Sebepleri ve Kimi Tarihi Sonuçları” **Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya (politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler)**, içinde, (Derleyenler: Gülten Kazgan, Natalya Ulçenko), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 27.
- ÖZ, Mustafa; “Cafer es-Sadık” maddesi, **TDV A., C.: III**, s. 1-3.
- ÖZCAN, Azmi; “Nadir Şah” maddesi, **TDV A., C.: XXXII**, İstanbul, 2006, s. 276.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi; “İslam (Fetihten Safevîler’e Kadar)” maddesi, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDV A.), C.: XXII**, İstanbul, 2001, s. 395-399.
- _____; “Muhammed Şah” maddesi, **TDV A., C.: XXX**, İstanbul, 2005, s. 571-572.
- ÖZTUNA, Yılmaz; **Devletler ve Hanedanlar –Türkiye- (1074-1990)**, C.: II, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.: II, MEB., Yay., İstanbul, 1993.
- PALMER, Alan; **Son Üç Yüz Yıl Osmanlı İmparatorluğu (bir çöküşün tarihi)**, (çev. Belkıs Çorakçı Dıbdak), Kültür Bakanlığı Yay., 1. Baskı, İstanbul 1992.
- POOLE, Stanley Lane; **Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları**, (çev. Can Yücel), Yurt Yay., Ankara, 1988.
- RESULZADE, Mehmed Emin; **İslam Türkleri**, “Türk Yurdu ve Sebülürre ad’daki Yazıları”, (haz. Davut Akpınar vd.), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.
- SARAY, Mehmet; **Türk-İslam ilişkileri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara, 1999.
- _____; **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993.
- STROTHMANN, R.; “İslam” maddesi, **A., C.: XI**, s. 502-513.
- SÜMER, Faruk; **Osmanlı (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.
- _____; **Safevî Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Güven Matbaası, Ankara, 1976.
- _____; “Abbas I” maddesi. **TDV A., C.: I**, s. 18-19.
- _____; “Abbas II” maddesi, **TDV A., C.: I**, s. 19-20.
- _____; “Kaçarlar” maddesi, **TDV A., C.:XXIV**, s.51-53.

- _____ ; “A a Muhammed ah” maddesi **TDV A., C.: I**, s. 455.
- SYKES, Percy M.; **A History of Persia, Vol. II.**, London, 1915.
- _____ ; **Persia**, Oxford University Press, tsz.
- TOGAN, Zeki Velidi; “Azerbaycan” maddesi, **A., C.: II**, s. 97-112.
- TURAN, Osman; **Selçuklu Tarihi ve Türk- slâm Medeniyeti**, Bo aziçi Yay, 5. Baskı, stanbul, 1996.
- TURAN, erafettin; “Bayezid II” maddesi, **TDV A., C.: V**, s. 236.
- _____ ; “Bayezid (ehzade)” maddesi, **TDV A., C.: V**, s. 230-231.
- _____ ; “Bayezid II” maddesi, **TDV A., C.: V**, st., 1992, s. 237.
- UZUNÇAR ILI, . H.; **Osmanlı Tarihi, C.: I-IV**, TTK., Ankara, 1994.
- _____ ; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK., Ankara, 1998.
- ÜZÜM, İyas; **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, sam Yay., st., 2007.
- _____ ; “Kızılba ” maddesi, **TDV A., C.: XXV**, Ankara, 2002, s. 549.
- YAZICI, Tahsin; “Safevî” maddesi, **A., C.: X**, s. 53-55.
- _____ ; “ ah smail” maddesi, **A., C.: XI**, s. 275-279.
- _____ ; “Feth Ali ah” maddesi **TDV A., C.: XII**, stanbul, 1988, s. 451-452.
- YILMAZÇEL K, brahim; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790 -1840)**, TTK., Ankara, 1995,

(Kaynak: http://www.emersonkent.com/map_archive/ottoman_asia_1792.htm)

ÖZGEÇM

1973 yılında Elazı 'da do dum. İlk, orta ve lise tahsilimi Elazı 'da tamamladım. 1993 senesinde Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünü kazandım. 1997 yılında lisans programını tamamlayarak aynı yıl içerisinde Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınça Tarihi dalında Yüksek Lisans programına başladım. Ocak 2000 tarihinde, “71 Numaralı Amasya er’iyye Sicili (1234-1236/1818-1821)” konulu tez ile Yüksek Lisans’ımı tamamladım. Eylül 2003 tarihinde aynı enstitünün açtığı Doktora Programına başladım. Halen Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olarak, Elazı 'da bir ilkö retim okulunda öğretmen olarak çalışmaktayım.

Sıtkı ULUERLER